МОНЕТИТЕ И БАНКНОТИТЕ ВЪЗМОЖНИ ПРОЧИТИ

ЮБИЛЕЕН СБОРНИК

в чест на

ст.н.с. д-р Христо Харитонов

Велико Търново
2005

Регионален исторически музей - Велико Търново

МОНЕТИТЕ И БАНКНОТИТЕ – ВЪЗМОЖНИ ПРОЧИТИ

ЮБИЛЕЕН СБОРНИК

В ЧЕСТ НА

СТ.Н.С. Д-Р ХРИСТО ХАРИТОНОВ

ВЕЛИКО ТЪРНОВО
2005

Монетите и банкнотите – възможни прочити.
Юбилеен сборник в чест на ст.н.с. д-р Христо Харитонов

Съставители:
© Павлина Владкова
© Галя Чохаджиева
© Весела Мартинова

Велико Търново
2005

Доклади и научни съобщения от Деветите музейни четения
"Монетите и банкнотите – възможни прочити"
По повод на 775 години от отсичането на първите средновековни български монети в Търновград, 125 години от излизането на Закона за праворязане на монети в Княжество България, 120 години от отпечатването на първите банкноти на България и посветени на 60-годишнината на ст.н.с. д-р Христо Харитонов. Велико Търново, 18–20 май, 2005 г.

Предпечатна подготовка и дизайн:
© Александър Чохаджиев

Регионален исторически музей – Велико Търново

© Издателство **АБАГАР, 2005**

ISBN 954 427 660 2

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 13

Христо Харитонов – учен-нумизмат с интердисциплинарни подходи към историята, музеологията и литературата 15
Стефанка Кръстева

Музеологът Христо Харитонов 21
Симеон Недков

Христо Харитонов – краеведът 25
Марин Ковачев

НУМИЗМАТИКА, СФРАГИСТИКА, ФАЛЕРИСТИКА И БОНИСТИКА

Части от три колективни находки със сребърни персийски монети (сикли) от Северо-източна България 29
Владимир Пенчев
Exemplaires de trois trouvailles collectives de monnaies perses en argent (siglos) de la Bulgarie de Nord-Est 32
Vladimir Pentchev

Долината на река Янтра – разделна зона в монетната циркулация през късния елинизъм 33
Иля Прокопов
La vallee de la rivière Jantra- une zone de séparation dans la circulation monétaire pendant la Basse époque hellénistique 36
Ilja Prokopov

Космология и митологични мотиви в иконографията на тракийските монети 37
Венцислав Цонев
Cosmological and Mythological Motifs in Thracian Coins Iconography 45
Ventsislav Tsonev

Сребърното монетосечене на Аполония и Месамбрия през V – IV в. пр. Хр. 46
Иван Карайотов
Le monnayage en argent d'Apollonia et de Messambria aux Ve – IVe s. av. J.-C. 60
Ivan Karayotov

Нов куриоз в сребърното монетосечене на западнопонтийските гърци през III столетие пр. Хр. 63
Боряна Русева
Un nouveau cas curieux dans le monnayage en argent des Grecs dans les régions d´Ouest de la mer Noire durant le III s. av.J.C. 69
Borjana Rousseva

Коринтски шлем върху монети на Месамбрия и неговото разпространение в Тракия 70
Станимир Димитров
Casque de Corynthe sur des monnaies de Messembrie et sa présence dans la Thrace 75
Stanimir Dimitrov

Изображения на Немезида върху монетите на Никополис ад Иструм 76
Пепа Лунгарова
Les effigies de Nemesis sur les monnaies de Nicopolis ad Istrum 79
Pépa Loungarova

Монета върху поднос 80
Павлина Владкова
Une monnaie sur un plateau 82
Pavlina Vladkova

Религиозният живот на Никополис ад Иструм, отразен в автономните монети 83
Златозара Гочева
La vie religieuse de Nicopolis ad Istrum refletee sur les monnaies autonomes 88
Zlatozara Gotcheva

Монета на Комод с изображение на Изида от монетарницата на Никополис ад Иструм 89
Радослав Гущераклиев
A Coin of Commodus with an Image of Isis from the Mint of Nicopolis ad Istrum 91
Radoslav Gushterakliev

Иконографски особености на изображенията на Атина върху монетите на Никополис ад Иструм 92
Иванка Дончева
Particularités iconographiques des representations d´Athena sur les monnaies de Nicopolis ad Istrum 96
Ivanka Dontcheva

Уникална военна сцена, представена върху неизвестна монета на Хадрианопол 97
Росен Кожухаров
Unique Military Scene Upon an Unknown Coin of Hadrianopol 98
Rossen Kojuharov

Нумизматичен материал от северозападния район на некропола на Августа Траяна (II – IV в.) 99
Мариана Минкова
Numismatic Materials from the Northwest Part of the Necropolis of Augusta Trajana 106
Mariana Minkova

Находка от провинциални бронзови монети от с. Звезда, Търговищко 107
Върбин Върбанов, Никола Русев
Coin Hoard from the Village of Zvezda, Targoviste Region 120
Vyrbin Varbanov, Nikola Rusev

Римските монети от една лична колекция, съхранявани във фонда на Исторически музей – Хасково 121
Мариана Славова
A Hoard of Roman Coins from a Personal Collection Kept in the Fund of the Haskovo Historical Museum 135
Mariana Slavova

Златото като аргумент в отношенията между Рим и варварите през V век и нумизматичните данни от България 136
Дочка Владимирова-Аладжова
L'or en tant que argument dans les relations entre Rôme et les barbares au V s. et les données numismatiques de la Bulgarie 143
Dochka Vladimirova-Aladjova

Късноантична монетна находка от с. Мърводол, Кюстендилско 144
Светослава Филипова
Late Antiquity Coin Find from Marvodol Village, Kyustendil 152
Svetoslava Filipova

Непубликувани монети на византийските императори Фока (602–610) и Ираклий (610–641) от Великотърновско 153
Стоян Михайлов
Unpublished Coins of the Byzantine Emperors Phocas (602–610) and Heraclius (610–641) from the Region of Veliko Turnovo 156
Stoyan Mihaylov

Монетна циркулация в средновековното селище при село Крън, Казанлъшко XI – XIV век 157
Красимира Стефанова-Георгиева
Numismatic Characteristic of the Middle Age Settlement near the Village of Krun, Kazanlak District (XI-XIV century) 158
Krassimira Stefanova-Georgieva

Печати на фамилията Пигонити (XI в.), намерени в България 159
Иван Йорданов
Des sceaux de la famille Pigoniti (XI s.) trouvés en Bulgarie 165
Ivan Jordanov

Икономически облик на Североизточните български земи през XIII–XIV в. (по нумизматични данни) 166
Женя Жекова
Economical Aspect of the Northeastern Bulgarian Lands in XIII–XIV c. (According to Numismatic Data) 171
Zhenya Zhekova

Нови варианти медни монети на цар Теодор Светослав (1301–1322) 172
Константин Дочев
Nouvelles variantes de monnaies en cuivre du tsar Theodore Svetoslav (1301–1322) 177
Konstantin Dotchev

Нов тип медни монети на цар Иван Срацимир (1355 – 1396) 178
Емил Енчев
Un nouveau type de monnaies en cuivre du roi Ivan Sratzimir (1355 – 1396) 179
Emil Entchev

Семиотичният подход към монетната иконография. (*На примера на семиозиса в орфическата традиция*) 180
Евлоги Данков
La méthode sémiotique de l'iconographie monétaire. (*A l'exemple du sémiosice dans la tradition orphique*) 185
Evlogi Dankov

Църковни монети на храма "Св. Пророк Илия" в Севлиево 186
Христо Харитонов
Les monnaies ecclésiastiques de l'église "St.Prophète Elie" à Sevlievo 197
Christo Charitonov

Българско монетосечене 1881–1952 г. 198
Георги Хараламбиев

Les monnaies bulgares 1881–1952 210
Gueorgi Charalampiev

Щрихи към делниците и празниците на римляните. Пазарът 202
Румяна Павлова
Des details de la journée quotidienne et des fêtes des Romains. Le marché 206
Roumiana Pavlova

Късноантични мерки за тежест от Историческия музей – Плевен 207
Петър Бънов
Late Roman Weights and Measures from the Historical museum – Pleven 212
Petar Banov

Отличия от български и чуждестранни търговско-промишлени изложения, съхранявани в Регионален исторически музей – Велико Търново 213
Катя Митова-Ганева
Distinctions obtenues au cours des expositions bulgares et étrangères de commerce, et d´industrie conservées au Musée régional d'histoire 217
Katia Mitova-Ganeva

Банкноти-вестник 218
Елена Бъчварова
Über eine Banknote-Zeitung 221
Elena Batschvarova

Банкноти и юбилейни монети с варненски сюжет (Из фонда на отдел "Най-нова история" при РИМ – Варна) 222
Тинка Бозова, Златка Антова
Billets de banque et monnaies jubilaires avec des sujets de Varna (A partir du fond de la seccion "Histoire contemporaine" du Musée régional historique – Varna) 224
Tinka Bozova, Zlatka Antova

Парите на прехода – един възможен прочит 225
Соня Петрова
Les billets de banque de la période de transition – une lecture possible 231
Sonja Petrova

"А можеха да бъдат и такива ..." Неосъществени идеи за българските монети и банкноти 232
Инес Лазарова
"There Could be Such ..." Some Ideas about Bulgarian Coins and Banknotes That Never Came to Life 235
Ines Lazarova

Съюзът на нумизматичните дружества в България – състояние и перспективи 237
Татяна Кънчева
The Bulgarian Union of Numismatic Associations – Status and Tendencies 239
Tatyana Kancheva

Нумизматичната сбирка в Археологическия музей при читалище "Надежда" в град Велико Търново 240
Невяна Бъчварова
La collection numismatique dans le Musee archéologique de la Maison de lecture "Nadejda" à Veliko Tarnovo 245
Nevjana Batchvarova

Нумизматични колекции от фонда на Исторически музей – Павликени 246
Нели Цонева
Numismatic Collections from the Fund of History Museum – Pavlikeni 251
Neli Tsoneva

Колекция от литература по нумизматика в Народна библиотека "Петко Славейков" – Велико Търново 252
Иван Александров
Une collection de littérature sur la numismatique dans la bibliothèque départementale "Petko Slaveikov"– Veliko Tarnovo 254
Ivan Alexandrov

ИСТОРИЯ И БАНКОВО ДЕЛО

Един оригинален документ на Бачо Киро за монетите 255
Анастасия Георгиева
Ein originales Document von Batscho Kiro über die Münzen 257
Anastasia Georgieva

Използването на кожата като разменно средство във Великотърновския край 258
Кинка Панайотова, Надка Василева
The Usage of Hide as Trade Means In the Region of Veliko Turnovo 262
Kinka Panayotova, Nadka Vasileva

Дейността на монетопроменителите през 60^те^ години на XIX в. Законова регламентация 263
Светла Атанасова
The Activities of the Moneychangers during the 60-ies of the 19-th Century. The Legal Regulations 267
Svetla Atanassova

Развитие на занаятите и търговията в село Балван след Освобождението 268
Стефан Бейков
Development of the crafts and trade in the village of Balvan after the Liberation 273
Stefan Beykov

Относно бюджетната политика на Плевенската градска община (1878 – 1899) 274
Петко Дилков
On the Budget Policy of Pleven City Municipality 280
Petko Dilkov

Сключване на първия външен държавен заем от Княжество България 281
Атанас Коев
Concluding the First Foreign State Loan by Principality Bulgaria 285
Atanas Koev

Паричните закони в България 1944 – 1952 г. 286
Бета Харалanова
Les lois monétaires en Bulgarie pendant les années 1944 – 1952 289
Beta Haralanova

Приносът на дейци от Великотърновски регион в изграждането и дейността на Българското книжовно дружество от Освобождението до началото на Първата световна война 290
Тодорка Недева
L'apport des fonctionnaires de la région de Veliko Tarnovo pour l'édification et les activités de la Société littéraire bulgare dès la Libération jusqu'au début de la Première guerre mondiale 295
Todorka Nedeva

Финансовото участие на Община Велико Търново в реализирането на проектите "Красива България" и "Красиво Велико Търново" 296
Виолета Драганова, Цветана Генчева
La participation financière de la communauté de Veliko Tarnovo dans les projets "Beautiful Bugaria" et "Beautiful Veliko Tarnovo" 299
Violeta Draganova, Tzvetana Gentcheva

Министрите на финансите от Великотърновски регион в годините на Третото българско царство (1879–1946 г.) 300
Виолета Павлова
Ministers of Finance from the Region of Veliko Tarnovo in the Years of the Third Bulgarian Kingdom (1879–1946) 314
Violeta Pavlova

Григор Начович – първият министър на финансите 315
Миглена Маринова
Grigor Nachovich – the First Minister of the Finances 318
Miglena Marinova

Заслугите на Михаил Тенев по "Монетния Въпрос" 1887 – 1902 г. 319
Пепа Коскина
Les mérites de Michaïl Tenev sur " la Question monétaire" (1887–1902) 321
Pepa Koskina

Банкерът и общественият деятел Цоньо Стоянов Герганов (1883 – 1974 г.) – "*Твърдост, бодрост, вярност, постоянство*" в името на Велико Търново (по документи на Държавен архив – В. Търново) 322
Тихомир Тонков
The Banker and the Public Figure Tzonjo Stoianov Gerganov (1883-1974) - *Strength, Exhilaration, Loyalty, Constancy* in the Name of Veliko Tyrnovo 327
Tihomir Tonkov

Меценатът Михаил Кифалов 328
Тянка Минчева
The Patron Mihail Kifalov 333
Tyanka Mincheva

Дрители и дарения на църквата "Света Богородица" в Хасково до Освобождението ... 334
Недялко Димов
Donateurs et dons de l'église de la Vierge à Haskovo jusqu'à la Liberation 336
Nedjalko Dimov

Банки и кредитни дружества във Варна след Освобождението до 1912 г. 337
Красимира Томова
Banken und Kreditgesellschaften in Varna aus der Zeit nach der Befreiung bis 1912 341
Krassimira Tomova

За историята и дейността на Българска земеделска и кооперативна банка (70 г. от откриването на новата сграда на Търновския клон) 342
Ивалин Цветков
About the History and Development of the Bulgarian Agricultural Cooperative Bank 347
Ivalin Tsvetkov

"... Да съдейства за възраждането и развитието на местната търговия ..." (Документи на клонове на Българска народна банка за икономическото и стопанско развитие на Великотърновския регион, запазени в Държавен архив – В. Търново) 348
Юлия Денчева
Les documents de la Banque Nationale de Bulgarie et l`economie de la region de Veliko Tirnovo 353
Julia Dentcheva

Балканска популярна банка – Килифарево 1920 – 1947 г. 354
Елена Мачковска
Balkan Popular Bank – Kilifarevo 1920 – 1947 360
Elena Machkovska

Общополезната каса в град Осман пазар (Омуртаг) 1865 – 1877 г. (предварителни проучвания) 361
Мирослав Тошев
The Fund of General Use in the Town of Osman Pazar (Omurtag) 1865 – 1877. (Preliminary research) 364
Miroslav Toshev

Стралджанските банки (1903 – 2005) 365
Добрина Берова
Straldjabänke (1903 – 2005) 369
Dobrina Berova

Драматичната история на банковия заем от 1901–1902 370
Борислав Гърдев
The Dramatic Story of the Bank Loan from 1901–1902 376
Borislav Gurdev

Преглед на популярните банки във Великотърновски регион (1911 – 1951 г.) 377
Весела Мартинова
Inventaire des banques populaires dans la région de Véliko Tirnovo (1911 – 1951) 384
Vessela Martinova

Банки и фалити (Банковото дело в Стара Загора през 1990 – 2005) 385
Светла Димитрова
Des banques et des banqueroutes (les affaires bancaires à Stara Zagora aux années 1990 – 2005) 390
Svetla Dimitrova

Някои проблеми при въвеждането на единната европейска валута – еврото и отражението им на българската икономика и на българските граждани 391
Йосиф Аврамов
Certains problèmes du passage à l'euro et sa circulation- influence sur l'économie bulgare et la vie des citoyens bulgares 398
Josif Avramov

ЕТНОЛОГИЯ И КУЛТУРОЛОГИЯ

Парите (монети и банкноти) в обичайно-обредната система на Българите 399
Николай Колев
L'argent (monnaies et billets de banque) dans le système rituel des Bulgares 401
Nikolaj Kolev

Монетите в българските народни обичаи и традиции (из Бургаско) 402
Вида Буковинова
Die Münzen in den bulgarischen Sitten und Traditionen 407
Vida Bukowinowa

Парични знаци в сватбените обичаи от Търговищко през XX век 408
Параскева Стоянова
Signes de monnaie dans les rites de marriage de la région de Targovichte au XX s. 415
Paraskeva Stojanova

Ритуалните измерения на парата в семейните традиционни празници 416
Веска Спасова
The Ritual Dimensions of the Coin in the Traditional Family Holidays of the Bulgarians 424
Veska Spasova

Използване на монети като декоративна украса в накитите от края на XIX и средата на XX век (по материали от Варненския край) 425
Светлозара Колева
L'utilisation des monnaies en tant que décoration dans les parrures de la fin du XIX s. et la moitié du XX s. (A la base des données de la région de Varna) 433
Svetlozara Koleva

От сребърна пара – писалка 434
Георги Куманов
Un stylo – en monnaie d'argent 441
Gueorgui Koumanov

Парата като талисман 442
Ангел Гоев
La monnaie en tant que talisman 444
Angel Goev

Български пословици и поговорки за парите 445
Павлина Владева
Des proverbes et des maximes au sujet de la monnaie 451
Pavlina Vladeva

Места и начини за съхраняване на парите 452
Боряна Боянкинска
Places and Ways for Money Safe-Keeping 456
Borianna Boiankinska

Музите като монетни символи и като универсалии на културата 457
Росина Данкова
Les musées en tant que symboles monétaires et comme concepts universells de la culture 463
Rossina Dankova

Сребърниците от сцената "Разкаяние и обесване на Юда Искариотски" в Арбанашките паметници 464
Пламен Събев
The Silver Coins from the Scene "Remorse and Suicide of Judas Iscariot" in monuments from Arbanassi 469
Plamen Subev

Вариации на тема пари 470
Стефан Паскалев
Variations sur le thème...argent 479
Stephane Paskalev

Вместо заключение. "Написаното остава – думите отлитат" (шест въпроса към шест-десет годишния Христо Харитонов) 481
Галя Чохаджиева

Списък на авторите в сборника 483

РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ - ВЕЛИКО ТЪРНОВО
БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА
СЪЮЗ НА НУМИЗМАТИЧНИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ
СЪЮЗ НА КРАЕВЕДИТЕ В БЪЛГАРИЯ

МОНЕТИТЕ И БАНКНОТИТЕ ВЪЗМОЖНИ ПРОЧИТИ

18-20 май 2005 г.
Велико Търново

ОТКРИВАНЕ: 18 май, 15,00 ч.
Музей "Възраждане и Учредително Събрание"

9
МУЗЕЙНИ ЧЕТЕНИЯ

В ЧЕСТ НА 60-ГОДИШНИНАТА НА СТ. Н.С. Д-Р ХРИСТО ХАРИТОНОВ

9
МУЗЕЙНИ ЧЕТЕНИЯ

ПРЕДГОВОР

Регионален исторически музей – Велико Търново проведе и през 2005 г. традиционните си Музейни четения, посветени на Международния ден на музеите – 18 май и Празника на славянската писменост и българската култура – 24 май.

Постоянната идея на тези четения е всяка година да предоставят възможност за представяне, обсъждане и публикуване на нови научни постижения. Утвърди се практиката темите да бъдат свързани с годишнини от важни исторически събития и да бъдат посветени на юбилея на известен български учен, трайно свързал изследователските си интереси с проблеми на историята и културата на старата българска столица.

Деветите музейни четения бяха организирани съвместно със Съюза на нумизматичните дружества в България, Съюза на краеведите в България и БНБ по повод 775 години от отсичането на първите средновековни български монети в Търновград, 125 години от излизането на Закона за паворязане на монети в Княжество България и 120 години от отпечатването на първите банкноти на България, и в чест на 60-годишнината на ст.н.с. д-р Христо Харитонов – нумизмат, музеолог, краевед и настоящ директор на Регионалния исторически музей във Велико Търново.

Значимите исторически дати и научните и професионални интереси на ст.н.с. д-р Христо Харитонов определиха темата на Деветите музейни четения – "Монетите и банкнотите – възможни прочити". Тази тема и идеята на научния форум предизвикаха интереса на 111 участника от 42 научни и културни института. Участваха специалисти от АИМ при БАН и Филиалите във Велико Търново и Шумен, СУ "Св. Климент Охридски" и ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий", Националния исторически музей, Националния музей на литературата, Регионалните исторически музеи и Историческите музеи в страната, Регионална библиотека "П. Р. Славейков" във Велико Търново, ЕМО "Етъра", ЦВА и ТД "Държавен архив"– Велико Търново, Съюза на нумизматичните дружества в България и Съюза на краеведите в България, Българска народна банка, Първа инвестиционна банка и др. Те работиха в 5 секции – нумизматика, сфрагистика и бонистика; история и фалеристика; археология; етнология и културология; краезнание. Всички изследвания представиха както традиционните функции на монетите и банкнотите, така и вторичната им употреба в духовната и материалната култура на българите.

Като част от програмата на тазгодишните четения Българска народна банка експонира изложба "А можеха да бъдат и такива ...", в която бяха представени нереализирани проекти за български банкноти.

В Юбилейния сборник са включени статиите, които попадат пряко в темата на Музейните четения. Останалите, които третират по-широко археологически, исторически, краеведски и други проблеми, но са посветени на патрона на четенията ст.н.с. д-р Христо Харитонов, ще бъдат отпечатани в поредния XXI том на Известията на Регионален исторически музей – Велико Търново.

Надяваме се в този сборник специалистите, проучващи паричните знаци в исторически, социологически, културоложки, изкуствоведски, философски и дори икономически аспект, да намерят полезни за своята работа сведения. Надяваме се още, многото предложени "възможни прочити" да предизвикат и нови изследователски търсения.

Убедени сме, че сборникът ще бъде интересен и за неизкушените професионално, но любопитни да узнаят повече за парите – тези вечни спътници на човека. Струва си ...

От съставителите

ХРИСТО ХАРИТОНОВ – УЧЕН-НУМИЗМАТ С ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ПОДХОДИ КЪМ ИСТОРИЯТА, МУЗЕОЛОГИЯТА И ЛИТЕРАТУРАТА

Стефанка КРЪСТЕВА

Преди две години по случай Деня на българската писменост и култура Националният литературен музей, съвместно със Съюза на нумизматичните дружества направи изложба на тема: "Образът на светите братя Кирил и Методий в миниатюрни форми – монети, картички, медали, значки, ордени". Това стана повод организаторите на изложбата от музея да потърсят научни разработки по тази тема. Изненадата бе голяма – почти неразработен проблем. Има само отделни публикации по някои аспекти. Случайно попаднахме и на една публикация в списание "Родна реч" озаглавена "Българската литература в монети" от Христо Харитонов (Харитонов 1989, 57). За литературните историци и критици това е едно предизвикателство, защото много рядко сред тях се срещат колекционери на монети. Срещата ни с нумизмата Харитонов и с неговата научна продукция, се оказа за нас плодотворна и солидна теоретическа основа и същевременно творческо предизвикателство в изучаването и популяризирането на интересни явления в нашата литературна история.

Споделям това, само за да подчертая, че темата на организираните в средновековната българска столица Велико Търново IX музейни четения е твърде актуална и с многопосочни научни и културни послания. Процесите на глобализация, сериозно засягат въпросите за равноправността на народите, за характера на връзките между различните национални цялости. Взаимоопознаването и взаимопризнаването чрез литературата, писмените паметници и материалното наследство на народите е от първостепенна важност в общоевропейското културно пространство. Научните възгледи на Харитонов ярко се противопоставят, например, на смехотворните псевдокултурни анализи на Ото Кронщайнер (огласени преди няколко години) и на неговото предложение да се отхвърли кирилицата и да се замени българската азбука с латиница, защото "кирилицата е виновна за разделянето на Европа" и тук тя има лошо име. Но от гледна точка на Харитонов ние тук, в България, имаме вярна ориентация в отношението към миналото и в потребностите на бъдещето. В статията си българският учен отбелязва, че "по случай 1100 години от създаването на славянската азбука, в България за първи път (б. м. 1963) се появяват четири монети с ликовете на Кирил и Методий". Слово написано с такава древна азбука не принадлежи само на българската и славянската литератури, но и на общочовешката култура, защото е извор на историческа памет, вид послание, изписано с кирило-методиеви букви, носещо изконни духовни ценности, необходими при процесите на глобализация.

С влизането ни в Европейския съюз ще се засилва интересът към артефактите на българската култура – изворовия материал на историята ни. Приемането на светите братя Кирил и Методий за закрилници на Европа и включването на българския език като един от официалните езици на ЕС поставя пред нас – съвременните жреци на националната ни култура големи отговорности. Те са свързани преди всичко с представянето, отстояването и утвърждаването на постигнатото в нашата нелека, но богата история, като достоен и валиден принос в общоевропейската наука и култура.

Сеченето на монети и движението на нумизматичните ценности на територията на днешна България е съществен елемент от този принос и достиженията на родната нумизматика имат не само национални, но и общокултурни измерения. Интересът към парите е изконен– не само към функциите им в размяната, но и към тяхната вторична културна актуализация, към въздействието им като стимулиращ или затормозяващ фактор в развитието на националното стопанство и на националното самосъзнание. Финикийците отдавна ги няма. Не знаем и точните граници на древна Финикия, но финикийските знаци са останали. Те са и са били достъпни за различните поколения. По тях ние можем да идентифицираме както развитието на една култура, така и нивото на ценностите. Вида на монетата, къде и от кого е сечена е от съществено значение за науката, но много по-важно е чрез нея да се прочете отношението на човека към заобикалящия го свят, да се види ценностната система на обществото в даден етап на развитие, да се

усетят отношенията вътре в страната и между страните. Монетите са многостранни извори за културата и бита както на отминалия, така и на съвременния свят. В качеството си на културни артефакти те са мостове между културологията, изкуствознанието, историята, музеологията и нумизматиката – мостове в самопознанието на човека и историята на цивилизациите.

Създаването на ЕС и въвеждането на новите европейски монети от една страна породи значим интерес към новото евро, а от друга към историята на монетите и банкнотите в отделните страни. Особено към тези от Източна Европа. Само преди няколко дни английският изследовател Ким Аноин представи пред българската научна общност две студии, посветени на този интерес. Опознаването на различните монети и номинали – разширява европейското поле на нумизматичната лексика. Изместването на националната валута с общоевропейската може би ще засили функциите и на обществените организации – нумизматичните дружества в съхраняването на паметта на националната нумизматична информация и популяризирането ѝ както в страната, така и извън нея. И в това отношение нашият юбиляр Харитонов, добре и навреме е разбрал и, както споделя проф. Юрукова, "успешно реализира идеята за съхраняване на Съюза (б. м. на нумизматичните дружества) и спомогна същевременно за по-нататъшния му обществен растеж".

Не зная доколко ме улеснява този подход да тръгна от сравнително частни проблеми към един безспорно плодоносен принос с резултати и обобщения с голяма стойност. Може би, защото по този път се създава възможност нумизматиката да се разглежда в контекста на цялостното историческо познание. Така, както прави и ст. н. с. д-р Христо Харитонов в своите изследвания. Подобен подход към проблема води към една концептуална схема, която, без да е съвсем нова, в последните години се утвърди като особено "работеща" във връзка с изучаването на някои нови подходи в работата с музейната публика. Най-общо тя може да се изрази чрез формулата "От нумизматиката към литературата и музеологията" или "От литературата и музеологията към нумизматика". Разбира се тази концепция се нуждае от допълнения и уточнения.

Първото уточнение, което може да се направи е, че в случая явленията и процесите би трябвало да се разглеждат като компоненти от една система от по-общ порядък на българската наука в различните периоди от нейното развитие. А това предполага други точки на анализ, не само онези които ни предлага отделната наука. Необходимо ни е знание за самото битие като творчество на един етнос, пътищата и средствата, чрез които той е функционирал. Важна част от това битие носят със себе си и монетите, като артефакт и като движение на артефактите в историческия процес. В тях са концентрирани опредметените и съхранени във времето същностни сили на човека в неговото историческо съществуване и себеизграждане. И то не на равнището на личността, а на равнището на етноса и държавността – не случайно сеченето на монети е било съществен белег за могъществото и влиянието на владетеля. Тяхната утилитарна стойност в повечето случаи е загубена (макар и многократно да я надвишава сега), но стойността им като предметно и налично битие на културата, като носители на информация за хората, които са ги създали и които са се опредметили и, образно казано, удвоили в тях, расте с времето. Именно тази втората "интенционална" значимост на артефактите е неподвластна на времето и нейното изследване и актуализация в интерес на увеличаването на "човешките същностни сили" (като познание, възпитание, подтик и пр.) е цел и смисъл и на музеологията и на нумизматиката (Кръстева 2003, 128–131).

Българските изследователи-нумизмати, разглеждат монетния артефакт като културна ценност със свое място във функциониращата култура. Това е една връзка на отминалата култура с настоящата, която създава техния видим актуален образ. Благодарение на далновидността в този изследователски подход, може да се види техния ценностен потенциал за разкриването на историческия и постигането на актуалния идентитет на българското общество. Разкриването на етническите, религиозните, технологическите, естетическите и пр. равнища, които в снет вид присъстват в монети и банкноти могат да задоволят историческия интерес на бъдещите общоевропейски изследователи-нумизмати, които въз основа на тези артефакти ще изучават още по-интензивно нашата културна идентичност. Считам, че благодарение на издирвателската дейност на ст. н.с. д-р Христо Харитонов този процес ще бъде съществено подпомогнат, особено що се отнася до "Монетите в българската народна култура

XV – XVIII век" (по нумизматични, археологически, етнографски и писмени данни) (Харитонов 1994a), за появата и развитието на античното монетосечене (Харитонов 1996a, 11). Актуални са и проучванията му, свързани със западноевропейските и османските монетосечения от периода XV – XVIII в. (Харитонов 1998, Харитонов 1994b, 289–297). Каталогът му, посветен на тази проблематика и енциклопедията "Нумизматика на България" (Харитонов 2000) са настолни книги за всеки изследовател в тази научна област. Информацията в тях е градена на базата на монетния фонд на България и е огромна по количество и разнообразна по съдържание. Представена е през призмата на последните научни достижения (Харитонов 2005). Интердисциплинарният метод на изследване, който прилага ученият, създава база данни с широка изворова информативност, с която българската нумизматика ще влезе в общоевропейската. Съвременната тенденция на сближаване на държавите в единни културно-цивилизационни общности, без съмнение ще се изрази и в интерес към артефактите, свързани със златните и сребърни византийски монети, открити по българските земи. Благодарение на научната енергия и рефлективност на Хр. Харитонов българсака нумизматика има подготвен отговор на този интерес – "Енциклопедия нумизматика: Монетите на Европа в България (XV – XVIII век) (Харитонов 1998). В нея се проследява участието на чуждестранните монети в паричното стопанство на България. В 847 енциклопедични статии с 550 илюстрации се характеризира циркулярният фонд. Съставен е каталог с автентична информация и карти за 453 находки. Приложени са помощни текстове, облекчаващи датировките. Разкрита е нова по род и обхват нумизматична лексика. Полага се началото на обобщаващо изследване по ренесансова нумизматика у нас (Харитонов 2005).

Значимостта на научните постижения на Хр. Харитонов се обуславя от способността му да разкрива единството и разнообразието във взаимосвързаните равнища на идентичност:

На първо място – културното единство на човечеството. Това потвърждава и поражда нашата увереност, че можем да познаем себе си в потока на времето.

На второ място – единството на времеви, етнонационални и геокултурни измерения, които дефинират идентичността съобразно историческите и природни обстоятелства на опредметяване на човешките същностни сили.

Третото равнище на обективираната в музеоложко-нумизматичното изследване идентичност е познанието на актуалния социо-културен и политически процес. Системата на опазване на монетните ценности като материални свидетелства за една отминала действителност е в пряка зависимост от изменящите се отношения на историческа приемственост и тяхната политическа оценка. От една страна, тук става дума за възможности и оценки какво и как да се съхранява, а от друга – как то реално да участва в актуалния процес.

Благодарение на многобройните публикации на Христо Харитонов ние можем да направим и второто уточнение: нашата култура през различните периоди от своето развитие е различна именно като културна система. Динамиката на взаимодействията на литература, нумизматика, музеология и пр. през различните етапи на нашето културно развитие е различна, но тя винаги е била от съществено значение за особеностите, които дефинират нейната специфика. Към такова обобщение естествено ни води голямото тематично разнообразие на публикуваните студии, статии, научни съобщения и рецензии на Хр. Харитонов: монети с образи на велики българи (Г. С. Раковски, В. Левски, отец Матей Преображенски, отец Паисий, Христофор Джефарович, Софроний Врачански, Хр. Ботев, Ив. Вазов и мн. др.); българското село в монети; космическа нумизматика; нумизматичен вариант на картини; мемориални монети; религия и нумизматика; монетен летопис за ЮНЕСКО; монетен разказ за земята и хората; оръжия и монети, икони и монети; пчеларството и монетите, международните детски асамблеи в символи от метал; летопис на туризма; география и… банкноти, женските образи в монети; писмеността, българските книжовни школи и литературни творби в монети; монетите като гробен инвентар; монетите и краезнанието; монетите и София и т. н., и т. н (Харитонов 2005).

Не е възможно в един доклад да се изброят всички теми, до които се е докоснал в своите изследвания известния български учен. И аз не си поставям такава цел. Затова ми се иска отново да се върна на темата, която лично на мен ми е по-близка и с която започнах – взаимовръзката писменост, литература, музеология и нумизматика. Основание за това ми дава и фактът, че общия поглед към трудовете на нумизмата Харитонов показва подчертано внима-

ние към тази тема.

Литературата и нумизматиката са явления от различен порядък и това затруднява цялостния системен анализ на техните взаимодействия. Според определението, което дава ст. н. с. д-р Хр. Харитонов "нумизматиката е наука, която изучава монетите и монетните находки, организацията и технологията на монетното производство, паричните системи и източниците на нумизматичната информация, разглежда ги като автентични паметници, отразяващи политическото, икономическото и културното развитие на народите и държавите (Харитонов 1996a).

От своя страна литературознанието също има своя специфична културна ниша, свои принципи на изучаването, на създаването, съхраняването и разпространението на литературните ценности. То също е научна област със свои социални и функционални измерения.

Може би именно поради това въвеждането на нумизматичната информация в литературознанието създава не само любопитни, но и дълбоко съдържателни аспекти на познание. Благодарение на реконструктивната роля на монетите факти и процеси от литературното развитие на страната могат да се представят и оценят по нетрадиционен и специфичен начин. От своя страна литературата и писмото предоставят на нумизматиката фактологични идеи и информация. Налице е едно недостатъчно изследвано свързващо звено между писмеността, литературата и нумизматиката като наука, между нумизматиката и литературната музеология. Ценна мисъл в това направление е схващането на Хр. Харитонов, че "нумизматиката не е само едно описание на монетите и монетните находки и цитирането на някои други техни данни", че възприемането й трябва да се осъществява "на много по-широк фронт" (Харитонов 1996b, 215–220). Този "по-широк фронт" ученият вижда в обоснованата от него теза, че монетите са специфични представители на духовността и като такива биха могли да се разглеждат в два аспекта:

Първо, в социологически план, където нумизматиката, писмеността, литературата и музеологията участват в процеса на културната самореализация и историческата идентификация на нациите, етносите и социалните общности.

Второ, в семиотичен план, където нумизматиката, писмеността, литературата и музеологията по специфичен начин съществуват като "език" на народността и като специфично единство на художествени и нехудожествени компоненти на нейната култура.

По такъв начин Харитонов насочва вниманието ни към процеси и явления, които характеризират особено ярко единството на българската култура през вековете, принципите на нейното изграждане, функциониране и развитие. В изследователски план той подготвя почвата за цялостно, системно изучаване на нашата култура, което ще рече цялостно и системно проучване на културното творчество на народа ни през вековете, на онова многообразие от форми, чрез които той е изявил своите сили и способности. В методически план това предполага да се излезе от информационното поле на дадената научна дисциплина и да се потърсят интердисциплинарни пътища за синтез.

Въпросът за адекватността на това представяне е по същество въпрос за качеството на литературно-музеоложкото и нумизматичното изследване. Участието на българската музеоложко-нумизматична наука в общоевропейските културни процеси ще зависи в голяма степен от нас. На какво равнище е проучването на вторичната функция на монетите в нумизматичен аспект; как сме ги включили в информационните източници; на какво равнище е нумизматичната лексика; каква е методиката на колекциониране; как използваме научните достижения в непосредствената практика; какви ценности възпитаваме чрез музеоложко-нумизматичните ни изследвания; как да използваме най-новите технически достижения за популяризиране на съхранената духовна култура в монетите и банкнотите и т. н. – това са само някои от въпросите, очертаващи полето на научната активност в нашата област. Голяма част от отговорите на тези въпроси намираме в изследванията на Христо Харитонов. Защото интердисциплинарният подход в научната му работа дава богат избор на опорни точки на изследване, различни ъгли за анализ, убедителна аргументация на изводите, разкрива нови възможности за интерпретация. За нумизматиката и за музеологията, както и за литературната музеология като по-частен аспект това е присъщ и необходим подход.

Участието на монетите и банкнотите в материалния и духовния бит на българите безспорно представя самостоятелен елемент в нашата комуникативна система. За съвременните изследователи и автори на социо-комуни-

кативни, включително и образователни стратегии от съществено значение е разглеждането на монетите както като компонент на древната и съвременна култура, така и като средство за създаване на естетическа съкровищница.

В тази естетическа съкровищница свое място имат монетите и банкнотите, свързани с лика на българските книжовници, възрожденци и писатели. Защото езикът и литературата са основните носители на нашата идентичност. Христо Харитонов обръща специално внимание в своите изследвания на монетите и банкнотите, в които тази идентичност е изявена най-релефно. Едновременно с описанието им като артефакти на културната ни история, той анализира различните факти, свързани с миналото на българската писменост и книжовност. Отделил е внимание както на емисията за 1100-годишнината от създаването на славянската азбука така и 100-годишнината от създаването на Народната библиотека "Св. Св. Кирил и Методий". Описанието на медно-никеловата монета, посветена на най-видния български книжовник и общественик от кирило-методиевата школа– Климент Охридски, е не само прецизно. То е образец за аналитично представяне на нумизматична ценност, което изявява същностните връзки на монетосеченето с цялото културно движение. Специално внимание е отделено на прототипа на дървения орелеф на Св. Климент от едноименната църква в Охрид, на шрифта на буквите и цифрите, който носи атмосферата на средновековната калиграфия на българското уставно писмо. Тази традиция, доколкото зная аз, е общоевропейска и идва от древния Рим, когато в обращение са се пускали специални монетни емисии, които чрез изображенията си, са пропагандирали местните забележителности. Живата мисъл на Хр. Харитонов не оставя без нумизматичен поглед нищо, което се е случило в касаещия културната ни история паричен сюжет – от сечената през 1981 г., във връзка с 1300-годишнината, двулевова медно-никелова монета с двата вида азбуки – глаголицата и кирилицата (една изключително интересна монета, в която на едната страна са съпоставени двете азбуки на еднакво отделено за тях място), през двойната емисия в България и Унгария на монетата с образите на Христо Ботев и Шандор Петьофи по същия повод, българските монети, а по-късно и банкноти, трайно са запечатили образа и на българския възрожденец Паисий Хилендарски и пр. На неговият изключителен научен интерес се радват отсеченият през 1885 г. в Полша възпоменателен медал с изображенията на Св. Св. Кирил и Методий ("Единственият у нас паметник на дребна металопластика с изображение на светите братя. Един от найранните паметници, пресътворяващ образите и прокламиращ делото на славянските първоучители") (Харитонов 1996b), а също и сечената през 1941 г. в Словакия сребърна монета от 20 крони също с изображения на Св. Св. Кирил и Методий (Харитонов 1990) – исторически примери за културно сътрудничество, което, по специфичен за нумизматиката начин, е подготвяло протичащото сега обединение на Европа и бележи разширяващи се възможности за културно опознаване и уважение между държавите на ЕС. От друга страна то ми открива нова възможност да подчертая естествеността на взаимодействието между нумизматика, литература и музеология. Да подчертая например особената естетика, която носи монетата, посветена на 150-годишнината от рождението на П. Р. Славейков. Там също е изсечен държавния герб, но той е малък, а под надписа за стойността и годината на изсичането има интересен писателски символ: две кръстосани, леко стилизирани птичи пера, провряни през лавров венец (Харитонов 1989). Върху юбилейни български монети и банкноти могат да се видят още ликовете и на Георги Сава Раковски, Пейо Яворов, Алеко Константинов, Добри Чинтулов, Йордан Йовков, Иван Вазов. За всяка от изброените монети и банкноти Хр. Харитонов излиза с обширни статии. Те носят понякога и твърде атрактивни заглавия: С ликовете на средновековна красавица, възрожденец и народен поет украси г-жа Инфлация новите български банкноти, "Вазовката" е шестата българска банкнота от 200 лв., Рядко срещано Алеково изображение, Единственият металопластичен портрет на Яворов (за юбилейната сребърна монета от 5 лв. 1978 г.), Дядо Славейков кове закона за първите български монети (участието на Славейков в парламентарните избори по Закона за праворязане на монети в България, приет на 27 май 1880 г. на XIV заседание на Второто обикновено народно събрание; Ботевият лик върху парични знаци (юбилейни монети и банкноти с неговия образ) (Харитонов 2005).

Към списъка можем да прибавим и днешните от 1999 г. банкноти от 50 лв. с лика на Пенчо Славейков; от 10 лв., на който е изобразен големият български учен – енциклопедист Пе-

тър Берон; от 2 лв. – с образа на Паисий. Интересна за интерпретация е и банкнотата от 20 лв. с портрета на Стефан Стамболов. За фон е поставена единствената му стихосбирка "Песни и стихотворения" и под неговия автограф личи датата на стиха, поставен над печата на "Българския благотворителен комитет – Търново" – 11 април 1877 г. В тези банкноти са отпечатани успоредно с автографите и откъси от ръкописи на видните български дейци, като с това се засилва "ефекта на присъствие" на твореца, заедно с неговото време.

Монетите и банкнотите, свързани с българската писменост и литература съдържат официозна и обемна информация. Те са автентичен източник на отношение към определени книжовни и литературни факти – т. е. "разкриват черти от обществения живот, създават широк спектър от персонификации, проследяват развитието на изкуството и глиптиката, дават сведения за художествени и архитектурни паметници" (Харитонов 2000 – 2001, 223) и естествено водят Хр. Харитонов към по-цялостното изследване на темата "Българската литература в монети". В анализа му ясно може да се прочете, може би не вложена от самия него, идеята, че нумизматичните данни са толкова важни за литературознанието и литературната музеология, колкото са и тези от другите автентични извори. Пълноценната интерпретация на информацията, която нумизматиката дава чрез своите изследвания от гледна точка на литературознанието и литературната музеология е въпрос на бъдеща задълбочена научна работа. Изводът, който сега можем да направим, изучавайки трудовете на ст. н. с. д-р Хр. Харитонов е, че тясното сътрудничество с нумизматиката ще обогати литературознанието и литературната музеология с нови методи на изследване, с нов понятийно-категориален апарат и терминология. Комплексното използване на всички източници ще разширява творческото и научно сътрудничество между отделните специалисти, ще създава нови и по-широки възможности за представяне на духовния образ на българина.

Нумизматиката и литературната музеология са млади науки. Българският учен д-р Харитонов хвърля между тях мостове на сътрудничество и ръкавица на предизвикателство. Необходимо е да се види най-ползотворната и перспективна връзка между тях, да се види и оцени значението на този подход в съвременните културни процеси, както в национален, така и в общоевропейски план. Не лека задача "за отварянето на нова страница на интердисциплинарната наука на нумизматиката" – пише д-р Харитонов, а аз бих прибавила и на литературознанието и литературната музеология. Това ми дава основание да цитирам и част от поместеното стихотворение на Пенчо Славейков върху банкнотата от 50 лв.

Единъ народъ расте
самъ съ идеалите, съ задачите що зема
на своите плещи – и съ тяхъ се той възйема
до подвизи, преди зарадъ каквито самъ
не се е смяталъ за кадъренъ…

Кадърността на народа ни расте, убедена съм в това, с усилията на хора, отдадени на своето жизнено дело и научно поприще като д-р Харитонов, които му показват, че не случайно именно той е на този "бурен, вражи кръстопът", където цивилизации са се раждали и изчезвали, оставяйки ни богатства, които да познаем и пренесем във времето. Това е истинската мисия на всички нас.

ЛИТЕРАТУРА:

Кръстева 2003: С. Кръстева. Студии по музеология (тотеми, тезауруси, кунсткамери, виртуални пространства), II, 2003.

Харитонов 1989: Х. Харитонов. Българската литература върху монети. – Родна реч, 1989, 3.

Харитонов 1990: Х. Харитонов. Първите изображения на Кирил и Методий върху монети. – в-к Антени, № 21, 23 май 1990.

Харитонов 1994a: Х. Харитонов. Монетите в Българската народна култура през XV – XVIII век. Нумизматичен справочник. В. Търново, 1994.

Харитонов 1994b: Х. Харитонов. Османските монети в Търново 1393 – средата на XV в. – Тр. ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий", 32, 3, 1994.

Харитонов 1996a: Х. Харитонов. Антична нумизматика. В. Търново, 1996.

Харитонов 1996b: Х. Харитонов. Възпоменателен медал с изображения на Св. Св. Кирил и Методий. – Известия на ИМ – В.Търново, 11, 1996.

Харитонов 1998: Х. Харитонов. Енциклопедия нумизматика: Монетите на Европа в България XV – XVIII век. В.Търново, 1998.

Харитонов 2000: Х. Харитонов. Нумизматика на България: Енциклопедия. В. Търново, 2000.

Харитонов 2000 – 2001: Х. Харитонов. Краезнание и нумизматика – Известия на РИМ – В. Търново, XV-XVI, 2001.

Харитонов 2005: Х. Харитонов. Биобиблиография. В. Търново, 2005.

МУЗЕОЛОГЪТ ХРИСТО ХАРИТОНОВ

Симеон НЕДКОВ

Христо Харитонов оставя трайна диря в българската съвременна нумизматика, като един от най-последователните изследователи на монетното производство и монетната циркулация в нашите земи от XV до края на XIX в. Неговите постижения са заслужено оценени с присъждането му на научната и образователна степен "доктор" през 1992 г. и с хабилитационното звание "Старши научен сътрудник II степен" по археология (нумизматика).

Най-ярка оценка за тези негови постижения прави проф. д. ист. н. Йорданка Юрукова в био-библиографията за Христо Харитонов, издадена в началото на 2005 г. и посветена на неговата 60-годишнина. Там тя отбелязва: "Скромен, любознателен, подчинил личния си живот на научните и обществени занимания, Христо Харитонов насочва своите дирения към разработването на една значима и актуална за нашата наука проблематика... Съставената от него енциклопедия "Нумизматиката на България" зае своето достойно място в популяризирането на нумизматичните знания в нашата страна. Превърна се в настолна книга за всеки изследовател, който има потреба от експресна и изходна нумизматична информация." (Юрукова 2005, 7). Публикуваните през 2003 г. две книги за златните и сребърни монети, сечени във Византия, са още един принос към българската нумизматика през последните години.

За отбелязването на своята 60-годишнина Хр. Харитонов подготвя и представя пред научната общественост своя капитален изследователски труд "Стари мерки, теглилки и монети в България през VII – XX век" (Харитонов 2005). Така той обхвана целия наличен първичен материал, изследва го и го популяризира чрез своите издания. При представянето на книгата доц. д-р Николай Колев изтъква: "От изследването се вижда отличното познаване на материята, с която Харитонов борави, умението да я представи на достъпен и в същото време на научен стил и език. Етимологията на понятията, анализът на семантичната стойност на българската метрологична и нумизматична лексика на мерките и теглилките показват умението му да интерпретира тези термини..."

Щяха ли да бъдат налице всички тези научни резултати на Хр. Харитонов, ако той не беше свързал своя творчески път с трудната съдба на най-големия български музей извън столицата – Регионален исторически музей В. Търново, през последните десетилетия? – Едва ли. Работата в един такъв музей с богати традиции допринася за изграждането на тесния специалист в един професионалист, запознат с най-добрите постижения на съвременната музеология.

Хр. Харитонов не остава "затворен" в нумизматическия кабинет на Регионалния исторически музей – В. Търново. Успешно черпи знания от българската и чуждестранна музеология и самият той дава своя достоен принос за нейното развитие. Като заместник директор и директор на Великотърновския музей той отдава своя организационен опит за опазването, съхраняването и популяризирането на богатото културно-историческо наследство на този с изключителна роля за нашата национална идентичност български край. Музеоложките приноси на Хр. Харитонов се концентрират в четири основни области: 1) Популяризиране на локалното и национално културно-историческо наследство чрез организираните от РИМ – В. Търново временни изложби и експозиции; 2) Чрез организиране на поредица от музеоложки четения, на които уредниците от музея и страната представят резултатите от своите научни изследвания; 3) Собствените музеоложки изследвания и 4) Преподавателската му дейност по музеология.

Най-ярко доказателство за това са организираните и представени пред обществеността многобройни изложби. През 1997 г. РИМ – В. Търново открива 19 изложби. С най-голям обществен интерес са: "Реликви на В. Левски и съратниците му" и "120 години от Освобождението на Търново". През следващата година музеят организира 13 изложби. Заедно с Националния музей "Хр. Ботев" в Калофер и музеите от Враца, Пазарджик и Разград е представена изложбата "Реликви на Хр. Ботев и съратниците му". Пред местната публика са показани паметници от фонда на музея, участвали в изложби и ек-

спозиции на Националния исторически музей. Под ръководството на Хр. Харитонов музейната колегия полага най-много сили за подготовката на изложба посветена на 90-годишнината от обявяването на Независимостта на България. През 1999 г. музеят организира нови 18 изложби (ИИМ – В. Търново 1998, 309, 311).

След поемането на поста директор на РИМ – В. Търново, Хр. Харитонов ежегодно публикува в Известия на музея своя годишен отчет. За 2000 г. той отчита значително увеличение на събирателската и фондова работа. Експозиционната дейност включва разработването на 13 тематико-експозиционни плана. Организирани са 26 изложби, обхващащи широк спектър от наследството. Най-атрактивна и привличаща най-широк обществен интерес е постоянната национална експозиция "Човекът в миналото" на Института по експериментална морфология и антропология при БАН. Един от най-интересните и с богата история на проучването археологически обекти в страната е Никополис ад Иструм. На 100-годишнината от началото на археологическите разкопки там е посветена специална изложба (ИИМ – В. Търново 2000 – 2001, 325).

В резултат на активната популяризаторска работа в местните и централни средства за масова информация музейните специалисти участват в 55 излъчвания по местното радио, в 15 програми на местните кабелни телевизии, в осем интервюта за националното радио и в три на Българската национална телевизия (ИИМ – В. Търново 2000–2001, 325).

В годишния отчет на директора на музея е представена и огромната реставрационна и консервационна работа. За първи път в годишен отчет се публикува бюджетът на музея.

През 2001 г. РИМ – В. Търново организира 13, а през 2002 г. 18 изложби. Сред най-интересните от тях са: "Читалище "Надежда" и "Великите народни събрания"; "Денят на българската независимост"; "Църквата "Св. Четиридесет мъченици", организирани през 2001 г. На следващата година най-голям интерес предизвикват изложбите: "Спасена памет", посветена на 21 май – Ден на дарителите и спомоществователите на музея, "125 години от Освобождението на Велико Търново"; "Тодор Николов – учител и археолог" и "Европалия 2002" (ИРИМ – В. Търново 2002 – 2003, 417–418).

Популяризирането на различни страни от историята и обществената дейност във Великотърновския край се извършва от музея и през 2003 г. чрез 16 изложби, а през 2004 г. – 19. Най-атрактивните през 2003 г. са: "От Цветница до Великден"; "Великотърновци през два века"; "Оръжия от края на XIX и началото на XX век". Специално трябва да се отбележи създаването на уникалната експозиция "Калояновият гроб от църквата "Св. Четиридесет мъченици". Тук Харитонов прояви своя патриотичен дух и организаторски талант, като се пребори с неимоверни трудности, за да осъществи една от най-емблематичните експозиции в РИМ – В. Търново (ИРИМ – В. Търново 2005, 499–500). А с нейното представяне в София в съучастие с БНБ и "Монетен двор", тя доби стойността на национална музейна проява. Предизвика изключителен интерес. За седемдневното представяне (от 14 до 20 април 2005 г.) тя беше посетена от рекордния брой посетители – 13629 души. Специфичният характер на експозицията по същество е нова и неизползувана музеложка експозиционна форма.

Едно от най-значимите събития в музейната област през 2004 г. бе организирането на изложбата "150 години от рождението на Стефан Стамболов". Атрактивната експозиция "Съкровищата на музея – старото злато" през 2004 г. и отново през 2005 г. "Съкровищата на музея – Накити от старо време" предизвикаха силно повишен интерес. Превърнаха се в акцент за празника на града. Навярно краткото време на експозицията събра много посетители. Отбелязването на 120 г. от рождението на всеотдайния труженик на музейното дело във В. Търново Тодор Николов става и чрез изложбата "120 години от рождението на Тодор Николов" (ИРИМ – В. Търново 2005, 499–500).

За привличането на все по-широк кръг музейни посетители Хр. Харитонов заедно със своите уредници подкрепят инициативите на местната спортна общественост и организират и редица изложби, посветени на кръгли годишнини на спортни клубове: "80 години футболен клуб "Етър"; "Хандбален клуб "Велико Търново"; "Спортен клуб Стрелба с лък"; "120 години Търновско ловно-рибарско дружество "Сокол". Изложбата "Светът на пеперудите" разкрива един неподозиран свят от цветове на живата природа (ИРИМ – В. Търново 2005, 500).

Международният ден на музеите 18 май е превърнат от РИМ – В. Търново в един национален празник за музейната колегия. На станалите вече традиционни музейни четения – девети

поред, сме свидетели на един организационен размах, приемащ общонационално значение. Няма у нас друг музей, който да се похвали с толкова многобройни участници, разнообразие от теми и научни приноси. Музейната колегия у нас вече приема като гаранция за успешното провеждане на поредните музеоложки четения самото получаване на поканата, шест месеца предварително. В нея ясно и точно са формулирани темата и условията за участие. Авторитетът на четенията се издигна неимоверно много и от изключително бързото отпечатване на докладите и научните съобщения в Известията на музея, само няколко месеца след приключване на този национално значим музеоложки форум.

Стана традиция музеоложките четения да се посвещават на юбилей на музеен специалист, допринесъл изключително много за развитието на музейното дело във В. Търново. Така например през 2001 г. те бяха посветени на 70-годишнината от рождението на проф. д. ист. н. Димитър Овчаров, който започва своята музейна и научна кариера в Историческия музей – В. Търново.

Шестите музейни четения "Търново – кръстопът на цивилизации" са посветени на юбилея на доц. д-р Янка Николова. Седмите – "Човекът в миналото" са посветени на 65-годишнината на проф. д. м. н. Йордан Йорданов (ИРИМ – В. Търново 2005, 500).

На 120-годишнината от рождението на Тодор Николов са посветени Осмите музейни четения през май 2004 г. За живота и неговото всеотдайно дело, посветено на опазването на богатото историческо минало и изграждането на Търновския музей, са изнесени десет доклада (ИРИМ – В. Търново 2004, 5–6).

Музеоложките научни изследвания на Хр. Харитонов са съсредоточени в научната област, в която се хабилитира – нумизматиката. През последните години той участва в множество национални и международни научни конференции, на които представя последователно резултатите от своите изследвания. Хронологически те са отразени в Био-библиографията му (Чохаджиева, Спартянова-Рашкова 2005).

Натрупаният музеоложки опит Хр. Харитонов споделя със своите студенти. От 2002 г. той преподава "Музеология" в Държавното висше училище по информационни технологии – София. От 2003 г. преподава "Етномузеология", "Музеезнание" и "Реставрация и консервация на библиотечните материали" във ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий". Дългогодишният музеен стаж като организатор и изследовател на музейното дело в един от най-големите музеи в България му дава добрата възможност пред студентите да разкрива не само теоретичните въпроси на музейното дело, но и да ги свързва с практиката, която е най-големият "университет" за всеки специалист.

Към научно-изследователската и културно-просветната музеоложка дейност на Хр. Харитонов може да се причисли и онази, която е свързана с поддържането и опазването на материално-техническата база на музейните обекти. Достатъчно е да се проследят основните строително-ремонтни, реставрационни и консервационни дейности на музейните обекти през последните две години, за да се оформи окончателния извод за многостранната музеоложка дейност на Хр. Харитонов, а те се отнасят до следното:

2003 г.

- Вътрешна реконструкция и модернизация на химическата лаборатория при РИМ – В. Търново.

- Цялостно вътрешно ремонтно-възстановително и консервационно боядисване на стари стени и импрегниране на силно изветрели дървесни повърхности на Константалиевата къща в с. Арбанаси.

- Цялостно препокриване на оградни зидове на Константалиевата къща в с. Арбанаси.

2004 г.

- Препокриване пристройката към основната сграда на музея в Килифарево.

- Цялостно външно консервиране и реставриране на сградата на музея в Килифарево.

- Ел. и В и К външно захранване WC, импрегниране и консервиране силно изветрели дървесни повърхности външно и вътрешно, грундиране и блажна боя метални повърхности, ремонт силова и осветителна ел. инсталация на църква "Рождество Христово" с. Арбанаси.

- Разпокриване и препокриване с т. керемиди оградни каменни зидове, настилка цепени каменни плочи и изграждане на нова WC в двора на църквата "Рождество Христово" с. Арбанаси.

- Консервиране, реставриране и възстановяване видима лежаща покривна конструкция от обработен бичен иглолистен материал – Музей – Затвор при РИМ – В. Търново.

- Първи етап от основен ремонт северната стена на силно повредена покривна конструкция, разпокриване и препокриване покрив със старобългарски керемиди на обект Музей – Затвор.

- Изработка и монтаж дървена дограма като част от първи етап от цялостно консервиране и реставриране на Музей – Затвор.

- Основен ремонт – етап от КРР на обект Музей – Затвор.

- Консервиране, реставриране и възстановяване лежаща покривна конструкция от обработен бичен иглолистен материал, разпокриване и покриване със старо-български керемиди западната страна на покрива като втори етап от основния ремонт на Музей – Затвор.

Музеологът Хр. Харитонов застава начело на РИМ – В. Търново в труден и сложен период на развитието на музейното дело в България. Годините на преход изправиха пред изключително сложни проблеми музейните специалисти в страната. Отговорността за опазването, съхраняването и популяризацията на богатото културно-историческо наследство на Великотърновския край е огромна, тъй като тук се съхраняват паметници със световно и национално значение от античността до най-ново време. Богатият организационен опит на Хр. Харитонов му дава възможност да разгърне една широка програма за модерно и ефективно управление на РИМ – В. Търново. Резултатите са на лице – ежегодно се разкриват между 10 и 20 временни изложби.

Разглеждайки цялостната музеоложка дейност на ст. н. с. II ст. д-р Хр. Харитонов, можем да обобщим, че той допринесе изключително много за развитието и обогатяването на Българската музеоложка школа в нейната теоретическа и практическа сфера през последните години.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ИИМ – В. Търново – Известия на Исторически музей – Велико Търново.
ИРИМ – В. Търново – Известия на Регионален исторически музей – Велико Търново.

ЛИТЕРАТУРА:

Харитонов 2005: Хр. Харитонов. Стари мерки, тегилки и монети в България през VII – XX век. В. Търново, 2005.
Чохаджиева, Спартянова-Рашкова 2005: Г. Чохаджиева, Б. Спартянова-Рашкова. Христо Харитонов. Биобиблиография. В. Търново, 2005.

ХРИСТО ХАРИТОНОВ – КРАЕВЕДЪТ

Марин КОВАЧЕВ

Не знам кога у Христо Харитонов е "заговорил" краеведът... Навярно когато това става с всеки човек – със зараждането на любовта му към тези, които са го създали, с неизбежно появяващата се по-късно любов към родния дом, родното селище, родния край и към Родината... За да остане тази любов съпътстваща ни до последните ни дни, без на всяка цена да се стремим да я обясним или да я определим като „краезнание" или по-точно – като любов към родния край (или към която и да е част от Родината), наричана още с чуждицата "патриотизъм".

Това свещено чувство у различните хора изглежда различно като изява, понякога – неподчертавано с външни ефекти, с декларации и демонстрации, а таено грижливо като нещо най-свидно... При Христо Харитонов то е засвидетелствано чрез магията на печатното слово– скромно, по начин, продиктуван от тайни сили– от чувството да откликнеш, да съобщиш нещо ново, оригинално, неповторимо...

В едно свое неотдавнашно интервю той потвърди това: "Провидението ме е пренасяло в творческото лоно, заставяло ме е да си свърша работата, а когато си дисциплиниран, отговорен и работлив, то идва и онова, закономерното. В допълнение – винаги ме е водела идеята да оставя подир себе си нетленното. Изречените думи и фрази, приказките и лакърдиите, идиотските сплетни и словоблудството са бездиханна летливост. Не такава е същността на смисления човешки живот. Ето откъде се ражда мотивацията! Емоцията си е друга работа. Тя, като любовта, не се обяснява!"

Самият Харитонов не е подозирал, че осемте дописки и кореспонденции от Петричко, на граничаря – редник Христо Досев Харитонов от с. Хаджидимитрово, Казънлъшко, публикувани през далечната 1964 година в софийския вестник "Граничар" ще са не само първите му публикации, но и първите му изяви като краевед, преди още да е станал изтъкнат специалист и учен. Неговото сътрудничество в периодичния печат продължава още по-активно, вече като студент по история във Великотърновския университет "Св. Св. Кирил и Методий" и след дипломирането му през 1970 г. Така през 1976 г. публикациите му са вече 10, през 1977 г. – 33, през 1984 – 79 и т. н., като "гостува" най-често на местния великотърновски вестник "Борба", на списанията "Лов и риболов", "Наука и техника за младежта", "Наша родина", "Народни съвети", на вестниците "Вечерни новини", "Автотранспортен зов", "Спорт" и др. Това говори и за многопосочните интереси на младия журналист-краевед, който, без да си поставя такава задача, през годините с отзивчивостта си към събитията и към темите на деня, става своеобразен барометър на времето си. Естеството на работата му – инструктор в отдел "Военно-техническа подготовка на младежта" (1971–1974 г.), специалист (1975 г.), а по-късно – началник отдел "Организационен" на Община Велико Търново (1979–1983 г.) и др. е свързано с командировки във Великотърновския край и му дава възможност да посещава много селища, да се среща с различни хора, да откликва на местни проблеми от различно естество: и за библиотеката на с. Обединение, и за музейното дело в Свищов, и за чешмите на Търновград, за пазара в Полски Тръмбеш, за Сухиндолските улици, за архитектурните шедьоври на антична Сердика, за обявяването на с. Лесичери за образцово селище и много други публикации с популярен характер.

Постепенно след 1977 година закономерно се появяват "по-тежките" му изяви – студии, статии, научни съобщения в списания и в сборници, по въпросите на историята на Велико Търново; на нумизматиката; на етнографията; за видни местни дейци – априлецът Поп Харитон; Отец Матей Преображенски и др. – също с присъствието на краеведската тематика, за да се стигне и до първата му книга – краеведското изследване "Село Дичин. Исторически очерк" (1991 г., 215 стр.), в съавторство с Ив. Кръстев и П. Лефтеров.

Тази многопосочност в интересите е нещо нормално за един млад учен, при който постепенно до краеведските публикации все по-осезателно намират място книгите, студиите и статиите по нумизматика, без скрита ревност, че едното, може би, измества или пречи на дру-

гото. Всъщност *Degustibus et coloribus non est disputandum* (*за вкусовете и за цветовете небива да се спори*), казва латинската сентенция.

Издадената преди няколко месеца биобиблиография на доц. д-р Христо Харитонов достатъчно ясно документира над 1600-те негови публикации, голяма част от които са с краеведско съдържание. Без да се стремя към библиометричен анализ, не мога да не спомена, че 86 от тях са за Велико Търново, 43 са за други селища от окръга, 39 за селища извън нашия окръг и голям брой – за местни дейци и събития във Великотърновския край.

Придобитите знания от студентските години и натрупаните опит и умения за работа с хората, задълбочаващите се интереси към археологията, нумизматиката и други области на историята, свързани предимно с Великотърновския край, го водят до защита на докторат, до още по-пряко приобщаване в общността на историците чрез назначаването му за заместник директор на Историческия музей във В. Търново, а от 2000 г. – за директор на Регионалния исторически музей в града, като през следващата година му е присъдено и научното звание "Старши научен сътрудник II степен" по археология (нумизматика). Споменавам това не от любов към биографиране или за да спазя хронологията на по-важните дати от живота на доц. д-р Харитонов, а защото музеите, в т. ч. – и Великотърновският, заедно с архивите и библиотеките, са основните държавни институции, които се занимават професионално изключително с краеведска дейност – събиране, обработване, пропагандиране, опазване и предоставяне за ползване на публикации, документи и веществени материали (накити, носии, материали от археологически разкопки и др.) за края– окръга, областта, общината, селището и пр. В такъв смисъл служебният статус на доц. Харитонов е съвсем пряко свързан с краезнанието, още повече, че става въпрос за най-големия и престижен извънстоличен музей у нас; с изявени научни работници и други висококвалифицирани специалисти; с голяма мрежа от музеи в града и подведомствени – в окръга, както и по отношение музеите от няколко съседни окръга, тъй като е регионален. И трябва да признаем, че това обстоятелство определено благоприятства общата краеведска работа във великотърновския край, поставяйки я на едно от челните места в страната, както и краезнанието в България.

Общоизвестно е, че от 1998 г. ст. н. с. д-р Христо Харитонов е заместник-управител на националното ръководство на Съюза на краеведите в България, със седалище – В. Търново, а от четири години по-рано и до днес – и заместник-управител на централното ръководство на Съюза на нумизматичните дружества в България. Тези обществени ангажименти, изцяло на обществени начала, поглъщат голяма част от личното му време. В качеството си на управител на Съюза на краеведите в България, мога съвсем отговорно да кажа, че без това, което прави доц. Харитонов за Съюза, той не би имал сегашното си обществено признание, авторитет и популярност; не би имал тази финансова стабилност; не би могъл да провежда нормалната си организационна, научно-изследователска и популяризаторска дейност.

И още нещо, което определя ролята и връзките на доц. д-р Христо Харитонов като значими за българското краезнание. Това е работата му по подготовката на млади кадри– следовници в областта на краеведската дейност. От 2002 г. той чете лекции по дисциплината "Музеология" пред студенти на Великотърновския университет – изнесено обучение в Колеж по библиотекознание и информационни технологии – София; от 2003 г. води учебни курсове със студенти във В. Търново по "Етномузеология" и "Реставрация и консервация на библиотечните материали", а от 2005 г. – и в магистърската програма по "Краезнание и културна политика" – курсовете лекции по "Музеознание" и "Маркетинг на краеведската дейност".

Вече години наред под негово научно ръководство се подготвят курсови и дипломни работи; провеждат се практически занятия, изпити и пр. Непосредствените ми впечатления като дългогодишен университетски преподавател от катедрата, към която е привлечен доц. д-р Хр. Харитонов са категорични: със своята професионална квалификация, с умението си да преподава учебния материал; с дисциплинираността си и с чувството си за отговорност и дълг, доц. д-р Хр. Харитонов е просто "находка" за катедрата и уважаван и любим преподавател на студентите.

Не знам доколко участниците в настоящия научен форум могат да разкажат за друг такъв многопосочен и всеотдаен в любовта си към краезнанието деец, член на нашия Съюз на краеведите, посветил му толкова време, сили и възможности, но 60-годишният юбилей

на доц. д-р Христо Харитонов е подходящ повод да му благодарим за това, което е правил и продължава да прави за българското краезнание и да му пожелаем много здраве и творческо дълголетие! Извършеното от ст. н. с. д-р Хр. Харитонов наистина е много и не подлежи на каквото и да е съмнение – *Solem quis dicere falsum audeat– Кой ще дръзне да каже, че слънцето е лъжливо* – би възкликнал древният римлянин!

ЧАСТИ ОТ ТРИ КОЛЕКТИВНИ НАХОДКИ СЪС СРЕБЪРНИ ПЕРСИЙСКИ МОНЕТИ (СИКЛИ) ОТ СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Владимир ПЕНЧЕВ

В нумизматичната сбирка на Националния исторически музей – София се съхраняват части от три колективни находки със сребърни персийски монети от V – IV в. пр. Хр. И трите находки са били намерени през различни години, през последните четири десетилетия, на различни места в днешните североизточни български земи. Определянето на монетите сме извършили по единствения достъпен ни каталог, в който те са описани – D. Sear. Greek Coins and their Values, vol. II. London, 1979. В този каталог те пък са класифицирани по капиталното съчинение на E. Babelon. Traite des Monnaies grecques et romaines. Paris, 1901.

Всички сребърни монети, съдържащи се в запазените части и на трите разглеждани тук находки, са персийски сикли, сечени в периода между средата на V – средата на IV в. пр. Хр. (Sear 1979, 427). Те са циркулирали главно в персийските владения в Западна Мала Азия и са били издавани в големи количества, най-вече от монетарницата на главния град на Лидия, Сарди (Sear 1979, 426). При тези монети липсват надписи, поради което отделните екземпляри от тях не могат да се свържат с конкретните персийски царе. Върху лицевата им страна винаги е представена фигурата на персийски цар (обобщаващо изображение на Великия цар на Персия) с корона и дълга брада, коленичил на дясното си коляно, надясно. В протегнатата си напред лява ръка винаги държи лък. С дясната си ръка държи или копие, чийто връх е насочен надолу (Sear 1979, 427, № 4682) или кама, в хоризонтално положение, с насочен напред връх (Sear 1979, 427, № 4683). Понякога зад дясното му рамо се вижда преметнат колчан със стрели. Върху обратната им страна липсват надписи и изображения, а винаги има само една грубо отпечатана вдлъбнатина с приблизително правоъгълна форма. Много често върху тези от сиклите, които са силно износени поради продължително участие в монетната циркулация, има допълнително нанесени вдлъбнати и релефни контрамарки с разнообразни форми. Понякога се срещат по няколко различни контрамарки върху една и съща монета. Смята се, че тези контрамарки са знаци на сарафи от различните големи градски центрове в Западна Мала Азия (Sear 1979, 427).

По-долу при описанието на отделните екземпляри от сиклите, влизащи в съставите на запазените части на трите публикувани по-настоящем колективни находки, за по-голяма краткост ще обозначаваме тези от тях, при които Великият цар на Персия държи в дясната си ръка копие като "царят държащ копие", а тези, при които той държи в дясната си ръка кама като "царят държащ кама".

ПЪРВА КОЛЕКТИВНА НАХОДКА

Находката е била намерена през 1979 г. при сондажни проучвания за подпочвени води в района между Каварна и Балчик. Общият брой на намерените монети е неизвестен. В нумизматичнава сбирка на НИМ – София са попаднали пет екземпляра от тях, които са заведени в основен фонд под инвентарни №№ 11082–11086. Полуизтрити поради продължително участие в монетната циркулация. Описанието им е както следва:

"Царят държащ копие" – 3 броя

– инв. № 11082. Диаметър 13 – 15 мм. Тегло 5,56 г (**Обр. 1**).

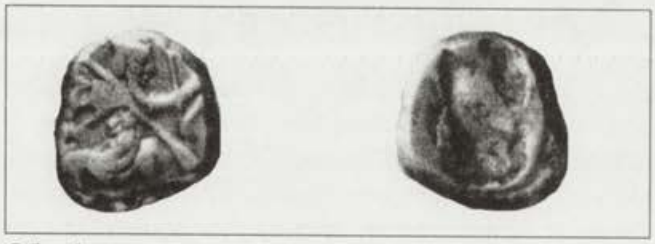

Обр. 1.

– инв. № 11083. Диаметър 13 – 14 мм. Тегло 5,56 г (**Обр. 2**).

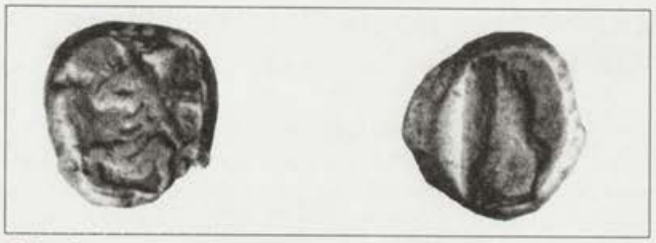

Обр. 2.

– инв. № 11084. Диаметър 13 – 14 мм. Тегло 5,58 г (**Обр. 3**).

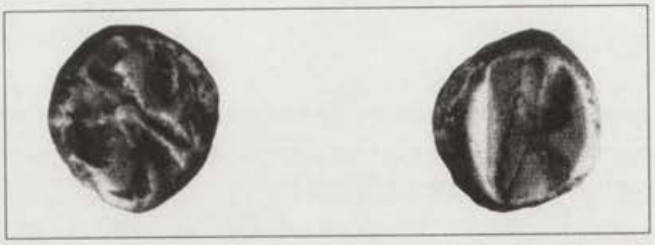

Обр. 3.

"Царят държащ кама" – 2 броя

– инв. № 11085. Диаметър 13 – 15 мм. Тегло 4,71 г (**Обр. 4**).

Обр. 4.

– инв. № 11086. Диаметър 14 – 15 мм. Тегло 5,65 г (**Обр. 5**).

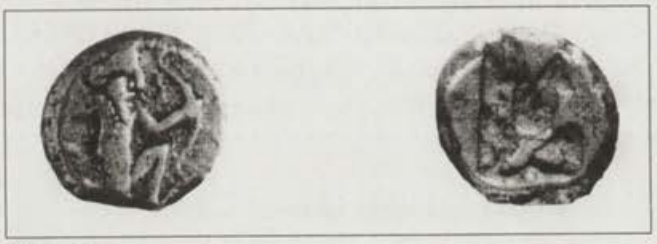

Обр. 5.

ВТОРА КОЛЕКТИВНА НАХОДКА

Тази находка е била намерена през 1992 г. някъде в Североизточна България от иманяри, с помощта на металотърсач. Общият брой на намерените монети е неизвестен. Доста персийски сикли от нейния състав са разпродадени на колекционери от София. От един такъв колекционер са откупени три броя за нумизматичната сбирка на НИМ – София, които са заведени в основния фонд под №№ 28585 – 28587. Монетите са силно износени, поради продължително участие в паричната циркулация. Описанието им е както следва:

"Царят държащ копие" – 1 брой

– инв. № 28585. Диаметър 12 – 15 мм. Тегло 5,52 г (**Обр. 6**).

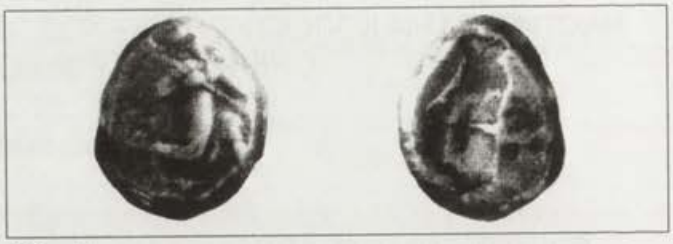

Обр. 6.

"Царят държащ кама" – 2 броя

– инв. № 28586. Диаметър 12 – 14 мм. Тегло 5,30 г (**Обр. 7**). Върху лицевата страна са нанесени две вдлъбнати и една релефна контрамарки (**Таблица I, 1**). Върху обратната страна има други две вдлъбнати и една релефна контрамарки (**Таблица I, 2**).

Обр. 7.

– инв. № 28587. Диаметър 10 – 13 мм. Тегло 5,55 г (**Обр. 8**). Върху лицевата страна са нанесени пет вдлъбнати контрамарки (**Таблица I, 3**). Върху обратната страна има две вдлъбнати и една релефна контрамарки (**Таблица I, 4**).

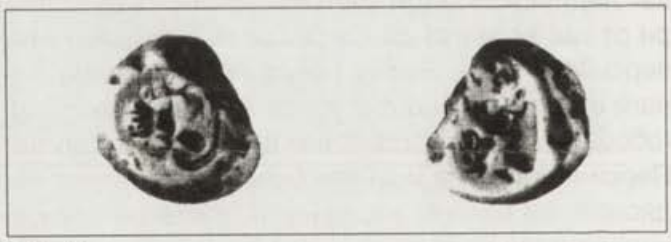

Обр. 8.

ТРЕТА КОЛЕКТИВНА НАХОДКА

Находката е била намерена от иманяри някъде в края на 60-те години на XX век, на неизвестно място в Североизточна България. Не много време след това органите на МВР иззели четири персийски сикли от нейния състав, които се намирали в гражданин от Варна. Тези четири монети по-късно са предадени на НИМ – София. Не е известно какъв е бил общият брой на намерените първоначално монети. Въпросните четири екземпляра са заведени в основния фонд на нумизматичната сбирка при музея под №№ 2982 – 2985. Монетите са много сил-

но износени поради продължително участие в паричната циркулация. Описанието им е както следва:

"Царят държащ кама" – 4 броя

– инв. № 2982. Диаметър 14 – 16 мм. Тегло 5,28 г (**Обр. 9**). Върху лицевата страна са нанесени три вдлъбнати и една релефна контрамарка (**Таблица I, 5**). Върху обратната страна има други три вдлъбнати и две релефни контрамарки (**Таблица I, 6**).

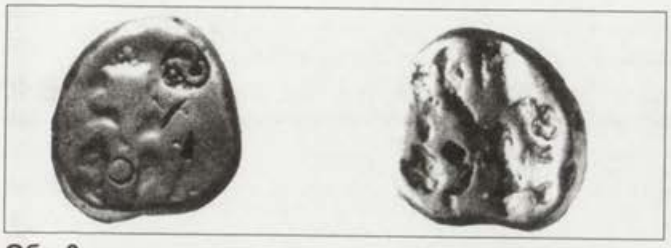

Обр. 9.

– инв. № 2983. Диаметър 12 – 14 мм. Тегло 5,45 г (**Обр. 10**). Върху лицевата страна са нанесени три вдлъбнати контрамарки (**Таблица I, 7**). Върху обратната страна има други три вдлъбнати контрамарки (**Таблица I, 8**).

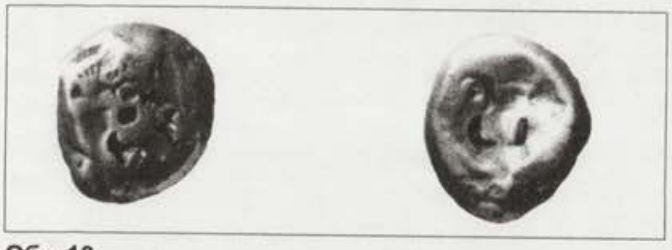

Обр. 10.

– инв. № 2984. Диаметър 12 – 14 мм. Тегло 5,25 г (**Обр. 11**). Върху лицевата страна са нанесени две вдлъбнати контрамарки (**Таблица I, 9**). Върху обратната страна има други две вдлъбнати контрамарки (**Таблица I, 10**).

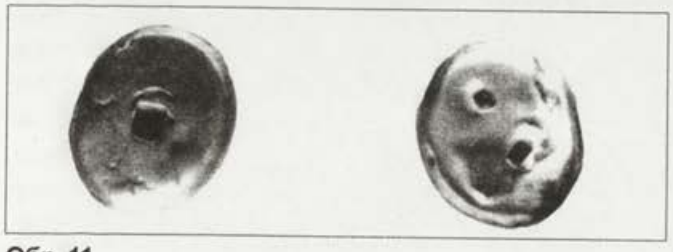

Обр. 11.

– инв. № 2985. Диаметър 10 – 15 мм. Тегло 5,38 г (**Обр. 12**). Върху лицевата страна има една вдлъбната контрамарка (**Таблица I, 11**). Върху обратната страна има една вдлъбната контрамарка (**Таблица I, 12**).

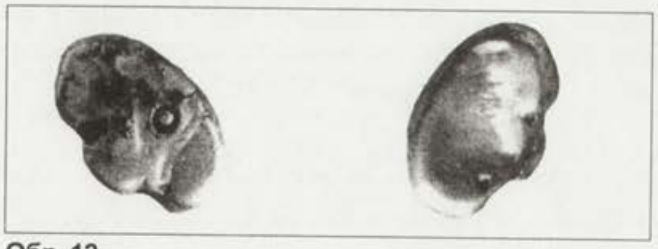

Обр. 12.

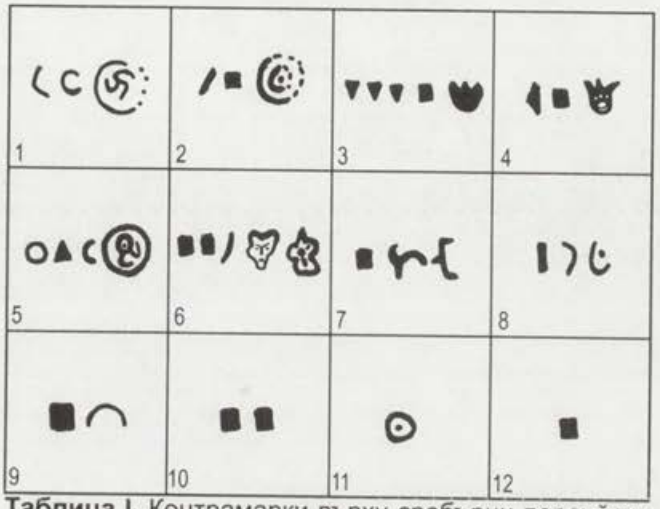

Таблица I. Контрамарки върху сребърни персийски сикли.

Персийските сикли, влизащи в състава на публикуваните тук три фрагмента от колективни монетни находки, са твърде износени от продължителното им участие в паричното обращение. Някои от тях са дори почти напълно изтрити. Това износване явно е станало още при циркулацията им във владените от персите западномалоазийски области през периода от средата на V до средата на IV в. пр. Хр., когато се датират въпросните монети. В тези области те са били сечени и там е бил основният район на тяхната употреба. За това свидетелстват и многобройните сарафски контрамарки, срещащи се върху най-износените от тях. Тези контрамарки са били поставени в Мала Азия, а не в тракийските земи. Следователно, разглежданите тук персийски сикли от фонда на НИМ– София, са попаднали в тракийските земи след поне няколко десетилетия интензивна циркулация. Това ни дава основание да предположим, че тяхното трезориране и укриване в земята в района на днешна Североизточна България най-вероятно е станало през първата половина на IV в. пр. Хр. То се явява последица от търговските контакти на големите пристанищни центрове в Западна Мала Азия със североизточните тракийски земи през този период. Достатъчно е само да си припомним, че през първата половина на IV в. пр. Хр. важният йонийски пристанищен град

Милет, имащ отдавнашни и традиционни търговски връзки със североизточните тракийски земи (Данов, Тончева 1979, 161–163) се намирал под персийско владичество и сребърните сикли са участвали масово в състава на циркулационната среда в неговия регион.

ЛИТЕРАТУРА:

Данов, Тончева 1979: Хр. Данов, Г. Тончева. Гръцка колонизация по бреговете на Тракия. – В: История на България, т. I. С., 1979, 157–168.

Babelon 1901: E. Babelon. Traite des Monnaies grecques et romaines. Paris, 1901.

Sear 1979: D. Sear. Greek Coins and their Values, vol. II. London, 1979.

EXEMPLAIRES DE TROIS TROUVAILLES COLLECTIVES DE MONNAIES PERSES EN ARGENT (SIGLOS) DE LA BULGARIE DE NORD-EST

Vladimir PENTCHEV

(Résumé)

Dans la collection numismatique du Musée national historique à Sofia sont conservés des spéciments de trois trouvailles collectives de monnaies perses en argent (siglos) datant de V-IV ss. av. J. C. Elles ont été trouvées dans la Bulgarie de Nord-Est d'aujourd'hui. Les monnaies de ce type ont été en circulation principalement dans les domaines perses en Asie Mineure d'Ouest et ont été frappées en grande quantité, surtout dans l'atelier de monnayage de la ville principale de Lydia, Sardeis. Leur accumulation en trésor dans la région de la Bulgarie de Nord-Est d'aujourd'hui s'est effectuée probablement pendant la première moitié du IV s. av. J. C. Elle s'avère une conséquence des contacts de commerce entre les grands ports de l'Asie Mineure d'Ouest et la région des Thraces de Nord-Est durant la même période.

ДОЛИНАТА НА РЕКА ЯНТРА – РАЗДЕЛНА ЗОНА В МОНЕТНАТА ЦИРКУЛАЦИЯ ПРЕЗ КЪСНИЯ ЕЛИНИЗЪМ

Иля ПРОКОПОВ

Монетната циркулация в Северна България през късния елинизъм се характеризира със сравнително ясно райониране. Като цяло се наблюдава обособяване на две основни зони, които от своя страна се разделят на множество под зони. Едната основна зона започва приблизително от днешната западната граница на страната и обхваща долините на Огоста, Искър, Вит и Осъм. Монетните съкровища от нея са съставени в основната си част от няколко типа монети, които сериозно преобладават: тетрадрахми на о-в Тасос и от т. нар. "тасоски тип"; тетрадрахми на Първа македонска област; драхми на Дирахион и Аполония на Адриатическо море и римски републикански денари. Проблемът за тетрадрахмите на Първа македонска област и тяхната циркулация също е разработен по-подробно (Прокопов 1994). Почти не се срещат тетрадрахмите на Одесос и Месамбрия от Александров тип. По-обстоен анализ на проблемите на монетната циркулация в цяла Тракия съм направил в изследването, посветено на тасоските тетрадрахми (Prokopov 2005).

Долината на р. Янтра разделя първата от втората основни зони и сама по себе си оформя собствено пространство, което играе роля на "контактна зона". Втората голяма зона започва от дясното поречие на реката и достига до черноморското крайбрежие. В нея също се регистрират някои от гореизброените монетни типове, но има и такива, които очертават осезаеми различия. Например в източната зона няма голямо разпространение в съкровищата на тетрадрахми на Първа македонска област и на драхмите на Дирахион и Аполония. За сметка на това, обаче, много по-често се намират тетрадрахмите на Одесос и Месамбрия от Александров тип, както и бронзови монети на тези градове. Участието на тези тетрадрахми в монетната циркулация е разгледано подробно от Ив. Карайотов (Karayotov 1994). Това са монетни типове, които за сега не са регистрирани в западната зона. Тези и още много особености оформят спецификата и разликите в монетната циркулация от двете страни на контактната зона. И в двете основни зони засега не са регистрирани колективни находки от тетрадрахми на Маронея от типа "Дионис Сотер", както и монети на тракийски царе. Монетосеченето на Маронея е разгледано подробно от Едит Шонерт-Гайс (Schönert-Geiss 1987).

Основната цел на този доклад е да представи максимално пълна картина на монетната циркулация и да очертае спецификата на монетното обращение по долината на р. Янтра. Освен различията, между двете зони има и множество прилики, които показват ясно, че става дума за съседните части на един и същ регион. Наличието на едно важно, споменато по-горе монетосечене, и то доста добре представено, обособява долината на р. Янтра като разделна територия и даже като "контактна зона" не само между западната и източна зони на монетна циркулация, но и между севера и юга през Стара планина. Това е единственото място в Северна България, където се среща концентрация на съкровища с Маронейски тетрадрахми. Според капиталния труд на Е. Шонерт-Гайс, съществува директен път в посока юг – север по който са се движили в определен хронологически отрязък от време компактни количества маронейски тетрадрахми от типа "Дионис Сотер". Тя има предвид монетарницата на самия град Маронея и пътя, преминаващ от Южна към Северна България. Монетните маси се движили през Старопланинските проходи срещу днешните градове Велико Търново и Габрово. Именно в този район са концентрирани съкровищата с маронейски тетрадрахми. Проучването на монетната циркулация на района, обхващащ поречието на р. Янтра, е отразено частично в една публикация за Габровско (Прокопов, Койчева 1998, 45–55) и в недовършената работа, която започнахме в средата на 90-те години с М. Цочев*.

Според мен, в историческите събития, касаещи този район и станали през втората половина на II и началото на I в. пр. Хр., се крие отговорът на въпроса защо съществуват тези ярки различия в характера на монетната циркулация и каква би могла да бъде причината за това.

МОНЕТНИ ТИПОВЕ И ТЕХНИТЕ КОЛИЧЕСТВА, РЕГИСТРИРАНИ В СЪКРОВИЩАТА ПО ДОЛИНАТА НА Р. ЯНТРА

Тетрадрахми на Македонските области	655+ бр.
"Тасоски тип" тетрадрахми	239+ бр.
Тетрадрахми на Маронея	200+ бр.
Римски републикански денари	500+ бр.
Бронзови Одесос	50 бр.
Оригинални тасоски тетрадрахми	21 бр.
Месемврия и Одесос от "Александров тип"	16 бр.
Имитации на тасоски тетрадрахми	4 бр.
Тракийски царе	7 бр.

Няколко са мотивите ми, за да предложа периода втората половина на II и началото на I в. пр. Хр. като време на проникване на маронейските тетрадрахми в изследвания район. Макар, че в съкровищата има смесване на монети, сечени от средата на II в. пр. Хр. до 70-те години на I в. пр. Хр., то няма ясни данни, че това е станало преди съкровищата да се придвижат към Северна България. Например оригиналните тасоски тетрадрахми от съкровището от Върбица (Кацарова 1962, 17–30; Прокопов 2002, 18–23) са смесени, освен с маронейски тетрадрахми, които са преобладаващи като маса, също и с тетрадрахми от "тасоски тип", които са синхронни във времето с маронейските, както и с по-късните имитации на тасоските тетрадрахми. В съкровищата от с. Родина (IGCH 679; Герасимов 1966, 213) и Камен, Великотърновско (IGCH 680; Герасимов 1959, 361) пък маронейските тетрадрахми са смесени с римски републикански денари от I в. пр. Хр.

Много важно е да се анализира наличието на двете находки от с. Соколица, Пловдивско, съставени от бронзови монети на Севт III, част от които са разпилени. Дали последните са били именно на тракийския цар или техни имитации от малко по-късно време, не е толкова важно. Този тип монети, по данни от статистиката на находките, до сега е регистриран и се разпространява само в Южна България. По-важен в случая е фактът, че съществува път, който практически е свързвал южно-тракийските земи с изследвания район – долината на р. Янтра. Нещо повече, този път е свързвал населението в определен район от т. нар. погоре "контактна зона" (части от планинския и полупланински район на днешните Великотърновска и Габровска област) с големите и солидни тракийски формирования от юг на Балкана. При този интензитет на присъствие на монетни съкровища, това просто не е случайно. Съществувала е много здрава връзка, както се вижда добре подплатена с монети, т. е. с пари. Какъв тип връзки са съществували – политически, военни и икономически, за сега не е ясно. Отговорът на този въпрос, обаче, най-вероятно ще бъде даден от историците, а не от специалистите по нумизматика.

ОБЗОР НА МОНЕТНИТЕ СЪКРОВИЩА

Върбица – I, Великотърновско (IGCH 529)

Старото име на селото е Влашица. Съкровището е открито през 1934 г. Съдържа 59 сребърни монети: 48 тетрадрахми на Маронея и 11 на Тасос (Герасимов 1937, 315–324). Сред тасоските разпознах 3 оригинални монети и 4 тетрадрахми от "тасоски тип". Маронейските тетрадрахми са включени в корпуса на Шонерт-Гайс. Съкровището е публикувано от Г. Кацаров.

Върбица – II, Великотърновско

Съкровище от сребърни монети. Съдържа 11 елинистически тетрадрахми на Тасос (Герасимов 1937, 315–324).

Върбовка, Великотърновско (IGCH 630)

Открито през 1935 г., съдържало е 47 и повече тасоски тетрадрахми, укрити в съдче. Разпръснато (Герасимов 1937, 315–324). Според публикациите датировката му е 125 – 100 г. пр. Хр.

Горна Оряховица (IGCH 521)

Открито през 1939 г., на около 7 км от Велико Търново. Съдържа 355 сребърни монети, укрити в бронзова ваза (Герасимов 1939, 342). По своя състав те се разпределят така: 7 тетрадрахми на Месемврия от Александров тип; 1 тетрадрахма на Филип III сечена във Вавилон; 338 тетрадрахми на Първа македонска област; 2 тетрадрахми на Втора македонска област; 7 имитации на тетрадрахми на Първа македонска област. Според М. Прайс съкровището се датира в 125 г. пр. Хр. Подготвено за цялостна публикация съвместно с М. Цочев.

Камен, Великотърновско ((IGCH 680)

Открито през 1957 г. Съдържа множество маронейски тетрадрахми и римски републикански денари. Разпиляна (Герасимов 1959, 361). В частна колекция са запазени 2 тетрадрахми и 2 денара. Укриването е станало през I в. пр. Хр.

Красно Градище, Великотърновско (IGCH 486)

Открито през 1954 г. в землището на селото, което се намира на около 45 км от В.

Търново. Съдържа 37 тетрадрахми на Първа македонска област (Герасимов 1955, 610). Във фонда на музея в Севлиево са запазени само 2 монети. Според М. Томпсън съкровището се датира в 150 – 125 г. пр. Хр.

Крушево, Габровско (IGCH 485)

Открито през 1959 г. Съдържа 70 тетрадрахми на Първа македонска област (Герасимов 1962, 230). Според М. Томпсън съкровището се датира в 150 – 125 г. пр. Хр. В музея на Севлиево не се съхраняват 50 монети, както е отбелязано в бюлетина. Вероятно те са прибрани в Археологическия музей в София, заедно с другите 2 монети, за които споменава Т. Герасимов.

Лясковец, Великотърновско

Съкровище от сребърни монети, елинистически тетрадрахми. Тасоски тетрадрахми от това съкровище са инвентирани във фонда на Историческия музей във Велико Търново под инв. номера: 1246 – 1253 Н/ТОМ. Запазените в музея са всичко 8 броя. Подготвено за цялостна публикация съвместно с М. Цочев.

Миндя, Великотърновско (IGCH 664)

Открито през 1959 г. Съкровище от 10 сребърни монети. Съдържа: 4 тасоски имитации; 1 римски републикански денар; 4 пост Александрови тетрадрахми (3 Месемврия, 1 Одесос) и 1 цистофор, сечен в Мала Азия (Ефес?). Според Герасимов се датира от републиканския денар след 50 г. пр. Хр. (L. Longinus 50 г. пр. Хр.) (Герасимов 1962, 225–237). Според М. Crawford датировката е около 65/61 г. пр. Хр. (L. Cassius Longinus, 63 BC), (Crawford 1974: no. 413). Находката се съхранява в НАМ – София без републиканския денар. Непубликувана.

Недан, Великотърновско (IGCH 531)

Открито през 1964 г. Съкровище от сребърни монети, което съдържа 102 еленистически тетрадрахми (Герасимов 1965, 247–252). В IGCH те са описани като 103. Според М. Томпсън, съкровището се датира в 150 – 125 г. пр. Хр. Част от съкровището е запазена в колекцията на Регионалния исторически музей – Велико Търново. При работа с фотографиите на монетите разпознах 5 тетрадрахми от тасоски тип. Подготвено за цялостна публикация съвместно с М. Цочев.

Овдин баир, Габровско

Открито през 1960 – 1970 г. на около 20 км северозападно от Севлиево. Съдържала е неизвестно количество от тетрадрахми на македонските области. Част от находката се съхранява в музея в Севлиево. Монетите на Първа македонска област са опознати по монетни печати и са включени в каталог за това монетосечене (Прокопов 1994, 46, 48, 56, 62, 67). Монетата на Втора македонска област е много износена от продължителна употреба. Тя е от същата двойка печати, както тази от съкровището в Кояска, Румъния (IGCH 675) (CH III 68). Според мен това съкровище е укрито в периода 120 – 100 г. пр. Хр.

Родина, Великотърновско (IGCH 679)

Открито през 1964 г. Съдържа множество сребърни монети, укрити в съд. Запазени са 55 монети: 5 тетрадрахми на Маронея и 50 римски републикански денари (Герасимов 1966, 213). Съхраняват се във фонда на Регионалния исторически музей – Велико Търново. Укриването се датира според М. Томпсън в I в. пр. Хр. Подготвено за цялостна публикация съвместно с М. Цочев.

Самоводене, Великотърновско (IGCH 522)

Открито през 1933 г., северно от Велико Търново (Герасимов 1934, 469). Според бюлетина съдържа неуточнен брой сребърни монети, сред които 15 тасоски тетрадрахмии, 4 постумни Александрови тетрадрахми, сечени в Месемврия (4 от които са с монограм номер 18 според Карайотов (Karayotov 1994), 5 имитации на тетрадрахми на Филип Аридей, 1 тетрадрахма на Македония Прима и 50 автономни бронзови монети на Одесос. Според М. Томпсън находката се датира в 125 г. пр. Хр. Тасоските тетрадрахми се разпределят така: 1 оригинална и 3 тетрадрахми от "тасоски тип". Подготвено за цялостна публикация съвместно с М. Цочев.

Соколица – I, Габровско (IGCH 846)

Открито през 1912 г. Съдържа 17 бронзови монети на Север III (1 е пренасечена върху монета на Касандър, а 2 върху монети на Лизимах). Съхраняват се в София. Според М. Томпсън, монетите са укрити около 300 г. пр. Хр.

Соколица – II, Габровско (IGCH 847)

Открито през 1934 г. (Герасимов 1937, 317). Съдържа 8 бронзови монети на Север III, укрити в съдче. Разпиляна. Според М. Томпсън монетите са укрити около 300 г. пр. Хр.

Хотница, Великотърновско (IGCH 525)

Открито през 1961 г., на 12 км от Велико Търново (Герасимов 1963, 265). По мнение на М. Томпсън находката се датира в 125 – 100 г. пр. Хр. Според бюлетина, съдържа 63 сребърни монети, от които 62 тасоски тетрадрахми и 1 постумна Александрова, сечена в Месемврия. Според Ив. Карайотов тя е с монограм 50

(Karayotov 1994). Според моята класификация, базирана на проучването на монетните печати и комбинациите от тях, тасоските тетрадрахми в съкровището се разпределят на 2 оригинални и 64 от "тасоски тип". Част от монетите са запазени и заведени във фонда на Регионален исторически музей – Велико Търново. Според мен, това съкровище се датира в 90 – 70 г. пр. Хр. Подготвено за цялостна публикация съвместно с М. Цочев.

БЕЛЕЖКИ:

* Този доклад е само фрагмент от незавършения съвместен труд върху монетите и монетните съкровища от периода III – I в. пр. Хр., запазени във фонда на Регионален историческия музей – Велико Търново. Надявам се в близко бъдеще работата да бъде довършена. Убеден съм, че това ще бъде най-добрият помен за нашия колега Марко Цочев.

ЛИТЕРАТУРА:

Герасимов 1937: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1934, 1935 и 1936 година. – ИАИ 11, 1937, 315–324.

Герасимов 1939: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1937 и 1938 година. – ИАИ 13, 1939, 342.

Герасимов 1955: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1951, 1952, 1953 и 1954 година. – ИАИ 20, 1955, 610.

Герасимов 1959: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1956 и 1957 година. – ИАИ 22, 1959, 356–366.

Герасимов 1962: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1958 и 1959 година. – ИАИ 25, 1962, 230.

Герасимов 1963: Т. Герасимов. Съкровища от монети намерени в България през 1960 и 1961 година. – ИАИ 26, 1963, 257–270.

Герасимов 1965: Т. Герасимов. Монетни съкровища намерени в България през 1964 година. – ИАИ 28, 1965, 247-252.

Герасимов 1965: Т. Герасимов. Монетни съкровища намерени в България през 1965 година. – ИАИ 29, 1965, 211–216.

Кацарова 1962: Г. Кацарова. Принос към проучването на маронейските и тасоските тетрадрахми от II период. – Археология 4, 1962, 17–30.

Прокопов, Койчева 1998: И. Прокопов, К. Койчева. Монети от II – I в. пр. Хр., от колекцията на Исторически музей – Габрово. – Нумизматика и сфрагистика, V, 1998, 45–55.

Прокопов 2002: И. Прокопов. Съкровище от Върбица, Великотърновско. – Трудове на научната група–Исторически музей, Кюстендил № 1, 2002, 18–23.

Crawford 1974: M. H. Crawford. Roman Republican Coinage. Cambridge, 1974.

Karayotov 1994: Iv. Karayotov. The Coinage of Mesembria. Sozopol, 1994.

Prokopov 2005: I. Prokopov. Die Silberprägung der Insel Thasos und die Tetradrachmen des „Thasischen Typs" vom 2.–1. Jh. v. Chr. – (Griechisches Münzwerk), Berlin 2005 (Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike).

Schönert-Geiß 1987: E. Schönert-Geiß. Die Münzprägung von Maroneia (Griechisches Münzwerk) – Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike 26, Berlin, 1987.

LA VALLEE DE LA RIVIÈRE JANTRA- UNE ZONE DE SÉPARATION DANS LA CIRCULATION MONÉTAIRE PENDANT LA BASSE ÉPOQUE HELLÉNISTIQUE.

Ilja PROKOPOV

(Résumé)

La circulation monétaire en Bulgarie de Nord pendant la Basse époque hellénistique se caractérise avec une division en deux zones. L'une commence dès la partie Ouest et englobe les vallées des rivières Ogosta, Iskar, Vit et Ossam.La vallée de Jantra sépare de la Bulgarie de Nord la deuxième zone qui s'étend jusqu'à la côte de la mer Noire. L'essentiel dans le rapport est l'essai de présenter un tableau au maximum détaillé de la circulation monétaire et de déterminer sa spécificité dans le bassin de Jantra. C'est le seul endroit de trouver des trésors de tétradrachmes de Maron. Voilà où se cache la réponse de la question de l'existance de différences dans la circulation monétaire et la raison de ce fait.

КОСМОЛОГИЯ И МИТОЛОГИЧНИ МОТИВИ В ИКОНОГРАФИЯТА НА ТРАКИЙСКИТЕ МОНЕТИ

Венцислав ЦОНЕВ

В българската нумизматична наука е обърнато внимание на въпроса за тракийското монетосечене още през XIX в. (Добруски 1887, 555–633), но най-значимите постижения се отбелязват през втората половина на XX в. чрез работите на изтъкнати учени като Тодор Герасимов, Иван Венедиков, Йорданка Юрукова, Камен Димитров, Иван Маразов, Адолф Рогалски, Димитър Драганов и др. Сред тях се откроява монографията на Й. Юрукова, която отразява различни аспекти в богатата тема за нумизматичното наследство, завещано ни от траките (Юрукова 1992). В настоящата статия разглеждаме някои по-слабо проучени въпроси, свързани най-общо с иконографията на монетите. Особен научен интерес предизвиква неясната семантика и значение на зрънчестия кръг (Харитонов 1996, 53, 237). На второ място ще се спрем на отделни композиционни решения, които следват определени митологични представи и постулатите на тракийската религиозно-философска доктрина. В единство с разглежданите проблеми анализираме основни монетни емисии на отделни племена и владетели, които са подредени в хронологичен ред. Прави впечатление, че по въпроса за същността на зрънчестия кръг и неговата функция съществува неведение не само в българската наука, но и в чужбина. Липсата на цялостна теория е очевидна и затова ще предложим общ модел, основан на наблюдения и математически подход. Поставянето на зрънчести елементи в украсата на монетите не е случайно хрумване на античните гравьори или поръчителите-династи, а целенасочен акт, отразяващ определен кръг от идеи. Ние свързваме зрънчестата украса с традициите на схемите, прилагани в украсата на битовите предмети още от времето на неолита и енеолита. Често пъти елементите се групират в определен пространствен ред и отговарят на точно установени числени стойности, касаещи като правило календарни цикли или модули към тях (Цонев 2003, 232–237). Само така можем да си обясним устойчивия характер на декоративните елементи, които се повтарят почти без изменение през бронзовата епоха и стоят в основата на разцвета на тракийското изкуство и архитектура след средата на I хилядолетие пр. Хр. Трябва да подчертаем, че употребата на определени числени комбинации и модули в украсата не е характерна черта само на тракийските общества, тя се разпростира върху огромни територии от Стария свят и засяга всички древни цивилизации. Символиката на числата се превръща в задължителен белег на материалната култура, тя отразява нивото на научните знания и религиозно-философските идеи, макар и чрез лаконичния език на декоративната схема. Траките, гърците и македонците са народи, които прилагат последователно в изкуството системата на свещените числа и модули, затова е логично да потърсим пряка връзка между произведенията на това изкуство и художественото оформление на монетите. Корените на зрънчестия кръг се виждат в образци от гръцкото полисно монетосечене, характерно за средата на VI в. пр. Хр. Постепенно този вид украса навлиза в монетното производство на големите робовладелски държави и племенни територии, започващи от Балканите и стигащи до Китай. Изследването на зрънчестия кръг като тип украса се затруднява поради честото изместване на монетното ядро при удара върху печата (Харитонов 1996, 54). Независимо от този "дефект", може лесно да се извърши реконструкция относно цялостния вид на кръга при дадена монета, особено когато разполагаме с група образци от дадена емисия. Изхождайки от предположението, че зад съдържанието на елементите при всеки зрънчест кръг стои известно свещено число или календарен модул, бързо установяваме наличието на строга числена система, прилагана в гравьорската работа. По изследователски път фиксирахме употребата на 22 броя числа и модули, свързани с астрономическите знания и календарните системи на народите от Балканите, Предна Азия и Северна Африка (**Обр. 1**). Числените модули се явяват като дробни части от синодичните календарни цикли на известните в древността планети. Реконструираните чрез модулите цели числа са равни или незначително различни от бройката на дните при някои календарни периоди – например за Слънцето, Марс и Венера.

В древността точността на астрономическите наблюдения е по-различна от съвременните ни знания. Приблизителната оценка на явленията задоволявала напълно потребностите от битов характер. Освен това жреческото съсловие определя усреднен вид на числените модули, с цел оформянето на равни периоди в рамките на даден планетен календар. Предполагаме наличието на религиозни календари, свързани с култа и обожествяването на 7-те планети. Липсата на конкретни писмени свидетелства не ни дава право да игнорираме наличието на такива специфични космологични системи. Тогавашните общества са били силно зависими от природните условия и влиянието на планетите се приемало като важен фактор за успешното развитие и дори оцеляването на човешкия род. Мистиката на числата привлича вниманието на индивида още от палеолита и постепенно на тях започва да се гледа като на вид божествено откровение и проява на природните закони. Примерите за календарно мислене на хората по българските земи са многобройни, първият разцвет на космологичните идеи забелязваме през късния неолит и енеолита. Достатъчно е да прегледаме резултатите от мащабните археологически разкопки при Дуранкулак, където в почти всяко погребение се открива символиката на свещените числа чрез инвентара (Todorova 2002; Аврамова 2003, 227–229). За втори голям подем можем да говорим през желязната епоха и тук приносът на тракийското монетосечене като източник е осезателен. Космологичните идеи имат пряко отношение към митологичната система и затова ще се спрем на отделни неизяснени фрагменти, застъпени в иконографията на монетното производство. Прегледът извършваме според снимковия материал от трудовете на Йорданка Юрукова и Тодор Герасимов. Изследването няма цялостен характер, то представя характерни образци от продукцията за четирите периода на сеченето.

Монети на тракийското племе Дерони (500–475 г. пр. Хр.)

Както е известно, началото на тракийската монетна продукция се отнася към първите десетилетия на V век пр. Хр., когато се появяват монетите на дероните. Находката от с. Садовик, Пернишко ни представя най-ранните образци. Върху един от тях виждаме сравнително запазен зрънчест кръг, изобразяващ модулното число 63, равняващо се на 1/6 от синодичния период на Сатурн (**Обр. 2.1**).

Знаем, че въпросната планета се възприема от древните като най-отдалечена и високостояща. Култът към тази 7-ма планета е добре известен от митологиите на първите цивилизации, традицията продължава в епохата на юдаизма и християнството чрез преклонението пред Бога на 7-те небеса. В отреза към монетното лице забелязваме наличието на линеен зрънчест ред от 12 броя елементи. Този втори календарен символ трябва пряко да свържем с представената митологична сцена. Почитаният от траките бог Хермес е представен като орач, който води волски впряг. При това същият се явява и сеяч на бъдещата реколта, следователно този Хермес има функцията на върховен бог – сътворител и тук виждаме проявление на предхристиянската идея за Бога, обитаващ 7-те небеса. Доколкото развитието на природните процеси се извършва през установен годишен период, числото 12 говори за употребата на слънчева или проста лунарна година. Наличието върху реверса на "квадрат с вписан кръст" можем да приемем най-общо като соларна символика, вид емблема на космическото начало, съставена от права и обратна свастика. Следващите емисии на деронски тетрастатери са свързани с находката от с. Величково, Пазарджишко (**Обр. 2.2-3**). В единия вариант е гравиран възрастен мъж, седящ в колесница. Над воловете лети орел, носещ гущер в човката си. Тук реконструкцията на зрънчестия кръг се затруднява поради лошото качество на елементите. Установяваме, че кръгът се състои от два отделни сегмента – с 48 и 12 броя зърна. Първото число е модул с размер 1/8 от високосния лунарен цикъл с 384 дни, а второто е броят на месеците в слънчевата или простата лунарна година. Веднага трябва да уточним, че използването на числото 48 не е нещо ново, срещаме го закодирано в символиката на плоския енеолитен олтар № 2 от Овчарово. Колесничарят свързваме отново с образа на върховния природен бог Хермес, който обикаля владенията на дероните през годината. Орелът е божествен пратеник и хванатият от него гущер свързваме с периода на ранната пролет, когато влечугите излизат от дупките си. В пролетните фолклорни обичаи е запазена и до днес практиката да се гонят змиите и гущерите от дворовете. Интерес представлява за нас и третият вариант на деронските тетрастатери, при който над впряга стои осмолъчева звезда, обградена от малък зрънчест кръг с 24 броя елементи. Според нас

този космически символ отразява общата фазова същност на планетите Венера и Луна и връзката им със Слънцето. Числото 24 се равнява на 1/16 от високосната лунарна година, също на 1/15 от лунно-слънчевата от египетски тип с 360 дни (Чохаджиев 1984, 1–7) или 1/24 от венерианския синодичен цикъл. Осемлъчева звезда откриваме още при гроб № 254 в Дуранкулак върху капаче на съд (Todorova 2002, tabl. 26.1).

Монети на Мозес (ок. 475–465 г. пр. Хр.)

Неговото монетосечене е познато чрез емисиите на октоболи, върху лицевата част на които стои кон в ход надясно, а зад него крачещ конник с две наведени копия. Образците имат малки размери, но впечатляват с наличието на прецизен зрънчест кръг и допълнителен отрез от зрънца (Обр. 2.4). Беше установено, че цялостният символичен кръг се състои от 48 елемента, отговарящи на 1/8 от лунарната високосна година и 1/12 към календарния цикъл на Венера. Върху обратната страна стои голям квадрат, в който е вписан друг по-малък с кръстовиден орнамент. Същото решение на реверса забелязваме при октодрахмите на македонския цар Александър I, съвременик на Мозес. Възможно е сребърните емисии на двамата владетели да са сечени в една и съща монетарница.

Втората характерна особеност на лицевата украса представлява секторът с 14 броя зрънца. Той условно чертае земната линия, но дава също универсален модул, свързан със синодичните календари на 6-те планети – без Меркурий.

Гета, цар на Едоните (475–465 г. пр. Хр.)

Октодрахмите на този владетел са особено важен етап в тракийското монетосечене (**Обр. 2. 5**). Причините за това са няколко. Преди всичко тук за първи път траките въвеждат един зрънчест модул от 54 елемента, равняващ се на 1/7 от периода на Сатурн. Сравнително големият размер на сребърната монета – 35 мм, заедно с реверсния надпис, представящ титлата "базилевс", говорят за порасналото самочувствие на местните племенни владетели. С това не се изчерпват достойнствата на графичното оформление, защото върху гърдите на единия вол от лицевата страна виждаме закодирано свещеното число 7, състоящо се от толкова броя зрънца. В тракийската митология това число се свързва обикновено с личността на природното божество Дионис, който според легендата бил разчленен от титаните на 7 части и сварен (Гергова 1996, 77). Известно е, че той е почитан като бог на умиращата и възкръсваща природа, на него са посветени цял кръг от годишни празници. Данните за този култ са многобройни, защото се вкореняват дълбоко в бита на класическото гръцко общество. В съвременната литература се срещат различни интерпретации на неговия облик и функции и ще си позволим да направим някои уточнения. Знаем, че на кулминационния празник на божеството се е принасял в жертва млад бик. Това животно било емблематично за Дионис, въпреки наличието на многобройни негови превъплащения. В представения върху монетата впряг предполагаме двойно изписване на числото 7, животните са две. На практика се получава сборното число 14, характерно за култовете и при други древни народи. Някои гръцки източници (като Хекатей Милетски) твърдят, че Дионис и египетският бог Озирис са едно и също. Египетското божество също има природен характер, то е въплащение преди всичко на растителните процеси и се изобразява понякога като покълнала нива с ечемични класове (Липинская, Марциняк 1983, 46). Наричат го Великия Зелен, неговият култ е свързан с нарочен годишен празник на орачите. Според нас върху тракийските монети, изобразяващи оран, трябва да се търси връзка с митологичния Дионис. Той е семето на живота, което богът-творец Хермес хвърля в браздите. Числото 14 има характер на космологичен модел при траките, затова се среща толкова често в украсата на златните и сребърните предмети (нагръдникът от Големаните, накитът с жълъди от с. Къпиново, наколенникът от Враца, фиала № 97 от Рогозен, звездата в Кралевското съкровище, украсата на една златна апликация от Голяма Косматка и др.).

Относно продукцията на Гета можем да допълним, че съществува емисия, имаща за модул на кръга числото 63, свързано с периода на Сатурн. Втора характерна особеност на лицевата украса при нея представлява земната линия, съставена от 21 броя зрънца. Този модул се равнява на 1/18 от периода на Сатурн, но го срещаме много рядко върху монетите. Има сведения за преклонението към това число при други народи, например маите. И днес в Южно Мексико шаманите от племето мачак вярват в магическата сила на 21 броя растителни зърна.

Племето Тинтени

В ранните емисии на техните статери (500–480 г. пр. Хр.) виждаме върху лицето бра-

дат мъж, водещ с юзда устремен в движение кон (**Обр. 2.6**). Прави впечатление, че зрънчестият кръг е прекъснат и наподобява лунарен пръстен. В него се набройват 42 елемента, което е точен модул от 1/9 в периода на Сатурн и приблизителен в размер 1/14 на венерианския цикъл. За разлика от деронската емисия с квадрат и "вписан кръст" на реверса, тук е изобразено колело от каруца като символ на вечния кръговрат в Космоса.

Върху късните емисии (475–465 г. пр. Хр.) забелязваме любопитна подробност при оформлението на земната линия. Тя е съставена от 14 броя зърна, отново виждаме свещеното число на Дионис, маркиращо условно трансформациите на природата през годината. Изобразеният по реверса гущер с 6 броя точки можем да свържем по-конкретно с топлите месеци на пролетта и лятото, когато се извършват основните полски работи.

Племето Бизалти (след 480 г. пр. Хр.)

Към началото на монетосеченето им се числят емисии от октодрахми, върху лицевата част на които стои брадат мъж, застанал до кон и носещ две наведени към земята копия (**Обр. 2.7**). Няма съмнение, че това е образът на синкретичното божество Хермес-Арес. Около него стои цялостен зрънчест кръг, съставен от 63 зърна, модул на Сатурн. Земната линия също има зрънчева структура, наброяваща 12 перли. Върху обратната страна, в съгласие с архаичната традиция, се представя квадратът, съставен от двете свастики.

Спарадок (около 445–435 г. пр. Хр.)

При неговите тетрадрахми можем вече с увереност да говорим за портретен образ на местен владетел (**Обр. 2.8**). Композиционното решение ни представя брадат конник в спокоен ход наляво, държащ копие. Изобразеният в полето зад него шлем приемаме за вероятна емблема на военния бог Арес. Зрънчестият кръг е от цялостен тип и наброява 63 елемента. Интерес предизвикват и драхмите на същия цар, те имат цялостен кръг съставен от 48 зърна – модул на високосната лунарна година.

Сараток (последно десетилетие на V в. пр. Хр.)

Известен е със сребърните си монети от типа хемихекте. Една от емисиите има специфична иконография, свързана вероятно с култа към Дионис (**Обр. 2.9**). На лицевата страна стои голобрад младеж с дълги коси, а на реверса се вижда лоза с увиснал тежък грозд. Него считаме за емблема на бог Дионис, защото освен вино гроздът може да даде семето за посев на нови лозя. Прави впечатление, че плодът е от тракийския сорт "Памид" и съдържа символично 29 броя зърна. Числото отговаря на дните в един лунарен синодичен месец. Този сорт грозде се засажда до линията на Родопите и в Одринска Тракия, той липсва в контитентална Гърция, но като стилов елемент може да бъде свързан с гръцкото влияние, изобразяван е върху монетите на Маронея около средата на V в. пр. Хр.

Аматок I (начало на IV век пр. Хр.)

От него има сечени сребърни трихемиоболи (**Обр. 2.10**). Около портретната му глава е гравиран цял кръг, имащ 32 броя зърна, модул на лунарната високосна година. Върху реверса се забелязва двойна брадва с дръжка и надпис. Появата на този вид царски символ не е изключително явление, тя е разпространен атрибут в културите на Средиземноморието през бронзовата епоха, по-точно в средата на XV в. пр. Хр. (Йорданов 1985, 19–21). Можем само да добавим, че брадвата е своеобразна емблема на жреческото съсловие и неговия монопол върху религиозната календарна система. Тази теза се подкрепя от анализи на текстове и знаци в древните писменост, например протоиберийската. Тук двойната брадва символизира понятието календарно време (Никитов 1983, 85–86).

Севт II (около 394–359 г. пр. Хр.)

Характерни са емисиите му от сребърни драхми. Върху тяхното лице виждаме галопиращ надясно кон (**Обр. 2.11**). Животното е жребец, то има функцията на соларен символ и напомня за препускащото през годината време. Идеята се допълва от зрънчестия кръг, притежаващ 72 елемента. Тук допускаме известно влияние на тетрадрахмите от Маронея, които също показват препускащ кон в същата позиция.

Котис I (около 383/382–359 г. пр. Хр.)

От неговото управление произхождат емисии на сребърни трихемиоболи, върху лицевата част на които стои портрет на владетеля, заобиколен от зрънчест кръг (**Обр. 2.12**). Монетите носят сравнително рядко срещаното свещено число 32, равняващо се на 1/12 от високосната лунарна година и 1/18 от венерианския синодичен цикъл. На практика то обединява двете планети, които в древните митологии често се разглеждат като майка и дъщеря. В Египет например това са Изида и Нефтида. В българските земи този числен код има още подревна история. При погребения от некропола край Дуранкулак се срещат предмети, носещи

същата символика, такива са открити челюсти със зъби на диво магаре.

Аматок II (359–351 г. пр. Хр.)

Иконографията на неговите бронзови монети съдържа известни елементи, срещащи се също в гръцкото монетосечене – гроздът и двойната брадва. Представеният върху лицевата периферия зрънчест кръг има 18 броя зърна, рядко използван числен код, свързан с края на пълнолунието и отразяващ 1/32 от цикъла на Венера. Зърната са едро моделирани и поставени с разрядка.

Терес II (около 351/350 – 347 г. пр. Хр.)

Неговото бронзово монетосечене със знака "двойна брадва" повтаря до голяма степен стила на образците, наследени от предшественика му. Зрънчестият кръг върху лицето съдържа в отделните емисии свещените числа 72 или 48 (**Обр. 2.13**). Поставената върху реверса лоза с пет грозда е също символ на култа към тракийското божество Дионис. Тя характеризира неговата лунарна природа и по-точно фазата на пълнолунието. Това число има древни корени, среща се често в различни варианти при украсата на керамиката още през неолита.

Пеонски владетели Ликей (358–339 г. пр. Хр.) и Патрий (340–316 г. пр. Хр.)

Техните монети се откриват предимно в съседното на одриската държава царство Пеония, което се опитва да води опозиционна политика спрямо македонската държава. В исторически аспект пеонците стават наследници на племето дерони, защото завладяват неговите земи. Това се подразбира от надписа върху монетна емисия на цар Ликей (**Обр. 2.14**). По лицевия печат на същата срещаме зрънчест кръг от 63 елемента, така се продължава традицията от деронското монетосечене.

Тетрадрахмите на Патрий имат интересна иконография, демонстрираща точно желанието за племенна самостоятелност. Лавровият венец върху портретната глава на владетеля, двойното му изобразяване върху страните на монетата като полубог и триумфа над поваления македонец са доказателства за политическа демонстрация (**Обр. 2.15**). Върху лицевата част е гравиран зрънчест кръг от 52 броя елементи, модул на слънчева година с 364 дни (без допълнителния ден "егинажден"). При някои емисии се среща и модул от 63 зърна.

Севт III (320–310 г. и 310–305 г. пр. Хр.)

Монетосеченето на този одриски цар е много добре проучено, особено в светлината на резултатите от археологическите разкопки при Севтополис (Димитров, Пенчев 1984, 25–45). Възприето е отдавна становището, че от Севт III са познати само два типа бронзови монети (Аладжов 1996, 51). Очертава се като неприемлива теорията на К. Димитров за наличието на седем типа, включващи и допълнителни варианти. Според нас продукцията, свързана с този владетел, може да съдържа три основни групи монети – Севт III (конник, глава на Зевс) конник или мълния, многолъча звезда/мълния. Основанието за отделянето на трети тип е преди всичко в значителната промяна на иконографията. Вече липсва царският венец като основен атрибут, въвежда се за емблема по лицевата част многолъчевата звезда, символът на Севтополис (**Обр. 2.16**). Единствено мълнията има връзка с вида на останалите типове, защото е известна като основен атрибут на Зевс, но над нея е гравирано името Севт. Съществува вероятност огненият символ да носи допълнителен смисъл, той да демонстрира силата на обожествения владетел след неговата смърт. Този тип монети се появяват късно (след 301 г.), те могат да имат постумен характер. Особеното композиционно решение, в което липсват регалиите на владетеля, говори за такава възможност. Освен това посоченият вариант има специфичен зрънчест модул с рядко срещаното число 24. При двата основни типа монети на този цар стои обикновено изображението на зрънчест кръг от 63 елемента. Различия се забелязват при препечатките върху гръцки и македонски монети, където се откриват модулните числа 48, 54 и 72.

Цар Адей (270–245 г. пр. Хр.)

За неговите бронзови монети съществува изследване, където те се групират в четири главни типа, три от тях имат по два подтипа според различията в иконографията и разположението на елементите (Димитров 1984). Ние ще се спрем на няколко образци съгласно описанието им.

1. Глава на Атина надясно/кукумявка на опакото. Зрънчестият кръг носи модулното число 32, равен на 1/12 от високосната лунарна година, също на 1/2 от венерианския синодичен цикъл, изчислен в седмици. Това свещено число се среща сравнително рядко в украсата на античните монети.

2. Глава на Аполон надясно/триножник. Тук е използван кръг с модул 63, характерен за календара на Сатурн.

3. Глава на брадат Херакъл надясно/кривак.

Числото е 52, модул на слънчевата година в приблизителен вид.

4. Глава на Аполон с лавров венец наляво/ триножник. Има модулно число 32.

Скитски владетели в Добруджа

Включването на скитското монетосечене в рамките на тракийското наследство има своето логично обяснение, защото разностранните връзки на скитските племена с гети и траки са твърде близки, особено в определени периоди от историята на Балканите. Известни са нахлуванията на скитски отряди в тракийските земи след похода на персийския цар Дарий I към 513/512 г. пр. Хр., мирните договори между траки и скити от 492 г. и 450 г. пр. Хр. През III и II в. пр. Хр. скитите влизат в по-оживени връзки с тракийското население от Добруджа и гръцките колонисти от западнопонтийските градове. По археологически път е установено монетосечене от шест скитски владетели, производството се извършва в градовете Томи, Одесос, Калатис и Дионисополис (Йорданов 1990, 6–10). Ще се спрем на монетите на двама от скитските царе.

1. Канит, владетел в Добруджа (начало на II в. пр. Хр.)

Оформлението на неговите емисии свидетелства за разпространението на култа към тракийското божество Дионис в скитските земи. Върху лицевата част се представя главата на Дионис с бръшлянов венец, на опакото е изобразен като божествен атрибут грозд, в съчетание с изправен тирс. По периферията там има зрънчест кръг с 48 броя елементи, оформящи модул на високосната лунарна година.

2. Харасп, владетел в Добруджа (трета четвърт на II в. пр. Хр.)

Около главите на Диоскурите по лицевия печат на бронзовата монета има зрънчест кръг с 52 елемента, сочещи слънчева година (**Обр. 2.17**). Прави впечатление, че скитските царе са отдавали особена почит на Диоскурите, защото техните образи се срещат и върху монетите на цар Акроза. За този култ свидетелства също откритият до Калиакра надпис от времето на владетеля Сариак, втората четвърт на II в. пр. Хр.

Котис IV (около 57–48 г. пр. Хр.)

Сече сребърни монети с иконография, имаща редица сходства с тасоските тетрадрахми (**Обр. 2.18**). Около главата на Дионис стои зрънчест модул от 52 броя елементи. Върху опакото е фигурата на Херакъл, обградена от кодираното свещено число 14 – кривакът се състои от 7 броя зрънца, а в отреза под земната линия има още толкова.

Реметалк I (около 10 г. пр. Хр. – 12 г.)

Върху една негова бронзова емисия за пръв път се появява изображение на римски император (глава на Август), поставено към лицевия печат. На опакото е изобразен като васален управител самият Реметалк (**Обр. 2.19**). Около главите на двамата владетели стои прецизно оформен зрънчест кръг, съставен от 55 броя елементи – високосна лунарна година.

Реметалк II (около 21 г. пр. Хр. – 26 г.)

По лицевия печат на емисиите му стои гологлав бюст на император Тиберий, обърнат надясно. Зрънчест кръг се изобразява и по двете страни на монетите. На лицето гравират най-често модулите 52 и 63. При препечатките срещаме запазени стари зрънчести кръгове, с характерните за Балканите модули 72 и 96.

Реметалк III (около 37 – 44 г.)

Върху лицевата част на неговите бронзови монети се представя бюстово изображение на император Калигула. Зрънчестият кръг има прецизна изработка, показваща модулните числа 54 и 63 (**Обр. 2.20**). С този тракийски владетел завършва последният период на тракийското монетосечене.

Имитативни тракийски монети в периода VI – I в. пр. Хр.

Въпросът е разглеждан в различни нумизматични изследвания (Герасимов 1972, 63,74,75; Рогалски 1981, 15–21; Русева 1884, 5–23), и ние ще се спрем само на някои особености при иконографското изпълнение на по-интересните тракийски имитативни емисии.

1. Подражание на тетрадрахма на Филип III Аридей (323–316 г. пр. Хр.)

Върху лицевата част около главата на Херакъл се забелязва зрънчест кръг с модул, равен на 1/5 от лунарната високосна година. По опакото е гравиран двоен зрънчест кръг, при което вътрешният има 122 броя зърна – 1/3 от високосната слънчева година (**Обр. 2.21**).

2. Монетна имитация на Патрий (II в. пр. Хр.)

В съкровището от с. Режанци (Перничко) се срещат подражания на тетрадрахмите на Патрий, при които откриваме изява на свободното творческо въображение при тракийската гравировка. Тези подражания имат прекъснат зрънчест кръг, носещ обикновено 54 броя елементи. При наблюдения се открива използването и на модули от 48 и 52 зърна. Кръгът е изобразен върху лицевата страна, около главата на Аполон с лавров венец.

3. Подражания на сребърни тасоски тетрадрахми (II–I в. пр. Хр.)

При тях липсва зрънчест кръг в запазен вид, но съществуват интересни иконографски особености, свързани със свещените числа. При първия известен вариант (**Обр. 2.22**) върху опакото стои силно стилизирано изображение на Херакъл. Гръцкият надпис е превърнат в елементи на линеарна украса, в която тракийският майстор включва символични изображения на 7-те планети, едно от които е почти изтрито.

При втория известен вариант (**Обр. 2.23**) също прави впечатление оформлението на опакото. Тук образът на Херакъл загубва всякаква връзка с оригиналния си вид, защото е напълно стилизиран и натоварен с ново съдържание. Зрънчестата украса върху лицето на фигурата и ореолът около главата ни дават в сбор свещеното число 14, следователно персонажът се е превърнал в божеството Дионис. Броят на стъпаловидните елементи около фигурата дава 54, толкова са седмиците в календарния цикъл на Сатурн, седмата по ред планета в древността. Допълнителната украса над стъпаловидните орнаменти има връзка със Слънцето и Луната. Представянето на 7-те планети върху тракийската монета не е някакво изключение. За образец можем да посочим лицевана страна на една тетрадрахма от сеченето на македонския цар Антигон Гонат (277–239 г. пр. Хр.) (**Обр. 2.24**).

Съществува и трети вариант за тракийско подражание на тасоска тетрадрахма, в който схемата има силно опростен вид при стегната композиция (Герасимов 1976, 79). За образа на Херакъл напомнят само грубо оформеният кривак и загатнатата лъвска кожа в лявата ръка. Фигурата е оградена от едър двуредов зрънчест орнамент, образуващ модул в размер на 1/7 от слънчевата тропична година.

Заключение

Представените до тук образци потвърждават теорията за свещените числа и модули като важен елемент в иконографската схема на тракийските монети. Траките наследяват системата, установена в полисното монетосечене, но я обогатяват с числа, почитани предимно в техните земи. Такива са 14, 21, 24 и 32. Освен това се забелязва единство между персонажите с божествен характер и съответните им числени символи. Наред с основната си функция на платежно средство, монетата се използва като нагледно средство за прокарване на определени религиозни, космологични, социални и естетически идеи. Местните династи и владетели са съзнавали ясно силата на монетното внушение, достигащо бързо до съзнанието на хиляди хора чрез оформлението на различните емисии. Наред с демонстрацията на икономическа сила и политически престиж, монетосеченето се явява и посредник в културния обмен на народите чрез стила на художествената украса и вложените религиозно-митологични мотиви.

5	Емблема на петдневната седмица и пълнолунието. Отговаря също на 1/77 от високосната лунарна година, равна на 384/385 дни.
7	Символ на лунната звездна седмица и специфичен спектрален код на Слънцето.
8	Фазово число, характерно за Луната и Венера. Обикновено има вид на осем лъчева звезда.
12	Месеците в слънчевата или обикновената лунарна година, равна на 354/355 дни.
14	Универсално модулно число в синодичните цикли на 6 планети – Слънцето, Венера, Луна, Марс, Юпитер, Сатурн.
18	Последен ден при фаза пълнолуние, също 1/32 от венерианската синодична година в древността, равна на 576 дни.
21	1/18 от синодичния период на Сатурн, съставен от 378 дни.
24	1/16 от лунарната високосна година и 1/24 от венерианския цикъл. Също броя на часовете в денонощието.
30	Брой на дните в един лунен или слънчев месец.
32	1/12 от лунарната високосна година и 1/2 от седмиците във венерианския синодичен цикъл.
42	1/9 от календарния период на Сатурн.
48	1/8 от лунарната високосна година и 1/12 от синодичния период на Венера.
52	1/7 от слънчевата тропична година.
54	1/7 от синодичния цикъл на Сатурн.
55	1/7 от високосната лунарна година и 1/14 от цикъла на Марс, равен на 770 дни в древността.
63	1/6 от синодичния цикъл на Сатурн.
72	1/5 от лунно-слънчевия календар с 360 дни.
77	1/5 от високосната лунарна година и 1/10 от синодичния цикъл на Марс.
88	1/4 приблизителна част от обикновената лунарна година и календарен цикъл на Меркурий.
96	1/4 от високосната лунарна година и 1/6 от периода на Венера.
122	1/3 от високосната слънчева година.
183	1/2 от високосната слънчева година.

Обр. 1. *Таблица на свещените числа и календарни модули*

Обр. 2. *Монети:*
2.1. Тетрастатер на дероните от с. Садовик, Перничко.
2.2–3. Варианти на тетрастатери на дероните от с. Величково, Пазарджишко.
2.4. Октобол на цар Мозес (475–465г. пр. Хр.).
2.5. Гета, цар на Едоните.
2.6. Статер на Тинтените (500–480 г. пр. Хр.).
2.7. Октодрахма на Бизалти (след 480 г. пр. Хр.).
2.8. Тетрадрахма на Спарадок (445–435 г. пр. Хр.).
2.9. Хемихекте на Сараток (последно десетилетие на V век).
2.10. Трихемиобол на Аматок I (начало на IV в. пр. Хр.).
2.11. Драхма на Севт II (ок. 394–359 г. пр. Хр.).
2.12. Трихемиобол на Котис I (ок 383–359 г. пр. Хр.).
2.13. Бронзова монета на Терес II (ок. 351–347 г. пр. Хр.).
2.14. Пеонски цар Ликей (358–339 г. пр. Хр.).
2.15. Пеонски цар Патрий (340–316 г. пр. Хр.).
2.16. Бронзова монета на Севт III (320–310 г. и 310–305 г. пр. Хр.).
2.17. Скитски владетел Харасп (трета четвърт на II в. пр. Хр.).
2.18. Сребърна монета на Котис IV (ок. 57–48 г. пр. Хр.).
2.19. Реметалк I (10 г. пр. Хр.–12 г.).
2.20. Реметалк III (ок. 37–44 г.).
2.21. Имитация на Филип III Аридей (323–316 г. пр. Хр.).
2.22-23. Варианти от подражания на тасоски тетрадрахми.
2.24. Тетрадрахма на Антигон Гонат (277–239 г. пр. Хр.).

ЛИТЕРАТУРА:

Аврамова 2003: М. Аврамова. Праисторически обредни практики. – В: Юбилеен сборник в чест на проф. Йордан Йорданов. Х. Харитонов, Св. Атанасова, Г. Чохаджиева (Съст.). В. Търново, 2003, 227–229.

Аладжов 1996: Д. Аладжов. Античните монети в българските земи. С., 1996.

Герасимов 1976: Т. Герасимов. Антични и средновековни монети в България. С., 1976.

Гергова 1996: Д. Гергова. Обредът на обезсмъртяването в древна Тракия. С., 1996.

Димитров, Пенчев 1984: К. Димитров, В. Пенчев. Антични и средновековни монети. – В: Севтополис. Т. 2, 1984, 25–45.

Димитров 1984: К. Димитров. Нови нумизматични данни за локализирането и датировка на династа Адей. – Векове, 1984, 3, 21–22.

Йорданов 1985: К. Йорданов. Североизточна Тракия и Източното Средиземноморие през 1500-1000 г. пр. н. е. – Векове, 1985, 1, 20–21.

Йорданов 1990: К. Йорданов. Политически отношения между траки и скити. – Векове, 1990, 5, 6–10.

Липинская, Марциняк 1983: Я. Липинская, М. Марциняк. Мифология Древнего Египта. М., 1983.

Никитов 1983: Ст. Никитов. Древните цивилизации. Книга II. С., 1983.

Рогалски 1981: А. Рогалски. Неиздадени подражания на тасоски и маронейски тетрадрахми от т. нар. II период. – Нумизматика, 1981, 1, 15-21.

Русева 1984: Б. Русева. Находка от тетрадрахми, подражание на Александровите. – Нумизматика, 1984, 3, 5–23.

Харитонов 1996: Х. Харитонов. Антична нумизматика. В. Търново, 1996.

Цонев 2003: В. Цонев. Някои аспекти на култа към астралните божества в праисторическите култури от Централна Северна и Североизточна България. – В: Юбилеен сборник в чест на проф. Йордан Йорданов. Х. Харитонов, Св. Атанасова, Г. Чохаджиева (Съст.). В. Търново, 2003, 232–237.

Чохаджиев 1984: Ст. Чохаджиев. Археологически данни за календар в началото на каменно-медната ехоха. – Археология, 1984, 2, 1–7.

Юрукова 1992: Й. Юрукова. Монетите на тракийските племена и владетели. С., 1992.

Todorova 2002: H. Todorova. Die prahistorischen Graberfelder von Durankulak. – In: Durankulak. B. II, 2002, T.1.

COSMOLOGICAL AND MYTOLOGICAL MOTIFS IN THRACIAN COINS ICONOGRAPHY

Ventsislav TSONEV

(Summary)

In the recent decades Bulgarian numismatists have got considerable achievements in exploring problems concerning Thracian coinage although not all the aspects of this rich heritage have been developed. This article deals with some less exploited topics connected with monetary iconography. Firstly we turn to the most interesting, from scientific point of view, topic – the so called "grainy circle" and to its obscure semantics.

Secondly we develop some separate composition decisions which follow some defined formulations of the Thracian religions and philosophical doctrine.

In the article we also analyze some main monetary emissions of different bribes and rubbers and arrange them in a chronological order. Not only Bulgarian scientists but also foreign ones do not have a clear explanation of the "grainy circle" existence and its nature. The lack of complete theory is quite obvious and gives us the reason to otter a general model based on observation and mathematical approach to reconstruction. We put the results of our work in a table with 22 sacred numbers and modules of calendar cycles – synod type explaining the function of coins' grainy decoration in the antiquity.

This scientific article in the iconography aspect we also explored problem to the interesting semantics of Thracian god Dionysus and its connection with Egyptian's religious views.

СРЕБЪРНОТО МОНЕТОСЕЧЕНЕ НА АПОЛОНИЯ И МЕСАМБРИЯ ПРЕЗ V – IV В. ПР. ХР.

Иван КАРАЙОТОВ

Двете политии – Аполония и Месамбрия, разположени от двете страни на Бургаския залив, започват да секат сребърни монети почти едновременно, през първата половина на V в. пр. Хр. Още тогава техните монетарници емитират монетни типове, съвършено различни, но станали впоследствие основни за тях. Сближава ги само обстоятелството, че и Аполония, и Месамбрия секат първоначално малки номинали – хемиоболи (Аполония) и оболи (Месамбрия), но твърде скоро те прибягват и до отсичането на драхми.

Хемиоболите на Аполония от типа "Изправена котва – Свастика" трябва да се датират, според мене, в първата половина на V в. пр. Хр. При тях липсват обичайните за по-късните емисии буква "А" и рак от двете страни на изправената котва. Свастиката върху реверса няма букви между раменете, а при някои екземпляри са гравирани миниатюрни делфинчета. Хемиоболите без надпис се срещат рядко. В частна колекция в Бургас има два екземпляра, открити на Созополския плаж:

Лице: Изправена котва.

Опако: Свастика с геометризирани делфини между раменете.

1. AR 0,33 г (**Обр. 1**).
2. AR 0,39 г (**Обр. 2**).

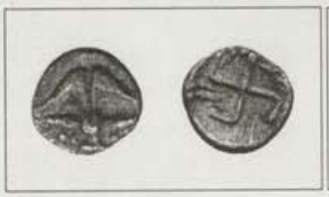

Обр. 1.

Обр. 2.

Хемиобол съществува и в колекцията на Британския музей и според Силогето на Мартин Прайс тежи 0,33 г и е отсечен по Родоската система (SNG, IX, 1, 149). Има разлика между него и описаните хемиоболи от Созополския плаж. Монетата от Британския музей има надпис "АПО" и съвършено точно е датирана през втората половина на V в. пр. Хр.

Изключително интересни са ранните драхми. Те са от типа "Изправена котва-свастика във врязан квадрат". При някои редки екземпляри между раменете на свастиката са гравирани делфини. Тези емисии, според Мартин Прайс са сечени по Родоската тегловна система. Драхмата от Британския музей тежи 3,74 г (SNG, IX, 1, 148). Прайс я датира в "късния V в. пр. Хр.", но аз смятам, че тя принадлежи на първата половина на века, защото при нея липсва буквено обозначение. Налице е рак в дясното поле. За ранното датиране на тези хемиоболи и драхми може да се приведе един археологически аргумент. Котвите върху лицевата страна на монетите имат ясно изразен каменен, а не оловен щок и специалистите по корабоплаване ги използват за реконструкция. Това също говори за една ранна дата на тези хемиоболи и драхми. Ако каменните щокове доста смело се датират около 600 г., то една дата малко след граничната 500 г. пр. Хр. е съвсем правдоподобна за монетите, върху които специалистите по история на морското дело виждат характерните за корабоплаването през VI в. пр. Хр. каменни щокове (Kapitän 1982, 290 – 299). Аполонийският парасемон котва трябва да е повлиял достатъчно силно и върху местните траки. И ние виждаме примитивно изображение на котва върху един фрагмент от съд, работен на ръка, открит сред ранните напластявания от VI – V в. пр. Хр. в тракийската крепост "Малкото кале", която се намира на 14,5 км югозападно от Созопол (Домарадски, Карайотов 1982, 366, Обр. 788).

Присъствието на делфини върху ранните драхми на Аполония (**Обр. 3**) естествено може да се свърже с култа към бога епоним на града[1]. Но то в още по-голяма степен има връзка и с домонетните слитъци – бронзовите делфинчета. Напоследък по един екземпляр от тях

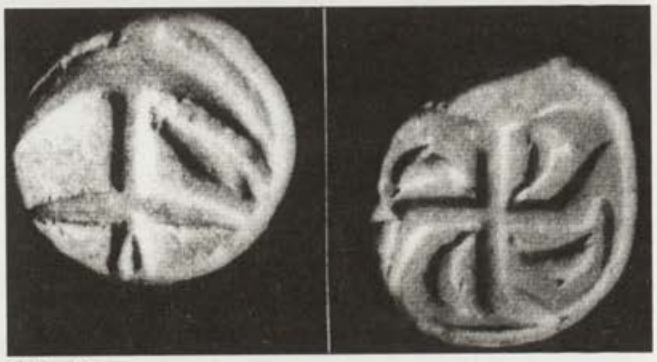

Обр. 3.

бяха открити в Несебър, Созопол и сред развалините на римския град Деултум. Музеите във Варна и Балчик имат още повече "делфини". В колекцията на Археологически музей, Балчик, според Иван Йорданов, се съхраняват около 150 бронзови "домонетни форми" като под това понятие се включват и слитъци-стрели и слитъци-делфини (Йорданов 1990, 90). Снимка на няколко делфинчета от Варненско е публикувана от Игор Лазаренко (Лазаренко 2003, 6). Тези находки недвусмислено говорят, че бронзовите слитъци с форма на делфинчета не са били патент само на Олбия. Те явно са били в обращение и в териториите на западнопонтийските градове, разположени по днешния български бряг

Делфинът като морско същество и символ на Аполон по един естествен начин е влязъл и в същинското монетосечене както на Олбия, така и на Аполония. Делфините върху реверсите на аполонийските драхми са доказателство, че в милетската колония Аполон е бил почитан и като Делфиниос. Ако стрелите-монети могат да се свържат с неговата ипостас на Иетрос, то делфините директно ни насочват към неговата епиклеза Делфиниос. Неправилно е на базата на епитета "Иетрос" да третираме божеството само като лечител. В случая думата има по-широко значение и "иетрос" трябва да се тълкува в смисъл на "лечител" като пазител не само от болести, но и като покровител на колонистите, основатели на аполонийската политея. Затова през по-късната епоха надписът Ἀπόλλωνος Ἰατροῦ се разполага върху емисии с изображението на бронзовата статуя в главното светилище на Аполония.

През третата четвърт на V в. пр. Хр. Аполония започва да сече и драхми с котва върху лицето и Горгона Медуза върху опакото (**Обр. 4**).

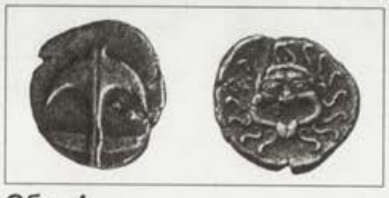

Обр. 4.

Основният аполонийски парасемон – котвата продължава да маркира тези нови сребърни емисии, но наред с него се появява апотропеичната Горгона Медуза. По всяка вероятност това внезапно усложняване на сребърния монетен тип се дължи на политически промени и преди всичко на настъпилото влияние на Атина в Аполония (Erxleben 1970, 123). Така както атинската кукумявка се появява в монетосеченето на южнопонтийския град Амисос (SNG, IX, 1, 1053 – 1126), така може би и апотропеичната Медуза от ризницата и щита на богиня Атина преминава върху сребърните драхми на Аполония. Според датировката на Мартин Прайс Горгонейонът върху бронзовите емисии на Олбия също се появява през втората половина на V в. пр. Хр. (SNG, IX, 1, 379 – 389).

От V в. пр. Хр. датират две тетрадрахми на Атина от първия период на нейното монетосечене, които са открити в Бургас (**Обр. 5**) и в Ахтопол. Местонахождението на първата със сигурност попада в хората на Аполонийската политейа, а втората е вероятно от нейната просхора.

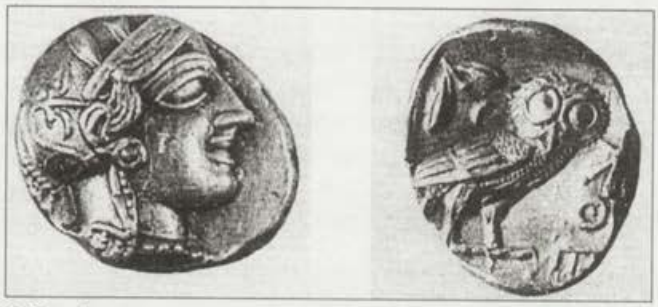

Обр. 5.

В началото на този преход аполонийските монетни магистрати и гравьори продължават да бъдат верни на основния символ на града и да поставят котвата върху лицевата страна на драхмите. При най-ранните екземпляри вдясно от котвата е гравиран рак, а вляво липсва буквата "А". Когато описва драхма от този тип, Тодор Герасимов е разменил местата на лицето и опакото (Герасимов 1975, 26). Напоследък монета от същия тип (без "А") се появи на търг в USA (Auction 58, CNG, Nr. 349). Тези две драхми имат тегло съответно 3,40 и 3,41 г. Герасимов датира емисията между 480 и 440 г. пр. Хр., а издателите на Auction 58 свалят хронологическата граница в интервала 450 – 400 г., което сигурно е по-точно, защото въвеждането на типа Горгона Медуза от Аполония, както видяхме, има някаква, макар и косвена, връзка със засилването на влиянието на Атина в Понтийските области след черноморската експедиция на Перикъл около 437 г. пр. Хр. (Брашински 1958, 110 – 121). Същите характеристики имат и драхмите у Lanz, Auction 72 (29 май 1995 г.) № 136 и Auction 50 (27 nov. 1989) №. 117. Те тежат 3,32 г и 3,36 г и следователно теглото им е приблизително същото като на описаните по-горе два

екземпляра. В колекцията на Британския музей има три драхми от типа "Котва – Медуза" без "А" и седем със същото разположение на печатите, но с "А" (SNG, IX, 1, 150 – 152, 153 – 159).

При анализа на 112 аполонийски драхми (тетроболи според Герасимов) на автора на публикацията е направила впечатление една аномалия в употребата на печатите за лице и опако. В I, II и III група по неговата класификация той констатира, че главата на Горгоната Медуза е отпечатана с реверсен, т. е. подвижен печат. Според него това е "аномалия" (Герасимов 1948, 146). След публикуването на съкровището от Партизани (Ганчево) от А. Стефанова (Стефанова 1985, 19 – 28) стана ясно, че разполагането на котвата върху лицевата страна на драхмите е съвсем естествено явление, защото именно тя е парасемонът на Аполония. Изправената котва се появява като лицев тип в самото начало на аполононийското сребърно монетосечене и дори върху бронзовите монетистрели, които отнасяме към първата половина на V в. пр. Хр. (**Обр. 6**). Когато върху драхмите се появява Горгоната Медуза тя се гравира върху опакото на драхмите с изправена котва върху лицето, които още нямат буквата "А". След въвеждането на буквената маркировка котвата продължава да бъде лицево изображение и вероятно има един междинен момент, когато "Медуза – Котва" често сменят местата си. Затова в съкровищата от Шуменско и Партизани (Ганчево) се проявява т. нар. аномалия и Медуза се оказва ту реверсно, ту лицево изображение. В съкровището от светилището на Аполон Карсенос на връх "Шилото" край Бургас обаче всички 120 екземпляра имат върху лицето Медуза и върху опакото изправена котва (**Обр. 7**). С пълно основание можем да приемем, че емисиите, при които котвата се явява като лицево изображение са по-ранни от тези с Горгоната Медуза върху лицето. В случая просто се натъкваме на два монетни типа на Аполония. Единият "Изправена котва – Медуза" и другият "Медуза – Изправена котва". Възможен е известен синхрон на тези два типа, но трябва да приемем, че този синхрон не може да се нарече "аномалия", а е просто един преходен период между двата типа. Само събирането на целия монетен материал би ни позволило да фиксираме относителната продължителност на прехода между тези два еднородни монетни типа. Метрологичните данни също биха ни помогнали при решаването на този съществен, но засега неразрешим проблем. Защото сребър-

Обр. 6.

Обр. 7.

ните аполонийски монети с Медуза и котва по всичко изглежда са сечени през един продължителен период от средата на третата четвърт на V до средата на третата четвърт на IV в. пр. Хр. и това е един период от почти 100 г.

Тези разсъждения се потвърждават до голяма степен от съдържанието на съкровищата, в които се натъкваме на драхми на Аполония. Най-ранните емисии "Изправена котва – Медуза" се съдържат в съкровищата от Роза и Тенево, Ямболска област. Те съвършено ясно съдържат аполонийски сребърни емисии, които попадат в хронологическите рамки 440 – 400 г. пр. Хр. Повечето от драхмите са с неправилни ядра, като 8 екземпляра от Тенево са с изправена котва върху лицето, а 7 екземпляра – с Горгоната Медуза. В съкровището от Роза само 3 екземпляра са с лицева Медуза и 6 имат върху лицето изправена котва (Драганов 1981, 29 – 39). Всички те тежат над 3 г, като максималното тегло при 15-те аполонийските монети в съкровището от Тенево е 3,31 г и минималното 3,02, а при 9-те екземпляра от съкровището от Роза съответно 3,37 и 3,18 г. Средното им тегло при Тенево е 3,24 г, а при Роза 3,25 г.

Останалите съкровища с драхми на Аполония съдържат по-късни емисии. При тях намаляването на теглото под 3 г може да се счита за характерен белег. В съкровището от Партизани (Ганчево) има шест екземпляра с тегло под 3 г, като най-лекият тежи едва 2,45 г (Стефанова 1985, 19 – 28), а в съкровището от Шуменско от 112 монети само 10 тежат под 3 г, като най-леката е 2,25 г. Шуменската находка обаче е еднородна и е рисковано само по метрологични признаци да определяме датата на нейното заравяне. Обстоятелството, че те съдържат преобладаващо емисии от V в. пр. Хр. ме кара да мисля, че тяхното заравяне би могло да се отнесе по-скоро към първата половина на IV в. пр. Хр.

Съвършено ясно е, че съкровището от светилището на Аполон Карсенос от връх "Шилото" край Бургас, открито през 1996 г., е заровено най-късно. При него всичките 120 екземпляри са с Горгоната Медуза върху лицето и с изправена котва върху опакото. Те са отсечени с 50 лицеви и 68 реверсни печата. Няма нито един екземпляр, който да тежи над условно приетата от мене тегловна граница 3 г. Тяхното средно тегло възлиза на 2,86 г, като най-тежката драхма тежи 2,96 г, а най-леката съответно 2,74 г (Кияшкина 2000, 107 – 108, Обр. 1 et 112–113). Всички тези признаци говорят, че съкровището от Бургас съдържа само късни емисии аполонийски драхми и сигурно е заровено най-късно. Авторът на публикацията предлага една съвършено правдоподобна дата за неговото заравяне, приемайки, че трезоризацията в светилището е станала при един от походите на Филип II в Тракия около 339 г. пр. Хр.

След като се спрях на най-ранните сребърни емисии на Аполония от първата половина на V в. пр. Хр. и констатирах, че в зората на нейното монетосечене стои малкият номинал хемиобол, още веднаж ще изтъкна, че в това отношение милетската колония донякъде си прилича с дорийската Месамбрия.

Преди излизането на моята статия за "Ранните монети на Месамбрия" (Карайотов 1998, 53 – 58) Мартин Прайс беше отнесъл най-общо към V в. пр. Хр. един месамбрийски обол тип "Шлем насреща – четири врязани квадрата, разположени диагонално (Four part incuse, diagonal quarters filled – 0,51 g)" (SNG, IX, 1, 265). Друга сребърна монета от същия номинал (module) беше датирана от Тодор Герасимов "около 440 г. пр. Хр." (Герасимов 1975, 30). Откритите през последните години месамбрийски оболи с архаично колело на реверса, без легенда МЕТА между спиците са доказателство, че Месамбрия е започнала своето сребърно монетосечене едновременно с Аполония още през първата половина на V в. пр. Хр. Ще започна с описание на най-ранните, според мене, месамбрийски емисии от оболи и драхми, за да стигна до равностойните и циркулиращи заедно диоболи на двете политии от днешното българско Южно Черноморие.

Оболи (или хемиоболи) на Месамбрия без надпис.

Лице: Шлем насреща. В отворите за очите с релефни точки са изобразени очите на ойкиста.

Опако: Колело с четири спици, които завършват с малки триъгълници, липсва надпис и свастики.

1. AR 8 мм, 0,41 г (**Обр. 8**). Открита в пя-

Обр. 8.

съчните дюни между Несебър и Равда.

Колекция Ангел Харизанов, Ахелой, Поморийска община.

2. AR 7 мм, 0,40 г (**Обр. 9**). Открита в пясъчните дюни между Несебър и Равда.

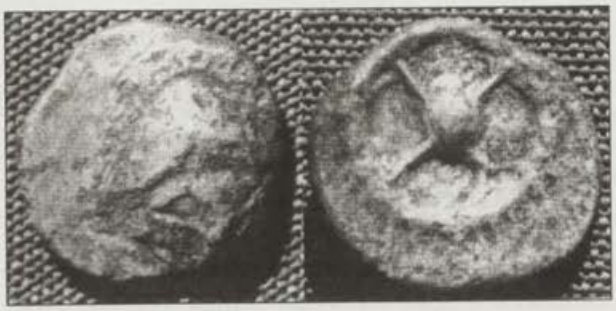

Обр. 9.

Оболи на Месамбрия с четири свастики.

Опако: Колело с четири спици, между тях– четири свастики.

3. AR 10 мм, 0,69 г. Откритe между Несебър и Равда.

Колекция Тодор Василев, Ахелой, Поморийска община (Карайотов1998, 53, Nr. 1, Fig. 1).

4. AR 9 мм, 0,55 г (Обр. 10). Открита между Несебър и Равда.

Колекция Ангел Харизанов, Ахелой, Поморийска община.

Обр. 10.

Оболи на Месамбрия с надпис МЕΣ свастика.

Опако: МЕΣ свастика между спиците на колело.

5. AR 7/9 мм, 0,66 г.

Бургас, Археологически музей, Инв. № 1584 (Карайотов 1998, 55, Nr. 5, Fig. 5).

6. Опако: МЕΣ [свастика] срещу часовниковата стрелка. Ситни релефни линийки по периферията на колелото.

AR 8 мм, 0,52 г. Открита на брега на морето в свлачището между Несебър и Равда.

Колекция Ангел Харизанов, Ахелой, Несебърска община.

7. AR 0,51 г.

London, British Museum (SNG, IX, 1, 267).

8. МЕΣ [свастика] по посоката на часовниковата стрелка.

AR 7/9 мм, 0,64 г. Открита на брега на морето между Несебър и Равда.

Колекция Ангел Харизанов, Ахелой.

Оболи на Месамбрия "Атина – МЕТА в четири квадрата".

Н. Мушмов и Т. Герасимов са описали един обол на Месамбрия от колекцията на Археологически музей, София. Напоследък в хората на Месамбрия се откриха още три екземпляра от този тип, който има следните характеристики:

Лице: Атина в коринтски шлем, наляво.

Опако: МЕТА в четири врязани квадратчета.

9. AR 8 мм, 0,59 г. Долината на река Хаджийка.

Кол. д-р Дечо Дечев, Бургас (**Обр. 11**).

Обр. 11.

10. AR 9 мм, 0,580 г. Несебър, Новият квартал.

Кол. Тодор Василев, с. Ахелой, Несебърска община.

Лице: Атина в корински шлем, надясно.

Опако: МЕТА в четири врязани квадратчета.

11. AR 7 мм, 0,621 г. Несебър, Новия квартал.

Лична кол. Бургас.

Драхма на Месамбрия с Мелсас в профил върху реверса.

Лице: Шлем насреща със забележимо изпъкнали точки в бадемовидните отвори за очите.

Опако: Колело с четири спици. Липсва легенда. В единия сектор е разположена глава на мъж в шлем с набузници и с архаични черти, а в срещуположния сектор е гравирана познатата ни от драхми, оболи и диоболи свастика

или тетраскел.

12. AR. 3,08 г. Открита в месамбрийската катойкия "Кошарица", (**Обр. 12**).

Частна колекция (Карайотов 2001, 11 – 14; Idem 2004, 58, Обр. 3).

Обр. 12.

Върху всички аверси на тези монети ясно личат очите на човек зад шлема и е съвършено естествено да приемем, че това не е само един елемент от защитното оръжие на войн, а се касае за изображение на основателя на града. През V век пр. Хр. тази практика е съществувала и в други градове, само че там главата в шлем се представя в профил. Ще посочим примерите с фокейската колония Масалия [Марсилия] (Furtwängler 1999, 177) и самата Фокея, която има емисии с главата на ойкиста Фокос или с шлема му и тюлен върху него (Bodenstedt, 1973, 43).

Култът към местните герои и божества не е бил чужд на гърците още от първите векове на колонизацията. Аполоний Родоски пише, че аргонавтите, тези par exelence литературни герои от епохата на колонизацията, винаги са отдавали почит на херосите и "божествата на мястото". Това качество, според Ханел, не било чуждо и на мегарците, които са прародители на месамбрийците (Hanell 1934, 161).

Няколко глави на змии, с които са завършвали бронзови спираловидни гривни, открити напоследък в месамбрийските катойкии при селата Кошарица и Оризаре край Несебър, ни дават възможност да сравним елементи на украса с халщатската керамика от предгръцките пластове. Върху тези бронзови "змии" ние откриваме защриховани скачени триъгълници. Те са обичайни и за керамиката. Но по-съществено е, че върху две от "змиите" се натъкваме

Обр. 13

на орнамент от концентрични кръгове, а други две са украсени с врязани колела, които имат четири спици и лъчисто обкръжение (**Обр. 13**) и са абсолютно точна аналогия на реверсния тип на най-ранните месамбрийски сребърни монети. През IV – II в. пр. Хр. типът "колело с четири спици, обградено с лъчи" продължава при бронзовите монети на Месамбрия.

Колелото като символ на Аполон Иетрос, освен върху монетата-стрела от Истрия (Oppermann 2004, Tab. 26, 1b) се използва и за опако на истрийски бронзови монети. Виждаме го като монетен реверс и в другата милетска колония Олбия. Нещо повече. В теменоса на Олбия е открит фрагмент от милетски калиптер, датиран в VI в. пр. Хр. с един многозначителин графит (**Обр. 14**). На него е надраскано двойно колело със сектори, между които е написано "IHTROON" (Русяева 1998, 16, Fig.1, 4).

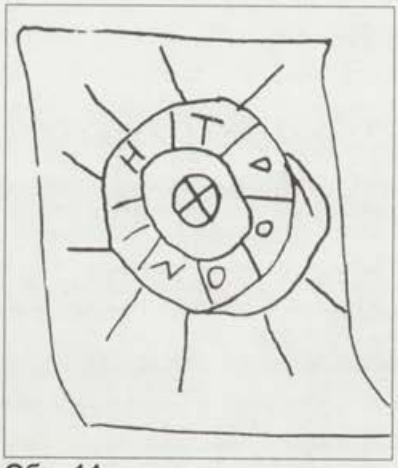

Обр. 14.

Присъствието само на епиклезата без името на божеството ни помага да тълкуваме логиката на древния олбиот, автор на графита. За него колелото в центъра е разграфено на четири и сигурно символизира самото име на Аполон, в случая "Лечител", защото характерът на посвещението е обозначен с конкретната епиклеза "IHTRON" и цялата композиция е обградена с лъчи. Привеждам тези монетни и вотивни изображения на колело от два йонийски полиса, за да илюстрирам еднаквата религиозна символика на дорийците от Месамбрия и на йонийците от Истрия и Олбия. Бронзовите глави на змии от хората на Месамбрия ни подтикват да прибавим към тях и траките от месамбрийската хора. А защо не и цялото автохтонно население от Левия бряг на Понтос Еуксейнос, което именно поради възприемането на Аполон Лечител е показало своето пристрастие към бронзовите

монети-стрели. Не са ли това археологически доказателства, които конкретно говорят за културни взаимоотношения между колонистите и заварените траки. Те вероятно са имали еднакво силно изразен култ към слънцето и респективно към Аполон в сравнително късното време на възникването на гръцката полития Месамбрия. И не предполага ли това политическо взаимодействие между гърци и траки, израз на което е станало вкореняването на тракийската легенда за основателя Мелсас в съзнанието на пришълците от Бизантион и Калхедон.

Към края на V в. пр. Хр. Месамбрия и Аполония започнали масово да секат диоболи. Преди да започнат тези емисии, които са сечени през първата половина на IV в., би трябвало да е отсечена една емисия диоболи на Аполония от редкия тип "Хермес с петасос във фас– Изправена котва" (**Обр. 15**) (Герасимов 1975, 29). Основание да не приема предложената от Герасимов датировка (IV в. пр. Хр.) и да предложа една по-ранна дата през V в. пр. Хр. за тази емисия ми дава обстоятелството, че опакото на публикувания диобол няма буквена маркировка с "А" и котвата следва образците на съответните изображения върху най-ранните монети на Аполония.

Обр. 15.

През IV в. пр. Хр. диоболът става най-масовият номинал и на двете западнопонтийски колонии. Средното тегло на познатите ни месамбрийски диоболи от съкровището от Вратарите е 1,25 г, като най-лекият е 0,93, а най-тежкият 1,55 г. За Аполония нямам точна информация, но от познатите ми екземпляри средното им тегло съвпада с това на месамбрийските. При този номинал имаме уеднаквяване на теглата и освен това във всички съкровища монетите на двата града се срещат заедно.

Най-голямо от тях е съкровището от с. Вратарите, Добричка област (1985). То съдържа само диоболи на Месамбрия и Аполония. Те са общо 132 екземпляра, които се разпределят по равно – 66 принадлежат на Месамбрия и 66 на Аполония. От тях само месамбрийските са вече обработени и публикувани (Karayotov 1994, 24 – 26 et 79 – 81, Nr 13(1) – 78 (66), Pl. II – III). Снимки на 12 аполонийски екземпляра се публикуват тук за първи път (**Обр. 16**).

Обр. 16.

В района на Източна Стара планина е открито второ съкровище от диоболи на Месамбрия и Аполония. Съотношението между тях е в почти същата пропорция, както в това от с. Вратарите. Това съкровище е било намерено в землището на село Медовец, Варненска област. То е съдържало повече от 36 диобола на двете понтийски политии. От тях 16 диобола на Месамбрия и 20 на Аполония са попаднали в колекцията на Археологически музей, Варна (Karayotov 1994, 26 – 27 et p 81, Nr 79(1) – 94 (16), Pl. III).

Третото съкровище е намерено на българо-турската граница в района на бившето село Тракийци, община Средец през 1991 г. От това съкровище в колекцията на Археологически музей, Бургас постъпиха две драхми на Аполония (Инв. № А856 и А857) и два диобола на Месамбрия (Инв. № А858 и А859) (Karayotov 1994, 82, Nr. 115 et 126). То, за разлика от повечето

регистрирани тук съкровища, съдържа монети от различен номинал. Екземплярите, с които разполагаме обаче, са прекалено малко, за да бъдат направени някакви съществени изводи.

Драхми на Аполония и диоболи на Месамбрия се откриват и в съкровищата от село Кладенци, Варненска област и Кузгун (Румъния, Северна Добруджа), недалеч от Томи. Това съкровище според Маргарет Томпсон е заровено около 330 – 320 г. пр. Хр. (IGCH 734 Calarasi?).

Тези комплексни данни са достатъчно основание да заключим, че сребърните диоболи на Месамбрия са циркулирали заедно с диоболите и късните драхми на Аполония до края на третата четвърт на IV в. пр. Хр. Самото им отсичане обаче, според мене, трябва да се отнесе към първата половина на същото столетие. Прави впечатление обширният периметър на тяхното разпространение. В общи линии обаче съкровищата не се отдалечават особено много от Левия бряг на Понта. Многозначително е еднаквото съотношение на диоболите на двете политии в съкровищата от Вратарите и Медовец. Това трябва да се дължи на обстоятелството, че през втората половина на V в. пр. Хр. и Месамбрия, и Аполония попадат в орбитата на влиянието на Атина. Смята се, че те фигурират в трибутните списъци на Атинския съюз от 425 г. (IGBR, 1(2), 256; Athenian Trib. Lists 1939, 116, 157, 207 fr. 38). Под общата егида на Атина те вероятно са се сближили икономически. Атическият внос от V и IV в. пр. Хр., който в по-голяма степен се чувства в некрополите на Аполония, но не липсва и в Месамбрия, недвусмислено говори за икономически връзки с Атина. Освен това тя има и артистично влияние в понтийските колонии. Смята се, че надгробната стела на Каликрита, открита в месамбрийската катойкия Равда е пластическа творба, която принадлежи на Атинската школа (IGBR, I (2), 330; Герасимов 1973, 54 – 55, Ill. 55).

Месамбрия и Аполония са имали общи интереси в просторната котловина на река Хаджийка, в района на Източна Стара планина и в областите на север от нея. По-голямата част от Източното Старопланиние попада в територията на Месамбрия. По силата на своето разположение тя е станала трансмисия за разпространение първо на аполонийските драхми и впоследствие на диоболите, които, събрани заедно с месамбрийските в съкровищата от Вратарите и Кузгун явно са послужили за покупка на голямо количество жито, предназначено за износ в Атина.

В самата хора на Месамбрия аполонийските драхми са едни от най-разпространените монети през V и първата половина на IV в. пр. Хр. Тази циркулация е признак за свободен достъп на сребърните парични знаци на Аполония в предели, контролирани от месамбрийските "дневни и нощни пътни стражи" ('φύλακες ἁμερινοί,νυκτερινοί, περίοδοι (IGBR, I (2), 324, IGBR, V, 5103). Налице е още едно косвено доказателство за благоприятното влияние на Атинския морски съюз върху отношенията между двете политии през класическата и къснокласическата епоха.

В подкрепа на тези разсъждения е съкровището от аполонийски драхми, открито при село Средна махала и заровено през IV в. пр. Хр. Датировката се базира на средното тегло на четирите екземпляра от колекцията на Археологически музей – Бургас, което е 2,79 г (Karayotov 1995, 405 – 406, Nr. 6 – 9). То показва едно значително снижаване в сравнение с теглото на драхмите от V в. пр. Хр. За по-късната дата на заравянето говори и аверсното изображение на горгоната Медуза. И това явление, както видяхме, е характерно за по-късните емисии на Аполония. От Източното Старопланиние произхождат още една драхма от IV век и шест от последните десетилетия на V в. пр. Хр. (Karayotov 1995, 406 – 407, Nr 11 et 12 – 17). Освен изброените находки в района, близък до Месамбрия, са намерени и три аполонийски диобола от IV в. пр. Хр. като първият от тях е маркиран с магистратския надпис ΣΩ (Katayotov 1995, 408, Nr 21 – 23). Налице е една контрастна ситуация. Аполонийските сребърни монети, открити в близкото до Месамбрия Източно Старопланиние са много повече, отколкото сребърните монети на дорийската апойкия, които са сечени през V – IV в. пр. Хр.

Ранните месамбрийски оболи, публикувани тук, произхождат от близкия некропол на града по протежение на брега между днешния нов квартал на Несебър и курортното селище Равда. Те обикновено се откриват в резултат на стари и съвременни срутвания на морския бряг. Все пак месамбрийските диоболи, според моята документация, са проникнали и югозападно от Аполония, където са се смесили с аполонийските драхми в съкровището от Тракийци. Тази находка се откри в близост до пътя Аполония – Перинт и не е изключено нейното съдържание да е предназначено за търговски

контакти с Пропонтийските области.

Северно от Източното Старопланиние, освен съкровището от Вратарите, са известни много единични находки от долината на Батовска река, която се влива в Понта недалеч от курорта Албена, южно от Дионисополис. Освен монети по поречието й се откриват домонетни разменни средства – делфини и стрелички. Някои от стреличките са маркирани с буквата "А", а две с котва и "А". Голяма част от "близо 150-те домонетни форми" от колекцията на музея в Балчик произхождат от долината на Батовска река (Йорданов 1990, 51). Оттук има много драхми и диоболи на Аполония, диоболи и бронзови монети на Месамбрия. В колекцията на Археологически музей – Бургас се съхраняват: 1 обол на Месамбрия (Бургас, АМ, № А2066), 9 драхми на Аполония (Бургас, АМ, № А2067 – А2075) и 1 драхма на Истрия (Бургас, АМ, № А2076). За разпределителни пунктове на аполонийските домонетни форми и сребърни монети можем да приемем както Одесос, така и Дионисополос. От самия Одесос имаме един диобол на Месамбрия, а от близкото до Вратарите село Суворово още два екземпляра (Krayotov 1994, 82, Nr 111, 112- 113). Месамбрия също трябва да е била една от трансмисиите на аполонийските сребърни монети към северните области. Обстоятелството, че те се срещат в близост до пътищата, пресичащи Източното Старопланиние, недвусмислено говори за това. Трябва да отдадем необходимото внимание на едно, макар и противоречиво сведение, че "градчето" Бизоне, което се е намирало на нос Чиракман край Каварна е било основано, както е казва у Pseudo Scymnos, "според някои от варварите, а според други е апойкия на Месамбрия" ("Βιζώνη [..]Τοῦτο δὲ τὸ πολίχνιον φασίν τινες μὲν βαρβάρων, τινὲς δ'ἄποικον γεγονέναι Μεσημβρίας") (GGM I, 226, C. Müler 758 – 760). Месамбрийските монети, откривани в днешна Добруджа биха могли да се свържат и с апойкията Бизоне, защото нейното пристанище е изключително удобно за износ на зърнени храни от прадревната житница Добруджа.

През IV в. пр. Хр. Аполония емитира тетрадрахми като въвежда един нов монетен тип. Месамбрия също въвежда най-големия сребърен номинал. Досега е публикуван само един екземпляр и той следва обичайния за града тип "Шлем насреща – МЕТА между спиците на колело". С по-ситни букви около легендата с името на града е написано магистратското име ΑΝΘΕΣΤΗΡΙΟΣ. (Head, HN, p. 278).ΑΝΘΕΣΤΗΡΙΟΣ ΑΝΘΕΣΤΗΡΙΟΣ.

Новият монетен тип тетрадрахми на Аполония имат:

Лице: Глава на Аполон с лавров венец надясно или наляво.

Опако: Изправена котва с буквата "А" и рак от двете й страни, към които се добавя и изцяло изписано име на монетен магистрат в именителен падеж (белег характерен и за единствената известна емисия на Месамбрия, както отбелязах).

От достъпната ми литература, използвайки и магистратските надписи върху диоболи успях да извлека 14 имена на монетни магистрати на Аполония. Някои от тях (№ 2, 3, 9 и 14), да се надяваме, ще бъдат попълнени при бъдещи находки от тетрадрахми. Възможно е някои от тях да запълнят лакуните в непълните надписи, на които се натъквам.

1. ΕΓΗΝΩΡ (Мушмов 1912, 3140, Pl. XVI, 2).
2. ....ΒΑΤΑΚ....(Мушмов 1912, XVI, 1).
3. ....ΙΜΟΞΟΥ (Мушмов 1912, XVI, 3).
4. ΑΠΥΡΟ (Мушмов 1912, 3148).
5. ΑΘΗΝΑΓ...(Мушмов 1912, 3151) – SNG, IX(1), Pl. VI, 164).
6. ΑΛΚΙΟΣ (Мушмов 1912, 3152).
7. ΚΛΕΟΚΡΑΤΗΣ (Karayotov, 1995, 400, Nr.2, 399, fig.3a et b).
8. ΛΙΧΗΣ (Lanz, Auktion, 68, 6 juni, 1994, 12, Nr. 80).
9. ...{Ε}ΣΙΑΣ (SNG, IX, 1, 165).
10. [Σ]ΩΛΩΤΗΣ (Lanz, Auction 74, 20 november 1975, Nr 115).

Върху диоболи: ΣΩ

11. ΚΛΕΙΝΙΟ (SNG, Copenhagen, 1942, Nr. 454; Стефанова 1980, 8).
12. ΔΗΜΟΥΧΟΣ (Auction 58, Mail bid sale, September 19, 2001, Nr 347).
13. [ΑΘΗ]ΝΑΙΣ (Auction 58, Mail bid sale, September 19, 2001, Nr 348).
14. [.Σ?]ΟΧΟ[Λ..] (Димитров 2001, 4).

Според списъка на известните ми съкровища с аполонийски монети, публикуван тук, само находката от Варненско се състои от четири аполонийски тетрадрахми. Варненското съкровище обаче е било разпиляно и сега не сме в състояние да правим съществени изводи въз основа на него (Юрукова 1977, 68).

В колекцията на Британския музей има две аполонийски тетрадрахми. Върху лицевите им страни виждаме Аполон надясно и съответно наляво (SNG, IX, 1, 164 et 165). Първата носи

името на магистрата АΘΗΝΑΓ[ΟΡΑΣ], а втората съответно: ..ΣΙΛΑΣ. Те са датирани от Мартин Прайс в средата на IV в. пр. Хр., но, според мене, биха могли да бъдат от първата половина на века.

През последните години се натъкнахме на данни за няколко новооткрити тетрадрахми на Аполония:

Тедрадрахма на Аполония на магистрата Лихес.

Лице: Глава на Аполон с лавров венец, надясно.

Опако: ΛΙΧΗΣ вляво от изправена котва, в дясно: рак, в ляво обърната "А".

1. AR, 16,91 г. Около 420 г. (Lanz, Auktion 68, 6 juni 1994, Nr 80).
2. AR, непретеглена. Открита в околностите на град Айтос.Частна колекция (**Обр. 17**).

Обр. 17.

Двата екземпляра са от една и съща двойка монетни печати и при тях прави впечатление разположението на буквата "А", което е обратно на обичайното разположение върху другите тетрадрахми и диоболи на Аполония.

Магистрат Клеократес.

Лице: Глава на Аполон с лавров венец, наляво.

Опако: ΚΛΕΟΚΡΑΤΗΣ вляво от изправена котва, в лявото поле: "А", в дясното: рак.

AR 24 мм. Непретеглана. Открита в Созопол. Частно колекция, Айтос (**Обр. 18**) (Karajotov 1995, 405, Nr.2 Fig. 2).

Обр. 18.

Магистрат Солотес.

Лице: Аполон с лавров венец, наляво.

Опако: [Σ]ΩΛΩΤΗΣ вляво от изправена котва. Под лявата лапа "А", под дясната – рак.

AR, 17,15 г (Обр. 19) (Lanz, Auction 74, 20 november 1975, Nr 115).

Обр. 19.

През 2001 г. в Аукцион 58 на CNG (A Mail Bid Sale) се появиха нови две тетрадрахми на Аполония, датирани около 380 г. пр. Хр.

Магистрат Демухос.

Лице: Аполон с лавров венец, наляво.

Опако: ΔΗΜΟΥΧΟΣ вдясно от изправена котва, в лявото поле рак (crayfish), в дясното "А".

AR, 16,59 г (Обр. 20) (Auction 58, CNG, September 19, 2001, Nr 347).

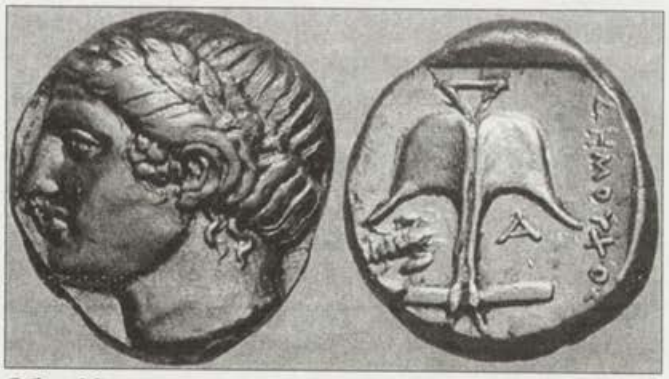

Обр. 20.

Магистрат Атенайс.

Лице: Аполон с лавров венец, надясно.

Опако: [АΘΗ]ΝΑΙΣ вляво от изправена котва. В лявото поле "А", в дясното – рак.

1. AR, 16,69 г (Auction 58, CNG, September 19, 2001, Nr 347).
2. АΘΗΝΑΙ[Σ];

AR 21/23 mm, 17,30 г. Археологически музей, Пловдив, Инв. № 767 (Kisiov, Prokopov, Dotchev 1998, 17, Nr. 31).

Името е познато като патроним на полемарх в един аполонийски надгробен надпис с

релеф на cena funebris (IGBR, I ², 463bis).

Синхронно с тетрадрахмите Аполония сече и диоболи от същия тип "Аполон – Изправена котва". Те са изключително редки. В колекцията на Британ музеум има един екземпляр (SNG, IX, 1, 166), към който се добавя още един (1,19 г) от колекцията на Stancomb, маркиран с буквата "П" в отреза (SNG, XI, 40).

През последните две десетилетия на XX век в Аукционкаталозите се появиха два златни статера на Аполония. Единият е от типа "АПОЛЛ Изправена котва – Медуза" (9,75 г) (Auction 50, Lanz, 27 november 1989, 116) и другият от типа "Аполон наляво – ПО Изправена котва" (8,53 г) (Auction 52 Bank Leu, 15 may 1991, 32, 40). Ако тези статери са автентични магистратските букви от втория биха могли да се разгърнат в името ΠΟΛΥΑΝΑΞ (Karayotov 1995, 405, Nr 4; IGBR, I(2), 458), или ΠΟΛΥΑΡΧΟΣ (IGBR, I(2), 427). Засега обаче ние не сме сигурни, че тези аполонийски златни статери са автентични. Фалшив би могъл да бъде и златният статер на Месамбрия с магистратско име, съвпадащо с ΑΝΘΕΣΤΗΡΙΟΣ от уникалната тетрадрахма. (Карайотов 1992, 11, Fig. 2a). Но докато автентичността на тези уникални статери е съмнителна, ние можем да бъдем сигурни, че в Месамбрия, Аполония и техните крайградски агломерации са циркулирали електронови монети на Кизик. Съкровището от месамбрийското крайградско селище "Свети Влас" с монети на Кизик и лидийския цар Крез е открито през 1948 (Герасимов 1950, 325), а напоследък се получиха данни за една единична находка и едно съкровище от кизикени от непосредствената територия на Месамбрия. Успях да заснема само единичната находка. Това е статер на Кизик от типа "Дионис, яздещ пантера" (**Обр. 21**), открит в месамбрийската катойкия "Оризаре" (15,44 г). Той датира от IV в. пр. Хр. Разбрах също така, че в съкровището, открито в района между Поморие и Несебър е имало повече от три типа кизикени: "Лъв върху риба тон – вдлъбнат квадрат"; "Приклекнала фигура върху риба тон – вдлъбнат квадрат" и "Глава с шапка или шлем, насреща, вдлъбнат квадрат". Откритието датира от 1998 г. През 2000 г. в Созопол, при строеж на къща, в изкопа е било намерено съкровище от неизвестен брой кизикени, продадени на колекционери. Типовете им останаха неизвестни. От древна Аполония произхожда и статерът, публикуван от Михаил Лазаров (Lazarov 1963, 40 – 41; Idem 1967, 14 – 15) и съхраняван в колекцията на Археологически музей, Бургас (**Обр. 22**).

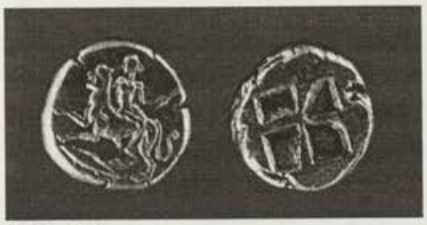

Обр. 21

Обр. 22.

Прекъсването на сребърното монетосечене на Аполония и Месамбрия би могло да се отдаде на попадането на тракийските земи под македонска зависимост и на последвалите бурни събития през последната четвърт на IV в. пр. Хр. След това напрежение в историята на двете понтийски политии Аполония завинаги преустановила оригиналните си сребърни емисии. Съществува само едно изключение. През 80-те години на XX в. в землището на село Маринка, Бургаска община беше открита една тетрадрахма на Аполония, която би могла да се датира към края на III или в самото начало на II в. пр. Хр. Нейното отсичане сигурно има празничен или сакрален характер. През 1991 г. тази монета се появи на търг в Цюрих. Тя е от типа "Аполон надясно – ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ/ΙΑΤΡΟΥ Аполон, гол, прав, насреща с лявата ръка държи лък и стрела, а с дясната се подпира на лаврово дръвче, в клоните на което е казнала птица". Аполон е стъпил върху поставка и това сигурно е прочутата статуя на божеството, дело на атинския скулптор Каламис. От двете страни на неговата фигура се чете началото на магистратското име АΘ/Н (Auction Sternberg 1991, 82; Karayotov 1995, 408, Nr 29, fig. 24).

Съществена роля за преустановяване сеченето на оригиналните сребърни монети от Аполония и Месамбрия сигурно е изиграло мощното сребърно монетосечене на македонските владетели. След завоеванията на Филип

II и особено на Александър III елинистическият свят започнал да се унифицира. Разширените пазарни пространства бързо възприели тетрадрахмите с името на Александър III. Те започнали да се секат и от градовете по Левия бряг на Понта. Сред тях изключение прави само Аполония. Месамбрия възстановила сребърното си монетосечене като пуснала в обращение постумни тетрадрахми на Александър III Македонски около 275 г. пр. Хр. Но отсега нататък партньор в това монетосечене и в неговото разпространение вече нямало да бъде близката Аполония, а по-далечните Одесос и Дионисополис. Нещо повече – двете политии, разположени от двете страни на Хемус – Одесос и Месамбрия – през III в. пр. Хр. се включили в числото на градовете, емитиращи постумни златни статери на Александър III и господаря на Тракия Лизимах.

Съкровища със сребърни монети на Аполония и Месамбрия

1. Айтос (1953 г.) – 15 драхми на Аполония (Герасимов 1955, 605; Драганов 1981, 36).

2. Аканджиево, Пазарджишки област – 1 драхма на Аполония, 1 на Парион (Драганов 1981, 36).

3. Асеновград (Станимака) (1896 г.) – неизвестен брой драхми на Аполония Понтика и сребърни монети на на Cherronesos, Parion, Abdère et Maronée (Tacchela 1898, 215).

4. Аспарухово, Дългополска община, (IGCH 766) – драхми на Аполония, неизвестен брой.

Над река Луда Камчия в местността "Манастирското кале" се намира крепост. Освен "месамбрии" оттук произхожда и 1 бронзова монета на Кавар (Lazarov 1993, 22), 1 варваризирана тетрадрахма, подражание на Тасос (Бургас, АМ, № 1995). Това е един възлов пункт, където са намерени няколко съкровища от античността. Най-ранното, открито през 1950 г., е съдържало драхми на Аполония Понтика (IGCH 766).

5. Бургас (връх "Шилото" при квартал "Меден рудник") (1996 г.) – 120 драхми на Аполония (Kiyashkina 2000, 106 – 116)

6. Варненско – 4 тетрадрахми на Аполония (Юрукова 1977, 68).

7. Вратарите, Добричка област (1985 г.) съдържа само диоболи на Месамбрия и Аполония. Те са общо 132 екземпляра, които се разпределят по равно – 66 принадлежат на Месамбрия и 66 на Аполония. От тях само месамбрийските са вече обработени и публикувани (Karayotov 1994, 24 – 26, 79 – 81, Nr 13(1) – 78 (66), Pl. II – III).

8. Голям Чочовен, Сливенска област (1965г.) – 2 диобола на Аполония, 2 златни статера на Филип II Македонски, 108 бронзови монети на Филип II Македонски, 2 бронзови на Александър III Македонски (Бацова-Костова 1973, 13).

9. Горно ново село, Старозагорски окръг– 3 драхми на Аполония, 44 на Парион и 285 на Тракийски Херсонес (Николов 1963, 41; Драганов 1981, 36).

10. Горни Домлян, Пловдивски окръг (1962– 1963 г.) – 1 драхма на Аполония, 52 на Парион 51 сатир влачи менада (Герасимов 1964, 237– 248; Draganov 1981, 36)

11. Горно Ябълково, Бургаски окръг – 2 драхми на Аполония, 1 на Парион

12. Дидюмотейхон (Didymoteichon) (Гърция) – около 12 драхми на Аполония la tête de Gorgone – ancre (приписвани преди дази статия на Tacchela на Abydos), 20 тетрадрахми, dont ou quatre de Maronée et les autre de Thassos, plus de 1000 petites pièces de Cherronesos (partie antérieur de lion, de Parium ("bœf debout regardant en arrière – Tête de Gorgone", ? Abdère (Apollon–Griffon), Maroné (Partie antérieur de chevale – grappe de raisin") (Tacchela 1898, 214 – 215).

13. Карнобатско (1954 г.) – повече от 51 драхми на Аполония [Варна, Археологически музей] (Герасимов 1955, 611).

14. Кладенци, община Тервел, обл. Варна– неизвестен брой драхми (тетроболи) на Аполония и 2 диобола на Месамбрия (IGCH 770; Karayotov 1995a, 27).

15. Крумово, Новозагорска община (1936г.)– неизвестен брой драхми на Аполония заедно с драхми на Парион (Герасимов 1937, 322).

16. Кузгун, Румъния, Северна Добружа близо до Адамклиси в района на Констанца (Tomis), (1937 г.). Тук е открито съкровище от електронови монети на Кизик и сребърни монети. Съдържало е: Аполония Понтика – 21 тетроболи и диоболи, Месамбрия – 6 диобола, драхми на Калатис и Истрия, Кизик – 7 електронови статера, Парион – 3 драхми (IGCH 734 Calarasi?). Според Петреску-Дъмбовице кизикените датирали от V в. пр. Хр. (Petrscu-Dămboviza 1951, 522; IGCH 86).

17. Марица-Изток, рудник Трояново (Драганов 1981, 36).

18. Медовец, Варненска област – 16 диобола на Месамбрия и 20 диобола на Аполония.

19. Несебърско (1935 г.) – 1 драхма на Аполония, 40 бронзови на Месамбрия, две бронзови стрели (Герасимов 1937, 319; Драганов 1981, 36).

20. Новозагорско (1936 г.) – неизв. брой драхми на Аполония (Герасимов 1937, 322).

21. Партизани (Ганчево), (1951 г.), Провадийско – повече от 34 драхми на Аполония (Герасимов 1955, 602 – 603; Draganov 1981, 36). Всички 34 драхми от колекцията на АИМ – София (Инв № CXXXI) са публикувани от Анастасия Стефанова (Стефанова 1985, 19 – 28).

22. Пловдив (1941 г.) – 1 диобол на Аполония, 77 на Тракийски Херсонес, 6 на Парион (Герасимов 1946, 237).

23. Роза (1957), Ямболски окръг – 8 драхми на Аполония; 9 на Парион (Драганов 1981, 29 – 39).

24. Средна махала, общ. Руен, Бургаска област – неизвестен брой драхми на Аполония. 4 екземпляра в колекцията на Археологически музей – Бургас, Инв № А26, А27, А193 и А259 (Karayotov 1995, 405 – 406, Nr. 6 – 9).

25. Староселка, Преславско (1957 г.)– около 100 драхми на Аполония (Герасимов 1957, 325; Драганов 1981, 29 – 39).

26. Тенево (1956 г.), Ямболски окръг – 15 драхми на Аполония; 138 на Парион и 2 тетрадрахми на Атина I-ви период (Герасимов 1959, 359; Драганов 1981, 36).

27. Томи (Tomis), Констанца, Румъния– (в периода между 1928 – 1942 г.) съкровище, заровено според Маргарет Томпсон между 330 и 320 г. пр. Хр. Съдържало е: Аполония Понтика– около 30 – 40 диоболи; Месамбрия – ? диоболи. Постъпило в колекцията на Академията в Букурещ (Moisil 1913, 62 – 64).

28. Хасково – ? драхми на Аполония. Хасковското съкровище се е състояло от около 300– 400 сребърни монети главно на Херсонес и Парион, а също така и около 10 екземпляра на Маронея и Абдера (Tacchela 1898, 215).

29. Шуменско (1946 г.) – 112 драхми на Аполония (Герасимов 1937, 319; Idem 1948, 138– 149).

БЕЛЕЖКИ:

[1] Няколко драхми на Аполония с делфини на реверса има в колекцията на варненския колекционер Димитър Димитров. Той ми предостави снимки и съм му изключително благодарен.

ЛИТЕРАТУРА:

Брашински 1958: Й. Брашински. Понтийская экспедиция Перикла. – ВДИ, 3(65), 1958, 110 – 121.

Булатович 1971: С. Булатович. Монетные находки на острове Левки. – В: Материалы по истории Северного Причерномолья, 7, Одеса, 1971, 212– 225.

Венедиков 1948: Ив. Венедиков. Разкопките в некропола на Аполония през 1946 г. РП II, С., 1948, 7– 29.

Герасимов 1934: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1933 и 1934 г. – ИБАИ, VIII, 1934, 467– 473.

Герасимов 1937: Т. Герасимов. Колективни находки от монети през 1934, 1935 е 1936 г. – ИАИ, XI, 1937, 315 – 324.

Герасимов 1946: Т. Герасимов. Колективни находки от монети през последните години. – ИАИ, XV, 1946, 235 – 244.

Герасимов 1948: Т. Герасимов. Находка със сребърни монети на Аполония на Черно море. – РП, I, 1948, 138 – 149 (IGCH 769).

Герасимов 1950: Т. Герасимов. Колективни находки на монети. – ИАИ, XVII, 1950, 316 – 326.

Герасимов 1952: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през последните години г. – ИАИ, XVIII, 1952, 400 – 404.

Герасимов 1955: Т. Герасимов. Колективни находки от монети през 1951, 1952, 1953 и 1954 г. – ИАИ, XX, 1955, 602 – 611.

Герасимов 1957: Т. Герасимов. Колективни находки от монети през 1955 г. – ИАИ, XXI, 1957, 323 – 327.

Герасимов 1959: Т. Герасимов. Домонетни форми на пари у тракийското племе асти. – Археология, 1– 2, 1959, 85 – 86.

Герасимов 1959а: Т. Герасимов. Колективни находки от монети през 1956 и 1957. – ИАИ, XXII, 1959, 356 – 366.

Герасимов 1960: Т. Герасимов. Принос към нумизматиката на Одесос. – ИВАД, XI, 1960, 59 – 69.

Герасимов 1962: Т. Герасимов. Колективни находки от монети през 1958 и 1959 г. – ИАИ, XXV, 1962, 325– 337.

Герасимов 1963: Т. Герасимов. Монетите от некропола на Аполония. – В: Аполония. Разкопките в некропола на Аполония през 1947 – 1949, С., 1963, 331– 340.

Герасимов 1963а: Т. Герасимов. Съкровища от мо-

нети, намерени в България през 1960 и 1961 г. – ИАИ, XXVI, 1963, 257 – 270.
Герасимов 1964: Т. Герасимов. Монетни съкровища намерени в България през 1962 и 1963 г. – ИАИ, XXVII, 1964, 237 – 248.
Герасимов 1965: Т. Герасимов. Монетни съкровища намерени в България през 1964 г. – ИАИ, XXVIII, 1965, 247 – 250.
Герасимов 1967: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1966 г. – ИАИ, 1967, 187 – 192.
Герасимов 1973: Т. Герасимов. Изкуството в гръцките колонии в Тракия. – В: Иван Венедиков, Тодор Герасимов, Тракийското изкуство. С, 1973, 50 – 59.
Герасимов 1975: Т. Герасимов. Антични и средновековни монети от България. С., 1975.
Данов 1968: Хр. Данов. Древна Тракия. С., 1968.
Димитров 1975: Б. Димитров. За стрелите пари от Западното и Северното черноморско крайбрежие. – Археология, 2, 1975, 43 – 47.
Димитров 2001: Б. Димитров. Аполония – Созопол (Вечният град),Созопол, 2001.
Димитров, Пенчев 1984: К. Димитров, Вл. Пенчев. Севтополис, т. II. С., 1984.
Домарадски, Карайотов 1982: М. Домарадски, Ив. Карайотов. Археологически проучвания на "Малкото кале". – В: Мегалити в Тракия, С., 1982, 360 – 378.
Драганов 1981: Д. Драганов. Две монетни съкровища от V в. пр. н. е. от Ямболско. – ИМЮИБ, IV, 1981, 29 – 39.
Иванов 1962: Т. Иванов. Антична керамика от некропола на Аполония. – В: Аполония, С., 1962, 65– 274.
Йорданов 1990: Ив. Йорданов. Нумизматичната колекция на археологическия музей Балчик – исторически извор за историята на града и околностите му. – В: Балчик – древност и съвремие, Балчик, 1990, 49– 55.
Карайотов 1992: Ив. Карайотов. Монетосеченето на Месамбрия. Бургас, 1992.
Карайотов 1998: Ив. Карайотов. Най-старите монети на Месамбрия. – Jubileus I, Юбилеен сборник в памет на акад. Димитър Дечев, С., 1998, 53 – 58, Обр. 1 – 16.
Карайотов 2001: Ив. Карайотов. Мелсас – основателят на Месамбрия върху монета от V в. пр. Хр. Море 1 – 2, 2001, 11 – 14.
Кияшкина 2000: П. Кияшкина. За един неизследван археологически обект от територията на Бургас. – Studia in memoriam Ivani Galabov, ИМЮИБ 3, 2000, 106 – 116.
Лазаренко 2003: Иг. Лазаренко. Антични и средновековни монети от Варна и Варненско. Варна, 2003.
Лазаров 1967: М. Лазаров. Паметник на античното монетосечене. МПК, VII, 4, 1967, 14 – 15.
Лазаров 1991: М. Лазаров. Аполон – покровител на мореплаването. – Алманах Фар, Варна, 1991, 98– 100.
Мушмов 1912: Н. Мушмов. Антични монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. С., 1912.
Николов 1963: Д. Николов. Нови колективни находки от монети на Парион, Тракийски Херсонес и Аполония Понтика. – Археология, V, 4, 1963, 39 – 42.
Русяева 1998: А. Русяева. Культ Аполлона Иетрос в Северо-Западном Причерноморье. – В: Боговете на Понта, Bibliotheca Pontica, Seminaria Pontica, Varna, 1998, 12 – 21.
Стефанова 1980: Ан. Стефанова. Монетите и търговията на Аполония Понтика V – IV в. пр. Хр. – Нумизматика, 4, 1980, 3 – 9.
Стефанова 1985: Ан. Стефанова, Колективна находка със сребърни монети на Аполония Понтика от с. Ганчево (Партизани), Шуменски окръг. – В: Нумизматика (Сборник от доклади по проблемите на античната и средновековната нумизматика и медалистика, I, С., 1985, 19 – 28.
Филов 1911: Б. Филов. Новооткрити старини.– ИБАД, II, 1911, 268 – 287.
Юрукова 1977: Й. Юрукова. Монетни находки, открити в България през 1971 и 1972 година. – Археология, 1, 1977, 67 – 63.
Auction 58, CNG 2001: Auction 58, CNG 2001. A Mail bid sale, Classical Numismatic Groupe, Inc. September 19, Lancaster (USA), London (UC), 2001.
Auction, NfA: Numismatic fine arts, Inc., Auction-sale Catalogues.
Auktion, Lanz: Numismatik Lanz München, Auktion, Münzen der Antike, München, Deutschland.
Auktion, Sternberg 1991: Auktion XXV, am 25 und 26 november 1991 in Zürich, Frank Sternberg AG– Zürich.
Bodenstedt 1973: F. Bodenstedt. Studien zur Elektronprägung von Phokaia und Mytilene. Revue Suisse de Numismatuque, 52, 1973,17 – 56.
Erxleben 1970: Eb. Erxleben. Die Münzgesetz des Delisch-Attischenseebundes. APF, Berlin, XX, 1970, 66– 132.
Filov 1910: B. Filov. Archäologische Funde im J. 1910, Bulgarien. – AA, XXV,1910/11, 349 – 357.
Furtwängler 1999: An. Furtwängler. Le trésor d'Auriol et les types monétaires phocéens. Les cultes des cités phocéennes, Actes du colloque international organisé par le centre Camille-Jalian (Aix-en-Privence/Marceille), 1999, 175 – 181.
Hanell 1934: Kr. Hanell. Megarische Studien, Lund, 1934.
Head, HN: Barklay V. Head, Historia Numorum, A Manual of Greek Numismatiks, Oxford, 1911.
Kapitän 1982: G. Kapitän. On stone-stocked Greek anchors as found in Thracia Pontica: suggested reconstruction of their wooden parts. – Thracia Pontica, I, 1982, 290 – 299.
Karayotov 1994: Iv. Karayotov. The Coinage of Mesambria, I, Silver and gold coins of Mesambria, Sozopol, Center of underwater Archaeology, 1994, XLVIII Pl.
Karayotov 1995: Iv. Karayotov. Le monnayage d'Apollonia à la lumiere des decouvertes les plus recentes. – Thracia. 11: Studia in honorem Alexandri Fol. Serdicae, 1995, 397 – 408.
Karayotov 1995a: Iv. Karayotov. La circulatiton des

monnaies de Mesambria Pontica dans la région du bas Danube. – Dobroudja, 12, 1995, 24 – 38.
Kisiov, Prokopov, Dochev 1998: K. Kisiov, Il. Prokopov, C. Dochev. Numismatic riches of Archeological museum – Plovdiv. Sofia, 1998.
Kroll 1993: J. H. Kroll. The Athenian agora. Results of excavations conducted by the American School of classical studies at Athens. Vol. XXVI, The Greek Coins. Princeton, 1993.
Lazarov 1963: M. Lazarov. Kyzicke elektronovy stater ze Sozopole (Statère d'électron de Cyzique de Sozopol), Numizmaticke listy, XVIII, 2, 1963, 40 – 41.
Lazarov 1993: L. Lazarov. The Problem of the Celtic States in Thrace (On the basis of Kavar's coins from Peak Arkovna), Bulgarian Historical Reviw, 2/3 p., 1993, 3 – 22.
Mihailov-IGBR: Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae, Vol. I-V, Serdicae,1958-1970, Vol. I – IV; 1997, vol. V.
Moisil 1913: C. Moisil. Monete şi Tesaure monetari gasite în România şi în ţeruturile româneşti învecinate (Monnaies et trésor de Roumanie et son territoire). Bulletin Societăţii Numismatice Române [BSNR], Bucareste (Roumanie), 1913, 10, 62 – 64.
Oppermann 2004: M. Oppermann. Die Wespontischen Poleis, Beier & Berne, 2004.
Petrescu-Dămboviza 1951: M. Petrescu-Dămboviza. Monete autonome din Mesambria pe teritoriul R.P.R. – Studi Clasice II, 1-2, 1951, 519 – 529.
Pick, Regling 1910: B. Pick, K. Regling. Die antiken Münzen von Dacien und MOesian, II. Berlin, 1910.
Reho 2005: M. Reho. Céramique attique à figures noires et rouges. Nessèbre, III, Burgas, 2005, 30 – 50.
Schönert-Geis 1970: Ed. Schönert-Geis. Die Münzpragung von Byzantion, Teil I, Autonome Zeit. Berlin-Amsterdam, 1970.
Schönert-Geis 1999: Ed. Schönert-Geis. Bibliographie zur antiken Numismatik Thrakiens und Mösiens. Akademie Verlag, Berlin, 1999.
SNG, IX: SNG, Vol. IX, the British Museum, 1 the Black Sea, London, 1993.
SNG, XI: Siloge numorum Graecorum, The William Stancomb collection of coins of the Black Sea region, Oxford, New York, 2000.
SNG, Copenhagen: SNG, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum; Thrace I, Copenhdgen, 1942.
SNG, Lewis: SNG Lewis Collection, London, 1972.
Tacchella 1898: D. Tacchella. Monnaies autonomes d'Apollonia de Thrace. – RN, 1898, 210 – 218.
Tacchella 1903: D. Tacchella. Monnaies de la Mèsie Infétrieure. RN, 1903, 203 – 220.
Velkov, V. 1969. V. Velkov. Mesambria – Mesemvria – Nessèbre (Situation, recherches, notes historiques). Nessèbre, I, Sofia, 1969, 9 – 28.
Venedikov, Iv. 1980. Iv. Venedikov. La Mesambria thrace. – In: Nessèbre, II, 1980, 7 – 22.

СЪКРАЩЕНИЯ:

RN – Revue numismatique.
RP [РП] – Razkopki I prouchvanija – Foilles et recherches.
SNG – Syloge numorum graecorum

LE MONNAYAGE D'ARGENT D'APOLLONIA ET DE MESSAMBRIA AUX V^{E} – IVE S. AV. J.-C.

Ivan KARAYOTOV

(Résumé)

Messambria et Apollonia - les deux cités, situées des deux côtés du Golfe de Burgas, commencent à frapper des monnaies d'argent presque simultanément dans la première moitié du Ve s. av. J.-C. Dès cette époque, leurs ateliers de monnaies émettent des types de monnaies complètement différents, mais devenus par la suite principaux pour ces cités. La seule circonstance qui les rapproche est qu'Apollonia et Messambria commencent par battre des monnaies de petit module: des hémioboles (Apollonia) et des oboles (Messambria), mais peu de temps après, elles passent aux drachmes.

Les hémioboles d'Apollonia du type "Ancre dressée – Croix gammée" doivent être datés, selon moi, de la première moitié du Ve s. av. J.-C. Sur ces monnaies sont absents deux éléments typiques des émissions postérieures, la lettre A et l'écrevisse flanquant l'ancre dressée. La croix gammée sur le revers n'a pas de lettres entre les branches, et sur d'autres pièces sont gravés des dauphins minuscules. Les hémioboles sans inscription sont rares. Dans une collection privée de Burgas, il y a trois pièces, découvertes à la plage de Sozopol (Fig. 1 wet 2).

Les drachmes anciennes sont extrêmement intéressantes. Elles sont du type "Ancre dressée – Croix gammée dans un carré creux". Sur certains exemplaires rares, entre les branches de la croix gammée sont gravés des dauphins (*Fig.3*).

Dans le troisième quart du Ve s. av. J.-C., Apollonia commence à battre aussi des drachmes avec une ancre sur l'avers et la Gorgone Méduse sur le revers (*Fig. 4*). Le symbole principal d'Apollonia, l'ancre, continue à marquer ces nouvelles émissions en argent, mais parallèlement, on voit apparaître la Gorgone

Méduse apotropéique. Cette nouvelle complication du type monétaire d'argent est probablement due à des changements politiques, et avant tout à l'influence d'Athènes à Apollonia (Erxleben 1970, S. 123). Tout comme la chouette athénienne apparaît dans le monnayage de la ville pontique du sud Amysos (SNG, IX, 1, 1053-1126), la Méduse apotropéique de l'armure et de l'égide de la déesse Athéna passe peut-être sur les drachmes d'argent d'Apollonia.

Avant la parution de mon article sur les "Les plus anciennes monnaies de Messambria" (Karayotov 1998, 53-58), Martin Price avait daté d'une manière très générale du Ve s. av. J.-C. une obole de Messambria du type "Casque de face – Quatre carrés creux, disposés en diagonale (Four part incuse, diagonal quarters filled– 0,51 g)" (SNG, IX, 1, 265). Une autre monnaie d'argent du même module a été datée par Todor Gerassimov "d'environ 440 av. J.-C." (Gerassimov 1975, p. 30). Les oboles de Messambria découvertes au cours des dernières années, avec une roue archaïque sur le revers, sans la légende META entre les rayons, apportent la preuve que Messambria a commencé son monnayage d'argent en même temps qu'Apollonia, dès la première moitié du Ve s. av. J.-C. *(Fig. 8 et 9)*.

Au IVe s. av. J.-C., le diobole devient le module le plus répandu des deux colonies ouest-pontiques. Le plus important de ces trésors est celui du village de Vratarité, région de Dobrich (1985). Il ne contient que des dioboles de Messambria et d'Apollonia. Il s'agit d'un total de 132 pièces, partagées également – 66 appartiennent à Messambria, et 66 à Apollonia (*Fig. 16*). Seules celles de Messambria ont déjà été étudiées et publiées (Karayotov 1994, 24-26 et 79-81, n°s 13(1)-78(66), Pl. II – III). C'est pour la première fois que des photos de 12 pièces d'Apollonia sont publiées ici. La plupart des dioboles d'Apollonia sont marquées par les premières deux jusqu'à quatre lettres des noms des monétaires tandis que de Messambria nous ne connaisson que deux inscriptions. Dans la région de la Stara planina orientale a été mis au jour un second trésor de dioboles de Messambria et d'Apollonia. La proportion en est pratiquement la même que dans celui de Vratarité. Ce trésor a été découvert sur les terres du village de Medovets, région de Varna. Le troisième trésor a été découvert à la frontière bulgaro-turque, dans la région de l'ancien village de Trakiitzi, commune de Sredets, en 1991.

Ces données complexes sont une raison suffisante pour que nous puissions conclure que les dioboles d'argent de Messambria étaient en circulation, avec les dioboles et les drachmes plus tardives d'Apollonia, jusqu'à la fin du troisième quart du IVe s. av. J.-C. Cependant, leur monnayage doit, selon moi, être daté de la première moitié de ce même siècle. Le périmètre de leur circulation est très vaste. Dans l'ensemble, cependant, les trésors ne s'éloignent pas beaucoup de la rive gauche du Pont-Euxin. La proportion égale des dioboles des deux cités dans les trésors de Vratarité et de Medovets est significative. Cela est probablement dû au fait que dans la seconde moitié du Ve s. av. J.-C., Messambria et Apollonia se retrouvent toutes les deux dans l'orbite de l'influence d'Athènes. On considère qu'elles figurent sur les listes tributaires de la Ligue athénienne de 425 (IGBR, 1(2), p. 256 ; Athenian Trib. Lists 1939, pp. 116, 157, 207 fr. 38). Sous l'égide commune d'Athènes, elles se sont probablement rapprochées économiquement. L'importation d'Attique aux Ve–IVe s. av. J.-C., qui est beaucoup plus visible dans les nécropoles d'Apollonia (Ivanov 1962, 65-274), mais est aussi présente à Messambria (Reho 2005,), témoigne clairement de relations économiques avec Athènes. En outre, Athènes exerce une influence artistique dans les colonies pontiques. On considère que la stèle funéraire de Kalikrita, mise au jour dans la *katoikia* messambrienne de Ravda, est une њuvre plastique appartenant à l'école athénienne (IGBR, I(2), 330 ; Gerassimov 1973, 54-55, Fig. 55).

Messambria et Apollonia avaient des intérêts communs dans la vaste vallée de la rivière Hadjiika, dans la région de la Stara planina orientale et dans les régions au nord de la montagne. La plus grande partie de la Stara planina orientale est sur le territoire de Messambria. De par son emplacement, elle est devenue une charnière pour la diffusion des drachmes apolloniennes dans un premier temps, et ensuite des dioboles qui, réunis aux dioboles messambriens dans les trésors de Vratarité et de Kuzgun (Kalaraşi), avaient apparemment servi à l'acquisition d'une quantité importante de blé, destiné à l'exportation vers Athènes.

Dans la *hôra* même de Messambria, les drachmes apolloniennes sont parmi les monnaies les plus répandues au Ve et dans la première moitié du IVe s. av. J.-C. Cette circulation témoigne du libre accès des monnaies d'argent d'Apollonia sur des territoires contrôlés par les "sentinelles de jour et de nuit" messambriens («fúlakeß amerinoí, nukterinoí, períodoi») (IGBR, I(2), 324 ; IGBR, V, 5103). Il s'agit d'une nouvelle preuve indirecte de l'influence bénéfique de la Ligue maritime athénienne sur les relations entre les deux cités à l'époque classique et à l'époque classique tardive.

À l'appui de ces réflexions, nous pouvons citer le trésor de drachmes apolloniennes, découvert près du village de Sredna Mahala, enfoui au IVe s. av. J.-C. La datation repose sur le poids moyen des quatre exemplaires de la collection du Musée archéologique de Burgas, qui est de 2,79 g (Karayotov 1995, 405-406, n°s 6-9). Ce poids présente une baisse considérable par rapport au poids des drachmes du Ve s. av. J.-C. Cette datation tardive de l'enfouissement est aussi étayée par l'effigie de la Gorgone Méduse sur l'avers. Or, comme nous l'avons vu, ce phénomène est caractéristique des émissions plus tardives d'Apollonia. C'est aussi de la Stara planina orientale que proviennent une drachme du IVe s. et six des dernières décennies du Ve s. av. J.-C. (Karayotov 1995, 406-407, n°s 11 et 12-17). Outre les trouvailles mentionnées, dans la région proche de Messambria ont été également trouvés trois dioboles apolloniens du IVe s. av. J.-C., dont le premier porte l'ins-

cription de magistrat ΣΩ (Karayotov 1995, p. 408, nos 21-23). Nous sommes en présence d'une situation contrastée. Les monnaies d'argent d'Apollonia, trouvées dans la Stara planina orientale, proche de Messambria, sont beaucoup plus nombreuses que les monnaies d'argent de l'*apoikia* dorienne, battues aux Ve – IVe s. av. J.-C.

Les oboles messambriennes anciennes, publiées ici, proviennent de la nécropole proche de la cité, le long de la côte, entre l'actuel quartier moderne de Nessébar et la villégiature de Ravda.

Au nord de la Stara planina orientale, à part le trésor de Vratarité, on connaît plusieurs trouvailles isolées de la vallée de la rivière de Batovo, qui se jette dans le Pont non loin de l'actuelle station balnéaire Albéna, au sud de Dionysopolis. Outre les monnaies, on trouve le long de son cours des instruments d'échange prémonétaires : des dauphins et des fléchettes. Certaines fléchettes sont marquées de la lettre A, deux d'entre elles portent une ancre et un A. Une grande partie des "près de 150 documents prémonétaires" de la collection du musée de Balchik proviennent de la vallée de la rivière de Batovo (Jordanov 1990, p. 51). On y a également trouvé plusieurs drachmes et dioboles d'Apollonia, des dioboles et des monnaies de bronze de Messambria. La collection du Musée archéologique de Burgas contient : 1 obole de Messambria (Burgas, Musée archéologique, n° A2066), 9 drachmes d'Apollonia (Burgas, Musée archéologique, nos A2067-A2075) et 1 drachme d'Histria (Burgas, Musée archéologique, n° A2076). Nous pouvons admettre que les points de distribution des documents prémonétaires et des monnaies d'argent apolloniennes étaient Odessos et Dionysopolis. Un diobole messambrien provient d'Odessos, deux autres exemplaires – du village de Suvorovo, proche de Vratarité (Karayotov 1994, p. 82, nos 111, 112-113 ; Idem 1995a, 24-38). De son côté, Messambria doit avoir été l'une des charnières de la diffusion des monnaies d'argent apolloniennes vers les régions du nord. Le fait qu'on les trouve à proximité des voies croisant la Stara planina orientale, en apporte la preuve irréfutable. Au IVe s. av. J.-C., Apollonia émet des tétradrachmes en introduisant un nouveau type monétaire *(Fig. 17-20)*. À son tour, Messambria introduit le plus grand module d'argent. Un seul exemplaire en a été publié à ce jour, et il suit le type habituel de la cité "Casque de face – META entre les rayons d'une roue". Autour de la légende avec le nom de la cité, des lettres plus petites forment le nom de magistrat ΑΝΘΕΣΤΗΡΙΟΣ (Head, HN, 278).

НОВ КУРИОЗ В СРЕБЪРНОТО МОНЕТОСЕЧЕНЕ НА ЗАПАДНОПОНТИЙСКИТЕ ГЪРЦИ ПРЕЗ III СТОЛЕТИЕ ПР. ХР.

Боряна РУСЕВА

Настоящата статия е част от поредица публикации, в които се занимавам с проучване на сребърните александровки, ковани около средата и втората половина на III в. пр. Хр. от управите на левопонтийските апойкии Месамбрия, Одесос, но и вътрешнотракийския град Кабиле (Русева 2003, 916; Русева 2004, 1931; Русева а 2005, под печат; Русева б 2005, под печат). Написването на тези текстове бе възможно благодарение на богатата нумизматична колекция на Археологическия институт с музей (съкр. *АИМ*)[1], сред чиито паметници се срещат твърде интересни тетрадрахми – обект на моите изследвания.[2] Тъкмо тези александровки от Източна – Крайбрежна и Вътрешна Тракия, родеещи се помежду си чрез общи печати или общи гравьори, затвърдиха догадките ми[3], че древните елини от този дял на елинистическия свят (редом с жителите на тракийския Кабиле) ще да са ползвали общи стилове, иконография и артисти за своето припряно, епизодично, накъсано във времето монетосечене през втората половина на III в. пр. Хр. То прочее носи всички белези на извънредна, не рутинна (сиреч ежегодна), монетна продукция, значителна част от чиито екземпляри били изработвани с помощта на ретуша на стари матрици и препечатването на стари монетни ядра.[4] Ще напомня, че английският нумизмат М. Прайс, в забележителното си изследване върху Александровото владетелско и постумно монетосечене (Price 1991), находчиво обвърза кованото в III в. пр. Хр. злато и сребро на гърците от Левия Понт с тилитските келти, определяйки го като ***"protection money paid to the Gauls"*** (Price 1991, 176).

Редом с неравноделния ритъм на емитиране, Александровият тип монетосечения от тракийското понтийско крайбрежие и вътрешнотракийския Кабиле очевидно демонстрират ако не съществуването на общ за всички тях център за направата на монетни матрици[5], то поне наличието на ***монетарен съюз*** – със сигурност между ателиетата на Калатис, Дионисопол, Одесос, Месамбрия и гравитиращия към тях Кабиле. Този *западнопонтийски коινόν*, документиран за столетията на римската императорска епоха (Михайлов 1980, 2145), може би е факт още в елинистическите времена[6] и за това настояват поразяващите с идентичния си стил тетрадрахми от няколко апойкии по тракийския черноморски бряг, ковани без спор от общи гравьори и белег най-малкото на синхронизирана или пък ***обща*** (?!) за калатийци, дионисополци, одесосци, месамбрийци (и гравитиращите към тях кабиленци) монетарна дейност в десетилетията от средата до към края на III в. пр. Хр.

Извън коментираните в по-ранните ми публикации иконографски и стилови връзки между емисиите западнопонтийски и кабиленски сребърни александровки от т. нар. *Каваров стил* и неговия (за мен месамбрийски) прототип (Русева 2003, 916; Русева а 2005, под печат), както и последвалите ги, идентични печатово издания на Одесос и Кабиле, ковани най-късно до към 215 (?!) г. пр. Хр. (Русева 2004, 1931), тук ще се спра на нова иконографска прилика, обвързваща тетрадрахмите на одесосци с подпис Ευπρο[...] и среброто на месамбрийци със съкращението *делта-йота* (**Обр. 1–2**).[7]

Самият край на Прайсовата секвенция ранни александровки, емитирани в Одесос след смъртта на Лизимах до около 200 г. пр. Хр. (*Price*, 191192), е маркиран с отсичането на група тетрадрахми, подписани с имената на монетарите Κλεαν[...][8], Ευπρο[...][9] и Κυρσα[...][10]. От тях единствено среброто на монетара *Клеан...* е познато от съкровища от епохата. Става реч за симптоматичния за монетната циркулация през втората половина на III в. пр. Хр. в Източното Средиземноморие фригийски елинистически депозит *Мектепини*, в който, сред внушителната част александровки на кабиленци и гърците от лево и южнопонтийските апойкии, както и съвременните им лизимаховки от ателиетата в Пропонтида и Проливите[11], се среща и тетрадрахма[12] (най-късната от одесоската листа в съкровището) с името Κλεαν... Документираната стилова идентичност на среброто от *Price* 1173 със следващата емисия александровки от *Price* 1174 с подпис Ευπρο[...][13], позволява да отнесем и тетрадрахмите на магистрата *Еупро...* към същото време на отсичане – годините преди натрупване на съкровището *Мектепини*, чието заравяне неговият издател А. Сейриг, как-

то и М. Прайс поставят в периода 200190/188 г. (*Mektepini*, 2930; *Price*, 62).

Неотдавна бе установено (Русева 2004, 2628), че част от одесоските тетерадрахми с името *Еупро...* споделят обща аверсна матрица с александровките на Кабиле от емисия *Price* 885, подписани от магистратите ΚΕΡ-ΔΗ|ΙΟΣ (**Обр. 4**). За Прайс цялото кабиленско Александров тип монетосечене се вмества в темпоралните рамки ок. 225215 г. (*Price*, 175).[14] Не можем ли да приемем за долна граница на отсичане и на одесоските александровки с имената *Клеан...* и *Еупро...*[15] по-скоро годината 215[16], отколкото предположената от Прайс 200 г. пр. Хр. (*Price*, 192)?

Интересната емисия тетрадрахми с името на *одесита* Ευπρο[...], идентични печатово, иконографски, а оттам и темпорално както със среброто на *одесита* Κλεαν[...], така и с емисията на кабиленските монетари ΚΕΡ-ΔΗ|ΙΟΣ, от трета страна показва пряка стилова връзка (чрез почти идентичен реверсен печат) със сребърните александровки на Месамбрия Понтийска, подписани от магистрата Δι[...][17]. Въпросното сребро на Одесос, аналогично по стила на реверса си със споменатите месамбрийски тетрадрахми, познавам само от два екземпляра, отсечени с обща двойка печати. Монетите се съхраняват съответно в нумизматичната колекция на *АИМ* (**Обр. 1**)[18] и Американското нумизматично дружество (съкр. *ANS*)[19]. Подписани с името на монетара Ευπρο[...] и двете тетрадрахми принадлежат към нова, неописана в Прайсовата секвенция емисия тежко сребро, върху чиито реверси монограмът от градския етникон е гравиран не под Зевсовия трон[20], а във вътрешното ляво поле – под божеската десница. Със сигурност опакото от софийската тетрадрахма носи отчетливи следи от преправяне на матрицата (препечатка?), видно в слабите и неясни следи от букви или символи горе – пред и над фигурата на орела, долу – във вътрешното ляво поле, под монограма и под престола на Зевс.[21]

Тъкмо своеобразният реверс на **Обр. 1** (и нюйоркският му близнак) привлече вниманието ми със своите иконография, стил на изображенията и палеография на надписите. Всички те се различават видимо от илюстрираните в корпуса на Прайс екземпляри[22] и поразително наподобяват реверсите на споменатите погоре месамбрийски тетрадрахми от *Price* 1000 и *Price* 1002, обединени на свой ред от общи лицеви печати и общия подпис *делта-йота*.[23] Екземпляр от тях е и **Обр. 2** – сребърна александровка от фонда на *АИМ* с гравиран в отреза магистратски монограм.[24] Внимателното съпоставяне на нейния реверс с този от **Обр. 1** – вариант на одесоската емисия *Price* 1174, показва абсолютно идентичен рисунък на изображенията и характерната за ранните лизимаховки на Бизантион и Калхедон палеография на надписите[25]. Респектиращата със своето високо художество и пластичност иначе дребничка фигура на Зевс с грижливо гравирани детайли на божеското тяло и дреха, чиято необичайно дълга дипла, висяща под трона, стига почти до земната линия; престолът с високо облегало, чиито богато орнаментирани крака са украсени с малки сфинксове[26]; характерната графика на буквите от надписите, видимо по-дребни от обичайните и *декорирани* с малки плътни точки[27] – това са общите в иконографията на въпросните одесоски и месамбрийски монети подробности, зад които безусловно прозира ръката на един и същи и то високопрофесионален майстор-гравьор, най-вероятно месамбриец.[28] Това ще рече, че или емисиите западнопонтийско сребро – месамбрийските с монограм *делта-йота* (под трона или в отреза) и одесоският вариант на с *Price* 1174 с името *Еупро...* са съвременни, или по-скоро, че отсеклите двете одесоски тетрадрахми (с отговорник *Еупро...* и етникона в лявото монетно поле) са използвали за модел на реверсния печат по-ранно месамбрийско тежко сребро от емисии *Price* 1000 или *Price* 1002. Така ще да е била изкована *нестандартната* емисия на Одесос – нов вариант за корпуса на Прайс. Очевидно и двете познати ми монети с техните вторично манипулирани реверси, редом с тетрадрахмите от малобройната емисия *Price* 1174, които, видяхме, са идентични стилово със среброто на *одесита Клеан...*, ковано вероятно в последната четвърт на III в. пр. Хр., като че ли настояват за по-късна от месамбрийските аналози датировка. Все пак, не бива да се забравя, че засега разсъжденията ми върху този прелюбопитен проблем с технологията и хронологията на ранните левопонтийски и кабиленските александровки остават в сферата на умозрението.[29] Мисля, че едва бъдещите публикации на съкровища от епохата (уви, толкова оскъдни днес!), съдържащи представителни количества от тези постумни монетосечения на смутното и смътно III столетие пр. Хр., биха позволили по-ясни и по-категорични заключения.

Обр. 1. *Сребърна александровка на Одесос – вариант на емисия Price 1174 (АИМ, инв. № 5442)*

Обр. 2. *Сребърна александровка на Месамбрия от емисия Price 1002 (АИМ, инв. № 1022752=Karayotov 112)*

Обр. 3. *Сребърна александровка на Одесос – вариант на емисия Price 1174 (АИМ, инв. № 4560)*

Обр. 4. *Сребърна александровка на Кабиле от емисия Price 885 (Герасимов 1972, обр.1, 3)*

БЕЛЕЖКИ:

[1] Но и благодарение на отзивчивостта на д-р Б. Божкова, която, в качеството си на фондохранител, любезно ми предостави за проучване и публикуване всички интересуващи ме монети от т. нар. *Репрезентативен фонд* на *АИМ*.

[2] Прочее, посредством новодокументирани иконографски и печатови обвързаности, към групата идентични по направа месамбрийски, одесоски и кабиленски тетрадрахми трябва да добавим среброто от недалечните Калатис и Дионисопол, чието обнародване е предстоящо.

[3] Провокирани от по-ранните наблюдения на Т. Герасимов (Guerassimov 1958, 273377; Герасимов 1959, 111116; Герасимов 1972, 113116), Д. Драганов (Драганов 1985, 131141; Драганов 1993, 7778), И. Карайотов (*Karayotov*, 32-33) и М. Прайс (*Price*, 174, 179, 181).

[4] Ярък симптом – както знаем, за недостиг и на метал, и на технологично време в монетното производство на древните. В този контекст виж Русева 2003, 10–14 с цит. там лит.

[5] Виж интересния коментар на К. Маринеску (Marinescu 2003, 127139) върху стиловата идентичност на постумните лизимаховки на Византион и Калхедон с този тип монетосечения от района на Пропонтида и Понт Евксински. Според автора от общата за двата босфорски града гравьорска работилница (т. нар. *Bosphorus Workshop*) били изработвани по поръчка от съответните градски управи и монетните матрици за повечето лизимаховки, ковани в редица пропонтийски и понтийски монетарници и датирани от Маринеску в периода, обхващащ втората половина на III и целия следващ II в. пр. Хр. (*ibidem*, 131).

[6] Прочее подобна догадка е изразена в ранния текст на Г. Кацаров (Кацаров 1900, 463469). Тя обаче е оспорена в цитираната по-горе публикация на Михайлов, въз основа на анализа и на нов епиграфски материал. Последният убедително сочи за време на левопонтийските *хексаполис* и *пентаполис* римската императорска епоха (Михайлов 1980, 3139). Затова трябва да помислим дали през елинизма западнопонтийските гърци са били обединени не в политическата и религиозна *лига*, каквито били техните *койна* от времето на Траян и Хадриан насетне, а по-скоро в общност с военен (под формата на *симахия* или *епимахия*) и монетарен (подобно на босфорските градища Византион и Калхедон) характер.

[7] Ще напомня, че монетите на *одесита Еупро...* с твърде характерния със своята декоративност рисунък на единствения лицев печат, с който са били отсечени (и който - ще стане дума по-долу - е бил употребен за емитирането на кабиленските александровки от емисия *Price* 885), намират директни стилови аналози с друга група тетрадрахми на Месамбрия (виж *Karayotov* 5253, *Karayotov* 55=*Price* 986, *Karayotov* 57=*Price* 996), очевидно дело на обща с одесоското сребро гравьорска работа, а оттам общо

време на продукция с долна граница ок. 215 (?!) г. най-късно (виж Русева 2004, 27).

[8] От емисии *Price* 11721173. Редом с въпросните сребърни александровки *одеситът Клеан...* е подписвал и паралелно сечените с тях златни лизимаховки, датирани от Прайс е последната четвърт на III в. пр. Хр. (*Price*, 191). Както ще видим, подобен феномен е документиран и за ателието в Месамбрия (виж бел. 25 по-долу). И според Маринеску емитирането на тази група западнопонтийско злато (по негови думи *деривати* на статерите на Византион и Калхедон, ковани към 240 г. пр. Хр.) трябва да се ситуира някъде в последната четвърт на III столетие (Marinescu 2003, 130).

[9] От *Price* 1174.

[10] От *Price* 1175-1176. Същият чиновник е бил отговорен и за отсичането на интересната емисия муниципално одесоско тежко сребро със собствените монетни типове *брадата глава с диадема надясно/Великият бог, прав, насреща* и надписа ΘΕΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ, съпроводен от градския етникон – цял (ΟΔΗΣΙΤΩΝ) или съкратен (ΟΔΗ) и магистратското име Κυρσα – виж *SNG BM* 289 и *Герасимов* 1975, 36, обр. 27. Тази изключително рядка и очевидно комеморативна емисия красиви тетрадрахми одесосци ще да са ковали, според Прайс, в самия край на ранната му секвенция александровки (*Price*, 191). В този контекст ми се ще да напомня, че неотдавна съкровището *Киразли*, публикувано от Ж. Льо Ридер и Н. Олкай (*Kirazli*, 2334), редом с традиционните за циркулацията през III-то столетие в Средиземноморието златни и сребърни александровки, лизимаховки, селевкидки, аталидки и сребро на Деметрий Полиоркет, съдържа още четири интересни тетрадрахми с муниципалните типове на Южнопонтийска Синопа (*Kirazli* 831832) и Памфилийска Перга (*Kirazli* 833-834). Техен *terminus ante quem* на отсичане ще да е датата на заравяне на златото и среброто от *Киразли*, сиреч ок. 230 г. пр. Хр. (*Kirazli*, 31) – време доста преди десетилетията на следващото II столетие, за което са присъщи емитирането и циркулирането на значителна маса автономни монети (т. нар. *стефанефори*) на гръцките градове от Анатолия, но и Балканите. Затова в четирите тетрадрахми със собствени градски типове на Синопа и Перга– екземпляри от сравнително ранния елинистически депозит *Киразли*, Льо Ридер е склонен да види по-скоро изключение, отколкото правило за епохата на третата четвърт на III в. пр. Хр. (*Alexandres*, 12). Не бихме ли могли да тълкуваме и емисията муниципални одесоски тетрадрахми, отсечени в чест на Великия бог на одесосци *Дарзалас*, като извънредно монетосечене, извършено в годините до около 215 г. пр. Хр.(?!) – долна граница както за среброто на кабиленци (*Price*, 174-175), така и за продукцията александровки, емитирани през III в. от ателиетата в Калатис, Дионисопол, Одесос и Месамбрия. От този момент насетне левопонтийските гърци не ще да са били притеснявани с ежегодно облагане от *милитските* келти на Кавар по модела на Византион, драматично описан от Полибий (виж *Polyb.* 4.46.3). След смъртта на келта в 219/218 г. едва ли е било така неизбежно сечението на злато и сребро от тези крайбрежни ателиета и то при очевидния недостиг на *булион* за техните монетари. След въпросния, засега условен, хронологически репер (около 219/8215 г.), калатийци, дионисополци и кабиленци (едни по-рано от други) спират завинаги своето имитативно Александров тип монетосечене. Одесос и Месамбрия, след известен и то различен за двете ателиета времеви хиатус, ще продължат и през следващите две столетия да секат сребърни александровки (de Callataÿ 1991, 300342), като относителната долна граница на монетосечене на *ранните* месамбрийски тетрадрахми (с финална емисия среброто от *Price* 1025) Калатай поставя към 190 г. пр. Хр. (ibidem, 307).

[11] *Mektepini* 193, 105191, 227234.

[12] *Mektepini* 7.

[13] Виж *Price* 1173a и *Price* 1174a (pl. 48), отсечени с почти идентични лицеви печати – дело на общ гравьор и очевидно емитирани синхронно.

[14] Виж разсъжденията ми (с цитираната литература) за възможността Кабиле да е наченал сребърните си емисии александровки не към 225, а двадесетина години по-рано – към 240 г. пр. Хр. в *Русева* 2004, 25 с бел. 32.

[15] А защо не и на среброто със сигнатура *Кюрса* от *Price* 11756 и съвременните му автономни тетрадрахми с надпис ΘΕΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ?!

[16] Виж текста в бел. 10 по-горе.

[17] От емисии *Price* 1000 и *Price* 1002 (=*Karayotov* 107-108, 111119). В тази връзка виж бел. 7 по-горе, където е описана друга група тетрадрахми на Месамбрия, идентични този път чрез аверсите си с монетите на магистрата *Еупро...*

[18] Инв. № 5442, тегло 16,68 г, диаметър 30 мм и посока на печатите ↑↑.

[19] *Dorcey*, p. 38, no. 25, Taf.5,4.

[20] Където е обичайното за среброто от *Price* 1174a-*Price* 1174b (pl. 48) място. Виж и **Обр. 3** – непубликувана тетрадрахма от фонда на *АИМ* (инв. № 4560, тегло 16,47 г, диаметър – 31 мм, посока на печатите ↑↑) от същата емисия на магистрата Ευπρο[...], чийто етникон виждаме на традиционното за тези издания място, т.е. под божеския престол. Тази втора софийска тетрадрахма с подпис Ευπρο[...] споделя общ лицев печат както с *Price* 1174b, pl. 48 и **Обр. 1** (вариант на *Price* 1174), така и с **Обр. 4** (кабиленската александровка със сигнатурите ΚΕΡ-ΔΗ|ΙΟΣ).

[21] Същото със сигурност се отнася и за александровката от *ANS*, отсечена със същия реверсен печат, макар илюстрацията ѝ в статията на Дорси да е доста неясна.

[22] Виж *Price* 1174a–1174b, pl. 48.

[23] Към тези идентични по стил и иконография одесоски и месамбрийски александровки бихме могли да прибавим с известни уговорки и втората софийска тетрадрахма със сигнатура Ευπρο[...] (**Обр. 3**),

чийто реверс също показва белези на вторична манипулация.

[24] Монетата принадлежи към емисия *Price* 1002 и е включена в монографията на И. Карайотов под кат. № 112 (виж *Karayotov* 112, pl. 11). Метрологичните й данни са следните: тегло 16,76 г, диаметър – 28 мм, посока на печатите ↑↑.

[25] Паралелно с Александровия тип сребро със сигнатура ΔΙ, месамбрийската монетарница сече синхронни златни лизимаховки със същия монограм. За Прайс тези издания трябва да се датират ок. 225 г. пр. Хр. или малко по-рано, въз основа на прототипите им – ранните статери на Византион и Калхедон (*Price*, 180181). Тази датировка на босфорските лизимаховки вече е твърде ниска на фона на свидетелствата от новооткритите или новопубликувани съкровища от епохата. Знаейки, че елинистически депозити като *Гюлнар* и *Киразли*, укрити между 240 и 230 г. пр. Хр., съдържат екземпляри от Лизимаховия тип злато и сребро на Византион със символа *прост тризъбец* (*Gülnar* 2701; *Kirazli* 747), ще трябва да ситуираме въпросните емисии византионски лизимаховки поне петнадесетина години преди посочената от Прайс 225 г., а това ще рече преди или в самото начало на т.нар. *финикийски епизод* в монетарната история на двата босфорски града, състоял се, според Льо Ридер, в периода около 240220 г. (*Gülnar* 324; *Kirazli*, 29, 31). Абсолютната хронология на византионските лизимаховки с *прост тризъбец*, както и на предхождащите ги емисии босфорско злато и сребро с характерния орнамент *спирала*, е въпрос на бъдещи научни усилия в тази област. Ще напомня цитираната статия на Маринеску (виж бел. 5 по-горе), в която началото на постумното Лизимахов тип монетосечене в Византион и съседния му Калхедон, както и в недалечните ателиета от западнопонтийския бряг, е разположено *някъде* във втората (за босфорските полиси) и последната (за Месамбрия и Одесос) четвърт на III в. пр. Хр. (Marinescu 2003, 127, 130). Стана дума по-горе (виж бел. 8), че по модела на постумното Лизимахово злато на византионци и калхедонци, чиито печати за Маринеску са изработвани в обща за двата босфорски града работилница със седалище Византион или околността му, месамбрийци коват с помощта на същите гравьори своите обединени от общ лицев печат кратки емисии златни лизимаховки с монограмите *делта-йота* и *епсилон-ро* (*Karayotov* 114, nos. 1517, pl. 4), най-вероятно заедно с паралелните им сребърни александровки със същите монетарни сигнатури (емисии *Price* 983 и *Price* 1000, *Price* 1002). Възможно ли е тъкмо в посочения от Маринеску темпорален къс от ок. 225 г. насетне Месамбрия да е отсякла, редом с Лизимаховия тип статери, синхронните им Александров тип тетрадрахми от емисии *Price* 1000 и *Price* 1002? Не бива да забравяме, че подобна датировка сериозно би се сблъскала с документираната стилова идентичност на въпросното месамбрийско сребро с по-ранните тетрадрахми на Месамбрия с монограм *пи-алфа*, сечени до ок. 260 г. пр. Хр.; с кабиленското сребро, подписано с имената на Кавар и Александър, чието емитиране трябва да разположим поскоро към средата, отколкото в последната четвърт на III в. (виж Русева 2004, 25 и бел. 32); с ранните, ковани до ок. 240 г. пр. Хр. босфорски лизимаховки, орнаментирани със *спирала* (виж бел. 27 по-долу).

[26] Те, сравнени например с двата екземпляра, илюстрирани у Прайс (*Price*, pl. 48, 1174a1174b), демонстрират видимо по-различен гравьорски почерк на реверсите си. Върху опакото на двете одесоски тетрадрахми от Британския музей с името *Еупро...*, стилово идентични със среброто на монетара *Клеан...* (*Price*, pl. 48, 1173a1174a), Зевс седи не на трон с високо облегало, а на *дифрос*; градският монограм е гравиран под *дифроса*; размерите на надписите, а и на фигурите от композицията (чийто щрих е посемпъл и огрубен) са видимо по-големи. Що се отнася до **Обр. 3** – втората одесоска александровка от *АИМ* с подпис *Еупро...* и градския етникон под трона (виж бел. 20 по-горе), иконографията на нейния реверс като че ли е междинна и обединяваща двата току-що коментирани стила. Тук Зевс все още седи на престол с високо облегало и декорирани крака (подобно на изображенията върху реверсите на **Обр. 1** и **Обр. 2**, но малките сфинксове от последните са заместени върху **Обр. 3** от хиксобразни линии), композицията все още носи белезите на пластично гравираните изображения от **Обр. 1** и **Обр. 2**, но размерите и на фигурите (Зевсовата и на орела), и на надписите са забележимо уголемени и в общия щрих се усеща огрубяването на рисунъка, присъщ на реверсите от монетите в Британския музей.

[27] Съвършено същото изписване на буквите от надписите ще открием например върху реверсите на някои от босфорските лизимаховки в съкровището *Голям манастир* (*Голям манастир* 29 и 30 от Византион и *Голям манастир* 3234 от Калхедон). Прочее техните аверси също показват забележително стилово сходство, прозиращо в близкия профил с леко отворена уста. Една от тези лизимаховки (*Голям манастир* 29) ще да е отсечена ок. 245-240 г. (виж аналога й у Маринеску: Marinescu 2003, note 16, fig. 4a; същата емисия е представена и в *Гюлнар*: *Gülnar* 2695). Общият хронологически белег на византионските и калхедонски лизимаховки от *Голям манастир* е орнаментът *спирала* върху трона на Атина, чиято замяна с етникона на Византион Маринеску датира в 220-те – 210 г. пр. Хр. (Marinescu 2003, 129 и бел. 9). Можем ли да допуснем, че месамбрийските им *деривати* (виж бел. 8 по-горе) и техните съвременници - сребърните александровки с подпис *делта-йота* са били отсечени много близо до този времеви репер или че по-скоро са съвременни на прототипите си, ковани, според Маринеску, към 240 г.? За последното, стана дума, настоява абсолютно идентичният стил, обединяващ босфорските лизимаховки и с Лизимаховия тип злато, и с Александровия тип сребро, които месамбрийци (със или без помощта на артис-

тите от *босфорската работилница*, за която ни говори Маринеску) емитират някъде в годините след средата на столетието – било близо до 240-те, било по-близо до 220-те години пр. Хр. По същото време или малко след това в недалечен Одесос ще бъде отсечена (отново със или без помощта на пътуващите гравьори от *босфорската работилница*) необичайната за нас емисия тетрадрахми на магистрата *Еупро...*, която, видяхме, чрез реверсния си печат, е директна *реплика* на месамбрийското сребро с подпис *делта-йота*.

[28] Алюзия за месамбрийския произход на гравьора е обстоятелството, че негова направа е немалобройната група месамбрийско сребро с монограм ΔΙ, чийто стил е идентичен с този на предхождащите го емисии александровки на Месамбрия с монограмите *пи-алфа* (от *Price* 992A-992B – виж Русева а 2005, под печат) и *мю-епсилон* (от *Price* 976978). От друга страна емисията тетрадрахми на Одесос (**Обр. 1**), чийто реверс илюстрира почерка на същия артист, са по-скоро изключение, т. е. вариант на популярното одесоско сребро с отговорник *Еупро...* и етникон под трона, чиито екземпляри са *Price* 1174a 1174b и софийската тетрадрахма **Обр. 3**. В тази схема, разбира се, не се вписва картината, очертана от Маринеску в неколкократно цитираната тук статия (виж бел. 5, 8, 25, 27). За американеца (чиято докторска теза е посветена на изследването на елинистическите монетосечения в двата босфорски града – Византион и Калхедон, заедно с документираните им монетни (типологични и стилови) аналози от градските ателиета по прилежащите пропонтийски и понтийски крайбрежия) всички монетни емисии от зоната на Проливите, южното и левопонтийското крайбрежие, са обединени от обща гравьорска работа и вероятно са резултат от дейността на една и съща пътуваща гравьорска работилница в рамките на десетилетията от средата на III и целия II в. пр. Хр. Абсолютно същия феномен (идентичен стил, общи гравьори и монетни печати) разкриват и емисиите сребърни александровки, които кабиленци от вътрешността на Тракия, заедно с гърците от тракийското понтийско крайбрежие емитират спорадично (сиреч на *порции*) в десетилетията от средата на III столетие насетне. Що се отнася до организацията на тези стилово идентични елинистически монетосечения – дали те са израз на военен и монетарен съюз, обединил няколко апойкии по брега на Левия Понт (виж бел. 6 по-горе) или пък са резултат от изпълнението на поръчки към обща, пътуваща гравьорска работилница – на тези въпроси, мисля, днес е по-благоразумно да не се дава еднозначен отговор.

[29] Виж разсъжденията ми по проблема в бел. 28 по-горе. Прочее, неясен за мен остава например проблемът с механизма на преправяне на опаковата матрица, с която са били отсечени софийската и нюйоркска монети от вариант на *Price* 1174, по-точно как един месамбрийски печат би се оказал в ръцете на майстори от одесоския монетен двор? За обща левопонтийска гравьорска работилница в рамките на предполагаемия монетарен съюз ли става реч? Това са все въпроси засега без задоволителни отговори. Единственото усещане, което те оставят у нас, са думите на Маринеску "...it becomes clear that our assumptions about Hellenistic mint practices must be reevaluated." (*Marinescu* 2003, 131).

СЪКРАЩЕНИЯ:

Голям манастир: Б. Русева. Принос към циркулацията на сребърни монети в Тракия през елинистическата епоха. – Археология, 2, 1988, 1527.

Alexandres : G. Le Rider. Les alexandres d'argent en Asie Mineure et dans l'Orient Séleucide au IIIe siècle av.J. C. (c. 275c. 225). – Journal des savants. Paris, janvierseptembre, 1986.

Dorcey: P. F. Dorcey. The Posthumous Alexander Tetradrachms of Odessos. Jahbuch f. Numismatik u. Geldgeschichte, 37/38, 1987/88, 1991, 3140.

Gülnar: A. Davesne, G. Le Rider. Le trésor de Meydancikkale. Paris, 1989.

Karayotov: I. Karayotov. The Coinage of Mesambria. Sozopol, 1994.

Kirazli: G.Le Rider, N.Olcay. Le trésor de Kirazli (près d'Amasya): IGCH 1369. Varia Anatolica. I. Anatolia Antiqua. IstanbulParis, 1987, 2334.

Mektepini: N. Olcay, H. Seyrig. Le trésor de Mektepini en Phrygie. Paris, 1965.

Price: M. J. Price. The Coinage in Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus. Zurich/London, 1991.

SNG BM: Silloge Nummorum Graecorum. Vol. IX. The British Museum, part 1: The Black Sea. London, 1993.

ЛИТЕРАТУРА:

Герасимов 1959: Т. Герасимов. Где са сечени тетрадрахмите на Кавар, келтски владетел в Тракия. – Известия на Археологическия институт, 22, 1959, 111116.

Герасимов 1972: Т. Герасимов. Към нумизматиката на град Кабиле. – Известия на Археологическия институт, 33, 1972, 113116.

Герасимов 1975: Т. Герасимов. Антични и средновековни монети в България. София, 1975.

Драганов 1985: Д. Драганов. Сребърното монетосечене на Кабиле и Кавар. – В: Terra Antiqua Balcanica, II, 1985, 131141.

Драганов 1993: Д. Драганов. Монетосеченето на Кабиле. София, 1993.

Кацаров 1900: Г. Кацаров. Бележки върху пентаполията и хексаполията на Черно море. – Периодично списание на Българското книжовно дружество, 13/61, 1900, 463469.

Михайлов 1980: Г. Михайлов. Западнопонтийският койнон. – Известия на Народния музей Варна, 16(31), 1980, 2145.

Русева 1988: Б. Русева. Принос към циркулацията на сребърни монети в Тракия през елинистическата епоха. Археология 2, 1988, 1527.

Русева 2003: Б. Русева. Месамбрия ли кове александровките с подпис *пи-омикрон*? – Нумизматика и епиграфика, 1, 2003, 916.

Русева 2004: Б. Русева. Нов щрих върху сребърното монетосечене на Кабиле. – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 1, 2004, 1931.

Русева а, 2005: Б. Русева. Повторно за ранните месамбрийски александровки с монограми *ΠΛ /ΠΑ*. – В: Сб. доклади от научна конференция, посветена на 80-годишнината на ст. н. с. Люба Огненова-Маринова. София, 2005 (под печат).

Русева б, 2005: Б. Русева. Фрагмент от съкровището *Миндя 1959* (*IGCH* 664). – Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 2, 2005 (под печат).

De Callataÿ 1991: F. de Callataÿ. Les derniers alexandres posthumes frappés à Odessos et Mesembria. – В: Поселищен живот в древна Тракия. Ямбол, 1991, 300342.

Dorcey 1991: P. F. Dorcey. The Posthumous Alexander Tetradrachms of Odessos. Jahbuch f. Numismatik u. Geldgeschichte, 37/38, 1987/88, 1991, 3140.

Davesne, Le Rider 1989: A. Davesne, G. Le Rider. Le trésor de Meydancikkale. Paris, 1989.

Gerassimov 1958: Th. Gerassimov. The Alexandrine Tetradrachms of Cabyle in Thrace. – In: Cent. Publ. of ANS, ed. by H. Ingholt. New York, 1958, 273277.

Karayotov 1994: I. Karayotov. The Coinage of Mesambria. Sozopol, 1994.

Le Rider, Olcay 1987: G. Le Rider, N.Olcay. Le trésor de Kirazli (près d'Amasya): IGCH 1369. Varia Anatolica. I. Anatolia Antiqua. Istanbul-Paris, 1987, 2334.

Le Rider 1986: G. Le Rider. Les alexandres d'argent en Asie Mineure et dans l'Orient Séleucide au IIIe siècle av. J. C. (c. 275, c. 225). – Journal des savants. Paris, janvierseptembre, 1986.

Marinescu 2003: C. Marinescu. From Byzantium to the Black Sea: Dies, Engravers and the Production of Posthumous Lyssimachi Coinages During the 32 c.BC. – In: Acta Musei Varnaensis, II, 2003, 127139.

Olcay, Seyrig 1965: N. Olcay, H. Seyrig. Le trésor de Mektepini en Phrygie. Paris, 1965.

Price 1991: M. J. Price. The Coinage in Name of Alexander The Great and Philip Arrhidaeus. Zurich/London, 1991.

SNG BM 1993: Silloge Nummorum Graecorum. Vol. IX. The British Museum. Part 1: The Black Sea. London, 1993.

UN NOUVEAU CAS CURIEUX DANS LE MONNAYAGE EN ARGENT DES GRECS DANS LES REGIONS OUEST DE LA MER NOIRE DURANT LE III S. AV.J.C.

Borjana ROUSSEVA

(Résumé)

L'article fait partie d'une série de communications de l'auteur qui concernent les recherches sur les monnaies en argent (alexandrines) frappées vers le milieu et pendant la deuxième moitié du III s. av.J.C. par les autorités des colonies grecques Messembrie et Odessos sur le littoral Ouest de la mer Noire et la ville thrace de Kabile .

КОРИНТСКИ ШЛЕМ ВЪРХУ МОНЕТИ НА МЕСАМБРИЯ И НЕГОВОТО РАЗПРОСТРАНЕНИЕ В ТРАКИЯ

Станимир ДИМИТРОВ

Шлемовете от коринтски тип са сред най-представителните доспехи, принадлежащи към античната епоха. Със своя красив и съвършен вид те свидетелстват за високото майсторство на древните оръжейници, които бързо достигнали до една функционална и необходима форма. За жалост от нашите земи реалните находки на шлемове и техни изображения са доста оскъдни, което силно затруднява данните за разпространението на този вид доспех в Древна Тракия.

Коринтският шлем е единственият за който сме сигурни, че това е оригиналното му название, а не по-късно означение от модерните учени. То се среща още у Херодот, визирайки не само произхода му, но и един голям античен център за производство на защитни доспехи, какъвто бил град Коринт.

Шлемът се появява в края на VIII в. пр. Хр., като се произвежда до самото начало на V в. пр. Хр. Той е изработен от бронз, чрез коване и изчукване върху специални подложки, по рядко чрез леене (Swaddlig 1987,125–129). Характерни за коринтския шлем са отворите за очите, дългия наносник и големите неподвижно прикрепени към калотата набузници (**Обр. 1**). По такъв начин цялата глава е била покрита с метал, създавайки необходимата защита на боеца (Конноли 2001, 60–63; Китов, Агре 2002, 327; Dintis 1986, 58–63; Pflung 1988, 65–106; Snodgrass 1964, 20–28; Snodgrass 1967, 30–48).

В началото на своето развитие шлемовете са се изработвали от две части, подобно на илирийските, като през VII в. пр. Хр. ковачите започнали да ги изработват от едно парче метал. По това време на мястото, където се снаждала челюстта с шията се появила лека извивка, прераснала в следващия век в дълбок стреловиден изрез. Така значително се увеличила големината на набузниците, които сега можели ефективно до прикриват шията. Постепенно те се доближили един до друг, защитавайки по този начин и устата (Warny 1981, 44–45).

За ранните образци шлемове са характерни многобройните отвори, разположени по външния им ръб. Към тях се е закрепвала подплатата, служеща като амортизатор, предпазвайки главата от силните удари (Jackson 1987,106–114). В средата на VII в. пр. Хр. подплатата закрепвали чрез малки нитове, а в VI в. пр. Хр. започнали да я залепват отвътре на доспеха, прийом, срещан до римската епоха (Robinson 1967, 144).

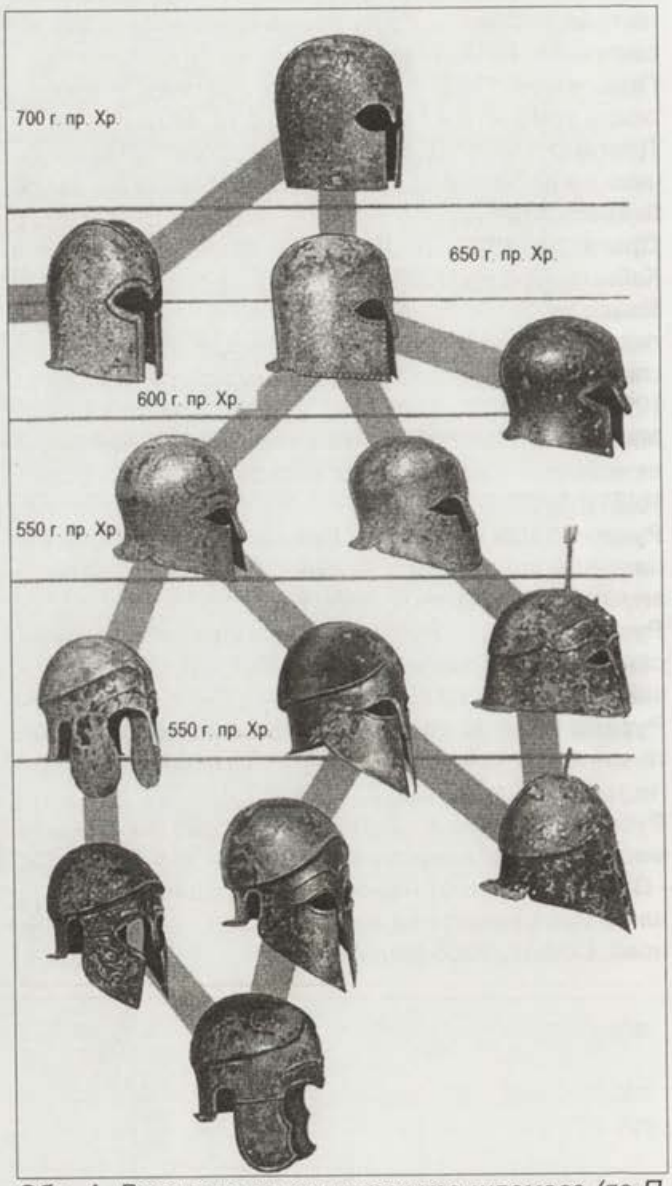

Обр. 1. *Развитие на коринтските шлемове (по П. Коноли)*

В самия край на VI в. пр. Хр., се появили и най-съвършените форми на коринтския шлем, характерни с издължената си елегантна форма, дългъг стреловиден наносник и големи доближени набузници. При тези шлемове бил разрешен един много важен проблем. Колкото

Обр. 2.
1-4. Сребърни монети на Месамбрия.
5. Сребърна монета на Коринт.
6. Сребърна монета на племето дерони.
7. Глава на хоплит, съкровищница на Сикион, Олимпия.
8. Бронзова статуетка на войн, Atenium Wodswort.
9-10. Шлемове, релеф, Месамбрия.

и надеждно да защитавал главата, описвания шлем закривал напълно ушите, затруднявайки силно носещия го. Този проблем бил разрешен по два начина. При първият над дълбокият стреловиден изрез се появили слухови отвори, а при вторият, по-късен, ушите се оставяли напълно открити (Конноли 2001,60–63; Dintis 1986, 56) (**Обр. 1**).

В началото на V в. пр. Хр., коринтският шлем престанал да се използва в Гърция, запазвайки обаче завидна популярност сред художниците и скулпторите. На италийска земя, той обаче продължил живота си под нова форма, известна като коринтско-италийски тип. При него шлемът се носел отгоре на темето, както често го носели гръцките хоплити извън сражение, отворите за очите и носа се превърнали напълно в декоративни. Често в очните кухини се поставяла цветна стъклена паста, в един по-късен момент те само се гравирали върху повърхността на шлема (**Обр. 3. 1–4**). Този нов модел доживял до I в. пр. Хр., носен от римските офицери, като тяхно характерно отличие (Конноли 2001, 99–100, 133; Robinson 1967, 136–137).

Върху поредица сребърни монети на черноморския град Месамбрия е изобразен шлем, който с характерните си форми несъмнено принадлежи към коринтския тип. Шлемът е представен по няколко различни начина.

На монети сечени от втората половина на V в. пр. Хр. до IV в. пр. Хр. върху аверса е изобразен шлем с елегантни форми, с характерна по-широка горна част на калотата. Тя се отделя от долната част посредством изпъкналост, образуваща в челната част триъгълен фронтон. По-ниско са разположени и отворите за очите, имащи извита бадемовидна форма. Над тях е възможно да има и удебелявания отгоре, наподобяващи вежди. Набузниците са големи, като се събират отпред пред лицето, оставяйки съвсем малък процеп. Част от него е затворен от наносник, който достига до точката, където би следвало да се намира устата (**Обр. 2.1, 2. 2**) (Герасимов 1950, 24; Карайотов 1992, 10–11).

Върху калотата е разположен гребен, навярно от конски косми или пера. Странно в случая е, че той не е в нормалното си надлъжно положение, а започва от едното слепоочие до другото. Това странно положение на украшението едва ли се дължи на приумица на древния художник или на неговото неумение да пресъздаде гребена, гледан отпред. Например върху съкровищницата на сикионците в Олимпия много правилно е представено украшението при почти същият ракурс на шлема (**Обр. 2.7**).

Точен паралел на странично изобразен гребен можем да открием в една бронзова статуетка, представляваща спартански войн, съхранявана в Atenium Wodswort, USA (Конноли 2001, 41; Warny 1981, 52). На нея е представен загърнат в плащ дългокос войн, имащ на главата си коринтски шлем с напречен гребен, подобен на този от месамбрийските монети (**Обр. 2. 8**). Рядкостта на този вид украшение П. Коноли и N. Sekunda свързват с представителните му функции – своеобразен офицерски отличителен знак. Коноли предполага, че от гърците римляните заемат за своите центуриони напречните гребени на шлемовете, символ на рангово различие.

Без съмнение представянето на шлем с напречен гребен върху монети на Месамбрия е

целяло акцентирането върху неговото специално значение и висок статус.

Като хипотеза бихме искали да доразвием идеята на Т. Герасимов, че върху монетите на Месамбрия е представен шлемът на основателя на града Мелса. По този начин по-лесно може да се обясни наличието на шлем на пълководец, твърде различен от обичайните, използвани от редовите войни. За тогавашните хора той е бил натоварен с достатъчно семантична информация, дори и без съпровождащ разяснителен надпис.

На аверса на сребърен месамбрийски обол, датиран от Т. Герасимов около 440 г. пр. Хр., е представена глава на Атина, с коринтски шлем. Шлемът е вдигнат върху темето на главата, оставяйки лицето с носа и очите открито (**Обр. 2. 3**). Подобен начин на носене на този тип шлем се възприема като характерен извън бойното поле. Така той е изобразен върху сребърни монети на няколко гръцки града: Коринт, IV в. пр. Хр., Анакториум, 350–300 г. пр. Хр.; Такъв шлем има изобразен и върху монета на тракийското племе дерони, сечена около 475–465 г. пр. Хр. (**Обр. 2. 3**).

На една много известна херма, римско копие на статуя на Перикъл от Крезилас, изработена към 430–420 г. пр. Хр., той е изобразен с вдигнат на темето коринтски шлем. По такъв начин е и шлемът върху един от персонажите от фронтона на храма на Атина Афая от Егина, датиращ от началото на V в. пр. Хр. Носен върху темето е и шлема от надгробната стела на Аризандър, около 490 г. пр. Хр.

През втората четвърт на III в. пр. Хр. Месамбрия започва да сече бронзови монети, на чиито аверс е представен шлем от странен вид. Той е изобразен в профил и на пръв път изглежда като коринтския (**Обр. 2. 4**). Отчетливо се виждат отворите за очите, наносника, гребена върху калотата. Прави впечатление наличието на набузници, които са прикрепени към основния корпус. Това показва, че този шлем през цялото време се е носил върху темето, само така тези набузници могат да изпълнят своето функционално предназначение.Този начин на носене се показва и от силно изтегления назад затилък (Карайотов 1992, 37–38).

По нашите земи такъв тип шлем до сега не е откриван. Той обаче е широко разпространен на Италийския полуостров. Този вид, наричан в литературата итало-коринтски, се появява въз основа на коринтския някъде около

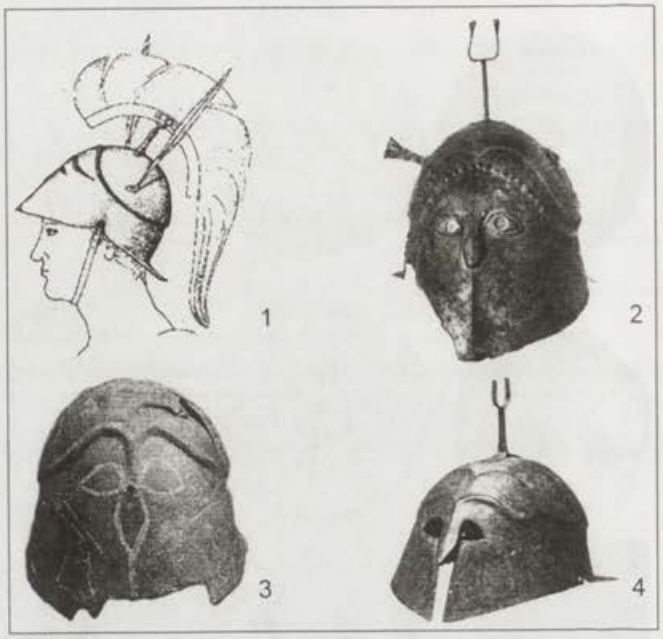

Обр. 3.
1. Положение на итало-коринтски шлем върху главата (по М. Хелмеир).
2-4. Итало-коринтски шлемове, Италия.

края на VI в. пр. Хр. Характерно за него е, че се носил винаги на темето, като отворите за очите заедно с наносника не изпълнявали защитна функция, напомняйки само за един първообраз (**Обр. 3.1–4**) (Конноли 2001, 99–100,133; Pflung 1988, 65–106). Твърде е възможно шлемът върху главата на Атина от месамбрийските монети също да е от този вид. За това подсказват както малките, твърде нефункционални, отвори за очите, така и силно изнесеният назад затилък.

Към итало-коринтския тип трябва да отнесем и шлемовете върху релеф от Месамбрия, датиран във II в. пр. Хр. Според Ив. Карайотов двата шлема са идентични на коринтския върху по-ранните монети, но един по-внимателен поглед показва, че това не е така (Карайотов 1992, 22). Шлемовете имат големи, заоблени калоти, снабдени с гребени. Набузниците са силно деформирани, като са силно издадени напред, оформяйки своеобразна козирка. Това показва, че тези защитни доспехи са се носели само върху горната част на главата, без да могат да защитят лицето, каквото е било предназначението на коринтският шлем (**Обр. 2. 9, 2. 10**).

Близки паралели на гореописаните шлемове може да открием върху надгробна стела от о. Родос, III в. пр. Хр. (Dintis 1986, Taf. 38). Върху нея има изобразен итало-коринтски шлем, зад който се вижда меч. Подобен шлем има и върху монета на владетеля на Епир, Пир, 297–272 г. пр. Хр. (Dintis 1986, Taf. 39).

Месамбрийската монета от III в. пр. Хр. показва наличието на един нов, неизвестен тип шлем по нашето крайбрежие. Струва ни се недопустима възможността върху месамбрийските монети да се е появил шлем, непознат на местните гърци, а донесен като идея от далечната Италия. Факт е, че той е изобразяван върху паметници от южните части на Балканския полуостров. Това показва наличието му тук, въпреки липсата на известни находки от археологически разкопки.

Находките на реални шлемове от коринтски тип, за жалост, са единици от територията на България.

Коринтски шлем е открит в брега на р. Лесновска до с. Челопечене, Софийско. Той е много добре запазен, като леко е пострадал единият набузник и част от затилъка (**Обр. 4. 1**). Височината му е 0,29 м, обиколката му в най-широката част е 0,65 м. Бронзовият лист, от който той е изработен чрез коване, е най-дебел при наносника и челото, достигайки до 0,07 м (Бонева 1963, 2–4).

Описваният от нас доспех има издължена по остта горе-долу форма, която се отличава с елегантност. Над отворите за очите е образуван характерен отстъп навън, оформящ вдлъбнатина, подобна на фронтон. Този отстъп се спуска надолу и обгръща цялата калота на шлема. По такъв начин неговата горна част е видимо изпъкнала навън. Тази характерна особеност М. Бонева нарича "коса" и "шапка" (**Обр. 1**). Изрезите за очите имат издължена бадемовидна форма, от която върху слепоочията преминава тясна релефна линия. По края те са оформени с един широк и кос бордюр, който в центъра преминава в дълъг и тесен наносник, имащ стреловидна форма.

Шлемът от Челопечене намира точен паралел в един шлем, произхождащ от северния некропол на Коринт, сега намиращ се в British Museum (Обр. 4. 3) (Бонева 1963, 5). Друг много подобен шлем от Коринт е открит в гроб с чернофигурни вази, благодарение на които е датиран в края на VI в. пр. Хр. (**Обр. 4. 4**) (Shear 1930, 423–425).

Идентичен на нашият шлем е открит заедно с наколенници на о. Сицилия, намиращ се сега в Мюнхен, датирани в самия край на VI в. пр. Хр. (**Обр. 4. 7**) (Конноли 2001, 62–63).

Аналогичен екземпляр, от National Archaeological Museum в Атина, датиран в края на VI в. пр. Хр., е намерен в Хермион (**Обр. 4. 5**) (Pflung 1988, 90–91).

Като паралел на находката от Челопчене можем да посочим и един шлем, открит в Олимпия, който, съдейки по надписа върху него, е дарен от Милтиад след победата над персите при Маратон през 490 г. пр. Хр.

Друг шлем от коринтски тип в България е открит и при с. Челопеч, Софийско. За жалост не разполагаме със сведения за начина на откриване, както и метрични данни на находката (**Обр. 4.2**). Той почти напълно повтаря формите на шлема от Челопечене, с няколко дребни разлики. Калотата на този шлем е по-окръглена, а фронтонът отпред е заоблен и нисък. Характерна особеност на този шлем са двете релефни линии над отворите за очите, наподобяващи вежди и срещащи се над наносника, прилични на буквата "V". Самият наносник е с по-издължена стреловидна форма, отколкото този на гореописания шлем.

Обр. 4.
1. Шлем от Челопечене, Софийско.
2. Шлем от Челопеч, Софийско.
3. Шлем, British Museum.
4. Шлем, Коринт.
5. Шлем, Хермион.
6. Шлем, Италия.
7. Шлем, Сицилия.
8. Шлем, неизвестно местонахождение.
9. Шлем, British Museum.

Паралели на екземпляра от Челопеч могат да се открият в шлем, датиран в началото на V в. пр. Хр., чието местооткриване не ни е известно (**Обр. 4. 8**). Той притежава същия нисък и заоблен фронтон като челопечкия, липсва само релефната линия от очите към слепоочията, "вежди" са по-масивни. Друг такъв шлем е открит в могилен гроб при с. Ромейковка, Украйна. Той се отличава от челопечкия шлем само по почти плътно допиращите се при наносника набузници (Черненко 1968, 82–84).

Украса с "вежди" върху коринтски шлем, макар и от по-различен вид, виждаме върху находка от Олимпия, съхранявана в British Museum, върху който има дарствен надпис от сиракузкият тиран Хиерон (**Обр. 4. 9**).

Практически шлемът от Челопеч е от един и същи вид с този от Челопечене. Малките разлики във формата и украсата не могат да са причина за тяхното разграничаване. И двата екземпляра въз основа на многобройни паралели, датирани сравнително точно, могат да се отнесат към края на VI – началото на V в. пр. Хр.

В античната епоха защитните доспехи са били скъпи, тяхното използване често е продължавало дори и когато модните тенденции са наложили нова линия. Това важи с още по-голяма тежест за Тракия, намираща се в хинтерланда на гръцкия свят. Възможно е нашите шлемове да имат известно забавяне от момента на производство до излизането им от употреба.

Не може да се даде отговор на въпроса как двата шлема са се озовали по нашите земи: като военна плячка или в резултат на търговски връзки. М. Бонева, съдейки по обстоятелствата на откриване на шлема от Челопечене счита, че той произхожда от разрушен сега гроб. Тъй като е излязъл от брега на река, твърде е възможно да се е намирал в нейното старо корито. Това означава, че може да е бил донесен от течението от друго място. В античната епоха се срещат често оръжия във водни източници, което не винаги трябва да ги свързва със сражения по техните брегове. Хипотетично те могат да са останки от религиозни обреди или посветителни дарове. Не е недопустима възможността да са носени и от гръцки войни – наемници или колонисти.

Въз основа на написаното можем да заключим за наличието в Тракия както на известните досега шлемове от коринтски тип, така и присъствието на итало-коринтски вид, непознат досега от тези земи. Това откритие би могло да доведе до нови изводи за връзките на местното население със западното Средиземноморие.

ЛИТЕРАТУРА:

Бонева 1963: М. Бонева. Един новооткрит коринтски тип шлем. – МПК III, 1963, 3, 2–6.

Герасимов 1950: Т. Герасимов. Неиздадени автономни монети от Месемврия на Черно море. – ИНМБ, т. I, 1950, 21–25.

Гирченко 2000: Т. В. Гирченко. Скифы 700-300 г. до н. з. Солдат, № 47, Артемовск, 2000.

Карайотов 1992: И. Карайотов. Монетосеченето на Месамбрия. Бургас, 1992.

Китов, Агре 2002: Г. Китов, Д. Агре. Тракийското изкуство. С., 2002.

Конноли 2001: П. Конноли. Греция и Рим. Енциклопедия военной истории, М., 2001.

Михайлов 1972: Г. Михайлов. Траките. С., 1972.

Рабинович 1941: В. З. Рабинович. Шлемы скифского периода. – В: Труды отдела первобитноы културы Государственаго Эрмитажа, I, 1941.

Черненко 1968: Е. В. Черненко. Скифский доспех. Киев, 1968.

Dintis 1986: P. Dintis. Hellenistische Helme. Roma, 1986.

Ducrey 1985: P. Ducrey. Warfare in Ancient Greece. Freiburg, 1985.

Connolly 1981: P. Connolly. Greece and Rome at war. London, 1981.

Jackson 1987: A. Jackson. An Early Corinthian Helmet in the Museum of thee British School at Athens. – ABSA, 82, 1987, 106–114.

Pflung 1988: H. Pflung. Antike Helme. Mainz, 1988.

Robinson 1967: H. Russel-Robinson. The Armour of Imperial Rome. London, 1967.

Secunda 1992: N. Secunda, A. McBride. The Ancient Greeks. London, 1992.

Secunda 1993: N. Secunda, A. Hook. Greek Hoplite 480–323 BC. London, 1993.

Shear 1930: Th. Shear. Excavations in the nort cemetry at Corint in 1930. – AJA, 34, 423–425.

Snodgrass 1964: A. M. Snodgrass. Early Greek Armour and Weapons. London, 1964.

Snodgrass 1967: A. M. Snodgrass. Arms and Armour of the Greeks. London, 1967.

Swaddlig 1987: J. Swaddlig. An unusual Greek Bronze Helmet. – The Antiquaries Journal, LXVII, part II. London, 1987, 125–129.

Warny 1981: J. Warny. Die Kriegskunze der Griechen und Rumer. Saizburg, 1981.

CASQUE DE CORYNTHE SUR DES MONNAIES DE MESSEMBRIE ET SA PRÉSENCE DANS LA THRACE

Stanimir DIMITROV

(Résumé)

On représente un type de casques connu comme "italien-corynthe", imaginé sur certaines des monnaies de Messembrie. Des exemplaires de ce type jusqu'à maintenant sont méconnus parmi les trouvailles de la Bulgarie d'aujourd'hui. Le seul témoin de leur diffusion restent les monnaies frappées dans l'atelier de monnayge en Messembrie.

ИЗОБРАЖЕНИЯ НА НЕМЕЗИДА ВЪРХУ МОНЕТИТЕ НА НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ

Пепа ЛУНГАРОВА

Изображенията върху реверса на монетите, сечени в провинциите на Римската империя, понякога разкриват различни детайли от тяхната история. Обикновено са представяни божества от гръцкия и римския пантеон. Много често са предпочитани и изображения на многобройните персонификации, което има особено значение и за изясняване на официалната религиозна политика, свързана с императорската пропаганда.

Продукт на монетарницата в Никополис ад Иструм е големият брой монети, които се датират от управлението на Антонин Пий (138–161) до Гордиан III (238 – 244). Според публикуваните нумизматични находки, изображенията на Немезида се появяват върху монетите от времето на Комод (180 – 192). Богинята е представена права, загърната в мантия и държаща юзда (Мушмов 1912, 894). От времето на император Септимий Север (193 – 211) са познати четири иконографски типа:

– Немезида права, с аршин в лявата ръка и везни в дясната, зад нея отдясно, долу – колело (Мушмов 1912, 976, Табл. IX, 22);

– Немезида права, с патера в дясната и аршин в лявата, долу – колело (ibidem: 977);

– Немезида права, с изнесен десен крак, дясната ръка е вдигната към лицето, а лявата държи паразониум; мантията се спуска от дясното рамо, а под нея се вижда колело (ibidem, 978, Табл. IX, 24);

– Немезида права, с наметната през рамо мантия, държи аршин или жезъл; долу – колело (ibidem, 979).

Върху монети на Юлия Домна, Каракала 211 – 217) и Гета (211 – 212) богинята е с атрибутите везни и аршин, долу – колело (ibidem, 1046, 1113), като при последния се явява още един тип на Немезида: права, държаща везни в дясната и аршин (камшик) в лявата, мантията виси през рамо, а колелото липсва (ibidem, Табл. IX, 30). При император Макрин (217 – 218) отново се наблюдават споменатите типове (ibidem, Табл. IX, 22, 24), но в други два вместо камшик богинята държи жезъл (ibidem, 1265, 1266), а в трети – е представена Немезида–Еквитас, която държи везни и рог на изобилието (ibidem, 1268, табл. VIII, 10). Върху монети с глава на Диадумениан (217 – 218) върху лицевата страна Немезида е представена пак с везни и аршин, без колело (ibidem, Табл. IX, 30) и с рог на изобилието като Еквитас, но в други два имаме нови типове: с патера, кошница, колело (ibidem, 1344) и везни, паразониум, колело (ibidem, 1345). Подобно разнообразие в съчетаването на атрибутите се наблюдава и върху реверса на монетите от времето на Елагабал (218–222) и Гордиан III (238–244). При първия император новите типове са: везни, жезъл, колело и везни, паразониум, колело, а при втория се явяват нови два атрибута – прашка (ibidem, 1500, 1501) и калатос (ibidem, 1502).

В религиозните представи на елините Немезида е богинята на справедливото възмездие. Тя е дъщеря на Нощта и нейните отмъщения са насочени към горделивите смъртни, които се опитват да се мерят с боговете. Тя приканва към умереност и сдържаност – тогава я изобразяват с показалец на устните (Шмид 1995, 158–159). Неин храм е бил издигнат в Рамнунт, Североизточна Атика. Амиан Марцелин разказва, че приказната древност – *fabulosa vetustas* – ни я показва с криле, дава й кормило, а също и колело, за да може да обходи бързо цялата *universitas*. *Adrastia*, пише той, е *ultrix facinorum impiorum, bonorumque praemiatrix*. *Nemesis* е дъщеря на *Iustitia* и, според древните теолози, в писанията на които Адрастия, Немезида и Фортуна се идентифицират, наблюдава отвисоко земните превратности, които са в нейното управление (Amm. Marc. 14, II, 25). Символ на умереност са везните, които тя държи в дясната си ръка, както и аршинът – в лявата. Грифонът, който я съпътства в някои релефи, има аналогична функция – да бди и да оглежда всичко с проницаемия си поглед. Нейният култ не е бил официално почитан в Рим. Той добива популярност в Панония и Дакия. Често е уподобявана с Диана, гръцката *Τύχη* или на римската *Fortuna*.

Единични оброчни и надгробни плочи, както и фрагменти от оброчни релефи с надписи на старогръцки език, свързани с култа към Немезида, са открити на различни места в провинциите Долна Мизия и Тракия (Лунгаро-

ва 2002). Известни са и два надписа на латински език от Алмус и от Алтимир. В релефните изображения Немезида е представена права, *en face*, облечена в дълъг хитон и химатион, който наметнат през лявото рамо, я препасва отзад, а отпред е преметнат през лявата ръка. Нейните атрибути са везни, аршин, грифон и колело. Епитетите от епиграфските паметници са: *ἀδράστεια* ("неминуема") (IGBulg., IV: 2140), *φθονερή* ("омразна"), *augusta* ("величествена, свещена") и *regina* ("царица, господарка"). Първият епитет отразява нейната същност до такава степен, че, както се спомена, започва да се употребява и като съществително собствено, като паралелна еманация на богинята. Съдница на живите и мъртвите, тя е "омразна" не заради самото възмездие, а заради връзката й със смъртта, заради нейната неизбежност. В стела от Одесос (IGBulg., I, 220), където е употребен този епитет, по-скоро е направен аналог с Τύχη, с неумолимата природа на съдбата. Епитетът *augusta* (CIL III 14208) принадлежи към епитетите от републиканската епоха. През императорския период се употребява като когномен на Юпитер, Херкулес, Меркурий и Марс. Немезида е наречена с този епитет в надписи от *Noricum, Pola, Aquincum* (Dessau 1979, 3745, 3747a, 3740, 3742). В единия от тези надписи (ibidem, 3740), открит в развалините на нейния храм, тя е наречена освен *augusta,* още и *omnipotens* ("всесилна, всемогъща"). Почитането й заедно с Юнона и с иконография, близка с тази на Диана в паметници от Панония (Dessau 1979, 3743, 3746), обяснява използването на regina като епитет към Немезида в паметника от Алтимир (Велков 1962, 33–34). Синкретизмът в епиграфските паметници, т. е. приобщаването на Немезида към божествата, свързани с почитането на императора се наблюдава и в монетните изображения.

Като се направи сравнение между изображенията върху оброчните релефи и тези върху монетите се установява, че най-разпространеният иконографски тип е представянето на Немезида права, облечена в препасан под гърдите хитон, наметната с химатион, държаща в лявата ръка аршин, в дясната – везни, долу, до краката й – колело. Наред с обичайните си атрибути обаче, тя е изобразявана с жезъл (Мушмов 1912, 979, 1266, 1497, 1498) в лявата ръка, атрибут на върховните божества, символ на императорската власт. С везни и рог на изобилието е представяна върху монетите и *Aequitas* (ibidem, 1243, 1321), с която Немезида се свързва (ibidem, 1268, 1346). От друга страна рогът на изобилието, калатос и патера са атрибути и на *Fortuna* (ibidem, 881, 883, 899, 900, 1000, 1001, 1058 и др.). Според Я. Тодоров, в изображенията с рог на изобилието и калатос тя въплъщава черти на местния хтонически бог (Тодоров 1928, 97–98). Й. Юрукова разделя монетите със синкретичен характер от Тракия, Мизия и Македония с изображения на Немезида в четири групи, според преобладаващите атрибути: Виктория–Немезида; Немезида–Виктория; Немезида–Виктория–Артемида (Диана); Тюхе (Фортуна)–Немезида (Юрукова 1974, 25). Върху монетите от Никополис ад Иструм с подобен характер се разграничават три основни групи: 1/ Немезида–Еквитас; 2/ Немезида–Фортуна; 3/ Конкордия–Немезида. *Aequitas* като божество – персонификация не е регистрирана в епиграфските паметници от нашите земи. Тя се изобразява права или седяща на трон, наляво, държи везни и рог на изобилието. Този иконографски тип се открива върху императорските монети през управлението на Траян и Хадриан, открити при с. Червена вода, Русенско (Димова 1968, 12, 14, 29, 42, 43). В монетите от по–късно време към нейните атрибути се прибавя и колелото (Мушмов 1912, 941, 1243, 1321). С везни и жезъл тя е представена върху две монети от Никополис ад Иструм (ibidem, 1037, 1322). Тя е сродна, но не е еквивалент на Немезида, защото изразява концепцията за справедливост съобразно природата (LIMC, Suppl. 1997, 661) и има определено по-абстрактен характер, отразявайки само една от заложените в семантичното съдържание на Немезида черти. Римляните са почитали изключително Фортуна, за която са смятали, че държи в ръцете си изхода на всяко събитие, живота на отделния човек и на всички хора. Тази персонификация е изобразявана права или на трон, държаща кормило и рог на изобилието (Димова 1968, 34, 44, 80, 83, 89, 93). Върху монетите от времето на император Каракала и при следващите императори до Гордиан III тя се появява и с калатос на главата (Мушмов 1912, 1199, 1280, 1357, 1513). От римските персонификации патера и рог на изобилието (понякога двоен) държи и *Concordia* върху монетите по време на управлението на Траян (98–117) и Хадриан (117–138) (Димова 1968, 5, 16, 17, 32). Впоследствие към тях се прибавя и калатос (Мушмов 1912, 1105, 1186, 1417, 1494, 1495). По-логично е да се приеме,

че в изображенията от Никополис ад Иструм Немезида приема рога на изобилието от Фортуна поради другите два близки по символиката си атрибута: кормило – колело. Фортуна е била на особена почит и в провинциите. Това обяснява нейното представяне без прекъсване върху монетите от Август (27 г. пр. Хр. – 14 г. сл.Хр.) до Галерий Максимиан (292–311) (Gnecchi, Elmer 1978, 44). В Ескус и Марцианополис е бил организиран и обществен култ. Върху реверса на някои от монетите от Марцианополис е изобразен тетрастилен храм със статуята на Фортуна в средата (Мушмов 1912, 584, 822, 841). От друга страна обаче, върху някои монети Немезида вместо везни държи патера (ibidem, 977, 1344, 1501), атрибут на *Concordia*. Представянето на *Concordia* с патера и рог на изобилието (ibidem, 1185, 1259, 1260, 1336, 1415, 1416) е традиционно, а нерядко тя се изобразява с калатос, патера и рог на изобилието (ibidem, 1105, 1186, 1417, 1494, 1495). Върху някои монети тя държи вместо рог на изобилието жезъл (ibidem, 1339, 1340). От територията на Никополис ад Иструм е познат малък оброчен релеф, посветен на *Concordia* (Добруски 1901, 733). Богинята е представена права, наляво, облечена в дълъг хитон и химатион, на който единият край се спуска от лявото й рамо и е преметнат през лявата ръка, в която държи рога на изобилието, а в дясната ръка – патера над жертвеник. Познат е оброчен релеф с надпис, открит в Нове, посветен на Капитолийската триада от ветеран, бивш *beneficiarius consularis* (Kolendo, Božilova IGLN, 24). Самото посвещение започва с формулата *Concordia consacranis*, като пожелание от страна на посветителя за съгласие между членовете на религиозното сдружение, обслужващо култа към Юпитер (*consacrani Iovianorum*). Хронологически паметникът се отнася към времето на император Септимий Север, когато съгласието е било наложително предвид острите разногласия между неговите синове Каракала и Гета. По негово време официално се афишира съгласието в неговото семейство, а от там може да се смята, че съгласието цари навсякъде (Kolendo, ILN, 12). Интерес предизвиква монетата от времето на Гордиан III, върху която се вижда храм с четири колони, а в средата е *Concordia* с калатос, патера и рог на изобилието (Мушмов 1912, 1524), което много напомня вече споменатите монети с храм на Фортуна. Изглежда култът към Конкордия в Никополис ад Иструм е придобил особено значение в края на II и първите десетилетия на III в. Този факт обяснява и появата на изображението на женска фигура, която е с калатос, държи патера и рог на изобилието, а в краката й има колело (ibidem, 1402). То дава основание да се определи като трети иконографски тип на Немезида върху монетите от Никополис ад Иструм: Конкордия – Немезида. Определено може да се каже, че Немезида, богинята на неизбежната справедливост, съвместява в своята същност характеристиките на двете персонификации Еквитас и Фортуна в синкретичните си изображения върху монетите от Никополис ад Иструм. Свързването й с Конкордия, както и изобразяването й с калатос вероятно се дължи и на големия брой малоазийски преселници, които са били основната част от населението на Никополис ад Иструм. Култът към богинята на съгласието *Concordia* е бил широко разпространен в Мала Азия през императорския период, където са открити много храмове, статуи и надписи (LIMC 1990, 476).

Синкретичните изображения на Немезида улесняват процеса на абстракция на нейната първоначално конкретна природа и я поставят сред алегоричните персонификации, създаващи митологията на властта – важен инструмент на императорската пропаганда. От управлението на Каракала се отчита снижаване на тенденцията при създаване на нови *virtutes,* което намира своята компенсация в интензивния процес на синкретизъм в римската религия.

ЛИТЕРАТУРА:

Велков 1962: В. Велков, Към въпроса за аграрните отношения в Мизия през II в. на н. е. – Археология, IV, 1, 1962, 31–34.

Димова 1968: В. Димова. Колективна находка на римски монети от с. Червена вода, Русенско. – ИНМ Русе, кн. III, Русе, 1968, 11–40.

Добруски 1901: В. Добруски. Материали по археологията на България. – СбНУ XVIII, 1901, 704–812.

Лунгарова 2002: П. Лунгарова. Аспекти на култа към Немезида. – В: Сборник от Международна конференция в чест на проф. д-р Зл. Гочева. Велико Търново, ноември 2002 г., (под печат).

Мушмов 1912: Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. С., 1912.

Тодоров 1928: Я. Тодоров, Паганизмът в Долна Ми-

зия през първите три века след Христа. С., 1928.
Цочев 1994: М. Цочев. Монетосеченето на Никополис ад Иструм. – Известия на Историческия музей В. Търново, 1994.
Шмид 1995: Ж. Шмид. Речник по гръцка и римска митология. ЕА, Плевен, 1995.
Юрукова 1974: Й. Юрукова. Религиозният синкретизъм в Тракия, Мизия и Македония според монетите от римската императорска епоха. – ИАИ, XXXIV, С., 1974, 23–49.
Dessau 1979: H. Dessau. ILS, II. Chicago, 1979.
Gnecchi, Elmer 1978: Gnecchi, Elmer. Coin types of imperial Rome. Chicago, 1978.
IGBulg.: G. Mihailov. Corpus inscriptionum Graecarum in Bulgaria repertae. Serdicae.
Kolendo, Božilova 1997: J. Kolendo, V. Božilova. Inscriptions grecques et latines de Novae (Mésie Inférieure). Bordeaux, 1997.
LIMC 1990: Lexicon iconographicum mythologiae classicae, Supplementum. Zürich und Düsseldorf, 1997.
Marcellinus 1965: Amm. Marcellinus, Res gestae. Torino, 1965.

LES EFFIGIES DE NEMESIS SUR LES MONNAIES DE NICOPOLIS AD ISTRUM

Pépa LOUNGAROVA

(Résumé)

Dans le rapport on passe en revue les effigies de Nemesis sur les monnaies frappées à Nicopolis ad Istrum en faisant une comparaison dans des images sur les reliefs votifs. Ainsi on constate que le type, le plus répandu est la representation de Nemesis debout, vêtue de chiton ceint, chimation, tenant dans la main gauche une archine, dans la main droite – une balance et près de ses pieds – une roue.

En outre il s'agit de trois types de représentations de caractère syncrétique selon les attributs de la déesse:

1) Nemesis – Aequitas;
2) Nemesis – Fortuna;
3) Concordia – Nemesis.

Ces effigies syncrétiques facilitent le proccessus de l'abstraction de sa nature en posant Nemesis parmi les personifications allégoriques – un instrument important de la politique impériale.

МОНЕТА ВЪРХУ ПОДНОС

Павлина ВЛАДКОВА

Във фонд "Античност" на Регионалния исторически музей във Велико Търново се съхранява фрагмент от глинен поднос (инв. № 3100 А/ТОМ) с богата декоративна украса върху дръжката и периферията (**Обр. 1**). Намерен е при проучването на жилищна сграда в северозападната част на Никополис ад Иструм.*

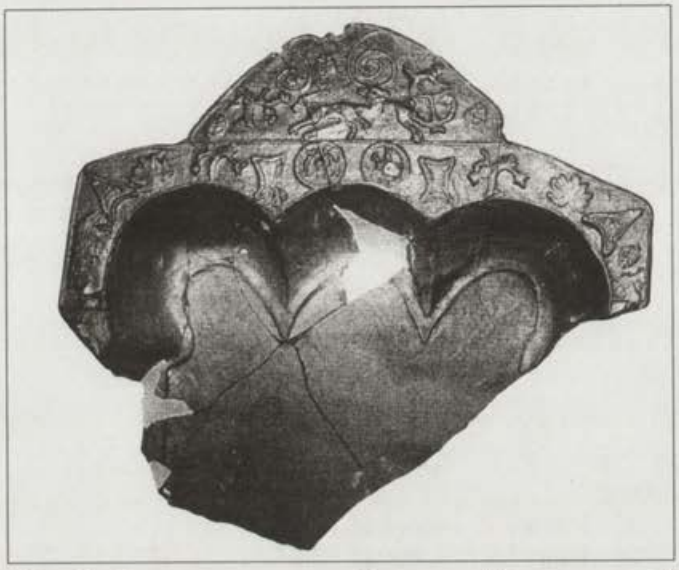

Обр.1. *Фрагмент от поднос от Никополис ад Иструм*

Подносът е с правоъгълна форма. Изработен е от фина бежова глина, върху която равномерно е нанесено керемидено на цвят след изпичането лаково покритие. Има дължина 29,2 см, ширина 19,7 см и височина 3,8 см. В двата противоположни края широкият плосък ръб на устието се разширява и оформя две плътни заоблени хоризонтални дръжки. Върху тях, както и върху перваза, е нанесена богата украса.

Предметът е изработен в калъп, който е бил богато декориран чрез щемпелуване с печати. Върху дръжката са представени волути, стилизирано дърво и листа, лира, самостоятелно и двойка играещи кучета и др. Върху перваза са изобразени същия и друг вид листа и клонка, отново дърво, геометрични фигури, кучета и глиган. Всички тези елементи от орнаментацията са известни от калъпи и подноси, открити в античните керамични центрове, разположени в западната част от територията на Никополис ад Иструм – Павликени и Бутово (Владкова 1991, 129–137, Табл. I – IV). Единствената разлика от известните е елемент от украсата върху тясната страна на перваза, в неговата среда, където са представени две реверсни монетни изображения.

Два са начините за тяхното отпечатване. Първият е от монетата да е направен модел (в негатив), от който е изработен калъп (в позитив). С последния е нанесена украсата върху калъпа за подноса (в негатив) и впоследствие отпечатък върху готовото изделие, който е в позитив. Това е по-сложният път на работа. В Павликени са намерени печати от глина, с които е извършвано щемпелуването върху калъпите или по дъната и стените на глинените изделия, преди те да бъдат изпечени. Според мен вероятно при разглеждания случай е използван по-лесният начин на работа – монетата е отпечатана направо върху калъпа за подноса. Така в центъра на тясната страна са се получили две кръгли изображения, имитиращи представянето върху terra sigillata на различни изображения и сцени в медальон (Dimitrova-Milčeva 2000, 264, 270, 277, 278, 281). Освен в западните ателиета, имитация на италийска керамика се произвежда и в други провинциални работилници, като в някои случаи украсата е също в медальон (Popilian 1976, Pl. XXX/302).

Върху глинени и други изделия се срещат, макар и рядко, монетни изображения, използвани като декорация. Така например върху дъно на правен в калъп стъклен съд е представено копие на монета на император Хадриан (117–138) (PRB 1848.8 – 3.64). Известно е оловно огледало от Coddenham, Suffolk с отпечатана монета на Нерон (PRB 1838.3 – 31.1). Златна пластина-апликация с правоъгълна форма от Colchester е украсена с с образ от монета на Фаустина I (PRB 1870.4 – 2.23), а върху златна фибула като допълнителна украса е използван ауреус на Филип Араб (244-249) (GR 1814.7–4.1170). Интерес представлява и глинен калъп от Трир, представящ сребърен денар на Септимий Север (193–211), за който се смята, погрешно според мен, че е използван за отливане на монети (CRR 1937.3 – 9.1). Към тези находки, произхождащи от различни провинции на Рим-

ската империя и датирани от втората половина на I до средата на III век, трябва да прибавим калъп-монета от глина, намерен в Никополис ад Иструм (Butcher 1995, Pl. XXXIX), вероятно също използван за декорация на глинени изделия. Не може да бъде пропуснат и керносът от град Рила, дъното на който е украсено освен със сложна щемпелувана украса и с медальон с изображение на Фортуна и надпис, които доказват, че става дума за имитация на монетен тип на Никополис ад Иструм от времето на Северите (Лазов 2002, 40–45).

Интересни са представените изображения върху разглеждания поднос. Върху едното личат два Ероса, а между тях жертвеник (?), върху който те правят възлияние **(Обр. 2)**. Изображенията върху монетите обикновено представят конвенционален образ на крилат Ерос, прав, с кръстосани крака, застанал пред жертвеник и подпрян с двете си ръце върху обърната надолу към земята горяща факла. Този образ всъщност придобива през римската епоха и нова символика – като Гений на смъртта, какъвто се открива най-често върху саркофази. Има случаи на седнал Гений (Ерос), с клонка и/или патера в ръка, с рог на изобилието, с жезъл, подпрян на дънер и др. Оригинални са изображенията върху монети на Никополис ад Иструм – Ерос яхнал лъв (монети на Юлия Домна), Ерос легнал върху лъвска кожа (монети на Каракала), Ерос яхнал делфин (монети на Елагабал). Много рядко се срещат представени върху монети два малки Ероса. Такива се откриват най-често върху монетите на Сердика (Мушмов 1912, 4848). Пак върху продукция на монетарницата на същия град и върху псевдоавтономните монети на Хадрианопол (Юрукова 1987, 49, Табл. XVI/707, 709) те играят с кривака на Херакъл. В репертоара на монетарницата на Сердика има и други типове монети – на Ерос и Психея, Ерос върху делфин, върху лъв, с лък и др. Като цяло изобразяването върху монетите на Ероси не е толкова често явление, а две фигури се срещат още по-рядко, най-вече върху продукцията на сердикийската монетарница.

И ако за първото изображение интерпретацията не буди спор, то по-сложна е тази на второто **(Обр. 3)**. На пръв поглед е представен конник в ход на ляво. Това обаче не е типът, приет от специалистите като конник, Тракийския конник или императорът на кон. Според публикувания материал от нашите провинции такива изображения липсват върху монетите на Августа Траяна, а от другите монетарници типът се появява най-рано в Хадрианополската (по времето на Антонин Пий (138-161)) и е най-популярен по времето на Септимий Север, Каракала (193–211) и Елагабал (218–222) за всички монетарници (Мушмов 1912, 388, 953, 958, 1103, 1334, 1413, 1419, 1492, 1493, 2500, 2514, 2550, 2631, 2632, 4362 и др.).

Анализът на детайлите показва, че вероятно е представен Хермес, а животното, което язди е козел. Върху монетни изображения обикновено Хермес е с преметната през ръката хламида и с двата си основни атрибута – кесия и кадуцей. Тук детайлите не личат добре, защото точно в долната част на лявата ръка има шупла върху глината и само личи, че ездачът държи нещо в нея. Същата е причината за неяснотата дали фигурата е с крилати обувки. Рогата и опашката на животното не оставят

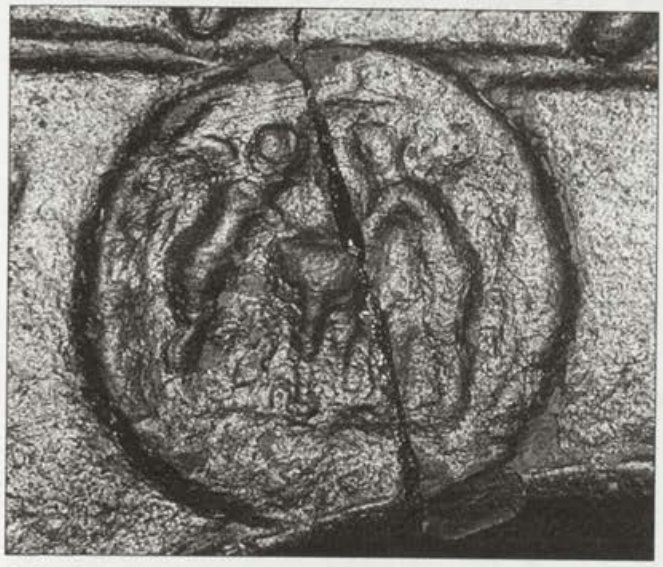

Обр. 2. *Изображение на Ероси*

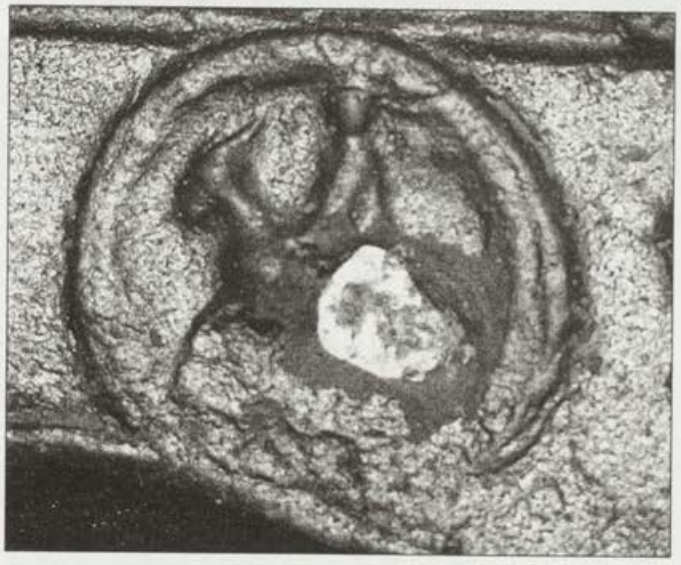

Обр. 3. *Изображение на Хермес*

съмнение, че е представен козел. Обикновено, ако около божеството има животни, това са петел или овен. Последният е във връзка с функциите на Хермес като покровител на стадата. Монети, върху които редом до бога е изобразен и овен, не се срещат често, но все пак типът е познат (Юрукова 1987, 45, Табл. XII 118; XIII 129; XX 207). Смятам че монетата, отпечатана върху подноса от Никополис ад Иструм, произхожда от провинциална монетарница, където иконографският тип е леко видоизменен, но за съжаление сред публикуваните находки не открих аналог.

Трябва да се отбележи, че образът на Хермес присъства като декоративна украса в репертоара на керамичните ателиета на територията на Никополис ад Иструм през II – III в. Като пример може да се посочи калъп за апликация във формата на медальон от Бутово (Кабакчиева, Султова, Владкова 1988, 31, № 181). От Тракия, от villa rustica при Чаталка, Старозагорско произхожда подобно изображение, също местно производство (Буюклиев, Димитров, Николов 1965, 145–146). Такива са известни и от Дунавския регион, като се откриват върху керамични изделия, които имитират terra sigillata (Popilian 1976, 75–76).

Казаното по-горе показва, че макар със сигурност медальоните върху подноса да са отпечатък на реверса на две монети, на този етап на проучване не може да се определи монетарницата и сигурна дата. Ето защо датировката поставям към края на II – началото на III в., когато е разцветът на керамичното производство в Никополис ад Иструм и неговата административна територия.

БЕЛЕЖКИ:

* Благодаря на н. с. Иван Църов, който любезно ми предостави находката за публикация и на Александър Чохаджиев – за снимките.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ИИМВТ – Известия на Историческия музей във Велико Търново
ИНИМ – Известия на Националния исторически музей
PRB – Portret, Roman Britain
CRB – Coins, Roman Britain

ЛИТЕРАТУРА:

Буюклиев, Димитров, Николов 1965: Исторически музей Стара Загора. София, 1965.
Владкова 1991: П. Владкова. Декоративни орнаменти върху глинени подноси от територията на Никополис ад Иструм. – ИИМВТн, VI, 1991, 129–137, Табл. I – IV.
Кабакчиева, Султова, Владкова 1991: Г. Кабакчиева, С. Султова, П. Владкова. Керамични центрове на територията на Никополис ад Иструм. София, 1988.
Лазов 2002: Г. Лазов. Култов съд от град Рила от времето на Северите. – ИНИМ, XIII, 2002, 40–45.
Мушмов 1912: Н. Мушмов. Монетите на Балканския полуостров. София, 1912.
Юрукова 1987: Й. Юрукова. Монетосеченето на градовете в Долна Мизия II – III в. Хадрианопол. София, 1987.
Butcher 1995: K. Butcher. The Coins. – In: Nicopolis ad Istrum. A Roman, late Roman and early Byzantine city. Ed. A. Poulter. London, 1995, 269–314.
Dimitrova-Milčeva 2000: Al. Dimitrova-Milčeva. Terra sigillata und Dűnnwandige Keramik aus Moesia Inferior (Nordbulgarien). Sofia, 2000.
Popilian 1976: G. Popilian. Ceramica Romană din Oltenia. Craiova, 1976.

UNE MONNAIE SUR UN PLATEAU

Pavlina VLADKOVA

(Résumé)

Sur un plateau en argile fabriqué dans les ateliers de Nicopolis ad Istrum de pair avec l'autre décoration sont frappés les revers de deux monnaies. Ces monnaies sont frappées probablement dans un atelier de province. Sur une des monnaies sont representés deux Eros au-dessus d'un autel,et sur la deuxième- un chevalier. Le plateau est daté de la première moitié de III s.

РЕЛИГИОЗНИЯТ ЖИВОТ НА НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ, ОТРАЗЕН В АВТОНОМНИТЕ МОНЕТИ

Златозара ГОЧЕВА

Никополис ад Иструм е един от градовете на Тракия най-тясно свързан с дейността на император Траян (98–117). След дакийските войни в началото на II в., в резултат на победните действия на императора е завладяна цяла Дакия, което разширява границите на Империята на север до Карпатите. Тази мирна обстановка на юг от Долнодунавския лимес, който престава да бъде външна граница на Империята, създава много благоприятни условия за развитието на градски живот в двете провинции на територията на Древна Тракия. Освен Нове, който остава постоянен римски военен лагер, седалище на I Италийски легион, всички други получават нов статут на градове – колонии и муниципии. Император Траян създава и нови градове като Никополис ад Иструм и Марцианопол в Мизия, Августа Траяна в Тракия и др. Едновременно с това, като особено благоволение от страна на императора, редица градове получават пред името си определение Улпиа – по името на император Траян.

Никополис ад Иструм, създаден в чест на победата на Траян при Дунава, е планиран по римски образец с прави улици, съобразени с посоките на света като нов град. От друга страна, обаче много елементи в развитието на културата му говорят повече за влияние от Мала Азия, проводник на елинистическата културата и отчасти с тенденции на запазване на известни тракийски елементи. Две неща подчертават тази ориентация на града. Преди всичко от своето създавана Никополис ад Иструм принадлежи към провинция Тракия. Основният и, може да се каже официален език на населението е гръцкият. Архитектурните елементи в строителството най-много напомнят малоазийски образци. Градът се развива много бързо като един от центровете на областта северно от Балкана. Разположен е в плодородна равнина, през него минава най-прекият път, който свързва дунавската област при Нове със Североизточна България и от там с Мала Азия (Goceva 1989).

До управлението на Септимий Север (193–211) Никополис ад Иструм се числи към провинция Тракия, а след това е прехвърлен към Долна Мизия. В периода от Антонин Пий (138–161) до Гордиан III (138–144) той преживява подем. Въпреки че археологическите проучвания на града датират от повече от един век, все пак те не са непрекъснати и са обхванали само някои райони на града. Данните, с които разполагаме за развитието на религиозни му живот, все още не са достатъчни за изясняването на цялостния му облик. Археологическите материали, свързани с този проблем, са главно от форума и много малко от някои централни части. От откритите в града паметници по-скоро установяваме до някаква степен официалната страна на религиозния живот в него. За съжаление местните тракийски елементи и тяхното евентуално влияние почти не могат да се доловят. Данни за официалната му религия, все пак най-сигурни и в някои отношения по-пълни, предимно свързани с римското присъствие, дават изображенията на реверса на сечените в града автономни монети. Прави впечатление, че тези материали се свързват с периода на разцвет и силно влияние на римското присъствие, което съвпада с периода от Септимий Север до Гордиан III, когато вече градът се числи към провинция Долна Мизия. Ние си поставяме за цел на базата на нумизматичния материал да изясним характера на римската официална религия в Никополис ад Иструм през този период.

Най-често срещаните изображения върху монетите на Никополис ад Иструм са на боговете от Капитолийската троица – Юпитер, Юнона и Минерва. Монети, изобразяващи Юпитер на трон, държащ в ръка фиала и жезъл и пред него орел най-рано срещаме по автономните монети от времето на император Комод (180–192) (Мушмов 1912, № 893). Този монетен тип на Юпитер като върховен бог, изразител и на императорската власт, седнал или прав, с или без орел, понякога държащ в ръката си Ника, като символ на неговите победи, се повтаря в различни варианти по автономните монети от времето на Септимий Север, Каракала (211–217) и Гета (211–212) или само Гета, Макрин (217–218), Диадумениан (217–218) и Елагабал (218–222). Последните изображения от този тип са известни от монетите от времето на Гордиан III (Пак там, № № 945 – 947, 1094, 1144, 1181,

1249, 1328 – 1330, 1401 – 1407, 1484 – 1486). Единственото изображение на храм със седнала пред него фигура на бога с орел в ръката е от времето на Елагабал. Не може със сигурност да се каже дали това дава данни за съществуване на храм на Юпитер или на самата Капитолийска троица, или по-скоро е израз на специално внимание към императора. Може би в него можем да търсим мястото на почитането на култа към императора, без да имаме някакви солидни основания за това. Не можем сигурно да определим съществуването на жреци на Капитолийската троица или на самия Юпитер като жреци и на императорския култ. Сравнително редки са монетите с образа на Юпитер в аспекта му на гръмотвержец, което по-скоро говори за едно гръцко и малоазийско влияние на връзка със Зевс (Пак там, № № 1257, 1331, 1407).

На реверса на много монети е представена като част от Капитолийската троица и Юнона – седнала на трон, с фиала в едната си ръка и подпряна на жезъл (Пак там, № № 901, 1006, 1008, 1060, 1200, 1369, 1360, 1469). Пак със същия култ свързваме и изображенията на Минерва по автономните монети. На някои от тях тя е предсатвена на лицето на монетата, а на гърба е изобразен грозд (Пак там, 870). По някои монети от времето на Антонин Пий тя е изобразена права, с шлем, копие и щит (Пак там, № 873). Изображения на Минерва в няколко варианта – или с фиала над жертвеник, или с копие, около което се увива змия, се срещат по монетите от времето на Септимий Север, Юлия Домна (193–211) и Каракала, Плавтила (211–217), Гета, Макрин, Елагабал и Гордиан III (Пак там, № № 910–914, 1026–1027, 1074, 1075, 1168– 1170, 1224, 1225, 1382–1384, 1476–1478). Интересен е един монетен тип от времето на Елагабал, където Минерва е с Виктория в ръка, което може да се свърже с победите, които тя носи на града, или по-скоро на императора (Пак там, № 1382). Всички тези изображения на боговете от Капитолийската троица показват връзката с официалната религия и то в чисто римски аспект и изразена като отношение към официалната римска религиозна политика в периода на възход на града.

Малко по-различен е характерът на няколкото посветителни надписа, свързани като намерение с официалния култ на Капиталийската троица, а по този начин и с императора. Но се е получил доста смесен характер на така представения в тях култ. Всички те са ари без изображения, което ги показва като римски паметници. На всичките тях обаче посвещението е на гръцки език. Капитолийската троица е елинизирана, като са използвани Зевс, Хера и Атина като съответстващи на култовете на Капитолийската троица, както е характерно за източните части на Империята със съответните гръцки имена (IGBulg., II, 664, 665, 666, 667, 668). Първото от тези посвещения е направено за успеха и победата на император Антонин Пий от граждани на Никополис ад Иструм. Във втория е посочено, че посветителят е издигнал статуи от името на града. Най-вероятно става въпрос за статуи на боговете, на които е посветен надписът, които той в качеството си на заемащ важно място в римската администрация – като ἀργυροταμίας т. е. отговарящ за календара, е трябвало да направи. На другите три надписа вече имаме ясни доказателства за връзката на посветителите с официалния култ към императора в Никополис ад Иструм. На единия е ясно упоменато, че е издигнат от ὑμνῳδοὶ πρεσβύτεροι, които точно по задължения са били натоварени с тази задача. Самият паметник е поставен от техния ръководител със свои средства и то ὑπὲρ τῆς τῶν αὐτοκρατόρων τύχης κἀὶ διαμονῆς, т. е. за щастието и успеха на императорите, които не са споменати. Пак свързани със химнодите и този път посветени на тях са последните два надписа. Самите те са наречени и в двата – на единия φιλοσεβάστοι, а на другия освен това носят и прозвище ἱερονείκας, победители в свещени състезания, което много конкретно ги свързва с императора и неговото почитане. И на двата надписа посветителят прави паметника в тяхна чест, поставя и олтар пак от свои средства. И в петте надписа отделните членове на Троицата носят чисто характерни за малоазийския им култ епитети. Зевс на четирите е наречен Ὀλύμπιος. На последните два Хера е наречена Ζυγεία и Атина на един от тях – Πολιάδα

Особено интересни са още два надписа, които показват същия смесен характер. В тях нямаме дори точно цялата Капитолийска троица, а само Зевс, който носи епитета Κεραύνιος (IGBulg., II, 669, 670), който съвсем конкретно се свързва с Мала Азия – използван е най-вече в Селевкия (Santoro 1974, 134–135).

На един релеф заедно с Капитолийската троица се явява и Хермес и това не е случайно. Образът на Хермес с атрибутите на бог, покровител на търговията, се открива и на някои от

автономните монети на града. Най-ранните монети с Хермес са от времето на Септимий Север. Същото изображение се повтаря и на монетите от времето на Каракала, Гета, Макрин, Диадумениан, Елагабал, Александър Север и Гордиан III (Мушмов 1912, № № 1016–1019, 1135–138, 1202, 1203, 1291–1293, 1364–1367, 1458–1461, 1473, 1517– 518). Появата му върху монетите съвпада с икономическия разцвет на града, когато той играе много важна роля във връзките между двете провинции. Като покровител на търговията той съвсем естествено се появява и по автономните монети. Със същата иконография се явява и на една оброчна плочка от Никополис ад Иструм (IGBulg., II, 675).

С Капитолийската троица като официален римски култ едновременно с Хермес се явява и Херакъл на един художествено изработен фриз. Неговата много добра изработка предполага да е бил украса на някаква официална сграда в центъра на града. Този официален култ, свързан с римската религия, се потвърждава и от автономните монети, които сече Никополис ад Иструм с неговия образ. Най-ранните автономни монети с образа на Херакъл се явяват пак по времето на Септимий Север. По-късно той се изобразява последователно на монетите от времето на Юлия Домна, Каракала, Гета, Макрин, Диадумениан и Елагабал (Мушмов 1912, 1912, 928, 1008, 1015, 1061, 1089, 1150, 1134, 1162, 1174, 1201, 1287– 290, 1361–1363, 1456–1459). В отделните изображения са представени различните подвизи на героя – убийството на Немейския лъв, по рядко ябълките на Хисперидите, Критския бик и др. Появата му на монетите на Никополиа ад Иструм е обусловена от една страна от известността му като покровител на войската и на императора, а от друга – от разпространението на култа му в целия район на източното Средиземноморие и Тракия още от елинистическата епоха като покровител на царската власт. И все пак появата му в официални паметници като монетите на града преди всичко би трябвало да го свърже и с императора, като негов покровител в бойните подвизи.

С официалния култ към императора и с победите му можем да обясним и изображенията на Ника по авономните монети на Никополис ад Иструм. Те се срещат заедно с образите на Зевс или Атина, което говори за вярата в нейната подкрепа в успешните походи на империята. Като град, свързан с победата на Траян при Дунава и наречен на нея, Ника е била почитана и като негова покровителка. Срещаме я в различни иконографии. Преди всичко тя се изобразява права, на поставка или върху щит, с палмова клонка или венец в ръката, на колесница с четири или два коня. Откриваме я по монетите на почти всички императори от Антонин Пий до Гордиан III – периода на разцвет на политическата и икономическа мощ на града и на римското влияние в него (Пак там, № № 1912, 876, 882, 885, 917, 920, 1078, 1080, 1155, 1172, 1173, 1229, 1230, 1309, 1310, 1311, 1387, 1388, 1389, 1479, 1480, 1918, 1919, 1981).

Свързаният с военните действия и военните сили Марс е съвсем незначително представен по монетите на Никополис ад Иструм– само на някои типове от времето на Септимий Север, Каракала, Макрин и Елагабал (Пак там, № № 905, 1069, 1375, 1376). Няма и нищо особено в иконографията му. Неговата поява върху монетите има по-скоро случаен характер.

Артемида – Диана се явява най-често в обикновената си иконография, характерна за римския й аспект – като Диана Ловджийка в обичайната за римската епоха поза – с лък и колчан на гърба, придружена от куче. Това е най-често срещащият се неин образ в този аспект на почитане на много места и в самата Тракия. Това й изображение можем да видим и по монетите на Никополис ад Иструм от времето на Антонин Пий, Септимий Север, Плавтила, Макрин, Диадумениан, Елагабал и Гордиан III (Пак там, № № 873, 908, 1130, 1151, 1220, 1221, 1302, 1303, 1378, 1474). Само в един вариант по монетите от времето на Септимий Север богинята е представена като Артемида Фосфорос – в дълга дреха и факла в ръка, което напомня за ясно малоазийско влияние. На една монета от времето на Елагабал личи и храмова постройка на Диана ловджийка (Пак там, № 907). Но тъй като археологически данни за такъв храм не са открити, не може да се каже и нищо по-положително за неговото съществуване. На територията на града култът на Артемида е показан и с оброчни материали. При с. Обединение е открито и едно тракийско светилище (Цончев 1934, 94), но в него на оброчните материали имаме по-скоро иконография на Артемида – ездачка, възседнала направо или заднишком елен – характерно за Северозападната и централна част на Тракия. Вероятно става въпрос за местен култ, по-скоро свързан с тракийското и малоазийско население на района.

По монетите се среща достатъчно често

и образът на Аполон. Още от времето на Антонин Пий е разпознат статуарният тип на Аполон Савроктон. Предполага се, че това говори за съществуване на копие на Праксителовата статуя в града. Този тип се явява и по монетите от времето на Септимий Север, Кракала, Гета и Макрин (Мушмов 1912, № № 872, 902, 1067, 1210). По-късно този образ на Аполон изчезва, но се явява в различни аспекти. Най-често се среща образът на Аполон в иконографията му на покровител – с лък и стрела или фиала в едната ръка, която той държи над жертвеник – един тип добре известен във всички гръцки малоазийски градове (Пак там, № № 903, 904). На монетите от времето на Каракала освен тези монетни типове се явява изображение и на Аполон като Китаред – с лира в едната си ръка (Пак там, № 1066). Другият много убедителен, наложил се по монетите, образ на Аполон е седнал на триножник, около който се увива змия. Среща се в един доста дълъг период – от времето на Септимий Север, Гета, Макрин, Диадумениан и др. (Пак там, № № 1193, 1217, 1354). Свързването на Аполон с мантиката и изображението на неговия триножник в целия гръко-римски културен кръг и особено в гръцките градове на Мала Азия, както и появата на този иконографски тип по автономните монети, е съвсем обяснимо. В изображенията на Аполон по монетите на града и тяхното разнообразие се очертава почитането му в доста широк аспект. Ако съдим по една монета от времето на император Гета, на която е изобразен и негов храм (Пак там, № 1205), възможно е да предположим съществуването му, въпреки че такъв за съжаление не е засвидетелстван археологически. В района на Никополис ад Иструм култ към Аполон почти няма и най-вероятно трябва да обясним неговото присъствие по монетите с влиянието на малоазийските преселници, които са донесли култа, а по-вероятно (като отчетем и популярността на Диана) да го свържем с почитането на двойката богове в римската религия на императорската епоха като покровители най-вече на войската. Не са останали никакви определени данни тук за почитането му от местното население. Не се среща и в обикновения за източна Тракия синкретизъм с Тракийския конник (Goceva, Oppermann 1984).

Едно от първите места по численост на изображенията върху монети заемат здравеносните божества – Асклепий, Хигия и Телесфор. Най-често от тях се изобразява Аслепий сам и иконографията му напомня много тази от тракийските светилища от римската епоха, където той е почитан в синкретизъм с Тракийския конник. Асклепий се изобразява прав, подпрян на тоягата си, около която се увива змия. В тази иконографска схема е познат от монетите на Септимий Север, Каракала, Плавтила, Гета, Диадумениан и Гордиан III (Мушмов 1912, № № 909, 1972, 1952, 1066, 1304, 1305, 1306). По-ранно е едно изображение на Асклепий заедно с Хигия на монети от времето на Комод (Пак там, № 884), а по-късно – по монетите от времето на Септимий Север и Каракала, задно с Хигия и Телесфор (Пак там, № 903). С култа към Асклепий би трябвало да свържем и изображението на змия, увита около тояга или жертвеник, която се среща по монетите от времето на Септимий Север, Каракала, Макрин, Диадумениан и Елагабал (Пак там, № № 908, 1071). Срещат се също така и изображения само на Хигия или само на Телесфор (Пак там, № 1445). Най-честото изображение пред храмова поствойка по монетите на Никополис ад Иструм е на Асклепий, подпрян на тояга. Такава иконографска схема се появява най-рано по монетите от времето на Септимий Север, а по-късно на Каракала, Плавтила и Гета (Пак там, № № 1021, 1141, 1163, 1205). Както и в други случаи, съществуването на такъв храм не е потвърдено с археологически данни. Голямото разнообразие обаче на иконографски образи на здравеносните божества, които са намерили много голямо почитане в Рим, говори и за значението, което са имали и в официалната религия на Никопоис ад Иструм в техния римски аспект. Появата на Телесфор, макар и доста слабо засвидетелстван, говори за тракийско влияние, което е познато в Тракия, особено в западните райони, където Асклепий е почитан в големите светилища в синкретизъм с Тракийския конник (Гочева 2001, 112–118).

На някои от автономните монети на града се срещат и изображения на Дионис в обикновената си иконография, характерна за Тракия и почитането му тук. Най-ранните монети с това изображение се срещат от времето на Антонин Пий – с кантарос или с кантарос и тирс в ръце и пантера при краката му. С подобни иконографски схеми, вече в малко по-различни варианти при допълнителните атрибути – с или без кантарос, тирс, грозд или фиала, с или без пантера при краката, се явява неговият образ и по монетите от времето на Комод, Юлия Домна, Ка-

ракала, Гета, Макрин, Диадумениан, Елагабал и Гордиан III (Мушмов 1912, № № 888, 936, 937, 939, 1089–1091, 1172, 1239, 1224, 1320, 1397). На много монети от Никополис ад Иструм фигурира и изображение на *Cista mystica*– атрибут на Дионисовите мистерии (Пак там, № № 1106, 1198, 1341). На монети от времето на Елагабал е представен и Пан (Пак там, № 1436). Култът към Дионис е намерил много доказателства в доста голям епиграфски материал от Никополис ад Иструм и неговата територия. Преди всичко интерес представляват два латински надписа (Тодоров 1928, 80–83). На единия, открит между селата Бутово и Недан, е даден дълъг списък на членове на дионисов тиаз (CIL. III, N 7437). Те са наречени *vernaculi,* което ги характеризира като произхождащи от страната, от която е и сдружението (Тодоров 1928, 83). Другият надпис е открит в Горна Оряховица, пренесен и използван вторично в строеж. На него са изброени имената на 60 мисти, които са почели бога със статуя или храм. Етническият състав на членовете на тези две общества, както личи от надписите, е най-разнообразен. Освен тракийски имена, в тях се срещат и малоазийски, гръцки и римски, както и смесени. Керамични статуарни изобаржения с дионисови сцени са открити и в керамичните центрове при Павликени и Бутово.

Интерес представлява един латински надпис на поставка от статуйка на Дионис от Павликени (Тодоров 1928, № 21). Според него е почетен Дионис в италийския му кореалат, който през римската епоха се е покривал с Дионис *Liber Pater* (Wissova 1988, 138). Особено е бил разпространен неговият римски култ сред армията. Проникването му и в Никополис ад Иструм е обяснимо поради ясно засвидетелствания тук култ към Дионис, пренесен главно от източните преселници и веротно и повлиян от присъствие му в северозападния район на Черноморските градове-колонии.

Сравнително голяма група изображения по автономните монети на Никополис ад Иструм се състои от тези на източните божества и преди всичко често срещаният по монетите образ на Сарапис. Това не е неочаквано, като имаме предвид и разпространението му в Рим. Най-рано той се появява по монетите от времето на Септимий Север в различни варианти– с калатос или без, с жезъл, прав или седнал. Среща се по монетите от времето на Каракала, Гета, Макрин, Диадумениан, Елагабал и Гордиан III (Мушмов 1912, № № 928, 1077, 1123, 1171, 1276, 1353, 1386, 1443, 1510). За особен аспект на култа говори и свързването му с Хадес, изобразяван с фиала в ръка и до него Цербер (Пак там, № № 1014, 1148, 1358, 1514). На някои монети на Каракала и Гордиан III се явява и изображение на храм със статуя на Сарапис пред него, зад който се виждат дървета, което би могло да предполага, че той е бил разположен в гора вън от града (Пак там, № № 1242, 1423).

Често срещано върху монети е и изображението на Кибела – седнала на трон или права между два лъва, седнала върху лъв, с тимпан и пантера в ръце между два лъва (Пак там, № № 960, 966, 1102, 1158, 1184, 1418, 1491). Както Сарапис, така и Кибела не са получили разпространение в религията на самия град, нито в неговата територия, както личи от археологическите материали. Това говори, че в монетите техните изображения отразяват римски официален култ, без да са се наложили в местните религиозни представи.

Въпреки че култът на Сабазий е известен с редица паметници от Никополис ад Иструм, той не се среща по автономните монети. Най-вероятно е пренесен от източните преселници там, но няма връзка с официалния римски култ.

За разлика от Сабазий, свързаният с него Хелиос е намерил място в монетите, като официално почитан и в Рим култ. Среща се по монетите на Септимий Север, Каракала и Елагабал, представен само до кръста с лъчиста корона (Пак там, № № 929, 1086, 1286, 1452). По-често на автономните монети на Никополис ад Иструм като символ на Хелиос е дадена змия с вдигната глава и на нея лъчиста корона. Тези изображения се срещат на монети от времето на Гета, Макрин, Диадумениан, Елагабал и Гордиан III (Пак там, № № 1182, 1252, 1332, 1408, 1487). На монета от времето на Елагабал сам императорът е представен на колесница с броня и лъчиста корона на главата в образа на Хелиос (Пак там, № 1410). Няма никакво съмнение значението и смисълът на тези изображения като свидетелство за наличието на култа на *Sol Invictus*, добре познат от този период, свързан много тясно с императора и почитането на неговия култ. Това най-силно и точно е предадено в монетата от времето на Елагабал, който се е представял в образа на Хелиос (Гочева 1985, 102–113).

Изображенията на Приап по монети на

града от времето на Септимий Север, Юлия Домна и Елагабал в обикновенната му итифалическа поза като символ на плодородието поскоро изразяват един малоазийски култ почитан там, който може да се свърже и с някои аспекти на римската религия (Мушмов 1912, № № 987, 980, 1052, 1439). Пак свързано с плодородието е изобразяването на Деметра сравнително често по монетите на града с обикновената си иконография (Пак там, № № 935, 1175, 1176, 1235, 1236, 1237, 1482) или с факла в ръка, около която се увива змия (Пак там, № 1328).

Няма да се спираме на обикновените изображения от римската епоха на Фортуна, Конкордия, Немезида, Бонус Евентус и др., които имат чисто римски характер и нямат никакво конкретно значение да обяснят характера на религиозния живот в града.

От направения преглед на изображенията върху сечените в Никополис ад Иструм автономни монети прави впечатление тенденцията в тях да се представи официалната римска религия, ориентирана предимно към централната римска власт и култа към императора. Дори в представянето на най-официалния култ в римската религия – този на Капитолийската троица по монетите и известното разминаване на особеностите в доста оскъдния оброчен материал от Никополис ад Иструм, прави впечатление явно неговата източна ориентировка в епитетите и аспекта на почитането на култа им в самия град и неговото население, дори и в тези официални паметници. Източната ориентация на някои култове не е показана много ясно по монетите, а само в аспект, който е възприет в Рим. Най-силно се чувства местното влияние в монетите, свързани с култа към Дионис, въпреки че в оброчните материали е направен опит дори да се свърже с римското му съответствие– *Liber Pater*. Източните култове са представени в нумизматичните паметници до толкова, до колкото са проникнали в официалната римска религия или религията на войската. Срещат се много бегло по монетите и можем да ги свържем с влиянието на малоазийските преселници или с някакви местни елементи.

ЛИТЕРАТУРА:

Гочева 1985: З. Гочева. Религиозният живот във Филипопол през римската епоха. – В: 100 гидини народен археологически музей в Пловдив. Юбилеен сборник. Част 2. Пд., 1985, 102 – 113.

Гочева 2001: З. Гочева. Светилището на Тракийския конник при Глава Панега и въпросът на романизма в Долна Мизия. – В: Юбилеен сборник в чест на М. Тачева. С., 2001, 112 – 118.

Мушмов 1912: Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. С., 1912.

Тодоров 1928: Я. Тодоров. Паганизмът в Долна Мизия през първите три века след Христа. С., 1928.

Цончев 1934: Д. Цончев. Новооткрито светилище на Артемида. – ИБАИ, VIII, 1934, 94.

Goceva 1989: Z. Goceva. Debut d'une nouvelle époque – Nicopolis ad Istrum. – In: Balkanica Poznaniensia, III. Poznan, 1989.

Goceva, Oppermann 1984: Z. Goceva, M. Oppermann. Corpus Cultus Equitis Thracii. Vol. II/2. 1984.

IGBulg., II: G. Mihailov. Corpus inscriptionum Graecarum in Bulgaria repertae. Vol. II. Serdicae, 1958.

Santoro 1974: M. Santoro. Epitheta deorum in Asia graeca cultorum exauctorius graecis et latinis. Milano, 1974.

Wissowa 1988: P. Wissowa. Religion und Kultus der Roemer. 1988.

LA VIE RELIGIEUSE DE NICOPOLIS AD ISTRUM REFLETEE SUR LES MONNAIES AUTONOMES

Zlatozara GOTCHEVA

(Résumé)

Dans l'article on fait une revue des monnaies autonomes frappées à Nicopolis ad Istrum. Il impressionne la tendance de faire des images liées à la religion romaine officielle orientée avant tout sur le pouvoir romain central et le culte de l'empereur. L'orientation orientale de certains cultes, approuvée catégoriquement par des monuments épigraphiques, n'est pas montrée clairement sur les monnaies.

МОНЕТА НА КОМОД С ИЗОБРАЖЕНИЕ НА ИЗИДА ОТ МОНЕТАРНИЦАТА НА НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ

Радослав ГУЩЕРАКЛИЕВ

Обект на анализ за разпространението на египетските култове през елинистическата и римска епохи в Тракия са литературни източници, епиграфски и археологически паметници, монетни изображения (Тачева-Хитова 1982, 13–116; Юрукова 1987, 16–17, 59–63; Peter 2004, 175–190). В писмените извори за траките през елинистическата епоха, Изида е "майка на боговете", а от началото на II в. богиня с "много имена". В епиграфските паметници името ѝ се среща заедно с това на Серапис. Рядко се откриват или почти липсват посвещения само на Изида. Археологическите паметници са предимно произведения на малката пластика – статуйки, релефи, геми, камеи, атрибути, свързани с Изида. Няма идентифицирани техни храмове и светилища, споменати в епиграфските паметници. Култът им в Рим е въведен при триумвирите, при Калигула (37–41) е вече официален, а през 51 г. при Клавдий е направено и първото посвещение на Серапис и Изида (Тачева-Хитова, 1981, 5–6).

Изображения на египетски божества и атрибути се срещат и в монетните емисии. Броят им нараства значително след създаването на римските тракийски провинции Долна Мизия и Тракия. В градските монетарници техни изображения се срещат върху псевдоавтономни, провинциални монети и медальони (Юрукова 1987, 59–62). Сечени са върху всички номинали от мизийско-тракийската монетна система.

В настоящата разработка ще бъде разгледан един рядко срещан тип не само за монетарницата на Никополис ад Иструм, но и в монетосеченията на градските управи като цяло.

Преди време имах възможността да разгледам монета с образа на Изида, отсечена в монетарницата на Никополис ад Иструм. Малкият номинал, дребното ядро с налепи, не позволяваха сигурна идентификация на изображението. Малко след това предположенията ми се потвърдиха. Ето и нейното описание:

Л. AV(TM) AVPH/KOMOΔOC.

Глава на императора с лавров венец, къса брада и мустаци, надясно (**Обр.1. 1**).

Оп. NEIKΠO/ΛITΩN ΠPO(C ICT).

Изида права насреща, с лотос на главата наляво. В дясната ръка, сгъната в лакътя и нагоре, държи систрон; в лявата, спусната покрай тялото – ситула. (**Обр.1. 2**) *Т. – 3,1 г; Д. – 17/19 мм (ЧК).*

Обр. 1. *Монета на Никополис ад Иструм от времето на император Комод с изображение на Изида*

Екземплярът е с неизвестно местонамиране, вероятно Търновско. Отсечен е когато все още Никополис ад Иструм е в провинция Тракия. Титулатурата на Комод (180–192), портретните черти и етниконът на града насочват датировката в началото на самостоятелното му управление.

Появата на типовете в градските монетосечения следват определени закономерности в развитието не само на града, но и на неговата територия. До каква степен те имат централни сюжети или местни характеристики, информацията може да бъде получена на база град – провинция, в рамките на империята. Затова има възможни, а не категорични послания (Ботева 1997, 40–45). Богатият репертоар е подчертан чрез изписването на етникона на градската управа, но не и чрез имената на божествата или вложените идеи в различните изображения. Затова и прочитът, както тогава, така и днес, не е еднозначен.

Типовете с изображения на Изида се срещат в съответните монетарници само тогава, когато е сечен и типът Серапис. Те могат да бъдат разпределени най-общо в две групи – самостоятелни и изображения с други божества. Самостоятелни изображения на Изида има предимно в провинция Тракия, рядко в провинция Долна Мизия. Липсват в иконографския репертоар на градските управи в провинциите Македония, Горна Мизия и Дакия (Мушмов 1912, 1–509). Представени обикновено са – бюст на Изида, Изида права (най-често сечения тип), Изида Фария, базилейон и бюстове на Серапис и Изида. Втората група – изображения с други божества

и императора се срещат само върху медальони в провинция Тракия. Едно единствено изображение по монети показва сложната природа на религиозния синкретизъм в една доста напреднала фаза и то в провинция Македония. В монетарницата на Стоби при Каракала (211–217) е представено изображение на Виктория-Деметра-Тюхе-Фортуна-(Изида) (Юрукова 1974, 40–43). При Каракала в същата монетарница е известно и изображение на Асклепий-Серапис, а по-късно в Томи и изображение на Зевс-Серапис при Север Александър (222–235) и Гордиан III (238–244) (Юрукова 1974, 43–44). Монетите с образа на Изида са в голямата си част сечени върху малки номинални стойности. Циркулирали са главно в пределите на градската територия и изображенията върху тях са били добре познати на населението, което ги е използвало (Юрукова 1987, 16, 59–62). Хронологически в провинция Долна Мизия Изида се среща по монети при Комод и ранните Севери и то в монетарници, разположени по Понта – Калатис и Томи (Pick 1898, № 302; Pick, Regling 1910, 628; Peter 2004, 175–177). В провинция Тракия, с изключение на базилейона, изображенията й се срещат при Марк Аврелий (161–180), Комод и управлението на ранните Севери. По-късно са изключения.

Сред групите, оформящи иконографския репертоар на монетарницата на Никополис ад Иструм, най-многобройни са изображенията на божества от гръко-римския пантеон и атрибути, следвани от персонификациите и второстепенните божества, локалните изображения, тракийския херой, императора, изображения с военен характер, животни, птици и др. Египетските божества съставляват около 3,7 % от монетните изображения. Според данните от колективните находки, монети с изображения на Изида не се срещат. Причините се крият в състава на находките – съдържат предимно монети от голям номинал, макар че се срещат и изключения.

Появата на типа с образа на Изида в монетарницата на Никополис ад Иструм не е изненадваща. Значителна част от населението на града и отчасти неговата територия при Антониите се е състояла от преселници от източните провинции или от техни потомци. Най-значителната част от заможния слой на градското население при Северите се е състояла от потомците на тези преселници малоазийци или от нови преселници (Геров 1950–1952, 108–110). Идвайки тук, като търговци, занаятчии, наемници в армията, те донесли със себе си и богатите културни традиции на Изтока. Чрез тяхно посредничество са пренесени на север от Балкана и култовете на египетските божества Серапис, Изида, Харпократ и на речния бог Нил (Тодоров 1928, 135–159; Геров 1952/1953, 344).

Съществува връзка между монетосеченията на Никополис ад Иструм и Хадрианопол. Освен псевдоавтономна монета с имената на двете градски управи, близостта им е отразена и чрез използването на общи реверсни типове. Това показва, че матриците им са били съвместно изработвани (Юрукова 1987, 17–18). Едва ли е случаен фактът, че в монетосеченето на Хадрианопол единственото изображение на Изида е също от времето на Комод, както и представеният тук тип.

От Никополис ад Иструм бяха известни главно изображения на Серапис – бюст наляво и най-вече надясно, върху малки номинали, Серапис прав и Хадес-Серапис върху големи номинали и Харпократ, вероятно върху малък номинал (Pick 1898, 335–337; Мушмов 1912, 56–83). Официалният характер на египетските култове е засвидетелстван чрез храмовите изображения при Каракала и Елагабал (218–222) на Серапис и на Хадес-Серапис при Гордиан III (Pick 1898, № № 1529, 1898, 1982–1983, 2085). Двуколонният храм с изображение на Серапис при Елагабал е в ¾ профил наляво. Над покрива на храма са представени клони, което показва, че той се е намирал в свещена горичка в града или вън от него (Гочева 1984, 91). Допълнителните елементи върху монетното ядро не допускат скептицизъм по отношение на съществуването на храм. Едва ли градската управа, респективно провинциалният управител, биха усложнили изображението с допълнителни елементи, ако те не са били част от архитектурната история на града или района около него.

Противоречиви са мненията за съществуване на храмове в Никополис ад Иструм. При археологически проучвания все още няма открити храмове и светилища. Ако съществуват, те трябва да се търсят извън комплекса на агората (Иванов, Иванов 1994, 18, 122). Възможно е на запад от палестрата да е имало храм сред отделна свещена горичка (Поултър 1994, 16). В града е намерен фрагмент от мраморна плоча с релефно изображение на речния бог Нил. Смята се, че е част от украсата на храм на Серапис (Тодоров 1928, 138, № 56).

Съществува и още едно доказателство за

почитането на Изида, този път от градската територия на Никополис ад Иструм. Става дума за оброчна плочка с изображение на Артемида/Диана – ездачка с посвещение на Изида, намерена в с. Бутово (Gerov 1989, 204, № 440; Владкова 1995, 78–79).

В настоящото съобщение не могат да бъдат разгледани всички аспекти, свързани с изображения на египетски божества и в частност на Изида. Прибавянето на всеки рядък тип в иконографския репертоар на Никополис ад Иструм добавя и нови щрихи към историята му, белязана от оживени търговски, политически и културни контакти между римските тракийски провинции, Мала Азия и Египет.

ЛИТЕРАТУРА:

Ботева 1997: Д. Ботева. Долна Мизия и Тракия в римската имперска система (193–217/218 г. сл. Хр.). С., 1997.

Владкова 1995: П. Владкова. Графити върху глинени изделия от античните керамични центрове на територията на Никополис ад Иструм. – ИИМ – В. Търново, X, 1995, 75–86.

Геров 1950–1952: Б. Геров. Романизмът между Дунава и Балкана ,ч. I. – ГСУ, ФФ, 1950/51–1951/52. 17–120.

Геров 1952/53: Б. Геров. Романизмът между Дунава и Балкана, ч. II. – ГСУ, ФФ, 1952/53, 307–398.

Гочева 1984: З. Гочева. Религиозният живот на Никополис ад Иструм. – В: Сборник в памет на проф. С. Ваклинов. С., 1984, 87–92.

Иванов, Иванов 1994: Т. Иванов, Р. Иванов. Никополис ад Иструм. Том I. С., 1994.

Мушмов 1912: Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. С., 1912.

Поултър 1994: А. Поултър. Никополис ад Иструм – анатомия на гръко-римския град. – ИИМ–В. Търново, IX, 1994, 11–36.

Тачева-Хитова 1981: М. Тачева-Хитова. За монетите на градовете от Долна Мизия и Тракия с изображения на египетските божества (Историческа интерпретация). – Нумизматика, XV, 1981, 1, 3–14.

Тачева-Хитова 1982: М. Тачева-Хитова. История на източните култове в Долна Мизия и Тракия V в. пр. н. е. – IV в.от н. е. С., 1982.

Тодоров 1928: Я. Тодоров. Паганизмът в Долна Мизия през първите три века след Христа. С., 1928.

Юрукова 1974: Й. Юрукова. Религиозният синкретизъм в Тракия, Мизия и Македония според монетите от римската императорска епоха. – ИАИ, XXIV, 1974, 23–50.

Юрукова 1987: Й. Юрукова. Монетосеченето на градовете в Долна Мизия и Тракия II – III в. Хадрианопол. С., 1987.

Gerov 1989: B. Gerov. Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. S., 1989.

Peter 2004: U. Peter. Zur problematik der Isis-und Sarapistypen in der Münzprägung der Westpontischen Städte. – B: Нумизматични и сфрагистични приноси към историята на Западното Черноморие (Международна конференция Варна, 12–15 септември 2001 г.). Варна, 2004, 175–190.

Pick 1898: B. Pick. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien, Halbb.I. Berlin, 1898.

Pick, Regling 1910: B. Pick, K. Regling. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien, Halbb.II. Berlin, 1910.

A COIN OF COMMODUS WITH AN IMAGE OF ISIS FROM THE MINT OF NICOPOLIS AD ISTRUM

Radoslav GUSHTERAKLIEV

(Summary)

In the present material a rare coin type of the mint of Nicopolis ad Istrum is discussed. The type presents a portrait of the Egyptian goddess Isis.

The coin chronologically relates to the period of Commodus (A. D. 176 – 192), when Nicopolis ad Istrum is still a part of the province of Thracia. The copy is a small nominal.

This coin is one more proof of the varied and interesting coinage of Nicopolis ad Istrum.

ИКОНОГРАФСКИ ОСОБЕНОСТИ НА ИЗОБРАЖЕНИЯТА НА АТИНА ВЪРХУ МОНЕТИТЕ НА НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ

Иванка ДОНЧЕВА

Отдавна е всепризнато значението на монетните изображения за изучаване на иконографията на отделните божества от гръко-римския пантеон и като цяло – на античната митология (Picard 1991, 223). Изследвайки тази страна на античната нумизматика, се констатира комплексността на т. нар. монетна иконография, подчинена не само на различните модни тенденции през отделните периоди, но и на чисто финансовите функции, и същевременно позволяваща на управляващите и на гравьорите да отразят различните аспекти на монетарната политика на градовете.

Бронзовите монети, сечени в монетарницата на Никополис ад Иструм, са важен извор за икономическия, културния и религиозния живот в града и неговата околност. Монетарницата на града започва да функционира при управлението на Антонин Пий (138 – 161) и прекратява своята дейност по времето на Гордиан III (238 – 244) (Цочев 1995, 11). За този период от време са отсечени и пуснати в обръщение над 900 монетни типа от едър и дребен номинал (Мушмов 1912, 57–83).

Многобройните изображения на различни божества и персонификации от гръко-римския пантеон върху реверса на монетите свидетелстват за богатия и разнообразен религиозен живот в града (Гочева 1984, 87). Сред тях значително място заемат тези на Атина. Обикновено се приема, че чрез изображенията на определени божества върху монетите се отразяват конкретни социални отношения и функции, свързани или произтичащи от присъствието им в пантеона на даден град, като най-често се представени като покровители на градовете, от чието име се пускат монетите (Харитонов 1996, 56).

В тракийските земи култът към Атина е сравнително слабо разпространен, но в Никополис ад Иструм той се е радвал на значителна почит и е бил един от официалните култове в града (Дончева 2002а, 39). Това се потвърждава преди всичко от епиграфските и нумизматичните данни, които са особено категорични в това отношение. Трябва да се има предвид обаче, че в Никополис ад Иструм този култ е проникнал предимно във връзка с култа към Капитолийската троица, който, от своя страна, е бил тясно свързан с императорския култ. Преки носители са многобройните източни заселници в града, които са наложили почитането му в неговия малоазийски аспект.

Важно свидетелство за почитането на култа към Атина в Никополис ад Иструм е на първо място фактът, че една от филите на града е носела името на богинята – φυλή Ἀθηναΐς (IGBulg., II, 685), тъй като се приема, че най-често филите носят имената на божества, почитани като покровители на града. Фактът, че не са открити самостоятелни посвещения към Атина показва, че в града тя се е почитала предимно във връзка с Капитолийската троица, а от там и с императорския култ. Приема се, че Атина е въплъщавала светлината на разума на императора, докато Зевс е свързван с личността на императора, а Хера – с тази на императрицата (Beaujeau 1955, 302–303).

Все пак за съществуването на самостоятелен култ към Атина, освен името на филата, носеща името ѝ, говорят и многобройните монети с нейно изображение. На първо място трябва да се споменат т. нар. "псевдоавтономни" монети, които са много малка част от монетите на Никополис ад Иструм (Цочев 1995, 14). При тях на аверса, вместо изображението на императора, е изобразен бюст на Атина с шлем на главата, в профил надясно, а на реверса – грозд (Мушмов 1912, № 870) (**Обр. 1.1, 1.2**).

Обр. 1. *Изображение на глава на Атина върху "псевдоавтономни" монети на Никополис ад Иструм – репродукция по Н. Мушмов, 1912*

За "псевдоавтономните" монети е характерно това, че са предназначени за нуждите на местния пазар и са циркулирали само в границите на градската територия. Те са били сечени и пускани в обращение наред с "редовните" емисии, при които около бюста на императора е гравиран надпис с неговото име и титли. Тези

функции на псевдоавтономните монети са отразени в малкия им номинал, както и в характера на техните изображения, в които, според Й. Юрукова, са отразени локалните религиозни представи и предпочитания, специфични за отделните градове (Юрукова 1987, 16). Най-често върху тяхната лицева страна е изобразявано божеството, считано за покровител на града. Изобразяването на Атина върху аверса на "автономните" монети на Никополис ад Иструм свидетелства именно за такъв аспект на култа към богинята в града.

Монетите на почти всички римски императори от Антонин Пий (138–161) до Гордиан III (238–244) включително, които са секли монети в Никополис ад Иструм, носят изображение на Атина. Иконографията на изображенията на Атина върху монетите от Никополис ад Иструм е аналогична на основните иконографски типове на богинята в статуарната и релефната култова пластика (Demargne 1984, 955–1044). Най-многобройни са изображенията, представящи богинята в иконографския тип Атина *Промахос* – права, въоръжена с копие и щит (Мушмов 1912, № № 847, 910, 913, 1026, 1027, 1074, 1154, 1224, 1382, 1476, 1477). При типа Промахос Атина се представя с атрибути на воин – шлем, егида, копие и щит (**Обр. 2–5**).

Това е един от най-ранните иконографски типове на богинята, засвидетелстван още в паметниците на критската и микенската култура (Otto 1993, 60; Demargne 1984, 1020). Първото пълно описание на въоръжението на Атина е направено от Омир в Илиада (V, 733–747).

Обр. 2. *Изображение на Атина върху монети на Септимий Север (193–211) – репродукция по Н. Мушмов, 1912*

Обр. 4. *Изображение на Атина върху монети на Септимий Север (193-211) – репродукция по Н. Мушмов, 1912*

Необходимо е да се подчертае все пак, че в монетите на Никополис ад Иструм, както и в тракийските оброчни релефи (Дончева 2002b), не се наблюдава истинският тип на Атина Промахос, при който богинята се изобразява в движение, а една негова разновидност, характерна за класическата и римската епоха (Demargne 1984, 1030–1031), при която Атина и въоръжението й са в покой.

Една интересна монета, с много добра художествена изработка, илюстрира и класическия иконографски тип на Атина Промахос. Тя представя богинята в забързано движение надясно, с развети от движението дипли на дрехата, държаща щит пред гърдите си, покрити с егида, и замахваща с високо вдигнатата си дясна ръка с копие (**Обр. 4**). Подобни изображения на Атина в движение се срещат и върху монетите на Хадрианопол, но при тях не замахва с копие, а държи маслинено клонче в ръка, което им придава съвсем друга символика (Юрукова 1987, 44, табл. LII 548). Някои сходства в монетните изображения на Никополис ад Иструм и Хадрианопол биха могли да се обяснят с факта, че за известен период матриците на двете монетарници са били съвместно изработвани (Ibidem, 18).

Една от характерните особености в монетните изображения на Атина, представящи я като Промахос е, че много често около копието, което държи богинята, се увива змия (Ibidem, № № 914, 1026, 1075, 1169) (**Обр. 5**). В случая, визирайки мита за Ерихтоний, плод на любовта на Хефест към Атина, но роден от земята Гея (Graves 1988, 84), се отразява аспектът на Атина като хтонична богиня, закриляща и даряваща плодородие.

Обр. 3. *Изображение на Атина върху монети на Септимий Север (193–211), Каракала (211–217), Плавтила (жена на Каракала) и Макрин (217–218) – репродукция по Н. Мушмов, 1912*

Обр. 5. *Изображение на Атина върху монети на Септимий Север (193–211), Юлия Домна (жена на Септимий Север), Каракала (211–217) и Гета (211–212)– репродукция по Н. Мушмов, 1912*

Обр. 6. *Изображение на Атина върху монети на Септимий Север (193–211), Плавтила (жена на Каракала) и Макрин (217–218) – репродукция по Н. Мушмов, 1912*

Обр. 8. *Изображение на Атина върху монети на Гордиан III (238–244) – репродуция по Н. Мушмов, 1912*

Обр. 10. *Изображение на Атина върху монети на Макрин (217-218) и Елагабал (218–222) – репродукция по Н. Мушмов, 1912*

Обр. 7. *Изображение на Атина върху монети на Септимий Север (193–211) – репродукция по Н. Мушмов, 1912*

Обр. 9. *Изображение на Атина върху монети на Макрин (217–218) и Елагабал (218–222) – репродукция по Н. Мушмов, 1912*

Обр. 11. *Изображение на Атина върху монети на Макрин (217–218) и Елагабал (218–222) – репродукция по Н. Мушмов, 1912*

Друга важна характерна особеност на монетните изображения на Атина като Промахос, е представянето на копието ѝ, обърнато с върха надолу (Мушмов 1912, № 1170) (**Обр. 3, 8**). Този похват показва мирният характер на богинята, макар че е представена с доспехите на войн. С обърнато с върха надолу копие Атина е представена и при другите засвидетелствани при монетите на Никополис ад Иструм иконографски типове (**Обр. 6, 11**). Подобна семантична натовареност носят и монетните изображения, в които щитът на богинята е опрян върху шлем на земята (Ibidem, № 1170).

Следващият по честота на изображенията иконографски тип е този на Атина *Полия*, при който богинята е изобразена с фиала над разпален жертвеник (Ibidem, № № 911, 912, 1153, 1226) (**Обр. 6, 7**). Този иконографски тип изтъква Атина като покровителка на града, като с фиала по принцип се изобразяват предимно божествата, почитани като върховни покровители. Освен нумизматичните данни, за почитането на Атина като богиня-закрилница на Никополис ад Иструм свидетелстват и епиграфските паметници. В един посветителен надпис богинята е наречена с епитета Πολιάς (IGBulg., II, 667), изтъкващ аспекта ѝ на покровителка на града. В случая посветителите изрично са посочили своя произход – те са от Никея в Мала Азия, което обяснява и малоазийския характер на почитания култ.

Изобразяването на възлияние върху разпален жертвеник свидетелства за официалния характер на култа към представеното в това действие божество – в случая Атина. А самата фиала в ръката на божеството символизира приемането на жертвоприношението от негова страна (Gočeva 1986, 241) и, следователно, гарантиране на неговата благосклонност. По този начин Атина е изобразена върху монетите на Септимий Север (193–211), Плавтила (съпруга на Каракала), Макрин (217–218) и Диадумениан (217–218) (син на Макрин) (Мушмов 1912, № № 911, 912, 1153, 1226).

Аспектът на Атина като върховна покровителка и закрилница на града се подчертава и от изображенията на богинята, седнала на трон (Ibidem, № № 1225, 1383), тъй като така се представят само божествата – върховни покровители. При някои от тези изображения, седящата на трон Атина държи в едната си ръка статуетка на крилата богиня на победата Ника, което я свързва с иконографския тип на Атина *Никефорос* (**Обр. 10**). Като иконографска особеност на този тип монетни

Обр. 12. *Изображение на Атина върху монети на Гордиан III (238–244) – репродукция по Н. Мушмов, 1912*

Обр. 13. *Изображение на Атина върху монети на Елагабал (218–222) – репродукция по Н. Мушмов, 1912*

изображения на Атина се откроява представянето ѝ с нейната свещена птица – кукумявката, подчертаваща аспекта ѝ като богиня на мъдростта (**Обр. 11**).

Традицията приписва авторството на прототипа на култовата статуя на седящата на трон Атина на скулптура Ендойос, който изработил статуята за Ерехтейона на Атинския Акропол около 530 г. пр. Хр. (Demargne 1984, 1017). Според Павзаний, атинянинът Ендойос бил ученик на Дедал, когото придружил в бягството му на Крит, заради убийството на Калос. При посещението си на Акропола Павзаний видял надписа върху статуята, който гласял: "*Посвещение от Калиас, творба на Ендойос*" (Paus., I, 26, 4). Първоначално седящата Атина Полия, възприемана като покровителка на града, се представяла без оръжия, но много скоро започнала да се изобразява с характерните за нея военни атрибути.

Седяща на трон Атина е изобразена върху монетите на Макрин и Елагабал (Мушмов 1912, № 1225, 1383).

Като далечен отглас на митовете за спора между Атина и Посейдон и за отглеждането на Ерихтоний от Атина – и двата мита тясно свързани с Акропола и най-вече с Ерехтейона (Andronicos 1991, 19–20), би могло да се възприеме монетното изображение на богинята, седяща на трон и хранеща увилата се около наведеното към трона маслиново дърво змия, символизираща в случая Ерихтоний (**Обр. 9**).

Отражение на същите митове представят и изображенията на Атина, представена права, редом до маслинено дърво с увита в клоните му змия (Мушмов 1912, № № 1384, 1478) (Обр. 12, 13). Изобразяването на богинята до маслиненото дърво, което е един от нейните атрибути, както и представянето ѝ с клонче в ръка вместо копие (**Обр. 13**), насочва към иконографския тип на Атина *Карпофорос* и говори за почитането ѝ в незасвидетелствания от други паметници от нашите земи аспект на богиня, даряваща плодородие. Този аспект, като цяло, е характерен за божествата върховни покровители, понеже те се почитат и като божества-закрилници и на природата, което още веднъж изтъква Атина като богиня-покровителка и закрилница на Никополис ад Иструм.

Анализът на изображенията на Атина върху монетите на Никополис ад Иструм показва, че в много от случаите е налице смесване на различни иконографски типове на богинята. Най-често смесвани са иконографските типове Промахос и Полия, при което вместо копие, Атина държи фиала.

Първите монетни изображения на Атина се появяват по времето на Антонин Пий, когато се поставя и началото на монетосеченето в Никополис ад Иструм, а последните– при Гордиан III (238 – 244), когато престава да функционира монетарницата на града. В процентно отношение най-многобройни са монетите, носещи изображение на Атина при управлението на Септимий Север, докато при останалите императори те се разпределят почти по равно. Върху монетите на всички императори, секли монети в монетарницата на Никополис ад Иструм, има изображения на Атина, с изключение само на Север Александър (222 – 235), но по начало от Никополис ад Иструм са известни много малко негови монетни емисии (Мушмов 1912, № 1472, 1473).

Всички тези многобройни монетни изображения на Атина категорично свидетелстват, че нейният култ е един от официалните култове, почитани в Никополис ад Иструм. В самия град богинята е почитана като покровителка на града, за което освен иконографските особености на монетните изображения, свидетелства и епитетът Πολιάς, придружаващ името ѝ в някои от откритите посвещения (IGBulg., II, 667). Нейното самостоятелно почитане би трябвало да се свърже преди всичко с главния култ на града – култът към Капитолийската троица, който се е почитал в специален храм, какъвто със сигурност е съществувал в Никополис ад Иструм (Дончева 2000, 40). Направеният нумизматичен анализ, обаче, показва, че този приеман за основен за града култ към Капитолийската троица, не е отразен в монетните емисии на нито един от императорите, секли монети в монетарницата на Никополис ад Иструм.

ЛИТЕРАТУРА:

Гочева 1984: Зл. Гочева. Религиозният живот на Никополис ад Иструм. – В: Сборник в памет на проф. Ст. Ваклинов, София, 1984, 87–92.

Дончева 2002a: Ив. Дончева. Култът към Атина в Никополис ад Иструм и неговата територия. – В: Юбилеен сборник в чест на проф. Димитър Овчаров. В. Търново, 2002, 38–45.

Дончева 2002b: Ив. Дончева. Иконографска характеристика на изображенията на Атина върху оброчни релефи от Мизия и Тракия. – Археология, 2002, 3, 18–27.

Мушмов 1912: Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. С.,1912.

Харитонов 1996: Хр. Харитонов. Антична нумизматика. В. Търново, 1996.

Цочев 1995: М. Цочев. Монетосеченето на Никополис ад Иструм. – Нумизматика. Нови проучвания (Доклади от националната конференция по нумизматика, проведена във Велико Търново на 19.11.1994 г.). – Известия на Историческия музей – Велико Търново, Библиотека "Наследство", серия "Научни изследвания", книга III. В. Търново, 1995, 11–14.

Юрукова 1987: Й. Юрукова. Монетосеченето на градовете в Долна Мизия II–III в. Хадрианопол. С., 1987.

Andronicos 1991: M. Andronicos. L'Acropole. Athènes, 1991.

Beaujeau 1955: J. Beaujeau. La religion romaine à l'apogée de la l'Empire, I. La politique religieuse des Antonins. Paris, 1955.

Demargne 1984: P. Demargne. Athéna. – Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC), II, 1, Zürich-München, 1984, 955–1044.

Gočeva 1986: Zl. Gočeva. Les traits caractéristiques de l'iconographie du Cavalier Thrace. – Bulletin de Correspondance Hellénique (BCH), Suppl. XIV. Paris, 1986.

Graves 1988: R. Graves. Les mythes grecs. Paris, 1988.

Mihailov, IGBulg. II: G. Mihailov. Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae. Vol. II. Serdicae, 1958.

Otto 1993: W. Otto. Les dieux de la Grèce. Paris, 1993.

Picard 1991: O. Picard. Images des dieux sur les monnais grecques. – In: Religion, mythologie, iconographie. Rome, 1991, 223–233.

Paus., I: Παυσανίας. Έλλαδος περιήγσις. Αττικά. Αθήνα, 1992.

PARTICULARITES ICONOGRAPHIQUES DES REPRESENTATIONS D'ATHENA SUR LES MONNAIES DE NICOPOLIS AD ISTRUM

Ivanka DONTCHEVA

(Résumé)

Les monnaies de presque tous les empereurs romains, de Antonin Pius (138–161) à Gordien III (238–244) y compris, qui ont battu monnaies à Nicopolis ad Istrum portent l'image d'Athèna. L'iconographie de l'image d'Athèna sur les monnaies de Nicopolis ad Istrum est analogique aux principaux types iconographiques de la déesse dans la plastique cultuelle, statuaire et en relief. Les representations de la déesse selon le type iconographique d'Athèna Promahos – debout, armée d'une lance et d'un bouclier, sont les plus nombreuses (Fig. 1–5). Très souvent autour de la lance, tenue par la déesse il y a un serpent enroulé.

Le deuxième type de representations iconographiques est celui d'Athèna Polia où la déesse est montrée avec une phiale au-dessus d'un autel brûlant (Fig. 6–7). Ce type iconographique souligne le role d'Athèna comme protectrice de la ville, car en principe toutes les divinités vénérées comme des protectrices suprêmes sont représentées avec phiale. Au même aspect iconographique appartiennent les representations de la déesse assise sur un trône – il n'y a que les divinités protectrices suprêmes qui sont représentées ainsi (Fig. 9–1). Dans ce cas, assise sur le trône, Athèna tient dans sa main une satuette de la déesse de la victoire Niké, ce qui est caractéristique pour le type iconographique d'Athèna Nikeforos.

Comme particularités iconographiques intéressantes des monnaies sur lesquelles figure Athèna, frappées à Nicopolis ad Istrum, on peut citer les cas dans lesquelles le bouclier de la déesse est appuyé contre un casque au sol, ou bien le cas lorsque'à côté de la déesse est représenté un olivier avec un serpent enroulé autour.

La représentation de la déesse avec olivier (Fig. 12, 13), qui est un de ses attributs, est qui est lié avec un des mythes de base d'Athèna – sa dispute avec Posseidon qui doit régner sur Attique, sa représetation avec une branche d'olivier à la place d'une lance, fait pencher sur le type iconographique d'Athèna Karpoforos et parle de sa vénération en tant que déesse donartice de la fertilité. Cet aspect, dans l'ensemble, est caractéristique pour les divintés protectrices de la nature, ce qui souligne encore une fois le rôle d'Athèna en tant que déesse protectrice de Nicopolis ad Istrum. On trouve un argument révélateur sous ce rapport dans les monnaies, qu'on appelle pseudoautonomes, frappées à Nicopolis ad Istrum et qui sur l'avers portent l'effigie d'une tête d'Athèna au lieux de porter l'effigie de l'empereur.

УНИКАЛНА ВОЕННА СЦЕНА, ПРЕДСТАВЕНА ВЪРХУ НЕИЗВЕСТНА МОНЕТА НА ХАДРИАНОПОЛ

Росен КОЖУХАРОВ

Представената уникална бронзова емисия бе непозната доскоро за нумизматичната наука (Мушмов 1912, 40–152; Юрукова 1987; Върбанов 2002, 131–201; Sear 1982). Идентифицирахме я в началото на 1999 г., като имаме сведения, че произхожда от нашите земи, поточно от Русенско (Lanz 1997, обр. 597). Описанието й е следното (**Обр.1**):

Обр. 1. *Бронзова монета на Гордиан III (238–244)*

Лице: AVTKMANT/ ΓΟΡΔΙΑΝΟCAV

Бюст на Гордиан III (238–244 г.) надясно, с лавров венец на главата, ризница и наметало.

Опако: ΑΔΡΙΑΝΟΠΟ/ΛΙ/ΤΩΝ

Голям мост с 5 свода, върху който е изобразен императорът на кон, в спокоен ход надясно, във военно облекло и с вдигната десница за поздрав. Пред него 10 войници с копия и римски легионерски знамена в ръцете пресичат река, предвождани от центурион, държащ жезъл в дясната ръка. Под трите средни свода на моста преминава по една галера с екипаж. Изключителният екземпляр се характеризира с много добра центровка и запазеност, особено на обратната страна, върху която е представена уникалната военна сцена. Окисното покритие е с кафяв цвят, а гравюрата се отличава с висока художествена стойност. Монетата е от четвърти номинал, явяващ се най-масовият в богатото хадрианополско монетосечене (Юрукова 1987, 195–234).

Хадрианопол, диам. 26 мм, тегло 9,07 г, IV номинал.

Коментираната военна сцена трябва да разглеждаме като отражение на случилите се политически събития през 241– 242 г. Тогава възникнала значителна опасност за Източните провинции на Римската империя от страна на Персия и нейния цар Шапур I. Затова през пролетта на 242 г. младият император Гордиан III (роден около 225 г.) напуснал столицата Рим и се отправил на Изток, съпровождан от тъста си Фурий Тиместей (назначен от императора за преториански префект) и Втори Партски легион. Той трябвало да се присъедини към събраната армия от Рейнски и Дунавски легиони, дислоцирана около Сирмиум (Срем) и Виминациум (Костолац, източно от Белград). По пътя си в Мизия и Тракия, Гордиан III успешно неутрализирал нахлулите в тези провинции варварски племена – карпи и готи (Lanz 1997, 56). За войната с Персия той следвал централния диагонален път "Via militaris" ("военният път"). Същият минавал през Тракия от Сингидунум (Белград), през Сердика (София) и Филипопол (Пловдив) за Хадрианопол (Одрин) и Византион (Истанбул). "Военният път" съществувал още от V в. пр. Хр. и се явявал основна пътна артерия от Средна Европа към Азия.

Походът на Гордиан III към Персия бил успешен, като противникът му се оттеглил в земите си, а целият Изток останал под властта на Рим (Фьодорова1997, 249).

Изключителното монетно изображение показва преминаването на река Хеброс (Марица) от войските на Гордиан III точно при Хадрианопол, където се събирали в едно още две други големи реки – Тонзос (Тунджа) и Артескос (Арда) (Юрукова 1987, 69). Явно на път за Персия, императорът минал през просперирващия тракийски град, а управата му увековечила събитието чрез своята монетарница.

Публикуваната хадрианополска монета представлява своего рода антична "снимка" и документ, нямащи подобен аналог. В подкрепа на предложената теза за изобразената военна сцена можем да посочим и други такива събития, отразени от монетарницата на Хадрианопол – посещенията на император Септимий Север и семейството му, а също и Каракала (самостоятелно) в града, съответно през 202 г. и 214 г. сл. Хр. (Юрукова 1987, 29).

ЛИТЕРАТУРА:

Върбанов 2002: И. Върбанов. Гръцки императорски монети. Т. III. Бургас, 2002, 131–201.
Мушмов 1912: Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. С., 1912.
Фьодорова 1997: Е. Фьодорова. Императорите на Рим. (Величие и упадък). С., 1997.
Юрукова 1987: Й. Юрукова. Монетосеченето на градовете в Долна Мизия и Тракия II – III в. Хадрианопол. С.,1987.
Lanz 1997: Lanz Numismatik, Auktion 82. München, 24.11.1997, 56, Tafel 24.
Sear 1991: D. Sear. Greek imperial coins. London, 1982.

UNIQUE MILITARY SCENE UPON AN UNKNOWN COIN OF HADRIANOPOL

Rossen KOJUHAROV

(Summary)

The bronze coin discussed is of the fourth nominal and was coined in the mint of the Thracian Hadrianopol (at present Edirne, Turkey) in the time of emperor Gordian III (238–244). No such specimen has been described in scientific literature. The reverse side illustrates the emperor and his army crossing the river Hebros (Maritza) along a large bridge right next to Hadrianopol. This is connected with the campaign of Gordian III in 242 against Persia and the military operations against it. The city administration immportalized this event with the presented unique emission.

НУМИЗМАТИЧЕН МАТЕРИАЛ ОТ СЕВЕРОЗАПАДНИЯ РАЙОН НА НЕКРОПОЛА НА АВГУСТА ТРАЯНА (II – IV В.)

Мариана МИНКОВА

Августа Траяна (II – IV в.) е един от малкото градове в Тракия с проучени значителни сектори от прилежащия му античен некропол. Погребенията са извън жилищните квартали, като са извършвани главно в няколко направления: северозападно, югозападно и източно от крепостните стени на града. Проучванията на некропола са осъществени частично, изключително при спасителни археологически разкопки или чрез случайни находки. На територията на античния град Августа Траяна са изследвани и документирани 764 гроба (Калчев 1994, 201).

Обект на настоящето съобщение е нумизматичният материал от проучената през 1980 г. част от северозападния район на некропола на Августа Траяна, известен като обект "Некропол градски стадион". Във връзка със строителни дейности по преустройството на стадион "Берое" през 1980 г. са извършени спасителни разкопки, при които са разкрити 123 гроба. Некрополът е разположен върху югозападните склонове на Аязмото и се е разпростирал в посока северозападно и южно от Аязмото, покрай крепостните стени на града. В 23 от гробовете са поставени монети при погребаните. Тук трябва да бъдат включени още 5 гроба с монети, открити при случайни изкопни работи в посока северозападно от проучвания обект. В тази част на некропола при изкоп за жилищен блок е засегната гробница, в която е открита уникалната стъклена фиала с изображение на танцуваща Менада (Буюклиев 1962, 48–49).

Поставянето на монета при мъртвеца – Харонов обол, е засвидетелстван в древна Гърция още с появата на парите, около VI в. пр. Хр. Този езически обичай е констатиран и в некропола на Августа Траяна. Според митологията след смъртта на човека душата му напуска тялото и се отправя към подземния свят. Осъденият вечно да превозва сенките на мъртвите през реката Ахерон е лодкарят Харон, който за услугата си иска по един обол, най-дребната елинска монета. За да не се загуби, монетата често е поставяна в устата, под езика на покойника или просто в ръката му. От Гърция тази традиция навлиза и на територията на Тракия, като се запазва през античността и средновековието.

В некропола на Августа Траяна поставянето на монета при погребания е засвидетелствано и при двата обреда на погребване: трупополагане и трупоизгаряне. От 28-те гроба с монети само 5 са с трупоизгаряне. От 23 с трупополагане 21 са с по един погребан, 1 е с двама и едното погребение е в гробница с 6 погребани. В тази част на некропола обичаят на поставяне на монети се наблюдава през целия период на съществуването му, от началото на II до края на IV в. Най-ранният гроб с трупополагане се датира с възпоменателен ас на Август, сечен при император Тит (80–81) (кат. № 38), най-късният е с постумна монета на император Константин I (330–346) (кат. № 24). При гробовете с трупоизгаряне най-ранният гроб с монета се датира с провинциален бронз на Антонин Пий (138–161), сечен във Филипопол (кат. № 10), а най-късният с монета на Константин I (326–327) (кат. № 13).

При гробовете с трупоизгаряне монетите се откриват заедно с горелите кости. Те са много добре запазени, което предполага, че не са били поставяни преди изгарянето, а след това (кат. № 4 Сз 6057, 6060, 6160, 6167, 6172).

При тези с трупополагане няма строги правила за мястото на поставянето на монетите. Най-често те са при главата (в 5 случая), от които при едно от погребенията монетата е отдясно на главата (кат. № 25); отляво и отдясно на главата (кат. № № 26, 27), едно е с монета в устата (кат. № 3) и две погребения са с монета до главата, за която може да се предполага, че вероятно е била поставена в устата (кат. № № 28, 31). Върху гърдите монети са поставени при четири погребения, при три от които по една (кат. № № 1, 8, 11), а при четвъртото – 5 (кат. № 20 – 24). В дясната ръка монета има при две погребения, като при второто са два броя (кат. № 2 и кат. № № 6, 7). В два от случаите монетите са при краката (кат. № № 14, 18). За тези от случайните находки няма информация за местоположението им.

Монетите, които са поставяни при починалия, са обикновено тези, които са в обращение в момента. В някои от случаите обаче са с голяма разлика в годините, като при гроб № 92, при

който едната от монетите е от III в. (кат. № 20), а другите четири (кат. № № 21 – 24) са с датировка IV в. В проучените чрез спасителни разкопки гробове в северозападната част на некропола на Августа Траяна и от случайни находки се вижда, че обикновено е поставяна по една монета. Изключение са седем погребения, при четири от които са открити по 2 монети (гробове кат. № № 5, 20, 21, 27). При две погребения (кат. № № 25, 18) са поставени съответно 7 и 5 монети. В гробница 1 (кат. № 23) са намерени 8 монети, но там скелетите са били шест, като костите са доста разбъркани и не може да се прецени местоположението на монетите.

От общо 49 броя монети 30 са римски императорски, 18 – провинциален бронз и 1 екземпляр е неопределяем. Императорските и провинциалните монети са поставяни заедно или поотделно. При едно от погребенията (кат. № № 47, 48) първата монета е римска императорска от средата на IV в., а втората е сечена в Августа Траяна при император Гета. При друго (кат. № 25) всичките 7 монети (кат. № № 39– 45) са сечени във Филипопол.

По номинали римските императорски монети, открити в тази част на некропола са: асарии (1), антониниани (16) и фолиси (15). Преобадават сечените в столичните ателиета на Рим, от които със сигурност са 7 монети, както и тези от източните монетарници като Хераклея (3), Антиохия (2), Сисция (1), Тесалоника (1), Кизик (1), Сердика (1). От столичната монетарница Константинопол са 3 броя. Западните монетарници са представени от Тицинум, Лугдунум и Милано с по една монета.

Провинциалният бронз е с номинали: AE 15 (1), AE 17 (1); AE 18 (5), AE 19 (4); AE 20 (3). Преобладават монетите, сечени в монетарниците на Тракия: Филипопол (8), Августа Траяна (3), Деултум (1), Хадрианопол (1), Анхиало (1). По един екземпляр са от Горна Мизия (Виминациум) и Витиния (Никея). Прави впечатление, че монетите в повечето случаи са добре запазени. Единични екземпляри са напълно изтрити от дългата употреба, като кат. № 2 и е невъзможно да се определят с точност. Преобладаващата част от монетите са от средата на II до средата на IV в. От I в. е само една възпоменателна монета на Август, сечена при император Тит (80–81 г.). II в. е по-стабилно представен с монети на императорите Хадриан (117–138 г.), Антонин Пий (138–161), М. Аврелий (161–180) (Л. Вер), Фаустина, Комод (176–192), Каракала (198–217) и Гета (211–212). Количествено най-много са монетите от III в., като обхващат почти всички императори: Александър Север (222–235), Максимин I (235–238), Филип Араб (244–249), Галиен (253–268), Аврелиан (272–275), Требониан Гал (252–254), Клавдий II Готски (268–270), Проб (277–281), Кар (282–283), Галерий (297–298) и Диоклециан (284–305). През IV в. монетите в некропола постепенно намаляват. Представени са императорите Лициний I (308–324), Галерия Валерия (309–310), Константин I Велики (326–327), Константин II (321–324) и (330–333), Констанций II (333–335). Най-късната монета в тази част на некропола е на Константин I Велики (330–346). Причината за липсата на по-късни екземпляри е свързана с постепенното изоставяне на некропола и преместването на града на мъртвите на ново място след края на IV в.

КАТАЛОГ НА МОНЕТИТЕ

от северозападния район на некропола на Августа Траяна

Обект "Некропол Градски стадион"

Гроб 1

2 скелета, 2 монети, като едната е върху гръдния кош на първия скелет, а втората– в дясната ръка на втория.

1. Император Кар (282–283 г.), Тицинум.

Л: IMP CARVS P F AVG

Бюст на императора с лъчеста корона и военно облекло, надясно.

Оп: PAX EXERCITI

Пакс прав, наляво държи знаме и маслинова клонка.

В отреза: PXXI

AE, антониниан, 23 мм; 2,5 г, 11 ч.

RIC V, 75 Cohen 56.

Инв. № 4 Сз 6159.

2. III в. (?).

Л: .....

Глава на императора надясно с лавров венец.

Оп: .....

AE, 15 мм; 2,5 г.

Инв. № 4 Сз 6065

Гроб 2

1 монета в устата

3. Проб (276–282 г.), Лугдунум.

Л: IMP C M AVR PROBVS PF AVG

Бюст на императора на ляво с лъчеста корона, държи скиптър, завършващ с орел.

Оп: SOLI INVICTO

Сол в квадрига, насреща.

Антониниан, 22 мм; 1,8 г, 2 ч.

RIC V, 101.

Инв. № 4 Сз 6164.

Гроб 6

С трупоизгаряне

4. Диоклециан (293 г.), Хераклея.

Л: IMP C C VAL DIOCLETIANVS PF AVG

Глава на императора с лавров венец надясно.

Оп: GENIO POPVLI ROMANI

Гений прав, наляво, държи патера и рог на изобилието.

В отреза : HΔ

Фолис, 26 мм; 8,4 г, 2 ч.

RIC VI, 284 C.

Инв. № 4 Сз 6160.

Гроб 25

5. Галерия Валерия (309–310 г.), Антиохия.

Л: GAL VALERIA AVG

Бюст на императора с диадема, надясно.

Оп: VENERI (VICTRICI)

Венус права, насреща, държи ябълка в лявата ръка.

В отреза : NTГ

Фолис, 25 мм; 4 г, 5 ч.

Sear D. 3630.

Инв. № 4 Сз 6172.

Гроб 33

2 монети в дясната ръка.

6. Аврелиан (274–275 г.).

Л: IMP AVRELIANVS AVG

Бюст надясно, с лъчеста корона и военна облекло.

Оп: RESTITVT OR-BIS

Виктория слага венец на Аврелиан.

В отреза : Λ

Антониниан, 24 мм; 2,2 г, 5 ч.

RIC V/1. 288.

Инв. № 4 Сз 6058.

7. Аврелиан (275 г.), Сердика.

Л: IMP C AVRELIANVS AVG

Бюст надясно, с лъчеста корона и във военно облекло.

Оп: ORIENS AVG

Сол в ход наляво, във вдигнатата ръка държи кълбо, пред него пленник.

В отреза : XXI

Антониниан, 24 мм ; 2,1 г, 1 ч.

RIC V/1. 277.

Инв. № 4 Сз 6062.

Гроб 34

1 монета върху гърдите

8. Лициний I (313–315 г.), Кизик.

Л: IMP C VAL LICIN LICINIVS P F AVG

Глава на императора с лавров венец, надясно.

Оп: IOVI CONSERVATORI

Юпитер прав наляво, държи Виктория, стъпила на кълбо, която го увенчава и скиптър, орел пред него в ляво.

В отреза : SMK Г

Фолис, AE 3, 21 мм ; 2,1 г, 7 ч.

RIC VII. 4.

Инв. № 4 Сз 6064.

Гроб 36

9. Клавдий II Готски (268–270 г.), Рим.

Л: IMP C CLAVDIVS AVG,

Бюст на императора надясно с лъчиста корона.

Оп: LIBERALITAS AVG

Либера права, наляво, държи сметало и рог на изобилието.

Антониниан, 20 мм; 1,4 г, 2 ч.

RIC 57F Cohen 144.

Инв. № 4 Сз 6061.

Гроб 38

С трупоизгаряне

10. Антонин Пий (138–161 г.), Филипопол.

Л: AVT AI AΔPIA ANTΛNEINOC

Глава на императора на дясно с лавров венец.

Оп: ΦIΛ IΠΠO ΠOΛEITΩ

Конкордия права наляво, държи патера и рог на изобилието.

AE, 19 мм; 3,67 г, 7 ч.

Мушмов 1912, № 5113.

Инв. № 4 Сз 6060.

Гроб 43

1 монета върху гърдите

11. Филип I Араб (244–249 г.), Деултум.

Л: IMP M IVL PHILIPPVS AVG

Глава на императора надясно, с лавров венец.

Оп: COL F L PAC DEVLT

Артемида в ход надясно.
АЕ, 24 мм; 3,3 г, 1 ч.
Мушмов 1912, № 3763.
Инв. № 4 Сз 6161.

Гроб 53

12. Каракала (198–217 г.), Хадрианопол
Л: (.....)
Глава на императора надясно.
Оп: ΑΔΡΙΑΝΟΡΟΛΙΤΩΝ
Змия навита около кадуцей.
АЕ, 18 мм; 3,1 г, 7 ч.
Юрукова 1987, 399.
Инв. № 4 Сз 6059.

Гроб 68

С трупоизгаряне

13. Константин I Велики (326–327 г.), Сисция.
Л: CONSTANTINVS AVG
Глава на императора с лавров венец надясно.
Оп: PROVIDENTIAE AVGG
Крепостна порта с 2 кули, звезда над тях.
В отреза: B SIS.
АЕ 3, 18 мм; 2,1 г, 1 ч.
RIC VII, 200.
Инв. № 4 Сз 6057.

Гроб 70

1 монета при краката

14. Аврелиан (272–274 г.), Милано.
Л: IMP AVRELIANVS AVG
Бюст на императора с лъчеста корона на дясно.
Оп: IOVI CONSER
Юпитер прав вдясно,обърнат наляво, дава кълбото на Аврелиан.
В отреза: XX
Антониниан, 20 мм; 2,9 г, 11 ч.
RIC V.1 129 C.
Инв. № 4 Сз 6163.

Гроб 71

С трупоизгаряне

15. Филип I Араб (244–249 г.), Виминациум.
Л: IMP IUL PHILIPPUS FEL AVG PH
Бюст на императора надясно.
Оп: P M S COL VIM AN V
Мизия права между лъв и бик.
25 мм; 7,2 г, 2 ч.
Мушмов 1912, № 36.
Инв. № 4 Сз 6167.

Гроб 72

С трупоизгаряне

16. Луций Вер, Августа Траяна.
Л: ΚΑΙΛΑVΡΗ(.....)
Глава на императора на дясно
Оп: (...)ΤΗC ΤΡΑΙΑΝΗC
Навита змия.
19 мм, 3,4 г, 1ч.
Schönert-Geiss, № 99.
Инв. № 4 Сз 5517.

Гроб 74

17. Галерий Максимиан (297–298 г.), Хераклея.
Л: GAL VAL MAXIMIANVS NOB CAES
Глава на императора с лавров венец надясно.
Оп: GENIO POPV-L-I ROMANI
Гений прав, наляво, държи патера и рог на изобилието.
В отреза: HT
Фолис, 27 мм; 5,8 г, 5ч.
RIC V. 2. 20 b.
Инв. № 4 Сз 6166.

Гроб 80

1 монета при краката

18. Диоклециан (284–305 г.), Антиохия.
Л: IMP C C VAL DIOCLETIANVS P F AVG
Бюст на императора с лъчеста корона надясно.
Оп: CONCORDIA MIL-ITVM
Диоклециан получава Виктория върху кълбо от Юпитер.
В отреза: XXI.
Антониниан, 21 мм; 2,5 г, 12 ч.
RIC V. 322.
Инв. № 4 Сз 6165.

Гроб 86

19. Луций Вер или М. Аврелий, Августа Траяна.
Л: .....
Оп: (...)VCTHC TPAI(...)
Права женска фигура обърната наляво, държи везни в дясната и жезъл в лявата ръка.
АЕ,18 мм; 3 г, 2 ч.
Инв. № 4 Сз 5149.

Гроб 92

5 монети върху гърдите

20. Комод (?) (176–192 г.).
Л: (.....)

Бюст на императора надясно с лавров венец.
Оп: (.....)
Права фигура.
АЕ, 18 мм; 2,4 г, 12 ч.
Инв. № 4 Сз 6067.

21. Константин II (330–333 г.), Константинопол.
Л: (CONSTANTINUS .....)
Бюст на императора с перлена диадема, надясно.
Оп: GLORIA EXERCITUS
Двама войника, между тях две триумфални знамена.
В отреза: CONSA
АЕ 4, 19 мм; 2,5 г, 6 ч.
RIC VII. 60.
Инв. № 4 Сз 6162.

22. Констанций II (333–335 г.), Константинопол.
Л: FL IUL CONSTANTIUS NOB C
Бюст на императора на дясно с перлена диадема.
Оп: GLORIA (.....)
Двама войника, между тях две триумфални знамена.
В отреза: CONS
АЕ 4, 16 мм; 0,9 г, 7 ч.
RIC VII. 75.
Инв. № 4 Сз 6170.

23. Констанций II (333–335 г.), Константинопол.
Л: FL IUL CONSTANTIUS NOB C
Бюст на императора надясно, с перлена диадема.
Оп: GLORIA EXERCITUS
Двама войника с обърнати надолу копия и две триумфални знамена между тях.
В отреза : CONS
АЕ 4, 16 мм; 0,9 г, 1 ч.
RIC VII. 75.
Инв. № 4 Сз 6169.

24. Константин I (330–346 г.), Хераклея, постумна.
Л: CONSTANTINOPOLIS
Бюст на ляво, с шлем.
Оп: Виктория права наляво.
В отреза: HΔT
АЕ 4; 18 мм; 1,5 г, 12 ч.
RIC VII. 115.
Инв. № 4 Сз 6131.

Гроб 93
1 монета от дясно на главата
25. Галиен (253–268 г.).
Л: IMP C P LIC GALLIENVS PFAVG
Бюст на императора с лъчеста корона.
Оп: VIRTUS AUG
Императорът и Минерва с лице един към друг.
Антониниан, 21 мм; 2,5 г, 7 ч.
RIC V липсва.
Инв. № 4 Сз 6070.

Гроб 96
2 монети, съответно в ляво и дясно от главата.
26. Лициний I (308–324 г.), Хераклея?
Л: IMP C VAL LICIN LICINIVS P F AVG,
Бюст на ляво с лавров венец.
Оп: IOVI CONSERVATORIAVGG
Юпитер прав, наляво, държи Виктория върху кълбо, която го увенчава, жезъл, орел пред него в ляво.
В отреза: SM(H)
Фолис, 22 мм; 2,1 г, 6 ч.
RIC VI 73. 2.
Инв. № 4 Сз 6168

27. Диоклециан (298–299 г.), Тесалоника.
Л: IMP C C VAL DIOCLETIANVS P F AVG
Глава на императора с лавров венец на ляво.
Оп: GENIO POPV-L-I ROMANI
Гений прав наляво, държи патера и рог на изобилието.
В отреза: TS
Фолис 29 мм; 5,4 г, 6 ч.
RIC VI. 19 a.
Инв. № 4 Сз. 6171.

Гроб 110
2 монети до главата
28. Максимин I (235–238 г.), Анхиало.
Л: AVTMAΞIMEI(.....)
Бюст на императора наляво с военно облекло, държи щит.
Оп: AΓXIAΛEΩN
Херкулес в дясно, удушава Немейския лъв.
АЕ, 21 мм; 3,2 г, 6 ч.
Мушмов 1912, № 2910.
Инв. № 4 Сз 6298.

29. III в.
АЕ, 17 мм, 2,2 г.
Инв. № 4 Сз 6066.

Гроб 121
Монетата поставена в дясната ръка.
30. Александър Север (222–235 г.), Битиния, Никея.
Л: (.....)САΛЕΞ(.....)
Бюст на императора с лавров венец на дясно.
Оп: N/IK/AI/E ON
Надписът е разположен между три знамена.
АЕ 20 мм; 3,7 г, 1 ч.
BMC 103.
Инв. № 4 Сз 6449.

Гробница 1
7 монети, открити сред разбърканите кости на 6 погребани.
Само монетата на Проб е при черепа на скелет 1.
31. Требониниан Гал (252–254 г.)
Л: IMP CC VIB TREB GALLVS PF AVG
Бюст на императора надясно с лъчеста корона.
Оп: PAX AUGUS(...)
Пакс прав наляво с клонка и жезъл.
AR антониниан, 21 мм; 2,5 г, 11 ч.
RIC V. 86.
Инв. № 4 Сз 6071.

32. Проб (277–281 г.).
Л: IMP C M AVR PROBVS AVG
Бюст на императора със шлем, лъчеста корона и във военно облекло, наляво, държи копие.
Оп:VIRTVS PROBI AVG
Императорът язди кон, наляво, с вдигната дясна ръка. Между краката на коня – Q.
В отреза: (....)IS
Антониниан, 24 мм; 1,8 г, 12 ч.
RIC V. 887.
Инв. № 4 С з 6068.

33. Клавдий II Готски (268–270 г.), Рим.
Л: IMP C CLAVDIVS AVG
Бюст на императора надясно с лъчеста корона и военно облекло.
Оп: FIDES EXERCI
Фидес права наляво, с две знамена.
Антониниан, 20 мм; 2,0 г, 11 ч.
RIC V. 34.
Инв. № 4 Сз 6133.

34. Клавдий II Готски (268–270 г.), Рим.
Л: IMP C CLAVDIVS AVG
Бюст на императора надясно, с лъчеста корона и военно облекло.
Оп: FIDESEXERC(...)
Фидес права наляво, държи знаме.
Антониниан, 20 мм; 2,0 г, 7 ч.
RIC V. 36.
Инв. № 4 Сз 6063.

35. Клавдий II Готски (268–270 г.), Рим.
Л: IMP C CLAVDIVS AVG
Бюст на императора надясно, с лъчеста корона и военно облекло.
Оп: (LIBERALITAS AVG?)
Либера права, наляво, държи сметало и рог на изобилието.
Антониниан, 21 мм; 3,1 г, 1 ч.
RIC V. 57 F.
Инв. № 4 Сз 6134.

36. Клавдий II Готски (268–270 г.), Рим.
Л:IMP C CLAVDIVS AVG
Бюст на императора надясно, с лъчеста корона и военно облекло.
Оп: ANNONA AVG
Анона наляво, стъпила на носа на галера, държи житни класове и рог на изобилието.
Антониниан,19 мм; 2,1 г, 12 ч.
RIC V. 18.
Инв. № 4 Сз 6069.

37. Клавдий II Готски, 270 г., Рим.
Л: DIVO CLAVDIO
Бюст надясно с лъчеста корона.
Оп: CONSECRATIO
Орел насреща с разперени крила, глава надясно.
Антониниан, 19 мм; 1 г, 12 ч.
RIC V. 266 K.
Инв.№ 4 Сз 6132.

Монети откривани при случайни изкопни работи в района северозападно и западно от проучвания през 1980 г. Обект "Некропол градски стадион"

Гроб при ул. "1 май" (сега "М. Гогошев")
38. Август, възпоменателна. Сечена при Тит (80–81 г.)

Л: DIVVS AVGVSTVS PATER

Глава на императора с лъчеста корона, наляво

Оп: IMP T CAES AVG RESTITVIT S C

Орел върху кълбо, с обърната надясно глава.

Ас, 26 мм; 6,6 г, 7 ч.

RIC 198 (Titus), BMC 275 (British museum catalog).

Инв. № 4 Сз 2154.

Гроб в района на погребите (7 монети)

39. Хадриан (117–138 г.), Филипопол.

Л: (....)ANOC CEB(.....)

Глава на императора надясно, с лавров венец.

Оп. (.....)

Императорът прав, с щит при краката, копие в лявата ръка и патера в дясната.

АЕ, 18 мм; 4,6 г, 7 ч.

Мушмов 1912, № 5072.

Инв. № 4 Сз 2304.

40. Антонин Пий (138–161 г.), Филипопол.

Л: AVT AI AΔPIA ANTΛNEINOC

Глава на императора надясно.

Оп: ΦIΛIΠΠOΠOΛEITΩN

Марс прав, наляво.

15 мм; 4,8 г, 1 ч.

Мушмов 1912, № 5071.

Инв. № 4 Сз 2306.

41. Антонин Пий (138–161 г.), Филипопол.

Л: AVT AI AΔPIA ANTΛ (....)

Глава на императора надясно с лавров венец.

Оп: ΦIΛIΠΠOΠOΛEITΩN

Конкордия права наляво, държи патера в дясната и рог на изобилие в лявата.

АЕ, 18 мм; 2,7 г, 12 ч.

Мушмов 1912, № 5112.

Инв. № 4 Сз 2305.

42. Антонин Пий (138–161 г.), Филипопол.

Л:.. AVT AI AΔPIA ANTΛNEIN

Глава на императора надясно, с лавров венец.

Оп : ΦIΛIΠΠOΠOΛEITΩN

Конкордия права наляво, държи патера в дясната и рог на изобилие в лявата.

АЕ, 20 мм; 4,4 г, 2 ч.

Мушмов 1912, № 5112.

Инв.№ 4 Сз 2305

43. Антонин Пий (138–161 г.), Филипопол.

Л: AVTAI AΔPIA ANTΛNEIN

Глава на императора надясно с лавров венец.

Оп: Конкордия права наляво, държи патера в дясната и рог на изобилие в лявата.

АЕ, 17 мм; 4 г, 7ч.

Мушмов 1912, № 5112.

Инв. № 4 Сз 2305.

44. Антонин Пий (138–161 г.),Филипопол.

Л: AVT AI AΔPIA ANTΛNEIN

Глава на императора на дясно с лавров венец.

Оп: Конкордия права наляво, държи патера в дясната и рог на изобилие в лявата.

АЕ, 19 мм; 4,1 г, 2 ч.

Мушмов 1912, № 5112.

Инв. № 4 Сз 2305.

45. Антонин Пий (138–161 г.), Филипопол.

Л: AVT AI AΔPIA ANTΛNEINOC

Глава на императора надясно с лавров венец.

Оп: Конкордия права наляво, държи патера в дясната и рог на изобилие в лявата.

АЕ, 20 мм; 4,9 г, 2 ч.

Мушмов 1912, № 5112.

Инв. № 4 Сз 2305.

Гроб при стадиона (случайна находка)

46. Фаустина (?), провинциален бронз.

АЕ, 24 мм; 7,4 г, 1 ч.

Инв. № 4 Сз 5396.

Гроб при южните склонове на Аязмото)

2 монети

47.

Л:.....

Оп: (FEL TEMP REPARATIO)

Виртус пробожда повален конник.

АЕ, 18 мм; 2,3 г, 12 ч.

Инв. № 4 Сз 6009.

48. Гета (198–209 г.), Августа Траяна.

Л: CEПГЕ TAC

Бюст на императора надясно.

Оп: AVГTPAI(....).

АЕ, 18 мм; 3,6 г.

Инв. № 4 Сз 6009.

Гроб при стадиона (случайна находка)

49. Константин II (321–324 г.), Сисция.

Л: CONSTANTINUSIUNNOBC
Бюст на императора надясно с лавров венец.
Оп: CAESARUMNOSTRORUM
vot X в лавров венец
В отреза : SIS
AE, 19 мм; 3 г, 6 ч.
RIC VII 182, D.
Инв. №4 Сз 2307.

ЛИТЕРАТУРА:

Буюклиев 1962: Хр. Буюклиев. Нови гробни находки в Стара Загора и околността. – Археология, 1962, 4, 45–51.

Калчев 1994: Кр. Калчев. Погребални практики в некропола на Августа Траяна II – IV век. – В: Сборник Първи международен симпозиум – Севтополис. "Надгробните могили в Югоизточна Европа". Казанлък 4–8 юни 1993 г. В. Търново, 2004, 201–217

Мушмов 1912: Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. С., 1912.

Юрукова 1987: Й. Юрукова. Монетосеченето на градовете в Долна Мизия и Тракия II–III в. Хадрианопол. С., 1987.

RIC.V: P. H. Webb. The Roman Imperial Coinage. Vol. 5: Valerian to Amandus. London, 1962.

RIC.VI: C.V. Sutherland. The Roman Imperial Coinage. Vol. 6: From Diocletian's reform (A. D. 294) to the death of Maximinus (A. D. 313). London, 1967.

RIC.VII: P. M. Bruun. The Roman Imperial Coinage. Vol. 7: Constantin and Licinius. A. D. 313–337. London, 1966.

Schönert-Geiss 1991: Edith Schönert-Geiss. Die Münzpragung von Augusta Traiana und Traianopolis (Griechisches Münzwerk). – Schriften zür Geschichte und Kultur der Antike, 31, 1991.

NUMISMATIC MATERIALS FROM THE NORTHWEST PART OF THE NECROPOLIS OF AUGUSTA TRAJANA

Mariana MINKOVA

During 1980 in time of saving archaeological excavations 123 graves had been explored in the northwest part of the necropolis of Augusta Trajana. Independently of the ways of bury (normal or cremation), the coins had been put in the graves as a Haron votive offering. The author presents 49 coins founded in 28 graves of the northwest part of the necropolis begins from Emperor Titus (80–81) to Constantinus I (330–346).

НАХОДКА ОТ ПРОВИНЦИАЛНИ БРОНЗОВИ МОНЕТИ ОТ С. ЗВЕЗДА, ТЪРГОВИЩКО

Върбин ВЪРБАНОВ, Никола РУСЕВ

Село Звезда се намира на тринадесет километра от гр. Попово, в поречието на р. Черни Лом. В самото село има селищна могила, а в близките му околности тракийски надгробни могили, но не е локализирано селище от римския период (Дремсизова, Гинев 1991, 35–36). През античността долините на р. Русенски Лом и нейните притоци са гъсто населени и са едни от най-използваните пътни артерии. Находката от 110 римски републикански денари от с. Априлово, Поповско е свидетелство за ранното икономическо проникване на римляните в района (Герасимов 1955, 602). В близост до с. Звезда е минавал римският път от Никополис ад Иструм за Марцианопол. В района на гр. Попово са открити 15 колективни монетни находки от средата на III в., от които 7 са само от бронзови монети (Върбанов, под печат). Две от тях – от селата Дриново и Звезда не са съобщени в бюлетините за колективните монетни находки, открити в България. Обект на настоящата статия е находката от с. Звезда*.

Преди 1969 г. в околностите на селото са открити неизвестен брой бронзови монети на градските управи в Долна Мизия и Тракия. Няма информация къде точно, в какво и как са открити монетите. От тях 92 броя постъпват в Историческия музей – Попово, а останалата част е пръсната между частни лица. През 1971 г. находката е заведена под общ инвентарен № 306. В началото на 70-те години тя е дадена за консервация във ВИМ – Варна. Патината от всички монети е премахната след химическата им обработка и поради това сега те са с медно-жълт цвят. С този начин на обработка е загубена голяма част от информацията, която са носили. Няма данни за това дали находката е укрита в някакъв съд или направо в земята – в кожена или платнена кесия. По-вероятно е второто предположение, тъй като има екземпляри със сравнително запазен аверс и напълно изтрит реверс и обратно, т. е. това може да са били крайните монети, изложени на почвените влияния над 1700 години (№ 4, 16, 21, 22, 29, 48, 57, 63, 73, 74, 78, 80, 88). С това може да се обясни отчасти обезличеността и на последните по хронология монети. Но дори и така, силно изтритата повърхност на повечето от тях свидетелства за дълъг период на циркулация. Сравнение може да се направи с публикуваните находки от с. Славейково, Варненско (Лазаров 1996, 1–43) и с. Пчелище, Великотърновско (Илчева, Цочев 1979, 42–56), при които монетите са открити направо в земята, но се отличават с по-малката си степен на износеност.

Хронологическите граници на депото от с. Звезда обхващат времето на управление на император Септимий Север (193 – 211) до Филип Араб (244 – 249). По владетели и монетарници разпределението е представено на Таблица 1.

Изписването на имената на легатите върху реверсите на монетите на Пауталия, Никополис ад Иструм и Марцианопол улеснява статистическата обработка на находката. В нея са представени следните легати:

Тракия:

Sicinius Clarus (201/202 – 203/204) – 1 монета

Долна Мизия:

Pollienus Auspex (194 – 195) – 1
Cosconius Gentianus (195 – 198) – 1
L. C. Ovinius Tertullus (198 – 201) – 1
L. Aurelius Gallus (201 – 204) – 7
L Iulius Faustinianus (207 – 210) – 1
Flavius Ulpianus (210 – 213) – 9
Quintilianus (213 – 216) – 2
M. Statius Longinus (217) – 6
F. Pontianus (217) – 3
Marcius Agrippa (217/218) – 2
T. Flavius Novius Rufus (218 – 220) – 3
Iulius Antonius Seleucus (220 – 221) – 3
Serrius Titianus (220 – 221) – 2
Um. Terebentinus (226 – 227) – 5
T. Iulius Festus (227 – 228/229) – 2
Tullius Menophilus (238 – 241) – 3
Sabinius Modestus (241 – 243) – 6

(Датирането на легатите е по Ботева 1999, 331; Fitz 1966, 60).

На реверсите на монетите преобладават традиционни изображения на Фортуна, Конкордия и Немезида. Следват божества от официалния гръко-римски пантеон: Зевс, Хера, Хигия, Хермес, Атина, Асклепий, Аполон, Херакъл и Дионис. Срещат се и изображения на източни

Градове / Владетели	Никополис ад Иструм	Марцианопол	Одесос	Дионисопол	Томи	Хадрианопол	Филипопол	Пауталия	Месамбрия	Деултум	Анхиало	неизвестен	ОБЩО
Септимий Север	7	6				1	1				1	4	20
Юлия Домна	1							1					2
Септимий Север и Юлия Домна		1											1
Каракала	4	3	1										8
Каракала и Гета												1	1
Гета	1												1
Макрин	5	3										1	9
Диадумениан	3												3
Елагабал	3	6										3	12
Север Александър		6											6
С. Ал. и Юлия Мамеа		1											1
Максим	6									1			1
Гордиан III		3				4							13
Гордиан и Транквилина			2		1							3	6
Гордиан и Сарапис				1									1
Филип и Отацилия												1	1
Филип и Сарапис									1				1
Неопределени												2	2
Неопределени с два образа												3	3
ОБЩО	30	29	3	1	1	5	1	1	1	1	1	18	92

Таблица 1

божества – Сарапис и Кибела; на орел с разперени крила, крепостни порти, храм на Асклепий, императорът на кон, Абонданция, навита змия, Гета и Каракала един срещу друг и речно божество. Интерес предизвикват две монети – на Каракала от Марцианопол (№ 39), с надпис на аверса – ЄСТОС (!) ANTONINO, чиито реверс – орел върху украсен с гирлянди алтар, липсва при Б. Пик и Н. Мушмов и на Макрин от неизвестна монетарница (№ 80), при която в титулатурата на владетеля е вмъкната буква О (AVTKOΠƎΛCЄO(!)VHMAK).

Сигнирани в находката са седем монети от Одесос, Дионисопол, Маркианопол и Томи. От тях шест са обозначени с нумерална буква Е (Є) и една с Δ (№ 37, 56, 58, 61, 62, 63, 64). Диаметърът на монетите варира от 24 до 29 мм, а теглото от 5,45 г до 15,92 г. Към III номинал се отнася една монета на Максим Цезар от Деултум (№ 71). По теглови данни към III номинал могат да се отнесат още четири монети (№ 72, 84, 91, 92). По метрични характеристики останалите монети се причисляват към четвърти номинал (Shonert-Geis 1990, 29–85). Интерес предизвиква монетата на Гордиан и Транквилина от Одесос (№ 62), сигнирана с нумерална буква Є за V номинал, която е с най-ниско тегло – 5,45г и диаметър 24 мм.

Сложен е въпросът с укриването на монетите. Колективните монетни находки са индикатор на нашествията на варварски племена в римските провинции и понякога единствено свидетелство за тях (Gerov 1977, 110–115; Youroukova 1979, 281–287). Сигурни данни могат да ни дадат само публикуваните находки в унисон с всички други извори – писмени и епиграфски, съчетани с резултатите от археологически разкопки. Такива с неясна информация относно състава, обема и местонамирането им, не могат да служат като репер за конкретно варварско нашествие. Често горната им хронологическа граница се свързва автоматично с укриването им (Юрукова 1987, 109). В този смисъл отнасянето на всички на-

ходки от бронзови монети, завършващи с Филип към нашествията от 248, 250/251 г. води до една погрешна представа за ареала и мощта на нашествията. Прекратяването на дейността на монетарниците в Долна Мизия и Тракия в средата на III в. не води до изключване на провинциалните монети от циркулационния поток. Обикновенно предпочитани за трезориране са монетите от благородни метали, но от 350 депа от Северна България за периода I – III век, над 120 съдържат бронзови монети (Гущераклиев 2000, 17). Тези парични знаци продължават да изпълняват функциите си на редовно платежно средство до последните десетилетия на III в. Показателни в това отношение са смесените депа от с. Оногур, Добричко, съдържаща 30 бронзови монети до Филип Араб и 9 антониниана до Клавдий II Готски (Торбатов, 1990, 50–55) и тези от с. Слатина, Ловешко – 33 денара и антониниана до Емилиан и 37 бронзови монети до Гордиан III и от с. Овчага, Варненско – с две бронзови на Септимий Север и Гордиан III и посребрени до Максимиан Херкулий (Гущераклиев 1999, 15–35; Същият 2000, 51).

В разглежданата находка има петнадесет монети с по два бюста на аверса – Септимий Север и Юлия Домна (№ 37), Каракала и Гета (№ 79), Север Александър и Юлия Мамеа (№ 56), Гордиан и Транквилина (№ 61, 62, 64, 84-86), Гордиан и Сарапис (№ 63), Филип и Отацилия (№ 87), Филип син и Сарапис (№ 72) и три напълно изтрити (№ 88, 89, 91). Прави впечатление фактът, че те са от монетите с най-висока степен на износеност, т. е. дълго време са били в циркулация. Сред тях е и екземплярът на Филип и Отацилия, което поражда съмнения относно укриването на находката във връзка със събитията в периода 248 – 251 г.

Разглеждането на деветте монетни депа, открити в близкия ареал (Търговищко) от и след средата на III в. и достигналите до нас антични извори позволяват да възстановим отчасти историческата картина (Върбанов, под печат). Четири от находките завършват с монети на Филип Араб – от с. Долна Кабда, Садина, Макариополско (съдържащи денари и антониниани) и Черковна (от бронзови монети). Тези от Садина и Долна Кабда са открити в близост до разглежданата тук. Останалите две са от източната част на района, където е проучена и вилата при Търговище. Тук нумизматичният комплекс завършва с монета на Филип Араб (Гинев 1986, 34).

Първото нашествие при император Филип Араб е през 245 г. Тогава главният удар понася провинция Дакия. Само сведението на Зосим за опустошаването от карпите на областите по Дунав може да се свърже и с инвазия на юг от реката. Според Б. Геров при това нахлуване засегната е само близката до Дунав територия (Gerov 1977, 128–129). Следващото нашествие през 248 г. е засвидетелствано по добре в изворите (Дексип, Йордан и Historia Avgusta) – при него е обсаден Марцианопол, а нашествениците на юг от Дунав са готите в съюз с карпите, начело с Аргайт и Гунтерих (Буданова 1990, 84–85). Засегнати са източните части на Долна Мизия и Тракия, включително и днешният Търговищки район.

Силно пострадва източната част на Долна Мизия и при следващите нападения от 250/251 г., когато няколко групи готи и карпи под водачеството на Книва преминават Дунав в един широк ареал, а сам императорът намира смъртта си край Абритус (Gerov 1977, 132–141; Буданова 1990, 86–90). С последни емисии на Траян Деций са четири находки, открити в близост до тази от с. Звезда – от селата Крепча, Панайот Хитово, Садина и Кардам (Върбанов, под печат). Съставът им е от денари и антониниани. Тяхното разположение на картата показва, че нашествениците използват поречието на р. Черни Лом и много от неукрепените селища в района преустановяват своето съществуване в и около средата на III в. (Дремсизова-Нелчинова, Гинев 1991, 16-74).

На пръв поглед тези данни и износеността на последните хронологически монети от депото от с. Звезда дава основание да отнесем укриването му към нашествието от 250/251 г. Но поради липса на публикувани находки от този район и период и най-вече липсата на системни проучвания на неукрепените селища тук, не можем да твърдим това категорично.

Имайки предвид по-добрата степен на запазеност на една част от бронзовите монети от находките от с. Оногур, Добричко и Слатина, Ловешко (виж по-горе), които са били в циркулация съответно до времето на императорите Клавдий II Готски и Емилиан, можем да приемем като по-вероятно укриването на находката от с. Звезда при някои от многобройните нашествия от втората половина на III век (Gerov 1977, 141–145; Буданова 1990, 90–101). Възможно е свързването и с някои от откритите в североизточна България депа, укрити по времето на Галиен и Клавдий II и по-конкретно с тези от с.

Долно Новково, Търговищко и с. Тича, Сливенско (Върбанов, под печат), маркиращи пътя от поречието на р. Черни Лом към южна България, през Котленският проход. Те са достигнали до нас вследствие на нашествията от 267/268 г и 269 г. Както е известно от изворите, при второто нашествие, след неуспешната обсада на Марцианопол, едната част от нашествениците се отправя по море на юг, а останалата остава и опустошава Долна Мизия (Торбатов 1990, 53). Вероятно е използван пътят Марцианопол – Никополис ад Иструм, в близост до който е разположено сега с. Звезда.

Разбира се, това е условна реконструкция на събитията, предизвикали укриването на разглежданата тук находка. Потвърждението или отхвърлянето й ще стане след детайлното публикуване на всички монетни находки от този период, съчетано с информацията от археологическото проучване на укрепените и особено неукрепените антични селища в разглеждания район.

КАТАЛОГ**

НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ

Септимий Север

Легат Pollienus Auspex (194 – 195)

№ 1 Аверс: …CЄVHP…C...
Бюст на императора надясно с лавров венец.
Реверс:. K...NIKOП…
Херакъл наляво, с д. ръка подпрян на кривака си, а през л. преметната лъвска кожа. Зрънчест кръг.
↗ d 27 мм; 12, 64 г; Pick 1898, 356, № 1257 (**Табло 1**).

Легат L. Aurelius Gallus (201 – 204)

№ 2 Аверс: .....E.....
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс: …ΛΛOV / NIKOП….
Асклепий прав насреща, глава наляво, в д. ръка държи тояга с увита змия, а л. придържа наметка.
↑ d 26 мм; 10, 88 г; Pick 1898, 365, № 1307.
№ 3 Аверс: .....
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс:VПAVP……
→ ПРОСІСР
Немезида права наляво, с патера в д. ръка и жезъл в л. Долу в ляво колело.
↙ d 26 мм; 9, 42 г; Pick 1898, 367, № 1317 – вариант в надписа.
№ 4 Аверс: .....
Бюст надясно.
Реверс:VПAVP…A…..NI....
→ ПРОСІСТР
Фортуна (Тюхе) с калатос наляво, в д. ръка – кормило, в л. – рог на изобилието.
↙ d 26 мм; 9, 24 г; Pick 1898, 368, № 1320 – вариант в надписа.
№ 5 Аверс: AVK•Λ•…CEV…
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс: ...NIKOПOΛITΩN
→ …POCI
Хермес прав, гол насреща, с преметната през лявото рамо хламида. В д. ръка – кесия и кадуцей в лявата.
↗ d 25 мм; 9, 76 г ; Pick 1898, 364 , № 1302.

Легат Flavius Ulpianus (210 – 213)

№ 6 Аверс: ...ΛCЄПT…
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс: VΦΛOVΛПIAN / NIKOП…
Асклепий прав, насреща, гледа вляво. В д. ръка – тояга с увита около нея змия, л. придържа наметнатата през лявото рамо хламида. Зрънчест кръг.
↙ d 27 мм; 12, 06 г; Мушмов 1912, 58, № 909 (същият реверс има при легата L. Aurelius Gallus, но с аверс на С. Север – Pick 1898, 365, № 1307) (Табло 1).
№ 7 Аверс: AVTK …
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс: VΦΛOVΛПIAN / NIKOПOΛIT
→ ПРОСІ
Лице на тетрастилен храм, с триъгълен фронтон, украсен с тимпан и акротерий. Между колоните е представена статуя на Асклепий прав, с глава на ляво. С д. ръка държи тояга с увита змия.
↗ d 28 мм, 13, 21 г; Pick 1898, 371, № 1336. (**Табло 1**).

Юлия Домна

Легат L. Aurelius Gallus (201 – 204)

№ 8 Аверс:…ΛIA / ΔOMNA…
Бюст на императрицата надясно.
Реверс:... AΛΛOVNIK…
Орел с разперени криле, глава на дясно, в клюна венец.

↗ d 25 мм; 10, 69 г; Липсва при Pick.

Каракала

Легат L. C. Ovinius Tertullus (198 – 201)

№ 9 Аверс: AV•K•M•AVP•/ANTΩNINOC
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс:...TVΛΛ / OVNIKO…POCIC
Херакъл гол, с д. ръка замахва с кривак, а с л. държи лернийската хидра.
↙ d 28 мм; 10,64 г; Pick 1898, 401, № 1524.

Легат L. Aurelius Gallus (201 – 204)

№ 10 Аверс: AV•K•M•AVP•… ANT…
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс: VΠAVPГAΛΛOV•NIKOΠOΛ…OCI
Орел с обърната надясно глава, с разперени криле и венец в клюна. Зрънчест кръг.
↗ d 27 мм; 11, 02 г; Pick 1898, 408, № 1562.

Легат Flavius Ulpianus (210 – 213)

№ 11 Аверс:.....N.....
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс: VΦΛOVΛ… NIKOΠOΛIT
→ ΠROCI
Каракала (в дясно) и Гета с лаврови венци, облечени в тоги , прави, с лице един срещу друг, със стиснати десници. Зрънчест кръг.
↗ d 28 мм; 11, 50 г; Pick 1898, 411, № 1580.
№ 12 Аверс: …MAVP / ANTΩNINOC
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс: VΦΛOVΛΠIAV / NIKOΠOΛI
→ ΠROCI
Хера забулена, права, насреща, гледа вляво. В д. ръка – патера, в лявата – скиптър. Зрънчест кръг.
↗ d 27 мм; 12, 02 г; Pick 1898 , 409, № 1566 (**Табло 1**).

Гета

Легат Flavius Ulpianus (210 – 213)

№ 13 Аверс: …T...ΠГЄTACAV
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс: …ΛOVΛΠIAN..NIKOΠOΛ..
→ ΠROCI
Атина права, надясно, държи щит в л. ръка и копие с увита змия в д. Зрънчест кръг.
↗ d 29 мм; 11, 16 г; Pick 1898, 428, № 1665.

Макрин

Легат M . Statius Longinus (217)

№ 14 Аверс: AVTKMOΠΠEΛICEV / MA….
Бюст на императора надясно, с лавров венец, с ризница.
Реверс: VΠCTA….NΠROCI
Аполон гол, наляво. В д. ръка държи палмова клонка, а в л. лък. Зрънчест кръг.
↙ d 27 мм; 10, 22 г; Pick 1898, 445, № 1735 (**Табло 1**).
№ 15 Аверс:.....
Бюст на императора надясно, с лавров венец, с къса брада.
Реверс:...TATIΛONГIOV / NIKOΠO…
В лявото поле IC, в дясното – TP
→ Ω
Конкордия наляво, права с патера в дясната ръка и рог на изобилието в лявата.
↑ d 27 мм; 14, 68 г; Pick 1898, 454, № 1776
№ 16 Аверс: …ΠЄΛCЄV / MAKPЄI…
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс:...ΛONГ…
Изтрито изображение.
↓ d 25 мм; 10,67 г.

Легат Marcius Agrippa (217)

№ 17 Аверс:.....
Бюст на императора надясно, с лавров венец, с ризница.
Реверс: VΠAГRIΠΠA….ΩNΠP…
→ ICTPΩ
Фортуна (Тюхе) права, наляво. В д. ръка държи кормило, а в л. рог на изобилието. Зрънчест кръг.
↑ d 27 мм; 10, 01г; Pick 1898, 439, № 1710 – вариант в надписа.
№ 18 Аверс:...AVKOΠΠEΛCE / VHM…
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс: VΠAГ…OΛEITΩNΠROCIC
→ TPΩ
Хигия надясно, права, с патера в л. ръка и змия.
↗ d 27 мм; 12, 13 г; Pick 1898, 436, № 1694.

Диадумениан

Легат M. Statius Lonrinus (217)

№ 19 Аверс: MOΠ.....
Бюст надясно, гологлав
Реверс:…..OVNI / KOΠOΛITΩNΠRO….
Конкордия с калатос, права наляво, в д. ръка държи патера, а в л. – рог на изобилието. Зрънчест кръг.
↗ d 28 мм; 9, 20 г; Pick 1898, 471, № 1862.
№ 20 Аверс: .....ΠEΛANTΩNΔIAΔO…
Бюст надясно, гологлав.

Реверс: VΠCTATI..... ΛI
→ ...CICTP
В лявото поле – TΩ, в дясното N.
Хера права, наляво, държи патера и скиптър. Зрънчест кръг.
↙ d 28 мм; 15, 92 г; Pick 1898, 465, № 1833 – вариант в надписа.
№ 21 Аверс: .....MЄNIA...
Бюст надясно, гологлав.
Реверс: VΠCTAΛONTN OVNIKO....
Херакъл наляво, д. ръка подпряна на кривак и кожа преметната през л. Зрънчест кръг.
↑ d 27 мм; 9, 05 г; Pick 1898, 469, № 1856. (**Табло 1**).

Елагабал

Легат T. Flavius Novius Rufus (218 – 220)

№ 22 Аверс: .....ANT.....
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс: ..NO..... OCICTPON
Дионис, прав, наляво, гол. В л. ръка държи тирс, а в д. кантарос .
↗ d 27 мм; 11, 33 г; Pick 1898, 484, № 1931.
№ 23 аверс: ...ANTΩN..
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс: VΠNOB ...
→ ΠPOCI
Фортуна наляво, с калатос, в д. ръка – кормило върху кълбо, в л. – рог на изобилието. Зрънчест кръг.
↗ d 27 мм; 11, 87 г; Pick 1898, 492, № 1975 – вариант в надписа.
№ 24 Аверс: ...ANTONINOC
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс:..ΦOVNIKOΠOΛITΩNΠPO...
Хигия права надясно, в л. ръка със змия и патера.
↓ d 26 мм; 12, 90 г; Pick 1898, 486, № 1941 – вариант в надписа.

Гордиан III

Легат Sabinius Modestus (241 – 243)

№ 25 Аверс: AVTKMANTΩN....
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс: ....OΠOΛЄT...P
Атина права. В л. ръка държи копие, а с д. се подпира на щит.
Вдясно от фигурата – O
C
I
C
T
→ ON
↓ d 27 мм; 11, 99 г; Pick 1898, 507, № 2052 – вариант в надписа.
№ 26 Аверс: ...VTKMANT.. ΔIANOCA...
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс:....NIK / OΠOΛЄITΩN ΠPOC
В дясното поле – I
C
T
P
O
N
Зевс насреща, прав, с мантия наляво, държи патера и жезъл, долу вляво орел.
↑ d 27 мм; 10, 70 г; Pick 1898, 505, № 2042.
№ 27 Аверс: ..... Γ....
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс:...OΠOΛITΩNΠPOCIC.
→ΠΩ
Хермес прав, наляво, с дясният си крак стъпил на скала. В д. ръка държи кадуцей , през л. преметната хламида, държи кесия (?).
↙ d 28 мм; 13, 31г; Pick 1898, 508, № 2056 – вариант в надписа.
№ 28 Аверс: AVT.....AVГ
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс: VΠCAB.. OΔЄCTOVNIKOΠOΛ...I ....ICT
Хермес прав, гол, наляво. В д. ръка държи кесия, а в л. – кадуцей. Зрънчест кръг.
↓ d 28 мм; 10, 18 г; Pick 1898, 508, № 2058.
№ 29 Аверс: AVTKMANTГ / OPΔ...
Бюст на императора надясно с лавров венец . Зрънчест кръг.
Реверс: VΠCABMOΔ...
→ POCICTPON
Изображение изтрито. Конкордия (?) с калатос, седнала наляво. Зрънчест кръг.
↓ d 27 мм; 13, 48 г; Pick 1898, 513, № 2081 ?
№ 30 Аверс: ...K.M·ANTΩ. / ГOPΔ...
Бюст на императора надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс: VΠCABMOΔЄCTO ....
Неясна женска фигура, права, насреща В л. поле, отвесно – ICTPON
↙ d 26 мм, 12, 69 г.

Марцианопол

Септимий Север

Легат Cosconius Gentianus (195 – 198)

№ 31 Аверс: AVKΛCЄΠ / CЄVHPOCΠЄ

Бюст на императора надясно с лавров венец.
Реверс: ...NTIANOVMAP / KIAN.....
Зевс прав, наляво, гол с преметната през л. рамо хламида, в д. ръка – патера, в л. – скиптър. До него долу вляво орел (?). Зрънчест кръг.
↗ d 27 мм; 11,05 г; Pick 1898, 198, № 545 – вариант в надписа.

Легат L. Aurelius Gallus (201 – 204)
№ 32 Аверс: .....CЄ...
Бюст на императора надясно с лавров венец.
Реверс: VAVГАЛЛО...ЛІТΩN
Фортуна (Тюхе) наляво, в д. ръка – кормило, в л. – рог на изобилието. Зрънчест кръг.
↗ d 27 мм; 10,69 г; Pick 1898 , 201, № 559.

Легат L Iulius Faustinianus (207 – 210)
№ 33 Аверс: ... CЄVHPOC
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс: VI+AVCTINIANO/
VMAPKIANOПОЛІТΩN
Конкордия наляво с калатос, в д. ръка – патера, в л. – рог на изобилието.
↙ d 27 мм; 11,78 г; Pick 1898, 203, № 568 (**Табло 1**).

Легат Flavius Ulpianus (210 – 213)
№ 34 Аверс: ...K CЄПТ / CЄVHPOC
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс: ...ПІАN / OVMAPKIAN...
→ .....
Кибела с калатос, седнала на трон наляво, между два лъва, в д. ръка – патера, а с л. се подпира на тимпан.
↑ d 28 мм; 9,92 г; Pick 1898, 205, № 579 – вариант в надписа.
№ 35 Аверс: AVKΛC ... CЄVHPOC
Бюст на императора надясно, с лавров венец и мантия. Зрънчест кръг.
Реверс: V+ΛOVΛПІANOV / MAPKIANOПОЛІТΩN
Фортуна (Тюхе) наляво, с калатос, в д. ръка – кормило, в л. – рог на изобилието.
↑ d 24-27 мм; 9, 27 г; Pick 1898, 205, № 582 – вариант в надписа (**Табло 1**).

С неопределен легат
№ 36 Аверс: Бюст на императора надясно, с лавров венец.
AVTKΛCЄП / CЄVHPOCП..
Реверс:.....A / PKIANO...O....
Изображение изтрито – гола права мъжка фигура, наляво.
↙ d 27 мм; 9, 29 г.

Септимий Север и Юлия Домна
Легат Flavius Ulpianus (210 – 213)
№ 37 Аверс: AVKΛCЄПCЄVHPOC....
→ MNAC..
Срещуположни бюстове на Юлия Домна и Септимий Север с лавров венец (отляво) Зрънчест кръг.
Реверс: V+ΛOVΛПІANOV / MA....
Фортуна (Тюхе) с калатос наляво, в д. ръка – кормило, в л. – рог на изобилието. В полето горе в ляво нумерална буква Є. Зрънчест кръг.
↓ d 27 мм; 10,65 г; Pick 1898, 210, № 601 (Табло 2).

Каракала
Легат Flavius Ulpianus (210 – 213)
№ 38 Аверс: AVKMAVP / ANTΩNINOC
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс: V+ΛOVΛПІANOV / MAPKIANOПОЛ...
Аполон гол, прав, насреща. Д. ръка вдигната над главата, с л. държи лък. В дясно – колчан, а от ляво – увиваща се около дънер змия. Зрънчест кръг.
↑ d 27 мм; 10, 81 г; Pick 1898, 214 , № 622.
Легат Quintilianus (213 – 216)
№ 39 Аверс: .....VCTOC (!)ANTΩNINO
Бюст на императора надясно с лавров венец.
Реверс:VПKVINTІΛІANOVMAPKIA.....TON
Орел с разперени крила, с глава наляво, върху олтар, украсен с гирлянди.
↗ d 26 мм; 8,78 г; Pick 1898, 220, 247 – вариант в надписа (Табло 2).
№ 40 Аверс: .....AVPAN / TΩNINOC
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс: VПKVNTI.....NOПОЛІТΩN
Хадес – Сарапис с калатос, на трон наляво. Д. ръка изпъната над Цербер (?), а в л. скиптър. Зрънчест кръг .
↓ d 26 мм; 10, 42 г; Pick 1898, 218, № 636 – вариант в надписа.

Макрин
Легат F. Pontianus (217)
№ 41 Аверс: ...CЄ...MAK...
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс: ....ANOVMAPKIANO...
→ TΩN
Орел с разперени криле и венец в клюна наляво, глава надясно.
↗ d 26 мм; 10, 27г; Pick 1898, 235, № 714 – вариант в надписа.
№ 42 Аверс: ...CЄVHMA....INOC

Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс: VΠΠONT.....
Фортуна (Тюхе) наляво, с калатос, в д. ръка – кормило, в л. – рог на изобилието. Зрънчест кръг.
↗ d 25 мм; 10, 85 г; Pick 1898, 234, № 710.
№ 43 Аверс: ...MAKPENOC
I
Бюст на императора надясно, с лавров венец, с ризница. Зрънчест кръг.
Реверс: VΠΠONTIANOVMAP / KIANOΠOΛE..
Фортуна(Тюхе) наляво с калатос, в д. ръка – кормило върху кълбо, в л. – рог на изобилието. Зрънчест кръг.
↑ d 25 мм; 9,62 г; Pick 1898, 234, № 712 (**Табло 2**).

Елагабал

Легат Iulius Antonius Seleucus (220 – 221)
№ 44 Аверс: .....AVPHΛIOC / ANT...
Бюст на императора надясно с лавров венец.
Реверс:....VΛANTCEΛE / VKOVMAPKIANOΠOΛI → TΩN
Абонданциа (Анона?), права наляво, държи класове в д. ръка и рог на изобилието в л. Зрънчест кръг.
↗ d 26 мм; 12,01 г ; Pick 1898, 258, № 861 – вариант в надписа.
№ 45 Аверс: AVT...ΛI / ANTΩNEINOC
Бюст на императора надясно с лавров венец.
Реверс:..... ΛEVKOVMAPKIANOΠOΛITΩN
Конкордия наляво, права с патера в д. ръка и рог на изобилието в л.
↓ d 25 мм; 7, 85 г; Pick 1898, 259, № 851.
№ 46 Аверс: AVTKMAVPHΛI / AN.....C
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс: VΠIOVΛAN...
CEΛEVKOVMAPKIANOΠO...
Конкордия наляво, права с патера в д. ръка и рог на изобилието в л. Зрънчест кръг.
↙d 25 мм; 8,25 г; Pick 1898, 259, № 851.
№ 47 Аверс: AVTKMAVPHΛIOC / ANTΩNEINOC
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс:VΠIOVΛANT...
EVKOVMAPKIANOΠOΛITΩN
Хера в дълга дреха, права наляво, държи патера в д. ръка и жезъл в л.
↓ d 27 мм; 9,35г; Pick 1898, 253, № 817.

Легат Serrius Titianus (220 – 221)
№ 48 аверс: .... ANTΩ....
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс: VΠC...TITIANO.. ΛITΩN
Асклепий прав насреща, гледа наляво. В д. ръка държи тояга с увита около нея змия, а през л. преметната хламида.
↑ d 26 мм; 9, 85 г; Pick 1898, 264, № 887.
№ 49 Аверс: ...VTKMAVP.. ANTΩNEINOC
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс:...VΠCEPГTITIAN /....APKIA....
ΠOΛITΩN
Хермес прав, наляво, в д. ръка държи кадуцей, в л. кесия. Зрънчест кръг.
↑ d 27 мм; 10,08 г: Pick 1898, 264, № 884.

Север Александър

Легат Um. Tereventinus (226 – 227)
№ 50 Аверс: AVTKMAVP...AΛEΞANΔPOC
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс: HГOVMTEPEBENTINOVMAPKIANOPOΛIT ΩN
Зевс наляво, с патера в д. и скиптър в л. ръка.
↑ d 27 мм; 9,95 г; Pick 1898, 288, № 1023 - вариант в надписа (**Табло 2**).
№ 51 Аверс: AVTKMAVPCEVH / AΛE...
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс:HГOVMTEPEBENTINOVMAPKIANOPOΛI
Конкордия наляво, права. В д. ръка държи патера, а в л. рог на изобилието. В лявото поле долу Т, в дясното - ΩN. Зрънчест кръг.
↓ d 25 мм; 8,45 г ; Pick 1898, 290, № 1033 - вариант в надписа.
№ 52 Аверс: AVTKMA...AΛEZANΔPOC
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс: ..... BENTINOVMAPKIANOPOΛ .....
Фортуна с калатос наляво, в д. ръка– кормило, в л. – рог на изобилието. Зрънчест кръг.
↑ d 24 мм; 9,29 г; Pick 1898, 291, № 1037. (**Табло 2**).
№ 53 Аверс: AVTKMAVPCEVH / AΛE...OC
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс: ...ENTEIN... M... PK...OΠOΛEIT
→ ΩN
Хигия права надясно, в л. ръка със змия и патера. Зрънчест кръг.
↗ d 25 мм; 9,03г ; Pick 1898, 289, № 1028 – вариант в надписа (**Табло 2**).

Легат Tiberius Iulius Festus (227 – 229)
№ 54 Аверс: AVT...AΛ...POC
Бюст на императора надясно, с лавров венец.

Зрънчест кръг.
Реверс:VΠTIBIOVΛΦHCT…
В дясното поле, долу TΩN
Немезида - Еквитас права наляво, с везни в д. ръка и рог на изобилието в л. Долу в ляво колело. Зрънчест кръг.
↓ d 26 мм; 9,85 г; Pick 1898, 285, № 1004 – вариант в надписа.
№ 55 Аверс: …AΛEZ…PO…
Бюст на императора надясно, с лавров венец
Реверс:VΠTIBI..ΛΦHCTOV…
Хера права наляво, с патера в д. ръка и жезъл (?) в л.
↑ d 26 мм; 8,33 г; Pick 1898 , 283, № 995 – вариант в надписа.

Север Александър и Юлия Мамея

Легат Um. Tereventinus (226 – 227)

№ 56 Аверс:.....
Изображението и надписа изтрити. Два срещуположни силуета.
Реверс:HГ…TEPEB…
Конкордия, права наляво, с патера в д. ръка и рог на изобилието в л. Долу в ляво малък олтар. В полето в дясно нумерална буква Е. Зрънчест кръг.
↑ d 27 мм; 9,50 г; Pick 1898, 299, № 1079

Гордиан III

Легат Tullius Menophilus (238 – 241)

№ 57 Аверс: ... Г....
Образът изтрит.
Реверс:…MHNOΦIΛOVM / APKIANOΠO
→ ΛITΩ
Зевс на трон наляво, държи патера и жезъл. Долу орел.
↓ d 27 мм; 9, 33 г; Pick 1898, 301, № 1087 – вариант в надписа.
№ 58 Аверс: AVTKMANTГOP / ΔIANOCA..
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс:VΠMHN…M / APKIANOΠO
→ ΛITΩ
Зевс на трон наляво, държи патера и жезъл, долу орел. Зрънчест кръг. Нумерална буква Є , в полето горе в ляво.
↓ d 26 мм; 10, 71 г ; Pick 1898, 301, № 1087 – вариант в надписа (Табло 2).
№ 59 Аверс: ... NTГOP / ΔIANOCAV
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс:VΠMH… VMAPKIANOΠOΛ
→ ITΩN
Немезида права наляво, държи везни в д. ръка и жезъл в л. Долу колело.
↓ d 27 мм; 7, 84 г; Pick 1898, 302, № 1092 (**Табло 2**).

ОДЕСОС

Каракала

№ 60 Аверс: AVTK…ANTΩN….
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс: OΔHCC / ЄITΩN
Великият бог пред горящ жертвеник, държи патера в д. ръка и рог на изобилието в л.. Зрънчест кръг.
↑ d 26 мм; 8, 47 г; Pick-Reglinr 1910, 564, № 2281. (**Табло 3**).

Гордиан и Транквилина

№ 61 .....
Срещуположни бюстове на Гордиан (отляво) и Транквилина.
Реверс:.... CC …TΩN
Атина права наляво, държи копие в л. ръка, а в д. щит долу. Нумерална буква Е.
↗ d 26 мм; 7, 93 г; Pick-Reglinr, 583, № 2383.
№ 62 Аверс: …VTKMANTГORΔ….
→ .....
Срещуположни бюстове на Гордиан (в ляво) и Транквилина.
Реверс: ..... / CЄ...
Атина надясно, с копие в д. ръка. В дясно щит и сова (?). Долу в ляво нумерална буква Є.
↑ d 24 мм; 5, 45г; Pick-Reglinr 1910, 583, № 2386.

ДИОНИСОПОЛ

Гордиан и Сарапис

№ 63 .....
Срещуположни бюстове на Гордиан (отляво) и Сарапис. Надписът изтрит.
Реверс:ΔIONVCOΠ / OΛITΩN
Хигия права надясно, със змия и патера в л. ръка. Долу в ляво нумерална буква Е.
↙ d 26 мм; 9,09 г; Pick 1898, 136, № 395 (**Табло 3**).

ТОМИ

Гордиан и Транквилина

№ 64 Аверс: .....
Два срещуположни бюста.. Изображението и надписът изтрити.
Реверс: M / HTPO...O.....
Фортуна права, наляво. В д. ръка държи кормило, а в л. рог на изобилието. Нумерална буква Δ – горе в ляво.

↑ d 29 мм; 6, 98 г; Pick-Rerlinг 1910, 898, № 3549.

ТРАКИЯ

ХАДРИАНОПОЛ

Септимий Север

№ 65 Аверс: ...ΛCEΠTI / CEVHPOCΠ

Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.

Реверс: AΔPIANO ...

Конкордия права наляво. В д. ръка държи патера над пламтящ жертвеник, в л. – рог на изобилието.

↗ d 27 мм; 11,44 г; Юрукова 1987, 152, № 210.

Гордиан III

№ 66 Аверс: AVTKMANT.....V

Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.

Реверс:...AN / OΠOΛITΩN

Асклепий прав, насреща, с глава наляво, в д. ръка – тояга с увита змия, през л. преметната хламида. Зрънчест кръг.

↗ d 26 мм; 10, 87 г; Юрукова 1987, 214, № 564– вариант в надписа.

№ 67 Аверс: AVTKMAN / TΓOPΔIANOCΛ

Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.

Реверс: AΔPIANOΠOΛЄITΩN

Градско укрепление с отворена порта, фланкирана от две кули с конични покриви. Стената над портата завършва с три зъбера. Зрънчест кръг

↙ d 25 мм; 8,14 г; Юрукова 1987, 208, № 535 (**Табло 3**).

№ 68 Аверс: AVTKMANTΓ...

Бюст на императора надясно, с лавров венец.

Реверс:... N / OΠOΛ

→ ЄITON

Речен бог полулегнал наляво, с тръстиково клонче в д. ръка, а с л. ръка се опира на обърната урна, от която изтича вода. Зрънчест кръг.

↗ d 28 мм; 8, 92 г; Юрукова 1987, 197, № 469 (**Табло 3**).

№ 69 Аверс: ...ANT...OPΔIA...

Бюст на императора надясно, с лавров венец.

Реверс: AΔPIAN / O / Π / OΛЄITON

Сарапис с калатос, прав, с мантия наляво, д. ръка вдигната в знак за поздрав, а в л. държи напречно жезъл. Зрънчест кръг.

↓ d 28 мм; 8, 27 г ; Юрукова 1987, 199, № 480 (**Табло 3**).

АНХИАЛО

Септимий Север

№ 70 Аверс: ...KΛCЄΠT / CЄVHP...

Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.

Реверс:...ANΩNAΓXIAΛEΩN

Конник (императорът ?) в ход надясно, с вееща се хламида, в д. ръка – обърнато копие.

↙ d 25 мм; 10, 47 г; Strack 1912, 236, № 476 – вариант в надписа (**Табло 3**).

ДЕУЛТУМ

Максим Цезар

№ 71 Аверс: CIVLVERMAXIMVSCES

Бюст на Максим надясно, гологлав.

Реверс: COLFLP / ACD..VLT...

Немезида, права наляво, държи везни и жезъл.

↓ d 24 мм; 7,62 г; Jurukova 1973, № 222.

МЕСАМБРИЯ

Филип син и Сарапис

№ 72 Аверс: MAPIOVΛIOC.....

→ KA.....

...P...

Срещуположни бюстове на Филип син отляво и Сарапис с калатос отдясно.

Реверс: M.../ B /.....ΩN

Сарапис с калатос, наляво, д. ръка вдигната за поздрав, а л. държи напречно жезъл.

↙ d 25 мм; 6, 85 г; Карайотов 1992, 62, 45а (**Табло 3**).

ПАУТАЛИЯ

Юлиа Домна

№ 73 Аверс:...ΔOMNA...

Бюст на императрицата надясно

Реверс: HΓЄCIKI....

→ ΠAVT

A

Атина права, надясно. Д. ръка вдигната , държи копие. Долу в ляво – щит (?). Зрънчест кръг.

↙ d 28 мм; 15,34 г; Ruzicka 1933, 123, № 443 – вариант в надписа.

ФИЛИПОПОЛ

Септимий Север

№ 74 Аверс: AVTKΛC...CEVHPOCΠ

Бюст на императора надясно, с лавров венец.

Реверс: ΦIΛIΠΠO / ΠOΛEI

→ TΩN

Неясна права фигура.

↑ d 28 мм; 14, 96 г.

С НЕОПРЕДЕЛЕНИ МОНЕТАРНИЦИ

Септимий Север

№ 75 Аверс:.....
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс:.....
Дионис гол, прав, наляво, в л. ръка държи тирс, а в д. – грозд (?).
↗ d 26 мм; 9, 29 г.
№ 76 Аверс: .....POC
Бюст на императора надясно, с лавров венец
Реверс:. Напълно изтрит.
↙ d 27 мм; 10, 75 г.
№ 77 Аверс: .....Є....
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Надпис изтрит.
Реверс: .....O....
Изображението изтрито - гола мъжка фигура надясно (Асклепий?).
↙ d 28 мм; 11,96 г.
№ 78 Аверс: .....CEV....
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс: Надписът и изображението изтрити напълно.
↑ d 27 мм; 12,81 г.

Каракала и Гета

№ 79 Аверс: AVTKMAVPAN.....
Два срещуположни мъжки бюста.
Ревес: .....
Хигия, права, надясно. Със змия и патера в лявата ръка.
↗ d 25 мм; 7, 49 г.

Макрин

№ 80 Аверс: AVTKOΛCЄO (!) VHMAK.....
Бюст на императора надясно, с лавров венец. Зрънчест кръг.
Реверс: .....
Фортуна седнала наляво, в д. ръка държи кормило, а в л. рог на изобилието.
↙ d 25 мм; 7, 53 г (същият реверс има при монетите от Марцианопол, с аверс на Макрин и Диадумениан, при легата P. Pontianus – Pick 1898, 247, № 775).

Елагабал

№ 81 Аверс: .... ANTΩNINOC
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс:.....
Изображението и надписът изтрити – права фигура (Нике?).
↙ d 26 мм; 8, 10 г.

№ 82 Аверс: .... ANTΩN....
Бюст на императора надясно, с лавров венец.
Реверс: Надписът и изображението изтрити.
Неясна фигура, права насреща, с глава наляво (Асклепий ?).
↑ d 26мм; 9, 62 г.
№ 83 аверс: AVTKMAVP...IOC / ANT.....NOC
Бюст на императора надясно.
Реверс: .....
Женска фигура наляво (Немезида ?).
↓ d 26 мм; 8, 81 г.

Гордиан III и Транквилина

№ 84 Аверс:.... ΔIANO...
→ TPANKV....
Срещуположни бюстове на Гордиан (в ляво) и Транквилина.
Реверс:.....
→
Крепостна порта
↙ d 25 мм; 6, 65 г.

№ 85 Аверс: ....ГОРΔI...
→ ....AN....
Срещуположни бюстове на Гордиан (в ляво) и Транквилина.
Реверс: .....P .....
Фигура с дълга дреха и калатос, наляво.
↑ d 24 мм; 9, 62 г.
№ 86 Аверс: .... KMANTГ ..ΔIA...
→ TPAN....
Срещуположни бюстове на Гордиан (в ляво) и Транквилина.
Реверс:.....
Женска фигура наляво (Атина с щит и копие?).
Нумерална буква Є в полето горе в ляво.
↓ d 26 мм; 6,52 г.

Филип и Отацилия

№ 87 Аверс:.....Λ....ΛIП....
→ .....
Два срещуположни бюста..
Реверс:.....
Права фигура, наляво. В д. ръка държи патера (?).
↙ d 25 мм; 7,17 г. (**Табло 3**).

Нечетливи:

№ 88 Аверс:.....
Срещуположни бюстове. Изображението и надписът изтрити.
Реверс: .....
Змия с четирикратно нагънато тяло, изправена

с обърната надясно глава.
↙ d 25 мм; 8, 02 г.
№ 89 Аверс:.....
Срещуположни бюстове. Изображението и надписът изтрити.
Реверс: .....
Права фигура, наляво (Артемида?).
↗ d 25 мм; 8,55 г.
№ 90 Аверс: .....
Бюст на императора надясно. Изображението и надписът изтрити.
Реверс:.....
Седнала женска фигура, наляво. Изображението и надписът изтрити.
↙ d 27 мм; 9, 41 г.
№ 91 Аверс: .....
Два срещуположни бюста. Изображението и надписът изтрити.
Реверс:.....
Неясна права фигура.
↑ d 25 мм; 6, 19 г.
№ 92 Аверс:.....
Бюст на императора надясно. Надписът изтрит.
Реверс : .....
Женска права фигура, наляво.
↓ d 25 мм; 5, 50 г.

БЕЛЕЖКИ:

* Находката се публикува със съдействието на г-н Иван Атанасов, директор на ИМ – Попово, за което му изказваме благодарност.

** Изказваме благодарност на ст. н. с. д-р Д. Драганов от РИМ – Русе за предоставените каталози и оказаната помощ при определяне на някои от монетите.

ЛИТЕРАТУРА:

Ботева 1999: Д. Ботева. Долна Мизия и Тракия в римската имперска система (193 -217/218 г. сл. Хр.).С., 1999.

Буданова 1990: В. Буданова. Готы в эпоху Великого переселения народов. Москва, 1990.

Върбанов, под печат: В. Върбанов. Колективни монетни находки II – III век от Търговищкия район. – Известия на Исторически музей Търговище, II, (под печат).

Герасимов 1955: Т. Герасимов. Колективни находки на монети. – ИБАИ, 1955, 602.

Гинев 1986: Г. Гинев. Вила рустика при Търговище. – Археология, 1986, 1, 29–36.

Гущераклиев 1999: Р. Гущераклиев. Две монетни находки от Ловеч и Слатина II – III век. – Известия на Исторически музей Ловеч, 1999, 4, 15–39.

Гущераклиев 2000: Р. Гущераклиев. Колективни находки, съдържащи бронзови монети на градски управи II – III век, намерени в Северна България. – Известия на Исторически музей Ловеч, 5, 2000, 16–109.

Дремсизова-Нелчинова, Гинев 1991: Цв. Дремсизова-Нелчинова, Г. Гинев. Археологически паметници в Търговищкия район. С., 1991.

Илчева, Цочев 1979: В. Илчева, М. Цочев. Колективна находка колониални бронзови монети от с. Пчелище, Великотърновски окръг. – Археология, 1979, 1, 42–56.

Карайотов 1992: И. Карайотов. Монетосеченето на Месамбрия. Бургас, 1992.

Лазаров 1996: Л. Лазаров. Циркулация и трезориране на колониалните монети с по два образа на аверса (във връзка с находката от с. Славейково, Провадийско). – Нумизматични изследвания, 1996, 3– 4, 1–43.

Мушмов 1912: Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. С., 1912.

Торбатов 1990: С. Торбатов. Монетна находка от Оногур, Добричко. – Известия на Народния музей Варна, 1990, 26 (41), 50–56.

Юрукова 1987: Й. Юрукова. Монетосеченето на градовете в Долна Мизия и Тракия II – III в. Хадрианопол. С., 1987.

Gerov 1963: B. Gerov. Die rotishe invasion in Moesien und Thrakien unter Decius im lihte der hortfunde. – In: AAPh, 1963, 127–146.

Gerov 1977: B. Gerov. Die Einfalle der Nordvolker in der Ostbalkanraum im Lichte der Munzschatzfunde das 2. und 3. Jh. (101– 284). – In: Aufstier und Niederrgang der Romishen Welt, II, 6, 1977, 110–181.

Fitz 1966: J. Fitz. Die laufbahn der Statthalter in der romischen Provinz Moesia inferior. Weimar, 1966.

Jurukova 1973: J. Jurukova. Die Munzprarunr von Deultum. Berlin, 1973.

Pick 1898: B. Pick. Die Antiken Munzen von Dacien und Moesien, I, Berlin, 1898.

Pick-Reglinr 1910: B. Pick, K. Reglinr. Die Antiken Munzen von Dacien und Moesien, II, Berlin, 1910.

Ruzicka 1933: L. Ruzicka. Die Munzen vin Pautalia. – Известия на Българския Археологически Институт, VII, 1933, 1– 217.

Schonert-Geis 1990: Ed. Schonert-Geis. Das moesisch-trakische Wahrunrssystem in der romischen Kaizerzeit. – In: Klio, 1990, 72, 3– 106.

Strack 1912: M. Strack. Die Antiken Munzen von Thrakien. Berlin, 1912.

Youroukova 1979: J. Youroukova. La circulation des monnaies en Bulgarie I-Iis. et leur importance historique. Studien zu fundmunzen der antike. Band I, Berlin, 1979.

Табло 1: *Находка от провинциални бронзови монети от с. Звезда, Търговищко*

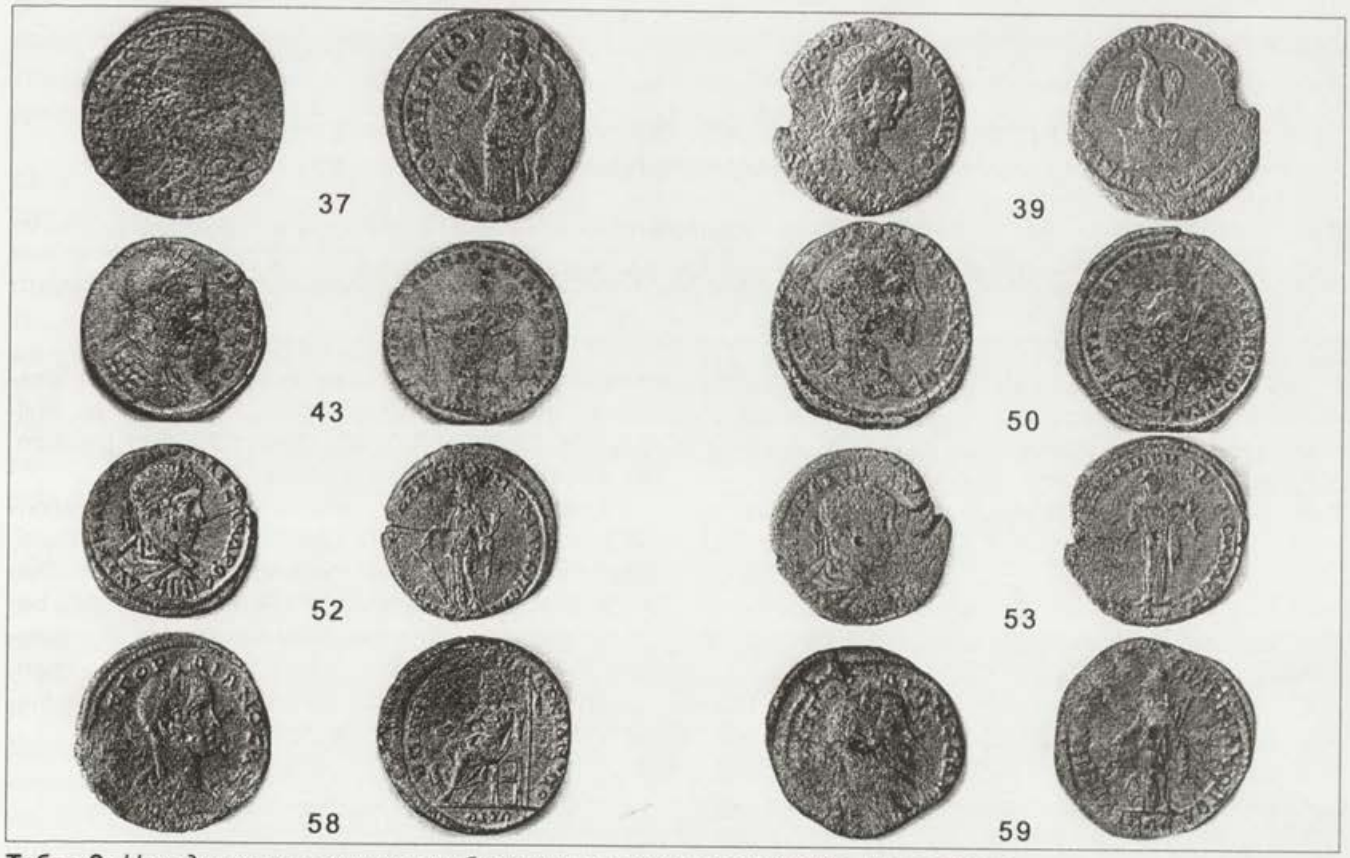

Табло 2: *Находка от провинциални бронзови монети от с. Звезда, Търговищко*

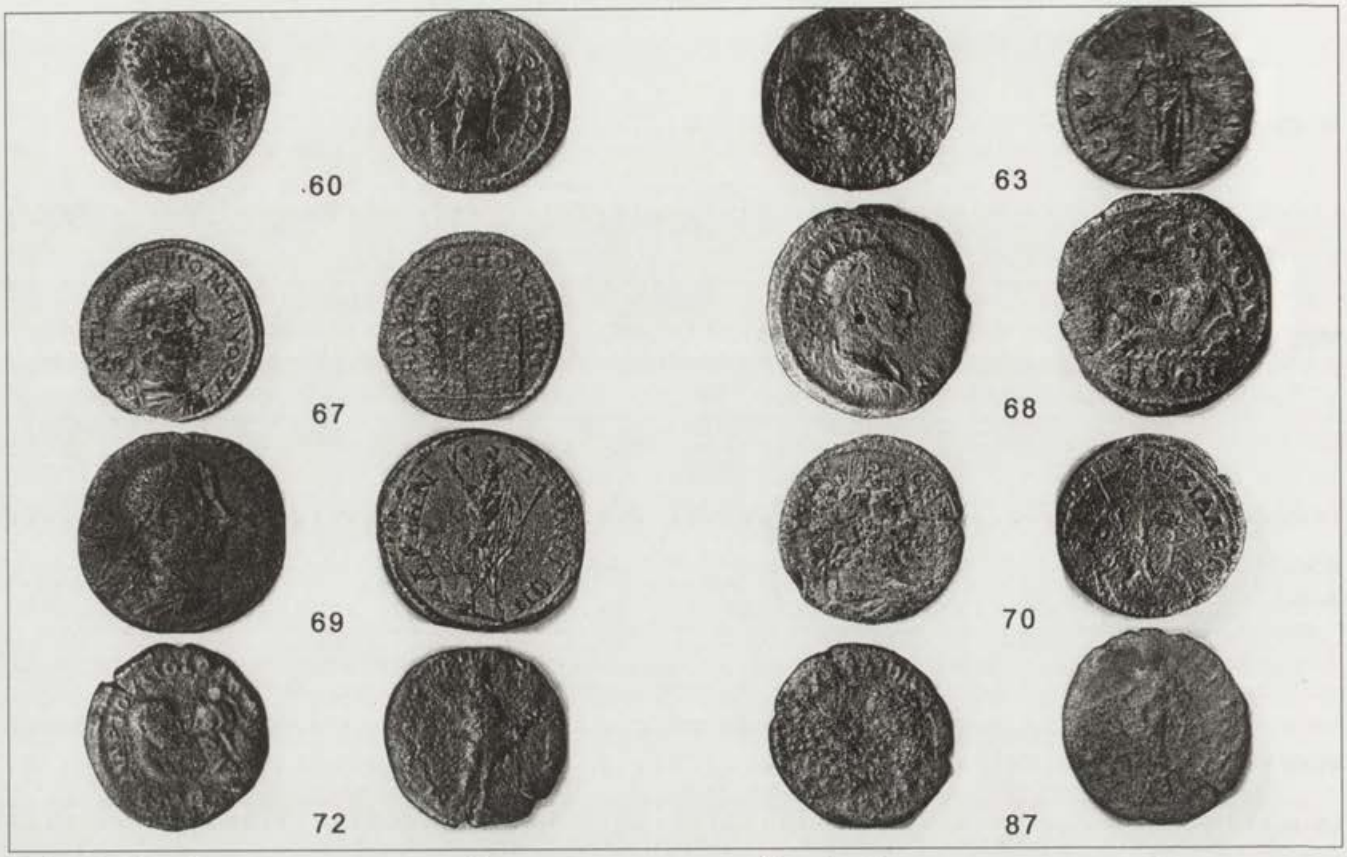

Табло 3: *Находка от провинциални бронзови монети от с. Звезда, Търговищко*

COINS HOARD FROM THE VILLAGE OF ZVEZDA, TARGOVISTE REGION

Varbin VARBANOV, Nikola RUSEV

(Summary)

The hoard from village of Zvezda, Targoviste rerion, contains 92 coins which can be divided as follows (by emperors): S. Severus– 20; Ulia Domna– 2; S. Severus and Ulia Domna– 1; Caracala – 8; Geta– 1; Caracala and Geta – 1; Macrinus – 9; Diadumenianus– 3; Elagabal– 12; S. Alexander – 6; S. Alexander and Ulia Mamea – 1; Maxim– 1; Gordianus III– 13; Gordianus and Tranquilina– 6; Gordianus and Sarapis– 1; Filip Arab and Otacilia– 1, Filip Junior and Sarapis– 1; undetermined coins– 5.

Most of the coins (30 %) were minted in Nicopolis ad Istrum and Marcianopol (30 %), but isolated exemplars from other mints in Lower Moesia and Thracia as Odesos, Tomi, Dionisopolis, Hadrianopolis, Philipopolis, Pautalia, Anhialo, Mesambria and Deultum are also represented in the hoard.

Although mints in Lower Moesia cease functioning in mid-3rd century AD, bronze coins, minted there, remain in circulation until the end of the century. The chronologically latest coins of the Zvezda hoard's being heavily worn off proves their long period of circulation. This allows to assume that the coins have been hidden during some of the numerous incursions in the second half of the third century.

РИМСКИТЕ МОНЕТИ ОТ ЕДНА ЛИЧНА КОЛЕКЦИЯ, СЪХРАНЯВАНА ВЪВ ФОНДА НА ИСТОРИЧЕСКИЯ МУЗЕЙ – ХАСКОВО

Мариана СЛАВОВА

Предмет на публикацията са 75 добре запазени римски императорски монети – част от колекция[1], откупена през 1988 г. и съхранявана в нумизматичния фонд на отдел „Археология" при Историческия музей в Хасково. Монетите – от които 46 антониниани, 18 денара, 1 фолис и 9 автономни бронзови монети, се вместват хронологично във времето от Веспасиан (69–79) до Лициний I (307–323), т. е. от втората половина на I в. до първата половина на IV в. Предпочитанията безусловно са към монетосеченето на войнишките императори – Гордиан III (238–244), представен в колекцията от 23 антониниани (**Обр. 28–50**) и 1 бронзова монета на градската управа в Марцианопол (**Обр. 51**) – общо 24, и Филип I (244 – 249 г.) от 17 антониниани (**Обр. 52–68**). Известно е, че това са едни от най-често срещаните монети по нашите земи от III в., доказателство за което са колективните находки от този период (Божкова 1999, 45; Динкова 1993; Лазаров 1996; Минкова 2000; Найденова 1975). Според нас колекцията заслужава интерес поради богатата палитра от изображения върху реверсите, както и с разнообразието на лицевите печати, особено при монетите на Гордиан III и Филип I.

Преобладаващата част от екземплярите са отсечени в столичната монетарница. От продукцията на провинциалните монетарници най-много – 7, са монетите на Марцианопол. Шест представят един и същ тип – два, обърнати с лице един към друг бюста, при които е спазена традиционната диспозиция (**Обр. 16.1– 20.1; 51.1**). Известно е, че монети от този интересен тип секат и други градски управи, но единствената, която го развива и налага до управлението на император Гордиан III е марцианополската. (Юрукова 1987, 100) Пет от посочените (**Обр. 16 – 20)** се отнасят към краткия период от около 14 месеца, когато Марцианопол отсича в огромно количество големи номинали с имената и портретите на Макрин (217–218) и Диадумениан (217–218) (Ботева 1997, 292). Времевият диапазон можем да стесним с още няколко месеца – от края на 217 до началото на 218 г., ако потърсим хронологични основания в дължината на брадата, регистрирана от досега познатия нумизматичен материал в портретите на Макрин (Ботева 1997, 302). Върху аверса на последната от марцианополските монети стоят изображенията на Гордиан III и Серапис (**Обр. 51.1**). Няколко монетарници отсичат емисии от този характерен тип – Марцианопол, Одесос, Деултум, Никополис ад Иструм, Дионисопол, всички разположени около делтата на Истрос. Логично е това да се свърже с военните операции на римската армия през 242 г., когато Гордиан III отблъсква поредното варварско нападение по лимеса (Тачева-Хитова 1981,10). Традицията за сигниране с гръцки нумерални букви е спазена при всички екземпляри (Ботева 1997, 305) – в случая Е, а тази с Гордиан III и Серапис има и втора нумерална буква – N. Откриваме и практиката да се изписва името на легата – Pontianus при Макрин и Диадумениан (**Обр. 17.2–20.2**), Julius Antoninus Selevcus – при Елагабал (218–222) (**Обр. 23.2**) и Menophilus (**Обр. 51.2**) – при Гордиан III.

Последната от марцианополските монети е на Елагабал (**Обр. 23**). По една монета от Никополис ад Иструм (**Обр. 10**) и Деултум (**Обр. 25**), съответно на Септимий Север (193–211) и на Александър Север (222–235), допълват картината на провинциалното монетосечене в колекцията.

Красотата на жената и модата в прическите, а не на последно място и активната ѝ роля в политическия живот на империята, можем да проследим в портретните изображения върху денарите на Фаустина (Димитрова 1969,44) – по един при Антонин Пий (138–161) (**Обр. 6**) и като съпруга на Марк Аврелий (161–180)(**Обр. 7**), на Юлия Домна (Димитрова 1969, 46) – при Каракала (211–217) (**Обр. 15**), на Юлия Мамея (**Обр. 26**) – майката на Александър Север и върху трите антониниани на жената на Филип I – Отацилия (**Обр. 69–71**). Две от монетите (**Обр. 69 и 70**) се срещат сравнително рядко (Mattingly, Sydenham 1962).

Макар да не излизат извън канона на иконографската схема, не по-малко интересни и разнообразни са реверсните типове в колекцията. Гръко-римските божества са сред най-предпочитаните – Юпитер се среща върху 6 от

монетите (**Обр. 9. 2; 28.2; 29.2; 38.2; 72.2; 75.2**), следван от Виктория – върху 5 (**Обр. 22.2; 31.2; 64.2; 65.2; 74.2**), и Аполон – върху 4 (**Обр. 18.2; 19.2; 39.2; 40.2**).

Реверсните изображения на монетите от марцианополската монетарница акцентират върху популярността на здравеносните божества сред жителите на града (Гочева 1974; Мирчев и Тончева 1956). Култът към Аполон като покровител и защитник на града от злини и лечител (Гочева 1974, 70) е запечатан върху две от монетите на Макрин и Диадумениан (**Обр. 18.2; 19.2**). Като лечител и във връзка с лековитите минерални извори е почитан Асклепий (Гочева 1974,75) – култ, засвидетелстван върху друга тяхна монета (**Обр. 17.2**). Хигия (Гочева 1974, 70) – представена с познат и установен тип, също намира място в колекцията (**Обр.16.2; 23.2**). Картината допълват Кибела (**Обр. 20.2**) – добила популярност по време на управление на династията на Северите (Лазаренко 2003, 77) и почитана от малоазийското население на града, и известен в литературата реверсен вариант на Серапис (**Обр. 51.2**) – върху монета на Гордиан III (Мирчев, Тончева 1956, 76).

КАТАЛОГ[2]

монетен тип: лице / опако / монетарница/
год. на отс. / RIC

ВЕСПАСИАН

1. Л. IMP CAESAR / VESP AVG Бюст надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.
Оп. Между две лаврови клонки, по средата в полето COS V. Зрънчест кръг.
AR, д. – 21 мм, т. – 2,96 г, инв. N 1584, **Обр. 1.1; 1.2**.
74 г., R I C 72

Обр. 1.

ХАДРИАН

2. Л. IMP CAESAR TRAIN HADRIANVS AVG Бюст надясно с лавров венец и броня. Зрънчест кръг.
Оп. P M TR / COS / I I Пиетас права, наляво, с ръце вдигнати нагоре. Надпис по средата в полето P I E / T A S. Зрънчест кръг.
AR, д. – 18,6 мм, т. – 3,14 г, инв. N 1578, **Обр. 2.1; 2.2**.
118 г., R I C 45a

Обр. 2.

3. Л. HADRIANVS / AVGVSTVS P P Бюст надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.
Оп. CLEMEN / TIA AVG, в отреза – COS I I (I) Клементия права, наляво, държи патера в д. р. В л. р., преметнала дрехата си, държи скиптър. Зрънчест кръг.
AR, д. – 19,2 мм, т. – 3,25 г, инв. N 1576, **Обр. 3.1; 3.2**.
128 г., R I C 359

Обр. 3.

АНТОНИН ПИЙ

4. Л. ANTONINVS AVG PIV / S P P TR P COS I I I Бюст надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.

Оп. Няма легенда. Императорът прав, надясно, стъпил върху кълбо, държи копие в д. р. и паразониум в л. р. Зрънчест кръг.
AR, д. – 17,5 мм, т. – 3,10 г, инв. N 1575, **Обр. 4.1; 4.2**.
140–143 г., R I C 105b

5. Л. ANTONINVS AVG PIVS P P TR P XX I I Бюст

Обр. 4.

надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.
Оп. S A L V T I A V G / COS IIII. Салус права, глава наляво, в л. р. държи скиптър, с д. р. държи патера и храни змия, излизаща от олтар. Зрънчест кръг.
AR, д. – 19,4 мм, т. – 3,29 г, инв. N 1575, **Обр. 5.1; 5.2.**
158 г., R I C 305

Обр. 5.

ФАУСТИНА I (при Антонин Пий)

6. Л. FAVSTINA AVG ANTONINI AVG PI I FIL - Бюст надясно с коса, прибрана в малък стегнат кок. Зрънчест кръг.
Оп. (C) ONCOR / DIA - Конкордия права, насреща, глава надясно, държи с д. р. дрехата си, а в л. – рог на изобилието. Зрънчест кръг.
AR, д. – 19,3 мм, т. – 3,43 г, инв. N 1583, **Обр. 6.1; 6.2.**
152–154 г., R I C 500b

Обр. 6.

ФАУСТИНА II (съпруга на Марк Аврелий)

7. Л. FAVSTI(NA) AVGVSTA Бюст надясно с коса, прибрана в малък стегнат кок. Зрънчест кръг.
Оп. IVNONI / REGIN(AE) Юнона седнала наляво, държи патера в д. р. и скиптър в л. До краката й– паун. Зрънчест кръг.
AR, д. – 18,5 мм, т. – 2,78 г, инв. N 1579, **Обр. 7.1; 7.2.**
116–180 г., R I C 694

Обр. 7.

СЕПТИМИЙ СЕВЕР

8. Л. L SEPT SEV PERT (A)VG IM(P) V Бюст надясно с лавров венец. Зрънчест кръг. Оп. P M TR P I I I COS I I (P P) Минерва права с шлем, наляво, държи копие и щит пред тялото си. Зрънчест кръг.
AR, д. – 19,1 мм, т. – 3, 31 г, инв. N 1582, **Обр. 8.1; 8.2.**
195 г., R I C 61

Обр. 8.

9. Л. SEVERVS / PIVS AVG Бюст надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.
Оп. P M TR P XI I I / COS I I I P P Юпитер гол насреща, с глава обърната наляво, държи мълния в д. р. и скиптър в л. Долу, в краката му – орел наляво, глава назад. Зрънчест кръг.
AR, д. – 18,8 мм, т. – 3,58 г, инв. N 1574(в), **Обр. 9.1; 9.2.**
205 г., R I C 196

Обр. 9.

10. Л. AV K Λ C / CEVHPOC Бюст надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.
Оп. HIKOП(OΛIT)ΩN ПРОСІ Орел наляво, с обърната назад глава, държи венец в клюна си. Зрънчест кръг.
AE, д. – 18,5 мм, т. – 2,46 г, инв. N 1588, **Обр. 10.1; 10.2.**
Мушмов, 983

Обр. 10.

КАРАКАЛА

11. Л. M AVR ANTON / CAES PONT(IF) Бюст надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.
Оп. SECVRITAS PERPETVA Минерва с шлем насреща, с глава обърната наляво, с д. р. се обляга върху щит, в л. държи копие. Зрънчест кръг.
AR, д. – 18 мм, т. – 2,72 г, инв. N 1574(e), **Обр. 12.1; 12.2**. 196–197 г., R I C 2

Обр. 11.

12. Л. ANTONINVS PIVS AVG BRIT Бюст надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.
Оп. MONETA AVG Монета права, наляво, държи везни в д. р. и рог на изобилието – в лява. Зрънчест кръг.
AR, д. – 19 мм, т. – 3,10 г, инв. N 1574(e), **Обр. 13.1; 13.2**. 210–213 г., R I C 224

Обр. 12.

13. Л. ANTONINVS PIVS AVG GERM Бюст надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.
Оп. P M TR P XVIII COS IIII P P Асклепий с голи гърди, прав насреща, глава наляво, държи в д. р. жезъл, около който се увива змия. Долу вдясно – глобус. Зрънчест кръг.
AR, д. – 19 мм, т. – 3,13 г, инв. N 1574(e), **Обр. 14.1; 14.2**. 215 г., R I C 251

Обр. 13.

14. Л. ANTONINVS PIVS AVG GERM Бюст надясно с лъчиста корона. Зрънчест кръг.
Оп. P M TR P XVIIII COS IIII P P Серапис с калатос, прав, с глава обърната наляво, държи скиптър в л. р., а дясна - вдигната за поздрав. Зрънчест кръг.
AR, д. – 23,7 мм, т. – 4,73 г, инв. N 1574(e), **Обр. 15.1; 15.2**. 216 г., R I C 280d

Обр. 14.

ЮЛИЯ ДОМНА (при Каракала)

15. Л. IVLIA PIA FELIX AVG Бюст надясно. Къдрава коса на симетрични вълни до раменете, подвита на руло. Зрънчест кръг.
Оп. VENVS GENETRIX Венус седнала, наляво, в д. р. държи ябълка,
а в л. – скиптър. В краката ѝ – малкият Купидон. Зрънчест кръг.
AR, д. – 19,1 мм, т. – 3, 16 г, инв. N 1574(г), **Обр. 15.1; 15.2**. 217 г., R I C C 389b

Обр. 15.

МАКРИН И ДИАДУМЕНИАН

16. Л. Не се чете. Два бюста един срещу друг. Оп. ... Υ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΕΙ ... (Името на легата не се чете.) Зрънчест кръг.
Хигия права, надясно, храни змия в патера. В полето вляво Е. Зрънчест кръг.
AE, д. – 25,6 мм, т. – 9,24 г, инв. N 1594, **Обр. 16.1; 16.2**. Мушмов 586, XI 9

Обр. 16.

С името на легата Pontianus

17. Л. ... CEYH MAKPEINOC ...
M OΠΠEΛ AN
TONINOC ΔI
AΔOYME ... Два бюста един срещу друг. Зрънчест кръг.
Оп. ΥΠ PONTIAN / OY MAPKIANOΠOΛ, в отреза EITΩN.
Асклепий прав, насреща, с глава обърната наляво, се опира на тояга, около която се увива змия. Вдясно в полето – Е. Зрънчест кръг.
AE, д. – 27 мм, т. – 11,82 г, инв. N 1594, **Обр. 17.1; 17.2.** Мушмов 534, VI 25

Обр. 17.

18. Л. ... CEYH MAKPEINOC ... M OΠΠEΛ ANTONINOC ΔIAΔOYME ...
Два бюста един срещу друг. Зрънчест кръг.
Оп. (ΥΠ PON)TIANOY MAP / K(IANOΠOΛEITΩN).
Аполон прав, насреща, с глава надясно, д. р. – над главата, в лява държи лък. Пред него – дърво, около което се увива змия. Вляво в полето – Е. Зрънчест кръг.
AE, д. – 27,4 мм, т. – 11,50 г, инв. N 1594, **Обр. 18.1; 18.2.** Мушмов 530, VI 4

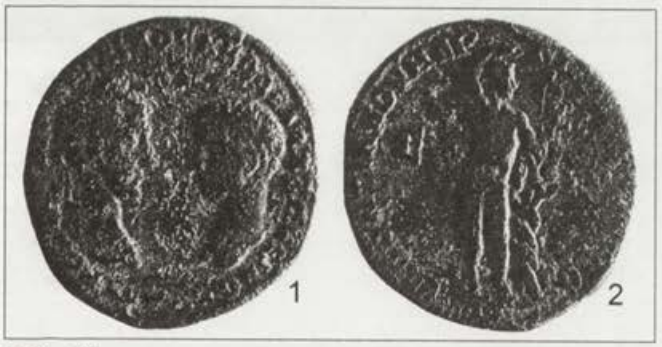

Обр. 18.

19. Л. (AY K OΠΠE CEYH MAKP)EINOC K M OΠΠEΛ ANTONINOC
Два бюста един срещу друг. Зрънчест кръг.
Оп. (ΥΠ PONTIA)NO / Y M / APKIANOΠOΛI(TΩN).
Аполон прав, насреща, с глава наляво, в д. р. държи патера над жертвеник, а в л. – клонче. Вдясно в полето – Е. Зрънчест кръг.
AE, д. – 27,8 мм, т. – 9,80 г, инв. N 1594, **Обр. 19.1; 19.2.** Мушмов 564, VI 9

Обр. 19.

20. Л. (AY K OΠΠE CEYH MAKPEINOC K M) OΠΠEΛ ANTONEINOC
Два бюста един срещу друг. Зрънчест кръг.
Оп. (ΥΠ PON)TIANOY MAPKIANOΠOΛI / в отреза TΩN.
Кибела наляво, с калатос на главата, седнала на трон между два лъва. В д. р. държи патера, а с л. се опира на тъпанче. Горе, в полето пред нея – Е. Зрънчест кръг.
AE, д. – 28 мм, т. – 11,23 г, инв. N 1594, **Обр. 20.1; 20.2.** Мушмов 556, IX 5

Обр. 20.

ЕЛАГАБАЛ

21. Л. IMP ANTO / NINVS AVG Бюст надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.
Оп. LIBERTAS / AVGVSTI Либерта седнала наляво, държи pileus в д.р. и скиптър в лява. Зрънчест кръг.
AR, д. – 20,8 мм, т. – 2,77 г, инв. N 1574(e), **Обр. 21.1; 21.2.** 220–222 г., R I C 115

Обр. 21.

22. Л. IMP ANTONINVS PIVS AVG Бюст надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.

Оп. VICTORI / A / AVG Виктория между два овални щита, лети наляво, държи гирлянд (венец). В полето зад нея – звезда. Зрънчест кръг.
AR, д. – 18,8 мм, т. – 2,74 г, инв. N 1574(з), **Обр. 22.1; 22.2**.
220–221 г., R I C 161 b

Обр. 22.

23. Л. AVT K M AVPHΛIOC / ANTΩNEINOC Бюст надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.
Оп. ΥΠ IOYΛ ANT CEΛE / YKOY MAPKIANOΠO _____ (С името на легата Julius Antoninus Selevcus) ΛITΩN Хигия права, надясно, храни змия от патера. Зрънчест кръг.
AE, д. – 26,8 мм, т. – 10,05 г, инв. N 1586, **Обр. 23.1; 23.2**. Мушмов 659, XI 9

Обр. 23.

АЛЕКСАНДЪР СЕВЕР

24. Л. IMP ALEXANDER PIVS AVG Бюст надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.
Оп. (SP)ES P / VBL(ICA) Спес в ход, наляво, в д.р. държи цвете, а с л. – придържа полите на дрехата си. Зрънчест кръг.
AR, д. – 21,4 мм, т. – 2,48 г, инв. N 1581, **Обр. 24.1; 24.2**.
231 г., R I C 254c

Обр. 24.

25. Л. IMP C M AVR SEV ALEXANDER AVG Бюст надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.
Оп. C OL FL PA / C DE(VL)T Артемида ловджийка, надясно, държи лък в л. р., а с д. р. посяга към нарамения колчан със стрели. До нея – куче с вдигнати предни лапи. Зрънчест кръг.
AE, д. – 26,8 мм, т. – 8,71 г, инв. N 1587, **Обр. 25.1; 25.2**.
Мушмов 3583, VI 24

Обр. 25.

ЮЛИЯ МАМЕЯ

26. Л. IVLIA MA / MAEA AVG Бюст надясно с диадема. Коси, на симетрични вълни, прибрани назад. Зрънчест кръг.
Оп. VESTA Веста права, наляво, държи скиптър в л. р. и статуетка на Атина в д. Зрънчест кръг.
AR, д. – 20,8 мм, т. – 2,69 г, инв. N 1574(д), **Обр. 26.1; 26.2**.
226 г., R I C 360

Обр. 26.

МАКСИМИН

27. Л. IMP MAXIMINVS PIVS AVG Бюст надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.
Оп. FIDE / S / MI / LITVM Фидес прав, наляво, държи в ръце две бойни знамена. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,2 мм, т. – 2,45 г, инв. N 1577, **Обр. 27.1; 27.2**.
235–236 г., R I C 7a

Обр. 27.

ГОРДИАН III

28. Л. IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG Бюст надясно с лъчиста корона. Зрънчест кръг.
Оп. IOVI CONSERVATORI Юпитер прав, наляво, държи мълния в д .р. и скиптър в л. Пред краката му– прав, наляво Гордиан III. Зрънчест кръг.
AR, д. – 20,7 мм, т. – 4,70 г, инв. N 1574(б), **Обр. 28.1; 28.2**.
238–239 г., R I C 2

Обр. 28.

29. Като № 28.
AR, д. – 21 мм, т. – 4,14 г, инв. N 1574(б), **Обр. 29.1; 29.2**.
238–239 г., R I C 2

Обр. 29.

30. Л. Като № 28.
Оп. PAX / AVGVSTI - Пакс права, насреща, глава наляво, държи маслинова клонка в д. р. и скиптър в л. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22 мм, т. - 4,63 г, инв. N 1574(б), **Обр. 30.1; 30.2**.
238–239 г., R I C 3

Обр. 30.

31. Л. Като № 28
Оп. VICTO / RIA AVG Виктория права, наляво, с венец в д. р. и палмово клонче в л. Зрънчест кръг.
AR, д. – 21,8 мм, т. – 4,71 г, инв. N 1574(б), **Обр. 31.1; 31.2**.
238–239 г., R I C 5

Обр. 31.

32. Л. Като № 28.
Оп. AEQVIT / AS AVG Еквитас права, наляво, държи везни в д. р. и рог на изобилието в лява. Зрънчест кръг.
AR, д. – 26,9 мм, т. – 4,22 г, инв. N 1574(б), **Обр. 32.1; 32.2**.
240 г., R I C 34

Обр. 32.

33. Л. IMP CAES GORDIANVS PIVS AVG Бюст надясно с лъчиста корона. Зрънчест кръг.
Оп. ROMAE AETERNAE Рома седнала наляво върху щит, държи статуетка на Виктория в д. р. и скиптър в л. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,7 мм, т. – 4,08 г, инв. N 1574(б), **Обр. 33.1; 33.2**.
240 г., R I C 55

Обр. 33.

34. Л. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG Бюст надясно с лъчиста корона. Зрънчест кръг.
Оп. PAX / AVGVSTI Пакс в ход наляво, държи клонче в д. р. и скиптър в л. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,6 мм, т. – 5,10 г, инв. N 1574(б), **Обр. 34.1; 34.2**.

Антиохия, 242-243 г., R I C 214

Обр. 34.

35. Л. Като № 34.
Оп. PROVID AVG - Провиденция права, наляво, с палка в д.р. над кълбо, а в лява държи скиптър. Зрънчест кръг.
AR, д. – 23,3 мм, т. - 3,16 г, инв. N 1574(б), **Обр. 35.1; 35.2.**
243–244 г., R I C 148

Обр. 35.

36. Л. Като № 34.
Оп. VIR / TVS AVG Марс прав с шлем, наляво, държи клонче в д. р. и копие в лява. В краката му – щит. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,3 мм, т. – 4,02 г, инв. N 1574(б), **Обр. 36.1; 36.2.**
240 г., R I C 71

Обр. 36.

37. Л. Като № 34.
Оп. CONCORDIA MILIT Конкордия седнала, наляво, държи патера в д. р. и двоен рог на изобилието в л. Зрънчест кръг.
AR, д. – 23,1 мм, т. – 4,10 г, инв. N 1574(б), **Обр. 37.1; 37.2.**
240 г., R I C 65

Обр. 37.

38. Л. Като № 34.
Оп. IOVIS / STAT(ORI) Юпитер прав, с глава обърната надясно, държи мълния в л. р. и скиптър в д. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,8 мм, т. – 4,06 г, инв. N 1574(б), **Обр. 38.1; 38.2.**
241–243 г., R I C 84

Обр. 38.

39. Л. Като № 34.
Оп. P M T / R P IIII COS II P P Аполон си почива, седнал наляво, подпрял лакът върху лира. В д. р. държи клонче. Зрънчест кръг.
AR, д. – 23,4 мм, т. – 4,32 г, инв. N 1574(б), **Обр. 39.1; 39.2.**
241–243 г., R I C 88

Обр. 39.

40. Л Като № 34.
Оп. P M / TR P V COS II P P – Аполон си почива, седнал наляво, подпрял лакът върху лира. В д. р. държи клонче. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,4 мм, т. – 4,53 г, инв. N 1574(б), **Обр. 40.1; 40.2.**
241–243 г., R I C 93

Обр. 40.

41. Л. Като № 34.
Оп. P M T / R P IIII COS II P P Гордиан в бойно снаряжение, в ход надясно, държи копие в д. р. и кълбо в лява. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,6 мм, т. – 4,64 г, инв. N 1574(б), **Обр. 41.1; 41.2**.
241–243 г., R I C 92

Обр. 41.

42. Л. Като № 34.
Оп. VIRTVTI A / VGVSTI Херкулес прав, надясно, се подпира на кривака си, опрян върху скала. Д. р. – отзад на кръста. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,6 мм, т. – 4,79 г, инв. N 1574(б), **Обр. 42.1; 42.2**.
241–243 г., R I C 95

Обр. 42.

43. Л. Като № 34.
AR, д. – 23,3 мм, т. – 4,40 г, инв. N 1574(б), **Обр. 43.1; 43.2**.
241–243 г., R I C 95

Обр. 43.

44. Л. Като № 34.
Оп. FELICIT TEMP Фелицитас права, с глава обърната наляво, държи кадуцей в д. р. и рог на изобилието в лява. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,8 мм, т. 4,15 г, инв. N 1574(б), **Обр. 44.1; 44.2**.
243–244 г., R I C 140

Обр. 44.

45. Л. Като № 34.
Оп. FORT REDVX - Фортуна, седнала наляво, държи кормило в д. р. и рог на изобилието в лява. В дясно, долу зад нея – колело. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,6 мм, т. - 3,77 г, инв. N 1574(б), **Обр. 45.1; 45.2**.
243–244 г., R I C 143

Обр. 45.

46. Л. Като № 34.
Оп. FORTVNA REDVX Фортуна, седнала наляво, държи кормило в л. р. и рог на изобилието в д. Зрънчест кръг.
AR, д. – 21,7 мм, т. – 4,68 г, инв. N 1574(б), **Обр. 46.1; 46.2**.
Антиохия, 242–244 г., R I C 210b

Обр. 46.

47. Л. Като № 34.
Оп. MARTEM PROPVGNATOREM Марс в ход надясно, държи щит в л. р. и копие в д. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,7 мм, т. – 4,16 г, инв. N 1574(б), **Обр. 47.1; 47.2**.
243–244 г., R I C 147

Обр. 47.

48. Л. Като № 34.
Оп. SECVRI / T PERP Секуритас права, наляво, се подпира с л. р. на колона. В д. държи скиптър. Зрънчест кръг.
AR, д. – 24 мм, т. – 3,96 г, инв. N 1574(б), **Обр. 48.1; 48.2**.
243–244 г., R I C 151

Обр. 48.

49. Л. Като № 34.
Оп. MARTI / PACIFERO Марс в ход наляво, държи клонче в д. р. и копие и щит в лява. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,1 мм, т.– 4,64 г, инв. N 1574(б), **Обр. 49.1; 49.2**.Антиохия, 242–244 г., R I C 212b

Обр. 49.

50.Л. Като № 34.
Оп. ORIE / NS AVG Сол прав насреща, с глава обърната наляво, вдигнал д. р. за поздрав. В л. р. държи кълбо. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,7 мм, т. – 4,60 г, инв. N 1574(б), **Обр. 50.1; 50.2**.
Антиохия, 242–244 г., R I C 213

Обр. 50.

51. Л. (M ANT) ГОРΔIANOC AYГ _____
AVTK

Бюстовете на Гордиан – с лавров венец, и Серапис един срещу друг. Зрънчест кръг.
Оп. ΥΠ ΜΗΝΟΦΙΛ / ΟΥ / ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩ / N (С името на легата Menophilus.)
Серапис с калатос, прав насреща, с глава обърната наляво, вдигнал за поздрав д. р. В л. р., през която е преметнал дрехата си, държи напречно жезъл. Пред него в полето – Е. Вдясно, в полето долу, зад него- N. Зрънчест кръг.
AE, д. – 26,5 мм, т. – 10,38 г, инв. N 1592, **Обр. 51.1; 51.2**.
Мушмов 812, X 13

Обр. 51.

ФИЛИП I

52. Л. IMP M IVL PHILIPPVS AVG Бюст надясно с лъчиста корона. Зрънчест кръг.
Оп. P M TR P / III COS P P Фелицитас права, наляво, с кадуцей в д. р. и рог на изобилието – в л. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,7 мм, т. – 4,52 г, инв. N 1574(а), **Обр. 52.1; 52.2**. 246 г., R I C 3

Обр. 52.

53. Л. Като № 52.
Оп. P M TR P IIII COS II P P Фелицитас права, наляво, с кадуцей в д.р. и рог на изобилието в лявата. Зрънчест кръг.
AR, д. – 23,2 мм, т. – 4,04 г, инв. N 1574(а), **Обр. 53.1; 53.2**. 247 г., R I C 4

Обр. 53.

54. Л. Като № 52.
Оп. ANONA AVGG Анона права, наляво, държи в д. р. класове над модиус, а в л. рог на изобилието. Зрънчест кръг.
AR, д. – 24,6 мм, т. – 4,47 г, инв. N 1574(а), **Обр. 54.1; 54.2**. 244–247 г., R I C 28

Обр. 54.

55. Л. Като № 52.
Оп. Също. Анона права, върху прора наляво, държи в д. р. класове над модиус, а в л. рог на изобилието. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,7 мм, т. – 4, 52 г, инв. N 1574(а), **Обр. 55.1; 55.2**. 244–247 г., R I C 29

Обр. 55.

56. Л. Като № 52.
Оп. FIDE / S MI / LIT Фидес насреща, глава наляво, държи две знамена. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,9 мм, т. – 4,58 г, инв. N 1574(а), **Обр. 56.1; 56.2**. 244–247 г., R I C 32b

Обр. 56.

57. Л. Като № 52.
Оп. LAET FVNDATA Лаетиция права, наляво, държи венец в д. р. и котва в лявата. Зрънчест кръг.
AR, д. – 23 мм, т. – 3,98 г, инв. N 1574(а), **Обр. 57.1; 57.2**. 244–247 г., R I C 35b

Обр. 57.

58. Л. Като № 52.
Оп. LIBERALITAS AVGG II Либералитас права, наляво, държи абакус в д. р. и рог на изобилието в л. Зрънчест кръг.

AR, д. – 23,9 мм, т. – 3,91 г, инв. N 1574(a), **Обр. 58.1; 58.2.**
244–247 г., R I C 38b

Обр. 58.

59. Л. Като № 52.
Оп. ROMAE AETERNAE Рома с шлем, седнала върху щит наляво, държи в д. р. статуетка на Виктория и скиптър в л. Зрънчест кръг.
AR, д. – 23,3 мм, т. – 3,99 г, инв. N 1574(a), **Обр. 59.1; 59.2.**
244–247 г., R I C 44b

Обр. 59.

60. Л. Като № 52.
AR, д. – 21,4 мм, т. – 3,73 г, инв. N 1580, **Обр. 60.1; 60.2.**
244–247 г., R I C 44b

Обр. 60.

61. Л. Като № 52.
Оп. SALVS AVG Салус надясно, храни змия от патера. Зрънчест кръг.
AR, д. – 23,9 мм, т. – 4,34 г, инв. N 1574(a), **Обр. 61.1; 61.2.**
244–247 г., R I C 46b

Обр. 61.

62. Л. Като № 52.
Оп. Също. Салус права насреща, глава наляво, държи патера в д. р. и храни змия, излизаща от олтар. В л. р. държи кормило. Зрънчест кръг.
AR, д. – 24,1 мм, т. – 3,59 г, инв. N 1574(a), **Обр. 62.2; 62.2.**
244–247 г., R I C 47

Обр. 62.

63. Л. Като № 52.
Оп. SECVRIT ORBIS Секуритас седнала наляво, в д. р. държи скиптър, а с л. почти докосва косите си. Зрънчест кръг.
AR, д. – 23,2 мм, т. – 3,63 г, инв. N 1574(a), **Обр. 63.1; 63.2.**
244–247 г., R I C 48b

Обр. 63.

64. Л. Като № 52.
Оп. VICTORIA / AVG Виктория в ход надясно, държи венец в д. р. и палмово клонче в л. Зрънчест кръг.
AR, д. – 23,7 мм, т. – 4,84 г, инв. N 1574(a), **Обр. 64.1; 64.2.**
244–247 г., R I C 49b

Обр. 64.

65. Л. Като № 52.
Оп. VICTORIA AVGG Виктория права насреща, глава наляво, държи венец в д. р. и палмово клонче в л. Зрънчест кръг.
AR, д. – 23,6 мм, т. – 4,33 г, инв. N 1574(а), **Обр. 65.1; 65.2**.
244–247 г., R I C 50

Обр. 65.

66. Л. Като № 52.
Оп. VIR / TVS AVG – Виртус с шлем, прав наляво, държи клонка в д. р. и копие в л. С д. крак напред, стъпил върху камък. Зрънчест кръг.
AR, д. – 23 мм, т. – 5,38 г, инв. N 1574(а), **Обр. 66.1; 66.2**.
244–247 г., R I C 52

Обр. 66.

67. Л. IMP PHILIPPVS AVG Бюст надясно с лъчиста корона. Зрънчест кръг.
Оп. FIDES EXERCITVS Фидес наляво, държи vexillum в д. р. и щандарт в л. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22 мм, т. – 3,61 г, инв. N 1574(а), **Обр. 67.1; 67.2**.
247–249 г., R I C 61

Обр. 67.

68. Л. IMP IVL PHILIPPVS PIVS (FE)L AVG Бюст надясно с лъчиста корона. Зрънчест кръг.
Оп. SPES FELICITATIS ORBIS Спес наляво, държи цвете в д. р., а с л. повдига полите си. Зрънчест кръг.
AR, д. – 21,1 мм, т. – 5,08 г, инв. N 1574(а), **Обр. 68.1; 68.2**.
Антиохия, R I C 70

Обр. 68.

ОТАЦИЛИЯ
69. Л. MARCIA OTACIL / SEVERA AVG Бюст надясно в полумесец. Зрънчест кръг.
Оп. PIETAS AVG Пиетас права, глава наляво, държи кутия с парфюми в л. р. Д. -протегната напред над олтар. Зрънчест кръг.
AR, д. – 23,8 мм, т. – 4,20 г, инв. N 1574(ж), **Обр. 69.1; 69.2**.
244–246 г., R I C 121

Обр. 69.

70. Л. Като № 69.
Оп. PVDICITIA AVG Пудицития с воал, седнала на трон наляво, държи скиптър в л. р. С д., свита пред лицето, придържа воала си. Зрънчест кръг.

AR, д. – 22,5 мм, т. – 3,95 г, инв. N 1574(ж), **Обр. 70.1; 70.2**.
244–246 г., R I C 123

Обр. 70.

71. Л. M OTACIL SEVERA AVG Бюст надясно в полумесец. Зрънчест кръг.
Оп. IVNO CONSERVAT Юнона права наляво, държи патера в д. р. и скиптър в л. Зрънчест кръг.
AR, д. – 23,2 мм, т. – 4,13 г, инв. N 1574(ж), **Обр. 71.1; 71.2**.
246–248 г., R I C 127

Обр. 71.

ФИЛИП II

72. Л. M IVL PHILIPPVS CAES Бюст надясно, с лъчиста корона. Зрънчест кръг.
Оп. IOVI CONSERVAT Юпитер наляво, държи мълния в д. р. и скиптър в л. Зрънчест кръг.
AR, д. – 24 мм, т. – 3,51 г, инв. N 1574(а), **Обр. 72.1; 72.2**.
244–246 г., R I C 213

Обр. 72.

73. Л. IMP M IVL PHILIPPVS AVG Бюст надясно, с лъчиста корона. Зрънчест кръг.
Оп. AETER / NIT IMPER Сол с лъчиста корона, в ход наляво, държи камшик в л. р., д. – вдигната за поздрав. Зрънчест кръг.
AR, д. – 22,5 мм, т. – 4,22 г, инв. N 1574(а), **Обр. 73.1; 73.2**.
Рим, 246–247 г., R I C 226

Обр. 73.

КЛАВДИЙ II ГОТСКИ

74. Л. IMP C CLAVDIVS AVG Бюст надясно с лъчиста корона, с броня. Зрънчест кръг.
Оп. VICTORIA AVG Виктория в ход наляво, държи венец в д. р. и палмово клонче в л. Зрънчест кръг.
AE, д. – 23,2 мм, т. – 3,20 г, инв. N 1589, **Обр. 74.1; 74.2**.
R I C 104

Обр. 74.

ЛИЦИНИЙ I

75. Л. IM(P) LIC LIC(I)NIVS PF AVG Бюст надясно с лавров венец. Зрънчест кръг.
Оп. IOVI (C)ONSERVATORI AVGG NN. В отреза – T S Д Юпитер прав наляво, държи скиптър в л. р. и статуетка на Виктория в д. В ляво, в краката му–орел с венец в клюна си. Зрънчест кръг.
AE, follis, д. – 24,5 мм, т. – 3,35 г, инв. N 1585, **Обр. 75.1; 75.2**.
Солун, 312–313 г., R I C VI 60d

Обр. 75.

БЕЛЕЖКИ:

[1] Колекцията съдържа още четири монети: Тракия - Реметалк и Август; Абдера – автономна; Македония– Филип II и о-в Тасос II период (сребро), които са предмет на друга публикация.

[2] Монетите от колекцията са описани по **H. Mattingly, E. Sydenham**. The Roman Imperial Coinage. L., vol. I-VI. Екземплярите, отсечени извън столицата Рим, са отбелязани.

С благодарност към ст.н.с. д-р Бистра Божкова за консултациите и помощта, които ми оказа в процеса на работа.

[3] Снимките на монетите от колекцията направи колегата Ирко Петров, за което му благодаря.

ЛИТЕРАТУРА:

Божкова 1999: Б. Божкова. Римски монети от съкровището от с. Николаево (Плевенско) – Нумизматика и сфрагистика, 1999, 1, 43–58.

Ботева 1997: Д. Ботева. Долна Мизия и Тракия в римската имперска система (193–217/218 г. сл. Хр.). С., 1997.

Гочева 1974: Зл. Гочева. Култът на Аполон в Марцинопол и неговата територия. – Векове,1974, 1, 68–75.

Димитрова 1969: А. Димитрова. Камеи с женски портретни изображения от първата половина на III в. на н. е. – Археология, 1969, 2, 43–50.

Динкова 1993: А. Динкова. Колективни находки от римски императорски монети от гр. Сливен. – Известия на Историческия музей – Кюстендил,1993, V, 375–380.

Лазаренко 2003: И. Лазаренко. Редки монети на Месамбрия от II – III в. – Известия на музеите от Югоизточна България, 2003, XX, 74–84.

Лазаров 1996: Л. Лазаров. Циркулация и трезориране на колониалните монети с по два образа на аверса (във връзка с находката от с. Славейково, Провадийско). – Нумизматични изследвания, 1996, 3–4, 3–46.

Минкова 2000: М. Минкова. Колективни монетни находки от Старозагорско (II – III в.) – Известия на Националния исторически музей, 2000, XI, 143–157.

Мирчев и Тончева 1956: М. Мирчев и Г. Тончева. Исторически бележки за Марцианопол. – Исторически преглед, 1956, 6, 69–79.

Найденова 1975: В. Найденова. Монетно съкровище от римската вила при с. Кралев дол, Пернишко. – Нумизматика, 1975, 2–3, 30–53.

Тачева-Хитова 1981: М. Тачева-Хитова. За монетите на градовете от Долна Мизия и Тракия с изображения на египетски божества (историческа интерпретация). – Нумизматика, 1981, 1, 3–14.

Юрукова 1987: Й. Юрукова. Монетосеченето в градовете на Долна Мизия и Тракия II – III в. Хадрианопол. С., 1987.

Mattingly, Sydenham 1962: H. Mattingly, E. Sydenham. The Roman Imperial Coinge. Vol. IV. Parts 3. London, 1962.

A HOARD OF ROMAN COINS FROM A PERSONAL COLLECTION KEPT IN THE FUND OF THE HASKOVO HISTORICAL MUSEUM

Mariana SLAVOVA

(Summary)

The subject of this publication is a hoard of 75 well-preserved Roman imperial coins. They belong to a collection purchased in 1988 and housed in the numismatic fund of the archaeological department of the Haskovo Historical Museum. The hoard comprises 46 antoniniani, 18 denari, 1 pholis and 9 autonomous bronze coins. They can all be traced chronologically in the period from Vesparsan to Licinii I – from the second half of the 1st century to the first half of the 4th century. The hoard provokes a well-deserved interest because of the rich plethora of images on the reverses, as well as a variety of facial seals on the coins of Gordianus III.

The majority of the samples are cut in the metropolitan mint. The largest number (7) of the production of the provincial mints is from Marcianopolis.

Although they do not break the canon of the iconographic scheme, the reverse types of the collection are no less interesting and various.

The hoard contains 4 more coins: Thrace – Remetalk and Augustus; Abdera – autonomous; Macedonia – Philip II and the Island of Thasos – 2nd period, silver. They are dealt with in another publication.

ЗЛАТОТО КАТО АРГУМЕНТ В ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ РИМ И ВАРВАРИТЕ ПРЕЗ V В. И НУМИЗМАТИЧНИТЕ ДАННИ ОТ БЪЛГАРИЯ

Дочка ВЛАДИМИРОВА-АЛАДЖОВА

Историята на късната римска империя след IV в. насетне е свързана с многобройните нападения от страна на нейните съседи – варварите. За да си осигури мира Империята (разделена на Източна и Западна след 395 г.) е принудена да сключва договори с нападателите. Основни клаузи в тях задължават римляните с плащания, които носят различни наименования, но всички са под формата на злато (монети, кюлчета и др.). Така през V в. вече скъпоценният метал става решаващ аргумент в отношенията между римската власт и варварите. Постоянното и значително изтичане на злато от хазната вън от страната било проблем за императорската администрация, която не могла да предотврати процеса. Наложената около 350 г. забрана за изнасяне на валута извън страната се оказала неефективна (CTh.IX 23,1) и заради това този акт не бива включен в Юстиниановия кодекс. Икономическата практика и външната политика на императорите в следващите години отхвърлят смисъла на правното ограничение, засягащо обсега на циркулация на солиди и размяната на метал в контактите със съседните народи. Най-тежкият проблем в процеса на изтичането на злато зад граница бил поддържането на равновесие на златните запаси между монетарниците и императорската хазна. За да се компенсират загубите, които хазната претърпявала от външната търговия, от изплащаните трибути на варварските племена, от забогатяването на отделни личности, както и натрупването на запаси от ценностен метал от църквата, държавата била принудена да наложи по-големи данъци на гражданите (Jones 1960, 8494; Pietri 1978, 317337). Друга от мерките в тази насока било създаването на финансов отдел след 340 г., начело на който стоял comes sacrarum largitionum, а оборотът на злато и контролът върху златните запаси били в ръцете на отделни oficia, главно massae и scrinium canonum (Kent 1961, 35–45; King 1980, 14173).

В писмените извори от времето на Късната Римска империя се съдържат много сведения за изтичането на злато под формата на трибути към други държави, явление, което от V в. насетне се превръща в почти традиционно бреме за императорската хазна. Да се плаща за мира по границите било, както е казал св. Йероним, необходимо зло за господарите на света, като това граничело с позор. Когато пишат за тези плащания, древните хроникьори обикновено обобщават: императорът плати, изпрати подаръци, подари злато, даде много подаръци и т. н. Според обичая, подарък се изпращал без да има някакви предварителни уговорки или задължения, засягащи условията на плащане (Menander 11). Всички те, независимо дали са описани като трибути, данъци, налози или подаръци, са били за comes sacrarum largitionum само още едно изплащане на определена сума в злато. Занимавайки се главно с тази страна на проблема за трибутите, трябва да отбележа, че те не са имали или съзнателно не са им били давани постоянни наименования. Редувани са били различни определения и всеки път, когато е изплащана контрибуция, на действието е даване "дипломатично" название. Целите на трибутите се променяли в зависимост от времето и политическите обстоятелства. Анализът на изворите показва, че плащанията в императорско злато обикновено включвали:

1. Купуване на военен съюз с някой варварски вожд;
2. Защита на държавата от варварски нападения;
3. Подкрепа за провизантийски настроени претенденти за някой варварски трон;
4. Откупуване на пленници.

Трибутите обикновено били давани в императорския съд, където пратениците на варварските вождове идвали, за да ги получат. Цялата операция била ръководена от comes sacrarum largitionum, в чийто задължения фигурирал контролът върху тези плащания, който се извършвал в съответствие със списък, съдържащ имената на племената, получаващи определени суми всяка година. Пак той бил човекът, който, по искане на императора, извършвал еднократно изплащане на определени суми при постигането на мирно споразумение. Ако трибутът трябвало да се изплати в натура (в жито), задължението се поемало от хазната (Iluk 1985, 81).

На варварите били плащани трибути не само през последните години на Империята. Независимо от това, тяхното значение постепенно нараснало от V в. насетне, тъй като по това време границите са можели да бъдат защитени не толкова от армията, колкото от дипломатическата активност. Според Караянопулос, това било просто "тактика на щрауса" за западната част на Империята, отлагаща залеза на държавата (Karayanopulos 1958, 5).

От изворите може съвсем ясно да се заключи, че трибутите били изплащани в злато, като се използвали мерки за тежина. Размерът на изплатените суми показва, че стандартната мярка е бил един паунд злато и един центенарий, т. е. 100 паунда злато. Според Малхус варварите били привикнали да претеглят златото, когато го получавали. Дадената от Малхус информация през 478 г., че златото е измервано в медимноси (1 медимнос = 52 литра) трябва да се разглежда като литературна волност, създадена да подчертае зависимостта на Рим от прищевките на варварските племена. В нито един от другите извори не се споменава, че тази единица мярка е била използвана за измерване на злато (Iluk 1985, 84).

В творбите си Прокопий системно използва центенария като еквивалент на 100 паунда злато (Dagron, Morrisson 1975, 145–162; Callu 1978, 301–316). По негово време изглежда е било обичайно да се измерват големи суми в злато с тази единица, тъй като в повечето случаи е даден само броят на центенариите, без да се споменава за какъв вид метал става дума. В един от най-ранните примери, при които използва тази единица мярка, той добавя и кратко метрологично обяснение (Iluk 1985, 84 бел. 27).

Събраното злато, без съмнение в солиди, с тегло един центенарий (около 32 кг), е било пренасяно в торби, надписани с името на comes sacrarum largitionum. За това знаем от творбите на Йоан Ефески. Той споменава, че през 536 г. императрица Теодора прехвърля "един центенарий злато" на монаха Марко. Изнесеното от съкровищницата на императрицата злато било доставено от сакеларий в завързана торба (Dagron, Morrisson 1975, 151 бел. 25). В светлината на тези факти няма причини да не приемем, че при изплащането на трибутите са били използвани също така торби, съдържащи 100 паунда, претеглени от служители на comes sacrarum largitionum (Iluk 1985, 85).

Автори като Приск, Малхус и Менандър остават верни на традиционните мерки. Те определят размера на трибутите в паунди злато. Не можем да кажем дали съответното количество паунди злато е било измервано в съкровищницата под формата на солиди, слитъци или скъпоценности. Откриваните понякога във "варварските" територии златни кюлчета с тегло от 327 до 532 г носят надписа comes sacrarum largitionum. Изглежда, тези находки показват, че на варварските племена са били изпращани не само монети, но и кюлчета злато. Тук трябва да споменем, че плащането в златни кюлчета било много по-изгодно за императорската съкровищница, тъй като се спестявали разходите по сеченето на солидите. Дори най-малкият известен трибут на стойност 300 паунда злато, плащан на хуните от 422 г., би се състоял от 21 600 златни монети. В другия край на скалата са трибутите, достигащи размер до 11 000 паунда злато, т. е. 792 000 солида (Iluk 1985, 85 бел. 31).

Рядко трибути били изчислявани в солиди – всъщност ние знаем само за пет такива плащания от VI в. (Iluk 1985, 85 бел. 32). Паундът, а не монетите, е бил базата, на която са изчислявани трибутите, последните били събирани докато се достигне необходимото тегло в паунди или центенарии.

Определянето на размера на трибутите в единици мерки за тегло е било преди всичко резултат от липсата на унифицирана метрология при златното монетосечене. По това време в обращение са солиди с различно тегло, което е регистрирано и при находките от България (Владимирова 1985, 22–31; Владимирова-Аладжова 1993, 75; Vladimirova-Aladjova 1997, 19–24; Владимирова-Аладжова 2005). Само малък брой монети са имали тегло 1/72 част от паунда, т. е. 4,54 г злато. Освен тремиси и семиси, императорските монетарници са секли цели серии от по-тежки или по-леки солиди. Чест случай било една златна монета да тежи между 10 и 20 г, въпреки че била наричана солид. В такъв случай, система за пресмятане, основана на броя на солидите би довела до повече загуби, тъй като 72 солида обикновено тежат повече от 1 паунд злато. Следователно само чрез претегляне на златото, изплащаната сума можела да бъде в съответствие с договорената.

Не е известен размерът на трибутите през IV в., въпреки че знаем, че списъкът на получателите на трибути бил вече доста дълъг. Константин изплащал значителни суми на готите и на черноморския град Херсон, Констанций

възнаграждавал алеманите, салийските франки, някои арменски племена, царете на Иберия и сарацините (Iluk 1985, 86). В изворите тези плащания са наречени стипендии (stipendium), изпращани всяка година на имперските федерати (foederati). Варади, който се занимава с финансите на армията пише, че списъкът на получатели на римско злато е ясно указание за факта, от коя посока Империята е очаквала най-големи заплахи (Varady 1962, 436). Константин и наследниците му били убедени, че най-застрашени са източните граници. Златото и другите подаръци, изпращани от императорите през IV в. на царете и сатрапите на изток, са имали за цел да ги разубедят да сключат съюз с Персия. Юлиян използва подобна тактика по отношение на сарацините и Армения, докато подготвя голямото си настъпление срещу персите.

През 70-те години на IV в. вниманието на Империята се насочва към северните граници. След смъртта на Валенс в края на войната срещу готите, Грациан и Теодосий, по думите на Амиан Марцелин, решили да завладеят готските племена с помощта на римското злато (Marcellinus, XXVI 5,7). От този момент нататък comes sacrarum largitionum започва да изплаща "подаръци за готите" от императорската съкровищница (Jordanes, XXIX 146).

Тъй като *солидите* скрепявали всеки съюз, в средата на V в. вече имало голям брой клиенти, очакващи римско злато. Поетът Сидоний описва армиите сражаващи се при Майориан (457–461 г.) и споменава съюзниците на Империята по това време. Между тях на римска страна били: бастарни, гети, сармати, остготи и др. (Iluk 1985, 87).

В изворите въпросът за трибутите през IV в. е изчерпан с обобщението, че императорът изпращал χρήματα. Известно е на кого и при какви обстоятелства са били изпращани пари, в някои случаи и колко често са били извършвани плащанията; не винаги се знае обаче за какви суми става въпрос. Информацията за трибутите в таблица IV (всички таблици в статията са по Iluk 1985) показва, че през V в. римското злато отива главно при готи и хуни, докато 100 години по-късно основната част от него е предназначена за Персия. Подобно сравняване на трибутите обяснява степента на затруднение на императорската хазна. То хвърля също светлина върху състоянието на ресурсите на метал в Източната Римска империя, която след падането на Западната част се нагърбва с изплащането на поетите задължения. Тъй като те не били изпращани редовно, изчисленията могат да бъдат само приблизителни (Iluk 1985, 87).

През V в. най-големи суми императорско злато са изплатени на хуните. Те може би са получили следните суми:

по години:

422–432 – 3,850 lb Au
433–449 – 11,900 lb Au
450–473 – 24,000 lb Au
474– ? – 2,100 lb Au
ОБЩО: 41,850 паунда злато

Сведенията спират до 474 г. и благодарение на Приск знаем само, че през тази година император Лъв бил принуден да увеличи годишната сума на трибута до 2 100 паунда злато. Тъй като това била последната година от неговото управление, императорът може би е изплатил само първата вноска от увеличения трибут. От друга страна, нямаме информация дали наследникът му, император Зенон, въобще е платил нещо на хуните.

Към вече пресметнатата сума от 41 850 паунда злато трябва да прибавим и сумите, които хуните са получавали през този период след сключване на примирия и като еднократни дарения (Bayless 1976, 176179; Jones 1974, 79). През 449 г. са им изплатени 100 паунда, а през 474 г. получили на два пъти по 6 000 паунда злато. Следователно можем да приемем, че от 422 до 474 г. от имперските ресурси в ръцете на хунските предводители са преминали 53 950 паунда злато (Iluk 1985, 89).

Многобройни трибути били плащани на готските племена, също през втората половина на V в. Според подписаните мирни договори, те получили сумите, отразени в Таблица I.

През петото столетие не само хуни и готи, а и други племена получавали щедри плащания в злато. Преди всичко това са големите контрибуции, изплащани на вестготите през първите години на века. Можем само приблизително да определим за колко пари става дума, тъй като повечето от сумите са вземани от Рим под формата на плячка. Известно ни е, че през 408 г. римският сенат постановява да бъдат дадени на Аларих 4 000 паунда злато (Zosimus V, 29). По-късно, при обсадата на Рим, населението на вечния град събрало още 5 000 паунда злато, 30 000 паунда сребро и, както пише Зосим, неизвестно колко "голям брой други ценности" (Zosimus V, 35, 42). Всичко това било изпратено

като откуп на Аларих. Накрая, през 410 г., вестготите изчерпали резервите от метал на Рим. Според легендата, митичните съкровища на цар Соломон също са били сред плячката, изнесена от Рим през тази година. Дъщерята на Теодосий била пленена от вестготите и за да откупи свободата й през 416 г., Хонорий бил принуден да изпрати 60000 *модия* зърно, което по това време струвало от 1 500 до 2 000 паунда злато, а това било допълнително бреме за императорската хазна (Iluk 1985, 88–89 и бел. 44–46).

От средата на V в. насетне трибутите били плащани от хазната на Източната Римска империя. По времето на Зенон големи количества злато са слагани настрана като donativa за исаврите. За тази цел е наложен специален данък (Ισαυρικα), който се плащал в злато (Iluk 1985, 89 и бел. 48). Зенон плащал тези исаврийски контрибуции всяка година. За съжаление нямаме недвусмислена информация за това, какъв е бил размерът на контрибуцията. Йоан Антиохийски дава сведение за сума от 1 400 паунда злато, докато Евагрий Схоластик и Евстатий споменават 5 000 паунда злато (Iluk 1985, 89 и бел. 49). Със сигурност знаем, че Анастасий престава да плаща тези трибути, така че можем само да кажем, че през 17-те години на управление на Зенон, от 23 800 до 85 500 паунда злато трябва да са били изпратени в Исаврия. Според Iluk версията на Йоан Антиохийски е по-вероятната от двете. Споменатата от него сума от 1 400 паунда злато е по-близка до другите трибути, за които знаем, че са били плащани на варварите като годишни вноски. От друга страна, сумата от 5 000 паунда злато обикновено е била давана като еднократен подарък или трибут или пък е била обичайната цена за примирие (Iluk 1985, 89 и бел. 4850)

Както при всички изследвания върху разходите на държавната хазна, поставя се един важен въпрос: Как могат да се оценят тези трибути в съотношение с приходите и състоянието на държавните пари? Има много податки, че тези трибути са представлявали съвсем малка част от разходите на императорската съкровищница. Някой би могъл с основание да отбележи, че плащането на тези трибути, заедно с donativa е било начин да се избегнат военни конфликти.

Варади, който е изследвал бюджета на римската армия, пише: "Не е за вярване, че варварите не са били запознати с размера на държавното съкровище и сумите, които са могли да бъдат платени за запазване на мира." (Varady 1962, 436). Трудно е да се отговори на въпроса дали варварите са имали някаква информация за състоянието на държавния резерв. От размера на трибутите и откупите съдим за цената на примирието, но дори да приемем, че варварите са имали някаква представа за фискалния потенциал на Империята, те не са могли да се възползват напълно от тази информация.

Плащанията на Империята остават в определени граници през V и VI в. и техният размер няма нищо общо с държавата или произхода на получателите. Следователно с основание можем да приемем, че императорската дипломация не е позволила "свободно развитие" на плащанията. (Iluk 1985, 94).

Данните сочат че, независимо от изминалото време и нарасналия опит на варварите, дори когато се променяли политическите обстоятелства и силите в него се прегрупирали, разходите на хазната оставали почти в едни и същи граници.

Размерът на разноските за тези цели бил задоволителен що се отнася до императора и "графа на свещената щедрост". На цена 350 000 или дори 1 000 паунда злато бил осигуряван относителен мир по границите и се избягвала необходимостта от организиране на скъпоструващи военни експедиции. Благодарение на редица автори знаем колко е струвала военната кампания на император Лъв срещу вандалите. Тя погълнала 65 000 паунда злато и 700 000 паунда сребро. Размерът на трибутите изглежда незначителен и в сравнение с постоянните разходи по поддръжка на армията (Iluk 1985, 94). Варади е пресметнал, че номиналната цена за поддържане на армия от 250 000 – 260 000 войници е била около 54 000 паунда злато. Други изчисления показват, че по времето на Късната Римска империя, около 15 % от годишния приход бил предназначен за военни цели. През годините на управление на Хонорий (395–423) този приход е бил около 305 555 паунда злато, а по времето на Юстиниян – около 208 333 паунда злато. Така например, трибутът в размер на 350 паунда злато, платен на хуните в годините 422–433, е бил около 1/1000 от тогавашния годишен приход на Империята. Въпреки че Източната Римска империя поела задължението да плаща трибутите през втората половина на V в., императорската съкровищница далеч не била на път да се разори. Сведенията за състоянието на резервите от метал е достатъчно

доказателство за това. Йоан Лидийски разказва, че император Марциан (450–457) оставил 100 000 паунда злато в съкровищницата, а това е било най-ниското ниво, до което е било позволено да паднат резервите по онова време. След проблемите при Лъв и Зенон, Анастасий отново внася стабилност в римската икономика (Iluk 1985, 97).

Тези случаи на финансово благополучие на Империята в края на V и началото на VI в. показват, че плащаните на варварите трибути не са заплашвали пряко финансите й. Горчивината, прозираща в думите на Прокопий и мнението му, че Юстиниян бил император, който малодушно отстъпил пред исканията на варварите, изглеждат преувеличени. Изтичането на злато към варварските племена е било само един от многото канали, невинаги контролирани, по който се източвал капиталът, депозиран в хазната. Натрупването на богатства от частни лица, а от VI в. насетне и натрупването на злато от Църквата, са били също толкова съществени за отслабването на икономиката, ако не и посъществени.

Неми свидетели на тези контрибуции и в същото време ярки следи от бурното време на племенна миграция през V и VI в. са съкровищата от *солиди*, които все още биват откривани в Централна и Северна Европа (Grierson, Mays 1992, 278–295; Carson, Kent and Burnet 1994, XCCXVI).

В широката дискусия за техния произход, често се споменават трибутите, откупите и donativa, изпращани на племената, населяващи "варварските" територии. Според Iluk главното изтичане на злато от Империята към варварите става в годините между средата на V и средата на VI в. и е свързано с увеличените плащания на хуни и готи (Iluk 1985, 99).

Намерените на територията на България съкровища от златни монети от V в., за които имаме информация са 19 (Владимирова-Аладжова 1993, 74–79; Владимирова-Аладжова 2003, 83–94; Владимирова-Аладжова 2005, под печат), но само за две се знае, че са съдържали по-голямо количество солиди – 835 бр.от Абритус (Стоянов 1982, 3) и Везенково, информацията за което е, че са открити три оки (1 ока = 1200 гр) златни монети на императорите Теодосий II, Марциан и Лъв I (Филов 1914, 23). Изчислено грубо и тук става дума за повече от 800 броя солиди. Внушителния брой екземпляри на последно споменатите находки, определено могат да се свържат с някои от по-сериозните плащания на държавата, като заплати на войниците, охраняващи дадена крепост, град, проход или като откуп при някое от многобройните нападения от варварските племена. Тяхното местонамиране, голям античен град – Абритус и планински проход, свързващ земите на север от Балкана с южните, също дава известни основания за предположения в тази насока. Останалите находки, които съдържат от 5–6 солида до няколко десетки е трудно да се обосноват с определени по-мащабни действия на империята, при които тя би могла да ги използва за откуп или дарение на някое от племената, застрашаващо територията на Източната римска империя. Разбира се, това не изключва и такава възможност, но по- вероятно е те да са свързани със стопанско-икономическите взаимоотношения в държавата, търговия, задължения към фиска и други, още повече, че в течение на IV и V в. при събирането на данъци се преминава от натура в пари (Hendy 1985, 224). Прегледът на монетните находки от злато, открити на територията на България показват, че на юг от Балкана тяхното съдържание е поголямо, в сравнение с тези от северната част. За съкровищата от Кюстендил (Герасимов 1934, 471; Владимирова-Аладжова 2005, под печат), Кюстендилско (Мушмов 1925, 254), Гоце Делчев (Герасимов 1937, 322), Руен, Айтоско (Герасимов 1946, 240), Пасарел (Герасимов 1955, 604), Сапарева баня (Герасимов 1962, 232) информацията е, че са съдържали при откриването си от няколко десетки до стотина солида. Този факт чисто статистически, днес трудно може да се обясни. Всичко казано е само в сферата на предположенията и догадките, които в бъдеще могат да бъдат потвърдени или отхвърлени на базата на нов емпиричен материал. Едно обаче е сигурно, укриването на големи по обем парични маси е предизвикано от някаква опасност за населението, което прибира ценностите си на сигурно място с намерението, след като премине заплахата да ги прибере отново.

Значителна част от монетните находки открити на територията на България и датирани в V в. имат terminus post quem на укриване средата на петото столетие (Владимирова-Аладжова 199597, 84–97; Владимирова-Аладжова 2003, 83–94). Това е времето на най-сериозните нападения на хуните. Историческите сведения са категорични, че в 447 г. е било най-страшното хунско нападение в Мизия и Скития. Грабите-

лите се спускали от всички страни, защото заграбили Илирик, Тракия, Двете Дакии и Скития и стигнали дълбоко на юг, чак до Термопилите (ЛИБИ 1958, 310). Едно житие на анонимен автор по този повод съобщава, че сто града паднали в ръцете на хуните (История 1979, 409).

В тази връзка струва ми се, за съкровищата съдържащи няколко десетки броя златни монети наистина може да се предположи, че са били предназначени и за откуп в случай, че ситуацията налагала това.

Разгледаната в горните редове тема за златото като аргумент в отношенията между варварите и Източната римска империя се оказа много интересна и за първи път в българската историография се предлага нова интерпретация на някои от монетните находки от V в., открити в България. Динамичните процеси, които протичат в държавата са активирани от масирания натиск на племената живеещи в близост до границите й и това налага да прибегнем и до по-широк спектър от мнения извън традиционните обяснения за достигналите до нас паметници от онова време. В тази връзка монетните съкровища дават голяма възможност за предположения, които ако отчитат сведенията от изворите и останалия археологически материал, биха максимално се доближили до историческата правда. Редно е, особенно тези от благороден метал (където е възможно, разбира се) да бъдат свързвани не само с традиционните стоково-паричните отношения, а с цялата обществено-политическа обстановка в и извън държавата през разглеждания период.

Таблица I:

Размер на годишни трибути и дарове

№	Размер на платения трибут	Година	Император и получател на трибута	Извор
1	350 lb Au	422	Honorius – Huns	Priscus 1
2	700 lb Au	433	Valentinian III – Huns	Priscus 1
3	1 000 lb Au	450	Theodosius – Huns	Landolfus, MGH, AA I, 361
4	300 lb Au	450 457	Marcian – Goths	Jordanes, Get., I. Procop., B.G. III, 34
5	300 lb Au	461	Leo – Goths	Priscus 1.
6	2 000 lb Au	473	Leo – Goths	Malchus 2.
7	2 100 lb Au	474	Leo – Huns	Priscus
8	10 000 solidi (139 lb Au)	474	Zeno – Goths	Malchus 16.18.
9	1 400 lb Au	474 491	Zeno – Isaurians	Joh.Ant.,Exc.de ins. 100.
10	5 000 lb Au	474 491	Zeno Isaurians	Eustathius Epiphaniensis 6.

Таблица II:

Еднократни трибути, платени при сключване на мирни договори

№	Размер на платения трибут	Година	Император и получател на трибута	Извор
1	2 000 lb Au	337 – 350	Constans – Germans	Julian, Ep. ad Ath. 280 A.
2	2 000 lb Au	473	Leo – Goths	Malchus 2
3	6 000 lb Au	474	Leo – Huns	Priscus 5

Таблица III:

Императорски donativa

№	Размер на платения трибут	Година	Император и получател на трибута	Извор
1	4 000 lb Au	407	Honorius – Alaric	Olymp. 5; Zosim. V, 26.29.
2	100 lb Au	449	Theodosius – Attila	Priscus 9.
3	6 000 lb Au	450	Theodosius – Attila	Landolfus, MGH, AA,I, p. 361.
4	200 lb Au	479	Zeno – Theuderic	Malchus 20.
5	1 000 lb Au + 40 000 lb Ag	?	Zeno – Ostrogoths	Malchus 18.

Таблица IV:

Откупи, платени за освобождаване на военнопленници

А. Хора с аристократичен произход:

№	Платен откуп	Година	За кого?	Получател на откупа	Извор
1	600 000 modii of corn = c. 1 500 – 2 000 lb Au	415	Galla Placidia	Visigotha	Priscus 8.
2	500 solidi	432	a woman	Visigotha	Priscus 8.
3	100 lb Au	475	a military leader	Goths	Malchus 4.

В. Откупи, платени за освобождаване на войници

4	8 solidi	435	1 P.o.W.	Huns	Priscus 1.
5	12 solidi	443	1 P.o.W.	Huns	Priscus 5.

ЛИТЕРАТУРА:

Владимирова 1985: Д. Владимирова. Екзагии от Долна Мизия. – Нумизматика, 1985, 1, 22–31.

Владимирова-Аладжова 1993: Д. Владимирова-Аладжова. Златно монетно съкровище от V век. – Нумизматика и сфрагистика, 1993, 14, 74–79.

Владимирова-Аладжова 1995/97: Д. Владимирова-Аладжова. Варварските нашествия в провинция Долна Мизия през V век (по нумизматични данни). – Нумизматика и сфрагистика, 1995/97, IV, 81–93.

Владимирова-Аладжова 2003: Д. Владимирова-Аладжова. Провинциите Крайбрежна Дакия и Мизия II в светлината на монетните находки от V в. – Нумизматика и епиграфика, 2003, 1, 83–94.

Владимирова-Аладжова 2005: Д. Вл.-Аладжова. Златно монетно съкровище (V в.) от Кюстендил. – Нумизматика, епиграфика и сфрагистика. 2005, II (под печат).

Герасимов 1934: Т. Герасимов. Колективни находки на монети открити през 1933 и 1934 г. – Известия на българския археологически институт, 1934, VIII, 468–473.

Герасимов 1937: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1934, 1935 и 1936 г. – Известия на българския археологически институт 1937, XI, 315–324.

Герасимов 1946: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през последните години. – Известия на археологическия институт, 1946, 238–250.

Герасимов 1955: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1951, 1952, 1953 и 1954 г. – Известия на археологическия институт, 1955, XX, 604.

Герасимов 1962: Т. Герасимов. Монетни съкровища намерени в България през 1958 и 1959 г. – Известия на Археологическия институт, 1962, XXV, 225–233.

История 1979: История на България. Т. I. С., 1979.
ЛИБИ 1958: Латински извори за българската история. Т. I. С., 1958..
Мушмов, 1925: Н. Мушмов. Колективни находки на монети през 1924 г. – Известия на Българския археологически институт, 1925, III, 254–255.
Стоянов 1982: Ст. Стоянов. Златно монетно съкровище от Абритус V в. на н. е. С. 1982.
Филов 1914: Б. Филов. Римското съкровище от Николаево. – Известия на българското археологическо дружество, 1914, IV, 148.
Ammianus Marcellinus XXVI 5, 7.
Bayless 1976: W. Bayless. The Treaty with the Huns of 443. – American Journal of philology, 1976, 97, 176–179.
C. Th: Codex Theodosianus. IX 23, 1.
Callu 1978: J.P. Callu. Le "centenarium" et l'enrichissement monetaire an Bas-Empire. Ktema, 1978, 3, 301–316
Carson, Kent and Burnett 1994: R. A. G. Carson, J. P. C. Kent and A. M. Burnett. – The Roman Imperial Coinage. Vol. X. London, 1994.
Dagron, Morrisson 1975: G. Dagron, C. Morrisson. Le "kentenarion" dans les sources Byzantines. – Revue Numismatique, 1975, 6 ser., 17, 145–162.
Grierson, Mays 1992: Ph. Grierson, M. Mays. Catalogue of Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks and in the Whittmore collection. Washington DC, 1992
Hahn 1989: W. Hahn. Die Ostprägung des Römischen Reiches im 5 Jahrhundert (408–491). V. 1989.
Hendy 1985: M. Handy. Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 3001450. Cambridge, 1985, 221–290.
Iluk 1985: von Jan Iluk. The export of gold from the Roman Empire to barbarian countries from the 4-th to the 6-th centuries. – Münstersche Beitrage zur antiken Handelsgeschichte, 1985, IV/1, 79–102.
Jones 1960: A. H. M. Jones. Church Finance in the Fifth and Sixth Centuries. – Journal of Theological Studies. 1960, II, 84–94.
Jones 1974: A. H. M. Jones. Numismatics and History. – In: The Roman Economy. Studies in Ancient Economic and Administrative History. Oxford, 1974, 79.
Jordanes, Getica XXIX 146.
Karayanopulos 1958: J. Karayanopulos. Das Finanzwesen des frühbyzantinischen Staates. Munchen, 1958.
Kent 1961: J. P. C. Kent. The Comes Sacrarum Largitionum. – In: E. C. Dodd. Byzantine Silver Stamps. Washington, 1961, 35–45.
King 1980: C. E. King. The sacrae largitiones: Revenues, Expenditure and the Production of Coin. – British Archaeologist Reports, International Series, Oxford, 1980, 76, 14–173.
Malalas, Chron. XV, 088.
Malchus: 15, 2, 11, 12, 16.
Menander: 11.
Pietri 1978: Ch. Pietri. Evergétisme et richesses ecclésiastiques dans l'Italie du IVe a la fin du Ve s.: l'example romain. – Ktema, 1978, 3, 317–337.
Priscus 1, 5, 7.
Segre 1942-43: A. Segre. essays on Byzantine Economic History. – The Annona Civica and Anona Militaris. Byzantion, 1942-3, 16, 393–445.
Várady 1962: L. Várady. Contributions in the Late Roman Military Economy and Agrarian Taxation. – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungarie, 1962, 14.
Vladimirova-Aladjova 1997: D. Vladimirova-Aladjova. Control Measaures from the Late Antiquiti. – Arhaeologia Bulgarica, 1997, 1, 19–24.
Zosimus V, 49.

L'OR EN TANT QUE ARGUMENT DANS LES RELATIONS ENTRE RÔME ET LES BARBARES AU V S. ET LES DONNÉES NUMISMATIQUES DE LA BULGARIE.

Dochka VLADIMIROVA-ALADJOVA

(Résumé)

Dans l'empire romain de l'est et son héritier-Byzance, la période de V s. se caractérise par de nombreuses invasions des tribus barbares, vivant au Nord du Danube. Afin de s'assurer la paix et la vie calme, Byzance s'avère forcée, sous formes différentes, à payer aux barbares des rançons, donner des cadeaux, etc.- dans tous les cas au moyen de l'or.

КЪСНОАНТИЧНА МОНЕТНА НАХОДКА ОТ С. МЪРВОДОЛ, КЮСТЕНДИЛСКО

Светослава ФИЛИПОВА

Краят на IV – V в. е белязан с редица събития от особена важност за развитието на късната Римска империя и наследилата нейната източна част Византия. Територията на Балканските провинции става арена на едни непрекъснати сблъсаци с идващите от север народи. След 395 г. заложеното още в края на III в. разделяне на империята става официален факт.

Районът, който изследвам и по-конкретно поречието на Средна Струма като част от префектура Илирик, скоро след това също попада в границите на Източната империя. Нарастващата инфлация и сеченето на огромно количество ниско стойностни монети слага отпечатък върху финансовата и парична система, както и върху характера на монетната циркулация от тази епоха. Непрекъснатото обезценяване на медните монети в сравнение със златната монета на Константин Велики (306–337) – солида, води до там, че в началото на V в. един солид вече струва 7000 медни монети. Златните монети се използват предимно за събиране на данъци, изплащане на донативи и други държавни нужди, докато във всекидневния живот на империята се използват медните монети. За осъществяването на ежедневните сделки на местните пазари са нужни по-голям брой дребни медни монети, които обаче не се събират обратно във вид на данъци. Това от своя страна води до увеличаване броя на медните монети в обращение, особено от по-малките номинали. Отговор на много от въпросите, свързани с политическата и икономическа история на късната Римска империя и по-конкретно с монетната циркулация, би могло да даде публикуването на множеството новооткрити или не влезли все още в научно обръщение колективни монетни находки и монетни комплекси.

Такава е представената тук монетна находка, намерена в с. Мърводол, Кюстендилско. То е разположено на левия бряг на р. Струма, в южните склонове на областта Разметаница. В близост до днешното селище са регистрирани две късноантични селища[1] и късноантична крепост (Кръстев, Севтерски 1988, 425).

Находката съдържа 208 броя късноантични медни монети от периода 364/378 г. – 425/450 г. и 19 тежести. Фактът, че монетите не са обвързани с точен археологически контекст, не позволява да се правят категорични изводи и заключения. Несъмнено е, обаче, че тези монети са участвали в монетната циркулация през разглеждания период.

Най-ранната монета е екземпляр на император Валент (364–378) от типа GLORIA ROMANORVM (**Обр. 1**). Следва монета от същия тип с името на император Грациан (367–383) (**Обр. 2**), сечена през 367–375 г. в монетарницата на Сисция (Carson, Kent 1960, No 1332). Монетите на Валентиниан II (375–393) са 18, всичките с номинал Æ4, като теглата им варират в диапазона 0,86 – 1,65 г. Две от монетите са със заличено изображение върху гърбовете. Три са с вотивен надпис VOT X MVLT XX, като едната е отсечена във втора официна на монетарницата в Никомедия през 383 г. (Carson, Kent 1960, No 2381). Следват три монети от периода 383-392 г. с изображение върху гърба им на Виктория с венец и палмова клонка и надпис VICTORIA AVGGG (**Обр. 3**). Монетите са отсечени в монетарницата на Сисция (Carson, Kent 1960, No 1575). В същия период в монетарницата на Тесалоника се секат монети с крепостна порта и надпис GLORIA ROMANORVM (**Обр. 4**). От този тип има регистрирани две монети на Валентиниан II в разглежданата находка. През 388 г. в монетарниците на цялата империя започват да се секат монети, върху които Виктория е представена с трофей върху рамото си и влачеща пленник. Монетите на Валентиниан II от този тип са 8, които според монетарниците си се разпределят както следва: по една монета сечена в Аквилея (**Обр. 5**) (Carson, Kent 1960, No 1105) и Хераклея (Carson, Kent 1960, No 1983), по две – в Константинопол (**Обр. 6**) (Carson, Kent 1960, No 2183) и Антиохия (Carson, Kent 1960, No 2768) и две монети със заличена монетарница.

В находката най-много са монетите на Теодосий I (379–395) – 28 броя. От тях само една е с номинал Æ3. Върху гърба на въпросната монета, отсечена в Тесалоника, е представен императорът, прав, държащ феникс върху глобус и лабарум, стъпил върху пленник, зад него стои Виктория (**Обр. 7**). Надписът е VIRTVS AVGGG (Pearce 1968, No 61 b). Останалите 27

екземпляра са с номинал Æ4. Девет от тях са с вотивни надписи: осем - VOT X MVLT XX, две от които сечени в трета официна на монетарницата в Кизик (Carson, Kent 1960, No 2557) и една – VOT XX MVLT XXX. Една от монетите е сечена в периода 383 – 392 г. в монетарницата на Тесалоника (Carson, Kent 1960, 82) и е с изображение на две Виктории прави една срещу друга върху реверса й. Друга е от споменатия и за Валентиниан II тип на Виктория с венец и палмова клонка, също сечена в Сисция (Carson, Kent 1960, No 1576). Две са от сечения само в Тесалоника тип крепостна порта с две кули (**Обр. 8**). И при монетите на Теодосий I най-многобройни са тези с надпис SALVS REIPVBLICAE и изображение на Виктория с трофей и пленник – 16 броя. При три от тях е възможно да се определи и монетарницата – Кизик (Carson, Kent 1960, No 2569).

Монетите на Аркадий (384–408) в находката са 18, като всичките са отсечени преди 395 г. (началото на самостоятелното му управление над Източната Римска империя). Най-ранни са три монети с вотивни надписи, сечени през 383 г.: две – VOT V, една от които, отсечена в Кизик (**Обр. 9**) (Carson, Kent 1960, No 2562), и една VOT X MVLT XX. Следващата монета е отсечена в Аквилея през 383–387 г. (**Обр. 10**) и е с изображение на две Виктории прави една срещу друга, държащи венци и палмови клонки и надпис VICTORIA AVGGG (Carson, Kent 1960, No 1094). Този тип се сече в монетарниците на Рим и Аквилея, като в случая значение за определянето на монетарницата има разположението на буквите в надписа върху реверса на представената монета. Останалите монети на Аркадий са от вече разгледаните при монетите на Валентиниан II и Теодосий I типове: VICTORIA AVGGG с Виктория с венец и палмова клонка (**Обр.11**) – един бр., сечен в Сисция (Carson, Kent 1960, No 1581) и SALVS REIPVBLICAE – 13 бр., от които един сечен в Константинопол (Carson, Kent 1960, No 2185) и два, сечени в Кизик (Carson, Kent 1960, No 2570).

Следват три монети на Хонорий (395–423). Върху две от тях с номинал Æ3 са представени двата варианта от типа с двамата императори (Хонорий и Теодосий II (402–450)), държащи копия и щитове (**Обр. 12**) и копия и глобус, сечени в периода 408-423 г. Другата монета е с номинал Æ4 и е отсечена в трета официна на римската монетарница през 410 – 423 г. (Carson, Kent 1960, No 825). Върху гърба й е изобразена Виктория с венец и палмова клонка, като в полето вляво е изписана нумерална буква Т (**Обр. 13**).

Монетите на Теодосий II в находката са две – както и при тези на Хонорий по една от двата варианта с двамата императори (**Обр. 14**). Последната монета е минима на Валентиниан III (425–455), отсечена във втора официна на римската монетарница през 425 – 455 г. Надписът върху гърба на монетата е SALVS REIPVBLICE, а изображението е на Виктория права наляво, отново с венец и палмова клонка (Carson, Kent 1960, No 840).

При част от монетите изображенията върху аверсите са заличени, но датиранети им е възможно въз основа на запазените им гърбове. Две от монетите са с вотивен надпис VOT X MVLT XX. Едната от тях е отсечена в Константинопол през 383 г. Двадесет и три са сечени в периода 388–395 г. и са от типа на Виктория с трофей и пленник, т. е. SALVS REIPVBLICAE, като при две от монетите се чете и монетарницата – Константинопол. Следват две монети с номинал Æ3 от периода 395-408 г., т.е. те са сечени за Аркадий като владетел на Източната Римска империя и Хонорий на Западната. Върху гърбовете им е представен императорът и Виктория, която го увенчава с лавров венец. Надписът е VIRTVS EXERCITI. От 402 г. (прокламацията на Теодосий II) до 408 г. (смъртта на имп. Аркадий) в монетарниците на Константинопол, Никомедия, Кизик и Антиохия се секат монети с номинал Æ3 и надпис върху гърба CONCORDIA AVGG. Върху лицата им е представен бюст на императора (Аркадий, Хонорий или Теодосий II) насреща, а върху гърба – Константинополис седяща насреща, държи копие и Виктория. В представената тук находка две от монетите са от този тип. Следващите три монети са от типа на двамата императори, сечен при Хонорий и Теодосий II през 408 – 423 г. Най-късни са пет монети с изобразен кръст върху реверса им. Прието е да се смята, че тези монети се секат предимно за Теодосий II и само в монетарниците на Константинопол (Carson, Kent 1960, 90) и Кизик (Carson, Kent 1960, 99) за Валентиниан III в периода 425–450 г. В известната колективна находка от с. Боснек, Перничко, чието публикуване предстои, има обаче монета с кръст върху реверса й, която е сечена при император Марциан (450–457). Останалите 99 монети от находката са с много лошо качество и определянето им бе невъзможно. Металът

и големината им без съмнение ги отнасят към края на IV – V в.

Прави впечатление преобладаващото количество на монетите с номинал Æ4: 82 спрямо 13 от номинал Æ3, като са взети впредвид само определените монети. Според монетарниците си те се разпределят както следва:

МОНЕТАРНИЦА	Æ3	Æ4	ОБЩО
Рим		2	2
Аквилея		2	2
Сисция	1	5	6
Тесалоника	1	5	6
Хераклея		1	1
Константинопол		6	6
Никомедия		1	1
Кизик		8	8
Антиохия		2	2

Процентно най-много от представените монети са отсечени в периода 383 – 395 г.

Заедно с разгледаните до тук монети в с. Мърводол са намерени и 19 тежести. Първата от тях е със сферична форма с косо изрязани полюси, диаметър 26 мм и височина 21 мм (**Обр. 15**). Върху горното плоско поле са врязани знака за унция и буквата Г, т. е. 3 унции. Теглото й е 77,81 г, което означава, че в основата й стои унция с тегло 25,94 г. Другата тежест е със същата форма, но с по-малки размери (диаметър 18,5 мм, височина 15 мм) и теглото й е 26,83 г (**Обр. 16 а, б**). Изрязаните знаци са отново съкращение за унция и буква А, т. е. една унция, което е близо до теоритичното тегло от 27,29 г. Долното поле е центрирано с кръгче.

Следващите мерки за тежест обособяват група, свързана с измерването на теглото на златните монети – солиди или номизми и техните подразделения и мултипликации. Четири от тях[2] (**Обр. 17–20**) представляват правоъгълни плочки с тегла: 3,94, 3,98, 4,20, 4,21 г, като при три от тях е изписана буквата N. Две от тежестите са с гравирани около нея допълнителни симетрично разположени точици. Както е известно с N съкратено се обозначава номизма (νομισμα). Петата тежест (**Обр. 21**) представлява паралелепипед с врязани три вертикални линии, размери 15/6/5 мм и тегло 3,64 г, което позволява да бъде включена в същата група. Теоритичното тегло на солида след реформата на Константин Велики е 4,55 г (Bruun 1966, 2–3), но отклонения както при нашите тежести са известни и от други публикации за подобни материали от територията на България (Владимирова 1985, 23; Драганов 1994, 144; Юрукова 1981, 232; Йотов 1988, 19). Следващата тежест отново е с правоъгълна форма с размери 17/15/3 мм и тегло 7,02 г (**Обр. 22**). За съжаление означенията върху нея са заличени и се вижда само част от буква N и кръгче. Като се вземе предвид корозията на метала, довела до намаляване на теглото й, може да се приеме, че тя е служела за измерване на два солида.

В следващата група тежести влизат четири по-леки екземпляра от разгледаните до тук, които се свързват с теглата на подразделенията на солида – семис и тремис. Две от тях[3] (**Обр. 23–24**) са със сферична форма и тегла 2,30 и 2,05 г. Върху горното плоско поле на по-леката тежест са врязани един до друг два малки кръга. Третата тежест е паралелепипед с размери 9/6/6 мм и тегло 2,15 г (**Обр. 25**). Върху нея няма никакви означения, но теглото й предполага, че е използвана за проверка на семис, произлязал от солид с тегло 4,30 г. Последната тежест е правоъгълна плочка с тегло 1,28 г и размери 9/5/2 мм (**Обр. 26**). Върху лицевата й страна в центъра е врязана точка. Теглото отговаря на теглото на тремис, подразделение на солид с тегло 3,74 г.

Освен разгледаните до тук бронзови тежести[4] от същото място произхождат и 6 оловни. Представляват паралелепипеди с различни размери и тегла. Три от тях (**Обр. 27–29**), с тегла 31,21 г, 31,78 г и 32,70 г, отговарят на 8 солида с тегла съответно 3,90, 3,97 и 4,09 г. Другите три тежести са с тегла, отговарящи съответно на 6 (**Обр. 30**), 3 (**Обр. 31**) и един солид (**Обр. 32**): 25,83 г, произлищата от златна монета с тегло 4,30 г; 12,65 г – от монета с тегло 4,22 г; 4,43 г, което е близо до теоритичното тегло на номизмата от 4,55 г.

Очевидно част от разгледаните тежести са местно производство. Намирането им заедно с колективната монетна находка позволява тяхното датиране да се отнесе към V в. Фактът, че произхождат от неголямо късно антично селище или крепост не е новост в България – подобни данни са коментирани и преди (Владимирова-Аладжова 1993, 64; Йотов 1988, 20). С представянето на този материал се допълва информацията за открити късно антични монетни находки по поречието на р. Струма, която наред с археологическите проучвания запълва праз-

нината от конкретни писмени сведения за този район през късната атничност. До този момент от района на Пауталия (като тук не включвам намерените на Пернишката крепост (Юрукова 1981, 228–234) са публикувани 4 тежести – две от Пауталия (Иванов 1960, 211–212) и 2 от Дупнишко (Герасимов 1940/42, 229–231). Представените тук 18 нови тежести допълват съществуващата до сега пестелива информация за района на Средна Струма.

КАТАЛОГ[5]

Валент (364 – 378)

1. Л.: .../S PF AVG Бюст с диадема надясно.
Оп.: .../MANORVM Императорът в ход надясно, държи лабарум, влачи пленник за косите.
Æ3, 16/15 мм, 2,85 г **(Обр. 1)**.

Грациан (367 – 383)

2. Сисция (367 – 375 г.).
Л.: DN GRATIANVS PF AVG Бюст с диадема надясно.
Оп.: GLORIA RO/MANORVM /...SIS... Императорът в ход надясно, държи лабарум, влачи пленник за косите. В полето в л. М, в д. – звезда и Р.
Æ3, 16/16 мм, 2,05 г, LRBC 1332 **(Обр. 2)**.

Валентиниан II (375 – 392)

3. Никомедия (383 г.).
Л.: DN VALENTINIANVS PF AVG Бюст с диадема надясно.
Оп.: VOT X MVLT XX в лавров венец. В отреза – SMNB.
Æ4, 13/13 мм, 1,08 г, LRBC 2381.

4. Сисция (383 – 392 г.).
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: VICTOR/IA AVGGG / ASIS Виктория в ход наляво, държи венец и палмова клонка.
Æ4, 15/14 мм, 0,86 г, LRBC 1575 **(Обр. 3)**.

5. Сисция (383 – 392 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: VICTOR/IA AVGGG / BSIS Същото.
Æ4, 13/13 мм, 1,35 г, LRBC 1575.

6. Тесалоника (383 – 392 г.).
Л.: DN VALEN... Същото.
Оп.: ... Крепостна порта с две кули.
Æ4, 13/12 мм, 1,26 г, LRBC 1858 **(Обр. 4)**.

7. Тесалоника (383 – 392 г.)
Л.: DN VALENTI... Същото.
Оп.: ... / TES Същото. В полето в л. – А.
Æ4, 12/11,5 мм, 1,21 г, LRBC 1864.

8. Аквилея (388 – 392 г.)
Л.: DN VALENT... Същото.
Оп.: .../VBLICAE / AQP Виктория в ход наляво. с трофей и пленник. В полето в л. – хризма.
Æ4, 11/10 мм, 1,35 г, LRBC 1105 **(Обр. 5)**.

9. Хераклея (388-392 г.).
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: SA...VBLICAE / SMHA Същото. Без хризма.
Æ4, 13/13 мм, 1,34 г, LRBC 1983.

10. Константинопол (388 – 392 г.).
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: SALVS REI/PVBLICAE / CONS... Същото. С хризма.
Æ4, 14/13 мм, 0,90 г, LRBC 2183 **(Обр. 6)**.

11. Константинопол (388 – 392 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: SALVS REI/PVBLICAE / ...ONS... Същото.
Æ4, 14/12 мм, 1,65 г, LRBC 2183.

12. Антиохия (388 – 392 г.)
Л.: DN VALENTINI/ANVS PF AVG Същото.
Оп.: SALVS ... / ANTΔ Същото.
Æ4, 14/12 мм, 1,65 г, LRBC 2768.

Теодосий I (379 – 395)

13. Кизик (383 г.).
Л.: ...EODO/SIVS PF AVG Бюст с диадема надясно.
Оп.: VOT X MVLT XX в лавров венец. В отреза ...КГ.
Æ4, 14/14 мм, 1,09 г, LRBC 2557.

14. Кизик (383 г.).
Л.: DN THEODO/SIVS PF AVG Същото.
Оп.: VOT X MVLT XX в лавров венец. В отреза SMKГ.
Æ4, 13/14 мм, 0,94 г, LRBC 2557.

15. Тесалоника (383 – 392 г.).
Л.: DN THEODO/SIVS PF AVG Същото.
Оп.: VIRTVS / AVGGG / TES Императорът прав наляво, държи феникс върху глобус и лабарум, с десния си крак е стъпил върху пленник, зад него Виктория. В полето в л. – А.
Æ3, 16/17,5 мм, 1,53 г, RIC 61 b **(Обр. 7)**.

16. Тесалоника (383 – 392 г.).
Л.: ...HEODO/SIVS PF AVG Същото.

Оп.: ...VBLICE / TES Крепостна порта с две кули.
Æ4, 13/12 мм, 1,24 г, LRBC 1859 **(Обр. 8)**.

17. Сисция (383 – 392 г.).
Л.: DN THEODO/SIVS PF AVG Същото.
Оп.: VICTOR/IA AVGGG / ASIS Виктория в ход наляво, държи венец и палмова клонка.
Æ4, 14/14 мм, 1,04 г, LRBC 1576.

18. Кизик (388 – 392 г.).
Л.: DN THEODO/SIVS PF AVG Същото.
Оп.: ...VBLICAE / SMKA Виктория в ход наляво с трофей и пленник. В полето в л. – хризма.
Æ4, 13/12 мм, 1,06 г, LRBC 2569.

19. Кизик (388 – 392 г.).
Л.: DN THEODO/SIVS PF AVG Същото.
Оп.: SALVS REI/PVBLICAE / SMKB Същото.
Æ4, 14/12,5 мм, 1,35 г, LRBC 2569.

20. Кизик (388-392 г.).
Л.: DN THEODO/... Същото.
Оп.: SALVS REI/PVBLICAE / SMKB Същото.
Æ4, 14/13,5 мм, 1,51 г, LRBC 2569.

Аркадий (383 – 408)

21. Кизик (383 г.).
Л.: DN ARCADIVS PF AVG Бюст с диадема над.
Оп.: VOT V в лавров венец. В отреза SMK...
Æ4, 16/15 мм, 0,86 г, LRBC 2562 **(Обр. 9)**.

22. Аквилея (383 – 387 г.)
Л.: ...CADIVS PF AVG Същото.
Оп.: ...ICTORIA AVGGG / ... Две Виктории прави една срещу друга държат венци и палмови клонки.
Æ4, 12/12 мм, 1,40 г, LRBC 1094 **(Обр. 10)**.

23. Сисция (383 – 392 г.)
Л.: DN ARCADI/VS PF AVG Същото.
Оп.: VICTOR/IA AVGGG / ASIS· Виктория в ход наляво, държи венец и палмова клонка.
Æ4, 14/14 мм, 1,11 г, LRBC 1581 **(Обр. 11)**.

24. Кизик (388 – 392 г.).
Л.: DN ARCADIVS PF AVG Същото.
Оп.: SALVS REI/PVBLICAE / SMKГ Виктория в ход наляво с трофей и пленник. В полето в л.– хризма.
Æ4, 13/12 мм, 1,47 г, LRBC 2570.

25. Кизик (388-392 г.).
Л.: DN ARCADIVS PF AVG Същото.
Оп.: SALVS REI/PVBLICAE / SMKГ Същото.
Æ4, 12/12 мм, 1,01 г, LRBC 2570.

Хонорий (393 – 423)

26. Заличена монетарница (408 – 423 г.).
Л.: ... Бюст с диадема надясно.
Оп.: .../ROMA/... Двамата императори прави единсрещу друг държат копия и щитове.
Æ3, 14/14 мм, 1,60 г **(Обр. 12)**.

27. Рим (410 – 423 г.).
Л.: ... Същото.
Оп.: ... Виктория права наляво държи венец и палмова клонка. В полето в л. – Т.
Æ4, 13/12 мм, 1,59 г, LRBC 828 **(Обр. 13)**.

Теодосий II (402 – 450)

28. Заличена монетарница (408 – 423 г.).
Л.: ...DO/SIVS PF A.. Бюст с диадема надясно.
Оп.: ...LORIA /ROMA/NORVM Двамата императори прави единсрещу друг държат копия и щитове.
Æ3, 15/14 мм, 1,79 г **(Обр. 14)**.

Валентиниан III (425 – 455)

29. Рим (425 – 455 г.).
Л.: ...NVS PF AVG Бюст с диадема надясно.
Оп.: SALVS ...LICE / RM Виктория права наляво, държи венец и палмова клонка. В полето в л. – S.
Æ4, 11/11 мм, 1,67 г, LRBC 840.

БЕЛЕЖКИ:

[1] Информацията дължа на В. Ганадиева, уредник в РИМ Кюстендил, за което й благодаря.

[2] Размерите на четирите тежести са: 11/12/3 мм; 14/14/2 мм; 13/11/3 мм; 12/13/3 мм.

[3] Размерите на двете тежести са еднакви: диам. 8 мм, вис. 6 мм.

[4] Наред с представените по-горе екземпляри е намерена още една тежест, която за сега оставям без коментар. Нейните данни са следните: сверична форма с косо изрязани полюси, върху горното поле се вижда S◦L, върху долното - ◦ (Обр. 33 а, б). Тегло – 6,44 г, диаметър - 12 мм, височина – 9 мм.

[5] В каталога са представени част от по-добре запазените монети.

ЛИТЕРАТУРА:

Владимирова 1985: Д. Владимирова. Екзагии от Долна Мизия. – Нумизматика, 1985, 1, 22–31.

Владимирова-Аладжова 1993: Д. Владимирова-Аладжова. Еталони-тежести от фонда на музея в Мадара. – Известия на историческия музей Шумен, 1993, VIII, 62–69.

Герасимов 1940/42: Т. Герасимов. Римски екзагии от България. – Известия на Българския археологически институт, XIV, 1940/42, 229–231.

Драганов 1994: Д. Драганов. Късноантични мерки за тежест от Кабиле и хиндерланда. – Известия на музеите в Югоизточна България, XVII, 1994, 141–150.

Иванов 1960: Т. Иванов. Паметници от Пауталия. – Известия на Археологическия институт, XXIII, 1960, 207–230.

Йотов 1988: В. Йотов. Екзагии от музеите в Толбухин и Силистра. – Нумизматика, 1988, 2, 18–20.

Койчева 1986: К. Койчева. Ранновизантийски мерки за тегло. – Нумизматика, 1986, 4, 22–26.

Кръстев, Севтерски 1988: К. Кръстев, Р. Севтерски. Мърводол. – В: Енциклопедичен речник Кюстендил, С, 1988.

Юрукова 1981: Й. Юрукова. Антични и ранновизантийски монети. – В: Перник, I, С., 1981, 218–261.

Bruun 1966: P. M. Bruun. The Roman Imperial Coinage. Vol. VII, London, 1966.

Carson, Kent 1960: R. A. G. Carson, J. P. C. Kent. Late Roman bronze coinage. Part II. London, 1960.

Pearce 1968: J. W. E. Pearce. The Roman Imperial Coinage. Vol. IX. London, 1968.

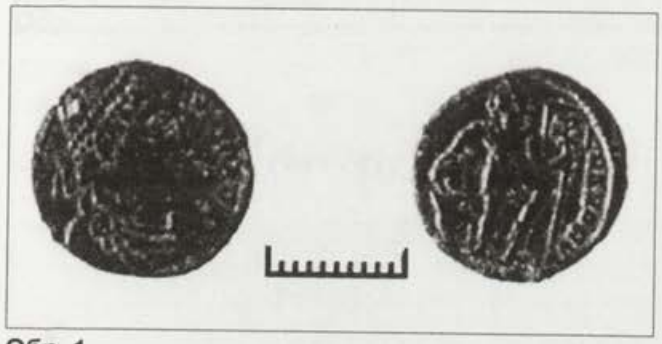

Обр. 1.

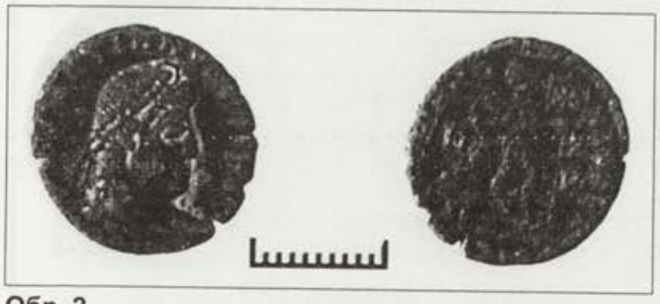

Обр. 2.

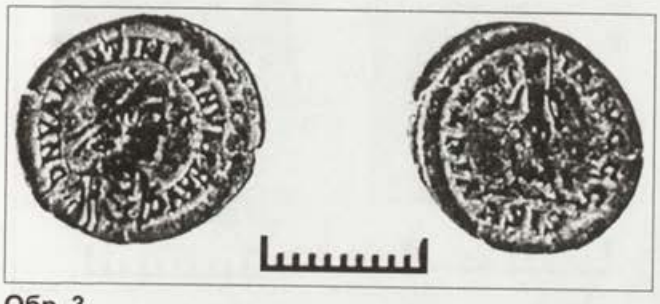

Обр. 3.

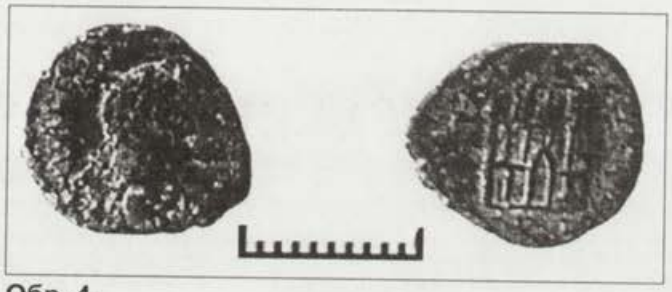

Обр. 4.

Обр. 5.

Обр. 6.

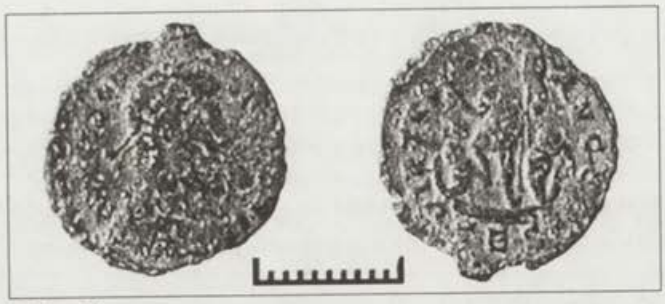

Обр. 7.

Обр. 12.

Обр. 13 .

Обр. 8.

Обр. 14.

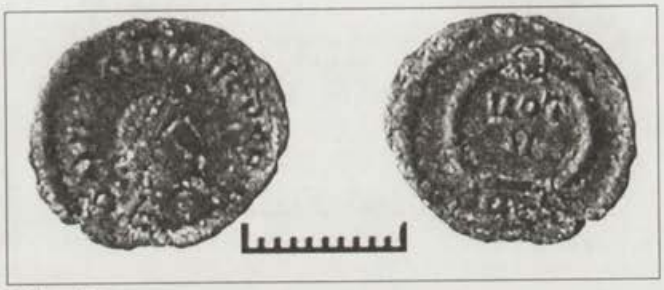

Обр. 9.

Обр. 15.

Обр. 10.

Обр. 16.

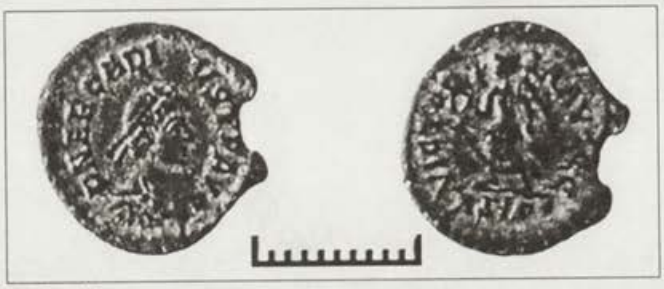

Обр. 11.

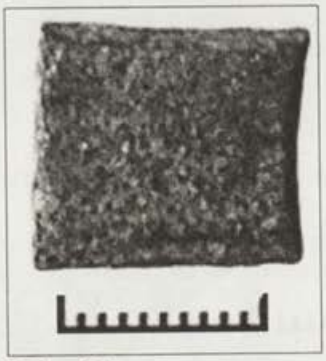

Обр. 17.

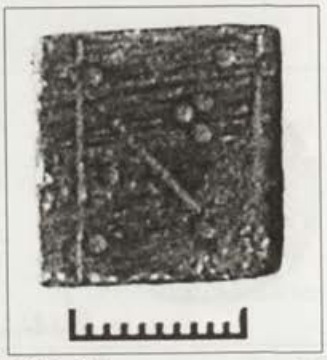

Обр. 18.

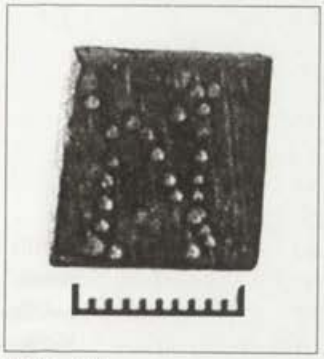

Обр. 19.

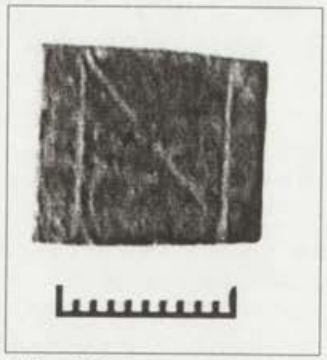

Обр. 20.

Обр. 21.

Обр. 22.

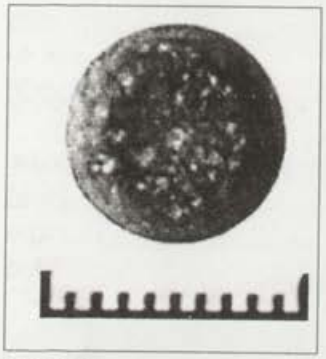

Обр. 23.

Обр. 24.

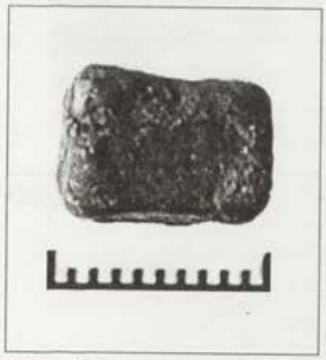

Обр. 25.

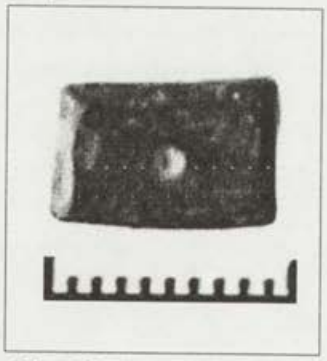

Обр. 26.

Обр. 27.

Обр. 28.

Обр. 29.

Обр. 30.

Обр. 31.

Обр. 32.

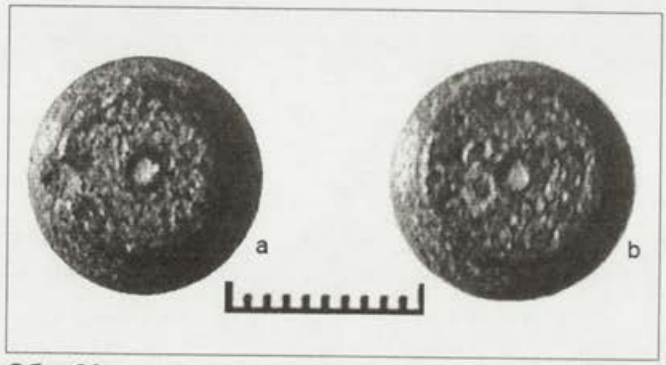

Обр. 33.

LATE ANCIENT COIN FIND FROM MARVODOL VILLAGE, KYUSTENDIL

Svetoslava FILIPOVA

(Summary)

This is a collective coin find, excavated in Mravodol village, Kyustendil, in the vicinity of which were registered two late ancient settlements and a late ancient fortress. The find includes 208 late ancient copper coins from the period 364/378 – 425/450 as well as 19 weights. According to the emperors, where the coins were minted, the coins are divided as follows: Valence (364–378) – 1 coin, Gracian (367–383) – 1 coin; Valentinian II (375–392) – 18 coins; Theodosius I (379–395)– 28 coins; Arcadius (383–408) – 18 coins; Honorius (393–423) – 3 coins; Theodosius II (402–450)– 2 coins and Valentinian III (425–455) – 1 coin.

What is striking is that the majority of the coins have a denomination of Æ4 (83) compared to 13 with a denomination of Æ3. They are divided as follows: Rome– 2; Aquilea – 2; Siscia – 6; Thessalonica – 6; Heraclea – 1; Constantinople – 6; Nicomedia – 1; Kizik– 8; Antiohia – 2. The greatest amount of coins was minted in the period 383–395.

Apart from the coins, 13 bronze and 6 lead weights were excavated as well.

This material expands the information concerning late ancient coin finds along the river Struma. There is not much written evidence about this region in the late antiquity. The 19 weights that were found give some more evidence about the region of middle Struma.

НЕПУБЛИКУВАНИ МОНЕТИ НА ВИЗАНТИЙСКИТЕ ИМПЕРАТОРИ ФОКА (602-610) И ИРАКЛИЙ (610-641) ОТ ВЕЛИКОТЪРНОВСКО

Стоян МИХАЙЛОВ

Предмет на съобщението са 7 ранновизантийски монети от началото на VII в. – 2 на император Фока и 5 на император Ираклий. Те са частно притежание и представляват единични екземпляри, произхождащи от региона на град Велико Търново.

Описанието на монетите е следното:

Фока (602-610)

1. Фолис, клас II, Никомедия, 604-606 г.,
Д. 30-33 мм, Т. 13,95 г,
позиция на печатите ↓

лице: надпис не личи, бюст на владетеля насреща с къса брада, на главата стема без перпендули, облечен с консулска роба, в дясната ръка държи мапа, а в лявата скиптър (с кръст или орел – изображението е изтрито) (**Обр. 1.2**).

опако: *XXXX*, отгоре *ANNO*, отляво ✷(осемлъчна звезда), отдясно регналната година не личи, в отреза *NI*..., като номерът на официната също не личи (**Обр. 1.1**) (DOC, II, 1, p.177, № 55-56)[1].

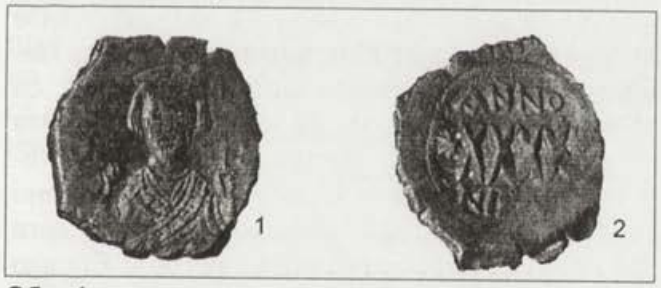

Обр. 1.

2. Фолис, клас II, Никомедия, 606-610г.,
Д. 29-31 мм, Т. 11,35 г,
позиция на печатите ↓

лице: ...*mFOCA*... Образът е като при № 1, но стемата е със перпендули и в лявата ръка скиптърът е с кръст (**Обр. 2.1**).

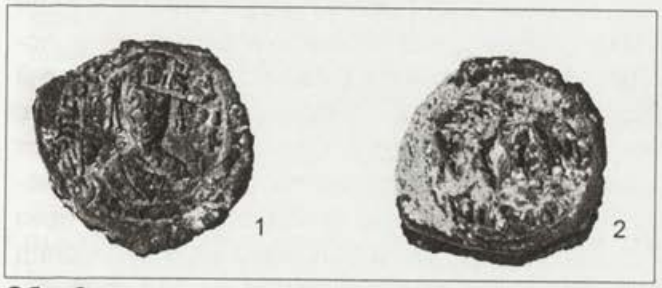

Обр. 2.

опако: *XXXX*, в отреза *NIK*... Регналната година и номерът на официната не личат (Обр. 2б) (DOC, II, 1, p. 178, № 58a.1 – 60.4).

Монетата е препечатвана върху по-стар фолис на Маврикий Тиберий [2].

Ираклий (610-641)

3. Фолис, клас II, Константинопол, 613 г.
Д. 27-29 мм, Т. 8,30 г,
позиция на печатите ↙

лице: ... .../ ... *CONTTPPAU*... Ираклий и Ираклий Константин прави насреща със стеми, облечени с хламиди, в десните си ръце държат дълги кръстове (**Обр. 3.1**).

опако: *M*, отгоре кръст, отляво *ANNO*, отдясно трета регнална година, отдолу официна *Δ*, в отреза *CON* (**Обр. 3.2**) (DOC, II, 1, p. 281, № 77b).

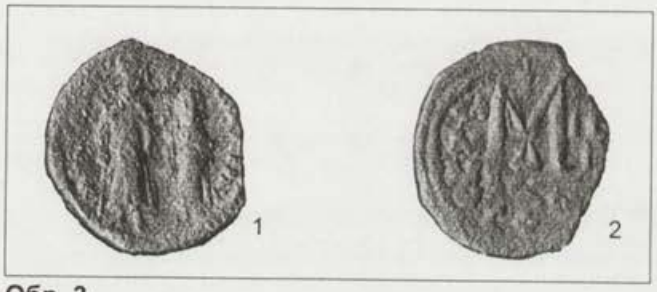

Обр. 3.

4. Фолис, клас II, Константинопол, 613-616 г.
Д. 29-32 мм, Т. 11,60 г,
позиция на печатите ↙

лице: *ddNNHERACLI* / ... ... Образът е като при № 3, но в ръцете вместо дълги кръстове държат глобуси с кръст (**Обр. 4.1**).

опако: *M*, отгоре полуизличен христограм, отляво *AN*..., отдясно регналната година не личи, отдолу официна *A*, в отреза ...*O*... (**Обр. 4.2**) (DOC, II, 1, p. 279, № 76a.1-3 или p. 282, № 79a.1-3).

Монетата е препечатана.

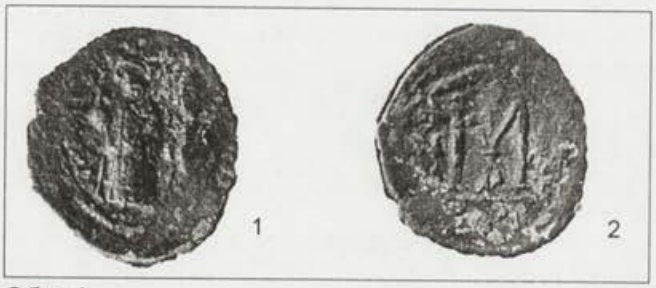

Обр. 4.

5. Фолис, клас II, Константинопол, 613-616 г.
Д. 28-30 мм, Т. 12,15 г,
позиция на печатите ↗

лице: Надписът не се чете. Образът като при № 4, но е с нисък релеф и не се виждат подробности (**Обр. 5.2**).

опако: *M*, отгоре христограм, отляво *ANN...*, отдолу официна *ß*, регналната година и монетарницата не личат (**Обр. 5.1**).

Христограмът над нумералната буква позволява фолисът да се отнесе към константинополската монетарница (DOC, II, 1, p. 279, № 76b или p. 282, № 79b)[3]. Монетата е препечатана върху по-стар екземпляр на Маврикий Тиберий [4].

Обр. 5.

6. Фолис, клас II, Никомедия, 613-614 г.
Д. 33-35 мм, Т. 11,45 г,
позиция на печатите ↙

лице: Надпис не личи. Образът е като при № 4 (**Обр. 6.1**).

опако: *M*, отгоре кръст, отляво *ANNO*, отдясно четвърта регнална година, отдолу *β*, в отреза *NIKO* (**Обр. 6.2**) (DOC, II, 1, p. 318, № 159b).

Монетата е препечатана върху фолис на Фока[5].

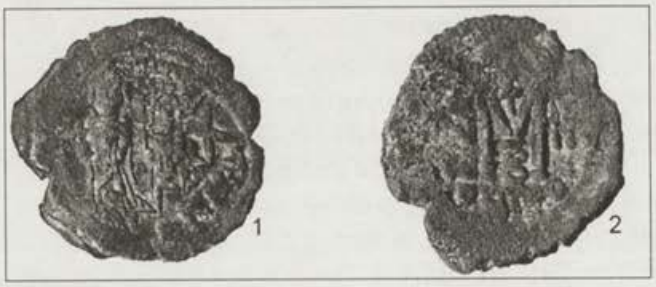

Обр. 6.

7. Половин фолис, клас II, Константинопол, 615-627 г.,
Д. 17-23, Т. 4,05 г,
позиция на печатите ↓

лице: Надпис не личи. Образът като при № 4 (**Обр. 7.1**).

опако: *K*, отгоре кръст, отляво *ANNO*, отдолу официна *Г* (**Обр. 7.2**).

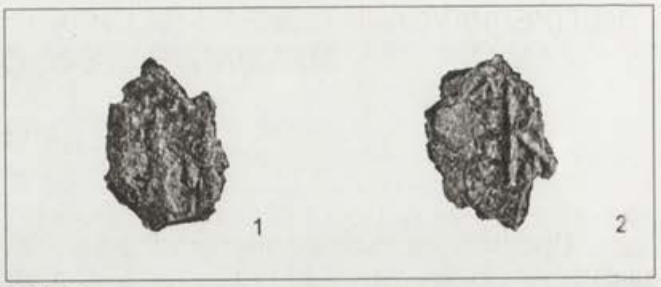

Обр. 7.

Ядрото на монетата вероятно още при отсичането си е било с неправилна форма. Означение на монетарница не личи, но официна *Г* има само в Константинопол. Липсва и годината на управление. В каталога на Dumbarton Oaks има само два екземпляра на монети от клас II от номинал 20 нумии, като и двата са също от четвърта официна. Едната монета е от 6-та регнална година на Ираклий, т. е. 615–616 г., а другата е без датировка (DOC, II, 1, p. 286, № 84.1–2). В каталога на Д. Сиър са отбелязани повече възможни дати на отсичане, но всички са по-късни: 6-та (615-616), 10-та (619-620), 12-та (621–622), 17-та (626–627) (Сиър. 2000, 138, № 814).

Представените монети не се различават като цяло от ранновизантийските екземпляри, открити на територията на днешното Велико Търново (Дочев 2002-2003, 287-298). При монетарниците картината е типична за българските земи – 4 броя са от Константинопол и 3 от Никомедия. Като номинали шест от монетите са от 40 нумии, и една от 20 нумии. Последната е и най-интересната поради факта, че монетите от този номинал от клас II са изключително редки (Grierson, 1982, 109), както и че досега при археологическите проучвания във Велико Търново от Ираклий са открити само фолиси. Същото е положението в Калиакра (Парушев 1991, 31), Варна (Лазаренко 2003, 150-156) и Несебър (Theoklieva-Stoytcheva 2001, 43-44). Различни номинали има в Ахтопол, където освен 2 бр. фолиси е намерен и 1 бр. пентанумия (Йорданов и др., 1998, 73). Монета от 20 нумии е известна от съкровището от София, кв. Лозенец. От общия му брой 42 медни монети и един златен тремис, пет фолиса и споменатия погоре половин фолис са на император Ираклий (Божкова 2000, 24-26). Рядкостта на монетите с номинал по-малък от 40 нумии е следствие от обезценяването на стойността на медните монети във Византия в края на 6 в. и особено през 7 в. Ако през втората половина на 6 в. 1 солид се е разменял приблизително за 288 фолиса,

респективно един кератион се равнявал на 12 фолиса или 480 нумии, то при Фока един кератион се разменял вече за 20 фолиса или 800 нумии, а при Ираклий (около 618 г.) един кератион се равнявал на 36 фолиса или 1440 нумии (Morrisson, Sodini, 2002, 213–215).

Регналните години върху монетите на Фока не са запазени, а са посочени общите датировки на сечене на съответния тип. Всички фолиси на Ираклий са от клас II. Върху екземпляри № 3 и № 6 са запазени регналните години, съответно 3-та (613 г.) и 4-та (613-614 г.). При монети № 4 и № 5 времето на отсичането им се определя от периода на сечене на клас II – 613–616 г. Най-късна от представените тук монети се явява тази от 20 нумии, отсечена в периода 615–627 г.

Във връзка с датировката на фолисите на Ираклий е интересно наблюдението на И. Лазаренко, че във всички селища, в които са известни монети на този император, най-късните от тях са от 4-та и 5-та година на управление, а тези с изличена регнална година са всички от клас II, сечен в периода 613–616 г. (Лазаренко 2003, 151–156). Представените тук монети също се вписват в тази картина, като това би могло да се отнася дори за монетата от 20 нумии, в случай, че тя е била отсечена през 5-тата година от управлението на Ираклий, или пък е едно от много редките изключения[6]. Обикновено липсата на монети сечени след 615–616 г., се разглежда като доказателство за разрушаването или края на функционирането на селищата, в които са намерени тези монети (Лазаренко 2003, 156–158).

Горното предположение, макар и вероятно, не е единствено възможното. Друга хипотеза може да се обоснове със състоянието на медното монетосечене във Византия в началото на 7 в. Военните и политическите нещастия, сполетели империята в периода след 602 г., довели до икономическа и финансова криза, която се отразила най-силно върху медното монетосечене (DOC, II, 1, pp. 6, 27). С управлението на Фока започва масово препечатване на по-стари типове медни монети. От факта, че не се препечатват само монети от предходния владетел, а и от по-предишни, политическите подбуди за това действие по-скоро трябва да се отхвърлят и да се потърсят икономически или производствени мотиви. След 616 г. кризата в медното монетосечене на Византия се задълбочава още повече. Ф. Гриърсън отбелязва както намаляване на теглото на медните номинали (DOC, II, 1, 24), така и голямата рядкост на монетите, сечени между 7-та и 14-та от управлението на Ираклий (DOC, II, 1, p. 227)[7]. Това дава основание наличието на монети на Ираклий, сечени само в първите пет години от управлението му, т. е. между 610 и 615 г., както в днешните български земи, така и в Северна Добруджа (Poenaru Bordea et Ocheşeanu, 1980, 379), да се разглежда по-скоро като резултат от кризата в медното монетосечене във Византия, отколкото на едновременно прекъсване на живота в множество селища.

БЕЛЕЖКИ:

[1] В каталога на Dumbarton Oaks екземпляр с осемлъчна звезда липсва.

[2] Върху опаковата страна се вижда, че старото и новото изображение са разположени перпендикулярно, като вместо *ANNO* от печата на Фока е останал кръста държан в дясната ръка на Маврикий, вместо регналната година на Фока личи шлема от старото изображение и вместо нумералната буква на официната личат буквите *...RCAV...*

[3] При медното монетосечене на Ираклий също и монетарницата в Селевкия Исаврия използва христограм над нумералната буква. Виж DOC, II, 1, 327-328.

[4] Върху лицето се различават букви от стария надпис *...NT...m / A* ..., а върху опаковата са останали втората регнална година и буквата *K* от името на монетарницата, т.е. монетата е сечена в Кизик през 583-584 г. Виж DOC, I, p. 330, № 119. 1-2.

[5] Върху лицето долу в дясно се вижда *ANNO* и *XXXX*

[6] И. Лазаренко посочва монета на Ираклий от периода 630-640 г. от Нове, но намерена при неизвестно какви обстоятелства.(Лазаренко 2003, 163, бел. 28).

[7] Интересено, че намаляването на обема на медното монетосечене съвпада по време с въвеждането на новата сребърна монета – хексаграм, сечена за първи път през 615-616 г. (Morrisson 2002, 928).

ЛИТЕРАТУРА:

Божкова 2000: Б. Божкова. Съкровище от ранновизантийски монети от София. – Нумизматика и Сфрагистика, 2000, 2, 18–37.

Дочев 2002-2003: К. Дочев. Ранновизантийски монети от Търново (V-VII в.) – Известия на Регионалния исторически музей Велико Търново. XVII-XVIII, 2002-2003, 287–298.

Йорданов 1998: И. Йорданов, А. Койчев, В. Мутафов. Средновековния Ахтопол VI-XII в. според данните на нумизматиката и сфрагистиката. – Нумизматика и сфрагистика, 1998, 2, 67–89.

Лазаренко 2003: И. Лазаренко. Нумизматични данни за датиране опожаряването на Одесос по времето на император Ираклий. – Известия на Народния музей Варна, 34-35 (49-50), 1998-1999,2003, 150–166.

Парушев 1991: В. Парушев. Антични монети от Калиакра. – Известия на Народния музей Варна, 27(42), 1991, 20–31.

Сиър 2000: Д. Сиър. Византийски монети и техните стойности. 2000.

Grierson 1968: P. Grierson. Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittmore Collection. vol. II, part 1. Washington, 1968.

Grierson 1982: P.Grierson. Byzantine Coins. London, 1982.

Morrisson 2002a: C. Morrisson. Byzantine Money: Its Production and Circulation. – In: The Economic History of Byzantium. (ed. A. Laiou), vol. 3. Washington, 2002.

Morrisson, Sodini 2002: C. Morrisson, J. P. Sodini. The sixth-century Economy. – In: The Economic History of Byzantium. (ed. A. Laiou), vol. 1. Washington, 2002.

Poenaru Bordea 1980: Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheşeanu. Probleme istorice dobrogene (secolele VI – VII) în lumina monedelor bizantine din colecţia muzeului de istorie naţională şi arheologie din Constanţa. In: Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie. t. 31, fasc. 3, 1980.

Theoklieva-Stoytcheva 2001: E. Theoklieva–Stoytcheva. Medieval Coins from Mesemvria. Sofia, 2001.

UNPUBLISHED COINS OF THE BYZANTINE EMPERORS PHOCAS (602-610) AND HERACLIUS (610-641) FROM THE REGION OF VELIKO TARNOVO

Stoyan MIHAYLOV

(Summary)

The article presents seven coins discovered in the vicinity of Veliko Tarnovo. The six specimens are folleses (two belong to Phocas, four to his succsessor) and one half folles of Heraclius. The last coin is only the second published specimen from this copper denomination for the reign of Heraclius, discovered in Bulgaria.

The lack in bulgarian finds of the coins minted after 615-616, is based on the ground of collapse of copper minting in these years of Heraclius reign.

МОНЕТНА ЦИРКУЛАЦИЯ В СРЕДНОВЕКОВНОТО СЕЛИЩЕ ПРИ СЕЛО КРЪН, КАЗАНЛЪШКО XI – XIV В.

Красимира СТЕФАНОВА-ГЕОРГИЕВА

Монетите, открити при археологическите проучвания на средновековното селище при село Крън, Казанлъшко, са 80 броя. От теренни обхождания в района на селището и некропола са намерени още 350 броя. Те са както цели екземпляри, така и отчупени или изрязани от цели монети късове. Това голямо количество нумизматичен материал се дължи на внимателното извършване на археологическите разкопки и теренни проучвания. Обстоятелството, че той произхожда от едно неголямо селище от градски тип свидетелства за степента на развитие на стоково-паричните отношения в българските земи по време на Второто българско царство.

Една част от нумизматичния материал е от проучените сектори А, Б и В, в които влизат селището и некропола.

В настоящето съобщение са включени само онези монети, които са определени и датирани от проф. Иван Йорданов*. Независимо от факта, че не целият материал е определен, ще се опитаме да направим първична нумизматична характеристика на средновековното селище при с. Крън за периода XI – XIV в.

Всички монети са единични находки, не са били укривани нарочно, а са били изгубени в процеса на самата парична циркулация.

Хронологически най-ранни са анонимните фолиси от XI – XIV в. и монетите на Алексий I (1081 – 1092), а най-късни са двата сребърни гроша на Тодор Светослав (1300 – 1321). В процентно отношение най-голям е броя на монетите, открити в селището – 70 бр., 10 бр. са намерени в некропола при проучването на гробовете. Същите ги откриваме на различни места около скелета (от двете страни на черепа, до дясната или лява ръка, покрай тялото). Това свързваме с извършването на различни ритуали, изисквани от погребалния обряд.

Най-голям е броят на монетите, открити при теренните обхождания. Проучвайки материала констатирахме, че преобладават латинските и българските имитации от XIII в. (Дочев 1992, 22–31).

Наличието на оскъден брой монети за период от около цял век свидетелства, че от края на XI до края на XII в. селището е било съвсем незначително. Същата е картината и при средновековното селище над тракийския град Севтополис (Чангова 1972, 138).

Основният брой монети от средновековното селище при село Крън и това над тракийския град Севтополис от XIII в. са от т. нар. имитационни типове (Пенчев 1984, 138). Между разглежданите от нас монети са представени екземпляри от двете имитационни серии – "български" имитации и "латински" имитации.

В първите години на XIII в. в Търново, както и в останалите български земи, било продължено използването на византийската монетна система, въведена от Алексий I Комнин (1081–1092) (Дочев 1980, 25). Ролята на основни парични знаци във вътрешния обмен изпълнявали билоновите монетосечения на Мануил I Комнин (1143–1180), Андроник I Комнин (1183–1185), Исак II Ангел (1185–1195) и Алексий III Ангел. Промените, които настъпили във финансовата система на Византия, намерили отражение и в паричния пазар на България (Дочев 1980, 26).

Анализът на монетите от средновековното селище при с. Крън дава основание да считаме, че преобладават латинските "солунски" и "константинополски" имитации типове А, Р и Д по класификацията на Ив. Йорданов (Йорданов 1984, 52–57).

Наред с българските имитации са използвани монети и на никейския император Теодор I Ласкарис (1208–1222) – 2 бр., както и на Йоан III Дука Ватаци (1222–1254) – 1 бр. Анализът на нумизматичния материал от Търново, както и на други области в България, включително средновековното селище при с. Крън и над Севтополис сочи, че византийските монети и двата по-ранни български имитативни типа (А и Б) са излезли от обращение към края на първото десетилетие на XIII в. На тяхно място била продължена употребата на български имитации, сечени в Константинопол и Солун.

Сред монетите от средновековното селище при с. Крън има два екземпляра на Константин Асен (1257–1277), единият от които е българска имитация.

Прави впечатление, че по-голямата част

от монетите са претърпели грубо орязване или дори нарязване на половинки, четвъртинки и по-малки части – практика, възникнала през XIII в. във връзка с непрекъснатото намаляване на тегловния стандарт на медните скифати. Това е предизвикано от масовото сечене от второто десетилетие на XIII в. нататък на малкомодулни монети, което е довело до всеобщо орязване и нарязване на намиращите се в циркулация монети с ядра с нормална големина (с диаметър около 25 мм).

Горната хронологическа граница в монетната циркулация на селището се определя от двата сребърни гроша на Тодор Светослав (1300–1321). Най-късните монети, открити в средновековното селище над Севтополис, са от времето на византийския император Андроник III Палеолог (1328–1341) (Пенчев 1984, 139). Въз основа на това бихме могли да предположим, че двете селища са съществували по едно и също време, вероятно са поддържали икономически връзки, тъй като самото им разположение дава тази възможност (около 5 км е разстоянието между тях).

Монетите от средновековното селище при с. Крън, Казанлъшко ни дават възможност да констатираме, че периодът на неговия най-интензивен икономически живот е бил XIII в. и по конкретно третото и четвъртото десетилетие. Всъщност това е период, който се характеризира с изключителното разнообразие на паричните знаци по форма, номинал, вид, произход. За отбелязване е фактът, че българските територии се обслужват не само от монетите на Византия, но и от монети, сечени в България (Йорданов 1984, 228). Това е напълно обяснимо, като се има предвид общото развитие на средновековната българска държава по това време. Откритите и датирани в този период монети говорят за едни значително развити стоково-парични отношения. Както вече споменахме, по-голямата част от тях са били орязани и имали ниска покупателна стойност. Освен това не бива да се забравя, че съвсем близо до селището се намира крепостта "Калето". Възможно е повечето от екземплярите да са попаднали в него от крепостта, на която то се явява подградие и вероятно снабдител със селскостопански и занаятчийски произведения.

БЕЛЕЖКИ:

* Благодаря на проф. Иван Йорданов за оказаното съдействие при обработването на нумизматичния материал.

ЛИТЕРАТУРА:

Дочев 1980: К. Дочев. Монети и монетно обръщение в Търново през XIII век. – Векове, 6, 1980.
Дочев 1992: К. Дочев. Монети и парично обръщение в Търново XII – XIV век. В. Търново, 1992.
Йорданов 1984: И. Йорданов. Монети и монетно обръщение в средновековна България 1081–1261. С., 1984.
Пенчев 1984: В. Пенчев. Севтополис. Т. II, С.,1984.
Чангова 1972: Й. Чангова. Средновековното селище над тракийския град Севтополис XI – XIV век. С., 1972.

NUMISMATIC CHARACTERISTIC OF THE MIDDLE AGE SETLEMENT NEAR THE VILLAGE OF KRUN, KAZANLAK DISTRICT (11 – 14 CENTURY)

Krassimira STEFANOVA-GEORGIEVA

(Summary)

The coins, found during archeological recearch of the middle age settlement nearby the village of Krun, aroused strong scientific interest.

In the present paper, we have included description of selected and dated spesiments only. We now have the opportunity to find out, that the settlement's most intensive period of econommmy has been during 13-th century (from third to sixth decade), predominantly "Bulgarian" and "Latin" simulations.

ПЕЧАТИ НА ФАМИЛИЯТА ПИГОНИТИ (XI В.), НАМЕРЕНИ В БЪЛГАРИЯ

Иван ЙОРДАНОВ

Византийските печати са първостепенни извори за изучаването на византийската история. Те предлагат сведения за живота в Двореца, за централната и провинциална администрация, за историята на византийската църква и пр. Нещо повече, те ни предоставят точните наименования на различните институции в империята и имената на титулярите, които са ги ръководили. Особено значение те имат за византийската просопография – наука за аристократичните фамилии във Византия, която през последните години бележи особен ръст.

Моят проект като Fellow в Центъра по византинистика към Харвардския университет "Дъмбъртън Оукс" за академичната 2004–2005 г. е на подобна тематика: "Просопография на българските земи в годините на византийското владичество 971-1185 г.". Също така в моите близки намерения като част от този проект влиза написването и публикуването на "Corpus of the Byzantine Seals from Bulgaria", part 2: "Seals with Family Names", чиято реализация ще зависи от редица фактори.

В рамките на това изследване предлагам в аванс печатите на представители на фамилията Пигонити, намерени в България. Те свидетелстват за контактите на членовете на тази аристократична фамилия с лица, живели или служили в България. Много от представителите на тази фамилия са пряко свързани със съдбата на българските земи в годините на византийското владичество. Не е възможно следване на хронологически порядък при представянето на печатите, ето защо те са подредени според азбучния (на гръцки език) ред на личните им имена.

КАТАЛОГ НА ПЕЧАТИТЕ:

1. Θεόδωρος Πηγονίτης πατρίκιος, ἀνθύπατος, βέστης καὶ κατεπάνω Παραδουνάβιτον (50-те–60-те г. на XI в.)

Съхранява се в частна колекция (Н. Николов от Разград). Намерен е в землището на с. Изворово, Силистренска област. Размери: 30-30 (27) 4 мм. Тегло 15,16 г. Пълен и сравнително добре съхранен екземпляр. (**Обр. 1.**)

Обр. 1.

Публикация: Jordanov, 2003, no.58.2. Не са известни негови паралели.

ЛИЦЕ: Надпис в шест реда:
+KER'Θ'| TWCWΔ8' | ΘEOΔWPO | ΠΡΙ'ΑΝΘV | ΠΑΤ'REC| TH

ОПАКО: Надпис в шест реда:
KAIKA | TEPANW| TWNΠAPA | Δ8NARIT' | TWΠHГO |-NIT'-
+ Κ(ύρι)ε β(ο)ήθ(ει) τῷ σῷ δού(λῳ) Θεοδώρο π(ατ)ρι(κίῳ) ἀνθυπάτ(ῳ) βέστῃ καὶ κατεπάνω τῶν Παραδουνάβιτ(ων) τῷ Πηγονίτ(ῃ).

Теодор Пигонит е неизвестен от писмените източници. С името на същия са познати три групи печати: Те определят следният му cursus honorum:

а) πατρίκιος καὶ στρατηγὸς (40-те години на XI в.), според непубликуван печат от Виена.

Лице:
|+KERO|HΘEITW|CWΔEΛ'|ΘEOΔW|-PW-

Опако:
|ΠATP|KIWKE|CTPATH|Γ'TOΠH| ГONHT|

б) πατρίκιος, ἀνθύπατος, βέστης καὶ κατεπάνω τὸν Παραδουνάβιτον (50-те –60-те години на XI в.), според представения тук екземпляр.

в) μάγιστρος καὶ δοὺξ Εδεσης преди 1066, според печат съхраняван в колекцията на Dumbarton Oaks (DO. 58. 106 4919, вж. Nesbitt, McGeer and Oikonomides 2001, no. 73.2).

За пръв път наименованието на това военно-административното обединение е не Παριστρίων или Παραδουνάβον, а Παραδουνάβιτω, т. е. на жителите на тази област.

Теодор Пигонит ще е бил катепан на Подунавието след Деметрий Катакалон, антипат и патриций вестът Симеон (Jordanov 2003b, 68–70).

2. Καλοκυρὸς Πηγονίτης σπαθαροκανδῖδατος καὶ ἐκ προσώπου (XI в.)

Съхранява се в колекцията на Исторически музей Шумен, инв. № 14660 (14766). Намерен е от иманяр в крепостта до с. Добри дол, Пловдивско. Размери: 19.5-21.5 (19?) 4 мм. Непълен отпечатък, някои от буквите са останали извън ядрото, а други са изтрити (**Обр. 2**).

Обр. 2.

Публикация: Jordanov 2001, no. 1. Не са известни паралели.

ЛИЦЕ: Бюст на св. Теодор, представен във фас като войн. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата щит. Не е съхранен надпис с името на светията.

ОПАКО: Шестредов надпис:
.KER'Θ'|...OKVP'|.ΠΑΘ'K.ΔΔ'|.ΕΚΠΡΟСΠ|
.ȣΠΗΓΟ | ..ΤΗ
[+]K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) [Καλ]οκυρ(ῷ) [σ]παθ(αρ) κ[α(ν)]δ(ι)δ(άτῳ) [(καὶ)] ἐκ προσ(ώ)π(ου) [τ]οῦ Πηγο[(νί]τῃ

Калокир Пигонит е неизвестен от други източници. Възниква и въпросът дали той не е ἐκ προσ(ώ)π(ου) [τ]οῦ Πηγο[(νί]τῃ, т.е. представител, пълномощник на някои от високопоставените членове на фамилията Пигонити, например на Никита (за него вж. по-долу).

3–7. Λέων Πηγονίτης πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς (средата на XI в.).

3. Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 24580. Намерен е при разкопки на архива на стратега на Преслав. Размери: 18-27 (18) 3 мм, тегло 6.45 г. Най-интересното при този моливдовул е, че печатът е отпечатан не върху оловно ядро, а върху прегъната на две оловна пластинка, при което булотирионът е нанесен най-малкото на три пъти в различни посоки (**Обр.3**).

Публикация: Йорданов 1993, № 369.

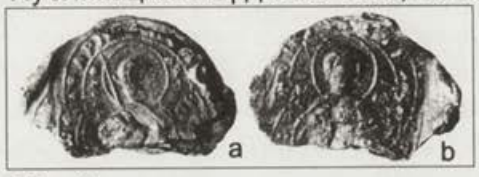

Обр. 3.

4. Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 24590. Намерен е при разкопки на архива на стратега на Преслав. Размери: 17-17 (?) 3.6 мм, тегло 4.12 г.Непълен, но добре съхранен отпечатък. (**Обр. 4**).

Публикация: Йорданов 1993, № 370.

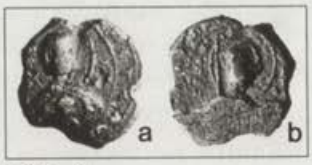

Обр. 4.

5. Частно притежание (Н. Георгиев, прекупвач от Шумен), предложен и изкупен за колекцията на Национален исторически музей София. Произхожда от стратегията Преслав. Размери: 15.5-16.5(?) 2 мм. Непълен отпечатък, тъй като ядрото е било по-малко от размера на матриците, а също така и поради подхлъзването му в булотириона (**Обр.5**).

Публикация: Йорданов 1993, № 371.

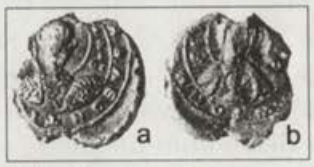

Обр. 5.

6. Частно притежание. Навярно също чрез Н. Георгиев, прекупвач от Шумен е "изтекъл" от разкопките в Преслав. Размери: 17-19 мм. Непълен отпечатък поради неточно центриране и подхлъзване на ядрото в булотириона.

Непубликуван.

7. Частно притежание. Навярно също чрез Н. Георгиев, прекупвач от Шумен е "изтекъл" от разкопките в Преслав. Размери: 19-20 мм. Добър отпечатък и добре съхранен моливдовул.

Непубликуван.

Петте екземпляра са отпечатани чрез един и същи булотирион и не са ми известни техни паралели.

ЛИЦЕ : Бюст на св. Димитър, представен като войн във фас. В дясната ръка държи копие на рамо, а в лявата държи щит. От двете му страни надпис във хоризонтални редове: Θ-Δ-N-M || T-P-I-O-C, а около изображението е изписан кръгов надпис:

3) . . . R'. . E . . . . . AΘAPIW
4) ... R'Θ'ΛEONTI . . . . . .

5) .. . . PIW
6) ..ER'Θ'ΛΕΟΝΤΙΑ'СП . . . . . .
7) ..ER'Θ'ΛΕΟΝΤΙΑ'СΠΑΘ . . . .

ОПАКО: В средата бюст на Богородица, държаща пред гърдите си медальон с Младенеца. Титули МП || ΘV. Около изображението е изписан следният кръгов надпис:

3) . СТРАТНГW . . . . . ITI
4) . . . . . WTOΠHI . . . . .
5) . . . . . THГW . . . . . .
6) . . . . . THГWTOΠI . . . . . .
7) SCTPATHГWTOΠHГ . . . . .
[+K(ύρι]ε β(οή)θ(ει) Λέοντι (πρωτο)σπαθ(αρίῳ) (καὶ) στρατηγῷ το Πηγ[ον]ίτι

Последните два екземпляра прегледах напоследък в частна колекция. Техните данни внасят съществени корекции в четенето. Всъщност отнася се до четенето на патронима.

В цитираната по-горе моя публикация от наличните букви и други запазени само в контури, с голяма доза въображение разчетох патронима TON HACITI= τὸν Ἡασίτι(ν). В рецензията си В. Зайбт предлага вместо патронима τὸν Ἡασίτι(ν) да се прочете топонима τὸν Κασ(σ)ίανῶν (Seibt 1996, 136).

В светлината на новите екземпляри трябва да приемем, че личността, стояща зад тези моливдовули, е Леон Пигонит, засвидетелстван чрез печатите си и като πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Πρεσθλαβίτζας (за тях вж. по-долу).

Необходимо е да повторя и констатацията си относно екземпляр № 1:

След като булотирионът е нанесен върху случайна прегъната пластинка, възниква въпросът за какво е служел този отпечатък. Дали е съпровождал кореспонденцията на собственика си до Преслав или това е бил пробен отпечатък от булотириона върху случайна пластинка, при което следва тази проба да е правена в Преслав и собственикът на булотириона да пребивавал там. Последното ми изглежда повече вероятно, тъй като е трудно да се разбере как тези две пластинки, подпечатани на няколко пъти с булотириона, без да са споявани помежду си, са били в състояние да запечатат кореспонденцията на собственика и са висели на лента или шнур. Пребиваването на Леон Пигонит в стратегията Преслав и наличието на негови печати в качеството му на στρατηγὸς Πρεσθλαβίτζας е още едно, макар и косвено, доказателство за тъждеството Πρεσθλαβίτζας = Πρεσθλάβας.

8–12. Λέων Πηγονίτης πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Πρεσθλαβίτζας (средата на XI в.).

8. Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 16684. Намерен е при разкопки на архива на стратега на Преслав. 23-24 (20?) 3 мм, тегло 7.95 г. Непълен отпечатък (**Обр. 6**).

Публикации: Йорданов 1993, № 309; Jordanov, 2003a, no. 63.7a.

Обр. 6.

9. Археологически музей Велики Преслав, п. инв. № 24636. Намерен е при разкопки на архива на стратега на Преслав. Размери: 12-19 (20?) 2 mm. Добър отпечатък от който до нас е достигнала половинка (**Обр. 7**).

Публикации: Йорданов 1993, № 310; Jordanov, 2003, no. 63.7b.

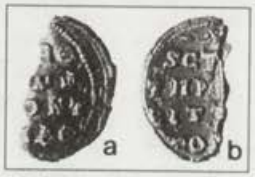

Обр. 7.

10. Съхранява се в Букурещ – Румъния [MIRSR 48/15]. Преди това е бил част от колекцията на Перикле Папахаджи – директор на румънския лицей в Силистра преди 1940 г. Размери: 25-27 (20) 3 мм. Непълен, но добре съхранен отпечатък.

Публикации: (Banescu-Papahagi 1935, no.2; Jordanov, 2003a, no.63.7c.)

11. Исторически музей Шумен, инв. № 14713. Неизвестен произход, най-общо от Североизточна България. Размери: 25-26 мм, тегло 8.9 г. Добре съхранен отпечатък (**Обр. 8**).

Публикация: Jordanov 2003, no. 63.7d.

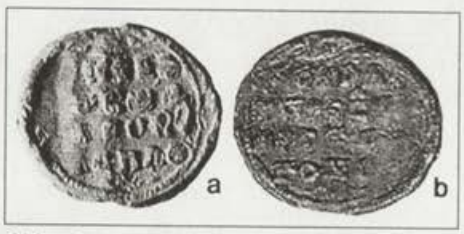

Обр. 8.

12. Национален исторически музей София, инв. № 13132. Произхожда от Силистра. Размери: 17.9-20.5 (19 ?) 3 мм. Непълен отпечатък. Ядрото е било по-малко от диаметъра на матриците, а и самият отпечатък е неточно центриран (**Обр. 9**).

Публикация: Jordanov 2003, no. 63.7e.

Обр. 9.

Четирите екземпляра са отпечатани чрез едни и същи матрици. Опакото на петия екземпляр е различно и би могло да се отнася до подмяна на матрицата. Дали същото е сторено и с лицевата матрица, не може да сме категорични.

Паралели: в колекциите на Ермитажа (М-12178, виж Шандровская 1981, 461-462, рис. 8) и Fogg A. M., no. 860 (виж Nesbitt-Oikonomides 1991,no. 78.4) се съхраняват два екземпляра, отпечатани чрез едни и същи матрици с нашите № 8-11.

ЛИЦЕ : Четириредов надпис:
8–11: |+KER'Θ'| TWCWΔ'| Λ'ΛEONT | A'CΠAΘ'|
12: |+KER'. | TWCWΔ'| Λ'ΛEONT | A'CΠAΘ'|

ОПАКО: Четириредов надпис:
8-11: |SCTPA | T'ΠPECΘ'| RIT'TWΠ | ГONIT'|
12: | . . . . . | . . . ECΘΛA | RIT'TWΠH | ГONIT'|
+K(ύρι)ε β(οή)θ(ει) τῷσῷ δ(ού)λ(ῳ) Λέοντ(ι) (πρωτο) σπαθ(αρίῳ)) (καὶ) στρατ(ηγῷ) Πρεσθλαβίτζ (ας) τῷ Πηγονίτ(η)

Λέων Πηγονίτης е непознат от писмените източници, но са известни няколко групи печати с неговите имена:

1. В стратегията Преслав са намерени пет екземпляра в качеството му на πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς (за тях вж. по-горе).

2. В колекциите: на Атинския нумизматичен музей (вж. Konstantopulos 1917, no. 684; Stavrakos 2000, no. 210); Дъмбъртън Оукс (DO. 58. 106. 3079) и Zacos, III, no. 1554, се съхраняват три печата със следното описание:
а)+.E|..HΘEI|.WCWΔ8|ΛW-ΛEON|TATWΠI|. WNH|TH
б)+KE|ROHΘ'|TWCW|Δ8Λ'ΛEON|TATON|ΠIГО NI|T'
в)+ KERO | HΘEITW | CWΔOV | Λ- ΛEON| TITWΠI| ГONI|T'
=+K(ύρι)ε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ Λεοντι τῷ Πηγονίτῃ

Те се датират най-общо във втората половина на XI в.

3. В колекцията на Берлинския нумизматичен кабинет се съхранява печат със следното описание (вж. Schlumbegrer 1884, p.692; Laurent 1932, no. 498, 498a):

Лице: Бюст на св. Теодор Тирон, като войн във фас. От двете му страни надпис в хоризантолани редове: Θ|ΘE|OΔ|O'- Θ|TH|PO|N'

Опако:+|THPON|CKEΠOIC|ΛEONTA| TONΠNГA|NITHN
= + Τήρον, σκέποις Λέοντα τὸν Πηγανίτην.

Датира се най-общо в последната четвърт на XI в.

4. В Дъмбъртън Оукс в колекция Shaw, no. 1247, се съхранява непубликуван печат, на който от двете страни е изписано:
ГРАФА'|CФРАГI|ZW-ΠНГО|NIT8ΛE|ONTOC.
Той има сходна датировка с горния екземпляр – последната четвърт на XI в.

Въпросът, който възниква е дали петте групи печати принадлежат на едно и също лице?

Кой е Леон Пигонит? Името му не е засвидетелствано в писмените източници (повече за него вж. по-долу)

13. Νικήτας Πηγονίτης πατρίκιος καὶ στρατηγὸς Δυρραχίου (1018)

Археологически музей Велики Преслав, п. инв. 22913. Намерен е при разкопки на архива на стратега на Преслав. Размери: 21-22 (над 22?) 5 мм, тегло 9.60 г. Непълен отпечатък, ядрото е било по-малко от диаметъра на матриците. Повърхността му е покрита с дебели окиси, което затруднява четенето (**Обр. 10**).

Публикации: Йорданов 1993, № 225; Jordanov, 2003, no. 25.1. Не са известни паралели.

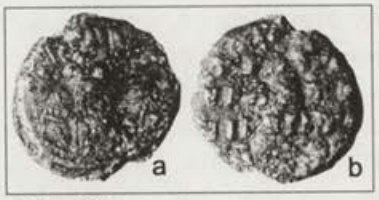

Обр. 10.

ЛИЦЕ: Бюст на Богородица, държаща медальон на Христос пред себе си. Не се виждат титули.

ОПАКО: Петредов надпис:
..... | ..... | .TPATH. | .VPAX'T. | ΠIГON'T
[Νικήταᾳ πατρικ(ίῳ) (καὶ) σ]τρατη[γ(ῷ) Δ]υραχ(ίου) τ[ῷ] Πιγον(ί)τ(η)

Личността на Никита Пигонит се съобщава на няколко пъти в наративните източници.

Във войната на Василий II срещу българите той е един от активните военнни пълководци. С неговото име, в качеството му на патрикий и стратег на Дирахиум, се свързва смъртта или по-точно убийството на цар Иван Владислав под стените на града през зимата на 1018 г. (Skylitzes 1973, 357.57–58, 62–63). С времето на неговото пребиваване в Дирахиум като стратег се свързва съдържанието на каменен надпис, съхраняван в Истанбулския археологически музей. От името на стратега се е съхранил само краят ωνίτην, чието попълване на Πηγωνίτην е възможно издателят му (Mango 1966, 411–414).

През 1033 г. патрицият Никита Пигонит е все още на активна военна служба и е начело на армия, включваща и руски наемници в обсадата на крепостта Векри в Армения. Името му се намесва и във връзка със смъртта на сарацина Алим и неговият син (Skylitzes 1973, 388–389.45–48).

В достигнала до нас епитафия на Михаил Псел за дъщерята на Никита Пигонит – кесариса Ирина, съпруга на кесаря Йоан Дука (Pselos 1941, 155–189), авторът характеризира баща й като пълководец, прославил се във войната срещу скитите (българите) (Pselos 1941, 159–160). Той бил все още жив през 1057 г., тъй като Псел възкликва "и въпреки, че този герой тогава беше доста далеч от младостта си, аз бях изпълнен с възхищение от неговия жизнен път" (Pselos 1941, 159.9–11.).

За нас в случая е от значение, че върху представения печат Никита Пигонит е в качеството си на патриций и стратег на Дирахиум, т. е. потвърждава сведението на Скилица, и на второ място, намирането му в Преслав.

Пряка административна връзка между Преслав и Дирахиум не съществува, за да е необходимо стратезите на двата града да си разменят кореспонденция. Възможни са различни обяснения на този факт: че в Преслав пребивава в качеството си на стратег един друг представител на фамилията – Леон Пигонит (за съжаление не можем да кажем кога точно е стратег на града); да се касае до "циркулярно писмо" на "ромейския герой" убил в "двубой" българския цар; дори и да приемем, че кореспонденцията на Никита Пигонит, стратег на Дирахиум, да не е имала строго официален характер, несъмнено в нея ще е ставало дума за последните му подвизи и най-вече за смъртта на последния български владетел, за което, макар и косвен свидетел, се явява намереният в Преслав печат.

След представянето на печата на последния представител на фамилията Пигонити, да се опитаме да внесем някаква яснота относно връзките между тях.

За съжаление, наративните източници за XI в. са твърде оскъдни. Като изключим случая с Никита Пигонит, има още едно упоменаване на дук на Едеса с фамилното име Пигонит (вероятно се отнася до Теодор), който през 1066-1067 г. заговорничел срещу дука на Антиохия, поради което той бил снет от поста си от императора Константин X Дука (Mathew of Edessa, 1993, p. 131).

Като компенсация е налице добро представяне на фамилията чрез техните печати. Освен представените до тук членове на фамилията Пигоните, известни са печатите на:

1. Εἰρήνη Πηγονιτίσση μαγίστρισσα, βεστάρχισσα καὶ δούκαινα, трета четвърт на XI в., според непубликуван печат от колекция Zacos, III, no. 1606:

Лице: Бюст на Богородица оранта – без медальон на гърдите.

Опако: CHΔ8| ..PHNHM.| .ICTPICC.| . ECTAPXI| .HSΔ8KA| NHTHΠH| .ITICH

2. Θεόδωρος Πηγονίτης (за него виж по-горе № 1).

3. Ἰωάννης Πηγονίτης στρατηγὸς Νικοπόλεως, втора половина на XI в., според непубликуван печат от колекция Zacos, III, no. 1728.

Лице: Бюст на св. Йоан Богослов.

Опако: IWCTPA|THГOCNI|KAΠOΛON| ..HГONI| .THC

4. Καλοκυρὸς Πηγονίτης σπαθαροκανδιδᾶτος καὶ ἐκ προσώπου (за него вж. по-горе № 2).

5. Μιχαὴλ Πηγονίτης, частно лице от втората половина на XI в. според печат, съхраняван в музея на Антиохия, №.11653 (вж. Cheynet 1996, no.76).

6. Κωνσταντῖνος Πηγονίτης, частно лице от втората половина на XII в., според непубликуван екземпляр от Дъмбъртън Оукс, колекция Shaw no. 1397 (1400).

Лице: Бюст на св. Теодор представен като войн във фас. В дясната ръка държи копие, а в лява-

та щит. Част от вертикалния надпис: .....|| W-PO-C

Опако: KWN8| ΛIRCTWN| ΓPATWN| ΠNΓWN. | T8

За съжаление, те не са точно датирани и в този смисъл предлаганото родословно дърво е до голяма степен условно.

Очевидно най-ранен е печатът на Никита Пигонит патриций и стратег на Дирахиум.

В каква връзка са останалите:

Ще започнем с Ирина, тъй като сведенията за нея са ключови. Не се знае нищо за нея, освен достигнала до нас нейна епитафия, написана от Псел (Pselos 1941, 155–189). Няма директни сведения, че тя е дъщеря на Никита Пигонит, но анализът на цитираната епитафия води до това заключение (Gregoire 1937, 284–288). Родена е била в някакво селце в тема Пафлагония, където навярно тяхното семейство е имало владения или пък баща й е служел някъде наблизо. Около 1045 г. се омъжила за Йоан Дука, а през 1059 г. е била удостоена с титула кесариса, скоро след което е починала (около 1060 г.). Тя била най-голямото дете в семейството, продължително страдала от хепатит, но се предполага, че е починала от друго страдание (H. Gregoire предполага тумор на гърдите). Навярно по тази причина тя отказала да носи костюма на кесариса при въвеждането й в новото звание. От брака с Йоан Дука имат двама сина – Андроник и Йоан (Gregoire 1937, 283–284; Polemis 1968, no.13, p. 41).

Ирина Пигонитиса магистриса, вестархиса и дукиса от печата би могла да се идентифицира като съпруга на някои от вече представените членове на тази фамилия, например на Теодор Пигонит, който има подобен ранг, но също така не е изключено тя да се идентифицира и с кесарисата Ирина преди възцряването на Дуките през 1059 г. За кариерата на нейния съпруг преди възцаряването на брат му не се знае нищо, освен че е участвал в редица военни кампании. Едно от предположенията е, че той би могъл да се идентифицира с Йоан Дукица катепан на Едесса от завещанието на Евстатий Войла в 1059 г. (Polemis 1968, no.13, p. 35). Не е изключено до 1059 г. той да е имал титула магистър, вестарх и съответно длъжността дук. Що се отнася до Ирина, тя подобно на други знатни византийки би могла да съхрани и след сватбата бащиното си име, което по това време е било на висока почит, щом и Псел се възхищавал от него.

Леон Пигонит би могъл да е нейн помалък брат (подобно е мнението и на Banescu 1946, 42–55). Следователно той би могъл да е стратег на Преславица около средата на XI в., но преди учредяването на катепаната Подунавие. След възцаряването на Дуките би могъл да се е оттеглил от активна военнна служба и по тази причина по-късните му печати са без титли и длъжности.

Теодор Пигонит би могъл да е третото дете на Никита. Назначаването му на поста катепан на Подунавието би могло да е в резултат на възцаряването на неговите родственици и удостояването на сестра му с титула кесариса. Последният етап в неговата кариера е навярно титула магистър и длъжността дук на Едеса. От този пост е снет от същия император Константин X Дука, поради своето интриганство. Как биха могли да се подредят останалите ?

За Йоан – трудно може да се каже нещо конкретно заедно с Михаил, а може би и с личността стояща зад частните печати на Леон Пигонит, да са трета генерация живяла през третата четвърт на XI в.

За Калокир вече бе изказано предположението или че е най-ранен, брат или предшественик на Никита Пигонит, или че е бил ек просопо на някой от вече представените – отново Никита, Теодор и пр., или пък техен племенник.

Константин Пигонит от печата би могъл да се идентифицира с адресата на Михаил Хониат от 1182 г. – Константин Пигонит събирач на данъци в Причерноморието и навярно Босфора, но това вече надхвърля обхвата на нашата анкета, тъй като намерените в България печати се датират в XI в.

Не може да не ни прави впечатление, че почти всичките представители на фамилията са пълководци, свързани с темната войска и, което е особено важно за нас, че са свързани с българските земи – най-малко четирма от тях са управители на български градове и области. В този смисъл техните печати са важни и попълващи поредното бяло поле в картината на историята на българските земи през XI в.

ЛИТЕРАТУРА:

Йорданов 1993: И. Йорданов. Печатите от стратегията Пре́слав. С., 1993.

Шандровская 1981: В. С. Шандровская. Из истории Болгарии X – XI в. по даным сфрагистики. – Byzantinobulgarica, 7, 1981, 455–459.

Banescu-Papahagi 1935: N. Banescu.-Papahagi, P. Plomls byzantins decouverts a Silistrie. – Byzantion, 10, 1935, 601–604.

Banescu 1946: N. Banescu. Notes de sigillographie et de prosopographie byzantines. – Bulletin de la Section Historique, 27, 1946, 42–55.

Cheynet 1996: J. Cheynet.-C. Sceaux de plomb du musee d'Hatay (Antioche) – REB, 54, 1996, 249-270.

Gregoire 1937: H. Gregoire. Du nouveau sur l'hisoire bulgaro-byzantine. Nicetas Pegonites, vainquer du roi bulgare Jean Vladislav. – Byzantion, 12, 1937, 284–288.

Jordanov 2001: I. Jordanov. Byzantine Lead Seals from the Stronghold near Dobri Dol Plovdiv, Region. – RN, 157, 2001, 443-469.

Jordanov 2003a: I. Jordanov. Corpus of the Byzantine Seals from Bulgaria, volume 1:The Byzantine Seals with Geographical Names. Sofia, 2003.

Jordanov 2003b: I. Jordanov. The katepano of Paradounavon according to the Sphragstic Data. – SBS, 8, 2003, 63–75.

Konstantopoulos 1917: K. M. Konstantopoulos. Βυζαντιακά μολυβδόβουλλα τού ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου. Athens, 1917.

Laurent 1932: V. Laurent. Les bulles metriques dans la sigillographie byzantine. Athens, 1932.

Mango 1966: C. A. Mango. Byzantine Inscription relating to Dyrrachium. – Archaologischer Anzeiger, 81, 1966, heft 1, 411–414.

Mathew of Edessa 1993: The Chronicle of Matew of Edessa. Tranlated from the Armenian with a Commentary and Introduction by A. Edmond Dostourian. New York-London, 1993.

Nesbitt-Oikonomides 1991: J. W. Nesbitt, N. Oikonomides. Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, vol. 1: Italy, North of the Balkans, North of the Black Sea. Washington, D. C., 1991.

Nesbitt, McGeer and Oikonomides 2001: E. McGeer, J. Nesbitt, N. Oikonomides. Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, vol. 4: The East. Washington, D. C., 2001.

Polemis 1968: D. Polemis. The Doukai. A contribution to Byzantine Prosopography. London, 1968.

Pselos 1941: Michaelis Pselii. Scripta Minora, I, (ed. E. Kurtz). Milano, 1941.

Schlumberger 1884: G. Schlumberger. Sigillographie de l'empire byzanin. Paris, 1884.

Seibt 1996: W. Seibt. rez. Йорданов, И. Печатите от стратегията Преслав, С., 1993. – BZ, 89, 1996, 2, 134–138.

Skylitzes 1973: Scylitzae Ioannis. Synopsis historiarum, ed. I. Thurn, CFHB, 5. Berlin-New York, 1973.

Stavrakos 2000: Ch. Staurakos. Die Byzantinischen Bleisiegel mit Familiennamen aus der Sammlung des Numismatischen Museums Athen. Wiesbaden, 2000.

DES SCEAUX DE LA FAMILLE PIGONITI (IX S.) TROUVÉS EN BULGARIE.

Ivan JORDANOV

(Résumé)

La communication est destinée aux sceaux de la famille Pigoniti, trouvés en Bulgarie. Ils témoignent des contacts des membres de cette famille aristocratique avec des personnes qui ont vécu et travaillé en Bulgarie. Plusieurs des représentants de cette famille sont en rapport étroit avec le sort des terres bulgares à l'époque de la domination byzantine. Quatre d'eux sont des administrateurs de villes et regions bulgares – , unnommé Nikita, stratège de Dirahium, organise et commet l'assassinat du dernier tzar bulgare Ivan Vladislav (1016–1018) en participant au "duel chevalier".

ИКОНОМИЧЕСКИ ОБЛИК НА СЕВЕРОИЗТОЧНИТЕ БЪЛГАРСКИ ЗЕМИ ПРЕЗ XIII – XIV В. (ПО НУМИЗМАТИЧНИ ДАННИ)

Женя ЖЕКОВА

За да се направи икономическа характеристика на дадено населено място или област е необходимо да се вземат под внимание редица фактори: демографска характеристика, занаяти (производства), земеделие, скотовъдство, търговия, банково дело. Последните два показателя са от особена значимост, тъй като те на практика очертават икономическия облик на населеното място в късносредновековния период. Най-пълни до този момент са данните за периода XIII – XIV в. от византийската област Македония. Архивите, които са основните извори за нейната история, се пазят в манастирите на Атонския полуостров и благодарение на този факт са оцелели и достигнали до наши дни. За съжаление опитът за подобен анализ на българските земи е затруднен именно поради липсата на повече изворова база. Все още няма точни показатели, според които дадено населено място да бъде класифицирано като "град" или "село". Не бива да се забравя още един факт. Въпреки, че България е огледален, но умален модел на Византия, мащабите в Империята са коренно различни и на практика несравними с българските. В България през средновековието всяко по-значимо укрепено място се счита за поселение от градски тип. За истински средновековни градове с изградена инфраструктура можем да говорим едва след втората половина на XIV в., т. е. малко преди османското завладяване. Подобна е ситуацията и в другите балкански държави (Овчаров 2003, 280–281). Византийските градове, всъщност, са огромни по размерите си мегалополиси на фона на българските. В потвърждение на това е сравнението, което може да бъде направено между броя на обитателите на византийските и български градове: населението на големите градове в Мала Азия през XV в. е от порядъка на 10–15 хил. жители, Константинопол – 100 хил., Солун – 40 хил., Серес – 6 хил., Драма – 1500 (Dagron 2002, 385; Matschke 2002, 456). Населението на последния град е сравнимо с обитателите на голям български градски център от XIV в., какъвто е средновековният Шумен. Опитът за изчисляване на неговото население сочи данни между 1200–1500 души – едно многолюдно за българските мащаби население (Георгиев 1993, 76).

Икономическият облик на дадена област, в случая на Североизточните територии, предполага разглеждането не само на българския средновековен град от XIII–XIV в., но и на българското селско пространство – тема все още не добре проучена у нас, а и в съседните държави. Ернест Оберлендер-Тарновяну прави опит за подобно изследване, като проследява циркулацията и мястото на монетите в селското пространство на Източните Балкани (Oberlander-Tarnoveanu 2003, 341–412). Той отчита риска и трудностите, свързани с това начинание, тъй като все още няма изградена точна дефиниция за понятието средновековно "село".

Безспорно градът е мястото, в което се заражда и развива икономиката (Dagron 2002, 385). Той е своеобразен микрокосмос, в който са съсредоточени обществените институции – икономически, съдебни, политически, културни, религиозни. Градът е антитеза на провинцията. От икономическа гледна точка късносредновековният византийски град е център, в който са струпани предимно консуматори. След 1261 г., когато Константинопол става за втори път столица на възстановената Византийска държава, императорите започват да прекарват по-голяма част от времето си в някои от големите градове. Резултатът е икономическото израстване на тези центрове (Matschke 2002, 456). Вероятно подобна е практиката и в Търновското царство, особено след налагането на апанажа. Известно е, че управителите на по-големите градски ценрове са близки родственици на царското семейство и тези градове са част от фиска на владетеля. Късносредновековните градове стават икономически центрове именно поради факта, че част от аристокрацията продължава да резидира в тях.

Характерна особеност на западноевропейските градове е тяхното типологично разнообразие: центрове за производства, за експорт, търговски центрове, докато във Византия и в България градът е унифициран. Той е средище на икономическия, военния и духовния живот, често и административен център на дадена област.

Тук няма да се спирам на укрепителната система, архитектурата, занаятите и производствата на българския средновековен град – тема, по която има многобройни изследвания. Изключително важен показател за икономическия облик на един късносредновековен град е неговото стопанство. Централно място в него заема групата (общността) на хората, опериращи с паричните средства – сарафите и банкерите. Сарафите (т. нар. обменители) са известни още от късноримския и ранновизантийски период с термина *трапезити*. През XIV в. се замогват икономически и стават особено влиятелна градска общност. Често техни длъжници са видни аристократи и дори цели манастири. За придобитото влияние на тази прослойка съдим от описанието на узурпатора Йоан Кантакузин, който след като овладява Константинопол през 1347 г., се опитва да наложи специални такси върху сарафската организация – начинание, завършило с неуспех (Matschke 2002, 474). Според описанието, което имаме за дейността на сарафите в ранновизантийската епоха, те са излизали и разполагали своите метални масички за обмен на централното градско пространство – площада. Обикновено са имали по двама помощници, които са следели за отчетността на паричните средства. Именно сарафите са налагали паричния курс за деня, обменяли са златните монети за медни – ежедневните средства за размяна. Жителите на селата са идвали в близкия градски цетър не само за да търгуват, но и да обменят златните си пари в конвертируеми медни монети. Така например повечето златни перпери на Йоан III Дука Ватаци, Андроник II и Михаил IX, както и тези на Андроник II и Андроник III произхождат от хинтерланда на средновековния Шумен. За периода от средата XIII до средата на XIV в. в самия град са намерени само 7 перпери, а в хинтерланда – 19, т. е. количеството в провинцията е почти три пъти по-голямо от това в градския център. Селскостопанските райони през XIV в. са произвеждали основно жито, което е било предназначено за експорт от черноморските пристанища. На тези производители се е заплащало с перпери, повечето от които имитационни пускани в обращение най-вероятно от венецианците – основните търговски контрагенти на Балканите. Преобладаваща част от колективните находки с монети на Палеолозите произлизат именно от провинцията, а не от големите градски центрове. Повечето от тези съкровища са намерени в северо-източните територии – житницата на България. Това е съществен показател за имотното състояние на аграрното население, населявало тези земи.

Друга важна задача на сарафите е била да уведомяват управителя на областта за появата на подправени или фалшиви монети. Също са изземвали излезлите от обръщение парични средства и са ги обменяли за конвертируеми. Съпровождали са войската по време на походи и учения. За наличието на сарафски организации в градовете съдим от намерените до този момент златни монети с нанесени върху тях знаци-графити.

Типичен пример за сарафска активност е засвидетелствана в откритата през 1970 г. колективна находка от Шуменска крепост. Върху перперите на Йоан III Дука Ватаци са издраскани многобройни обозначения на шуменските сарафи (Герасимов 1973, 15–36). Важен извор за банковото дело са и графитите върху монетите от Горнославското съкровище (Герасимова-Томова 1983, 15). Макар и поставени върху по-ранни емисии от XII в., те сочат съществуването на значителен брой сарафски ателиета, чиито собственици сами са проверявали теглото и златното съдържание на всяка монета. Сарафски знаци са издраскани и върху единствената открита засега златна българска монета – тази на Иван Асен II (Дочев 2003, 34).

Основният интегриращ икономически фактор през XIV в. става международната търговия, организирана и ръководена от италианските републики Венеция и Генуа. Икономическият подем, търговията, ролята на италианските търговци оказват своето влияние върху развитието на българското стопанство не само в градовете, но и в хинтерланда. Ето защо монетите – оборотните средства в едно общество, се оказват най-надежния и точен показател за очертаване на икономическия облик на дадена територия, на един средновековен град или селище. За съжаление все още не разполагаме с нумизматичен материал от едно истинско късносредновековно село от територията на днешните североизточни земи.

До този момент от Централна Северна и Североизточна България (без черноморските и дунавски градове) са публикувани нумизматичните комплекси единствено от столиците Плиска (Йорданов 2000, 135–167), Велики Преслав (Yordanov 2002, 667–671) и Търново (Дочев 1992); от Овеч (Провадия) (Лазаров 1997), Ви-

ница (Шуменско) (Тотев 1996, 7–9, 86), Ряховец (Горна Оряховица) (Бъчваров 1994), Червен (Димова 1985, 273–288) и средновековния Шумен (Жекова 2004). С откъслечни нумизматични данни за единични и колективни находки разполагаме от селища, отбелязани в Археологическата карта на Североизточна България. Зарегистрираните отделни монетни находки от късносредновековни селища са важен индикатор за съществуването на тази селищна структура – Дряновец, Осенец (Разградско), Кралево, Любичево (Търговищко), Кривня, Сеново, Цар Калоян (Русенско), Любен Каравелово (Варненско) (Материали за картата 1995, № № 345, 711, 502, 574, 544, 973, 974, 1104–1110, 571, 572).

Ернест Оберлендер-Тарновяну констатира, че за масово нахлуване на монетни емисии в селските общности на Източните Балкани може да се говори едва след първите десетилетия на XIII в. (Oberlander-Tarnoveanu 2003, 362–363). Данните от средновековния Шумен и региона сочат следната статистика: за периода **1204 – 1300** г. от тази крепост са документирани 102 екземпляра, а от областта – 104 екземпляра (**Обр. 1**). Количествата са почти равностойни, което налага извода за едновременно нахлуване на парична маса както в градовете, така и в селските райони (Жекова 2004, 12). При Шуменската крепост обаче се наблюдава едно изоставане в наситеността с конвертируеми средства (**Обр. 2**). Раздвижване в монетооборота има едва след 80-те години на XIII в. – процес, маркиран от емисиите на Андроник II Палеолог. Третата четвърт на XIII в. се оказва особено трудна за тези земи – причините са в активизирането на татарските набези, междуособиците по време на въстанието на Ивайло и опустошенията, причинени от византийската армия на Михаил Глава Тарханиот. Известно е, че част от населението около Преслав е изселено на юг от Стара планина – на практика Преслав и околността са обезлюдени (Андреев 1980, 19). Свидетелства за непрестанните татарски нападения намираме в каменен надпис от Шуменската крепост– т. нар. Татарски (Тертеров) надпис (Маргос 1969, 22-26).

Хронологически следващият период **1300–1396** г. представя коренно различно разпределение на монетите: 431 екземпляра от Шумен и 105 екземпляра от хинтерланда (**Обр. 3**). Най-характерният белег на този хронологически отрязък е преобладаването вече на българските парични знаци пред византийските. Тази констатация е валидна както за самия Шумен (356 български монети и 75 чужди), така и за региона (87 български и 18

Обр. 1.

Обр. 2.

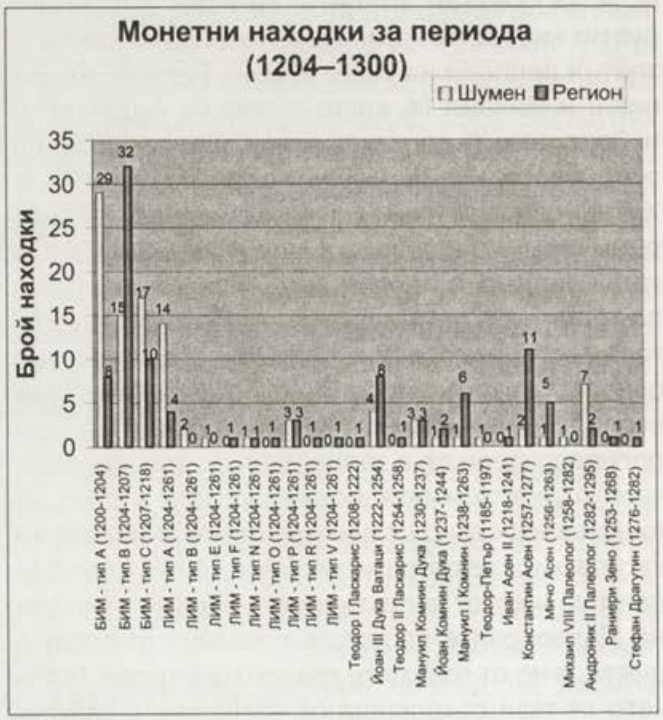

Обр. 3.

чужди) (**Обр. 4**). Диспропорцията между градския център и областта се задълбочава и през следващия период **1396–1444** г., когато регистрираните монети на практика са с произход само от средновековния Шумен (Жекова 2004, 13–14). Липсата на емисии от хинтерланда е показател не само за икономическото обедняване на населението, но най-вероятно и за неговото ликвидиране или преселване.

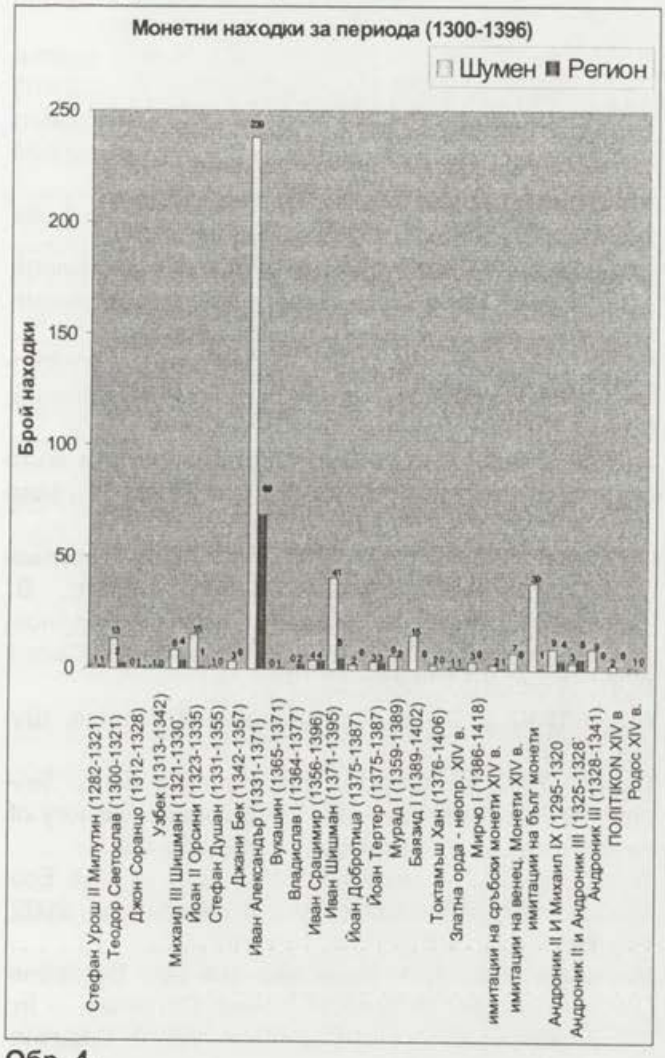

Обр. 4.

Данните от Шумен кореспондират с тези от други центрове, като се наблюдава прогресивно увеличение на монетната маса от периода (1204 – 1300) към следващия (1300 – 1396): **Овеч (Провадия)** – от 43 екземпляра на 60 екземпляра (Лазаров 1997, 16-37); **Червен** – от 28 екземпляра на 56 екземпляра (Димова 1985, 273–288), и разбира се най-осезаемо е нарастването в столицата **Търново** – от 755 екземпляра на 1327 екземпляра (Дочев 1992, 179, 182, 184).

Документираните монетни находки от хинтерланда на средновековния Шумен са с произход предимно от крепости и укрепени селища. Най-многобройни са количествата от крепостта, локализирана на хълма *Фисек* и разположените в подножието му селища. Тази крепост е все още непроучена по археологически път, но намереният там нумизматичен материал сочи един континюитет още от античната епоха чак до късното средновековие. Други значими укрепени звена с регистриран монетен материал са *Могила*, *Мадара*, *Стан*, *Жълъд*, *Омарчево*. Допускам, че селищата са били разположени в близост до тези опорни пунктове, тъй като документираните до този момент колективни находки за разглеждания период са с местонамиране именно в района на горепосочените крепости.

Друг важен показател за икономическото състояние на Североизточните територии е броят на монетните ателиета, работещи извън столичната централна монетарница. Известно е, че първото официално царско монетосечене е осъществено в Търново от цар Константин Асен и така търновският монетен двор придобива статут на официална държавна монетарница. Преди това монетосечене осъществяват първо царете Теодор-Петър, Калоян и Иван Асен II. При цар Иван Александър огромното по количество монетно производство е изнесено извън столицата в големите градски центрове – Шумен, Червен, Овеч, Никопол, Калиакра и Дръстър в Добруджанското деспотство, Видин във Видинското царство (Дочев 2003, 143–144). Съсредоточаването на монетните ателиета изключително в Централна Северна и Североизточна България е свидетел за икономическите възможности на тази част от държавата и за степента на развитие на нейното стопанство. Нуждата от по-големи количества конвертируеми средства е била наложена именно от разрастването на търговията и нарастналата икономическа активност.

Въпреки османското завладяване на българските земи, завоевателя не успява веднага да наложи своята монетна система и дълго време в градовете се оперира с българските финансови средства. Необходимостта от оборотни средства води до продължаване на практиката за производство на големи количества имитации в съществувалите преди завладяването монетарници. Почти до средата на XV в. в обращение са били едновременно и българските и турски монети, докато постепенно българските поради износеност или трезориране са излезли от циркулация.

През втората половина на XIV в. Севе-

роизточните територии на Търновското царство са имали завършен икономически облик с ясно оформени градски центрове и аграрни райони. Средновековният Шумен е нагледен пример, в който са зарегистрирани посочените показатели – търговия, финансови институции, монетосечене, високо ниво на монетооборот. Освен в Шумен и Преслав, монети вероятно са били сечени и в силните крепости Фисек и Могила, но засега това са само предположения. За съжаление, този икономически подем е продължил не повече от 50-60 години, тъй като е бил прекъснат от османското завладяване на българските земи.

ЛИТЕРАТУРА:

Андреев 1980: Й. Андреев. Въстанието на Ивайло– изследвания и проблеми. – Трудове на ВПИ "Кирил и Методий", 3,1980. 7–31.

Бъчваров 1994: И. Бъчваров. Монети от Ряховец. В. Търново, 1994.

Георгиев 1993: П. Георгиев. Опит за установяване числеността и социалната организация на населението в Шумен през XIII–XIV в. – Известия на Историческия музей – Шумен, 8,1993, 71–83.

Герасимов 1973: Т. Герасимов. Съкровище от перпери на Йоан III Ватацес от Шумен. – Известия на народния музей – Шумен, 6, 1973. 15–36.

Герасимова-Томова 1983: В. Герасимова-Томова. Графити върху монети от Горнославското съкровище. – Нумизматика, 1981, 3. 7–17.

Димова 1985: В. Димова. Монетите от цитаделата. – В: Средновековният Червен. Т.1. София, 1985, 273–288.

Дочев 1992: К. Дочев. Монети и монетно обръщение в Търново XII–XIV в. В. Търново, 1992.

Дочев 2003: К. Дочев. Български средновековни монети XIII–XV в. В. Търново, 2003.

Жекова 2004: Ж. Жекова. Монети и монетно обръщение в средновековния Шумен и неговия хинтерланд (V–XV в.). Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен "доктор". София, 2004, 1–24.

Йорданов 2000: И. Йорданов. Монетите и печатите от Плиска (1899 – 1999). – В: Плиска-Преслав, 8, 2000, 135–167.

Лазаров 1997: Л. Лазаров. Данни за монетната циркулация на Провадийската крепост (по материали от Дългополския музей). – Нумизматични проучвания и материали. Т. 3. С., 1997.

Маргос 1969: А. Маргос. За новооткрития старобългарски надпис от Шуменска крепост. – Археология, 1969, 1, 22–26.

Материали за картата на средновековната българска държава 1995: В: Плиска-Преслав. (Авт. кол.) Т. 7. Шумен, 1995, 155–327.

Овчаров 2003: Н. Овчаров. Крепостното строителство в Източните Родопи през Средновековието. – В: Юбилеен сборник в чест на проф. Йордан Йорданов. Х. Харитонов, Св. Атанасова, Г. Чохаджиева (Съст.). В. Търново, 2003, 279–282.

Тотев 1996: Т. Тотев. Средновековна Виница. Шумен, 1996.

Dagron 2002: G. Dagron. The Urban Economy, Seventh-Twelfth Centuries. – In: The Economic History of Byzantium. Vol. II. Washington, 2002, 385-453.

Jordanov 2002: I. Jordanov. Preslav. – In: The Economic History of Byzantium. Vol. II. Washington, 2002, 667–671.

Matschke 2002: K. P. Matschke. The Late Byzantine Urban Economy, Thirteenth-Fifteenth Centuries. – In: The Economic History of Byzantium. Vol. II. Washington, 2002, 454–486.

Oberländer-Târnoveanu 2003: E. Oberländer-Târnoveanu. La monnaie dans l`espace rural Byzantin des Balkans Orientaux – un essai de synthese au commencement du XXIe siecle. – In: Peuce, I (XIV), 2003. I, 341–412.

ECONOMICAL ASPECT OF THE NORTHEASTERN BULGARIAN LANDS IN XIII – XIV C. (ACCORDING TO NUMISMATIC DATA)

Zhenya ZHEKOVA

(Summary)

In order to do an economical characteristic of a particular settlement or an area is necessary to take into consideration a number of factors:

Demographic characteristic, crafts (manufacturing), agriculture, stockbreeding, trade, bank capital. The last two factors are very important, because they outline the economical aspect of the settlement in the Middle Ages.

In Medieval Bulgaria each significant fortified site is considered a town. We can talk about real medieval towns with infrastructure as late as the second half of XIV c. i. e. just before the Ottoman conquest. The economical aspect of a given area or in this case – the Northeastern territories, suggest consideration not only of the Bulgarian medieval town, but of the villages too – a subject that is not completely researched in Bulgaria and the neighbouring countries.

Medieval Shumen is the most explored through the means of the numismatics town center in Northeastern Bulgaria. The coin-finds from Shumen and the region point to the following statistics: in the period (1204–1300) from the fortress are found 102 specimens and 104 from the area (Обр. 1). The next chronological period (1300–1396) presents totally different allocation of the coins: 431 specimens from Shumen and 105 from the hinterland (Обр. 3). The most common feature of this period is the prevailing of the Bulgarian coins over the Byzantine. This conclusion is valid not only for Shumen (356 Bulgarian coins and 75 foreign), but for the region too (87 Bulgarian and 18 foreign).

In the second half of XIV the Northeastern territories of the Kingdom of Turnovo had complete economical aspect with distinctly formed town centers and agrarian regions. Medieval Shumen is a perfect example of registered indices – trade, financial institutions, mintage, a high level of coin-circulation. Unfortunately, this economical progress lasted for not longer than 50 – 60 years, as it was interrupted by the Ottoman conquest over the Bulgarian lands.

НОВИ ВАРИАНТИ МЕДНИ МОНЕТИ НА ЦАР ТЕОДОР СВЕТОСЛАВ (1301–1322)

Константин ДОЧЕВ

Още в първите години на своето самостоятелно управление цар Теодор Светослав, наред със стабилизацията на българската държава след татарската и ромейска зависимост, предприел мерки за подновяване на монетното производство в Търново, прекъснато за период от близо 10–15 години. За нуждите на вътрешния стоково-паричен обмен към 1303 г. започнало отсичането на един тип красиви сребърни аспри с плоски ядра, а от 1304 г. – и на един тип медни корубести монети. Сребърното и медното монетосечене на Теодор Светослав са познати отдавна (Авдев 1982, 37; Ljubić 1875, 20–21, Таб. II. 18–20; Мушмов 1912, Таб. LXIII. 14–15), но поради привидното им еднообразие в иконографско отношение, а може би и малкото известни екземпляри, за тях все още не е представена подробна характеристика на монетарните отличителности и относителна хронология на тяхното издаване, макар че са правени отделни опити за уточняване на тези въпроси (Мушмов 1924, 89–92; Дочев 1989, 14–16; Юрукова, Пенчев 1990, 106–108; Дочев 1992, 86–88; Дочев 2003, 65–66).

Върху медните корубести монети Теодор Светослав е представен като триумфиращ конник – традиция, въведена в българското монетосечене при цар Константин Асен (1257–1277) през 1264/1265 г. (Дочев 2003, 47–48). Досега са познати четири варианта на общия тип медни монети на Теодор Светослав в зависимост от надписите на лицевата страна, различният стил и гравьорски рисунък при представянето на царската фигура и коня, както и някои допълнителни символи, изобразени на големия равнораменен кръст на обратната страна.

Лицевите изображения върху първите три варианта са изработени в опростен, наивитетен стил, особено фигурата на коня. Царят е с издължено овално, леко скулесто лице, завършващо с разширена в долната си част клиновидна брада и увиснали мустаци (**Обр. 1, А–Б**), както това е сторено върху неговите сребърни аспри (Дочев 2003, 65). Бисерните препендулии на стемата са оформени в долната си част във вид на кръст. Царското име **ѲЄѺДѠРЪ** е предадено във формите **ѲЄѺДР** или **ѲЄДР**. Титлата *цар* е от буквите **Ч** и **Р** с лигатура за съкращение отгоре. На първите два варианта е изписана вдясно, над главата на коня, а при третия царското име е в дясно, докато титлата *цар* – вляво (**Обр. 1, В**). На обратните им страни, върху много малко екземпляри, в центъра на кръста е представено малко кръстче с топченца в края на раменете. Средното тегло на монетите от първите три варианта е между 1,40–1,60 г, а техните диаметри са в границите на 20–23 мм. Някои по-тежки екземпляри с тегло от 1,80–2,20 г носят следи от плътно посребряване.

Върху четвъртия вариант изображенията на царя и коня са работени от по-опитни и сигурни гравьорски ръце. Царят е с издължено бузесто лице, с раздвоена брада, както са изобразявани неговите съвременници византийските василевси и бъдещи сватове Андроник II и сина му Михаил IX Палеолог (1294–1320), върху своите златни перпери, сребърни василикони, билонови трахеи и медни асариони. Препендулиите на царската стема са оформени от един ред вертикално подредени 3 или 4 бисера. Лоросът завършва с триъгълен край, спуснат до копитата на коня, чиято фигура е предадена с много по-реалистична анатомична балансираност (**Обр. 1, Г**). На обратната страна всички екземпляри от този вариант са белязани с малко кръгче, гравирано в центъра на равнораменния кръст. Ядрата са леко корубести, с правилна кръгла форма, с точно центрирани линии и опакови печати. Техните диаметри варират между 18–21 мм, а средното им тегло е ок. 1,20–1,30 г (Дочев 1989, 16).

Според лицевия сюжет, стила, отликите в гравьорския маниер, тегловния и модулния стандарт на монетите от четирите варианта, съпоставени с някои политически събития от 1304 и 1308 г., отсичането на първите три варианта (А, Б и В) е отнесено засега от 1304 до 1321/1322 г., а на вариант Г – от 1308 до 1321/1322 г. (Дочев 1989, 16; Дочев 2003, 66).

Към известните четири варианта медни монети на Теодор Светослав в настоящото съобщение представяме пети, непубликуван вариант, от който засега са известни 2 екземп-

ляра.˙ Тяхното описание е следното:

Лице: Двуредов надпис вляво: **СВТ** (Т)

Двуредов надпис вдясно: **ΘЄО** (ΔР)

Царят на кон в ход надясно, с ниска корона, широка стема с голям скъпоценен камък в средата, бисерни висулки от четири вертикални бисера, дивитисон и лорос, чийто край е спуснат малко под корема на коня. В д. си ръка държи кръст, опрян на рамо, а в л. – юздите на коня. Царят е с издължено скулесто лице с разширена в долната си част клиновидна брада. Зрънчест кръг.

Опако: Голям равнораменен кръст, украсен по външните ъгли с малки кръгчета; в центъра на кръста – малко кръстче, украсено с по едно топченце във всеки край. На единия екз., в горните два вътрешни ъгъла, както и в долния десен ъгъл – по една шестолъчна звезда; в долния ляв ъгъл – буквата М с малка буквичка с над дясната й вертикална хаста. На втория екз. Не личат звезди във вътрешните ъгли на кръста, но в долния ляв ъгъл е изписана буквата С.

Дълбоко корубести ядра. Д. 21–22 мм; Т. 1,55 и 1,40 г. (**Обр. 2. А–Б**)

Първата отлика, която се отбелязва върху лицевата страна на новите екземпляри в сравнение с известните досега медни монети, са двете имена на българския цар в последователност **СВТС – ΘЄОΔР** (**СВѦТНСЛАВЪ ΘЄОΔѠРЪ**), но без титлата *цар*. Върху досегашните познати варианти царското име е в основна форма **ΘЄОΔР**, но винаги придружено с титлата *цар* (**Обр. 1, А–В**) – така, както е на неговите сребърни аспри – **СВѦТНСЛАВ** (в лигатура), титлата *цар* и етнонима **БЛГАРОМ** (в лигатура) (Юрукова, Пенчев 1990, 99–100; Дочев 2003, 65). Представянето на двете имена на българския цар върху новите монети в порядъка **СВѦТНСЛАВЪ ΘЄОΔѠРЪ** отново потвърждава именната традиция на българските царе да имат по две имена, която от Иван Асен II (1218–1241) насетне била пренесена и върху българското владетелско монетосечене. От друга страна, твърде интересен въпрос възниква след публикуването на тези два екземпляра, съпоставени не само с останалите известни български монети от XIII и XIV в., но и с данните от писмените източници кое е било първото и кое второто име на търновския цар – **СВѦТНСЛАВЪ ΘЄОΔѠРЪ** или **ΘЄОΔѠРЪ СВѦТНСЛАВЪ**? Според сребърните аспри, двата нови екземпляра и медните монети на Георги I Тертер със сина Светослав (Юрукова, Пенчев 1990, 98–99; Дочев 2003, 55–56), първото име на царя е било **СВѦТН<СЛАВЪ>**, докато върху известните четири варианта медни монети е изписано само името **ΘЄОΔѠРЪ** (Обр. 1, А–Г). В книжовните и епиграфски паметници царското име е изписвано по различен начин, но почти навсякъде в порядъка **ΘЄОΔѠРЪ СВѦТНСЛАВЪ**: **ΘЄОΔѠРЪ СВѦТСЛАВЪ** (Хилендарско евангелие от 1332 г) (Иречек 1978, 333); **ΘЄОΔѠРꙊ СВЄТСЛАВꙊ БЛГОЧЬСТНВОМꙊ ЦРꙊ** (Поменик от Бориловия синодик от края на XIV в.) (Иванов 1982, 152–153); **ΘЄѠΔРА СВѦТОСЛАВА** (Боянски поменик от края на XVI в.) (Иванов 1982, 146); **ΘЄѠΔРА ЦРА** (Погановски поменик, XVII в.) (Иванов 1982, 147–148). Тук нямаме възможност за подробен ономастичен, палеографски и езиковедски анализ за причините относно различията в изписването на двете двусъставни царски имена: **СВѦТНСЛАВЪ** от старобългарски и **Θεοδώρος** от гръцки произход. Различните начини на изписване на имената на Теодор Светослав и на другите български владетели от XIII и XIV в. както върху монетите, така и в книжовните и епиграфските паметници, се обяснява с проникване на народната, разговорна старобългарска реч, с която са си служели не само местните художници и гравьори, но и голяма част от писарите и граматиците от държавната и църковната администрация (Смядовски 1993, 171). Относно сребърните и медните монети на Теодор Светослав можем да отбележим, че художниците и гравьорите са предали граматически точно двете царски имена. Това най-вече се отнася за името **СВѦТНСЛАВЪ**, което трябва да се изписва с малка носовка и буквата **н** след **т**. Като пример за изписване на същото име с малка носовка са споменатите медни монети на Георги I Тертер с Теодор Светослав, както и няколко официални книжовни паметници от 60-те години на XIII в. Върху медните монети на Георги I Тертер името на престолонаследника **СВѦТНСЛАВЪ** е предадено със съкратената форма **СВѦТИ**. В приписка от 1260/1261 г. към Номоканона, предаден от цар Константин Асен на деспот Яков Светослав за нуждите на киевския митрополит, името на българския болярин от руски произход е изписано под формата "... гн҃а Ꙗва Свтъслав

ⷣ҃ⷭⷩⷭⷮⷵ ⷠⷧⷯⷣⷭⷦⷭⷨⷮⷱ" (Георгиев 1977, 65). В подобна форма е отразено името на деспот Яков Светослав върху неговите медни корубести монети – **СВТ** (Дочев 2003, 51–52).

В гръцките писмени паметници името **СВѦТНСЛАВЪ** е предавано с транскрипция от старобългарския език съобразно малката носовка ¬: Мануил Фил – **Σφεντισθλάβῳς** (ГИБИ X, 1980, 143); Г. Пахимер – **Ὀσφεντισθλάβῳς** (ГИБИ X, 1980, 180 и сл.); Н. Григора – **Σφενδοσθλάβος** (ГИБИ XI, 1983, 140 и сл.); Й. Кантакузин – **Σφεντισλάβος** (ГИБИ X, 1980, 222). Тези транскрипции на името **СВѦТНСЛАВЪ** били използвани в редица исторически съчинения от XVII–XVIII в., както и в по-късно време (Орбини 1983, 127, 63 от Прилож. 2; Дюканж 1992, 69).

В латиноезичните източници царското име **СВѦТНСЛАВЪ** е отразявано с твърде големи отклонения, поради непознаването на старобългарския и гръцкия език. Така името **Theodoro Svetoslavo** е познато под формата **Sedixclavus**; **Suvestislaus** (Иречек 1978, 333) или като **Veselaus** (Гюзелев 1995, 101).

От съпоставянето на данните от анализа на писмените източници и нумизматичните находки относно имената на българския цар може определено да се направи извода, че неговото рождено и първо име е било **СВѦТНСЛАВЪ**, а второто – **ѲЄѮѠWРЪ**, което вероятно е дадено при коронацията му за престолонаследник на неговия баща Георги I Тертер през 1284 г.

Другата очебийна отлика, която се отбелязва върху новия вариант медни монети на Светослав Теодор, е липсата на титлата *цар*. Изписването на най-високата владетелска титла, равнозначна на ромейската *василевс*, е неотменима и задължителна част от владетелската титулатура върху повечето медни издания на българските царе, но все пак е имало случаи, когато тя не е била представяна. Така медните монети, отдавани засега към съвместното управление на Георги I Тертер и Светослав Теодор, са без царски титли, а само с изписани съкратени имена - **ГЄѠГН – СВѦТН**. Подобни случаи има и върху медните монети, отнасяни с известни резерви към съвместното управление на Михаил III Асен и Иван Стефан (1323–1371), за които се предполага, че са издавани в извънстолични монетарници (Дочев 2003, 94–95). Ако се върнем отново към разглежданите два екземпляра от новия вариант медни монети на Теодор Светослав можем да отбележим, че въпреки липсата на титлата *цар*, най-високото му владетелско достойнство е символично изразено в царските инсигнии – стемата с бисерни препендулии, жезъла с кръст и царското облекло – дивитисион и лорос.

Изображенията върху опаковата страна също дават някои нови, непознати иконографски елементи и символи от медното монетосечене на Светослав Теодор. Това са шестолъчните звезди в трите външни ъгъла на равнораменния кръст.Като прототип е ползван подобен кръст с такава форма от един тип медни монети на Константин Асен (тип II, "царят на трон") (Дочев 2003, 46–47). Засега трудно могат да се обяснят представените в левия долен ъгъл съответно буква **Ѧ** на единия екземпляр и буква **С** – на втория (**Обр. 2. А–Б**). Двете букви едва ли биха могли да се тълкуват като монетарни знаци с цел контрол количеството и качеството на монетната продукция, а по-скоро те са символично свързани с култа и почитанието на Христовия кръст. Независимо от тези все още малки загадки, от лицевите и опаковите сюжети ясно проличава утвърдената традиция търновските гравьори не само в запазването на някои по-ранни иконографски модели, но и във въвеждането на нови елементи и символи – практика, която ще бъде продължена и разширена от монеторезачите при следващите български владетели.

Съобразно редкостта на този вариант (засега само 2 екз.), изписването на две царски имена в порядъка **СВѦТНСЛѦВЪ ѲЄѮѠWРЪ**, липсата на титлата *цар*, но с представяне на всички владетелски инсигнии на българския цар, изобразен като триумфиращ конник победител, определят тази емисия като първа от продължителното монетосечене на Светослав Теодор, пусната към средата на лятото на 1304 г., след битката с ромеите при р. Скафида, в близост до дн. Созопол.

БЕЛЕЖКИ:

Двата екземпляра са в отделни частни колекции. Според някои устни сведения монетите са намерени в подножието на Момина крепост, В. Търново.

ЛИТЕРАТУРА:

Авдев 1982: С. Авдев. Средновековната българска нумизматика през Възраждането – Нумизматика, 4, 1982, 38–40.

Георгиев 1977: Е. Георгиев. Литературата на Втората българска държава – Литературата на XIII век. С., 1977.

ГИБИ X, 1980: Гръцки извори за българската история. X. С., 1980.

ГИБИ XI, 1983: Гръцки извори за българската история. XI. С., 1983.

Гюзелев 1995: В. Гюзелев. Очерци върху историята на българския Североизток и Черноморието (края на XII–началото на XV в.). С., 1995.

Дочев 1989: К. Дочев. Иконографски и хронологични уточнения за няколко български монетосечения от XIV в. – Нумизматика, 1, 1989, 14–21.

Дочев 1992: К. Дочев. Монети и парично обръщение в Търново (XII–XIV в.). В. Търново, 1992.

Дочев 2003: К. Дочев. Български средновековни монети (XIII–XV в.). В. Търново, 2003.

Дюканж 1992: Ш. Дюканж. Византийска история. История на империята на Константинопол. Под ред. На В. Тъпкова-Заимова. С., 1992.

Иванов 1982: Й. Иванов. Поменици на български царе и царици. – Избрани произведения. I. С., 1982, 146–153.

Иречек 1978: К. Иречек. История на българите. С., 1978.

Мушмов 1912: Н. Мушмов. Античните монети на Балканския полуостров и монетите на българските царе. С., 1912.

Мушмов 1924: Н. Мушмов. Монетите и печатите на българските царе. С., 1924.

Орбини 1983: М. Орбини. Царството на славяните 1601. С., 1983.

Юрукова, Пенчев 1990: Й. Юрукова, В. Пенчев. Български средновековни печати и монети. С., 1990.

Ljubić 1875: Opis jugoslovenskih novača. Zagreb, 1875.

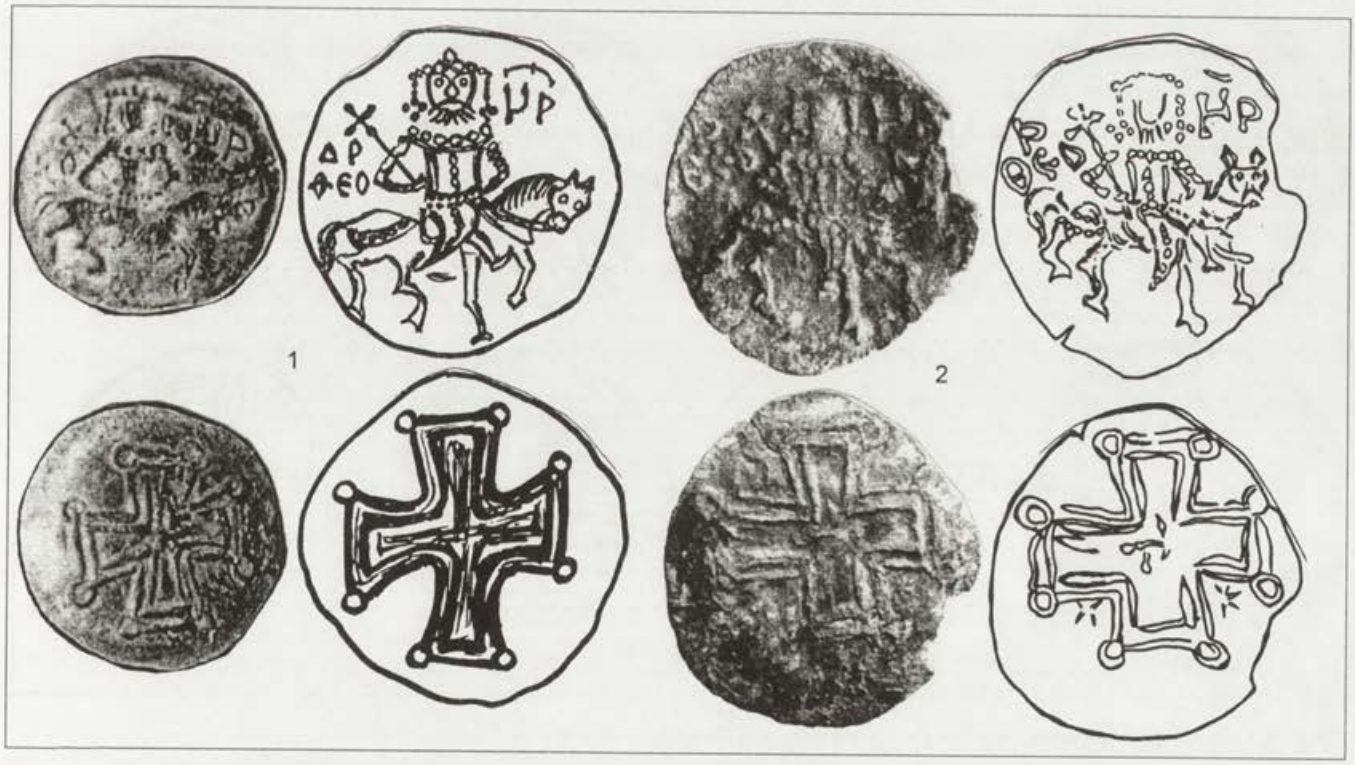

Обр. 1. 1-2. Медни монети на Теодор Светослав /1301–1322/, Вариант А и Вариант Б

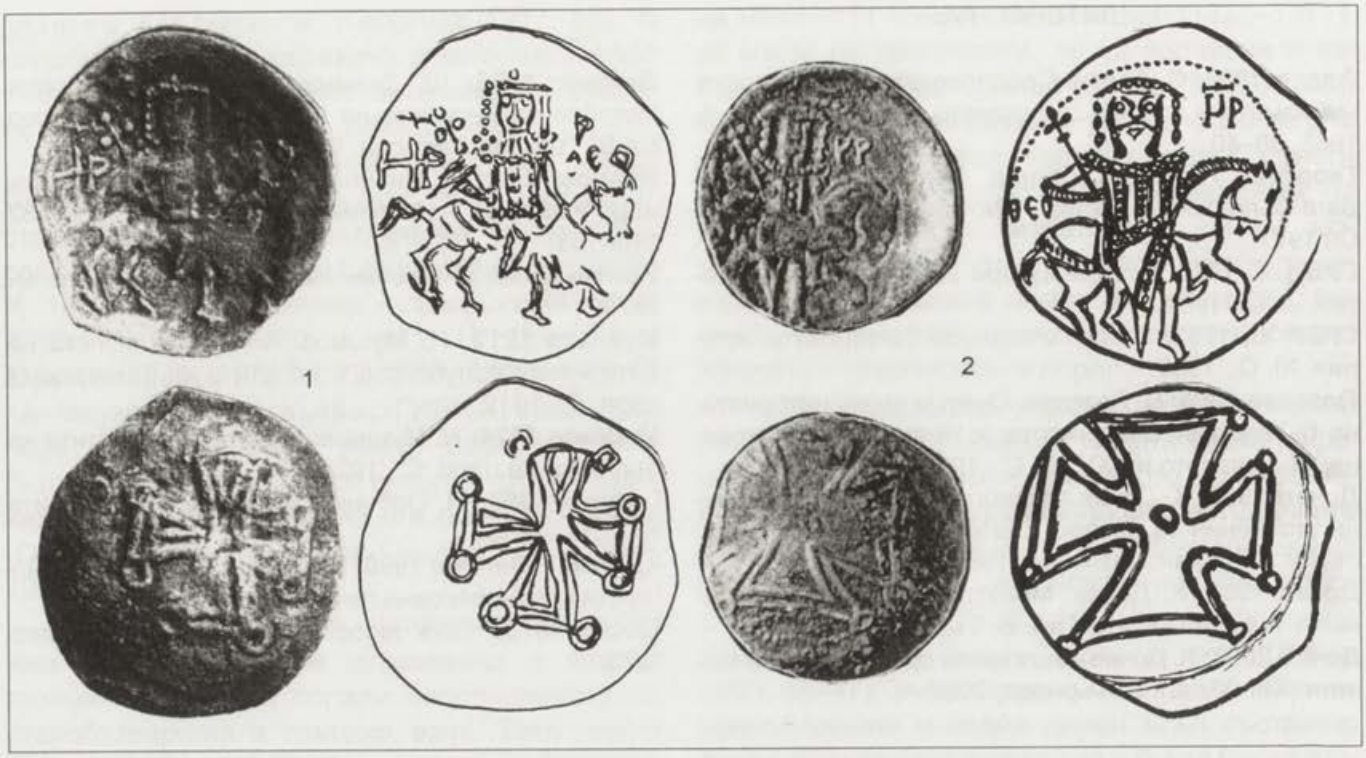

Обр. 2. 1-2. Медни монети на Теодор Светослав, Вариант В и Вариант Г

Обр. 3. 1-2. Медни монети на Теодор Светослав, Вариант Д /нов/

NOUVELLES VARIANTES DE MONNAIES EN CUIVRE DU TSAR THEODORE SVETOSLAV (1301- 1322)

Konstantin DOTCHEV

(Résumé)

On publie deux exemplaires d'une nouvelle variante , inconnue de monnaies en cuivre avec des creux du tsar Theodore Svetoslav. Jusqu'à maintenant on a connu quatre variantes de ce type de monnaies en cuivre du roi bulgare. A leur endroit il est représenté comme un chevalier triomphant – vainqueur, tenant une croix et les inscriptions équivalentes uniquement du nom THEODORE et le titre "TZAR". A l'envers est imaginée une croix grande à branches égales, dont au centre des différentes variantes sont gravées une petite croix, un point ou bien un cercle.

A l'endroit des nouveaux exemplaires , des deux côtés du roi- chevalier, sont marqués les deux noms du roi dans l'ordre suivant SVETOSLAV THEODORE, mais sans titre "TZAR". A l'envers , dans trois des angles extérieurs de la croix à branches égales sont représentés une étoile à six rayons, dans le quatrième- les lettres M et C. Au centre de la croix de nouveau est gravée une autre petite croix.

D'après le sujet à l'endroit, imaginant Svetoslav Theodore comme chevalier- vanqueur, ainsi que l'inscription de ses deux noms, qui ne sont pas marqués tous les deux ensemble sur les autres quatres variantes, plus connues, la datation de la nouvelle variante, la cinquième,, peut être déterminée comme une première variante, émitée en été de 1304, après la victoire du tzar sur l'armée byzantine près de la rivière Skafida, près de la ville de Sozopol d'aujourd'hui.

НОВ ТИП МЕДНИ МОНЕТИ НА ЦАР ИВАН СРАЦИМИР (1355 – 1396)

Емил ЕНЧЕВ

От продължителното управление на цар Иван Срацимир са познати един тип сребърни и четири типа медни монети, произвеждани в сравнително големи количества. Те са издавани в два основни хронологически периода, в зависимост от политическото утвърждаване и икономическото развитие на Видинското царство. Първият период обхваща годините от 1355 до пролетта на 1365, когато след поредната унгарска инвазия начело с крал Людовик I Видинската държава била окупирана, а Иван Срацимир с цялото си семейство били заточени в крепостта Хумник (Босилево, Сърбия) (Божилов 1985, 202–203). Вторият период е от средата на 1369 г. до края на 1396 г., включващ повторното управление на видинския цар до завладяването на последните свободни български земи от турските отряди на султан Баязид I (1389–1402 г.). Цар Иван Срацимир бил отведен в Бурса (Мала Азия), където малко по-късно починал (Божилов 1985, 202–203).

Началото на медното и сребърното монетосечене на Иван Срацимир се датира най-рано към 1355 г., след като получил от своя баща цар Иван Александър (1331–1371) правото да управлява обширни владения в днешна Северозападна България и днешна Източна Сърбия с център Видин. Царската титла на Иван Срацимир била дадена между 1337–1345 г., но той поел по пътя на самостоятелен владетел едва към 1352 г. (Божилов 1985, 198–201). Този висок владетелски ранг видинският цар представил върху своите сребърни и медни монети, но основната причина за организиране на интензивни монетосечения във Видин били икономическите нужди на подвластните му територии от парични знаци.

В средата на XIV в. стоково-паричния обмен достигнал висока степен на развитие не само в районите около столичния Търнов, но и във всички предели на българската държава, включително и в нейните северозападни краища. По това време в търновската монетарница били произведени вече няколко милиона екземпляра сребърни и медни монети с името на цар Иван Александър, които получили авторитет и разпространение и в съседните страни (Дочев 2003, 86–97).

След като заел своето владение, Иван Срацимир организирал във Видин монетосечения не само за да пропагандира своята царска титла, но преди всичко за потребностите на стоково-паричния обмен. Така през първия период са издавани сребърни монети със сравнително високо тегло от 1,20 – 1,30 г – "царят седнал на трон, държащ скиптър с лилия и анексикакия / бюст на Христос Пантократор" от т. нар. първа хронологическа фаза (Юрукова, Пенчев 1990, 149151), както и медни монети с плоски ядра от типа "царят прав, държащ кръст / двуглав орел с коронки" (диаметър 19–21 мм, тегло 1,20–1,80 г) (Дочев 2003, 114). Девалвацията на сребърния номинал се дължала на големите разходи за плащане на васалните трибути към унгарския крал Людовик и към султан Мурад I (1359–1389), както и поради намаляващите приходи в държавната хазна.

По отношение на видинското медно монетосечене се отбелязват някои интересни отличителности, подобно на разнообразието от монетни типове, сечени в Търново. Освен първият и най-ранен тип – "царят прав / двуглав орел с коронки", във видин започнало издаването на още три емисии с различни иконографски сюжети: тип II – монограм на царското име / бюст на благославящ с две ръце Христос; тип III – царят и царица Анна / монограм на царското име; тип IV – монограм на царското име / равнораменен кръст с раздвоени краища (Юрукова, Пенчев 1990, 160–162; Дочев 2003, 115–116).

След този кратък типологически преглед на монетосеченията на Иван Александър, ще спрем вниманието си на един екземпляр от все още непубликуван монетен тип, за който има достатъчно аргументи, за да бъде причислен към монетните издания на видинския цар (**Обр. 1**).

Лице: В двоен зрънчест кръг околовръстен надпис + **ΗѠΥΡΗΡΜ**, в центъра равномерен латински кръст.

Опако: Бюст на благославящ с две ръце Христос, с лъчист нимб, туника и колобион. В горното дясно поле – голяма обърната надясно буква В.

Плоско ядро, диаметър 18 мм, тегло 0,93 г.

Обр. 1. *Медна монета на Иван Срацимир (1355–1396) (нов тип)*

Монетата е изработена в българо-византийски монетен стил, характерен за втората половина на XIV в. Той се отличава с обобщаване, стилизация и опростяване на иконографските сюжети, особено по отношение на надписите. От околовръстния надпис може да се разчете името **IWAИЪ**, представено като съкращение от буквите.

Следвано от трите букви **ЧРМ**, най-вероятно от името **СРАЧИМИРЪ**.

Известни са още три непубликувани екземпляра от същия тип, върху които по-ясно може да се прочете царското име под формата **СРЧМ**, както е предадено върху медните монети от тип II, III и IV. Още по-категорично потвърждение за определянето на тези монети към медните монетосечения на Иван Срацимир е рядко представения върху монети иконографски тип на Христос, благославящ с две ръце (разновидност на Христос Пантократор). Това изображение не се среща върху нито едно византийско издание от XIII–XIV в., а само върху две български монетни емисии. В единия случай благославящия Христос е изобразен върху най-интензивното в количествено отношение българско сребърно монетосечене на Иван Александър с Михаил Асен (Дочев 2003, 86–89), но на тях Божият син е седнал на нисък трон, без облегало. Пълна прилика на новата монета се открива с втория меден тип на Иван Срацимир с представяне на монограм на царското име и благославящ Христос. И най-незапознатото с монетната иконография око ще открие не само впечатляващата иконографска еднаквост на двете монетни издания при изобразяването на Христос, но и пълна тъждественост на гравьорския маниер и рисунък. Различията са в липсата на традиционните съкращения IC – XC от двете страни на Христос и представянето на обърната огледално буква В, чието значение за сега трудно може да се определи, както това не е сторено за нейното изписване на десетки типа различни византийски сребърни и медни монети от XIII и XIV в.

Общите иконографски близости между новата монета и монетен тип на цар Иван Срацимир ни дават основание да отнесем нейното издаване към периода 1370–1396 г.

ЛИТЕРАТУРА:

Божилов 1985: И. Божилов. Фамилията на Асеневци (1186 – 1460). Генеология и просопография. София, 1985.

Дочев 2003: К. Дочев. Български средновековни монети XIII – XIV в. В. Търново, 2003.

Юрукова, Пенчев 1990: Й. Юрукова. В. Пенчев. Български средновековни печати и монети. София, 1990.

UN NOUVEAU TYPE DE MONNAIES EN CUIVRE DU ROI IVAN SRATZIMIR

Emil ENTCHEV

(Résumé)

La représentation de nouveaux types de monnaies du tsar Ivan Sratzimir, inconnues et récemment découvertes enrichie la diversité du monnayage du royaume de Vidin de la fin du XIV s.

СЕМИОТИЧНИЯТ ПОДХОД КЪМ МОНЕТНАТА ИКОНОГРАФИЯ (*НА ПРИМЕРА НА СЕМИОЗИСА В ОРФИЧЕСКАТА ТРАДИЦИЯ*)

Евлоги ДАНКОВ

Днес семиотиката се схваща като **наука** и като **метод** на познание, който е валиден и за нумизматиката. При това се прави разлика между обща и частна семиотика. Всъщност те са относително самостоятелни раздели на семиотиката като наука за знаковите системи (Данков, Харитонов 1989, 46–50; Харитонов 1997, 169–183; Данков 1994, 43–50).

С оглед на съвременната нумизматика интерес представлява проблемът за същността на знака, дефинирането на знака и ролята му в знаковия процес (семиозис). Вече съществуват модели за представяне самата структура на знака. За основни дялове в семиотиката се считат **семантиката, синтактиката, прагматиката** и **сигнификатиката.** Според равнището на сложност се различават също така: прости, сложни, хомогенни и хетерогенни **знаци**. От гледна точка на знаковото продуциране са известни естествени и изкуствено създадени знаци. Съществуват различни видове знаци според тяхното отношение към референта (опростена класификация на Пиърс): **индекс, икона, символ** (Данков 2004, 35–46). В съвременната семиотика са налице терминологични и концептуални различия между различните школи относно термините "сигнал", "символ" и "икона". В нумизматиката символът може да съществува като обикновен знак и като **иконичен знак.** От своя страна символът може да се разглежда и като конвенционален знак. Още св. Константин Кирил-Философ отбелязва: "Иконата тъкмо чрез лицето си – заявява онзи, заради който бива изписана: който я гледа, не вижда лицето нито на лъв, нито на рис, а лицето на изобразения. Нейното предназначение е да даде вярно изражение на лицевите черти, за да се отдаде чест на лицето, за което е отредена." (В. С. Киселков. Жития на Св. Св. Кирила и Методия, 28). От гледна точка на съвременната семиотика може да се каже, че иконопочитателите са удържали окончателна победа над иконоборците. Днес е добре известна дефиницията за семиотически знак, функциониращ като иконичен знак, чийто дисегнат е "стойност" (ценност). Това обяснява защо в изкуството на **нумизматичния семиозис** са представени не само знаци, но и ценности.

В специализираната литература са известни още т. нар. **семиотични системи** (кодове). Към термина "код" може да се отнесе и дадено съобщение, разглеждано като семиотична система. Метафизичният подход към знаковите системи позволява йерархичен анализ на монетната семиотична организация. На тази основа се отделят диференциални признаци на знака, синхрония и диахрония на семиотичните системи (синхронен и диахронен анализ). В това отношение особено показателен е и семиотичният анализ и на дадена хералдична система (Миленкова-Киен 2000; Данков 2004, 35–46).

За по-голяма яснота следва да се отбележи, че съществува *долен и горен праг на семиотиката*. От тази гледна точка може да се говори и за биосемиотика, зоосемиотика, семиотика на културата, антропологична (и археологична) семиотика, митологична семиотика и др. Към последната се отнася и семиозисът на орфическите химни. Той заема особено важно място в монетната иконография (Харитонов 1995, 55–67; Харитонов 2000; Харитонов 1991, 25–32; Харитонов 1992, 11–19; Данков 1996, 3; Данков 1997, 2).

В изкуството на нумизматичния семиозис са представени не само знаци, но и ценности. Ще напомним, че фундаменталните термини на семиотиката са: **знак, десигнат, интерпретант и интерпретатор.** Те се включват един в друг, тъй като съставят системата на семиозиса. Знаковите свойства на монетите са мислени като не-обективни свойства, които всяка монета може да придобие при дадени обстоятелства. Именно обстоятелствата са тези, които формират определящата ситуация на монетния семиозис. Последният от своя страна представя даден процес, в който нещо функционира като знак и има три основни компонента. Те могат да бъдат наречени знакови **средства** (знаконосители), **десигнат** и **интерпретант**, а в качеството на четвърти може да бъде въведен съответен интерпретатор. Монетният знак може да има десигнат, тъй като не всеки знак отпраща действително към някакъв реално съществуващ обект. Десигнатът (на знака) е клас

от обекти, към които е приложим даденият знак, т. е. обекти, притежаващи определени свойства, които интерпретаторът отчита благодарение на наличието на знаковото средство.

Когато обектът на референцията съществува реално, този обект е **денотат**. Във всеки знак има десигнат, но не във всеки знак има денотат. На тази основа обикновено се постулира, че десигнатът не е предмет, а родова принадлежност на обекта или на клас от обекти. Този клас може да включва или много членове, или само един член, или въобще да няма членове. Но денотатите могат да бъдат членове на даден клас. Тук семиозисът е знаков процес. Последният се разглежда като петчленно отношение V, W, X, Y, Z, в което V предизвиква в W предразположеност към определена реакция X при определен монетен вид (на обекта) Y и при определени условия Z. В случаите, в които съществуват такива отношения, **V** е **знак**, **W** – **интерпретатор, X** – **интерпретант, Y** – **значение,** а **Z** – **контекст** (в който се среща знакът). Това обстоятелство участва в дефиницията на знака. Както става ясно, самият термин "знак" е валиден за всички дялове на семиотиката. Той фактически излиза дори извън пределите на семантиката, синтактиката и прагметиката, и участва в динамиката на културата.

Всяка монета е знаконосител, за която знаем, че съгласно някои условия функционира като знак, тъй като принадлежи към род обекти, притежаващи възможността да изпълняват подобна функция. Все пак за традиционни направления на семиотиката се считат: лингвосемиотиката, абстрактната семиотика, артсемиотиката, наративната семиотика, етносемиотиката и др. По повод на нумизматиката следва да се има предвид и визуалната семиотика (семиотика на образа), социосемиотиката, компютърната семиотика, синкретичната семиотика и др. Чрез семиозиса върху монетите могат да намерят място синкретични култове.

Ще отбележим, че от гледна точка на семиотиката и нейното название името на българските царе Симеон I и Симеон II може да се свърже със значението на българските думи **"белег", "знак"**, т. е. "белязан от Бога". Самата същност на семиотиката показва, че произходът на думат "семиотика" ни отвежда и към гръцкото "семейон" = белег, знак. Първоначалната употреба на думата "семиотика" се свързва и с медицината и по-конкретно с думата "симптоматика". В нумизматиката в това отношение е показателна иконографията на Асклепий (Харитонов, Данков 1992, 173–176; Харитонов 2005), който присъства убедително и в орфическата традиция.[1]

От гледна точка на огромното нумизматично богатство следва да се отбележи, че семиотиката предпоставя изучаването смисъла, търсещ своите начини за изразяване чрез съответни символи, образи и образци. Ще напомним, че като наука за знаците семиотиката за пръв път се среща в съчиненията на английския философ Джон Лок през 1690 г. (в неговия забележителен труд "Опити върху човешкия разум"). Не случайно този философ предлага науките да се разпределят в два основни раздела: натурфилософия (или физика) и **семиотика**. В действителност цялото монетосечене в неговата синхронна и диахронна организация е знакова система. Всяка монета като знакова система носи (знакова) "памет" за историята на културата и историята на своето формиране. Същото се отнася и за монетите, схващани като съвкупен предмет на нумизматиката, в който пряко или косвено участва и човешката целесъобразна дейност, създаваща ценности.

Според произхода си думата "семиотика" следва да се свърже и с метафизичното мислене още от времето на Сократ и Платон. Така например, названието на тялото soma (Кратил, 400 b) като гробница (sema) (Кратил, 400 c) на душата. "Сема" е гроб, знак и паметник, върху който е написано името на покойника. Паметникът е семиотична памет за покойника. Тялото на човека съдържа памет за историята на неговото формиране като земен и като космически процес. Нещо повече, П. Т. дьо Шарден смята, че в човешкото тяло семиотически е кодирана историята на Вселената, довела до появата на разумната способност, чрез която се разшифроват знаците или се образуват нови знаци, чиито компоненти се изразяват пред нас като знакови системи. В този семиотичен смисъл човекът е връх и цел на космогенезата и еволюцията. Ще напомним, че в трудните тоталитарни времена, когато в България не беше възможно да се разработват проблемите на семиотиката, все пак съществуваше силен интерес към тази наука и в неявен вид тя се разработваше като проблем на отражението (рефлексията) и информацията в тогавашния ВПИ – Шумен. Точно тези аспекти се оказаха най-ефективни при анализа на нумизматичния семиозис.

В учебника на Р. Миленкова-Киен се по-

сочват и работи на Добрин Спасов, които тя схваща като семиотични. Но по-късно по идеологически причини той сравнява семиотиката с "чадърология", което прави невъзможно нейното открито разработване и използване в редица перспективни области. Точно по това време, заедно с К. Попов от СУ "Св. Кл. Охридски" ние публикувахме студия в Годишника на Висшия педагогически институт в Шумен – "Стилистика и семиотика". По разбираеми причини не беше възможно в централния печат в София да излезе подобна публикация. Във въпросната студия отстоявахме схващането, че семиотичният знак има четиримерна структура. Същата студия е посочена в разделите "Азбучна библиография на семиотичните публикации в българския език" и "Литературна семиотика" в горепосочения учебник на Р. Миленкова-Киен, която вече е преподавател във Франция.

В раздела "Азбучна библиография на семиотичните публикации на български език" на този учебник е посочена и нашата студия: "Една хипотеза за семиотичната интерпретация на геометричния модел на човека (като микрокосмос) от Орловец. Някои паралели върху метафизиката на духовния живот" (Данков 1997). Някои паралели върху метафизиката на духовния живот: – В: *Известия на Историческия музей* – В. Търново, 12, 1997, 71-80). Това изследване е посочено и в раздела "Семиотика на културата" на същия учебник. Подобно схващане за семиотиката е отпечатано значително по-рано и в други публикации (напр. в една рецензия в съавторство с В. Яковлев на книгата на гореспоменатия Д. Спасов "Единство и многообразие". По повод на неговия учебник "Символна логика" (1969). Тук ние предложихме заглавието "Символна логика" да бъде формулирано като "Логика на символа". Така семиотиката се обвързва и с логиката като наука за формите на мислене. Световноизвестният семиотик Юлия Кръстева разглежда "логиката като другото име на семиотиката".

С оглед семиотичния подход към предмета на нумизматиката следва да се посочат и публикациите: "Античният култ към Гения на смъртта и неговото изображение в гр. Мелта (Към метафизиката на семиотиката на духовния живот)" (1999). Семиотичният анализ е приложен и още една публикация на Е. Данков (Dankov 1987, 119–123).

Към публикациите, в които е използван семиотичният подход, следва да се отнесе и "Философия и социолингвистика" (Данков 1993, 22–27). В своята книга "Дългият път на живота" чл. кор. Т. Николов разглежда земните пластове като "каменна летопис". Тук семиозисът е природен. Книгата е рецензирана на български, английски и руски език в сп. "Човек, еволюция Космос" (Shishkov, Dankov 1984, 120–124; Шишков, Данков 1984, 146–151). Самият метал на монетите също следва да се схваща като естествена знакова система.

Заслужава да се отбележи, че **семиотичната памет** на монетите съдържа освен историческото време и съответни ценностни предикации. "Езикът" на монетите има многоаспектна семиотична природа. В този смисъл подчертаваме, че "*смысл, значение, логические связи, рассматриваемые в качестве семиотических элементов, являются основными признаками любых языковых феноменов, содержатся в каждом человеческом языке... И в этом смысле, если саму логику понимать как знание об определенных необходимых истинах", то язык именно через них "может быть средством приобретения знания*" (Яковлев, Данков 1978, 44).

Системата на съответен светоглед, изразена по нумизматичен начин, също притежава знакова организация. Мисленето на **културния семиозис**, представен върху монетите, е предимно символно (Данков 1998). Едва по-късно, с обособяването на нумизматиката като наука, на преден план излизат формите на логическото мислене с оглед критерия на истинност. Участието на символното митологично мислене в нумизматиката следва да се разглежда и в аксиологичен (ценностен) аспект. Както стана ясно по-горе, някои символи върху монетите естествено могат да изразяват и определени духовни ценности (Данков 2002, 331).

За целите на съвременната българска нумизматика ще отбележим, че във Философския речник на Хайнрих Шмит и Георги Шишков (който е претърпял 19 издания) за семиотиката (Semiotik) (от гр. sema, "знак") е отбелязано, че **семиотиката** е обща теория на езиковите знаци и тяхната употреба. Пиърс е първият, който разграничава триадичните (реферетни) възможности за отношения на знака: 1) отношението **знак-знак**; 2) отношението между знака и това, което се обозначава или **означава;** 3) отношението между знака и този, който го използва, т. е. нумизмата.

С оглед семиотичния подход към зна-

ковата организация на монетите може би най-подходящо е днес семиотиката да се схваща в три основни раздела: *синтактика, семантика и прагматика*. Върху основата на подобно разбиране за семиотиката разработихме и студията "Човешкият феномен в съвременната философия на природата" (Данков 1999, 31–62). Тук се отстоява схващането, че "природата на човешката душевност придава битието на човешката телесност, която е soma и sema (Данков 1999,, 45). По аналогия метафорично можем да кажем, че металът на монетата е нейната soma, а знаците по нея – sema.

Чрез монетния семиозис човешкият свят се превръща в знакова система. В монетната иконография намира място разбирането на Ч. Пиърс, че "знакът е нещо, което замества нещо друго в дадено отношение или по силата на дадено качество" (Ч. Пийрс. Увод в семиотиката, 32). И чрез монетния семиозис човек се проявява като същество, създаващо символи, които участват пряко в социодинамиката на културата и духовния живот (Данков 2002, 33–70).

Без семиозиса е невъзможно нито общуването, нито комуникацията чрез знаците върху монетите. На самосъзнателно равнище се проявява и философският категориален семиозис като първооснова на нумизматичната семиотика. Първоосновите на нумизматичната семиотика изискват и познание от принципи, което повишава статуса на нумизматиката като своеобразна теоретична наука, а не само като "помощна".

От казаното до тук става ясно, че семиотиката се прилага в един твърде широк план, който касае целия спектър от знакови проблеми на съвременната нумизматика и хералдика. Те разширяват нейния предметен обхват и повишават ролята ѝ в културологията, историята, антропологията и дори самата философия на културата. На класическите химни на Орфей, които бяха издадени от А. Фол, следва да гледаме като на нашата "Ригведа". Имам предвид трите етапа в развитието на орфизма: догръцки, гръцки и римски (неоплатонически), представен с оброчна плочка от с. Бутово (III в.).

В **орфическите химни** на преден план излизат следните по-важни божества, представени в традициите на монетната иконография: **Аполон** – син на Зевс (Дин) и Лето, баща на Орфей. Той е бог на светлината и чистотата ("блестящ", "чист"), бог на предсказанието, предвиждането и пророческата дарба, тълкува свещеното право и насочва към нравите на дедите като първооснова на морала. Аполон е предводител на 9-те музи, съответстващи на 9-те вида творчески дейности в историята на човечеството. С името на Орфей се свързва схващането за **обичай** и **закон**, наречени в химните "Номос". Последният е олицетворение на гореспоменатия закон като космическа закономерност и основна битийна форма на природата, от която се извличат металите на монетите. Самият Номос е първообраз на всички земни закони, които са донесени от Небето. Аполон е соларният Дионис. В семиотично отношение негови атрибути са: лък, стрела, щит, арфа, лира, триножник, лавър, палмово клонче, гущер (ще напомним за известния гущер в един от архитектурните компоненти на Никополис ад Иструм), делфин, лебед, вълк и др. **Персефона,** известна още като Кора, "девойка". Тя е дъщеря на Деметра (лат. Церера). Персефона е наглед на човешката душа. Тя е богиня на плодородието и пролетния цъфтеж на растителната природа. Като наглед на човешката душа тя е похитена от Хадес (Плутон) в неговото подземно царство. За нейни основни атрибути се считат факелът и наровият плод, с който тя сключва брачен договор с Хадес. **Сабазий** (Сабос) – "спасител", първоначално главен тракийски бог на Слънцето (по-късно Дионис, роден от Персефона с името Загрей). Смята се, че е син на Кронос (или Зевс) и Персефона. Върху монети на гр. Маронея е изобразена лозата в квадрат със зрели гроздове – символ на Дионис. От Сабазий се извеждат две основни понятия: "философия" и старобългарското "свобода". Дионис-Бакх е известен в орфизма с епитета "*басарей*". Басара е дълга кожена дреха, която е носил самият бог, вакханките и неговите почитатели – тракийците. Оттук произлиза и днешната българска фамилия Басарков. **Хермес** има едно от най-силните присъствия в орфическата традиция. Много от дейностите, извършвани от Христос, съвпадат с аналогичните дейности, извършвани от Хермес. Той е син на Зевс и Мая, пратеник и вестител на боговете. Хермес, като психопомп, води душите на покойниците в подземното царство. В орфическите химни Хермес е известен като Хтониос = земен, подземен. **Хестия** (гр. "огнище", лат. Веста) е дъщеря на Кронос и Рея. Тя е покровителка на на семейното огнище (и космическия огън) и символизира космическата душа. Тя се счита за богиня на целомъдрието. Жрици на Хестия са пазителки на светлината, на мъд-

ростта и целомъдрието. Вечният огън в Атина (общият дом, т. е. пританейон) е свързан с нея. В Рим жриците й са известни като весталки. Богинята на Платоновата философия (Минерва) в орфическите химни се представя с шлем, щит, копие, змия, кукумявка, маслиново клонче. Особено характерен е шлемът върху монетите на античния град Месемврия (Месембрия), т. е. Несебър. Тук Атина-Палада е изобразена с крила. Последните са символ на мъдрост.

БЕЛЕЖКИ:

[1] В **Биобиблиографията** на Христо Харитонов са посочени общо 10 публикации, свързани със съвместно сътрудничество предимно в областта на нумизматиката. В именния показалец на името на Евлоги Данков са посочени следните номера под общия ред на публикациите: 5, 33, 36, 50, 800, 830, 859, 925 и 1628.

ЛИТЕРАТУРА:

Данков 1993: Е. Данков. Философия и социолингвистика. – В: Проблеми на социолингвистиката. Езиковата ситуация в микро- и макросоциалните общности. В.Търново, 1993, 22–27.

Данков 1994: Е. Данков. Християнската философия на исихазма и семиотиката на новозаветните мотиви върху средновековните български монети (XIII-XIV в.). Нови проучвания. В. Търново, 1994, 43–50.

Данков 1996: Е. Данков. Свръхсетивният свят и неговите символи върху античните монети по българските земи – Новини (В. Търново), № 272, 13 дек. 1996.

Данков 1997: Е. Данков. Вечните символи на духовния свят върху античните монети по българските земи. – Борба (В. Търново), № 15, 23 ян. 1997.

Данков 1998: Е. Данков. Българската философска култура и моделът на света (1847–1849) в творчеството на Захарий Зограф (1810–1853). – В: Философска култура и национални ценности. С., 1998.

Данков 1999: Е. Данков. Човекът във философията. Идеи във философската антропология. В. Търново, 1999, 31–62.

Данков 2002a: Е. Данков. Семиотика на небесната йерархия в монетната и църковната иконография във Второто българско царство (Трети Рим). – Известия на Регионален исторически музей – Велико Търново, XVII–XVIII, В. Търново, 2002.

Данков 2002b: Е. Данков. Метафизиката и самосъзнателното общуване като философска дейност. – В: Философия и психология на общуването. В. Търново, 2002, 33-70.

Данков 2004: Е. Данков. Юлия Кръстева и първоосновите на семиотиката. – Любомъдрие, IX. Архив за българска философска култура. ARCHIV fur bulgarische philosophische Kultur. IX, 2004, 35–46.

Данков, Харитонов 1989: Е. Данков, Хр. Харитонов. Нумизматичното дружество като колективен член на СНРБ – клон В. Търново и някои нови аспекти на интердисциплинарните изследвания. – В: В перспективата на времето (съст. Е. Данков). В. Търново, 1989, 46–50.

Спасов 1978: Д. Спасов. Единство и многообразие. – Новые книги за рубежом по общественным наукам, № 4, Москва, 1978.

Миленкова-Киен 2004: Р. Миленкова-Киен. Увод в семиотиката. С., 2000.

Харитонов 1991: Хр. Харитонов. Икони и монети. – Духовна култура, 1991, № 4, 25–32.

Харитонов 1992: Хр. Харитонов. Хералдически мотиви върху монетите на Царевград Търнов и тяхното влияние за формиране на вторичните функции на монетите. – Архив за поселищни проучвания. В. Търново, 1992, 1, 11–19.

Харитонов 1995: Хр. Харитонов. Вторичната функция на монетите от погребалното съкровище на Хан Кубрат от Малая Перешчепина. – Епохи, 1995, 2, 55–67.

Харитонов 1997: Хр. Харитонов. Семиотични аспекти на монетната иконография в контекста на средновековната българска култура. – Известия на исторически музей – Велико Търново, XII, 1997, 169–183.

Харитонов 2000: Хр. Харитонов. Енциклопедия нумизматика: Монетите на Европа в България XV–XVIII в. В. Търново, 2000.

Харитонов 2005: Хр. Харитонов. Биобиблиография. В. Търново, 2005.

Шишков, Данков 1984: Г. Шишков, Е. Данков. Время, эволюция, жизнь. – Человек, Эволюция, Космос. Год III, 1984, 2 (5), 146–151.

Яковлев, Данков 1978: В. Яковлев, Е. Данков. Единствои многообразие. – Новы книги за рубежом по общественным наукам. Экономика, Философия, История, Международные отношения. М. Прогресс, 4, 1978.

Dankov 1987: E. Dankov. Sprach-und Literarwissenschaftliche Aspekte bea der Interpretation liteterarischer Texte. V. Tirnovo. Dokumentation zur Konferenz an der Universitat "Cyrill und Metoiy", V.Tirnovo. Dokumentation. Teil I. Beheft des Germanistischen Jahrbuches der VR Bulgarien, 1987, 119–123.

Shishkov, Dankov 1984: G. Shishkov, E. Dankov. Time, Evolution, Life. Man, Evolution, Cosmos. III, 1984, № 2 (5), 120–124.

LA MÉTHODE SÉMIOTIQUE DE L'ICONOGRAPHIE MONÉTAIRE
(*A L'EXEMPLE DU SÉMIOSICE DANS LA TRADITION ORPHIQUE*)

Evlogi DANKOV

(Résumé)

Dans le rapport on utilise les succès les plus récents de la sémiotique en tant que science des systèmes de signes et leur application dans la numismatique. On prête une attention particulière à l'iconographie monétaire. La méthode sémiotique permet de reconstruire les valeurs spirituelles par rapport auxquelles il manque des données concrètes.

ЦЪРКОВНИ МОНЕТИ НА ХРАМА "СВ. ПРОРОК ИЛИЯ" В СЕВЛИЕВО

Христо ХАРИТОНОВ

В експозицията на Историческия музей в град Севлиево е представена колективна находка от монети на тукашния храм "Св. Пророк Илия". Според инвентарната книга на музея, находката е постъпила през 1966 г., записана е под Инв. № 483 и съдържа 141 екземпляра. Проучването й бе извършено на място.

ХРАМЪТ

Храм "Св. Пророк Илия" (**Обр.1**) е построен през 1834 г. върху основите на по-ранна християнска сграда от XVII в. (Юбилейна книга 1934, 11). За неговото строителство са вложени дарени и събирани от миряните средствата. Разходите наложили да се потърсят допълнителни приходи за погасяването им.

Обр. 1. *Храмът "Св. Пророк Илия в Севлиево"*

Производството на църковни монети е подходящ източник. Евтиният материал и самата технология формират по-ниска себестойност, отколкото платежния курс на монетите. Именно разликата между производствената и платежната стойност предопределя печалбата за храма.

В този период, края на XVIII и началото на XIX в., производството на църковни монети е познато явление за българските християнски храмове. Познато е и на гърци, македонци, арменци и други (Хараланов 1977, 26).

Появата на църковни монети е предизвикана от още един фактор – липсата на нискостойностни монети в паричния обмен. А за някои услуги в християнския храм са необходими именно такива монети – с неколкократно по-ниска стойност от тази на редовните монети.

ОРГАНИЗАТОР НА МОНЕТНОТО ПРОИЗВОДСТВО

В севлиевския храм, както е прието и за всички български православни храмове, инициативата за монетното производство принадлежи на църковното настоятелство. Ежегодно, след избора на настоятелството, в началото на календарната година, се организирало сеченето на църковни монети. Това била една от първите и най-важни задачи на епитропите. Илия Р. Блъсков (1839–1913) описва колоритно този процес за Шумен (Блъсков 1907, 44–45). Как се е организирал процесът в Севлиево не е известно по писмени данни, но той едва ли би могъл да е по-различен, откъдето и да е другаде.

МОНЕТОРЯЗАНЕТО

Новото настоятелство поръчвало на местния златар или на друг занаятчия с художествени умения да изработи матрицата, с която да се нанесат отличителните белези върху металното ядро. Закупували метален лист на възможно най-ниска цена. Могъл е да се използва и друг метал (от медни съдове). Примерът е с една монета от севлиевската находка (кат. № 73), която е без означения, но върху нея отчетливо личат концентричните кръгове, които са били около гърлото (или шийката) на съда, служили за геометричната му украса.

В уречен ден, в общо помещение, се събирали всички членове на църковното настоятелство. Заедно с тях идвали помощници. Разпределяли си отделните операции. Изработвали монетите в присъствието на всички. Фиксирали производственото количество. Определяли паричната им равностойност. Обикновено тя е трикратно или петкратно по-ниска от най-ниската официална държавна монетна единица (в случая османската "пара") за всяка отделна църковна монета. Наблюденията върху севлиевските църковни монети показват, че има една група, която е с по-голямо ядро. Други имат същата дължина, но са два пъти по-тесни. Този факт предполага, че монетите от втората група се явяват фракция от ½ на монетите от първата група. В заключение – църковните монети от севлиевското църковно монетосечене са в два

номинала: голям (1/1) и малък (1/2).

След приключване на монеторязането матрицата се унищожавала. Така се предотвратявали злоупотреби. От друга страна това довеждало до създаването на нови матрици за следващите насичания на изображения с все нови и нови сюжетни елементи. Точно към такъв извод водят наблюденията върху монетите от Севлиево.

МОНЕТИТЕ

По форма севлиевските монети са квадратни, правоъгълни и с орязани ъгли. В практиката на българските храмове са произвеждани монети с кръгла форма. Севлиевци са предпочели квадратната и правоъгълната форма, защото така се използвал целият метален лист. Не оставали отпадъци от него. Най-разпространената форма и размер на монетите е квадратната, със страна около 10 мм. В такъв случай от металния лист с условни размери от 1 кв.м се нарязвали 10 000 ядра.

Най-голям размер имат монетите с кат. № 63 и 64. Страната на квадрата съответно е 18 и 17 мм. Най-малката монета е със страна 8 х 9 мм (кат. № 30).

Част от монетите – 6 екземпляра (кат. № 88-93) са без изображения и надписи.

При насичането на изображенията понякога печата се е подхлъзвал и не е оставял достатъчно ясен отпечатък.

Поради невнимание, понякога печатът е нанасян и повторно върху ядрото. В резултат на това са се получили двойните или приплъзнатите изображения. От находката 14 монети са с такова двойно изображение (кат. № 74–87).

Други 48 от монетите остават неопределени. Трудно се разчитат изображенията. Повредени са по време на насичането или поради състоянието на метала. При употребата на монетите също са настъпили изменения.

Останалите 73 монети са с изображения. Върху нито една монета няма надписи и каквито и да било буквени или цифрови означения.

Основен сюжет на всички монети е християнският кръст. От монетите 10 носят изображението на равнораменен кръст ("гръцки" тип) с бисер в пресичащите се рамена. Върху една монета (кат. № 11) трикратно е изсечен равнораменният кръст, но това явно се е получило при трикратното последователно нанасяне на монетния печат. Използувано е почти цялото иконографско разнообразие на християнския кръст. То може да се проследи в Каталога.

Общо 16 иконографски типа на християнския кръст са отпечатани върху севлиевските монети. В един от случаите (кат. № 72) кръстът е изсечен посредством секач, чиито следи ясно се различават.

При производството, с нанасянето на печата, някои от монетите се разцепвали. Други от тях се изкривявали. Трета група е с различни размери на страните на квадратната или правоъгълната им форма. При редовното монетосечене тези монети се отнасят към групата на производствения брак. В случая обаче, църковните монети не са съобразени с това условие. Всичко, което се е произвеждало, се пускало в обращение (**Обр. 2**).

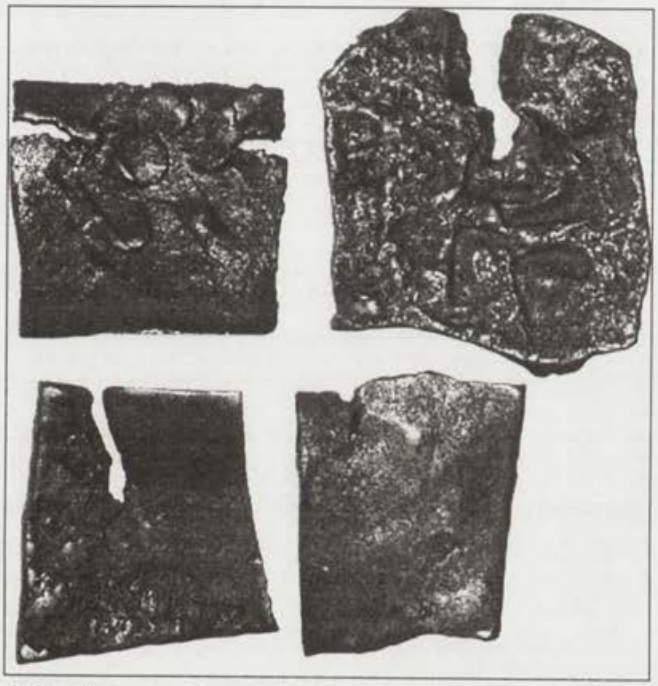

Обр. 2.

Разнообразието на формата и иконографията не е случайно. Съществувало е навярно изискването всяко ново църковно настоятелство да нарязва и насича монети, които да се отличават от производствената серия на предишното. Така се отстранявала възможността за злоупотреби.

ДАТИРОВКАТА

Аргументът за началното монеторязане е основателен. Затова приемам, че още в годината на построяването на храма е започнало монетното производство. Според разчетените типове, а ако към тях се прибавят и някои от неразчетените изображения, и тези монети, които са без изображения, производството ще да е продължило повече от 20 години. Този период е условен, защото би могло да има повторения

на изображенията, ако църковното настоятелство не е променяло числеността и състава си. В такъв случай то ще е продължило да използува същите монети или просто да въвежда ново количество, но със същия сюжет.

Продължителността на периода е условна и заради това, че изследваната находка няма изчерпателен характер за монетното производство на храма. Поради това краят на монеторязането на храм "Св. Пророк Илия" в Севлиево може да се отнесе във времето до 1881 г., когато започва монетосеченето на българската държава и на пазара излизат медните монети от 2,5 и 10 стотинки. Те са нискостойностни и са могли да покриват потребностите в храма. Тук се прибавя и фактът за контрола от страна на държавата в стремежа ѝ да унифицира всички плащания и те да стават със законно установените парични знаци.

ЦИРКУЛАЦИЯТА

Църковните монети на храм "Св. Пророк Илия" в Севлиево са произвеждани от него и са предназначени за употреба единствено на негова територия. Те се закупували в храма. Срещу определена сума от редовни монети се брояли установеното количество (приравнена сума) църковни монети. Те се използували за заплащането на различни услуги в храма: дискос, свещи, миросване, за милостиня и други. Миряните приемали църковните монети с функцията им на редовни. В тяхната представа, а и в реалната им употреба, те са с еквивалентна парична равностойност. Интересна информация носят монетите с каталожен № 52, 110, 122 и 136. Те са продупчени (**Обр.3**). Това е свидетелство, че са използувани в накит.

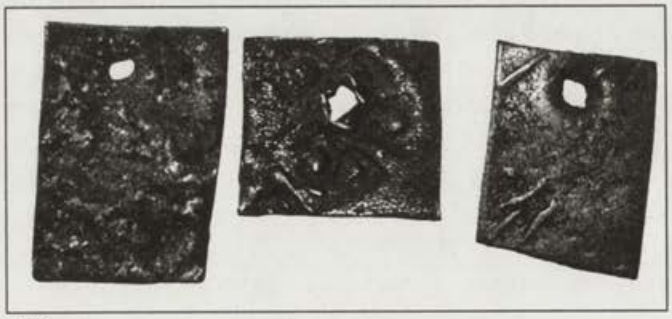

Обр. 3.

Употребата на монети в накит е познато и разпространено явление сред българите (Харитонов 2000a, 226). Следователно, църковните монети са се възприемали с тяхната парична функция и за това са били вторично употребени. И по-интересното в случая е, че след като веднъж са били използувани в накит, след това отново са въведени в циркулационен курс. Явно те не изгубвали стойността си на монети, както и редовните, употребени във вторична функция и после отново въведени в редовна циркулация.

НАЗВАНИЕТО

Църковните монети нямат единно наименование. То е съответствало на регионалната (диалектна) нумизматична лексика. В Шумен се назовавали "пенези" (Хараланов 1977, 29). В Трявна – "кръстати банчета" (Друмев 1960). В Панагюрище са "билле". В Лом – "черковни пари" (Лачев 1988, 45). Другаде – "фурлинки" (Харитонов 2000b, 408).

В Севлиево монетите на храм "Св. Пророк Илия" се назовавали "бодки". Това наименование носели и всички онези монети, които били орязвани (за метал или за приравняване на стойността им), в резултат на което се образували остри, бодящи върхове. Точно такива са и цитираните монети на севлиевския християнски храм. Но при всички обстоятелства терминът "бодка" за тези монети не може да се употреби в значението му за сметководна единица (Авдев 1980, 2–4). Само фактът, че терминът е за реално съществуващ обект, е достатъчен да се заключи, че "бодката" е църковна монета. Точно такива са и бодките на храм "Св. Пророк Илия" в Севлиево – монети, произведени от храма и предназначени за вътрешна храмова циркулация или между членовете на християнската общност.

ИЗВОДИТЕ

Прегледът на находката от църковни монети на храм "Св. Пророк Илия" в Севлиево сочи, че храмовото монеторязане е продължило сравнително дълго време. Църковните монети са имали своето място и значение за компенсирането на липсата от дребни номинали в официалната монетна система. Имали са трайно място сред църковната общност. Намерили са приложение в народния бит, чрез вторична употреба. Имат лексикален израз (свое наименование). Всичко това позволява те да се отнесат в самостоятелен дял от голямата група на българските имитационни монетосечения, които се зараждат още през XIV в. (Пенчев 1984, 14–15; Пенчев 2000, 100; Юрукова, Пенчев 1990, 202–203; Койчев, Мутафов 1999, 111–115).

Практиката продължава до появата на съвременното българско монетосечене от втората половина на XIX в. Вярно е, че има разли-

ка между имитацията на официалното и църковното монетосечене, но целта е една и съща. И двата вида монетосечения компенсират липсата на парични знаци или на монети с ниска номинална стойност. Поради това църковните монети, в качеството си на монетовидни паметници, са също обект за проучване от нумизматиката, както монетите въобще. А находката от Севлиево обогатява и доразвива този инак слабо проучен дял на българската нумизматика.

БЕЛЕЖКИ:

* Изказвам благодарност на колегата Найден Петров – директор на Историческия музей в Севлиево, за предоставената ми възможност да проуча и публикувам находката.

ЛИТЕРАТУРА:

Авдев 1980: С. Авдев. Коя е монетата "бодка". – Нумизматика, 2, 1980.

Блъсков 1907: Ил. Р. Блъсков. Материали по историята на нашето Възраждане. Шумен, 1907.

Друмев 1960: В. Друмев. Цар Пенчо (За тревненските кръстати банчета).- Вечерни новини, 18. VIII., 1960 г.

Койчев, Мутафов 1999: А. Койчев, В. Мутафов. Ахтополското монетосечене през XIX век. "Църковните пари" в гр. Ахтопол. – Нумизматика и сфрагистика,VI, 1999, 2, 111-115.

Лачев 1988: М. Лачев. Църковните "пари" в град Лом през Възраждането. – Нумизматика, 2, 1988.

Пенчев 1984: В. Пенчев. Имитационни монетосечения в България през XIV век. – Нумизматика, 2, 1984.

Пенчев 2000: В. Пенчев. Производство в Дръстър на медни пластинки без изображения и надписи, изпълняващи функцията на монети. – Нумизматика и сфрагистика, VII, 2000, 1.

Хараланов 1977: В. Хараланов. Шуменските черковни монети. – Нумизматика, 3, 1977.

Харитонов 2000a: Х. Харитонов. Върху някои нумизматични аспекти на монетния накит XV–XIX век. – В: Етнологията на границата на два века. В. Търново, 2000.

Харитонов 2000b : Х. Харитонов. Нумизматика на България. В. Търново, 2000.

Юбилейна книга 1934: Юбилейна книга на църквата "Св. Пророк Илия" в гр. Севлиево 1834/1934 г., Севлиево, 1934.

Юрукова, Пенчев 1990: Й. Юрукова, В. Пенчев. Български средновековни печати и монети, С., 1990.

КАТАЛОГ **

на църковни монети на храма "Св. Пророк Илия" в Севлиево

Иконографски тип I

Изображение:

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
1		8x12	
2		12x14	
3		11x11	
4		9x12	
5		11x11	
6		10x10	

7		10x11
8		12x12
9		9x14
10		11x14

Иконографски тип II

Изображение:

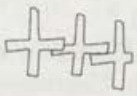

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
11		13x14	

Иконографски тип III

Изображение:

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
12		11x13	
13		9x10	

Иконографски тип IV

Изображение:

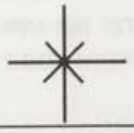

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
14		11x11	
15		10x12	

Иконографски тип V

Изображение:

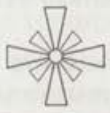

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
16		11x12	

Иконографски тип VI

Изображение:

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
17		11x14	
18		10x10	

19		11x13
20		10x12
21		10x10
22		10x11
23		9x12
24		9x11

Иконографски тип VII

Изображение:

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
25		11x13	
26		11x15	

Иконографски тип VIII

Изображение:

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
27		12x12	
28		11x11	
29		11x11	
30		8x9	
31		10x12	

Иконографски тип IX

Изображение:

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
32		11x13	
33		11x13	
34		11x14	

35		12x13	
36		10x13	
37		10x13	
38		11x14	
39		10x13	
40		10x13	
41		11x11	Спукана
42		10x13	Спукана
43		10x13	

Иконографски тип X

Изображение:

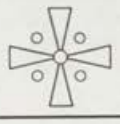

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
44		11x13	
45		11x12	
46		12x13	

Иконографски тип XI

Изображение:

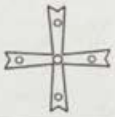

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
47		11x11	

Иконографски тип XII

Изображение:

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
48		10x11	

Иконографски тип XIII

Изображение:

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
49		10x13	

50		13x13	
51		10x13	
52		10x12	Продупчена
53		11x12	
54		11x12	
55		10x13	
56		11x12	
57		10x13	
58		8x13	
59		11x12	

Иконографски тип XIV

Изображение:

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
60		10x11	
61		11x13	
62		10x11	

Иконографски тип XV

Изображение:

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
63		18x18	
64		17x17	
65		11x13	
66		9x14	

67		10x13
68		11x13
69		10x12
70		11x14
71		11x13

Иконографски тип XVI

Изображение:

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
72		13x14	

Иконографски тип XVII

Изображение:

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
73		9x13	Следи от украса на съд

Иконографски тип XVIII

Изображение:

Двойно изображение

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
74		13x15	
75		9x12	
76		11x12	
77		10x13	
78		10x13	
79		11x11	
80		11x11	
81		9x12	
82		10x13	
83		11x12	

84		11x12
85		10x13
86		10x13
87		11x12

Иконографски тип XIX

Изображение:

Без изображение

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
88		9x12	
89		10x10	
90		9x12	
91		10x12	
92		8x10	
93		11x12	

Иконографски тип XX

Изображение:

Неопределено

Каталожен №	Форма	Размери мм	Забележка
94		10x10	
95		10x10	
96		10x10	
97		10x10	
98		10x12	
99		11x12	
100		11x11	
101		10x12	
102		10x12	
103		10x11	

104		10x11	
105		10x10	
106		12x12	
107		12x13	
108		12x12	
109		11x13	
110		10x11	Продупчена
111		11x11	
112		13x13	
113		9x10	
114		11x12	

115		9x10	
116		10x12	
117		11x11	
118		10x12	
119		10x10	
120		11x11	
121		11x12	
122		9x13	Продупчена
123		10x11	
124		11x12	
125		11x12	

126		10x11		134		10x12	
127		8x12		135		10x11	
128		10x10		136		10x11	Продупчена
129		11x11		137		10x11	
130		11x12		138		12x16	
131		10x12		139		14x15	Спукана
132		11x13		140		12x13	
133		11x11		141		12x12	

БЕЛЕЖКИ КЪМ КАТАЛОГА:

** Снимки: Александър Чохаджиев.
Рисунки: Христо Харитонов.

Дебелината на монетите е 0,5 мм.
Монетите с най–масовия размер 10x10 мм са с тегло 0,66 г.

LES MONNAIES ECCLESIASTIQUES DE L'EGLISE "ST. PROPHETE ELIE" A SEVLIEVO
Christo CHARITONOV

(Résumé)

Dans le Musée historique est conservée une trouvaille considerable de monnaies ecclésiastiques, utilisées dans le temple "Saint Prophète Elie" à Sevlievo, datant du XIX s. Elles sont élaborées en cuivre par une rognure et ont de différentes images. Les monnaies ont été utilisées pour payer des services peu coûteux à l'église.

БЪЛГАРСКО МОНЕТОСЕЧЕНЕ 1881 – 1952 г.

Георги ХАРАЛАМБИЕВ

Работата по подготовката на отсичането на първите следосвобожденски монети започва още през 1879 г. На 4.VI.1879 г. върховният императорски комисар на Временното руско управление княз Александър Михайлович Дондуков-Корсаков приема предложението на К. Бух – ръководител на финансовия отдел, да бъде създадена държавна банка на новоосвободената държава, наречена Българска народна банка, като автономно учреждение. За основен и резервен капитал банката получава от държавата два милиона златни франка. Сметките на държавата и всички учреждения започват да се водят във френски франкове и сантими.

В този момент пазарът се обслужва от османски и западноевропейски монети (Неделчев 1840, 12; Лазаров 1997, 81). Ред в паричното обращение се слага със Закона за правото на рязане на монети в Княжество България (ДВ, 49, 4 юни 1880). С него се определят наименованието на паричната единица (лев, стотинка), номиналите на отделните монети, метала и други условия, касаещи монетното производство. Размерите, теглото, ремедиума и съдържанието (пробата) на златните и сребърни монети са съобразени със стандартите на Латинския монетен съюз. България приема условията и принципите, без да се е присъединила официално към него, както го сторват и други държави.

От 4 юни 1880 г. всички сделки и парични документи в страната се изразяват в левове и стотинки, вместо във франкове и сантими.

Една година след приемането на Закона за правото на рязане монети в Княжество България, през 1881 г., е отсечена първата българска емисия монети с номинал 2, 5 и 10 стотинки. Те са от калаен бронз: мед 95 %, калай 4 % и цинк 1 %. Производител е английската фирма "Хийтън" в Бирмингам.

Върху лицевата страна на монетите е изобразен държавният герб. Околовръст е надписът "България – Съединение-то прави сила-та" и зрънчест кръг покрай гурта (страничния ръб).

Върху опакото е изписана с цифра и текст номиналната стойност и емисионната година "1881". Всичко това във венец от рози, тютюневи листа, лавър и житни класове. Текстът на девиза и герба са българска реплика.

Гербът претърпява неколкократни промени и те са отразени върху монетните му изображения.

Монетата от 50 стотинки 1937 г. пази информацията за промяна на девиза. Той гласи: "Въ единението е силата".

Различните емисии монети имат различно оформление на гурта. От гладък преминава в назъбен или с надписа "Боже пази България".

От 1882 г. започват да секат монети от 1 и 2 лева. Те са сребърни с проба 865/1000. Отсечени са в монетния двор в Санкт Петербург. В изписаната дума "България" върху лицето и опакото на монетата се открива известно различие. Върху лицевата страна е "България", а върху опакото "Българія". В Закона е записано "Българія". Различието вероятно е техническа грешка на монетния двор.

Следващите монети се появяват през 1883 г. – 50 стотинки, сребърни. През 1884 и 1885 г. се отсичат монетите от 5 лева, сребърни, които са по стандартите на Латинския монетен съюз. През същата година се появяват и първите две български банкноти – 20 и 50 лева.

По времето на княз Фердинанд I е пусната емисия 1888 г. в неголям тираж, за да задоволи пазара от дребни номинали и за да се приравнят българските към турските пари, които са все още в обращение. По това време една турска пара е равна на половин стотинка, а пет турски пари – на две и половина стотинки. Така се ражда и медно-никелова монета от 2,5 стотинки. Народът я нарича "бяло петаче".

Следват емисиите от 1891 г. 50 стотинки, 1 и 2 сребърни лева и сребърните 5 лева от 1892 г. През 1894 г. са отсечени 1, 2 и 5 лева сребърни и 10, 20 и 100 лева златни (последните в 2 500 броя). Медно-никеловите 1 и 2 стотинки, сечени през 1901 година, са циркулирали 36 години. Последователно отсичат медно-никелови и сребърни монети през 1906, 1910 и 1912 г. Най-интересни са златните монети от 20 и 100 лева емисия 1912 г. Те са първите възпоменателни монети в българското монетосечене. На лицевата им страна под малкия герб е отсечена с дребен шрифт годината "1912", а под нея

текст "22 септ. 1908", т. е. тази дата се свързва с обявяването на Независимостта на България.

По време на обращението на златните монети и размяната им със сребърни се е прилагало ажиото, т. е. номиналът на златните монети получава премия, която се е движила от 0,25 % до 14 % за периода 1885 – 1912 г. На практика това означава, че срещу една златна монета от 20 лева при 14 % ажио е следвало да се броят 22,80 сребърни лева (20 x 14 % = 2,80 лв.).

Причина за появяването на ажиото е постоянно увеличаващата се циркулация на сребърните монети, с което се е нарушавало съотношението 1:15,5 на златото към среброто, както и на сребърните и златни монети на Турция и Русия като законно платежно средство. По този начин сребърните монети изтласкват от каналите на обращението по-ценните златни монети, които тръгват към пазарите и касите на държавите със "златен еталон", каквито са били САЩ. Освен това, населението ги запазва за спомен като първи златни монети и не ги пуска в обращение. Налице е проявата на Закона на Коперник-Грешам, според който "Лошите пари изтласкват добрите пари". При еднакви монети, но с различна проба, пълноценните монети се изземват и се превръщат в съкровище или имат друго извъниконическо предназначение.

Сребърните и златните монети, сечени в страните от Латинския монетен съюз, не са просто платежни средства, но са пари в пълния икономически смисъл на думата "еталонни пари".

Златните монети на България от 1894 и 1912 г. и само сребърните петлевови монети от 1884, 1885, 1892 и 1894 г., изпълняват и петте функции на парите: мярка на стойността, средство за обращение, средство за плащане, средство за образуване на съкровище и световни пари.

Монетите от 1913 г. от 1 и 2 сребърни лева се пускат в обращение по време на Междусъюзническата война и бързо изчезват от пазара.

През 1916 година е отсечена сребърна емисия от 50 стотинки, 1 и 2 лева по време на Първата световна война (1914 – 1918 г.), но не е пусната в обращение поради инфлацията и поскъпването на среброто. Монетите са претопени и сребърната сплав е ползвана за отсичане на следващата емисия от 1930 г. В нумизматичната литература се пази и друга версия за нумизматичната рядкост на монетите от 1916 г., но тя не е документирана.

Царство България изпада в остра икономическа криза и през 1917 г. пуска в обращение монети с номинал 5, 10 и 20 стотинки от 100 % цинк, сечени в монетарницата в Кремниц, Австро-Унгария.

В края на Първата световна война правителството изтегля от обращение монетите от 1888, 1906, 1912 и 1913 г. поради военновременното поскъпване на металите. Това означава, че всяка монета като метал струва повече, отколкото е означено на монетата. От всички емисии държавата успява да събере медно-никелови стотинки едва за 7 милиона лева. В натура това прави около 100 тона метал, част от който употребява за военни нужди и за отсичане на нови емисии.

Едно от мероприятията на правителството на Александър Стамболийски във връзка с настъпилите след войните вътрешно-политически промени и с оглед регулиране на паричното обращение, е публикуваният в Държавен вестник, бр.75/1922 г. "Закон за отсичане на разменни монети". Въз основа на него още същата година се вземат мерки и през 1923 г. са отсечени алуминиеви монети от 1 и 2 лева със съдържание на алуминий 90 %, цинк 8 % и мед 2 %. На тези монети буквата "Ъ" е заменена с твърдия знак "й", заради изменението на правописа в българския език. Отсича се "БЙЛГАРИЯ". Освен това се възстановява държавният герб, както е моделиран на първите медни и сребърни монети от 1881 – 1885 г.

През 1925 г. е пусната медно-никелова емисия от 1 и 2 лева, сечени в два монетни двора – в Пауси, край Париж и Брюксел, Белгия. На монетите от Пауси е отсечен знакът на монетния двор "мълния", по което се различават двете еднородни емисии монети.

Настъпилата световна криза и инфлация, пускането на книжни пари, намаляването на държавните резерви, изплащането на дългове, репарациите и т. н., се отразяват неблагоприятно върху икономиката и стоково-паричните отношения в България.

На 28.XI.1928 г. е приет "Закон за стабилизиране на лева и монетната циркулация в Царство България", като 92 лева книжни се равняват на 1 г чисто злато. По такъв начин левът от 1928 г. е равен на 3,75 стотинки от 1881 г. Тогава един златен лев имал 0,2903 г чисто злато или 100 златни лева имат 29,032 г чисто злато.

С новия закон златното съдържание в 1

златен лев спада на 0,0108 г чисто злато, а това е близо 27 пъти обезценяване на лева. Или 100 златни лева струват официално около 2671 лева книжни пари по новия курс (29,032 х 92 лв. книжни). БНБ плаща 92 000 лева книжни за 1 кг чисто злато и 2 220 лева книжни за 1 кг чисто сребро, т. е. златото е 41 пъти по-скъпо от среброто. Или първоначално обявеното съотношение на злато към сребро от 1:15,5 нараства на 1:41 през 1928 г.

След икономическия спад през 1930 г. започва стабилизация на икономиката и се отсичат медно-никелови монети от 5 и 10 лева с изображение на средновековния скален релеф при Мадара и надпис "КРУМ 814", а сребърните монети от 20, 50 и 100 лева са с образа на цар Борис III, но с ниска проба (500 части сребро, 400 части мед, 50 части никел и 50 части цинк).

В 1934 г. се пускат нови сребърни монети от 50 и 100 лева също с ниска проба, с образа на цар Борис III. На лицевата страна, вместо традиционния венец, е отсечен венец от рози, тютюневи листа и два изправени житни класа. Същите монети са отсечени и през 1937 г.

Монетата от 50 стотинки, пусната в обращение през 1937 г., е сечена в Кремниц. Тя е от алуминиев бронз. На лицевата страна в дясно, под девиза, личат инициалите на чешкия художник Рудолф Прибиш ("RP"). Автор на оформянето на новия държавен герб с нов девиз "Въ единението е силата" е българският художник Васил Захариев.

На 1 септември 1939 г. германското нашествие в Полша поставя началото на Втората световна война. Много стоки изчезват от пазара, започва скъпотия. Изчезват и сребърни монети за близо 500 млн. лева, скрити предимно от търговците и селското население, което не се доверява на банкови и кредитни институти, като предпочита да държи спестяванията си в дома.

На 7 септември 1940 г., според Крайовския договор, Румъния доброволно връща на България Южна Добруджа с над 400 000 население. В резултат на това парите, намиращи се в обращение, започват да не достигат. Така се стига до емисията от 1940 г., отсечена в номинал 20 и 50 лева от медно-никелова сплав (мед 75 % и никел 25 %). Тогавашният министър на финансите Добри Божилов извършва две фалшификации. Първата е, като пренасича 50 милиона лева от текущите монети, съхранени в БНБ като резерв, които превръща в 450 милиона лева и допълнително отсича още 300 милиона от намиращите се като метал монети, извадени от обращение, от 1888, 1906, 1912 и 1913 г. Така бюджетът получава приходи не от постъпления, а от пренасичане на монети в размер на 750 милиона лева.

Втората фалшификация е, че монетите от 20 и 50 лева – 1940 г. са сечени със същите матрици от 1930 г. и по нищо не се различават, освен по съдържанието. Монетите от 1930 г. са от сребърна сплав, а от 1940 г. от медно-никелова сплав, но населението ги приема като сребърни поради необявена информация.

Тази неизбежна, но умно извършена фалшификация от гледище на държавата, по време на Втората световна война продължава и се повтаря с монетата от 50 лева, емисия 1943 г. Тя е отсечена от същата матрица от 1930 г., но съдържанието на монетата е още по-лошо – желязо с медно-никелово покритие, за да се приеме като сребърна монета. Автор на проектите на трите емисии е Лайош Беран от Будапеща, Унгария, като неговото име стои под образа на цар Борис III.

Не на всички български монети е отсечен знакът на монетния двор и инициалите на автора на монетите. На първата монета от 1881 г. е отсечен надпис "HEOTON" (от частната английска фирма "Ралф Хийтън и синове", Бирмингам). На монетите от 1891 г. от 50 стотинки, 1 и 2 сребърни лева под образа на княз Фердинанд I, са отсечени българските букви К. Б. (Кьормьорз Баня – Кремниц) и името на автора Антоан Шарф. На сребърната 5-левова монета 1892 г. са отсечени същите знаци, както и върху златните монети от 10, 20 и 100 лева. На 1 и 2 стотинки 1901 г. са отсечени знаците на монетния двор Пауси край Париж, Франция – "Рог на изобилието" и "факел" и името на автора Алфред Борел. Различни знаци има и на монетите от 1910, 1912, включително златните монети от 20 и 100 лева, 1913, 1916, 1930, 1934, 1940, 1941 и 1943 година.

Известните автори на български монетите са: Алфред Борел, Париж; Рудолф Маршал, Кремниц; Стефан Шварц, Кремниц; проф. Иван Лазаров, България; Лайош Беран, Будапеща; Пърси Меткалф, Лондон; Рудолф Прибиш, Кремниц и проф. Васил Захариев, България.

Българските монети са сечени в следните монетни дворове: Бирмингам, Англия; Санкт Петербург, Русия; Брюксел, Белгия; Кремниц, Австро-Унгария; Париж, Франция; Будапеща, Унгария; Щутгарт, Германия; Пауси, Франция;

Белград, Сърбия; Лондон и Берлин.

Всички монети са циркулирали десетки години в обращение и рядко се намират в добро състояние. Емисията от 1881 г. – 2,5 стотинки е циркулирала 56 години, 1 и 2 стотинки от 1901 г. – 36 години и т. н.

Редки са монетите от 1881, 1882, 1884, 1901, златните монети от 1894 и 1912, монетите от 1916 – изключително редки, цинковите монети от 1917, алуминиевите монети от 1923 и железните монети от 10 лева от 1943 година.

За периода 1881 – 1943 г. са отсечени 24 емисии от 80 монети (Линков 1992).

Съобразно икономическото състояние на държавата през този период монетите са отсичани от мед, медно-никелова сплав, златни, сребърни с различна проба 900/1000, 835/1000 и 500/1000, от цинк, от алуминий и последните от желязо.

Прегледът на монетосеченето на България в периода 1881 – 1952 г. показва разнообразие. Нумизматичната му характеристика е интересна и предоставя множество сведения за други нумизматични изследвания.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ДВ – Държавен вестник.

ЛИТЕРАТУРА:

Лазаров 1997: Н. Лазаров. История на БНБ и банковото дело в България. С., 1997.

Линков 1992: Г. Т. Линков. Българските монети. Каталог 1880 – 1992 г. С., 1992.

Неделчев 1940: К. Неделчев. Паричното дело в България 1879 – 1940. С., 1940.

LES MONNAIES BULGARES 1881–1952

Gueorgui CHARALAMPIEV

(Résumé)

Trois années après la Libération la Pricipauté bulgare n'a pas de propre monnaie d'argent . Dans le rapport on fait une revue des monnaies en différents métaux et nominal, frappées pendant la période envisagée.

ЩРИХИ КЪМ ДЕЛНИЦИТЕ И ПРАЗНИЦИТЕ НА РИМЛЯНИТЕ. ПАЗАРЪТ

Румяна ПАВЛОВА

Римската цивилизация несъмнено е една от най-интересните в човешката история, не на последно място и поради сходството ѝ с днешния западен свят, "роден" в значителна степен от самата нея. От друга страна, очевидно е породеното от нея богатство на знанията и поуките за еволюцията на човешките общества, в това число и на нашето.

Повече от едно хилядолетие (500 г. пр. Хр. – 500 г. сл. Хр.), римската цивилизация властва над една територия, все по-голяма и обширна, включваща целия ареал на средиземноморския свят. Още едно хилядолетие, макар и в силно променен и променящ се вид, тя съществува в лицето на Византийската империя със столица Константинопол – "Новия Рим". Тази цивилизация и днес присъства в нашия свят със своето наследство. Многобройните исторически и литературни извори, археологическите проучвания, произведенията на изобразителното изкуство – всичко това ни дава възможност да се докоснем до нравите, обичаите, традициите, кулинарното изкуство на древните римляни, както и да възстановим, доколкото е възможно, тяхното всекидневие, празници и делници.

Днес не бихме могли да си представим града без магазините и пазарите, допринасящи несъмнено много за неговия облик и оживление. Още през римската епоха в Европа се утвърждава онази практика, която е в сила и днес: магазините са разположени в приземната част на жилищните сгради, а на отделни места в града има големи пазари и тържища за отделните видове стоки. Там именно се извършва голямата търговия. С общински разпоредби са определени пазарните дни. Така например това е съботата за Помпей, за Рим и Капуа – петък. В Рим е известен занаятчийският пазар (forum holitorium), говеждият пазар (forum boarium) и др. (Етиен 1983, 139).

Известни са и така наречените "универсални магазини". Прочут е пететажният магазин под Квиринала, строен по поръка на император Траян заедно с целия ансамбъл на форума (**Обр.1**). Сградата представлява огромен полукръгъл блок, строен от тухли и съдържащ 150 магазина. Слизайки към по-долните етажи човек е впечатлен от броя, реда и организацията на тези магазини. Най-ниско в плиткото тъмно приземие са разположени магазинчета за цветя и плодове. Нагоре по етажите се редуват от двете страни на широки проходи магазини и складове за различни стоки. На първия етаж се продава вино и масло, а на втория – скъпи източни стоки. На третия етаж има магазини, в които от името на държавата се раздават на бедното градско население помощи и хляб. Четвъртият етаж е свързан с водопроводите на хълма и на него се продава риба, между другото и жива, държана в басейни. Траяновият пазар по своя вид е предтеча на безистените от късното средновековие (Ваклинов 1973, 271). Това представлява един голям търговски център в модерния смисъл на думата.

Обр. 1. *Пететажният магазин на Траяновия форум*

Днес можем да си представим големите търговски улици с магазини, разположени един до друг, в които се продават различни стоки на бита – от продукти, необходими за всекидневната трапеза на средностатистическия римлянин, до най-скъпите и екзотични източни подправки, ароматни треви, парфюми, благоухания.

Как са изглеждали магазинчетата, където са пазарували обикновените хора, които освен продукти са предлагали и готова храна за консумация? П. Гримал пише: "Разкопките в Остия се натъкват на множество thermopolia – магазинчета, в които се продават топли ястия или напитки за в къщи, както и за консумация на място.

Помещението е широко отворено към улицата. Успоредно на тротоара е иззидана широка фурна, в която се пекат или пържат зеленчукови ястия. По гредите са окачени сплитки чесън, лук и подправки. В един от ъглите се намира ниша, където е поместен олтар на боговете. В дъното подът е застлан с плочки и на тях са подредени глинени амфори с различни видове вина: евтини вина от местни сортове (има мярка за един ас, малко под $ 0,80), вина от Кампания, от Тоскана или от Гърция. Цената на фалернското вино достига до четири пъти тази на обикновеното. Мнозина са редовите римляни, които не готвят в прекалено тесните си жилища, а купуват яденето си готово от thermopilium" (Гримал 1999, 93 – 94) (**Обр. 2**). Този тип таберни се радват на голяма популярност.

Обр. 2. *Таберна*

Какъв е асортиментът на римския пазар? Богата информация за това дават писмените извори и археологическите открития. Но най-ценни са данните от живописните фрески и мозайките в трапезариите на вилите на богатите римляни. Там са изобразени оцеждащи се в цедилки от тръстика сирена, дюли и ябълки, поставени за освежаване в стъклена фруктиера с вода. По подовете са представени морски пейзажи, оживени от всякакви миди и риби. Сцените на хранене в трапезариите, на лов и на гроздобер, сами по себе си будят огромен интерес (Nercessian, Blanc 1992). Единственият кулинарен трактат, запазен от античността, е приписван на известния Апиций, съвременник на император Тиберий (14–37 г.). В него се съдържат десетки рецепти, които са детайлно изследвани. Той се явява ценен и изключително интересен източник, даващ автентични сведения за традициите, особеностите, богатото разнообразие на хранителните продукти и подправки на римската кухня.

Земеделието съставлява около 80 % от производството на империята, за голяма част от хората то е начин на съществуване. За изхранване на бедните, на които се полага социална помощ, Рим разпределя безплатно 100 000 тона жито годишно. Основната храна, присъстваща най-често на обикновената римска трапеза, е жито и житни култури (хляб, каши), грозде (вина), маслини (олио, зехтин), свинско и птиче месо. На римския пазар има изобилие от всички видове зеленчуци (салати, лук, чесън, аспержи, праз, зеле, моркови, ряпа, бакла, боб, грах и др.). За особен деликатес е считано заешкото месо и това от дивеч. Яйцата, млякото и сиренето също присъстват в римската кухня. Особено място заемат рибните продукти и морски деликатеси, внасяни на високи цени най-вече от Средиземноморието. Тяхната консумация показвала висок социален статус и фин вкус. Подправките и ароматните треви са широко използвани заради техните вкусови качества и за по-добро храносмилане – чер пипер, мирта, дафинов лист, кимион, кориандър, целина, копър, сусам и др. Те се внасят от Изтока. За десерт служат ябълки, дюли, грозде, внасяните от Африка лимони и портокали, фурми и смокини, сини сливи от Дамаск.

На базата на разнообразни източници са правени опити да се докоснем до всекидневният живот на римляните, да си представим модела на съществуване на една огромна общност. В тази част на света преди 1500 г. денарият е единен паричен знак, базисна единица на римската монетна система. Както може да се каже, че това днес се полага на еврото, би било интересно да се опитаме да разберем относително покупателната възможност на обикновения римлянин на базата на сравняване на цените на хранителните продукти. С какви продукти са се хранели, как и къде са пазарували, какъв е бил стандарта им на живот?

Много надписи и намерени документи в Помпей хвърлят светлина и дават сведения за паричното обращение, за цените и от там за жизненото равнище и проблеми както на обикновените хора, така и за мащабите на богатството на провинциалната аристокрация. За нуждите на всекидневния живот в обращение са достатъчни бронзовите монети. Цените трябва да отговарят на едно доста скромно парично обращение. Интересен в това отношение е един списък с цените на някои хранителни продукти, който е съставен въз основа на помпейските надписи:

Хранителни продукти	*Цена*
един модий жито	12 аса = 3 сестерции
един модий брашно	30 аса = 7 сестерции и 2 аса
една ливра растително масло	4 аса = 1 сестерция
една мярка обикновено вино	1 ас
една мярка фалернско вино	4 аса = 1 сестерция
Кухненски съдове	
едно гърне за каша	1 ас
една чиния	1 ас
една малка чаша за пиене	2 аса
едно ведро	9 аса = 2 сестерции и 1 ас
една сребърна цедка	90 денария = 360 сестерции
Облекло	
една туника	15 сестерции
Животни	
едно муле	520 сестерции

**Един модий (modius) = 6,503 кг*

**Една ливра (livra) = 0,328 кг*

За да определим стойността на продуктите от първа необходимост разполагаме с базисна цена – на един модий жито, като съответно един хляб от 500 г струва по-малко от един ас. Дори и за най-бедния не е било проблем да си го осигури. Цените и на други основни продукти – сирене, плодове, зеленчуци, дребна риба, са ниски и достъпни.

Някои от помпейските надписи представляват домашни счетоводни книги. Така например на подобен са отбелязани разходите за храна и други покупки за девет последователни дни. Общо те възлизат на 225 аса, т. е. средно по 25 на ден за трима души или малко повече от 8 на ден на човек. Списъкът от покупки показва, че става дума за помпеец със скромни средства. Нормално е средно състоятелният помпеец да носи в кесията си от 2 до 20 сестерции. Семейство, което има в къщи от 1000 до 10 000 сестерции, за мащабите на Помпей минава за богато (Етиен 1983, 147 – 150).

Инересни данни в това отношение могат да се получат от "Едикта за цените на продуктите", издаден от император Диоклециан (284–305) в 301 г. За да се бори с увеличаващата се скъпотия, той издава документ, който определял максималните цени на различни стоки, както и максималните тарифи за заплащане на труда (Edictum de pretiis rerum venalium). Втората му част съдържа много дълъг списък от всевъзможни артикули и стоки от първа необходимост с указване на техните максимални цени. Предвидено е също така и максималното заплащане на различните видове труд, като се започне с надничаря и се завърши с хонорара на архитекта и адвоката. Цените, посочени в Едикта, са значително по-високи от онези, които са известни от литературните паметници от епохата. Те са обаче значително по-ниски от посочените в едиктните, които регламентирали цените в тогавашния Египет, като последните се отличават със сравнителната си умереност. Едикта на Диоклециан с право може да се счита за първи опит да се регулират държавно паричното обращение и пазара чрез установяването на максимални цени. Чрез него се прави опит и за тарификация на труда на различните професии. За нарушение на таксите се предвиждат сурови наказания.

Продукт	*Категория*	*Цена-денарий*
ечемик	le boisseau	100
овес	le boisseau	60
брашно от просо	le boisseau	100
просо	le boisseau	50
бакла счукана	le boisseau	100
бакла необработена	le boisseau	30
леща	le boisseau	100

**Le boisseau – старинна френска мярка за вместимост за зърнени култури = ок. 13 л.* Използвам френският термин, тъй като не успях да открия неговия латински еквивалент.

Продукт	*Категория*	*Цена-денарий*
вино от Pincenum	sextarius	30
вино от Tibur	sextarius	30
вино от Sabine	sextarius	30
местно вино	sextarius	8
бира	sextarius	2
олио – I качество	sextarius	40
олио – II качество	sextarius	24
олио – обикновено	sextarius	12
оцет	sextarius	6
сол – за подправяне	sextarius	8
мед – I качество	sextarius	40
мед – II качество	sextarius	20

**Sextarius – мярка за вместимост = 0,446 л (ок. 1/2 л).*

Продукт	*Категория*	*Цена-денарий*
свинско месо	librae	12
говеждо месо	librae	8
козе или овче	librae	8
месо от свиня	librae	24
лой	librae	6
масло	librae	16
морска риба	librae	24
речна риба	librae	12
осолена риба	librae	6
миди	le cent*	100
морски таралежи	le cent*	50
гъби	10 бр.	6
зеле	5 бр.	4
праз	10 бр.	4
ряпа	10 бр.	4
тиквички	10 бр.	4
краставички	10 бр.	4
лимон	голям	24

* *На този термин не успях да открия еквивалента на латински език.*

Представям цените на някои хранителни стоки по Jerome Carcopino (Carcopino 1939):

Продукт	*Категория*	*Цена-денарий*
яйце	бройка	1
заек – дивеч	бройка	150
питомен заек	бройка	40
патици	двойка	40
пилета	двойка	60
говеждо	librae	8
свинско, овнешко	librae	12
шунка	librae	16
сирене прясно	librae	8
сирене зряло	librae	12
зехтин	sextarius	12-24
зехтин – I качество	sextarius	40
вино обикновено	sextarius	8
вино качествено	sextarius	24-30
мед обикновен	sextarius	20
мед – I качество	sextarius	40
сол	sextarius	8
жито	le boisseau	100

По времето на Империята съществува имуществен ценз – за член на конническото съсловие таксата е 400 хил. сестерции, 1 млн. сестерции е таксата за сенатор. Най-високопоставените функционери (съдебни префекти, шефове на канцеларските служби и др.) получават годишна заплата от 300 хил. сестерции. Най-значимите богатства наброявали десетки милиони сестерции. Приема се, че 1000 сестерции при император Траян (98 – 117) представляват около € 45.

Съотношението между цени и заплати днес и това през далечната римска епоха са трудно сравними величини, почти невъзможни. Позволявам си да се отклоня малко от темата: за да имаме идея какви суми са посочени в пиесите на Плотий, живял около средата на III в. пр. Хр. – готвачът в пиесата Aulularia печели по 1 денарий на ден, което му позволява да си плати една медицинска консултация. Да приемем следния еквивалент, съвсем условно, разбира се:

1 денарий	20 €
1 сестерция	5 €
1 ас	2 €
1 семис	1 €

Да продължим по-нататък – възможно е да предположим, че към I в. денарът (или драхмата) е еквивалентен на около € 4 (25 франка 1999):

1 денарий	4 €
1 сестерция	1 €
1 ас	0,25 €
1 семис	0,15 €

Разбира се, още веднъж подчертавам условния характер на тази еквивалентност. Един хлебар към 301 г. получава максимум 50 денария на ден. Имайки предвид три века инфлация, често галопираща, можем да си представим, че неговият предшественик печели едва няколко сестерции по времето на Антонините. От графитите в Помпей се знае, че един секстарий (½ литър) вино и хляб в таверна струват 1 ас, една супа – 2 аса. Чрез посочените примери се опитах да направя едно осъвременяване на цените на употребяваните в ежедневието продукти, като целта ми бе да добием една максимално точна представа за битието на обикновения римски гражданин.

ЛИТЕРАТУРА:

Ваклинов 1973: С. Ваклинов. Археология. Ч. 1. С., 1973.
Винничук 1988: А. Винничук. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима. Москва, 1988.
Гримал 1999: П. Гримал. Животът в древния Рим. С., 1999.
Етиен 1983: Р. Етиен. Всекидневният живот в Помпей. С., 1983.
Немировска с кол. 1994: Немировска, Ильинска, Уконова. Античность: История и культура. Т. I. Москва, 1994.
Blanc, Nercessian 1992: N. Blanc, A. Nercessian. La cuisine antique romaine. Glenat, 1992.
Carcopino 1939: J. Carcopino. La vie quotidienne à Rôme à l'époque de l'Empire. Paris, 1939.
Imbert 1957: T. J. Imbert. Edit de Diocletien fixant un maximum des prix – 301 ap. J. – C. – In: Histoire des Institutions. Paris, 1957, № 122, 216 – 220.
www.Noctae-gallicanae.org_Plutarque

DES DETAILS DE LA JOURNÉE QUOTIDIENNE ET DES FÊTES DES ROMAINS. LE MARCHÉ

Roumiana PAVLOVA

(Résumé)

On fait un essai à représenter le marché romain, la diversité et les prix des produits allimentaires typiques de la cuisine romaine àla base des données de sources historiques et littéraires sur ce thème d'auteurs bulgares et étrangers.

КЪСНОАНТИЧНИ МЕРКИ ЗА ТЕЖЕСТ ОТ РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ПЛЕВЕН

Петър БЪНОВ

Повод за написването на този материал са постъпилите напоследък във фонда на Регионалния исторически музей – Плевен късноантични мерки за тежест, най-вече изработени от олово. Съобщението не е задълбочено изследване и няма за цел да дава теоретична представа за тежестите. За подобно проучване е необходима продължителна работа над исторически извори и литература, както и добро познаване и интерпретация на основните специализирани изследвания в тази област и на каталози на по-известните световни сбирки от римски и ранновизантийски тежести.

Тези интересни паметници – особено продуктите на местно производство, използвани от занаятчии, търговци и сарафи, сравнително рядко са обект на изследване, бих казал, че на тях не им се обръща внимание. Това произтича от трудностите и несигурността при определянето на този вид мерки за тежест като такива, както и от определянето на метричната система и целите, които обслужват. Всъщност откриването на този вид паметници не е чак толкова рядко явление, но вероятно те убягват от интересите и вниманието на специалистите, като това се отнася най-вече за дребните оловни мерки за тежест. А трябва да се отбележи, че разнообразието при изработването на тежести по датировка, мултипликация на единицата мярка, маркировка, материал, форма е голямо.

Досега за находките от централната и западна част на Северна България има само една публикация на късноантични и ранновизантийски мерки за тежест. Тя е дело на Спас Машов, който обнародва колекцията на Врачанския музей, включваща 55 броя: 39 бронзови, 13 оловни, 2 от сребро и една каменна (Машов 1997, 55). Всъщност тук е мястото да се отбележи, че броят на интерпретираните или само съобщени в общи изследвания екзагии и обикновени мерки за тежест (гръцки, римски и византийски) от българските земи е сравнително скромен – около 108 бронзови, 26 оловни и 18 от друг материал. Сега към тях се прибавят и тежести, притежание на музея в Плевен. Те намират паралели най-вече при спомената колекция на Врачанския музей.

Колекцията от Плевен включва 21 разнообразни по тегло и по материал на изработка мерки за тежест. Девет от тях са оловни, бронзовите са пет и пет са мраморни. Всички оловни представляват правоъгълна или квадратна плочка с различна дебелина и са изработени чрез отливане в калъп. При някои от последните се забелязва отнемане на част от материала с режещ инструмент. Целта е теглото да се коригира в необходимите граници. То обикновено е означавано с вдълбани точки или врязани черти. Само при една бронзова тежест с често срещаната форма на сфероид има буквено означение за две унции, инкрустирано със сребърна нишка.

Една част, предимно изработените от мрамор големи мерки за тежест, са открити при археологическите разкопки на римската колония Улпия Ескус край с. Гиген, други се намираха между неинвентирани във фонда предмети и фрагменти с полеви номера. Трета част са от теренни обхождания или пък случайни находки, предимно от района, западно от укрепената част на Улпия Ескус, където се е намирал кварталът на търговците и занаятчиите. Тук те се откриват в средата на археологически материал, където между откривания нумизматичен материал преобладават монети от IV в. – предимно от времето на Константин Велики и неговите наследници.

Както споменах и в началото, тези тежести за всекидневна употреба не могат да бъдат определяни като екзагии, под каквото наименование понякога подобни находки биват публикувани в нашия научен печат. Както се знае, екзагиите са официални държавни контролни тежести и се използват за сверяване на теглата на обикновените, всекидневно използвани тежести или за контрол на теглото на златни монети. Те изрично са маркирани чрез съответни надписи, съхранявани са на специални места при определени условия и се откриват сравнително рядко (Pink 1938, 74). Логично е все пак, че оловните и бронзови мерки за тежест са предназначени да измерват монети и техни кратни тегла, както и други дребни предмети, най-вече от благороден метал.

Всички мерки, предмет на това съобщение, са кратни на теоретичните тегла на либрата (327,45 г) и на нейните подразделения унцията (27,29 г) и нумизмата-солид (4,55 г). Със стойност на една нумизма е 1 брой, две нумизми – 2 броя, три нумизми – 2 броя; една унция – 3 броя, две унции – 1 брой, три унции – 2 броя, 6 унции – 1 брой.

Изразени в една нумизма, теглата на оловните мерки със стойност 1, 2, и 3 нумизми варират от 4,42 г до 4,58 г, т. е. съвсем близко до теоретичното. В сравнение с подобни находки от Североизточна България, тези от плевенските обекти незначително надвишават горната граница за една нумизма – 4,3327 г, установена за колекцията на Шуменския музей (Владимирова 1986, 22), както и тежестите от 1, 2, 3 нумизми от музеите в Добрич и Силистра (Йотов 1988, 18), тежест с неизвестно местонамиране от АИМ (Герасимов 1973, 57) и от Ямболския музей (Драганов 1994, 141).

Естествено измерените сегашни стойности не при всички екземпляри отговарят на първоначалното тегло. Това е закономерно като се има предвид материала, от който са изработени (най-вече оловото), изхабяването, деструкциите и консервационните процедури.

Мерките от една унция и нейните мултипликации също са в границите на подобните обнародвани находки. Две от тях са кратни на 6 нумизми-солид с тегло съответно от 5,23 г и 5,21 г. Интересно е, че тези цифри са съвсем близко до въведения през 294 г. с реформата на император Диоклетиан ауреус с тегло 1/60 от либрата, т. е. 5,45 г. Като хипотеза може да се предложи идеята, че те са изработени в края на III – началото на IV в. във връзка с тази реформа с цел да се проверява теглото на нововъведените златни монети, каквито трябва да се появят в монетната циркулация на значим град като Ескус. В нумизматичния фонд на музея се съхраняват два ауреуса на Константин Велики, съответно с тегло 5,30 г и 5,24 г, както и един на Север II с тегло 5,50 г (Ковачева 1990, 11).

Измереното тегло на тежестите от три унции е в границите на произхождащите от Пауталия (Иванов 1960, 211), от местността "Градището" край Габрово (Койчева 1968, 24) и другаде. Малко повече (89,73 г) тежи един екземпляр от Августа (Машов 1997, 55). Значително по-ниско от теоретичното е сегашното тегло на тежестта от 6 унции от Чомаковци – 149,85 г, докато екземпляри от Перник (Юрукова 1981, 228), АИМ (Герасимов 1040 – 42, 57), Ямбол и Габрово варират между 160 и 165 г. Трябва обаче да се има предвид, че преди постъпването в музея чомаковската тежест е била разрязвана на три части, в резултат на което се е получило олекотяването.

Седемте каменни тежести, отговарящи на либрата, са открити при редовни археологически разкопки в Ескус. Върху горната си плоска част те имат означения за 1, 3, 5, 10, 36 и 100 либри и са с почти еднаква сфероидна или биконична форма, стандартни за този вид. Ползвани са като тежести на римските кантари и основната им задача е свързана с измерването на по-крупни товари при вътрешно търговските връзки или раздаване продоволствие на войската. Подобни са публикувани епизодично – четири от Разградско, пет от Павликени (Султов 1962, 11), две от Нове край Свищов (Димитров 1974, 173), една от Августа (Машов 1997, 55), една от Габрово (Койчева 1968, 24). Тежестите от Ескус са открити предимно на територията на форумния комплекс и обществени сгради, заедно с архитектурни фрагменти, битова керамика и други дребни находки, датиращи след средата на II в.

Интерес представлява една тежест, различна от описаните до тук, която досега в документите на музея не е идентифицирана като такава. Това е бронзов бюст на мъж с къса, раздвоена в основата брадичка и мустаци. Косата е представена чрез радиални нарези и наподобява шапка. В теменната част има квадратен отвор от куката за окачване. Частта на тялото от врата до над кръста е представена сумарно, без подчертаване на дреха или на мускули, ръцете са само загатнати в раменната част. Тежестта е куха и е била запълнена с олово по времето, когато се е намирала в употреба. Практическата проверка показа, че вместимостта на кухината е 410 куб. см, които са равни на 4694 г оловен пълнеж. Това означава, че началното тегло е било около 6489,4 г, което е равно на 20 либри. Близък паралел на фигурата от достъпната литература засега не намерих, но според стила на изображението тя може да бъде отнесена към V – VI в.

Подобни фигурални бронзови тежести за неравнораменна римска везна във форма на бюстове на императори и императрици (Чернева-Тиликян 1994, 35), воини и божества (Милчева 1992, 32) или статуетки на императори (Минчев 1988, 29) са познати, макар че се

откриват сравнително рядко. Те са употребявани през ранната императорска епоха, но са разпространени и през IV – VI век, като често имат стойност на произведения на изкуството. Тегловния норматив при тях в повечето случаи е 1, 3, 5 и 20 либри (Чуйстова 1962, 118).

Заедно с монетния материал разнообразните мерки за тежест, официално или занаятчийско производство, спомагат за изясняването вътрешно-търговския живот на отделните селища, в които те са открити. Явното местно производство на съобщените паметници и количеството им говорят за всекидневната необходимост от тях в търговията и услугите, както и за ползваните различни метрични стандарти, възприемани през определен период.

Публикации от този род ще дадат на едни бъдещи по-задълбочени разработки възможност и основа за географско райониране на екземплярите, обвързване с дадена метрична система, прецизиране на датировката, локализация и регистриране на работилници и производители.

КАТАЛОГ

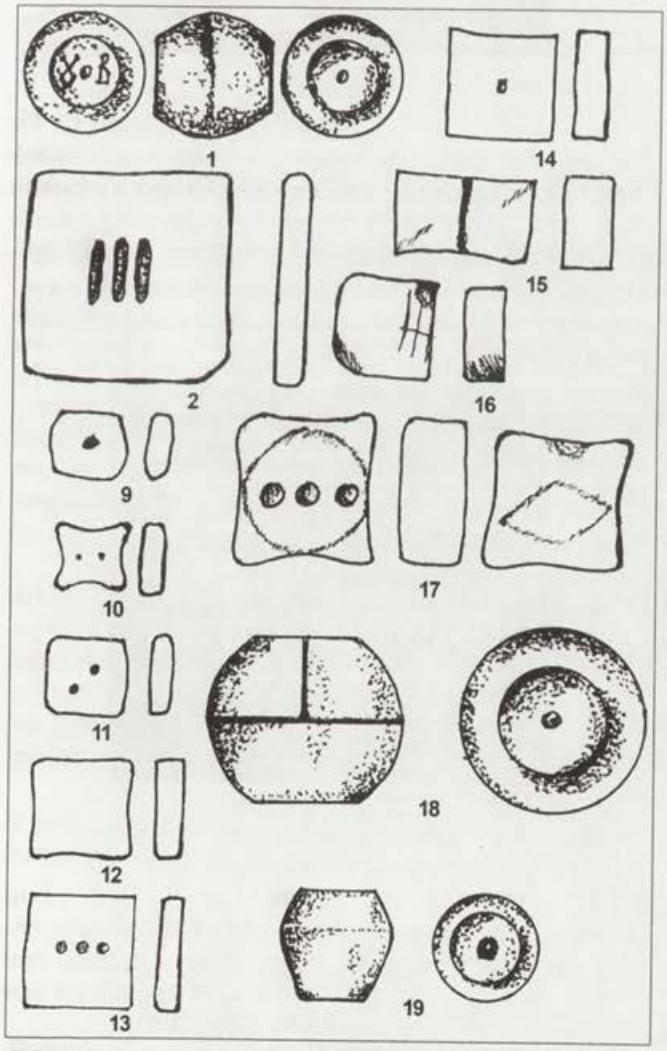

Обр. 1.

Мерки за тежест от редовни археологически разкопки.

1. Тежест от бронз. Улпия Ескус (с. Гиген), инв. № 5007. 2 унции, стойността е инкрустирана със сребърна нишка, означени със знак В. Сфероид с косо отнети два срещуположни полюса, височина – 20 мм, диаметър – 22 мм, на основата – 1,4 мм, тегло след консервация – 48,94 г. Центровете на двете плоскости са означени с дълбоки точки (**Обр. 1.1**).

2. Тежест от олово, Улпия Ескус (с. Гиген), инв. № 5008.3 унции, означени чрез три дълбоко врязани успоредни линии. Квадратна плочка с размери 40 х 40 х 5 мм, тегло: преди консервация – 77,02 г, след – 73,39 г, липсва малка част от двата срещуположни ъгъла (**Обр. 1.2**).

3. Тежест от бял мрамор. Улпия Ескус (с. Гиген), инв. № 3599. 3 либри, означени с три успоредни вдлъбнати черти.Биконична, асиметрична форма, височина – 54 мм, диаметър – 95 мм, долна основа – 65 мм, горна – 70 мм, тегло – 849,9 г. Върху горната страна в два кръгли отвора има остатъци от желязната скоба (**Обр. 2**).

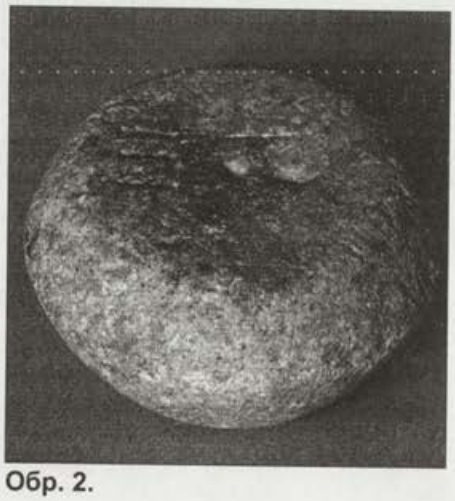

Обр. 2.

4. Тежест от бял мрамор. Улпия Ескус (с. Гиген), инв. № 3934. 5 либри, означени с вдълбан знак V. Сфероидна форма със силно изъети полюси, долната основа е плоска, височина – 70 мм, диаметър – 120 мм, тегло – 1637,5 г. Върху горната страна

личат гнездата на два щифта, запълнени с олово (**Обр. 3**).

Обр. 3.

5. Тежест от мрамор. Улпия Ескус (с. Гиген), инв. № 1478. 10 либри, означени със знак X, изписан чрез вдълбаване. Сфероид с отрязани полюси, височина – 86 мм, диаметър – 152 мм, тегло – 3221,5 г. Върху горната страна в два кръгли отвора има остатъци от желязна скоба, фиксирани с олово. Основата е силно вдълбана, с цел да се отнеме излишна тежест (**Обр. 4**).

Обр. 4.

6. Тежест от бял мрамор. Улпия Ескус (с. Гиген), инв. № 2747. 36 либри(?). Означение за тежест с три плитки успоредни линии. Биконична, асиметрична форма, височина – 140 мм, диаметър – 270 мм, тегло – 15,924 кг. Долната основа е конкавна, върху горната личат основите на 2 железни щифта, фиксирани с оловен пълнеж (**Обр. 5**).

Обр. 5.

7. Тежест от бял мрамор. Улпия Ескус (с. Гиген) инв. № 3933. 36 либри, означени със знак XXXVI. Сфероидна форма, долната основа е плоска, височина – 165 мм, диаметър – 240 мм, тегло – 15,245 кг. Върху горната страна са запазени гнездата на два щифта (**Обр. 6**).

Обр. 6.

8. Тежест от бял мрамор. Улпия Ескус (с. Гиген), инв. № 3932. 100 либри, означени върху горната плоскост със знак C <. Биконична, асиметрична форма, горният конус е пресечен по-ниско, долната основа – конкавна, височина – 185 мм, диаметър – 315 мм, горна основа – 210 мм. Върху горната личат основите на 2 железни щифта, фиксирани с оловен пълнеж (**Обр. 7**).

Обр. 7.

Мерки за тежест – случайни находки.

9. Тежест от мед. Улпия Ескус (с. Гиген), инв. № 5015. 1 нумизма, означена с една вдлъбната точка. Правоъгълна плочка със заоблени ръбове при ъглите, размери: 1,4 x 1,2 x 4 мм, тегло: преди консервация – 4,48 г, след – 4,05 г (**Обр. 1.9**).

10. Тежест от олово. Улпия Ескус (с. Гиген), инв. № 5014. 2 нумизми, означени с две дълбоки точки.Квадратна плочка с конкавни страни, размери: 12 x 12 x 6 мм, тегло: преди консервация – 9,08 г, след – 8,95 г. Отливка, по ръбовете личи леко отнемане на материала с остър предмет (**Обр. 1.10**).

11. Тежест от олово. Района на Плевен, инв. №

5017. 2 нумизми, означени с две дълбоки точки. Квадратна плочка с допълнително изрязвани ъгли, с размери: 16 х 16 х 4 мм, тегло: преди консервация – 9,15 г, след – 9,06 г (**Обр. 1.11**).

12. Тежест от олово. Улпия Ескус (с. Гиген), инв. № 5012. 3 нумизми, без знак за стойност. Квадратна плочка с леко конкавни, страни с размери: 18,5 х 18,5 х 4 мм, тегло: преди консервация – 14,28 г, след – 14,06 г (**Обр. 1.12**).

13. Тежест от олово. Улпия Ескус (с. Гиген), инв. № 5013. 3 нумизми, означени с три вдлъбнати точки. Квадратна плочка с размери: 21,5 х 21 х 3 мм, тегло: преди консервация – 13,25 г, след – 12,72 г (**Обр. 1.13**).

14. Тежест от олово. Района на Червен бряг, инв. № 5010. 1 унция, означена с една дълбока точка. Квадратна плочка с размери: 21,5 х 21,5 х 7 мм, тегло: 31,45 г (**Обр. 1.14**).

15. Тежест от олово. Улпия Ескус (с. Гиген), инв. № 5011. 1 унция, означена с една черта. Правоъгълна плочка с размери: 27 х 15 х 9 мм, тегло: преди консервация – 31,30 г, след – 30,35 г (**Обр. 1.15**).

16. Тежест от олово. Района на Плевен, инв. № 5016. 1 унция, означена с три резки, пресечени с четвърта. Квадратна плочка с размери: 20 х 19 х 7 мм, тегло: преди консервация – 26,77 г, след – 22,37 г. Двата срещуположни ъгъла са деструктирали и липсват (**Обр. 1.16**).

17. Тежест от олово, Утус (гр. Гулянци), инв. № 5009. 3 унции, означени чрез три дълбоки полусфери.Квадратна плочка с конкавни страни, размери: 25 х 25 х 12 мм, тегло: преди консервация – 81,75 г, след – 80,85 г. Страните са леко конкавни. Знакът за стойност са три полусфери, вдълбани в една линия и вписани в окръжност. На обратната страна е изобразен ромб в нисък релеф. Отливана в калъп, нечетливо изображение около полусферите (**Обр. 1.17**).

18. Тежест от бронз. С. Чомаковци, инв. № 4049. 6 унции, означени с вдлъбнат кръг върху горната плоскост. Сфера с отрязани полюси. Размери: височина – 27 мм, диаметър – 33 мм, тегло – 149,85 г. Преди постъпването в музея тежестта е срязвана по диаметъра, сега частите са залепени. При срязването явно е загубена част от теглото (**Обр. 1.18**).

19. Тежест от бронз. С. Славовица, инв. № 4167. 2 унции, без означение. Сфероид с отрязани полюси, размери: височина – 21 мм, диаметър – 20мм, тегло: 44,84 г. Върху единия от полюсите личат следи, вероятно от малка дръжка (?) или кука за окачване, по-малък диаметър при основата и по-голям – горе (**Обр. 1.19**).

20. Тежест от бял мрамор. Улпия Ескус (с. Гиген), инв. № 5005. Биконична форма, размери: височина – 33 мм, диаметър – 61 мм, тегло: 198,70 г. Горната страна е гладка, в центъра с дълбока точка, долната е очукана (**Обр. 8**).

Обр. 8.

21. Фигурална тежест от бронз, гр. Искър (Пелово), инв. №1579. 20 либри – 1795,4 г на бронзовата част и 4694 г сега липсващо олово. Представлява кух бронзов бюст на мъж с къса, раздвоена в основата брадичка и мустаци. Косата е представена чрез радиално излизащи от темето нарези и наподобява шапка. В теменната част има отвор от куката за окачване. Размери: височина 15,4 см (**Обр. 9.1, 9.2**).

Обр. 9.1. **Обр. 9.2.**

ЛИТЕРАТУРА:

Владимирова 1985: Д. Владимирова. Екзагии от Долна Мизия. – Нумизматика, 1985, 1, 22–31.

Герасимов 1940: Т. Герасимов. Римски екзагии от България. – Известия на Археологическия Институт, 14, 1940 – 1942.

Герасимов 1973: Т. Герасимов. Ранновизантийски екзагии от България. – Археология, 2, 1973.

Димитров 1966: Д. Димитров и колектив. Археологически разкопки в източния сектор на Нове през 1967 – 1969 г. – Известия на Археологическия Институт, 34, 1974.

Димитрова-Милчева 1992: Ал. Димитрова-Милчева. Бронзов бюст тежест от Нове. – Археология, 1, 1992.

Драганов 1994: Д. Драганов. Късноантични мерки за тежест от Кабиле и хинтерланда. – Известия на музеите от Югоизточна България, 17, 1994, 141–146.
Иванов 1960: Т. Иванов. Паметници от Пауталия. – Известия на Археологическия Институт, 23, 1960.
Йотов 1988: В. Йотов. Екзагии от музеите в Толбухин и Силистра. – Нумизматика, 2, 1988, 18–20.
Ковачева 1990: Т. Ковачева. Римски и ранновизантийски златни монети от фонда на ИМ–Плевен. – Нумизматика, 4, 1990, 11–18.
Койчева 1986: К. Койчева. Ранновизантийски мерки за тегло. – Нумизматика, 4, 1986.
Машов 1977: Сп. Машов. Късноантични и ранновизантийски мерки за тежест в колекцията на Историческия музей във Враца. – Известия на музеите от Северозападна България, 25, 1997, 55–68.
Минчев 1986: Ал. Минчев. Бронзова тежест статуетка на Константин Велики от с. Рудник, Варненски окръг. – Археология, 2, 1986.
Султов 1962: Б. Султов. Принос към античната история на Павликенския край. – Известия на окръжния музей – Търново, I, 1962, 7–26.
Чернева-Тиликян 1994: Сл. Чернева-Тиликян. Измерващи уреди от Филипопол. – Археология, 2, 1994.
Чуйстова 1962: Л. Чуйстова. Античные и средневековые весовые системы, имевшие хождение в Северном Причерноморье. – Археология и история Боспора, II, 1962.
Юрукова 1981: Й. Юрукова. Антични и ранновизантийски монети. – В: Перник. Т. 1, 1981.
Pink 1938: K. Pink. Römische und Bizantinische Gewichte in Österreichischen Sammlungen. Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen in Wien, Band XII, 1938, 74–76.

LATE ROMAN WEIGHTS AND MEASURES FROM THE HISTORICAL MUSEUM – PLEVEN

Petar BANOV

(Summary)

The collection of the Regional Historical Museum – Pleven includes 21 weights and measures differing in weight and material. Nine of them are made of lead, 5 are bronze and 7 – stone. These interesting monuments made locally, are rarely objects of study.

The measures are multiple of the theoretical weights of libra (327,45 g) and its subdivisions ounce (27,29 g) and nomisma-solid (4,55 g). With the value of one nomisma – 1 piece, two nomismas – 2 pieces, three nomismas – 2 pieces; one ounce – 3 pieces, two ounces – 1 piece, three ounces – 2 pieces, 6 ounces – 1 piece. The seven stone measures are each one piece of 1, 3, 5, 10, 36 and 100 libras, as they have the standard form for this type.

Expressed in one nomisma, the weights of the lead measures with values 1, 2 and 3 nomismas vary from 4,42 g to 4,58 g, i. e. very close to the theoretical values. Compared to similar findings from Northeast Bulgaria they overweight insufficiently the top limit for one nomisma – 4,33 g.

A bronze male bust with weight equal to 20 libras – a weight for Roman balance with unequal arms is of especial interest.

Together with the coin collections, the weights and measures contribute to clarifying the domestic-trade life of the settlements, where they were found. The diversity and the great number of these monuments show their daily need for trade and services as well as the different metric standards assumed during different periods.

ОТЛИЧИЯ ОТ БЪЛГАРСКИ И ЧУЖДЕСТРАННИ ТЪРГОВСКО-ПРОМИШЛЕНИ ИЗЛОЖЕНИЯ, СЪХРАНЯВАНИ В РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Катя МИТОВА-ГАНЕВА

Периодът от края на XIX и началото на XX в. до Балканските войни (1912–1913 г.) се характеризира със стопански подем както на страната, така и на Великотърновски регион. Извършва се количествено нарастване на националните производителни сили, увеличава се броят на промишлените предприятия и вложеният капитал. Това води до редица преобразувания и в селското стопанство, допринесли за нарастване и модернизиране на селскостопанските производствени единици. С количественото нарастване на производството – промишлено и селскостопанско, се стига до разширяване на националния вътрешен пазар и до разгръщане на експортните и импортните възможности на производители и търговци.

Като израз на този прогрес се явяват търговските промишлени и селскостопански изложения, които освен като демонстрация на постигнатото, са един безспорен начин за засилване на контактите, за обмен на информация и капитали чрез сключване на съответните сделки. Връх на тези взаимоотношения са получените отличия.

Скромната цел, която сме си поставили в това научно съобщение, е да се събере оскъдната информация за търговско-промишлените български и чуждестранни изложения от края на XIX и началото на XX в., да се представят и популяризират отличията, получени от тези авторитетни прояви, съхранявани в Регионален исторически музей – Велико Търново, както и техните притежатели.

Медалите са общо тринадесет и се съхраняват в Основен фонд "Нова история". Четири са от търговски изложения в страната. От тях три златни и един сребърен. Девет броя са от Световни и Европейски изложения в чужбина (осем от Европа и един от САЩ), като четири са златни, четири сребърни и един бронзов. Всички награди са художествено изработени метални пластики, носещи съответните символи. Формите им са различни – елипсовидни, квадратни и кръгли. Почти върху всички е инкрустирана изложбената зала, павилион или сградите, в които се е разполагало изложението. Описанието и изследването на отличията е предмет на фалеристиката. Тази млада и модерна помощна наука е в дълг на историята. Много малко е литературата по тези въпроси. За нас от съществено значение са надписите върху самите медали, защото са носители на точна и конкретна информация.

От посочените медали четири са лични отличия на Марко Колев Вачков и пет на Кънчо Асенов Дюлгеров.

Марко Колев Вачков (11.10.1886–25.05.1935 г.) е роден в Сухиндол. Завършва през 1882 г. педагогически курс в Свищов, даващ му учителска правоспособност, и земеделски курс в Земеделското училище "Образцов чифлик" край Русе. Четвърт век учителства в родния Сухиндол, където основава Сухиндолската лозарска кооперация "Гъмза" и Популярната банка. Той е инициатор и основател на Българското пчеларско дружество (1899 г.), Български пчеларски съюз (1911 г.), и Българска пчеларска кооперация "Нектар" (1915–1932). Участва в учредяването на Всеславянския пчеларски съюз (1910 г.).

Взема участие в организирането на много пчеларски изложби в България (София, Велико Търново, Севлиево, Пловдив) и в чужбина (7–20 септември 1905 в Москва, във Всеросийска пчеларска изложба в Киев – 1905 г.; в Лиеж, Белгия – 1904 г.; в Сент Луис, САЩ –1904 г., както и в Международните кооперативни изложби в Белград, Лондон, Ню Йорк, Париж), където е награждаван с дипломи и златни медали. В България от различни изложби и конкурси получава над осемнадесет почетни и други дипломи, златни, сребърни и бронзови медали (Ковачев 1996, 15).

Кратката биографична справка доказва закономерността от получаването на редица отличия от наши и международни изложения, в които Марко Вачков се представя като производител и търговец на пчелен мед и пчелни продукти. В Регионален исторически музей се съхраняват четири медала – два златни и два сребърни, като един е от българско, а три от световни и европейски изложения.

Първият негов медал е златен и е от Първото българско земеделско-промишлено изло-

жение в Пловдив през 1892 г. По края в елипса е изписан текстът: "Българско търговско-промишлено изложение в Пловдив 1892 год. "За труд и успех". На обратната страна е инкрустиран в профил образът на Фердинанд I и текст: "Фердинанд I Княз Български – покровител на изложението" (Инв. № 3859 Рд/ТОМ).

Вторият медал е сребърен и е спечелен на Световното изложение в Сент Луиз, САЩ през 1904 г. Той е с текст: "Сребърен медал, Луизиана, Световно изложение" (Инв. № 3858 Рд/ТОМ), (**Обр. 1**).

Обр. 1. *Сребърен медал на Марко Вачков от Световното изложение в Сент Луиз, САЩ през 1904 г.*

Третият медал е златен за участие в Изложение на Балканските държави в Лондон, Англия през 1907 г. На самия медал е изписано: "Изложение на Балканските държави Графска палата, Лондон, 1907 г." На специално отреденото място притежателят е гравирал на кирилица името си и родното място –"М. Вачков, Сухиндол" (Инв. № 3856 Рд/ТОМ),(**Обр. 2.**).

Обр. 2. *Златен медал на Марко Вачков за участие в Изложение на Балканските държави в Лондон, Англия през 1907 г.*

Четвъртият медал е сребърен с текст: "Пчеларска изложба в Кралство Хърватско и Славония и Сръбска пчеларска задруга "У Руми", 1909 г." Гравиран е и образът на сръбския патриарх Лукиан Богданович – покровител на изложбата (Инв. № 3860 Рд/ТОМ), (**Обр.3**).[1]

Друг носител на медали (три златни и два сребърни) е Кънчо Асенов Дюлгеров от Велико Търново. Той е производител на колбаси и спиртни напитки, с които е търгувал и се е представял на различни търговско-промишлени изложения.

Обр. 3. *Сребърен медал на Марко Вачков от Пчеларска изложба в Хърватско и Славония, 1909 г.*

Първият златен медал печели на изложението в Брюксел, Белгия през 1888 г. и е найранния по хронология от всички, съхранявани във фонда. Изписаните текстове уточняват предмета на изложението – селско стопанство, търговия, индустрия, изящни изкуства. Медалите от това изложение се удостояват от Световната академия на науките и индустриите, основана през 1849 г. (Инв. № 40 Рд-В-ОФ) (**Обр. 4**).

Обр. 4. *Златен медал на Кънчо Дюлгеров от Международно изложение в Брюксел, Белгия през 1888 г.*

Обр. 5. *Сребърен медал на Кънчо Дюлгеров от Първото българско земеделско-промишлено изложение в Пловдив през 1892 г.*

Вторият спечелен медал от Кънчо Дюлгеров е сребърен от Първото българско земе-

делско-промишлено изложение в Пловдив през 1892 г. "За труд и успех" (Инв. № 44 Рд-В-ОФ), (**Обр. 5**).

Третият му медал е златен, от Кан, Франция през 1900 г. Единствен от всички, съхранявани в РИМ – Велико Търново, е с лентичка за закачане на ревер. Текстът гласи: "Европейско изложение в Кан, 1900 г." (Инв. № 42 Рд-В-ОФ), (**Обр. 6**).

Обр. 6. *Златен медал на Кънчо Дюлгеров от Европейското изложение в Кан, Франция през 1900 г.*

Вероятно на същото изложение Кънчо Дюлгеров получава и втори златен медал, който е различен по форма и изображения, но е със същия надпис. (Инв. № 41 Рд-В-ОФ), (**Обр. 7**). Медалът от Лиеж, Белгия е сребърен.

Обр. 7. *Златен медал на Кънчо Дюлгеров от Европейското изложение в Кан, Франция през 1900 г.*

Текстът е следният: "Световно изложение, Лиеж, 1905, Кралство Белгия" (Инв. № 43 Рд-В-ОФ), (**Обр. 8**).[2]

Обр. 8. *Сребърен медал на Кънчо Дюлгеров от Световното изложение в Лиеж, Белгия през 1905 г.*

Друг сребърен медал от колекцията на музея е връчен на великотърновските кожари. Текстът му гласи: "Световно изложение в Анверс, Белгия, 1894 г." Покровител на изложението е кралят на Белгия Леополд II (Инв. № 3855 Рд/ТОМ), (**Обр. 9**).[3]

Обр. 9. *Сребърен медал на великотърновските кожари от Световното изложение в Анверс, Белгия през 1894 г.*

Златен медал от Международната изложба във Варна през 1900 г. е връчен на участвалата с производството си Кожарска фабрика "Първи май" във Велико Търново (Инв. № 5913 Рд/ТОМ), (**Обр. 10**).[4]

Обр. 10. *Златен медал на кожарска фабрика "Първи май" от Международната изложба във Варна през 1900 г.*

От Световното изложение в Лиеж, Белгия през 1905 г. с бронзов медал е удостоена продукцията на чорапената фабрика "Братя Малиеви" от Велико Търново (Инв. № 3824 Рд/ТОМ).[5]

Най-късният по хронология медал е златен, даден за трудолюбие и изкуство от Министерството на търговията, промишлеността и труда от Първия мострен панаир в Горна Оряховица през 1925 г. (Инв. № 3854 Рд/ТОМ), (**Обр. 11**).[6]

Обр. 11. *Златен медал от Първия мострен панаир в Горна Оряховица през 1925 г.*

Внимание заслужават българските изложения, както и медалите, с които са удостоявани изложителите. Те по нищо не отстъпват на чуждестранните.

Непосредствено след избирането му за княз на България през 1887 г., Фердинанд I назначава правителство начело с великотърновеца Стефан Стамболов. За да се демонстрира модернизирането на българската икономика и затвърди международния авторитет на България, през 1892 г. в Пловдив е организирано Първото българско земеделско-промишлено изложение. Неговата цел е да се представи състоянието на земеделието, индустрията и занаятите, да се поощрят българските производители и да се подпомогне развитието на търговията в страната. Участието на чужди изложители недвусмислено показва желанието на организаторите българските производители да почерпят опит от по-напредналите в стопанско отношение държави (Мартинова 2004, 227).

На заседанието си от 14 март 1892 г. Управителната комисия решава да отдаде на предприемач отсичането на медали за спомен от изложението, които да се продават на посетителите. Приети са условията – медалите да носят от едната си страна ликът на Негово Царско Височество Княза и надпис: "Н. Ц. В. Български Княз, Фердинанд I, покровител на изложението, Пловдив 1892 г.", а на другата страна част от тях са с изображение на статуята, която ще бъде поставена пред главния павилион, а всички носят надписа: "Първо българ. земеделческо-промишлено изложение. Пловдив, 1892." Решава се медалите да бъдат от три големини:

1. С големина на българската петолевна монета. От тях половината да бъдат с панделки за окачване, а другата половина – в кутийки. Всички от едната страна да носят лика на Н. Ц. В. Княза, а от другата страна върху едната половина да бъде представено изображение на главния павилион, а върху другата половина – изображение на статуята.

2. С големина на двулевна монета. Половината да бъдат за окачване и половината в кутийки. Всички да носят лика на Княза, а тези в кутийките от другата страна – изображението на статуята.

3. С големина на никелова монета от 20 стотинки. Всички да са за окачване и от едната страна да носят лика на Н. Ц. В. Княза, а от другата – изображение на главния павилион (Нашето първо изложение, № 15, 14 март 1891, 6).

В издавания във връзка с Изложението вестник "Нашето първо изложение" е публикувано Обявление № 422 от 16 март 1892 г. на Министерството на финансите и Управителната комисия за първите местни Земеделско-промишлени изложения, в което се известява, че на 8 април с. г. ще се проведе публичен търг с тайна конкуренция за отдаване правото на предприемач за отсичане и продаване на медалите за спомен. В същия брой е публикувано и Обявление № 423 от 16 март 1892 г. на същите министерство и комисия, в което се известява за провеждането на публичен търг на 13 април 1892 г. с тайно наддаване за определяне на предприемач за насичането и доставката на медалите, определени за награда на отличилите се изложители в първото местно земеделско-промишлено изложение в Пловдив (Нашето първо изложение, № 16, 21 март 1892, 8).

От това Изложение великотърновци са удостоени с три златни, четири сребърни и деветнадесет бронзови медала (Мартинова 2004, 230).

Много авторитетен е и Българският мострен панаир в Горна Оряховица, който за съжаление продължава само седем години. По редица финансови причини, неубедеността на Варненската, Софийската, Пловдивската и Русенската търговски индустриални камари и противодействието на повечето съседни градове, панаирът е закрит. В първото му издание през 1925 г. участват 124 фирми, 18 от които чуждестранни. В Правилника за реда на мострените панаири в гр. Горна Оряховица, чл. 2 е уточнено: "Пролетният мострен панаир започва от последния четвъртък на месец март, а есенния от предпоследният четвъртък на месец септември и траят по 11 дни"."Панаирът се ръководи от управлението при следния състав: Председател – кмета и членове: 2 общински съветници и 4 души граждани от различни браншове, действията на което управление се одобряват от общинския съвет" (чл. 3). Чл. 22 гласи: "Отличилите се мостри се награждават със златни и сребърни медали заедно с дипломи, от комисията в състав: Министъра на търговията, промишлеността и труда или негов представител, председателя на Варненската търговско-индустриална камара, кмета, един член от управлението на панаира и един член от общинския съвет, която се събира в предпоследния ден от закриването" (Мострен панаир, Горна Оряховица, № 2, 20 авг. 1925, 4).

В края на XIX и началото на XX в. във Ве-

ликотърновски регион, както и в страната, редица занаятчийски отрасли се оказват устойчиви и в тях самостоятелните занаятчии запазват производствените си позиции на по-модерна промишлена основа. Имат възможност и за развитието на оживена търговия, както в страната, така и на международните пазари. Като един от най-престижните начини за популяризиране и реклама на производството е участието в чуждестранните и български изложения и изложби. Получаването на съответните отличия е най-представителната страна на дейността им. С това се обяснява и фактът, че редица производители и търговци поставят на своите кореспондентски бланки и пликове, на самите стоки и върху всички рекламни материали графично изображение на медалите и изписват годината, в която са получили тези отличия.

В България през разглеждания период най-много търговски капитали с най-бърз темп и растеж, са съсредоточени на първо място в текстилната индустрия и в някои клонове на железарската и кожарската промишленост (История 1999, 40). Ако приемем за показател получените медали от различните изложения, то великотърновци се вписват в тази обща за страната характеристика, защото с най-много отличия са удостоени производителите на метални изделия и тези от кожарската и текстилната индустрия.

Всички търговско-промишлени и стопански изложения имат строго установен ред и изработени специални правилници, съблюдавани от съответните институции. Великотърновските изложители отговарят на изискванията по опаковане и доставяне на стоките, по тяхното експониране и демонстрации на възможностите, по рекламиране на съответния език. Това са интелигентни и добре справящи се в бранша си производители и търговци, които не само участват в престижните български и чуждестранни изложения, но получават, като висш израз за качеството на изделията си, съответните награди и отличия.

БЕЛЕЖКИ:

[1] Всички медали, притежание на Марко Вачков, са откупени от Регионален исторически музей – Велико Търново от неговия син Асен Вачков през 1969 г.

[2] Всички медали, собственост на Кънчо Дюлгеров, са закупени от неговата родственица Елисавета Стефанова Дюлгерова през 1988 г.

[3] Намерен е на тавана в къща на ул. "Индустриална" във Велико Търново и предаден в музея през 1969 г.

[4] Откупен е от директора на фабриката Иван Дончев Иванов през 1974 г.

[5] Откупен е от Стефка Петкова Попова от Велико Търново през 1969 г.

[6] Няма сведения кой е удостоен с това отличие. Откупен е през 1969 г. от Николина Кисимова, живуща в гр. Сливен.

ЛИТЕРАТУРА:

История 1999: История на България, т. 8, С., 1999 г.

Ковачев 1996: М. Ковачев, М. Цветкова. Марко Вачков. В. Търново, 1996.

Мартинова 2004: В. Мартинова. Участието на великотърновци в първото българско земеделско-промишлено изложение в Пловдив през 1892 г. – ИРИМВТ, XIX, 2004, 227-232.

DISTINCTIONS OBTENUES AU COURS DES EXPOSITIONS BULGARES ET UNIVERSELLES DE COMMERCE, CONSERVÉES AU MUSÉE REGIONAL D'HISTOIRE

Katia MITOVA – GANEVA

(Résumé)

Cette communication scientifique á titre d'étudier et de préciser les distinctions obtenues par les producteurs et les commerçants de la region de Veliko Tirnovo au cours des expositions et universelles. Les médailles obtenues font preuve du prestige accru de leurs détenteurs et son tune demonstration supreme de la qualité des produits industriels et agricoles, présentés aux expositions.

БАНКНОТИ – ВЕСТНИК

Елена БЪЧВАРОВА

През 2000 г. в Музея за история на Варна постъпва дарение от Хампо Диванян, микробиолог във Варненския медицински университет – банкнота от 250 рубли, емисия 1918 година, върху която е отпечатан вестник "Варненска трибуна" – бр. 17 от 21 декември 1923 г. Вестникът – банкнота е изработен в печатницата "Фар" на Илия Панов. В текста, изписан върху гърба на банкнотата, се рекламира предстоящата премиера на филма "Мария Антоанета".

Банкнотата е с размери 18,5/9,8 см, с основен фон светлокафяво. Водните знаци са добре видими. Доколкото може да се съди, те са характерни за хартията, употребявана при отпечатването на банкноти в южните губернии на Руската империя (**Обр.1**).

Лице на банкнотата: върху три четвърти – арка от зелени винетки. В средата двуглав орел. В ляво и в дясно, горе и долу върху колоните изписани цифри: "250". В отвора на арката рисунки на Минерва и Атина Палада. Между тях в овал бюст на офицер, гледащ на ляво. В полето на овала, отгоре изписано "Ловской Войсковой Атаман", отдолу – "Матвей Иванович Платов"*. Под портрета на атамана надпис в пет реда: "Настоящій денежныЙ знакъ вЫпущенъ /Ростовской н/Д конторой государствен /наго банка и иметъ хождение наравне /съ государственныМи кредитныМи / билетами". Под надписа, в полето изписано с цифри "1918". Под лявата колона, на бордюра надпис: "УправляющІй" – подпис. Под дясната колона: "КасиръЪ"– подпис. До арката, в ляво, горе изписано с цифри: "250" и с думи "РУБЛЕЙ", отдолу празен овал и под него изписан сериен номер: "АУ – 89", който стои и в ляво от главата на Минерва.

Гръб: оцветяване бледозелено. В ляво долу под овала, изписано с цифри "250" и с думи "РУБЛЕЙ". В дясно разположено изображение на триумфална арка. Горе в средата двуглав орел. В ляво и в дясно от него, в заградено с две окръжности поле, изписано с цифри: "250". В отвора на арката петредов надпис: "Настоящій денежныЙ знакъ / обязателенъ къ приемувъ платежи / всеми правителъстенЫми и частныМи / учрежденІями, а также при разчетах / между частныМи лицами". В основата на арката, между колоните, надпис в два реда: "Подделка денежныХ знаковъ / преследуется закономъ".

Обр. 1. *Банкнота от 250 рубли, емисия 1918 г., с отпечатан върху нея вестник "Варненска трибуна", бр. 17 от 21 декември 1923 г.*

На гърба на банкнотата с червени букви е отпечатан вестник:

"Варненска трибуна"
год. I, Варна, 21 дек. 923 г. Брой 17
безплат. в-къ за политика, търгов. и реклама
Кино Р А Н К О В
ПЕТЪКЪ, СЪБОТА и НЕДЕЛЯ
Съ участието на известната и красива
Кино-звезда ДИАНА КАРЕНЪ
МАРИя АнтуаНЕТА
Грандиозна историческа драма отъ
Френската революция.
Този великолепен филм е едно колосално творение на киноиндустрията,
което се отличава съ своята постановка и разкошни декорации
Участватъ съ хиляди
Актьори и актриси
Всеки ден днев. 3 и пол
Неделя 3 и 5 Вечер 7 и пол. 9
Наскоро Неизвестната и Разбито
Сърце
Х Р О Н И К А
ВЧЕРА се разисква в камарата по отговора на Тронното слово.
ВЪ НЕДЕЛЯ сутринта ще се състои орга-
Низационно събрание на Демокр. сговоръ."

За интересното дарение бе съобщено в местен вестник (в-к "Черно море", 8 март 2000), в резултат на което в музея постъпи още едно дарение от г-жа Мария Драганчева – руска банкнота от 10 000 рубли, емисия 1919 година, с отпечатан на гърба същия брой на вестник "Варненска трибуна" (**Обр. 2**).

Банкнотата от 10 000 рубли е с размери 19,8/104 см. Водните знаци са видими при разглеждане срещу светлина и са характерни за банкнотите на Държавната банка на Руската империя.

Лице на банкнотата: фон светлокафяв. На около 4/5 от дължината на банкнотата арка. В основите на колоните, отляво и отдясно, изписано с цифри: "1919", а на върха им: "10000". Под арката дъга от лаврови листа. В сектора в ляво над дъгата изписано на седем реда: "Билетъ Государственого Казна / чейства подлежатъ обмену / на денежныe знаки име / ющие имеющіе выпущен / ными Единымь / Российскимь Пра / вительствомь". В сектора в дясно над дъгата изписано на седем реда: "За поддельку билетовь Госу / дарственного казничейства / виновныe подвергаюсь / лишению всехъ правъ / состоянія иссилк / въ каторжную / работу". Под дъгата надпис: "Единая Неделимая Россія". Под надписа изображения на Минерва и Атина Палада, които поддържат щит с държавния герб на Империята. Под герба изображение на Георгиевски кръст с военни атрибути. В десния ъгъл на банкнотата, горе в назъбен овал изписано с цифри: "10. 000".

Гръб на банкнотата: правоъгълна рамка с винетки. От двете страни на рамката по един меч, обвит с лента, над мечовете изписано с цифри "10 000", под тях "1919". По средата на бордюра в два венеца от листа изпи-

Обр. 2. *Банкнота от 10 000 рубли, емисия 1919 г., с отпечатан върху нея вестник "Варненска трибуна", бр. 17 от 21 декември 1923 г.*

сано: "10000", между тях с думи: "РУБ". Горе, в средата на рамката, двуглав орел с разперени криле, под него надпис в четири реда: "Билетъ / Государстеннаго Казначейства / Главнаго Командования /Вооруженньсми Силами на Юге Россіи". Отдолу в ляво и в дясно серия и номер: "ЯМ 055". Под тях означението с думи: "ДЕСЯТЬ ТЫСЯЧЬ РУБЛЕЙ" и надпис в три реда: "обезателень въ пріему / во всехъ платежахъвъ казну / и между частньіми лицами", в ляво "Начальникъ Управления Финансовъ" / подпис / "М. Бернацки", в дясно "Начальникъ Кредитной Части "/подпис/ "Д. Микифоров"

Използването на банкноти за отпечатването на вестника може да се обясни с липсата на хартия и голямото количество обезценени руски рубли.

Първите руски бежанци пристигат във Варна на 25 декември 1917 г. с парахода "Витяз". От тази дата до края на 1923 г. през Варна преминават десетки хиляди емигранти и военнопленници, групирани около три "бежански вълни": първата от края на 1919 – 1920, втората 1921 – началото на 1922 и третата – бурните 1922 – 1923 г. (Кьосева 2002, 35). Повечето от руските бежанци пребивават за кратко време, но няколко хиляди се установяват трайно в морския град. Всички те носят рубли от различни емисии. По това време, след края на Първата световна война, в обращение се намира огромно количество книжни рубли, почти напълно обезценени – в навечерието на Октомврийската революция от 1917 г. една книжна рубла се е равнявала на 6 – 7 довоенни копейки.

Икономическата и финансова криза, която изживява България след войните, не отминава и печатарството. 1923 година е мъртъв период за книгопечатането. Големите печатници се разпадат на няколко по-малки, които работят с по една "американка" – печатарска машина, която може да задоволи нуждите за дребни поръчки на местните учреждения и за печатане на вестници в малък тираж. Във Варна през периода 1922 – 1923 г. има 11 печатници, в които са отпечатани една книга, 10 списания и 28 вестника, което показва, че печатарството е било ангажирано повече с периодични издания – местни вестници и малки списания. Повечето вестници са излизали само в по няколко броя, по време на предизборни борби, след което преставали да се тиражират. Печатали са се на лошокачествена хартия и с малък формат.

Една от печатниците е на Илия Панов, установил се по време на войните във Варна и закупил печатарска техника тип "американка" от Румъния по време на Първата световна война. От неговата печатница на 13 ноември 1923 г. на вестникарските будки във Варна се появява един нов вестник – "Варненска трибуна", в четири страници с размери 33/31 см. Под главата на изданието пише: "вестник за политика, търговия и реклама, излиза всеки вторник, петък и неделя, печатница и редакция ул. "Радина" № 36." (в-к Варненска трибуна, бр. 1, 13 ноември 1923). На първа страница в една колонка е публикувана програмата на вестника, който се определя като информационен и рекламен лист със симпатии към Демократическия сговор.

Даренията на г-н Диванян и на г-жа Драганчева, които се съхраняват в Музея за история на Варна, по своеобразен начин свидетелстват за интересни и любопитни детайли от социалния, политическия и икономическия живот във Варна след края на Първата световна война.

БЕЛЕЖКИ:

* М. И. Платов е роден през 1751 г. На 13 години е казак урядник /унтерофицер/. Получава офицерско звание по време на руско-турската война от 1768–1774 г. и командва полк. Взима участие като командир на части от руската армия в руско – турските войни от 1787–1891 г. и 1806–1812 г. От 1801 г. е атаман на Донската казашка войска, съратник на А. В. Суворов и М. И. Кутузов. Обявен е за герой на Отечествената война от 1812 г. срещу Наполеон, в която участва като генерал от кавалерията. Организира опълчение сред донските казаци, изиграли важна роля в разгрома на наполеоновите войски. Изключителен военен стратег. Почива през 1818 г. (История руской армии и флот, 223)

ЛИТЕРАТУРА:

История руской армии и флот. Т. III Москва, 1911.

Кьосева 2002: Ц. Кьосева. Руската емиграция в България, С., 2002, 35.

Христова 2000: Д. Христова. Вестник-банкнота, в-к "Черно море", Варна, 8 март 2000.

ÜBER EINE BANKNOTE – ZEITUNG

Elena BATSCHVAROVA

(Zusammenfassung)

Im Jahre 2000 bekam das Museum für Geschichte von Varna von Hampo Divanjan, Mikrobiologe an der Varnaer Medizinischen Universität, eine Banknote von 250 Rubeln, Emission 1918, geschenkt, auf der ein Werbeblatt der Zeitung "Varnenska Tribuna", Ausgabe 17 vom 21. Dezember 1923 bedruckt war. Die Banknote-Zeitung wurde in der Druckerei "Far" des Ilia Panov hergestellt. Die Zeitung "Varnenska Tribuna" beschäftigte sich mit Politik, Handel und Werbung. Sie erschien für kurze Zeit im Jahre 1923, zudem in ungewöhnlichem Format– 25/35 cm, drei mal in der Woche – dienstags, freitags und sonntags, manchmal mit Beilage.

БАНКНОТИ И ЮБИЛЕЙНИ МОНЕТИ С ВАРНЕНСКИ СЮЖЕТ (ИЗ ФОНДА НА ОТДЕЛ "НАЙ-НОВА ИСТОРИЯ" ПРИ РИМ – ВАРНА)

Тинка БОЗОВА, Златка АНТОВА

Първите стъпки за възстановяване на българското монетосечене, след близо половинвековното му преустановяване по време на турското владичество, са направени веднага след Освобождението. През 1879 г. е създадена Българска народна банка, която има за цел "да съдейства за възраждането и правилното развитие на търговията, да регулира търговските отношения и кредита" (Аврамов 1999). Въпреки това, в този период България не въвежда национална парична единица. Това става през 1880 г., когато е приет закон за правото на сечене на монети и са въведени паричните единици лев и стотинка (Аврамов 1999). До 1951 г., обаче, българските монети са сечени предимно в европейските монетни дворове. Едва през 1952 г., когато е създаден Българският монетен двор, се възстановява сеченето на монети в България. През 1885 г. БНБ получава статут на емисионен институт и на банка за дългосрочен кредит (Мишев 1982, 3). Това означава, че й е дадено правото да издава банкноти. Банкнотите са кредитни пари, обезпечени със златно или сребърно покритие, които се пускат в обращение от емисионната банка и задължително носят подписа на управителя и касиера на БНБ. Разпространението им е свързано с необходимостта от средство за всеобща обращаемост, което да смени златните монети.

Налагането на комунистическия режим в България след 9.IX.1944 г. води до промени в организацията на банковата система. През 1947 г. БНБ е национализирана и започва нейното преобразуване според комунистическата идеология и съветския стопански и икономически модел. Държавата монополизира правото на сключване на банковите сделки, съобразно наложената практика по време на комунизма. Монетосеченето също трябва да "допринася за укрепването и развитието на социалистическия начин на живот" (Нумизматичен наръчник 1982, 18). В средата на 60-те години на XX в. започва сеченето на възпоменателни и юбилейни монети. Първите съвременни юбилейни монети от златна и сребърна сплав са изработени през 1965 г. и са с лика на Георги Димитров. В периода след 1944 г. са сечени и юбилейни монети, както и банкноти в обръщение, чийто сюжет е свързан със значими събития, проведени в гр. Варна. Най-използваната тематика, изобразявана върху монетите още от античността и до наши дни, е свързана с архитектурата. Твърде разпространен сюжет върху монети и банкноти е изобразяването на различни обществени сгради, крепостни стени, храмове и др., които показват характерни особености на архитектурата в даден период.

Първото архитектурно изображение върху паричен знак в най-ново време свързано с Варна, е през 1962 г. върху банкнота от пет лева (**Обр. 1**). Тя е в обращение от 1.I.1962 г. до 31.XII.1996 г. Отпечатана е в Москва, СССР (www.bg-papermoney.com). Трябва да подчертаем, че през този период по-голяма част от банкнотите се печатат не в България, а в СССР. Размерът на разглежданата банкнота е 115/59 мм, форматът е хоризонтален. В страничното бяло поле има воден знак сърп и чук. На лицевата страна е изобразен държавният герб и надпис "Народна република България" и годината на издаване на банкнотата. На гърба на банкнотата се вижда курортът "Златни пясъци" с първите хотели, построени в края на 50-те години. Изборът не е случаен. Целта е курортът да бъде популяризиран както сред българските туристи, така и сред чуждестранните. Потвърждение за популярността му е изобразяването на една част от комплекса на банкнотата от пет лева. Хотелите, които са увековечени на банкнотата, са "Лазур", "Луна", "Бриз", "Хоризонт" и "Еделвайс", строени през периода 1957 – 1960 г. Пред тях се вижда част от плажната ивица, а в дясната страна на банкнотата е изобразена част

Обр. 1. *Банкнота 5 лв., 1962*

от стария мостик на "Златни пясъци". Хотелите "Лазур" и "Луна" са строени през 1957 г. (през 1997 г. "Луна" е реконструиран). И двата хотела са двуетажни, категория две звезди. Архитекти и на двата са Борис Янакиев и К. Оцетов. Хотел "Хоризонт" е строен през 1959 г. и е реконструиран през 1994 г. Той е триетажен, категория две звезди. Архитект е Коста Кожухаров. Другите два хотела –"Бриз" и "Еделвайс" са строени през 1960 г. И двата са категория две звезди, но "Бриз" е триетажен, а "Еделвайс" – четириетажен. Архитекти на "Бриз" са К. Яръмов и Сп. Вацов, а на "Еделвайс" – Георги Ганев. Когато се приема окончателният проект на банкнотата петте хотела да илюстрират новото строителство, "на Златните е било празник, радост и гордост." (Мандева, Владков 1997, 110). Припомняме, че до 1937 г. местността, където се намира сегашният курорт се нарича "Узун кум" ("Дълъг пясък"). Някога това място край морето представлява пуст и дълъг пясък, заобиколен от девствени гори. Известно е с огромния брой змии, единствените обитатели наоколо. От 1915 г. гората край Узун кум е предадена на варненската Община за нуждите на Варненското археологическо дружество. Първи инициатори за създаването на курорт там са братята Херман и Карел Шкорпил – основателите на дружеството. Те дават и наименованието "Златни пясъци" (Мандева, Владков, 1997, 16). В реч, произнесена по случай двадесетгодишнината на Варненското археологическо дружество (1921 г.) отбелязват, че местността е "идеално място за морски санаториум и летни жилища" (ИВАД, № 7, 1921). През 1931 г. ръководството на Археологическото дружество създава комитет, ръководен от Карел Шкорпил, в който влизат видни варненски общественици, архитекти, инженери и агрономи (Мандева, Владков 1997, 18). Целта на този комитет е да работи за преобразяването и облагородяването на местността и постепенното й превръщане в морски курорт. Макар и до Втората световна война "Златни пясъци" да не стават курорт, първите стъпки към осъществяването на тази идея вече са направени. За по-нататъшното развитие заслуга има както създаването на "Балкантурист" през 1948 г. (Мандева, Владков 1997, 27), така и постановлението на МС от 1.XII.1955 г. (Мандева, Владков 1997, 37). То предвижда в следващите две години, т. е. до 1957 г. да бъдат изградени първите два курортни комплекса край гр. Варна – "Дружба" – за 1000 легла и "Златни пясъци" – за 2000 (Мандева, Владков 1997, 37). На следващата, 1956 г. е утвърден градоустройственият план на гр. Варна и крайбрежието, и всъщност този акт поставя началото на строителството на комплекса (Мандева, Владков 1997, 30). Първият екип архитекти, който спечелва конкурса, е начело с Георги Ганев. Възприема се принципът на свободно пейзажно застрояване, т. е. всеки хотел се строи съобразно собствената си среда и съобразно природните особености на местността. До края на лятото на 1957 г. са построени първите осем хотела (Мандева, Владков 1997, 48). В следващите няколко години са построени нови хотели, заведения и спортни съоръжения, поща, магазини, гараж и др. съоръжения, обслужващи курорта. Хотелите и административните сгради са сравнително малки, ниски, главно двуетажни и триетажни и на фона на сегашното строителство изглеждат семпли. За времето си, обаче, те са модерни сгради, в които са използвани последните нововъведения в българската архитектура, съответстващи на новото европейско курортно строителство. Именно поради тези причини тогава се прави изборът на банкнотата от пет лева да присъстват първите пет хотели, които се превръщат в символ на модерния за времето туризъм.

Първата монета в най-ново време с варненски сюжет е от 1975 г. (**Обр. 2**). Тя е свързана с проведения във Варна две години по-рано Десети Олимпийски конгрес. Тогава председател на Българския олимпийски комитет е ген. Вл. Стойчев, по чиято инициатива България става домакин на този форум. Първоначално е предвидено конгресът да се състои в столицата, но тогавашния председател на МОК лорд Килинин не одобрява предложените за целта зали в София (Дворецът през погледа на... 2003, 48). Неговото мнение е, че необходимите условия за провеждането на форума има варненският Дворец на културата и спорта (ДКС). Така Дворецът става домакин на едно от най-често спо-

Обр. 2. *Юбилейна монета от 1975 г., посветена на Десетия олимпийски конгрес*

менаваните събития в средите на олимпийското движение, още повече че Десетият олимпийски конгрес се провежда през 1973 г. за първи път след 43-годишно прекъсване. За ознаменуването му през 1975 г. България отсича сребърна монета от десет лева в тираж 50 000. Теглото ѝ е 30 г, диаметърът 40 мм. Авторите на художествения проект са Г. Чапкънов и Ст. Ненов. По страничния ръб на монетата (гурт) е изписано допълнителното мото на олимпийското движение, прието на Десетия конгрес във Варна "Спортът – за един мирен свят". На тази монета е изобразена уникална композиция, срещана за първи път в световната нумизматика (Божков, Пейков 1988, 118). Върху юбилейната монета е гравирано изображението на антична монета, която също е със спортен сюжет – двама борци в борбена хватка.

Втората монета с варненски сюжет е от 1987 г. (**Обр. 3**). Тя е юбилейна и е от 2 лв. Сечена е в Монетния двор в София по повод XIII световно първенство по художествена гимнастика, проведено през същата година в Двореца на културата и спорта, Варна. Дворецът два пъти е домакин на световните първенства по художествена гимнастика – през 1969 г. и през 1987 г. Преди първенството от 1987 г. се прави разширение на сградата според изискванията на Международната федерация по художествена гимнастика. През есента на 1987 г. маркиз

Обр. 3. *Юбилейна монета от 1987 г., отсечена по повод XIII световно първенство по художествена гимнастика*

Самаранч, президент на МОК, открива в ДКС XIII световно първенство по художествена гимнастика (Дворецът през погледа на… 2003, 60). Теглото на монетата е 11 г, диаметърът ѝ е 30 мм, тираж 300 000. Художественият проект е на Ст. Ненов. На лицевата страна е изобразена сградата на ДКС, с надпис "Народна република България, 1987", а над сградата стои девизът на олимпийското движение "Спортът за един мирен свят". На опаковата страна има надпис "XIII световно първенство по художествена гимнастика, Варна" и гимнастичка с лента.

Фактът, че за период от 30 години има отпечатана една банкнота и отсечени две монети, свързани с най-новата история на Варна, подчертава националната значимост на града като курортен и архитектурен център.

ЛИТЕРАТУРА:

Аврамов 1999: Р. Аврамов. 120 години БНБ 1879–1999. С., 1999.

Божков, Пейков 1988: Хр. Божков, В. Пейков. Монети и монетосечене през вековете, С., 1988.

Дворецът през погледа на… 2003: 35 години Дворец на културата и спорта Варна. В., 2003.

Мандева, Владков 1997: В. Мандева, Л. Владков. Златният курорт на България. 40 години "Златни пясъци" – факти и спомени. В., 1997.

Мишев 1982: Л. Мишев. Български банкноти 1885–1974. С., 1982.

Нумизматичен наръчник 1982: Нумизматичен наръчник, свитък 5. С., 1982.

BILLETS DE BANQUE ET MONNAIES JUBILAIRES AVEC DES SUJETS DE VARNA
(A PARTIR DU FOND DE LA SECCION " HISTOIRE CONTEMPORAINE" DU MUSÉE RÉGIONAL HISTORIQUE – VARNA)

Tinka BOZOVA, Zlatka ANTOVA

(Résumé)

Le sujet de la communication englobe la période après la deuxième moitié du XX s. La collection comporte des billets de banque , mis en circulation pendant les années 40 du XX s. jusqu'à nos jours. On envisage particulièrement l'émission 1962 de 5 leva ("Sables d'Or") et de 10 leva ("Usines de Devnja") de même que la monnaie en argent jubilaire de 10 leva, émission 1975 ("X Congrès olympique, Varna").

ПАРИТЕ НА ПРЕХОДА – ЕДИН ВЪЗМОЖЕН ПРОЧИТ

Соня ПЕТРОВА

Боравейки с парите, ние не забелязваме "нематериалната" им природа. Казват, че същността на парите е в това да имат значение. Парите са символичният посредник в размяната на ресурси в обществото. Наред с властта и информацията те са "конвертируем инструмент" в набавянето, преразпределението и трупането на ресурси от всякакъв тип. От икономическите учения помним, че парите са стоката, възприета за всеобщо средство за размяна, чрез която всички други стоки и услуги придобиват цена.

Начинът, по който човек всекидневно говори и мисли за парите, е твърде различен от езика на икономистите и финансистите. Във всекидневните ни отношения парите присъстват предимно с други значения и смисъл (Сотирова 1999, 55).

Парите дразнят сетивата, те "миришат" или "не миришат", изпитват "ограничена" потребност от тъмнина или от излагане на светло. Ако е вярно, че парите са част от човешкото всекидневие поне от 2 500 години, то те са една от най-старите универсалии, структуриращи мисленето и поведението ни. Отношението към парите е комуникативен акт. Символизмът на парите се разгадава от антрополози и психолози чрез личностните роли и социалните групи в микросоциалния контекст на поведението. Начинът на говорене за пари е културно дефиниран (Сотирова 1999, 56).

За голяма част от хората е странно инвестирането на средства в отдавна забравени и нямащи никаква покупателна стойност пари. Но това изобщо не е така. Излезлите от обращение книжни пари са едно много ярко доказателство за финансово-икономическото състояние на страната за времето, когато са били в обращение. Те носят в себе си разкоша и бедността, богатството и краха, радостта и мъката на много човешки съдби (Сотирова 1999, 56).

Наред с изброените по-горе факти книжните пари са и произведения на изкуството, тъй като в повечето от тях откриваме репродукции на много известни наши художници, ликовете на видни личности. За нас старите книжни пари са движими паметници на културата.

Не трябва обаче да се мисли, че под наименованието книжни пари трябва да разбираме само банкноти. При военновременна ситуация или при значителна инфлация, наред с банкнотите в обращение се пускат и "касови бонове". Банката, която ги издава, гарантира тяхното покритие с цялата си дейност. В България по време на Първата световна война се пускат такива бонове. Други книжни пари са "държавните съкровищни бонове". Те също се пускат в обращение при остър недостиг на средства. Те са с определен срок на валидност и върху тях се начислява лихва. В България тези бонове се пускат през Първата и Втората световни войни, а последните такива бонове са изтеглени от обращение през 1948 година (www.Gallery of Bulgaria, български банкноти).

След политическите промени от 1989 г., БНБ спешно подготвя банкноти с номинал 50, 100 и 1000 лева. Технологичният срок за изработването на една банкнота е 7 месеца. Първите два номинала са одобрени за печат още през април 1990 г. От тях в обращение обаче влиза само зелената на цвят банкнота от 50 лева, която е отпечатана по бързата процедура в "Гознак", СССР (**Обр. 1**). Тя контрастира рязко с останалите банкноти, които са в обращение по това време. За нейната направа са ползвани готови матрици на винетки и орнаменти. Това е причината тази банкнота да има толкова лоша художествена стойност и поразителна прилика със съветските рубли. Това впрочем е послед-

Обр. 1. *Петдесет лева, 1990 г.*

ната банкнота, върху която стои надписът Народна република България. На нея е изобразена Патриаршията във Велико Търново (Каталог на българските банкноти 1999, 103).

Банкнотата с номинал 100 лева е с изображение на Мадарския конник, а тази с 1000 лева е с Рилския манастир. Явно БНБ е изискавала в дизайна да бъдат включени културно-исторически паметници. Столевовата банкнота е разработена в лилаво-кафявата гама. За хилядарката не е правен образец, а само проект. Тя е трябвало да бъде издържана в синята гама. В крайна сметка серията от банкноти, с изключение на тази от 50 лева, не вижда бял свят, тъй като след смяната на политическия режим петолъчката и останалите атрибути в изображението стават неактуални. Вместо това в обращение тогава са пуснати монети от 10, 20 и 50 лева (Капитал 2003, 9 – 11).

"Смяна на режима – смяна на парите"

"Със своите номинали, дизайн и стилистика банкнотите отразяват различни периоди в развитието на държавата, промените в нейното устройство, икономика, земеделие, култура и други. Те са част от символиката на държавността и по уникален начин пренасят историческата и културната памет на държавата", четем в Каталога на българските банкноти, издаден по случай 120-годишнината на БНБ. Това твърдение е вярно, но не изчерпва напълно истината за българските пари. Банкнотите, както всички останали документи на времето, съдържат подбрани изображения и символи. Целта на всяка власт е чрез парите да формира определени послания (Каталог на българските банкноти 1999, 6).

В историята на българските пари нерядко се забелязва и стремеж към използването на банкнотите за чисто пропагандни цели. Практиката е всяка смяна на политическия режим да бъде следвана от парична реформа. Това е причина за разностилието в българското банкнотопроизводство.

След краха на системата и установяването на демокрация е сложено началото на тенденция на завръщане към културната и историческата идентичност на страната.

По-сериозен опит за разчупване на соцтрадициите и привнасяне на модерност в българските пари са банкнотите от периода 1991 – 1994 г., отпечатани в Gieseke & Devrient, Лайпциг. При тях за първи път е заложено на по-изчистени изображения, дело на художника Антоний Иванов. Той е завършил художествен дизайн в СССР и концепцията му за серията банкноти е кръгова композиция, като реже бялата линия на банкнотите.

В банкнотите от посткомунистическата ера се прави опит да се възстанови връзката с културната и националната идентичност. Залага се на исторически личности, свързани с националноосвободителните борби и културния разцвет на нацията. Всички те, включително с номинал 1000 лева, са замислени като една серия банкноти, наречена "Възрожденски личности".

Високите темпове на инфлация в периода 1991 – 1997 г. не дават възможност за провеждане на последователна емисионна политика на БНБ. Заради стремглавия ръст на цените и обезценката на лева по времето на Жан Виденов (1996 – 1997 г.) емисията е допълнена с нови номинали от 2 000, 5 000 и 10 000 лева. Това нарушава художествения замисъл, вложен в българските пари и води до парадоксално степенуване на авторитетите върху банкнотите. Стигна се дотам Васил Левски да стои върху банкнотата от 1 000 лева, а върху двойно по-голямата по номинал банкнота от 2 000 лева да е изобразен Кольо Фичето (Капитал 2003, 11).

Тази емисия ще бъде запомнена и с много качествената изработка на банкнотите от по-високите номинали. Поради това немалка част от тях и до днес се използва от измамници в чужбина, които се опитват да ги обменят срещу местни валути (Капитал 2003, 10 – 11).

Освен всичко друго банкнотите имат и образователна функция, тъй като популяризират личности и събития, които публичната памет е забравила. Но намирането на оригинал или на достатъчно материал за създаването на портрета винаги е проблем при производството на една банкнота. Интерес представлява фактът, че д-р Петър Берон никога не се е снимал и има само един единствен негов портрет, на който лицето му почти не се вижда – този с баретата. Затова портретът на банкнотата е правен по барелефа му в Прага.

От 1 юли 1993 г. БНБ пуска в обращение нова емисия разменни монети с номинална стойност 10, 20 и 50 стотинки и 1, 2, 5 и 10 лева. Основен мотив на лицевата страна на първите е релефното изображение на лъв върху каменна плоча (XI – XII в.), открита в района на Стара Загора и текстът "Република България". На гърба на монетите са изписани номиналът – цифром и словом, годината на емисията "1992" и са

изобразени слънце и риба – езически и християнски символи. Гуртът на монетите е назъбен (Ликов 1992).

Основен мотив на лицевата страна на монетите с номинална стойност 1, 2, 5 и 10 лева е изображението на Мадарския конник – скален релеф от началото на VIII в. и текстът "Република България". На гърба на монетите са изписани отново номиналът цифром и словом, годината на емисията "1992" и са изобразени слънце и риба. Гуртът на монетите е назъбен. Особено впечатление прави шрифтът върху 2 и 5 лева. Той е немски, олекотява образа и създава усещането за ефирност и въздушност (www.Gallery of Bulgaria).

Монетите са с фундаментално предимство пред банкнотите – имат практически неограничен живот и не се налага непрекъснатата им подмяна заради износване (Капитал 2003, 138–141).

До 8 май 1997 г. БНБ пуска в обращение десет банкноти с номинална стйност 20, 50, 100, 200, 500, 1000, 2000, 5000, 10000 и 50000 лева. Всички банкноти съдържат защитни елементи като микротекст, воден знак, антикопирен елемент, холограмна антикопирна ивица, осигурителна метална нишка и знак за слепи граждани.

"Демократична"

Емисия 1991 г.

Номинал 20 лева – формат 119/59 мм, хоризонтален, основен цвят син (**Обр. 2**).

На лицевата страна е изобразена фреската от Боянската църква, представяща севастократорица Десислава (XI в.). Севастократор Калоян и неговата съпруга Десислава са били ктитори, с чиято помощ е изградена и изписана черквата. По стар черковен обичай техните потрети са изписани в храма. На обратната страна на банкнотата е изобразена самата Боянска

Обр. 2. *Двадесет лева, 1991 г.*

църква.

Тази банкнота си остава единствената българска банкнота с образа на жена, един от най-забележителните портрети в средновековното ни изкуство, ако не се броят няколкото безименни гроздоберачки, розоберачки и тютюноберачки, които са се появявали върху парите ни.

В обращение от 1 ноември 1992 до 31 юли 1998 г. (Каталог на българските банкноти 1999, 104).

Емисия 1992 г.

Номинал 50 лева – формат 125/62 мм, хоризонтален, основен цвят виолетов (**Обр. 3**).

Обр. 3. *Петдесет лева, 1992 г.*

На лицевата страна е изобразен Христо Г. Данов (1828 – 1911), един от първите издатели и печатари на българското Възраждане. Благодарение на него много книги и учебници стават достъпни за по-широки слоеве от населението, поради което той е наречен "баща на българското книгопечатане". На обратната страна на банкнотата е изобразена неговата печатарска преса.

В обращение от 1 ноември 1992 до 31 юли 1998 г. (Каталог на българските банкноти 1999, 106).

Емисия 1991 г.

Номинал 100 лева – формат 131/65 мм, хоризонтален, основен цвят кафяв, жълт (**Обр. 4**).

На лицевата страна е изобразен Захари Христович Зограф (автопортрет) – най-изтъкнатият живописец на черкви и манастири по време на българското Възраждане през XVIII в. Обратната страна на банкнотата показва една от творбите му, наречена "Колелото на живота", която той рисува на външната стена на църквата в Преображенския манастир. Колелото е съставено от 4 окръжности, разположени една в

Обр. 4. *Сто лева, 1991 г.*

друга, като в централната е изобразена Съдбата, следващата съдържа имената на месеците, третата – имената на 4-те сезона, а последната – периодите в човешкия живот (отрок, дете, юноша, младеж, мъж, старец и смърт). Захари Зограф разполага четирите кръга по такъв начин, че всеки три месеца да отговарят на един сезон, а всеки сезон да отговаря на определен период в човешкия живот. Например декември, януари и февруари отговарят на зимния сезон, който пък съответства на човешката старост и смъртта.

В обращение от 1 ноември 1991 до 31 декември 1999 г. (Каталог на българските банкноти 1999, 105).

Емисия 1992 г.

Номинал 200 лева – формат 137/68 мм, хоризонтален, основен цвят кафяв (**Обр. 5**).

На лицевата страна е изобразен Иван Вазов (27 юни 1850 – 22 септември 1921), най-изтъкнатият български писател на всички времена, патриархът на българската литература. Неговите стихотворения и поеми – особено

Обр. 5. *Двеста лева, 1992 г.*

"Избавление" (1878), "Епопея на забравените" (1881 – 1884) и "Сливница" (1886) разказват за историческите трудности и героизма на българския народ в борбата му за освобождение от османска власт. Неговият международно известен роман "Под игото" (англ. превод 1894) описва живота няколко години преди Освобождението на България (1878).

Вазов се заселва в София през 1889 година, избран е за народен представител през 1894 г. и е назначен за министър на просветата през 1897 – 1899 г., като същевременно продължава да пише стихове и драми. Пиесите му, особено "Към пропаст" и "Борислав" доминират на софийските театрални сцени за повече от десетилетие. На обратната страна на банкнотата е изобразена лира – символ на необикновения поетичен дар, талант и вдъхновение на поета и литературната награда, връчена му през 1895 г.

В обращение от 1 ноември 1992 до 31 декември 1999 г. (Каталог на българските банкноти 1999, 107).

Емисия 1993 г.

Номинал 500 лева – формат 143/71 мм, хоризонтален, основен цвят зелен (**Обр. 6**).

Обр. 6. *Петстотин лева, 1993 г.*

На лицевата страна е изобразен Добри Христов (1875 – 1941), един от най-изтъкнатите български композитори на XX в. На обратната страна е представена сградата на Варненската опера, морски вълни, чайки.

В обращение от 1 ноември 1993 до 31 декември 1999 г. (Каталог на българските банкноти 1999, 108).

Емисия 1994 г.

Номинал 1000 лева – формат 149/74 мм, хоризонтален, основен цвят зелен (**Обр. 7**).

На лицевата страна е изобразен Васил

Обр. 7. *Хиляда лева, 1994 г.*

Левски (1837 – 1873), най-великият борец за освобождението и независимостта на България от Османската империя, наречен "Апостолът на свободата". Много години Левски кръстосва цяла България, организирайки тайни революционни комитети и криейки се от турските власти. Заловен от турците през 1872 г., той бива съден и обесен в София на 19 февруари 1873 г. На лицевата страна на банкнотата е и литографията на Г. Данчов "Свободна България" – жена със знаме в ръка и лъв до нея – символи на независима и свободна България, както и безсмъртната фраза на Апостола: "Ако спечеля, печеля за цял народ, ако загубя, губя само мене си", израз на неговата жертвоготовност за свободата на България. На обратната страна на банкнотата са изобразени паметникът, построен на лобното място на Левски в София, Евангелието, кръстът, камата и пищова, над които се заклеват революционерите, постъпващи в тайните комитети на Апостола, а курсивният текст е клетвата, произнасяна от тях.

Автор на проекта за банкнотата е Кирил Гогов. Той е автор и на всички следващи проекти до деноминацията. Завършил Художествената академия в София и се счита, че е специалист по шрифтовете.

В обращение от 1 ноември 1994 до 31 декември 1999 г. (Каталог на българските банкноти 1999, 109).

Любопитното е, че банкнотите от 1000 лева носят подписите на трима последователни управители на БНБ. Отпечатаните през 1994 г. банкноти са подписани от Тодор Вълчев, а тези от 1996 г. от Любомир Филипов. Дизайнът на двете банкноти е един и същ, но е добавена холограмна ивица. Година по-късно отново е отпечатан тираж със същия номинал и дизайн, но на банкнотите вече стои подписът на Светослав Гаврийски, а холограмната ивица отново е махната. Смяната на един технически параметър с друг се счита за нова емисия. Така може да се говори за три различни емисии с един и същ номинал. Това е първата българска банкнота, отпечатана в новосъздадената печатница на БНБ. "Тогава инфлацията беше толкова голяма, че холограмната ивица струваше повече от номинала на банкнотата. Затова и се реши да бъде махната защитата", коментира източник на централната банка (Капитал 1999, 82 – 84). Премахването на интаглио печата е още едно доказателство за това, че говорим за три различни емисии с един номинал.

"Инфлационна"

Емисия 1994 г.

Номинал 2000 лева – формат 155/77 мм, хоризонтален, основен цвят син.

На лицевата страна е изобразен Никола Фичев (1800 – 1881), известен като Кольо Фичето – най-изтъкнатият български архитект на XIX в. Лицевата страна представя някои от проектите му, като покрития мост в Ловеч. На обратната страна на банкнотата е църквата "Св. Троица" в гр. Свищов и мостът при гр. Бяла, някои други проекти и чертежи на Кольо Фичето, както и извадки от негови книги с изчисления. Тази банкнота е първата, която носи антикопирна ивица на лявата лицева страна – разноцветна лента, цветовете на която се сменят в зависимост от ъгъла, под който се наблюдава банкнотата.

В обращение от 21 ноември 1994 до 31 декември 1999 г. (Каталог на българските банкноти 1999, 110).

Емисия 1996 г.

Номинал 5000 лева – формат 161/80 мм, хоризонтален, основен цвят червено-виолетов.

На лицевата страна е изобразен Захари Стоянов (1851 – 1889), изтъкнат борец срещу османското иго и същевременно един от най-известните български писатели на XIX в. И на двете страни на банкнотата се съдържат факсимилета на страници от "Записки по българските въстания", които разказват за впечатленията му от прякото участие в бунтове срещу Османската империя. Обратната страна на банкнотата изобразява паметника на Съединението в Пловдив, автор на който е скулпторът Величко Минеков. Като такъв той предявява претенции за авторски права.

В обращение от 17 юни 1996 до 31 декември 1999 г. Същият дизайн, но без холограмна

ивица е използван и за емисия 1997 г. (Каталог на българските банкноти 1999, 111).

Емисия 1996 г.

Номинал 10 000 лева – формат 167/80 мм, хоризонтален, основен цвят кафяв, червен, зелен (**Обр. 8**).

Обр. 8. *Десет хиляди лева, 1996 г.*

Банкнотата е издадена на 9 декември 1996 г. и е последната от стила, наложен през 1991 г. Лицевата страна изобразява Владимир Димитров-Майстора (1882 – 1960), един от най-изтъкнатите български художници, който майсторски е успял да предаде живописността на българската природа и на селския живот. За фон на лицевата страна служи Националната академия на изкуствата, която отпразнува своя стогодишен юбилей през 1996 година. Компилация от различни негови творби е показана на обратната страна на банкнотата: интерпретация на картина "Българската Мадона" на фона на растения в центъра, фрагменти от някои рисунки и скици на Майстора отляво и факсимиле на ръкопис с подписа на художника под него. Това сборно изображение се налага, за да се избегнат евентуални претенции от страна на наследниците му за авторски права.

В обращение от 9 декември 1996 до 31 декември 1999 г. (Каталог на българските банкноти 1999, 112).

Емисия 1997 г.

Номинал 10 000 лева – формат 112/62 мм, хоризонтален, основен цвят маслено зелен (**Обр. 9**).

В началото на 1997 година БНБ издава нова 10 000-левова банкнота, която е вкарана в обращение едновременно с тази, пусната на 9 декември 1996 г. Лицевата страна на новата банкнота изобразява д-р Петър Берон (1799–1871), учен и просветител на XIX в., основоположник на модерната система в българското образование, съставител на първия български буквар, "Рибен буквар" (наречен така, защото на заглавната страница е изобразен кит), издаден през 1824 г. Учебникът съдържа информация върху широки теми, някои от които са граматика, естествени науки, математика, анатомия и история, както и въведение към т. нар. Бел-Ланкастърска метода на обучение. На лицевата страна на банкнотата е изобразена и заглавната страница на помагалото. Обратната страна показва рисунки и изображения от буквара, между които има секстант, телескоп и графично представени фазите на луната.

Обр. 9. *Десет хиляди лева, 1997 г.*

В обращение от 27 октомври 1997 година до 31 декември 1999 година (Каталог на българските банкноти 1999, 113).

Емисия 1997 г.

Номинал 50 000 лева – формат 120/66 мм, хоризонтален, основен цвят сив, виолетов (**Обр. 10**).

Обр. 10. *Петдесет хиляди лева, 1997 г.*

На 8 май 1997 г. БНБ пуска в обращение банкнота от 50 000 лева. Лицевата ѝ страна изобразява скулптурите на светите братя Кирил и Методий пред Народната библиотека "Св. Св. Кирил и Методий" в София. Двамата братя са създатели на глаголицата и кирилицата, двете славянски азбуки, които са приети за използване първо в България през IX в. Св. Св. Кирил и Методий са патрони на просветата и културата. През 1985 г. папа Йоан Павел II ги провъзгласи за "покровители на Европа". Няколко композиции от буквите на глаголицата и кирилицата и извадки от ръкопис на Черноризец Храбър (X в.) служат за фон на лицевата страна. На обратната страна на банкнотата са представени архитектурни образци и паметници от древните български столици Плиска и Преслав, както и факсимиле на "История славянобългарская" от Паисий Хилендарски (1722 – 1773).

В обращение от 8 май 1997 до 31 декември 1999 година (Каталог на българските банкноти 1999, 114).

Средната продължителност на "живот" на банкнотите с нисък номинал е от 3 до 6 месеца. Останалите банкноти "живеят" около година. Затова пък монетите са почти вечни. След "смъртта" на банкнотите усещането за тяхното очарование запазват само нумизматите и бонистите (Тодорова 2002, 41).

След деноминацията на българския лев от юли 1999 година, когато 1000 стари лева се разменят за един нов лев, БНБ обяви изтеглянето на всички банкноти и монети в обращение преди тази дата. От 1 януари 2000 година старите пари в обращение не са официално платежно средство (Годишен отчет на БНБ, 2001).

Направеният обзор на парите на прехода към демократично общество в България показва художествените търсения на времето, стремежа за утвърждаване на национално значими личности от нашата възрожденска история и популяризирането на приноса им към националната ни идентичност. Със своите номинали, дизайн и стилистика те отразяват промените в държавата, в икономиката, земеделието и културата. Те са част от символиката на държавността и по уникален начин пренасят историческата и културната памет на българския народ (Каталог на българските банкноти 1999, 6).

Според експертите българските банкноти също трябва да извървят път на хармонизиране с европейските. Практиката в еврозоната е да се слагат наднационални символи върху банкнотите. Ето защо е добре отсега да се налагат по-абстрактни символи върху българските книжни пари (Капитал 2003, 12).

ЛИТЕРАТУРА:

Божилов 1983: К. Божилов. Шарени хартийки. С., 1983.

Годишен отчет на БНБ 2001: Годишен отчет на БНБ 2001, С., 2001.

Капитал 2003: Каквато е властта, такива са и парите – в. Капитал, 1 – 9 май 2003.

Каталог на българските банкноти 1999: Каталог на българските банкноти. С., 1999.

Ликов 1992: Г. Ликов. Българските монети (каталог). С., 1992.

Сотирова 1999: Д. Сотирова. Лудостта пари. – в. Капитал, 3 – 9 юли 1999.

Тодорова 2002: М. Тодорова. Усещане за пари. – сп. Тема, 48, 2002, 38 – 40.

www.Gallery of Bulgaria

LES BILLETS DE BANQUE DE LA PÉRIODE DE TRANSITION – UNE LECTURE POSSIBLE

Sonja PETROVA

(Résumé)

On a fait un examen des billets de banque et des pièces de monnaie bulgares apparues et mises en circulation en 1990–2000. A la base des images de personnalités illustres, de monuments architecturaux et historiques et d'autres, y figurant, l'auteur cherche la dynamique des valeurs de l'état bulgare pendant la période de transition.

"А МОЖЕХА ДА БЪДАТ И ТАКИВА ..." НЕОСЪЩЕСТВЕНИ ИДЕИ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ МОНЕТИ И БАНКНОТИ

Инес ЛАЗАРОВА

Има множество теории и определения за произхода, същността и функциите на парите. Тяхното формулиране е в резултат на мултидисциплинарните опити за максимално точно и ясно описване на нещо, което е част от нашето ежедневие. Под "пари" днес ние разбираме най-вече банкноти и монети. В античността, преди тяхното изнамиране, човечеството е използвало стоки, изпълняващи едно от основните им свойства – да са всеобщ еквивалент, да са обичайна практика, приемана въз основа на всеобщото съгласие на обществото.

В съвременния български език думата "пара" е заета от наименованието на сребърна турска монета от XVII в. Понятието "пари" не е еднозначно. То зависи от гледната точка, която изследователите приемат. Парите могат да бъдат описвани като знаци, като специфичен вид стоки за размяна, като символ на власт и държавен суверенитет. Могат да бъдат свързвани с автономия, национална идентичност, присъединяване или подчиненост, с бедност и инфлация, богатство и просперитет, с банкрут и печалба. Днес парите са и символ, и знак, и духовност, и културно-исторически паметник, и институция.

През настоящата година ще отбележим 125-годишнината от учредяването на националната ни валута и 120-годишнината от отпечатването на първата българска банкнота. Вярно, че това сякаш е едва вчера спрямо далечната 1661 г., когато в Швеция основателят на "Стокхолмсбанко" Йохан Палмструх пуска в обращение първата емисия банкнота, предизвикала инфлация и скандал. Но нека си припомним и колко време не е съществувала българската държава и че пълното емисионно право, т. е. освен сеченето на монети да се отпечатват банкноти, националната ни банка получава чак шест години след своето основаване. Още тогава – през въпросната 1885 г. – със Закон за реформиране на Българската народна банка, залягат някои принципи, валидни и до днес при емитирането на банкнотите. Това са чл. 96, регламентиращ, че върху банкнотите стоят подписите на Управителя и Касиера; чл. 103, че скъсаните банкноти се заменят с нови и изгарянето на изтеглените от оборота става в присъствие на комисия.

Догодина ще отбележим и 125-годишнината от пускането в обращение и на съвременните български монети, които за век и четвърт съществуване са се разроили в толкова много емисии, проби, качества и куриози, че става все по-трудно детайлното им познаване.

Каталозите, публикациите и малкото специализирана литература, рядко се занимават с непусканите в обращение български монети и банкноти от времето на третата българска държава до наши дни. Почти не са разглеждани причините, поради които това не се е случило; не са анализирани търсенията, сполуките и несполуките в дизайна; не е обяснено защо точно определени варианти са подбрани, а други са отпаднали. Вярно е, че образците за такъв тип проучване са малко на брой и липсват в държавните музейни колекции, макар те да са източник за най-пълното описване на емисиите. Малко са и архивните документи за такова попълно проучване, разпиляни не само у нас, но и по света из монетни дворове и печатници за ценни книжа.

В тази насока на проучванията възниква друг интересен проблем от морално естество. Как да обясним присъствието на проби, образци и непускани монети в частните колекции? Те, по смисъла на закона, все-още не са пари, пуснати в обращение, за да се разпространяват чрез банковите каси. Те са "нещо", което е собственост на емисионния институт. Как тези артефакти са попаднали в частни ръце? Замисля ли се днешния колекционер, публикуващ дори името си без угризения, че притежава откраднатa частица от общата ни икономическа история? Защо стигнахме до падението на националния дух да бъдат обрани 50-годишни проекти за български банкноти от апартамента на тяхната авторка – първата и единствената жена-художник на банкноти и същите тези проекти да се предлагат за продан "под масата"? И тъй като говорим за "Банкнотите и монетите – възможни прочити" трябва да отчетем: "Е, има и такъв прочит за парите, свързан с моралните устои на българина!"

Остава ни за утешение обяснението, че от Освобождението до 1952 г., когато е основаван монетния двор, българските монети са отсичани в дванадесет чужди монетни двора. Банкнотите, с малки изключения, до заработването през 1997 г. на Печатница на БНБ също са печатани извън страната. Това обяснява непълнотите в документацията при описание на възлаганията. Така, вероятно, някои от проектите, както и единични екземпляри и образци на монети, са попаднали по някакъв начин в частните колекционери, понякога чрез проведени аукциони, друг път направо от колекциите на съответен монетен двор или печатница.

Този нов прочит на въпросите, свързани с парите, поставя в общественото пространство въпроси за дискусия, как съвременният български колекционер, изследовател и музеен специалист опазват и популяризират културно-историческото наследство, принадлежащо на целия ни народ? Дали тези неродени пари, останали под формата на проекти, проби и образци са еднакво ценни за средния европеец и за българина? Как се противопоставят и си сътрудничат финансовите възможности и научното познание? Защото възможността нашите банкноти и монети да са изглеждали и днес да са такива, каквито знаем, са показател не само за художествените търсения, вкусове, модни тенденции в определена епоха, но и за изграждането, съществуването и трайното утвърждаване на националния ни пантеон от личности и събития.

Малцина от изследователите отбелязват куриозния факт, че първите български монети и банкноти не са емитирани по първите проекти, грижливо подготвяни за тях. Разработените проби през 1880 г. за разменни монети, познати като "медните сантими" не са послужили за прототип на първите ни разменни монети, емитирани през следващата година. Днес те са притежание на частни колекционери и понякога са включвани в нумизматичните каталози, наравно с монетите от последвалите редовни емисии.

Проектите за първите български банкноти също не са използвани при отпечатването на първата емисия, поради кратките срокове. Българската народна банка е разполагала едва с 6 месеца от решението за отпечатване до пускането им в обращение. Дори в самия емисионен институт банкнотите с номинал 20 и 50 лева от 1885 г. са считани за "временни". Чак след две години – през 1887 г. – този проект е реализиран, но вече като 100-левова банкнота, считана за "постоянна".

Макар да са били обменяеми в злато, а по-късно и в сребро, българските банкноти до времето на войните не са приемани лесно от населението. Както пише К. Иречек: "Хартийните пари имат слаб отклик в страната, при малката грамотност в народа и при печалните изпитания от злополучните турски каймета в последните години преди освобождението." Страхът е подтиквал българина да се обръща повече към монетите, а това води до повече емисии от тях. Затова в тази част от историята на парите има много повече проби и образци на непускани в обращение монети, отколкото на непускани в обращение отпечатани банкноти. Монетните проби, варианти и въобще уникати, са сравнително по-добре описани. Самите притежаващи ги колекционери и аукционни къщи, са се потрудили да бъде събран допълнително материал за тях. Имаме данни за двата варианта сантими от 1880 и 1887 г. Разпространени и познати сред колекционерите са пробите, изработени от месинг, на златните монети на Фердинанд, емисия 1912 г. Описани са пробите от Виена на монетите от 10 и 20 стотинки, емисия 1917 г., изработени от мед-никел вместо цинк, както е редовната емисия.

Има достатъчно информация за това как т. нар. Бирмингамска емисия от образци на 1 и 2 лева, емисия 1923 г., са продадени на аукцион през 90-те години от самия монетен двор-производител. Единичните бройки на 5 и 10 лева, емисия 1930 г., с неодобрения дизайн, които нямат дори маркировката "образец" или "проба", ги прави скъпоструващи екземпляри за колекционерите.

Няколко са и описаните проби и образци на разменни монети от 50-те и 60-те години, подготвени в българския монетен двор. През 80-те години има няколко монети, които са с

различни метални проби или са варианти на редовни емисии, а има и спекулативни емисии, т. нар. "пиратски", които, въпреки тиражи от около 2000 броя, не са законно платежно средство. Куриозното при тях е, че дизайнът им е одобрен в БНБ, но политически фактори – бойкот на Олимпиадата в Лос Анжелис, са наложили да не бъдат обявени за редовни платежни средства и признати и разпространявани от емисионния институт.

В изложбата "А можеха да бъдат и такива..." са представени не описаните по-горе познати проби и образци, а още по-суров материал – проекти от анонимни конкурси и инструменти за отсичане на образци. Този познавателен за емисиите подход ни е подсказан от изложбата, организирана от БНБ през 1992 г., след проведен в същата година анонимен конкурс. Към проектите за първите от периода на по-демократичното ни развитие разменни монети бе проявен изключителен интерес. Публиката можа да се запознае с вариантите, от които Българската народна банка е избрала дизайн. Резултатът беше, че в общественото пространство липсваха каквито и да е критики относно оформлението на новите монети от емисия 1992 г.

В изложбата "А можеха да бъдат и такива ..." е отделено малко повече място на проектите за банкноти. Те са почти непознати, тъй като в повечето случаи не са стигали до фаза "печатен образец", която представлява интерес за колекционерите. В последните години Българската народна банка ги популяризира чрез своите календари, посветени на дизайна на парите.

Друга причина за преобладаващо присъствие на тези проекти в изложбата е предстоящото ни включване към европейската валутна система, в която банкнотите с българска национална символика ще са само исторически спомен. Така ще трябва да боравим с банкноти, лишени от народностната ни идентичност. Автоматично ще отпаднат въпросите за избор на лица върху бъдещите банкноти. Този избор е мотивиран ценностно да утвърждава дадената личност, но и цели популяризирането на даден политически, културен или научен възглед. Парите, с дизайна си, служат не само за национален идентификатор, но и за своеобразна национална спойка. Това обяснява категорично защо не са одобрени в централната банка проектите на фирмата "Бредбъри и Уилкинсън", изпратени услужливо, без обявен конкурс, за бъдещи банкноти от емисия 1916 г. Пък и в първоначалните намерения на БНБ за тази емисия се е наблягало повече на техническите изисквания за специфичен печат, отколкото на дизайна.

Потвърждение за това, че парите са национален идентификатор вън и вътре в дадена страна, е политиката на БНБ в следвоенната емисия банкноти от 1922 г. Обявен за пръв път е търг, а не пряко договаряне. Целта е да се избере максимално изгодната оферта при много добро художествено оформление. Затова се провеждат цели три етапа на търга. Решаващи се оказват не толкова цената, колкото предлагания дизайн. За това и в представяната изложба "А можеха да бъдат и такива..." са представени най-много проекти именно за тази емисия. Мнозина художници са се опитали да пресъздадат атмосферата на българското село. Често това е постигано дори куриозно, с представянето на средновековни замъци или битови предмети, които не са характерни за българския селянин. Дори гениалният Алфонс Муха, участвал в търга, въпреки славянския си произход и културни връзки с България, не е могъл да пресъздаде върху банкнота красотата на българката или картината на жътва.

Че банкнотите са свързани със специфично национално светоусещане е факт, който почти не е дискутиран. А той отново намери израз при емитирането на серията български банкноти през 1999 г. Публичното пространство се огласи от въпросите за поставянето върху новата емисия на образ на светец, за липсата на женски портрет и за известната ахронологичност на серията. Обществото ни, което след 90-те години на миналия век свикна да борави с банкноти, върху които са изобразени безспорни национални идентификатори и авторитети, сякаш се уплаши. Дори Българската православна църква реагира на поставянето на Св. Иван Рилски върху банкнота. Та какво страшно има да се постави в началото на серията светецът, покровителстващ ни като народ и бил реална личност, един от нас? Нима консервативните англичани са загубили нещо от това, че Св. Георги два века е представян върху техните монети?

Изборът на лицата върху банкнотите от цялата серия от 1999 г. е подчинен на поглед към модерното. Част от единността на емисията е присъствието на личности, свързани по някакъв начин с новаторството и нововъведе-

ният в нашия духовен, културен, научен или обществен живот. Вече вместо към възрожденско-патриархалното, подборът е на личности, обърнати към обвързването ни с европейските ценности. Това сякаш е първата стъпка към използването на национално безличните евробанкноти, защото емисията от 1999 г. е намерила баланса между националната свръхчувствителност и европейската идентифицируемост.

Макар общото в дизайна на банкнотите от емисия 1991 и 1999 г. да е видимо, тъй като авторът е един и същ (след банкнотата от 2000 лева – Кирил Гогов), втората емисия търси и намира баланса между вярата, пиетета към историята и другите науки, изкуството, за да ги свърже в обединяващото ги съграждане на модерната българска държавност.

Посланието, което носят с оформлението си българските банкноти и монети чрез тиражирането на лица и събития – част от нашата история, винаги е свързано с времето, през което те са направени. Времето се наслагва върху тях и получава историческата памет за свързаните с него държавност, морални и културни ценности.

ЛИТЕРАТУРА:

Божилов 1983: К. Божилов. Шарени хартийки. С., 1983.

Ликов 1992: Г. Ликов. Българските монети (каталог) 1880–1992 г. С., 1992, 143–153.

Христов 2005: К. Христов. История на българските книжни пари. С., 2005.

Чернокожев 2003: Н. Чернокожев. Лицата на парите– Научна конференция 3-4 април 2003 г.

"THERE COULD BE SUCH ..." SOME IDEAS ABOUT BULGARIAN COINS AND BANKNOTES THAT NEVER CAME TO LIFE

Ines LAZAROVA

(Summary)

There are multiple theories and definitions for the origin, nature, and functions of money. Their formulation comes as the result of multidisciplinary efforts at describing in the most exact and clear way a thing that is part of our daily life. Nowadays, under "money" we understand primarily banknotes and coins. In antiquity, before money was invented, man used instead goods having as their principal characteristic the property of being a universal equivalent, of being the usual practice accepted in the society through a general agreement.

This year, we are celebrating the 125th anniversary of the institution of the national currency, and the 120th anniversary of the first Bulgarian banknote printed. This, indeed, seems to have happened almost 'yesterday', compared to the time far back in 1661 when the founder of Stockholmsbanco, Johan Palmstruch released in circulation in Sweden the first issue of banknotes, which ended with inflation and a scandal. But we should also keep in mind for how long there was no Bulgarian state, and that the national bank was granted full issuance rights, i.e. the right to issue banknotes in addition to minting coins, as late as 6 years after its foundation. At that early time – in 1885- the Bulgarian National Bank Reform Law incorporated some principles that are still valid to date in banknote issuance.

The catalogues, publications, and the scarce specialized literature rarely deal with the Bulgarian coins and banknotes that never came into circulation from the time of the Third Bulgarian Kingdom to date. The reasons due to which this did not happen have hardly been considered, neither has anyone analyzed the pursuits, successes, and failures in their design, nor has anyone explained why exactly some alternatives were chosen, and others were rejected. It is true that the samples for this type of studies are scarce in number and are missing from public museum collections, although the latter are a source for the most comprehensive descriptions of issues. There are few archived documents, that would make such more detailed study possible, scattered not only in Bulgaria but in mints and securities printing works all over the world.

Few of the researchers have noted the curious fact that the first Bulgarian coins and banknotes were not issued according to the first designs carefully pre-

pared for them. The circulation coin samples designed in 1880, known as the "copper centimmes", were not used as the prototype of our first circulation coins issued in the following year. Nowadays, they belong to private collections and are sometimes included in numismatic catalogues together with the coins of regular issues after them.

Neither have the first banknote designs been used for printing the first note issue. The Bulgarian National Bank had at its disposal only six months from the moment the decision for printing was made to the actual release of the banknotes in circulation. Even in the very issuing institution the banknotes of leva 20 and 50 denomination of issue 1885 are considered "temporary". This project was implemented as late as two years after that – in 1887 – but as a leva 100 banknote considered "permanent".

In the ***"There could be such..."*** Exhibition more room is reserved for banknote designs. They are almost unknown, as most often they never reached the stage of a "sample banknote print", which is of interest for collectors. In the recent years, the Bulgarian National Bank has popularized them on its calendars dedicated to the design of currency.

Other reason for the prevailing presence of such designs in the exhibition is the forthcoming accession to the European monetary system, after which the banknotes with Bulgarian national symbols will remain in historic memory. Thus, we will use banknotes lacking our national identity. Automatically, the issue of selecting the faces on our future banknotes will not be topical anymore. This choice has been motivated by the goal to uphold in terms of values the respective personality from our history, but also to promote a political, cultural, or scientific idea. Thus currency, with its design, acts not only as a national identifier, but also as a factor of national unification.

СЪЮЗЪТ НА НУМИЗМАТИЧНИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ – СЪСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ

Татяна КЪНЧЕВА

Съобщението има за цел да представи Съюза на нумизматичните дружества в България (СНДБ) от неговото учредяване до днес в хронологическа последователност и да посочи в най-общ план някои от бъдещите аспекти в неговото развитие за популяризиране и опазване на националното монетно богатство. Цялото изследване се базира на документацията на СНДБ, без да има претенции за изчерпване на материала по темата.

Интересът към нумизматиката в България датира от периода на Възраждането. Докато в повечето европейски страни колекционирането на монети предшества създаването на научни нумизматични интереси, в България най-напред монетите се възприемат като автентични исторически паметници, или казано иначе – научното отношение към монетите предхожда у нас тяхното колекциониране. Тази тенденция се проявява преди всичко в изследването не на античните, а на българските средновековни монети. Тя умело се използва за пробуждане на национално самочувствие и патриотизъм сред българския народ от книжовниците и революционерите Неофит Бозвели, Константин Фотинов, Христодул Николов, Бачо Киро, Стоянчо Ахтар и др., които в една или друга степен поставят основите на българската нумизматика.

Първата нумизматична публикация от 1841 г. принадлежи на Васил Априлов. През 1860 г. в своето съчинение "Няколко речи о Асеню първому" Георги С. Раковски прави подробно описание на десет средновековни монети. В своята книга той изказва и съжаление, че дотогава никой от учените българи не се е заел да събере и опише монетите на старите български владетели и те се загубват, стопявани от неуки златари или продавани на европейци на нищожни цени (Раковски 1860, 93 – 106). За съжаление тази констатация на Раковски май все още е валидна!

Едва след Освобождението на България може да се говори за истински научни интереси. Дял за развитието на нумизматиката в България имат: Доменико Такела – създател на първата научно подредена обществена нумизматична сбирка в България, Никола Мушмов, проф. Тодор Герасимов, д-р Васил Хараланов и др. (Юрукова 1976, 3 – 10; Божкова 1995, 29 – 32; Нумизматика 1974, 1 – 39)

Създаването на държавните музейни сбирки с нумизматични колекции, които предхождат появата на частни такива, е другата особеност в развитието на българската нумизматика. Последователно се създават нумизматични сбирки във Варна, Стара Загора, Търново, Шумен, Бургас и други градове в страната и се обособяват като центрове за събиране, опазване и популяризиране на монетното ни богатство чрез археологически разкопки или откупуване на частни монетнти колекции.

Важната роля на нумизматиката като наука и любителско колекционерско занимание определя и значението на българското нумизматично движение и неговото организирано ядро – Българското нумизматично дружество. То е културно-просветна организация на научни работници, колекционери и други лица. Учредено е на 30 октомври 1976 г. в София, без да е извършена съдебна регистрация. Повод за създаване на нумизматични дружества е отсичането на първите златни републикански монети у нас през 1965 г. от 2 и 5 лева сребърни и 10 и 20 лева златни. Това са две възпоменателни емисии "1100 години славянска писменост" и "Георги Димитров". С отсичането им се поставя началото на организираното нумизматично движение в България и изграждането на нумизматични дружества в страната.

След учредителната конференция, състояла се на 18.XI.1979 г., се извършва регистриране на Българското нумизматично дружество като самостоятелно юридическо лице от Софийски районен съд на 7.I.1980 г. със седалище град София, ул. "Цар Асен" № 42. Ръководството е в състав: Драган Върбанов – председател, проф. Иван Иванов и ст. н. с. д.и.н. Йорданка Юрукова – зам. председатели, Емил Жан Ешая – секретар.

"През 1982 г. БНД наброява повече от 9000 члена, обединени в 85 нумизматични организации. Ръководи се от Централен съвет с Изпълнително бюро и председателство със седалище в София. Избира се за мандат от пет години. Има свой статут, устав, правилник, пе-

чат, значка и членска карта. Негова задача е да организира своите членове и да разпространява нумизматични знания и научни интереси сред тях и обществеността; да спомага за издирването и съхраняването на монетите като паметници на културата. Културно-просветната дейност се осъществява посредством организирането на изложби, издаването на помощна литература, подпомагане дейността на музеите и пр. Колективен член е на Съюза на научните работници в България, а по държавна линия се ръководи от Комитета за култура" (Харитонов 2000, 58).

След учредителната конференция на БНД се провеждат пет национални конференции – през 1979, 1983 и 1987 год. V-та извънредна конференция на БНД прераства в Учредителен конгрес, като организацията се преобразува в Съюз на нумизматичните дружества в България (30–31.III.1991 г., София). За председател е избрана проф. д.и.н. Йорданка Юрукова. На редовната национална конференция на СНДБ (16.VII.1994 г., София) съюзът се определя като юридическо лице със седалище град Велико Търново (гл. VI., чл. 23/1). Уставът на СНДБ е изменен и допълнен, съгласно Закона за юридическите лица с нестопанска цел (ЗЮЛНЦ) и е избран Управителен съвет в състав: Георги Хараламбиев – предс., ст. н. с. д-р Христо Харитонов – зам. предс., ст. н. с. д-р Константин Дочев – секр. и членове – Росен Кожухаров от гр. Русе, Петър Неделев – от гр. Пловдив, Валери Стойчев и инж. Димо Димов от гр. В. Търново.

С публикуването на ЗЮЛНЦ всички нумизматични дружества следваше да бъдат пререгистрирани като самостоятелни юридически лица – клонове на СНДБ. Тези, които не са направили такива постъпки, се саморазпускат. Към СНДБ – гр. В. Търново като клонове се регистрират 14 нумизматични дружества с над 600 члена.

От учредяването на БНД е проведена изключително активна и разнообразна културно-просветна дейност за засилване на интереса към колекционирането на монети, печати, плакети, медальони, банкноти, ордени, медали и други възпоменателни знаци. През 1975 г. Комитетът за култура започва издаването на списание "Нумизматика", ценен помощник в дейността на колекционерите.

Първата национална изложба на нумизмати-колекционери, организирана от БНД, е направена от 3 до 18.X.1964 г. в София. През 1977 г. следват изложби почти във всички окръжни градове, посветени на 100-годишнината от Освобождението на България. По повод 800-годишнината от въстанието на Асен и Петър и възстановяването на българската държава, във Велико Търново е организирана Национална нумизматична изложба "Българско монетосечене" от 31.VIII. до 10.IX.1985 г. Преминала при изключителен интерес, изложбата запознава обществеността с монетното изкуство през различните исторически епохи и с характерните особености на българското монетосечене.

Една от основните прояви по повод Днитe на Велико Търново в град Полтава, Украйна, през 1987 г. е показаната там нумизматична изложба. За пръв път тя е съставена от частни колекции и е представена от члена на СНДБ – Христо Харитонов.

Нумизматиката като комплексна дейност, която има научни, изследователски, художествено-творчески и събирателски функции подпомага развитието на историческата наука у нас и способства за поддържането на определен режим в опазването на движимите паметници на културата. Наличието на съвременни модерни методи за точен анализ на монетата и нейната историческа стойност дава оптимистична перспектива за развитието на науката нумизматика и нумизматичната дейност. Следва да отбележим обаче, че в годините на демокрация бе свита дейността на организираното нумизматично движение в България и членството в Съюза става все по-трудно за масовия колекционер по финансови причини. Тиражът на монетите от 200000 или 100000 спада на 15000, 10000 и стига до 2000 броя, което означава, че не всички нумизмати могат да се снабдят, поради високата цена на юбилейните и възпоменателни монети.

Независимо от обстоятелствата, СНДБ е завоювал широко обществено признание със своята дейност, внасяйки конкретен принос в културното развитие на селищата в България. В такъв аспект са и най-общите тенденции в неговата бъдеща дейност:

– координация на дейността на СНДБ с Регионалните исторически музеи, изразена в съвместни изложби, срещи, научни сесии. Пример за такова сътрудничество е участието на Съюза като съорганизатор в IX музейни четения на тема "МОНЕТИТЕ И БАНКНОТИТЕ – ВЪЗМОЖНИ ПРОЧИТИ", организирани от Регионалния исторически музей – Велико Тър-

ново. Съобщенията, изнесени на този национален научен форум се публикуват в настоящия сборник.

– въпреки превратностите на времето да се обръща специално внимание за създаване на интерес у младите хора към българските юбилейни и възпоменателни монети, отразяващи големи национални или местни събития, важни народни традиции или известни личности.

– СНДБ да подкрепя и насърчава дарителството в Регионалните исторически музеи. Утвърди се традицията на 18 май Регионалният исторически музей – В. Търново да връчва на дарителите свидетелства за дарение и безплатни карти за посещение на музейните обекти в града.

– специалистите от РИМ и СНДБ да си сътрудничат в експертната и оценителна дейност за опазване на монетите като паметници на културата.

Със своята разнообразна по форми и съдържание нумизматична дейност СНДБ привлича вниманието на обществеността и младите хора към нашето културно-историческо наследство и гордостта от културната стойност и създава навици за неговото опазване.

ЛИТЕРАТУРА:

Божкова 1995: Б. Божкова. Известни български учени нумизмати. – Археология, 1, 1995, 29–32.

Нумизматика 1974: Нумизматика, 1, 1974, 1–39.

Раковски 1860: Г. С. Раковски. Няколко речи о Асеню първому, великому цярю българскому и сину му Асеню второму. Белград, 1860, 93–106.

Харитонов 2000: Х. Харитонов. Нумизматика на България. В.Търново, 2000.

Юрукова 1976: Й. Юрукова. Доменико Такела и българската нумизматика. – Нумизматика, 1–2, 1976, 3–10.

THE BULGARIAN UNION OF NUMISMATIC ASSOCIATIONS – STATUS AND TENDENCIES

Tatyana KANCHEVA

(Summary)

The paper presents the most important stages in the life of the Bulgarian union of numismatic association since it's foundation as an organization. It delineates the future aspects of it's development and it's role in the preservation and popularization of the national monetary heritage. The whole study is based on the documentation of the union.

НУМИЗМАТИЧНАТА СБИРКА В АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯ МУЗЕЙ ПРИ ЧИТАЛИЩЕ "НАДЕЖДА" ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Невяна БЪЧВАРОВА

Археологическият музей при читалище "Надежда" в град Велико Търново е открит на 15 септември 1921 г. Неговото развитие е резултат от дейността на Археологическия комитет и грижите на настоятелството. Годишното събрание на 4 май 1919 г. избира за членове на комитета Димитър Бояджиев, окръжен инженер, Теодоси Кънчев, адвокат, Тодор Николов, учител, Сава Събев, адвокат и Ганчо Пеев, книжар – авторитетни и дейни търновски и читалищни личности (ТДДАВТ, ф. 112-к, оп. 1, а. е. 7, л. 181). Загрижеността на читалищното настоятелство към музейното дело започва с решението заседанията на Археологическия комитет да се вписват в протоколната книга. На 12 май 1919 г. комитетът избира инж. Д. Бояджиев за председател. В следващите години той е радетел за запазване на старините, а през 1934 г. е включен в състава на комитета за тяхното възстановяване. Тодор Николов е определен за уредник на музейната сбирка и започва подготовка за експониране на наличните находки. Те са събирани от Археологическото дружество и след присъединяването му през 1914 г. към читалището, поставят началото на великотърновския музей.

Настоящото съобщение е пръв опит да се представи в исторически аспект нумизматичната колекция, която е създадена в периода 1921–1944 г. Изключително полезно за развитието на музейното дело и използвано като настолна книга от 1922 г. е "Ръководство за разкопки, събиране и запазване на старини и монети" (Попов, Мушмов 1922). Тя съдържа подробни съвети в областта на нумизматиката. В своя публикация през 1921 г. Н. Мушмов посочва съхраняваните в Търновския музей 68 броя български и няколко римски и византийски монети (Мушмов 1921, 298). Марко Цочев, който посвети творческата си дейност на развитието на раздел "Нумизматика" в отдел "Археология" на Регионалния исторически музей във Велико Търново, в многобройни публикации представя и монети от разглеждания период (Цочев 2002–2003, 305; Цочев 1986). Христо Харитонов, в изследването си за иконографската и художественотворческа характеристика на средновековните български монети и в други публикации, представя някои от цитираните в изложението монети (Харитонов 1985, 74). В проучвания за развитието на читалищния археологически музей се прадставят и постъпления в нумизматичната колекция (Бъчварова 1993, 57–75).

В отчета си на 8 май 1921 г. Тодор Николов съобщава, че е започнал съставянето на научния инвентар на отдел първи "Нумизматика" и отдел втори "Археология". С избирането му и за председател на Археологическия комитет и пазител на старините, той успешно съчетава задълженията си на учител и музеен деятел (ТДДАВТ, ф. 112-к, оп. 1, а. е. 8, л. 22).

В началото на 20-те години на миналия век музейното дело в страната е в значителен подем. Това е резултат от националната културна политика, която има за цел чрез популяризиране на историята да повдигне националното самочувствие на българския народ след поражението в Първата световна война. През 1921 г. се създава Българският археологически институт. Народният музей в София, който е методически център, има наблюдение върху работата на археологическите дружества, читалищните и училищни музейни сбирки. Направената оценката е, че по-старите дружества и сбирки, сред които е и великотърновската, развиват по-голяма дейност. Резултатите са в зависимост и от инициативата на съответния отговорник. Положителната оценка на настоятелството за състоянието на музея през десетилетието съвпада с тази на специалистите от методическия център. За това допринася наличието на помещение в библиотечната сграда на читалището, осигуряването на финансови средства и постепенното привличане на великотърновското гражданство в съпричастност към историческото минало (ТДДАВТ, ф. 112-к, оп. 1, а. е. 7, л. 119; а. е. 10, л. 113, 194).

Нумизматичната колекция ще представим по данни от Инвентарна книга № 3 за Нумизматичния отдел на Търновския музей, архивни източници и научни публикации. Книгата е заведена на 22 октомври 1925 г., подписана е от Тодор Николов като председател на Археологическия комитет и е подпечата с пет печата на Археологическото дружество.

Монетите, вписани в нея, са от инв. № 1 до № 692. Обект на нашето съобщение са монетите до инв. № 565, които постъпват до 2 октомври 1944 г. Следващите находки са от периода на държавния музей, който е извън темата.

В нашето изложение ще представим нумизматичната сбирка според вида на монетите и начина на постъпването им във фонда – дарение, при почистване на паметниците и откупка. В инвентарната книга са вписани общо 846 броя монети, които се отнасят до разглеждания период. Те се разпределят както следва: златни – 2, сребърни – 224, бронзови – 225, медни – 395. Описанието на колекцията започва със средновековни български монети. От инв. № 1 до № 71 са представени 68 сребърни и 3 броя медни монети, а от № 466 до № 480 – 17 броя. Има и единични екземпляри извън тази поредица. Вписаните монети са от времето на цар Константин Асен (1257–1277), Светослав Тертер (1300-1321), Михаил Шишман (1323–1330), Иван Александър с Михаил (1331–1355), Иван Шишман (1371–1393), Иван Срацимир (1356–1396).

На второ място са инвентирани монетите, сечени от римски императори. От инв. № 72 до № 157 са описани 87 броя и 107 броя от № 335 до № 465. Тук са представени императорите Траян (98–117), Антонин Пий (138–161), Гета (211–212), Гордиан III (238–244), Деций (249–251), Аврелиан (270–275), Диоклетиан (284–305), Константин Велики (306-337) и много други. От автономните монети 18 броя са от Одесос, 2 броя са сечени в Месемврия и 2 броя сребърни представят времето на Александър III Македонски (336–323).

Монетосеченето, представено в сбирката и свързано с времето на византийската империя, се отнася до императорите Юстиниан Велики (527–565), Андроник II Палеолог (1282–1328) и Исак II Ангел (1185–1195), които са представени от 2 до 10 монети. Неопределените византийски монети са 63 броя.

Най-голямата колективна находка е от 150 монети. Тя е открита при с. Влашица (дн. Върбица), Горнооряховско на 25 януари 1934 г. и включва сто броя медни монети от времето на Мануил I Комнин (1143–1180) и 50 броя от Първа Македонска област (около 150 г. пр. Хр.).

Най-късни по хронология са европейските монети. Това са: сребърна монета от Лудвиг XIV (1643–1715), 3 броя сребърни монети от Сигизмунд III (1587–1632), 3 броя сребърни монети от Дубровник, 1648г. и сребърна испанска монета от Карл III (1759–1788).

Представената колекция в отдел "Нумизматика" на читалищния музей се комплектова предимно от дарения. Това се дължи главно на работата на Тодор Николов сред населението с цел привличането му към изучаване на историческото минало и отразяване в музейната сбирка. Особено показателна в това отношение е статията против иманярството (Николов 1928, 36). В нея авторът проследява историческия път на този най-голям и опасен враг на археологическите паметници и критикува обществото, че не упражнява контрол върху деянията им. Тодор Николов внася предложение в Комисията по старините в София, настоявайки държавните и музейни институции да вземат енергични мерки за закрила на паметниците от иманярите.

На 9 декември 1923 г. цар Борис III (1918–1943) подарява златна монета от Марциан (450–457) и три бронзови монети от Констанций II (337–361), Валентиан I (364–375) и Аркадий (395–408).

Втората златна монета в сбирката е от Теодосий II (408–450). Тя е намерена в лозето на Цанко Цвикев, обущар от с. Сухиндол и е откупена за 600 лв. на 17 януари 1925 г.

Най-голямото дарение е направено от наследниците на Иван Стойчев Вителов и съдържа 84 броя монети. Иван Вителов е виден търновски гражданин, зет на революционера Христо Ив. Големия. Учи и живее в Търново, имал е книжарница, занимавал се е с издателска дейност. Член е на Археологическото дружество. На 12 ноември 1914 г. той е избран за домакин на музея. Най-големи са заслугите му за Велико Търново в годините 1908–1911 и 1919–1920 г., когато е кмет на града. За съжаление той умира млад, на 53 годишна възраст, през 1922 г. (Ковачев 1977, 152–154). Неговият син Стойчо Вителов на 6 септември и 6 октомври 1928 г. дарява съхраняваните от баща му монети. Не откриxме сведения за начина на комплектоване на колекцията. 79 броя са римските и византийски монети, като 6 от тях са бронзови монети от Александър III Македонски, 8 броя от Клавдий (41–54), 3 броя от Веспасиан (69–79), 6 броя от Хадриан (117–138). Следват сребърна монета от Филип I Араб (244–249), медни монети от Йоан I Цимиски (969–976), от Теодосий II и други. Средновековните български монети са 5 броя и са от Михаил Шишман, Иван

Александър (1331–1371) и Иван Александър с Михаил.

Учители от Мъжката гимназия "Св. Кирил", колеги на Тодор Николов, са сред първите дарители на току що откритата експозиция. През октомври и ноември 1921 г. Петко Гъбев и Петър Димитров даряват средновековни български и римски монети. В края на разглеждания период Илия Кожин, учител пенсионер, на 2 октомври 1944 г. предава две римски медни монети.

От 1915 г. до ноември 1944 г. Тодор Николов е учител в Мъжката гимназия. Едновременно с преподаването на история, той възпитава в своите ученици интерес към движимите и недвижими паметници на културата. Прилагането на Закона за трудовата повиност в пролетните и есенни трудови седмици в полза на укрепване на старините и поддържането им в добър вид, въвлича учениците и в събирателска дейност. Водеща, разбира се, е ролята на учителите. Така в организираната от Туристическо дружество "Трапезица" агитационна седмица през юли 1932 г., учителите Тодор Николов и Димитър Цончев изнасят сказките "Велико Търново през различните културни епохи" и "Какво е представлявала в миналото крепостта "Трапезица". Целта е да се формира в гражданството убеждението, че град Велико Търново, със своята история, възпитава българския народ в патриотичен дух и в любов към родината (Общински вестник В. Търново, № 12/17.1.1932). Учителят по рисуване Тодор Кръстев, който дарява на музея свои картини, предоставя средновековна метална ризница и монети (ТДДАВТ, ф. 112-к, оп. 1, а. е. 10, л. 44).

Учениците от Мъжката гимназия участват всяка година в почистване на историческите паметници на хълмовете Царевец и Трапезица. Намерените от тях през трудовата седмица на месеците юни и октомври 1922 г. монети постъпват в музея. Сред дарителите са учениците от III б клас, Илия Поппетров от I а клас, Христо Николов от III б клас и други негови съученици както и Илия Стоянов от VIII д клас. Учредяването на Ученическо археологическо дружество през 1927 г. с председател Тодор Николов, е резултат от възпитателната работа. Неговите членове издирват документи и старопечатни книги и ги отлагат в музея, както и в училищния музей.

През 1922 г. великотърновски граждани също правят дарения. Сред тях са Дончо Смилов, адвокат, който дарява 46 броя бронзови монети. Сарафинът Димитър Денев 4 броя бронзови монети от Антонин Пий, Марк Аврелий (161–180). На 7 октомври 1930 г. Коста Д. Атанасов обогатява фонда с 5 римски бронзови монети.

Намерени монети в селищата от региона също постъпват в музея. Слави М. Славев от с. Вишовград на 19 август 1939 г. подарява два броя медни монети от Лициний I (308–324), 2 бронзови от Диоклетиан и Гордиан III. Войниците от V Трудова дружина намират при Троянския проход на 30 октомври 1924 г. сребърна монета от Август (27 г. пр. Хр. – 14 г. сл. Хр.) и я предават в читалищния музей.

Значителен е броят на средновековните български монети, които са намерени на хълмовете Трапезица и Царевец. Първите два броя средновековни български монети на Иван Александър с Михаил са подробно описани в инвентарната книга и конкретно е посочено, че имат ценна нумизматична стойност. Те са постъпили на 8 август 1923 г. При изкопните работи за построяване на жилище за пазача на Трапезица през 1921 г. работниците намират сребърна монета от Иван Шишман, която с още две монети е предадена на 4 април 1926 г. През 1932 г., както и през 1940 г. колекцията се обогатява с още средновековни български монети.

Монетите, намерени на Царевец, са от 1922 г. През пролетната трудова ученическа седмица са открити 23 броя неопределени византийски монети и 1 медна монета от Иван Александър, а през октомври с. г. 7 броя бронзови византийски монети.

За съжаление, на значителен брой от находките при инвентирането им Тодор Николов не посочва кога са постъпили в музея и по какъв начин. Случайните монети са 10 броя.

В нумизматичната колекция през разглеждания период се оформя и малка фалеристична сбирка. Д-р Панайот Селвелиев умира на 10 август 1916 г. и по силата на неговото завещание се образува дарителски фонд (Събев 1930, 71). На 29 февруари 1923 г. Ефорията "Панайот Селвелиев" подарява на Археологическия музей 11 броя нагръдни отличия, които са: Румънски кръст "За заслуга 1866-1877-1881", Народен орден "За гражданска заслуга 2 август 1891 г." – III и IV степен, Орден "Св. Александър 19 февруари 1878" – 3 броя, Възпоменателен медал "За възшествието на княз Фердинанд I през 1887" – бронзов. Колекцията продължава с Офицерски знак "За 10 годишна отлична

служба" – сребърен, Възпоменателен медал за Сръбско-българската война от 1885 г. – бронзов и Почетен знак "Червен кръст" – бронзов.

Канцеларията на българските ордени в София подарява на 17 януари 1925 г. 11 броя медали. Това са: Медал "За заслуга" – сребърен и бронзов, с корона и без корона, Медал "За спасяване на погибающи" – сребърен с корона и бронзов без корона; "Бронзов медал за спасение на погибающите" – без корона, Почетен знак "За насърчение към човеколюбие" – сребърен и бронзов с корона. Последното инвентирано отличие е Възпоминателен медал за Сръбско-българската война от 1885 г. с надпис "Благодарното отечество на своите храбри синове".

На територията на Велико Търново и региона през разглеждания период са открити и предадени в Народния музей в София значителен брой монети. Това е регламентирано в Закона за старините от 1911 г., гл. III, чл. 38, където се посочва, че всички открити при разкопки старини се запазват в местните музеи, ако такива съществуват, а в противен случай се съхраняват в Народния музей в София. Комисията по старините обаче има право да реши музейни старини с особено научно значение да постъпят в София (ДВ, 37, 18.II.1911). Според Закона за Българския археологически институт от 8 юли 1921 г., задължение на Народния музей е да насърчава и подпомага научно и материално дейността на археологическите дружества в страната. Така Археологическият институт и Народният музей установяват добро сътрудничество с Великотърновския музей и Археологическия комитет при читалище "Надежда". От запазеното писмо от БАИ научаваме, че на 25 февруари 1922 г. Тодор Николов е избран за дописен член на института. Това звание се присъжда на лица, които със своята нучна или практическа дейност го подпомагат, съдействат му при провеждането на разкопки и проучвания. Изпращат му устава и го молят да съобщи приема ли избора, за да бъде вписан в списъка на членовете (РИМВТ, Ф."Тодор Николов", № 222). За дописен член е избрано и читалище "Надежда". През всичките години на своята музейна работа до 1956 г. Тодор Николов поддържа тясно сътрудничество със специалистите от методическия център в София (Бъчварова 1994, 38–43).

През 1921–1922 г. са публикувани първите сведения за открити находки. Ще посочим някои от тях. В района на с. Стражица са намерени 4-5 кг сребърни тетрадрахми от Александър III Велики, в Павликени в нива са намерени 10 кг сребърни монети от първата половина на XVII век, а в землището на с. Полски Сеновец са открити 50 медни римски монети от III–IV в. (Мушмов 1924, 240).

През октомври 1923 г., на брега на реката при с. Златарица, са намерени 400 сребърни византийски монети. 18 от тях общината изпраща в Народния музей в София, а е прибрала 70 екземпляра. Другото количество е разграбено от селяните (Мушмов 1925, 230). През годината в читалищната сбирка постъпват 37 броя монети (ТДДАВТ, ф. 112-к, оп. 1, а. е. 9, л. 13).

Изключително ценно е съобщението за намерените в землището на с. Драганово през 1926 г. бронзови монети от император Антонин Пий, сечени в Никополис ад Иструм, 9 кг медни византийски корубести монети, а няколко години преди това и около 2 кг златни корубести византийски монети (Мушмов 1927, 322).

В Нумизматичния отдел на Археологическия музей през 1930–1931 г. постъпват 115 монети, от които 40 са сребърни и 75 са бронзови (ТДДАВТ, ф. 112-к, оп. 2, а. е. 1, л. 7). В Народния музей в София е предадена находката от 3123 европейски монети от XVI и XVII век, намерени в землището на с. Михалци. Те са сечени от 37 европейски владетели на Австрия, Англия, Германия, Испания, Полша, Турция, Франция и Унгария (Мушмов 1932, 316).

Римски, византийски и български монети са открити при проведените разкопки на Михнева могила при с. Добри дял, Горнооряховско през пролетните трудови дни на 1932 г. Разкопките са проведени от местния учител, а находките са предадени в училището (Цончев, Николов 1933, 393).

Значителен брой монети са открити през 1933 г. На 16 май работници намират в кариерата до с. Самоводене и предават в читалищния музей медни автономни монети от Одесос и Месемврия, две сребърни монети от Александър Македонски, а една е отложена в Народния музей в София и 9 сребърни от Първа Македонска област (около 150 г. пр. Хр.). Находката от с. Стамболово е от 121 сребърни австрийски и турски монети. От намерените повече от 100 броя монети, 68 броя попадат в Н. Павлов от В. Търново. По-късно той подарява 19 римски монети на музея в Лясковец. 50 сребърни монети от с. Дъскот постъпват в същата сбирка. При с. Добри дял освен 2 кг бронзови римски

монети, които след откриването им са разпръснати между селяните, 4 броя попадат в Лясковската колекция. В същия район са намерени и 4 кг римски монети. В Чатал дере, Еленско са открити 80 медни монети от Юстиниан I (Герасимов 1934, 469). От общия брой постъпления през 1933 г., в Археологическия музей към читалище "Надежда", най-голям (36) е броят на монетите.

Особено впечатляваща е находката от 115 златни византийски монети, които през 1934 г. са намерени в нивата на Босилко Ц. Церковски от с. Бяла Черква. От тях 72 броя са задържани от властта, а част попадат в Търновския музей. През следващата година в с. Върбовка са открити 47 тетрадрахми от остров Тасос (Герасимов 1937, 315, 317, 320).

В нумизматичната сбирка през 1936 г. постъпват 30 броя монети, през 1937 г. те са 34 бронзови и 12 сребърни, а през 1939 г. – 18 сребърни и 29 бронзови монети (ТДДАВТ, ф. 112-к, оп. 2, а. е. 2, л. 33, 79). По време на Втората световна война в Археологическия музей дейността продължава. Постъпленията за 1941 г. са 37 броя, за 1942 г. – 102 броя и независимо, че находките са евакуирани заради бомбандировките, през 1944 г. 52 броя монети са посочени в годишния отчет (ТДДАВТ, ф.112-к, оп. 1, а. е. 25, л. 1-4, 22–24).

От направеното изложение следват изводите. Нумизматичната сбирка в Археологическия музей при читалище "Надежда" се комплектова чрез постъпления почти всяка година, което е резултат на монетното богатство на територията на Великотърновския регион. Значителна част от него постъпва в Народния музей в София, друга е разпръсната сред населението по местонахождение. Тодор Николов високо цени мястото на нумизматичната колекция в музейната експозиция, която към края на 1944 г. достига 846 броя, инвентирани вероятно по това време. Всяка монета е подробно описана. В анализа и оценката на нумизматичния фонд Тодор Николов посочва, че монетите дават богата информация за хронологията на политическата и стопанска история на държавата, за международните й търговски отношения. На монетите е направено и своеобразно портретуване на исторически личности, съдържат се сведения за митологията, домашния бит, обичаите, оръжията. Сбирката е значителна по количество, вид на монетите и метал, от който са изработени. При беседата си Тодор Николов насочвал вниманието на посетителите към медната монета на Светослав Тертер с Георги II Тертер, подчертавайки, че е една от редките български монети. От намерените три екземпляра два са в Народния музей в София, а тази в Търновския музей е в по-добро състояние. В беседата си подчертавал, че от изображението може да се направи заключение, че царят управлява заедно със сина си (Николов 1944, 9).

Настоящото изложение е опит да се представи в исторически аспект попълването на нумизматичната сбирка на Археологическия музей при читалище "Надежда" във Велико Търново. Професионалното отношение на Тодор Николов към музейното дело, грижата му за паметниците на културата, научните му изследвания и публикации, особено в областта на средновековната българска история и популяризаторската му дейност, допринасят за широката му и авторитетна известност в страната.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ДВ – Държавен вестник.
РИМВТ – Регионален исторически музей – Велико Търново.
ТДДАВТ – Териториална дирекция "Държавен архив"– Велико Търново

ЛИТЕРАТУРА:

Бъчварова 1993: Н. Бъчварова. Държавната културна политика и проблеми на музея при читалище "Надежда" във Велико Търново (1871–1945). – ИИМВТ, VIII, 1993, 57–75.

Бъчварова 1994: Н. Бъчварова. Опазване и проучване на старините във Велико Търново и дейността на Тодор Николов (1919–1945). – ИИМВТ, IX, 1994, 38–43.

Герасимов 1934: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1933 и 1934 г. – ИБАИ, VIII, 1934.

Герасимов 1937: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1934, 1935 и 1936 година. – ИБАИ, XI, св. 2, 1937.

Мушмов 1921: Н. Мушмов. Монети в обществени и частни сбирки в провинцията. – ГНМ, 1921.

Мушмов 1924: Н. Мушмов. Колективни находки на

монети 1921–1922. – ИБАИ, I, св. 2, 1924.
Мушмов 1925: Н. Мушмов. Колективни находки на монети през 1923 година. – ИБАИ, II, 1925.
Мушмов 1927: Н. Мушмов. Колективни находки на монети през 1925–1926 г. – ИБАИ, IV, 1927.
Мушмов 1932: Н. Мушмов. Колективни находки на монети. – ИБАИ, VI, 1932.
Николов 1928: Т. Николов. Иманярство. – Общински вестник Велико Търново, 5, 27.04.1928.
Николов 1944: Т. Николов. Принос към историята на Археологическия музей при читалище "Надежда". – Надежда, 8, 26. VI. 1944.
Попов, Мушмов 1922: Р. Попов, Н. Мушмов. Ръководство за разкопки, събиране и запазване на старини и монети. С., 1922.
Събев 1930: С. Събев. Бележникът на един читател. Търново, 1930.
Харитонов 1985: Хр. Харитонов. Иконографска и художественотворческа характеристика на средновековните български монети от Царевград Търнов. – В: Велико Търново 1185-1985, С., 1985, 74–82.
Цончев, Николов 1933: Д. Цончев, Т. Николов. Новооткрити старини в Търновския музей. – ИБАИ, VII, 1933.
Цочев 1986: М. Цочев. Монетното богатство на Търнов. – Борба, VII, 4, 26. IV. 1986.
Цочев 2002-2003: М. Цочев. Монетосеченето на Шишмановци в колекцията на Регионален исторически музей – Велико Търново. – ИРИМВТ, XVII–XVIII, 2002–2003, 305–309.

LA COLLECTION NUMISMATIQUE DANS LE MUSEE ARCHÉOLOGIQUE DE LA MAISON DE LECTURE "NADEJDA" À VELIKO TARNOVO

Nevjana BATCHVAROVA

(Résumé)

Dans l'article on envisage la création de la collection numismatique dans le fond du Musée archéologique de la Maison de lecture "Nadejda" pendant la période de 1921–1944. On a examiné les encaisses de pièces de monnaies bulgares, romaines, byzantines et européennes médiévales et celles représentant des dons de la part de donnateurs éminents.

НУМИЗМАТИЧНИ КОЛЕКЦИИ ОТ ФОНДА НА ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – ПАВЛИКЕНИ

Нели ЦОНЕВА

В основния фонд, раздел "Нумизматика", на Историческия музей – Павликени се съхраняват общо 836 броя монети и банкноти – съответно 147 банкноти и 689 монети. Находките са от различни хронологически периоди, но съобразно своите характеристики – произход, епоха, номинал, материал и начин на изработване, са обособени в няколко колекции. Друга специфична характеристика на нумизматичния фонд е от кого са събирани като колекции и съответно предадени във фонда на музея. Немаловажен факт е, че от общия брой монети и банкноти откупки са само 18 броя – 9 банкноти и 9 монети. Всички останали фондови единици са подарени безвъзмездно на Исторически музей – Павликени. Основната група дарители са членовете на Нумизматичното дружество в града, което съществуваше в града до началото на 90-те години на миналия век. Техните дарения са направени през м. март 1987 г., след решение на общото събрание на дружеството. Постъплението на първите банкноти и монети всъщност поставя началото и на обособения музеен фонд "Нумизматика". Подарявайки част от личните си колекции, павликенските нумизмати предоставят на музея и 6 експозиционни витрини (маси), принадлежали на Нумизматичното и филателно дружество в града и изработени специално за експониране на нумизматичен и филателен материал. Веднага след постъплението им във фонда на музея и след съответното им инвентиране, подарените нумизматични колекции бяха представени в тематична изложба, а по-късно част от тях станаха неразделна част от постоянната експозиция на музея. Всички дарения на павликенските нумизмати още през м. март 1987 г. са регистрирани във Фонд "13 века България", а на дарителите са издадени специални удостоверения от името на дарителския фонд.

Главен инициатор и основен дарител на Историческия музей – Павликени е дългогодишният председател на Нумизматичното дружество в града инж. Марин Симеонов Георгиев (бивш директор на Керамичната фабрика "Бъдеще" в село Бутово и настоящ директор на фирмата за производство на автомобилни джанти АД "Балканкар" – Павликени). Неговото дарение е прието във фонда на музея с Акт за приемане на предметни дарения и съответния оценителен протокол от 16 март 1987 г., подписан от комисия в състав Н. Цонева – уредник на ИМ – Павликени, М. Кръстева – специалист отдел "Култура" към ОбНС – Павликени и М. Цочев – уредник от ОД "КИН" – В. Търново. Дарението е оценено на стойност 555 лева (към датата на приемането). На дарителя е издадено удостоверение № 22827 на Фонд "13 века България" от м. март 1987 г. Дарението на инж. Марин Георгиев представлява 3 колекции, в които са съхранени съответно:

- от инв. № 1 до инв. № 49 – 94 броя български банкноти
- от инв. № 50 до инв. № 101 – 400 броя български монети
- от инв. № 109 до инв. № 124 – 16 броя римски монети.

Първата колекция от български банкноти има висока стойност и предизвиква заслужен интерес у посетителите на музея. Най-старите банкноти са от емисиите на 1903 г. с номинал 10 и 20 лв., а най-новите са пълна поредица от банкнотите, отпечатани през 1951 г. Разпределена по години на отпечатването и по техния номинал в лева, колекцията изглежда така:

1903 г. – 10, 20
1907 г. – 5
1916 г. – 1, 2, 5, 10, 20, 100
1917 г. – 5, 10, 20, 50
без год. – 10
1920 г. – 1, 2
1922 г. – 5, 50
1925 г. – 50, 100
1929 г. – 250, 500
1938 г. – 500, 1000
1940 г. – 500, 1000
1942 г. – 500, 1000
1943 г. – 200, 250, 500
1944 г. – 20
1945 г. – 200, 250, 500, 1000, 5000
1947 г. – 20
1948 г. – 250, 500
1950 г. – 20
1951 г. – 1, 3, 5, 10, 25, 50,100, 200

Почти всички банкноти са в два екземпляра, което е особено ценно при експониране и дава възможност за едновременно показване на лице и гръб на банкнотите. От тази колекция само 4 вида банкноти са в един екземпляр. В преобладаващата си част те са добре запазени, а някои от 50-те години са в автентичния си вид. Колекцията от банкноти е подредена по хронологичен ред в два класьора, които заедно с каталога "Български банкноти 1885 – 1974 г.", автор Лазар Мишев, Изд. Бълг. Нумизматично дружество, София 1982 г., също са подарени на музея.

Проследявайки годините на отпечатване и печатниците, където са били изработвани банкнотите, можем да открием отделните периоди от историческото развитие на България след Освобождението през 1878 г. и да направим аналог с външно-политическата ориентация на държавата ни. Докато едни от първите български банкноти, т. нар. "Орловки" от 1903 и 1907 г., (били в обращение до 05.05.1924 г.) са печатани в Петербург, Русия, то емисиите от 1916, 1917 и 1938–1943 г. са изработени в Държавната печатница – Берлин или в печатницата "Гизеке и Девриент" в Лайпциг. Банкнотите, които са били в обръщение в годините между двете световни войни, са печатани от Фирма "Уотърлоу и синове", Лондон; Фирма "Бредбъри, Уилкинсън и компания", Англия и Фирма "Тома де ла Рю", Лондон, както и Фирма "ABNC" – Ню Йорк. В българската Държавна печатница са отпечатани банкнотите през преломната 1944 г. – само с един номинал от 20 лв. и банкнотите от 1947 до 1950 г. През 1951–1952 г. български банкноти, които са в обращение до 1962 г. се печатат в Ленинград, СССР (Мишев 1982).

Всички банкноти от тази колекция са в хоризонтален формат. Банкнотите до 1925 г. са украсени предимно с флорални орнаменти, а тия от периода 1925 – 1942 г. са на лицевата страна с портрети на Борис III и на Симеон Сакскобургготски от 1943 г. На гърба на повечето банкноти са представени различни живописни картини, изобразяващи изгледи от Велико Търново, Рилския манастир, София или битови сцени от живота на българския народ: овчар със стадо, орач с волове, жетварки, кошери, розобер и др.

Втората колекция от дарението на инж. Марин Георгиев е от български монети, сечени и били в обращение в годините след Освобождението. Най-ранните монети са от 1881 г., а колекцията завършва с монета от 1 лв., емисия 1960 г. Стремежът на колекционера е бил да съхрани и да покаже цялото разнообразие на българското монетосечене. Подредени по хронологичен ред, колекцията съдържа 481 монети (394 на инж. М. Георгиев и 87 бр. монети на други членове на Нумизматичното дружество). Според различните си номинални стойности и година на сеченето, монетите са 52 вида, като от някой вид екземплярите са единични, а от други са по два, три или повече броя. Всички монети са в добро състояние.

Опис на колекцията от български монети:
1881 г. – 2 ст., 5 ст., 10 ст.
1882 г. – 1 лв.
1888 г. – 2 ½ ст., 5 ст., 10 ст., 20 ст.
1901 г. – 1 ст., 2 ст.
1906 г. – 5 ст., 10 ст., 20 ст.
1912 г. – 1 ст., 2 ст., 5 ст., 10 ст., 20 ст., 50 ст.
1913 г. – 5 ст., 10 ст., 20 ст., 50 ст.
1917 г. – 5 ст., 10 ст., 20 ст.
1925 г. – 1 лв., 2 лв.
1930 г. – 5 лв., 10 лв., 20 лв., 50 лв., 100 лв.
1937 г. – 50 ст.
1940 г. – 20 лв., 50 лв.
1941 г. – 1 лв., 2 лв., 5 лв.
1943 г. – 2 лв., 5 лв., 10 лв., 50 лв.
1951 г. – 1 ст., 3 ст., 5 ст., 10 ст., 25 ст.
1952 г. – 20 ст.
1954 г. – 20 ст.
1959 г. – 50 ст.
1960 г. – 1 лв.

В преобладаващата си част монетите са изработени от медно-никелова сплав, с различна големина на диаметъра, според различните им номинали. Само за някои видове са използвани други метали, като от сребро са отсечени 1 лв. от 1882 г. и 50 ст. от 1912 и 1913 г., а от цинк са монетите от 1917 г.

Голямото разнообразие на отделните монети се крие в техните изображения и художествена украса. Независимо, че отделни елементи като – държавният герб, образът на българския цар, венците от рози, маслинена клонка и житни класове, се повтарят в почти всички емисии, те запазват своя специфичен вид. На една част от монетите на лицевата страна е изобразен държавният герб, а на други монети е поставен образът на княз Фердинанд I или на цар Борис III. Разнообразни са и надписите на различните емисии – на едни е изписано "БЪЛГАРИЯ – Съединението прави силата", а на други само имената на монарсите "ФЕРДИНАНДЬ I – ЦАР НА БЪЛГАРИТЕ" или "БОРИС III - ...". На някои от

монетите гуртът е гладък, а на други – назъбен. Има и монети с гладък гурт, но с вдълбан надпис: "БОЖЕ ПАЗИ БЪЛГАРИЯ". Известни са и монетите с изображението на Мадарския конник.

Най-старите монети от колекцията са 2, 5 и 10 ст. от 1881 г. Това са първите български монети, сечени след влизането в сила на "Закона за рязане на монети в Княжество България" (ДВ, 49, 4 юни 1880). На лицевата им страна е изобразен българският държавен герб, над него е надписа "БЪЛГАРИЯ", долу е дъгообразен надпис "Съединението прави силата". На гърба на монетите, в средата на монетното ядро, са означени номиналната стойност и годината на сечене в три последователни реда един под друг. Наоколо има венец – в лявата половина от рози и маслинена клонка, а в дясно – от рози и житни класове. Долу, до ръба на монетата, надпис "HEATON". Кантът на монетите е гладък и без надпис, диаметърът е съответно 20, 25 и 30 мм. Изработени са от бронзова сплав от мед, калай и цинк. Създател на монетата е художникът Николай Формаш, а са сечени в монетния двор на Бирмингам – Англия (Каменов 1983, 12–17).

Особен интерес у посетителите предизвикват монетите от 2 ½ ст., емисия от 1888 г. На лицето има малък щитовиден български държавен герб, над него е дъгообразен надпис "Съединението прави силата", а под герба е изписано също дъгообразно "България". Надписите са разположени между два зрънчести кръга. На гърба, в средата на монетното ядро, е означена номиналната стойност – 2 ½ ст., наоколо надпис: "Две стотинки и половина". Долу е означена годината "1888", като надписите са също между два зрънчести кръга. Диаметърът на монетата е 15 мм, а теглото ѝ 2 г. Изработена е от мед и никел. Сечена е в монетния двор на Брюксел – Белгия (Каменов 1983, 30–37).

Своя специфична особеност имат и монетите от 1 и 2 ст., емисия от 1901 г. При тях лицето е както на емисиите от 1888 г. с малкия щитовиден държавен герб, а гърбът е като на емисиите от 1881 г. с венеца от рози, маслинова клонка и житни класове. Това, което отличава тези монети от другите, са двете малки изображения на френска републиканска шапка и на факел, разположени съответно в дясно и ляво на обозначената година. Между годината и венеца има надпис "A. BORREL", който издава името на художника Алфред Борел. Емисията е изработена в монетния двор на Париж, Франция (Каменов 1983, 66–69).

Всички български монетни емисии, сечени до края на Втората световна война, са изработвани в европейските монетарници. Емисиите до Първата световна война са от монетния двор Кремниц в Австро-Унгария. В периода между двете световни войни се секат монети в Брюксел, Берлин, Щутгарт, Будапеща и Виена, а в годините след войната в Ленинград, СССР. Първите български монети от Монетен двор – София са от емисия 1952 г.

Третата колекция от дарението на инж. Марин Георгиев съдържа 16 броя римски монети: 6 от тях са на император Константин Велики, по една са монетите на Хадриан, Гордиан III, Фаустина Стара, Антонин Пий, Галиен и Констанций II, 2 монети са от времето на Лициний и 2 не могат да бъдат точно разчетени. Повечето от монетите в колекцията имат аналози в колективната находка от Античния керамичен център – Павликени, описани от колегата Марко Цочев.

Най-ранна е сребърна монета от времето на Хадриан (117–138) – лице: бюст на императора надясно и текст: "HADRIANVS AVG COS III PP" и гръб: фигура на Фидес, права, надясно и текст "FIDES PUBLIKA". Диаметърът на монетата е 18 мм (Цочев 1998, 53–54). Монетата на Антонин Пий (138–161) е подобна на описаните от М. Цочев в III тип – лице: бюст на императора надясно, с лавров венец и текст "ANTONINVS AVG PIVS PP IMP II" и гръб – права фигура на жена (навярно Анона), обърната наляво, текстът не се чете (Цочев 1998, 62–63). Монетата на Фаустина Стара – сребърен денар с диаметър 18 мм е с лице: бюст на Фаустина Стара надясно и текст "DIVA FAUSTINA", на гърба има изображение на божество наляво, но текстът не може да се разчете. Подобни монети са описани в тип I от колективната находка от Павликени (Цочев 1998, 79–82).

Монетата на Констанций II (337–361) е медна с диаметър 17 мм. На лицевата страна има бюст на императора надясно с лавров венец и надпис "DNCONSTANTIVS PF AVG", на гърба е изобразен войн, който поваля с копието си неприятел, падащ от кон. Монетата е в лошо състояние и текстът не може да се разчете добре (Цочев 1998, 138–141).

Монетата на Гордиан III е сребърна с диаметър 22 мм, лице – бюст на императора надясно с диадема и текст: "IMPGORDIANVS PIVS FELANG"; на гърба текстът е "PROVIDENTIA AVG" и е изобразена фигурата на Провиденция

права, наляво, с пръчка и шапка долу вляво.

От времето на Лициний (308–324) монетите са две – медни, с диаметър – 22 мм, с еднакво лице – бюст на императора надясно с лавров венец и текст "IMP CVALLICINIAN LICINIUS PFAVG". Изображенията на гърба са различни: на едната е фигурата на Юпитер, прав, наляво, а на другата е изобразен Зевс с Виктория в ръце, наляво, в дясно е знакът Д, а в ляво долу има орел.

Медната монета на Галиен (IV в.) е с лице – бюст на императора надясно с характерната диадема и текст "LLIENVS AVG", а на гърба – седнала фигура наляво, но състоянието на монетата не позволява да се разчете текстът.

Не само най-много, но и най-разнообразни са монетите на Константин Велики (306–337). На 5-те екземпляра текстът на лицевата страна е идентичен: "IMPCONSTANTINUS PF AVG" и бюст на императора надясно с лавров венец. Изображенията на гърба обаче са различни: слънчевият бог наляво; Зевс, който държи Виктория; фигурите на двама войни, а между тях две знамена (Цочев 1998, 136) и др. По-различна от другите е възпоменателната монета на Константин Велики с лице – бюст на императора надясно и текст "VRBC ROMA", а на гърба с фигурата на Капитолийската вълчица, кърмеща Ромул и Рем (Цочев 1998, 136).

Второто по големина дарение, постъпило в основния фонд "Нумизматика" на Исторически музей – Павликени е колективното дарение на членовете на Нумизматичното дружество в града. То представлява 166 броя монети и банкноти от различни епохи и с различен произход. Находките са инвентирани от № 50 до № 157, а на дарителите е издадено свидетелство № 40963 от март 1987 г. на ДОО "Фонд 13 века България".

ОПИС НА КОЛЕКТИВНОТО ДАРЕНИЕ ОТ ЧЛЕНОВЕТЕ НА НУМИЗМАТИЧНО ДРУЖЕСТВО ПАВЛИКЕНИ

1. Георги Александров Георгиев – 15 турски, 2 римски и 40 български монети = 57 бр.
2. Йордан Захариев Харизанов – 1 римска и 1 византийска монета = 2 бр.
3. Кирил Ванков – 39 български монети III българско царство = 39 бр.
4. Луиза Димитрова Николова – 27 монети III българско царство = 27 бр.
5. Иван Рангелов – 5 руски и 3 български банкноти = 8 бр.
6. Любен Луканов – 2 римски монети = 2 бр.
7. Пенка Начева – 8 монети от III българско царство = 8 бр.
8. Росица Иванова Петкова – 7 броя турски монети = 7 бр.
9. Стефан Петков – 6 византийски и 10 римски монети = 16 бр.

ОБЩО: 166 броя

В тази колекция българските монети и банкноти съвпадат с посочените вече подобни емисии от колекцията на инж. М. Георгиев. Наличните 16 броя римски монети също са близки по хронология до римските монети, описани по-горе. Някои от тях са в лошо състояние и доста нечетливи. Тук отново има две монети на Констанций II, от вида с изобразените двама войни и 2 знамена между тях. Сред тези експонати по-различна е една медна монета с диаметър 28 мм, на лицевата страна има бюст на императора наляво и текст "AGRIPA....", а на гърба права фигура на божеството, от двете му страни буквите S и C.

Атрактивна част от колективното дарение са 7 броя византийски медни монети, т. нар. корубести, с неправилна форма. Три от монетите са на император Исак II Ангел (1185–1195) – на лицевата им страна е образът на владетеля, а на гърба е изобразен Исус Христос. Други три монети са на последвалия го император Алекси III Ангел (1195–1203) – на лицевата страна също образа на владетеля и Исус Христос на гърба. Малко по-различна е една ранновизантийска медна монета с диаметър 28 мм, за съжаление с нечетлив надпис. На гърба й е знакът "М", подсказващ ни стойността от 40 нумии, а в отреза "CON". Към тази група монети можем да причислим и сребърна монета на Дубровник, на лицевата страна на която се чете част от текста "RAGVSII....." и образа на управника, а на гърба – Исус Христос.

Независимо, че не е част от колективното дарение, а е получена отделно, тук е мястото да посочим една от най-ценните монети във фонда на музея, заведена под инв. № 139. Това е златна византийска монета, корубеста, с неправилна форма, пробита. На лицевата страна има образ на владетеля, а на гърба изображение на Исус Христос. Състоянието й не позволява да бъде точно датирана. Тази монета е подарена на музея през 1978 г. от покойния вече учител Димитър Ботев – бивш ръководител на

ученически кръжок по археология "К. Шкорпил" в гр. Павликени.

Интересна част от нумизматичния фонд на музея представляват и 52 броя турски монети.

№	султан	година	метал	диаметър мм	брой
1	Ахмед III	1703 г.	сребро	40	1
2	Мустафа III	1757 г.	сребро	38	1
3	Абдул Хамид I	1774 г.	сребро	15	3
				25	1
4	Селим III	1789 г.	сребро	42	1
				45	1
5	Махмуд II	1808 г.	билонна	40	2
				20-22	16
6	Абдул Меджид	1853 г.	сребро	17	1
			билонни	20	12
7	Абдул Азис	1864 г.	мед	22	3
8	Абдул Хамид II	1876 г.	сребро	15	2
9	Мехмед V	1909 г.	мед-никел	19	2
				21	2
				24	1

Те носят всички характерни белези на монетосеченето в Османската империя. Класифицирани са предимно като монети от средния период на мюсюлманското монетосечене. То започва от управлението на Сюлейман II (1687–1691) и завършва с управлението на Махмуд II (1808–1839). В колекцията на Павликенския музей има монети и от новия период, започващ от Абдул Меджид (1839–1861) до Мехмед VI (1918–1923). Монетите от средния период са разнообразни по форма, големина и тегло. Върху лицевата им страна е султанската тугра (печат) с името на султана и стандартна благословия: борец за правата вяра, справедлив, щастлив, ловджия, винаги победител, султан на морето и сушата и т. н. На реверса надписите са на арабски и имат едно и също значение при всички случаи (Божков 1995, 51–54) – в кой град, в коя монетарница и през коя година е сечена монетата. На реверса на турските монети е т. нар. егира или хиджра – това е годината на монетосеченето или годината, когато даден султан се възкачва на престола. Тъй като мохамеданското летоброене започва през 622 год. на нашето летоброене (когато Мохамед напуска свещения град Мека и се премества в Медина), преизчисляването на годините от егира (хиджра) става по формулата Г= Е х 0,97 + 622, където Г е годината от нашето летоброене, Е е годината по хиджрата (Иванов 1986, 111–118).

Турските монети от колекцията са разнообразни по големина и грамаж – те варират от най-малките сребърни монети на Абдул Хамид II с диаметър 15 мм, през медните монети на Абдул Азис, на Махмуд II и др. с диаметър 22 мм и стигат до най-големите сребърни меджидиета от времето на Селим III с диаметър 42-45 мм. На някои от монетите в периферията е разположен венец от цветя или затворен кръг от полумесец и звезди. Текстът на опаката страна е на няколко реда, които понякога са разделени един от друг с прави линии. Освен хиджрата, върху монетите може да е изписана и по-малка арабска цифра, която показва стойността. Турските монети от тази колекция са запазени в сравнително добро състояние. Една част са от сребро, други са сечени от мед или от медно-никелова сплав, а не малка част са т. нар. билонни монети (номиналния им знак не съответства на действителната стойност на монетния метал (Харитонов 1994, 17).

Малко по-различни са 5-те монети, сечени през 1909 г. по времето на султан Мехмед V. При тяхното изработване си личи влиянието на европейското монетосечене по това време. Те са изсечени от медно-никелова сплав, с диаметър съответно 19,21 и 24 мм, на лицевата страна централно е изобразена султанската тугра, надписът е в кръг, а отдолу са изобразени житен клас и маслинова клонка. В средата е арабската цифра, която показва стойността на монетата и хиджрата – 1909 г.

Третото по-голямо дарение във фонд "Нумизматика" е колекцията от 78 римски монети, подарени от Валентин Денчев Ангелов от с. Бутово. Сред тях са монетите, сечени по времето на императорите: Октавиан Август, Клавдий, Нерон, Домициан, Траян, Хадриан, Антонин Пий, Септимий Север и др. Към това дарение принадлежат няколко византийски и колониални монети. За съжаление тези монети не са в много добро състояние и се нуждаят от специализирано почистване и консервиране.

Във фонд "Нумизматика" на Исторически музей – Павликени се съхраняват и други отделни монети и банкноти, които не са от обособени колекции, но макар и единични, имат висока нумизматична стойност. Най-ценното е, че почти всички те са безвъзмездно дарение за фонд "Нумизматика" на музея:

Иван Николов Дечков – римска монета на императрица Северина (III в. сл. Хр.), от землището на с. Дъскот.

Иван Мончев – сребърна монета с номинал 5 лева от 1894 г.

Семейство Надя и Димитър Димитрови – 6 броя

български банкноти от периода 1974 – 1992 г. Роза Иванова Генчева – 21 броя български монети от периода 1962 до 1992 г.

С цел максималното попълване на колекцията от български банкноти и във връзка с деноминацията на българския лев, през 1999 год., на основание на Заповед № 77 на зам. кмета на Община – Павликени, фонд "Нумизматика" бе попълнен с откупка от 16 броя български монети и банкноти на обща стойност 78 898 лв.

Въпреки скромния си обем, нумизматичният фонд на Историческия музей – Павликени е сравнително разнообразен и със своите колекции предоставя възможността да се проследи разпространението и използването на монети и банкноти по българските земи. Нумизматичните колекции са добро помагало при обучението на ученици от всички възрастови групи, а като експонати в музейните витрини те винаги са едни от най-атрактивните и заслужено предизвикват интерес у посетителите.

ЛИТЕРАТУРА:

Божков 1995: Хр. Божков. Нумизматиката като наука и хоби. С., 1995.

Иванов 1986: С. Иванов. Монетите на турските султани – В: Методическо ръководство по нумизматика, С., 1986.

Каменов 1983: Р. Каменов. Български монети 1880–1980. С., 1983.

Мишев 1982: Л. Мишев. Български банкноти 1885–1974. С., 1982.

Харитонов 1994: Хр. Харитонов. Монетите в българската народна култура през XV – XVII век. С., 1994.

Цочев 1998: М. Цочев. Монети и монетна циркулация в Античните керамични центрове – Павликени и Бутово. В. Търново, 1998.

NUMISMATIC COLLECTIONS FROM THE FUND OF THE HISTORY MUSEUM – PAVLIKENI

Neli TSONEVA

(Summary)

In the main stock, section "Numismatics" of the History museum – Pavlikeni, totally 836 items of coins and banknotes are kept – correspondingly 147 banknotes and 689 coins. The finds are from different chronological periods, but according to their characteristics – origin, period, face value, material and way of manufacturing, several collections has been set. Another specific characteristic feature of the numismatic stock is who gathered the collections and who handed them for the museum fund. It is very important that only 18 items – 9 banknotes and 9 coins from the total number of coins and banknotes redemptions. All the other stock items have been donated gratuitously to the History museum – Pavlikeni.

The main initiator and donor of the History museum Pavlikeni is the many-year chairman of the Numismatic Society in the town eng. Marin Simeonov Georgiev. His donation consists of 3 collections that keep correspondingly 94 items of Bulgarian banknotes, over 400 items of Bulgarian coins and 16 Roman coins.

The first collection, of Bulgarian banknotes, has a high numismatic value and deservedly attracts the interest of the museum visitors. The oldest banknotes are from the emissions from the year 1903 with face value 10 and 20 leva, and the newest ones are a full series of the banknotes printed in 1951.

The second collection from eng. Marin S. Georgiev's donation consists of Bulgarian coins cut and used after The Liberation (1878). The earliest coins date from 1881 and the latest one is a coin with face value of 1 lev emission 1960. The collection consists of 481 coins arranged chronologically (394 coins from eng. M. Georgiev and 87 coins from other members of the Numismatic Society). According to the different face values and the year of cutting there are 52 types.

The third collection of the donation from eng. Marin Georgiev consists of 16 Roman coins: 6 of them are of the Emperor Konstantin the Great, and single coins of Hadrian, Gordian III, Faustina Stara, Antonin Pii, Galien and Constancii II, 2 coins are from the time of emperor Licinius and two coins can't be read precisely.

The second in size donation, come into the main fund "Numismatics" of the History museum – Pavlikeni is a collective donation from the members of the Numismatic Society in the town. It consists of 166 coins and banknotes from different periods and with different origin. The finds are: 87 Bulgarian coins from the Third Bulgarian Kingdom, 16 Roman coins, 52 Turkish coins, 17 Byzantine coins and 9 banknotes. The Byzantine coins are the so called hollow coins, of the emperors Isak II Angel and Aleksi III Angel. The Turkish coins were cut during the Rule of the Sultans of the Ottoman Empire: Ahmed III (1703), Mustafa III (1757), Abdul Hamid I (1774), Selim III (1789), Mahmud II (1808), Abdul Azis (1864), Abdul Hamid II (1876) and Mehmed V (1909).

The third greater in sizes donation in the "Numismatics" fund is the collection of 78 Roman coins, donated by V. Angelov from the village of Butovo. Among them there are coins cut during the time of the emperors: Octavian August, Claudius, Neron, Traian, Hadrian, Antonin Pii, Septimiy Sever, Dominician, etc. Several Byzantine and colonial coins belong to this donation.

КОЛЕКЦИЯТА ОТ ЛИТЕРАТУРА ПО НУМИЗМАТИКА В НАРОДНА БИБЛИОТЕКА "ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ" – ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Иван АЛЕКСАНДРОВ

От 1921 година Народна библиотека "Петко Славейков" е със статут на трето национално хранилище. Независимо от промените в библиотечното законодателство, от променящата се крива на издателската политика, финансовите възможности и читателското търсене, стремежът на институцията и хората, които работят в нея, винаги е бил да се осигурява максимална пълнота на книжовните си фондове и тяхното опазване през годините. В този смисъл прегледът и представянето на библиотечната нумизматична колекция от книги до голяма степен отразява издаденото по темата в България от Освобождението до наши дни и процесите, произтичащи от интереса към нумизматичната тема.

Библиотеката притежава около 80 нумизматични книги, преобладаващата част от които на български език – 59, 9 на руски език, няколко на английски, немски, румънски и гръцки език. В голямата си част българоезичните книги са постъпили в нашите фондове съгласно Закона за депозита, малко от тях са закупени или подарени на библиотеката от авторите, от издателства и организации, които работят в областта на културата и образованието. Библиографското им оформяне може да определим като добро, съпроводени са от грижливо изработен справочен апарат – внушителни списъци с изворов материал, добре изготвени речници на използваните термини, именни и географски показалци. Автори и издатели са отделили подобаващо внимание на илюстративния материал – визуалната представа за всяка монета и банкнота е допълнена от подробни и професионално изготвени анотации.

Според ретроспективната национална библиография книгите по темата, издадени в България от Освобождението до 50-те години на XX в., са около 30. За съжаление, във фонда на библиотеката от този период са постъпили едва половината от тях. Всички са запазени благодарение на специалния режим на ползване, носят следите от четене и препрочитане, множество отметки и подчертавания, свидетелство за проявен интерес през годините. Най-старият нумизматичен труд, с който разполагаме е на Никола Мушмов "Две неиздадени български монети", самостоятелен отпечатък от Известия на Българското археологическо дружество от 1912 г., подарен от синовете на издателя Ефрем Попхристов. От 60-те години на XX в. библиотеката не притежава издания. През следващите 20 години нумизматичните книги, които постъпват във фонда са едва 7. Сред тях се открояват монографиите на Тодор Герасимов "Антични и средновековни монети в България" (София, 1975), на Иван Йорданов "Монети и монетно обръщение в средновековна България 1081 – 1261" (София, 1984), на Йорданка Юрукова "Монетосеченето на градовете в Долна Мизия и Тракия II – III в. Хадрианопол." (София, 1987).

Много характеризиращ за последните две десетилетия е очевидно увеличаващият се интерес към нумизматичната тема. През 90-те години на XX в. книгите, постъпили в библиотеката, вече са 22, а от 2000-та година до настоящия момент – 15. Прави впечатление все по-добрата им полиграфия, професионалното художествено оформление, цветовото разнообразие, носещи естетическа наслада от съприкосновението с книжното тяло.

По своето съдържание нумизматичната библиотечна колекция е твърде разнообразна и очевидно отразява нуждата от информация, проектирана във времето на издаване и изследователските интереси на българските учени. Сред книгите има едно ръководство, важно за времето на своето създаване, а може би и до днес. Става дума за "Ръководство за разкопки, събиране и запазване на старини и монети", издание на Българския археологически институт от 1922 г. (234 с. с ил.) с автор Рафаил Попов.

Силно впечатление прави внушителният брой каталози в колекцията. Ще оставим на специалистите да се произнесат относно пълнотата, хронологията и точността на данните. Ще отбележим само, че видът и обемът им респектира, а фактът, че се издават и преиздават е категорично доказателство за необходимостта от каталогизация. Най-старото издание, с което разполагаме, е каталог на българските монети за 100 години с автор Радосвет Каменов и заглавие "Български монети 1880 – 1980". Следва

каталогът на Георги Ликов "Българските монети. 1880 – 1992". Издателство "Булфила" за кратко време осъществява три издания със същото заглавие. По случай 120-та и 125-та годишнина от създаването си каталози на българските монети и банкноти изготвя и Българска народна банка. Те претърпяват по две издания и са с изключително богат илюстративен материал, представят всички пускани в обръщение български банкноти и монети, включително и тези, които не са емитирани.

В колекцията на библиотеката има още няколко каталога – на Норман Фостър "Римски монети и техните стойности" (София, Инвест груп, 1998, 299 с.) и на Радушев и Жеков "Каталог на средновековните монети IX – XV век" (София, Агато, 1999, 252 с.), съставен на базата на нумизматичен материал от най-голямата и пълна частна колекция от средновековни български монети. Забележителни като присъствие и важно допълнение в колекцията са каталозите на Христо Харитонов: "Златото на Византия" (В. Търново, Абагар, 2003) и "Среброто на Византия" (В. Търново, Абагар, 2003).

Интересни не само като жанр са справочниците по нумизматика, които библиотеката притежава от последните години, с автор отново Христо Харитонов. Трудът "Антична нумизматика" (В. Търново, Абагар, 294 с.), претърпял две издания (1996 и 2004 г.), акцентува върху монетните находки по нашите земи, съдържа ценни коментари и е важно методическо помагало. Останалите справочници носят заглавията "Монетите в българската народна култура през XV – XVIII век (В. Търново, Елпис, 1994, 136 с.); "Енциклопедия нумизматика. Монетите на Европа в България XV-XVIII в." (В. Търново, Абагар, 1998, 375 с. с ил., таб. и схеми), "Нумизматика на България. Енциклопедия" (В. Търново, Абагар, 2000, 486 с.); "Стари мерки, теглилки и монети в България (VII – XX век)" (2004 г.). Изданията имат голяма справочна стойност, респектират с богатия си илюстративен материал и големия обем информация, която предоставят.

Ще отбележим присъствието и на няколко албума. Два от тях са с автор Йорданка Юрукова и заглавия "Античните монети в България" (София, 1971 г.) и "24 монети и печати от България" (София, 1978 г.). Интересен е опитът на Великотърновския исторически музей "Монетите на българските царе", футляр съдържащ 10 цветни снимки с паралелен текст на 4 езика, с популяризаторска и естетическа стойност. Притежаваме и издание, свързано с аукцион на антични и средновековни монети и медали от 1996 г., проведен в Националния исторически музей.

В колекцията от книги има и немалко монографични изследвания. Ето няколко заглавия: "Долна Мизия и Тракия в Римската имперска система" на Диляна Ботева (София, 1999 г.), "Развитие на нумизматичните пазари" (София, 1999 г.) на Розалина Нацева и др.

Интересен е краеведският подход към нумизматичната тема. Още през 20-те години на XX век изследване на монетната колекция на Варненския музей е направил Карел Шкорпил. В резултат излиза малката книжка "Царският тип на монетите в гр. Варна в сбирката на Варненския музей" (Варна, б. г., 8 с.). Краеведско е изследването на Лъчезар Лазаров "Циркулация и трезориране на колониалните монети с по два образа на аверса" (във връзка с находката от с. Славейково, Провадийско). Историята на Велико Търново не би могла да не мотивира учените по посока на монетното обръщение през Средновековието. На тази тема е монографията на Константин Дочев "Монети и парично обръщение в Търново XII – XIV век" (В. Търново, STN, 1992, 320 с.). Освен с монетите, сечени и използвани в старата столица, изследването запознава с паричните знаци на средновековни владетели от Византия, Латинската империя, Никея, Солун, Епир, Венеция, Сърбия, Златната орда. "Монети и монетна циркулация в античните керамични центрове Павликени и Бутово" на Марко Цочев също е с краеведска насоченост и анализира нумизматичния материал от археологическите находки в посочените в заглавието райони, останали до момента извън обсега на научна интерпретация. Най-новото краеведско нумизматично изследване, с което разполагаме е на Костадин Кисьов "Тракийската култура в региона на Пловдив и течението на р. Стряма през втората половина на I хилядолетие преди Христа" от 2004 година.

Библиотеката притежава и колекция от издаваните през годините списания по темата. Пазим и предоставяме на своите читатели всички варианти на сп. "Нумизматика", сп. "Нумизматика и сфрагистика", "Нумизматичен бюлетин", "Нумизматични изследвания", "Нумизматична информация". За да бъдем полезни и при необходимост, ползваме възможностите на Междубиблиотечната заемна служба и интер-

нет, които осигуряват достъп до фондовете на други библиотеки и информация, намираща се във виртуалното пространство.

Трябва да кажем, че въпреки голямата ни ангажираност с проблема по комплектуването, колекцията от книги по нумизматика е непълна. Това се дължи на неспазването на Закона за депозита от страна на българските издателства и недостатъчните финансови възможности на библиотеката. Независимо от трудностите стремежът ни към обогатяване с всички новоизлезли книги по темата е непроменим. Смятаме, че всяка от тях е свидетелство за полиграфичните възможности на времето, в което е създадена, за вниманието и интереса към нумизматиката от страна на издатели, изследователи, читатели. В своята общност книгите и списанията са солидна информационна банка, ползват се от учащи и работещи, от археолози, историци, художници, учени, краеведи и колекционери.

UNE COLLECTION DE LITTÉRATURE SUR LA NUMISMATIQUE DANS LA BIBLIOTHÈQUE DÉPARTEMENTALE "PETKO SLAVEIKOV"– VELIKO TARNOVO

Ivan ALEXANDROV

(Résumé)

La communication représente les livres de numismatique conservés dans la bibliohtèque "P.R.Slaveikov"- Veliko Tarnovo. Elle englobe presque 80 livres en bulgare, russe, anglais,allemand, roumain et greque, et illustre les publications sur le thème durant une période de 90 ans.

ЕДИН ОРИГИНАЛЕН ДОКУМЕНТ НА БАЧО КИРО ЗА МОНЕТИТЕ

Анастасия ГЕОРГИЕВА

Настоящото изследване е опит за представяне на един нов аспект от вечния стремеж на Бачо Киро към просвета и пропаганда на значими събития и факти от историята на българския народ.

Типичен представител на българската възрожденска интелигенция, Бачо Киро (1835–1876) е един от онези учители-революционери, които упорито проповядват новия дух на епохата и учат на родолюбие.

През периода 1856–1876 г. Бачо Киро посещава много български градове и манастири, пътува до Букурещ (1872), до Цариград (1872) и Белград (1873). Тези пътувания, освен с конспиративните си мисии той свързва с една от главните си цели – просвета и знания за България и съседните държави. На много от посетените места Бачо Киро държи речи, среща се с учители, читалищни дейци и книжовници, подарява и събира книги. Знания той придобива и от вестниците и книгите, издавани от Ботев, Каравелов и Раковски. Отрано разбрал, че народът има нужда от наука и умствена пробуда, Бачо Киро Петров оставя летописни бележки, отразяващи важни събития от революционното минало на българите. Това са ценни документи, отнасящи се до събития, чийто свидетел е бил авторът (Бурмов, Стойков 1937, 147–156). Затова неговите записки имат голяма историческа и научна стойност и безспорно оказват влияние върху населението от будния Търновски край.

Бачо Киро е автор и на три описания, свързани с родното му село Бяла черква и неговите околности, които съдържат богата историческа, стопанска и етнографска информация.

И въпреки задълбоченото изследване на Бачокировото летописно наследство все още се срещат недостатъчно добре представени документи, които заслужават внимание с богатството на теми и факти. Сред документите на Бачо Киро в Държавен архив – В. Търново попаднах на оригинален негов ръкопис, предаден от читалище "Бачо Киро" – Бяла черква (ДА-В. Търново, ф. 78 к, оп. 1, а. е. 27).

Ръкописът е "Описание на парите" с разяснения за съотношението на различните турски и чужди монети, циркулиращи в българските земи и използвани в Османската империя. Този ръкопис не е публикуван в книгите с материали и документи на Бачо Киро, а именно: Бачо Киро Петров. Материали и документи. Под редакцията на Ал. Бурмов и Ст. Стойков. С. 1937 г. и сборникът "Аз Бачо Киро съм" под редакцията на Николай Димков. С., 1976 г. Смятам обаче, че той представлява интерес като оригинален изворов материал от последните години на робството.

Ръкописът представлява един лист пергамент с размери около 19,5/28 см., изписан от едната страна и недатиран (**Обр.1**). Съдържанието предизвиква интерес и поради изброяването на голям брой различни парични знаци – византийски, турски и гръцки, монети на някои европейски държави, стари сребърни и медни монети. Тук срещаме названията лепти, нумии, медници,

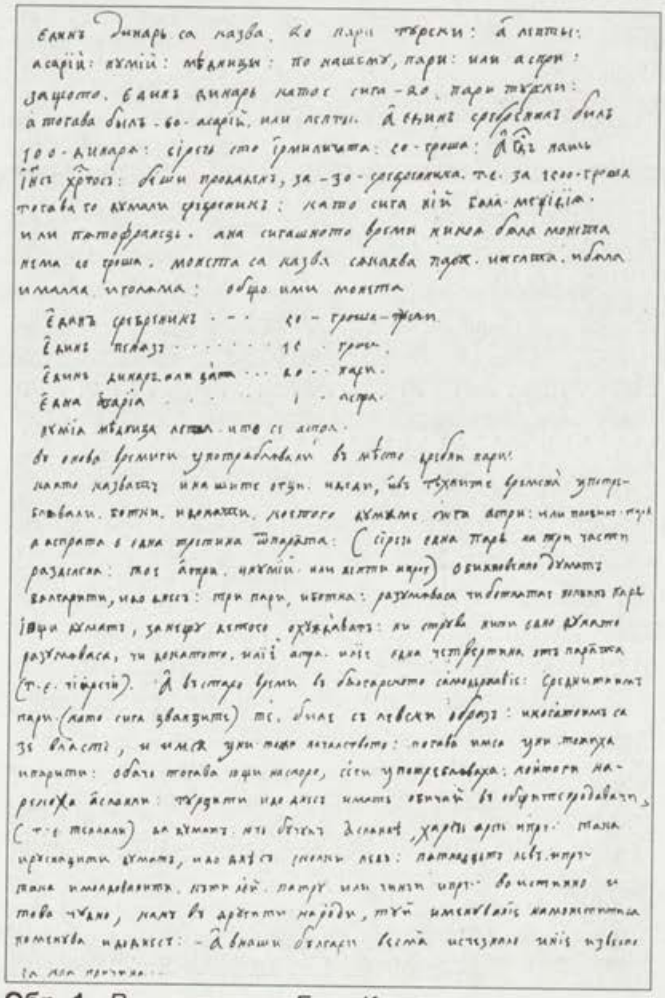

Обр. 1. *Ръкописът на Бачо Киро*

аспри, динари, сребърници, грошове, меджидии, ботки, дукати, цванци (Харитонов 2000, 203, 262, 225, 33, 102, 341, 77, 225, 51, 403).

Бачо Киро не само споменава тези парични знаци, а и посочва съотношенията в номиналната им стойност, като прави сравнение между "тогава" и "на сегашно време". Той пише: "*.... защото един динар като е сига – 20 пари турски, а тогава бил 60 асарии или лепти. А един сребърник бил 100 динара, сиреч сто ирмиличата: 50 гроша ... А на сегашно време никоя бяла монета няма 50 гроша ...*"

Вероятно самоукият учител е имал за цел да обърне внимание на поскъпването на живота, обезценяването на парите, на инфлацията в Османската империя през тези последни години на игото.

От непоследователните обяснения на автора идва усещането, че и той не е бил много добре запознат, но се е старал, доколкото е възможно, да проучи действителното състояние на паричното обращение като цяло. Чрез собствени разсъждения той прави изводи за стойността на парите и привежда примери за това, как се употребяват названията на монетите в разговорната, народната реч и по този начин думите му стават понятни и лесно възприемливи от обикновените българи. Така например: "*...обикновено думат българити и до днес: три пари и ботка: разумява са, чи ботката е полвин пара. И още думат за нещо, дето го отчуждават: ни струва нито едно дукато разумява са, чи докатото или е аспра, или една четвъртина от парата* (т. е. чипрачи)..."

Но има нещо в този ръкопис, което е особено ценно с оглед на годините, в които е създаден и политическата обстановка в империята. И то е възторгът, с който Бачо Киро говори за старобългарските монети. Възхищението, с което той описва една средновековна българска монета, отново доказва неговата идея и висша цел: да просвещава, да събуди националното самочувствие на българите и да им покаже, че не само сме имали велика държава и достойни царе, но и красиви и стойностни монети, сечени преди векове тук, по нашите земи.

"*А в старо време в българското самодържавие среднити им пари /като сига цванците/* (става въпрос за холандски едри сребърни монети с изображение на хераладически лъв, известни сред българското население като "лъвски талери" – б. а.) *те били с лъвски образ* (Бачо Киро има предвид монети, сечени по времето на цар Иван Шишман – б. а.) *И когато им са зе властта и им са уничтожи началството, тогава им са уничтожиха и парити. Обаче тогава още наскоро се ги употребляваха, които ги нарекоха асланки* (от турската дума arslan – лъв – б. а.)".

В тази част на документа особено силно проличава влиянието на Г. С. Раковски върху Бачо Киро, отдавна забелязано от някои наши изследователи (Йорданов 1990, 94). Точно този оригинален ръкопис доказва въздействието на книгите и вестниците на Раковски, които учителят така старателно е събирал в създаденото от него белочерковско читалище. Бачо Киро умело ги използва в речите и словата си, произнасяни за всеобща патриотична просвета.

Тук срещаме следния текст, заимстван от Раковски (Йорданов 1990, 131):

"*Турцити и до днес имат обичай в общите продавачи* (т. е. теллали) *да думат: юч бучук асланке, харч ареч и пр. Така и руснацити думат и до днес: сколки лев, петнадцът лев и пр. Така и молдованити: къди лей, патру или чинчи и прочие. Воистинно и това чудно, как в другити народи туй именување на монетити са поменува и до днес, а в наши българи весма изчезнало и ни е извесно за коя причина...*"

С гореспоменото авторът подчертава превъзходството на българските монети над турските и уважението, което руснаци, молдавци и други народи са съхранили към тях.

Относно стила и езика на документа бих искала да припомня, че Бачо Киро сам се е научил да чете и пише и както знаем, дълги години ходил "да се доучва".

Ръкописът му напомня печатните букви, но почеркът е четлив и старателно подреден, а използваните думи в текста са типични за търновския говор.

Езикът е лесно достъпен, а сравненията– подходящи и понятни.

"Описание на монетите" е още едно доказателство за апостолската дейност на Бачо Киро като просветител и будител на съзнанието българско.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ДА – Държавен архив
ф. – фонд
а. е. – архивна единица

ЛИТЕРАТУРА:

Бурмов, Стойков 1937: Ал. Бурмов, Ст. Стойков. Бачо Киро Петров. Материали и документи. С., 1937.
Йорданов 1990: В. Йорданов. Бачо Киро. Неизвестно за него. С., 1990.
Харитонов 2000: Хр. Харитонов. Нумизматика на България. В. Търново, 2000.

EIN ORIGINALES DOKUMENT VON BATSCHO KIRO ÜBER DIE MUNZEN

Anastasia GEORGIEVA

(Zusammenfassung)

Der vorliegende Artikel gibt interessante Angaben uber das Geldsystem in den bulgarischen Landern gegen der Mitte des 19. Jahrhunderts.Das originale Dokument wurde nicht publiziert in den Sammelbucher mit den Werken von Batscho Kiro.

Der Autor ist als Lehrer gearbeitet.Seine Tatigkeit ist mit der bulgarischen Renaissance verbunden. Batscho Kiro zahlt viele Nahmen von bulgarischen und auslandischen Munzen auf und zeigt ihre Wechselbeziehung. Er ruhmt die bulgarischen Munzen und vergleicht sie mit den hollandischen "Lowentaler". Dieses Dokument ist ein Ursprung fur die Untersuchungen der bulgarischen Wissenschaftler und Historiker.

ИЗПОЛЗВАНЕТО НА КОЖАТА КАТО РАЗМЕННО СРЕДСТВО ВЪВ ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ КРАЙ

Кинка ПАНАЙОТОВА, Надка ВАСИЛЕВА

Суровата и обработена кожа, която е относително траен продукт, векове наред е била използвана като един от предпочитаните еквиваленти на натурална размяна при скотовъдните племена и народи. В това си качество е добре позната на траки и прабългари, в средновековна България, през турското владичество и Възраждането, в новата ни история до средата на XX в.

По тази тема има интересни данни от археологическите, етнографски и исторически проучвания. В настоящия историко-етнографски обзор си поставяме за цел, въз основа на тях, да откроим накратко в развитие мястото и ролята на кожата (сурова и обработена) като средство за размяна по нашите земи и във Великотърновския край в частност.

Древните траки по нашите земи разменяли в натура. Омир възпява Тракия като "майка на овце" и "родина на влеконоги говеда", а траките прославя като отлични коневъдци. Тракия изнасяла за Източното Средиземноморие скотовъдна продукция, в т. ч. и кожи срещу внос на луксозни стоки и подправки. По северните склонове на Стара планина и басейна на река Янтра живеели скотовъдните племена уздицензи и кробизи (VI в. пр. Хр.), при които кожата като еквивалент на размяна се запазил до създаването от римляните на провинция Долна Мизия в I в. Търговския обмен между тракийското население в днешния Великотърновски край и гръцките черноморски колонии имал различни форми, но в основата му била преди всичко обмяната в натура (История на България 1979, 86, 104, 140, 141, 145, 220, 312, 317). Общинската собственост върху земята, а и донесената по-късно от славяните свободна селска община имала в тези земи задържаща роля. Въпреки въведените от римляните стоково-парични отношения, натуралната размяна между местното население запазила своето значително място и кожата продължила да бъде едно от основните разменни средства. Силно развитото скотовъдство и природно-климатичните условия също способствали за това.

Според някои изследвачи българските племена, при които скотовъдството и свързаните с него занаяти били основен поминък, получили името си от особено ценната и добре обработена самурова кожа, наричана и до днес в Централна Азия "булга". Самуровата кожа служела на прабългарските племена за разменна единица. Още от най-стари времена добре изработения юфт (конска кожа) на Изтока носел названието "българска кожа" (Костов 1981, 77). Аспаруховите българи дошли на Балканите с утвърдени производствени традиции и установен тип натурална размяна – с използуването на кожата като разменно средство.

Икономиката на ранното средновековие и Първаото българско царство до X–XI в. носела в голяма степен натурален характер, много повече от икономиката на предшестващите го антични робовладелски общества. Феодалните имения били изградени на принципа на затвореното и самозадоволяващо стопанство. Голяма част от населението задоволявало своите нужди чрез собствено производство, а държавата– чрез ангария и натурални данъци (История на България 1981, 342–343). Според сведенията на арабския пътешественик и писател Ал Масуди, българите заплащали своите покупки с крави, овце и произведенията от тях, в т. ч. с кожи. През VII–XI в. в България липсва монетосечене, много ограничени са стоково-паричните отношения. Нравите на отечеството, според княз Борис I, изисквали да се избягват златото и парите. През X–XI в. кожарството и кожухарството в българската държава се отделят от селското стопанство и се развиват като самостоятелни занаяти. Те постепенно преминавали в градовете, където също се занимавали със скотовъдство, според арабския географ и пътешественик Идриси (1158 г.) (Сакъзов 1927, 107).

Развитието на градския пазар в българските земи се ускорило през периода на византийската власт (XI–XII в.), когато започнали да циркулират византийски монети. Обаче нито във Византия и още по-малко в България икономическият живот не надхвърлил рамките на едно типично средновековно просто стоково производство, при което господства натуралната размяна. Намерените колективни монетни находки

от XI – XII в., а и по-късно, показват, че известно количество монети били изваждани от циркулация за натрупване като съкровища в натуралната си форма, като ценен метал. Тази традиция много по-късно намираме в тежките златни пендарени нанизи. Това е една нагласа на населението, народопсихология, която е и последствие от господстващото положение на натуралната размяна, съчетана с различни поверия и предания (Ангелов 1950– 1951, 433, 438).

Столицата на Второто българско царство Търновград през XII – XIV в. била средище за обработка на кожи. При разкопките на Царевец са намерени метални кожарски инструменти (Ангелов 1972, 517). Легендата за кожения мост в града между Царевец и Трапезица е основана може би на спомена за добре развитото кожарство тук.

Османските завоеватели възприели от арабите и донесли по нашите земи тамошните умения в обработката на кожи. Те наложили нови наименования на отделните производствени процеси, операции и инструменти. Кожарството (табачеството) и кожухарството (кюркчийството) били сред четирите свещени занаяти за мюсюлманите, понеже пророк Мохамед се занимавал с тях. Затова онези български кожари, които искали да продължат да работят, били принудени да приемат исляма. Една част от тях, за да избегнат помохамеданчването, се изселили в селата, а други – се укрили зад гърба на дубровнишките търговци, които се оказали собственици на работилници. В края на XIV и през XV в. се появява разновидност в натуралната размяна с кожи – работата на ишлеме, т. е. с материали на клиента. В този случай самата кожа не е разменно средство, еквивалент, а повод, основа за натурална размяна – компенсира се труда на занаятчията срещу други предмети в натура (Тодоров 1972, 382, 384).

През 1442 г. султан Мурад II разрешил на дубровнишките търговци да пътуват свободно по суша и по море в Османската империя. По същество това е продължение на привилегиите, които те имали по време на Търновското царство. Тогава посоката на керваните на дубровнишките търговци по суша бил Търновград и главното пристанище на царството – Варна. Суровата и обработена кожа били главният износен артикул на българите през XII – XIV в. Червените и жълти обработени кожи били известни на италианското и константинополското тържища под името "булгаро-булгарини" и "лимони". Срещу тях от запад били внасяни памучни ломбардски платове "пани" и "фустани", бижута и други предмети на бита и лукса (Хинков 1938, 541). Дубровнишката колония в града и по време на османската власт в продължение на три века (XV–XVII) държала в свои ръце почти целия износ на сурови и обработени кожи от Търново и целия басейн на река Янтра. На първо място се съобщава за превъзходни кордовани и разноцветни сахтяни. От средата на XVI в. обаче нараснал значително и износът на сурови кожи. В списъка на имуществото на починалия в Търново през 1558 година Джовани ди Изола фигурира едно голямо количество обработени кожи – 2984 броя черни кордовани и 935 броя бели монтонини, закупени от местните кожари чрез посредници срещу карисеи, дамаски и атлаз. През XVI – XVII в. до края на съществуването на дубровнишката колония в града през 1680 г. се появява друга форма на натурална размяна – посредническата, в която кожата също играе важна роля и има относително голям дял. След оттеглянето на дубровнишките търговци, българите заели важно място във вносно-износната и посредническа търговия (Сакъзов 1930, 114, 116; Еврейски извори 1958, 35, 58, 264, 273, 299, 367).

През втората половина на XVIII и началото на XIX в. българското занаятчийско производство се разгърнало в големи мащаби. От това време датира и новата история на кожарството в Търново и ролята на суровата и обработена кожа в натуралната и стоково-парична размяна. До тогава кожарите-мохамедани били локализирани в турската табашка махала под Хисаря до Фейрузбеевия мост около Табашката джамия. При тях по-дълго време кожата играела роля на платежно средство. Колкото повече упадал занаятът при тях, толкова делът на натуралната размяна ставал по-голям.

Долната махала (днес Асенова) се превърнала в крепост на българското кожарство (табачество), а Горната (Болярската) махала – на кожухарството. Според Сметководния тефтер на Търновската градска община от 1833 г. Долната махала се води като Табашката махала, от 1890 г. – Асенова (НБКМ-БИА, IIA, 7805; Данова 1980, 113–114). Според тефтера на хаджи Стоян, в 1832 г., той вече работел в Новия (Кожухарския) хан, т. е. ханът е построен между 1828 – 1832 г. (НБКМ-БИА ф. 4, а. е. 2, 349). Една голяма част от продукцията на Табашкия и Кожухарския еснаф била на основата на стоко-

во-паричните отношения и около една четвърт–на ишлеме и натурална размяна за населението от града и селата на Великотърновския край. Собствениците на работилници имали договори (устни и писмени) със соватчиите от района за доставка на сурови кожи. Благодарение на тях се обработвали големи партиди от еднородна суровина, на което се дължи високото качество и добри цени на изнасяната в Европа стока. Не случайно А. Н. Мошин разглежда Търново като център на най-добрите кожени заводи, а Елизе Реклю добавя, че занаятчиите тук са изкусни майстори. Годишно се произвеждали по 200 хиляди броя висококачествени цветни сахтяни (от кози кожи), мешини (от овчи) и кюселета (от телешки кожи). През 70-те години на XIX в. в града имало 58 табахани и приблизително толкова майстори-кожухари (Хиндолов 1926, 193). По-едрите от тях сами изнасяли стоката в Австро-Унгария (по Дунава) срещу паричен или натурален еквивалент – връщали се с европейски стоки, купени или разменени срещу кожи. Други използвали посредници, които отворили кантори (Панайотова 1975, 55–62). Наличието на посредници вътре в страната и в Европа оскъпявало продукта и същевременно намалявало стойността на кожата като разменно средство.

Сравнително малка част от продукцията на кожарите стигала до масата селско население, дори и на основата на ишлемето и натуралната размяна. Поради голямата бедност, там се ширело собственото производство на цървули, работени по най-примитивен начин и само като следи. За защита на краката до коляното се използвали навуща от груб домашно тъкан вълнен плат или плетени вълнени чорапи (Цитираните данни са от теренни проучвания на Надка Василева в селата Масларево, Вързулица, Страхилово и Миндя, проведени през 1989 – 1990 г.).

"Табашки пари" е ново понятие, което битува в Търново от края на XVIII и началото на XIX в. Според поверието изкараните в смрад, с много труд пари на табаците носят благополучие. Затова, когато някой тръгвал на хаджилък (на Божи гроб), сменял парите си с "табашки пари", "за да му придоди", както казвали търновци (Цитираните данни са по спомени на Радка Кюркчиева, Петър, Панайот и Христо Анастасови, В. Търново, писмени и устни, събрани от Н. Василева през 1985 г.).

След Освобождението е нанесен тежък удар на кожарството и кожухарството у нас и в частност във Великотърновско, което прави кожата ценно разменно средство. Причините за това положение са няколко. От една страна е вносът на европейски стоки, стесненият вътрешен пазар и масовото обедняване на селското и градско население. На второ място е силният упадък на скотовъдството след аграрния преврат следствие на бързото развитие на екстензивното земеделие. През войните от 1885 г. и 1912 – 1918 г. много голяма част от едрия добитък е реквизиран за фронта, а дребния – за изхранване на армията. Разрушеният скотовъден баланс не успяват да стабилизират нито правителството на БЗНС със своите нарочни закони, нито следващите правителства между двете световни войни (Панайотова 1983, 31–41). Третата много важна причина е, че поради производствено-техническа изостаналост и липса на капитали, възрожденското занаятчийско производство не успява да прерасне в индустриално. През 1904 – 1910 г. табачеството в Търново е почти на изчезване. До 1925 – 1926 г. работят отделни табахани на ишлеме и на основата на натуралната размяна. Покровителствената и поощрителна политика на земеделското правителство дава резултати едва към 1929 година, но тогава се развихря тежка икономическа криза. Трите по-големи кожарски фабрики на АД "Царевец", АД "Труд" и "Никола Павлов" са създадени с търговски капитали, с модерни инсталации, двигателна сила и установени по европейски образец нови технологии. Новите фабрики и признатите за фабрики по-големи работилници обаче не можели да си набавят суровини. През 1935 г. към Общия съюз на българската индустрия се създава Клонов съюз на Кожаро-кожухарската индустрия в България. Той урежда доставките на суровини и материали. Вносът на кожи става чрез италиански и в повечето случаи германски фирми, от Египет, Кордоба, Даки, Казабланка, Мадагаскар, Кордоба-Сейра, Салта, Рио Гранде, Нигерия, Бамак Доминго, Сиера Алба, Меделин, Занзибар и други (Панайотова 1977, 154–175).

Германските посреднически фирми използват кожата като разменно средство – внасят сурови кожи и изнасят за Германия срещу тях хранителни продукти от Великотърновския край. За Египет изнасят някои от производствата на търновски и горнооряховски предприятия–бяло брашно, фиде, макарони, нишесте, детски храни "Житана" и други. Използува се така наречения клиринг, който си е модернизиран

тип натурална размяна. През 1939 г. германските фирми-посреднички внасят сурови кожи, обработват се в България и изнасят обработените кожи, т. е. своего рода ишлеме. Използва се страната като удобно място за мръсно, замърсяващо производство, производственото майсторство на българите и евтината работна ръка. Следователно в навечерието на Втората световна война кожата е разменно средство, но по обратен за българите и за нашите земи начин – вместо в износа, тя е клирингов еквивалент на вноса и ишлемето. И поради слаборазвитата индустрия на Великотърновския край се създава един омагьосан затворен клирингов кръг. Във вътрешните отношения, поради задлъжнялост към банки и акционерни дружества, кожарските фабрики изплащат задълженията си в натура, в кожи, чиято стойност и количество се изчисляват по много ниски цени за единица продукт (Панайотова 1977, 154–175). Към банките в града се изграждат складове за натурално изплатения дълг. Кожарските фабрики страдат от хроничен недостиг на основен и оборотен капитал. На 11 юни 1940 г. с Министерско постановление всички кожарски фабрики и работилници в града са военно мобилизирани. Доставката на сурови кожи става чрез наряди, осъществявани от реквизиционни комисии и комисарства. До 1945 г. търновските кожарски фабрики и работилници са в много неизгодно положение. През 1945–1947 г. населението чувства остра нужда от лицева кожа и гьон. Големи размери взема т. нар. "кожа черна борса". Цървулджийските работилници в Асенова махала работят само на ишлеме срещу хранителни продукти от околните села. Селското население в по-голямата си част се задоволява от собствено производство на свински цървули. В града се произвеждат обувки с дървени подметки със свинска груба кожа-лице. Дамите жертват красивите си филцови шапки. Корковите обувки с филцово лице са много модерни до 1950 – 1952 г. Цитираните данни са по спомени на сестрите Пенка, Керанка и Йорданка Михайлови, Катя Славчева, Иванка Кънчева, Венета Анастасова, писмени и устни, събрани от Надка Василева през 1989 г., също на г-жа Смилова и г-жа Генчева, събрани от К. Панайотова през 1990 г.

След национализацията през 1948 г. Обединената кожарска фабрика "Първи май" изключва напълно кожата като еквивалент на размяна и работи предимно стоково-парична продукция.

Използуването на кожата като разменно средство в продължение на повече от две хилядолетия приключва във Великотърновския край в средата на XX в. През 70-те години е ликвидирано напълно обработването на кожи в града и района. Продължителното използване на кожата като еквивалент на размяна се дължи на мъчително бавното обществено-икономически развитие на Балкано-Дунавския район, което е следствие на спецификата на неговата историческа съдба и на вторичното значение на търговските пътища, минаващи през него. Натуралното стопанство и натуралната размяна се запазват там, където икономическият живот се характеризира със затвореност, локална ограниченост и разпокъсаност, с крайно бавни темпове на развитие и господство на традиционализма.

СЪКРАЩЕНИЯ:

НБКМ-БИА – Народна библиотека "Св. Св. Кирил и Методий" – Български исторически архив.

ЛИТЕРАТУРА:

Ангелов 1950–1951: Д. Ангелов. По въпроса за стопанския облик на българските земи през XI–XIV в. – Исторически преглед, 1950–1951, 4–5.

Ангелов 1972: Н. Ангелов. Към въпроса за развитието на занаятите в средновековния Търновград през XIII – XIV в. – Известия на Окръжния исторически музей – В. Търново, 1972.

Данова 1980: Н. Данова. Към историята на Търновската градска община през Възраждането. – Исторически преглед, 1980, 1.

Еврейски извори 1958: Еврейски извори за обществено-икономическото развитие на балканските земи през XVI в. Т. I, С., 1958.

История на България 1979: История на България,

1, С., 1979.
История на България 1981: История на България, 2, С., 1981.
Костов 1981: Л. Костов. За произхода на името "българин" – в. Народна култура, 2, 13.01.1968.
Панайотова 1975: К. Панайотова. Развитие на кожарството във Велико Търново до Освобождението – Векове, 6, 1975, 55–62.
Панайотова 1977: К. Панайотова. Кожарската индустрия във В. Търново (1878 – 1949). – Годишник на музеите в Северна България, III, 1977, 154–175.
Панайотова 1983: К. Панайотова. Политиката на земеделското правителство за модернизация и развитие на селскостопанското производство. – Векове, 3, 1983.
Сакъзов 1927: Ив. Сакъзов. Общественото и стопанско развитие на България през епохата на Първото царство. – В: България 1000 години, С., 1927.
Сакъзов 1930: Ив. Сакъзов. Стопанските връзки между Дубровник и България през XVI – XVII в. С., 1930.
Тодоров 1972: Н. Тодоров. Балканският град XV–XIX в. С., 1972.
Хиндолов 1926: Вл. Хиндолов. Принос към българската история. III. Статистически данни по стопанското и икономическо положение на Дунавския вилает през 1867, 1868, 1869 и 1873 г. – В: Годишник на Народната библиотека, С., 1926.
Хинков 1938: Хр. Хинков. Стопанските отношения на България със Западна Европа през време на Второто българско царство. – сп. БИк. Д, 37, С., 1938, 9.

THE USAGE OF HIDE AS TRADE MEANS IN THE REGION OF V. TARNOVO

Kinka PANAYOTOVA, Nadka VASILEVA

(Summary)

The scientific report considers use of hides ond beaters from the region of V. Tarnovo, like internal and outer commerciol trade means down at different times. In the woy by reason of lack of sufficiently money and assets are delivered necessary raw matrials and goods.

ДЕЙНОСТТА НА МОНЕТОПРОМЕНИТЕЛИТЕ ПРЕЗ 60-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В. ЗАКОНОВА РЕГЛАМЕНТАЦИЯ

Светла АТАНАСОВА

Паричното обращение в българските земи през 60-те години на XIX в. се хратеризира с голямо многообразие на циркулиращия монетен материал и разлика в пазарните курсове на отделните монети. В обръщение са около двадесет често срещани турски и чуждестранни златни, сребърни и дребни медни монети. Турският сребърен грош е основна разменна монета, в чиято равностойност се изчисляват тогавашните текущи пазарни цени и доходите на отделни лица. Успоредно циркулиращите стари и нови монетни емисии турски грошове водят до различия в курса на чуждите златни и сребърни монети. Усложняват се покупко-продажбите, движението на цените, сарафските и лихварските операции. Необходимостта налага откриването на сарафски бюра в големите стопански центрове на Империята, които се занимават с паричния обмен – приравняване на различните турски и чуждестранни монети към основната парична единица турския грош (Тодоров, Ангелов, Цветкова, Радулов 1981, 274). С тази дейност са ангажирани монетопроменителите (кюше-сарафя), обособени в самостоятелни професионални сдружения (Арнаудов 1871, 358).

Според действащите закони в Османската империя от втората половина на XIX в. към търговското съсловие принадлежат: банкери (сарафи), монетопроменители (кюше-сарафи), еснафи и еснафски организации. Формата се определя от предмета на тяхната дейност, подвластна на търговските съдилища (Арнаудов 1871, 208–209). Наличието на специални устави за управление на различните категории служители определя и спецификата на работата (Арнаудов 1871, 357–361). Монетопроменителите извършват конкретни търговски операции. Занимават се с монетообмен, без да дават пари в заем или вземат. Тяхната дейност е регламентирана в "Устав за монетопроменителите (кюше-сарафя)" приет от Императорското правителство на 6 октомври 1864 година и одобрена от съществуващия Търговски закон в частта, фиксираща дейността на търговските съдилища. Всички лица, практикуващи професията, са снабдени с нарочно позволение (тескере), издадено от Министерството на търговията. Разрешителното е задължително както за Цариград с трите квартала Еюп, Галата и Юскюдар, така и за всички останали градове в рамките на Османската империя. Законът предвижда глоба от 600 гроша и затваряне на обменните бюра за лицата, които не притежават съответното разрешително. След придобиване на правоспособност монетопроменителите наемат помещение магазин (дюкян) или стая (одая) в обособените специални места за монетообмен, обикновено на търговската улица във всеки град. Те нямат право да напускат обменните бюра, да практикуват в движение или на територията на друг еснаф. При установяване на подобни нарушения се отнема разрешителното и се налага глоба от 300 гроша.

В устава законодателят фиксира необходимите условия за практикуване на този вид дейност. Пред сарафското бюро се поставя задължително табела с изписан текст на турски или френски, а по възможност и на друг език. Текстът съдържа наименование "монетопроменител", името на собственика на магазина и номера на разрешителното му. Поставя се каталог на монетите, които са в обращение. В специално разграфена книга се посочват датите, на които са извършени финансовите операции, внесените и получените суми. Книгата представлява основен документ, утвърден и подпечатан от Министерството на търговията и се представя за проверка на съответните чиновници от търговското ведомство. Извлечение от нея може да се използва като доказателство за достоверността на подпечатани разписки на клиенти. При неспазване на горепосочените постановления, издаване на фалшиви разписки и неправилно отбелязване на търговските операции, наказанието е съразмерно с престъпление до 200 гроша. Следва временно или постоянно лишаване от правоспособност.

Дейността на обменните бюра се организира и контролира от еснафското сдружение на монетопроменителите. Управителният съвет на еснафа (лонджа одася) се състои от шест души: кехая, четири първомайстори и ейт башия. Кехаята се назначава от Императорското

правителство. Постъпилите оплаквания от членове на еснафа относно неговото управление се отнасят към правителството. То от своя страна изслушва страните и проверява достоверността на информацията. Членовете на съвета (лонджата) се избират от еснафа, но се одобряват и назначават от Министерството на търговията. Еснафът назначава осем турски поданици, а министерството одобрява четири от тях. Ейт башията се избира на същия принцип. В стаята на съвета се разглеждат въпроси, касаещи само работата на монетопроменителите, непротиворечащи на устава. Към съвета е създадена специална книга за вписване на молби и изповеди на всеки член от професионалното сдружение. Неин препис се изпраща до Министерството на търговията, което дава оценка за работата на управителното тяло. Всички лица, практикуващи професията монетопроменител, според общоприетите закони упражняват търговска дейност. Техните спорове, произтичащи между тях и други лица потенциални клиенти, се разглеждат в търговските съдилища. Съветът избягва да се произнася по наказателни дела. При подвеждане под съдебна отговорност на монетопроменител – член на еснафското сдружение се уведомяват съответните чиновници в Министерството на търговията.

Съществува специална процедура за издаване на нарочно позволение (тескере) за придобиване на правоспособност. Управителният съвет на еснафа приема молбите на желаещите, обсъжда ги и изготвя пространно изложение (мазбата) до правителството. Официалната регистрация и заверка на търговските документи се извършва в съдебното търговско писалище. Позволението се издава от Министерството на търговията и в него се посочва името и прякора на монетопроменителя, името и прякора на неговия поръчител (задължително турски поданик), местонахождението на магазина и размера на облагаемия данък (даждие), който е предплатил. Според Търговския закон и нарочния устав предвиденият данък за регистрация и упражняване на професията е в размер на 275 гроша и се разпределя както следва: 200 гроша за Министерството на търговията и 75 гроша за съвета на еснафа за покриване на месечната заплата на кехаята и други текущи разходи. Търговският закон, приет на 30 януари 1849 година (Арнаудов 1871, 126–127) и приложението към него от 18 април 1860 година предвижда месечни възнаграждения за държавни служители и фиксира определени суми. В този смисъл Императорското правителство прави опит за уреждане на финансово-правните отношения между държавата в лицето на султана и нейните поданици, ангажирани с обществено полезни професии. Монетопроменителите не се облагат с други данъци, предвидени в устава. Разрешителните за практикуване на занаята се издават за срок от шест месеца и се подновяват в началото на месец март и месец септември. В случай, че са получени след определения срок са действителни само до изтичане на шестмесечието и даждието се определя съразмерно с останалите дни.

Кандидатите за членство в сдружението на монетопроменителите подават молба до съвета на еснафа, придружена с препоръчително писмо от лице, задължително турски поданик. Препоръчителното писмо съдържа името, прякора, местопребиваването на гаранта и мястото, където бъдещия сарафин ще открие магазин (дюкян). Подготвеният и подпечатан от кехаята пакет с документи (илми-хабер) се изпраща до Министерството на търговията. Следва проучване на имотното състояние и общественото поведение на кандидата. Нарочното позволение се издава след заплащане на задължителния данък и се вписва в специална книга, създадена към Министерството на търговията, представляваща своеобразен регистър на всички монетопроменители, практикуващи в рамките на Османската империя и членуващи в професионалното сдружение. При напускане на наетото помещение за паричен обмен с цел преместване на друго по-добро място, сарафинът уведомява съвета на еснафа и Министерството на търговията. Настъпилата промяна се отбелязва в официалната книга и услугата се облага с 5 гроша. Тези монетопроменители, които доброволно се отказват от дейността си и затварят сарафските бюра, съгласно закона нямат право на обезщетение и връщане на облагаемата сума. В случай, че разрешителното е изгубено се сигнализира съвета на еснафа, който с официално изложение уведомява Министерството на търговията. То от своя страна го възстановява срещу такса от 10 гроша. Нарочното позволение е поименно и притежателите му са длъжни винаги да го носят и представят за проверка на съответните чиновници. Онези, които практикуват монетна размяна с чуждо разрешително, подлежат на глоба от 600 гроша. Уставът забранява на монетопроменители-

те да вземат или дават рязани и недостатъчни (ексикъ) маломерни монети. При подобни нарушения се налагат петкратни глоби, според количеството взети монети. С подобна дейност в рамките на Османската империя се занимават мобаяджиите. Те са особен род банкери, които изкупуват рязани и недостатъчни монети, менителници и бонове с отстъпка от стойността върху определено количество. Съгласно постановленията тяхната дейност подлежи на контрол от Министерството на финансите. Монетопроменителите могат да упражняват и този вид търговска дейност, но само след придобиване на съответното разрешително от подопечното министерство. Кюше-сарафите, които извършват обмен на фалшиви монети, се наказват според Наказателния закон. При установяване на подобни случаи са длъжни да уведомят полицията и да задържат клиента, предлагащ такива монети.

Освен всички горепосочени наказания и глоби, съветът на еснафа има право да затвори сарафското бюро, да отнеме разрешителното и наложи глоба от 100 гроша. Неговите решения подлежат на изпълнение след потвърждение от търговското министерство. Събраните пари от глоби се отлагат в правителствената каса, приходите се отнасят към подопечното ведомство като специални доходи. Монетопроменителите спазват всички постановления на правителството за монетите и монетното обращение, наложени от съвета на еснафското сдружение. Те изплащат наложените глоби и на техни безотговорни служители. Настоящият устав е валиден за всички монетопроменители чужди поданици, които са представили пред управителния съвет свой гарант турски поданик.

От предложения коментар става ясно, че през 60-те години на XIX в. различните търговски операции в рамките на Османската империя се управляват с нарочни устави, одобрени от Императорското правителство. Уставът за монетопроменителите регламентира дейността им, посочва необходимите условия за упражняване на професията, правата, задълженията, както и наказателните мерки, предвидени в Търговския закон. Съществуващите еснафски професионални сдружения по места имат ясно изградена структура. Управителният съвет (лонджа одася) се явява посредник между служителите (монетопроменители) и централната власт (Министерството на търговията и Императорското правителство).

За да визуализираме пазарната ситуация, в която са поставени монетопроменителите, ще се позовем на конкретни сведения за различните монети намиращи се в обращение през 1864 година, дадени с характерните за епохата названия и техните стойности в грошове (Янев 1983, 41-42).

Турски златни монети :

Илдъз – най-старите османски монети, оценявани на 52 гроша.

Ирмилик – монета на султан Махмуд II (1808–1839), сечена в Константинопол, равностойност 20 гроша.

Лира османие – сечена след реформата от 1844 година при султан Абдул Меджид (1839–1861) с номинална стойност 100 гроша, достигаща пазарна цена 116–118 гроша.

Мека махмудия – сечена при султан Махмуд I(1730–1754), равностойност 75 гроша.

Мемдухия (възхваляем) – сечена при султан Абдул Меджид (1839–1861), равностойност 20 гроша.

Мъсърка (любимо семе) – златна монета, сечена в Кайро при управлението на султан Селим III (1789–1808) и Махмуд II, равностойност 24 гроша.

Рубийе – четвъртинка от алтъна на Селим III, равностойност 9,5 гроша.

Стамболка – монета, сечена от Селим III, Махмуд II и Абдул Меджид. Името ѝ идва от града Ислямбол (Истанбул), равностойност 22 гроша.

Хайри алтън (правещи добро, хаир) – сечена при Махмуд II, равна на 23 гроша.

Турски сребърни монети:

Алтълък (съдържащ шест) – отсечена при султан Махмуд II. Името определя и нейната равностойност 6 гроша.

Бяло меджидие – монета, сечена след паричната реформа от 1844 година, равностойност 20 гроша.

Икилик – монета на Селим III, оценявана на 11,5 гроша.

Юзлюк (състояща се от сто части) – монета, сечена при Селим III с равностойност 14,5 гроша и при Абдул Меджид с равностойност 2,5 гроша.

Турски медни монети:

Металици – потопени в сребърна баня монети, пуснати в обращение от Махмуд II с един и от Абдул Меджид с пет номинала. Към тях се отнасят и билоновите монети:

кърк пара – 40 пара

ирми пара – 20 пара
он пара – 10 пара
беш пара – 5 пара
бир пара – 1 пара

Чуждестранни монети:

Дирекля – испанска сребърна монета, сечена в задморските територии през XVIII и XIX в., със стойност 8 реала и равностойност на пазара 23,5 гроша.

Империал – златна руска монета от 10 рубли, сечена от 1755 година при императрица Елисавета I Петровна (1741 – 1762) до последния руски император. По разпространен на пазара е **полимпериалът**, златна монета от 5 рубли, оценявана на 90 гроша.

Луиза (двадесетофранги) – западноевропейска френска, белгийска и швейцарска 20 франкова монета, носеща названието наполеон, оценявана на 87 гроша.

Пентофранга – сребърна 5 франкова монета от Карл X (1824 – 1830), Луи Филип (1830 – 1848) и Наполеон III (1852 – 1873), равна на 21,5 гроша.

Минц или "маджарка" – название на австроунгарската златна монета, сечена от императрица Мария Терезия (1740–1780) и император Йосиф II (1765–1780) през 1744–1780 г. в монетния двор на унгарския град Кремниц. Курсът ѝ на пазара през 60-те години варира между 52–64 гроша (Ангелов, Цветкова, Русенов, Беров 1981, 366).

Английска лира стерлинг – равностойност около 25 франка и пазарен курс по основната разменна монета 109–114 гроша (Ангелов, Цветкова, Русенов, Беров 1981, 361).

На пазара циркулират **румънски сребърни монети и сребърни динари** в разновидности един, два и пет. Курсът им се определя като на френския франк (Ангелов, Цветкова, Русенов, Беров 1981, 360–361).

Обезценяващите се турски грошове на фона на стабилните сребърни чуждестранни монети, определят и изменящият се пазарен курс в текуща местна монета. Опитите на турското правителство да залее пазара с непълноценни жълтици имат краткотраен ефект. Валутният курс сравнително бързо се регулира при сарафите. Колебанията в определена степен се дължат на променливата политическа обстановка на Балканите. Националноосвободителните движения през 60-те години на XIX в. предизвикват стагнация на пазара. Изкупните цени на стоките падат, курсът на турската лира се покачва. Промените носят печалба за купувачите и загуби за продавачите. Подобни колебания в курса са отчетени през месец юли 1861 година в големите търговски центрове Виена и Цариград.

Кореспонденцията на търговска къща "Никола Минчоолу и Евстати Селвели" от 17 юли 1861 г. дава следната информация: "Лирата турска през цяла седмица я имахме на 170, а завчера събота стана 172 гроша" (ДАВТ, Ф 82, оп. 1, а. е. 7, л.1).

Пазарният курс на турската лира се нормализира през месец август същата година на 108 гроша (ДАВТ, Ф 82, оп. 1, а. е. 1, л. 1). Съществени различия се отчитат при движението на различните монети в периода 1860–1864 г. Финансовите отчети по приключили търговски операции дават информация, че през 1860 г. стамбола се котира на 66 гроша, а през 1864 г. на 22 гроша; мъсърката през 1860–1861 г. е с равностойност на пазара 36 гроша, а през 1864 г. 24 гроша; английската лира през 1860 г. се котира на 200 гроша, а в периода 1861–864 г. на 114 гроша (ДАВТ, Ф 82, оп. 1, а. е. 5, л. 1; а. е. 6, л. 3, а. е 15, л. 89).

Монетопроменителите улесняват успешната реализация на търговските операции. Подготвят информация за валутния курс и движението на цените за търговците, необходима при събиране на парични задължения, оформяне на счетоводни документи, менителници, камбио и други. Официално регламентираната им дейност в определени случаи е гаранция за законността на сключените търговски сделки. Интензивността на стоково-паричните отношения налага опростяване на структурата на монетното обращение, станало възможно едва след 1879 г.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ДАВТ – Държавен архив – Велико Търново.

ЛИТЕРАТУРА:

Ангелов, Цветкова, Русенов, Беров 1981: Д. Ангелов, Б. Цветкова, М. Русенов, Л. Беров. История на финансовата и кредитната система в България. Т. 1. Варна, 1981.

Арнаудов 1871: Х. Арнаудов. Пълно събрание на държавните закони, устави и наставления и високи заповеди на Османската империя. Т. 1, Цариград, 1871.

Тодоров, Ангелов, Цветкова, Радулов 1981: Н. Тодоров, Д. Ангелов, Б. Цветкова, Л. Радулов. Стопанска история на България 681 – 1981. С., 1981.

Янев 1983: Я. Янев. Монетната циркулация в българските земи през 60-те години на XIX век. – Нумизматика, 1983, 4.

THE ACTIVITIES OF THE MONEYCHANGERS DURING THE 60-IES OF THE 19-TH CENTURY THE LEGAL REGULATIONS

Svetla ATANASSOVA

(Summary)

The work treats the "Regulations of the moneychangers" prescribed in October 1864. It offers commentary concerning the point of the matter, the organizing structure and the penalties, determined in Turnovo main law of the trade union.

РАЗВИТИЕ НА ЗАНАЯТИТЕ И ТЪРГОВИЯТА В СЕЛО БАЛВАН СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Стефан БЕЙКОВ

В настоящото съобщение селището не е избрано случайно като обект на изследването. Известно е, че село Балван до Освобождението е било с преобладаващо турско население (предстои едно по-подробно изследване – кога селището е загубило своя български облик). За разлика от други села, където занаятите и търговията се развиват още през Възраждането, за Балван няма подобни сведения за това или в случая се наблюдава прекъсване на традицията от това време.

Освободителната война от 1887–78 г. играе огромна роля в цялостния обществено-политически живот на българския народ. Една от важните последици от нея е аграрният преврат, започнал още с навлизането на руските войски в пределите на България. Турските феодали-чифликчии напускат страната, а българите, забягнали в планинските места, се завръщат в равнините. Нужно е било изоставените от турците земи да бъдат обработвани, като на десетки хиляди българи се осигури препитание. Затова Временното руско управление издава заповед за настаняването на българите в изоставените турски селища и използването на турските имоти.

Едновременно с изселването на турците, още по-интензивно, отколкото преди Освобождението, по поречието на река Янтра се заселват балканджии. В търновските села Балван и Момин сбор и други, които преди Освобождението са турски, се заселват българи от Балкана и от близките села Керека, Леденик, Беляковец, Пушево и др. (Георгиева 1979, 98). След Освобождението в Балван се завръщат около 40 български семейства. Една част от тях още в средата на XVIII в. са принудително преселени в съседното село Балван махала (дн. Ветринци). Някои от тях по предание намират бащините си дворове и домове и се установяват в тях.

Българският бит се е изграждал не само върху основата на двата главни поминъка – земеделието и животновъдството, но и на занаятите, много от които имат древна история на Балканския полуостров.

Занаятите са една от основните движещи сили на българското Възраждане. До Освобождението и в първите години свободен политически живот на България се упражняват към 120 занаята. След Освобождението поради вече открития път на фабричната индустрия българските занаяти бързо замират. Този процес започва да се усеща и преди Освобождението, но някои от занаятите се запазили, тъй като били основни в сферата на българските поминъци. Такива са абаджийството, терзийството, кожухарството, обущарството, ковачеството, коларството, грънчарството и др. (Хаджиниколов, Михайлова, Генчев 1981, 111).

Близостта на село Балван до Търново оказва своето влияние и върху занаятите. В селото се зараждат и развиват една малка част от тях, но те напълно са задоволявали битовите и стопански нужди на местното население. По понятни причини не всички занаяти са включени в настоящото съобщение. Ще се спрем само на една част от тях (Русев, Рашков, Кънев, Колев).

ТЕРЗИЙСТВО (ШИВАЧЕСТВО)

Включва шиенето главно на традиционни мъжки и отчасти женски дрехи. Първоначално тези дрехи се шиели от домашен вълнен плат, а в последните десетилетия на XIX в. и от фабричен. Терзиите шиели аби, елеци, антерии, салтамарки, кепета, ямурлуци. Значителна част от терзиите упражнявали занаята по селата, тъй като повечето от тях били селяни земеделци, а и там се носели ушитите от тях дрехи. Занаята си те упражнявали след привършване на земеделската работа – от късна есен до началото на пролетта.

След 1900 г. едни от първите шивачи в Балван са Димитър Павлев и Генчо Минчев. Работили са в къщата на Д. Павлев. Шиели са обикновени дънести гащи. Опитвали са се да правят и опънати гащи. И двамата са убити по време на Първата световна война. По-късно откриват шивашки работилници Стефан К. Маринчевски и Иван Б. Байчев. Дългогодишни мъжки шивачи били Митьо Трифонов, Петър Димитров, Митьо Бърнев, Васил Петров, Митьо Генчев, Денчо Дряновски.

Около 1920 г., шивачът П. Дряновски обучава момичета за шивачки. След време като добри дамски шивачки се налагат Неша Русева,

Гана Цвяткова, Мария Лазарова, Надежда Хаджийска. Последната отваря модно шивашко ателие "Венера". С навлизането на фабричната индустрия и готовите облекла, терзийството запада като занаят.

КОЖУХАРСТВО (КАЛПАКЧИЙСТВО)

Това е занаят за изработване на кожуси, калпаци и др. кожухарски изделия. Кожухарите подплатявали (капладисвали) кожуси и салтамарки. Кожухът бил дреха, която е носена не само на големите празници, но и всеки ден, а също влиза в даровете и прикята на младоженците.

Около 1906–1907 г. с кожухарство започва да се занимава Димитър Драгнев. Той е шиел гулаци (кожуси), подшивал шуби. Кожите по това време се вадели (обработвали) по един примитивен начин. Много от тях се похабявали. Обработвани са агнешки, овчи, ярешки, заешки кожи, в по-редки случаи – лисичи, вълчи или от катерички. През 30-те години на XX в. по-модерни и опитни кожухари в селото са Петко Денчев и Марин Г. Станев (дядо Мраз).

ТЕКСТИЛНО БОЯДЖИЙСТВО

Занаятът е упражняван в тясна връзка с абаджийството, терзийството и платнарството. Боядисвали са аби, шаяци, вълнени и памучни платове, прежди в големи казани. Бояджиите работили в дюкяните си, където приемали и изпълнявали поръчките.

В 1925 г. Стефан Б. Байчев открива първата бояджийска работилница в Балван. До тогава във всяко семейство боядисването на прежди и платове се извършвало от домакините. Работата му като бояджия е била добра. Получавал е бои от известната немска фирма "БАЙЕР". При пране на боядисаните изделия боите не се размивали. Вследствие на това жените изоставят домашното боядисване и търсят услугите на майсторите.

След време Марин К. Маринчев отваря бояджийска работилница и преустановява стария си занаят обущарството. Отказва се от шивашкия занаят и Иван Б. Байчев. Той също отваря бояджийска работилница. Бояджийството се оказва по-доходен занаят.

Като текстилни бояджии работят още Димо К. Маринчев, Иванка Г. Маринова, Господин М. Бейков.

ПАПУКЧИЙСТВО (ЧЕХЛАРСТВО) и КУНДУРЖИЙСТВО

Това са обущарски занаяти за изработване на разни видове чехли, еминии (шити пантофи), кундури (обуща) и цървули. Пръв обущар в Балван е Хр. С. Бърборковски (около 1907–1908 г). Обущарницата му е била в една от стаите на къщата на Иван Свилчев. Нено Гюрото се е занимавал с изкърпване на обуща в дома си. Към 1920 г. обущарница отваря Марин К. Маринчевски. Обущари са били Стефан Генчев – Фигарото, Недялко Бърневски, Паньо Иванов и Паньо Димитров.

КОЛАРСТВО (АРАБАДЖИЙСТВО)

Майсторите колари са правели коли (волски), каруци за коне и магарешки каручки. Изработвали са и части за тях. В миналото това са били основните превозни средства.

Пръв майстор на волски коли е бил хаджи Нено. Работилницата му е била до собствената му къща. Срещу работилницата на хаджи Нено открива коларска работилница Стоян Хаджипенчев. Това е една от причините хаджи Нено да преустанови занаята. След смъртта на Стоян Хаджипенчев занаята му продължават неговите синове Христо, Пенчо и Георги. Между тях като най-добър майстор се откроява Христо, който правел хубави, леки и звънки коли и каруци.

През 30-те години на XX в. коларо-железарски работилници отварят Георги Чолака (от тази фамилия са известни трима майстори с името Георги – стария, средния и младия), Станьо Димитров, Цоньо Русинов, Йончо Атанасов, Стефан П. Айдамака, Иван Маринчев, Кольо Попов, Цоньо С. Христов, Иван Русков – Паламарката.

Други занаяти, практикувани в Балван, са: дърводелство (дограмаджийство), бъчварство (кацарство), железарство (налбантство, ковачество), дрындарство (халачество), мелничарство.

МЕСАРСТВО (КОЛБАСАРСТВО)

Това е един от най-добре развитите занаяти в Балван. Със своите месни изделия селото се прочува в цялата страна през 30-те години на XX в.

По време на турското иго, а и след Освобождението, пътят Търново – Севлиево минавал покрай северната страна на селото. Тук са били къщите на Иван Куция и Рашо Стоянов. В тях е имало кръчми и те са ползвани като ханове от преминаващите по този път.

Преди 1910 г. Иван Куция започва да се занимава с касаплък и производство на суджуци и пастърма. След Балканската война през 1912 г. занаята започват да практикуват Дончо и Трифон х. Байчеви, Тачо Стоянов, Денчо Кавалерски. Когато завършва Първата световна война касапи са Тодор Арнаудов, Дончо Арна-

удов, Пенчо Рачев, Бейко Генчев, Пеньо Тачев, Йордан Йончев.

Добитъкът се изкупувал от частни стопани в селото. По това време животновъдството в Балван е било много добре развито. Но най-голямо количество едър и дребен добитък се изкупувало от пазара в Севлиево.

След 1930 г. месарски (колбасарски) работилници откриват Димитър Денев, Цанко Колев, Иван Томов. Касапският занаят упражняват Косьо Рашков, Пенчо Шиков, Атанас Цонев, Кольо Хаджийски, Байчо Байчев.

През 30-те години на XX в. в Балван е имало голямо производство на месни произведения, колбаси – суджуци, луканки, пастърми и др. Количеството и качеството на тези изделия отговаряли на голямото търсене. На пазарния ден – петък, в Търново, пред хотел "България", стоката се поставяла на платница на самия тротоар. Балванският суджук, пастърма и луканка са били прочути в цялата страна.

Отначало добитикът се колел в дворовете на работилниците. След 1920 г. касапите се задължават клането да се извършава в м. "Саракинца", до селското дере. На това място след 1925 г. е построена кланица. В нея на място е извършван преглед на месото от ветеринарен лекар. От 1910 г. в селото е назначен и ветеринарен фелдшер. На него са били поверени грижите за животните на частните стопани.

Колбасарската работилница (салханата) на Иван Д. Томов, с. Балван

СЛАДКАРСТВО – ХАЛВАДЖИЙСТВО

Това е другият занаят, който донася голяма известност на селото, запазена и до наши дни.

Около 1900 г. в селото всяка зима започва да идва един сладкар от Търново. Той бил албанец и произвеждал захарни пръчки, петлета, халва. Поставял ги на една табла върху главата си и ги разнасял из селото за радост на децата. При него е специализирал сладкарство Марин Ц. Кильовски. Този балванчанин започва самостоятелно да произвежда бяла и тахан халва и боза. Работилницата му се помещавала в къщата на Стефан Маринчев. Там работил няколко години, а по-продължително време в една от постройките на Руси Петков в центъра на селото. Една от стаите е служела като сладкарница за готовата продукция.

Халваджийството, по-специално производството на бяла халва, се развива много добре в селото. В Търновска и Павликенска околии се пласирала в големи количества балванската халва. Стига се дотам местните зевзеци да подхвърлят, че вместо Балван селото ще се нарича Халван.

Производството на това бяло лакомство се свързва най-вече с името на балванчанина Руси Тодоров. Завръщайки се от окопите на Първата световна война през 1918 г., той донася само едно малко листче от тетрадка. На него е било записано как се прави бяла халва. Като схватлив и предприемчив човек бързо научил тънкостите на този занаят, с който се занимавали само през зимата, двадесетина дена преди празника Сирни Заговезни. Направил дядо Руси работилница, наел чираци (Борба 1983, 4).

В селото се появили още работилнички, а в магазините на чаршията продавали халвата на питки, цели или начупени. Известни майстори халваджии в селото са били Дончо и Тр. х. Байчеви, Стоян Цонев, Кънчо и Косьо Кавалерски, Дончо Арнаудов, Пенчо Рачев, Косьо Колев, Иван Томов, Байчо Николов. Всички производители са държали много на доброто качество и спазване на определените срокове. Отначало не се работело на ишлеме. Закупувани са орехи от населението, а вечерно време се организирали чуканки (трошене на орехи), без да се заплаща този труд.

Случвало се преди празници другоселци да минат през Балван. Опитвали са от халвата и така славата й се разнасяла надалече. Започнали да идват с каруци, купували с килограми от бялото лакомство, хвалели майсторлъка на балванчани.

Освен точното спазване на пропорцията от основните съставки, за качеството на халвата от решаващо значение е ръчното непрекъснато бъркане на сместта. Това е трудоемък процес, който продължава без прекъсване 6 часа.

В по-ново време този занаят продължават Господин М. Бейков и Косьо Колев. Един от последните майстори на прочутата балванска халва е Цанко Русев.

Съществува едно предание сред майсторите. Някога дядо Руси казвал, че бялата халва има още една съставка. На кого е казвал не се знае, пък и изчезнала някъде тетрадката с рецептите на стареца и всички съжаляват за нея. Дали ще се забрави този занаят – ще покаже бъдещето.

ТЪРГОВИЯ

Търговията в българските земи през Възраждането се характеризира с разрастналия се обем, голямото разнообразие на разменни стоки и оживени търговски връзки. Развитието на производителните сили и нарастването на обема на стоковото производство довеждат до зараждане на капиталистически форми в българската търговия още преди Освобождението. В първите години на свободен живот в България възникват типичните форми на капиталистическата търговия. От Освобождението до 1944 г. се утвърждават като основни трите форми за вътрешна търговия – частнокапиталистическата, държавнокапиталистическата и кооперативната (Хаджиниколов, Михайлова, Генчев 1981, 127).

Един от първите търговци в Балван след Освобождението е бил Йордан Колев – дядо Данчо (Русев, Рашков, Панчев). С търговия той се е занимавал още по време на турското иго. Имал е ханче на края на село Балван – в източната му част. Дядо Данчо живеел в съседното село Балван махала (дн. Ветринци). По сведения на неговия внук Кольо Хр. Данчев, в ханчето на дядо Данчо се отбил веднъж за кратко време Васил Левски. След Освобождението Йордан Колев се преселва със семейството си в Балван. Построява една от първите къщи в центъра на селото. Голяма, просторна, на два етажа, отговаряща на неговите възможности. Помещенията на първия етаж са били предназначени за дюкяни (магазини). Дядо Данчо е търгувал с всички необходими стоки, задоволяващи нуждите на местното население – сол, газ, катран и много други. Стоките са получавани направо от Свищов. С тях е снабдявал и много околни села – Пушево, Керека, Гостилица, Ново село, Идилево.

Синовете на дядо Данчо – Христо, Стоян и Цоньо, също са били търговци. Христо Данчев остава в бащината си къща. Стоян Данчев се настанява в къщата на Христо Паламарката, построена от дядо Данчо. Цоньо си построява собствена къща и в нея започва търговия. И тримата разширяват търговията си, като увеличават асортимента на доставените стоки, започват да търгуват с чамов материал и железария, като по този начин задоволяват разностранните нужди на населението и занаятчиите.

През този период има усилено строителство на къщи и стопански постройки. Буков материал (букачки) се доставя от Балкана с волски коли. Заплащането е било натурално, обикновено с жито, а в по-редки случаи с пари.

Във всяко семейство били използвани предимно керамични съдове – гърнета, паници, купи, армаги, стомни за вода, делви, доставяни от пътуващи търговци – грънчари, предимно от Троян. Те са обикаляли из селото с каруци и викайки, са хвалели своята стока. Заплащането се извършвало с жито. Количеството на житото е било толкова, колкото събира съответния съд.

Медните съдове – медници, тигани, менчета, харании, кепчи (тасове) се купували от градовете. На сватба много ценен и желан подарък за младоженците са били медниците.

Дървените лъжици, бъркалки и вретена са били продавани предимно от пътуващи цигани-катунари.

През есента селото се посещавало от балканджии, които са предлагали балкански ябълки и печени сливи, отличаващи се с приятен вкус, голямо лакомство за децата. Цената била пълно за пълно. Едно менче ябълки, едно менче жито.

Други известни търговци в Балван са били Йордан Маринов – даскал Йордан, Стефан Генчев – Фигарото, Пенчо М. Шиков, Стоян Г. Цонев.

В селото имало две сладкарници със собственици Руси Б. Петков и Марин Пр. Стоянов, като в тях се продавали много сладкиши, произведени на място или доставяни от Търново.

Балванчани се занимавали и с джамбазлък (търговия с животни). Преди Първата световна война джамбази в селото са Марин Аладжов, Никола Геновски, Марин Шиков, Петко Б. Байчев. На пазара в Севлиево те са закупували едър добитък. Цената му била по-ниска. Не след дълго откарвали животните в Горна Оряховица, където търсенето е по-голямо, а цената по-висока.

През 40-те години на XX в. в селото се открива седмичен пазар. Това става със Заповед

№ 342 от 01.03.1939 г. на Министерството на търговията, промишлеността и труда. Пазарът в Търново е бил в петък, в Павликени вторник е пазарният ден. Затова балванчани избират събота за пазарен ден. Пазарът ставал всяка събота от седмицата за продажба на едър и дребен добитък и на всякакви стоки (Йорданов, Лисичков 1942, 24–25).

Със същата Заповед се откриват две тържища в селото. Едното тържище е за животни. Общинският съвет определя специално място, където то ще се провежда. Това е т. н. "пазар" ограден със специална ограда. Изказаните съображения за това тържище са, че селото се намира в скотовъден, главно говедовъден район и това е важна предпоставка за развитието и напредъка му.

Другото тържище е за селскостопански произведения и всякакви стоки. За негово място е определен площадът пред Общинското управление. Продуктите се излагали за продажба на самите коли, с които са докарвани и на земята върху постелки – черги, рогозки, платнища.

Били предлагани зеленчуци, плодове, варива, масло, яйца, сирене, птици, козиняви изделия – чували, торби, чулове, пътеки за коридори и др., разни дърводелски изделия на домашната и балканската индустрия, железарски произведения, брадви, тесли, лемежи и др.

Средният годишен общински приход от такси, събирани от тържището, е около 9000 лв.

С откриването на тези два пазара Балван се нарежда до други селища в Търновска околия, известни със своите тържища – Килифарево, Бяла черква, Павликени, Полски Тръмбеш, Ресен, Велико Търново.

В заключение можем да кажем, че Първата световна война и последвалата я икономическа криза нанасят тежък удар върху българското занаятчийство и домашна индустрия. Промените и нарастналите нужди на обществото водят до отмиране на редица занаяти и производства. Това налага занаятчиите да се нагаждат съобразно новите нужди на пазара.

За нуждите на земеделското стопанство запазват своето положение ковачеството, дърводелството, бъчварството и коларството. Едни от най-необходимите занаяти са още кожарството, кожухарството, строителството, хранителните занаяти. Шивачеството, обущарството и плетачеството стават най-модните и доходни занаяти (Панайотова 1982, 220-221).

Възстановяването на българските занаяти след 1921 г. и тяхното укрепване се дължат на обстоятелството, че вносът е силно затруднен и че българската индустрия, която е най-сериозния конкурент на занаятчийското производство е силно разстроена от войната и кризата.

Някои занаятчии, предимно в селата, запазват патриархалния характер на производството. Те работят сами или с някой член на семейството. Най-много занаятчийски работилници има в селата на земеделските райони. След войната се забелязва непрекъснато преминаване на занаятчиите от градовете към селата. Това са занаятчийски предприятия, които намират в селата по-голяма близост с консуматора и по-евтин живот. Всъщност тези занаятчии бягат от града, където все повече и по-силно капитализмът обхваща и подчинява на своите закони занаятчийското производство. В селата, сред огромното мнозинство от дребни земеделски стопани, те се чувстват по-спокойни. Занаятчийството е страничен доход за много селски домакинства или обратно, земеделието допълва дохода на селския занаятчия. Поради това повечето следвоенни правителства гледат на занаятите като на втори важен клон на българското стопанство, което в най-голяма степен е свързано със земеделското производство, със задоволяване на производствените и битови нужди на селото.

Някои от занаятите в село Балван продължават да съществуват до 60-те години на XX в.

БЕЛЕЖКИ:

Русев, Рашков, Кънев, Колев. Сведения за занаятите. Информатори: Н. Русев (88 г.), К. Рашков (81 г.), П. Кънев (84 г.), Г. Колев (85 г.).

Русев, Рашков, Панчев. Сведения за търговията. Информатори: Н. Русев, К. Рашков, М. Панчев (90 г.).

ЛИТЕРАТУРА:

"Борба" 1983: В-к "Борба", бр. 30, 12.03.1983.
Георгиева 1979: В. Георгиева. Миграционни процеси в Търновско от Освободителната война до началото на XX в. – ГМСБ, 5, 1979, 96-102.
Йорданов, Лисичков 1942: М. Йорданов, П. Лисичков. Тържищата в България, С., 1942.
Панайотова 1982: К. Панайотова. Проблеми на българското занаятчийство след Първата световна война и политиката на земеделското правителство (1919 – 1923). – ГМСБ, 8, 1982, 217-227.
Хаджиниколов, Михайлова, Генчев 1981: В. Хаджиниколов, Г. Михайлова, Ст. Генчев. Българска народна култура, С., 1981.

DEVELOPMENT OF THE CRAFTS AND TRADE IN THE VILLAGE OF BALVAN AFTER THĖ LIBERATION

Stefan BEYKOV

(Summary)

The village of Balvan, Veliko Tarnovo area, is not chosen at random as a subject of research in the present paper. The population of Balvan was predominantly Turkish until the Liberation. Unlike other villages where the crafts and trade had developed since the Bulgarian National Revival period, no evidence for such a development are given for Balvan. In this case the tradition was broken.

The proximity of Balvan to V. Tarnovo influences the crafts. The paper follows the development of 12 crafts. Two of them – sausage making and confectionery – gave prominence to the village. Balvan has grown into a trade center as well. Two markets were opened there. Some of the crafts had been practiced in Balvan until the sixties of the 20-th century.

ОТНОСНО БЮДЖЕТНАТА ПОЛИТИКА НА ПЛЕВЕНСКАТА ГРАДСКА ОБЩИНА (1878 – 1899)

Петко ДИЛКОВ

Разглежданият период предизвиква интереса на изследователите с това, че показва усилията и средства, които плевенската градска управа влага, за да изведе града от голямата изостаналост и разрухата след военните действия и блокадата по време на Освободителната война. Богатият изворов материал по темата се съдържа в протоколите и заповедните книги на градския общински съвет, както и годишните отчети на окръжните управители и местната преса. Обстойно проучване по дейността на Плевенския градски съвет, в частност и по бюджетната политика за периода до 1912 г., е извършила Маргарита Господинова-Дешкова (Господинова-Дешкова 1997, 105–163; 2000, 182–187), както и това на Никола Бошнаков (Бошнаков 1971, 24–43), което значително улеснява следващите проучвания.

Предмет на настоящето проучване е по-широкото и по-популярно разглеждане на действията и практиката на Плевенската градска управа в усилията за решаване на многобройните и сложни въпроси в годините след войната и първите стъпки за промяна облика на града. Предвид специфичността си, материалът не би могъл да претендира за изчерпателност и пълнота. Разглежданият период не очертава определен етап от развитието на града, но би могъл да се определи като начало на по-широки строителни, благоустройствени, градоустройствени и прочие мерки, довели в последствие до промяната на града и изграждането му като главно селище на Централна Северна България.

Плевенският градски съвет е сформиран още в първите дни след освобождението на Плевен. Неговият първи протокол е от дата 15 декември 1878 г., само 5 дни след освобождението на града. Според указанията на Временната руска управа за градски и селски ръководства се определят честни и достойни граждани, ползващи се с уважението на местното население. Това е спазено в Плевен. За първи председател на Плевенския градски съвет е назначен Атанас Костов и за членове Йочо Михалчев, Ненко Вълчев, Панайот Николов, Ганчо Банов, Цвятко Николов и Тодор Лунгаров. Секретар е Георги Димитров. Всички те са авторитетни и заможни граждани, като Атанас Костов и Йочо Михалчев са били членове на местния революционен комитет (ДА–Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 51).

За бюджетна политика и практика на Плевенската градска община можем да говорим след 1882 г., когато е приет Законът за общините и за градското управление, в който са регламентирани източниците и начините за съставяне на общинските бюджети и разходване на предвидените средства.

До този момент общината набавя необходимите й средства от съществуващи данъци, такси, глоби, наеми, търгове и др. Както е известно, след тримесечната обсада и водените военни действия, градът и населението му се намират в особено тежко положение и нуждата от постъпления в градската каса е крайно необходима. С първия си протокол плевенската управа разпределя *„дукените за спиртови напитки"* на три категории, като определя *"вземане право за търговия"* чрез издаване билет от градския съвет срещу определен налог. Така определената такса е валидна до 1 юли 1878 г. Извършена е категоризация и на търговските обекти, но тяхната патентна такса е значително по-ниска: 3, 2 и 1 рубла за съответните три класа *"дукени за разни стоки"* и е в сила от 1 февруари 1878 г. Патентно право за търговия от 2 рубли заплащат и всички лавки в града (ДА–Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 51).

През месец март са обявени първите търгове за отдаване под наем на градските приходи "Право на кантар и кофа" (налог за измерване на стоки и зърнени храни за продажба); "Интизап" (налог при продажба на едър рогат добитък на пазара); "Кан-акчъсъ" (налог за клане на животни), като е споменато, че таксите остават по стария закон, т. е отпреди войната. Търговете са с явно наддаване. През месец декември са проведени нови търгове за градските приходи за следващата 1879 г., като са получени значително по-високи резултати (ДА–Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 51).

В края на годината е обявен явен търг за продажба на водениците на избягали турски собственици. Продадени са 10 воденици, като в общинската каса влизат 11425 франка. На

най-добра цена е продадена Градската воденица, купена от Фатаки Костов за 2880 франка (ДА–Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 51).

Направени са и първите разходи. Най-напред за възстановяване на пожарната команда са закупени топори, куки, ведра, 6 бъчви на колела и една тулумба. Сред първите е и грижата за възстановяване работата на градската болница. По предписание на русенския губернатор заплатата на градския доктор е определена на 100 франка, на настоятеля на болницата 120 франка и на прислужника 50 франка. В следващия протокол на градския съвет е записано: *"След отваряне на градската болница, която се снабди с доктор и прислужник, се видя нужда от един готвач и болничар..."*, които били назначени със заплати съответно 50 и 40 франка. Според данните, посочени в един следващ протокол, за ремонта на градската болница общината е вложила 4077 франка. Набирането на необходимите 57000 гроша за издръжка на градските училища наложило разделянето им на 6 вноски и събирането им от населението. Сумата е посочена в грошове и вероятно е идентична със средствата, набирани от българската община за издръжка на плевенските училища за времето от преди войната (ДА–Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 51).

Нуждите от средства през тези първи месеци след войната са твърде големи. На едно запитване на окръжния управител за средствата, необходими за най-неотложни работи, градската управа отговаря, че са нужни на първо време 9000 франка за ремонт на градските училища и направа на две нови, 10000 франка за ремонт на улици, шосета, мостове, 6000 франка за ремонт на градското управление и др. Очевидно е, че градът не е в състояние да набере тези средства в този момент. През 1878 г. град Плевен има 8174 жители, от които 4857 българи, живеещи в 1617 дома и 3323 турци и други народности, живеещи в 1241 дома. Градът е доста пострадал по време на блокадата и жителите му изпитват големи материални затруднения, като се има предвид и фактът, че поради военните действия хората не са успели да приберат реколтата от предната година.

Както посочихме, първият градски бюджет след приемане Закона за общините е разработен през 1883 г. Той е предложен от кмета Георги Дюлгеров и приет от общинския съвет през март за текущата година със следните показатели: Общ приход – 86125 лева; Общ разход – 80000 лева (ДА – Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 52).

Според новоприетият закон структурата на общинския бюджет е следната (Годишен сборник от закони 1886):

I. Приходи.

Гл. 1. Обикновени приходи (от наеми на общинска недвижима собственост).

Гл. 2. Доброволно наложени даждия по размер определен от закона (даждия за откупуване право за определена дейност, като определен процент е за държавата).

- Право за притежаване на добитък (сърчим);
- Право за продажба на едър рогат добитък (интезап)
- Право за клане на едър рогат добитък (кан-акчасъ);
- Право на кантар и кофа (налог при теглене на стоки и зърно за продажба);
- Бариерно право (такса от влизащи в града коли);
- Патенти за питиепродавници (по 25 % от патента);

Гл. 3. Доброволни налози, определяни от общината (налози за откупуване право за общински дейности).

- Право за строеж;
- Право за търгуване по мегданите;
- Право за препис на документи;
- Патенти за проституция;
- Налог за публичните домове и др.

Гл. 4. Извънредни налози (Градско право). Събират се целево, определят се ежегодно и се утвърждават от окръжния управител. Тези налози са за: Осветление на града; Поправка на шосета и улици; Издръжка на пожарната; За градски доктор и градски инженер; За поправка на чешми и водоснабдяване; Поддържане чистотата на града; За подпомагане на училищата и др.

Гл. 5. Случайни приходи.

Гл. 6. Прибиране на общински капитали (недобори, лихви, заеми).

II. Разходи.

Гл. 1. Строителство и закупуване на имоти.

Гл. 2. Издръжка на общинското управление.

Гл. 3. Издръжка на пожарната.

Гл. 4. Помощи за училища, бедни, инвалиди, подхвърлени деца, поддържане на гробища, изплащане на дългове.

Гл. 5. Поддържане на улици, мостове, почистване на града, градско осветление.

Гл. 6. Непредвидени разходи.

Гл. 7. Отопление, осветление, канцеларски за сградите на пожарната, общинското и полицейското управление.

Бюджетът на Плевенската община за 1883 г. е разработен според изискванията на закона. От неговата структурата добиваме представа за основните приходоизточници и начините за разпределение на предвидените средства.

Приходната част се формира от следните постъпления: наеми от общински дюкяни – 3000 лв.; наем от градската салхана – 1842 лв.; от глоби – 500 лв.; от разрешителни за продажба на едър рогат добитък – 38222 лв.; от право за клане на добитък – 3166 лв.; от кантара и кофата – 2417 лв.; от бариерното право – 12510 лв.; налог на сарафските дюкяни – 250 лв.; от право за строеж – 800 лв.; от право за търгуване по мегданите – 300 лв.; от "Градско право" – 10000 лв. и др.

Предвиждат се следните разходи: ново помещение за градската салханата – 1500 лв., 3 казана за салханата – 1500 лв., ремонт на общинските дюкяни – 500 лв., за общинската администрация (кмет, помощници, инженер, доктор, секретар, писари, разсилни) – 20000 лв., пожарна команда – 5000 лв., за училищата – 10000 лв., помощ за бедните – 1000 лв., за осветление, за ремонт на чешми, мостове, улици и пр.

От този общински бюджет разбираме, че набраните приходи не са в състояние да покрият най-належащите разходи, с което трябва да се решат важни за града задачи. Основният разход отива за издръжка на общинската администрация, като сумите предвидени за ново строителство, ремонт и поддръжка са недостатъчни. Вижда се, че основните приходи в бюджета идват от даждията интизап и бариерното право и от извънредния налог "Градско право".

Характерното както за момента, така и за целия разглеждан период е, че общинските бюджети разчитат основно на фискални средства и както отбелязва Господинова-Дешкова, слабото развитие на градската икономика се оказва основна причина за бедността на града и невъзможността на общинските бюджети своевременно да решават важните проблеми на нарастващия град.

В Закона за градските общини приет през 1886 г. въпросите за общинския бюджет са регламентирани още по-пълно, съобразно с приетите нови закони (Закон за емляка, за беглика, за акцизите, за патентите и пр.), което води до някои промени в приходната част на общинските бюджети и спомага за подобряване практиката по съставяне и приложението му (Закон за градските общини 1886).

Бюджетът се предлага от кмета, обсъжда се и се приема от общинския съвет и се утвърждава от окръжния управител.

Какви особености и проблеми съпътстват изпълнението на приходната част от общинския бюджет на Плевенската община?

Съществуващите данни показват, че основната част от общинските приходи се набират чрез отдаване под наем, като наемателите се определят чрез ежегодно организирани търгове в края на годината. През първите години търговете са били с явно наддаване, но през следващите години се налагат търговете с тайно наддаване. Характерен е стремежът за точно спазване на правилата при организиране на търговете. Винаги се давала възможност за перетрожка след провеждане на първия търг, при което се получава завишаване на тръжния наем с 5 процента. Явно прозрачността при провеждане на търговете се е налагала поради завишения интерес на участниците и обществеността. Посочен е само един случай, когато през 1889 г. касапските магазини били дадени под наем само на един човек – търговецът Петър Лачев, което предизвикало недоволството на градската общественост. Както посочва плевенският вестник "Народна сила" тази проява на монополизъм била ликвидирана след като Министерството на вътрешните работи анулирало търга (Народна сила, 3, 13 ян. 1890).

Широко се практикувало тръжното наддаване чрез палене на свещ. Запалвало се парче свещ и до изгарянето му всеки участващ в търга написвал своето предложение за размера на съответния общински приход и го поставял в плик. След изгасване на свещта пликовете се отваряли в присъствие на всички и този, който е предложил най-високата цена печелел търга.

Макар че в приетия бюджет за 1883 г. предвидените средства за ново строителство са крайно недостатъчни, през годината се очертава доста напрегната строителната програма. По предписание на Министерството на просвещението в града трябва да се построи окръжна гимназия. За целта са заделени 42000 лв. от Интизапа и предвидени 19500 лв. в бюджета и макар, че съветниците констатират, че средствата няма да стигнат за строителството, се решават строежът да започне през месец юли.

Освен това Долномахленското училище е съвсем порутено и се налага строителство на ново училище в двора на църквата "Св. Параскева". По решение на правителството в града трябва да започне изграждане през 1884 г. на голяма казарма, за чието строителство се иска парична гаранция от общината срещу средствата, които ще бъдат отпуснати от държавата. Поради недостатъчните средства общината обявява за гаранция отново приходите от Интизапа, макар, че ги е предвидило за строеж на гимназия. Но това не е прието от министерството и общинската управа е уведомена чрез окръжния управител, че гаранцията не е достатъчна и трябва да се търсят други приходи.

Средства за необходимата гаранция са намерени, защото строителството на казармата започва през 1884 г. и е завършено за 4 години. За момента, а и много след това, казарменатa сграда е най-голямата и най-внушителна постройка в града (ДА–Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 52).

Нуждата от ново строителство и необходимостта от ремонти на пътища, мостове, чешми и пр. натоварва общинския бюджет и той ежегодно нараства с 20 – 30 процента. През 1884 г. е приет общински бюджет в размер на 121400 лв., с близо 30 процента по-висок от предходната година (ДА – Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 52). Избухналата Сръбско-българска война през 1885 г. забавя този темп на развитие. Не ни е известен бюджета на Плевенската община за 1886 г., но предвидения бюджет за 1887 г. е значително по-малък спрямо този от 1884 г. – приход-разход в размер на 106310 лв., с около 23 процента намаление. Основна част от разходите са насочени за изграждане на Александровската гимназия (бъдещото Лозаро-винарско училище) – 16 процента (17340 лв.); за издръжка на градските училища – 24 процента; за издръжка на общинската администрация, която ежегодно нараства – 12 процента. Значителни средства (10000 лв.) са заделени за изплащане на отчуждени имоти във връзка с регулацията на града (ДА – Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 53).

От наличните сведения за общинския бюджет се вижда, че около 10 процента от приходите на общината се осигуряват от наеми на общинско имущество. Към 1889 г. общината разполага със следното недвижимо имущество, което отдава под наем ежегодно за срок от една до три години: 27 касапски магазина, 18 зарзаватчийски сергии, по няколко бакърджийски и тенекеджийски дюкяна, две градски къщи, 4 магазина, градска фурна и баня, хамбар за зърно. За да разшири недвижимата си собственост общината заделя през 1889 г. 23300 лв. за направа на 20 нови шатри за кожухарници, 25 шатри за Сър пазар, 2 табахани и едно кафене, по проект на градския инженер, с цел увеличаване на приходите в общинския бюджет. Предвиденото очевидно е изпълнено, защото още през 1890 г. приходите в общинския бюджет от наеми са нараснали почти двойно (ДА – Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 54).

Значително е нараснал и бюджета за 1890 г. Той е вече в размер на 134950 лв. в приходната и разходната част. От структурата на приходите се вижда, че увеличението на приходната част идва не от нови източници, а от нарастване на съществуващите до момента приходоизточници. Както посочихме значително са завишени приходите от наеми на общинско имущество, с 5 до 10 процента нарастват приходите от постоянните налози, таксите и патентите. За изграждане на започнатото през 1889 г. градско класно училище общината заделя 45000 лв. Става известно, че половината от сградата ще се строи с помощта на Министерството на просвещението, предвидена за новото Лозаро-винарско училище, а другата част, финансирана от общината ще се използва за градско училище. Сградата е една от най-хубавите в централната част на града, непосредствено до новата градската градина.

При подготовката на проектобюджета за 1891 г. се очертава един голям дефицит, поради растящата нужда от ново строителство и основни ремонти и преустройство на улици, чешми, водопроводи и др. Нарасналата общинска администрация се помещава на няколко места в частни къщи и помещения (ДА–Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 55).

При обсъждане в общинския съвет размера на налога "Октроа", налаган върху стоки за потребление и строеж, вкарвани в града, възникват спорове и несъгласия, които се пренасят и сред градската общественост. Общинската управа разчита на този налог за намаляване на очертаващия се дефицит в бюджета за годината. Несъгласието е поради завишаване цените на тези стоки. При обсъждането постъпва предложение вместо този налог да се увеличи размера на налога спрямо имотното състояние на гражданите, определян като процент спря-

мо държавните данъци. Но това не може да се приеме, защото общината използва максималния процент разрешен от закона (ДА – Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 55).

Обсъжданията се проточват, но общинското ръководство е принудено, въпреки недоволството на гражданството, да започне подготовка за въвеждане на налога. Подготовката изисква да се разработят т. нар. "октроални таблици" за размера на таксите за всички видове стоки, както и да се назначи и обучи "октроална администрация". Предвижда се този налог също да се дава под наем чрез търг. Според решението на общината налогът "Октроа" трябва да влезе от месец февруари 1891 г. Към финансовия отдел на общината е сформирано отделение "Октроа". Назначен е управител, пом. управител, секретар-бирник и 8 стражари, които трябва да организират и ръководят работата на отделението по събиране на налога.

Според утвърдената практика бюджетът на плевенските училища се приема отделно, очевидно разработван и предлаган от училищното настоятелство. Той се формира от два основни източника: училищен налог върху всички жители, определен със Закона за материалното подпомагане на народното училище и помощ от общинския бюджет. През 1892 г. общинският съвет приема училищен бюджет в размер на 36700 лв. (20000 лв. от налога, 10100 лв. от общинския бюджет и остатъка от такси на странични ученици). Разходната част е следната: 25200 лв. – заплати на учителите; 14700 лв. – заплата на прислугата; отопление, осветление – 5930 лв.; 3800 лв. за окръжната постоянна комисия (ДА – Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 58). По това време в Плевен има 9 училища: Първоначално Св. Николаевско училище с 4 отделения; Долномахленско училище с 3 отделения; Горноплевенско училище с 2 отделения; Мъжко първоначално училище с 2 отделения; Основно женско Св. Николаевско училище с 4 отделения; Женско училище с 2 отделения; Женско училище с едно отделение; Смесено първоначално училище с 2 отделения; Лозаро-винарско училище с 2 курса (Отчет са състоянието на Плевенското окръжие 1892).

През април 1892 г. се провежда търгът за налога "Октроа". Той е спечелен от Дирекov-Коларски за сумата от 35155 лева, но тъй като очакванията са по-големи, общината не го приема. Докато текат процедурите по отмяна на търга изминава почти цялата година и приходи от него не постъпват в общинския бюджет. Обявен е втори търг през ноември 1892 г. приключил със сума от 45111 лв., спечелен от Александър Дирекov, което се приема от общинския съвет (ДА – Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 58).

През 1893 г. започва строежът на Централното градско училище и на още две квартални училища, което натоварва допълнително общинския бюджет. Решава се да се ползва кредит от БНБ в размер на 300000 лв., както и да се наложи допълнителен градски налог от 10 процента определен спрямо държавните данъци. В края на годината се предприема и друга стъпка: решава се да се използват възможностите на плевенските народни представители, чрез които от името на Народното събрание да се моли правителството за отпускане на една помощ от 50000 лв. предназначена за изплащане на отчуждени имоти. Не е известно как е завършила тази инициатива, но очевидно е била неуспешна, защото приетият проектобюджет за 1894 г. е с дефицит от 14845 лв. (187495 = 202340).

Трябва да се отбележи, че общинското ръководство често отправя молби за финансова помощ към различни министерства, но получаване на такива помощи са отбелязани много рядко и то за далеч по-малки суми от исканите.

Независимо от трудностите при съставяне на общинския бюджет строителството на нови обекти в града продължава. През 1894 г. започва строителството на църквата "Св. Троица" в Горни Плевен, изграждане на две нови квартални училища, довършване на трето махленско и на Девическото училище.

Очевидно проблеми с общинските бюджети има не само в Плевен. И на други места в страната нуждата от ново строителство налага ежегодно завишаване на извънредните налози, което принуждава правителството да приеме през 1895 г. специален закон, с който да регламентира размера на извънредните общински връхнини. Според този закон общините имат право да налагат извънредни годишни връхнини до 5 % от размера на десятъка и до 10 % спрямо другите държавни вземания.

Държавата слага ръка и върху най-големия общински приход – налога "Октроа". От 1896 г. той се внася в държавния бюджет, като общините имат право да ползват само определен процент от него. Задължение на общините остава организацията по събирането му, без акцизните стоки (тютюн, спирт, бира), чиито налози се събират от митниците. Това може би е

една от причините изпълнението на бюджета на Плевенската община за 1896 г. да завърши с дефицит от 6000 лв. (166910 = 172610).

Проектът за бюджет на общината за 1897 г. също е предвиден със значителен дефицит– 75870 лв. (250630 = 326500) (ДА – Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 67).

Полагат се големи усилия за балансиране на бюджета. Тъй като обичайните общински приходи не са достатъчни за покриване растящите нужди от средства, общинското ръководство прибягва отново към извънредни налози. За 1898 г. общинският съвет гласува върхнина от 10 % спрямо данъка "емляк" (данък надвижима собственост), 10 % върху патентите и 25 спрямо процентите на тези, които не плащат други данъци, но набраната сума възлиза само на 14495 лв. Макар, че общината продава през годината общински имоти за 36000 лв. не успява да покрие дефицита в общинския бюджет. Изпълнението на бюджета в края на годината е следното: приход = 280550 лв.; разход = 344275 лв.; дефицит = 63725 лв. През тази отчетна година най-големи са следните разходи: издръжка на общинска администрация – 75000 лв.; помощ за училищата – 34750 лв.; строеж на 5-класно училище – 70000 лв.; отчуждаване на имоти във връзка с регулацията на града– 20000 лв.; закупуване на бранище от собственици турци – 30000 лв. (ДА–Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 69).

И през следващата 1898 г. проблемите по съставяне на общинския бюджет остават същите. Общинският съвет използва възможностите предоставени от увеличените общински върхнини, наложени от държавата, с което се надява да намали очертаващия се дефицит. Приети са следните допълнителни общински върхнини: 15 % върху емляка; 15 % върху патентите; 20 % върху данъка за чиновниците; 10 % върху преките държавни вземания; 5 % върху десятъка. Но това се оказва недостатъчно. Сметките показват, че след първите три месеца общинският бюджет е в дефицит от 23200 лв. Прието е решение за вземане на банков кредит. В града все още няма открит банков клон и всички формалности по кредите се решават в София в управлението на БНБ, което изисква доста време. Решава се да се ползва кредит от плевенското акционерно дружество "Напредък" в размер на 30000 лв. В Плевен по това време има 12 акционерни и търговско-спестителни дружества, които основно се занимават с даване на кредити и заеми с лихва. Дружество "Напредък" е едно от водещите в града – създадено е през 1876 г. и се ползва с определен авторитет.

Полученият кредит не е достатъчен да балансира проектобюджета за следващата 1899 г. Той е приет от общинския съвет с дефицит от 66231 лв. (210364 = 276596 лв.). Големият дефицит отново се явява поради предвиденото голямо строителство. За изграждане на нови улици са предвидени 30000 лв., за две нови училищни сгради – 75000 лв., за строеж на градска баня – 50000 лв., за водоснабдяване– 25000 лв. Нараснали са и условно постоянните разходи необходими за издръжка на общинската администрация, помощта за градските училища и др. (ДА–Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 69).

През април 1899 г. се приема от общинския съвет отчета по изпълнение на бюджета за отминалата 1898 г. Установява се, че бюджетната година е приключила с излишък от 75000 лв., основно поради не извършени строителни задачи. Съветниците веднага решават да насочат останалите пари в най-належащи в момента строителни и благоустройствени нужди: ремонт на две основни улици – 18000 лв.; канализиране на улицата от църквата "Св. Николай" към Сър пазар – 15000 лв.; добавяне 15000 лв. към предварително предвидените 45000 за докарване вода от езерото "Перла"; закупуване на парен валяк – 15000 лв.; ограда на църквата и др. (ДА – Плевен, ф. 60 к, оп. I, а. е. 70).

Един по-обстоен преглед на материалите по изготвяне и изпълнение на общинските бюджети на Плевенската градска община през този период показва, че е допускано определено формално отношение и към двете части на бюджета. Наистина нуждите от ново строителство по това време са големи, но впечатлението е, че често големи капиталови разходи се залагат без предварително да са осигурени финансови средства, с надеждата, че през годината някак си ще се намерят средства. Тези пропуски в предварителното планиране почти винаги водят до големи разлики в предвиденото в проектобюджета и реалното му изпълнение. Така например в проектобюджета за 1899 г. са заложени цифрите 210364 = 276598 лв. с дефицит от 66231 лв., а е отчетено изпълнение на балансиран бюджет равен на 255364 лв., т. е оказва се нереална както приходната, така и разходната част на бюджета.

Тази нерегламентираност и стихийност

явно се определя и от особеностите на изследвания период, от все още неусъвършенстваната законова база, от липсата на опит и традиции в управленската дейност. Очевидно това е причина и за допусканите грешки и нарушения от страна на общинското ръководство в лицето най-вече на кмета, заместниците му и финансовите чиновници. След приключване на много от мандатите извършените проверки и ревизии установяват редица финансови нарушения, стигащи и до търсене на съдебна отговорност.

Не можем да определим периода до началото на XX в. за най-продуктивен за града, но макар и свързан с постоянни финансови затруднения, определено бихме могли да го причислим към времето когато Плевенската градска община разгръща своите сили и възможности, показва жизненост и творчески потенциал и поставя началото на следващи действия за превръщане на Плевен от изостанало и занемарено селище в съвременен град с важно значение за Централна Северна България.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ДА – Плевен – Държавен архив – Плевен.

ЛИТЕРАТУРА:

Бошнаков 1971: Н. Бошнаков. Икономическото развитие на Плевен след Освобождението (1878–1900). – В: 75 години Плевенска партийна организация. 1971, 24–43.

Годишен сборник от закони 1886: Закон за общините и за градското управление. Годишен сборник от закони и постановления на Княжество България (1881–1883). С, 1886.

Господинова-Дешкова 1997: М. Господинова-Дешкова. Дейността на Плевенския градски общински съвет (1878–1912). – Известия на музеите в Северозападна България, 25, 1997, 105–163.

Господинова-Дешкова 2000: М. Господинова-Дешкова. Управлението на Плевенската община от Освобождението до 1831 г. през погледа на Иван Миндиликов. – В: 730 години град Плевен и мястото му в националната история и култура. Плевен, 2000, 182–187.

Закон за градските общини 1886: Закон за градските общини (приет на 10.VII.1886 г.). С, 1886.

Отчет за състоянието на Плевенското окръжие 1892: Отчет за състоянието на Плевенското окръжие в икономическо, земеделческо, промишлено и друго отношение през 1891 и 1892 г. Плевен, 1892.

ON THE BUDGET POLICY OF PLEVEN CITY MUNICIPALITY (1878 – 1899)

Petko DILKOV

(Summary)

This section covers the issues and methods used for the formation of Pleven municipality budget in the years after the liberation, the ways for forming the earnings part and the execution of the expenses part. Obviously there was a change in the methodology and the legislation for local budgets regulation. From these documents one can see the issues, which the local management had dealth with in that period.

СКЛЮЧВАНЕ НА ПЪРВИЯ ВЪНШЕН ДЪРЖАВЕН ЗАЕМ ОТ КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ

Атанас КОЕВ

Предисторията на първия външен държавен заем на Княжество България трябва да се търси във възникналите непосредствено след освобождението на страната от турска власт въпроси за достройването на ж. п. линията Виена – Цариброд, за собствеността на линията Русе – Варна, както и за изграждането на вътрешната железопътна мрежа. Първите два въпроса произлизат непосредствено от постановленията на Берлинския договор, а третият е свързан със самостоятелното ни развитие като държава.

Твърде заинтересована от българските ж. п. проблеми през този период била Австро-Унгария, която още по време на заседанията в Берлин представила, чрез своя външен министър граф Андраши, програма за уреждане въпроса с Източните железници. Според нея България се задължавала в срок от три години да изгради отсечката Ниш – Белово през София и Вакарел, а експлоатацията й се поемала от Компанията на Източните железници, която от своя страна трябвало да осигури финансирането на строежа.

Към железопътните проблеми в Княжеството интерес проявявала и Англия, а въпросът за собствеността на линията Русе – Варна се оказал удобен повод за английското правителство да си създаде силни позиции и да увеличи своето влияние в България, както и да спре намесата на Австро-Унгария в тази толкова важна сфера. Построяването на линията Русе – Варна се осъществило с английски, френски и белгийски капитали, но концесионер станала Англия. С чл. 10 от Берлинския договор се прехвърляли задълженията на Турция върху България по отношение експлоатацията на тази линия, а Княжеството автоматично се натоварвало с тежки финансови задължения. По този начин английските финансови кръгове получили силни позиции в новата балканска държава веднага след освобождението й.

Една година след приключването на Берлинския конгрес в Княжество България пристигнал Дж. Барклей, делегат на Компанията, собственик на линията Русе – Варна, за да води преговори с българското правителство. Целта на провеждащите се в София разговори била да се гарантират интересите на притежателите на титри за тази ж. п. линия. Стигнало се до споразумение за изплащане на натрупания дълг към компанията, но Министерският съвет на Княжеството отказал да поеме каквито и да е задължения преди да се запознае с оригиналните документи на турската концесия за ж.п. линията Русе – Варна. В резултат на всичко това се завързал остър българо-английски спор. Същевременно официалният представител на Компанията в София търсел начини да принуди българското правителство да изплати поне анюитетите на гаранцията, възлизащи на 270 000 лири стерлинги, без лихвите към датата на падежа 1 юли 1880 г. (Тодорова 1971, 50).

Правителството на Княжеството, обаче, оповестило, че не е в състояние да изплати исканата сума, но изявило готовност да влезе в преговори за прехвърляне собствеността на линията на България. С това се целяло да се направи пробив по отношение на Берлинския диктат, който лишавал страната от държавен суверенитет. Английското правителство не бързало толкова скоро да се уреди този въпрос и отговорило негативно на българското предложение. Същевременно, официалната държавна линия не попречила на английската дипломация да се договаря с ръководителите на Русе – Варненската компания, която била склонна да продаде линията на българското правителство при условие, че се създаде една голяма англо-българска компания. Тя трябвало да поеме всички железопътни строежи на територията на Княжеството, ползвайки се със солидната подкрепа на английския кабинет. Управляващите в България, обаче, не се ангажирали с нищо конкретно, тъй като се страхували от размера на продажната цена на линията Русе – Варна. Те гледали да лавират и да печелят време, за да постигнат по-изгодни условия за предстоящата сделка. Поради тази причина английският дипломатически агент в София Ашбърнхам бил инструктиран да обърне внимание на българското правителство, че по-нататъшното протакане на сделката щяло да има неблагоприятен ефект върху кредита на Княжеството, което пък щяло

да отблъсне притока на капитали към страната ни. Намеквало се, че нуждата от пари за решаване железопътните проблеми на България можела да се покрие от Англия чрез отпускането на съответен заем.

Българското правителство, макар и заинтересовано от откупуването на линията Русе – Варна отново не отговорило на английското предложение. За това негово поведение немаловажна роля изиграла Австро-Унгария, която противопоставила на инициативата на Англия барон Хирш, който по силата на конвенцията с Високата порта притежавал от 1872 г. правото за експлоатация на ж. п. линията.

През октомври 1880 г. в София отново пристигнал Дж. Барклей с искането България да изплати натрупания дълг към Компанията на източните железници. От английска страна пак се предлагало Княжеството да сключи финансова сделка с английския банков капитал, като се направила и първата стъпка към подготовката за сключване на външен държавен заем. Нуждата на страната от пари и възможността да ги получи от Англия давали възможност на английското правителство да упражнява политически натиск върху българския кабинет. Поради тази причина и англичаните не бързали с отпускането на заем за решаването на железопътните проблеми в Княжеството. В периода 1881 – 1887 г. Лондон нееднократно шантажирал българските правителства с претенциите си към линията Русе – Варна, без да изоставя и въпроса за заема.

Същевременно, в надпреварата между Англия и Австро-Унгария за влияние в България, се намесили Франция и Русия. На 22 март 1881 г. барон дьо Гюнцбург, един от големите руски банкери, работещ с френски капитали, предложил на българското правителство проект на договор за строителство на ж. п. линии в Княжеството. Неговото дружество, със седалища в Париж и Петербург, предлагало твърде изгодни условия за България, като отпускането на държавен заем, съдействие за съединяването на Източните железници от Вакараел до Цариброд, както и откупуването на линията Русе – Варна. Франция също опитала да се домогне до българското ж. п. строителство, като двама френски банкери се срещнали лично с княз Александър Батенберг с цел да издействат концесия за строителството на цялата проектирана железопътна мрежа в страната. Те уверили монарха, че България няма да срещне затруднения при снабдяването и с необходимите парични средства за изграждането на железопътната инфраструктура, ако концесията, която ще получат евентуално, бъде гарантирана със самите линии.

На 21 август 1881 г. се провело първото заседание на посланиците-арбитри за проучването на въпроса за откупуването на ж. п. линията Русе – Варна. На него било потвърдено правото на компанията за годишна гаранция от 140 000 лири стерлинги, които Високата порта престанала да изплаща след банкрута на Турция от 1875 г., а английските представители Гренвил и Ласелс поискали Княжеството да признае дълговете си към Компанията. До края на 1881 г., обаче, въпросът за провеждането на арбитража останал нерешен, тъй като управлението на руските генерали в страната създавало твърде неблагоприятни условия за успех на английските усилия в тази насока. Когато нещата се проточили, Англия връчила на българското правителство меморандум, в който заплашвала, че ще свика конференция на посланиците в Цариград, която да се занимае с всички задължения на Княжество България, определени от Берлинския договор.

В началото на 1882 г. в София пристигнал английски борсов посредник, който успял да убеди българския външен министър Вълкович да се върне отново към идеята за откупуване на линията Русе – Варна. Условията на Компанията за това били откупуването да стане срещу сумата 2 800 000 лири стерлинги (70 000 000 франка). Вълкович реагирал остро на това предложение и противопоставил на него направените във финансовото министерство изчисления относно пазарната стойност на линията. След допълнителни преговори и консултации се постигнало споразумение сделката да се извърши под формата на държавен заем в размер на 57 000 000 франка, с 6 % лихва, за срок на изплащане 30 години (ИА НБКМ, ф. 14, а. е. 2303, л. 3).

Подписването на заемния договор било провалено в последния момент от българския премиер ген. Соболев, тъй като той бил подготвен в негово отсъствие. След като се запознал с проектодоговора, министър-председателят направил възражения по изчисленията, а пратеникът на Компанията трябвало да напусне България без никакъв конкретен резултат.

Непосредствено след провала на преговорите в българската столица пристигнал

А. Венд, представител на финансова група от френски и австрийски капитали и предложил голям заем за всички запланувани железопътни строежи в Княжеството. Банкерът бил готов да откупи за своя сметка линията Русе – Варна, освобождавайки я по този начин от експлоатацията на барон Хирш и да я предаде за ползване на българското правителство. На заседанието на Министерския съвет, провело се на 4 август 1882 г., предложението на А. Винд било разгледано и отхвърлено по настояване на премиера Соболев. Същевременно, за да защити интересите си в Русе-Варненската компания, барон Хирш потърсил съюзник против Англия и го намерил в лицето на германския капитал. В същото това време се заговорило, че Русия може да даде гаранция за български държавен заем в размер на 150 000 000 франка, срещу даване железопътна концесия на къща Гюнцбург, с която били свързани премиерът ген. Соболев и военният министър ген. Каулбарс.

През декември 1883 г. правителството на Драган Цанков излязло с конструктивни предложения към Англия за решаване на възникналия спор между двете държави, а на 12 декември с. г. българска делегация пристигнала в Лондон и повела преговори с Форийн Офис. Поради възникнали разногласия, обаче, преговорите били прекратени. След около половин година въпросът за собствеността върху ж. п. линията отново бил изваден на дневен ред, но този път от английската дипломация. През август 1883 г. в София пристигнал английският делегат Маврокордато, който предложил на новия български премиер Петко Каравелов заем на стойност 48 000 000 франка, но поредната английска инициатива отново била отклонена от българското правителство. На следващата година в България пристигнал нов английски делегат с цел да поднови прекъснатите преговори, но Съединението на Княжество България с Източна Румелия, както и последвалата Сръбско-българска война, довели да прекратяване на мисията му. Същевременно в страната отново нараснали финансовите затруднения на правителството, от което веднага се възползвал френският финансов капитал и чрез дружеството "Societe Anonyme Internationale" предложил да построи ж. п. линията Цариброд – София – Вакарел, срещу сключването на контракт с българското правителство, както и едно първо плащане в размер на 7 000 000 лева в български съкровищни бонове като гаранция (ИА НБКМ, ф. 14, а. е. 990, л. 1).

Английската дипломация проявила голяма настойчивост и гъвкавост и след продължителни нови перипетии спечелила състезанието за първия български държавен заем. Той бил реализиран след около три години, тъй като се използвал като силен коз за английски политически натиск върху Княжество България, както и за завоюване на позиции и влияние в страната. В края на 1886 г. правителството на Петко Каравелов приело "Закон за сключване на външен държавен заем", след което започнали сондажи за осъществяването му, но русофилският преврат от 9 август 1886 г. прекъснал това начинание. Поради последвалата политическа криза в България английското външно министерство взело в свои ръце решаването на въпроса за българския заем. На Княжество България бил предложен 25-милионен заем при сравнително изгодни условия, но правителството в София, начело с д-р Васил Радославов, протакало да даде отговор на това предложение. Същевременно във Виена били изпратени трима български представители да преговарят за сключването на заем с Австро-Унгария, а българският представител в Германия М. Тенев сондирал Дойчебанк и Дрезденербанк по същия въпрос.

Междувременно работите по строежа на ж. п. линията Цариброд – Вакарел създали сериозни финансови затруднения на Княжество България – липсвали бюджетни средства и заемът ставал все по-необходим за страната. При това положение премиерът Васил Радославов, който бил склонен да сключи заем с Англия, успял да убеди регентите Стефан Стамболов и подполковник Сава Муткуров да приемат английското предложение. На 9 април 1887 г. регентите, намиращи се в Хасково, телеграфирали на финансовия министър Григор Начович да приеме офертата на англичаните за 1 000 000 лири стерлинги, с 6 % лихва, а на 21 април с. г. българският външен министър трябвало да уведоми английската страна, че Министерският съвет е приел поставените условия и да помоли да се внесат в БНБ, колкото може по-бързо, сумите по сметката на заема (ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а. е. 263, л. 15, 21).

При създалата се обстановка Англия умело използвала нарасналите финансови задължения на Княжеството и напомнила за задълженията му, свързани с източнорумелийския трибут и турския държавен дълг. Българското правителство било силно изненадано от новите английски условия и затова, правейки опит

да лавира, премиерът Радославов предприел постъпки в Цариград с цел да спечели разположението на Турция. От турската столица пристигнал отговор, даващ ясно да се разбере, че България може да получи заема от Англия, ако се съгласи да уреди плащанията си по източнорумелийския дълг. При това положение премиерът д-р Васил Радославов се обърнал към Австро-Унгария да подпомогне финансово България, като закупи български съкровищни бонове. При новия български кабинет начело с Константин Стоилов се засилила възможността Княжеството да сключи заем с виенски и берлински банки, но Григор Начович се отнесъл критично към тези нови тенденции.

След избора на Фердинанд за български княз, той се намесил лично в железопътните и финансови проблеми на страната в полза на Австро-Унгария. В същото време особено активен в България станал френският капитал в съдружие със заинтересованите английски банкери, като те отново проявили претенции към Княжеството за пълното изплащане на източнорумелийския дълг.

Когато на власт дошло правителството на Стефан Стамболов, в Цариград бил изпратен външният министър Г. Странски, за да проучи турското становище във връзка с отпускането на заема от страна на Англия. Оттам той изпратил телеграма, с която съобщавал в София, че Банк Емпериал Отоман и Управлението на публичния дълг били склонни да помогнат на Княжеството за сключване на заема и желаели да се запознаят с нейните условия.

В началото на 1888 г. отново нарастнали финансовите затруднения на България, като предната година приключила с бюджетен дефицит от 15 339 724 лева. Не били изплатени и текущите разходи по доставката на необходимите материали за линията Цариброд – Вакарел. На финансовия министър се наложило временно да отложи уреждането на заема с Лондон, за да се справи с паричните затруднения на страната. Той се обърнал за помощ към Австро-Унгария и след кратки преговори получил съгласие Княжеството да бъде облекчено, като Виена приеме 6 % съкровищни бонове срещу дължимите към нея суми (ИА НБКМ, ф. 14, а. е. 51, л. 1–2).

Така държавният бюджет бил временно закърпен и премиерът Стефан Стамболов се заловил с въпроса за сключване на заема. За Цариград заминал главният секретар на финансовото министерство Хр. Белчев, за да води преговорите, а на външния министър Г. Странски било наредено да се заеме с конкретните въпроси по уреждането на финансовата сделка с английските банки. Министър-председателят Стамболов бил лично заинтересован от откупуването на ж. п. линията Русе – Варна, тъй като притежавал акции от Компанията, която била неин собственик.

Английската страна проявила благоразположение и вместо 6 млн. лева, които трябвало да заплати българското правителство на банковото учреждение, извършващо финансовата операция, то получило възможността да издаде съкровищни бонове на същата сума със срок до 1 януари 1891 г. и лихва 6 %, считано от 1 януари 1889 г. При безпаричието, в което се намирала българската държава, това положение било много благоприятно за нея. Срещу цялата откупна цена на линията Русе – Варна, която включвала и простите лихви от анюитетите, капитализирани от 1 януари 1885 г., до 31 декември 1888 г. правителството на Княжеството следвало да издаде държавни облигации, а те се поемали от банковото учреждение, занимаващо се с отпускането на заема. След това тези облигации следвало да се изплатят на Компанията, която от своя страна трябвало да предаде собствеността върху линията на България (Тодорова 1971, 87).

Постигнатото споразумение имало и важно политическо значение. С него Англия фактически признавала избирането на Фердинанд за княз на България. Същевременно Стамболовият кабинет още по-тясно се обвързал с Лондон, а русофобската му ориентация можела вече успешно да се използва при англо-руските противоречия.

Споразумението съвпаднало с изтичане срока на конвенцията между барон Хирш и английската компания собственик на линията Русе – Варна. На 6 юни 1889 г., то било потвърдено от Министерския съвет на Княжество България. Останало само да се уреди финансовата страна на сделката със съответното лондонско банково учреждение чрез формалното сключване на заемния договор за реализация на транзакцията. В същото време, през август 1888 г. между барон Хирш и българското правителство се постигнало тайно споразумение, според което той отстъпвал на Княжеството, срещу плащане на съответен наем, експлоатацията на ж. п. отсечката Саранбей – Белово, като нямал претенции за ползването на сектора

Вакарел – Цариброд. Така била пусната в редовна българска експлоатация и тази линия.

През август – септември 1888 г. австрийската Лендербанк направила последни усилия да запази австро-унгарските позиции върху Източните железници, като обвърже България със съответен заем, но било вече твърде късно. На 5 октомври 1889 г. се сключил първият заемен договор на Княжество България с Англия, във връзка с експлоатацията на ж. п. линията Русе – Варна от българска страна. Така се сложил край на усилията на Австро-Унгария да обвърже кабинета на Стамболов със свой заем.

Първият външен държавен заем на Княжеството е материална изява на активизирало се след Съединението английско влияние в страната. За уреждането на техническите подробности, свързани с него, в Лондон пристигнал Хр. Белчев. До края на декември 1889 г. били готови всички облигации на обща стойност 46 777 500 франка (лева), при 6 % годишна лихва и погасими за срок от 33 години (Тодорова 1971, 92).

Сключването на първия външен държавен заем от младата българска държава се наложило, за да се посрещнат разходите във връзка със строителството на ж. п. линии в страната и откупуването на линията Русе – Варна, както и да се изплатят паричните задължения по Берлинския договор. Според клаузите на споразумението между България и Англия, 1/3 от заема трябвало да се използва за военни припаси и за вноски в банка Дет люблик отоман, 10 000 000 да се употребят за строителство на ж. п. линията Цариброд – Вакарел, а 11 300 000 били предвидени за откупуване на линията Русе – Варна, срещу предадените съкровищни бонове. Княжеството получило облигации на стойност 46 777 500 лева, но впоследствие трябвало да изплати на Лондон значително по-голяма сума – 107 754 772 лева в злато (Стоянов 1910, 41).

Благодарение на първия външен държавен заем, сключен от Княжество България с Англия, се осъществило изкупуването от Стамболовото правителство на ж. п. линията Русе – Варна, а в българската икономика се инвестирали 25 млн. лева. Същевременно държавното съкровище не получило нито стотинка в свободно разпореждане. Фактически се извършила размяна на линията срещу български съкровищни бонове и държавни облигации. Така, по силата на сключения заем, се осъществил прилив на злато от Княжеството към Англия.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ИА НБКМ – Исторически архив Национална библиотека "Св. Св. Кирил и Методий".
ЦДИА – Централен държавен исторически архив.

ЛИТЕРАТУРА:

Стоянов 1910: Н. Стоянов. Българските държавни, общински и банкови външни заеми. – Сп. Българско икономическо дружество, 1910, 1–2.
Тодорова 1971: Цв. Тодорова. Дипломатическа история на външните заеми на България 1888–1912 г. С., 1971.

CONCLUDING THE FIRST FOREIGN STATE LOAN BY PRINCIPALITY BULGARIA

Atanas KOEV

(Summary)

The current survey covers the issue of the preparation and conclusion of the first foreign state loan Principality Bulgaria as well as the attempts on the part of the Great Powers though to funding to exert more influence over the country. At the same time the loan is closely connected with the attempts of the young Bulgarian state to buy out the railways which belong to foreign companies as well as the lack of finance on the part of Bulgaria to fulfill its intentions.

Due to growing railway construction under the Stambolov's government the need of funding increases thus necessitating the quicker conclusion of state loan. That its why the conclusion of the loan agreement in London, its granting the terms oft the usage of the funds and its paying off by the Principality Bulgaria were treated in the end.

ПАРИЧНИТЕ ЗАКОНИ В БЪЛГАРИЯ 1944 – 1952 г.

Бета ХАРАЛАНОВА

Освобождението на България от османско владичество води до значителни политически, стопански и културни промени. Едновременно с тяхното провеждане, на преден план излиза и необходимостта от нови парични отношения в страната. На 25 януари 1879 г. княз Дондуков-Корсаков, върховен императорски комисар в България по време на Временното руско управление, утвърждава проекта за създаване на Българска народна банка в страната. На 23 май същата година банката се открива в София. Поставя се началото на банковото дело в страната (Лазаров 1997, 59). Но независимо от нейното уреждане, въвеждането на единната монетна единица в Княжеството става по-късно и е изключително право не на банката, а на държавата. По предложение на българския финансов министър, Народното събрание приема съответния закон, с който се определя колко и какви монети могат да се секат. Първият български закон, с който се въвежда левът като монетна единица, е приет на 4 юни 1880 г. Според чл. 1 от закона, правото за рязане на монети принадлежи изключително на държавата. Законът предвижда в обращение да влязат златни монети от 20 и 10 лв., сребърни от 5, 2, 1 и 0,50 ст. и медни от 10, 5 и 2 ст. (ДВ 49,1880). Това решение се изпълнява няколко години по-късно и първите златни монети се появяват с нов паричен закон, приет на 21 декември 1893 г. (ДВ, 5, 1894).

На 27 януари 1885 г. се приема нов закон, с който се дава право на Банката да издава банкноти от "четире категории": 20, 50, 100 и 500 лева. Първите български банкноти носят дата 1 август 1885 г. Според Неделчев те са печатани в Лондон (Неделчев 1940, 101), а според Костадин Христов още на 19 юли 1885 г. печатницата в Санкт Петербург дава съгласието си да отпечата българските банкноти, което се извършва там в съвсем кратък срок (Христов 2005, 29). Банкнотите, като парично средство, влизат в обращение от 1 септември същата година. Те са с номинал 20 и 50 лв. На 3 декември 1928 г. влиза в сила Закон за "стабилизирането на лева и за монетната циркулация в Царство България". Съгласно неговите членове, като законно платежно средство в България за плащания в неограничен размер се въвеждат банкнотите. Номиналната стойност на металните монети, пуснати в обращение не може да надминава 300 лв. на жител (ДВ, 200, 3.XII.1928).

До септември 1944 г. в обращение са последователно 80 копюра на български банкноти. Последната от тях е с номинал от 500 лв., емисия 1943 г. и е отпечатана в Reichsdrucherei, Берлин.

На 9 септември 1944 г. в България се извършва държавен преврат, който променя цялостния обществено-политически живот на страната. Още в самото начало на своето управление новото отечественофронтовско правителство поставя въпроса за нормализиране на паричното обращение и стабилизирането на лева. Паричната маса до този момент е достигнала 49 млрд. лв. (при 4 млрд. лв. през 1938 г.), като са пуснати в свободно обращение и съкровищни бонове на стойност 18 млрд. лв. (Тодоров 1981, 480). В обращение са банкнотите от емисии 1938, 1940, 1942, 1943 с копюри от 500, 1000 и 5000 лв. Посочените банкноти се явяват основно платежно средство в страната и циркулират до 12 март 1947 г. Единствено банкнотата с копюр от 20 лв., емисия 1943 г. циркулира до 1952 г.

Първият паричен закон, свързан с новата обществена система, е публикуван на 25 ноември 1944 г. в ДВ. Това е Наредба-закон за разрешение на БНБ да отпечата банкноти по 20 лв. Тя е приета на база 6-то постановление на Министерския съвет от 15 ноември с. г., с което се разрешава на банката да отпечата банкноти по 20 лв. на обща стойност 1 млрд. лв. Постановлението е подписано от регентите – проф. Венелин Ганев, Цвятко Бобошевски и Тодор Павлов (ДВ, 262, 25.XI.1944). На база това постановление, от 9 юли 1945 г отечественофронтовското правителство пуска в обращение банкнота с номинал 20 лв. На паричния пазар се появява първата българска банкнота, печатана в Държавната печатница в София. Тя е в обращение до май 1952 г. и е най-малката банкнота, използвана в България до този момент. Има размер 5/8,5 см и е с преобладаващ кафяв

цвят (Лазаров 1997, 202). В хартията са втъкани червени и сини косъмчета. На лицевата страна има надпис: "Българска народна банка" и допълнителен текст "София – 1944 г.", поставен в долния десен ъгъл (под краищата на банкнотата). На гърба надписът на банката е на френски език, а в средата е гербът на България.

Първата парична обмяна е извършена на 6 март 1947 г. Тогава БНБ приема Наредба № 21 за изтегляне от обращение и обмяна на банкноти и 3 % държавни съкровищни бонове. Наредбата е изключително важна и играе ролята на парична реформа. Тя е одобрена с първо постановление на Министерския съвет от същия ден. Мотивите за провеждането на реформата, според правителството, са чисто стопански – поставяне ред в паричното обращение, премахване въздействието на изнесените вън пари, борба със спекулата и черната борса, удар върху икономическата мощ на буржоазията, която политически бе ликвидирана, но икономически запазваше все още своята мощ и не на последно място – окончателно заздравяване на българския лев. Известно е, че през 1945 г. българският лев е обезценен в сравнение с 1913 г. над 40 пъти и това налага съществени промени в паричното обращение на страната.

Според наредбата "се изтеглят от обръщение, цялостно и задължително, намиращите се сега в обръщение:

а/ всички банкноти от всички емисии до 1943 г. вкл. от копюри по 200, 250, 500, 1000 и 5000 лв. Същите в настоящата наредба ще се наричат "стари банкноти"

б/ всички 3 % държавни съкровищни бонове от всички емисии, купюри и стойности. Същите ще се наричат "бонове"

1. Не се изтеглят от обръщение и остават законно платежно средство

А/ всички банкноти по 20, 50 и 100 лв., които сега са в обращение

Б/ всички монети, които сега са в обръщение

2. Начиная от 10 март 1947 г. се пускат в обръщение, като законно платежно средство, нови банкноти от емисия 1945 г. по стойности по 200, 250, 500, 1000 и 5000 лв.

3. Срокът за изтегляне от обръщение на старите банкноти и бонове започва от 1 март 1947 г. и приключва на 16 март с. г. вкл."

Срещу представените стари банкноти и бонове за всяко физическо лице могат да се получат най-много до 2000 лв. нови банкноти. "Останалите пари бяха блокирани и по-късно обложени с данък от 5 до 70 %" (ДВ, 54, 8.III.1947).

Провеждането на тази обмяна, естествено, предизвиква реакция от страна на населението. Още в първия ден на публикуването му изплашени хората буквално се втурват към магазините, които бързо се опразват от стоки. "След като всички по-интересни стоки бяха изкупени от централните магазини, вълната от купувачи се отправя към страничните магазинчета. И тук се започва оживена търговия. Купуват се всички ония работи, които може би много години щяха да висят по рафтовете на търговците. Селяни, които са дошли с коли, купуват копринени бараши, стъклени сервизи, та дори и художествени картини на особено високи цени. Пред магазина за мъжки меки шапки на Сим. Златев тълпата е по-неспокойна. Купуват се не по една, а по три-четири меки шапки. От време на време стават "локални стълкновения" между гражданите. За да се избегнат скандалите се поставят пред всички магазини милиционерски постове..." (в. Свободен народ, 54, 9.III.1947). В резултат на тези прояви правителството се принуждава да затвори до 11 март всички магазини, с изключение на тези, в които се продават стоки от първа необходимост. И докато министърът на финансите проф. д-р Иван Стефанов успокоява населението, че обмяната в страната се извършва при пълно спокойствие, дори и в селата, то срещу постановлението остро реагира опозицията (в. Земеделско знаме, 151, 11.III.1947). В своите печатни органи тя публикува поредица материали за нейните недостатъци и затова как реагират обикновените граждани в първите дни на обмяната. Заради тези публикации, обаче, брой 58 и 59 от 14 и 15 март 1947 г. на в. "Свободен народ" са спрени и иззети от Министерството на информацията и изкуствата (в. Свободен народ, 54, 55, 56, 57, 60, 9–25.III.1947). Същото се случва и с в. "Народно земеделско знаме", който на 11 март 1947 г. отпечатва статията "Паричната реформа и българският селяк", в която паричната обмяна е подложена на остра критика. За нарушената свобода на печата в България, представителите на опозицията в Народното събрание Коста Лулчев и Никола Петков правят специални изявления и запитвания, на които обаче не получават отговор.

Новите банкноти са емисия 1945 г. Копюрите от 200, 250, 500, 1000 и 5000 лв. се печатат от 1945 г. в печатница "Гознак", СССР. На

едната им страна е изобразен държавният герб, без други портрети или картини. На лицевата страна има надпис: "Българска народна банка" написан на български и френски език. Размерите на новите банкноти са същите като старите пари, цветовете им са тъмни, като преобладават керемидениият и синият цвят (в. Свободен народ, 56, 12.III.1947). С най-голям размер е банкнотата от 5000 лв., която е във виолетов цвят и размер 10,5/19,5 см. Банкнотите от 200 лв. са в кафяв цвят и размер 7,5/13,5 см; от 250 лв. – са зелени и с размер 7,5/14,5 см. В син цвят са банкнотите от 500 лв., които са с размер 8/15,5 см, а банкнотите от 1000 лв. са с преобладаващ кафяв цвят и размер 9/18 см.

През 1947 г. е пусната нова емисия с копюр от 20 лв., а през 1948 г. – емисия с копюри от 200, 250, 500 и 1000 лв. Последната обаче не е пусната в циркулация. Банкнотите от емисия 1947 и емисия 1948 се печатат в Държавната печатница – София. За първи път върху банкнотите от емисия 1948 г. се отпечатва и новият герб на България, приет с Конституцията от 4 декември 1947 г. При тези банкноти вече се отпечатват и картини. На гърба на банкнотата от 20 лв. има снимка на Българската народна банка, на тази от 200 лв. – рисунка на миньор. Банкнотата от 250 лв. е с картина на влак, излизащ от тунел, а на 500 лв. – тютюноберачки. Всички банкноти от тези емисии циркулират до паричната реформа, проведена през 1952 г.

Повратен момент в развитието на банковото дело и в изграждането на БНБ като емисионна банка от нов тип е реорганизацията, която се извършва със Закона за банките, приет на 26 декември 1947 г. Според него една от главните задачи на Банката е да издава банкноти и да пази стабилността на българската монета. Ново преустройство на банките се извършва с постановление № 218 на МС на НРБ и ЦК на БКП от 2 март 1951 г. Според него Българската народна банка представлява единствения регулатор на паричното обращение в страната.

Първата парична реформа, проведена в България след 1944 г., се извършва през 1952 г. На 11 май с. г. в Известия на Призидиума на Народното събрание (т. е. ДВ, б. а.) е публикувано "405-то Постановление на МС и ЦК на БКП от 11 май 1952 г. за провеждане на парична реформа, премахване на купоните за хранителните продукти и намаляване на държавните цени на дребно." (Известия 1952, 40). В уводната му част се посочва необходимостта от провеждането на такава реформа, като се изтъкват и основните причини: "... по-нататъшното развитие на народното стопанство и разгръщането на неограничената търговия с всички стоки изисква нормализиране на паричното обращение, ликвидиране на натрупаните парични средства от спекулантските елементи и още по-голямо заздравяване на националната монета. Новата парична реформа предвижда:

1. Обмяната на парите да се извърши без ограничение на сумата в съотношение на 100:1– т. е. 100 стари лева за един нов.
2. Влоговете и текущите сметки на населението в кредитните учреждения се преоценяват на по-изгодни условия в сравнение с наличните пари, като при това специалните работнически, детски, сирашки и ученически влогове на сума до 50 000 лв. включително се намаляват.
3. Заплатите и другите видове възнаграждения на труд и услуги, пенсиите, стипендиите и паричните помощи от страна на държавата само се преизчисляват във връзка с изменението 25 пъти на мащаба на цените.
4. Облигациите от държавните заеми се конвертират и обменяват с облигации от новия държавен заем.

Във връзка с провеждането на паричната реформа, правителството обещава да се "изтеглят от обращение парите с ликовете на омразната Кобургска династия" и да се пуснат в обращение "нови качествени пари и в достатъчно количество монети" (Известия 1952, 40). Обмяната на банкнотите се извършва в течение на 4 дни – от 12 до 15 май 1952 г.

От 12 май 1952 г се пускат и новите банкноти, емисия 1951 г. с копюри от 10, 25, 50, 100, 200 и 500 лв., държавни съкровищни билети от по 1, 3 и 5 лв. и монети от 1, 3, 5, 10 и 25 ст. Новите банкноти са печатани отново в печатница "Гознак", СССР и са в обращение до края на март 1962 г. При банкнотите с номинал от 10, 25, 50, 100 и 200 лв. за първи път се появява образът на Георги Димитров (Маринов 1996, 163–170).

В сравнение с 1947 г., първата парична реформа се провежда в различна политическа обстановка. Проведен е Петият конгрес на БРП/к/ и България навлиза в период на социалистическото си развитие. Опозицията е напълно разгромена и всяко партийно решение се приема без протест. На 12 май 1952 г. в. "Работническо дело" публикува уводна статия,

в която се обяснява значението на паричната реформа. В нея се посочва, че с реформата се "укрепва българският лев на базата на най-стабилната валута в света – съветската рубла, премахва се купонната система, намаляват се цените на стоките. Създават се условия за нов, могъщ разцвет на социалистическото стопанство и култура и на тази основа – за нов подем на материалното благостояние на трудещите се." (в-к Работническо дело, 12.V.1952). Вестниците публикуват и редица примери на положителните оценки на гражданите към проведеното мероприятие. "Вървим по пътя на съветските народи" – пише в-к "Коларовградска борба" и описва разговора между две работнички така: "Коларовград (дн. гр. Шумен – б. а.) е в празнична майска премяна. Радостно развълнувани са и лицата на всички хора на труда. На групи из улиците те разговарят оживено, коментират паричната реформа, премахването на купонната система, намаляването на цените, увеличаването на заплатите. Др. Латинка Стоянова и приятелката й, печатарски работнички, разглеждат дамското бельо: – Латинке – казва приятелката, просто не ми се вярва, комбинезон да струва няколко лева. – Това не, друго е важно – отговаря Л. Стоянова – парите, с които можех да си купя 8 комбинизона ще ми стигат сега почти за 11. Това е второто намаление на цените в нас. В братския Съветски съюз направиха вече 5 такива. Ние вървим след тях." (в-к "Коларовградска борба", 19, 17.V.1952).

Проведената паричната реформа се посреща добре, най-вече заради премахването на купонната система и преминаването към свободна търговия. Но тя засяга особено силно селското население, тъй като изкупните цени на селскостопанската продукция чувствително намаляват. В резултат на това намаляват и доходите на селяните. Започва процес на масова вътрешна миграция.

В резултат на парична реформа и извършената обмяна на наличните пари в пропорция 100:4, държавата успява да изтегли излишната парична маса. Пропорцията при изменението на цените и заплатите е същата, но на по-крупните влогове е в по-малки сътношения, което всъщност е в ущърб на много хора. Българските икономисти сочат, че златното съдържание на българския лев се увеличава 12 пъти (Стопанска история на България 681–1981 1981, 480–481). Българският лев е приравнен към съветската валута – рублата, което още веднъж доказва окончателното преорентиране на икономиката на страната ни към социалистическия кръг и СИВ. През 1950–1951 г. стокообменът между България и западните страни намалява близо три пъти в сравнение с 1949 г.

Паричната реформа просъществува 10 години. На 5 януари 1962 г. правителството провежда нова парична реформа, с която се постановлява обмяната на българските пари да стане 10:1.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ДВ - Държавен вестник

ЛИТЕРАТУРА:

Лазаров 1997: Н. Лазаров. История на Българската народна банка и банковото дело в Българи. С.,1997.

Маринов 1996: М. Маринов. Каталог на българските парични знаци от хартия. С., 1996.

Неделчев 1940: К. Неделчев. Паричното дело в България 1879 – 1940. С., 1940.

Тодоров 1981: Н. Тодоров и колектив. Стопанска история на България 681-1981. С., 1981.

Христов 2005: К. Христов. История на българските книжни пари. С., 2005.

LES LOIS MONÉTAIRES EN BULGARIE PENDANT LES ANNÉES 1944 – 1952

Beta HARALANOVA

(Résumé)

Dans l'article présent sont envisagés les lois monétaires en Bulgarie, votées après les réformes politiques en 1944.

Pendant la période de 1944 – 1952 en Bulgarie se réalisent deux réformes monétaires (l'une étant le change de l'argent) qui sont en rapport avec l'état économique et le développement du pays.

La première loi liée au nouveau système social est publiée le 25 novembre 1944. La loi autorise l'édition des billets de banque de 20 léva. Le 6 mars 1947 s'effectue le premier change de l'argent bulgare.

En 1952 le gouvernement réalise la première réforme monétaire qui attaque finalement les restes du capitalisme.

ПРИНОСЪТ НА ДЕЙЦИ ОТ ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ РЕГИОН В ИЗГРАЖДАНЕТО И ДЕЙНОСТТА НА БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО НАЧАЛОТО НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Тодорка НЕДЕВА

След Освобождението Българското книжовно дружество (Българска академия на науките) има съществен принос както за изграждането на националната ни културна идентичност, така и за приобщаването ни към европейските духовни ценности. Още с основаването си на 1 октомври 1869 г. в Браила от представители на българските общини във Влашко, Молдова и Южна Русия, то си поставя широки научни и патриотични цели. Спряло дейността си по време на Априлското въстание (1876) и Руско-турската война (1877–1878), непосредствено след нейния успешен за страната край, то се оформя като един от най-главните центрове на научна дейност на последното възрожденско и първото след Освобождението поколение.

От последните десетилетия на XIX в. до началото на Първата световна война в изграждането, утвърждаване авторитета на институцията, както и в осъществяването на стойностни изследвания в различни области на науката, значим дял заема дейността на изтъкнати представители от Великотърновски регион. Досега те не са обект на систематизирано изследване.

Настоящото съобщение си поставя за цел да приведе в известност техните имена и, доколкото е възможно, да представи в най-обобщен вид заслугите им към националния културен институт, акцентирайки върху дейността на учените, чиито интереси кореспондират главно с издирването, съхраняването, научното описание и популяризиране на културно-историческото ни наследство като цяло и в частност към нумизматичното богатство по нашите земи. Подобен подход се налага както поради значимостта на проблема, така и поради невъзможността да бъдат изложени всеобхватно всички техни постижения и резултати.

През разглеждания период установените досега действителни, почетни и дописни членове на Българското книжовно дружество (след 1911 г. Българска академия на науките) от Великотърновски регион наброяват над 25 души. Най-многобройна е групата на представителите от Велико Търново – девет души, следвана от Свищов, Лясковец и Елена – по петима и по един представител от Беброво и Кесарево. В преобладаващата си част научните дейци са представители на хуманитарните дисциплини. Немалко от тях са не само специалисти в областите, в които работят, но и видни държавници и общественици с неоценим принос в изграждането на Нова България.

Тяхното представяне в настоящото съобщение следва хронологичния принцип и е съобразено с основните етапи в изграждането и утвърждаването на Българското книжовно дружество.

Най-старият национален културен институт възобновява дейността си в София през 1881 г. благодарение усилията на Марин Дринов. С неговото име се свързва и инициативата за създаденото на 18 март 1879 г. във Велико Търново първо в страната археологическо дружество, чиято цел е "да издирва всячески разновидните старини, които би се намерили в града Търново, в околността му или въобще в цяла България" (ДВ № 16, 16.02.1884).

На проведеното на 5 септември 1881 г. в сградата на Народната библиотека събрание единодушно се решава да се изготви нов устав на Българското книжовно дружество, отговарящ на актуалните условия и задачи. На Константин Иречек в качеството му на министър на народното просвещение се възлага назначаването на редакционен комитет за издаване на "Периодично списание", около което да започне създаването на съвременна българска наука и разпространение на научни знания. За целта се предвижда субсидия от 12 000 лева (декември 1880 г.). За председател на Книжовното дружество се избира Марин Дринов, а Васил Д. Стоянов отново става уредник и редактор на дружественото издание. Паралелно с това той поема и ежедневната ръководна дейност като застъпник на председателя, зает през този период с професорските си задължения в Харков (Сто години БАН 1969, 7; ИБАН 1971, 28–31; Радева 1982, 20; Тодорова 1999, 342; Български държавни институции 1987, 15–16; ДВ № 96, 24. 08.1880).

От 30 юли до 8 август 1884 г. се провежда първото след Освобождението Главно (общо) събрание. На него, наред с внесените измене-

ния в устава и избор на ръководни органи, присъстващите структурират Българското книжовно дружество, съобразно възприетата в Европа класификация на научните дисциплини в три клона: историко-филологически, природно-медицински и на държавните науки – право, финанси. Клоновете се ръководят от председател и деловодител – учени от съответните области. Те, заедно с дружествения председател и деловодителя, съставляват Управителния съвет. В неговия състав като деловодител на клона за държавните науки участва Иван Христов Касабов (1837 – 1911) от Лясковец, за чиято дейност членовете на академичната общност дават висока оценка (Тодорова 1999, 342).

През същата година започва издаването на научната поредица "Българска библиотека". Българското книжовно дружество се ангажира със съставянето и обнародването на основаното от министерството на просвещението фундаментално издание "Сборник за народни умотворения, наука и книжнина".

През 1884 г. от Великотърновски регион редовни членове на Българското книжовно дружество стават над 10 души, а почетни – 6. Това определя и водещото място на старата столица и околните селища в дейността на научния институт. От съществено значение е и фактът, че те са не само специалисти в различни области на познанието, но и известни политици и държавници. Сред редовните членове на Българското книжовно дружество се открояват: видният политически, държавен и обществен деец Михаил Константинов Сарафов (1834–1898), геологът Георги Николов Златарски (1854–1909), държавникът и политикът Стефан Николов Стамболов (1854–1895) от Велико Търново, роденият в Котел, но прекарал по-голямата част от живота си в старата столица лекар и общественик Васил Хаджистоянов Берон (1832–1899); Петър Василев Оджаков (1834–1906), Иван Христов Касабов (1837–1911), избран и за деловодител на клона за държавните науки (1884–1898), Петър Шкипърнев Генчев (1843–1905), Димитър Вълчев Хранов (1846 –1915) от Лясковец, както и медиците от Елена Димитър Петров Моллов (1845–1914) и Йордан Иванов Брадел (1847–1899) и юристът-славяновед, обществен, политически деец и публицист Стефан Савов Бобчев (1853–1940) от същия град; политическият деец и държавник от Свищов Григор Димитров Начович (1845–1920), оглавяващ финансовото министерство (1879, 1881–1883, 1886, 1887–1888, 1891–1892). От 1884 г. почетни членове на Българското книжовно дружество стават: Панарет, митрополит Погонициански (1808–1887), общественикът, политикът, държавникът и книжовникът Петко Рачов Славейков (1827–1895) от Велико Търново; изтъкнатият медик и министър на народното просвещение (1879) Георги Атанасович (1821–1892), политическият и държавен деец Драган Киряков Цанков (1828–1911) от Свищов; книжовникът, публицистът и общественикът Никола Стоянов Михайловски (1818–1892) от Елена и общественикът и публицистът Иван Степанович Иванов (1830–1902) от Лясковец.

По време на Стамболовото управление (20 август 1887 – 19 май 1894) за първи път в историята на следосвобожденска България се регламентира обвързаността и грижата на държавата за издирването и съхраняването най-вече на движимите паметници на културата и словесните материали. През 1890 г. въз основа на Временните правила за научни и книжовни предприятия (1888) се създава и приема закон за издирване на старини и за спомагане на научни и книжовни предприятия. Той съдържа три раздела. Първият се отнася за издирване на старини (монети, паметници, статуи, гробници, оръжия, оръдия и пр.) и документи (ръкописи, старопечатни книги и др.). Всички материали и старинни предмети, където и да се намират, принадлежат на държавата (чл. 1). Лицата, които издирват подобни материали с предварително разрешение на правителството, получават ½ от стойността им (чл. 2). Притежателите на земята, където са намерени находките, получават ¼ от стойността им (чл. 3). Законът забранява всяко разкопаване за издирване на старини без предварително разрешение от министерството на просвещението (чл. 9), както и изнасянето на движими паметници (чл.18) (ДВ № 13, 17.01. 1890). Законът за издирване на старини и спомагане на научни и книжовни предприятия остава в сила до началото на 1911 г. Той регламентира проучването и опазването на националното културно-историческо наследство, опирайки се на сериозни научни принципи, съчетаващи интересите на държавата, притежателите и откривателите на движими и недвижими паметници на културата, т. е. на цялото общество, заинтересувано от съхраняването на родовата памет. Неговата ефективност до голяма степен е резултат от усилията на Стефан Стамболов и министъра на народното просвещение Георги

Атанасов Живков (1844–1899) от Велико Търново.

Приетият от XIV ОНС нов закон през 1911 г. регламентира статута и функциите както на Народния археологически музей и Етнографския музей, така и на музеите в страната по места. В него за първи път се посочват пътищата за набиране на находките (чл. 21) и се изисква те да се подреждат в удобни и добре опазени помещения (ДВ № 37, 18.02.1911). Фактическото прилагане на закона в първите две години от обнародването му става под ръководството на просветния министър в кабинета на Иван Гешов Стефан Бобчев, който полага усилия движимите паметници на културата да се експонират и съхраняват при максимално добри условия.

На 25 октомври 1898 г. се свиква Главно събрание, което наред с отчета на Управителния съвет и извършените промени в научната организация на Българското книжовно дружество, избира и ново ръководство. В резултат на доказани организационни умения и постижения в научните области от различни направления в ръководния състав на дружеството влизат редица представители от Великотърновски регион. Димитър Петров Моллов (1845–1914) от Елена става подпредседател на престижния институт, на чийто пост остава до 1911 г. За периода 1844–1913 г. той заема в Българското книжовно дружество авторитетните длъжности председател и подпредседател на клоновете на природните и медицинските науки и природомедицинския клон. Така, наред с политическата си и държавническа кариера (депутат в Учредителното събрание, народен представител в I,II и IV ОНС, министър на народното просвещение в осмото и девето правителство на Княжество България), заслугите си към организираното държавно здравеопазване в България и създаването на Червения кръст, Димитър Моллов дава своя неоценим принос и за изграждането на Българското книжовно дружество в първите следосвобожденски години.

От не по-малко значение е и дейността на Михаил Сарафов, избран през периода 1898–1904 г. за ковчежник на Българското книжовно дружество. Заемането на тази длъжност е резултат от доказаните му качества като министър на народното просвещение (1880–1881), директор на Държавната статистика (1881–1883), министър на финансите (1884; 1902–1903), администратор на Българската народна банка (1885–1901). А трудовете му със стопански, статистически и финансов характер и до сега предизвикват широк научен интерес. През разглежданата 1898 г. Петър Генчев е определен за ревизор на Българското книжовно дружество. Иван П. Славейков, син на Петко Славейков, е избран за председател на историко-филологическия клон, а геологът Георги Златарски става председател на клона за природо-медицински науки (Тодорова 1999, 343). Тяхната дейност допринася за успешното функциониране на Българското книжовно дружество и превръщането му във водещ научен институт.

На годишното събрание през 1898 г. за членове на Българското книжовно дружество се приемат 34 души, които са утвърдени имена в различни научни области. Седем от тях са свързани с Великотърновския регион. Почетен член на дружеството става писателят, църковният, политически и държавен деец Васил Друмев (1840–1901), роден в Шумен, но оставил трайни следи в духовния живот на старата българска столица: ректор на Петропавловското духовно училище край Лясковец (1878–1884), инициатор за преобразуване на търновското общинско девическо класно училище в държавна петокласна девическа гимназия и търновски митрополит под името Климент (1884–1901). Военният историк и министър на войната (1914–1915) генерал-лейтенант Иван Иванов Фичев от Велико Търново е избран за дописен член на Българското книжовно дружество, както и историкът Васил Николов Златарски (1866–1935), който през 1901 – 1921 г. става секретар и председател на историко-филологическия клон на Българското книжовно дружество и на Българската академия на науките (1921–1925), както и председател на Управителния съвет на Българската академия на науките (1926–1935). Дописни членове също стават: ентомологът Емануил Димитров Иванов (1857–1925) от Свищов и фолклористът и публицистът Никола Савов Бобчев (1863–1938) от Елена. Действителни членове на Българското книжовно дружество от 1898 г. са: лекарят Сава Милков Мирков (1850–1917) от с. Беброво, Еленско, избран през 1926 г. за председател на природо-математическия клон на БАН и поетът-сатирик, общественик и политик Стоян Николов Михайловски (1856–1927) от Елена.

До края на XIX в. у нас приоритетно се развиват хуманитарните науки, на първо място от които историята. Централно място в проучванията заема проблемът с българския етнос.

Още до края на 80-те години на XIX в., наред с академичните студии, Българското книжовно дружество обнародва неизгубил до днес стойността си исторически автентичен материал от писменолитературен и етнографски (етноложки) вид описания и научни съобщения за археологически, етнографски, нумизматични и други паметници от определени региони, сред които и Великотърновският. През 1886 година във Велико Търново излиза и първото монографично издание за старата българска столица "Археологически и исторически изследвания". Въпреки че някои от постановките на автора д-р Васил Берон са прецизирани, коригирани, или дори отхвърлени от съвременната наука, трудът му и досега продължава да е извор на информация както за специалистите, така и за почитателите на родната история.

Сред първите историци, филолози, етнолози, социолози, литературни и стопански дейци, статистици и икономисти от кръга на Българското книжовно дружество, които се занимават с комплексни и поселищни проучвания, са: Петко Славейков, Михаил Сарафов, Васил Златарски, д-р Васил Берон, Петър Оджаков и др.

Проучвателската и събирателска дейност на редица от изброените дейци се свързва и с нумизматичното наследство по нашите земи, въпреки че интересът на повечето от тях към него е по-скоро любителски. Още преди Освобождението Петко Рачов Славейков, наред със записването на пословици и поговорки, проявява интерес и към старите монети, вероятно под влияние на Стефан (Стоянчо) Пенев Ахтар, притежаващ най-голямата за времето си нумизматична колекция в страната (Бъчварова 1991, 5). Цани Гинчев също колекционира стари монети. По този повод той кореспондира с Карел Шкорпил, който му оказва компетентна помощ. Васил Николов Златарски, работещ предимно върху средновековния и възрожденски период от историята на България, още като студент в Историко-филологическия факултет на Петербургския университет се увлича от нумизматика. За това свидетелства писмо до него от Симеон Янчев с дата 8 юни 1889 година, в което последният го моли от София да проучи по-добре описанието на няколко златни и сребърни монети и съответно да ги продаде в Петербург (Златарска 1975, 48–49).

След редица научноорганизационни преобразувания в началото на XX в. Българското книжовно дружество започва да функционира с подобрена структура и при по-добри материални условия. Това довежда до превръщането му в академия от европейски тип. За това допринася и дейността на изтъкнатия юрист от Велико Търново Михаил Поповилиев (1873–1928), специалист в областта на междудържавното и международното гражданско право. Той е действителен член на Българското книжовно дружество от 1906 г., секретар на философско-обществения му клон, а по-късно и на Българската академия на науките (1909–1911, 1914–1916) (Български държавни институции 1987, 17; Тодорова 1999, 343).

На 6 март 1911 г. Българското книжовно дружество провежда своето последно тържествено заседание. На него то се преименува в Българска академия на науките. Съобразно промяната се изработва и нов устав. Според него основна задача на академията е "да развива и разпространява науките и изкуствата, особено с оглед към българите и българските земи, българския език и българската книжнина". Българската академия на науките се подразделя на три клона: историко-филологически, природо-математически и философско-обществен. С новоприетия устав се регламентира по-ясно научно-помощната ѝ база, която се състои от библиотека и три сбирки: ръкописи и старопечатни издания, художествени старини, портрети и скулптури на заслужили българи. От 1912 г. субсидията за академията се увеличава. Българската академия на науките се признава за самостоятелно и независимо научно учреждение, което се подпомага финансово от държавата. За неин председател се избира Иван Евстратиев Гешов. В Управителния ѝ съвет влизат представителите от Великотърновски регион Васил Златарски и Димитър Моллов. Благодарение на техния безспорен научен авторитет академичното изграждане на институцията се посреща с интерес и одобрение от европейските академии. В резултат на това през 1913 г. Общото събрание на Българската академия на науките официално провъзгласява нейното присъединяване към Съюза на славянските академии и научни дружества (ДВ № 25, 1. 02. 1912; Български държавни институции 1987, 17).

През първите десетилетия на XX в. в установилата се хуманитарна насоченост на научната дейност настъпва промяна. В догонване на европейските страни в България стартира икономическата модернизация. В резултат на това естественонаучните изследвания заемат

все по-голямо място в заниманията на институцията (Тодорова 1999, 344). Неоценим принос в тази област през разглеждания период представлява дейността на един от първите членове на Българското книжовно дружество Георги Николов Златарски (1854–1909) от Велико Търново, който полага основите на стратиграфската геология у нас.

Независимо от настъпилите изменения в приоритетите на научните изследвания, до началото на Първата световна война редица дейци от Великотърновски регион продължават да отбелязват постижения в областта на историческата и филологическа наука. Сред тях се открояват литературният историк, фолклорист, етнограф и държавник Иван Димитров Шишманов (1862–1918) от Свищов и праисторикът, археолог, палеонтолог и спелеолог Рафаил Петров Попов (1876–1940) от Велико Търново. Иван Шишманов, освен с основаването и редактирането на "Сборник за народни умотворения" (1889–1902), остава в историята на Българската академия на науките и със своите изследвания в областта на българското Възраждане. Рафаил Попов поставя началото на праисторическите изследвания в България. В резултат на натрупания си опит като археолог и уредник в Народния музей – София съвместно с Никола Мушмов издава през 1922 г. "Ръководство за разкопки, събиране и запазване на старини и монети". По същество то е сред първите сериозни методически разработки у нас, свързани с проблемите на нумизматиката, и е предназначено за по-широк кръг читатели. Откритият нумизматичен материал на територията на Никополис ад Иструм е обект на внимание на редица специалисти, сред които и Никола Мушмов (Владкова 1992, 137).

През първите десетилетия на XX в. под егидата на Българското книжовно дружество (Българската академия на науките) се развива и научно-изследователския подход към изкуствата. Като редовни членове, или по-късно удостоени с такова членство, приобщилите се към академическото сдружение през този период изявени литературни дейци, художници, скулптури, архитекти и др. развиват важни направления в редица области. Така например писателят и историкът на изкуството Николай Иванов Райнов (1889–1954) от с. Кесарево започва изследванията си по проблеми на историческото развитие на литературата и изкуствата, които по-късно публикува. Влязъл официално след 1918 г. в кръга на художниците при Българската академия на науките, през периода 1906–1910 г. художникът-карикатурист Александър Николов Божинов (1878– 968) от Свищов публикува първите си научни разработки и, ставайки основоположник на съвременната българска карикатура, я издига до равнището на пълноценно изкуство (Тодорова 1999, 346).

Макар и със сравнително скромни финансови възможности, от Освобождението до началото на Първата световна война академичното сдружение обединява един елит, който развива успешно българската наука. Със задълбочените си трудове учените от Великотърновски регион – представители на хуманитарните и естествени науки, съставляват основното ядро на Българското книжовно дружество (Българската академия на науките) и представят достойно академичната общност у нас и в чужбина.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ДВ – Държавен вестник.

ЛИТЕРАТУРА:

Български държавни институции 1987: Български държавни институции 1879 – 1986. С., 1987.

Бъчварова 1991: Н. Бъчварова. 120 години Исторически музей в град Велико Търново. – ИИМВТН, VI, 1991, 5–28.

Владкова 1992: П. Владкова. Проучвания на римската и ранновизантийската култура във Великотърновски регион. Резултати и проблеми. – ИИМВТН,VII, 1992, 135–146.

Златарска 1975: К. Златарска. Баща ми Васил Златарски. С., 1975.

ИБАН 1971: История на Българската академия на науките. С., 1971.

Радева 1982: М. Радева. Културната политика на българската буржоазна държава 1885 – 1908. С., 1982.

Сто години БАН 1969: Сто години Българска академия на науките. С., 1969.
Тодорова 1999: Ц. Тодорова. Българското книжовно дружество (Българска академия на науките). – История на България, 1999, т. 8, С., 342–346.

L'APPORT DES FONCTIONNAIRES DE LA RÉGION DE VELIKO TARNOVO POUR L'ÉDIFICATION ET LES ACTIVITÉS DE LA SOCIÉTÉ LITTÉRAIRE BULGARE DÈS LA LIBÉRATION JUSQU'AU DÉBUT DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Todorka NEDEVA

(Résumé)

La Société littéraire bulgare (l'Académie bulgare des sciences) représente le plus ancien institut national culturel. Dès la Libération jusqu'à la Première guerre mondiale il a un apport essenciel pour l'édification de notre identité nationale et pour notre association aux valeurs spirituelles européennes.

Pendant la période envisagée plus de 25 membres d'honneur, en fonction et par correspondance de cette Société de la région de Tarnovo travaillent dans différents domaines de la science.

La communication présente nous apprend leurs noms et , tant qu'il est possible, résume leurs mérites au sujet de l'institut national culturel. On accentue sur les activités de ceux dont les intérêts correspondent généralement à la recherche , la conservation , la description scientifique et la popularisation de notre patrimoine national.

ФИНАНСОВОТО УЧАСТИЕ НА ОБЩИНА ВЕЛИКО ТЪРНОВО В РЕАЛИЗИРАНЕТО НА ПРОЕКТИТЕ "КРАСИВА БЪЛГАРИЯ" И "КРАСИВО ВЕЛИКО ТЪРНОВО"

Виолета ДРАГАНОВА, Цветана ГЕНЧЕВА

Всичко започва в началото на 1997 г., когато стартира малък пилотен проект, наречен "Красива София" по инициатива на Столична община и програмата на ООН за развитие (ПРООН) (Албум "Красива България" 2003). Това новаторско начинание подготви концепцията за Проект "Красива България".

"Красива България" е социална програма за намаляване на безработицата и благоустрояване на градската среда. За реализирането ѝ успешно си сътрудничат Програмата на ООН за развитие, Министерството на труда и социалната политика, общините и донорите (Албум "Красиво Велико Търново", Албум "Красива България" 2003). Програмата се прилага в 100 български общини, където само за няколко години резултатите са видими – възстановени външни фасади на много сгради, голяма част от които са паметници на културата, облагородена градска среда, която става все по-достъпна и за хората с увреждания. Разкрасяването на градовете осигурява по-голяма заетост на населението и обучение на стотици безработни, регистрирани в Бюрата по труда.

Проект "Красива България" вдъхнови общините да поемат инициативата и да работят на местно равнище по многото проблеми с безработицата, благоустрояването, промяна на градската среда. За целта те влагат не само собствени ресурси, но използват допълнителна финансова помощ (Албум "Красива България" 2003, 1).

През 1998 г. пет български града – София, Пловдив, Варна, Русе и Велико Търново се включват в Проекта "Красива България I". В тези големи градове е регистриран най-висок процент безработни и засегнати от процеса на икономическото преструктуриране. През вторият етап на Проект "Красива България II" (1999–2001 г.) се присъединяват градовете Видин, Стара Загора, Силистра, Враца и Разград.

В първите две фази на Проект "Красива България" Европейският съюз финансира 7,5 млн. щ. д., ПРООН – 1,3 млн. щ. д., а участието на общините е 2,1 млн. щ. д.

Бюджетът на третия етап на проекта (2001 – 2003 г.) възлиза на 33,8 млн. лв. и е осигурен предимно от българското правителство. Управлява се от Министерството на труда и социалната политика с подкрепата на ПРООН. Освен големите градове, акцентът пада и върху по-малките общини, които имат значителен туристически потенциал.

Настоящото съобщение има за цел да представи финансовото участие на Община Велико Търново в реализирането на Проектите "Красива България" и "Красиво Велико Търново". Общинското ръководство на старата столица пое успешно инициативата за решаване на дългосрочни градоустройствени проблеми, естетизиране на градската среда, подобряване условията на живот на гражданите и повишаване привлекателността на града за туристите.

Паралелно с Проект "Красива България I" през 1998 г. Велико Търново се включи с Проект "Красиво Велико Търново". Те се финансират от Европейския съюз, ПРООН и Общината. Бюджетът на тези проекти е 1 252 846 щ. д. Парите се набират от Швейцарското правителство– 740 153 щ. д., Община Велико Търново – 375 738 щ. д., ПРООН – 95 000 щ. д. и частният сектор – 41 955 щ. д. (Албум "Красива България" 2003, 1). Извършени са ремонтни дейности на 118 обекта, на които се осигури работа на 217 безработни от Велико Търново и региона. 236 безработни придобиха допълнителна квалификация в строителни и бизнес специалности.

Стартира и инициативата "Гражданско участие" за фасаден ремонт на частни сгради, в които със средства участват и собствениците. Този модел по-късно се възприема от всички общини, включени в проекта "Красива България". Той стана основа за съвместна инициатива с Гаранционния фонд за микрокредитиране "Туризъм – семеен бизнес".

В Проекта "Красиво Велико Търново" са включени обекти с директна полза за града и населението (Справка на Община В. Търново). Ремонтирани са основни исторически обекти и туристически маршрути на града, сред които улиците "Гурко", "Стефан Стамболов", "Иван Вазов" и "Никола Пиколо", булевардите "България" и "Габровски", Архитектурно-етнографски резерват "Самоводска чаршия", хълма Царе-

вец, 16 детски площадки, паметници на културата, входните магистрали за София, Варна, Русе и Стара Загора.

По Проект "Красива България" е направен ремонт на пътната настилка, монтиране на парапети и обновление на уличното осветление на една от най-типичните търновски калдъръмени улици "Пандели Кисимов". Извършен е фасаден ремонт на околния ансамбъл от къщи, част от които са паметници на културата.

Сред най-значимите обекти, по които се работи през 2001 – 2002 г., е крепостта Царевец – Архитектурно-исторически резерват и най-посещаван туристически обект в града (Албум "Красива България" 2003). Благоустройствените работи се извършват през всички фази на Проекта. През 1998 г. се работи по озеленяването и строителните работи, през 2001 г. са ремонтирани обществените тоалетни, а през 2002 г. продължава благоустрояването и поставянето на дежурно осветление. За всички тези обекти Общината изразходва 53 528 лв.

Най-големият обект в строителната програма на "Красиво Велико Търново" е реставрацията на театралния салон на читалище "Надежда" (Борба, № 121, 27. 06. 2001; Найденов 2002). Извършено е възстановяването и обзавеждането на читалищния салон и изграждането на ново южно крило (**Обр.1**). Средствата са осигурени от ПРООН, Конфедерация Швейцария и Община Велико Търново с обща стойност 576 000 лв. Обновената читалищна сграда тържествено е открита на 26 юни 2001 г. от Н. П. Пиер Лучири, Посланик на Конфедерация Швейцария, Трине Лунд-Йенсен, Заместник постоянен представител на ПРООН и кмета на Община Велико Търново д-р Румен Рашев.

Обр. 1. *Сградата на читалище "Надежда"*

По Проект "Красива България II" е извършен фасаден ремонт, препокриване и обновяване на дворното пространство на една от най-красивите възрожденски къщи в града – Сарафкината, строена през 1861 г. Тя е паметник на културата и музейна експозиция (**Обр.2**).

Обр. 2. *Сарафкината къща*

Голяма строителна и ремонтна дейност е извършена на хълма Света гора (Борба, № 208, 29.10.2001). Възстановена е алейната мрежа, монтирани са нови детски съоръжения, изградено ново футболно игрище и две площадки с прекрасен изглед към града по проект на Светлана Рускова и Недю Стоянов. За целта Конфедерация Швейцария отпусна 92 432 лв.

По Проект "Красиво Велико Търново II" Общината отпуска за улиците "Иван Панов" – настилка, осветление и канализация 35 825 лв., " Хаджи Димитър " – благоустрояване 50 612, "Велики Преслав" – благоустрояване и изграждане на подходи за граждани с увреждания 81 795 лв. За Квартал 26 – благоустрояване и изграждане на подходи за граждани с увреждания са вложени 82 001 лв. и за Жилищна Зона "Запад III" – за оборудване на спортна площадка са изразходвани 4 910 лв. През този период се работи и по ремонта на фасадата на Регионална библиотека "П. Р. Славейков". Тя е построена през 1954 г. като първата в страната модерна сграда, специално проектирана едновременно за библиотека, музей и картинна галерия. Обектът е финансиран с 28 971 лв. За два месеца на него работят 14 безработни (Борба, № 208, 24.10.2002).

Над 130 000 щ. д. по Проект "Красиво Велико Търново" са вложени в обновлението на обектите: Факултет по изобразително изкуство (**Обр.3**), Хуманитарна гимназия "Св. св. Кирил и Методий" и Икономическия техникум. Работи се

и по фасадата на църквата "Успение на Пресветата Богородица" в Асенов квартал.

Обр. 3. *Сградата на Факултета по изобразителни изкуства*

По Проект "Красиво Велико Търново" е построен нов Туристическо-информационен център и поставени указателни табели за гостите на града. Общата стойност на строителните работи е 86 740 лв. По Проекта са обучени и 21 екскурзоводи. Туристическо-информационният център е открит на 15 май 2002 г. от посланика на Конфедерация Швейцария у нас Н. П. Пиер Лучири и кмета на града д-р Румен Рашев.

През разглеждания период, при реализирането на Проект "Красива България", Община Велико Търново е вложила общо 332 399 лв. (Борба № 93, 16.05.2002).

В периода 2003 – 2004 г. продължава работата по Проектите "Красива България " и "Красиво Велико Търново". Извършва се благоустрояване, изграждане на подходяща жизнена среда и се създават условия за равен достъп на гражданите с увреждания. За тази цел Общината влага 24 254 лв.

За изграждането на зелената площ на Квартал "Картала", в етап I и II са усвоени 61591 лв. За фасадния ремонт на Градските изложбени зали на ул. "Рафаел Михайлов" са изразходвани 14 067 лв. За ремонта на фасадата и благоустрояването на двора на ПМГ "Васил Друмев" са вложени 42 806 лв. 25 221 лв. са средствата за ремонт на настилки и изграждане на подход за граждани с увреждания на улиците "Хаджи Димитър" и "Христо Ботев", за ремонт и настилки в Зона "Запад" и за изграждането на подпорна стена на ул. "Хаджи Димитър" и "Христо Ботев" са вложени 13 639 лв. 31 184 лв. са заделени за подпорната стена и паркинга на ул. "Ален мак" в Жилищен квартал 24 (Сравка на Община В. Търново).

По проекта е изградена спортна площадка "Бузлуджа" Зона "В", за която са изразходвани 24 495 лв. На два етапа е изградена зелената площ в Квартал "Картала" на стойност 102496 лв.

По програма компонент "Туризмът – семеен бизнес" през 2003 г. е адаптирана сградата на хотел "Киев". По инициатива "Гражданско участие" са ремонтирани общо 48 частни, обществени и църковни сгради по основни туристически маршрути. В тази дейност собствениците участват с 50 % финансиране.

По Проектите "Красива България" и "Красиво Велико Търново" в старата столица са изградени и ремонтирани общо 25 детски площадки, 5 зелени площи и паркове.

По реално сключените договори до 31 декември 2004 г. са разплатени 248 166 лв.Останалите недоговорени средства по Проекта "Красиво Велико Търново" ще продължат да се финансират и реализират през 2005 г.

През разглеждания период по Проект "Красиво Велико Търново" се осъществи и една от основните му задачи – квалификационно обучение на безработни, регистрирани в Бюрото по труда. След завършване на курсовете на тях им се предлага временна работа във фирмите, които сключват договори с Проекта, за извършване на ремонтно-строителни работи по предварително подбрани сгради, паркове и площи. Квалификационните курсове са предимно по туристически специалности, като се създава трайна заетост в сектора на туризма. Най-голям брой обучени курсисти са по специалностите хотелиер-администратор, готвач, барман, сервитьор и др. За 2001 – 2002 г. за обучението са изразходвани общо 24 024 лв., от които Общината участва с 13 168 лв. (Справка на Община В. Търново).

За периода 2004 г. по Проектите за обучение са изразходвани 14 158 лв., като Община Велико Търново участва със 7 079 лв..

Проследявайки цялата финансова дейност по Проект "Красива България" и "Красиво Велико Търново" можем да направим извода, че Общината участва много активно както организационно, така и финансово в осъществяването им. За посочения период са инвестирани над 3 млн. щ. д. и ремонтирани над 200 обекта. Осигурена е трудова заетост и квалификация на голяма част от безработните. По този начин е подпомогнато икономически активното население на града, което изпадна в изключително

неравностойно положение след структурните промени в страната. Проектите помогнаха на местните малки и средни строителни фирми, като им дадоха възможност да работят в конкурентна среда при спазване на европейските изисквания за качество на изпълнение и здравословни и безопасни условия на труд. Те дадоха възможност да се установи нов механизъм за съвместна дейност между местната власт, държавните институции, международните донори и частния сектор.

Проектите "Красива България" и "Красиво Велико Търново" способстваха да се разрешат дългосрочни благоустройствени проблеми. Постигната е естетизация на градската среда. Всичко това доведе до подобряване условията на живот на великотърновци и превръщането на града в модерен туристически център.

ЛИТЕРАТУРА:

Албум "Красива България": Албум "Красива България". С., 2003.

Албум "Красиво Велико Търново": Албум "Красиво Велико Търново". С., 2003.

Справка на Община Велико Търново: Справка за обектите по Проект "Красива България" – Община Велико Търново. Районно звено за изпълнение на Проект "Красива България".

LA PARTICIPATION FINANCIÈRE DE LA COMMUNAUTÉ DE VELIKO TARNOVO DANS LES PROJETS "BEAUTIFUL BUGARIA" ET "BEAUTIFUL VELIKO TARNOVO"

Violeta DRAGANOVA, Tzvetana GENTCHEVA

(Résumé)

La communauté de Veliko Tarnovo participe au financement et à la réalisation des programmes sociaux "Beautiful Bulgaria" et "Beautiful Veliko Tarnovo" de pair avec le programme du développement de l'ONU, le Ministère du Travail et la politique sociale, les communautés et des donateurs. Le résultat – on a restauré un grand nombre d'édifices, rues, monuments de la culture, écoles, des maisons de lecture, des jardins d'enfants et des parcs, le milieu urbain est esthétisé. Comme conséquence on a une amélioration des conditions de vie des habitants de Veliko Tarnovo et la ville est devenue un moderne centre touristique.

МИНИСТРИТЕ НА ФИНАНСИТЕ ОТ ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ РЕГИОН В ГОДИНИТЕ НА ТРЕТОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО (1879–1946 г.)

Виолета ПАВЛОВА

На 5 юли 1879 г. е назначено първото българско правителство, като едно от шестте министерства е Министерството на финансите. Последното е създадено с Указ № 23 от 17 юли 1879 г. на основание чл. 161 от Търновската конституция (ДВ, № 2, 1879). То е основно звено в системата на централната държавна администрация. Главната му задача е да подготвя и ръководи финансово-стопанската политика на българската държава. До 1893 г. финансовото министерство се грижи не само за финансите, а и за земеделието, търговията, промишлеността, строителството, обществените сгради, пътищата и съобщенията. Пред министъра на финансите се прекланят останалите министри, председатели и директори на агенции и централни ведомства, кметове и областни управители. Министрите на финансите най-добре знаят силата и могъществото на парите и вземат ли властта, я използват по различен начин. Едни от тях – за благото на народа си, а други – за свое благо. Българският "добър финансов министър" набляга на строгата финансовата дисциплина.

Известно е, че най-много възрожденски интелигенти са се родили, получили са образование и са работили в Търновско и Габровско. След Освобождението голяма част от тях се установяват в София и участват в управлението на новата българска държава. В годините на Третото българско царство финансовото министерство се ръководи от 39 министри, като 14 от тях са родом от Великотърновския регион. Тази статия има за цел да проследи хронологически назначаването и уволняването на последните, да посочи правителствата, в които са заемали длъжността министър на финансите и да представи накратко дейността им. Досега в нашата историография въпросът не е разработван и предложения труд ще запълни тази празнота.

Първият министър на финансите в правителството на Тодор Бурмов, което е съставено само от представители на Консервативната партия, е ГРИГОР ДИМИТРОВ НАЧОВИЧ. Той е назначен с Указ № 1 от 5 юли 1879 г. (ДВ, № 1, 1879) и заема поста 5 пъти, а 2 пъти е управляващ финансовото министерство. Като финансов министър успява да реализира в пълна степен способностите си. Задачата му е на основите, поставени от Временното руско управление, да доизгради финансовите институции и учреждения в страната, в съгласие с конституцията. Г. Начович на първо място определя структурата на министерството. То се ръководи от Централно управление, което се състои от министър, главен секретар и юрисконсулт. Създадени са и няколко отделения: Сметно-бухгалтерско, Преки данъци, Непреки налози, Митническо, Държавни имущества и Пенсионно. Сформирани са: Бюро за общинските налози, Архивна служба, Специално отделение за ревизии на околийските и окръжните финансови служби, митниците и др. България е разделена на четири финансови окръга, а управлението им е поверено на окръжните управители. Финансовото дело в окръзите се контролира от инспектор, който извършва две редовни и необходимия брой внезапни проверки на държавните и обществените учреждения (Българските институции 1987, 254).

Григор Начович подготвя коренни революционни преобразования във вътрешната търговия, паричното обращение, кредита и финансите. С указ № 37 от 25 юли 1879 г. (ДВ, № 3, 1879) се изграждат акцизни управления, които са непосредствено подчинени на Отделението за непреки налози при Централното управление на министерството. По южната граница на Княжеството се откриват митници. За да улесни търговските връзки с Източна Румелия и Македония, правителството разрешава безмитен внос на техните стоки (ДВ, № 3, 1979). От 1879 г. датират и първите наредби по митническо дело у нас: "Митарствен устав на Българското Княжество" и "Привременни наставления за митарствената стража". На 14 август 1879 г. Начович подписва Указ № 94 (ДВ, № 4, 1879) за увеличаването на митото върху солта. Целта е да се изравни цената ѝ с тази в Турция и Източна Румелия. Но това покачване от 8 гроша за 100 оки на 30 % върху стойността засяга чувствително интересите на населението. Тази непопулярна мярка дава повод за много остри антиправителствени агитации от страна на опо-

зиционните среди и допринася за загубване на парламентарните избори за I ОНС.

След три месеца княз Александър Батенберг назначава ново правителство под председателството на търновския епископ Климент. В този кабинет на 24 ноември 1879 г. с Указ № 334 (ДВ, № 15, 1879) ГРИГОР НАЧОВИЧ е назначен за управляващ финансовото министерство. Завършил политически и икономически науки в Париж, при създаването на българската бюджетна система, той обръща поглед към опита на западните страни и най-вече към Франция. В разговор с френския консул в София, по това време Жул Шефер, Начович прави опит да привлече финансов съветник от Франция за нуждите на министерството. Благодарение на изключително пестеливото управление на финансовия министър, бюджетът за 1 март 1879–1 март 1880 г. приключва с превес на приходите над разходите. При предвидените от Временното руско управление разходи на сума 21 485 000 френски франка са реализирани разходи в размер на 19 681 000 лв. и на приходите в размер на 29 236 000 лв. (История 1983, 249). По негова инициатива за нормалното функциониране на финансовата система, на 1 март 1880 г., е създадено Контролно бюро. Това учреждение стои между законодателната и изпълнителната власт и има за задача да следи за законосъобразността на бюджета и за всички операции с държавни средства. По-късно тази институция е преименувана във Върховна сметна палата (ДВ, № 94, 1880).

След извършеният на 27 април 1881 г. от княз Александър I държавен преврат, генерал-лейтенант Казимир Ернрот е натоварен да образува временно правителство. За министър на финансите с Указ № 287 от 27 апр. 1881 г. (ДВ, № 26, 1881) е назначен дотогавашният директор на Българска народна банка ГЕОРГИ КОНСТАНТИНОВ ЖЕЛЯЗКОВИЧ. Това правителство има една задача – да организира и проведе избори за Велико народно събрание.

Веднага след гласуването на княжеските пълномощия, от свиканото на 1 юли 1881 г. в Свищов Велико народно събрание, генерал Ернрот подава оставката на целия кабинет. Съставено е ново правителство без министър-председател (ДВ, № 47, 1881), но под непосредственото ръководство на Батенберг. В първото правителство на пълномощията, консерваторът ГЕОРГИ ЖЕЛЯЗКОВИЧ запазва поста си. По време на едногодишното си управление той развива голяма и ползотворна дейност. Един от най-важните актове на Министерството на финансите е издаденият Указ № 1089 от 29 декември 1881 г. (ДВ, № 2, 1882) за утвърждаване структурата на Счетоводното отделение при Централното управление. През ноември 1881 г. по покана на Александър Батенберг в София пристига с договор за две години френският финансов инспектор Емен Кейе. Съвместно с българските си колеги от Министерството на финансите той подготвя поредица от законопроекти във финансовата област по западен модел. Създадена е комисия за разрешаване на наболелия чифлишки въпрос, издадени са правила за строене на частни здания, което запълва една празнина в започналото вече планиране на градовете. През същата година е създадена и първата частна банка "Гирдап" с капитал 4 000 лв. Данъците вече се събират в пари. Това предизвиква масови оплаквания срещу основния данък за селото – десятъка. За да се избегнат размирици в Княжеството е дадено право на селяните да избират между плащане на десятъка в натура или в пари.

Георги Желязкович обръща особено внимание на митата, които носят значителен и стабилен държавен приход. Тъй като останалите от робството оценъчни таблици имат много недостатъци и са в противоречие с постановленията на чл. 8 от Берлинския договор е изработен проект на обща митническа тарифа за вносните и износните стоки, която се основава на специфични мита. Европейските сили обаче не се съгласяват с измененията на митническия режим и проектът не става закон.

По предложение на Г. Желязкович са приети редица належащи и необходими правилници за водене на статистиката, за функциониране на пощите и телеграфите, за реорганизация на финансовото министерство, за събиране на беглика и серчима. Усилията му обаче остават неоценени в сянката на острите вътрешнопартийни борби.

В новосформираният на 23 юни 1882 г. кабинет на руския генерал Леонид Соболев отново за министър на финансите с Указ № 466 (ДВ, № 67, 1882) е назначен ГРИГОР НАЧОВИЧ. С поредица от законопроекти той въвежда административна централизация във финансовата област. На администрацията се възлага да съгласува приетите по време на Руско временното управление и първите български правителства правилници и закони с френската система. Ед-

новременно с приемането на новия бюджет за 1883 г. Народното събрание приема и нов закон за отчетността по бюджета (ДВ, № 13, 1883). Той е по-пълен от предшестващия, изяснява неясните му текстове и поставя елементарен ред във формалната бюджетна отчетност. Укази №№ 697 и 698 от 23 септември 1882 г. (ДВ, №№ 117 и 118, 1882) утвърждават планирането на всички приходи и разходи, тяхното гласуване и разпределяне в общинските съвети.

За да се увеличат постоянните държавни финансови приходи III ОНС гласува през декември 1882 г. закон за преобразуването на най-големия пряк данък, натуралния десятък, в паричен данък, наречен поземлен налог. Този закон остава в сила около две десетилетия, което доказва неговата полезност и необходимост. В началото на февруари 1883 г. е въведен закон за лозята и спиртните питиета (ДВ, № 24, 1883). Според него спиртът и спиртните питиета се облагат с акциз. През този период влизат в сила още два законодателни акта – за отменяне на подоходния данък и заменянето му е данък върху занаятите и закон за отпускане на стипендии от финансовото министерство, на лица учещи в чужбина. Въз основа на последния закон Г. Начович изпраща в Париж младия чиновник, търновеца Христо Белчев, за да изучи финансовото и данъчно устройство на Франция и след завръщането си в България да поеме управлението на този централен ресор.

С цел да улесни търговията с Русия Григор Начович въвежда от 28 юли 1882 г. за руските стоки нова, и то конфиденциална оценъчна таблица, която е по-пълна от старата и има по-ниски цени дори и от най-ниските оценки в митническите таблици. С малки прекъсвания тя се прилага до 1890 г. По негово предложение в края на 1882 и началото на 1883 г. с цел демонетизирането на чуждите монети са пуснати в обращение български сребърни монети, в размер на 10 млн. лв. и 2,1 млн. лв. разменни медни монети (История 1983, 495).

Министърът на финансите пръв поставя на вниманието на Народното събрание идеята за реорганизацията на Българска народна банка. Според Устава й от 26 януари 1879 г. тя е търговска банка за краткосрочен кредит с държавен капитал, без право за регулиране на паричното обращение. През 1882 г. Начович възлага на френския съветник Кейе, като има предвид устава на Румънската национална банка, да изработи нов устав на БНБ, в която частният сектор ще държи 2/3 от капитала. Мотивите му за преобразуването на БНБ в акционерна са, че в страната е необходимо да се създаде банка, която да регулира паричното обращение, да раздава ипотечни заеми срещу ипотекарни облигации и да разшири търговския кредит. На 13 януари 1883 г. народните представители от III ОНС гласуват законопроекта. Но законът не влиза в сила по съображение, че не могат да се съберат от населението предвидените 8 млн. лв. и акции. Г. Начович не се отказва от идеята си и винаги, когато е на власт се появяват проекти за реформирането на БНБ.

Във връзка с построяването на Дунавската железопътна линия в правителството между консерваторите и генералите възникват противоречия, които неизменно довеждат до разрив. В края на февруари 1883 г. Г. Начович заедно с К. Стоилов и Д. Греков подава оставка от кабинета.

В следващото временно правителство на Леонид Соболев с Указ № 158 от 6 март 1883 г. (ДВ, № 26, 1883), за управляващ Министерството на финансите е назначен умереният консерватор ТОДОР СТОЯНОВ БУРМОВ. След месец, на 13 април 1883 г., Народното събрание приема закон за надзора и събирането на даждията. С този закон се поставят основите на местната финансова администрация.

През септември 1883 г. режимът на пълномощията е прекратен и е възстановена Търновската конституция. Сформирано е ново коалиционно правителство от консерватори и умерени либерали начело с Драган Цанков. С Указ № 719, от 7 септември 1883 г. (ДВ, № 96, 1883) за министър на финансите е назначен ГРИГОР НАЧОВИЧ, лидер на Консервативната партия, известен с прозападната си политическа ориентация и с умерените си възгледи във вътрешната политика. Той веднага започва разговори с по-богатите българи, предлагайки им откриването на акционерна банка с участието на румънски и френски капитали. Начович се опитва да прокара през Народното събрание конвенцията за окупационния дълг към Русия и конвенцията за построяване на железопътната линия Цариброд – Вакарел. По негово предложение са направени изменения на съществуващата данъчна система. В заседанията на III ОНС, през ноември–декември 1883 г., са гласувани законите за данъка "октроа", за акциза на тютюна и кратък закон за развитието на промишлеността. Данъкът "октроа" се събира в полза на градските общини с над 2 000 жители. От 1892 г. пос-

тъпленията от този данък отиват за заплати на учителите в основните училища. На 24 декември 1883 г. Народното събрание одобрява "Тарифа за вносните стоки на Турция, Румъния и Сърбия и на други държави, които нямат сключени търговски договори с Българското Княжество". Тази първа автономна митническа тарифа е опит да се замени 8-процентното адвалорно мито със специфично мито и има протекционистичен характер за местното стопанство.

След напускането на министрите консерватори Драган Цанков съставя правителство от либерали. От 1 януари до 29 юни 1884 г. Министерството на финансите се ръководи от МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ САРАФОВ (ДВ, №№ 1 и 62, 1884). На 16 януари с. г. той изпраща окръжно № 3323, в което съобщава за намерението на правителството да открие нова акционерна банка, която да си остане чисто народна и да отстрани участието на чужди дружества или капитали. Краткото време, което прекарва като министър, не позволява на М. Сарафов да разгърне широка дейност.

След държавния преврат на 9 август 1886 г. е съставено временно правителство начело с митрополит Климент. Министерското кресло във финансовото ведомство отново се заема от ТОДОР БУРМОВ. Той остава на този пост само четири дни, до 12 август с. г. (ДВ, № 78, 1886).

В правителството на Васил Радославов ГРИГОР НАЧОВИЧ е назначен за министър на външните работи и изповеданията. От 16 до 26 август 1886 г. той управлява и финансовото министерство (ДВ, №№ 79 и 81, 1886).

Като личност с доказани качества в ръководството на финансите ГРИГОР НАЧОВИЧ заема длъжността министър на финансите и в кабинета на Стефан Стамболов. Той е начело на министерството от 20 август 1887 г. до 12 декември 1888 г. (ДВ, № 93, 1887; ДВ, № 258, 1888) и от 19 март 1891 г. до 18 ноември 1892 г. (ДВ, № 76, 1891; ДВ, № 258, 1892). Независимо, че не принадлежи към Стамболовия кръг, Начович поддържа всички основни пунктове на Стамболовата политика.

Управлението на Стефан Стамболов се отличава с увеличен държавен бюджет. Той е удвоен за периода 1886–1894 г., вследствие от разходите и задълженията наложени на България от Берлинския договор и Сръбско-българската война, както и от ускореното икономическо развитие на страната. Необходимостта от изграждането на пристанища, шосета, жилищни и други обществени строежи, при липса на достатъчно капитали вътре в страната е причина правителството да сключи на 5 октомври 1888 г. първия външен държавен заем. Преговорите се водят в Лондон от главния секретар на Министерството на финансите Христо Белчев. Заемът е с номинална стойност 46 777 500 лева при 6 % годишна лихва, погасяем за 33 години. С него са посрещнати разходите по откупуването на железопътната линия от Русе до Варна. През 1892 г. с виенската Лендербанк е сключен най-големият до момента външен заем от 142 780 000 лв. при 6 % номинална лихва. Той е разделен на опции и не е емитиран напълно. И двата заема са сравнително изгодни финансови операции, които облекчават България във висящите й задължения. Но те се оказват тежко финансово бреме за държавата и автоматично превръщат бюджетния дефицит в хронически, като налагат сключването на нови заеми (Тодорова 1971, 94).

За да се разшири областта на облагането и да се увеличат приходите, НС приема през 1888 г. закон за монопола върху солта. През 1891 г. със създаването на закона за народното просвещение се въвежда училищния налог, като държавен данък. Същата година е въведен и военен данък. Г. Начович издава административна наредба относно внасяните от чужбина вина, пиво, ликьори и др. Със закона за мерките и теглилките са заменени старите мерни единици с нови от европейската мерна система. С Указ № 173 от 20 ноември 1891 г. (ДВ, № 271, 1891) се създава бирнически институт, на който се възлага събирането на данъците под контрола на ковчежниците. От 1892 г. е премахнат института на финансовите надзиратели. Задълженията им се възлагат на околийските управления, при които се назначава по един финансов секретар. В края на 1892 г. Начович внася в Народното събрание специален закон за насърчаване на местното производство. С това се поставя началото на протекционистичната политика в интерес на зараждащата се българска промишленост. Негова е инициативата за провеждането на Първото българско земеделско-промишлено изложение през август–ноември 1892 г. в Пловдив.

По предложение на финансовия министър през 1887 г. е приет закон за отсичане на 3 млн. лева разменна никелова монета за всекидневните нужди на населението. Всички чуждестранни сребърни монети излизат от цирку-

лация и политиката на държавата се насочва към едно временно регулиране на паричното обращение. Настъпва бързо спадане на ажиото между среброто и златото и още в края на същата година то е 1 %.

Григор Начович пръв прави опит за реформиране на наследените от турското робство земеделски каси. Към 1891 г. техните собствени средства достигат до 17,7 млн. лв., а влоговете – 7,3 млн. лв. (История 1991, 223). В Народното събрание той обосновава нуждата от създаване на акционерна земеделска банка, като център на земеделските каси. Счита, че банката трябва да се изгради като централна институция за кредитиране на селското население и предлага началния капитал да се формира с участието на чужди акционери. В книгата си "Няколко страници по земеделието в България и странство" той разглежда модела на създаване на Българска земеделска банка. Редица негови трудове са посветени на създаването на търговско-промишлени каси, които да обслужват и градското население.

С името на Г. Начович е свързано и началото на общественото осигуряване. През 1886–1892 г. се създават пенсионни фондове за инвалиди, военни, учители, свещеници и изборни служители. През 1891 г. се поставя началото на отделение за гражданските пенсии към Министерството на финансите.

Подготвените от Ст. Стамболов промени в Конституцията са причина през ноември 1892 г. Григор Начович отново да подаде оставка и напусне кабинета.

В правителството на Стефан Стамболов Министерството на финансите се управлява от 4 юни до 2 ноември 1890 г. (ДВ, №№ 119 и 242, 1890) от министъра на просветата ГЕОРГИ АТАНАСОВ ЖИВКОВ.

На 2 ноември 1890 г. с Указ № 3 (ДВ, № 242, 1890) за министър на финансите е назначен ХРИСТО МИНЧЕВ БЕЛЧЕВ, който остава на този пост до 15 март 1891 г., когато е убит.

През есента на 1890 г. е сключен един малък временен външен заем с Дойче банк при доста тежки условия за България. Заемът е от 5 млн. лв., от които 3 млн. срещу съкровищни бонове със 7 % лихва и само 2 млн. срещу депозираните в нея ипотекарни облигации. С него са запълнени само текущите плащания на кредоторите и по държавния дълг. През 1890–1891 г. България сключва самостоятелни митнически спогодби с Германия, Швейцария, Франция, Италия, Белгия и Австро-Унгария. По-силата на тези съглашения вносното мито е повишено от 8 на 10 % от текущата пазарна цена плюс още 0,5 % "митническа такса" (История 1991, 218). Това създава условия за развитие на местната индустрия.

Подготвен е и приет от Нардното събрание на 15 декември 1890 г. закон за тютюна. С него държавата насърчава производството и консумацията на тютюневи изделия, тъй като тяхното облагане отговаря на нуждите й от значителни и постоянни финансови приходи. Позволява се отглеждането на тютюна върху минимална площ от един декар на производител. Премахва се безакцизната отстъпка. Въвежда се ред за описване и преглеждане на производството, и строги наказания за нарушения на закона. Увеличава се размерът на бандеролното право.

При реконструкцията на кабинета си Константин Стоилов назначава с Указ № 4 от 26 август 1897 (ДВ, № 186, 1897) ТЕОДОР ИВАНОВ ТЕОДОРОВ за министър на финансите, дотогава министър на правосъдието в същото правителство.

Усилията на Т. Теодоров са насочени към намаляване на държавните разходи поради нарастналия дефицит в бюджета. Законодателно той урежда контрола върху изразходването на общинските средства и подобрява работата на бирничествата. През 1897 и 1898 г. са направени допълнения към закона за железопътната мрежа. Те постановяват строителство на нови железопътни линии с финансовите възможности на частната инициатива (ДВ, № 55, 1897; ДВ, № 9, 1898). В края на ноември 1898 г. е подписан договор с шест големи банки за държавен заем от 290 млн. лв. при лихва 5 % и 88½ емисия, изплатим за 59 години. С този заем се конвертират старите заеми от 1889 и 1892 г. и се откупува правото на експлоатация от Източните железници. Заемът е гарантиран с общите приходи на държавата и с приходите от железопътните линии и пристанища (Стателова и Грънчаров 1999, 155). С Указ № 158 от 28 декември 1898 г. (ДВ, № 7, 1899) е утвърден специален закон даващ изключителното право на държавата да произвежда, внася и продава карти за игра. Законът обаче е приложен в действие от 1 март 1905 г. (ДВ, № 45, 1905). През 1898 г. са направени промени в организацията на Статистическото бюро, наречено Дирекция на статистиката. Въпреки усилията на министър Теодо-

ров кабинетът на К. Стоилов изпада в сериозни финансови затруднения, поради причини от обективен и субективен характер. На 12 януари 1899 г. Т. Теодоров и министърът на търговията и земеделието Н. Бенев падават оставка.

На 27 ноември 1900 г. ТОДОР АТАНАСОВ ИВАНЧОВ за втори път заема премиерския пост (ДВ, № 261, 1900). В този кабинет той ръководи и Министерството на финансите. Това правителство се задържа на власт до 9 януари 1901 г. (ДВ, № 9, 1901).

МИХАИЛ САРАФОВ отново поема Министерството на финансите на 21 декември 1901 г. (ДВ, № 280, 1901) в първото правителство на Стоян Данев. С Указ № 16 той е назначен за министър на вътрешните работи и управляващ финансите. В следващите три правителства от 9 март 1902 (ДВ, № 55, 1902) до 5 май 1903 г. (ДВ, № 95, 1903) е министър на финансите. М. Сарафов продължава финансовата политика на своя предшественик Петко Каравелов. По негово предложение Народното събрание преразглежда закона за поземления налог и извършва поправки на начина за определяне и разхвърляне на данъка, на базата на измерване на земеделските имоти. Депутатите гласуват и закон за отмяна на покровителственото мито на внасяните кожи, закон за намаляване цените на лекарствата и закон за акцизите на ракията. Под ръководството на М. Сарафов е подготвена нова митническа тарифа на основата, на която да се сключват търговските договори с чужди държави. При разработването ѝ е извършена анкета за проучване на промишлените производства, нуждаещи се от най-голямо покровителство. Тя е приета през март 1903 г. и има умерено протекционистичен характер.

Министър-председателят С. Данев и министърът на финансите М. Сарафов с помощта на Русия и след преговори с Банк дьо Пари е де Пеи Ба подписват на 20 юни 1902 г. в Париж нов външен дългосрочен заем. Номиналната стойност на заема е 106 мил. зл. фр. с 5 % годишна лихва и цесионен курс 81,5 %. Погасяемият срок е 40 години (Тодорова 1971, 292). Гарантиран е с приходите от бандеролите върху тютюна и от даждието "мурурие", за което е подложен на остра критика в Народното събрание. Заемът е използван за покриване на неотложните задължения по дълга към банките кредиторки, по окупационния дълг към Русия, военните доставки и по текущите железопътни строежи. Той спомага за ликвидирането на дългогодишната финансовата криза в страната. Търговският баланс за 1902 г. дава 32 млн. лв. излишък. От друга страна с този заем френските банки затвърждават позицията си в българската заемна политика за цяло десетилетие. През август с. г. в България пристига Ж. Буске от службата по контрала при банката, за да контролира събирането на данъка от тютюневия бандерол.

На 5 май 1903 г. е образувано правителство начело с генерал Рачо Петров. С Указ № 15 от 24 август 1903 г. (ДВ, № 185, 1903) за министър на финансите е назначен ЛАЗАР ЛАЗАРОВ ПАЯКОВ, безпартиен, приеман в политическите среди като специалист. На този поста той остава и в следващите правителства на Народнолибералната партия, начело с Димитър Петков, Димитър Станчов и Петър Гудев, до 16 януари 1908 г. (ДВ, № 12, 1908). Управлението му съвпада с т. нар. промишлен възход на България. Паяков проявява решителност и замах в ръководенето на държавните финаси. Провежда политика за увеличаване на приходите на хазната чрез данъчни реформи, прибиране на недоборите, сключване на изгодни търговски договори, привличане на чужди капитали, подкрепа на земеделието и индустрията, без да се накърнява частната инициатива. Всички промени в народното стопанство стават с активната подкрепа и участие на финансовата политика на държавата. Стабилизирана е предвоенната приходна система чрез косвени данъци и финансови монополи за сметка на преките данъци.

Още в първата сесия на XIII Обикновено народно събрание Министерството на финансите прокарва 24 закона. Със закона за изменение и допълнение на закона за тютюна се увеличава износното мито на тази доходна култура. Законът за акциза върху ракията и друг вид спиртни пития и спирт въвежда нов данък, който засяга овощарите и лозарите. Законът за търговските и индустриални марки е насочен против нелоялната конкуренция. Направени са промени в Търговския закон, като са премахнати ограниченията за дейността на чужди фирми (Стателова и Грънчаров 1999, 181).

На 27 ноември 1904 г. е приет закон за приложение на нова митническа тарифа (ДВ, № 280, 1904). Тя предвижда само специфични мита за вносните стоки, с което защитава и насърчава развитието на националната индустрия. С малки изменения тарифата се запазва до 1922 г. Въз основа на нея са сключени нови търговски договори с Русия през 1904 г., с Гер-

мания, Англия, Франция и Италия през 1905 г. и с Румъния през 1907 г. Договорите съдействат за ликвидирането на привилегиите на чуждите търговци и индустриалци, получени съгласно капитулационния режим, наложен от Берлинския договор. Специфичната тарифа става сърцевината на новия закон за насърчаване на местната промишленост от май 1905 г. С приемането на Закона за митниците (ДВ, № 48, 1906) вместо адвалорна се въвежда специфична митническа система.

На 31 януари 1905 г. е създаден нов закон за акцизите и патентования сбор върху питиетата. С него се въвеждат държавните привилегии върху солта, кибрита, цигарената хартия и гилзите за папироси, като се осигуряват значителни приходи на бюджета. От 1903 до 1905 г. отново се извършва размятане на поземления данък за петгодинишен период. Л. Паяков прави първи стъпки към прилагане на прогресия в осъщественото приходно облагане. Въведената прогресия при данък занятие е много слаба и засяга по-скоро ниските, отколкото високите доходи. През 1907 г. Народното събрание приема няколко важни закона: Закон за борсите, Закон за занаятчийския кредит и Закон за кооперациите, който дълги години регламентира дейността на кооперативните сдружения в България.

В разходната част на държавния бюджет главно място заемат военните разходи. Във връзка с подготовката на Балканската война през 1903–1908 г. за нуждите на войската се изразходват близо 100 млн. златни лева. Растящите дефицити по бюджета съдействат за все по-широко навлизане в страната на чужди капитали под формата на външни държавни заеми и стокови кредити. През 1904 и 1907 г. са сключени два външни заема на парижкия паричен пазар, възлизащи съответно на 100 млн. лв. и 145 млн. лв. Те са сключени при тежки условия и чрез задължителните гаранции от гербовия налог и излишъка от приходите от бандерола и данъка върху тютюна (мурурие). В клаузите на договорите се предвижда сумите да послужат за покриване на летящите дългове на държавата към БНБ, за конвертиране на стари дългове, за въоръжаване на армията и за строителството на железопътни линии с важно икономическо и стратегическо значение. Около 46 % от заемите са изразходвани за доставяне на модерно въоръжение (Тодорова 1971, 462).

Сключените държавни заеми откриват пътя за настаняване в България на европейския банков кредит и под формата на акционерни дружества. През 1905 и 1906 г. с френски, германски и австрийски капитал са основани четири големи банки: Българска генерална банка с номинален капитал 6 млн. лв., Кредитна банка с основен капитал 3 млн. лв., Българска лотарийна банка с – 850 000 лв. и Балканска банка с – 3 млн. лв. Чуждестранните банки отпускат заеми с по-ниска лихва от местните при кредитирането на търговията и индустрията на страната. Но решаваща роля във финансирането на икономиката има държавата чрез държавните банки. Българската народна банка, основана като "държавнокредитно учреждение" през 1903–1908 г. значително увеличава своите капитали – основни и резервни. Банката успява да засили емисионните си функции, като на първо място поддържа стабилността на монетата и регулира паричното обръщение. През 1906 г. е въведен златният еталон с вътрешна и външна стабилност на националната парична единица. През същата година е приет нов закон за БНБ (ДВ, № 32, 1906), който ограничава сконтовите операции с едноличните клиенти и полага основите на финансиране на кредитните институции. Подемът на икономиката и активният търговски баланс създават условия за реализиране идеята на Г. Начович за създаване на Българска земеделска банка. На 22 декември 1903 г. Народното събрание гласува закона за БЗБ, според който банката е единствен централен държавен институт за кредитиране на всички видове земеделски кооперации. По времето на Л. Паяков законът е изменян два пъти, през 1905 и 1906 г.

В началото на XX в. бързо развитие получава и застрахователното дело. Най-големите български застрахователни дружества – "Отечество", "Орел" и "Чиновническо кооперативно спестовно-застрахователно дружество" са създадени през 1905–1906 г. По същото време държавата прави опити и за организиране на общественото осигуряване.

В коалиционният кабинет на Народната и Прогресивнолиберална партия с министър-председател Иван Ев. Гешов, с Указ № 5, от 16 март 1911 г. (ДВ, № 59, 1911) за министър на финансите е назначен опитният в делата ТЕОДОР ТЕОДОРОВ. Той остава на този пост и в следващото правителство на Стоян Данев до 4 юли 1913 г. (ДВ, № 148, 1913).

С цел стабилизиране на държавния бюджет през февруари 1912 г. Т. Теодоров внася

в Народното събрание законопроект за данък върху приходите. Този прогресивно-подоходен данък е поредния опит за реформиране на данъчното облагане с оглед на действителното стопанско положение на различните социални слоеве от населението. За да се използват възможностите на частната инициатива и капитал е гласуван закон за индустриалните железници, който разрешава на частни лица да строят железопътни клонове за нуждите на своите промишлени предприятия. Тези отсечки обаче остават под контрола на държавата. Пак с цел увеличаване приходите на фиска, през 1911 и 1912 г. са направени изменения в закона за приложение на общата митническа тарифа. Приети са изменения и допълнения към закона за борсите. Увеличава се тяхната автономност, създава се фондова борса, борсов съд и др. През 1911–1913 г. държавата отстъпва в полза на общините държавните приходи от беглика и данъка върху сградите в замяна на косвените общински налози върху движението на разни стоки. Продължавайки усилията на бившето правителство Теодоров успява да прокара в Народното събрание закон за управлението на държавните и на гарантираните от държавата дългове (ДВ, № 62, 1912). Създава се Автономна дирекция на държавния дълг, с което се цели да се анулират неограничените прерогативи на френския делегат при събирането на доходите от заложените държавни дългове.

През 1911 г. са направени известни допълнения към закона за Българска земеделска банка, с които по-тясно се обвързва дейността ѝ със селското стопанство. Предвидените по закона от 1903 г. 25 % от чистата печалба на банката за подобрение на земеделието се увеличават на 50 %. През същата 1911 г. държавата създава Българска централна кооперативна банка с предназначение да кредитира кооперациите и да служи като институт за селскостопански застраховки. Въведени са държавни застраховки на земеделските произведения от градушка и на едрия добитък от смърт и злополука. В областта на кредитната система продължават своето развитие частните акционерни банки. Само през 1912 г. у нас са основани 9 нови големи чуждестранни банки с капитал 33 млн. лв.

Теодор Теодоров прави опит за законодателно регулиране употребата на заемите. С допълнението към закона за отчетността по бюджета от декември 1911 г., се разрешават извънредни свръхсметни кредити само за строеж на железопътни линии, пристанища, канали, закупуване на плавателни съдове и др. на стойност над 1 млн. лв. (Дневници 1912, 1800–1801). Със закон от 22 март 1912 г. е създаден Съкровищен резервен фонд (ДВ, № 73, 1912). Средствата от него могат да бъдат изразходвани само за извънредни погасявания на консолидирани държавни дългове или за военните нужди на държавата по време на война и след предварително решение на НС.

Във връзка с подготвената война приходният бюджет за 1912 г. е 170 039 000 лв., а дългът по външните заеми в края на декември 1912 г. е 1 284 764 673 лв. През септември са гласувани извънредни военни кредити, които увеличават държавния дълг с още над 310 млн. лв. (История 1999, 50). При това положение част от извънредните бюджети се покриват чрез увеличаване на дълга на съкровището към БНБ, който достига 26 млн. лв. Годишните приходи на бюджета са надхвърлени значително. Силното увеличаване на паричното обращение и нарушаването стабилността на лева довеждат до отмяна на златния еталон с Постановление на Министерския съвет от 10 октомври 1912 г. Българската народна банка, като емисионен институт, преустановява обмяната на банкнотите с пълноценни златни и сребърни пари, преминавайки към книжнопарично обръщение.

Войната започва в период на големи бюджетни дефицити. Смята се, че тя ще трае кратко и ще може както през 1885 г. да се финансира за сметка на вътрешни бюджетни средства и външни заеми. С приетия от народните представители закон за взаимообразни удръжки от заплатите на чиновниците, служителите и постоянните работници и за увеличение на военния данък (ДВ, № 220, 1912) заплатите на чиновниците са намалени от 10 до 30 %, а същевременно заплатите на офицерите и другите чинове в армията са значително увеличени, дори удвоени. Финансовият министър Теодоров уговаря през 1912 г. условията по един 180 милионен заем с Банк дьо Пари е де Пеи-Ба. Заемният договор с два аванса е сключен за изплащане на военни доставки от френската военна индустрия. През 1913 г. пак в Париж, със същия консорциум е подписан нов договор за заем на сума 300 млн. лева. И двата заема не са реализирани поради смяната на кабинета и новия политически курс. По същото време са сключени още два краткосрочни заема, от виенски банки за 30 млн. лв. и от петербургски – 27,7

млн. лв., за финансиране участието на България във войните. Когато на 4 юли 1913 г. Теодор Теодоров напуска Министерството на финансите, оставя държавния бюджет с намалени приходи, увеличени летящи вътрешни дългове, направени значителни реквизиции, платени с временни разписки.

В коалиционния кабинет на Александър Стамболийски, през 1919–1920 г., РАЙКО ИВАНОВ ДАСКАЛОВ заема важния тогава пост министър на земеделието и държавните имоти. За около месец, от 16 април до 21 май 1920 г., той управлява и Министерството на финансите (ДВ, № 10 и 39, 1920).

Правителството на Българския земеделски народен съюз прави опит да ликвидира тежките последци от войните. Ньойският мирен договор налага на страната репарации в размер на 2,25 млрд. зл. франка. Външният и вътрешен дълг на България надминават 10 млрд. зл. франка. Р. Даскалов започва осъществяването на реформи в областта на държавните финанси, целящи уравновесяването на държавния бюджет, стабилизирането на валутата, уреждането на репарационните и държавни дългове и решаване въпроса за земеделския кредит. Той вижда нормализирането на финансите не в увеличаването на данъците, а в увеличаване на националното производство, и на първо място на селскостопанското (Даскалов 1920, 15). Затова, наред с укрепване на отделното трудово земеделско стопанство, се полагат грижи за създаване на селскостопански кооперации. Това дава отражение и върху развитието на земеделския кредит в страната, насочен за финансиране на общи стопански инициативи, осъществявани от кооперативни сдружения. С подготвените и внесени в Народното събрание от Райко Дасколов законопроекти за данък върху общия доход, данък върху складираните тютюни и данък върху дружествата, приети през юни — юли 1920 г., се слага началото на определена данъчна политика. Стопанските й аспекти по отношение на капитала се изразяват главно в това, да се застави той да произвежда. Данъчните облекчения се разпределят по такъв начин, че да създадат благоприятни условия за прехвърляне на капитала от сферата на търговията и банковото дело в промишленото производство. Новото прогресивно-подоходно облагане цели да бъдат облекчени финансовите задължения на селското население и се обхванат по-пълно печалбите на едрия капитал и големите доходи.

На 20 април 1920 г. е преустановено съществуването на Централата на девизите, образувана в края на 1918 г. от БНБ и 19 частни банки, и се преминава към свободна търговия с чужда валута. Същевременно по законен ред за нуждите на държавата и на БНБ се дава право на банката да закупува по съответните свои курсове 30 % от получаваната срещу износа валута. Отношението на Р. Дасколов към чуждия капитал е резервирано, но въпреки това го смята за необходим при развитието на изостаналото българско стопанство. Под негово влияние правителството стимулира строежа на индустриални предприятия, обществени сгради, пътища, ж. п. линии, гари, пристанища и съоръжения към тях с всички възможни капитали. Държавата запазва правото си на контрол по строежа и единственото право за експлоатацията им (Панайотова 1990, 139).

Народният блок поема държавното кормило на 21 юни 1931 г. В сформираното от Александър Малинов правителство Министерството на финансите е поверено на АЛЕКСАНДЪР АНГЕЛОВ ГИРГИНОВ, един от главните фигури на Демократическата партия. Назначен е на 29 юни 1931 г. с Указ № 11 (ДВ, № 70 прит., 1931) и остава на този пост до 12 октомври 1931 г.

Александър Гиргинов заварва крайно влошено финансово положение на страната. Главните приходни пера на държавата – данъците и митата, непрекъснато намаляват. Като аграрна страна с големи дългове към чужбина, България трудно понася ударите на световната стопанска криза от 1929 г. Затова Министерството на финансите налага режим на крайни икономии във финансовото стопанство. Вниманието е насочено към решаване въпроса за цените на зърнените храни и за режима на търговията с тях. На 15 юли 1931 г. с Указ № 1 (ДВ, № 84, 1931) е утвърдена Наредба на дирекция "Хранизнос" за изкупуването на храните. Увеличава се делът, изплащан на производителите в пари, от 50 % на 70 % за всички видове храни. За данъчни бонове остават 30 %. Подготвен е закон за данъчно облекчаване на селяните, посредством частично опрощаване или намаляване на глобите върху неизплатените данъци, приет от Народното събрание на 4 ноември 1931 г. (ДВ, № 185, 1931). По предложение на А. Гиргинов Министерският съвет решава да изземе свръхпечалбата на българската индустрия, като създаде така наречените адвалорни такси и с това

да запази приходите на държавата на едно по-високо ниво.

От 1931 г. е въведен държавен контрол върху дейността на частните банки, който се упражнява от БНБ. Изменен е законът за външните платежни средства, като се дава право на БНБ да отменя операциите с нестабилизирани чужди валути. Същевременно се забранява износът на чужда валута, ако няма разрешение за това от БНБ, включително и износът на български банкноти за туристически цели. Поддържаната от правителството външна стабилност на лева спрямо обменяемите валути става за сметка на силното спадане на вътрешната покупателна сила на лева. На БНБ се възлага да издава и наредби със силата на закон за регулиране на паричната система в страната (История 1983, 811).

Управлението на А. Гиргинов съвпада с мораториума за политическите дългове, предложен от президента на САЩ Х. Хувър, на 20 юни 1931 г. Мораториумът и последвалите спогодби по трансфера на лихвите от заемите внасят значително облекчение на тежкото стопанско и финансово състояние на България.

За първи път с манифест цар Борис III обявява на 21 април 1935 г. новото правителство начело с дългогодишния дипломат Андрей Тошев. Министерството на финансите е поверено с Указ № 119 (ДВ, № 91, 1935) на безпартийния МАРКО ИЛИЕВ РЯСКОВ, специалист по банково дело. Той се заема да възстанови приходната система на държавата в състоянието ѝ от преди деветнайсетомайския преврат през 1934 г. Към съществуващите акцизи правителството въвежда редица нови: акциз върху гвоздеите, суровата мед и суровия алуминий, шперплата, електрическите крушки, конците за шев, за бродерия и преждите и т. н. Въвеждат се нови патенти за фабрики и работилници. Допълнителният данък върху общия доход е запазен в предишния му вид, както и поземления данък, който обаче се предава на общините с връхнина от 5 % в полза на фонд "Подпомагане на пострадалите от обществени бедствия". С Наредба-закон за поземления данък от 25 май 1935 г. (ДВ, № 115, 1935) се предвижда постъпленията да отиват 80 % за общините, 15% за фонд "Учителски заплати", 4 % за фонд "Пострадали от войните" и 1 % за фонд "Постройка на железници". Министерството на финансите прави опит за намаляване на извънбюджетните фондове, които системно нарастват след 1923 г.

През 1935 г. се разширяват клиринговите спогодби с Италия и Испания и се подновяват спогодбите с Германия, Унгария и Югославия. По същество се разширява допустимият размер на частни компенсации с увеличение на получаването на свободни валути. Нов момент в държавните финанси е цялостното им подчинение на интересите на хитлеристка Германия. Започва превъоръжаването на българската армия – процес, който напряга финансовите възможности на страната до краен предел.

След изкуствено предизвикана криза в правителството Марко Рясков подава оставка на 15 ноември 1935 г. Същият ден с Указ № 443 (ДВ, № 258 прит., 1935) за временно управляващ Министерството на финансите е назначен СТОЙЧО СТЕФАНОВ МОШАНОВ. Той остава на този пост само осем дни, тъй като на 23 ноември с. г. Андрей Тошев подава оставката на правителството.

АЛЕКСАНДЪР ГИРГИНОВ за втори път е министър на финансите в правителството на Константин Муравиев от 2 до 4 септември 1944 г. (ДВ, № № 181 прит. и 197 прит., 1944). Краткото управление на кабинета не му позволява да осъществи каквато и да е дейност.

В отечественофронтовското правителство на Кимон Георгиев за министър на финансите на 17 август 1945 г. с Указ № 184 (ДВ, № 190 прит., 1945) е назначен СТАНЧО ГРИГОРОВ ЧОЛАКОВ. На тази длъжност той остава до 31 март 1946 г. (ДВ, № 74 прит., 1946).

През 1945–1946 г. новата власт придава преимуществено значение на възстановяване на производството, намаляване на държавните непроизводствени разходи и увеличаване на бюджетните приходи под непосредствения контрол на държавата. Пристъпва се към постепенно преустройство на приходната система на бюджета. Подготвен е нов закон за данъка върху общия доход. С него е засилено данъчното облагане на всички граждани в зависимост от социалното им положение и получавания доход. В областта на паричното обращение продължава емисията на повече парични знаци, отколкото са потребни, тъй като приходите от бюджета не могат да покриват големите държавни разходи. Определена роля за стабилизиране на паричното обращение изиграва Заемът на свободата от 1945 г. (ДВ 1945, 28).

Проследявайки дейността на финансовите министри от Великотърновския регион можем да кажем, че всички те оставят следа

в изграждането на новата българска държава в периода 1879–1946 г. Получили солидно образование и подготовка, владеещи по няколко чужди езика те се изявяват и като държавници, общественици, учени и публицисти. Част от тях са едни от най-изявените български политици от края на XIX и началото на XX в. и естествено като министри следват определена партийна политика, представлявайки управляващата партия. Назначавани в различни правителства да ръководят или управляват финансовото министерство, те се стремят да поставят държавните финанси изцяло на европейски основи и търсят съпричастност с модерна Европа. Усилията им са насочени към формиране на държавните финанси, изграждане на кредитната система и поставяне в ред на паричното дело. Оценката за личностите им може да бъде разнообразна и дори противоречива, но всеки един оставя името си в историята и заема мястото, което си е заслужил.

ПРИЛОЖЕНИЕ

КРАТКИ БИОГРАФИЧНИ СВЕДЕНИЯ ЗА МИНИСТРИТЕ НА ФИНАНСИТЕ ОТ ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ РЕГИОН В ГОДИНИТЕ НА ТРЕТОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО (1879–1946 г.)

1. БЕЛЧЕВ, ХРИСТО МИНЧЕВ (неиз.д. 1857–15.III.1891), икономист, държавен деец, поет, преводач и публицист.

Роден в Търново. Завършва Търновското класно училище (1869) и гимназия в Загреб (1876). Следва във Философския факултет на Загребския университет, където започва да се занимава с литературна дейност. Първите си стихове отпечатва на хърватски език в тамошното списание "Венец" (1876–1903). След Освобождението се завръща в България и работи като чиновник в Севлиево и Търново (1878–1879). Сътрудничи на в. "Остен" (1879) и в. "Целокупна България" (1879–1880). От 1880 г. е в София и е назначен за подначалник на финансовото министерство. През 1881 г. му е поверено управлението на Статистическото бюро. Продължава образованието си в Париж, където завършва политически и икономически науки (1881–1884). Владее френски, немски и английски език. Последователно е главен ревизор и главен секретар в Министерството на финансите (1885–1890). Убит на 15 март 1891 г. при атентат срещу Стефан Стамболов.

Министър на финансите в правителството на Стефан Стамболов от 2.XI.1890 – Указ № 3 (ДВ, № 242, 1890) до 15.III.1891 (убит на тази дата).

2. БУРМОВ, ТОДОР СТОЯНОВ (2.I.1834–25.X.1906), държавник, партиен лидер, книжовник и публицист.

Роден в с. Нова махала (Драгановци), Габровско. Учи в килийно и взаимно училище в Габрово (1837–1842). Завършва семинария (1853) и Духовна академия (1857) в Киев с научна степен "магистър". Учител в Габрово и Цариград (1857–1867). Редактор на сп. "Български книжици", в. "Съветник" и в. "Време". Сътрудничи на руските вестници "Московские ведомсти" и "Вестник Европы". Участва активно в църковно–националните борби. Работи в Руското посолство в Цариград като преводач и съветник по българските въпроси (1867–1878). По време на Руско–турската освободителна война (1877–1878) служи в Главната квартира при княз В. А. Черкаски. Последователно е вицегубернатор на Пловдив (1878) и първият български губернатор на София (1879). Министър–председател на Първия български кабинет и министър на вътрешните работи (1879). До 1884 г. водач на КП, а от 1884 г. член на ЛП (крилото на Д. Цанков). Народен представител в I ВНС (1879) и в I (1879), II (1880–1881) ОНС. Член на Върховния касационен съд (1880) и на Държавния съвет (1881–1883). Дописен (1875) и редовен (1884) член на БКД. След 1886 г. се оттегля от политическия живот и се занимава с книжовна дейност.

Управлява Министерството на финансите в правителството на Леонид Соболев от 6.III.1883– Указ № 158 (ДВ, № 26, 1883) до 7.IX.1883 – Указ № 720 (ДВ, № 96, 1883).

Министър на финансите в правителството на Митрополит Климент от 9 до 12.VIII.1886 (ДВ, № 78, 1886).

3. ГИРГИНОВ, АЛЕКСАНДЪР АНГЕЛОВ (29.IV.1879–1.XI.1953), юрист, политик, държавник и публицист.

Роден в Търново. Завършва право и докторат в Лайпциг. Автор на голям брой трудове. Теоретик на държавното устройство. Работи като адвокат. Член на ДП и един от най–близките съратници на нейния лидер А. Малинов. Народен представител в XIV, XVI – XXIII ОНС (1908–1934). При управлението на Народния блок е министър на вътрешните работи и народното здраве (1931–1934). Управляващ Министерството на търговията, промишлеността и труда (1944). За участието си в правителството на К. Муравиев, след 9 септ. 1944 г. е осъден от Нродния съд на 1 година затвор. Заедно с Н. Мушанов участва във възстановяването на ДП през 1945 г. и става редактор на печатния й орган в. "Знаме" (1946). Подложен на преследване. Умира в лагера в Белене.

Министър на финансите в правителството на Александър Малинов от 29.VI.1931 – Указ № 11 (ДВ, № 70 прит., 1931) до 12.X.1931 – Указ № 1 (ДВ, № 158 прит., 1931) и в правителството на Константин

Муравиев от 2.IX.1944 – Указ № 8 (ДВ, № 181 прит., 1944) до 9.IX.1944 – Указ № 11 (ДВ, № 197 прит., 1944).

4. ДАСКАЛОВ, РАЙКО ИВАНОВ (9.XII.1886–26.VIII.1923), политик, държавник, дипломат, радикален реформатор, публицист и журналист.

Роден в Бяла Черква, Великотърновско. Завършва Търговска гимназия в Свищов. Учи финансови науки в Германия. Успешно защитава докторска дисертация на тема "Чуждестранният капитал в България". Участва в Балканската война като доброволец. След това завършва Школата за запасни офицери. Под влияние на Ц. Церковски през 1913 г. става член на БЗНС. Сътрудничи на в. "Земеделско знаме". Провежда Владайското въстание и провъзгласява Радомирската република (1918). Един от най–близките съратници на А. Стамболийски. Член на ПП и на УС на БЗНС. Народен представител в XVIII (1919–1920), XIX (1920–1923) и XX (1923) ОНС. Министър на земеделието и държавните имоти, на търговията, промишлеността и труда и на вътрешните работи и народното здраве в кабинета на А. Стамболийски (1919–1923). Пълномощен министър в Прага (май–юни 1923). След превратa на 9.VI.1923 г. създава и ръководи Задграничното представителство на БЗНС и издава в. "Земеделско знаме". Застрелян от наемен убиец в Прага.

Управлява Министерството на финансите в правителството на Александър Стамболийски от 16.IV.1920 – Указ № 7 (ДВ, № 10, 1920) до 21.V.1920 – Указ № 10 (ДВ, № 39, 1920).

5. ЖЕЛЯЗКОВИЧ, ГЕОРГИ КОНСТАНТИНОВ (21.II.1846–26.I.1889), финансист, държавник, публицист и журналист.

Роден в Свищов. Учи в родния си град, след това завършва гимназия в Букурещ и фанансови науки в Париж (1870). Работи в търговска кантора в Галац. Спомагателен член на БКД (1868) и секретар на дружеството в Галац (от 1870). През 1878 г. е на служба при Временното руско управление. Първият директор на БНБ (1879–1881) и автор на първия устав на банката. По убеждения консерватор. Сътрудничи на в. "Съзнание" и в."Търновска конституция". Умира в София.

Министър на финансите в правителството на генерал Йохан Ернрот от 27.IV.1881 – Указ № 287 (ДВ, № 26, 1881) до 1.VII.1881 – Указ № 566 (ДВ, №47, 1881) и в правителството без предс. на МС от 1.VII.1881 – Указ № 565 (ДВ, № 47, 1881) до 23.VI. 1882 – Указ № 466 (ДВ, № 67, 1882).

6. ЖИВКОВ, ГЕОРГИ АТАНАСОВ (неиз. д.1844–24.IV.1899), държавник, политик, просветен деец и публицист.

Роден в Търново. Завършва класното училище в родния си град (1860). Учи във Военномедицинското училище в Цариград. Учител вЕски Джумая (1862–1864), Варна (1864–1868) и Русе (1868–1869). Участник в националноревюлюционните борби във Великотърновско през 1862 г. и като емигрант в Румъния. След Освобождението е кмет на В. Търново, окръжен управител на София, училищен инспектор в Русенски и Варненски окръг, директор на Екзархийското училище в Одрин, на Варненската девическа гимназия. Деец на ЛП, от 1886 г. на НЛ(С)П. Народен представител в I, II, IV, V и VII (1879–1894) ОНС и III ВНС (1886–1887). Председател на IV (1886), VII (1893–1894) ОНС и III ВНС (1886). Подпредседател на IV ОНС (1885–1886). Член на Регентството (1886–1887). Министър на народното просвещението (1886, 1887–1893). Умира в София.

Управлява Министерството на финансите в правителството на Стефан Стамболов от 4.VI.1890 – Указ № 1 (ДВ, № 119, 1890) до 2.XI.1890 – Указ № 3 (ДВ, № 242, 1890).

7. ИВАНЧОВ, ТОДОР АТАНАСОВ (неиз. д.1858–XII.1905), държавник, политик, просветен деец и журналист.

Роден в Търново. Завършва американският Робърт колеж в Цариград (1875). Следва медицина във Франция (1875–1878). След Освобождението е учител в Дряново (1878–1879), директор на Държавното педагогическо училище в Кюстендил (1880–1883). През 1883 г. се установява в София. Един от организаторите на Статистическата служба в България и първият директор на Статистическото бюро. Постоянен член на Международния статистически комитет в Санкт Петербург (1897) и член на Парижкото статистическо дружество. Журналистическа практика (1884–1905). Деец на ЛП (Р). Народен представител в III (1886–1887) ВНС и в V (1887–1889), X (1899–1900) ОНС. Министър–председател (1899–1901). Министър на народното просвещение (1886–1887, 1899), на външните работи и изповеданията (1899–1900). На 4.VI.1903 г. е осъден от Държавния съд за неправомерно отпускане на кредити от земеделската каса на 8 месеца затвор. Помилван на 22.XII.1903 г. Умира в Париж.

Министър на финансите в правителството на Тодор Иванчов от 27.XI.1900 – Указ № 12 (ДВ, № 261, 1900) до 9.I.1901 – Указ № 1 (ДВ, № 9, 1901).

8. МОШАНОВ, СТОЙЧО СТЕФАНОВ (25. IV.1892–10.I.1975), юрист, държавник, политик и дипломат.

Роден в Дряново. Завършва право във Франция. Участва в Балканската война (1912–1913) и Първата световна война (1915–1918), като запасен офицер. Един от лидерите на ДП и член на Висшия партиен съвет от 1919 г. След 1923 г. влиза в ДСг. Народен представител в XXI (1923–1927), XXII (1927–1931), XXIII (1931–1934) и XXIV (1938–1939) ОНС. Председател на XXIV ОНС. Директор на труда (1934–1935). Министър на народното стопанство (апр.–ноем. 1935). През време на Втората световна война (1939–1945) преминава към легалната опозиция в страната. В края на авг. 1944 г. е изпратен в Кайро да води преговори за сключване на примирие между България и Англия и САЩ. След 9 септ. 1944

г. участва в дейността на опозицията. От окт. 1947 г. е интерниран в Търговище, а през 1949 г. е изпратен в Белене. Освободен през 1959 г. Умира в София.

Управлява Министерството на финансите в правителството на Андрей Ташев от 15.XI.1935– Указ № 443 (ДВ, № 258 прит., 1935) до 23.XI.1935– Указ № 471 (ДВ, № 264 прит., 1935).

9. НАЧОВИЧ, ГРИГОР ДИМИТРОВ (22.I.1845–4.I.1920), финансит, дъжавник, дипломат, партиен лидер, публицист и журналист.

Роден в Свищов. Учи в местното гръцко училище, във френския католически колеж в Бебек, Цариград и в Търговското училище във Виена. Завършва висши политико–икономически науки в Париж. Слуша лекции и в Сорбоната. Участник в националноревюционните борби. Председател на Свищовския революционен комитет (1866). Член на Българската добродетелна дружина в Букурещ. Организира изпращането на доброволци за Втората българска легия в Белград (1867–1868). От 1868 г. живее и работи във Виена, където основава Търговско дружество. Кореспондент на фрески и немски вестници по българския въпрос. Сътрудник на сп. "Летоструи" (1869–1876). През Руско–турска война (1877–1878) служи като разузнавач в руския генерален щаб. Народен представител (1879–1900). Един от основателите на КП. Министър на вътрешните работи (1881–1882), на външните работи и изповеданията (1879–1880, 1886–1887, 1894), на търговията и земеделието (1896, 1899–1900). Управлява Министерството на обществените сгради, земеделието и търговията (1883), Министерството на обществените сгради, пътищата и съобщенията (1894). Помощник–кмет (1880–1881) и кмет (1896–1897) на София. Член на Държания съвет (1881–1883). Дипломатически агент в Букурещ (1884–1886), във Виена (1889–1891) и в Цариград (1903–1906). Член е на българската комисия по подписването на Лондонския договор от 1913 г. Спомагателен (1869), дописен (1882) и редовен (1884) член на БКД. Редактор и сътрудник на в. "Марица" (1878–1885) и други следосвобожденски вестници. Умира в София.

Министър на финансите в правителството на Тодор Бурмов от 5.VII.1879 – Указ № 1 (ДВ, № 1, 1879) до 24.IX. 1979 – Указ № 335 (ДВ, № 15, 1879).

Управлява Министерството на финансите в правителството на Митрополит Климент от 24.XI.1879– Указ № 334 (ДВ, № 15, 1879) до 22.III.1880 – Доклад (ДВ, бр. 36, 1880).

Министър на финансите в правителството на Леонид Соболев от 23.VI.1882 – Указ № 466 (ДВ, № 67, 1882) до 3.III.1883 – Указ № 145 (ДВ, № 25, 1883) и в правителството на Драган Цанков от 7.IX.1883– Указ № 719 (ДВ, № 96, 1883) до 31.XII.1883 – Указ № 1158 (ДВ, № 5, 1884).

Управлява Министерството на финансите в правителството на Васил Радославов от 16.VIII.1886– прокламация (ДВ, № 79, 1886) до 26.VIII.1886 – Указ № 14 (ДВ, № 81, 1886).

Министър на финансите в правитеството на Стефан Стамболов от 20.VIII.1887 – Указ № 6 (ДВ, № 93, 1887) до 12.XII.1888 – Указ № 4 (ДВ, № 258, 1888) и от 19.III.1891 – Указ № 2 (ДВ, № 76, 1891) до 18.XI.1892 – Указ № 3 (ДВ, № 258, 1892).

10. ПАЯКОВ, ЛАЗАР ЛАЗАРОВ (неиз.д.1860–неиз.д.1910), икономист, държавник, просветен деец, публицист и журналист.

Роден в Габрово. Учи в Робърт колеж в Цариград. Завършва стопански и търговски науки в Париж (1883). Учител в Солунската гимназия (1884–1886). Директор на Търговската гимназия в Свищов (1887–1892). Издава първото българско научно икономическо списание "Промишленост". От 1893 г. се установява във Варна и се занимава с предприемачество и търговия. Член и преседател на Варненската търговско–индустриална камара (1895–1902). Народен представител в XIII ОНС (1903–1908). Управлява Министерството на народното просвещение (януари–февруари 1907). Умира в София.

Министър на финансите в правителството на Рачо Петров от 24.VIII.1903 – Указ № 15 (ДВ, № 185, 1903) до 22.X.1906 – Указ № 3 (ДВ, № 234, 1906); в правителството на Димитър Петков от 23.X.1906– Указ № 5 (ДВ, № 234, 1906) до 26.II.1907 (без указ); в правителството на Димитър Станчов от 26.II.1907– Указ № 6 (ДВ, № 48, 1907) до 3.III.1907 – Указ № 7 (ДВ, № 48, 1907); в правителството на Петър Гудев от 3.III.1907 – Указ № 9 (ДВ, № 48, 1907) до 16.I.1908– Указ № 1 (ДВ, № 12, 1908).

11. РЯСКОВ, МАРКО ИЛИЕВ (19.XI.1883–1.III.1972), банков деец.

Роден в Габрово. Завършва Търговското училище в Свищов (1903) и Висшия търговски институт в Анверс, Белгия (1905). Работи в БЗБ в Бургас (1905) и Кредитна банка в София (1905). Специализира в Берлин (1906–1908, 1909–1910). Директор на клона на БЗБ в Плевен (1910–1913), където за пръв път в България въвежда ипотекарния кредит. Работи в Кредитна банка в София (1913–1935, 1936–1944). Управител на БНБ (февруари–април 1935). Ръководи работите на Кредитна банка в Съюзната контролна комисия (1945–1948). През 1949 г. е изселен в Севлиево. Изпратен в лагера Белене (1951–1954). Умира в София.

Министър на финансите в правителството на Андрей Тошев от 21.IV.1935 – Указ № 119 (ДВ, № 91 прит., 1935) до 15.XI.1935 – Указ № 442 (ДВ, № 258 прит., 1935).

12. САРАФОВ, МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВ (14.II.1854–13.XII.1924), финансист, държавник, дипломат, партиен деец, публицист и просветен деец.

Роден в Търново. Завършва гимназия в Загреб (1875) и философския факултет на Загребския университет (1878). Слуша лекции в Мюнхен и в Сорбоната по математика, физика, химия и политическа икономия (1879–1880). Участва в Старозагорското въстание (1875). Секретар на Тайния революционен

комитет в Търново. Дописен (1881) и редовен (1884) член на БКД. Ковчежник на БКД (1898–1904). Член на ПЛП. Народен представител в IV (1884–1886), X (1899–1900), XI (1901) и XII (1902–1903) ОНС. Министър на народното просвещение (1880–1881). Началник на Статистическото бюро към МФ (1881–1883). Администратор на БНБ (1885). Директор на Българската гимназия в Солун (1893–1896). Министър на вътрешните работи (1901–1902). Дипломатически агент в Австро-Унгария (1904–1909). Пълномощен министър в Османската империя (1909–1912). Представител на българското външно министерство в Солун (1913). Член на българската делегация за подписването на Ньойския мирен договор (1919). Автор на трудове със стопански, статистически и финансов характер. Умира в София.

Министър на финансите в правителството на Драган Цанков от 1.I.1884 – Указ № 1 (ДВ, № 1, 1884) до 29.VI.1884 – Указ № 9 (ДВ, № 62, 1884).

Управлява Министерството на финансите в правителството на Стоян Данев от 21.XII.1901 – Указ № 16 (ДВ, № 280, 1901) до 9.III.1902 – Указ № 3 (ДВ, № 55, 1902).

Министър на финансите в правителствата на Стоян Данев от 9.III.1902 – Указ № 3 (ДВ, № 55, 1902) до 2.XI.1902 – Указ № 7 (ДВ, № 240, 1902); от 3.XI.1902 – Указ № 9 (ДВ, № 240, 1902) до 18.III.1903– Указ № 2 (ДВ, № 61, 1903); от 18.III.1903 – Указ № 4 (ДВ, № 61, 1903) до 5.V.1903 – Указ № 8, (ДВ, № 95, 1903).

13. ТЕОДОРОВ, ТЕОДОР ИВАНОВ (27. III.1858–5.VIII.1924), юрист, държавник и партиен лидер.

Роден в Елена. Учи в родния си град и в Габровското класно училище. Завършва гимназия в Николаев и Новорусийския университет в Одеса (1880–1883). Работи като помощник–прокурор в Софийския окръжен съд и съдия в Апелативния съд в Русе (1883–1885). Доктор по право в Парижкия университет (1886). Прокурор в Софийския съд, член на Апелативния съд и адвокат. Един от водачите на НП, по–късно на ОНПП, член на ДСг. Народен представител в V ВНС (1911) и в VIII, IX, XI–XXI ОНС (1901–1924). Председател на VIII ОНС (1894–1896). Министър–председател (1918–1919). Министър на правосъдието (1896–1897), на външните работи и изповеданията (1918–1919). Водач на българската делегация при сключването на Ньойския договор (1919). Умира в Боровец.

Министър на финансите в правителството на Константин Стоилов от 26.VIII.1897 – Указ № 4 (ДВ, № 186, 1897) до 18.I.1899 – Указ № 1 (ДВ, № 13, 1899); в правителството на Иван Ев. Гешов от 16.III.1911 – Указ № 5 (ДВ, № 59, 1911) до 1.VI.1913– Указ № 2 (ДВ, № 121, 1913); в правителството на Стоян Данев от 1.VI.1913 – Указ № 4 (ДВ, № 121, 1913) до 4.VII.1913 – Указ № 8 (ДВ, № 148, 1913).

14. ЧОЛАКОВ, СТАНЧО ГРИГОРОВ (25.I.1900–18.V.1981), финансист, държавник и университетски професор.

Роден в с. Никюп, Великотърновско. Завършва стопански науки във Варна (1925) и държавни науки в Берлин (1928). Асистент, доцент и професор по финансови науки (1927–1944) и ректор (1940–1944) във Висшето търговско училище, във Варна. През 1944–1971 г. организира и ръководи катедрата "Икономика и организация на строителството" в Държавната политехника в София. Преподава финанси на капиталистическата държава във ВИИ, в София (1952–1981). Член на НС "Звено". Народен представител в XXVI ОНС (1945–1946). Министър на народното просвещение (1944–1945). Умира в София.

Управлява Министерството на финансите в правителството на Кимон Георгиев от 17.VIII.1945– Указ № 184 (ДВ, № 190 прит., 1945) до 29.IX.1945– Указ № 22 (ДВ, № 229, 1945).

Министър на финансите в правителството на Кимон Георгиев от 29.IX.1945 – Указ № 22 (ДВ, № 229, 1945) до 31.III.1946 – Указ № 5 (ДВ, № 74 прит., 1946).

СЪКРАЩЕНИЯ:

ДВ – Държавен вестник

ЛИТЕРАТУРА:

Българските институции 1987: Българските държавни институции 1879–1986. Енциклопед. справ. С., 1987.

Даскалов 1920: Р. Даскалов. Стопанската политика на България. Реч. С., 1920.

Дневници 1912: Дневници на XV ОНС, I р.с., I зас. 22 дек. 1911. С., 1912.

История 1983: История на финансовата и кредитна система на България. Т. 2. Варна, 1983.

История 1991: История на България. Т. 7. Възстановяване и утвърждаване на българската държава. Национално-освободителни борби (1878–1903). С., 1991.

История 1999: История на България. Т. 8. България 1903–1918. Куртурно развитие 18781918. С., 1999.

Начович 1902: Г. Начович. Няколко страници по земеделието в България и странство. С., 1902.

Панайотова 1990: К. Панайотова. Към въпроса за

стопанската политика на коалиционното и самостоятелното правителство на Българския земеделски народен съюз през 1919-1923 г. – В: Обществено-политическият живот на България 1878–1944. Д. Минчев (Ред.). С., 1990, 116178.
Стателова и Грънчаров 1999: Е. Стателова и С. Грънчаров. История на България. Т. 3. История на нова България (1878–1944). С., 1999.
Ташев 1999: Т. Ташев. Министрите на България 18791999. Енциклопед. справ. С., 1999.
Тодорова 1971: Ц. Тодорова. Дипломатическа история на външните заеми на България 1888–1912. С., 1971.

MINISTERS OF FINANCE FROM THE REGION OF VELIKO TARNOVO IN THE YEARS OF THIRD BULGARIAN KINGDOM (1879–1946)

Violeta PAVLOVA

(Summary)

Ministry of Finance is established by Decree № 23 /Jully 17th 1879 on the authority of Constitution of Veliko Tarnovo. It is a key unit inside management administration system. During the years of Third Bulgarian Kingdom Ministry of Finance is led by 39 ministers, as 14 of them come from the region of Veliko Tarnovo. The article follows up chronologically the appointment and release of Grigor Nachovich, Georgi Jeliazkovich, Todor Burmov, Mihail Sarafov, Georgi Jivkov, Hristo Belchev, Teodor Teodorov, Todor Ivanchov, Lazar Pajakov, Raiko Daskalov, Alexandar Girginov, Marko Rjskov, Stoicho Moshanov and Stancho Cholakov, from the governments where these persons are performed the position of Finance Minister. Is summarized their activity as a leaders of finance-economic policy of the new Bulgarian state. Is applied brief biographic information.

ГРИГОР НАЧОВИЧ – ПЪРВИЯТ МИНИСТЪР НА ФИНАНСИТЕ

Миглена МАРИНОВА

Във Възрожденската българска история особено място заема град Свищов. Издигнал се като развит търговско-занаятчийски център следствие на благоприятното географско положение, на широките икономически връзки със Запада и особено на културните връзки с Русия, тук проникват нови идеи, поставя се начало на много културно-просветни начинания, които се разпространяват по-късно в цялата страна. Значителна роля изиграва градът в освободителните борби на българския народ. Той е един от първите и най-значими български центрове – на българското образование и култура; на църковната борба. Тук израстват внушителни фигури на национално-освободителното движение, част от които се нареждат и като едни от първите държавни и политически дейци в историята на Третото българско царство. Сред тях е и Григор Начович – първият министър на финансите. Името на този голям български държавник, политик и дипломат е свързано с редица събития в нашата история, които водят началото си още от предосвободителната епоха.

Роден на 22. 01. 1845 г., Григор Начович е първородното дете в семейството на Димитър и Евгеница Начови. След това се раждат и неговите братя и сестри: Хрисанта, Иван, който умира като дете, Димитър, който умира, изпратен на лечение в Палермо (Сицилия) и Александра.

Григор Начович

Баща му, Димитър Начович, произлиза от рода Начоолу. Получил добро образование в училището на Емануил Васкидович, той се издига като един от видните и заможни свищовски търговци, един от учредителите на Първо българско читалище. Майка му, Евгеница Димитър Начова, е дъщеря на Христаки Папазов, заможен търговец, чиято търговска дейност продължава и развива Димитър Начович (Мусаков 1944, 16–24).

Димитър Начович разчита на своя първороден син да продължи и развие неговото дело. За целта той трябва да получи добро образование и знание на чужди езици. Първоначално възпитанието и образованието на малкия Григор е поверено на гувернантка – чехкинията Черна, учителка по френски език в едно от местните училища и с добри познания по немски език, която събужда твърде рано у него любознателността и интереса към науките. Като ученик в "Св. Преображенското училище" в родния си град, както сам разказва по-късно в своите спомени, Григор Начович слуша дълги разкази и описания за Кримската война и за великите държави, които участват в нея. Четиринадесет годишен е приет във френското училище на йезуитите в Бабек, Цариград. Тук той получава добро и солидно образование. По-голямата част от свободното си време посвещава на книгите, отделяйки голямо внимание на заемащата първенство по това време френска литература, като същевременно не пропуска възможността да изучи и турския език. Когато е взето решение за закриването на това училище в Цариград, Григор Начович продължава своето образование, в областта на политическите и икономическите науки, във Виена и Париж. Това образование и познанията, които получава в Цариград, владеенето на френски, немски и турски език, представляват добра основа за блестящата му по нататъшна реализация като политик и дипломат (Мусаков 1944, 24–40).

Завръщайки се в Свищов, Григор Начович започва да работи в търговската къща на баща си, но това не му пречи през 1866 година

да застане начело на образувания в Свищов революционен комитет, като е избран за негов председател. Това става в навечерието на въстаническите движения, които имат за цел организирането и преминаването на бунтовническите чети на Филип Тотьо, Панайот Хитов, Хаджи Димитър и Стефан Караджа през 1866–1867 г. След погрома на четата на Филип Тотьо и разкритията, направени от турските власти, по заповед на тогавашния реформатор в Северна България–Митхад паша, много от съзаклятниците биват измъчвани, затворени и заточени в Диар-Бекир, а други увисват на бесилките. Само една част от бунтовниците успяват да избягат и сред тях е и председателят на Свищовския революционен комитет. Благодарение на големите си връзки Димитър Начович навреме е осведомен за разкритията на турските власти и бързо организира заминаването на сина си в Румъния. Пристигайки в Галац, Григор Начович получава телеграма от баща си да не се завръща в Свищов, защото участието му във въстаническите движения е разкрито и има заповед за неговото залавяне, като главен отговорник за бунта (Стамболски 1927, 329).

При това положение Григор Начович се отправя към Букурещ, където влиза в тесни връзки с Централния революционен комитет. Движи се в средите на членовете на Добродетелната дружина и активно участва в набирането на младежи за обучение във военно училище в Белград и доброволци за сформирането на Втора българска легия. В Букурещ около него се събират избягалите от Свищов емигранти и членове на Свищовския комитет: Димитър Г. Анев, Петър В. Кръстевич, Тома Пантелеев, Венко Наботков и много други, част от които заминават за Белград и се записват във военното училище.

След разпадането на Втората българска легия, Григор Начович заминава за Виена, където основава търговско дружество (Мусаков 1944, 57). Търговията, която той развива във Виена, не му пречи да се посвети на публицистична и широко-обществена дейност. Знанието до съвършенство на немски и френски език му помага да стане кореспондент на някои от френските и немските вестници, в които чрез своите статии запознава Европа с българския въпрос, излага непоносимото положение на българина. Неговото име започва да се среща в обществените среди, влиза във връзка с много видни славянски деятели, измежду които е и Константин Иречек. Кореспондент е на в. "Кореспонданс Слав". Публикува статии в народния календар "Летоструй", който представя стопанска, обществена, политическа и културна информация. Именно в "Летоструй" е отпечатана една от първите му статии за "Австрийската конституция".

Наред с публицистичната дейност, която развива във Виена, Григор Начович, заедно с други българи – търговци във Виена, основават дружество "Напредък" (Попхристов 1937, 271). Приходите от това дружество са използвани за подпомагане образованието на много български деца, които учат в различните европейски държави.

Така във Виена Григор Начович изпъква като отличен публицист и благодетел, който се интересува не само от икономически, но и от обществени и политически въпроси, човек със завидна култура, който все повече се очертава като предвидлив общественик.

В периода след Априлското въстание и настъпилите събития през 1876 г., той публикува дописки във водещи европейски издания, запознавайки общественото мнение със страданията на българския народ и кървавите последици от трагичните събития през пролетта на 1876 г. Пише множество статии във вестник "Стара планина" на френски и български език, които привличат вниманието не само на българската емиграция, но и на политическите среди в Европа. Умело защитава подвига на българския народ, срещу опита на някои френски и английски политически среди въстанието да бъде представено като дело на руски или сръбски агенти. Ето какво пише в една от своите статии:

"Всеки робски народ има право да въстане против тиранията, която го притиска и всеки тиранин, който не е искал да подобри съдбата на своите поданици, който не е изпълнил своите обещания за реформи, е по право лишен от власт на своите поданици; насилническите дела на един суверен против неговите въстанали поданици са престъпления против човечеството, които цяла Европа трябва да побърза да накаже. Следователно не върху водачите на българските въстаници трябва да призовавате публично проклятие за жестокостите, които турците направиха, но върху Европа, която търпи да стават такива чудовищности против един народ, имащ пълно право да иска да разклати едно иго, кое-

то цял свят осъжда и желаещ да влезе в реда на другите свободни и цивилизовани народи" (в-к "Стара планина", 13, 1876).

По време на подготовката на Руско-турската война Григор Начович се завръща в Букурещ, където се запознава с руския генерал-майор Паренсов. В лицето на Начович генералът вижда човека, който може да се справи с тежката задача за събиране на предварителна информация за месторазположението на турските части по българските земи. Така той бива привлечен в разузнаването към руския генерален щаб. Дейността му през този период най-добре се характеризира от разказа на самия генерал-майор Паренсов (Бобчев 1922, 96).

След Освобождението на България, Григор Начович се установява в Пловдив. Заедно с Марин Дринов, Иван Ев. Гешов, д-р Константин Стоилов, Тодор Бурмов започва издаването на вестник "Марица", на който е главен редактор. На 1 декември 1878 г. е назначен за Председател на Софийски губернски административен съвет (Свищов 1934, 51). На този пост остава до свикването на Учредителното събрание, в което Начович се проявява като един от лидерите на оформилото се консервативно течение.

Политическата кариера на Григор Начович продължава от 1879 до 1913 г. Благодарение на умението да балансира между либерали и консерватори, в продължение на четвърт век той заема различни министерски постове и е назначаван за дипломатически агент в Букурещ, Виена и Цариград.

В първия сформиран от Тодор Бурмов кабинет (5 юли 1879 г.), Григор Начович оглавява Министерството на финансите и остава в новата българска история като първия министър на финансите. Той е натоварен с тежката и трудна задача, с която може да се справи само един безспорен професионалист, да организира финансите на възстановената българска държава.

През 1879–1881 г. той се проявява като убеден консерватор и противник на либералното течение в България. На това се дължи активното му участие в подготовката на преврата от 27 април 1881 г, когато са гласувани княжеските пълномощия. На 31 декември 1881 г. замества подполковник Ремлинген като министър на вътрешните работи и продължава политиката на своя предшественик – затвърждаване режима на пълномощията и победа над неговите противници. В началото на 1882 г. Григор Начович внася в Държавния съвет няколко законопроекта: За публичните събрания; За териториалното деление на Княжеството; Управлението на окръзите, околиите и общините; За чиновниците и публичните търгове. След тяхното разглеждане и с малки поправки, тези законопроекти са приети.

Начович е и сред подписалите програмата на Консервативната партия през 1882 г. и участва в издаването на първия печатен орган на партията – вестник "Витоша". Продължава да развива и публицистична дейност – пише статии в различни български вестници – "Български глас", "Свободно слово". Издава и няколко книги: "Кратко и практическо ръководство за правене на вино" (1883 г.); "Тютюневата индустрия в българското княжество" (1883 г.).

Превежда книги от френски и немски автори.

Консервативните убеждения на Григор Начович не му пречат през следващите години да работи редом с Драган Цанков, Стефан Стамболов, Васил Радославов.

През 1888 г. с помощта на Григор Начович, тогава заемащ поста министър на финансите в правителството на Стефан Стамболов, е сключен при сравнително изгодни условия първият в новата българска история държавен заем с Лендер банк, който значително помага за стабилизирането на страната (Тодорова 1971, 75–95).

По-късно, когато е дипломатически агент в Цариград, Г. Начович сключва известната българо-турска спогодба от 26 март 1904 г., с която се разрешава на бежанците и амнистираните революционери от Илинденско-Преображенското въстание да се завърнат по домовете си и се постигат определени митнически облекчения за българските стоки в Турция.

Дипломатическата му кариера приключва след разгрома на България в Междусъюзническата война, когато е член на делегацията при подписването на Цариградския мирен договор с Турция на 16 септември 1913 г. След това той се оттегля от политическия и обществен живот, вероятно усещайки предстоящата катастрофа на България – Първата световна война.

Жизнения път на Григор Начович приключва няколко години по-късно, на 4 януари 1920 г.

Министър е на:

– финансите в правителство № 1 на Тодор Бурмов от 5. VII. 1879 (Указ № 1, Д.В., бр. 1, 1879) до 24. XI. 1879 (Указ № 335, ДВ, бр. 15, 1879).

– външните работи и изповеданията и управлява Министерството на финансите в правителство № 2 на Митрополит Климент от 24. XI. 1879 (Указ № 334, ДВ, бр. 15, 1879) до 22. III. 1880 (Доклад, ДВ, бр. 36, 1880).
– вътрешните работи в правителство № 6 (без председател на Министерския съвет) от 31. XII. 1881 (Указ № 1078, ДВ, бр. 1, 1882) до 23. VI. 1882.
– финансите в правителство № 7 на Леонид Соболев от 23. VI. 1882 (Указ № 466, ДВ, бр. 67, 1882) до 3. III. 1883 (Указ № 145, ДВ, бр. 25, 1883).
– управлява Министерството на обществените сгради, земеделието и търговията в правителство № 7 на Леонид Соболев от 14. I. 1883 (Указ № 25, ДВ, бр. 5, 1883) до 3. III. 1883 (Указ № 145, ДВ, бр. 25, 1883).
– финансите в правителство № 8 на Драган Цанков (втори кабинет) от 7. IX. 1883 (Указ № 719, ДВ бр. 96, 1883) до 31. XII. 1883 (Указ № 1158, ДВ, бр. 5, 1884).
– външните работи и изповеданията в правителство № 13 на Васил Радославов (първи кабинет) от 16. VIII. 1886 (Прокламация, ДВ, бр. 79, 1886) до 28. VI. 1887 (Указ № 2, ДВ, бр. 71, 1887).
– управлява Министерството на финансите в правителство № 13 на Васил Радославов (първи кабинет) от 16. VIII. 1886 (Прокламация, ДВ, бр. 79, 1886) до 26. VIII. 1886 (Указ № 14, ДВ, бр. 81, 1886).
– външните работи и изповеданията в правителство № 14 на Константин Стоилов (първи кабинет) от 29. VI. 1887 (Указ № 3, ДВ, бр. 71, 1887) до 20. VIII. 1887 (Указ № 4, ДВ, бр. 93, 1887).
– финансите в правителство № 15 на Стефан Стамболов от 20. VII. 1887 (Указ № 6, ДВ, бр. 93, 1887) до 12. XII. 1888 (Указ № 4, ДВ, бр. 258, 1888).
– финансите в правителство № 15 на Стефан Стамболов от 19. III. 1891 (Указ № 2, ДВ, бр. 76, 1891) до 18. XI. 1892 (Указ № 3, ДВ, бр. 258, 1892).
– външните работи и изповеданията в правителство № 16 на Константин Стоилов (втори кабинет) от 19. V. 1894 (Указ № 4, ДВ, бр. 105, 1894) до 9. XII. 1894 (Указ № 12, ДВ, бр. 267, 1894).
– управлява Министерството на обществените сгради, пътищата и съобщенията в правителство № 16 на Константин Стоилов (втори кабинет) от 19. V. 1894 (Указ № 4, ДВ, бр. 105, 1894) до 17. IX. 1894 (Указ № 9, ДВ, бр. 200, 1894).
– външните работи и изповеданията в правителство № 17 на Константин Стоилов (трети кабинет) от 9. XII. 1894 (Указ № 14, ДВ, бр. 267, 1894) до 10. II. 1896 (Указ № 2, ДВ, бр. 34, 1896).
– търговията и земеделието в правителство № 17 на Константин Стоилов (трети кабинет) от 10. II. 1896 (Указ № 2, ДВ бр. 34, 1896) до 31. VII. 1896 (Указ № 3, ДВ, бр. 168, 1896).
– търговията и земеделието в правителство № 18 на Димитър Греков от 18. I. 1899 (Указ № 3, ДВ, бр. 13, 1899) до 1. X. 1899 (Указ № 9, ДВ бр. 212, 1899).
– търговията и земеделието в правителство № 19 на Тодор Иванчов (първи кабинет) от 1. X. 1899 (Указ № 11, ДВ, бр. 212, 1899) до 8. IX. 1900 (Указ № 5, ДВ, бр. 196, 1900).

ЛИТЕРАТУРА:

Бобчев 1922: С. Бобчев. Летопис на БАН. С., 1922.
Иречек 1953: Из Архива на К. Иречек. Писма. БАН. С., 1953.
Мусаков 1944: И. Мусаков. Григор Начевич. С., 1944.
Попхристов 1937: Г. Попхристов. Свищов в миналото (86–1877 г.). Свищов, 1937.
Свищов 1934: Свищов в епохата на Възраждането. С., 1934.
Стамболски 1927: Хр. Стамболски. Автобиография, дневници и спомени (1852–1868 г.), Т. I, С., 1927.
Тодорова 1971: Цв. Тодорова. Дипломатическа история на външните заеми на България 1888–1912. С., 1971.

GRIGOR NACHOVICH – THE FIRST MINISTER OF THE FINANCES

Miglena MARINOVA

(Summary)

Among the first builders on new Bulgaria is Grigor Nachovich. Good Bulgarian politician, clever diplomat, his political career begins in 1879 and finish 1913. He works like a diplomatic agent in Bucharest, Vienna and Istanbul. A few times he is minister of the finances; minister of the foreign affairs; minister of the interior; minister of the trade and the agriculture. Indisputable and irreproachable professional.

ЗАСЛУГИТЕ НА МИХАИЛ ТЕНЕВ ПО "МОНЕТНИЯ ВЪПРОС" 1887 – 1902 г.

Пепа КОСКИНА

Михаил Тенев е роден на 15.01.1856 г. в град Казанлък. Баща му Теньо Хаджиколев се занима с различни занаяти и търговия. Майката Елисавета Михайлова Духнева е домакиня, която отглежда и възпитава шесте си деца – трима сина и три дъщери. М. Тенев завършва класното училище в Казанлък през 1869 г., а след това Пловдивската гимназия. Изключителното му желание за продължаване на образованието го изпраща в Швейцария. Малкото средства, с които той разполага, са осигурени от неговия баща и Ученолюбива дружинка "Искра". Учи финансово и банково дело във Физико-математическия факултет на университета в Женева. С началото на Руско-турската освободителна война той прекъсва обучението си и тръгва за България, за да се посвети на освобождаването на Отечеството. За участието и заслугите си във войната е награден с орден "Св. Станислав" III-та степен с мечове и със светло-бронзов медал с грамота и удостоверение.

В свободна България е назначен в митническа служба, където създава първия временен вносно-износен режим на стоките, преминаващи през страната. Работи и като началник-отдел "Счетоводство и бюджет" в новосъздаденото Министерство на финансите. Получил солидни знания в Швейцария и изучил опита на Франция в областта на държавните финанси, М. Тенев изготвя поредица от законопроекти и правилници, които са от голямо значение за Княжеството.

До края на 1884 г. Българска народна банка (БНБ) изпълнява скромната роля на ковчежник на държавата. От началото на 1885 г. със закон тя е преобразувана в банка на държавата и на всички други банки в страната. С указ на княза М. Тенев е назначен за главен администратор на БНБ, където прослужва от 1 август 1885 г. до 4 декември 1887 г., а до 1899 г. като неин управител (Сборник Казанлък, 230). Той разширява кръга от банкови операции, като най-важните са правото да издава ипотечни облигации, да печата банкноти и да събира срочни влогове на гражданите. През този труден за държавата период, когато липсват пари за текущи плащания и населението е свикнало да пази "парите си за черни дни" в чорапи и гърнета, благодарение на М. Тенев за кратко време влоговете на гражданите са увеличени шест пъти, а лихвата по тях е 7 %. След Освобождението сериозен проблем представлява разплащането, което се извършва с чужди монетни средства и най-вече със сребърната руска рубла. Големи са усилията на банковия управител да се промени това положение.

Един от въпросите, които особено интересува М. Тенев още като началник във финансовото министерство, е монетният. Още през 1880 г. той начертава план за въвеждането на златния еталон в Княжеството. Първата важна задача в това отношение е да се вземат мерки за изчистването на пазара в страната от чуждите сребърни монети и заместването им с български такива. Най-многобройни са руските рубли от различни емисии, някои от които доста изхабени. До 1879 г. курсът на сребърната рубла на Балканите е 4 лв., какъвто е установен от руските власти. През 1880 г. сърбите го намаляват на 3,30 лв., а румънците демонетизират всички чужди сребърни монети. Започва пренасяне на демонетизирани рубли от спекулантите. В България, където курсът е от 4 лв., има възмжност за голяма печалба. Едва през август 1881 г., когато страната се наводнява с рубли, министър Каравелов се съгласява да се приеме предложението да намали курса на 3,50 лв. През 1883 г. и Турция демонетизира всички чужди сребърни монети. Вследствие на това и от там рублите се отправят за Българското княжество. Тогава е взето решение да се отсекат 5-левови монети – сребърни за 15 млн. лв., за което да се употребят част от събраните в държавните ковчежничества сребърни рубли. В закон от 12 декември 1884 г. НС решава да се демонитизират окончателно румънските и сръбските сребърни монети. За да могат да се демонетизират напълно и руските сребърни рубли, които са в най-голямо количество, е необходимо да се насекат потребното количество български монети. Приетият от НС закон за отсичане на 15 млн. български 5-левови монети дава възможност на правителството да се справи с проблема. В противен случай не може да се пристъпи към

окончателно демонетизиране на руската рубла, защото такъв подход би довел до големи загуби за населението, което притежава и оперира с не малки количества от нея. Най-доброто за момента е намаляване на курса. Чл. 1 от Законопроекта (28 януари 1885 г.) предвижда курсът на рублата да стане 3,30 и 3,40 лв. според вида им (Сборник Казанлък, 232).

Сръбско-българската война забавя окончателното разрешаване на проблема. Това става едва на 27 юни 1886 г., когато с указ се разгласява, че след два месеца държавните учреждения няма да приемат рубли. Разпоредбата не се отнася до частни лица, които могат да приемат или да отказват рублата съобразно интересите си. М. Тенев настоява да се нанесе окончателен удар на това положение. Той приготвя доклад и указ до регентите с дата 13 март 1887 г., според които се отменя чл. 17 от Закона за монетите и се забранява обращението на рублите под строга отговорност за тези, които ги разпространяват. Изложението на Михаил Тенев за окончателното ликвидиране на тайното разпространяване на руски рубли и други чужди монети има голям ефект (ДВ бр. 82, 1889). Определянето на постоянния курс на златните монети със сведения от БНБ и задълженията на Източните железници да преобърнат всичките си такси в законната монетна единица изиграват голяма роля за налагане на българския лев. Приложените мерки довеждат до добър резултат. В обращение остават само родни монети, а изнесеното чуждо сребро зад граница докарва в страната злато.

През 1890 г. М. Тенев излага своя план по монетния въпрос пред назначената от финансовия министър комисия. Решено е да се изработи закон за въвеждане в страната на златния еталон, да се определи задължителният размер на сребърната монета до 50 лв., а на никелови и медни до 1 лв., да не се секат повече сребърни монети, а държавните каси и банки да обменят предоставеното им сребро със злато. Този проект не е реализиран. Министерството, въпреки решението на комисията, започва да сече нови сребърни монети и с това парализира всичко, направено до тогава. При това положение М. Тенев е принуден да приеме компромисния вариант – да се иска разрешение от банката за пускането в обращение на сребърни банкноти, вместо да се секат сребърни монети. След среща с директорите на всички банкови клонове и обсъждане съвместно с управителния съвет предложение за издаване на сребърни банкноти, се пристъпва към действие. Представеният законопроект е утвърден с указ от 15 декември 1891 г. По това изменение се предоставя право на банката да пусне в обращение и банкноти, платими в сребро. Решението е да се пуснат от 5 до 10 лв. от 15 февруари 1892 г. За съжаление почти веднага финансовият министър прилага правото си да спре сеченето на сребърни банкноти и пускането им в обращение. И още по-зле – отново започва сечене на сребърни монети. За 1891 и 1892 г. са пуснати в обращение монети за 13 млн. лв., а през декември 1893 г. е решено да бъдат отсечени още 12 млн. лв. От всичко това ажиото се покачва и стига до 8 %. М. Тенев продължава да прави всичко възможно,за да прекъсне това положение. "Единственото радикално средство да се прекратят периодичните загуби, които съкровището и населението са принудени да търпят от колебанието на ажиото, е да се въведе златният еталон в страната и да се изтеглят постепенно от обръщение 5-левовите сребърни монети" – твърди той (Тенев 1940, 325).

В началото на 1895 г. М. Тенев подновява исканията си за въвеждане на златния еталон пред новия финансов министър Иван Ев. Гешов, който е благосклонен към предложените промени. На 27 февруари 1897 г. законопроектът за златния еталон е внесен на сесия на Народното събрание и става Закон за монетите в Княжеството. За монетна единица е установен златният лев, за сребърните монети е определена платежна сила до 50 лв., а на медните и никеловите до 3 лв. и министърът на финансите е упълномощен да изтегли от обращение 5-левовите монети на стойност 20 млн. лв., които да превърне в злато. За покриване на загубите от тези операции той трябва да сключи нужния заем. С постановление от 23 май 1897 г. Министерският съвет решава да се вземат указаните мерки за приложението на закона. Банката разпорежда да се събират в клоновете й и в касите 5-левови монети. Финансовото министерство обявява търг за продажба на 15 млн. лв. сребърни 5-левови монети. Явява се само един купувач и търгът се проваля. Страната влиза в остра икономическа криза и изпълнението на закона се отлага за неопределено време.

В същото време по решение на Министерския съвет се разрешава на БНБ да пусне в обращение сребърни банкноти. Те имат за цел да заменят изтеглената златна монета. Сребър-

ните банкноти са изключително сигурни чрез своята обменяемост със сребърните монети, каквито банката държи в достатъчно количество. Те са по-леки и удобни за пренасяне в голямо количество и по всякакъв начин. Банкнотите от 100 и 20 лв. остават, а тези от 10 лв. и 5 лв. са заместени със сребърни от 50, 10 и 5 лв.

От 1899 г. М. Тенев заема поста министър на финансите. Той прави много за намаляване на кризата и за подобряване на финансовото състояние на страната. Личните му контакти и познанства осигуряват необходимите за момента финансови ресурси чрез сключване на външен заем от банка във Виена. За осигуряване на редовни приходи в държавната хазна М. Тенев издава наредба, според която в продължение на 16 месеца се удържат от заплатите на всички държавни служители между 30 и 40 %, като сумите се връщат след този период с 8 % лихва. По това време започва и реформата на данъчната администрация и финансовия инспекторат. След близо 2 годишна изключително ползотворна работа като финансов министър, след падането на кабинета М. Тенев става обект на разправии между отделните партии. Стига се до там, че е даден под съд. Естествено неговата невинност и големи заслуги допринасят за реабилитирането му. До края на живота си (6.10.1943 г.) той се занимавал с частен бизнес– индустрия и търговия.

Заслуги за подобряването на финансовото състояние на страната и стабилизиране на БНБ имат и следващите финансови министри д-р Данев, Паяков, Салабашев. Последвали Балканските и Първата световна войни. През това време въпросът за златния еталон е забравен. Той е възобновен едва през 1928 г. от кабинета на Андрей Ляпчев и финансовия министър Вл. Моллов. Финансовият комитет при Обществото на народите разрешава на българското правителство да издаде един голям заем от 4 1/2 млн. английски лири за стабилизиране на българските монети по отношение на златото. Със закон от 3 декември 1928 г. е въведен в страната златният еталон на базата – един грам чисто злато равен на 92 лв. Българската народна банка е задължена да обменя пуснатите в обращение банкноти със злато или златни девизи.

ЛИТЕРАТУРА:

Сборник Казанлък: Сборник Казанлък в миналото и днес.С., 1912.

Тенев 1940: М. Тенев. Живот и дейност. С.,1940.

LES MÉRITES DE MICHAÏL TENEV SUR "LA QUESTION MONÉTAIRE" (1887– 1902)

Pepa KOSKINA

(Résumé)

Michaïl Tenev contribue à la stabilisation financière de l'état comme administrateur et chef de la Banque populaire bulgare depuis 1887 jusqu'à 1899 et comme ministre des finances dans la période de 1899–1902 pendant le gouvernement des cabinets de Stefan Stambolov, Constantin Stoilov et Vassil Radoslavov.

БАНКЕРЪТ И ОБЩЕСТВЕНИЯТ ДЕЯТЕЛ ЦОНЬО СТОЯНОВ ГЕРГАНОВ (1883 – 1974 г.)– "*ТВЪРДОСТ, БОДРОСТ, ВЯРНОСТ, ПОСТОЯНСТВО*" В ИМЕТО НА ВЕЛИКО ТЪРНОВО

(по документи на Държавен архив – В. Търново)

Тихомир ТОНКОВ

"Доброто възпитание е най-добрата икономия; невежеството – най-скъпо костваа на страната."
Адам Смит

Знакова фигура на Великотърновския обществено-икономически хоризонт, повече от двайсет години директор и председател едновременно на две от най-популярните и обичани институции в града, за Цоньо Герганов е писано оскъдно. Засягани в периодичния печат, обаче, са само отделни негови инициативи в дружество "Трапезица". Настоящето съобщение има за цел да запознае с възлови моменти от живота му и неговия принос за благоприятния икономически "климат" в нашия град.

Син на един от следовниците на майстор Колю Фичето, самоукият майстор-строител Стоян Герганов, съдбата на Цоньо Герганов не е по-различна от тази на всяко бедно селско дете в края на XIX в. Цоньо е най-голямото от петте деца, роден на 22 август 1883 г. в с. Керека. Държавният архив – В. Търново съхранява неговия личен фонд – изключително богат, с над 120 архивни единици (ДА – В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, 2). В него са и единствените по рода си спомени за баща му – майстор Стоян, изобилстващи от снимки на негови строежи, някои от които като: Стамболовия мост, бирената фабрика, мавзолея-костница в Дряновския манастир, Митрополитския дом и повечето от 70-те къщи в Търново са видни и днес (ДА – В. Т-во, ф. 1161, оп. 1, а. е. 10, 11; оп. 2, а. е. 1, 13). Плановете на бащата да прати сина си в Мюнхен, за да завърши средно образование и след това архитектура, се провалят – роднини съсипват бизнеса му, затова вместо на влака за Мюнхен, младият Герганов се озовава през 1899 г. в една каруца на път за Държавната търговска гимназия "Димитър х. Василев в Свищов". Преди това, през 1893 г., той завършва първоначално образование в родното си село и третокласно в мъжката гимназия "Св. Кирил" в Търново. Там, по липса на предварителна подготовка и нормални условия за живот (живее в набързо строено жилище, ползвано от баща му и за склад на дървен материал) "*... аз стоях в първи клас три години, а трети завърших през 1898 – 1899 г. със слаба бележка по аритметика, по който предмет въобще бях слаб, макар че в живота ми се наложи по-късно дълги години да работя цифри*"– пише той в своите автобиографични спомени (ДА – В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 10, л. 23 – 28). Много мили преживявания пази Герганов от престоя си в търговската гимназия. Писани тогава, когато е на 76 години със свежо чувство за хумор и невероятна памет за подробностите относно реда и дисциплината в училището, класните стаи и преподавателите (ДА– В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 1, л. 124 – 136).

Цоньо Ст. Герганов, 1941 г.

Интересно е да се наблюдава как се развива у него стопанската инициатива в свищовската гимназия. И преди това, като ученик в Търново, едва навършил 10 г., той бива ангажиран през ваканциите в строежите, осъществявани в бащината му фирма или като превозвач на дървен материал срещу минимална надница от 60 – 70 ст. на ден (ДА – В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 1, л. 28; оп. 2, а. е. 2). Настъпилата обща стопанска криза в страната след 1900 г. води

и до естествено увеличение на цените на хранителните продукти. Тежко става за учениците от други градове, които се хранят в градските гостилници, защото повишаването на цените не води до по-добра храна, а точно обратното. Затова Ц. Герганов с още няколко ученици, след бойкота на няколко заведения, решават да си основат ученическа кооперативна гостилница (сам той й дава името "Солидарност"), на която ще плащат по-малко и ще имат по-качествена храна. За начало в кооперацията се записват 45 души. Изработват си устав и правилник за вътрешния ред, наемат маси, столове и прибори, намират си и готвач и на 14 септември 1902 г. отварят официално врати. Ц. Герганов става председател на контролната комисия (ДА – В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 1, л. 129–133).

Ето още малко по дейността на кооперацията. Членовете на управителната и контролна комисия имат право по всяко време да правят ревизия, нередните прояви на членовете се наказват с изключване на провинилите се и на тяхно място се приемат нови. В гостилницата се настаняват един или двама бедни ученици, които не плащат такса за храната. Кооперацията води редовно протоколна книга и подробно счетоводство. Често се дават пиеси, сказки и забави, чистите приходи от които отиват за издръжката на бедни ученици. За деня на културата – 11 май 1903 г. по инициатива на кооперация "Солидарност" се провежда всеобща ученическа манифестация с факли, струнен оркестър и хор. Стига се до там, че от организацията и уредбата й черпят опит дори студентите от Софийския университет. Оттогава датира и приятелството на Цоньо Герганов с Николай Лилиев и бъдещия земеделски министър Райко Даскалов.

За това какво огромно влияние в живота на Ц. Герганов оказват търговската гимназия и споменатата гостилница разбираме отново от спомените му. Там той отбелязва следното: "*Горд съм, че завърших някога това учебно заведение. То и кооперативната гостилница ме научиха да имам достойно, честно и доблестно отношение към хората и събитията. Този принцип поддържах по време на 15 годишната си служба в Българска народна банка (БНБ) и 25-годишното директорстване в Търновската популярна банка. През този период заемах важни и отговорни постове в 11 обществени организации…в тях аз упорито прилагах основните начала за ред и организация добити в търговската гимназия…, организирах курсове за занаятчии и търговци и др. Дори в края на две учебни години бях назначаван за министерски пратеник при провеждане на матуритетни изпити в Търновската търговска гимназия.*"

За да натрупа опит, от 20 август 1904 г. Ц. Герганов постъпва като безплатен практикант в клона на Българска земеделска банка (БЗБ)– Търново, където остава до 4 ноември с. г. Тъй като фирмата на баща му, заради дългове и по решение на кредиторите, продължава да съществува, но работи за сметка на фирмата на "Ил. Петров & Ст. Георгиев", Ц. Герганов по тяхно настояване и с надежда, че ще може да ги убеди да върнат семейната къща, взета от тях поради ипотечен заем, напуска банката и постъпва при тях на работа. Интересен поврат настъпва в живота му след одобряването му от наборната комисия за войник в школата за запасни офицери. На по-малкия му брат Рашко също му предстои тригодишна служба като артилерист, но той бързо схваща, че е сгрешил, като не е продължил образованието си. Снабдява се с документи и през август 1905 г. отпътува за САЩ. На самоиздръжка завършва гимназия, а по-късно и архитектура в Мичиганския университет. Достига до звание "доктор по Архитектура" и почетен гражданин на гр. Ипсиланти, след проектирането на десетки сгради и учебни заведения.

На 15 септември 1905 г. Ц. Герганов е вече в школата за запасни офицери в Княжево (ДА – В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 1, л. 66–69). После е разпределен на служба в 18-ти пехотен Етърски полк в Търново. От там, по жребий, на 31 октомври 1906 г. е уволнен. Останал без баща (майстор Ст. Герганов умира без време през лятото на 1906 г. само на 41 год.), с майка и две сестри, разчитащи на помощта му, виждаме Ц. Герганов отново на работа във фирмата на "Ил. Петров & Ст. Георгиев", с твърдото убеждение, че на фамилията ще бъде върната семейната къща. От 6 ноември 1906 г. до 16 март 1907 г. е счетоводител при мелничарската фирма "Момчев, Петров, Попов и сие" със 100 лева заплата, а до 25 юни с. г. е отговорник в склада за дървен материал със същата заплата. Случайното запознанство със служител на Търновския клон на БНБ и неговото застъпничество пред централното управление на банката в София, помага на Ц. Герганов да си намери работа като книговодител III клас, IV разряд със 150 лева заплата последователно в Русенския и Търновския клонове на банката. На 26 август

1911 г. със заповед № 1006, Герганов е преместен окончателно в Търново като книговодител III кл. I разряд с 200 лева заплата. Работата му е да изравнява сметки на клона с клоновете и агентурите на клоновете на БЗБ и БНБ (ДА – В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 1, л. 73–76).

Така го заварва общата мобилизация на 17 септември 1912 г. Зачислен като взводен командир в I-ва рота на 46-ти пехотен полк от Търново, Ц. Герганов много трогателно описва изпращането си на фронта: "... *Преди заминаването на нашия полк, бяхме строени на Марино поле с останалите два полка от гарнизона за отслужване на молебен, при който тогавашния митрополит Антим ни пожела благополучно да избиваме противника, макар че от църковния амвон проповядваше десетата заповед "Не убивай". До пристигането ни в Елена, сълзи течаха почти непрекъснато от очите ми. Тръгвах на война с много малко пари, не знаех ще се завърна ли оттам и оставих на майка си и сестра си много малко пари...*" Герганов детайлно описва движението на полка, селищата през които минава до Чаталджа, сраженията с неприятеля, битката с холерата, от която той също се разболява и т. н.

Следва нова предислокация на полка след обявяването на Междусъюзническата война на 16 юни 1913 г. до 7 август с. г., когато е демобилизиран и на следния ден е отново на служба в БНБ, за да бъде повишен от 1 октомври 1913 г. в помощник – счетоводител с 300 лева заплата.

Идва и участието му в голямата касапница, наречена Първа световна война, описана със същата детайлност и драматичност, особено при превземането на Кичевския манастир "Св. Богородица", влизането в Струга, Охрид и Битоля (в-к "Великотърновски окръжен вестник", бр. 25, 27 окт. 1927 г., в-к "Велико Търново", бр. 5, 30 юни 1941 г., ДА – В. Т-во, ф. № 1161, а. е. 40). Още докато трае войната Ц. Герганов встъпва в брак със Славка Белчева на 10 март, но 7 месеца по-късно, едва навършила 30, тя умира. Четири години след това, на 18 юни 1922 г., той се жени повторно за 26 годишната Стефанка Дамянова, от който брак са синовете му Стоян и Здравко (ДА – В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 40, л. 77–93).

Стажът му като счетоводител (тогава ги наричат "писари") в БНБ продължава до 31 май 1922 г. Сам той нерядко напомня, че напуска удобната длъжност там, за да служи на кооперативното дело, а и от 1919 г. е избран за председател на контролния съвет на Популярна банка – В. Търново. Неговото име е сред учредителите на потребителна кооперация "Напред", през 1919 г., като той 5 години е председател на контролната комисия. Членува близо 18 години в създадения през май 1921 г. за производство на електричество Воден синдикат "Янтра". Това е първото по рода си предприятие в България, а Герганов се издига там до подпредседател на УС на Синдиката. През 1927 г. е един от главните виновници за разтурянето на съществуващото дотогава АД "Царевец" – посредник между гражданите и Синдиката при ползването на ел. енергията. Във фонда намират място и твърде любопитните му бележки за прохождането на електричеството в Търново, за строежа на инсталациите при Леденик и "Синия вир". От тях става ясно, че към 1931 г., т. е. десет години след началото, Синдикатът има три машини с мощност 1011 к. с., които снабдяват с електричество освен цяло В. Търново още и Г. Оряховица, Килифарево, Лясковец и Дебелец. Ц. Герганов с присъщата си вещина и точност на счетоводител ни оставя извадки от всички важни решения, взети на заседания на УС, по дейността на Синдиката, за периода 16 май 1921 г. – 19 март 1939 г. Тук се намира и една интересна карта на електрификацията на окръга с интересни статистически данни за населението по селища за 1926 г. и 1960 г. (ДА– В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 1, л. 95; а. е. 16, л. 1– 39; а. е. 17).

Все по същото време Ц. Герганов успява да участва в основаването на захарна фабрика в с. Долна Митрополия и в настоятелството и в контролната комисия на читалище "Надежда". От 1922 г. до 1949 г. е председател на контролната комисия на дружество "Здравец" за издръжката на летни детски колонии, а от 1920 до 1942 г. е член на Ефорията "Ангел Попов" за построяването на строителен техникум в града (ДА – В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 1, л. 96).

Идеята за основаването на Великотърновската популярна банка датира още от 1915 г. Но неизвестността и разрухата след Първата световна война изиграват ролята на катализатор за осъществяване на тази идея. С кооперативен идеализъм Иван Вителов и още няколко негови съмишленици разнасят списъци из града и събират дялов капитал. Официално търновският клон, макар и не от първите в страната, отваря врати на 12 януари 1919 г., като до края на го-

дината членовете са 363 с 275 хил. лв. дялов капитал. И когато през май 1922 г. тогавашният й директор Т. Амиорков напуска, за да дойде Ц. Герганов, банката вече се е превърнала в обединително звено за занаятчии и дребни стопани. Кредитната й дейност се засилва. Сам Герганов не без гордост споменава следното: "*...за захар, за ориз и др. продукти всеки тичаше в Популярната банка, в нея имаше доверие и властта и народа*". За близо 26 годишния период, за който той е нейн директор (1 юни 1922– 31 март 1948 г.) в ДА – Велико Търново са запазени много сведения. Освен двата Устава от 1919 г., станали образец за кредитирането на членовете на Популярната банка – занаятчии, земеделци и дребни търговци с цел предпазване от лихварите, в личния фонд на Ц. Герганов отново силно впечатление правят доста подробните извадки от протоколите на УС на банката (ДА– В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 12, л. 16 – 38; оп. 2, а. е. 7), водени с присъщата вещина в периодите 30 ноември 1923 – 15 юли 1925 г., 30 март 1936 г. – 22 септември 1937 г. и от 14 ноември 1947 г. – 22 февруари 1951 г. Тук намираме интересни факти за отчетите през отделните години, покупките на стоки от банката, кредитите, отпускани на отделни лица и тези при клона на БЗКБ и въобще за икономическата политика на банката. Така например към края на 1924 г. членовете й се увеличават на 927, капиталите на фондовете към 1 600 000, влоговете към 4 500 000, а раздадените заеми достигат 6 200 000 лева. Дори директорът е натоварен с покупката и доставката на ориз и дърва. Настъпилата, обаче, остра стопанска криза през с. г. води до това, че директорът е принуден да намали кредитите по сметки с 30 %, а заемите, отпускани от банката, до 10000 лева. Пак по негово настояване, банката кредитира основания от общината комитет за прехраната на града. Още една мярка е увеличената на 8 % лихва по влоговете на дружество "Трапезица", читалище "Надежда" и спортния клуб "Етър". Отпуснати са 3 000 лева на мъжката гимназия "Св. Кирил" и дружество "Здравец". През 1926 г. Популярната банка се мести в откупената сграда на Д. Багрилов в центъра на града. За отстраняване на щетите от земетресението в Чирпан през 1928 г., Популярна банка отпуска помощ от 10 000 лева. За твърде демократичната политика, която тя води, говори фактът, че през фаталната 1929 г., когато много финансови институции и фирми фалират, а доверието в други е сринато, Популярна банка – В. Търново застава на своя пост. Тогава тя спасява много нуждаещи се и мнозина дължат своето съществуване именно на нея. Когато на много места закриват кредити, тя ги разширява. През тези тежки времена нейните влогове се увеличават. Народът й вярва, счита я за своя и е убеден, че един ден само тя ще му помогне. От отчета за 1936 г. се вижда, че банката върви напред. Членовете й са 1379, фондовете и капиталите й са 7 000 000, вложителите й са 2330, а влоговете й са повече от 32 000 000. Ако приемем, че тогава населението на Търново е около 14 000 души, то на жител се падат кръгло по 2 300 спестявания, вложени в банката и по 1 500 лева кредит. За финансовата й тежест говори фактът, че през цялата 1937 г. служителите й вземат по две заплати месечно. Пак през с. г. тази кредитна институция дава на общината заем от 3 000 000 лева за смяна на водопреносната мрежа в старата столица и за довършването на търговската гимназия. Доверието в нея се затвърждава с отпуснатите през 1940 г. 5 000 000 лева за прокарването на далекопровод между Габрово и "Сини вир" и 2 000 000 лева за завършването на градските хали. Цитирам тези факти от протоколите й само за да напомня, че банката в този период, под мъдрото ръководство на нейния директор е наистина пазител на народните спестявания и крепител на местния стопански и финансов живот (в-к "Янтра", бр. 87, 14 февр. 1937 г., бр. 13, 30 юни 1938 г.). Добра представа за духа на времето дават и бележките, водени лично от Ц. Герганов за заплатата, която получава през периода 1924 – 1941 г. От 4 500 лева през 1924 г., тя достига до 8 800 през 1931 г., намалени по негово искане, заради световната финансова криза през 1932 г. на 8 000, а през 1934 г. на 7 600. На това ниво се задържа до 1939 г., като от тях той отделя 10 % за фонд "Кооперативен ратник" (ДА – В. Т-во, ф. № 1161, оп. 2, а. е. 4, л. 1 – 8; а. е. 5).

Между многото си ангажименти Ц. Герганов е избран и за секретар на Контролния съвет на Съюза на популярните банки, който пост заема до декември 1947 г., свидетелство за което е запазеното му удостоверение за членство (ДА– В. Т-во, ф. № 1161, оп. 2, а. е. 6).

Друго едно назначение потвърждава значимостта му за обществения живот в града– избирането му за председател на дружество "Трапезица" (ДА – В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 1, л. 96; а. е. 14, л. 40). Това е наистина

повратна точка както в живота на Ц. Герганов, така и в живота на туристическото дружество. Негов председател той е от 3 януари 1924 г. до 4 юли 1945 г. и от 16 март 1946 до 7 декември 1947 г., т. е. двайсет години заема този висок пост. Герганов е член на това дружество още от 11 юли 1908 г., а в продължение на 6 месеца той е негов касиер (април – септември 1909 г.). Дейността му и тук е толкова активна и последователна, че без съмнение може да бъде предмет на самостоятелно изследване. Но нека да дадем думата на самия Герганов: "*Длъжа да подчертая, че за мене тази длъжност ми е много свидна. Тогава довършихме нашата хижа дом "Трапезица" – първата туристическа сграда в страната. През този период бяхме организирали спални с 112 легла* (на друго място той дава и подробни сведения по години от 1923 до 1946 г. за броя на членовете, като например през 1927 г. те са 498, от които 379 мъже и 119 жени) (ДА– В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 18, л. 1). И понататък продължава: "*На 5 февруари 1928 г. аз бях провъзгласен за почетен член на съюза на клонът "Трапезица", а на 16 май 1943 г., представители на централното настоятелство на БТС, ме провъзгласиха за почетен член на съюза на БТС, … през този период ми се даде орден за "Граждански заслуги" и друг орден "Св. Александър", а през 1965 г. при отпразнуването на 70 години туризъм в Родината ми се даде като награда медал с ликът на А. Константинов*" (ДА – В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 1, л. 95 – 96).

Венец на дейността му в дружество "Трапезица" са точните и подробни исторически сведения за туризма в Търново за периода 1902 – 1947 г. Доказателство са протоколите на дружеството и решенията от общите събрания, многото изнесени сказки и беседи, показващи ролята и значението на туризма, дописки в периодичния печат. Длъжни сме да добавим и популяризаторската му работа във връзка с кооперативното дело. Над четиридесет статии, реферати, сказки и бележки, поместени в местни вестници, разкриват едно пламенно перо в защита на кооперациите, кооперативното дело и дейността на Популярната банка – В. Търново (в-к "Великотърновски окръжен вестник", бр. 11, 11 юни 1932 г., в-к "Велико Търново", бр. 8 – 9, 23 май 1938 г., бр. 21, 16 окт. 1939 г.).

Ето още няколко щрихи към дейността на този наистина педантичен банков функционер. През 1931 г. в страната е създадена "Секция на заклетите експерт-счетоводители" и там Ц. Герганов оставя своя принос, заемайки най-отговорния пост, секретар на организацията, в продължение на 18 години, до 31 март 1948 г. Безспорен е приносът му за успешната работа на търновското марколюбителско дружество "Пощенска марка", на което е председател в периода 18 октомври 1941 г. – 31 декември 1948 г. От май 1942 г. до юни 1946 г. Ц. Герганов е председател на контролната комисия на читалище "Искра", а и един от най-дейните участници в изграждането и обзавеждането на сегашната сграда, която доскоро имаше салон за кино и такъв за събрания (ДА – В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 1, л. 96).

Идват обаче трудните години, особено след 1944 г., за ръководената от него Популярна банка. Както знаем, излезлият на 27 декември 1947 г. Закон за национализацията на банките, допълнен от Окръжното на БНБ от 2 февруари 1948 г., забраняват на всички други банки извършването на банкови операции. А с писмо от 9 февруари с. г. на централното управление на БНБ, изборът на Ц. Герганов за директор не е потвърден и това предизвиква неговата оставка на 31 март 1948 г., след близо 26 годишна служба. Популярната банка е превърната в клон на БНБ на 22 февруари 1951 г. и от влоговете ѝ се образува Държавната спестовна каса (ДА – В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 1, л. 38).

Останалите години от своя живот Ц. Герганов посвещава на писане на автобиографични спомени, краеведчески и генеалогични изследвания за родното си село и родовете в него и писма да брат си Рашко и синовете си, които също отиват да живеят в Америка. С педантичност води и семейното счетоводство. Запазени са любопитни сведения за приходите и разходите му от пенсии, наеми за облекла и др. доходи, както и взаимното завещание на движимо и недвижимо имущество със съпругата му (ДА– В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 1; оп. 2, а. е. 9–11, а. е. 14, л. 1–3, а. е. 17, 18, 24, 25). През 1959 г. Герганов присъства на 75-годишния юбилей на Държавната търговска гимназия "Димитър х. Василев". Завършвайки своите спомени по този повод, той отбелязва с надежда: "Съжалявам,че не ще мога да присъствам на стогодишния ѝ юбилей, понеже през 1907 г., когато бях чиновник в Русенския клон на БНБ, по улицата се движеше един италианец с латерна, в която имаше кутия с късметчета, които вадеше с човката си един папагал. На изтегленото за мен билетче пише-

ше, че ако преживея 41 г., ще живея 93 г., а на мен ми остават още 16 г. (ДА – В. Т-во, ф. № 1161, оп. 1, а. е. 1, л. 135 – 136). Умира на 91 г. през 1974 г., след живот посветен на преуспяването на многобройни финансови и културни институции във Велико Търново и с "*достойно, доблестно и честно отношение към хората и събитията*" – по думите му.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ДА – В. Т-во – Държавен архив – Велико Търново

THE BANKER AND THE PUBLIC FIGURE TZONJO STOIANOV GERGANOV (1883–1974) – *"STRENGTH, EXHILARATION, LOYALTY, CONSTANCY"* IN THE NAME OF VELIKO TYRNOVO

Tihomir TONKOV

(Summary)

Remarkable figure of V. Tarnovo public - economical horizon, for more twenty years manager and chairman simultaneous on two of the most popular institutions in the town, about Tzonjo Gerganov was written more poverty.

The present review has aim to introduce with important moments of his live and his contribution about favorable economical "climate" in our town.

МЕЦЕНАТЪТ МИХАИЛ КИФАЛОВ

Тянка МИНЧЕВА

Името на Михаил Кифалов е малко известно, въпреки че той е един от първите радетели за културно-просветно развитие на българския народ през епохата на Възраждането и личност с безспорен принос в румънската културна история през този период. Причина за това са оскъдните данни за живота му. За съжаление самият той не оставя почти никакви сведения за себе си, освен че е родом от гр. Тетевен, но това е нещо съвсем обикновено за големите личности. До 1929 г. не се знаеше точната година на раждането и смъртта му. Благодарение на проф. Иван Унджиев, който при работа в Народната библиотека попада на некролога му, отпечатан във в. "Народност" през 1868 г., този въпрос завинаги се изясни (Унджиев 1929, 522–524). От него узнаваме, че е починал в края на 1867 г., на 84 години, което ще рече, че е роден в 1783 г. Къде обаче е приключил житейския му път, не се опоменава. Логично е да предположим, че е град Букурещ, където той трайно се установява през 30-те години на XIX в. и няма сведения да е работил на друго място.

Михаил Кифалов

Бащата на Михаил Кифалов – Райчо Кифалов, е представител на будното търговско съсловие на зараждащата се българска буржоазия. За майка му се знае само, че е българка от Румъния (Йорданов 1911, 70). Както всички тетевенски деца и Михаил получава първоначалното си образование в килиите на местния манастир "Свети Илия". Кърджалийските набези през първата четвърт на XIX в. го принуждават, заедно със свои съграждани, да се изсели в Румъния. Тук, със скромните средства на баща си и с материалната подкрепа на българските търговци от Букурещ и Крайова, продължава образованието си. Особено голяма подкрепа в тези години му оказва колежкият съветник и кавалер Евстатий Семенович Котов – главен драгоман на Руското генерално консулство във Влашко и Молдова. С негово съдействие заминава да учи в Русия, вероятно в Одеса. След като завършва висшето си образование приема руско поданство и веднага го назначават за секретар на Одеска губерния – един изключително висок пост в системата на руската администрация (Йорданов 1911, 70). През 1826 г. постъпва на работа като преводач и губернски секретар във Върховния съвет на Кишинев. Три години по-късно (1829 г.) пристига в Букурещ в състава на руската администрация, водена от генерал Киселов. Тя, според Одринския мирен договор между Русия и Турция, поема временното управление на двете румънски княжества Влашко и Молдова за периода 1830 – 1834 г. (Димитров, Манчев 1971, 286). В Букурещ Кифалов работи като преводач и чиновник в Административния съвет, Народното събрание и в Министерството на финансите. Поддържа тесни връзки с ген. Киселов и успява да осъществи редица полезни идеи в подкрепа на българската национална кауза. Така например с негова помощ се образува общонародна каса, която си поставя за цел да кредитира важни народни акции и да подпомага емигрираните българи в румънските земи, особено след Руско-турската война от 1828 – 1829 г. (Библиотека "Д-р Ив. Селемински" 1930; Йорданов 1911, 70).

Когато през 1834 г. Руската мисия се оттегля, Михаил Кифалов не се връща с нея в

Русия, а остава в Букурещ и се отдава на народополезна, обществена и книжовна дейност. Особено голямо внимание отделя на просвещението. За това свидетелстват инициативите му за създаване на българско книгоиздателство и печатница, на книжарница и библиотека ("книгопастреница"), за издаване на български вестници, за откриване на училища и болница в България (Литературна история 1985, 68). Високото му образование, натрупаният опит в сферата на руската администрация, както и организаторският му талант, го налагат като важна фигура в живота на българската емиграция във Влашко.

Името на този родолюбив българин, обаче, най-трайно се вгражда в културно-просветното битие на старопрестолния Търновград. На 5.I.1855 г. той завещава, чрез Руското императорско консулство в Букурещ, почти цялото си движимо и недвижимо имущество за построяване на болница и върховно училище в Търново. Една част от завещания капитал определя и за училището в родния си град Тетевен. Завещанието му се придружава от "Душезаповед" (смирено писмо). В нея той, като добър християнин, изповядва разбирането си относно безсмъртието на човешката душа и за отговорността, която всеки носи за делата си. "*Долуподписанньийатъ* – заявява Михаил Кифалов, *заради че вярвамъ спорядъ нашата християнска Вяра, че человеческата душа е безсмертна, и Спаситель-атъ нашъ Иисусъ Христосъ во второто свое присуствие ще да ище отговоръ отъ всякого, какво е правилъ въ животъатъ си, и за добрите ще го помилува, а за лошите ще го мъчи, и какъ смятамъ, че най-големи человечески благодеяния са: Церкова, Болница и училище, за това горяше душа-та ми, че не имамъ доста имотъ да помогна и азъ на такива Богоприятни Заведения…Тука смятамъ, че ни повелява да дадем на благодеяние колко-то ся пада Богу отъ неговиатъ имотъ, кой-то ни помогна, че го добихме…*" (Велев 1907, 269).

За родолюбеца Михаил Кифалов най-важните институции в една държава са църквата, болницата и училището. Това се потвърждава и от всеотдайността, която проявява за утвърждаването им. "*Тойзи мисалъ, почтенни мой соотечественници* – признава той, *мя подкани да отрядимъ со здравъ умъ малкий-атъ си имотъ, кой-то ся намерва во Влахия въ градъ Букурещъ, и ся брои въ две продавници (дюгене), въ две къщи, пари и проч., и да Ви ся моля горящо, да го вардите подиръ смерть-та ми во в.и целокупенъ подъ человеколюбива та защита на местнийатъ Повелитель, кой-то ся отрядва отъ время до время, на Преосвещенний-атъ Унгро-Влахийский митрополитъ и на Царский-атъ Русский во Влахия и Молдова Голямъ Консулъ, кои-то ги молимъ коленопреклонно, да благоизволятъ, за душевно то свое спасение, да защищаватъ тази общополезна работа!*" (Велев 1907, 269).

Воден от тези чувства М. Кифалов пише завещанието си и образува фонд за вечни времена при Руското генерално консулство. Препоръчва годишните приходи от него, които възлизат на 10 000 гроша, да се използуват разумно. Според него първото нещо, което трябва да се направи, е да се отдели сума, с която да се обезпечи заплатата на човек, който да се грижи за управлението на имота, който е завещал – за поддръжката и отдаването му под наем. Останалите средства от приходите да се използват за построяване на болница и главно училище в Търново и за училището в родния му град Тетевен. При добро стопанисване и управление на постъпленията в бъдеще биха могли да се заделят средства за закупуване на нови здания и да се изпращат деца да учат в чужбина (Велев 1907, 269). За управление на фонда приживе учредява ефория, в която влизат д-р Г. Атанасович, Дим. х. Василев и Стефан х. Пантелеев. Руското генерално консулство, на което поверява фонда, се задължава да дава ежегоден отчет за състоянието му пред Българската добродетелна дружина в Букурещ (Стойчев 1927, 77).

Съзнавайки, че дарените средства и имоти няма да са достатъчни за реализиране на мащабния му замисъл, М. Кифалов полага големи усилия за обогатяване на учредения от него фонд. В тази връзка той изпраща писма до Турция, Австрия, Русия, Влахия, Молдова, Гърция, Сърбия и на други места. В тях призовава за съпричастност всеки, без значение на произхода и вярата му, ако има възможност да подкрепи финансово фонда (Велев 1907, 268). С цел да привлече спомоществуватели отпечатва завещанието си на страниците на Цариградски вестник. Благодарение на големия си авторитет успява да спечели за благородната си кауза и някои богати българи в Букурещ, като габровеца Силвестър Пенов и врачанина Козма Тричков. Крупни парични помощи успява да издейства и от румънското правителство. В периода

1860 – 1865 г. румънското Министерство на образованието отпуска за болницата и училището в Търново годишна помощ в размер на 10 000 леи, а през 1866 г. Букурещката община отпуска еднократна помощ в размер на 2972 гроша (Бояджиев 1978, 11).

От завещания от Михаил Кифалов капитал 7 дяла трябвало да се отделят за търновската болница, 2 за главното училище в същия град и 1 за училището в Тетевен (Стойчев1924, 77). Прави впечатление, че най-голям дял е определен за болницата, която според волята му на дарител, трябвало да носи името на светите безсребреници Козма и Дамян. Напътствията, които дава относно построяването и уредбата ѝ, впечатляват със своята актуалност и днес (Велев 1907, 274–277). Тя, трябвало да се построи до реката и в нея щели да се приемат за лечение всички болни, независимо от произхода и вярата им. Предвижда се на първо време да започне да функционира с 10 одъра (легла)– 5 за мъже и 5 за жени, поставени в отделни стаи, а след нарастване на приходите на фонда броят им да се увеличи. За поддържане на добър ред в болницата препоръчва да се избират двама уважавани от градската общност граждани ("нагледатели"), които да я обхождат два пъти през седмицата, но без да им се заплаща. Отделно на щат да се назначи управител, който всяка година ще дава отчет (рапорт) за броя на лекуваните. До назначаването на постоянен лекар на болницата да се ползват услугите на градския, срещу заплащане. Ако докторът прецени, че състоянието на болния се влошава длъжен е да извести Управителя на болницата, а той от своя страна да извика духовника от параклиса на болницата, за да го изповяда и причисти. Умрелият трябва да се погребе след 36 часа. Болен под 10 години да не се приема в болницата. Роднини и приятели могат да посещават болните 2 пъти през седмицата. За обгрижването им да се назначат двама служители (разбирай санитари – б. а.) за мъжете и двама за жените и 2 перачки, които да перат и изкърпват дрехите. Ако болните забележат нередност, могат да се оплачат на надзорниците или на доктора на болницата. До построяването на болничната сграда да се наеме една къща в града. Образите на светиите Козма и Дамян да се поставят от двете страни на входа ѝ. В болницата да се изгради и параклис...

Впечатлен от меценатската дейност на Михаил Кифалов румънският художник Георге Татуреску му прави портрет. Той трябвало да се окачи в търновската болница, построена с негови средства (Енциклопедия на българската възрожденска литература 1997, 282–283). За съжаление идеята на родолюбивия българин не се осъществява. Вижданията му обаче, относно изграждането и организирането ѝ не са загубили своята актуалност и днес. Непреходността им дава основание той да бъде определен не само за пръв идеен, но и за фактически съзидател на болничното дело у нас. За съжаление тази му дейност все още не е получила заслужено признание.

Идеята на Михаил Кифалов за изграждане на върховно училище в старопрестолния Търновград не е случайна. През Възраждането градът се обособява като важен административен, стопански и културен център за българските земи, а името му продължава да живее в съзнанието на поробения народ като българска столица, като духовен и политически център на унищожената от османските завоеватели българска държава. Затова много възрожденски дейци обръщат поглед към старата столица и гледат на нея като естествен център на започналата борба за културно-просветна самостоятелност, независима църква и политическа свобода. Според Кифалов главното училище в Търново трябвало да се превърне в център за подготовка на учителски кадри за всички български земи. В писмо до Търновската градска община той изтъква мотивите си за дарението. Посочва, че Търново е стар и многолюден град, в центъра на България, с разумни и учени хора, способни да осъществят замисъла му. От изложеното се разбира, че водещ аргумент в избора му е историческото минало на града и убеждението му, че в етапа на социално-икономическите преобразования просветата е изключително важен фактор за решаване на националния проблем. Затова мястото на едно главно училище, според него, трябва да е в столицата, където е редно да се съсредоточат и останалите централни институции (Плетньов 1981, 47).

До 1886 г. Руската императорска мисия редовно се отчита пред Добродетелната дружина в Букурещ за състоянието на фонда, но след прекъсването на дипломатическите отношения между България и Русия спира да изпраща каквито и да е отчети. До 1896 г., чрез кантората на Евлоги Георгиев тя ежегодно изпраща по 666 лева и 66 стотинки на тетевенските училища и 1333 лева и 34 стотинки на търновските.

Тази сума съставлява три десети от лихвите на Кифаловия фонд. Полагащата се част обаче от фонда за болницата "Свети Козма и Дамян" тя не превежда нито веднъж. Добродетелната дружина прави опити да уреди въпроса с фонда, но без резултат. Оказва се, че бившият руски пълномощен министър в Букурещ Хитрово е изразходвал целия му капитал за построяване на помещения за Руската императорска мисия в същия град.

От сведенията, изнесени от Сава Василев през 1907 г. в "Златна книга на дарителите за народна просвета", узнаваме, че капиталът на фонда Михаил Кифалов на 23 юли 1888 г. е възлизал на 187 726, 77 лева. Именно тази сума Хитрово е използвал за изграждане на постройки при двореца на Руската мисия в Букурещ. През април 1897 г. е направен опит да се уреди въпроса с изразходвания от Хитрово капитал, но от набързо направената сметка става ясно, че за да се изплатят въпросните 187 726 лева с 5 % годишна лихва и с един анюитет от 13 000 лева, колокото се предполага да е бил по онова време годишният доход от горепоменатите пристройки, ще са нужни 26 години и за още 27 остават 2 015, 50 лева. Тъй като това не е сторено, то капиталът със сложна лихва до 23 юли 1897 г. нараства на 292 789, 90 лева, а това прави немислимо изплащането му с анюитет от 13 000 лева годишно, защото тази сума не е достатъчна само за лихвите, а камо ли и за анюитет. Въз основа на това изчисление ще е нужен анюитет от 14 751, 68 лева, с 5 % лихва и 100 години време. От статистиката става ясно,че изразходваните от Хитрово пари не могат да се възстановят със средствата, с които тогава разполага руската мисия в Букурещ. Ако не бе злоупотребено с фонда, то още през 1907 г. той, при една минимална лихва, щеше да достигне 500 000 лева (Йорданов 1911, 75; Велев 1907, 277–278). Интересно е какви биха били изчисленията му с днешна дата и ще се намери ли българско правителство, което да направи постъпки за възстановяването му?

Наред с меценатската си дейност Михаил Кифалов се изявява и като голям общественик. Името му се свързва със създадения през 1854 г. в Букурещ комитет "Средоточно българско попечителство" (Епитропия), който си поставя за задача да събира и въоръжава български доброволци за участие в Кримската война на страната на руската армия. Попечителството няма определена политическа програма. Неговата цел е да работи за облекчаване участта на поробените българи, но не посочва средства за това. През 1862 г. то се преименува в Българска добродетелна дружина, Комитет на "старите" (Коледаров 1966, 393–403; Кършовски 1927, 19–20; Йорданов 1911, 70). И макар че приема формата на благотворителна организация, тя фактически си поставя определени политически цели. По въпроса за освобождението на България от османско владичество Добродетелната дружина разчита главно на помощта на Русия и поради това не споделя възгледите на Българската революционна емиграция.

Обществената дейност на Михаил Кифалов в Букурещ се свързва и с опита на някои по-будни българи да образуват самостоятелно българско княжество в Добруджа (Библиотека "Д-р Ив. Селемински" 1930, 106; Енциклопедия на българската възрожденска литература 1997, 382–383). В тази връзка той и Васил Ненович се обръщат за съдействие към княз Стефан Богориди. От тази идея те успяват да реализират само намерението си за основаване на общонародна каса за материално подпомагане на родолюбиви инициативи и изпаднали в беда български емигранти в Румъния.

Въпреки огромната си обществена ангажираност Кифалов отделя време и за литературни занимания. Той е човек с богата култура, който чете и пише на 6 езика – руски, румънски, гръцки, френски, сърбохърватски и турски. Затова и книжовното му дело, което се състои от 6 книги и 2 брошури, има предимно преводен характер. Първият му превод е Гюлханският хатишериф – реформен акт, издаден от Високата порта на 22.X.1839 г., с който се прокламира, че се гарантират честта, имота и живота на поробеното население. Най-значимият му превод е книгата на украинския историк и славяновед Юрий Венелин "Заради возрождение новой болгарской словесности или науки", направен 1842 г. Посвещава го на благодетеля си Евстати Семенович Котов. Същият възлиза на 104 страници, а бележките и добавките, които прави към него, са почти половината от цялата книга. Те имат предимно литературен и езиков характер, но сред тях са поместени и произведения на български автори и български народни песни. Книгата започва с мисли, които вълнуват родолюбивия българин. Прозрението, че който е посветил богатството си на просвещението и отечеството си получава по-голямо богатство и безсмъртие чрез народното признание, е осно-

вен лайтмотив в тях.

В историята на българската възрожденска литература тази книга заема особено място не само защото прави достояние венелиновия труд на българската културна общественост, но и заради факта, че по това време новобългарските книги са все още малко. Посветена на развитието на новобългарската култура тя има своето място в системата на изграждане на исторически познания за българското минало сред широките читателски кръгове от българския народ. Отпечатването й през 1842 г. съвпада с етапа на разгарящата се борба за църковна самостоятелност, културно-просветно и политическо обособяване. С ясните си характеристики и програмни внушения книгата стимулира възрожденските процеси. Затова издаването й се посреща с възторг и се подпомага от 1329 спомоществуватели, предимно българи, живущи в Румъния. Това позволява тя да се раздава безплатно на училищата в Мизия, Тракия и Македония.

През 1863 г. Михаил Кифалов издава в Букурещ книгата "Извод за болница", в която излага проекта си за болницата "Св. Козма и Дамян". Три години по-късно (1866 г.) отпечатва брошурата "Кореспонденция за благотворителност или документи за създаване на болница и централно училище в град Търново, България", на румънски език.

Името на видния възрожденец се вписва и в историята на румънската здравна и историческа литература. Книгите му "Инструкция против холерата" (Букурещ, 1842 г.) и второто допълнено издание на същата под заглавие "Нова инструкция против холерата, т. е. мерки за предпазване и лекуване", (Букурещ, 1842 г.) са високо оценени като безспорен принос за здравеопазването в Румъния. Преводът му на сборника с документи: "Колекция от мирни договори, сключени между Високата порта и Руския двор, както и други различни документи, отнасящи се до княжествата Влахия и Молдова" (Букурещ, 1850 г.) са принос за румънската историческа наука.

Въпреки че целия си съзнателен живот прекарва в емиграция, Михаил Кифалов остава здраво свързан с родината. При последното си посещение в Тетевен през 1860 г. той дава идея да се образува една българска ученолюбива дружинка, която с парични помощи да помага за превеждане и написване на книги на матерния език, за събиране на български песни и най-вече на рецепти за лечебните свойства на билките и бурените, с които народа се лекува. В резултат от тези му напътствия Лазар Кифалов – син на братовчед му Йото Райков, прави няколко превода от руски и гръцки и съставя сборник "Лекарственик" (Йорданов 1911, 73–74).

Изложеното дотук дава основание да обобщим, че дарителската, обществената и литературната дейност на Михаил Кифалов са важна част от възрожденското битие на българина през XIX в. и го нареждат сред най-големите личности на епохата, допринесли за изграждането на новата култура на българското общество и превръщането й в неразделна част от европейката културна сфера.

ЛИТЕРАТУРА:

Библиотека "Д-р Ив. Селеминski": Библиотека "Д-р Иван Селеминski", кн. XI, С., 1930, 109–110.

Бояджиев 1978: П. Бояджиев. Възрожденски благодетел на Търново. – Велико Търново, февр. 1978.

Велев 1907: С. Велев. Златна книга на дарителите за народна просвета, кн. 1, Пловдив, 1907.

Димитров, Манчев 1971: С. Димитров, К. Манчев. История на балканските народи XV–XIX в., С., 1971.

Енциклопедия на българската възрожденска литература 1997: Енциклопедия на българската възрожденска литература, В. Търново, 1997.

Йорданов 1911: В. Йорданов. Дарители по народната ни просвета. кн. I, С., 1911,

Коледаров 1966: П. Коледаров. Към предисторията на "Добродетелната дружина" – ИИИ, 16–17, 1966.

Кършовски 1927: П. С. Кършовски. Из миналото, II, Елена, 1927.

Литературна история 1985: Литературна история, БАН, 13, 1985.

Плетньов 1981: Г. Плетньов. Добродетелната дружина в Букурещ и развитието на българското образование. – В: Тр. ВТУ, XVII, кн. 3, С., 1981.

Стойчев 1924: Д. Стойчев. Минало и днес, С., 1924.

Унджиев 1929: И. Унджиев. Нови данни за Михаил Кифалов. – Училищен преглед, 1929, № 4, 522-524.

THE PATRON MIHAIL KIFALOV

Tyanka MINCHEVA

(Summary)

The paper presents the beneficent, social and literary activity of Mihail Kifalov. He is one of the first champions of the cultural and educational development of the Bulgarian people during the National Revival period. His contribution to that period of the Romanian cultural history is a matter of fact.

ДАРИТЕЛИ И ДАРЕНИЯ НА ЦЪРКВАТА "СВЕТА БОГОРОДИЦА" В ХАСКОВО ДО ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Недялко ДИМОВ

Намирането на оригинални документи отпреди Освобождението, отнасящи се за обществено-икономическото и културно развитие на Хасково, е радостно събитие за всеки изследовател. В този смисъл кондиката на църквата "Св. Богородица" в Хасково е исторически извор от първостепенно значение за историята на града през Възраждането. Той дава богата информация, свързана със строителството на църквата – ктитори, майстори, зографи, участвали в изграждането й; сведения за стопанския живот на Хасково – еснафски сдружения, професионална характеристика на хасковското население, неговата имуществена и социална диференциация; данни за дейността на църковната община, построяването и поддържането на училищата, даренията на хасковци за просветното дело и за безспорния им стремеж към културен напредък.

Много ценни са сведенията за гръцкото влияние и постепенното изхвърляне на гръцкия език от употреба.

Кондиката на църквата "Св. Богородица" е важен извор, който дава възможност да добием по-пълна представа за гражданското общество в Хасково през Възраждането и за развитието на българите в града. Тя представя широка картина от живота на хасковската църковна община, където българите са се учили на обществен живот, добивали са самочувствие, излъчвали са своите първенци и са ги следвали в обществените и политическите прояви.

В кодексите (кондиките) на църквите се вписват документи на църковни учреждения (патриаршии, митрополии, манастири, енорийски храмове). Голяма част от съдържащите се в тях документи представляват решения на управата по разни въпроси и поради това кондиките имат характер на протоколни книги. Понеже главната работа в една епархия се съсредоточава в канцеларията на владиката (митрополия, епископия), то животът на енорийските църкви рядко намира документален израз в кондиките (Снегаров 1964, 5).

Кодексът на хасковската църковна община се съхранява в църквата "Св. Богородица". Той има формата на голяма счетоводна книга, подвързана с кожа, проядена от времето. Съдържа 92 листа от плътна бяла хартия без редове. В началото липсват 5-та, 6-та и 7-ма страница, а последните листове са откъснати по неизвестни причини. На заглавната страница е написано на гръцки език: "Кодекс на новопостроената света църква в градчето Хаскьой, за да се записват разходите и приходите, както и светите дарове на същата църква 23 април 1838 г." (Димов 2001, 6).

След построяването на църквата и нейното основно обзавеждане, нуждата наложила да бъде заведен и кодекс (кондика), в който да се вписват сумите, постъпващи в църковната каса като приходи и тия, които били изразходвани при различни случаи и за различни цели. В същата книга трябвало да се записват имената на щедрите дарители както за църквата, така и за постъпленията на учредения през 30-те години на XIX в. "училищен пангар", или пък за читалището след неговото създаване. По такъв начин кодексът се явява твърде ценен документален паметник, достигнал до нас. От него научаваме за голямата пожертвователност на тогавашните жители на града; виждаме ясно, че те са съзнавали своя граждански дълг и се стремели да го проявят, давайки му материален израз при всеки подходящ момент. Такива били случаите за подпомагане на общината с дарения, чрез които тя можела да решава църковните и училищни въпроси. Страниците на кодекса (кондиката) разкриват откъде в касата на църковната община в града, която била обща с църковната и училищната, представляващи нейни специализирани пера, са постъпвали постоянни суми, даващи й възможност да живее и се развива.

Въобще, ако дадена енорийска църква си съставела такава отчетна книга, каквато представлявала кондиката, това несъмнено било белег, че нейните енориаши са представители на дейно културотворно общество. Такъв е случаят и с църквата "Св. Богородица" в Хасково, която през 30-те години на XIX в. разполага с кодекс (кондика).

Повечето от документите в кондиката са протоколи, стереотипно написани, със сухи бюджетни цифри за определен период от време.

Изключение правят началните страници на кондиката, където са записани няколко документа, които се различават от останалите. В първия от тези документи, написани на гръцки език (15 юли 1844 г.), църковното настоятелство взема решение като обща благодарност (признателност) на местните жители да се извършва "свето припомняне имената на починалите ктитори и спомоществователи на светата църква Милко поклонника й Димитраки и останалите ежегодно за сметка на обществеността". Изреждат се имената на тези починали мъже: Йоан, Киряк, Захария, Ангел, Михаил, на свещениците Стоян, Танчо, Паско, Добри, Тоню, на поклонниците Ганю, Вълчо, Георги, Йоан, Петър, Димчо, Желю, Параско, Стойко, Вълчо, Васил, Янко, Петко и други (Димов 2001, 6–7).

На втората страница са написани две завещания – едното от хаджи Жеко Вълчо от 1844 г. – "завещава сумата от 3000 гроша, които да се раздават всяка неделя по 5 гроша на одобряваните бедни", а другото от 1855 г. от Йоан Х. Димитри, който дарява "33 333 гроша на нашата община за построяване и даряване на едно девическо училище за учещите се девойки". (Димов 2001, 6).

Построяването на църквата било величаво дело на българското родолюбиво население в града и района му, което в същото време показва колко е нараснала икономическата му мощ и колко е силно неговото национално чувство. Затова не трябва да ни учудва фактът, че главните пера на доходите са от дарения, и то нееднократно, от частни лица от града и селата в пари, в натура (жито, животни), от касите на еснафските организации и от дискоса в църквата по време на службите. В кондиката тези дарения са записани така: "от доброволни саможертвувания и от еснафски организации 174510 гроша; от дискос и подобни 105 496 гроша". (Димов 2001, 10).

Нещо повече, в кондиката са запазени поименно дарителите, отделните лица и еснафските организации, участвали с определени суми при строежа на църквата. От предадените постъпления от епитропа Христодул Вълчев Шишманов за 1831 г. – 15935 гроша, следват даренията от града и селата и от кварталите: дарение от Димитраки хаджи Милков, който подарява сумата от 7860 гроша, Христодул Вълчев Шишманов – 3000 гроша, Вълчо Симитчи – 2500 гроша и редица други видни хасковски граждани. Дарение правят още Пашо Чорбаджи от днешното с. Стамболово, който дарява на църквата 1000 гроша, Делчо Терзиоглу от същото село, който дарява 1000 гроша, Стою Чорбаджи от днешното с. Брод – 500 гроша, Стоян от с. Татарево, Тодор от с. Жълти бряг и Станю от с. Мандра (Димов 2001, 10-11).

В списъка на дарителите участват и квартали на Хасково. Така например от кв. "Овчарски" е подарена сумата от 350 гроша, от Стойно махала сумата от 565 гроша и т. н. В следващите протоколи на кодекса следва изреждане на суми, постъпили от различни по своя характер дарения и помощи, напр. от г-н Добри Геню от Хасково', сумата от 500 гроша. Следват суми, събрани от помощи в жито за 1834 г. – 11728 гроша, за 1836 г. – 10139 гроша, суми от дарения на агнета за църквата от 1836 г. – 6189 гроша и т. н. (Димов 2001, 11).

Значителна част от даренията на църквата за периода 1831–1839 г. са получени от еснафските сдружения в града, които участват със следните суми: на праматарите – 8000 гроша, на бояджиите – 6000 гроша, на бакалите – 5000 гроша, на терзиите – 4000 гроша и т. н. (Димов 2001, 19). В кондиката са посочени повече от 14 еснафски сдружения, които участват с определени суми в построяването на църквата. Съществуването им в Хасково през първата половина на XIX в. и участието с определени суми при построяването на църквата говори за съществуването на значителна занаятчийска прослойка с високо национално чувство сред населението на Хасково.

Наред с паричните и материални дарения, трябва да се имат предвид и хилядите безплатни трудови дни, дадени доброволно от българското население в града и каазата. Построяването на църквата за българското население е било свещено дело, направено с цел преуспяване на българщината в Хасково. Гражданството подкрепило безрезервно и всестранно църковната община и нейното ръководство. Всеки помагал и искал да е полезен според възможностите си през целия период на строежа на църквата, даже и години след това. Ето защо, когато се постави въпросът: "Кои са ктиторите на храма?", отговорът е само един и той отразява в най-голяма степен истината – народът.

Факт е, че има и големи дарения на суми, което правело силно впечатление на съвременниците. Именно поради тази причина още на първата страница на кондиката са отбелязани

имената на по-големите починали вече дарители на храма, без обаче да се крие, че те не са единствените.

От казаното до тук става ясно, че истинските дарители на храма "Св. Богородица" в Хасково са обикновените хора от града и околните села, които искрено, сърдечно и безрезервно са помагали с всичко, каквото могат, за построяването на църквата.

В заключение искаме да подчертаем, че кодексът (кондиката) на църквата "Св. Богородица" в Хасково отразява един много важен етап в развитието на самоуправлението на българите. Започналото строителство на църквата и нейното обзавеждане струвало огромни средства, които за момента били извън платежните възможности на църковното настоятелство, така че то неминуемо трябвало да прибегне до сключването и на заеми. Църковната община се обърнала към наследниците на най-щедрия дарител, Димитраки х. Милков, вече покойник и по-точно към брат му Теодоси х. Милков с искане последния, като настойник на малолетните сираци на брат си, да вложи на съхранение в касата сумата от 55 000 гроша. Знаейки затрудненията на общината, Теодоси х. Милков се съгласил, но при условие, че парите ще бъдат обложени с 10 % годишна лихва (Димов 2001, 21).

Освен към местните лихвари, общината се обърнала с искане да сключи заеми и в Пловдив, като последните били обложени с 15 % годишна лихва. Това било тежко бреме за българската църковна община в Хасково. На практика то означавало, че даренията, правени от отделните миряни, тези на еснафските организации, доходите от имотите, притежавани от църковната община, изобщо цялата църковна каса, са станали до голяма степен зависими от лихварите. Вместо всички постъпления от посочените източници на средства да остават в касата на църковната община, за да може тя да развива широка обществено полезна, благоустройствена и просветна дейност сред гражданите, постъпленията в по-голямата си част отивали в бездънните каси на лихварите.

Кондиката на църквата "Св. Богородица" в Хасково е важен исторически извор както за поселищната, така и за националната историография.

БЕЛЕЖКИ:

* Добри Генев е един от видните и заможни за времето си търговци на града.

ЛИТЕРАТУРА:

Димов 2001: Н. Димов. Кодекс (кондика) на църквата "Света Богородица" в Хасково. С., 2001.

Снегаров 1964: Ив. Снегаров. Кодекс (кондика) на църквата "Свети Георги" в Струга. С., 1964.

DONATEURS ET DONS DE L'ÉGLISE DE LA VIERGE À HASKOVO JUSQU'À LA LIBERATION

Nedjalko DIMOV

(Résumé)

Les anales ecclésiastiques de l'église de la Vierge à Haskovo sont une source historique de première importance par raport à l'histoire de la ville à l'époque de la Renaissance. Il nous donnent une riche information sur la construction de l'église-donateurs, maîtres-constructeurs, peintres, tous qui ont pris part dans son édification; des renseignements sur la vie économique de Haskovo – des associations artisanales,une caractéristique professionnelle de la population, sa differenciation électorale et sociale; des données sur les activités de la communauté ecclésiastique, la construction et l'entretient des écoles, les dons faits par les habitants de Haskovo au sujet de l'éducation et le progrès culturel.

БАНКИ И КРЕДИТНИ ДРУЖЕСТВА ВЪВ ВАРНА СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО 1912 г.

Красимира ТОМОВА

Настоящето съобщение има за цел, въз основа на откъслечни проучвания и непубликуван досега архивен материал, да проследи създаването във Варна на модерни банки и кредитни дружества след Освобождението. По-подробно ще се спрем на историята на Популярната банка.

В първите няколко години след Освобождението освен земеделските каси няма други институти за пряко кредитиране на дребните селски производители. Развитието на Варна като главен търговски и индустриален център води до откриването на първите по-модерни банки с български и чужди капитали и на десетки акционерни кредитни учреждения. Важна роля за стопанското развитие на страната след Освобождението има Българската народна банка, основана на 6 юни 1879 г. (История 1983, 555–568; 120 години БНБ 1999, 11–12). Клон на банката във Варна се открива на 1 септември 1885 г. Той е вторият след този в Русе. В резултат на успешната му дейност, на 1 март 1909 г. клонът се прекатегоризира за първостепенен (120 години БНБ, 1999, 15–16, 30; ДА-Варна, ф. 197, оп. 1, л. 1, а. е. 6, л. 4). Първият директор на банката във Варна е Петър Енчев, близък приятел на Христо Ботев и Панайот Волов. Първите служители са само 4 човека – директор, счетоводител, касиер и контрольор, а през 1904 г. броят им вече е 27 (в. Народно дело, бр. 184, 14 септември 1985; Отчет 1904, 20). Операциите, които извършва банката, са:

1. Приемане на срочни и безсрочни влогове.
2. Приемане на суми по текущи сметки.
3. Отпускане на заеми на частни фирми, акционерни и други дружества.
4. Сконтиране на полици.
5. Преводна служба.
6. Откриване на подписки за държавни заеми и разплащане купоните под формата на разни гаранции.
7. Покупко-продажба за свои и чужди сметки на благородни метали, чуждестранни монети и други чуждестранни документи.
8. Приемане на съхранение срещу определено заплащане на всякакъв вид пари и ценности.

Банката кредитира благоустройствените дейности на община Варна, търговски и индустриални предприятия, както и занаятчийски и земеделски предприятия до създаването на Земеделска банка. Тя изпълнява и контролни функции по отношение на останалите частни банки, кредитни, спестовни и други дружества (ДА-Варна, ф. 197, оп. 1, л. 1). Сградата на банката се намира на ул. "Преславска" (ДА-Варна, ф. 197, оп. 1, а. е. 177, л. 1).

С откриването на клон на Българската народна банка, във Варна се ограничава до известна степен спекулацията на "*частни взаимодавци които немилостиво експлоатираха – особено еснафите и земеделците – с висока лихва*" (Изложение 1889, 86).

През 1903 г. в града е открит клон на Българската земеделска банка. Преди нейното създаване, съществуващите земеделски каси от времето на Митхад паша (1864 г.) и реорганизирани през периода на Временното руско управление, не успяват да изпълнят своята роля поради няколко причини: усложнени формалности при сключването на заеми, ограничаването на размера им до 500 лв., а впоследствие до 1000 лв. (но последният никога не е даван); сроковете за погасяване са от три до 12 месеца; често се налагало нуждаещите се да чакат повече от седмица, за да се съберат пари в касата. Тези проблеми са породени от самия закон, неговия устав и правилник. Освен това, земеделските каси не разполагат с достатъчни средства, за да отговорят на нуждите за достъпен кредит. Варненската земеделска каса разполага през 1890 г. с капитал от около 300 000 лв., който през 1894 г. едва достига 371 762 лв., а през следващата година се увеличава само с 20 000 лв. Посочените затруднения водят до ползване услугите на лихвари при неизгодни условия за стопаните. Със закон от 1903 г. на мястото на касите се създава Българска земеделска банка, а касите стават клон на банката (История 1983, 540; Юбилеен сборник БЗБ 1931, 1–39; Изложение 1890, 44; Изложение 1896, 35). До този момент в страната има 80 земеделски каси, като във Варненски окръг са 6, от които едната е във Варна. Документи за този по-ранен период от дейността на клона на Земеделската банка във Варна

почти няма запазени. Задачите на банката са насочени главно в кредитиране и подпомагане на селските стопани. Кредити се предвиждат и за другата част от населението, но за тях се отделят по-малко средства. Банката кредитира и земеделските кооперативни сдружения, а в замяна на това последните се задължават да внасят излишъците в банката, както и да бъдат контролирани от нея. Друга задача на банката е влогонабирането – откриване на текущи сметки, лихвени текущи сметки на държавни фондове, учреждения, дружества и пр. От отпуснатите средства се възползват най-вече богатите стопани, като с тях закупуват земя, земеделски машини и сортови семена. Средните и дребни стопани ползват ограничен кредит (ДА-Варна, ф. 134 к., л. 1, ф. 78 к., оп. 3, а. е. 5, л. 46; Изложение 1895, 34; Стоянов 1995, 40; История 1983, 554, 590, 601). През 20-те и 30-те години банката отпуска средства на Варненската община за редица благоустройствени мероприятия (ЦДА, ф. 288, оп. 3, а. е. 3, л. 155, а. е. 4, л. 109–110).

До 1895 г. във Варна са открити 18 банкови и кредитни учреждения. По време на икономическата криза в края на XIX в. голяма част от тях ликвидират или се сливат и през 1898 г. остават само 6 с общ капитал 1 310 000 лв. (ДА-Варна, ф. 78 к., оп. 3, а. е. 5, л. 46).

В първите години на XX в., в резултат на бързото израстване на Варна като важен пристанищен, търговско-индустриален и културен център, банковото и кредитно дело отново се разрастват. Банките, освен като кредитни институти, започват да се занимават и със стопанска дейност. След Първата световна война броят им нараства и достига през 1924 г. до 16.

След Освобождението важно място в кредитната система във Варна имат кооперативните сдружения – кредитни кооперации, спестовни, взаимоспомагателни и акционерни дружества. Те отпускат по-изгодни кредити на членовете си за нуждите на стопанската им дейност и по този начин подпомагат икономиката на града.

Първите акционерни дружества възникват от средите на търговците. Най-старият кредитен институт във Варна е кредитното акционерно дружество "Дружба", основано през 1881 г. по инициатива на Янко Найденов. Основният му капитал е 500 000 лв. Първоначалната идея е да бъде спестовно, но по-късно прераства в акционерно-кредитно. Дружеството отпуска заеми срещу поръчителство и ценни книжа, открива текущи сметки, приема срочни и безсрочни влогове при изгодни условия, посредничи за покупко-продажби на храни и други стоки. В навечерието на Първата световна война акциите на дружеството имат курс 70–80 лв. на парче (ДА-Варна, ф. 112 к., оп. 1, а. е. 3804; Списание на Българското икономическо дружество, 1915, 3–4, 236–238; Стоянов 1995, 42).

През 1887 г. се създава гръцко търговско анонимно акционерно дружество "Ермис" с капитал от 300 000 лв., разделени на 3000 поименни акции от по 100 лв. Председател на Управителния съвет през 1898 г. е д-р А. Ксантов (ДА-Варна, ф. 112 к., оп. 1, а. е. 3830, ф. 49, оп. 1, а. е. 1). На 3 януари 1888 г. се основава Варненско търговско кредитно дружество "Съгласие" с капитал от 200 000 лв., който се дели на 2000 безименни акции по 100 златни лв. всяка. Учредители са 30 човека, а 10 години по-късно броят им е вече 130. Първият председател на Управителния съвет е Панко Балтаджиев. Целта на дружеството е "предприемането на всякакви банкерски, търговски и индустриални операции" (ДА-Варна, ф. 112 к. оп. 1, а. е. 3848). На 13 юни 1894 г. започва дейността си кредитно акционерно дружество "Труд" с капитал от 12 000 лв. (ДА-Варна, ф. 112 к., оп. 1, а. е. 3759; Изложение 1895 г., 46). В началото на януари 1895 г. се основава кредитно акционерно дружество "Трудолюбие" с капитал от 400 000 лв. (Павлов, 1995, 3; Изложение 1898, 63). През 1898 г. се създава кредитно акционерно дружество "Бъдащност" с капитал 100 000 златни лв., разделени на 2000 поименни акции от по 50 златни лв. На 4 юни същата година се избира първият управител съвет с председател Георги Ноев. В списъка на дружеството от 31 май 1899 г. има записани 135 члена (ДА-Варна, ф. 112 к., оп. 1, а. е. 3729, л. 3, 70, 80–84; ф. 49 к., оп. 1, а. е. 1, л. 2–3). Към 1903 г. във Варна има 9 броя кредитни акционерни дружества (Изложение 1903, 34). На 9 декември 1907 г. се учредява кредитно акционерно дружество "Зора" с капитал 500 000 лв., а на 11 май 1908 г. – кредитно акционерно дружество "Земеделец" с капитал 300 000 лв. и председател Нестор Стоянов (ДА-Варна, ф. 112 к., оп. 1, а. е. 3743, 3856; Изложение 1908, 48; Изложение 1909). На 18 декември 1911 г. се основава кредитно акционерно дружество "Прогрес" с капитал 300 000 лв., което по-късно се слива с кредитно акционерно дружество "Зора". На 4 март 1912 г. във

Варна се създава Строителна банка "Градиво" с капитал 1 000 000 лв. Основатели на банката, която по-късно премества централата си в София, са варненският предприемач Благой Пейчев, Никола Кривошийков, Слави Димов и инж. Христо Станишев от София (Павлов 1995, 3). Освен с кредитиране, дружествата се занимават със търговска и стопанска дейност.

В края на XIX в., след приемането на Закона за регистрация на стопанските дейности (1899 г.), във Варна се регистрират редица частни банкови къщи: "Братя Р. С. Афтамон", "Найден Найденов", "Юда Б. Израил", "Братя Бехар", "Велчо П. Пейчев" и др. (ДА-Варна, ф. 112 к., оп. 1, а. е. 3843–3850). Те извършват банкови и търговски операции. Лихвеният процент, срещу който отпускат кредити, е значително висок.

В началото на XX в. във Варна се откриват клонове на чужди банки и на български, основани с чужди капитали. На 8 юни 1905 г. във Варненския окръжен съд се регистрира Търговската банка, с управител Ю. Еренфелд. През 1906 г. започва дейността си клонът на Балканската банка. От 1906 г. представителство в града има Българската генерална банка. Същата година клонове откриват Износно-вносната банка и Кредитната банка. Последната се занимава с влогонабиране и кредитиране предимно на вноса и износа с Германия. През м. май 1912 г. започва работа клонът на Софийската банка с първи управител Грую Юруков. По същото време се създава и Франко-белгийската банка, но до войните не развива почти никаква дейност (ДА-Варна, ф. 49, оп. 1, а. е. 1, л. 2–4, 6–7, а. е. 2, л. 6–8; ф. 112 к., оп. 1, а. е. 3741, 3743, 3758; ф. 197 к., оп. 1, а. е. 250–6, 7, а. е. 251, 263–3; ф. 198 к.; Пътеводител 1970, 108-109; Дамянов 1971, 180, 181, 183, 185).

Акционерните банки и дружества кредитират главно едрите търговци и производители. Занаятчиите и дребните търговци страдат от липсата на капитал и леснодостъпен кредит. Те прибягват към услугите на частни лихвари и по-малки кредитни предприятия и то при висок лихвен процент. Най-подходяща форма за подпомагане на занаятчиите и дребните търговци се явяват кооперативните популярни банки. Сред част от стопанските дейци узрява идеята за създаване на Популярна банка и във Варна. Тя е основана на 24 декември 1910 г. като кредитно-кооперативно сдружение. Инициатори са Антон Патамански – крупен търговец и председател на Бакалското сдружение, Харалан Николов – директор на Българската търговска банка, Жеко Димов – секретар на Варненската търговско-индустриална камара, Рафаил Рахнев – шивач. Учредители са 46 варненски занаятчии, търговци и общественици. Първоначалният капитал е 19 400 лв. С този скромен дял банката започва дейността си на 26 януари 1911 г. Уставът ѝ е утвърден от Варненския окръжен съд на 2 февруари 1911 г. Решението е публикувано в Държавен вестник, бр. 49 от 1911 г. На общото събрание, проведено на 14 ноември 1910 г., се приема уставът и се избират членовете на първия управителен и контролен съвети.

За председател на управителния съвет е избран едрият търговец Антон Патамански, а за членове – Жеко Димов, Недко Тотев, Васил Дръжков, Перикли Георгиев, Петър Вергиев и Рафаил Рахнев. В контролния съвет влизат: Христо Чимщиров, Христо Богданов, Симеон Метев. Директор за периода 1912–1923 е Васил Дръжков. Основната задача на банката е да осигурява с кредит членовете си за нуждите на стопанската им дейност, да насърчава спестовността, да съдейства и посредничи за снабдяването с по-евтини сурови материали за производителите, както и да улеснява продажбата на продукцията им, търсейки пазари за пласмент на стоките. Банката извършва операции по приемане на срочни и безсрочни влогове от държавни и обществени учреждения и частни лица, отпуска заеми както на членовете си, така и на общината, купува и продава чуждестранни полици и чекове. Първата грижа на банката е събирането на повече дялов капитал. За тази цел организаторите обикалят магазините и работилниците. Условията, на които трябва да отговаря всеки член на банката, е той да бъде пълнолетен български гражданин и с добър морал. Относно участието на жените, в устава е записано, че могат да бъдат членове "само тия граждани от женски пол, които упражняват от свое име самостоятелно някое стопанско занятие или някоя професия". Постепенно се увеличава числото на членовете и размерът на дяловия капитал. Броят на членовете през 1911 г. става 181, в началото на Първата световна война е 385 души, в края на 1919 – 720, за да достигнат през 1935 г. до 5160 души. Дяловият капитал от 1 289 600 лв. в края на 1919 г., се увеличава през 1935 г. на 22 726 600 лв.

ГОДИНИ	БРОЙ НА ЧЛЕНОВЕТЕ
1911	181
1912	279
1913	323
1914	385
1915	533
1916	533
1917	533
1918	545
1919	720
1920	900
1935	5160

Данните от таблицата показват, че броят на членовете расте непрекъснато, с изключение на годините по време на Първата световна война. Социалният състав е разнообразен, но преобладават занаятчиите, следвани от търговците и чиновниците. За кратко време банката успява да се наложи като голям кредитен институт в града. Влоговете през 1929 г. достигат над 60 млн. лв. По събран дялов капитал Варненската популярна банка е на едно от първите места между Популярните банки в страната. Първият платен банков чиновник е Васил Дръжков със заплата от 30 лв. Първата вноска дялов капитал прави на 7 ноември 1910 г. шивачът Иван Ковачев за 20 лв., срещу стойността на един дял от 200 лв. Първият влог в банката е на Стефан Райков от 26 февруари 1911 г., който внася 250 лв. при лихва 4 %. От услугите на банката се ползват преди всичко неголемите занаятчийски и търговски фирми, тъй като предоставените кредити са с най-изгодна лихва. Варненската популярна банка е едно от най-мощните кооперативно-кредитни учреждения. Покрай пряката си задача да подпомага членовете си, след войните банката извършва значима благотворителна, културно-просветна, стопанско-занаятчийска и др. дейност. Тя подпомага повечето големи начинания на Варненската община, като отпуска заеми за строежа на театралната сграда и на новите морски бани, субсидира провеждането на промишлените изложби, отпуска помощи за безплатните ученически трапезарии, за приюта "Митрополит Симеон" и братство "Св. Архангел Михаил", на дружество "Милосърдие", за юбилейни чествания, подпомага издаването на книги, списания и пр. Постепенно размерът на отпусканите кредити се увеличава и са обхванати не само дребните, но и средните и по-значителни предприятия. По този начин Популярната банка има значителен принос за стопанското и културно развитие на Варна след войните (ДА-Варна, ф. 178 к., оп. 1, а. е. 15, 15а, л. 1, 25, а. е. 25, л. 1; Списание на Българското икономическо дружество 1915, 3–4, 230; Юбилеен сборник 1920, 585; Юбилеен отчет 1936 г., 7–24; Устав 1915).

С течение на годините банката се сдобива с две сгради. Първата е на ул. "Царибродска" № 5, където остава до Първата световна война, а след това се премества на същата улица, на № 17. Втората сграда е на площад "Независимост" № 45, закупена през 1927 г. (Юбилеен отчет 1936, 11–12; ДА-Варна, ф. 197 к., оп. 1, а. е. 177, л. 1).

Отнемането на Южна Добруджа след войната засяга чувствително кредитните институти във Варна. През 20-те години на XX в. част от тях успяват да възстановят позициите си и да разширят своята дейност.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ДА-Варна – Държавен архив – Варна.

ЦДА – Централен държавен архив.

ЛИТЕРАТУРА:

Дамянов 1971: С. Дамянов. Френските капитали проникнали в България след Освобождението до 1914. С., 1971.

Изложение 1889: Изложение за състоянието на Варненското окръжие през 1888 – 1889 г. Варна, 1889.

Изложение 1890: Изложение за състоянието на Варненското окръжие през 1889 – 1890 г. Варна, 1890.

Изложение 1896: Изложение за състоянието на Варненското окръжие през 1894 – 1896 г. Русе, 1896.

Изложение 1898: Изложение за състоянието на Варненското окръжие през 1897 – 1898 г. Варна, 1898.

Изложение 1903: Изложение за състоянието на Варненски окръг за 1902 – 1903 г. Варна, 1903.

Изложение 1908: Изложение за състоянието на

Варненски окръг за 1907 – 1908. Варна, 1908.
Изложение 1909: Изложение за състоянието на Варненски окръг за 1908 – 1909. Варна, 1909.
История 1983: История на финансовата и кредитна система в България от Освобождението до 9.IX. 1944 г. Варна, II, 1983.
Отчет 1904: Отчет за 25 годишната дейност на Българската народна банка. С., 1904.
Павлов 1995: Вл. Павлов. Банковото и кредитно дело във Варна и окръга 1913–1914 г. – В-к Музей, бр.1, януари 1995.
Пътеводител 1970: Пътеводител на Централния държавен архив. С. 1970.
Стоянов 1995: П. Стоянов. Стара Варна на границата между две столетия 1890-1912. Варна, 1995.
120 години БНБ 1999: 120 години Българска народна банка 1879 – 1999. С., 1999.
Устав 1915: Устав на Варненската популярна банка 1910-1915. Варна1915.
Юбилеен сборник БЗБ 1931: Юбилеен сборник на Българската земеделска банка 1864-1879-1904-1928. С., 1931.
Юбилеен отчет 1936: Юбилеен отчет на Варненската популярна банка 1911-1936 г. Варна, 1936.
Юбилеен сборник 1920: Юбилеен сборник на Търговско-индустриалните камари в Царството по случай 25 години от основаването им 1895-11/24 юни 1920. С., 1920.

BANKEN UND KREDITGESELLSCHAFTEN IN VARNA AUS DER ZEIT NACH DER BEFREIUNG BIS 1912

Krassimira TOMOVA

(Zusammenfassung)

Mit der vorliegenden Mitteilung stellen wir uns die Aufgabe, auf Grund von lückenhaften Untersuchungen und unpubliziertem Archivmaterial die Gründung moderner Banken bzw. Kreditgesellschaften in Varna in der Zeit nach der Befreiung zu verfolgen. Wir verweilen bei der Geschichte der Volksbank (Populjarna banka).

In Varna wurden in dieser Zeit Filialen der Bulgarischen Nationalbank (1885), der Bulgarischen Landwirtschaftlichen Kooperativbank (1902) und der Sofioter Volksbank (Populjarna banka) (1903) eröffnet. Im Jahre 1910 wurde die Varnaer Volksbank (Populjarna banka) gegründet. Sie gehörte zu den mächtigsten kooperativen Kreditinstitutionen in Varna. Die Bank hatte sich zur Aufgabe gemacht, die wirtschaftliche Tätigkeit ihrer Mitglieder zu kreditieren, die Sparsamkeit zu fördern, als Vermittler zu handeln und die Produzenten mit billigeren Rohmaterialien zu versorgen, neue Märkte zu suchen, um den Absatz der Produktion zu erleichtern. Darüber hinaus beschäftigte sich die Bank mit Wohltätigkeit, mit kultureller Bildungsarbeit und Handwerk.

In den Vorkriegsjahren wurden auch Vertretungen ausländischer Banken – der Italianischen Handelsbank, der Französich-Belgischen Bank usw.– eröffnet.

Die Entwicklung von Varna als wichtigstes Handelszentrum führte zu der Gründung vieler Kreditinstitutionen. Bis zum Anfang des 20. Jh. entstanden 18 Bank- und Kreditgesellschaften – einige davon gingen später bankrott, andere bildeten Vereinigungen, so dass ihre Gesamtzahl auf 6 reduziert wurde.

ЗА ИСТОРИЯТА И ДЕЙНОСТТА НА БЪЛГАРСКА ЗЕМЕДЕЛСКА И КООПЕРАТИВНА БАНКА (70 ГОДИНИ ОТ ОТКРИВАНЕТО НА НОВАТА СГРАДА НА ТЪРНОВСКИЯ КЛОН)

Ивалин ЦВЕТКОВ

Българска земеделска и кооперативна банка е жив организъм, който живее свой живот, хармониращ с развитието на производителните народни слоеве – земеделски и занаятчийски. Животът на банката е свързан с нейните средства и задачи, които ежедневно се определят. Тя е една съществена част от общата система на банковият институт в страната и не може да остане чужда на преживените стопански събития. Нейно задължение е постоянно да преодолява моралните и материални поражения от стопанските кризи, в национален мащаб.

През четири основни етапа на развитие минават българските земеделски кредитни институции – общополезни каси, земеделски каси, Българска земеделска банка и Българска земеделска и кооперативна банка. Това са четири последователни прехода на българското стопанско развитие. По всяко време главната задача на тези кредитни учреждения е една и съща – да подпомагат земеделското население с необходимите кредити за неговото съществуване.

С първите прояви на организирана взаимопомощ между стопаните, в които са налице зачатъчни форми на кооперирание, българският народ се среща още през XIX век. Единственият по-резултатен опит в борбата срещу развихрилото се лихварство в Османската империя са т. н. "Общополезни каси", основани от реформатора Мидхад паша. Той е добре запознат с организацията на "Райфайзеновите каси" в Германия и не му е чужда идеята за създаване на едно спестовно учреждение, което да обслужва с кредит земеделците в различни случаи на техните нужди и затруднения.

Първата общополезна каса е основана през есента на 1863 г. в гр. Пирот, но официално започва да действа на 1 февруари 1864 г. След като Мидхад паша поема управлението на Дунавския вилает със седалище гр. Русе, той пренася и това първо по рода си кредитно учреждение в Османската империя. По негово нареждане всеки земеделец е задължен да посее една крина семе и да внесе стойността на произведеното в най-близката каса на околийския център. Капиталът на касата е собственост на селската община в околията и по-нататъшното му увеличение става с нови приноси, с допълнителен налог в пари и чрез капитализиране на чистите печалби. Целта на общополезните каси е да доставят на земеделците парични заеми, а на общините средства за построяване и поддържане на училища, улици, мостове и др. (Йорданов 1923, 5).

Под това наименование и с такива функции общополезните каси просъществуват до Освободителната война през 1878 г. Непосредствено след Освобождението, по инициатива на Временното руско управление, са преименувани в "Земеделски каси" с почти същите функции и задачи, уредени от специално изработен за целта устав. За правилното стопанисване на тези каси е изготвен устав от финансовия отдел при Централното управление на Временното руско управление в България и е утвърден на 28 юли 1878 г. от руския комисар княз Александър Дондуков-Корсаков.

През периода 1894 – 1903 г. земеделските каси са преустроени със законите от 1894 г. и 1897 г. и се превръщат в едно от най-големите кредитни учреждения и стават, на първо място след Българска народна банка, важно стопанско оръдие и мощна кредитна институция. В краткият период след преустройството си, касите удвояват своя капитал, увеличават два пъти пласментите си, като отпущат нови заеми на сума от 102 млн. лв., обявяват явна борба против лихварството, която водят с голяма упоритост и му нанасят силен удар в много области, като успяват да пренесат тази борба чрез своето Централно управление и в Народното събрание. Земеделските каси подпомагат въвеждането на нови усъвършенствани машини и сечива, пръскачки, син камък и мн. др. необходими консумативи за развитието на родното селско стопанство.

С гласувания от Народното събрание на 22 декември 1903 г. закон се осъществява едно от големите преобразувания в земеделския кредит – създаване на автономна Българска земеделска банка с особени привилегии. Този закон преименува земеделските каси

в Българска земеделска банка, а самите каси превръща в клонове на тая банка. Съгласно постановленията на този закон, банката дава заеми на окръзи и общини за земеделски подобрения, като например: купуването на породисти разплодници, построяване на овощни разсадници, образцово разработени обществени земи, дрениране на блатисти места и мн. др. Подпомага построяването или сама построява стопански сгради, необходими за развитието на земеделието и отраслите му.

В последствие законът за Българската земеделска банка претърпява няколко промени и изменения, които са наложени от нарасналите нужди за развитие на селското стопанство в страната. С приетия закон на 15 януари 1921 г. се внася промяна в устава на банката, главно по отношение кредитната й политика. С тези промени основният капитал на банката става неограничен, започват да се приемат срочни влогове и с капитализиране на лихвите. Българската народна банка се задължава да остави на Българска земеделска банка на текуща лихвена сметка 100 млн. лв. от средствата на спестовната каса от т. нар. пенсионни фондове. С това кредитът на банката, от една страна, се засилва, а от друга се улеснява подпомагането на нуждаещите се селяни-земеделци със заеми.

Банката започва да раздава заеми на земеделците, с и без поръчители, да отпуска кредити за мелиорации, да купува и продава земеделски произведения от производителите, да строи силози, магазини и други съоръжения, необходими за правилното извършване на житната търговия. Българската земеделска банка упътва и надзирава кооперативните сдружения, съответно кредитира всички видове занаятчийски кооперативни сдружения, като: шивашки, столарски, железарски, обущарски, месаро-колбасарски, тъкачески, въжарски, общозанаятчийски и др. до прехвърлянето им към Българска централна и кооперативна банка. При раздаването на кредит се задоволяват първо нуждите на дребните стопани, а след това се върви постепенно към по-едрите стопанства.

Особено важна операция на банката е да купува и продава земеделски произведения от производителите. С тази нова операция се цели да се отстрани посредникът между земеделеца-производител и търговеца-износител на земеделски произведения и да се съсредоточи в ръцете на кооперациите търговията с тези продукти. В 1915 г. банката нарежда на своите клонове да се обръща особено внимание на целите, за които се отпускат заемите и да се следи дали се изразходват по предназначение.

От 1921 г. Българска земеделска банка отново поема под своето мощно крило всички земеделски кооперации, реорганизира ги, пресъздава ги и прави от тях една мощна организация, която е основен критерий за съществуването на стопанска България. Със споменатия закон от 1921 г., кредитираните, контролираните и ръководени до тогава земеделски кооперативни сдружения, синдикати и съюзи от Българска централна и кооперативна банка се прехвърлят в Земеделска банка с всичките си задължения и вземания към първата (БЦКБ), която се задължава да върне на Българска земеделска банка вноската от 2 500 000 лв. за образуване на основния капитал. Причината за това прехвърляне на кооперациите от Българска централна и кооперативна банка в Българска земеделска банка е да се постави земеделския кредит във всичките му разновидности и разклонения най-вече в ръцете на Българска земеделска банка. Под ведомството на Кооперативна банка остават градските Популярни банки, разните занаятчийски и кооперативни сдружения (Йорданов 1923, 5).

След 1930 г. положението в страната е много променено, обликът на националното ни стопанство е съвсем друг, а не както преди войните. Кооперативното строителство, без да е завършило окончателно, вече простира своята мрежа в цялата страна и прониква във всички по-важни прояви на стопанската дейност на българската нация и на отделния стопанин.

Банковата система е изправена не пред немощни, неопитни и дребни кооперативни сдружения, които да търсят в нея само финансова помощ и напътствия, а пред здрави, стегнати и ревниви за свободата си организации, които не се страхуват от бъдещето и търсят в банките свой касов, финансов, стопански и интелектуален център, където да се осъществява делово сътрудничество на отделните кооперативни течения помежду им и спрямо държавата. Тяхната дейност става все по-широка и по-разнообразна, както и дейността и обхвата на националното кооперативно движение в България.

За това на 19 май 1934 г., с Указ № 157 на МС, Българска земеделска банка се слива с Българска централна и кооперативна банка и се

образува, Българска земеделска и кооперативна банка. Основната причина за това сливане може да се формулира в три основни направления: първо – системата за единство в областта на кредитирането; второ – борбите около прехвърлянето на земеделските кооперации от една банка към друга и трето – сходствата в работата на две банки. За това новообразуваната банка с общото наименование Българска земеделска и кооперативна банка има право да издава облигации за засилване на своите обръщателни средства, гарантирани, покрай вземанията на банката от кооперациите, с един фонд наречен облигационен, съставен при учредяването й от сумите за тази цел. Общата сума на пуснатите в обращение облигации не бива да превишава десеторния размер на облигационния фонд. Банката кредитира кооперациите и въз основа на заемите издава облигации, приема влогове, урежда общи покупки и продажби за сметка на сдруженията или техните съюзи, като поддържа за тази цел общи складове, купува държавни или гарантирани от държавата ценни книжа, в които облича своите резерви и облигационни фондове (ДА – В. Т-во, Ф 156К, оп. 1, а. е. 69, л. 1–3).

Дейността на Българска земеделска и кооперативна банка се изразява в това да кредитира селските стопанства и кооперативни сдружения, да доставя земеделски машини и инвентар, да приема срочни и безсрочни влогове, да ръководи всички кредитни кооперации, които не могат да вземат своя устав без нейно съгласие, да отпуска заеми, обезпечени със залог на добитък, посеви, земеделски машини, да купува поръчки на държавни или обществени учреждения, земеделски оръдия и машини, но за тяхна сметка и отговорност (ДА – В. Т-во, Ф 65К, оп. 2, а. е. 112, л. 11).

От 1934 г. банката организира застрахователното дело в България, поема и влогонабирателни функции, а през 1937 г. й възлагат контролни функции над всички кооперативни организации. През 1935 г. Българска земеделска и кооперативна банка открива застрахователен отдел на домашните животни, който е важен фактор за развитието на селското стопанство в страната. Определена е седмица за пропагандиране и развитие на застраховката на домашни животни от 15 до 22 декември 1935 г.

Банката бележи значителен възход в дейността си през 1941 г., като отчита огромно финансово развитие и общ подем. Освобождаването и присъединяването на Моравско, Македония и Тракия към територията на България, повлиява за изкючителното разширяване на банковата дейност у нас. В тези области през посочената година банката открива 31 нови клона, чиято дейност бързо се нагажда към местните условия на работа. Тя успява да се справи със силно разширената по обем работа и нейното голямо разнообразие, като бързо и резултатно се приспособява към новите условия, създадени от Втората световна война (Отчет на БЗКБ 1942, 5–17).

В бившия Великотърновски окръг са създадени клонове на Българска земеделска и кооперативна банка в по-големите и развити стопански центрове като: В. Търново, Г. Оряховица, Елена, Павликени, П. Тръмбеш, Свищов, Стражица и Сухиндол. В ТД "Държавен архив" – В. Търново са предадени на съхранение документите на всеки от посочените клонове, но създадените архивни фондове са изключително непълни, което затруднява работата на специалистите и изследователите с тях. Документите към фонда на Българска земеделска и кооперативна банка – клон В. Търново са приети на съхранение в Държавен архив – В. Търново последователно през 1956 и 1959 г. Наличните документални материали са предадени след първична обработка и експертиза от Българска народна банка – клон В. Търново. Съгласно класификационната схема, документите са разделени на седем основни дяла, обособени от видовете дейност на банката, като административно-организационна, кредитна, кооперативна, стопанска, сметководно-отчетна и застрахователна дейност. Към състава на фонда се числят общо 79 архивни единици, които са обособени в дела според вида и характера на преписките, но при обособяването на делата, техническото оформяне и описването са допуснати някои грешки, което налага тяхното коригиране.

Запазени са главно окръжните от Централното управление на Българска земеделска и кооперативна банка, личните преписки на служителите, годишни отчети и равносметки за дейността на банковия клон, доклади на директора за стопанското положение и състоянието на кредита в района, преписки по кредитирането на кооперативни организации, актове за проведени ревизии на касата и др.

За начало на Търновския банков клон се счита районната общополезна каса в града, създадена през 1864 г. в съответствие с правилника за общополезните каси, а Бъл-

гарска земеделска банка – клон В. Търново е създадена и започва да функционира под това наименование от 1 януари 1904 г. съгласно специално приетия от Народното събрание на 22 декември 1903 г. "Закон за преустройството на съществуващите до тогава земеделски каси в Българска земеделска банка". Едва с преустройството на земеделската каса в Българска земеделска банка през 1904 г., Търновския клон добива най-подходящо устройство като кредитен институт, който съдейства максимално за засилване на земеделското производство и укрепване на кооперативното движение в района. Търновският клон е подчинен пряко на Централното управление в София. През 1915 г. в негова помощ е създадена агенция в Полски Тръмбеш, която функционира до 1928 г. Тя има за задача да обслужва нуждите на населението в района. Агенцията се завежда от агент с няколко помощници, а за своите действия тя е подчинена на банковия клон. Управлението на Търновският банков клон е поверено на началник, който има за съветници касиери, сметководител и съдебен служител. (ДА–В. Т-во, Ф 156К, оп. 1, а. е. 64, л. 1–32).

Интересен факт от историята на Българска земеделска и кооперативна банка –клон В. Търново е откриването на новата сграда на банковия клон, отразено в местния периодичен печат – в-к "Янтра", бр. 31 от 27 октомври 1935 г. Публикувана е обява със следния текст:

"На 27 окт. 1935 г. става освещаването на новото здание на Българската земеделска и кооперативна банка – клон Велико Търново. По този случай са поканени: Управителя на БЗКБ г. Р. Василев, всички администратори, всички бивши служители при Великотърновския клон, всички официални лица и др.

Обяда ще се извърши в 10.30 часа в салона на Банката.

На официалните лица ще се даде обед в ресторант "Борис".

Българска земеделска кооперативна банка е главна опора на нашето народно стопанство" (ДА – В. Т-во, Ф65 К, оп. 2, а. е. 112, л. 9–12).

Във връзка с това значително събитие за търновската общественост на 3 ноември 1935 г. във в-к "Янтра", бр. 32 излиза следната публикация:

"На 27 окт. т. г. стана освещаването на новото кокетно здание на БЗКБ. Присъстваха управителя на банката Р. Василев, Администратора г. Д. Бъров, шефовете на всички учреждения и служби в града, всички бивши и настоящи чиновници от банката и голяма част от гражданите. След привършването на литургията, директора на Великотърновския клон на БЗКБ В. Галчев, приветствува гостите с добре дошли, благодари от негово име и от името на колегията на всички, които са декларирали с присъствието си значението на най-големия кредитен институт в България.

Г. Галчев със стегната, сбита и хубава реч обрисува появата на първите кредитни институти, перипетиите, през които са минали и ролята, която са играли и играят за изграждане на стопанска България...

...След това е дадена думата на г-н Р. Василев, който в словото си характеризира най-големия кредитен институт на Балканския Полуостров, като мощ, като извор..." (ДА – В. Т-во, Ф 65К, оп. 2, а. е. 112, л. 9–12).

Относно дейността на Великотърновския клон на Българска земеделска и кооперативна банка можем условно да я разделим на четири основни дяла – кредитна, влогова, застрахователна и кооперативна дейност.

За един близо десет годишен период от 1935 до 1944 г. банката има кръгло четири пъти увеличение на оборота. Това става ясно от годишните отчети на банката и се дължи на реформирането на счетоводството в клона, при което някои от операциите се съставят групово, доверието на клиентите расте и те прибягват все повече до услугите на банката.

При раздаването на кредити клонът се ръководи от принципа отначало да съдейства за модернизирането, рационализирането и стабилизирането на изостаналите много назад производители – земеделски и занаятчийски стопанства. След това да влее в тях достатъчно животворни финансови струи, за да могат да станат по-производителни и по-леко преживяващи различните природни стихии и стопански кризи.

Банковият съвет има предвид това, че кредитът под каквато и форма да бъде, може да изиграе благотворна роля за развитието на земеделските стопанства, само ако се дава за точно определени производителни цели, когато е съобразен с кредитоспособността и производителния капацитет на същите и когато той се вложи разумно за реализиране на цели, за които се иска. Банката отпуска заеми, съгласно

правилника на същата, само на лица български поданици, ползващи се с граждански права, и които могат валидно да се задължават по съществуващите в страната закони. Не отпуска заеми на лихвари, пияници, комарджии, разточители, както и на лица за изплащане на задължения, резултат на извършени престъпни деяния. При раздаване на кредити банката се ръководи от съображението, че продуктивно раздаваните банкови средства не са излишни или не навременни разходи. До колко те са обществено и стопански необходими, то те носят в себе си залога, че скоро и многократно ще бъдат възвърнати. Касае се за това, че банковият клон влага средства за подпомагане на земеделието и занаятите, което ще направи последните икономически по-силни и самостоятелни.

Българска земеделска и кооперативна банка приема от физически и юридически лица в неограничен размер следните видове влогове: срочни, безсрочни – лихвени текущи сметки, спестовни влогове, акредитиви, сиротски влогове и излишъци на кооперативни сдружения, при условия и с лихва по тарифата на банката. Банката не приема влогове от кооперативни сдружения, членуващи в кредитни съюзи и централи. Търновският клон на Българска земеделска и кооперативна банка, наред с дейността си за развитие на кредитната служба, особени грижи полага и за развитието и на влоговата служба. В това направление се действа по пътя на личните срещи и убеждения, които се проявяват от отделните лица – чиновници при клона или при групови срещи в събрания на кооперациите. От друга страна, увеличението на влоговете се дължи и на големия авторитет, с който се ползва клонът на банката сред обществото в района.

По отношение на отделните видове влогове трябва да се отбележи, че по сиротските влогове до 1940 г. се наблюдава бързо намаление. Повече са тегленията, от колкото новите или по-старите сметки с постъпление. От същата година започва с малки колебания значително увеличение на тези влогове. За срочните влогове се наблюдава тенденция на бързо намаление. То може да се обясни с обявената Втора световна война и участието на България в нея, с честите и частични мобилизации от 1940 г. нататък от една страна и със страха на вложителите от обезценяването на лева, от друга. Голяма част от вложителите при изтичане срока на влоговете ги изтеглят, а друга, вместо да ги подновят като срочни, ги прехвърлят на спестовен влог. Спестовните влогове показват бързо увеличение. Това се дължи на правилника за операциите на банката. Суми на спестовен влог се приемат от колективни вложители: благотворителни дружества, комитети, културни и професионални сдружения, църковни настоятелства, читалища и др., ако се внесе първоначална вноска най-малко 500 лв. Не се приемат, обаче, спестовни влогове на името на търговски, индустриални и други фирми. Особено важно е, че малолетни могат да внасят суми на свое име и за своя сметка, ако са грамотни. (ДА – В. Т-во, Ф 156К, оп. 1, а. е. 74, л. 1–51).

Като се имат предвид посочените постановления на правилника, може лесно да се обясни на какво се дължи бързото увеличение на спестовните влогове. За това освен капитализирането на внесените суми от вложителите, последните независимо от възрастта си могат по всяко време да разполагат с вложените суми.

За 1944 г. най-висок показател бележат влоговете на търговците. Разпределението по професии, показва, че най-голям е броя на вложителите домакини. След тях идват земеделците, чиновниците, малолетните, а най-малко на учреждения и дружества. По лихвените текущи сметки има най-голямо движение през 1943 г., а на следващата година сумата спада. Това се дължи на бързото обезценяване на лева. Вложителите, страхувайки се от общата мобилизация и войната, бързат да изтеглят влоговите си лихвени текущи сметки и да ги вложат в стоки, постройки, купуване на недвижими имоти и др. От така направената характеристика за дейността на клона по влогова служба става ясно, че тя се развива много добре (ДА – В. Т-во, Ф 156К, оп. 1, а. е. 78, л. 1–33).

В науката за народното стопанство и в съвременния живот, на застраховката е определено важно място. Това е така, защото застраховката, във всичките си форми и видове, трябва по най-удобен начин да служи за обезпечаване на материалното благополучие на човека. За това българският земеделец се нуждае от застраховка, и по-специално за посевите и добитъка, която да го обезщети, доколкото е възможно, от всички загуби, които сериозно биха увредили неговото стопанско положение. Понеже само застраховката може да гарантира дохода и рентата на вложените капитали, то тя е, която ще развърже ръцете

на всеки земеделец за новоначинания.

Застраховката срещу градушка е въведена със закон от 26 декември 1910 г. След големите градушки през 1935 г. въпросът за задължителната застраховка се изправя с целия си ръст и привлича вниманието на много от селските стопани и на държавното управление в България. Той се решава едва в 1942 г. със закон за задължителната застраховка на земеделските култури срещу градушка приет от 25-то Обикновено Народно събрание на 2 февруари 1942 г. и публикуван в Д. В., бр. 33 от 14 февр. с. г. Провеждането на установената с настоящия закон застраховка се възлага на Българска земеделска и кооперативна банка.

По отношение на кооперативната дейност на клона трябва да се отбележи, че тя утвърждава универсалната кооперация във всяко село от Великотърновския район. Едновременно с работата си по насаждане на универсалните кооперации, клонът систематически работи за преминаване на същите и към втория и третия етап – т. е. да развият отделите за общи продажби, доставки и преработки.

Клонът на Българска земеделска и кооперативна банка във В. Търново прекратява дейността си на 31 март 1948 г., като всичките му активи и пасиви са предадени на Българска народна банка – клон В. Търново съгласно закона за национализацията на частните банки и сливането им с БНБ, приет от Великото Народно събрание на 27 декември 1947 г.

Значителна част от документалните материали на банката, особено за периода от основаването ѝ до 1920 г. са унищожени съгласно периодично спусканите разпореждания от Централното управление на банката или са разпилени в резултат на небрежно отношение и съхранение. Голяма част от документите, общо 220 архивни единици, са унищожени след експертиза съгласно протокол от 3 октомври 1955 г. на ЕПК при ТД "Държавен архив" – В. Търново. В сравнение с останалите банки, архивните материали на Българска земеделска банка са подредени и описани, но след сливането през 1948 г. ценните архивни единици не се отделят своевременно. Това основно затруднява работата с тях на всички нуждаещи се, както на архивисти, научни работници, изследователи, така и на обикновени граждани.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ДА – В. Т-во – Държавен архив – Велико Търново

ЛИТЕРАТУРА:

Йорданов 1923: Д. Йорданов. Преглед на българските дружества и банки 1922 г. С., 1923.

Отчет на БЗКБ 1942: Отчет на Българската Земеделска и Кооперативна банка за 1941 г. С., 1942.

ABOUT THE HISTORY AND DEVELOPMENT OF THE BULGARIAN AGRICULTURAL COOPERATIVE BANK

Ivalin TSVETKOV

(Summary)

The report is study historical information about founded of the first credits institutions in Bulgaria and formation of Bulgarian Agricultural Cooperative Bank. There are in the report different stages of development and activity of the bank. The bank has a big interest for development about the agriculture in the country and about the farmers.

In this report is given room for inauguration opening new building - office of the Bulgarian Agricultural Cooperative Bank in Turnovo 70 years ago.

In the report there is the first manifestation in an organized mutual aid between village proprietors.

"... ДА СЪДЕЙСТВА ЗА ВЪЗРАЖДАНЕТО И РАЗВИТИЕТО НА МЕСТНАТА ТЪРГОВИЯ ..." (Документи на клонове на Българска народна банка за икономическото и стопанско развитие на Великотърновския регион, запазени в Държавен архив – В. Търново)

Юлия ДЕНЧЕВА

Изградена с цел развитие на търговията, регулиране на търговските отношения и народния кредит, Българска народна банка в последствие разширява дейността си, навлизайки постепенно в почти всички сфери на обществото. Предмет на настоящото проучване е да се представи връзката между развитието на банковата система и някои икономически процеси в обществото през периода 1900 – 1944 г., което превръща използваните множество оригинални документи от фондовете на Държавен архив – В. Търново в един безпристрастен свидетел на тези процеси.

Българска народна банка (БНБ) бележи своето създаване в първите дни след Освобождението още от далечната 1879 г. Пред нея стои един дълъг път, съобразен както със стопанското развитие на България и с нейното законодателство, така и с източниците с които разполага и нуждите на държавата и общините. Инициатор за учредяването на БНБ е завеждащият финансовия отдел в руското правителство Бух, който на 16 декември 1878 г. представя проекта за "Устав Болгарскаго Народнаго Банка", утвърден от княз Дондуков Корсаков на 25 януари 1879 г. Откриването на банката става на 23 май 1879 г., а първата парична операция е извършена на 6 юни същата година. Целта за създаването на тази банка е "*да съдействува за възраждането и правилното развитие на местната търговия, а още и с цел да регулира търговските отношения и народния кредит в Княжеството*".

В момента на своето създаване БНБ по форма представлява държавно автономно учреждение, но под контрола, разбира се, на държавата, а по операции тя е търговска банка за кредитиране на търговията.

Мотивите за изграждането на този именно вариант на банкова институция са обяснени в доклада на финансовия министър Бух: "*Не са минали едва няколко месеца от Освобождението на България от турско владичество и въдворената в нея свобода и в цялата страна закипя нов живот, откриха се нови, неизвестни дотогава източници за богатства, оживи се търговията. В близко бъдеще тая страна, надарена щедро от природата и населена с народ пестелив и занаятчийски ще развие още по-вече своята промишлена и търговска деятелност...*" *Ето защо "необходимо е да се пристъпи към образуване на едно такова учреждение, което би имало пълна възможност да регулира бъдещите търговски отношения в страната т. е. народния кредит. Такова учреждение може да бъде една държавна банка*".

В началото на историческото развитие на БНБ се очертават шест периода:

Първият, от 1879 до 1885 г., когато става нейното учредяване, изработва се уставът й, определя се финансовата й политика като държавен институт за земеделски и общински кредит. През втория период, 1885–1902 г., банката получава вече правото да издава банкноти и по-голямо разнообразие на банковите операции. Благодарение на стопанския кредит на страната, през третия период от 1902 до 1912 г., банката успява да засили своите емисионни функции, да поддържа стабилността на монетата и регулира паричното обръщение в страната. Четвъртият и петият период в развитието на БНБ са взаимно свързани по стечение на историческите обстоятелства, тъй като обхващат годините 1912–1922 и 1922–1926 и се определят съответно като военен и инфлационен и възстановителен. През този четиринадесетгодишен период, в началото БНБ е принудена да издава книжни пари за кредитиране на държавното съкровище, а по-късно да ограничава банкнотното обращение и да полага усилия да възстановява функциите си на емисионна банка. След 1927 г. през наречения шести период, банката се реорганизира като чист тип емисионна банка и се освобождава от дългосрочните си операции. Постепенно с времето, тя придобива възможност да засили още по-вече своите главни задачи: от една страна да събира златната и девизната наличност в страната като гарантира на народното стопанство стабилно парично обращение, а от друга да регулира лихвения процент чрез гарантиран кредит.

Още след първите пет години от създа-

ването си БНБ започва изграждането на своята мрежа в страната, откривайки клонове, агентури и представителства. Първият провинциален клон е открит на 1 май 1884 г. в Русе, следващата година във Варна и през 1886 г. в Пловдив. Клонът на БНБ във В. Търново е открит на 1 януари 1893 г. На 1 септември 1905 г. в Свищов е открита агентура, която на 10 февруари 1906 г. се преобразува в клон на банката. През следващата година в Елена и Г. Оряховица са открити агентури и през 1914 г. в П. Тръмбеш. Седем години по-късно, през 1921 г., е открита агентура в Сухиндол, която след известни промени и прекъсвания е обособена в клон през 1943 г. (Юб. сб. на БНБ 1929, 11–14, 213–221).

В първите години от своето съществуване банковият клон – В. Търново, клоновете и агентурите в Свищов, Стражица, Г. Оряховица, Сухиндол и Елена обслужват населението както в съответните райони, така и това от Тревненска, Шуменска, Севлиевска и Габровска околии до откриването на техни клонове и агентури.

Първоначално персоналът във Великотърновския клон се състои от 5 души – директор, контрольор, касиер и двама разсилни. За улеснение на работата, на разположение на клона банката поддържа до 1907 г. и банкови кореспонденти, които проучват и събират сведения за платежоспособността на банковите клиенти и ги изпращат за разглеждане от ръководството. В помощ на управителя периодически е избиран и сконтов комитет, който има задача да определя кредитоспособността на банковите клиенти. Контролът на клона се осъществява чрез правителствен делегат и инспектори на банката, които да следят за точното изпълнение на всички задачи и да проверяват основанията, редовността на документите и верността на пресмятанията. След законодателните изменения през 1911 г. и 1912 г. този контрол започва да се упражнява от инспектората при Централното управление.

След 1924 г. до 1928 г. ръководството в банките започва да се осъществява от специализирани банкови съвети, състоящи се от директора, контрольора или счетоводителя и касиера, които разрешават всички важни въпроси от дейността на банката.

Държавен архив – В. Търново съхранява солиден масив от документи, илюстриращи дейността на клоновете и агентурите на БНБ в района. Това са фондовете на БНБ – В. Търново, Елена, Свищов и Сухиндол, които обхващат периода 1892 – 1944 г., който е и обект на настоящото съобщение. Те представляват: изпращаните окръжни от Централното управление – София във връзка с откриване на нови клонове и агентури, покупка на чуждестранни чекове, изплащане и теглене на чужда валута, изменения и допълнения на тарифата на банката и др. Сред документите можем да намерим и поверителните окръжни, изпращани от БНБ – София за осуетяване износа на злато, както и сведенията за курса на златните монети. Така например през 1933–1934 г. стойността на един наполеон е варирала между 650– 685 лв., а на една турска лира от 725 до 755 лв. (ДА– В. Т-во, ф. № 73К, оп. 1, а. е. 30, л. 111; а. е. 31, л. 123, 179).Интерес представляват и протоколните книги на Банковите съвети, рапортите по дейността на банката, документите по годишното приключване, актовите книги, главните книги на клоновете и др.

От една страна, тези финансови документи са огледало на практикуваната банкова политика от създаването на банката, промените, които претърпява тя, изграждането на поредицата от банкови закони и правила на финансиране и кредитиране през този период и представляват, разбира се, безспорен интерес за изследователите на историята на БНБ. От друга страна, обаче, тези документи са и извор на информация за стопанското и икономическо развитие в региона, като най-богатите в това отношение фондове са тези на БНБ– Търново и Свищов. В годишните рапорти-отчети, изпращани до Централното управление – София намираме изключително интересна и разнообразна информация. Така например, годишните отчети за 1900 и 1913 г., които се отличават с цифрова лаконичност, поднасят факти за размера и движението на кредитирането, извършвано през 1900 г., 1908 г. и 1913 г. Така, през 1900 г. най-много кредити са вземали индустриалците, след тях търговците, на трето място сарафите, а след това се нареждат кредитни дружества, свободни професии и чиновници, а занаятчиите, по силата на възможностите си, са на едно от последните места с най-малко кредити. Тази традиция се запазва и по-нататък, като индустриалците и търговците си оспорват през цялото време първото място по изтеглени кредити, а сарафите запазват третото си място. Интересно и съвсем обяснимо е положението около военната 1913 г., когато

кредитите на индустриалците и търговците рязко спадат, за сметка на сарафите, които излизат далеч напред (ДА – В. Т-во, ф. № 73К, оп. 1, а. е. 40, л. 1, 80, 150).

С течение на годините рапортите излизат от сухата цифрова отчетност, носят много по-вече информация, анализи и изводи. Така в рапорта от 1932 г. се отчитат реализираните условия на кредитиране, лихвеният процент, който е между 10 и 13, и изпълнението на двустранните задължения, като се констатира, че в този период "...по дребни търговци, селски стопани, земеделци, занаятчии, които са засегнати по-чувствително от кризата напълно отсрочват заемите си". Посочен е и броя на обявените в несъстоятелност и заведените изпълнителни дела (ДА – В. Т-во, ф. № 73К, оп. 1, а. е. 29, л. 1–2).

При раздела за отчитане на влоговете се отбелязва, че лихвеният процент е средно между 6 и 7 и е направено заключението, че "Доверието на вложителите към държавните банки е напълно запазено, при което се забелязва и увеличение на влоговете. Същото, обаче към частните банки и банкери продължава да е разхлабено – следствие на съдебната ликвидация на "Братя Саръчедялкови и сие", а така също и поради всевъзможни слухове относно влоговете при частните банки и банкери... Всички банкери ще приключат на загуба, накърнявайки интересите си" (ДА – В. Т-во, ф. № 73К, оп. 1, а. е. 29, л. 4).

Годишните рапорти – отчети на БНБ–клон В. Търново и района представляват по своята същност интересна и точно документирана картина на икономическото състояние на региона през годините. Така, в началото на раздела *индустрия* е поднесена обща характеристика на стопанския живот и промените в него под влияние на едно или друго събитие.

В отрасъла *мелничарство* най-често анализираните предприятия са на Събирателно дружество "П. Велков", "Илия Людцканов" и АД "Дервент", на които е направена подробна характеристика, включваща: ръста на производството, причините за повишаването или понижаването му, броя на работниците, надници, работно време, цената на житото и брашната, нивото на производството и продажбите и др.

Така например в отчета за 1932 г. е дадена информацията, че фабриките на П. Велков и И. Людцканов през годините работят на една смяна, от 4–15 работника при надници от 25 до 130 лв. "С жито са запасени в достатъчно количество, което се доставя в брой по цена от 2, 70 до 2,80 лв. кг с тенденция за повишаване." При продажбите е констатирано увеличение и преобладаване на продажбите на кредит, срещу открити сметки.

Памуко-текстилното производство се представя основно от Акционерно дружество "Св. Троица" – В. Търново, при което през 1930–1932 г. ръстът на производството е 14 % поради факта, че се "работи на две смени от по 70 работници при надници от 18 до 60 лв., храна и квартира". Регистрирано е оживление и на пазара и търсене на производството поради доброто качество и извоювания пазар.

При *пивоварството*, безспорно първенство държи Командитно дружество "Никола Хаджиславчев", при производството на което е регистрирано през 1930 г. известно намаление, дължащо се на високата цена.

Не са подминати и другите предприятия, като АД "Трапезица" – фабрика за шевни конци, при която също има снижаване на производството поради конкуренцията на новооснованата фабрика в Казанлък, представен е и ръста на производството и съотношението му с този на продажбите в тютюневата фабрика "Боляри", оцетната фабрика "Стела" на В. И. Радоев, при която през 1930 г. е регистрирано намаляване на производството и продажбите поради конкуренцията на съответна фабрика в Русе.

Освен данните за конкретните предприятия и анализите за тяхното състояние, в годишния отчет на банката за 1932 г. намираме и информация за ръста на безработните в града, броят на които е 172 души, като е констатирано увеличение спрямо предходните години и са посочени причините за това – преустановяване на работата в копринената фабрика и намаляването на броя на работниците в някои предприятия.

В *търговския сектор*, през 1932 г. е запазено нивото на продажбите, като според банковата документация се забелязва оживление, което се дължи на завръщането на градинарите от странство и задоволяването на пазара със стоки. Подробно са представени регистрираните цени на най-употребяваните стоки и забелязаното повишение или намаление. Подробно, според вида на продаваните стоки, са представени различните магазини, собствениците им, ръстът на продажбите, търсените и предпочитани стоки, техните цени и др.

Интересна е картината на състоянието на *занаятчийството*. Според споменатия рапорт, има известно занижаване на продажбата на занаятчийски стоки, поради обедняване на главния купувач на такива стоки – селското население. Освен това, при кожарството и обущарството има също по-слаби продажби, дължащи се на голямата конкуренция на каучуковите изделия. От 20 кожарски работилници през 1930 г. работят само пет, сред които най-просперяващите са тези на Братя Аврамови, Иван Шанов и сие и Игнат Нанков. Констатираното намаление на производството е с 55 %, а на продажбите с 57 %. Дърводелството и коларството са доста западнали. През 1930 г. е констатирана тенденция за обединяване на няколко работилници в една, за да могат по-безболезнено да изживеят кризата чрез намаление на разходите за наем и заплати. От 39 коларски работилници работят само 8, които се занимават само с ремонт. Бакърджийството също бележи упадък. Производството е намалено с 84 %, а продажбите с 76 % поради липса на суровини и засилената конкуренция на чугунените произведения.

Изключително пъстра е картината на *земеделието и скотовъдството*. При раздела за земеделието е представена подробна характеристика на климатичните условия, състоянието на посевите и болестите, пазарните цени на произведените храни и др. Информацията е изключително подробна, даже детайлна: представени са засетите декари със зърнени храни, индустриални култури и варива и цените на храните по видове. При лозарството е отчетена засятата площ на лозята по видове: стари лозя, млади лозя и американски лозя, констатирано е увеличение на площта на засетите лозя с 3090 дка и увеличаване на цената на гроздето в сравнение с предходната година.

В разглежданите документи е отделено място и за информацията, касаеща състоянието на градинарството. Посочват се селата, в които то е добре развито и селата в които е главен поминък. Дадени са и сравнителни сведения за количеството и вида на засетите зеленчуци и техните цени. Любопитна информация за градинарите, работещи в чужбина, намираме в годишния рапорт на директора на БНБ– В. Търново от 1934 г.: През 1932 г. е постъпила валута от градинари на стойност 10 565 000 лв., през 1933 г. – 5 450 000 лв. и през 1934 г.– 9 237 000 лв., като преобладават главно леи, пени и чешки крони. В края е поднесена и информацията колко паспорта за градинари са издадени през периода 1932–1934 г. – между 725 и 990 броя (ДА – В. Т-во, ф. № 73К, оп. 1, а. е. 31, л. 182).

Интересни данни съдържа и разделът *скотовъдство*, даващи информация за състоянието на пашата в района, количеството на отглежданите видове едър и дребен добитък, както и продажната им цена, борбата на ветеринарните власти с болестите по животните през този период. Важни сведения намираме и за осъществявания износ на угоен добитък, главно за Гърция и Палестина, осъществяван чрез пазара в Г. Оряховица. В годишният рапорт от 1930 г. е представено и производството на сирене в региона: дейността и капацитета на трите мандри, работещи по това време в селата Никюп, Момин сбор и Русаля и съпоставката за произвежданото сирене през 1929 г.– 50 000 кг, продавано по цена 38 – 40 лв. и през 1930 г. около 25 000 кг – 30 000 кг по цена 23 до 32 лв. В посоченият рапорт намираме сведения и за развитието на яйчарството в района и осъществявания износ на яйца за Германия, Швейцария и Австрия. Така през 1929 г. количеството изнесени яйца е било около 3 000 000 броя, а през 1930 г. – 4 000 000. Като причина за увеличението се изтъква спадането на цените на храните по това време, подобряването на храненето на кокошките и увеличението на носливостта им. Цената на една бройка е от 2, 70 до 3 лв. (ДА – В. Т-во, ф. №73К, оп. 1, а. е. 29, 31, 39; оп. 2, а. е. 2).

Друга група документи, носеща двойнствена информация относно осъществяването на кредитирането в района и състоянието на стопански и търговски предприятия, са така наречените кредитно-информационни дела, които намираме във фонда на БНБ – В. Търново. Тези документи дават сведения за основаването на фирмата, получаваща кредит и предмета й на дейност, нейните собственици и притежаваните от тях имоти, капитали и машини, броя на работещия персонала и др. Така например, от кредитното досие на Ефрем Попхристов – занимаващ се с книжарство и печатарство, получаваме сведения, че фирмата му е създадена през 1884 г., че се управлява с вещина, а собственикът й се ползва с много добро име, търговските книги се водят съгласно закона, а за производството са закупени

три печатарски машини система "Франкил Тал" и "Вьорнер". С такава информация разполагат и досиетата на Иван Кереков – търговия с манифактура, Георгиев сие Николов – събирателно дружество колониал и железария, Братя Михайлови – търговия с дървен и строителен материал и др. (ДА – В. Т-во, ф. № 73К, оп. 1, а. е. 34 – 37).

Добър източник на информация е и Регистърът за записвания на фирми от Свищов от фонда на Свищовския клон на БНБ. Първата фирма, вписана в този регистър, е Спестовно спомагателно земеделческо акционерно дружество "Нива" с дата 4 април 1898 г. В специална графа е отбелязан и предметът на дейност на дружеството – земеделие. Следващата регистрация е на Акционерно дружество "Дунав", на 13 април 1898 г.. Под № 26 от 19 юни 1898 г. е регистрирана фирмата на Д. А. Буров и Сие – търговия. Следват общо 456 фирми, спестовни, земеделски, говедарски дружества, кооперации, банки, фабрики. Последната регистрирана фирма е кооперативно дружество "Съгласие" – Свищов от 15 септември 1941 г. (ДА – В. Т-во, ф. № 73К, оп. 1, а. е. 19).

Без съмнение, интересни сведения се съдържат и в обособените преписки по разрешаване внос на стоки на фирми, намиращи се в търговски взаимоотношения с предприятия от чужбина. Приложените в тези преписки документи, като заявления, удостоверения, контингентни листи и др. информират, в най-общи линии, какви стоки се внасят, в какво количество, от кои държави и чрез кои митници и участието на БНБ в този трансфер, както и някои данни за създаването, капацитета и състоянието на търговската фирма. Така например, от преписката на фирма "Форум" ООД – Свищов, търгуваща със железария, строителни и бояджийски стоки, става ясно, че тя поддържа търговски взаимоотношения с Чехия, Англия, Австрия, но основен търговски партньор й е Германия. Вносът се осъществява чрез Варненската и Свищовската митници.

Интересна е и преписката на фирмата Оник Кюрдян и Сие – манифактура – Свищов, която урежда вноса на платове от чужбина – Швейцария, Унгария, Италия (бархет, поплин, муселин, вълнени платове) и дамски чорапи и платове от изкуствена коприна – най-голям внос от Германия.

Следват преписките на търговците на железария Досю Вълчев и синове, внасящи от Румъния сода каустик и сода бикарбонат, на Българско акционерно дружество "Бензогаз"– Свищов за уреждане на внос на петрол от Румъния, на пет свищовски фирми за внос на каменна сол, също от Румъния и др. (ДА – В. Т-во, ф. № 73К, оп. 1, а. е. 8, 12, 14, 18).

Не може да не бъде спомената и една друга преписка от фонда на БНБ – клон В. Търново, тъй като се отличава от описаните до сега по вид и съдържание. Това е депозитното досие на дарителя от Дряново Теодоси Денкович, живял и работил дълги години като търговец в Галац, но запазил до края на живота си спомена за родния град. Досието съдържа предадените от него на съхранение в банката ценни книжа, облигации, държавни бонове, депозитни разписки както и кореспонденцията му с Руска банка за външна търговия – Одеса за направените от него парични преводи. Интересни са разменените през 1922 г., след смъртта на Денкович, писма чрез посредничеството на Дойче банк – Берлин, по повод невъзможността да се правят справки за вложените пари и ценни книжа, тъй като е извършена национализация на одеската банка. В края на депозитното досие е приложено и завещанието на Теодоси Денкович, с което той дарява една къща на българската православна църква в Галац и оставя и 100 000 лв., вложени в 200 облигации в БНБ – Търново за образуване на фонд при същата банка. Условието е лихвите от капитала да се капитализират в продължение на 20 години, а желанието на дарителя е след това да се построи в родния му град Дряново "едно технологическо училище, в което да се преподава химия за приложението й в индустрията и занаятите.." Ако това му намерение не се осъществи, поради липса на средства, желанието на дарителя е с тези пари да се издържат ученици от Дряново до завършване на средно или висше образование. Освен това Теодоси Денкович дарява и по 3 000 лв. на църквите "Св. Никола", "Св. Троица" и "Св. Богородица" в Дряново, както и 2 000 лв. на държавната болница "Фердинанд I" в града за закупуване на медицински инструменти. Към преписката са приложени и снимки на дарителя и съпругата му (ДА – В. Т-во, ф. № 73К, оп. 1, а. е. 14).

Представените документи от депозитното досие на дарителя Т. Денкович, по своя характер и съдържание обогатяват още повече многообразието от оригинални свидетелства за сферите на дейност на БНБ.

Без съмнение, всички посочени до тук документи имат не само чисто финансово съдържание, но в тях неизбежно и равностойно присъства и стопанско-икономическият момент. Тази характерна особеност се дължи на факта, че в своята същност банковата система е изградена поради икономическите процеси в обществото, както и в тяхна услуга и представлява своеобразно огледало на обществените и стопански промени. Поради това документите на Българска народна банка – тази първа финансова институция у нас, са извор на много точна информация за развитието и извършващите се промени в страната.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ДА – В. Т-во – Държавен архив – Велико Търново.

ЛИТЕРАТУРА:

Юб. сб. на БНБ 1929: Юбилеен сборник на БНБ, С., 1929.

LES DOCUMENTS DE BANQUE NATIONALE DE BULGARIE ET L`ECONOMIE DE LA REGION DE VELIKO TIRNOVO

Julia DENTCHEVA

(Résumé)

Banque nationale de Bulgarie est cree pendant 1879 pour developper la commerce, regler les rapports commerciales et le credit populaire. Plus tard elle agrandit son activite et reussit a penetrer presque dans toutes les spheres de la societe.

L`objectif de la presente publication est d`essayer de reveler, quoique tres fragmentaire, la relation entre le developpement de la systeme de banque et certains processus economiques dans la societe. Les documents, qui font objet de la publication se rapportent a la periode de 1900 – 1944.

Les documents de Banque nationale de Bulgarie, conserves aux Archives d`Etat de Veliko Tirnovo, referment une riche information pour le developpement economique dans la region de Tirnovo.

Les rapports annuels referment des analyses tres detaillees de l`etat des certaines enterprises en ce qui concerne la production, le nombre des ouvriers, le temps de travail.

La commerce est representee par des magasins de toutes sortes, leurs proprietaires, le niveau des ventes, les marchandisesq, les prix.

Dans les rapports annuels on peut trouver aussi une infofmation tres riche en ce qui concerne l`economie rurale; l`agriculture l`elevage et le jardinage dans la region.

Les documents de Banque nationale de Bulgarie, conserves aux Archives d`Etat de Veliko Tirnovo donnent la possibilite de penetrer plus profondement dans les premieres annees de l`histoire de la banque, et en meme temps, ils sont des sources importantes pour etudier le developpement de l`economie dans la region de Veliko Tirnovo.

БАЛКАНСКА ПОПУЛЯРНА БАНКА – КИЛИФАРЕВО 1920 – 1947 г.

Елена МАЧКОВСКА

Популярните банки възникват в началото на XX в. под формата на кооперативни обединения, като заемат не малък дял в стопанския живот на България. Основната им задача е да подпомагат развитието на занаятите, селското стопанство, дребната търговия. Работят под девиза "Един за всички, всички за един". Първата Популярна банка е основана на 27 ноември 1903 г. в София от Асен Иванов и 32 членове– занаятчии, търговци, индустриалци и професионалисти (Списание на Съюза на Популярните банки 1929, 30). През 1915 г. по предложение и инициатива на Популярната банка в Пловдив се създава Съюз на Популярните банки в България (Известия на Софийската Популярна банка 1922, 2). В. Търново става инициатор всяка година на 27 юли да бъде отбелязван Международен кооперативен ден, инициира създаването на Съюз на приятелите на кооперациите в България, а през 1922 г., с помощта на Варненската търговско-индустриална камара и основаване на училище по търговия и кооперативно дело.

Килифарево е селище в Търновски окръг, със специфичен балкански терен, без железопътни връзки, което затруднява икономическото му развитие. Идеите на кооперативизма проникват и намират почва тук в края на XIX и началото на XX в., а основата на кооперативните сдружения се поставя през 1887 г. със създаването на Райфайзенова каса от народния учител и общественик Райчо Деветаков (Михайлов 1986, 18). Следват го Земеделското взаимоспомагателно дружество, Градинарското дружество "Зора", кооперация "Съединение"– основана на 30 януари 1903 г.

Кооперативното движение се разраства значително в годините след Първата световна война, когато тежката стопанска криза разтърсва победена България. Тогава кооперирането на дребните производители и търговци се явява важно средство за защита на интересите им срещу настъплението на едрия банков и промишлен капитал. Една от първите създадени след войната кооперации е Балканската Популярна банка, основана на 26 октомври 1919 г.

Целта на настоящото съобщение е да хвърли светлина върху създаването, развитието и дейността на банката в Килифарево от нейното основаване до ликвидирането й чрез сливане с Кредитна кооперация "Съединение" и превръщането им във Всестранна кооперация – 1 август 1947 г. Изследването се базира на документалния материал в ТД "Държавен архив" – В. Търново, фонда на ИМ в Килифарево и публикации в периодичния печат.

По това време в Килифарево има 836 домакинства с 4 240 жители (ТДДА – В. Търново, ф. 191К, оп. 1, а. е. 1, л. 1).

На 26 октомври 1919 г. в Килифарево се основава Балканска Популярна банка, регистрирана в дружествения регистър на Търновския окръжен съд под № 72. Първият устав е публикуван в Държавен вестник на 24 декември 1919 г. Основатели са 36 души, предимно едри търговци, индустриалци, занаятчии и по-заможни земеделски стопани (ТДДА, ф. 191К, оп. 1, а. е. 1, л. 58). Сред учредителите има един адвокат– Минчо Дочев, двама учители – Ганчо Зарбев и Петко Пашев, шест земеделски стопани, един аптекар. По политически убеждения те се разпределят така: драганцановисти – 13, БЗНС – 5, безпартийни – 9, комунисти – 1, народняци – 1. Първият УС е в състав: председател Стефан М. Киряков, подпредседатели - Станчо Г. Парасков и Момчо Дончев, секретар Петко Пашев (ТДДА, ф. 191К, оп. 1, а. е. 1, л. 58).

Банката се изгражда като кредитно кооперативно сдружение със солидни финансови възможности. Започва да записва дялове и да събира сумите по тях от 5 януари 1920 г. Редовната си работа Балканска Популярна банка Килифарево започва на 22 март 1920 г. (ТДДА, ф. 191К, оп. 1, а. е. 1, л. 1).

До 1921 г. Балканската Популярна банка работи по стария устав на Популярните банки. През 1921 г., на III конгрес на Съюза на Популярните банки, се разглежда и приема нов устав, изработен от Българската централна кооперативна банка (ТДДА, ф. 191К, оп. 1, а. е. 1, л. 21) и превръщането на Съюза в кредитна централа.

От конгреса произтича необходимостта Популярните банки по места да обсъдят и приемат новия устав. На извънредно Общо събра-

УСТАВЪ

на

Популярната Банка въ с. Килифарево, околия Търновска.

I. ФИРМА И СЕДАЛИЩЕ.

Чл. 1. Основава се кредитно кооперативно сдружаване съ ограничена отговорность подъ фирмата: Популярна Банка въ с. Килифарево,

II. ЦЕЛЬ И ТРАЯНЕ.

Чл. 2. Цельта на сдружаването е:

1. Да кредитира членоветѣ си за тѣхнитѣ производителни и други действителни нужди.

2. Да развие и засили спестовностьта и икономическата мощь между членоветѣ си и населението.

3. Да организира за смѣтка на членоветѣ или за своя смѣтка доставката на суроми материали за преработване, нужднитѣ въ производството на членоветѣ сѣчива, орждия и машини, а таса сжщо и нужднитѣ съестни и други продукти отъ първа необходимость.

4. Да организира за смѣтка на членоветѣ или за своя смѣтка обща продажба на произведенията на членоветѣ и мѣстното население.

5. Да организира за смѣтка на членоветѣ или за своя смѣтка преработването на отдѣлни стопански произведения.

Обр. 1. *Устав на Популярната банка в Килифарево, 1921 г.*

ние на Килифаревската Популярна банка, директорът Милко Сираков, делегат на III конгрес на Съюза на популярните банки, разяснява новия устав, който е приет с абсолютно мнозинство от членовете. Интерес за изследователите представлява уставът на Килифаревската Популярна банка, който е ценен експонат в музея на Килифарево (**Обр. 1**). Под него са подписани 93 души килифаревци, основатели на кооперативното сдружение (**Обр. 2**).

В резолюция под документа Килифаревското селско общинско управление удостоверява, че преписът на устава на Популярна банка Килифарево, Търновска околия, е съобразен с оригиналния устав. Удостоверяването е извършено на 12 ноември 1921 г. с подписа на общинския кмет Стефанов и секретар-бирника П. Стайков.

Уставът е заверен в Търновския окръжен съд под № 4014 на 30 ноември 1921 г. Съгласно чл. 3, раздел II – Цел и траене – е записано, че "сдружаването се основава за срок от 101 г. Общото събрание може да продължи тоя срок" (Устав на Килифарската Популярна банка 1921, 4). Дяловият капитал за участие с номинална стойност 50 лв. е неограничен. Дяловете са

— 30 —

гашния, публикуванъ въ 216 брой на Държ. Вестникъ отъ 1919 год., по който работи сдружаването и измѣнението му публикувано въ 201 брой на държавния вестникъ отъ 1920 год.

(ПОДПИСАЛИ:)

Стефанъ П. Арабаджиевъ
Иванъ Георгевъ
Гани Русиновъ
Пенчо Т. Чолаковъ
Тото х. Ивановъ
Минчо Ив. Гаговъ
Стефанъ Маневъ
Тодоръ Мановъ
Авдей Мар. Цанковъ
Мария Т. х. Иванова
Петко Пашевъ
Колю Ив. Димитровъ
Колю Д. Велковъ
Тодоръ П. Шомовъ
Косю Цоневъ Маневъ
Недю М. Ахчиевъ
Симеонъ Рачевъ
Никола Койчевъ
Кжню Митевъ
Атанасъ Узуновъ
Дим. Ив. Димитровъ
Ник. П. Грънчаровъ
Борисъ Мирчевъ
Никола Ив. Дяскаловъ
Тодоръ Г. п. Стайковъ
Димитръ Ив. Чехларовъ
Георги М. Саралиевъ
Георги Ил. Сѫбевъ
Стоянъ Ив. Гайтанджиевъ.
Александръ Рачевъ
Алекс. Т. Морковъ
Велко Дамяновъ
Иванъ Г. Вжлховъ
Бр. Т. Цуреви и С-ие
Никола Йорговъ
Христо Н. Баевъ
Петко К. Станоевъ
Иванъ Нейковъ
Цони Минковъ
Георги М. Праховъ
Пенчо Василевъ
Велко Капушевъ
Пенчо Сав. Пейковъ
Пенчо Николовъ
Г. Русин. Ал. Ахч. и С-ие
Никола Дамяновъ
Ник. Т. Саралиевъ
Тодоръ Ник. п. Стайковъ
Димитръ Ивановъ
Антонъ х. Стефановъ
Илия М. Кжневъ
Магдалина П. Пашева
Тодоръ Н. Шарковъ
Русинъ М. Гаговъ

— 31 —

Косю Н. Ковачевъ
Ст. П. Арабадж. и С-ие
Илия С. Симидовъ
Колю Тр. Учегановъ
Никола Георгевъ
Кжню Трифоновъ
Иванъ К. Бояновски
Или Г. Фратевъ
Тодоръ Ст. Цуревъ
Иванъ х. Цоневъ
Пенчо Ст. Гайтанжиевъ
Маню Ив. Гаговъ
Велчо Неделковъ
Донка Велкова
Петръ Ген. Панайотовъ
Райко Ив. Драгневъ
Милко М. Сираковъ
Досю В. Фъргуновъ
Колю Вжлевъ
Ник. Банджековъ
Дончо Цоневъ Пилевъ
Стефанъ Г. Харизановъ
Митю П. Праховъ
Дончо Мар. Цанковъ
Стоянъ х. Ангеловъ
Никола Сѫ. Арабаджиевъ
Стефанъ Койчевъ
Михалъ Т. Шарковъ
Шарковъ С-ие Ивановъ
Рада Триф. Качкова
Иванъ Славчевъ Гаговъ
Минчо П. Цигуларски
Дончо Николовъ
Митю Тодоровъ
Ст. Тр. Качауновъ
Трифонъ П. Качковъ
Алек. П. Ахчиевъ
Ганчо Зарбевъ
Никола Т. Танковъ

№ 3224

Килифарското селско общинско управление удостовѣрява, че настоящия преписъ отъ устава на Популярната Банка (кооперативно сдружаване) въ с. Килифарево — Търновска околия е съобразенъ съ оригиналния уставъ и вѣрно преписанъ отъ него.

Безъ такса и гербъ по чл. 98 отъ закона за кооперативнитѣ сдружавания.

с. Килифарево, 12 ноември 1921 г.

Общ. Кметъ: Стефановъ
за Секр. Бирникъ: П. Стайковъ.

Обр. 2. *Из същия устав на Популярната банка*

поименни и дават право на дивидент (**Обр. 3**). Като кредитен институт банката образува своите средства по няколко направления:

- Дялов капитал
- Фондове
- Влогове
- Печалби и такси
- Субсидии и дарения

Обр. 3. *Облигация на Балканската Популярна банка в Килифарево с купон за дивиденти,11. 02. 1921 г.*

Редовно се създават и функционират два фонда: резервен, образуван ежегодно от 10 %, от чистата печалба и от встъпителните вноски и служи за покриване на загубите и несъбираемостта на средствата, и културен фонд, който също представлява 10 % от чистата печалба и се изразходва по решение на Общото събрание. За операциите и услугите банката взема лихви, комисионни и такси, размера на които се определят от Общото събрание или при делегиране на права – от Управителния съвет, а печалбата от доставки и други предприятия са в компетенциите на Управителния съвет.

Кредитната дейност на Популярната банка се реализира чрез различни видове заеми, предоставяни на земеделските стопани, дребните занаятчии и търговци, при по ниски от обичайните лихви:

- Заеми без поръчителство до 10 % от определения кредит;
- Заеми с поръчителство;
- Заеми срещу залог на стоки и др.;
- Текущи сметки срещу поръчителство, ипотека, залози и др.;
- Сконтиране на полици и др.

Районът за кредитната дейност обхваща Килифарево и селата около него.

Докато в годината на основаването Килифарската Популярна банка е брояла 36 организирани членове, то през 1921 г. техният брой достига 275 души. Следващите години бележат едно постоянно нарастване до 1930 г. Данните за периода изглеждат така:

1921 г. – 275, с внесени дялове 271 800.

1925 г. – 498, с внесени дялове 572 900 лв.

– 420 мъже, 69 жени, 1 читалище, 8 колониални фирми.

1926 г. – 563, с внесени дялове 667 950 лв.

– 482 мъже, 69 жени, 1 Лозарска кооперация, 1 читалище.

– 1 църква, 1 манастир, 8 колониални фирми.

– 512 българи, 51 турци.

1929 г. – 670, с внесени дялове 1 041 500 лв.

1930 г. – 697, с внесени дялове 1 091 900 лв.

1947 г. – 490, с внесени дялове 1 369 000 лв.

(ТДДА-В. Търново ф. 191К, оп. 1–2, а.е.1, л. 33, 45, 57, 61, 53).

Като една от най-младите в Търновско, банката приключва отчетната 1922 г. с оборот от 16 080 122 лв., при капитал и фондове 346 337 лв., влогове 814 155 лв. и пласменти 971 317 лв. Реализирана е бруто печалба 144 622, 10 лв., а чистата печалба 30 191, 38 лв. Това доказва добрата дейност, която банката е развила за краткото време на съществуването си (Списание на Съюза на Популярните банки 1922, 16).

Популярната банка продължава да укрепва и да се развива благодарение на добрата политика, осъществявана от Управителния съвет с председател Г. Сираков, директор Милко Сираков и счетоводител Пенчо Цонев. Ръководните органи разбират, че преди всичко трябва да се разчита на кредитната дейност, поради което съсредоточават вниманието си върху увеличаването на дяловия капитал и привличането на местните спестявания. Оборотните средства за 1922 г. са 1 267 174 лв. и се разпределят така: в капитал и фондове 372 531 лв., влогове 894 643 лв. Пласментите са 983 230 лв., в заеми срещу поръчителство 637 170 лв. и текущи сметки срещу поръчителство 346 060 лв. Разрешеният кредит от Българската централна кооперативна банка в размер на 250 000 лв. стои като неизползван резерв (Списание на Съюза на Популярните банки 1922, 11).

Бързо расте и дяловият капитал. Десет години след основаването на банката той е 1 041 500 лв., през 1933 г. – 1 107 600 лв., а през 1934 г. достига до 1 047 850 лв. Растат и фондовете на сдружението: от 385 939 лв. през 1932

г., в края на 1933 г. те са 430 690 лв., а към 31 декември 1934 г. достигат 1 107 600 лв.

За дейността на банката може да се съди от растежа на годишните обороти. През 1922 г. оборотът е 18 912 375, 42 лв., през 1925 г. се увеличава повече от два пъти – 43 942 480, 48 лв., за да достигне през 1927 г. до 75 677 912, 50 лв. През 1932 г. годишният оборот е 76 264 928 лв. и през следващите години започва да намалява.

На Общото годишно събрание на Балканската Популярна банка за приемане на отчета за 1925 г. се констатира, че острата криза, върлуваща из цялата страна, засяга чувствително и Килифаревския район. Финансовата криза дава отражение на броя на членовете и на банковия капитал.

Влоговата дейност на банката обхваща събирането на безсрочни, срочни, детски, влогове за гаранции, свободни парични средства на търговци и занаятчии, текущи кредиторски сметки и др. Докато в края на 1924 г. влоговете са 1 601 649 лв., то през 1925 г. те се увеличават и на 31 декември достигат до 2 139 325 лв. Вложителите се разпределят така (ТДДА-В. Търново ф. 191К оп. 1 а. е. 1, л. 34):

- Членове на банката – 159, с 1 155 932 лв.
- Не членове – 185, с 868 189 лв.
- От седалището на банката – 277, с 1667450 лв.
- Вън от седалището – 67, с 356 671 лв.
- От тях мъже – 221 с 1 389 048 лв., жени 123 – 635 073 лв.

Стойността на влоговете, както и останалите парични фондове, се движат на приливи и отливи, съобразно финансовото състояние на страната:

1927 г. – 2 426 802 лв.
1928 г. – 6 500 000 лв.
1929 г. –14 000 000 лв.
1938 г. – 8 262 203 лв.

Силното и постоянно нарастване на влоговете с различен характер говори за голямото доверие и авторитет, което Балканската Популярна банка е спечелила в обществото. Друг важен факт за общественото доверие към финансовия институт е, че над половината от влоговете са вложени от членове на банката, а друга, също голяма част, от хора вън от седалището на банката – Килифарево. Привлечени са служители от всички професии. Че банката се ползва с голямото обществено доверие на Килифарево е ясно, но доверието има и друга страна. Популярната банка има голяма материална и морална отговорност както към населението от Килифарево, така и към околността. Поради тези причини, тя държи редовно 1 млн. лв. резерв (или излишък) в централата на БЗКБ, за да може да отвърне навреме при необходимост, т. е. за гарантиране редовното плащане по влоговете. Освен това, банката има в резерв и втори милион кредит, който е открит в Съюза на Популярните банки. Той стои свободен и служи като дълбок резерв в най-критични моменти, както за банката, така и за обществото. Тогава те ще се влеят в местното стопанство като евтин кредит, необходим в непосилни и тежки времена. За добрата политика на Популярната банка и нейното ръководство говори и откриването на специални текущи сметки само срещу поръчителство.

Банката прави услуги на около 500 членове кооператори и има голямо значение за Килифарево като стопански и икономически център на селата от предбалканската котловина. В дейността си тя се ръководи от принципа "в управлението на Популярната банка избирайте само най-опитните, честни, предани, енергични, добри и ползващи се с доверие кооператори..." (ТДДА-В. Търново, ф. 191К, оп. 1, а. е. 1, л. 36).

За дейността на банката през 1926 г. е констатирано, че въпреки добрите намерения, обстановката в страната е крайно неблагоприятна, отбелязва се небивалия застой както в размяната, така и в търговията и занаятите. Земеделският стопанин не може да продаде производството си, а лозарството е силно засегнато от липсата на пазари и свръхпроизводство. В същото време липсата на парични средства дава отражение и върху другите отрасли на стопанския живот – занаяти, търговия и др. Въпреки неблагоприятната обстановка, банката развива добре дейността си и реализира положителни резултати – общият оборот е 10 500 000 лв., влоговете са увеличени и надхвърлят 2 500 000 лв., с тенденция за постоянно увеличение.

Успоредно с кредитната и влогова дейност, Популярната банка провежда собствена стопанска дейност. През 1926 г. тя открива кооперативна фурна – едно необходимо предприятие за селото с важно значение, тъй като снабдява населението с евтин и доброкачествен хляб (ТДДА-В. Търново ф. 191К, оп. 1, а. е. 1, л. 40). Произведеният и продаден хляб през 1927 г. е за 636 000 лв., а чистата печалба 11 908 лв.

В отчета за годината банката констатира, че излиза с успех от първия си опит в общественополезното си начинание, макар и със загуби, защото смята, че така гради материалната и морална култура на селото (ТДДА-В. Търново, ф.191К, оп. 1, а. е. 1, л. 50). В следващите години ръководството на кредитния институт разширява своята стопанска дейност. През 1941 г. се изгражда сушилня за плодове, грозде и зеленчуци. Отчетното събрание през същата година възлага на УС да открие валцова мелница. На годишното събрание в края на февруари 1942 г. се решава да се изкупи ½ от маслобойната, манджуджийницата и гатера на Иван М. Цанков и да се открие фабрика за дървен амбалаж (ТДДА-В. Търново, ф. 191К, оп. 2, а. е. 1, л. 53).

През 1942 г. банката купува консервната фабрика на Михаил Шарков с всички машини и инсталации за 900 000 лв. (ТДДА-В. Търново, ф. 191К, оп. 1, а. е.1, л. 106). На годишното събрание на 21 март 1943 г. се взема решение да продължава да се разширява производствената дейност, като за целта се отделят 4 млн. лева. Тогава се взема решение да се отделят 3 500 000 лв. за потребителния и търговски магазини (ТДДА-В. Търново, ф. 191К, оп. 2, а. е. 1, л. 62).

Въпреки липсата на стоки, суровини и амбалаж през тези години, се чувства оживление в дейността на Популярната банка. В отчета за 1942 г. се отбелязва, че паричните обръщения достигат 18 млн. лева, което е 5 пъти повече в сравнение с 1938 г.

В отчетния доклад пред Общото годишно събрание на 9 април 1944 г. се констатира, че през 1943 г. банката е реализирала 129 703 лв. печалба, а консервната фабрика е свързвала двата края, но не е осигурила по-голямо производство и печалба поради липса на амбалаж. Отново се взема решение да се потърси място за строеж на фабриката за амбалаж, като за целта се гласуват 3 000 000 лв. (ТДДА-В. Търново, ф. 191К, оп. 2, а. е. 1, л. 73).

От основаването си Популярната банка създава културен фонд, необходим за благотворителността, която съпътства основната дейност на кредитния институт. През 1927 г. е предоставена помощ от 2 000 лв. на читалище "Напредък" и 3 500 лв. на Дружество "Червен Кръст" – Килифарево, за устройване на Детска почивна колония (ТДДА-В. Търново, ф. 191К, оп. 1, а. е. 1, л. 46). След изразходването на 5 500 лв., във фонда остават в наличност 56 672 лв. През 1928 г. фондът нараства на 66 972 лв. За културно – благотворителни цели са изразходвани 12 000 лв. (Отчет на Килифарската Популярна банка 1928, 8-9): банката отпуска 8 000 лв. на пострадалото от земетресение тракийско население и организира кампания по набиране на помощи от населението в района за пострадалите жени и деца. През лятото на същата година са предоставени нови 4 000 лв. на Дружество "Червен кръст" в селото за станалата традиционна Детска лятна колония за болни деца в Килифаревския манастир. На 9 април 1944 г., на годишното си събрание, Балканската Популярна банка взема решение да отпусне 20 000 лв. за измазване на читалище "Напредък" в Килифарево (ТДДА-В. Търново, ф. 191К, оп. 2, а. е. 1, л. 73).

През 1946 г. УС отпуска безвъзмездно 100 000 лв. за строежа на гимназия, а Общото събрание гласува заем от 400 000 лв. за срок от 10 години на Килифаревската община за водоснабдяването и благоустройството на селото (ТДДА-В.Търново, ф. 191К, оп. 2, а. е. 1, л. 55).

От началото на своето съществуване Балканската Популярна банка се помещава в т. нар. "антично здание", изкупено от местното читалище. През 1927 г. започва строежа на нова административна сграда. На 9 декември 1934 г. се извършва тържествен водосвет за освещаването на новия кооперативен дом на Килифаревската Популярна банка (**Обр. 4**). Поздравления поднасят директорът на банката Иван Касамаков, председателят на Управителния съвет Калчо Деветаков и кметът Илия Гюлчев. В словото си последният благодари на банката за подкрепата в стопанските инициативи на Килифаревската сборна община, с население от 5 984 жители, разпределени в 1321 домакинства (Сп. Кооперативна просвета 1934, 12).

Обр. 4. *Сградата на банката, открита тържествено на 09.12. 1934 г.*

Наред с основната си дейност, банката развива и своя преводна служба, на която биха завиделе не само частните, но и държавни банки.

В Килифарево няма Народна банка, вследствие на което "Преводната" и "Инкасо" служби са главните източници на средства за посрещане на плащанията по други служби. Дейността по "Инкасо" в Популярната банка на всички застрахователни дружества довежда до проникване на влиянието на банката в целия балкански район, дори и до най-затънтените колиби на "Килифарията", и успява да "измъкне от пазвите му маса влогове – мъртви до този момент – суми" (ТДДА-В. Търново, ф. 191К, оп. 1, а. е. 1, л. 50).

За да не бъде ощетявано населението от "безсъвестници", банката въвежда и служба "Снабдяване на протестирани полици и изпълнителни листи" с нищожни такси. Така тя улеснява занаятчиите и търговците и им спестява разходите за пътуванията до окръжния център Търново (ТДДА-В. Търново, ф. 191К, оп. 1, а. е. 1, л. 50).

От основаването до прекратяването на дейността на банката през 1947 г., директорите, управлявали дейността й, са 7. Най-дълго банката се ръководи от Петър Каназирски, поел длъжността през 1925 г., родом от близкото село Пчелище (**Обр. 5**). През 1933 г. Каназирски преминава на работа в Кооперативната централа и директорският пост се заема от Иван Касамаков (**Приложение 1**).

Балканската популярна банка в Килифарево функционира самостоятелно до 1 август 1947 г., общо 27 години, когато става обединение на кооперациите в Килифарево. От сливането на Популярната банка и кредитната кооперация "Съединение" се създава Всестранна кооперация.

Обр. 5. *УС на Популярната банка с директор Петър Каназирски /в средата/, 02.03.1930 г.*

Балканската Популярна банка заема своето достойно място в обществения живот на Килифарево като защитава интересите на занаятчийството, дребната търговия и земеделското стопанство с помощта на добрата си кредитна политика и така се противопоставя на едрото лихварство. С професионалната си дейност и авторитет дава силна подкрепа на своите членове, подпомага и стимулира икономическия живот на региона.

Приложение № 1

Директори на Балканска Популярна банка Килифарево 1920 – 1947:

Марин Сираков – 1920 – 1923
Косю Ковачев – 1924
Петър Каназирски – 1925 – 1933
Иван Касамаков 1933 – 1941
Стефан Койчев – 1942 – 1944; 1946
Д-р Камен Митов - 1945

СЪКРАЩЕНИЯ:

ТДДА-В. Търново – Териториална дирекция "Държавен архив" – Велико Търново.

ЛИТЕРАТУРА:

Михайлов 1986: Г. Михайлов. Вековните пътеки на колективния труд. С.,1986.

Известия на Софийската Популярна банка 1922: Известия на Софийската Популярна банка, 1922, № 9.

Отчет на Килифарската Популярна банка 1928: Отчет на Килифарската Популярна банка, 1928 – ИМ-Килифарево, инв. № 126 Сп.ф. Док.

Списание на Съюза на Популярните банки 1922a: Списание на Съюза на Популярните банки, 1922, № 17-18.

Списание на Съюза на Популярните банки 1922b: Списание на Съюза на Популярните банки, 1922, № 19-20.

Списание на Съюза на Популярните банки 1929: Списание на Съюза на Популярните банки, 1929, № 2.

Устав на Килифарската Популярна банка 1921: Устав на Килифарската Популярна банка, 1921 – ИМ-Килифарево, инв.№ 28 Сп. ф. Док.

BALKAN POPULAR BANK KILIFAREVO 1920 – 1947

Elena MACHKOVSKA

(Summary)

Balkan Popular Bank is founded on October 26th 1919 by 36 people founders as a credit co-operative association with solid finance resources. Its regular work starts on March 22nd 1920. Along with its credit and deposit activities, Balkan Popular Bank develops economic activities, deals with charity, supports and stimulates economic development and public life of the region.

Balkan Popular Bank operates independently by August 1st 1947, when is formed a union of co-operative society in Kilifarevo.

ОБЩОПОЛЕЗНАТА КАСА В ГРАД ОСМАН ПАЗАР (ОМУРТАГ) 1865 – 1877 г. (Предварително проучване)

Мирослав ТОШЕВ

През XIX в. кризисните процеси, разтърсващи Османската империя, продължили да се развиват. Опитите за модернизиране на държавно-управленския апарат и създаване на промишленост не постигнали видим успех. В селското стопанство, с премахването на монопола върху търговията със зърнени храни, господстващи станали стоково-паричните отношения, което довело до увеличаване на продукцията, предназначена за пазара. Земята вече можела да се използва не само за прехрана, но и като средство за получаване на парични доходи. Това породило и стремежа на селското население да се сдобие с повече обработваеми площи и работен добитък. За тяхното закупуване обаче били нужни пари в брой, които при липсата на банкови институции можели да се намерят само от лихварите при твърде висока лихва. Това от своя страна довело до задлъжняване и разоряване на множество стопани. Проблемът придобил особено големи размери и принудил дори тромавата османска администрация да потърси решение. Но опитите за държавно кредитиране и регламентиране на лихвения процент не довели до положителни резултати. Ето защо създаването на общополезните каси в първата половина на 60-те години на XIX в. има важно значение, като пръв опит за организиране на земеделски кредит в българските земи. Основаването на тази специфична институция е резултат от реформаторската дейност на Митхад паша, валия на Дунавския вилает (Тодорова 1972, 56–58).

Първите общополезни каси в българските земи се откриват през 1864 г. (Тодорова 1972, 59–61). На следващата година в. "Дунав" (бр. 7 от 14 април 1865 г.), започва да пулбикува на своите страници правилника за устройство на касите. Те се управляват от четири души – двама мюсюлмани и двама християни, местни хора, ползващи се с обществено доверие и авторитет. Касите започват да работят, когато натрупат капитал в размер на 20 000 гроша. Първоначално те са извършвали своите операции само един ден в седмицата, когато е ставал пазарът в даденото селище. По изключение касите са работили и в други дни от седмицата щом това се налагало, но с разрешение на местния административен началник. След няколко години, тъй като дейността им се разширила, касите започват да работят ежедневно (Тодорова 1972, 61; Даскалов 1912, 83). Заемите са отпускани за срок от три месеца до една година в размер от 100 до 100 000 гроша. Лихвата е била едно на сто за месец или 12 % годишно (Тодорова 1972, 62). През 1873 г. годишния лихвен процент е намален на 9 % (Даскалов 1912, 89). Заемът се е гарантирал с поръчител, със залог (обикновено обработваема земя) или с двете заедно (Тодорова 1972, 62). Правилникът предвиждал част от печалбата на касите да се използва за строителни или ремонтни работи на училища, пътища, чешми и мостове (Тодорова 1972, 68).

Най-важният въпрос, свързан с началната дейност на касите, е начина по който се е набирал техният капитал. Средствата са набавяни под формата на налог, който има различна форма в отделните райони. Първоначално в касите се внася половината от данъка върху зърнените храни "дето жетвата е спорна". По-късно селяните сеят по половин уврат[1] царевица или един уврат жито за сметка на касите. През 1873 г. започва да се събира на всеки чифт волове по едно цариградско киле[2] жито или по една крина от 10 оки жито или други зърнени храни на същата стойност. В райони, където земята е неплодородна, селяните давали други продукти– например по 5 оки чисто масло от всяка къща. Събраните храни се продавали при съдействието на властите за получаване на по-добра цена, а получените средства образували капитала на касите. В някои райони тази практика на натурален налог е заменена с паричен– по 40 гроша на всеки чифт волове (Тодорова 1972, 62–63).

Настоящата разработка представя известната ни до момента информация за дейността на общополезната каса в гр. Осман пазар в периода 1865 – 1877 г. Макар материалите да са оскъдни, те ни дават представа за организирането на тази кредитна институция в района.

Общополезната каса в гр. Осман пазар е започнала работа на 1 септември 1865 г. (Плетньов 1994, 133). Натрупването на капитала й за

отделните години е както следва:

– до март 1865 г.	– 13 540 гроша от вноски
– до октомври-ноември 1865 г.	– 27 080 гроша от вноски
– от 1 март 1866 до 1 март 1867 г.	– 35 000 гроша от вноски

(Тодорова 1972, 63 – 64).

Интерес представлява отчетът за дейността на османпазарската каса за финансовата 1866 – 1867 г.:

– 35 000 гроша	– доход от вноски по налог
– 1 248 гроша 20 пари[3]	– лихви по раздадени заеми
– 38 620 гроша	– капитал
– 74 868 гроша 21 пари	– обща сума

(Плетньов 1994, 133).

Явно работите в османпазарската каса се развиват добре, тъй като капиталът й продължава да нараства с бързи темпове. На 1 март 1871 г., сумата събрана от вноските по налога и чистите печалби, е равна на 305 000 гроша (Даскалов 1912, 133 – 134).

През 1876 г. на османпазарската каса е направена ревизия. Според протокола, подписан на 29 май 1876 г., нейното състояние е следното:

– 603 004 гроша 30 пари	– капитал
– 550 420 гроша	– раздадени заеми
– 52 584 гроша 30 пари	– наличност в касата

(АДО, 31, 82).[4]

На 1 март 1877 г. капиталът на османпазарската каса е възлизал на 601 240 гроша (Даскалов 1912, 134).

Веднага прави впечатление, че размерът на капитала през 1877 г. е по-малък от този през 1876 г. Този факт вероятно може да се обясни с предстоящата Руско-турска война. Възможно е липсващите средства да са били използвани за нуждите на армията.

По всяка вероятност управляващите османпазарската каса са вършили добре своята работа, защото капиталът й, както вече споменах, нараства много бързо. За единадесет години съществуване общата сума се увеличава с 560 047 гроша. Разпределено по години това прави по 50 913 гроша годишно, а в проценти ни дава нарастване от 1360,7 %. Изчисленията са направени на база 41 157 гроша начален капитал към месец октомври 1865 г. Процентното нарастване на сумата в османпазарската каса я нарежда на трето място сред общополезните каси в Дунавския вилает (Даскалов 1912, 133–138).

Много важен е въпросът за ефекта от дейността на касите. За да можем да отговорим, ще разгледаме размера на отпусканите заеми и техния стоков еквивалент.

Размерът на заема е фиксиран в кредитните разписки, достигнали до нас:

– на 15.12.1872 г. Мустафа е взел заем от 200 гроша (АДО, 13, 32).

– на 10.01.1873 г. Чобаноглу Хасан – 400 гроша за да си купи волове (АДО, 13, 33).

– на 1.12.1873 г. Хасан – 1000 гроша за шест месеца (АДО, 44, 111).

– на 12.12.1875 г. Ахмед – 300 гроша за да си купи вол (Опис 1993, 575, 2154)[5].

– разписки без дата за 100, 105 (две на брой), 120, 210, 450, 600 и 620 гроша (АДО, 44, 112).

Обща представа за размера на раздадените заеми получаваме, като се обърнем към статистическата справка за района. В Османпазарската каза е имало 4551 земеделски семейства. На 1 март 1877 г. касата е отпуснала кредити на обща сума 571 144 гроша. Следователно средно на семейство земеделци се падат 125 гроша 20 пари (Даскалов 1912, 150 – 152).

Каква е била стоковата равностойност на отпуснатите земи? За да разберем, ще разгледаме цените на работния добитък и основните хранителни стоки, които, макар да са ориентировъчни, ще ни дадат представа за параметрите на разглеждания въпрос.

Цени на работния добитък в района на гр. Осман пазар:

– 4.01.1873 г. на пазар в Ески Джумая (дн. Търговище) един кон е струвал 3 лири и 100 пари (Опис 1993, 411, 1504) или според курса на лирата[6] цената е 311 гроша 20 пари или 314 гроша 20 пари.

– В средата на 1875 г. на пазара в Осман пазар цените са следните:

– Кон – 380 гроша.
– Чифт волове – 1100 гроша.
– Чифт биволи – 2000 гроша.
– Крава – 250 – 420 гроша.
– Магаре – 100 – 120 гроша (НБКМ).

На 28.03.1877 г. товарни коне за армията

се купуват на цена не по-висока от 600 гроша (Опис 1993, 671, 2534).

Цени на зърнени храни за една ока в Централна Северна България за периода 1865– 1875 г.:

– пшеница 25 – 40 пари (Беров 1976, 190).
– ечемик 20 – 35 пари (Беров 1976, 205).
– ориз 3 – 4 гроша (Беров 1976, 210).
– овес 15 – 19 пари (Беров 1976, 213).
– царевица 24 – 40 пари (Беров 1976, 213).
– боб - 1 грош 30 пари (Беров 1976, 217).

Какви изводи могат да се направят при съпоставяне на заетите суми и размера на цените?

Заетите суми не стигат, за да се закупи чифт работен добитък, макар че това е била най-често целта на кредита (Тодорова 1972, 73). Явно получените заеми са можели да подпомогнат закупуването на добитък без да се прибягва до заробващите услуги на лихварите.

Интересно е да се отбележи, че раздадената в заем на 1 март 1877 г. обща сума от 571 144 гроша е стигала да се закупят 519 чифта волове при единична цена 1100 гроша. Тази бройка съотнесена към броя на земеделските семейства е била достатъчна 11,4 % от тях да се снабдят с работен добитък.

Прави впечатление времето, в което са заети сумите – в края и началото на календарната година ("посред зима"). По това време добитъкът е най-евтин – ако фуражът на стопанина е малко, той не ще може да го изхрани до новата паша и ще търси да го продаде. Също така в семейството вече е станало ясно дали житото в хамбара ще стигне за прехрана до следващата реколта или ще трябва да се купува още.

Сумите на раздадените кредити са малки и не могат да осигурят прехраната за една година на 5 – 6 членно семейство. Изчислено по нормата жито необходимо на един човек[7], при цена от 40 пари за ока, ще са нужни 1170 гроша, а при цена от 25 пари – 731 гроша 10 пари за 5 членно семейство. За 6 членно домакинство сумите са съответно – 1404 гроша и 877 гроша 20 пари.

След всичко изложено до тук може да се каже, че османпазарската каса не е имала възможност решително да промени икономическото състояние на населението в района. Тя е подпомагала със заем при изгодни условия онези селско-стопански производители, на които не са достигали определени, но не големи суми за покупка на добитък или за набавяне на зърно, необходимо за прехрана на домакинството на земеделеца, спасявайки го от лихварите, което е характерна черта от дейността на този кредитен институт и в другите части на българските земи (ЮК 1931, 32).

Сведенията за съдбата на османпазарската общополезна каса по време на Освобождението са противоречиви. Според едни изследователи тя е ограбена (Даскалов 1912, 161), а според други – е запазила капитала си, който е бил използван по-късно за строежа на болницата в града (Стефанов 1935, 26).

Представената разработка е първият опит да се проучи въпроса за дейността и ролята на османпазарската общополезна каса, въпреки оскъдните изворови материали. Работата по темата ще продължи след превода на запазените в Народната библиотека "Св. Св. Кирил и Методий" многобройни кредитни разписки, месечни баланси, регистри и т. н., които ще хвърлят светлина върху разглежданите проблеми.

БЕЛЕЖКИ:

[1] Един уврат е равен на 920 кв. м (Тодорова 1972, 62).

[2] Едно цариградско киле е равно на 20 оки (Тодорова 1972, 63), а една ока е равна на 1,282 кг (Харитонов 2000, 266). От тук цариградското киле е равно на 25,64 кг.

[3] Един грош е равен на 40 пари (Харитонов 2000, 78).

[4] Първата цифра в индекса показва страницата, а втората – номера на документа.

[5] Третата цифра в индекса показва номера на документа.

[6] Една лира през 1868 г. е равна на 103 гроша (Тодорова 1972, 69), а в 1873 г. – на 104 гроша (Цончев 1996, 482 – 483).

[7] Изчисленията са направени на база 20 шиника жито за един човек годишно (Петков 1993, 37). Един шиник е равен на 15 кг и преизчислен през ока от 1,282 кг е равен на 11,7 оки.

ЛИТЕРАТУРА:

АДО: Анотирани османотурски документи за гр. Омуртаг. Съхраняват се в ИМ – Омуртаг – ОФ № 321-В-МСО.
Беров 1976: Л. Беров. Движението на цените на Балканите през XVI – XIX век и Европейската революция на цените. С., 1976.
Даскалов 1912: А. Даскалов. Земледелческия кредит в България от 1864 до 1913 г. С., 1912.
НБКМ: Народна библиотека "Св. Св. Кирил и Методий", Ф. 182 А, а. е. 128, л. 1.
Опис 1993: Опис на османотурски документи за занаяти и търговия (XVI – XIX век). С., 1993.
Петков 1993: К. Петков. Откровения. Търговище, 1993.
Плетньов 1994: Г. Плетньов. Мидхат паша и управлението на Дунавския вилает. В. Търново, 1994.
Стефанов 1935: Л. Стефанов. Град Омортаг – принос към историята на града. Омуртаг, 1935.
Тодорова 1972: М. Тодорова. "Общополезните каси" на Мидхад паша. – Исторически преглед, 1972, 5.
Харитонов 2000: Х. Харитонов. Нумизматика на България. В. Търново, 2000.
Цончев 1996: П. Цончев. Из стопанското минало на Габрово. С., 1996.
ЮК 1931: Юбилейна книга на Българската земеделска банка. С., 1931.

THE FUND OF GENERAL USE IN TOWN OF OSMAN PAZAR (OMURTAG) 1865 – 1877
(Preliminary research)

Miroslav TOSHEV

(Summary)

The purpose of the offer treatise is to present the known data about the development of credit act in the town. Its beginning is put with the establishment of the fund of general use as a specific bank institution and the start of its financial operations in 1865. The treatise studies the development of the fund until 1977.

The present treatise comprises just the first part of research on a larger scale which will be based on Ottoman – Turkish financial documents under review, saved in the fund of the National library "St. St. Cyril and Methodius".

СТРАЛДЖАНСКИТЕ БАНКИ (1903 – 2005)

Добрина БЕРОВА

Предмет на настоящото съобщение е историята на банковото дело в едно малко провинциално градче на Югоизточна България, в административните граници на днешната Ямболска област. Целта ни е чрез хронологическо проследяване на един специфичен проблем от обществено-икономическото развитие на днешния град Стралджа да очертаем приноса на банките в подпомагане на отделните производители и на различни институции (община, кооперации, читалище, училища и пр.) за просперитета на жителите му.

Град Стралджа е селище на кръстопът, с богата и многовековна история. Благоприятните климатични условия, плодородната почва, близостта до Балкана, възловото място по отношение на основната пътна мрежа (особено след построяването на ж. п. линията Ямбол – Бургас през 1890 г.) още в края на XIX в. благоприятстват за превръщането му в естествен център на регион от двадесетина села от Ямболско, Сливенско и Карнобатско.

От това време датира първата среща на стралджанци с банковата институция. Вместо да прибягват до заробващите услуги на лихварите при покупка на ниви и добитък, селяните все по-често ползват кредити от Българска търговска банка и от Земеделската каса, която на 1 юли 1903 г. открива тук единствената селска агенция в Ямболска околия, тъй като "селото е естествен център на околните села" (в-к "Народно благо" 1903, бр.16/ 20.07.). Агенцията отпуска заеми до 200 лв., приема нови записи и променя тези на длъжниците на касата, дава под наем и продава имоти и пр. Няколко месеца по-късно тя се трансформира като клон на БЗБ и развива дейност до края на 1947 година (Русева 1994, 180). На 15 ноември 1904 г. по инициатива на чиновника в Земеделската банка Червенков е основано земеделско дружество "Братство", за чиято дейност също няма данни (Изложение за състоянието на Бургаското окръжие 1907, 75).

На 18 ноември 1907 г. е основано Земеделско спестовно заемно дружество, което си поставя за цел 100 години "да доставя на членовете си потребния им капитал за нуждите на земеделието и отраслите му според кредитната си способност; да набавя земеделска техника и семена; да съдейства за образуването на отделни кооперативни сдружения за потребление и производство" (ТДДА – Сливен, ф. 370 к, оп. 3, а. е. 4, 202).

Въпреки по-изгодните условия, които предлагат банките, бедните селяни в повечето случаи не успяват да върнат дълговете си и са обявявани в несъстоятелност, а имуществото им се продава на търг, както личи от десетките обяви в местната преса. Богатите им съселяни пък прибягват до услугите на банките за разширяване на бизнеса си.

Разцветът на търговията и занаятите в Стралджа в началото на XX в. води до необходимостта от откриване на второ банково звено в селото. През краткото си съществуване клонът на БНБ (закрит през Първата световна война) развива доста активна дейност. За три месеца през 1916 г. в него са записани 44 влога на стойност 15475 лв., изплатени са 2368 лв. влогове и са издадени нови 18 спестовни книжки (ДВ 1917, бр. 12/ 17.01.).

След войните (1912–1918) на картата на селището се появяват модерни мелници, дараци, предачница, керамична фабрика, консервна работилница, фабрика за преработка на лен, маслобойни, петмезчийници и др. Тукашните средни и едри търговци самостоятелно или в съдружие с колеги от околните градове управляват крупни капитали и непрекъснато разширяват дейността си. Това им дава възможност и самочувствие да включват капиталите си в мащабни инвестиции (промишлени предприятия, банки, акционерни дружества) и успешно да конкурират съседните градове, както в случая със създаването на Търговско-житарската банка (ТЖБ) със седалище в Бургас и клон в Стралджа. Банката е основана на 18 март 1919 г. от представители на крупни житарски фирми от Бургас и Стралджа за срок от 50 години (в-к Правда 1919, бр. 56/ 18.10.). Сред учредителите й са: братя Костови (търговската им фирма е основана през 1883 г. в съдружие с Руско Марковичч), Захари Паскалев, Никола Атанасов, братя Балинови, Петър Бояджиев, Димитър Бойчев, Димо Седларски, Иван Пенчев (собственик на най-големия чифлик в Ямболско –14000 дка),

Иван Кремъков и други стралджански търговци и земевладелци. Управителния съвет на банката е в състав: Иван Кремъков – председател (директор на банката), Йордан Куртев, Иван Пенчев, Захари Паскалев, Демир Георгиев, Никола Атанасов, Петър Едрев, д-р Димитър Гудев, Димо Седларски.

Основният капитал на банката е 3000000 лв. Създадена за търговия и износ на зърнени храни и брашна, в първите години ТЖБ не успява да реализира намеренията и очакванията на основателите си в това направление, тъй като търговията със зърнени храни е монопол на държавата и Консорциумът предлага неприемливи условия за сътрудничество. Поради това банката се преориентира към подпомагане на земеделското производство в района с нужните машини, торове, семена и пр.; съдейства за продажбата на земеделски произведения в страната и чужбина; изкупува и търгува с технически култури (тютюн, царевица, пашкули, бадеми); финансира търговците от района за внос и износ на различни стоки и за участие в търгове (Йорданов 1923, 117 – 119). От 1934 г. до закриването й в навечерието на Втората световна война седалището на банката е в Стралджа (ТДДА – Бургас, ф. 5 к, оп.1, а.е. 52, 2).

През 1923 г. УС на БНБ възстановява в Стралджа своето подразделение (агентура), съществувало за кратко до 1917 година. Търговците от селото и района проявяват голям интерес към предстоящото събитие: "Общинското управление и търговците живо са се заинтересували от откриването й (на агентурата – б. а.), за която цел са избрали комисия от трима търговци и секретар-бирника при общината, която да се грижи за оказване помощ на агентурата, намиране квартири за чиновниците и за всички належащи нужди... Интересът на банките показва, че селото ежедневно се засилва и скоро Стралджа ще стане град" (в-к Тунджа 1923, бр. 23–24/ 02.06.). Агентурата на БНБ е открита много тържествено на 1 август 1923 година. За началник е назначен Тодор Георгиев, а за касиер – Димитър Бойчев.

Периодът на разцвет на банковото дело в Стралджа (1925 – 1929) съвпада с периода на временната и частична стабилизация на капитализма и с фактическата стабилизация на лева. По това време в околийския център Ямбол развиват дейност девет банки, а в пет пъти по-малкото село Стралджа те са шест. Обемът на тяхната дейност личи от следната таблица*:

Банка	Сума/година	1925	1926	1927	1928
БНБ	влогове	671214	757685	510027	536733
	пласменти	769040	2067224	1742414	4494555
ПБ	капитал	-	553000	786100	13598800
	фондове	-	59623	274113	627717
	влогове	-	483086	1362827	2472237
	пласменти	-	1180000	2126663	4205000
Пощенска	влогове	24200	22800	91940	126670
	изплащания	17558	56529	142980	82810
ТЖБ	капитал	-	-	-	1744000
	влогове	-	-	-	4450000
	пласменти	-	-	-	5843000

В икономическия живот на селото, макар и в по-малка степен, присъстват клон на Пощенска банка (ПБ), основана през 1925 г. и Районна кредитна банка (РКБ), развивала дейност от 1929 до 1933 година (ТДДА – Бургас, ф. 5 к, оп. 1, а. е. 52).

Най-значимата и най-успешна стралджанска банкова институция в продължение на две десетилетия е местната Популярна банка (ПБ), основана на 4 октомври 1925 г. и регистрирана в Сливенския окръжен съд с Определение № 914 от 11.XI.1925 година (ДВ 1925, бр. 19111.11.). Инициатори за създаването й са дейци на БКП (т. с.), социалдемократи и бивши членове на клона на кооперация "Освобождение". В учредителното събрание участват 38 души (19 занаятчии, 12 търговци, 3 мелничари, учител, свещеник и чиновник), които записват 341000 лв. начален дялов капитал. Избран е Управителен съвет (УС) в състав: председател Лука Георгиев (директор на банката), подпредседател Йордан Бояджиев, секретар Димитър Пастърмаджиев и членове: Драган Тодоров, Диньо Динев, Георги Бъчваров, Иван Славчев, Йордан Седларски и Матея Русков. Касиер на банката е Иван Димитров (ТДДА – Ямбол, ф. 304 к, оп. 2, а. е. 15, 1–3). Акционери, вложители и клиенти на банката са дребните занаятчии, земеделци, лозари,чиновници, учители и търговци от селото и района. Дейността й покрива всички клонове на икономическия живот в селото и в голяма степен подпомага културното му издигане. Основната цел на създателите й е да кредитира членовете си, да им доставя суровини за преработване; да организира обща продажба на продукцията им; да организира преработката на селскостопански произведения, като създава свои работилници; да се грижи за основаването на кооперации и пр. (ИМ № 767).

В края на първата година от създаване-

то си банката бележи чувствителен напредък: има 252 членове и 456300 лв. капитал, застрахова 140 от тях за 2500000 лв., разкрива 18 детски и 42 срочни и безсрочни влогове за 382100 лв., раздава 163 заема за 1185550 лв., учредява фондове "Кооперативен дом" и "Детски колонии", разкрива библиотека с литература на кооперативна тематика. През 1927 г. изкупува 1200 т. зърнени храни, от което реализира 76808 лв. печалба (ТДДА – Ямбол, ф. 304 к, оп. 2, а. е. 15, 24–34 и 179–215).

Най-верен показател за голямото влияние на стралджанската Популярна банка в района е фактът, че през 1928 г. тя има над 700 членове от Стралджа, от 23 села от Сливенска, Ямболска, Карнобатска и Котелска околии (Недялско, Първенец, Войника, Зимница, Горно Александрово, Жельо войвода, Градец, Медвен, Мокрен, Деветак, Деветинци, Терзийско, Венец и др.) и от градовете Айтос, Омуртаг, Котел, Карнобат и Бургас. 133 от тях са дребни търговци, 108 земеделци, 62 работници, 52 чиновници (ТДДА– Ямбол, ф. 304 к, оп. 2, а. е. 16, 219– 228).

По това време към банката функционира стопански отдел, който включва: Дружество за селскостопанска техника "Земеделие", Житарски отдел и отдел "Представителство на газ" (ТДДА – Ямбол, ф. 304 к, оп. 2, а. е. 15, 317).

За нуждите на Дирекцията за бежанците банката осигурява изработването на 51 коли и каруци от местното коларско сдружение; раздава на овчарите аванси срещу вълната и реализира продажбата й; застрахова земеделската продукция срещу градушки; купува склад за зърнени храни и около 1000 дка ниви, които дава под наем за упражняване на модерно земеделие; има идеи за построяване на захарна фабрика и за откриване на средно земеделско училище.

ПБ става инициатор за основаването на 1 май 1928 г. на първото в България кооперативно земеделско стопанство – ЗТПК "Начало" (1928–1932). Нещо повече – тя е редовен член и кредитор на кооперацията без право на дивиденти от печалбата. Осигурява над 800000 лв. дългосрочен и евтин кредит на кооператорите за купуване на модерна техника за машинно обработване на земята: вършачка и трактор с два многолемежни плуга, сноповързачка, редосеялка и валяк (ИМ № 501, 11 – 22).

Приоритет в политиката на Популярна банка – Стралджа е грижата за здравето на нейните членове и на семействата им. Във връзка с това на 1 февруари 1928 г. отваря врати амбулатория за членове на банката и семействата им. Още през първите пет месеца д-р Кирил Дончев и фелдшерът Петър Петров оказват медицинска помощ на 1369 пациенти. Амбулаторията съществува три години (ТДДА – Ямбол, ф. 304 к, оп. 2, а. е. 15, 219 – 224).

Банката полага специални грижи за детската спестовност и има над 1000 малки спестители, за които ежегодно урежда коледни тържества с елха и подаръци. През 1936 г. детските влогове възлизат на 625000 лв. Във връзка с агитационната седмица на банката през същата година около 200 деца – вложители от Палаузово, Атолово, Воденичане и Лозенец, са докарани с автомобили в Стралджа, където им е устроено забавление с почерпка, музика и хорà (в-к Тракиец 1936, бр.548/ 03.10.).

Разностранната и успешна дейност прави ПБ – Стралджа истински популярна сред населението от споменатите по-горе четири околии. От 1934 до 1944 г. начело на управителния съвет на банката е Стоян Узунов, директор – Иван Димитров, а счетоводител – Атанас Кавалджиев.

В навечерието на Втората световна война Стралджа има над 5000 жители, а със съставните четири села брои около 10000 население. Изчерпателна характеристика на селището дава в. "Тракиец": "В най-голямото българско село Стралджа има над 100 търговски фирми, още толкова занаятчийски работилници, Популярна банка, Търговска банка, кооперация "Напред", Производителна кооперация, агенция на БЗКБ, агенция на БНБ. От гарата средногодишно се изнасят 1200 – 1500 вагона зърнени храни и маслодайни семена, около 300 вагона дървени въглища, стотици вагони дъбов материал за БДЖ и за Пощите; вълна, агнета, овце, птици, яйца. За нуждите на населението пък пристигат стотици вагони чамов материал и пр. Селото има удобен общински дом, хубав театрален салон, модерни кланица и обор, нов водопровод, няколко маслобойни, фабрики за керемиди и за преработка на лен, три валцови мелници, три начални училища, районна прогимназия, допълнително земеделско училище, добре обзаведени хотели и много гостилници. Всяка събота тук се провежда седмичен пазар, а на Архангеловден – голям панаир." (в-к Тракиец 1938, бр. 661/ 18.12.). Според различни алманаси, каталози и енциклопедии в навечерието на Втората световна война Стралджа е селото с най-развити занаяти и търговия в Бъл-

гария (Общобългарски алманах 1940, 232). В резултат на това през 1943 г. селището е обявено за образцово село (ТДДА – Ямбол, ф. 20 к, оп. 1, а. е. 6, 7).

В годините на Втората световна война банковите институции в селото са подложени на големи изпитания във връзка с всеобщата стагнация и някои от тях преустановяват съществуването си. За затрудненията на ПБ съобщава в отчета си за 1942 г. директорът й Иван Димитров: "Ние живеем във война, пламъците от която засегнаха нашата стряха...появи се значително покачване на [цените на] всички стоки, нуждите на хората пораснаха, а определените кредити за задоволяването им са недостатъчни. Много от членовете ни са мобилизирани, имаме много неиздължени стари длъжници, което се отрази на портфейла на влоговете на банката... Поради лошата реколта намаля и количеството на закупените зърнени храни." (ТДДА – Ямбол, ф. 304 к, оп. 2, а. е. 16, 273 – 278).

До края на 1944 г. ПБ има 1005 членове с 2500000 лв. дялов капитал и 12000000 лв. влогове. Под ръководството на директора Атанас Кавалджиев банката развива разнообразна дейност. Със съгласието на Общия съюз на ПБ през 1945 г. сключват заем от 6000000 лв. за подпомагане на стопанския живот в селото и района. С част от средствата (1500000 лв.) кредитират общината за строителство на гимназия. На следващата година отпускат още 2000000 лв. заем на общината за строителство на дюкяни (ТДДА – Ямбол, ф. 304 к, оп. 2, а. е. 16, 343 – 344).

Като агент на Дирекция "Храноизнос" банката купува зърнени храни и вълна, търгува с дърва за огрев, доставя за членовете си някои нарядни стоки; преработва и продава земеделски произведения; организира преработката на мляко; съвместно с други общински организации участва в стопански инициативи, улесняващи продоволствието, размяната и производството в района (ТДДА – Ямбол, ф. 304 к, оп. 2, а. е. 16, 374 – 379).

Въпреки следвоенните заруднения отделя средства и купува киномашина за читалището (ТДДА – Ямбол, ф. 304 к, оп. 2, а. е. 16, 19).

На 27 юни 1947 г. Популярна банка и кооперациите "Народен орач" и "Напред" се обединяват в първата всестранна кооперация в Ямболска околия (ТДДА – Ямбол, ф. 469, оп. 5, а. е. 14, 5 – 27).

Като представител на БНБ всестранната кооперация "Единство" приема всички видове влогове и извършва кредитна, преводна и инкасова дейност. След влизането в сила на Закона за национализация на банките (27.XII.1947) и в изпълнение на Окръжно № 64/21.II.1951 на ЦУ на БНБ във връзка с преустройството на банковата единна система и преустройството на влогонабирателното дело Популярната банка се влива в системата на БНБ. Същата година е открит клон на новосформираната ДСК. За нуждите на двете банки през 1979 г. е построена модерна сграда.

След промените на 10.XI.1989 г. банковото дело в малкия град продължава да се развива при новите условия. Освен съществуващия клон на банка ДСК, през 1995 г. е разкрит клон на банка "Хеброс" и представителство на ЦКБ.

БЕЛЕЖКИ:

* Архиви на БЗБ и РКБ не са запазени.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ДВ – Държавен вестник
ИМ – Исторически музей
ТДДА – Териториална дирекция "Държавен архив"

ЛИТЕРАТУРА:

Изложение за състоянието на Бургаското окръжие 1907: Изложение за състоянието на Бургаското окръжие през 1906 – 1907 година, Бургас, 1907.
Йорданов 1923: Д. Йорданов. Преглед на българските дружества и банки. С., 1923.
Общобългарски алманах 1940: Общобългарски културно-просветен илюстриран исторически алманах 1940, (IV), Русе, 1940.
Русева 1994: Р. Русева. Земеделската каса в Ямбол (ИМЮИБ, 17), Стара Загора, 1994, 177 – 186.

STRALDJABÄNKE (1903 - 2005)

Dobrina BEROVA

(Zussamenfasung)

Die Fachrichtung vorliegender Mitteilung ist über 100-jährige Geschichte der Bankangelegenheit in Straldja – kleine Provinzialstadt in Südostbulgarien, in der adninistrativen Grenze dem heutigen Jambolbezirk. Durch die Verfolgung einem spezüphischen Problem von der gesellschaftlich-ikonomischen Entwicklung der heutigen Stadt Straldja wird über der Beitrag den Bänke zur Unterstützung den einzelnen Erzeuger und verschiedenen Institutionen (Gemeinde, Kooperationen, Klubhäuser, Schulen u. a.) akzeptiert, für die Prosperität seinen Bewohner und für die Verwandlung der Ortschaft im natürlichen Zentrum einer Region von etwa zwanzig Dörfer aus Jambol, Sliven und Karnobat – Bezirke.

Auf die Basis den Archivakten ist die Eröffnug, Entwicklung und Tätigkeit den verschiedenen Bankfilialen und selbständige Bänke (Hendels-weizen, Populär und Rayonkooperations - Bänke) verfolgt.

Die Forschungsarbeit akzentuiert über die Tätigkeit der örtlichen Populärbank (1925–1951), die während 1928 Jahr über 700 Mitglieder aus Straldja und noch 23 Dörfer von der Region hat. Die Bank ist Initiant für die Begründung der ersten in Bulgarien landwirtschaftliche Kooperationsgemeinschaft "Anfang" (1928–1932) und die erste allgemeine Kooperation im Jambolbezirk (1947).

In der Darlegung ist bedeutsamer Platz für die Blütezeit der Bankangelegenheit im Straldja abgesondert (1925–1929), wenn im Bezirkszentrum Jambol neun Bänke Tätigkeit entwickeln, jedoch in fünfmal kleineres Dorf Straldja die sind sechs.

ДРАМАТИЧНАТА ИСТОРИЯ НА БАНКОВИЯ ЗАЕМ ОТ 1901–1902

Борислав ГЪРДЕВ

Сключването на 5 % консолидационен заем на 7 юни 1902 г. между премиера на България Стоян Данев, Банк дьо Пари е Де Пей Ба и Руската държавна банка е един от най-драматичните, ефектни и поучителни сюжети, преживени от родния стопанско-политически елит в самото начало на 20 век.

Този заем, измъчвал четири правителства, довел до падането на едно и предизвикал изборите за два парламента (11 и 12 ОНС) е крайната и завършваща фаза, слагаща финала на финансовата агония, тресяща страната в периода 1898–1902 г., но и предизвикала пряката административна намеса на френския финансов капитал в лицето на бившия държавен съветник и генерален директор на френските митници Жорж Буске, който от август 1902 г. е изпратен от френското външно министерство и БППБ за френски делегат по българските заеми.

Буске, освен че добива изключително влияние в София с пълна власт върху данъка тютюневи бандероли и мурурието, получава и фантастичната за времето си годишна заплата от 100 000 лева, по-голяма почти седем пъти от възнаграждението на всеки български министър.

Така той става за 10 години човекът "с най-голяма реална власт във вътрешните български въпроси" (Тодорова 1971, 316).

Днес, от дистанцията на времето, е възможно да обвиним екипите, водили преговорите за заема в късогледство, недалновидност и пренебрегване на националните интереси.

Тези твърдения обаче са пресилени и неточни.

Въпреки основателните претенции и съмнения, които може да имаме към действията на българските представители, е нужно да посочим, че в онези условия, при тогавашната политико-икономическа конюнктура и с наличните управленски ресурси, не е можело да се подходи по друг начин.

Истината е, че България като васално княжество, се появява на европейската политическа сцена твърде късно, обременена от режима на капитулациите, действащи в Османската империя.

Тя попада веднага в руската сфера на влияние, от която трудно се опитва да се измъкне в периода 1885–1895 г., със слабо развита икономика и постоянна нужда от свежи парични ресурси за така необходимия й стопански и културен напредък.

Правителствата, които управляват (русофилски и австро-германофилски настроени) и княз Фердинанд повече или по-малко успешно лавират между австро-германския и англо-френско-руския политически лагери и техните финансови агенти, преследвайки според възможностите си икономическото възмогване на държавата.

Истина е, че сключените с техните усилия заемни договори са с тежки клаузи, но без тях, в условията на зараждащия се империалистическо-монополистичен свят, не е било възможно спасяването на държавата от банкрут.

За него действително са били необходими жертви, но е факт, че финансовата криза в страната е овладяна именно през 1902 г.

На това набляга и изследвачът Димитър Саздов: "Избухналата криза в България в края на миналия век завършва през 1902 г. Икономиката на страната се възстановява бързо. Създават се благоприятни възможности за нейното по-нататъшно ускорено развитие. Капиталистическа България навлиза в нов етап." (Саздов 1987, 189).

Просперитетът ще проличи при управлението на Народно-либералната партия (6 май 1903 – 16 януари 1908 г.), когато средногодишният прираст на бюджета в приходната му част за периода 1903–1907 г. нараства с 6,11 %, в годините 1904–1907 са открити 40 нови индустриални предприятия, броят на предприятията, насърчавани от държавата, нараства от 166 на 206, през 1903 г. е завършена реконструкцията на пристанище Бургас, а през 1906 г. и на варненското пристанище (Попов 1993, 216–217).

В основата на тези успехи, обаче, лежат усилията на редица изтъкнати български политици и финансисти, положили труд и авторитет и жертвали обществената си репутация, за да преодолее България финансовия колапс в края на XIX в. и да стъпи на пътя на икономическия възход в началото на XX в.

Сключването на консолидационния заем отнема година и половина.

Той допълва "създадената вече в началото на XX в. система на държавно-финансова зависимост на България от европейския финансов капитал.

Деветнадесетото столетие завършило за Княжество България с полагане началото на прякото подчинение на българските държавни финанси под контрола на европейския заемен капитал. Оставало само да се извърши политическото му санкциониране, т. е. неговата дипломатическа инвеститура" (Тодорова 1971, 272–273).

Актът от 7 юни 1902 г. е пряко следствие от проточилите се от 1898 г. дълги и мъчителни преговори за сключване на заемните договори.

Тяхната еманация са пренията в парламента на 7 и 8 декември 1898 г., когато със съмнително мнозинство правителството на Стоилов прокарва 5 % български заем 1898 г. от 290 млн. лв. за конвертиране държавния дълг 6 % и за откупуване експлоатацията на Източните железници, довел до оставката на кабинета на 14 януари 1899 г., сключеният с Българския синдикат в Париж на 21 март 1899 г. 260 млн. заем с 5 % лихва и 89,5 % емисия, наречен помпозно Слят български златен 5 % железопътен ипотекарен заем, одобрен скандално в парламента на 16 юни 1899 г., санкциониращ от 24 юни с. г. и спирането строителството на жп линията Саранбей – Чирпан, която заедно с линията Чирпан – Стара Загора – Нова Загора, се дава под наем на Компанията на източните железници, за да получи българското държавно съкровище припадащите се 32,5 млн. лв., вкл. 5 млн. франка аванс и изключително обременяващият заемен договор за 30 млн. лв. в съкровищни бонове с 6 % годишна лихва, погасим за 5 години, сключен на 20 декември 1899 г. между финансовия министър Михаил Тенев, Българския синдикат в Париж и групата на Дойче банк, при който "Българският синдикат имал ръководещо участие в сделката, поемайки 62,55 % от сумата на заема" (Тодорова 1971, 263).

И тъй като финансовата криза в страната сваля от власт правителството на Тодор Иванчов на 27 ноември 1900 г., а държавата съдбоносно се нуждае от финансов ресурс Българският синдикат съобщава на дипломатическия агент в Париж д-р Золотович, а той уведомява с шифровани телеграми от 14 и 15 декември 1900 г. Тодор Иванчов (оглавил отново служебен кабинет до 9 януари 1901 г.) желанието на Синдиката "да направи заем на който и да било новосформиран софийски кабинет на базата на направеното през октомври пред дипломатическия агент предложение, а именно срещу потвърждаване по държавна линия на финансовия контрол и отстъпване на монопола на тютюна на френската промишленост" (ЦДИА, ф. 176, оп. 1, а.е. 1689, л. 34,39).

При продължаващата стопанска и политическа криза се налага сформирането на още едно преходно правителство, начело с ген. Рачо Петров (9 януари – 19 февруари 1901 г.), което подготвя изборите за 11 ОНС (28 януари 1901 г.), с цел и по желание на княза властта да се поеме от русофилски кабинет, който да сключи заема в Париж.

След изборите, на 19 февруари е образувано коалиционното правителство Каравелов–Данев, излъчено от Демократическата и Прогресивно-либералната партия, подкрепяно и от народняците, чийто лидер от 24 април Иван Евстратиев Гешов е избран за шеф на парламента на 22 февруари 1901 г.

Новият министерски съвет поема управлението на държавата при бушуваща финансова криза. Той си поставя за цел да получи срочен заем за покриване на държавния дълг и предотвратяване на банкрута.

Петко Каравелов (премиер и финансов министър) и Стоян Данев (министър на външните работи) разчитат на подкрепата на руския външен министър граф Ламсдорф за ходатайство пред френските банки в светлината на извършващото се тогава френско-руско сближаване.

На 21 април 1901 г. Каравелов изпраща в Петербург главния секретар на финансовото министерство Бончев за водене на тайни финансови разговори и за получаване съдействие от руското правителство за сключване на заем от 120 млн. лв., обезпечен с тютюневите бандероли от Креди Леоне и Контоар д'Есконт, Париж.

Замисълът на Каравелов е интригуващ и би имал успех, ако международната конюнктура не е неблагоприятна за България. От началото на април руското правителство се занимава изцяло "с извънредно затруднения манчжурски въпрос, който поглъща милиони след милиони", според чистосърдечното признание на граф Ламсдорф пред българския дипломатически агент в Петербург Димитър Станчов, направено

на 6 април (Мартыненко 1967, 260–261).

Същевременно френските правителствени и финансови среди са недоволни от усилията на Каравелов "да пренебрегне вече подготвения заем с Париба и да заобиколи въпроса за третираните вече с нея гаранции, както и този за дипломатическото санкциониране на френския финансов контрол, поставен от Ке д'Орсе" (Тодорова 1971, 287).

Каравелов разчита на голямото плодородие и планира да събере до края на годината най-малко 40 млн. лв. от закъснелите и текущи преки данъци.

Премиерът въвежда строг режим на икономии за уравновесяване на бюджета, като разходите стават колкото приходите – 90 млн. лв, без да пипа военните кредити, извършва преобразования във войската и администрацията, в системата на пенсиите и заплатите – министерските заплати например са коригирани от 18 000 на 12 000 лв. годишно, намалява печалбите на търговско-индустриалните камари от 3 на 1,5 % (Саздов 1987, 166, 170).

Тези мероприятия не променят икономическото състояние на страната. Необходимо е сключване на заем за избягване на държавния фалит.

Причината е лошото финансово наследство, обобщено от официоза "Пряпорец" така: "пасив от 67 978 000 лв., оставен от правителството на Стоилов на следващия финансов министър Михаил Тенев, който заедно с дефицитите на Тенева от кръгло 25 млн. съставлява летящ дълг от кръгло 90 млн. лева." (в-к "Пряпорец", 28 ноември 1901 г., бр. 61).

За избягване на катастрофата, за което помага и руското правителство на 29 юни с отпуснатия аванс от 4 млн. франка за покриване на купон от 1 юли 1901 г. на външния министър Стоян Данев е възложена задачата да поднови преговорите за сключване на френски заем. На 7 юни той се среща с френския посланик в София Дьо ла Булиниер и заявява, че българското правителство държи да сключи заем именно с Париба, "тъй както било желанието и на френското правителство" (Тодорова 1971, 290).

Пълномощният министър отбелязва, че "френското правителство продължава да държи на монопола и на санкционирането по дипломатически път" (Тодорова 1971, 291).

Кабинетът е наясно с условията (от 11 юни 1901 г. в преговорите се включва и вътрешният министър Михаил Сарафов), но няма избор. Остава му да води разговорите до 27 юли 1901 г. и да протака отговора на френските условия, без да прекъсва окончателно диалога през август и септември. Петко Каравелов се стреми да избегне условията на дипломатически контрол от френския финансов капитал и за тютюневия монопол. На негова страна е само министър Михаил Сарафов.

Премиерът продължава борбата, търси помощта на руския външен министър Ламсдорф с молба за съдействие пред френския му колега Делкасе за отстъпки от страна на Франция, вследствие на което Делкасе се съгласява да се откаже временно от дипломатическата инвеститура на делегата по финансовия контрол Лабот.

Очаквайки повече разбиране от Париба Каравелов внася финансовата формула на банката на заседание на министерския съвет, който на 13 септември 1901 г. натоварва външния министър Стоян Данев да подпише в Париж предварителните условия на заема.

Това е сторено на 17 септември с уговорката банката да изпрати свой делегат в София за сключване на окончателния договор. Така френският финансов капитал спечелва водеща роля в България.

Кабинетът одобрява заемния 125 милионен договор на 19 ноември. На следващия ден той е подписан от българска страна от външния министър Стоян Данев, а от френска – от шефа на службата на тютюневите бандероли Ж. Едмонд Море.

Остава най-трудното – одобряването му от парламента.

Договорът е внесен в Народното събрание на 24 ноември. В мотивите за сключването на контракта от 125 млн. лева номинални с 5 % лихва се посочва, че той трябва да даде възможност на правителството "да отстрани толкоз дълго време протаканата финансова криза" (Тодорова 1971, 295).

Банк дьо Пари е де Пей Ба трябва да осигури на българското правителство произведение от 103 125 000 франка, платими в Париж. Заемът се гарантира с приходите от бандеролите, минали в разпореждане на службата на Море, с приходите на мурурието и с евентуалната припадаща се част на България от печалбите на българското анонимно дружество, т. е. тютюневата монополна режия, учредена от Париба с основен капитал 10 млн. франка за 50 години (ЦДИА, ф. 254, оп. 1, а.е. 73).

Договорът предизвиква буря от обществено недоволство. Голяма част от народните представители в изказванията си от 26 ноември до 1 декември 1901 г. го подлагат на остра критика.

Заслужава внимание речта на бившия (до 22 октомври 1901 г.) председател на парламента и финансист Иван Евстратиев Гешов. На 27 ноември той прави критичен анализ на сключената сделка. Според него "не може да се дава цялото производство на тютюн на чужденци, съдружници с турската режия, и би трябвало да се осигури по-голямо участие на държавата в дружеството."

Показателен е краят на неговото изказване: "Аз по принцип не съм против заем, но заем при такива условия, при чл. чл. 25 и 35 от договорите за заема, при чл. чл. 5 и 10 от договорите за концесията и при това пълно незнаяне, в което се намираме, са ли в сила старите договори на г. Тенева или не, съгласете се, господа, че преди да вдигна ръка за договорите, аз трябва много да мисля" (Стенографически дневници на 11 ОНС, 1902, 27 ноември 1901 г., 868).

Гешов е извикан на аудиенция при Фердинанд на 5 декември с цел да не се обявява против заема. Въпреки това в изявление пред парламента на 10 декември защитава позицията си за сключване на заемен договор от други банки при по-добри условия: "Между лицата, изслушани от Негово Царско Височество, имам честта да бъда и аз и колкото се касае до моята скромна личност, и колкото стига моето скромно разбиране, аз посочих на короната изход от настоящето положение при всичко, че Негово Царско Височество никак не ми даде да разбера, че желае да ми направи високата чест да ми повери управлението на страната" (Стенографически дневници на 11 ОНС, 1902, 10 декември 1901 г., 1104).

Договорът е защитен от вътрешния министър Михаил Сарафов на 3 декември 1901 г. Според него е наложително сключването на заем, "за да се платят дълговете, защото те пречат да се посрещнат задълженията, пречат и стават причина да не може да се сключи един правилен и бездефицитен бюджет.

Трябва да се платят ония 7 млн. лв., срещу които има заложени 14 млн. лв. съкровищни бонове, на второ място трябва да се конвертира сумата от 28 604 000 лв. и замени 6 % облигации с 5 %, в който случай правителството щеше да спечели много пари."

По въпроса за монопола той посочва: "Монополът на тютюна, който се залага като гаранция на заема, съществува и сега, но само че под друга форма. Тютюнът се работи във фабриките и оттам се изнася за продажба.

Сега работят 76 фабрики тютюна, занапред ще се работи на едно място тютюна Ще ли пострадат интересите на въпросните 76 фабриканти?"

Според Сарафов те няма да пропаднат, тъй като "Правителството ще ги обезщети достатъчно, щом заведенията се закрият и престанат да работят."

Освен това министърът смята, че "разходите на нашите фабриканти по работенето на тютюна са малко."

Сарафов засяга и болезнения въпрос за възможността Анонимното дружество да издава закони и правилници, игнорирайки парламента: "Подобно нещо няма да има. Правилникът, който ще се издаде, ще бъде основан на чл. 82 от Закона за тютюна." Според него "Монополът дава и някои печалби на държавата. В първите години печалбите ще бъдат малки и незначителни, но впоследствие ще се увеличат. Били сме вързали България за цели 50 години. Нямаше какво друго да направим и като сключихме договора за 50 години ние предвидихме един срок от 15 години време за съществуване на дружеството и подир това да го ликвидираме, ако разполагаме със средства."

В заключение министърът отбелязва: "добре е Народното Представителство внимателно да проучи договорите и ще се убеди, че те не са толкова опасни, колкото ги представят" ("Пряпорец", 5 декември 1901 г., бр. 63).

На министър-председателя остава само да изрече на 11 декември крилатото си оправдание: "На мене се е паднало, като дохождам на власт начело на държавата, да вземам голямата лопата и да рина чужди боклуци. Тъй и сега предлагам ви заем да се изплатят чужди дългове" (Стенографически дневници на 11 ОНС, 1902, 11 декември 1901 г., 1202).

Това е краят на агонията, започнала на 1 декември, когато парламентът е разпуснат за 8 дни.

Междувременно става ясно, че успоредно с оставката на Каравелов на 4 декември и Париба се оттегля от договорите, тъй като "доверието й се свършило."

Какво прави правителството, натоварено отново да управлява, спрямо договорите по заема с тютюневия монопол - пита "Пряпорец"

на 8 декември в уводната си статия и отговаря: "По наше мнение това положение не може да се счита изменено, освен ако банката продължава да счита договорите за оттеглени."

Изходът според официоза е само един: "След като правителството поема властта наново, банката се съгласява да продължи изтеклия по-рано срок и първата му задача е да внесе отново договорите в Събранието, за да се произнесе то по тях." ("Пряпорец", 8 декември 1901 г., бр. 64).

Междувременно Каравелов прави последен неуспешен опит да склони французите да се откажат от клаузата за тютюневата режия.

На 11 декември Народното събрание обсъжда Декларацията на правителството и отхвърля договорите за заема и монопола. От общо присъствалите 161 депутати "за" заема с монопола гласуват 76 души, а "против" 79 (Тодорова 1971, 300). За приемането на договора гласуват прогресивните либерали, стамболовистите и по-голямата част от демократите; всички представители на Народната партия и на останалите опозиционни групи гласуват против.

В своите мемоари Стоян Данев погрешно отбелязва, че "В края на краищата с едно мнозинство от четири гласа Народното събрание отхвърли сложения за одобрение договор", но е прав, че договорът пропада с гласовете на оформената вече Радикална партия (Данев 1992, 88).

Решаващи се оказват именно гласовете на т.н. млади демократи около Найчо Цанов и Тодор Влайков, които фактически свалят Каравелов за първи път с парламентарно-демократични процедури от власт, трасирайки друма за разцеплението в Демократическата партия, станало факт след Втория събор на демократите на 17 юни 1902 г. и довел до създаването на Радикалдемократическата партия на 15 август 1906 г.

Противно на уговорката си с Каравелов, Стоян Данев формира хомогенен кабинет на 21 декември 1901 г. Той скланя Фердинанд да разпусне камарата, насрочва на 17 февруари 1902 г. избори за 12 ОНС и ги спечелва. От всичките 153 мандата получава 97, достатъчни му да управлява самостоятелно. Независимо от постигнатия успех Данев се нуждае и от подкрепата на монарха. Затова на другия ден след проверката на изборите, той докладва на княза резултатите и заявява: "Прочие ще вървим напред, ако, разбира се, имаме доверието на короната..." (Данев 1992, 90).

Стоян Данев има по-щастлива съдба като управник от тази на Петко Каравелов. Той се оказва по-повратлив, а и международната конюнктура (сближаването на Англия и Франция) и силните лични позиции на премиера в Петербург, му помагат да се справи далеч по-успешно от предшественика си с неразрешените финансови проблеми.

След като поема властта (в програмата на правителството, формулирана в особено писмо до княз Фердинанд като четвърта и пета точка фигурират уравновесен бюджет и заем–Данев 1992, 91) новият премиер бързо възлага на Димитър Станчов да измоли отлагане плащането на 4 милионния аванс на Руската държавна банка, което предстои на 1 януари 1902 г. Станчов постига успех. Данев нарежда на д-р Золотович да възстанови контактите с БППБ за продължаване работата по пропадналата сделка със заема. На 14 януари 1902 г. министър-председателят научава от Золотович за първите положителни сигнали от Париба относно заема.

Руското правителство с готовност посредничи пред френското за възобновяване преговорите по заема. За тази цел българският премиер заминава на 4 април за Петербург и осъществява поредица от срещи на най-високо ниво – с външния министър Ламсдорф, с финансовия граф Витте и със самия император Николай Втори.

Данев излага пред Витте българския проект, предвиждащ заема да се сключи във Франция, но без създаване на тютюнев монопол в България. Гаранциите, предлагани от правителството, остават пълните приходи от бандеролите.

След като нахоква Данев ("Във всеки случай слабият не трябва да се напъва и кога клекне да ходи за милост в Петроград") и след интервенцията на Ламсдорф и императора Витте подкрепя българския проект с уговорката: "Предпочитателно е да го използувате (заема - б.а.) за строеж на железници, без да обръщате внимание на първоначалния неблагоприятен резултат от експлоатацията. С време железниците ще създадат нови доходни източници на съкровището. Главното е да не обвързвате производителните източници на страната" (Данев 1992, 99), кани светкавично парижкия банкер Хоские, за да го ангажира с посредническа роля пред високопоставения френски финансов свят за сключване на българската заемна сделка.

На 12 април Хоските е в Петербург, среща се веднага с царя и разбира, че Николай Втори е сериозно заинтересован от успеха на българския заем, установява личен контакт с Данев и двамата се съгласяват да действат за заем от 100 млн., гарантиран от бандеролите.

Следва парижката среща в Париба на Данев, финансовия министър Сарафов и Хоските за споразумението по конкретния текст на контракта. Постигнато е разбирателство и се решава банката да изпрати свой делегат в София за подписване на договора (1 май 1902 г.). На тръгване д-р Данев е приет от президента Лубе, който го уверява, че френското правителство е много добре разположено за сключване на българския заем на парижката борса.

На договора не попречва дори френският финансов министър Кайо (някогашен приятел на Данев от следването им в "Екол де сеанс политик"), отявлен привърженик на френско-германското сътрудничество. Налага се нова намеса от страна на граф Ламсдорф, натиск върху френския външен министър Делкасе и неизбежните отстъпки пред Русия (съгласие сръбският епископ Фирмилиян да стане скопски митрополит на 16 май, приемането на княз Фердинанд от цар Николай Втори на 28 май и подписването на свръхтайната отбранителна руско-българска военна конвенция от 31 май 1902 г., поставяща страната ни под руска военно-политическа опека), за да се стигне до сключването на договора с БППБ на 7 юни 1902 г. От българска страна той е подписан от Стоян Данев, а от руска присъства представителят на Руската държавна банка Вишнеградски, син на бившия финансов министър на Руската империя.

В същността си новият заем от 1902 г. възпроизвежда финансовите условия на пропадналия от 1901 г. контракт.

Той възлиза на 106 млн. номинални с 5 % годишна лихва и цесионен курс 81,12 %.

В своите спомени Данев ни дава допълнителни интересни подробности за заема. Той признава, че банковият синдикат, недоволен от изпускането на монопола, заставя българското правителство да намали цесионния курс с 1 ½ %, "но в замяна на това призна ни се правото да участваме наравно с него в печалбите от емисията, ако тя би надминала с 4 % цесионния курс. Според това допълнително съгласие българското правителство след окончателно установените сметки трябваше да получи още един и половина милиона лева, за което ни се направи и отделно съобщение от Париж.

Вместо това обаче ние получихме само половин милион лева. На рекламациите от наша страна се отговори в смисъл, че разноските били надминали уговорените четири процента" (Данев 1992, 99-100).

В договора изрично се казва, че България сключва този заем, за да ликвидира и консолидира летящия дълг.

Постигането на тази цел се оказва изключително трудно, защото "Произведението от 85 млн. трябвало да покрие дългове, които не можели да се покрият с редовни бюджетни средства, а те надхвърляли сумата 134 млн. Наистина фиктивният ефектив все пак бил разпределен така, че посрещнал максимално висящите задължения на държавното съкровище по външния дълг и в този смисъл...заемът изиграл ролята на ликвидационен, консолидиращ" (Тодоров 1971, 311).

Това становище се застъпва и от Елена Стателова: "Заемът е консолидиращ, защото с него се покриват висящи задължения на страната по външния дълг от предишни заеми, по окупационния дълг към Русия и военните доставки. Една част е заделена за нови военни поръчки във Франция, но за строителството на започнатите линии и пристанища не остават средства" (Стателова 1999, 171).

Логично е заемът да се приеме безпроблемно в парламента на 25 юни. "За" гласуват 111 депутати, 56 са "против" и 9 "отсъстват". За заема гласуват всички правителствени депутати, трима стамболовисти и седем демократи от групата на Каравелов, включително и самият той. Против са народняците, социалистите и радикалите (Саздов 1987, 219).

С основание официозът вестник "България" в уводната си статия "Заема" заявява: "И така след дългите усилия на правителството държавното съкровище ще може да се консолидира, летящите дълговe да се покрият и финансовото положение да се избави от оня тежък товар, който цели пет години разстройваше държавните финанси.

Заемът се сключва без монополи и по начин, който при неблагоприятните условия на държавата, ще задоволи общественото мнение." И още: "Сключеният заем е решителна стъпка към консолидиране на държавните финанси. След като очисти набраният куп от трудности в продължение на ред години, финансовият министър ще може да помисли и за нови ресурси,

за нови парични средства, които ще турят действително здрава основа на бюджетното равновесие" ("България", 8 юни 1902 г., бр. 503).

Днес само можем да гадаем какви мисли е изпитвал Каравелов при гласуването на 25 юни 1902 г. и дали си е спомнял обещанията от 22 април 1899 г., че може да се сключи заем от 60 млн. лв, без да се конвертират старите държавни дългове и като не се купуват или продават железници (Саздов 1987, 115).

Определено не е бил щастлив да наблюдава триумфа на бившия си съратник и конкурент. Нерадостните му мисли са се усилвали и от официално обявеното разцепление в създадената от него Демократическа партия 8 дни порано и от ехидните подмятания на Благоев, че е "гениален финансист" (Благоев 1958, 195).

Всичко това стимулира ранната му кончина на 24 януари 1903 г., ненавършил 60 години, когато Стоян Данев е още премиер.

Д-р Данев ще падне от власт на 6 май 1903 г., ще бъде избран за председател на 5 ВНС (9 юни - 9 юли 1911 г.) на 15 ОНС (15 октомври 1911 - 1 юни 1913 г.) и за премиер-министър между 1 юни и 4 юли 1913 г., ще докара България до Първата национална катастрофа след неразумно водената Междусъюзническа война, но ще остане в актуалната политика 50 години (1884 – 1934), ще бъде четири десетилетия депутат (1894 – 1934) без партията му да се разцепи и 15 години (1924 – 1939) председател на Българския червен кръст.

18 години (1916 – 1934) ще е редовен професор по дипломатическа история на България в Свободния университет, до 1934 г. ще е частен хоноруван доцент по международно право в Софийския университет и ще си отиде от този свят на 30 юли 1949 г., карайки 92-та си година, надживявайки.

Наистина – рядко щастлива съдба за български политик и държавник...

ЛИТЕРАТУРА:

Благоев 1958: Д. Благоев. Съчинения, т. 7. С., 1958.

Данев 1992: Ст. Данев. Мемоари, С., 1992.

Мартыненко 1967: А. К. Мартыненко. Русско-болгарские отношения в 1894–1902. Киев, 1967.

Попов 1993: Български държавници 1878-1918. Димитър Петков – от опълченец до министър-председател. С., 1993.

Саздов 1987: Д. Саздов. Демократическата партия в България 1887-1908. С., 1987.

Стателова, Грънчаров 1999: Е. Стателова, Ст. Грънчаров. История на нова България 1878–1944, т. 3, С., 1999.

Тодорова 1971: Цв. Тодорова. Дипломатическа история на външните заеми на България 1888–1912. С., 1971.

THE DRAMATIC STORY OF THE BANK LOAN FROM 1901-1902

Borislav GURDEV

(Summary)

The current research considers a significant and important problem of Bulgarian political and economical history during the beginning of 20 century. The signing of consolidation 5 % loan of 7-th June 1902 brings to end the hard financial crisis of the country from 1898. Concluded in heavy conditions with the inevitable allowances of Bulgaria the contract contributes to the maximum encountering of the pending obligations of the Bulgarian state treasure.

In this way it plays the part of a liquidation loan, after which the economical rise of the country begins.

As is its signing is bounded with the fate of the two prime ministers, put their reputation for is realization, its reflection upon the lives of Petko Karavelov and d-r Stojan Danev has been followed.

The problem is discussed objectively and chronologically in retrospection as indirectly has been searched its contemporary sound.

ПРЕГЛЕД НА ПОПУЛЯРНИТЕ БАНКИ ВЪВ ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ РЕГИОН (1911 – 1951 г.)

Весела МАРТИНОВА

В периода 1903 – 1951 г. в областта на банковото дело в България се оформя един нов вид кредитни институти – популярните банки. Макар и действащи в областта на дребния локален кредит, те играят значителна роля както в банковото дело, така и в кооперативното движение. Като основен стимул за възникването на популярните банки в България се очертава острата нужда от нисколихвен и леснодостъпен кредит за дребните производители в началото на XX в. и особено след края на Първата световна война. Тази нужда е осъзната на високо държавно ниво и специални чиновници са изпратени в чужбина, за да проучат организацията на популярните банки. Скоро след това и в България е положено началото на този вид кредитни институти. Първата популярна банка в страната е основана през 1903 г. в София. Организирана е по примера на германски и италиански кооперации от този вид и в учредяването й основна роля играят Асен Иванов и Христо Чакалов, и двамата родени във Велико Търново. Примерът на София е последван от Пловдив, Кюстендил, Пазарджик (Златният алманах 1940, 406). До 1912 г. в страната работят вече 32 популярни банки, основани в градовете, поголемите села и гарови пунктове (Лазаров 1997, 227). Освен кредитната си и влогова дейност, те започват да развиват и чисто стопански дейности – откриват потребителни магазини, създават местни производствени предприятия, организират изкупуването и пласмента на готовата продукция, участват активно в електрификацията на населените места и т. н. Всичко това постепенно превръща популярните банки в опора на дребните собственици в страната и в един от основните субекти на стопанския и обществения живот в съответните градове и села.

Популярните банки във Великотърновски регион, с малки изключения, не са били обект

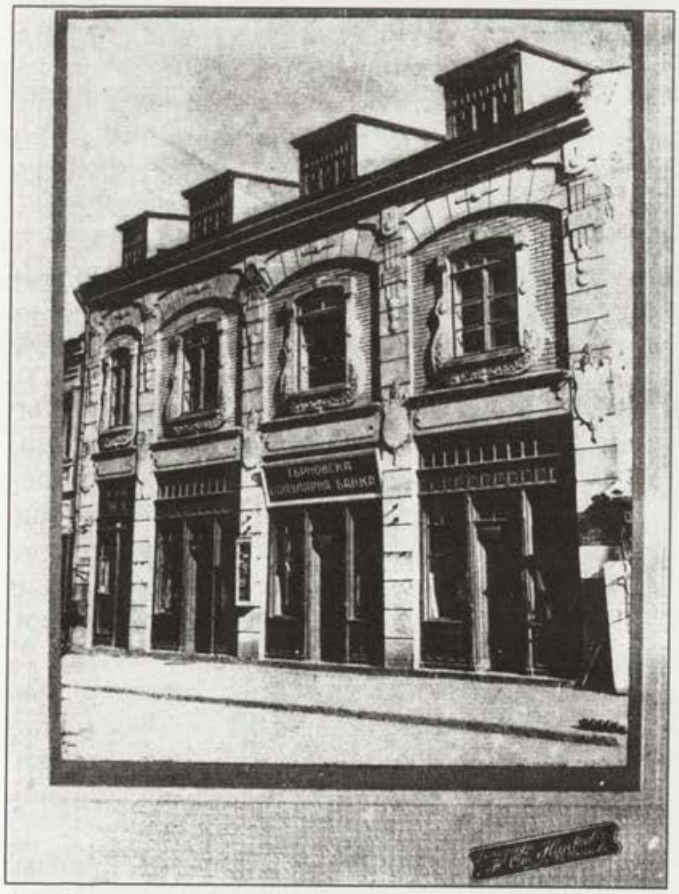

Сградата на Търновската популярна банка

Сградата на Павликенската популярна банка

на самостоятелно проучване, въпреки изобилието от запазени документални свидетелства за тяхното съществуване и дейност. Настоящата тема не претендира за пълно изчерпване на фактите и проблемите, отнасящи се до дейността на популярните банки в региона, но се надявам, че ще очертае картината на действащите в областта на кооперативния кредит банкови учреждения, ще набележи някои проблеми и противоречия с кредитните кооперации и ще послужи като основа за една бъдеща оценка на този вид кредитиране и неговата роля за стопанското развитие на региона.

Началото на популярните банки във Великотърновския регион е поставено през 1911 г. в Габрово (Лазаров 1997, 228). Няколко години по-късно, през 1914 г., такива банки се основават в Свищов и Трявна. Идеи за основаване на подобен тип кредитни учреждения съществуват и в други населени места, но последвалите военни години спират този процес в региона.

След края на Първата световна война нуждата от нисколихвен и леснодостъпен кредит става още по-голяма. Дребните занаятчии, търговци, земеделци са сред най-пострадалите от военновременната обстановка, а източниците на кредити са ограничени. Българската народна банка не отпуска индивидуални кредити, а по-големите акционерни банки предпочитат да кредитират само едрите търговски и индустриални предприятия, тъй като дребните са неизгоден и несигурен обект за тяхната кредитна дейност. Единствено Българската земеделска банка отпуска кредити на дребни производители, но тя е ориентирана изцяло към земеделските стопани. Поставени в такава обстановка, дребните собственици сами прибягват към основаването на популярни банки, от които да ползват нужните им кредити. След края на войната процесът на обединяване на дребните капитали в популярни банки се активизира и във Великотърновския регион. През 1918 г. е основана популярна банка в с. Сухиндол, през 1919 г. – във Велико Търново, с. Килифарево, с. Камен, Горна Оряховица, през 1920 г. – в с. Стижеров, с. Върбовка, с. Джулюница, Лясковец, през 1921 г. – в с. Стражица и с. Дебелец и т. н. В периода 1918 – 1932 г. на територията на Великотърновския регион са основани 30 популярни банки, а за същия период в цялата страна – над 210.

При прегледа на разпределението на популярните банки в хронологичен ред, по годините на тяхното основаване, ясно се открояват два пикови момента. Единият обхваща следвоенните 1918, 1919 и 1920 г., когато са създадени общо 10 банки. Причините за това бяха изтъкнати по-горе – следвоенната криза в страната. Вторият момент са годините 1924, 1925 и 1926. През този период са основани общо 8 банки. Тук, към изтъкнатите вече причини за възникването на популярните банки, трябва да прибавим и процъфтяващото във Великотърновски регион, а и в цялата страна, лихварство, което взима застрашителни размери. Доказателство за това е една телеграма от 24 февруари 1926 г. от Търновския окръжен съвет до председателя на Министерския съвет и Народното събрание и до министрите на финансите, правосъдието, земеделието и търговията, с молба за вземане на строги мерки срещу лихварството, в която се казва: "Търновския окръжен съвет, като се запозна с тежката и непоносима вече за страната ни стопанска и парична криза, констатира, че в следствие на тази криза лихварството е взело ужасни размери, като със своето хищничество е източило жизнените сили на земеделците, индустриалците, занаятчиите и търговците – съсловия, които творят богатствата на страната. Лихварството ги е обвързало вече във веригите на икономическото робство. Дълговете на всички тия съсловия възлизат общо на повече от 15 млрд. лв., от които по-голямата част представлява принадената стойност на лихвите, възлизащи вече обикновено на 50%, а при много случаи на 100%. Населението е задължено да плаща на тия грамадни задължения сума превишаваща целия държавен бюджет." (БНБ 2001, 852).

Освен по години, интерес представлява и разпределението на популярните банки по околии. По данни от 1923 г., в Търновски окръг влизат 854 населени места, от които 9 града, 228 села, 415 колиби и 202 махали, разпределени в околии (Изложение 1925, 4–14). Първо място по брой на функциониращи популярни банки държи Горнооряховска околия – 7, следва Търновска – 6, Севлиевска – 5, Дряновска и Еленска – по 4, Свищовска – 3 и Габровска – 2. От всичките 31 популярни банки, основани във Великотърновския регион до 1942 г., 9 са градски, 21 са основани в по-големите села и гарови пунктове и една в населено място, определено като колиби (**Обр.1**).

Популярните банки се радват на голям интерес и доверие от страна на местното на-

селение, най-вече поради възможността за набавяне на сравнително евтин кредит. За кратко време техни членове стават значителна част от занаятчиите, дребните търговци, земеделци, чиновници и други дребни собственици в съответните населени места. Това твърдение може да се илюстрира със следните цифри: в Сухиндолската популярна банка за 1921 г. членуват 529 души при население 4 516 души (Отчет Сухиндол 1922), в Свищов при население 12 626 души, членове на банката са 810 човека (Отчет Свищов 1919) и т. н. Подобно е съотношението и в други градове и села, в които действат популярни банки, като с течение на годините се наблюдава плавно, но устойчиво, увеличаване на броя на членовете.

Разпределението на членския състав по професии отразява до голяма степен структурата на групата на дребните собственици в съответното населено място. Като пример може да се използва сравнението между членуващите в Сухиндолската и Търновската популярна банка (**Обр. 2**). От данните ясно личи огромната разлика между двете банки по отношение на членуващите в тях земеделци. В с. Сухиндол, където една голяма част от населението се занимава със земеделие, повече от 60% от членовете на банката са земеделци. Съвсем друга е ситуацията във Велико Търново, където земеделците са около 1%. Това се обяснява с малкия брой жители на града, занимаващи се със земеделие. За сметка на това, много по-голям е делът на занаятчии, търговци и чиновници, професии, с които се препитава голяма част от населението на Търново. Разбира се, тук трябва да се вземе под внимание и наличието на други източници на кредити във всяко населено място – кредитни кооперации, клонове и агентури на БЗБ, частни акционерни банки и техни клонове и т. н., които също оказват влияние на членския състав на популярните банки.

Освен основна част от членовете на популярните банки, дребните собственици са и основната част от вложителите им. Това, че тези банки черпят своите средства от дребните спестители, които по-рядко теглят влоговете си, се явява предпоставка за увеличаване размера на раздаваните кредити и за практикуване на по-дългосрочни пласменти (Карамихайлов 1939, 201). Отчитайки това, популярните банки в Търновски регион полагат усилия за разпространяване на спестовността сред населението и за увеличаване броя на вложителите. Една от по-атрактивните форми за привличане на вложители са детските влогове, които са с по-висока лихва и се изплащат, когато детето навърши пълнолетие. Някои банки раздават и специални спестовни касички на деца вложители за поощряване на детската спестовност. Системата на детските спестовни касички е заимствана от германски банки и се прилага с успех във всички популярни банки в региона (Списание на Съюза на популярните банки, № 11, 1 апр. 1924).

В стремежа си за привличане на по-едри вложители, популярните банки влизат в конкуренция с други кредитни учреждения. Интересен в това отношение е примерът с Търновската популярна банка, която в продължение на 15 години води борба за привличане средствата на дарителския фонд "Ангел Попов". За целта банката многократно праща писма до Търновската община, наследник на Ангел Попов, с молба целият влог да бъде вложен в популярната банка. През този 15-годишен период конкуренти за въпросния влог са още Българска земеделска банка, Търновската търговска банка, а по-късно и Банка български кредит. В резултат на упорита борба банката успява да привлече една значителна част от средствата на дарителския фонд (ТДДА – В. Търново, ф. 29К, оп. 1, а. е. 93, 109, 122, 123).

Увеличаването на членовете, респективно на дяловия капитал, както и на вложителите при популярните банки, им дава възможност да изпълняват главната задача, която са си поставили – осигуряването на нисколихвен и лесно-достъпен кредит за своите членове. В началото на 20-те години на XX в. относителният дял на раздаваните от популярните банки кредити все още е много малък в сравнение с други кредитни институти. През 1923 г. населението на Търновски окръг е кредитирано от Българската народна банка с 105 871 142 лв., от Българската земеделска банка с 74 572 361 лв., от акционерни банки с 55 000 000 лв. и от популярните банки с 12 000 000 лв. (Изложение 1924). Трябва да се има предвид, че тези данни са на базата на 10 действащи в региона популярни банки. С течение на годините броят на популярните банки се увеличава три пъти, увеличава се членската им маса, влоговете, а с това и обемът на раздаваните от тях кредити. Тук трябва да отбележим и факта, че в началото на 30-те години, по време на стопанската криза, популярните банки, без да отбелязват значителен растеж, запазват стабилни показатели. Това се дължи до голяма

степен на подкрепата, оказана им от Българската централна кооперативна банка (БЦКБ), а после и от Българската земеделска и кооперативна банка, както и на двата Съюза, обединили популярните банки през този период. Така популярните банки изживяват по лесно кризата, в сравнение с частните, които намаляват значително като брой и като пласмент (Карамихайлов 1939, 211).

Благодарение на стабилното си развитие популярните банки успяват да водят устойчива и целенасочена кредитна политика. В това отношение Великотърновски регион не се отличава от общата за страната тенденция. Особено голямо внимание се отделя на кредитирането на занаятчиите. За това допринасят и отпуснатите от държавата 20 млн. и 50 млн. занаятчийски кредити, които също се раздават от популярните банки. Към банките се сформират специални занаятчийски съвети, които разглеждат молбите за отпускане на заеми на занаятчии. Управителните съвети на банките от своя страна следят дали кредитите се използват по предназначение.

Освен занаятчии, търговци, земеделци и други индивидуални членове, популярните банки в региона кредитират и редица колективни членове. Към кредити прибягват много общини от региона за финансирането на дейността си по отношение на водоснабдяването, благоустройството и уреждането на инфраструктурата на населените места. Ползватели на кредити са и дружества, занимаващи се с електрификация, читалища, туристически дружества и др.

Постепенно към кредитната си и влогова дейност популярните банки прибавят и други банкови дейности, които улесняват техните членове. Със съдействието на БЦКБ се развиват преводните служби към банките, през които започват да минават милиони левове под формата на преводи. През 1935 г. популярната банка в с. Самоводене е направила преводи за 2 017 913 лв., а е изплатила 1 395 688 лв. (ТДДА – В. Търново, ф. 378К, оп. 1, а. е. 17, л. 114). Една от най-активните преводни служби е тази на Драгановската популярна банка, която в началото на 40-те години на XX в. получавала и изпращала годишно преводи в размер на 40–50 млн. лв. (Гочев 2000, 262). Тези служби безспорно улесняват много ежедневната търговска и производствена дейност в съответните населени места. От голяма помощ са и за работещите в чужбина градинари, тъй като посредством тях те успяват да изпращат от чужбина средства на своите близки в България.

За улеснение на членовете си някои популярни банки започват да издават различни видове удостоверения за гаранции по търгове, служби, обезпечения, които се приемат от всички държавни и обществени учреждения. Популярните банки в региона отчитат и значението на застрахователното дело за дейността, имуществото и живота на членовете си, за това някои от тях стават агенции на застрахователни дружества. Такъв е случаят с Търновската популярна банка, която става агенция на Чиновническото кооперативно застрахователно дружество и за негова сметка извършва застраховки за живот, пожар, злополука, капитали, зестра и комбинирани застраховки за живот-строеж (Отчет Велико Търново 1938).

Друга област, в която популярните банки от Търновски регион са особено активни, е стопанската. Чрез различни търговски начинания и стопански инициативи, те участват в снабдяването на своите членове с необходимите им суровини, сечива и машини, при организиране на производството им и не на последно място – при пласирането на готовата продукция. В тази си дейност те са подпомагани от "Задруга" ООД към Съюза на популярните банки. Основано през 1925 г., дружеството бързо започва да играе ролята на стопанска централа за популярните банки в цялата страна. Активно си сътрудничи със "Задруга" ООД Търновската популярна банка. Чрез дружеството тя ежегодно доставя на своите членове брашно, ориз, захар и други стоки от първа необходимост, както и материали и машини за производството им (Отчет Велико Търново 1926). Много активна в стопанско отношение е и Сухиндолската популярна банка. Тя открива в Сухиндол кооперативна фурна и мандра, организира производството на пулп от грозде и ягоди, открива потребителен магазин. Свищовската популярна банка също взима активно участие в стопанския живот на града – открива потребителен магазин, изкупува яйца, организира производството на пулп, оказва съдействие при откриването в града на пазар, както и при строежа на градски хали. Популярните банки в региона играят значителна роля и при организирането на консервната промишленост, като откриват консервни фабрики или закупуват такива и доразвиват тяхната дейност. Такъв е случаят с популярните банки в Дебелец и Килифарево, които чрез своите

консервни фабрики осигуряват изкупуването и преработката на земеделската продукция, както и много работни места.

Популярните банки в Търновски регион са много активни в търговската си дейност, която е част от стопанските им инициативи. Това е характерно за цялата страна, където през разглеждания период се оформя значителен кооперативен сектор в областта на вътрешната търговия (Стопанска история 1981, 397). Интерес в това отношение представлява и взаимодействието между банките в даден район. През 1936 г. популярната банка в с. Джулюница взема решение да се приеме, заедно със Стражишката популярна банка, представителството на "Задруга" ООД в районите на гарите Асеново, Стражица, Джулюница и Козаревец, в които да се закупуват следните артикули – картофи, боб, грозде, домати, слънчогледово семе и др. Реализираната печалба ще се дели по 30 % на трите страни и 10 % за фонд представителство за района при "Задруга" ООД. По този начин популярните банки улесняват своята дейност, а и реализацията на произведената продукция в даден район (ТДДА – В. Търново, ф. 414К, оп. 1, а. е. 2, л. 106–109).

Като неразделна част от стопанската дейност на популярните банки в региона трябва да се разглежда и участието им в електрификацията на отделните населени места. В това начинание те участват и като съучредители на сдружения, занимаващи се с тази дейност и като кредитори. Така Търновската популярна банка, която през 1921 г. става съучредител на Воден синдикат "Янтра", в последствие многократно подпомага неговата дейност с кредити. Популярната банка в Сухиндол също е ангажирана с местната електрификация. Контролният и Управителният й съвети редовно заседават на тази тема с представители на общината, а банката отпуска значителни средства за прокарване и поддържане на електропреносна мрежа (ТДДА – В. Търново, ф. 75К, оп. 1, а. е. 9). В Свищов инсталацията за осветление на града е съвместна собственост на немска фирма и местната популярна банка (Отчет Свищов 1927). В електрификацията под една или друга форма участват и банките в Павликени, Златарица и др.

Популярните банки в региона стават инициатори и на редица начинания, осигуряващи кооперативна просвета и знания в областта на занаятчийството, търговията, земеделието и промишлеността. Организират беседи, изнасяни от известни дейци на кооперативното движение от местните популярни банки, от Съюза на популярните банки, от БЦКБ и дори от чужбина. По инициатива на Свищовската популярна банка, през 1921 г. в града се открива месечен търговски кооперативен курс от Русенската търговско-индустриална камара (Отчет Свищов 1921). През 1936 г. същата банка организира едноседмичен курс с реферати в областта на лозарството и овощарството, а през 1929 г. с нейна помощ излиза книга за историята на град Свищов. През 1931 г. Павликенската популярна банка подпомага местното читалище с 2 500 лв., средства, които отиват за закупуване на кооперативна литература (Търновски окръжен вестник, № 25, 19 септ. 1931). Популярната банка в Сухиндол издава свой печатен орган "Вестник на кооперативните дружества в Сухиндол", който третира различни въпроси от стопанско-икономически характер. Популярните банки са и организатори на празници по случай международния ден на спестовността – провеждат се събрания, изнасят се беседи, прожектират се филми, раздават се награди на деца-спестители и т. н.

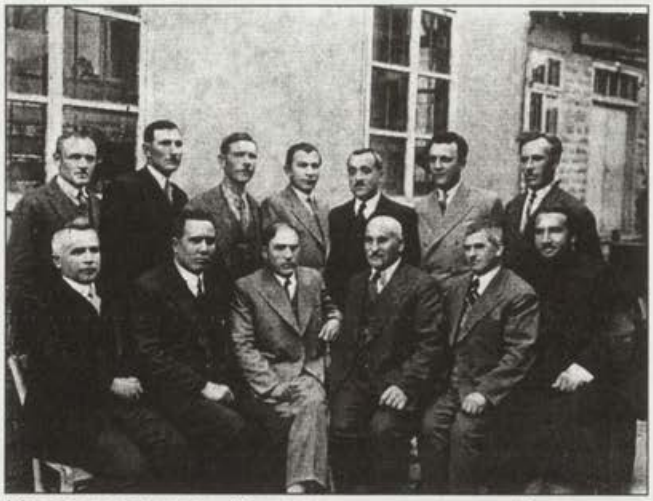

Управителният и Контролният съвет на Балканската популярна банка – Килифарево, 1933 г.

Всичко, казано до тук, ясно очертава активната роля, която играят популярните банки в стопанския и обществения живот в региона. В областта на кооперативния кредит, обаче, те срещат конкуренцията на кредитните кооперации, което поражда някои проблеми. В много от населените места до появата на популярните банки, кредитните кооперации са единствените източници на кредити за дребните собственици, като изключим лихварите. След основаването на банките между тях и кооперациите възникват някои противоречия, ясно очертани от ре-

золюциите, приети на кооперативната стопанска конференция, проведена в гр. Елена на 21 декември 1930 г. Разглеждайки отношенията между кредитната кооперация в с. Златарица и местната популярна банка, участниците в конференцията отправят предложение те да разграничат обекта си на кредитиране, като кредитната кооперация поеме само дребния краткосрочен кредит, а по-едрият да се раздава от популярната банка. Разглежда се и друг вариант на взаимодействие – двете организации в Златарица да се обединят в една стабилна кооперативна организация. Показателен за съществуващото неразбирателство е и фактът, че конференцията разглежда основаването на популярни банки в някои населени места като сепаратизъм в кооперативното движение. Като пример в това отношение е посочено с. Константин, където има стабилна кредитна кооперация и не съществува никаква необходимост от основаване на популярна банка (Търновски окръжен вестник, № 37, 5 ян. 1931).

Предложенията, дадени от кооперативната стопанска конференция в гр. Елена, не постигат резултат през 1930 г., но след 1940 г. започва обединяване на някои популярни банки с потребителните и кредитни кооперации в съответните населени места. Този процес се засилва особено след 1944 г. Новите обединения носят различни наименования – всестранни кооперации, всестранни кооперативни банки, кооперативни и популярни банки и т. н. Дейността им обаче постепенно се ограничава, а през 1947 г. се закрива и Общия съюз на популярните банки. Окончателното закриване на този вид кредитни институти се осъществява с 218-то постановление на МС през 1951 г. и активите и пасивите им преминават към БНБ.

Прегледът на дейността на популярните банки в краткия 40-годишен период на тяхното съществуване очертава ясно значението им за развитието на населените места от Търновски регион. Изпълнявайки целите си за осигуряване на евтин и леснодостъпен кредит, те подпомагат много дребни и средни собственици, които са по-голямата част от населението на региона. Допринасят за развитието на кооперативния сектор в областта на вътрешната търговия и изкупуването на селскостопанската продукция в отделни райони. Не малка е и ролята им за електрификацията на отделни населени места и за развитието на консервната промишленост. Безспорни са заслугите на популярните банки и за кооперативната просвета, професионалното образование и благотворителността в региона. Не случайно те се превръщат в център на икономическия и обществения живот в по-малките населени места, където друг източник на кредитиране, освен популярни банки и кредитни кооперации, няма. Във Великотърновски регион, както и в цялата страна мрежата на популярните банки е много добре развита, поради което те стават основа за развитието на ДСК след 1951 г.

Обр. 1. *Популярните банки във Великотърновския регион*

№	*Наименование*	*Околия*	*Година на основаване*
1.	Популярна банка – гр. Габрово	Габровска	1911
2.	Свищовска популярна банка	Свищовска	1914
3.	Тревненска популярна банка	Дряновска	1914
4.	Популярна банка – с. Сухиндол	Севлиевска	1918
5.	Популярна банка – гр. Севлиево	Севлиевска	1918
6.	Балканска популярна банка – с. Килифарево	Търновска	1919
7.	Търновска популярна банка	Търновска	1919

№	*Наименование*	*Околия*	*Година на основаване*
8.	Популярна банка – с. Камен	Г. Оряховска	1919
9.	Г. Оряховска популярна банка	Г. Оряховска	1919
10.	Стижеровска популярна банка	Свищовска	1920
11.	Върбовска популярна банка	Севлиевска	1920
12.	Джулюнска популярна банка	Г. Оряховска	1920
13.	Лясковска популярна банка	Г. Оряховска	1920
14.	Стражишка популярна банка	Г. Оряховска	1921
15.	Популярна банка – с. Дебелец	Търновска	1921
16.	Павликенска популярна банка	Търновска	1922
17.	Еленска популярна банка	Еленска	1923
18.	Популярна банка – с. Полски Тръмбеш	Търновска	1924
19.	Популярна банка – гр. Дряново	Дряновска	1924
20.	Популярна банка – с. Драганово	Г. Оряховска	1925
21.	Популярна банка – к. Плачковци	Дряновска	1925
22.	Популярна банка – с. Чаушево	Свищовска	1926
23.	Популярна банка – с. Царева ливада	Дряновска	1926
24.	Бебровска популярна банка	Еленска	1926
25.	Самоводска популярна банка	Търновска	1926
26.	Златаришка популярна банка	Еленска	1928
27.	Популярна банка – с. Кесарево	Г. Оряховска	1928
28.	Популярна банка – с. Константин	Еленска	1930
29.	Популярна банка – с. Ряховците	Севлиевска	1931
30.	Популярна банка – с. Сръбе	Севлиевска	1932
31.	Популярна банка – к. Бичкиня	Габровска	1942

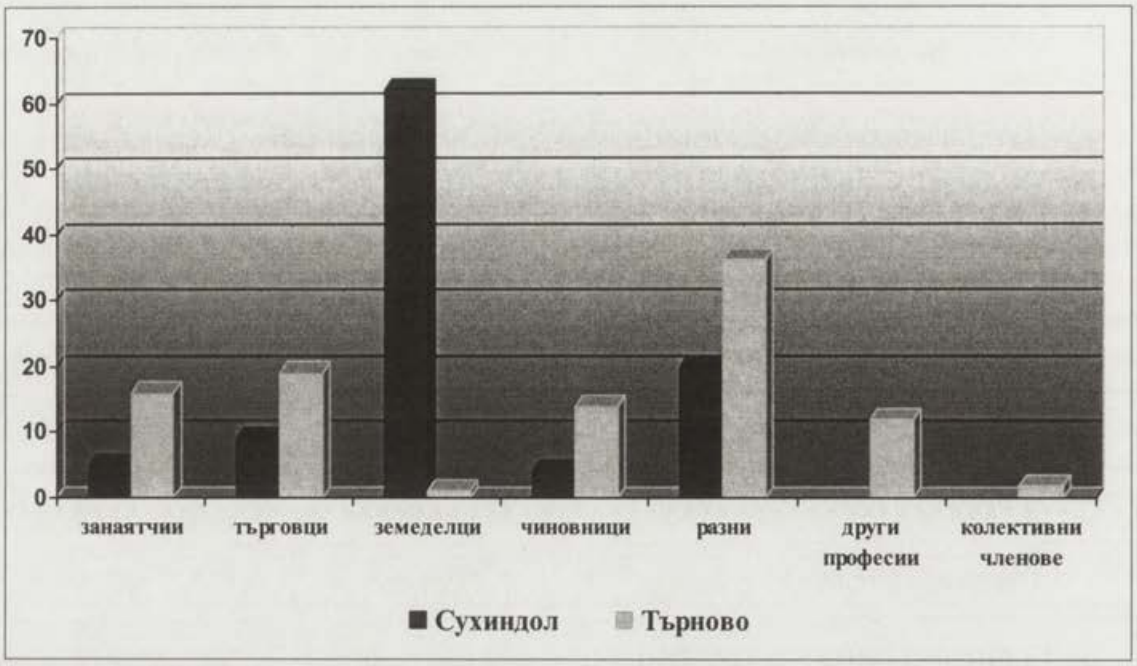

Обр. 2. *Разпределение в % на членовете на Търновската и Сухиндолската популярни банки по професии (нач. на 20-те год. на XX в.)*

СЪКРАЩЕНИЯ:

а. е. – архивна единица.
л. – лист.
оп. – опис.
ТДДА – Териториална дирекция "Държавен архив".
ф. – фонд.

ЛИТЕРАТУРА:

БНБ 2001: БНБ. Сборник документи, т. 3, 1915–1929 С., 2001.
Гочев 2000: Ил. Гочев. Драганово – село на градинари и поети. В. Търново, 2000.
Златният алманах 1940: Златният алманах на България. С., 1940.
Изложение 1924: Изложение за състоянието на Търновския окръг през 1923 г. Търново, 1924.
Изложение 1925: Изложение за състоянието на Търновския окръг през 1924 г. Търново, 1925.
Карамихайлов 1939: М. Карамихайлов. Кредитното дело в България и стопанската криза. С., 1939.
Лазаров 1997: Н. Лазаров. История на Българската народна банка и банковото дело в България. С., 1997.
Отчет Велико Търново 1926: Отчет на В. Търновската популярна банка за 1925 г. В.Търново, 1926.
Отчет Велико Търново 1938: Отчет на В. Търновската популярна банка за 1937 г. В.Търново, 1938.
Отчет Свищов 1919: Отчет за 1919 г. на Популярната банка в гр. Свищов. Свищов, 1919.
Отчет Свищов 1921: Отчет за 1921 г. на Популярната банка в гр. Свищов. Свищов, 1921
Отчет Свищов 1927: Отчет за 1927 г. на Популярната банка в гр. Свищов. Свищов, 1927.
Отчет Сухиндол 1922: Отчет на Сухиндолската популярна банка за 1921 г., 1922.
Стопанска история 1981: Стопанска история на България 681–1981 г. С., 1981.

INVENTAIRE DES BANQUES POPULAIRES DANS LA RÉGION DE VÉLIKO TIRNOVO (1911 – 1951)

Vessela MARTINOVA

(Résumé)

L`analyse comprend 31 banques populaires en fonction pendant la période 1911 – 1951 sur le territoire du district de Véliko Tirnovo de cette époque. L`analyse fait ainsi définit clairement les tendances générales et le fonctionnement de ce type d`établissement de crédit dans la region et en meme temps démontre certaines contradictions surgies entre les banques populaires et une autre source de crédit dans le domaine du credit coopérative – les coopérations de credit.

БАНКИ И ФАЛИТИ
(БАНКОВОТО ДЕЛО В СТАРА ЗАГОРА ПРЕЗ 1990 – 2005 г.)

Светла ДИМИТРОВА

Банковото дело е с традиции в Стара Загора. През 30-те години на XX в. 8 банки развиват дейност в града. След приемане на Закона за национализация на банките през декември 1947 г., капиталите им преминават в БНБ. Самостоятелно продължават да съществуват само кооперативните банки до 1951 г., когато се създава ДСК и те се вливат в нея.

По въпроса за развитието на банковото дело след 1990 г. пишат главно икономисти (Динев 2000, 6–7; Гроздева 1999, 4–7; Игнатиев 2003, 66–68; Игнатиев 1997, 27–32; Сотирова 2004, 2–11; 120 години Българска народна банка 1999). Изследването му извън столицата се оказва не лека задача. За кратък период в Стара Загора се откриват клонове на много банки, за които трудно се намират документи. Настоящето съобщение е написано на базата на информация, събрана и съхранена в Регионалния исторически музей и на съобщения в местната преса. То не претендира за изчерпателност, а по-скоро маркира основните насоки в развитието на банковото дело в Стара Загора през посочения период.

В първите две години на прехода се извършват значителни промени главно в сферата на политиката. Започват преговори между властта и новосъздадената опозиция по време на т. нар. "кръгла маса" (януари – май 1990 г.), чиято задача е да трансформира политическата система. Следват избори за ВНС, приемане на нова конституция и спечелване на първите избори от опозицията (СДС) (Калинова 2002, 258–284). В областта на икономиката се гласуват закони, които водят до ликвидиране на ТКЗС, въвеждане на пазарен механизъм при формиране цените на основните стоки и др. (Калинова 2002, 292–293). В банковото дело настъпват значителни промени. През 1991 – 1992 г. Народното събрание приема Закон за БНБ и Закон за банките и кредитното дело. Основната им цел е създаването на пазарноориентирана банкова система. БНБ се обособява като централна банка и се създават независими търговски банки. Освен отраслово специализираните държавни банки, се появяват и първите частни. Някои от тях се насочват към раздаване на големи кредити, към обезценяване на лева, чрез "игра" с курса на долара. Наред с това, те са въвлечени в политиката на БНБ за задържане на инфлацията и обслужване на външния и вътрешен дълг. Натрупват се доста лоши кредити и от държавните търговски банки, които кредитират губещи държавни предприятия (Беров 1999). В този начален етап от развитието на банковото дело в условията на пазарна икономика качеството на банковите услуги е ниско, комисионните и таксите – високи. Клиентите са ощетявани от забавяне на преводите, невъзможността да теглят депозити от друг клон на същата банка. Съществуват и големи проблеми пред банковия мениджмънт (Игнатиев 1997, 28–29). От 1989 до 1992 г. в Стара Загора се откриват клонове на 10 банки. Първи са "Балканбанк"[1] (2 май 1990), Транспортна банка[2] (юли 1990) (Национална бизнес поща, 2000, 49, 4–10 декември) и Банка за земеделски кредит–АД[3]. В края на годината акции в Стара Загора започва да продава Първа частна банка, но фактически клон е създаден през април 1991 г. Свои поделения създават Строителна банка[4] (4 ноември 1991), Първа източна международна банка[5] (началото на 1992), Кредитна банка[6] (1 септември 1992), Сирбанк[7] (5 ноември 1992), Пощенска банка[8] (18 ноември 1992) (Живи пари, 18, 23–29 ноември 1992; Южно утро, 30, 4 декември 1992).

Големият интерес към Стара Загора се дължи на факта, че градът е важен промишлен център. По това време все още работят редица значими фирми в областта на машиностроенето, електрониката, роботостроенето, леката промишленост. В района на Стара Загора се намира големият промишлен комплекс "Марица-Изток", в който са заети значителна част от жителите на града. Те са със сравнително високи заплати.

Старозагорският край е богат земеделски район и възможностите за преработвателната лека промишленост са големи. Фактически в тези начални години банките, открили клонове в града, са ориентирани повече към държавните предприятия и интересите им са свързани с развитието на машиностроенето, транспорта, строителството, далекосъобщенията.

Частните банки също стъпват на старозагорския пазар, но в този начален период тяхното участие не е така осезателно. Позиции запазва и БНБ – Стара Загора, която се реорганизира в Търговска банка, както всички останали клонове в страната[9]. Макар частните банки да афишират, че ще подкрепят развитието на средния и дребен бизнес, тяхната дейност е ориентирана предимно към търговията. Така например Банка за земеделски кредит–АД, която би трябвало да стимулира развитието на земеделието, трудно се съгласява да дава кредити за започване на селскостопанска дейност. Тя предпочита да кредитира клиенти, които са започнали такава дейност и са им необходими средства за по-нататъшно развитие. Банката отпуска заеми на земеделски кооперации, които за нея са по-надеждни, отколкото частните стопани. Тя не кредитира клиенти срещу залог от земя, защото няма нормален пазар на земята. Фактически липсата на реално върната земя и на пазар на земята създават сериозни пречки пред развитието на селското стопанство. През 1993 г. банката предоставя 97 % от кредитите си за развитие на търговията, 2 % – за селското стопанство и 1 % – за частни производители (Национална бизнес поща, 1994, 5, 7–13 февруари). Фактически Банката избира това име, защото обслужва програмата "Фар" в областта на земеделското стопанство в България, но практически тя не стимулира частното обработване на земята. В първите години от развитието си в Стара Загора (началото на 1992 г.) клонът на Балканбанк отговаря за Бургас, Ямбол и Сливен. По това време печалбата в банката идва от компенсирането на лихвите, получени от банковите кредите и от лихвите, изплатени на клиентите, а не от набор банкови услуги (събрани такси и комисионни). Затова печалбата е продукт на интензивно развитие, а не на разнообразяване на услугите (Точно време за всички, 1993, 47, 11 март).

През този период БНБ издава лицензи на редица необезпечени търговски банки. Частният сектор в банковата система бързо нараства. От 2 частни банки през 1990 г. броят им нараства на 26 през 1995 г. (Игнатиев 2003, 71). Създават се и финансови къщи, които с високи лихви привличат вложители, след което обявяват фалити и "завличат" хиляди българи. Доста частни банки, свързани със своите кредитори, увеличават дела на лошите кредити. През 1991– 1994 г. банковата система преживява няколко кризи, свързани с голямо покачване на долара. Две основни задачи стоят пред банките в края на този период: консолидация и приватизация. Подготвя се консолидиране на държавните банки и приватизация на някои от тях по специална програма (Национална бизнес поща, 1994, 5, 7–13 февруари). Процесът на консолидация се осъществява трудно.

През 1993 – 1994 нови частни банки разкриват клонове в Стара Загора – "Тексимбанк", ТБ "Моллов", "Централна кооперативна банка" АД[10] (7+7, 1993, 87, 6 май; РИМ – Стара Загора, 8Сз-с-3178-1) и др. Клоновете на банките нарастват на 16 (РИМ, 8Сз-НА-1300).

В края на декември 1994 г. икономическото положение на страната е доста сложно. В промишлеността държавата продължава да е основен собственик, разпределението е подвластно на пазарните механизми, а върху банковата система е загубен контролът. От приватизацията се възползват групировки, които не влагат печалбите за модернизация и разширяване на производството, шири се спекула (Калинова 2002, 297–298). В края на 1995 г. назрява нова икономическа и финансова криза. Редица банки изпадат в невъзможност да развиват дейност. Причините се крият най-вече в т. нар. лоши кредити, раздадени в следствие на некомпетентно банкиране, в отсъствието на банков надзор от страна на БНБ, в спада на доверието в лева, както и в слабости на политическата система (Савов 1999, 50–51). Започва масово теглене на влоговете от банките. БНБ спира рефинансирането. Фалиралите банки произвеждат "кредитни" милионери, които не искат да върнат заемите. За да не бъдат ощетени дребните вложители, правителството решава да гарантира спестяванията във фалиралите банки, което влошава изпълнението на държавния бюджет (Калинова 2002, 299). Заради финансовите "пирамиди" се срива доверието в банковата система. От 34-те банки, регистрирани в страната, под надзор се поставят 14 банки, които през 1997 г. са обявени в несъстоятелност. Благодарение на консолидацията от 70 държавни банки (1991) остават 11 (1995) (Игнатиев 2003, 27). За да се балансира държавният бюджет и да спре изтичането на парични средства от страната е въведен валутен борд, като от 1 юли 1997 г. българският лев е фиксиран към германската марка (съотношение 1 към 1000). Две години по-късно е осъществена деноминация на лева и изравняването му

с германската марка. Започва съживяване на банковата система. На 1 юли 1997 г. е приет нов Закон за банките. В него се предвиждат други правила за лицензиране на банките (120 години Българска народна банка 1999, 276–277). В началото банките предоставят ограничени кредити. От 1998 г. нови банки откриват клонове в Стара Загора: "Стопански и инвестиционна банка" АД – СИБАНК[11] (1998) (РИМ, 8Сз-с-3177-2), "Първа инвестиционна банка"[12] (1998) (РИМ, 8Сз-с-3176-7), "Росексим банк"[13] (1999) (Национална бизнес поща, 49, 6–12 декември 1999), ТБ "Инвестбанк" АД[14] (2000) (РИМ, 8Сз-с-3183-1), "Общинска банка" АД[15] (2000) (РИМ, 8Сз-с-3179-1), "Българо-американска кредитна банка" АД[16] (октомври 2002) (РИМ, 8Сз-3182-1), ТБ "България инвест" АД[17] (5 май 2000) (Национална бизнес поща, 2000, 49, 4–10 декември) и др. Някои от съществуващите банки се преструктурират вследствие на консолидацията или приватизацията: "Банка ДСК" ЕАД[18] (РИМ, 8Сз-с-3181-1), "Ийч ви би Банк Биохим" АД[19] (РИМ, 8Сз-с-3180-1), "Обединена българска банка" (ОББ)[20] (РИМ, 8Сз-с-3184), SG "Експресбанк"[21], Евробанк АД[22] (Национална бизнес поща, 2000, 49, 4–10 декември), Булбанк АД[23] и др. През 2005 г. 25 банки имат свои клонове в Стара Загора (Икономически годишник на Старозагорски регион 2005, 69). Преобладаващата част от тях са частни. Те следят внимателно развитието на региона интересът им към Стара Загора се засилва с нарастването на неговия брутен вътрешен продукт (Икономически годишник на Старозагорски регион 2005, 8)[24]. Най-голям дял във формирането му има индустриалният сектор, следван от услугите и селското стопанство. Структурата на старозагорското индустриално производство в края на XX и началото на XXI век чувствително се променя. Редица големи промишлени предприятия са закрити (Химкомбината, завод "Берое" и др.), а по-голямата част от останалите са приватизирани (завод "Прогрес", Хранинвест-Хранмашкомплет АД, ДЗУ– АД, Металик – АД и др.). Макар и по-рядко се откриват нови производствени фирми като Булгех 2000, Евриком, Агротрейдинженеринг, които успяват да реализират продукция извън страната. От общия брой активни фирми 10 738 са частна собственост, а останалите 84 са държавни или общински (Икономически годишник на Старозагорски регион 2005, 9). Преобладават обаче малките фирми (Икономически годишник на Старозагорски регион 2005, 9)[25]. Почти половината от всички фирми са в сферата на търговията и услугите[26] (Икономически годишник на Старозагорски регион 2005, 10–11, 33–40). Там възвращаемостта и печалбите са най-бързи, кредитите от банките най-лесни. Значителна част от приходите са от енергетиката, която привлича и най-много чужди инвестиции. Водещото си място в страната Старозагорска област дължи именно на енергетиката. Стара Загора е една от четирите общини в България, на които през декември 2004 г. Международната рейтингова агенция Standard & Poor's присъжда кредитен рейтинг "BB" (т. е. със стабилна перспектива). Основните фактори, допринесли за високото ниво на рейтинга, са добрата икономическа база на града, диверсификацията в производствения сектор, по-високия брутен вътрешен продукт, по-ниската безработица и т. н. Тази добра перспектива пред Стара Загора привлича и много банки в града.

Банките вече не предлагат големи проценти. Почти всички имат еднакво ниво на техника и предлагане на услугите. Ако лихвите са по-високи, услугите са по-евтини.

Преобладаващата част от банките насочват своите интереси към малкия и среден бизнес. Значително се разширяват банковите услуги. Изключително нараства интересът към дебитните карти[27] (Национална бизнес поща, 2004, 2, 12–18 януари). В края на 2003 г. в Стара Загора вече има 29 банкомата, а общо в страната – 3603. Почти всички работодатели от големи предприятия, както и от бюджетните институции, започват да изплащат месечните възнаграждения чрез банкови карти. В редица магазини (търговските вериги като "Метро", "Била", "Аскент", "Класико") и бензиностанции монтират ПОС терминали. Но не всички търговци проявяват интерес, защото средствата, които постъпват директно в банката по тяхната сметка, се отчитат като реален оборот. Първата банка в Стара Загора, лицензирана да издава кредитни карти, е ОББ. За разлика от дебитната карта, кредитната е релефна и чрез специално устройство разплащането става с подпис и чек. Единият вид кредитни карти са с депозит и при тях се използват внесени вече суми. Истинските кредитни карти са с предварително определен кредитен лимит (до 10 хил. лв.). Той се фиксира от банката съобразно доходите на клиента. Изразходваните средства се възстановяват за срок до 40 дни, като след изтичането му се начисля-

ват лихви. Годишната такса в ОББ за услугата е 50 лв. За разлика от чужбина, където 90 % от картите са кредитни и 10 % – дебитни, в България е обратно. Кредитните карти са доходоносни за банките, тъй като им осигуряват дългосрочен финансов ресурс. Българинът, обаче, по-често използва картите, за да тегли средства, а по-рядко – да се разплаща с тях. Повечето банки са предпазливи по отношение на отпускането на кредитни карти, защото нямат информация за кредитната задлъжнялост на населението, тъй като кредитният регистър, поддържан от БНБ, е за суми над 10 хил. лв. Банките започват да предлагат масово и овърдрафт на своите клиенти, които получават заплатата си по дебитни карти. Обикновено като овърдрафт се отпускат по две работни заплати, но някои банки разрешават 4 нетни работни заплати. Друга услуга, предлагана от определени банки, е депозит с авансова лихва, при който клиентът, който има едномесечен депозит, получава авансово цялата лихва при 3 или 6 месечните депозити– може да изтегли лихвата още първия месец. "Българо-американска кредитна банка" АД предоставя дългосрочни кредити срещу ипотека на собствен или върху закупувания имот, като обикновено не изисква бизнесплан. Банката твърди, че единствено при нея лихвите при влогове и депозити при различните валути са еднакви (РИМ, 8Сз-с-3182-1). Банките започват да се надпреварват в спечелване на гражданите и с всеки изминат ден разнообразяват услугите. Те отпечатват огромни количества дипляни, листовки и провеждат масирани медийни кампании. В началото на XX в. те действително започват да се доближават до традициите в банковото дело, което има в света на капитала. Същевременно всяка банка се опитва да привлече за обслужване структуроопределящи отрасли като Електроразпределение, БТК, Български пощи ЕАД, РДВР, РУСО и др. Първа инвестиционна банка в Стара Загора привлича за клиенти поделения на Министерство на отбраната, Данъчна служба, РЗОК – Стара Загора, Дирекция Социално подпомагане, РИОСВ, Многопрофилна болница за активно лечение, медицински факултет, БДЖ АД, ДЗУ АД, "Мини Марица-Изток ЕАД", Ремотекс-Раднево, ПИ Се Ай АД, Трейс груп АД и др. (РИМ, 8Сз-с-3176-7). Други банки, като ТБ "България инвест" АД, "Централна кооперативна банка" АД, привличат застрахователни компании, като по този начин си гарантират едни по-стабилни приходи. Те осъществяват и пенсионно осигуряване. Банките и застрахователните компании активно рекламират отстъпките, които правят при извършването на комплексни услуги.

В последните години се наблюдава тенденцията на нарастване на цените на жилищните имоти. Най-високи цени на квадратен метър са регистрирани в големите градове, които са и важни икономически центрове. Нарастването на цените на жилищата е свързано в голяма степен и с различните кредити, които отпускат банките за купуване на жилища. Този въпрос е много интересен и може да е обект на специални изследвания в различни аспекти, включително и такива, които разглеждат народопсихологията на българина. От проучване се нуждае и въпросът за чуждите капитали в България.

Историята на банковото дело в страната, и в частност в Стара Загора, в последните 15 години е изключителна интересна и тя тепърва ще бъде задълбочено проучвана. В настоящето съобщение са засегнати само някои аспекти от нея. Не е ясно дали Стара Загора ще успее да запази и затвърди в бъдеще позициите си на перспективен икономически център , един от "локомотивите" на пазарната икономика, колко и кои банки ще оцелеят в града.

БЕЛЕЖКИ:

[1] Балканбанк е основана на 3 юни 1987 г. в София с уставен капитал от 30 млн. лв. Акционери са фирми от машиностроенето, енергетиката, химическата промишленост, селското стопанство, туризма и др.

[2] Банката е със седалище в гр. Варна. Създадена е през 1987 г. и е специализирана за обслужване на речен, морски и сухопътен транспорт. През 1989 г. става универсална търговска банка. През юли 1993 г. след консолидация с други банки се преобразува в Експресбанк – Варна, като над 98 % от нея е държавна собственост.

[3] В банката основен акционер е австрийската "Райфайзенбанк" с 35 % дялово участие.

[4] Стройбанк–АД е създадена през 1987 г. с акционери от държавни фирми от строителството и строителната индустрия, без да е отраслов кредиторски институт.

[5] Банката е изградена на базата на бившата банка "Кремиковци", като 30 % от акциите са на държавни фирми, а 70 % – на западни акционери.

[6] Изцяло частна банка.

[7] Акционери в банката са държавни, частни и чужди фирми като Булстрад, застрахователна и презастрахователна кампания "Орел", френската банка "Бемобанк" и др.

[8] Това е една от старите банки в страната. Предимството й е, че е в непосредствена близост до клиента, защото открива свои представителства в пощенските станции. Главни акционери в банката са Комитетът по съобщения и информатика, Националният дворец на културата и Български пощи и съобщения.

[9] През март 1992 г. в "Търговска банка" АД основен акционер не е вече Външнотърговската банка, а банковата консолидационна кампания, която владее 75 % от акциите.

[10] Банката е създадена с частно и държавно участие. Държавата е представена от фонд "Земеделие". Акционери са "Ловико" АД (55 %), Кооперативният съюз и частни кооперации. През май 1993 г. банката открива свой офис в Стара Загора, който е към новозагорския й клон. Първоначално обслужва сметки само в левове. Клонът в Стара Загора открива през следващите (1995 – 1998) представителства и офиси в Казанлък, Чирпан, с. Михайлово, Димитровград, Гурково, Мъглиж.

[11] Създадена е през 1995 г. До 2000 г. се нарича Българо-руска инвестиционна банка (Брибанк). През 2000 г. купува обявената в несъстоятелност "Стопанска банка" АД и се нарежда между първите десет банкови институции.

[12] Банката е открита през 1993 г. и започва дейността си като корпоративна банка. През 1996 г. е първата банка, която получава средносрочен заем от Европейската банка за възстановяване и развитие. През 2003 г. основни акционери в банката са: Европейска банка за възстановяване и развитие, Лондон – 20 %, Европейска приватизационна и инвестиционна корпорация, Виена – 39 %, Първа финансова брокерска къща – 14 %, г-н Ивайло Мутафчиев – 12 %, г-н Цеко Минев – 12 % (последните двама са основатели).

[13] Съществува от 1998 г.

[14] Частна банка, създадена през 1994 г. с основни акционери: "Феста холдинг" АД, "Виком" АД, ДЗИ "Общо застраховане" АД, "Ахилеос маритаим Ентърпрайз" ООД.

[15] Банката е създадена през 1996 г. със статут на универсална търговска банка. Мажоритарен акционер в нея е Столична община, а сред останалите акционери са редица големи общини в страната (включително и Стара Загора) и утвърдени общински фирми на територията на столицата.

[16] Банката е създадена през 1996 г. и е собственост на Българо-американския инвестиционен фонд (БАИФ). Фондът е подпомогнат от Правителството на САЩ, като капиталът е предназначен за инвестиране и реинвестиране в частния сектор в България.

[17] Банката е придобита през 1997 г. от "България холдинг" АД. Основни акционери са "Алианц-България холдинг" АД (75 %), ЗПАД "Алианц-България" и ЗАД "Енергия". Освен традиционните банкови услуги се предлагат и застрахователни услуги, което на свития банков пазар е предимство за банката.

[18] ДСК за първи път е обявена за банка през 1989 г., като й е предоставена възможност за кредитиране на стопански субекти по реда, предвиден за търговските банки, но едва през 1998 г. е гласуван Закон за преобразуване на ДСК в търговска банка. Мажоритарен собственик на банката е държавата, представлявана от МС. През 2003 г. банката е приватизирана и едноличен собственик на капитала става Банка ОТР от Унгария.

[19] Клонът в Стара Загора работи от 1992 г., регистриран като "Сирбанк". След първата вълна от банкови консолидации, банката се включва в ТБ "Сердика", а от 1995 г. клон на ТБ "Биохим". В края на 2002 г. ТБ "Биохим" става собственост на "Банка Аустрия Кредитанщалт", която принадлежи на банковата група HVB. Банката заема четвъртото място в системата на българските банкови институции. Започва процес на уеднаквяване на процесите на банкиране между ТБ "Биохим" АД и банковата група HVB. През 2004 г. се променя и името на банката. Същата година тя става собственик на "Хебросбанк" АД – единадесетата по големина банка в страната.

[20] Създадена е през 1992 г. от обединението на 22 български регионални търговски банки. През 1997 г. е първата голяма приватизация на държавна банка в България. Акционери са: Национална банка на Гърция – 89,9 %, Европейска банка за възстановяване и развитие – 10 %, други акционери – 0,1 %.

[21] През декември 1999 г. държавният дял в Експрасбанк–Варна е купен от френската SG (Societe General) груп.

[22] През 1997 г. словашката фирма "Истро капитал" АД (създадена е в процеса на приватизация на банката) купува бившата банка "Моллов". Това е първата приватизирана банка с кешово плащане.

[23] Банката е закупена от "Уникредито Италиано" и ЗК "Алианц-Германия" на 7 юли 2000 г.

[24] По данни на областната администрация Стара Загора през 2004 г. е на второ място по брутен вътрешен продукт и на трето място в страната по индекс на човешко развитие.

[25] През 2004 г. има 9845 фирми с персонал до 10 души, 781 с персонал между 11 и 50 души, 94 – от 51 до 100 души, 102 – над 100 души. От последните 40 предприятия са с персонал над 250 души.

[26] Подробни данни за фирмите (брой на заети лица, бруто продукция, средни заплати и др. са посочени в отделни таблици.

[27] В началото на м. декември 2003 г. в страната са издадени 2 367 085 карти, докато в края на 2002 те са били 1 596 362.

ЛИТЕРАТУРА:

120 години Българска народна банка 1999: 120 години Българска народна банка 1879 – 1999. С., 1999.

Беров 1999: Л. Беров. Един век банково дело в България. – Старозагорски новини, 29, 29 декември 1999.

Гроздева 1999: В. Гроздева. Банковата система след въвеждането на валутния съвет. – Икономика, 4–7 май 1999.

Динев 2000: С. Динев. Банките у нас. – Мит, 2000, 2, 6–7.

Игнатиев 1997: П. Игнатиев. Банковата система през периода 1992 – 1996 г. – Българска народна банка. Информационен бюлетин. С., 1997, 1, 27–32.

Игнатиев 2003: П. Игнатиев. Банковата криза в България през 1996 – 1997 г. – Икономическа мисъл, 2003, 1, 66–88.

Икономически годишник на Старозагорски регион 2005: Икономически годишник на Старозагорски регион. Стара Загора, 2005.

Калинова 2002: Е. Калинова, И. Баева. Българските преходи 1939 – 2002. С., 2002.

Савов 1999: С. Савов. Тревожни тенденции в българската икономика. – Понеделник, 1999, 3–4, 50–51.

Сотирова 2004: Е. Сотирова. Изменения в основните функции на банковата система на България след 1990. – Банки, инвестиции, пари. С., 2004, 8, 2–11.

DES BANQUES ET DES BANQUEROUTES (LES AFFAIRES BANCAIRES À STARA ZAGORA AUX ANNEES 1990 – 2005)

Svetla DIMITROVA

(Résumé)

L'article examine l'histoire des banques à Stara Zagora pendant la transition démocratique. L'auteur analyse quand et pourquoi 25 banques ont été ouvertes dans la ville, ses activités spécifiques, ses clients. Il est expliqué pourquoi la ville de Stara Zagora est attirante pour les banques.

НЯКОИ ПРОБЛЕМИ ПРИ ВЪВЕЖДАНЕТО НА ЕДИННАТА ЕВРОПЕЙСКА ВАЛУТА – ЕВРОТО И ОТРАЖЕНИЕТО ИМ НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА И НА БЪЛГАРСКИТЕ ГРАЖДАНИ

Йосиф АВРАМОВ

През 2002 г. германската марка, френският франк, италианската лира, испанската песета, холандският гулден, белгийският франк, люксембургският франк, португалското ескудо, ирландският паунд (лира), финландската марка, австрийският шилинг и гръцката драхма бяха извадени от паричната си циркулация и "влязоха в историята" на паричното обращение в Европа. Те бяха заменени за щастие на мнозина европейци и за ужас на други от единната европейска валута – евро. Тя вече е единственото законно платежно средство за 12-те страни, членуващи в Европейския паричен съюз (ЕПС), известна още и като Евроланд или Еврозоната. От 01.I.2002 г. – датата на официалното въвеждане в реалното парично обращение на 7-те купюра евро банкноти и 8-те номинала монети центове и от 1 и 2 евро и те станаха част от живота на над 302 млн. жители на 12-те страни, членуващи в Еврозоната.

Изпълнена е мечтата на не едно и две поколения граждани от Европа (засега само около половината от нейното население, живеещо в страните, членуващи в ЕПС) да могат да пътуват и да търгуват безпрепятствено, без да се съобразяват с особеностите на различните парични системи на отделните държави и да заплащат на банките комисионни при обмяната на една национална валута с друга.

Най-важните предимства от въвеждането на еврото се свеждат до:

- значително намаляване на зависимостта от рисковете на обменния курс на фирмите в Еврозоната, което на практика е снижаване на валутния риск;

- осигурява чрез повишената прозрачност на цените чрез прогресивна ценова хармонизация. Тя се изразява в постепенно уеднаквяване на ценовите равнища в страните, присъединили се към Евроланд;

- улеснява международните разплащания и води до хармонизация на сроковете за осъществяването им. При въвеждането на еврото сроковете за разплащане в Германия и скандинавските страни са около 20 дни, а в средиземноморските страни – между 70 и 120 дни. След въвеждането му този срок постепенно започва да намалява и в страните от Южна Европа;

- елиминират се разходите по конвертиране на сделките в различни валути;

- улесняване на пътуванията на гражданите в Еврозоната.

От значение за приемането на нови страни в Еврозоната (новите страни, които желаят да членуват в ЕПС, задължително трябва да членуват в Европейския съюз – б. а.) е да изпълнят установените критерии за конвергенция, с които се постига хармонизация на определени макроикономически показатели. Те са известни още като конвергентни критерии или Маастрихтски критерии и според тях страните кандидат-членки в ЕПС, в т. ч. и България, следва да отговорят на следните условия:

- стабилност (устойчивост) на цените – всяка страна-членка следва да се стреми да постигне размер на инфлацията, който да не надвишава с повече от 1,5 % този на трите държави от ЕПС с най-ниска инфлация. Нейният средногодишен темп на инфлация следва да не надминава с този процент темпа на инфлация в трите страни-членки с най-добри резултати в областта на стабилността на цените;

- публични финанси – в този конвергентен критерий се включва изпълнението на два много важни показателя: първият от тях е постигане на балансиран държавен бюджет без прекомерен дефицит, който не следва да надхвърля 3 % от брутния вътрешен продукт (БВП), а при втория – натрупаният държавен дълг не трябва да надвишава 60 % от БВП. По отношение на изпълнението на втория показател Република България значително изоставаше в близкото минало и постигането му бе проблематично. През първата половина на 2005 г. размерът на държавния дълг у нас вече е под 60 % от БВП, което се дължи на т. нар. активно управление на външния дълг на ръководния екип на Министерството на финансите (2001 – 2005). Той направи две операции за обратно изкупуване на външния дълг на 28.VII.2004 г. и 28.I.2005 г. на емитираните през 1994 г. български брейди облигации от типовете диск и яаб;

- валутни курсове – изисква се спазване на приетите от Европейската валутна система

граници на отклонение на националната валута в продължение на двете години преди прегледа. Страната-членка не трябва да осъществява през този период девалвация на централния курс на своята валута спрямо валутата на друга страна-членка по своя собствена инициатива. Република България е във валутен борд и едва ли някое от следващите правителства би излязло от тази монетарна система до влизането ни в ЕПС, което ще гарантира изпълнението на този критерий;

- лихвени проценти – от значение са лихвените проценти по дългосрочните кредити, които са визирани и в Договора за Европейската общност. За период от 1 година преди прегледа страната-членка следва да има такъв размер на лихвен процент, който не превишава повече от 2 % този на трите държави-членки с най-добри показатели за инфлация.

Освен тези икономически критерии в Договора за Европейската общност е налице изискване за съвместимост на националните законодателства на всяка страна-членка с тези разпоредби от договора, които уреждат независимост на националните банки при упражняване на функциите им и гарантиране на невмешателство от страна на правителството в тяхната дейност. Изпълнението на посочените критерии за конвергенция се отнасят само за включването на съответната страна в ЕПС и приемането от нея на еврото за своя парична единица. В договора от Маастрихт подробно е уредена процедурата, съгласно която се взема решение дали дадена държава-членка може да се включи в ЕПС. Тя включва: подготовка на доклади, извършване на оценка от ЕКОФИН и приемане на решение от Съвета на държавните и правителствените ръководители на страните от ЕС, след вземане на становището на Европейския парламент в Страсбург и доклада на ЕКОФИН (Съвет на министрите на финансите на страните-членки на ЕПС).

Дизайнът на евробанкнотите е дело на австрийският художник, живеещ във Виена Роберт Калина. Той е дизайнер на банкноти към Националната банка на Австрия и е победител в конкурса за идейния им проект. На лицевата страна на евробанкнотите има изображение на прозорци и врати. Те символизират духа на отвореност и сътрудничество в Европа. Дванадесетте звезди на Европейския съюз представляват динамиката и хармонията на обединена Европа. На обратната страна на евробанкнотите са изобразени мостове. Те са своеобразна метафора на тясното сътрудничество между европейските народи и между тях и целия свят.

Едно евро се подразделя на 100 евроцента. Банкнотите са с номинали на купюрите от 5, 10, 20, 50, 100, 200 и 500 евро, а монетите са от 1, 5, 10, 20 и 50 евроцента и 1 и 2 евро. Характерен момент, който следва да е известен на потребителите при въвеждането на новата валута – еврото е, че докато банкнотите й са еднакви за 12-те страни, членуващи в ЕПС, то монетите за всяка страна са национални или имат характерни особености, различни за отделните 12 страни. С тях обаче може да се пазарува безпрепятствено в страните от ЕПС, но е видно за търговците и обслужващите ги банки произхода на купувача с монети. Населението на посочените страни е общо около 302 млн. души и броят на банкнотите е съобразен с броя на населението от съответната страна *(По данни на Евростат населението на 12-те страни от Евроланд към 01.I.2002 г. е над 302 млн. жители – б. а.)*. Общият брой на първоначално отпечатаните евро банкноти през 2002 г. от всички купюри бе 14 545 млн. броя, а на първоначално отсечените по същото време монети е около 50 млрд. броя на стойност 664 млрд. евро. От тях 10 млрд. бяха необходими, за да заместят националните валути в обращение, а 4,5 млрд. банкноти са логистичен резерв. Като цяло тези банкноти към 01 януари 2002 г. са на стойност около 600 млрд. долара. За изпълнението на тази отговорна задача са избрани и типографски компании. Монетите, които станаха законно платежно средство от началото на 2002 г., първоначално отсечени през същата година са били с тежина повече от 100 000 тона, което е около 10 пъти тежината на Айфеловата кула в Париж. Ежегодно се прави оценка за необходимото количество евро банкноти, което трябва да бъде отпечатано, за да се отговори на евентуални промени в търсенето на евробанкноти. Защитните елементи на евробанкнотите са:

- холограмна ивица. При банкнотите от 5, 10 и 20 евро е поставена холограмна лента, която представлява редуващи се изображения на символа на еврото и номиналната стойност на банкнотите, които променят цвета си при различен ъгъл на наблюдение;

- холограма. При по-големите номинали банкноти от 50, 100, 200 и 500 евро е поста-

вена холограма, на която е изобразен архитектурния мотив от съответната банкнота или номиналната й стойност;

- релефен печат. Някои части от лицевата страна на банкнотите са отпечатани релефно;

- осигурителна нишка. Тя представлява вградена в хартията лента с негативен микротекст "EURO" и номиналната стойност на банкнотата;

- регистър на проглед. Той представлява изображение на номиналната стойност на банкнотата и се оформя при наблюдение срещу светлина;

- воден знак. Той представлява полутоново изображение на част от съответния архитектурен мотив, както и номиналната стойност на монетата. На практика се вижда единствено срещу светлина и под известен ъгъл;

- променящо цвета си мастило при банкнотите от големите номинали: 50, 100, 200 и 500 евро – когато се наклони банкнотата, цветът на числото, разположено долу вдясно и показващо номиналната й стойност, се променя от виолетово до маслиненозелено или кафяво;

- знак за слепи граждани. Той е поставен само на най-големите номинали евро банкноти от 200 и 500 евро.

Банкнотите евро имат най-модерна защита срещу евентуални фалшификации и са предпазени от поне 10 релефа, чието имитиране (фалшифициране) ще затрудни и най-опитните фалшификатори на пари. Една част от предпазните елементи са достъпни за непосредствена проверка, като релефни са архитектурните мотиви и мястото, където е отбелязана стойността. За хората с нарушено зрение е предвиден специален елемент за разпознаване на банкнотите евро. На тях има и осигурителна нишка, на която е изписана стойността им, а цифрата е вградена и на хартията. Предвиден е и специален т. нар. воден знак, който се вижда срещу светлина и повтаря архитектурния елемент от лицето на банкнотата. На ултравиолетова светлина се вижда, че в хартията са вградени специални влакна, които светят в зелено, червено и синьо, а също и знакът на ЕС. Налице са и други защити, които се виждат само при накланяне на банкнотата и те са различни за различните номинали на банкнотите евро. На малките номинали 5, 10 и 20 евро има перлена линия, на която се вижда стойността им, а на големите номинали 50, 100 и 200 евро върху предната страна е заложен елемент, който при накланяне на банкнотата сменя изображението си. Стойността на парите се сменя с архитектурния мотив и изписаният номинал се променя от матирано зелено до оранжево. С лупа може да се открие на банкнотите и друга специална защита – с микрошрифт е написано "Евро". Със специални апарати, които са инсталирани в централните и някои от търговските банки могат да се открият и други защити на банкнотите евро.

Посочено бе, че на банкнотите евро, които са 7 купюра са изобразени архитектурни стилове от седем периода от историята на Европа. На лицето на банкнотите са изобразени прозорци и врати, които напомнят на пръв поглед за Триумфалната арка в Париж, за Бранденбургската врата в Берлин или за ултрамодерната архитектура на комплекса в парижкия квартал "Дефанс", но в действителност те са абстрактни изображения и не са свързани с действителни архитектурни паметници от съответна държава в Еврозоната. На гърба на евробанкнотите са изобразени мостове, които отразяват историческото развитие на континента Европа и също не се свързват с конкретна европейска държава. Седемте купюра са типични за различните европейски художествени стилове. Другите елементи на дизайна на банкнотите съдържат: символа на ЕС – синьото знаме, на което са разположени 12-те звезди; наименованието на валутата на латиница и на гръцки език; инициалите на ЕЦБ на официалните езици на ЕС; символа на ЕС – 12-те звезди, разположени в голям кръг, който показва, че авторското право принадлежи на ЕЦБ, както и подписа на председателя на ЕЦБ. Характерни особености на седемте купюра евробанкноти са:

1. За 5 евро – размер 120 х 62 мм и архитектурният стил "класицизъм", сив цвят;
2. За 10 евро – размер 127 х 67 мм и римски архитектурен дизайн, червен цвят;
3. За 20 евро – размер 133 х 72 мм и готически стил, син цвят;
4. За 50 евро – размер 140 х 77 мм и ренесансов архитектурен стил, оранжев цвят;
5. За 100 евро – размер 147 х 82 мм и архитектурните стилове барок и рококо, зелен цвят;
6. За 200 евро – размер 153 х 82 мм и архитектура от стомана и стъкло; жълто-кафяв цвят;
7. За 500 евро – размер 160 х 82 мм, на тях са

изобразени мостове, прозорци и врати, проектирани в модерен архитектурен стил от края на XX в., пурпурен (може още да се определи и като морав) цвят.

Характерно за банкнотите "евро" е, че надпис освен с латинска азбука EURO има на гръцката азбука – ΕΥΡΟ, тъй като понастоящем в страните от Евроланд се използват и двете азбуки – латинска и гръцка. Остава открит въпроса, дали или по-точно кога след влизането на България в ЕС, респективно в Европейския паричен съюз ще бъде изписано на банкнотите евро наименованието им на кирилица, която е официална азбука само за нашата страна от страните, които кандидатстват за членство в съюза?

Осемте купюра монети са от: 1, 2, 5, 10, 20 и 50 евроцента и 1 и 2 евро. Първите три от 1, 2 и 5 евроцента са медночервени на цвят. Вторите три номинала от 10, 20 и 50 евроцента са жълти на цвят. Монетите от 1 и 2 евро са двуцветни (сребристо и жълто). Основният цвят на монетата от 1 евро е сребристобял, разположен в средата й, а около белия кръг е разположена широка жълта ивица до нейния гурт. Основният цвят на монетата от 2 евро е жълт, който е в средната й част, а около него е разположена широка сребристобяла ивица до нейния гурт. Лицевите страни на евромонетите са с еднакъв за всички държави дизайн, а гърбовете им – със специфично национално значение. Посочено бе, че всички евромонети могат да се използват като законно платежно средство във всяка държава от Еврозоната, независимо от националното оформление на обратната им страна. На евромонетите на държавите от Евроланд, които са монархии са изобразени на всички номинали ликовете на държавните им глави – крал Албер на Белгия, кралица Беатрикс на Холандия и великия херцог на Люксембург. На евромонетите от 1 и 2 евро на Кралство Испания също е изобразен държавния глава – крал Хуан Карлос, но на испанските номинали от 10, 20 и 50 евроцента е изобразен великия испански писател Мигел Сервантес. На монетата от 2 евро, емитирана в Италия също е изобразен велик поет – Данте Алегиери, докато на монетата от 1 евро е изобразена рисунка от великия художник Леонардо да Винчи. На монетата от 5 евроцента, емитирана в Италия е изобразен колизеума в Рим – един от световните архитектурни шедьоври. На гръцките евромонети от 10, 20 и 50 евроцента освен, че е изписано подразделението на националните банкноти до 2002 г. (драхмата) – лепта, са изобразени гръцки национални герои. На дребните номинали от 1, 2 и 5 евроцента, емитирани в Гърция са изобразени кораби от различни исторически епохи, което символизира обстоятелството, че тя е морска страна, разположена на стотици острови, с една от най-големите търговски флотилии в света. На монетата от Гърция от 1 евро е изобразена сова, която е била изсечена на монетите от града-държава Атина в древна Елада, а на 2 евро – бик, както и надписи ΕΥΡΟ на гръцки език. На евромонетите на Франция е изобразена Маряна, която е символ на французите. На монетите от 10, 20 и 50 евроцента на Германия е изобразена Бранденбургската врата, която стана символ на обединението на страната през 1990 г., а на монетите от 1 и 2 евро – орел, който е в основата на герба й. На монетите на Финландия е изобразен лъв, а на Ирландия – старинен кораб.

Еврото е официална валута и на четири т. нар. държави джуджета: Ватикана, Сан Марино, Монако и Андора. Те не са се присъединили към договора от Маастрихт и не са задължени да изпълняват конвергентните критерии от Маастрихт. В Сан Марино на 31 януари 2002 г. са отсечени по 120 000 монети от номинал. Те са разпродадени твърде бързо. С тяхното отсичане се отбелязва 1700 годишнината от основаването на тази република през 301 г. Подобно на останалите страни от Еврозоната и монетите на Ватикана, Сан Марино и Монако имат по една национална страна и по една европейска страна. На монетите на Ватикана на т. нар. национална страна е профилът на бившия папа Йоан Павел II, който почина през април 2005 г. и бе неин държавен глава. На монетите на Сан Марино са представени изображения на архитектурни паметници, както и ликът на Свети (Сан) Марино, на който е наименована тази миниатюрна апенинска държава. На монетите на Монако е изобразен гербът на княжеството. На монакските монети от 1 и 2 евро е изобразен бившият държавен глава принц Рене II (Рение II), който почина през април 2005 г. На монетата от 1 евро той е изобразен заедно с тогавашния престолонаследник на княжество Монако и настоящ държавен глава принц Албер.

Обмяната на 12-те национални валути от Евроланд, която се извърши след 01.I.2002 г., а и понастоящем се осъществява от централни-

те банки на дванадесетте държави по следните курсове, определени на 01.I.1999 г.:

Обменни курсове на валутите на 12-те страни от Еврозоната спрямо еврото:

Страна	Валута	Обменен курс
Австрия	Австрийски шилинг	1 евро = 13,7603 ATS
Белгия	Белгийски франк	1 евро = 40,3399 BEF
Германия	Германска марка	1 евро = 1,95583 DEM
Гърция	Гръцка драхма	1 евро = 340,750 GRD
Ирландия	Ирландски паунд (лира)	1 евро = 0,787564 IEP
Испания	Испанска песета	1 евро =166,386 ESP
Италия	Италианска лира (лирета)	1 евро = 1 936,27 ITL
Люксембург	Люксембургски франк	1 евро = 40,3399 LUF
Португалия	Португалско ескудо(шкудо)	1 евро = 200,482 PTE
Финландия	Финландска марка	1 евро = 5,94573 FIM
Франция	Френски франк	1 евро = 6,55957 FRF
Холандия	Холандски гулден	1 евро = 2,20371 NGL

В Еврозоната засега не членуват три от страните, които и преди 2002 г. са били членки на ЕС: Великобритания, Дания и Швеция, както и 10-те страни, които на 1 май 2004 г. се присъединиха към ЕС: Полша, Чехия, Словакия, Унгария, Словения, Литва, Латвия, Естония, Малта и Кипър (на практика в ЕС е само южната част на островната държава, която е гръцка). Трудно е да се предвиди кога Великобритания, Швеция и Дания ще станат членки на ЕПС. Предвижданията за десетте страни, които се присъединиха към ЕС от 01.V.2004 г. е да въведат еврото две години след присъединяването им към съюза, т. е. не по-рано от 01.VII.2006 г. или, което е по-вероятно, от 01.I.2007 г. Най-вероятно е, че това няма да стане едновременно и в 10-те присъединили се страни на 1 май 2004 г., а само в част от тях, а в останалите ще се осъществи по-късно.

У нас въвеждането на еврото от БНБ и от отделните търговски банки не само премина успешно, но вече единната европейска валута доказа своите предимства. С решение на УС на БНБ граждани и фирми могат да обменят в БНБ без предварителна заявка суми до 50 000 евро. За по-големи суми ще следва да бъде направен превод и сметката на клиента ще бъде заверена след 2 дни. Възможно е също и практичното решение да се обмени исканата сума от клиента като се нареди няколко пъти на гишетата на БНБ и на нейните клонове в страната. В БНБ е най-изгоден обменният курс на еврото спрямо лева и останалите основни валути в сравнение с обменните курсове на търговските банки и на обменните бюра. Прието е и решение БНБ и търговските банки да не обменят монети от валути от Еврозоната. Една част от монетите на страните, които членуват в ЕВС ще станат нумизматична рядкост след известно време и ще попълнят колекциите на нумизматите. Определен е механизмът за обмяната на 12-те национални валути на страните, членуващи в ЕПС в евро у нас, който е съгласуван с останалите български банки.

У нас в края на 2001 г. бе създаден Специален комитет по въвеждане на еврото, който координираше този процес. Комитетът, който временно функционираше се оглавяваше от подуправителят на БНБ и началник на управление "Емисионно" и в него влизаха банкови експерти от големите български банки, като: БУЛБАНК, ОББ, Биохим и Българска пощенска банка. У нас към датата на въвеждането на еврото 01.01.2002 г. бяха налице около 400 млн. евровалути от 12-те страни от Евроланд. Поради обстоятелството, че българският лев е прикрепен към еврото съществуват становища, че БНБ следва да помогне на банките при набавянето на евробанкноти и евромонети.

В издадения през 2004 г. от БНБ, съвместно с Централната банка на Франция (Банк дьо Франс) и Холандската централна банка (Де Недерландше банк), сборник "Изискванията на ЕЦБ по отношение на евро банкноти и монети" (вж. с. 5) се посочват основните задачи, които

стоят пред БНБ до присъединяването на България към Еврозоната. В него е визирано, че с оглед на осигуряването на качествено касово обслужване на икономическите агенти и гарантиране на сигурността на налично-паричния оборот след присъединяването на България към Евроланд БНБ ще осъществява надзорна дейност в областта на касовите операции в търговските банки и инкасо компаниите, като:

1. Изготвя, въвежда и осигурява ефективно приложение на стандарти за:
- сигурност на банкноти и монети;
- годност на банкноти и монети;
- пригодност за машинна обработка (технологичност);
- унищожаване на негодни банкноти и монети;
- формиране и поддържане на стратегически и логистичен запас от банкноти и монети;
- сигурност при транспортирането и съхраняването.

2. Изготвя, въвежда и следи за спазването на критерии при разпространяването на банкноти и монети от страна на дистрибуторите "на едро".

3. Контролира сигурността и физическите качества на банкнотите и монетите.

Повечето от големите български банки (ОББ, БУЛБАНК и др.) предлагат следните депозитни продукти в евро:
- разплащателни сметки в евро за фирми и други юридически лица;
- срочни депозити в евро за фирми и граждани;
- безсрочни спестовни влогове в евро за граждани.

След 01.I.2002 г. банките автоматично трансформираха депозитите в германски марки и останалите валути от Еврозоната в евро. И в двата случая това се осъществи по фиксирания курс.

Банковата практика при отпускането на кредити в евро на някои големи български банки като БУЛБАНК, ОББ, Българска пощенска банка и др. не е по-различна от тази при останалите валутни кредити и в съответствие с кредитните им процедури. Международните преводи в евро се извършват чрез кореспондентските сметки на българските банки в евро в банките, които участват в системите за разплащане в рамките на Еврозоната. Информация за обстоятелството, че валутата на превода е различна от валутата, в която се води сметката се съдържа в SWIFT съобщението за превода (СУИФТ е международна система за банкови разплащания). ЕС прилага единна система за разплащания и мерки срещу финансови злоупотреби и нарушения. С приемането на България за член в ЕС българските предприемачи ще трябва да спазват единните правила на ЕС за: вътрешни и трансгранични преводи и плащания; издаване и използване на дебитни и кредитни карти; търговия с ценни книжа. Наличието на обща система за разплащане, а на един по-късен следващ етап и на единна валута – евро, с която да се извършват търговските плащания спомага, за улесняването на бизнеса и за повисока защита от валутни рискове. Българските фирми могат да се възползват също от предимствата на еврото, които бяха посочени. Те следва да преразгледат своята пазарна стратегия, с оглед да могат да отговорят на новата конкурентна среда и предизвикателствата на европейския пазар. Най-голямо внимание следва да бъде обърнато от тях на цялостното лансиране на стоката на паневропейския пазар, в т. ч.: външен вид, опаковка, включването й в каталози и т. н.

Друг важен аспект бе отпадането на т. нар. крос-курсове между валутите в ЕПС, а ЕЦБ вече котира ежедневно котировките на евро/щатски долар (EUR/USD), евро/японска йена (EUR/JPY) и т. н.

От значение за всеки банков клиент, включително и за българския, са познанията, които той следва да има по отношение на конверсията и закръгляването (в тази насока те следва да се имат предвид предимно в преходния период до средата на 2002 г. – б. а.). С оглед постигането на висока степен на точност при обменните операции обменните курсове са дефинирани с шест знака и те няма да бъдат закръглявани, когато се прави обмяната. Паричните суми, които се изплащат при касовите операции или трябва да бъдат осчетоводявани, ще бъдат закръглявани нагоре и надолу към най-близкия цент по следния начин:

– ако третата цифра след десетичната запетая е равна или по-голяма от 5, закръгляването е нагоре към следващия цент. Например: 1 EUR = 1,9785 DEM. С оглед изчисляването на обменния курс в евро на 52,39 марки (което същевременно става по същия обменен курс и за националната ни валута – български лева) е необходимо да: 52,39/1,97853 = 26,479254 EUR или след като закръглим 26,48 EUR.

– ако третата цифра след десетичната за-

петая е по-малка от 5, закръгляването е в посока надолу, към по-малкия цент.

Валутният арбитраж се извършва на базата на неотменяемия фиксиран коефициент и съгласно правилата на закръгляване, като арбитражът евро/валута от страна от еврозоната или т. нар. ин-валута и обратно за повечето банки (това се отнася и за българските банки) е без начисляването на допълнителни комисионни за банката, за сметка на клиента. Разликите от закръгляванията са за сметка на банката.

Известно е, че болшинството от потребителите на страните от Евроланд имат кредитни и дебитни карти, респективно сметки в банките и те в посочените срокове бяха служебно трансформирани от националните валути на 12-те страни в евро.

Във Великобритания, която не се включи от 01. I. 2002 г. в ЕПС, два от многотиражните вестници "Гардиън" и "Мирър" с подигравателен тон коментираха, че банкнотите са безлични, а цветовете им – разводнени и дори, че високото съдържание на никел на монетите ще предизвика екземи у потребителите. Традиционният английски скептицизъм и саркастично отношение към всички положителни промени в континентална Европа с нищо няма да попречи на привържениците на създаването на Еврозоната, които са уверени, че въвеждането на еврото ще доведе до по-ниски цени и до по-висок икономически ръст на 12-те страни от нея. От технологична гледна точка това твърдение също е неправилно, тъй като на практика от никел е само ядрото от монетите, а около него посредством прецизна техника е наслоена сплав, която е напълно безвредна за потребителите. Ползващите монетите разбира се няма да имат никакви проблеми от здравно и хигиенно естество, тъй като те са безопасни за употреба. Монетите от 1 и 2 евро ще се разпознават най-лесно, тъй като те ще бъдат направени от два различни по цвят метала.

Централните банки, съгласувано с правителствата на четири от страните-членки на ЕПС: Франция, Гърция, Испания и Португалия, бяха взели решение първоначално да не отпечатват най-големите купюри на банкноти от 500 евро. Те засега са преценили, че гражданите на тези страни нямат нужда от банкноти с толкова голям номинал. Това решение през 2005 г. още е в сила за някои от тези страни, като Гърция.

През 2004 г. бяха емитирани 1,6 милиарда евро банкноти, като решението за това бе взето от УС на Европейската централна банка (ЕЦБ) на свое заседание на 26. VI. 2003 г. Това количество банкноти е необходимо, за да покрие нарастването на обращението и замяната на негодните банкноти, както и да осигури на националните централни банки достатъчно логистични наличности, за да могат да посрещнат всички искания за банкноти, дори в периоди на върхово сезонно търсене. Поради обстоятелството, че в еврозоната или евросистемата вече са натрупани запаси от банкнотни наличности, обемът на производството им през 2004 г. е значително по-малък от произведените през 2003 г. банкноти (вж. Изисквания на ЕЦБ по отношение на евро банкноти и монети, Издание на БНБ, 2004 г., дирекция "Емисионна политика и контрол", с. 55).

В Еврозоната е създаден т. нар. стратегически запас на евросистемата (СЗЕ), съгласно решение на ЕЦБ от 26. IX. 2002 г., който е предназначен за използване при изключителни обстоятелства. Те могат да настъпят, когато в еврозоната няма достатъчно логистични запаси за посрещане на евентуално непредвидено нарастване на търсенето на евро банкноти или рязко прекъсване на доставките им. В СЗЕ следва да се акумулират 30 % от общата стойност на евро банкнотите в обращение (това се отнася за големите купюри), както и 20 % за по-малките купюри. Той възлиза през 2004 г. на около 1,74 млрд. банкноти. Логистични и стратегически запаси от евро банкноти са необходими с оглед осигуряване възможността на националните централни банки да могат да посрещнат всякакви промени в търсенето по всяко време независимо дали то идва от някоя от 12-те страни от нея или отдругаде. Те са формират, за да: заменят негодните банкноти изтеглени от обращение; задоволят очаквано нарастване на обращението; задоволят сезонните колебания на търсенето; се оптимизира транспортирането на банкноти между клоновете на националните централни банки (НЦБ) на страните, членуващи в Еврозоната. Недостигът на банкноти в някои региони на Еврозаната се компенсира от излишните запаси на друга НЦБ. СЗЕ е възможно да бъде използван само, ако неочакваното нарастване на търсенето на банкноти от даден купюр не може да бъде посрещнато от излишъка на логистичните запаси.

Вече е в ход подготвителната работа

върху емитирането на нова емисия на евро банкноти или върху следващите серии банкноти, които се предвижда да бъдат пуснати в циркулация към края на първото десетилетие на XXI в. За тяхната изработка ще бъдат използвани върхови съвременни технологии за защита срещу фалшифициране. Те ще притежават характеристики на безопасност, които да бъдат разпознавани от потребителите. Банкнотите ще бъдат емитирани през определени интервали, купюр, с оглед замяната на съществуващите банкноти да става постепенно в продължение на няколко години. Сюжетите, които ще бъдат изобразени на новите банкноти също като сегашните банкноти ще бъдат на тема "епохи и стилове в Европа", с оглед да се осигури приемственост и лесно разпознаване.

Съгласно приетата от УС на БНБ през септември 2004 г. Стратегия за развитие на Българската народна банка 2004–2009 г. централната ни банка се задължава да поддържа паричния съвет у нас до приемането ни в Еврозоната през 2009 г. при запазване на съществуващото разменно съотношение 1.95583 лева за 1 евро. На практика се изключва дотогава предварителна едностранна евроизация от българска страна.

ЛИТЕРАТУРА:

Аврамов, Попов 2003: Й. Аврамов, Д. Попов. Теория и история на парите и кредита. С., 2003.

Аврамов 2005: Й. Аврамов. Силата на парите. (История на парите и кредита). С., 2005 (под печат).

CERTAINS PROBLÈMES DU PASSAGE À L'EURO ET SA CIRCULATION- INFLUENCE SUR L'ÉCONOMIE BULGARE ET LA VIE DES CITOYENS BULGARES

Josif AVRAMOV

(Résumé)

Dans le rapport on fait une rétrospection de certains des problèmes pour les citoyens des 12 pays de l'euro-zone (l'Autriche, la Belgique, l'Allemagne, la Grèce, l'Irlande,l'Espagne, l'Italie, le Luxembourg, le Portugais, la Finlande, la France et la Hollande) comme conséquence de l'instauration de la monnaie unique européenne- l'euro et durant les deux premières années dès qu'elle devienne la monnaie officielle de plus de 302 millions d'européens. On offre des données des délais de l'echange des devises (billets de banque et monnaies) des pays de l'euro-zone et leurs valeurs d'echange. On envisage plusieurs documents de la Banque centrale européenne et la Commission européenne par rapport à la circulation de l'euro. On trace les perspectives de l'intégration à la zone européenne de la Bretagne, la Suède et Danmarque qui en manquaient de le faire le 1.05.2002 de même que celles des 10 pays de l'Europe Centrale et de l'Est, l'île de Chypre et Malte qui s'y ont intégré le 1.05.2004. Une attention particulière est attribuée à l'intégration éventuelle de la Bulgarie à la Communion européenne en 2007 et son influence future sur l'économie bulgare et les citoyens bulgares.

ПАРИТЕ (МОНЕТИ И БАНКНОТИ) В ОБИЧАЙНО-ОБРЕДНАТА СИСТЕМА НА БЪЛГАРИТЕ

Николай КОЛЕВ

Терминът **пари** означава металически или книжни знаци, които са мярка за стойност при размяна. Металният паричен знак се нарича **монета,** а книжният – **банкнота.** Монетите и банкнотите са били предмет на изследване на редица български автори, преди всичко нумизмати, историци, етнолози, фолклористи и т. н. (Веков 1997; Шарланова 1983; Харитонов 2000). Най-новото изследване в тази област е на Хр. Харитонов, на когото е посветена и тази конференция, във връзка с неговия 60-годишен юбилей (Харитонов 2004).

Известно е, че основната функция на парите (монети и банкноти) е да служат като еквивалент при размяната на стоки, при търговията. Известно е обаче също, че някои монети след време изоставят първичната си функция в живота на хората и поемат една вторична функция, а именно да служат като накити, като обредни атрибути в обичайно-обредната система на даден етнос. Тази функция също не е убягнала от погледа на изследователите (Костов 1923; Петева 1926; Петева 1927).

Значим принос в проучването на вторичната функция на монетите направи Хр. Харитонов, проследявайки тяхното място в българската народна култура XV–XVII в. (Харитонов 1994).

Предмет на настоящето съобщение е ролята, мястото и функцията на парите (монети и банкноти) в обичайно-обредната система на българите – семейни и календарни празници. Семейните празници обхващат трите основни цикъла от човешкия живот: бременност и раждане; сватба; смърт и погребение. Парите се използват в обичаите и обредите от тези цикли с вторични функции, които маркирам по-нататък в своето изложение.

Известна е апотропейната (отблъскваща) функция на метала за прогонването на злите сили от човека. Такава функция имат монетите, които са пробити и се пришиват на шапчицата на новороденото, наричана ***таке.*** Те изпълняват предпазна функция, а именно да отвлекат лошия поглед от обекта (детето) и да го привлекат към себе си. Затова, вместо монета, често пъти върху бебешката шапчица се пришива синьо мънисто или нещо друго, което блести и примамва погледа. Същата функция изпълнява и монетният накит, наричан ***амулет, муска, фетиш*** в Карнобатския край – да предпазва хората със своята чудодейна сила (Харитонов 1994, 68).

Косите си момите плетат на много плитки, прибавят наставена коса или закачат на тила дълги и тесни ***косичници, косатници, коцали, леси*** от черни гайтани и конски косми, отрупани с пари, мъниста, охлювчета, семена, монети и др. За такива тежки ***коцаци,*** носени от момите в Царибродско и в Софийско, съобщава К. Иречек (Иречек 1974, 549; Михайлова 1983, 272).

По време на годежа става уговарянето на т. нар. ***баба хакъ, буба хакъ, агарлък, прид*** (бащино право). Това са парите, които бъдещият свекър или младоженецът трябва да даде на бащата на момичето – бъдещата снаха и съпруга. С тези пари се възмездяват двете работни ръце, които семейството губи (Сачев 1984, 186). Момковият баща слага банкноти върху питата, докато моминият баща каже: "Стига свате!" (Генчев 1987, 39–40).

По време на годежа момата получава годежна китка от чемшир или босилек, вързана с червен конец и нечетен брой златни или други чисти, т.е. сребърни монети (Генчев 1987, 38; Михайлова 1983, 274).

На другия ден след годежа годеницата се облича с годежните дарове, състоящи се от: метални накити (колан с чапрази, прочелници, наушници, гривни, пръстени) и наниз от пари. Носи и годежната китка с пари. В някои краища на Добруджа, Тракия и Северозападна България годеницата носи на главата си венец от мъниста и пари. В Разградско този венец е от чемшир или босилек, вързан с червен конец, на който има една златна и две сребърни пари. Годеникът пък започва да носи след годежа т. нар. годенишка китка, която е направена от чемшир, бръшлян или здравец – варакосани. Китката е вързана с мартен или червен конец, на който има нанизана златна пара (Михайлова 1983, 274). В Мала Азия българите правели годенишката китка с една златна пара и я затъквали на дясното ухо на годеника (Вакарелски 1935, 331).

Към венчалните атрибути на младоженката има китки и венци от смин или чемшир с варак; с паунови пера; с жълтици, нанизани на червен конец или мартеница. В Странджа и Струга младоженката има в пояса си отпред ***чевре*** (червена кърпа), нашито със ***старски*** пари (стари пари). В Пловдивско на калпака на младоженеца има голяма китка от бръшлян с варак, жълтица и паунови пера (Михайлова 1983, 276).

Парите заемат важно място и в същинската сватбена обредност. Така в Северозападна България и Софийско, по пътя за булката, ако тя е от друго село или друга махала кумът, старойкята или побащимът трябва да платят откуп на местните момци, за да ги допуснат до младоженката. По-късно, при влизането в момината къща, откуп трябва да се даде и на близките на младоженката, за да допуснат сватбарите вътре. След това младоженецът заплаща и на дружките на младоженката, за да го допуснат до нея, а тя пък казва, че обувките й са големи и младоженецът трябва да слага банкноти, докато обувките й станат по мярка. На излизане от момината къща младоженецът пуска в пазвата на тъща си златна монета, с което заплаща млякото, с което тя е откърмила съпругата му. Все с пари се откупува и сватбеното знаме от девера. По време на сватбеното тържество младата булка дарява кумовете, свекъра и свекървата, и други близки роднини, които пък й дариват пари. След брачното съставяне този, който иска да види "доказателството" за девствеността на булката, трябва да пусне пара в ситото с брачната риза. Ако се случи невястата да не е "честна", баща й трябва да потули срама с пари или имот.

В облеклото на жената след омъжването настъпва чувствително изменение. На първо място това събитие е съпроводено със скриването на косата под сложни забраждания, които се състоят от високи твърди подложки, пъстротъкани или везани кърпи и много накити. Искам да спомена някои от тях, в които монетите заемат значимо място.

Кайца е вид женско забраждане, разпространено в Западна и Централна Северна България (Плевенско, Софийско, Трънско). Прави се от две части – *кайчило* и *венец*. *Кайчилото* представлява малка памучна шапчица с подбрадник и служи да прибира и задържа косата. Върху *венеца* се разполага монетна украса. По-широко разпространеният вариант е във формата на шапка, плътно обшита с монети (Харитонов 1994, 41; Николова 1980, 83–86; Михайлова 1983, 272).

Сокай е накит за глава, предназначен само за омъжени жени във Великотърновско, Габровско, Охридско, Стружко, Тетевенско, Русенско, Битолско, Крушевско и Прилепско. Състои се от няколко части: *кръжило*, *пелешки*, *подбрадник*, *бука* и *месал*. Две от тях се изработват с монети – пелешката и подбрадника. *Пелешката* представлява висулки от нанизани една върху друга, взаимозастъпващи се сребърни монети, а *подбрадникът* е верижка от нанизани монети, дълга около 35 см. Сокаят се възприема от Ст. Л. Костов като реминисценция на царската женска диадема, а М. Велева смята, че това е най-съвършеното забраждане на българката (Харитонов 1994, 96–97; Костов 1921, 3–16; Костов 1923, 130; Велева 1963b, 157–169).

Иска ми се да спомена за няколко иновации при сватбата, в които парите също намират място. Виждал съм писмени покани: "Молим цветята да бъдат в пари!". Виждал съм младоженка на сватбата, която вместо низ от жълтици, има на врата си връв, на която са забодени банкноти. Присъствал съм на сватба, където всеки, който иска да танцува с булката, трябва да дава пари и т. н. Да не говорим за сватби, където по микрофона се обявява кой колко пари дава на младоженците. Така хубавите традиции стават грозни иновации.

При погребението в ковчега, а понякога в устата на починалия се поставя монета, т. нар. Харонов обол. Харон е лодкарят, който превозва душите на мъртвите през реката Стикс от този свят до мрачното царство на Хадес, а обол е дребна гръцка монета (Харитонов 1994, 109).

На монетите е възлагана и друга роля в погребалния обичай. Те са използвани със заклинателно предназначение против превъплътяване, против вампирясване (Попов 1983, 41; Георгиева 1983, 153–163; Харитонов 2000, 26).

Вторична употреба на монетите като украса може да се види при украсата на гърдите – т. нар. ***нанизи*** (огърлица от монети, предимно златни); върху престилката – т. нар. ***алена престилка, голяма бохча, парена престилка*** (Харитонов 1994, 71, 8, 24, 78); върху ***видински обеци и наушници*** (Харитонов 1994, 21, 71); върху т. нар. ***грошоват пръстен*** (Харитонов, 1994, 24).

Известни са т. нар.: ***синчано перо*** (елемент към венец на коледарски калпак, в средата на който се поставят дребни монети, цветни

мъниста и вълнени пискюлчета), ***рулинка*** (продупчена монета, завързана за края на текстилна или кожена връв, с която се привързва къделята към хурката (Харитонов 1994, 95, 91); ***вотивни монети*** (монети, закопавани в основите на сгради; пускани в извори и кладенци; принасяни в дар на определено божество (Харитонов 1994, 21).

Гореизброените примери са достатъчни, за да се подчертае значимата роля на парите (най-често монетите) в българската обичайно-обредна система. Дори и излезли от обращение, употребени вече в една вторична функция – като апотропей; като дар; като накит, показващ семейния статус на жената, а защо не и социалния статус на българката – парите запазват съществено си място в живота на хората, придобивайки и нови значения.

ЛИТЕРАТУРА:

Вакарелски 1935: Хр. Вакарелски. Тракийски и малоазийски българи, С., 1935.

Вакарелски 1974: Хр. Вакарелски. Етнография на България, С., 1974.

Вакарелски 1990: Хр. Вакарелски. Български погребални обичаи, С., 1990.

Василева 1985: М. Василева. Календарни празници и обичаи. – В: Етнография на България, т. III, 1985, 89–138.

Веков 1997: М. Веков. Проблемът за използването на историческата метрология като средство при разчитането на документалните източници за историята, ВИСб, 6, 1997.

Велева 1953: М. Велева. Котленска носия от началото на XIX в. – В: ИЕИМ, С., I, 1953.

Велева 1963a: М. Велева. Българската двупрестилчена носия, С., 1963.

Велева 1963b: М. Велева. За произхода на българския сокай въз основа на етнографски данни. – В: ИЕИМ, С., 1963.

Генчев 1985: Ст. Генчев. Семейни обичаи и обреди. – В: Етнография на България, т. III, С., 1985, 159-213.

Генчев 1987: Ст. Генчев. Сватбата. С., 1987.

Георгиева 1983: Ив. Георгиева. Българска народна митология, С., 1983.

Иречек 1974: К. Иречек. Пътувания по България, С., 1974.

Костов 1921: Ст. Л. Костов. Сокаи. – В: ИНЕМ, 1, С., 1921.

Костов 1923: Ст. Л. Костов. Парите като накит. – В: ИНЕМ, III, 3-4, С., 1923.

Михайлова 1983: Г. Михайлова. Функция на народната носия. – В: Етнография на България, т. II, С., 1983.

Николова 1980: М. Николова. Към проучването на българските невестински забраждания – луб, разсучал, кайца, сокай (по материали от Видинско). – В: ИМСЗБ, 5, С., 1980.

Николова 1987: М. Николова. Българско забраждане с кайца – произход и разпространение. – В: ИМСЗБ, С., 1987.

Петева 1926: Е. Петева. Български народни накити. ч.I. – В: ИНЕМ, 6, С., 1926.

Петева 1927: Е. Петева. Български народни накити. ч.II. – В: ИНЕМ, 7, С., 1927.

Попов 1983: Р. Попов. Вампирът в българските народни вярвания. – Векове, 1, 1983.

Сачев 1984: Е. Сачев. Проучване на традиционните сватбени обичаи на гагаузите и българските турци. – В: ИНМ – Варна, XX, Варна, 1984.

Спасова 1971: Н. Спасова. Монетна украса на облекло от Плевенско. – В: ИЕИМ, С., XIII, 1971.

Харитонов 1994: Хр. Харитонов. Монетите в българската народна култура през XV–XVII век. В.Търново, 1994.

Харитонов 2000: Хр. Харитонов. Нумизматика на България. В.Търново, 2000.

Харитонов 2000: Хр. Харитонов. Монети от вторична употреба в некрополите на църквите "Св. Четиридесет мъченици" във Велико Търново, "Рождество Христово" и "Св. Арх. Михаил и Гавраил" в Арбанаси през XV–XIX в. – В: Дни на науката. В. Търново, 2000.

Харитонов 2004: Хр. Харитонов. Стари мерки, теглилки и монети в България. В.Търново, 2004.

Шарланова 1983: В. Шарланова. Традиционната българска народна метрология, С., 1983.

L'ARGENT (MONNAIES ET BILLETS DE BANQUE) DANS LE SYSTÈME RITUEL DES BULGARES

Nikolaj KOLEV

(Résumé)

L'auteur fait une revue générale de la place, le rôle et les fonctions des monnaies et des billets de banque dans le système de rites et de moeurs des bulgares aux XIX et XX ss.

МОНЕТИТЕ В БЪЛГАРСКИТЕ НАРОДНИ ОБИЧАИ И ТРАДИЦИИ (из Бургаско)

Вида БУКОВИНОВА

Голяма част от областта на нашето народно изкуство заемат накитите от метал. Те са неотменен атрибут на булчинския костюм, а също така и на празничното женско облекло. В много от тези украшения, като елементи участват и монетите. Такива накити срещаме при *Буеника* от с. Козичено, Бургаско и *Еньовата буля* от Средецко.

Освен това монети се използват при годеж и сватба и когато се наричат китките на момите при празника *Еньова буля* от Малкотърновско.

Монети се слагат в баници и погачи, по време на обредни трапези. Неотменно присъстват при сурвакане, първи сноп и други обреди и обичаи. Виждаме ги пуснати в аязми.

Съобщението ни има следния тематико-структурен план:

1. Монетите в различни видове накити, които се използват при *булчинския костюм*.
2. Монетите при *костюма на буеник* от с. Козичено.
3. Монетите при *различни обичаи* в народния бит.

Когато се замислим относно предназначението на накитите, става ясно, че те имат да изпълняват основно следната функция: да украсяват лицето, ръцете, ушите и тялото, като подчертават някои елементи от облеклото и засилват ефекта му. Целта е преди всичко да се позадържи вниманието на околните или по-скоро харесването на околните (Петева 1926, 60).

Накитите, с всичкото си разнообразие са различни по форма и материал. По-богатите носят по-пищни и скъпи накити, по-бедните – по-скромни и евтини. Много от металните накити за глава и ръце, в които като елементи присъстват и монети, са съединени подвижно с фини халкички или синджирчета.

Някои автори съобщават, че жените се разхубавяват с такива накити още от времето на древна Троя. Това се доказва от Шлиман, който през XIX в. прави разкопки там. Той открива накит, който представлява правоъгълна метална плочка с накачени на верижка в долната й част монети, в един или няколко реда (Петева 1926, 60, обр. 19 и 20).

Действително с навлизането на новата култура, през вековете се променя и вкусът към металните накити. Много от старите накити излизат от употреба. Други се запазват като вид, но се изменят или заменят с други някои техни елементи и пр. Представяме един пример за това – металния накит *тепелък*, който се носи на главата и представлява част от женския костюм на мюсюлманка. Тепелъкът се пришива отгоре на дъното на женския фес и определено има източен произход. С времето този накит се възприема и от християнското население, което включва в украсата християнски елементи. Някои тепелици имат наоколо накачени подвижно монети (Петева 1926, 65, обр. 6).

Като аналог на този накит може да се приеме т. нар. *сребърен тас*, метален накит към булчинския костюм в с. Граматиково. Той се слага върху *бугасията* (булчинска забрадка). Под забрадката, точно на темето на главата се слага *кулакът* (руло от плат), за да дава височина, а върху него се поставя металният накит. Както тепелъка, така и сребърният тас, по края е украсен с подвижно накачени сребърни парички и висулки от пъстри мъниста (Буковинова 1994, 220).

Видоизменение на на този накит представлява *венчето*, което се слага на главата при булчинския костюм от с. Българи (**Обр. 1**). То е изработено от пъстър плат, навит на руло с диаметър 14–15 см и височина 2 см. От основата на венчето са захванати ромбовидни фигури от мъниста. С черни мъниста се обикаля веднъж,

Обр. 1. *Невестински костюм с венче, с. Българи, Царевско*

следват ромбове от бели, сини и други мъниста. На последния ред, за всеки връх на ромба, подвижно са прикрепени дребни сребърни монети, които падат свободно върху забрадката.

Тепелъкът (сребърният тас) при Еньовата буля от Средецко се заменят с *шапка*, сшита от червен памучен плат. Ръбът на шапката над челото, чак до ушите е с нашити подвижно висящи дребни монети. Над ушите, симетрично от двете страни, има прикачено украшение от нанизани едри монети. Те са пришити така, че се застъпват една с друга. Нанизът пада свободно пред гърдите и стига до към кръста. Двата наниза в горната си част, където се прикрепят за червената забрадка, са заловени един с друг, чрез друг наниз от по-дребни монети. Той пада на гърба, точно зад тила, върху червеното було на Еньовата буля (**Обр. 2.1; 2.2**).

Интересни са и накитите към булчинския костюм от Беломорска Тракия. Върху забрадката, точно над челото, чрез игла се забожда малък *метален накит*, който има кръгла форма с диаметър 3 см. По края са накачени подвижно дребни монети. На самото чело пък има друг накит. Той представлява равностранен триъгълник с основа 4 см и височина 5 см. Изработен е от червен памучен плат. Триъгълникът е изпълнен с монети. Първият ред са най-големи, застъпени една с друга. В следващите редове големината на монетите намалява, така че на върха има само една малка монета – рубе. Обиците също завършват с висящи монети, между които има и пъстри мънистени синджирчета (Етнографски музей – Бургас).

Към булчинския костюм от с. Граматиково има и т. нар. *уши*. Това е широка копринена синя панделка (кордела), с подвижно нашити по нея сребърни монети. Най-отдолу, за ръба на ушите, са пришити по-големи сребърни монети. Това украшение се нарича така, понеже се захваща за булото над ушите и пада свободно отпред на гърдите, като стига до коленете (Буковинова 1994, 220).

Сребърните игли са друг метален накит, с който се прикрепят "ушите" за забрадките, за да не падат. Когато се използват при празничното женско облекло, тогава пък се забожда самата забрадка. Например в с. Суходол, сребърната игла се забожда в т. нар. *кукла* (плат увит на руло, чийто аналог е "кулакът" от булчинското забраждане в с. Граматиково). Сребърните игли са украсени с висящи малки златни монети (Буковинова 2001, 127). Те са твърде разпространени у нас. Имат ъглест връх, на който има коронка, украсена с едри лети топчета. На тях именно са прикачени висящи

Обр. 2. 1. *Костюм на Еньовче- главно обредно лице в обичая "Еньова буля"*

Обр. 2. 2. *Празнична носия на млада жена с накит, като този на "Еньова буля"– Средецко*

монети (Петева 1926, 69, обр. 13).

Друг много разпространен атрибут от булчинското забраждане е старинната *превезка*, която се нарича още и *прочелник*, защото се носи на челото. Този накит има накачени на верижка висулки с дребни монети или имитация на монети. Например превезката към булчинския костюм от с.Граматиково е изработена от синя копринена панделка (като при "ушите"). Върху нея са пришити златни монети и пъстри мъниста. В долния край има пришити дребни златни монети (Буковинова 1994, 220).

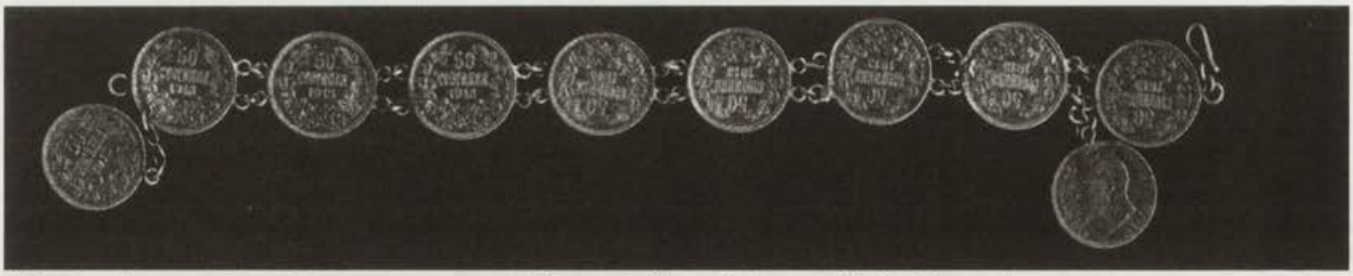

Обр. 3. *Гривна от сребърни монети – с. Пенека, Малко Търново (в дн. Турция)*

Гривните са много разпространен накит. Обикновено се слагат на ръцете. В с. Суходол срещаме един особен вид гривна. Това е *сребърна гривна*, която се слага на врата на булката. На нея са накачени, чрез висулки, дребни златни монети – ермилици. Този накит можели да си позволят само заможните семейства (Буковинова 2001, 127). Както в с. Суходол, така и в с. Граматиково, на ръцете на булката слагат *гривни* от сребърни монети. Те са подвижно свързани чрез фина халкичка. Две или три монети, чрез висулки са закачени на мястото на закопчаването. В личния фонд на автора се намира такава гривна. Тя носи и историческа информация. От едната страна е образът на цар Фердинанд, а от другата е годината – 1913. Гривната е донесена от Одринска Тракия – с. Пенека, Малкотърновско, след Първата световна война (**Обр. 3**).

Със *сребърни пафти* се запасва булчинският костюм в странджанския край. В долния край на колана, отпред, са накачени чрез висулки сребърни монети (Буковинова 1994, 220).

Както булките, така и младите жени обичат един особено скъп накит – *връви с алтъни*. Така ги наричат в с. Суходол, а в странджанския край – ни́жници. По-заможните жени носели по няколко. Странджанските алтъни– дубли, махмудии, ермилици, обикновено са нанизани на синя панделка. На една "нижница" има различни монети. А ето какво разказват суходолци: *когато родителите на младожнеца са по-заможни, отивали в Карнобат и там от сарафите (търговците) закупували връв или връви с алтъни. Броят отговарял на имотното състояние на родителите на момчето.*

Тук се спазва задължителен ред при нанизването на златните монети. Обезателно в средата има пендара – най-голямата златна монета, която в странджанския край е известна като *тубла*. Симетрично от двете страни на пендарата са нанизани по две *махмудии*. По нагоре симетрично се редуват *ермилици* и най-

Обр. 4. *Празничен момински костюм с наниз от златни монети, с. Везенково, Карнобатско*

накрая са най-дребните златни монети – рубенца (**Обр. 4**).

Изключително много монети са използвани в накитите при костюма на лазарката– обредно лице в пролетния танц "буеник" от с. Козичено. Прави впечатление *нагръдникът*, който е изпълнен изцяло с монети. Той има форма на равнобедрен триъгълник, чиито върхове са заоблени. Горният връх завършва куполообразно. Основата и височината са по 20 см. Изработен е върху червен памучен плат. Нареждането на монетите започва от основата и изпълва цялата повърхност. Монетите са пришити така, че се застъпват една с друга. Колкото се отива по-нагоре, толкова големината на монетите намалява, така че най-отгоре са най-малките монети. По края нагръдникът е обримчен с два реда от черни и бели мъниста. Десет от най-малките монети, с нанизани на тях разноцветни зрънца от гердани, подвижно са прикрепени за ръба на основата. Те са на 1 см една от друга.

Костюмът на буеника е богато украсен и с *опашка*, която се прикрепва към забрадката

в тилната област. Опашката достига почти до свивката на коленете. С нашити бели мъниста са оформени тринадесет ромбовидни фигури. Във всяка от тях има пришита монета, която свободно се движи. От двете страни на опашката се спускат две връви с монети, като тези на Еньовата буля от Средецко (**Обр. 5.1; 5.2**).

Монетите се използват и при женитбените обичаи. Например когато роднините на момчето отиват да искат момата, тогава се дава *нишан*. В него обезателно присъства златната монета. Майката на момчето слага в една нова кърпа (дюлбенка – с. Кирово, Средецко) малко пшеница и босилкова китка, завързана с червен конец. На него е нанизана златна или сребърна монета. Ако семейството на момчето е по-заможно, слага се най-голямата монета – *тубла* или *махмудие* (Буковинова 1994, 246).

В с. Кошарица също присъства монетата при даването на нишан, само че тя е пришита на *ибришим* (бяла копринена панделка). Всеки кандидат-годеник имал желание монетата да е златна. Затова понякога прибягвали до малки хитринки. Димитър Атанасов от Кошарица, разказва, *че понеже били много бедни, неговите родители в никакъв случай не можели да си позволят такъв лукс. Ето защо той успява да закупи едно малко златно синджирче, взема обикновена монета и оттам при златаря. Ювелирният майстор направил златна баня, в която окъпал обикновената монета. Така той успял да "поизлъже" бъдещата си съпруга, че не е чак толкова беден, колкото изглежда* (Буковинова 2001, 292).

А когато в четвъртъка преди сватбата, в Странджа моми и ергени се събират на *трахана*, монетите също намират своето място. Това е един обичай, съхранен в Странджа до преди пет-шест десетилетия. Попарено и изсушено жито се мели с най-древното приспособление– хромела. Момите въртят хромела, ергените са около тях. Пеят специални за случая песни. В един момент момите спират да въртят камъка. На ерген, който прояви нетърпение и запита: *Защо спряхте мъри*? – момите весело, в един глас отвръщат: *Каменет трябва да се подкове*! Тогава този ерген е длъжен да хвърли върху хромела монета. Обикновено момите не са доволни и го карат да сложи още. Тогава той търси помощта на другите ергени, които също трябва "да подковат камъка" (Буковинова 1994, 247).

Когато кръстницата привърши прибулването на булката, тя задължително дава *бакшиш*

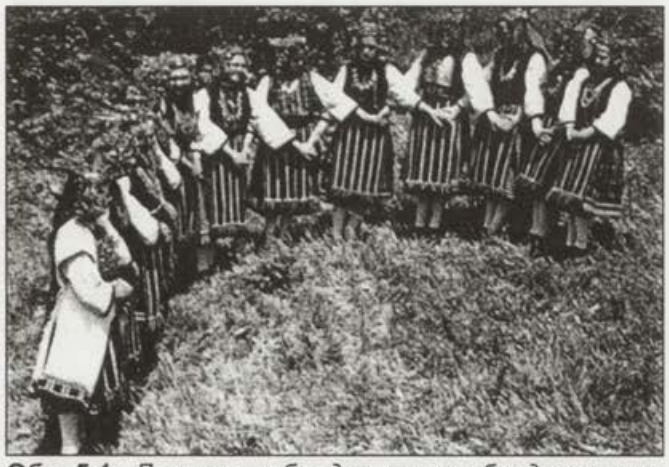

Обр. 5.1. *Лазарки – обредни лица в обредния танц-буеник, с. Козичино*

Обр. 5.2. *Нагръдник към костюма на лазарката*

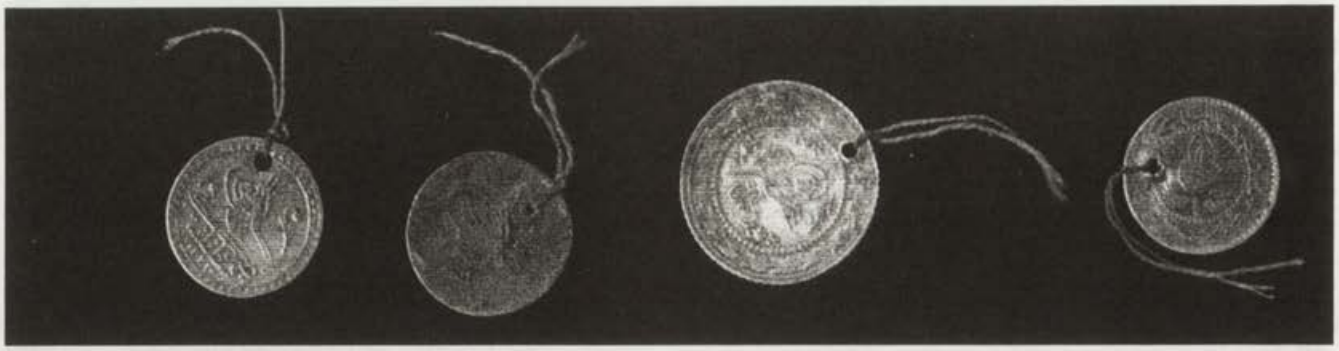

Обр. 6. *Турски монети, използвани в обредната баница на Васильовден, с. Граматиково, Малкотърновско*

монети. Деверът пък поднася на булката едната обувка пълна с жито и дребни монети. А когато се отива към църквата, кръстницата "пресява" младоженците с жито, в което има дребни монети. Пред момковата къща свекървата посреща младоженците по същия начин – хвърля жито с монети. Днес този обичай търпи промяна. Вместо жито, в малки тюлени кърпички се завързват по една или две стотинки с няколко дребни бонбончета.

Задължително желязна пара се слага в баницата срещу Васильовден. Всеки се старае да намери парата, за да е богат през цялата година. В миналото нашите майки и баби за тази цел са използвали излезли от употреба монети– български, турски. Те имат дупка, на която се слага червен конец (**Обр. 6**).

Рано сутринта на Сурвак децата, с дряновата сурвакница, най-напред сурвакат най-възрастния мъж в къщи – дядо, баща, който винаги дава *железна пара* с думите: *Да си здрав като желязото*! Това правят бабата, майката и другите. Задължително желязна пара се дава и когато се сурвака добитъка, та и той да е "здрав като желязото".

Монети пускаха нашите баби и майки в менчето на свещеника, когато на Богоявление ходи да ръси по къщите за здраве. И до днес се съхранява обичаят монети да се пускат в аязми – за здраве, при поклонически пътувания до разни манастири, параклиси и свети места.

В Странджанския край имаше традиция, при започването на жетва на този, който направи първият сноп, бащата да му даде желязна пара – за берекет.

Монета, златна или сребърна, се слага на *господьовата китка*. Това е обичай в Странджата на Яньовден. Срещу празника две моми наливат "мълчана вода". Всяка мома приготвя своя китка с отличителни белези. Една от китките е за Господ. Тя се отличава от всички други– има няколко стръка житни класове и стрък босилек. Те са завързани с червен конец, на който е нанизана златна или сребърна монета. Този обичай се казва *напяване на китки* или *наричане на китки*. Най-щастлива ще е тази мома, на която се падне Господьовата китка .

Какви изводи бихме могли да направим:

1. Монетите присъстват като елементи в накитите при булченските костюми, които днес виждаме само в музеите.
2. Металическият накит нагръдник, съставен изключително от монети, придава оригиналност на костюма на буеника от с. Козичено, което изследователите свързват с прабългарското народно изкуство. Този костюм се използва и днес в обичая. Същото се отнася и за Еньовата буля от Средецко.
3. Като се изключи традицията по време на жетва, то всички други случаи, когато се използват монети в обичаите на настоящия ни бит, се съхранява и до днес.

ЛИТЕРАТУРА:

Буковинова 1994: В. Буковинова. Граматиково. Географски, исторически и етнографски проучвания. Бит. Език. Фолклор. Бургас, 1994.

Буковинова 2000: В. Буковинова. Кошарица вечното огнище. Бургас, 2000.

Буковинова, Гочев 2001: В. Буковинова, Г. Гочев. Корени. Родословия на Заимовия, Балевия и Кратунковия род. Бургас, 2001.

Петева 1926: Е. Петева. Български народни накити. – В: Известия на народния Етнографски музей в София, I– IV, С., 1926.

Етнографски музей – Бургас (дипляна).

DIE MUENZEN IN DEN BULGARISCHEN SITTEN UND TRADITIONEN

Vida BUKOWINOWA

(Zusammenfassung)

In dieser Mitteilung, zeigt die Autorin ‚den Platz der Metallschmueke in der bulgarischen Volkskunst, in der, unabhaenderlich auch die Muenzen anwesend sind,besonders in der Region von Burgas.

Diese Schmuckstuecke sind ein unabhaenderlicher Teil von den Atributen der Metallschmuecke bei der Brauttracht und bei der festlichen Frauenkleidung.

Die Autorin beschreibt die Originalschmuecke mit Muenzen zu der Ritualkleidung der "Lasarmaedchen" be idem Fruelingstanz "Buenik" (aus dem Dorf Kositscheno) und auch von der "Eniowa Bulia" – eine rituelle Person in den Volksbrauch aus der Region von der Stadt Sredetz.

Es ist auch einen Platz gesondert, fuer die Benutzung der Muenzen zur Erntezeit, zu Weihnachten u.a.

Die beigelegten Illustrationen erzaehlen ueber die Herrlichkeit der beschriebenen Schmuskstuecken aus der Region von Burgas.

ПАРИЧНИ ЗНАЦИ В СВАТБЕНИТЕ ОБИЧАИ ОТ ТЪРГОВИЩКО ПРЕЗ XX В.

Параскева СТОЯНОВА

Стоково-паричният обмен и неговото нарастване в известни периоди от историческото развитие е определящ фактор в използването на парите както в икономиката на страната, така и в частния живот. Употребата на парични знаци в традиционната култура е етап от историческото им развитие и до голяма степен е белязана от тяхната вторична функция. Наред с мъниста, раковини, кръстчета и други висулки, за да предпазват от лоши очи, монети са пришивани към детски шапки, към облеклото на моми и млади невести (Костов 1921, 91–112; 1923)[1]. Схващани като апотропейни знаци, те намират приложение и в прическите, за да пазят човека от лош поглед и магии (Велева 1953, 37; 1955, 3–93; 1965, 65–71; 1969, 99–101; Костов 1923, 130–141; Стоянова-Серафимова, 1979, 16–35; Ганева 2003, 134–137; Фрейзър 1984, 24,675).

Като дял от семейно-обредната система сватбените обичаи и обреди са предмет на редица етнографски проучвания, които освен като обреден комплекс представят устойчивостта на традициите в българската сватба и динамичното им развитие до момента (Чолаков, 1872; Маринов 1892; Арнаудов 1931; Вакарелски 1962; Колева 1961, 277–283; Гандев, Пешева 1963; Мизов 1965; Георгиева 1971, 103–109; Митков 1972, 38–50; Ройдева 1978, 23–42; Симеонова 1979, 3–15). Не малко автори правят цялостно представяне на разгърнатата сватбена структура (Генчев 1974, 265–300; 1985, 159–213; 1985 а, 167-199; Георгиева 1980, 408–411; Иванова 1984; Тодоров 1984, 105–120; Анчев 2002, 267–312). Други автори акцентират върху отделни елементи в традиционната и съвременната българска сватба (Николова 1997, 124-139; 1999, 17–33; Христов 1999, 56–76; Георгиев 2002, 56–80; Гигова 2004, 108–117).

През XX в. монети и банкноти са ползвани под различни форми като накити или дарове в сватбената обредност. Настоящото съобщение има задачата да проследи, на базата на теренни материали, присъствието на парични знаци в сватбените обичаи от Търговищко и специфичния начин на тяхното приложение през визирания период, като маркира динамичните промени във функциите и новите форми на тяхното участие. Ограниченият обем на съобщението не позволява изчерпателност.

Сватбата в Търговищко е наситена с обредни моменти, в които дарове и парични знаци присъстват като благовиден израз на внимание към момата и невестата, на грижа към младото семейство и желание то да бъде подпомогнато в предстоящия съвместен живот. И тук, както в цялата българска етническа територия, е валиден правният характер на годежа и публичното утвърждаване на сродяването между двете семейства чрез сватбата. В отделни нейни моменти в различна степен се съвместяват символизъм и прагматизъм. На годежа или още преди него момата получава от момъка "мишан", "менъ", "года" под формата на наниз, върва жълтици или златна пара, в зависимост от имотното състояние на момковото семейство. У местното население дар за момата се донася преди годежа от "женихларите". Той представлява кърпа с жълтица на нея[2]. На годежа в Паламарца свекървата връзва жълтица на булката, а деверът със "сааньче" в ръка кани всички да пуснат по някоя пара "за кръст на младите". След като всички се изредят, деверът го поставя пред свекъра. Младите му целуват ръка, а той им подава съда с парите[3]. В с. Острец "мишанът" е допълнен с дреха и скилида чесън, против уроки. В Омуртажко балканджиите подаряват на момата само китка и "пиндара", алтън или наниз от жълтици – "кордон", които да носи до деня на сватбата. Това са знаците на нейния нов статус. Подаръците, като "чифт уравеле"[4], метална огърлица и др., вероятно пазят по-стара традиция, когато накитите са били предпочитан и достоен дар[5]. Обредното даряване със златна пара налага за по-бедните семейства решение, чрез разпространяваните пендари "за накит". Знаковата същност на златото като светлина, вечност, плодородие и предпазващо средство е пренесена върху парите (Стойнев 1994, 147; Иванова 1984, 187, 193; Харитонов, 2000). С пари е свързано и разваляне на годеж. Негласен регламент отрежда "масрафа да се плаща от страната, която се отказва"[6]. В селата от Антоновския край, където населението в голямата си част е преселено от Кюстендил-

ско и Босилеградско, момата получава дар от свекървата – варакосана "китка" от чемшир, украсена с пари. Обичая в с. Орач наричат "Китка" и "киткосаната" мома няма право да се среща с други ергени. В Добротица такава китка се дава на сватбата, когато вземат булката[7].

Преди сватбата в делови разговори се решава и друг паричен проблем. "Бащино право", "Буба хакъ", "бобалък" (с. Орач), е сумата- компенсация от зетя или неговия баща за отглеждането на момичето и лишаването на семейството му от работна ръка. С тези средства моминият баща купува бакърени съдове, а през втората половина на века – сандък, гардероб и др. потребни за дъщеря си и нейното бъдещото домакинство вещи. След Първата световна война тази сума е израз на престиж за семейството на момъка (Генчев 1985а, 178; Бозова 2004, 230–233; Дечева 2004, 126, 129)[8]. На Великден в с. Вардун разнасяните боядисани яйца за хо̀ра от момковия род на мегдана. Тези от годеницата и зълвата се заплащат[9].

Сребърна пара̀ дават в с. Конак на чисто момиче, което донася вода и замесва хлябовете за сватбата. С пара̀та то остъргва нощовите, за да е чист животът на младите. Другаде при отсяване брашно за обредните хлябове в ситото слагат сребърни парички, стафиди и орехи, които се вземат след обреда от момите-участнички[10]. Сребърно украшение и пара̀ се поставят в най-горното сито при засевки у капанското население и последователно се "пресипват" в следващите сита (Генчев 1985 а, 189).

Разнообразни са локалните варианти за събиране на пари за младоженците през време на сватбата. Особено предпочитани за това са моментите около трапезата при годежа, на сватбата или на повратки. Парите се наричат "за кръст божи"[11] или "калай парасъ". В с. Вардун ги събира "келеша" (Папуров 2004, 77), а в Антоновско това става на поставена върху масата кърпа. У балканджийските преселници родственик събира на табла пари по време на трапезата, а у капанците практиката е сватбарите да хвърлят "по някоя пара за кръст божи" в котела, който кръстникът подарява на младите (Генчев 1985а, 184). Във всички случаи парите са за младоженците. Тази практика съществува до към 70-те, 80-те години по селата, а в следващите десетилетия постепенно се забравя, поради променилите се условия на празнуване в обществено заведение и към края на века съвсем изчезва.

Много сходен с този обичай за събиране на пари е новопоявилият се по-контактен и освободен "тост" на младоженците с всеки от присъствуващите гости. Последният обединява практически събирането на "кръст божи" или "калай парасъ" с обредното даряване на младоженците от всички поканени на сватбата.

Годините на Втората световна и Отечествената война за България са оскъдни и тежки. В сватбите през този период по-рядко са подарявани златни накити и монети на булката. Преселващите се тук българи от Тракия и Западните покрайнини често са принудени да влагат в имоти спасените златни махмудии, жълтици, пендари и дори златните накити на жените, дадени им като сватбен дар от свекърва[12]. В града е утвърдена традиция задължителният дар от свекървата през 30-те години да бъде сребърно колие без или със камък[13]. Разточителството на златни монети, доколкото са запазени у някои семейства, към средата на века продължава под формата на изработено по поръчка златно колие, което свекървата подарява на булката официално и тържествено пред всички сватбари. В турските сватби така постъпват и сега – даровете се връчват официално и огласено, за да се види и чуе от всички.

Пари са пускани от сватбарите, присъстващи на бръсненето на младоженеца, в кърпата с обръснатата брада. Запазва ги майката на момчето, за да ги зашие в дрехите му като отива войник. В случая се вярва в защитната им сила над живота му.

В турските сватби около средата на века има обичай свекървата да поставя пара в ръката на булката, при което тя й целува ръка и сяда срещу нея.

Асоциации за пряка връзка с пари буди обредното "откупуване" в различни моменти и на всякакви права или привилегии. Дава се "откуп" за чеиза на булката от "заложника" – най-често на девера[14], дава се "откуп" на младежи, препречващи пътя на сватбата докато тя се придвижва из селото (Генчев 1985а, 183). През първите десетилетия на XX в. това са ергени от селото или от махалата на булката, когато зетя е другоселец или от друга махала[15] (Папуров 2004, 70, 75). С дребни пари се откупува "заложника" в капанската сватба от "засевките", когато идва да извести, че сватбата тръгва от момкови (Генчев 1985а, 182). Не е допускана без "откуп" сватбата и в моминия дом[16]. Паричните знаци, които се дават в по-ранните годи-

ни са монети, а през втората половина на XX в.– предимно банкноти. Взема ги брата на булката или други нейни близки, които са завардили вратата. През втората половина на XX в. обредните лица могат да са и по-далечни роднини или приятелки на булката, които ревниво пазят проходите към стаята, в която тя е затворена (**Обр.1**). Често пъти те се задоволяват с малка сума, но настоятелно искат полагаемото се. Това поведение в някои случаи се основава на все още запазена традиция или по-точно инерция, но от друга страна е търсен и удобен момент за атрактивност и себеизява, а не рядко умишлено поставяне на зетя и неговите хора в затруднена ситуация и подчинение.

Обр. 1. *"Откупуване" на булка*

В деня на сватбата, преди отнасяне дрехите на булката, момците си купуват китките от момите[17]. Обредът на откупуване е илюстриран в една от сватбените песни от с. Вардун: "добре ми дошел кръснико, да си откупиш таз тънка елха! Ни е за малко, ни е за много – за 100 хиляди"[18] (Папуров 2004, 74). Същият текст се пее и при откупуване на петела – "ранено конче"[19]. Докато булката се приготвя, мъжката челяд продава на "заложника" обредния му реквизит – заложнишката сабя, короната и кокошката (Генчев 1985, 182). Могат да се откупуват играчите, които кръстникът разиграва на "дарни вечер" в с. Захари Стояново[20].

В с. Беломорци пари се използуват в украсата на сватбеното дърво, което стои пред кръстниците по време на цялата сватба. То е направено от черешов връх, на който се закрепват китка, пари и гердан от мъниста.

Обредна употреба на парà има в капанската сватба преди пребулването на булката, когато зетят пуска пара в чаша с вино и двамата с булката пият от нея (Генчев 1985а, 183).

На сватбената трапезата става задължителният дарообмен. При капанците кръстникът хвърля пари за булката в съда, който подарява (Генчев 1985а, 186). Не се пропуска събиране на пари за "кръст божи" от някой роднина, предавани после на младото семейство[21] (Генчев 1985а, 185).

Традиционната сватбена обредност в Търговищко е наситена и с обичаи, продуциращи здраве за хората, плодородие, съгласие в семейството. Такава насоченост има ръсенето с китка босилек от котле с вода, зърна и дребни монети (в Антоновския край), хвърлянето над младите на зърна, бонбони и дребни монети за берекет след прошката с родителите в дома на булката[22]. Булките във Вардун хвърлят назад ечемик, бонбони и дребни пари (Папуров 2004, 75), а у капанците след венчавката в църква кръстницата хвърля над главите на младите зърна, бонбони и дребни монети. В Паламарца, преди отбулването булката ръси с просо и дребни монети, обикаляйки кладенеца (Генчев 1985, 186). Ако през 60-те – 70-те години на века, всичко е смесено в един съд, то през последните десетилетия на века, този обред придобива по-пищен вид. Монети от 1 ст. заедно с житни зърна и дребни бонбонки се завързват в тюлени "кошнички", които булката хвърля към сватбарите след излизането от църквата или от ритуалната зала (**Обр. 2**). Моментът се превръща в голяма радост за децата, които обикновено са избутвани напред, за да успеят да си хванат от малките дарове и разочарование за други, които не са се вредили, тъй като бройката е ограничена.

Обр. 2. *Булката хвърля тюлени "кошнички"*

В селата с балканджийско и местно население, след прощаването в моминия дом,

има обичай майката на момичето да пуска пари в обувките на булката и зетя. В с. Камбурово младоженците събуват десните си обувки и в тях слагат "чиста пара", златна или сребърна. Казват, че "дето има сребро и злато, там има щастие". В с. Стара речка пък, докато младите се кланят на родителите за прошка, те им пъхват пари в обувките или в джобовете[23] (Папуров 2004, 75). Сребърната пара, която баба Янка от с. Конак (род. 1905 г.) получила на сватбата си в своята обувка, в края на века е заменена от банкноти, дори чужда валута, които зетят подпъхва или пълни в обувката, "за да не хлопа", преди да изведе булката от дома й [24] (**Обр. 3**).

Обр. 3. *Пари в обувката на булката*

Обредните действия и практики са водени от една мисловност, основаваща се на възможностите да се въздейства върху природата и обществения живот по магичен начин. "За да е чист пътят напред" при посрещането на булката у момкови (Камбурово и Добротица), тя пръска вода от менче, а на ръката й връзват жълтица с червена панделка.

Вечерта, по време на т. нар. къщни хорà в дома на момчето, за всяко хоро се дава по една пара на музикантите.

Върху ризата с "хубостта" на булката свекървата и други жени, които искат да видят, хвърлят пара.

Земя, стока или пари е принуден да даде бащата на булката, ако тя се окаже "нечестна", заради евентуални щети, които стопанството на свекъра може да понесе[25] (Генчев 1985а, 185).

Общ за всички селища обичай е отвеждането на булката за вода, но само за с. Стеврек има сведение, че деверът слага златна пара в един от котлите, които той пълни до три пъти, а булката три пъти ритва. В понеделника след сватбата като донесе вода от кладенеца в къщи, булката получава жълтица от свекървата[26]. В с. Паламарца след отбулването кръстницата дава на булката китка с пара. С нея тя играе на хорото на Гергьовден[27].

В историческия развой на сватбената обредност като част от социалистическата култура се наблюдават промени, касаещи нейната мирогледна основа и художествено съдържание. Различни опити и подходи за регулиране наследената обредност и утвърждаване на официален сватбен ритуал през 80-те години нарушават до голяма степен единството и целостта на традиционната сватба. Обществено-икономическите и културни различия между града и селото, новите икономически функции на семейството, новият начин на живот са предпоставки за значително редуциране на обредите, за отпадане на традиционни компоненти, обреден реквизит, обредни лица (Тодоров 1984, 106–117). Модата и традицията са с универсално действие и се проявяват навсякъде. Елементът на престижност от XIX в. (Генчев 1989, 28) в сватбеното даряване постепенно прераства в надпревара и демонстрация на служебно положение или икономическо израстване и около средата на XX в. се появява закичване на булката с банкноти в момента на т. нар. булчинско хоро (**Обр. 4**). В с. Велево, Омуртажко такива случаи има през 40-те години, когато скромно й забождали 1–2 банкноти, когато води хорото[28].

Обр. 4. *Булчинско хоро*

В с. Звезда младоженци са закичвани с по една 20 левова банкнота[29] и то от най-близки хора–кумове или кръстници. Подобно сведение за окачена с карфица банкнота от 100 златни лева с покритие има за 1936-7 г. в Пазарджик, но в

селата такъв обичай е непознат. Населението в Търговищко причислява "нанизите с банкноти" към циганската традиция за обкичване на булката с пари (Дечева 2004, 130). Във Видинско на индивидуалния танц с булката има специално отделено място по време на сватбата. Това става в ресторанта. Това би могло да се интерпретира като сексуална метафора – "всеки си плаща за да спи с нея" [30]. В продължение на няколко десетилетия дарът, като най-устойчив елемент от сватбенатна обредност, търпи известна метаморфоза. Той отпада като задължение на младоженците към сватбарите, но от последните се запазва преимуществено под формата на левова равностойст. През последните десетилетия обдаряването с пари се налага повсеместно и на единичните красиви опаковки се гледа снизходително. В поканите за сватба се появяват парадоксални подсещащи текстове като: "Желателно е подаръците да са в пари". Това естествено се аргументира с необходимостта от по-големи и скъпи вещи за новото семейство, съобразени с вкуса на младоженците и не по-маловажното им нежелание да трупат еднотипни подаръци. Постепенно стигаме до 80-те и 90-те години на XX в., когато колективите, поканени на сватбата, сондират мнение с бъдещото семейство или близките им за нужен или предпочитан подарък, който да се вмества в определена сума и това възвръща отчасти традицията на предметни дарове вместо пари.

По време на хорото булката събира даряваните й най-често банкноти в найлонова торбичка (Митков 1979, 38–50), в красиво оформена кошничка, в букета с цветя, който държи в дясната си ръка или всеки забожда върху роклята й банкнота така, че булката се оказва с гирлянди от пари по себе си. Когато естетическото чуство е по-силно, парите се нанизват на конец и се разполагат като ветрило върху гърдите на булката. Нова форма е подаряването на чадър, който при отварянето си изненадва с множество зашити към спиците му банкноти. Пари се поднасят на булката и във вид на аксесоар, който обединява композиционно и функционално банкнотите по законите на естетиката (**Обр. 5**).

През последните десетилетия парите много често са причина за нарушаване на традиционното кумство. Кръстникът се счита длъжен да направи голям подарък, което изисква наличие на много пари. Обменните знаци са

Обр. 5. *Подарените пари, оформени като аксесоар*

фактор и момент от взаимоотношенията между двата рода и в заключителната част на сватбата при рекапитулация и на сметката за обредната трапеза. Ако в традицията бащата на момчето е длъжен да поеме разходите по гощаването на всички сватбари, то през 70-те – 80-те години на века, когато се вдигат наистина "тежки" сватби, според числото поканени гости (100-300-400 души) това задължение се поделя между двете семейства – всеки заплаща храната и питието на гостите, които е поканил.

След този обзорен преглед на сватбената обредност през XX в. в Търговищко, в която употребата на парични знаци е застъпена в различна степен и форма, се очертават няколко извода. През първите десетилетия "апотропеичните гласове" на металните украси са заменени от монетни огърлици, вървици от жълтици, отделни златни пари (Фол 2001, 6). Парите са фактор в преодоляване на непрестанно възникващи в сватбата препятствия, символ на изпитания за младоженеца и неговия род до въвеждане на невестата в новия й дом. Чрез възможността за "откуп" се демонстрират сила

и надмощие на мъжкото над женското начало (Гандев, Пешева 1963, 35). Обредната функция на монетите е запазена до сега в обичаите при пълнене на обувките, при посрещане на младоженците върху бяло платно с цветя, бонбони и зърна и при ръсенето към сватбарите, при поднасяне пити, торти, кокошки.

Проникването на градската и професионалната култура сред населението катализира процеса на разпадане на традициите, започнал още към края на XIX в. (Георгиев 1979, 237–241). Смяната на критерии и ценностни норми предизвиква преосмисляне на старите и възприемане на нови обредни елементи, чието масово внедряване в съвременната сватбена обредност се улеснява от дискожокери или оркестри, водещи сватбените церемонии в заведенията със своя програма (**Обр.6**). Обредните дарове за булката запазват семантичната си натовареност като

Обр. 6. *Дискожокер води сватбената церемония*

менят своята форма – златна пара – златно колие – накит от банкноти. Митологичната натовареност на монетите в сватбената обредност, доколкото пазарната им стойност се игнорира за сметка на техните магически свойства като метал, отпада към средата на века. За това време носителите на традицията използуват изрази като "събират дребни пари" или "хвърля по някоя пара", което показва, че номиналната стойност е без значение за притежателя.

През последните десетилетия на XX в. паричните знаци са еквивалент на обредни дарове за младоженците и жалон в ритуалната регулация на междуфамилните отношения както в съвременната сватба, така и в бъдещия живот на новото семейство. Обредните действия и практики, водени някога от мисловност, основаваща се на възможностите за въздействие върху природата и обществения живот по магичен начин, в съвременната сватба са сведени на практика до пожелание за благоденствие, чрез даряването с пари "като материя, количество и визия".

ПРИЛОЖЕНИЯ:

I. *Аз се жених в 1945 година. Ни пари имаха хората, ни нищо. Немотия. Само стъклени съдове подаряваха повечето. Като направят булчинско хоро, тогаз наще закичваха пари. Може да е било към 1950 г. нататък. Като се хваща и закача пари. Вързваха на булките жълтици, пендари, но наще – свекърва ми с тез пендари си купили къща. Свекъра ги откачил от врата й. Тя не ги давала, ама немали къща. И после за булките - няма.*

Инф. Еленка Василева Алексиева, р. 1927 г. с. Звезда. (Личен архив на автора).

II. *След мойто време вече съм виждала, но рядко кръстници съм видяла да закачат банкноти на булката. Пък в обувките съм виждала най-близки хора да слагат, когато я извеждат след прибулването й.*

Инф. Тодорка Василева Кръстева, р. 1924 г. с. Звезда. (Личен архив на автора).

III. *Банкноти се закичват на булката в циганска сватба. Запомнил съм една сватба като дете. Всичките жени бяха набелени и начервени. Помня, че на нашата сватба кумецът ни закачи по 20 лв. като дойдоха. Това беше в 1969 г. Те живеят в София и оттам вероятно е модата.*

Информатор Денчо Кърков, р. 1941 г. с. Звезда. (Личен архив на автора).

БЕЛЕЖКИ:

[1] Исторически музей – Търговище, инв. № 572 Е и 1559 Е

[2] ИМ– Тг НА-Е-Т, № 233, л. 4; № 234, л. 2.

[3] ИМ– Тг НА-Е-Т, № 223, л. 2.

[4] ИМ– ТГ НА-Е-Т, № 228, л. 7.

[5] ИМ– ТГ НА-Е-Т, № 234, л. 2, 10, 17.

[6] Цитирано по Генчев 1985 а, 179; ИМ– Тг НА-Е-Т, № 230, л. 11; № 234, л. 21.

[7] Стоянова, П. Семейни обичаи и обреди в Омуртаг и Тузлука. Материали от конференция в гр. Омуртаг, посветена на Йоан Трапезундски, 2001 г. (под печат).

[8] ИМ– ТГ НА-Е-Т, № 228, л. 12.

[9] ИМ– ТГ НА-Е-Т, № 234, л. 21.

[10] Сравни у Иванова 1984, 50.
[11] ИМ– ТГ НА-Е-Т, № 228, л. 7, 15; Цитирано по Генчев 1985а, 179.
[12] Инф. Еленка Василева Алексиева, р. 1927 г., с. Звезда (личен архив).
[13] Инф. Димитричка Филипова Недева, р. 1910 г., гр.Търговище.
[14] ИМ– ТГ НА-Е-Т, № 228, л. 13, 3, с. Стояново; № 230, л.16, с. Садина; № 234, л.12, с. Вардун.
[15] ИМ– ТГ НА-Е-Т, № 234, л. 6, с. Вардун.
[16] ИМ– ТГ НА-Е-Т, № 223, л. 5; № 234, л. 23.
[17] ИМ– ТГ НА-Е-Т, № 234, л.12.
[18] пак там, л. 6.
[19] пак там, л.5.
[20] ИМ– ТГ НА-Е-Т , № 228, л. 16.
[21] с. Илийно, 1969 г. (личен архив).
[22] пак там.
[23] ИМ– ТГ НА-Е-Т , № 234, л. 6, л. 22 , с. Вардун.
[24] Инф.Тоня Димчева Любенова, р. 1979, Попово. (личен архив).
[25] ИМ– ТГ НА-Е-Т, № 234, л. 7, с. Вардун.
[26] пак там, л.8.
[27] ИМ– ТГ НА-Е-Т, с. Паламарца, № 223, л. 8.
[28] Инф. Райна Дянкова Андреевич, р. 1933 г., с. Велево.
[29] Денчо Кърков, р. 1942 г., с. Звезда. (личен архив).
[30] Изказвам благодарност за предоставената информация на колегите Лиляна Шулева – Пазарджик и Маргарита Николова – Видин.

ЛИТЕРАТУРА:

Анчев 2002: А. Анчев. Сватбени обичаи и обреди. – В: Сакар. С., 2002, 267–313.

Арнаудов 1931: М. Арнаудов. Българските сватбени обреди, Етноложки и фолклорни студии, отделен отпечатък от ГСУ, ч. I, С., 1931.

Бозова 2004: Т. Бозова. Празници и обичаи у циганите-бургуджии. – В: България след 1944 г. – история, проблеми, тенденции. Национална научна конференция Шумен, 14–15. V. 2004 г., Шумен.

Вакарелски 1962: Хр. Вакарелски. Народната сватба. – В: Българско народно творчество. Т.5. Обредни песни. С., 1962.

Велева 1953: М. Велева. Котленската носия от началото на XIX в., I. – В: ИЕИМ, № 1, С., 1953.

Велева 1955: М. Велева. Котленската носия от началото на XIX в., II. – В: ИЕИМ, № 2, С., 1955.

Велева 1965: М. Велева. Синтез на етническите елементи в българското народно облекло. – В: ИЕИМ, № 8, С., 1965.

Велева 1969: М. Велева, М. Разнообразие на българските народни носии. – Танцово изкуство, 11–12, 1969.

Гандев, Пешева 1963: Хр. Гандев Хр., Р. Пешева, Т. Колева, Цв. Абаджиева, П. Петров. Съвременната народна сватба. С., 1963.

Ганева 2003: Р. Ганева. Знаците на българското традиционно облекло. С., 2003.

Генчев 1974: Ст. Генчев. Семейни обичаи и обреди. – В: Добруджа. С., 1974.

Генчев 1985: Ст. Генчев. Семейни обичаи и обреди. – В: Етнография на България, III, С., 1985.

Генчев 1985а: Ст. Генчев. Семейни обичаи и обреди. – В: Капанци. С., 1985.

Генчев 1989: Ст. Генчев. Даровете. – Лада, №1, 1989.

Георгиев 1979: Г. Георгиев. Освобождението и етнокултурното развитие на българския народ 1877–1900. С., 1979.

Георгиев 2002: Г. Георгиев. От сценария до ресторантската маса (функции на дара в семейната обредност по време на социализма). – Българска етнология, 2, 2002.

Георгиева 1971: Ив. Георгиева. Етнографско единство на сватбата у българите. – В: Етногенезис и културно наследство на българския народ. С., 1971.

Георгиева 1980: Ив. Георгиева, Ив. Обща характеристика на сватбените обичаи . – В: Пиринski край. С., 1980.

Гигова 2004: Р. Гигова. Булчинската торта като обредна вещ в съвременната сватба. – Български фолклор, 3, 2004.

Дечева 2004: М. Дечева. Облеклото на циганите в България. С., 2004.

Иванова 1984: Иванова, Р. Българската фолклорна сватба. С., 1984.

Иванова 2002: Р. Иванова. Съвременната градска сватба. – В: Култура на кризата – криза в културата. С., 2002.

Колева 1961: Т. Колева. Съвременната народна сватба в Разложкия край. – В: ИЕИМ, IV, 1961.

Костов 1921: Ст. Л. Костов. Амулети против уроки. – В: ИНЕМ, I, № 2, 1921.

Костов 1923: Ст. Л. Костов. Парите като накит. – В: ИНЕМ, III, № 3-4, 1923.

Маринов 1892: Д. Маринов. Жива старина, Русе, 1892.

Мизов 1965: Н. Мизов. Празниците и семейството. С., 1965.

Митков 1972: Г. Митков. Съвременната българска сватба във Великотърновско. – Българска етнография, 2, 1972.

Николова 1997: В. Николова. Забулване и отбулване на невестата в традиционната българска сватба (Семантика и митология на обредите). – Българска

етнография, 3–4, 1997.
Николова 1999: В. Николова. "Урочасана невяста" (Към семантиката на женския образ в сватбата). – Българска етнография, 3–4, 1999.
Папуров 2004: Г. Папуров. Оттатък Боаза е село Вардун. Варна, 2004.
Ройдева 1978: Я. Ройдева. За съвременната сватбена обредност. По материали от Габровско. – Българска етнография, 3–4, 1978.
Симеонова 1979: Г. Симеонова. За структурно-функционалните особености на съвременното селско семейство. – Българска етнография, 1, 1979.
Стойнев 1994: А. Стойнев. Българска митология. С., 1994.
Стоянова-Серафимова 1979: Д. Серафимова. Монетната украса на българския народен женски костюм през XVI-XVII в. – Българска етнография, 1, 1979.
Тодоров 1984: Д. Тодоров. Състояние и проблеми на съвременната българска сватба. – В: Проблеми на социалистическата семейна празнично-обредна система. С., 1984.
Фол 2001: В. Фол. Гласът на метала. – Българска етнология, 4, 2001.
Фрейзър 1984: Дж. Фрейзър. Златната клонка, С., 1976.
Харитонов 2000: Хр. Харитонов. Нумизматика на България. Енциклопедия. В. Търново, 2000.
Христов 1999: П. Христов. "Дуркината нива" и сватбения дарообмен. – Българска етнография, 3-4, 1999.
Чолаков 1872: В. Чолаков. Болгарский народен сборник. Болград, 1872.

SIGNES DE MONNAIE DANS LES RITES DE MARRIAGE DE LA RÉGION DE TARGOVICHTE AU XX S.

Paraskeva STOJANOVA

(Résumé)

On envisage les rites de marriage de la région de Targovichte au cour de plus d'un siècle, dans lesquels les monnaies et les billets de banque participent avec leur valeur nominale et aussi dans un aspect secondaire. On cherche le dynamisme de la tradition d'utiliser les signes monétaires dans différents rites et moeurs de marriage.

РИТУАЛНИТЕ ИЗМЕРЕНИЯ НА ПАРАТА В СЕМЕЙНИТЕ ТРАДИЦИОННИ ПРАЗНИЦИ

Веска СПАСОВА

Във всекидневния си бит човек възприема парата преди всичко като битова необходимост, като разменно средство. В сферата на ритуала тя приема ново съдържание – обредно, нейната първична същност се допълва с кабалистични елементи. Извадена от обръщение парата не е значима с номиналната си стойност. Асоциира се като *катарктическо средство*, като *символ на здраве и плодородие*, *пази от уроки и зловредни свръхестествени агресии*.

Парата има и своите *фолклорни проекции*.

"Давай Радо, що си взела:
грошовете с кошовете..."
"Ще го дариш три товара,
три товара дребни аспри,
неброени, немерени..."

(Илиев 1889, 104)

"Он ще макя да рани,
Щото кара кирия,
Он ще пари да зима,
Шиник бели грошове
И половяче жлътици."

(Маринов 1984, 135)

"Нека да съм сиромах, ама да си имам парички"; "Парите се дражат за черни дни"; "Парите са по-мили от всичко"; "Ритам торба грошове, на Стамбол са с кошове..."

(Чолаков 1872, 145, 198, 207, 219)

Различни са наименованията на старите монети: грошове, полугрошове, аспри, дукат и ред още (Харитонов 2003, 147–151). Като сребърна монета, дуката се пуска в обръщение за първи път в Италия (1140 г.). По-късно се сече и златна. През XVIII и XIX в. златото и среброто са контраминирани в общото понятие "парà". Дори на някои места (напр. Ямболско) значението на думата "дукато" се свързва с чеиза на момата.

Ритуалните измерения на парата определят и нейната бинарна опозиция. От една страна златната пара е символ на покварата, златото носи нещастие, то е материал – владетелски, контагиозен (Бидерман 2003, 139; Шевалие, Геербрант 1997, 384). От друга страна – като цвят и като чист метал се отнася към символиката на Слънцето. В духовен аспект езотеричното познание за златото, свързано със сребърната пара – символ на лунната чистота, на пречистването – образува самата космическа същност – Слънце и Луна (Бидерман 2003, 419; Шевалие, Геербрант 1997, 399). Може да се каже, че опозицията *злато/сребро* е еквивалентна на опозицията *ден/нощ*, *мъжко/женско*, *живот/смърт*, *дясно/ляво*. В магическите обредни практики се използват и златни, и сребърни монети, независимо от смисъла на действието. Като цяло, макар на златото да се приписва продуцираща сила, а на среброто – апотропейна, между двата благородни метала е налице тясна корелация.

Със своята полисемантична натовареност, парата присъства в различни структурообразуващи обредни моменти, описани от много изследователи (Маринов 1984, 444, 458, 491, 496, 507/ 1994, 91, 226, 396; Захариев 1918, 104, 106, 120, 128, 138/ 1935, 239, 255, 261/ 1949, 195, 211, 215/ 1963, 362, 368; Вакарелски 1962, 487–501/ 1974, 560, 564, 576/ 1990, 59, 88, 99; Георгиева 1983, 37, 139, 155, 161, 166; Дражева 1980, 383–385, 387; Ранов 1941, 33–35; Стоилов 1900, 452–455; Славейков 2005, 56, 62).

Върху основата на емпиричния материал в тези публикации и в резултат на своя събирателска и изследователска дейност ще проследя ситуирането на парата в сферата на семейната ритуалност. Тя включва многообразни обреди, свързани с всеки значим факт от биологичното и социално развитие на личността. Без да претендирам за цялостно обхващане на семантичното присъствие на парата в духовната ни традиционна култура, ще акцентувам върху нейното функционално предназначение за постигане на желания резултат *в родилните*, *сватбените и погребалните обредни практики*. Участието на монетата в календарните празници и в трудовите традиции на българина, е обект на едно по-нататъшно и задълбочено изследване.

Според народните представи среброто и златото под формата на монета, наниз от жълтици, пръстен и други, обредно ситуирани са чудодейно средство, което предпазва, осигурява здраве и плодородие, т. е. има магическо въздействие.

В миналото шамани, жреци и магове носели сребро, тъй като този метал "помни и пре-

дава информация". Сребърната пара е "чиста" (Българска народна медицина 1999, 301), в нея е кодирана способността да предава свойствата си и да пази от уроки. В средновековната култура златото пък е възприемано като символ на светлината (оттук и връзката му с огъня и Слънцето), което го прави много ценно. И двата метала участват като основен компонент в много от *накитите на моми, годеници, млади булки*: четвъртинка пендара, половинка пендара с припоени към нея върбила (кукички за закачване), цало (сребърна монета с подвижно прикачени към периферията й три дребни монети, носени като нагръдно копче или гердан на пазвата) и други (Велева 1993, 104).

Прелестта на българката и нейното облекло, съчетано с пищни накити и украшения, не остават незабелязани от многобройните пътешественици, прекосили българските земи в периода XVI–XIXв. с различна цел – политическа, дипломатическа, научна, развлекателна. Те са удивени не само от физически неподправената красота на българската жена, но и от стила й на обличане (пъстрите носии), от "блясъка на златото по нея" (Дечева 2000, 9–31; Ганева 2003, 103–105).

Някои от тях се опитват да си обяснят статусно-разграничителните функции на дрехата и украсата по нея, но остават непосветени в тайните на вътрешния мир на българката. За нея чужденецът крие опасност, носи със себе си неизвестното. Според българските традиции този риск се неутрализира в елегантен женски стил – посрещат ги с пита, мед, вино и мляко (природните богатства на Земята, даровете на изобилието), играят хорà и накрая водачката хвърля пред чужденеца бялата си кърпичка, за да бъдат оставени пари (Уолш 1987, 639).

През 1582 г. М. Груневич в "Дневника" си описва начина на прикрепяне на нагръдна украса: "отпред на гърдите, под шията носят престилка, обвесена със сребърни и златни пфениги" (Ганева 2003, 104).

През XVII в. известният с изострената си наблюдателност френски пътешественик А. Пуле забелязва хубостта на българките и дори при спомена за тях се насълзявал. В пътеписа си от 1657-1658 г. пише: "...Те (монетите) висят на кордон също като месали. На гърдите (жените) имат платнени кърпички, така покрити с някои от тия монети, че те скриват всичко отдолу – чак до доста ниско... Всички те носят огърлица, която вместо маниста има само един ред медни, сребърни или златни монети, според възможността им..." (Пуле 1975, 229).

По думите на друг пътешественик, немец по произход, те (българките) са окичени с "различни монети, като аспри, дубровнишки пфениги, полски ортери и дютчен (датски сребърни грошове), пфениги, на които имаше изобразен Св. Влас"[1] (Хилдебранд 1986, 81). Англичанинът Адам Нийл пише: "...с високи корони от муселин, украсени с дълги нанизи от пари, пиастри и други монети" (Нийл 1987, 455). Според Джон Джексън някои носят по "300–400 венециански цехини, продупчени и завързани около врата" (Джексън 1987, 376).

В "Исторически сведения" (1718 г.) на австрийския пътешественик Дриш обект на интерес са "странните накити" и тяхното предназначение – "... когато някой българин иска да се ожени за някоя девойка, купува я от родителите й срещу пари, които те й дават като зестра. През първата година тя трябва да ги носи до тялото си така, че често пъти някои са натоварени като магарета. Всяка от тях мисли, че като носи повече пари със себе си е по-хубава и подобра от другите" (Ганева 2003, 104).

Интерпретация на своите наблюдения прави и френският дипломат граф Д'Отрив. В "Дневник" (1785 г.) се опитва да обясни разликите между неомъжените и сгодените и омъжените жени, чрез монетната украса: "... дребни монети, нанизани около врата им, по главата, ушите и на опашка, спущаща се от пояса до петите. Младоженките показват по този начин големината на зестрата си. Нищо не може да се сравни с жадността на малките момичета към тези пари; още от малки майките им ги учат да разберат, че само като ги събират ще могат да си купят съпруг. Срещнах една, която носеше такова голямо количество монети, нанизани една върху друга като черупки, че беше изцяло покрита до талията. Имаше повече от десет хиляди, като се смятат тези по главата и опашката" (Граф Д'Отрив 1975, 335).

Описвайки носията между Ниш и София, белгиецът Бусбек пише: "Не смеем да премълчим украшенията на ония... По външната страна между долния и горния ръб са окачени парици, играчки и стъкълца от разни бои и други украшения, макар прости, само да лъщят. Такивато капи спомагат на представителността и на сериозна вънкашност, макар че при едно малко потресение лесно са готови да паднат..." (Шишманов 1891, 405–406).

През 1792 г. Уилям Хънтър възкликва: "Виждат се деца с шапки, отрупани с монети, докато те и техните родители страдат от липса на храна... Никога глупостта на суетата не се е натрапвала по-убедително на съзнанието ми!" (Хънтър 1987, 324). Дали точно е "глупост на суетата" или е знаковост, останала неразчетена от непосветения поглед?

Поставена на откритите, незащитени от околния свят места по човешкото тяло, монетата ги предпазва от всякакви трансцедентни влияния. Разбира се може да бъде и показател за материално състояние.

Като активен въздействащ елемент парата присъства в трите основни дяла, свързани с биологичният цикъл на човешкия живот: раждане – сватба – смърт. В родилната обредност има предимно *апотропейна и очистителна* функция. Върху шапчицата на новороденото зашиват жълтичка, която предпазва от лоши очи, осигурява здраве и късмет. В много случаи, вместо нея се слага и сребърна пара, за да прогони болестите и да предпази от уроки. И в двата варианта *продуциращата и апотропейната* функция на метала има еднакво значение за живота на детето. На места в Кюстендилска област (с. Коркина) против уроки зашиват на шапката на бебето, при челцето, сребърна пара, върху която лепят восък и растението "вредно оче" (носи се една година). Определен интерес за съпоставяне представлява и практиката за предпазване и прогонване на уроки с въшка. От вътрешната страна, при прага на дома от дясно се взема "мера" на урочасания. За да не се спре разтежа на човека, се отмерва и един пръст отгоре. На отбелязаното място се пробива малка дупка с пирон. Въшката се слага на главата, "да полази малко от върха към челото", след което се взема и се поставя в дупката. Тя се запечатва с восък. Изричат се думите: "Когато излезе въшката от дупката, тогава и (името) да хване очи".[2]

В с. Извор (Кюстендилско), за да стане детето доктор (лекар), зашиват на шестия месец върху шапчицата при челцето златна паричка – "да се формира златното зърно в него да върши добро"; след една година – сребърна, че "да може да прави "бяла магия", т. е. да лекува добре и да побеждава болестите"; след още една година слагат бакър – "да е за народа, а не за богатите".[3]

Според народната традиция в деня на раждането, като благодарност към Св. Богородица, се канят жени (съседки, роднини) на "погача" (наричана "пресно кравае", "бърза пита", "Богородична пита", "повойница", "първа пита"), омесена от мома с живи родители. Това е един ритуал и за осигуряване благоденствието на детето, да бъде закриляно от Великата майка, да има щастлива съдба. Всички поканени идват, за да похапнат за здравето на родилката и новороденото. В Кюстендилско всяка дошла "лепи" паричка на челото на бебето, като нарича: "Да си купиш сос него братче (ако е момиче) или сестриче (ако е момче). Родилката отговаря: "Не мойте, мари, стига ми това, друго ми не требе!" Хвърлят се пари и на питата, от която се раздава на присъстващите. Накрая гостенките си тръгват без да бъдат изпращани от родилката, за да не й спре млякото (Захариев 1963, 364).

Обредната практика налага, когато се отива на гости при новородено, да се оставя жълтичка или сребърна паричка. Вярва се, че така то ще има късмет и ще бъде здраво (Маринов 1994, 226). Този обичай показва устойчивост и днес – оставя се монета, да има сън и да расте здраво бебето.[4]

В народните представи на третия ден от раждането при детето идват три жени (орисници, нареченици), облечени в бяло и едната държи запалена борина (Спространов 1896, 137). Те определят съдбата му, като отправят своите наричания от комина – границата между човешкото и чуждото, опасното. Обикновено идват към полунощ и си отиват преди разсъмване. За да бъдат умилостивени, за тях се приготвя трапеза, на която се слагат хляб, сол, мед, пари, плодове, някъде и палешник, като символ на плодородието (Георгиева 1983, 139).

През тази нощ новороденото за първи път обличат в "кошуля", краката – в чорапки, а на главата слагат "капичка с паричка" (златна или сребърна), зашиват и сребърни фигурки, за да го пазят. Целта е то да изглежда добре, за да може орисниците да му предрекат по-хубав живот. Със своето въздействие златото и среброто се превръщат в силен апотропей. Детската шапчица (със зашития по нея метал) придобива сакрален характер. Маркира се и соларният произход на новороденото.

При първото окъпване на детето близки на родилката пускат във водата билки, носещи здраве, яйце, сребърна пара – да е бяло лицето му (Генчев 1985, 168)[5].

Поникването на първото зъбче не се отбелязва с богата обредност. Позната е практи-

ката първият паднал млечен зъб да се хвърля на покрива на къщата; спорадично някои баби или майката натрива венците с игла, за да израснат лесно и да са здрави или със сребърна пара, за да са бели зъбите на детето, като среброто (Маринов 1984, 507; Генчев 1993, 204; Дражева 1980, 387).

При прохождането на детето се изпълнява обичая "пристъпулка" (запазен до днес) и се гадае каква професия ще има то. Интересна обредност се наблюдава в Благоевградско (Гега, Зарово, Дъбрава, Падеш, Кремен, Слащен, Горен Порой). Близо до софрата се нареждат различни предмети, асоциирани с определен занаят. Близки на детето връзват глезените му с червен конец, на който има сребърна паричка. При тръгването то къса конеца и се насочва към предметите, за да направи своя избор, по който определят бъдещата му професия. Накрая червения конец с паричката връзват на ръката на малкото, подобно на мартеница (Дражева 1980, 387). В случая обредното съчетаване на червения конец (основен символ на жизненото начало), описания от него кръг (семантично се свързва с хармония, пълнота, носител е на слънчева енергия, на предпазни сили и здраве) и сребърната пара (противопоставя се на злото) предпазва детето от всякакви "лошавини", осигурява здраве, благоденствие, лесно и бързо прохождане.

Среброто или златото като монета, нишка или златна тел, присъстват и в кръщелното облекло на детето, пришити с червен конец към шапчицата, подарена от кръстниците, наред с ризката и повоя (Стойнев 1994, 148). Такава пара може да се носи и като амулет. Залепва се с восък отпред на косите на детето и се носи няколко години. Кръстникът, наред с благословиите, които отправя на самото тържество към кръщелничето си, пуска за него в първата чаша вино стара сребърна пара, "за да остарее то като среброто" (Българска народна медицина 1999, 202).

На кръщенката всяка от поканените жени "залепва" на челото на кръстеното дете най-често сребърна монета и благославя: "Да си купиш здраве, сон, братче или сестриче!" Пред кума се слага голяма погача, върху която най-напред той хвърля пари, а след това и всички останали. Дете с живи родители ги събира в кърпа и ги подава на кума. Той връзва кърпата стегната (да е "стегнато" и кръщелничето) и нарича: кумчето да остарее с майка и баща, да бъде работливо, да стане богато. Завързаната кърпа минава през ръцете на всички, докато стигне отново до кума, който я подава на майката, а тя му целува ръка [6].

По време на веселието гостите поемат детето, като пускат в завързаното на вратлето му чорапче по малко пари с думите: "Нека е жив/жива, сос име да си живее!" Кумът пръв го взема и последен го предава на майката. На тръгване гостите се измиват с вода от паница, в която има бял и червен конец, за "отурочасване" (Захариев 1963, 367).

Знакова е функцията на парата и в сватбената ритуалност. Златото носи семантиката на магически белег на плодородието: със златни монети се украсява невестинския костюм; варакосват се венецът и сватбената китка; сватбеното знаме се закичва с позлатена ябълка, която накрая младоженците изяждат, за да имат голяма челяд; с позлата се кичи и кумовото дръвче (умален обреден модел на световното дърво, то гарантира връзката с предците ни и тяхната подкрепа); към китката, забодена на калпака на младоженеца, също се слага жълтица или сребърна пара (Стойнев 1994, 148, 193, 319; Михайлова 1981, 52–82; Иванова 1984, 187, 193; Миков 1991, 31–38).

В добрачния период на девойката златото символизира моминския статус. Английският пътешественик Робърт Уолш пише: "Омъжените жени носят кърпи на главите си с дълъг свободен край, висящ отзад. Момичетата ходят с открити глави, със сплетена на плитки коса, украсена с различни монети. Всички носят обеци, гривни и пръстени на ръцете си, дори три-четири годишни момиченца" (Уолш 1987, 648–649).

Според народните представи всяка мома трябва първо да лазарува и едва тогава е готова за встъпване в брак. В този контекст лазарките се обличат в невестинска премяна, накичени със златни украшения и обръщат поглед към бъдещата си изява в матроналността (Стойнев 1994, 200). Аналогичен е обичаят "коледуване" при ергените, чиито калпаци са украсени с варакосани клонки. Основен обреден реквизит на момците е коледарското дръвче, накичено с монети и позлатена ябълка, символ на женитбата (Стойнев 1994, 174; Венедиков 1987, 82–84; Илиев 1919, 125–126; Маринов 1994, 91–92; Георгиева 1983, 37; Габровски 1986, 41–50).

В сватбения комплекс от обредни действия важно място заема годежът (малък, голям), където златото или среброто могат да бъдат знак за признаване в любов. На малкия годеж

момата показва съгласието си като дава на своя избранник белег (дар) и получава от него бъклица, китка с червен конец, низ от пари (нечетен брой), понякога пръстен (Чолаков 1872, 92). По традиция така се кодира позиция на приобщаване на младите един към друг. При липса на малък годеж, обредните действия се обединяват в голям. В Кюстендилско за "голям такмеж" в дома на момчето се меси прясна (без квас) пита от мома с живи родители, намазва се с разтопена захар, слага се червен свилен конец на кръст, забождат се и сребърни пари (Захариев 1963, 370).

В същия район, около седмица след тъкмежа се изпълнява и обреда "китка" (отиване на гости у момата), практикуван при по-състоятелните, където става и договаряне за сватбата (Захариев 1949, 194/ 2001, 104, 109; Чолаков 1872, 92–93). От страна на момчето се приготвят "поклоне" – погачи, баница, кокошка пълнена с ориз и задължително китка или венец (през зимата китката е от сухи цветя, а венецът от чемшир). С червен конец се нанизват и няколко монети, едната да бъде златна. Присъствието на чемшира се свързва със семейственост, здраве и жизнерадост. Златната пара символизира Слънцето и зрелите жита. Свързана със среброто, влияе благотворно, засилва се въздействието на космическата енергия. Обикновено свекърът занася и печено прасе. Върху погачата на свекъра лежат "шарена китка" и червено "мигалце" (специална сватбена украса) с "жълтиче", вързано на него.

Ако девойката е от друго село "киткарите" отиват с коне и водят със себе си свирджия. Влязат ли в селото гърмят с пушка, за да известят за пристигането си. При посрещането момата целува ръка на всички гости и ги дарява: свекъра и свекървата с по една риза, останалите с чифт чорапи, а за своя любим изпраща втори път "бохчалък". Даруваните от своя страна оставят пари в тепсия, носена след момата. Шарената китка със златната пара се дава на нея и тя поставя "мигалцето с жълтичето" на пазвата си и го носи до деня на венчавката.

Интересен като изпълнение е и обичаят "замеска", практикуван в събота сутринта, преди сватбения ден (в Кюстендилско). Младоженецът събира около 5–6 моми, наричани "каняджийки", "поялии", които подканват съседките и близки да присъстват на замеската, без него. Една от момите, с живи родители, избират за "аралин", която омесва пред всички погача със сребърна пара в нея. "Аралинът"слага нож в пояса си, върху него кърпа, а на главата си овчи калпак с перо от петел (според народния мироглед то е своеобразен мост между видимия и невидимия свят; вярва се, че колкото перото е леко, толкова лек ще бъде и животът на младите). "Замеската" е вид магическо действие, насочено да осигури благоденствието в жизнения път на младото семейство.

След омесването на питата, "поялиите" обикалят "аралина" и оставят при него жегъл с чемшир, вързан с червен конец, заедно с венчалните пръстени. Така украсен, поставят жегъла косо на къщната врата. Те пеят и обикалят къщата, а на връщане променят обратно положението на жегъла. В двора застава "аралинът", а на улицата "каняджийките". Той прехвърля през покрива жегъла и нарича: "Коку жмерки у тавата, току щерки да даде Господ на (имената на младоженците)". При обратното хвърляне "каняджийките" пък изговарят: "Коку клинци у гредата, току синци (синове) да даде Господ на ..." Аралинът още веднъж извършва ритуала, след което всички се събират за опечената вече пита. Тя се разчупва на две от една каняджийка, представляваща младоженката и аралинът – младоженеца. Всеки от тях гледа да вземе по-голямо парче, за да бъде късметът и успехът в него. От питата чупват и останалите. В когото е паричката, от тази страна ще е "късмето: у женскио или у мажкио род". С това завършва "замеската" (Захариев 1963, 373).[7]

Почти задължително е присъствието на парата в сватбените венци. Ситуирана с останалия обреден реквизит, в нея е кодирана възможността да предпазва от лоши очи, от лоши срещи.

В Пиринski край (Раздол, Пирин, Гостун, Гега, Капатово) венецът за младоженците се плете от босилек, трендафил, бръшлян, увива се с червен конец и се слагат три парички (Георгиева 1980, 400). Изброените в случая растения, в комбинация с червеното (носител на любов и топлина) и паричките, пазят от лошо и действат живително. Вярва се, че бръшлянът е юдинско растение, тъй като расте по скали, където се крият юдите. Ето защо при откъсването му трябва да се остави "погаче", бонбон или червен конец с пара, за да бъде "откупено" от тези "свръхестествени обитатели". Същото се прави и при бране на здравец (Спасова 2003, 215).

Три парички, нанизани на червен конец, се поставят и на "перяницата" (характерна за

Северна България). Тя представлява голям венец, изплетен от три по-малки – с трендафил, босилек, чемшир и друга, характерна за района зеленина, слагат се и скилидки чесън. Цветята са изправени като пера нагоре, от където идва й названието му (Маринов 1984, 445).

В Софийско на празничния ден булката е с нагръдник от монети, при пазвата с китка бръшлян, привързана с паричка (Генчев 1993, 209; Вакарелски 1962, 493; Костов 1927, 17). На главата има венец с една лента, която минава отгоре над темето (при младоженеца лентите са две, кръстосани). Върху кръглата основа на младоженческия венец се слага подкапник (от вълнен плат, плътно прилепнал до главата) с корона от цветя и монети. Пред очите на булката се спускат дребни плетени косички, вързани с червен конец и нанизани маниста и сребърни парички, т. нар. "витици" (Велева 1993, 103, 104, 107, 116, 131). При мъжа има два колана, които се закопчават със сребърна пара и чемшир на гърба. Предпазват го от магии, от "лоши очи".

Интересен е и "медняка" (Ломско и Видинско), описан от Д. Маринов. Основата е от кора на плодно дърво, от мукава или от дебело платно, в което се слагат хума и яйца (може и тесто). Кръгът се увива с бяло платно и нанизани с ресни сребърни пари. Този наниз се нарича "магдап", "лакатник", "медняк", "ресен венец" (Маринов 1984, 445).

В самия сватбен ден по правило момата се взема след преодоляването на ред препятствия в нейния дом, става пазарлък за откупването й. След постигане на съгласие, вратата се отваря и деверът си подава ръката с "парица на пръст", която момата лизва и се скрива бързо (Захариев 1963, 377). Практика е когато бъде намерена от девера, той да постави в дясната й обувка зърно и монета, за да осигури на младото семейство късмет и плодородие. Магиката на този ритуал се свързва не случайно с жената-съпруга и майка, символ на дома и сигурността.

Специфично магическо значение се отдава и на обичая "майчино право". След тръгването на гостите от моминия дом зетят, придружен от някого, се връща при тъща си. Откъсва "петелка" от огърлието на нейната риза и пуска в пазвата й монета. Така той дава "плата" за млякото, с което е отгледана бъдещата му съпруга. На някои места парата може да бъде забита на ябълка, като символ на здраве, живот и хубост (Генчев 1985, 186).

В Кюстендилско, младоженецът се връща да "кине пекля" от баба си. С него са кумът, подкумът, старойкята. Без да пипа с ръце, с уста той откъсва от пазвата й "пеклята" (червен конец, леко прихванат за ризата). Тя от своя страна им дава да пият вино от паница, в която има ябълка. В плода върналите се забождат по една монета. Накрая младоженецът хвърля паницата на покрива (Захариев 1963, 378).

Многообразни са обредните практики, извършвани при влизането на невестата в новия й дом: слиза от коня върху палешник; свекървата дава чаша вино и захарче, за да бъде сладък живота на младите; отива до дома по вълнена прежда или черга с два самуна под мишниците; намазва с мед и масло горния праг на вратата и оставя хлябовете при нощвите. Докато е още на коня, тя поема от свекървата 3–4 годишно момченце с живи родители. Целува го, удря го леко по бузките и му подарява ризка, ябълка, "паре" и го връща на свекървата. Смисълът на изпълняваните действия цели да осигури плодородие и късмет за новото семейство, невестата да бъде добра къщовница, да се раждат деца, да има жито (Генчев 1985, 190; Захариев 1949, 201/ 1963, 379; Дечева 2000, 34).

В неделя след венчавката или в понеделник преди обяд става извеждането на невестата за вода и отбулването й от кумата или девера. Отиването до водата е с участието на всички сватбари или само на жените и децата, често с музика. Невестата обикаля водоизточника три пъти по посока на часовниковата стрелка, като "сее" зърно; пуска през десния си ръкав сурово яйце и го настъпва с десен крак (дясното означава превъзходство, сила, мъжкото начало); на места (в Кюстендилския регион) пуска във водата сол или "чиста пара" и налива котлите.[8] Пълни ги няколко пъти, а деверът й ги разлива. Накрая й рита котлето и по него се гадае за бъдещата рожба – ако се обърне с дъното на горе, ще е момче. По пътя на връщане не вдига очи, разлива по малко от водата до дома си, полива на новите си роднини да се измият, омесва пита. Цялата тази обредност има предимно очистителен и оплодителен смисъл (Захариев 1963, 381; Цанева 1994, 194).

Въпреки че много от обредните действия в сватбената ритуалност днес са напълно изчезнали, останали са някои от смисловите модели, макар и видоизменени по форма. Както пише Йордан Захариев: "Що е минало, нема да се върне; това що е дошло, ще си отиде; а това,

що иде, никой не може да го запре!"(Захариев 1963, 382).

Докато в началото на живота, при раждането, парата има апотропейна сила, а при сватбата е символ на плодородие, то при погребалните ритуали изпълнява медиативна функция. Човек "умира" за предишния си живот и се "ражда" за нов (Гарнизов 1991, 247–252). Сребърната пара спомага да се осъществи този преход, а жълтицата в един следващ етап ще осигури благополучие и успешно начало за "новия живот" на човека.

Настъпването на смъртта (предопределена още от раждането) е табуирано. Българинът казва: "бере душа", "стяга се за път" а умрелия нарича "покойник, починал". Съществуват обредно-магически действия за намаляване на предсмъртната агония на умиращия, за предпазване от превъплащаване на мъртвия, за предотвратяване на нов смъртен случай в семейството. Общоразпространена е практиката да се затворят очите на мъртвеца, което може да стане и с монети (Вакарелски 1990, 59). Това първо действие е обяснимо, тъй като волята и желанието на човека се изразяват именно чрез погледа му. Не трябва да е отворена и устата, затова се превързва с кърпа, която се маха при спускането на тялото в гроба; пали се свещ при умиращия, което го пази от превъплъщаване и осветява пътя му към отвъдното; прозорците и вратите се отварят, за да може душата свободно да излезе навън; покриват се огледалата, за да не се огледа и тя в тях и да умре и друг в семейството; със същата цел се излива водата от всички съдове в дома, защото е "мъртвешка"; чете се молитва (Генчев 1985, 195; Стойнев 1994, 337; Парашкевов 1907, 371–410).

При покойника се оставят цветя, зеленина, босилек (наричан и "Христово, кръстно цвете"). Слагат се и лични вещи, защото се вярва, че умрелите имат същите нужди в гроба, както и живите на Земята (Вакарелски 1990, 88; Генчев 1974, 292). В Кюстендилското Краище, освен цветя и пари, в ковчега и гроба слагат още чорапи, риза, някъде и цял костюм – неща, които ще послужат на мъртвеца на "оня свят" (Захариев 1918, 139; Ранов 1941, 33–35).

В устата му може да се постави монета – против вампирясване, като средство за заплащане на пътя, за да си плати дългове, ако има такива, а често и за да си има в задгробния живот. Този обичай е реликт от древногръцката митология и корелира с така наречения "Харонов обол".[9] Чрез него мъртвият трябва да плати на митичния лодкар Харон, който превозва душите на починалите през задгробната река Лета (Чилев 1923, 105 и сл.; Георгиева 1983, 155, 161; Стойнев 1994, 337; Стоилова 1900, 452–455). В народнохристиянската митология Св. Архангел Михаил (наричан Душевадецът) е този, който примамва със златна ябълка душата на умиращия и след това я изважда със златния си меч (Славейков 2005, 86; Стойнев 1994, 337).

Винаги при починалия, освен пара, се поставят сол, хляб, жито. С тях се осигуряват оставането на късмета на покойника в дома; възможността му да познава каква храна носят на гроба неговите близки при помен; предпазва се семейството от нов смъртен случай. След опелото от солта, хляба и житото се дава на домашните животни и на хората в къщата.

Пара оставят и на мястото, където погребалното шествие спира за почивка, при пренасянето на ковчега до гроба (Вакарелски 1990, 99; Генчев 1985, 199).

Употребата на парата в обредния живот на българина е мотивирана от традиционните представи и вярвания за нейните магически способности. Въведена в обреда като въздействащ елемент, тя има апотропейна, катарктическа и/или здравеносна сила. Проявява се и с гранично, посредническо действие. Това определя и ситуирането ѝ, и обредните ѝ функции в духовните традиции на народа ни. В зависимост от преследваните магически цели, се предпочитат определени нейни качества, обредно време и място.

В съвременния ни бит и култура продължават да битуват не малка част от ритуалните измерения на парата.

БЕЛЕЖКИ:

[1] Монетите с изображение на Св. Влас били от Дубровник; светецът е покровител на града.

[2] Информатор: Цветана Христова Велева – 83г., с. Коркина.

[3] Информатор: Методи Миленков – 61г., гр. Кюстендил.

[4] Информатор: Йорданка Гаврилова – 67г., гр.Рила.

[5] Информатор: Цветана Христова Бонева – 82г., гр.

Кюстендил.

[6] Информатори: Ангелина Миланова Яначкова – 67 г., с. Богослов, Кюстендилско; Цветанка Христова Велева – 83 г., с. Коркина, Кюстендилско

[7] Информатор: Ангелина Миланова Яначкова – 67 г., с. Богослов, Кюстендилско.

[8] Информатор:Ангелина Миланова Яначкова – 67 г., с. Богослов, Кюстендилско; Йорданка Гаврилова-67г., гр.Рила, Кюстендилска област.

[9] В Древна Гърция оболът винаги е бил "бяла" пара (независимо дали сребърна или медна); във Византия през IX–X в.-бронзова; във Франция от IX до началото на XIX в.-сребърна или медна; българският "Харонов обол" може да бъде и жълтица.

ЛИТЕРАТУРА:

Бидерман 2003: Х. Бидерман. Речник на символите. С., 2003.

Българска народна медицина 1999: Българска народна медицина. Енциклопедия. С., 1999.

Вакарелски 1962: Хр. Вакарелски. Народната сватба. – В: Българско народно творчество. т. 5, С., 1962.

Вакарелски 1974: Хр. Вакарелски. Етнография на България. С., 1974.

Вакарелски 1990: Хр. Вакарелски. Български погребални обичаи. С., 1990.

Велева 1993: М. Велева. Облекло. – В: Софийски край. Етнографски и езикови проучвания. С., 1993.

Венедиков 1987: И. Венедиков. Златният стожер на прабългарите. С., 1987.

Габровски 1986: М. Габровски. За "дръвчето" на коледарския цар. – Българска етнография, кн. 3, 1986.

Ганева 2003: Р. Ганева. Знаците на българското традиционно облекло. С., 2003.

Гарнизов 1991: В. Гарнизов. Смърт=сватба. – В: Проблеми на българския фолклор. Българският фолклор в славянската и балканската културна традиция. т. 8, С., 1991.

Генчев 1974: Ст. Генчев. Семейни обичаи и обреди. – В: Добруджа. С., 1974.

Генчев 1985: Ст. Генчев. Обичаи и обреди, свързани със смъртта и погребението. – В: Етнография на България. т. 3, С., 1985.

Генчев 1993: Ст. Генчев. Семейни обичаи и обреди. – В: Софийски край. Етнографски и езикови проучвания. С., 1993.

Георгиева 1980: Ив. Георгиева. Обичаи при сватба. – В: Пиринский край. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания. С., 1980.

Георгиева 1983: Ив. Георгиева. Българска народна митология. С., 1983.

Граф Д'Отрив 1975: Граф Д'Отрив (1785). – В: Пътеписи за Балканите. Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в. т. 1, С., 1975.

Дечева 2000: М. Дечева. Чертог на българката чародейка. С., 2000

Джексън 1987: Джон Джексън (1797). – В: Пътеписи за Балканите. Английски пътеписи за Балканите. т. 7, С., 1987.

Дражева 1980: Р. Дражева. Обичаи и обреди, свързани с бременността, раждането и отглеждането на детето. – В: Пиринский край. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания. С., 1980.

Захариев 1918: Й. Захариев. Кюстендилско Краище. – Сборник за народни умотворения и народопис, XXXII, С., 1918.

Захариев 1935: Й. Захариев. Каменица. – Сборник за народни умотворения и народопис, XL, С., 1935.

Захариев 1949: Й. Захариев. Пиянец. Земя и население. – Сборник за народни умотворения и народопис, XLV, С., 1949.

Захариев 1963: Й. Захариев. Кюстендилската котловина. Географско-етнографско изследване. С., 1963.

Иванова 1984: Р. Иванова. Българската фолклорна сватба. С., 1984.

Илиев 1889: Ат. Илиев. Поглед върху българската нумизматика. – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, I, С., 1889.

Илиев 1919: Ат. Илиев. Растенията от българско фолклорно гледище. Списание на Българската академия на науките, кн.18, 1919.

Костов 1927: Ст. Л. Костов. Софийската носия. – Известия на народния етнографски музей, 7, С., 1927.

Маринов 1984: Д. Маринов. Избрани произведения. т. 2, С., 1984.

Маринов 1994: Д. Маринов. Народна вяра и религиозни народни обичаи. С., 1994.

Миков 1991: Л. Миков. Пластични символи на световното дърво в сватбената и погребално-поменната обредност у българите. – Българска етнография, кн.1, 1991.

Михайлова 1981: Г. Михайлова. Костюмът в българската обредност. – В: Обреди и обреден фолклор. С., 1981.

Нийл 1987: Адам Нийл (1805-1806). – В: Пътеписи за Балканите. Английски пътеписи за Балканите. т. 7, С., 1987.

Парашкевов 1907: П. Парашкевов. Погребалните обичаи у българите. – Известия на Семинара по славянска филология при Университета в София (1904-1948), 2, 1907.

Пуле 1975: А. Пуле (1657-1658). – В: Пътеписи за Балканите. Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в. т. 1, С., 1975.

Ранов 1941: М. Ранов. Обичаи и поверия около пог-

ребение в с. Бистрица, Кюстендилско. -Български народ, №1, 1941.
Славейков 2005: Р. Славейков. Български народни обичаи и вярвания. В. Търново, 2005.
Спасова 2003: В. Спасова. Магичната сила на билките в българската народна култура. – В: Известия на Исторически музей Благоевград. т. III, Благоевград, 2003.
Спространов 1896: Е. Спространов. Тълкувания на природни явления, разни народни вярвания и прокобявания. От Охрид. – Сборник за народни умотворения,наука и книжнина, т. XIII, С., 1896.
Стоилов 1900: А. П. Стоилова Пари за превоз. Погребален обичай. – Българска сбирка Пловдив–София, 7, 1900.
Стойнев 1994: А. Стойнев. Българска митология. Енциклопедичен речник. С., 1994.
Уолш 1987: Робърт Уолш (1827). – В: Пътеписи за Балканите. Английски пътеписи за Балканите. т. 7, С., 1987.
Харитонов 2003: Хр. Харитонов. Народни названия на монети с вторична функция в културата на българите през XV–XVIII век. – В: Известия на Исторически музей Кюстендил, т. VIII. В. Търново, 2003.
Хилдебранд 1986: Конрад Якоб Хилдебранд (1657-1658). – В: Пътеписи за Балканите. Немски и австрийски пътеписи за Балканите XVII - XVIII в. т. 6, С., 1986.
Хънтър 1987: Уилям Хънтър (1792). – В: Пътеписи за Балканите. Английски пътеписи за Балканите. т. 7, С., 1987.
Цанева 1994: Е. Цанева. Българска етнография. С., 1994.
Чилев 1923: П. Чилев. Следи от античните вярвания за Харона у балканските народи. – Известия на народния етнографски музей, 3, С., 1923.
Чолаков 1872: В. Чолаков. Българскый народенъ сборникъ. част I, Белград, 1872.
Шевалие, Геербрант 1997: Ж. Шевалие, А. Геербрант. Речник на символите. т. 1, С., 1997.
Шишманов 1891: Ив. Шишманов. Стари пътувания през България. – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, IV, С., 1891.

THE RITUAL DIMENSIONS OF THE COIN IN THE TRADITIONAL FAMILY HOLIDAYS OF THE BULGARIANS

Veska SPASOVA

(Summary)

In the realm of the ritual, the face value of the coin does not matter to its owner. The coin receives a ritual meaning; its basic essence is complemented by cabalistic elements and viewed as a cathartic means, a symbol of health and fertility, it protects from curses and supernatural aggressions.

In our traditional spiritual culture the family holidays and rituals play an important role. These include various rites connected to every significant moment from one's biological and social evolution. That is why this very exhibition traces the significance of the coin in the family rituals, its multifunctional use to achieve the necessary result in the birth, matrimonial and funeral rites.

Some of the ritual dimensions of the coin still exist even today.

ИЗПОЛЗВАНЕ НА МОНЕТИ КАТО ДЕКОРАТИВНА УКРАСА В НАКИТИТЕ ОТ КРАЯ НА XIX И СРЕДАТА НА XX В. (ПО МАТЕРИАЛИ ОТ ВАРНЕНСКИЯ КРАЙ)

Светлозара КОЛЕВА

В настоящото изследване разглеждам само една малка част от богатата колекция от накити, съхранявани във фондовете на Етнографски музей – Варна. Ще бъдат представени отделни накити, при които монетите присъстват като декоративна украса самостоятелно или в цялостната композиционна схема. Поради ограниченията за обема на текста, ще се спра на отделни видове, характеризиращи различните типове традиционни български накити.

Използването на монети в българските накити е разглеждано многократно от различни автори в научната литература – етнографи, историци, фолклористи, нумизмати и др. (Благоева 1977 ; Бучински 1959; Герасимов 1963 ; Иречек 1974; Костов 1923; Маринов 1914; Миятев 1943; Серафимова 1979; Спасова 1971; Харитонов 1992, 2000; Шаренков 1927; Шулекова 1994). Нашата цел е да се допълни и обогати тази информация, тъй като притежаваните от Етнографски музей – Варна и разглеждани тук накити досега не са публикувани. Проблемът се разглежда откъм етнографски аспект и не претендира за прецизност в нумизматично отношение.[1]

Монетите като украса на българския женски костюм привличат вниманието на почти всички чуждестранни пътешественици и дипломати, минали по българските земи още през XVI, XVII и XVIII в. (Спасова 1971, 127). Така например Франсоа дьо Ноай (1572 г.) пише за българките: "...жените, колкото и бедни да са, имат многобройни украшения около главите си, изработени от сребро; те привързват по плитките си и на врата сребърни монети, аспри, стъклени мънисти, кехлибар, жълтици. И колкото повече имат от тези висулки, толкова по-красиви се мислят" (Серафимова 1979, 20). И още: "...най-необикновеното нещо са шапките на българките, които са покрити отгоре до долу с малки монети и парчета разноцветно стъкло и всичко друго що блести, колкото и непотребно да е то, е накичено като накит" (Шаренков 1927, 30).

За необикновената украса с монети на българските жени пише и Едуард Браун през втората половина на XVII в.: "...жените носят един вид сенник на главите си, който е отрупан, както и челата им, с всички видове пари, които те могат да получат от чужденци. Ние им оставихме малко дребни европейски монети, за да ги прибавят към този интересен накит ... една българка ми много благодари за една лъскава cing sols монета, която тя веднага прибави на прическата си, върху челото си с другите монети, които тя имаше отпреди." (Шаренков 1927, 28). Това дава обяснение за попадането на чуждестранни монети в българските традиционни накити.

Според традиционните български вярвания монетите, особено златните, имат способността да предпазват от "лошо око" и уроки. Затова те се носят като апотропей. Димитър Маринов споменава, че по "капиците на детето се нанизува жълтичка". Тая жълтичка разваля уроките, лошите очи и пази от всякаква лоша среща (Маринов 1914, 149). Със същата цел – да привличат погледа и да го отклоняват от лицето към накитите, се прикачват всякакви лъскави предмети, разноцветни камъчета, мънисти, порцеланови копчета и др. (Костов 1921, 101). Тъй като златото е скъп метал, у нас почесто се използват сребърни турски или европейски монети, а понякога фалшиви (месингови) имитации на златните.

Монетните украси първоначално се правят собственоръчно от жените. В тях семейството е влагало значителна част от паричното си състояние и по този начин ги използва като белег за материалните си възможности. Те отразяват имуществения статут на собственика им, свидетелстват за социалните и религиозни традиции, а освен това, чрез тях се отбелязват и настъпилите културни влияния (Шулекова 1994, 107). Наред с това приносителят им демонстрира пред другите богатството си, като същевременно за по-сигурно винаги го носи със себе си (Костов 1923, 138). Но след масовото навлизане на монетите в традиционните накити, особено силно изразено през XIX в., те започват да се изработват от майстори-златари, които умело успяват да адаптират различните монети в цялостното композиционно и сюжетно решение на своите произведения. Те имат по-висока художествена стойност, а някои от тях се превръщат

в неповторими образци на изкуството.

Обикновено за направата на накити не се търсят специално стари или излезли от употреба монети, а се слагат такива, които участват в местното обращение или са донасяни от чужденците, преминали през нашите земи. Тук те присъстват преди всичко с вторичното си предназначение, отколкото с паричната си стойност (Харитонов 1992, 184). Доказателство за това са и разглежданите накити, при които малка част от монетите са изтъркани, т. е. дълго употребявани. Общото за всички монети тук е, че за да се включат в накита, са пробити. Но в повечето случаи са така композирани, че да се подчертае тяхната иконография и съответните символи и знаци. По принцип се избират по-големи и бляскави екземпляри. Преобладават турските монети (с различен номинал), но има още руски рубли и копейки, сребърни австрийски кройцери, полски талери, гръцки драхми, румънски леи, български левове и др.

Едни от най-разпространените чуждестранни монети по българските земи са полските сребърни трояци с образа на Сигизмунд III (1587– 1632), които се срещат в голямо множество и се виждат всякъде по женските украшения (Иречек 1974, 400). През XVIII и XIX в. Балканският полуостров е наводнен от австрийски сребърни талери на императрица Мария Терезия (1740 – 1780) и на император Франц I (1792 – 1806) (Герасимов 1963, 327). Те, както и домашните турски монети, са най-често срещаните в българските традиционни накити, разглеждани тук. Наред с тях са използвани и по-редки образци на монети.

Изследваните накити по начина на изработка могат условно да се разделят на два вида: *домашни*, т. е. изработвани саморъчно от жените и *метални*, които са произвеждани от майстори-златари.

Най-обикновените накити с монети жените изработват за новороденото бебе. На детската шапчица, още след раждането свекървата пришива с червен конец "чиста пара" (златна или сребърна монетка), за чието значение вече бе споменато. За да се засили апотропейната функция се прибавят синьо мънисто и скилидка чесън. Същият вид амулет се завързва и на ръката на лехусата (родилката).

Монети, червени панделки и сини мъниста се вплитат и в плитките на момите. Широко разпространен накит от средата на XIX в. е нанизът от пари – пендари, махмудии, рубета и др., свидетелство за което са множеството снимки от този период. В зависимост от имотното състояние по време на годежа или на сватбата, свекървата подарява на булката "върви с алтъни" от нечетен брой (5,7,9) златни или сребърни монети. "В средата слагахме 5 лева, а отстрани нареждахме по 2 лева. Общо 9 монети да станат, като помежду им нашивахме червени сенци. По-имотните туряха златни пендари или махмудии" – разказва за своята сватба Керана Пенова (р.1912 г.; с. Здравец).

За обичая Лазаруване момите си подготвят специални накити. В Етнографски музей – Варна се съхраняват няколко вида такива, но ще се спра само на един от тях. Това е **лазарски гердан, нагръдник** (Инв. № Е 1107) от с. Козичино, Еркеч (**Обр.1**). Нагръдникът, както подсказва и самото му име, се поставя допълнително на гърдите на момичето, с цел да допълни и обогати лазарския костюм. Той се завързва чрез две връзки отзад на врата. Изработен е от бяла аба (дебел вълнен плат) и има трапецовидна форма с размери 27/26 см. Цялата му повърхност е покрита с люсповидно пришити в 13 реда 156 броя турски монети с различен номинал. По края на трите си страни е обточен с ивица от лъкатушно подредени бели и черни мънисти, наречена "пикай олец" (зигзаг). Декоративното оформяне на накита се засилва от употребени и други дребни предмети – стъклени сърчица, бляскави сини и чер-

Обр. 1. *Лазарски нагръдник*

вени копчета, черни стъкълца. В горната дясна страна има пришита с черен конец част от герданче със сини, черни и оранжеви по-едри мъниста. От направеното описание се вижда, че монетите са едни от най-важните елементи, които допринасят за красотата на този накит.

Към лазарската украса спада и т. нар. **пелеш**, който се поставя отзад на гърба на момичето. Той е дълъг до края на сукмана. Изработен е от дълго парче черен плат и цялата му повърхност е украсена с пришити нанизани дребни монети, пулчета и мъниста.

Друг накит, изработван от жените са крайците – украса за коса. Тук ще разгледаме един вид **крайци** от с. Аврен с инв. № Е 5711 (**Обр. 2**). Те се закрепват чрез метални кукички на раменете и имат за цел да подсилят и доукрасят сплетените плитки на момичетата. Състоят се от две тъмнокафяви ивици плат с нашити зигзаговидно по тях бели пайети. В долния си край двете ивици са съединени, чрез усукани бели мънистени синджирчета. Всеки край завършва с червени триъгълни парчета плат и много богата украса от мънистени синджирчета в черно, червено, синьо. На тях са накачени по 15 броя турски монети, предимно на Махмуд II Адил (1808 – 1839) и Абдул Хамид I (1774 – 1789). На

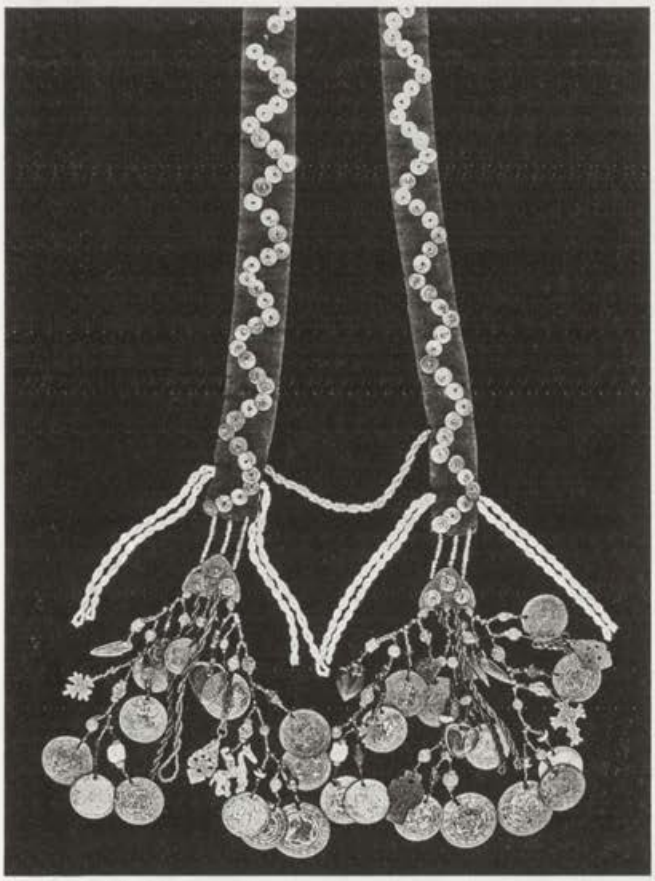

Обр. 2. *Крайци – вид украса за коса*

едната част от крайците към украсата са включени цветни стъклени сърца, костено кръстче, листовидни пластинки, метално кръстче, метална фигурка на конче, синьо копче, мъниста, седеф и др. Общата дължина е 80 см. Споменатите фигурки може би са включени в накита, освен декоративно в цялостното оформление, още и като изразители на идеята за предпазно-магическа и продуцираща сила. Например образът на коня се свързва с вярата, че носи щастие, благоденствие и добро. (Мавродинов 1957, 7). А всеизвестна е силата на християнския кръст, олицетворяващ безсмъртието и възкресението, и неговата способност да прогонва злите сили и болестите (Българска митология 1994, 183).

Също саморъчно направен е и **герданът "Бели пари"** (Инв. № 356 – в) от с. Аврен. На конец са зашити 59 български монети: 50 стотинки (1883 г., 1891 г.), 1 лев (1891 г.) и 1 лев (1894 г.).

След описанието на някои *домашни накити* ще бъдат разгледани и разновидности на *металните накити*, произвеждани от майстори-златари. Поради голямото разнообразие ще се спра само на отделни видове, които характеризират различни форми и модели.

С особена представителност и изящество се отличават два гердана, носени от преселници от Дебърско. В тях са включени монети със сравнително висок номинал, по-голяма художествена изразност и по-добро качество на метала – висока проба сребро.

Първият **гердан** (Инв. № Е1–534) е композиран от 33 броя сребърни рубли (**Обр.3**). Най-старата е от 1798 г. и е поставена в центъра на накита, останалите са от различни емисии (от 1809 г. до 1842 г.). Монетите са захванати на сложно изработен сребърен синджир, посредством продълговати халкички и се редуват с 34 броя позлатени пластинки с формата на акан-

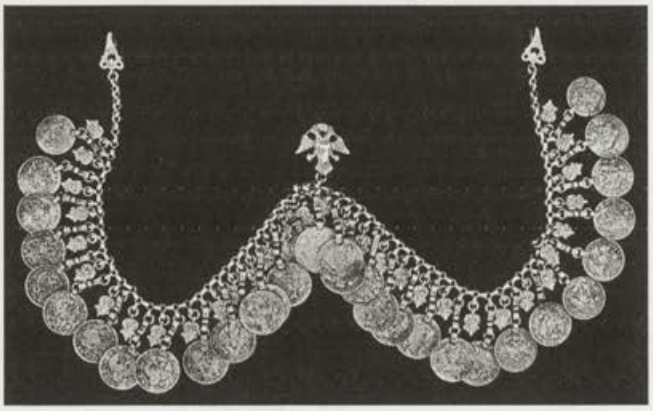

Обр. 3. *Гердан от сребърни рубли*

тов лист. Накитът се захваща за раменете чрез кукички, покрити с позлатени триъгълни плочки. Украсени са с изкован стилизиран растителен орнамент. Централната част на накита се закача с кукичка, също позлатена и оформена като двуглав орел с широко разперени криле. Между главите на орела има изобразена корона. Върху щитовидно оформеното тяло на орела е издълбана буквата "Р".

Вероятно неслучайно двуглавият орел е поставен в центъра на композицията. Той присъства и на всяка една от монетите, съставляващи този накит. Мотивът "двуглав орел" е широко използван от майсторите-златари и често изобразяван върху накитите – пафти, пръстени, висулки и др. Някои автори търсят произхода му още в древността, където в езическите митологии е символ на космическия дуализъм, други го свързват с Византия и изобщо го възприемат като емблема на православната църква, откъдето прониква и в Русия.

Вторият **гердан** (Инв. № Е 1–535) по композиция и начин на изработка напомня предишния, само че се състои от 27 австрийски монети (талери). Най-много – 17 на брой, са от 1900 г., а най-късната е от 1909 г. Между монетите, посредством халкички са прикачени 30 позлатени пластинки с формата на филигранна розета. Накитът се закача за раменете и гърдите с кукички в триъгълна форма. Тези плочки са украсени със стилизирани растителни орнаменти. Общата дължина на накита е 86 см (**Обр. 4**).

Обр. 4. *Гердан от австрийски талери*

Във фонда на Етнографски музей – Варна се съхраняват една голяма група накити, които са свързани с украсата на главата. Това са висулки, трепки, наушници, гердани, прочелници, подбрадници и др. Обикновено се прикачват чрез кукички за кърпата от двете страни на главата или за дрехите. Състоят се от различни плочки, пластики, верижки, синджирчета, които са съединени подвижно и при всяко движение звънят и издават шум, така че накитът не само да се вижда, но и да се чува (Друмев 1976, 388). Това подчертава и амулетната функция на тези накити. По форма са различни, но всички винаги са съставени от една или няколко орнаментирани плочки, към които са закачени синджирчета с висящи пластинки или монети. Според Е. Петева именно те определят източния произход на тези накити (Петева 1926, 69).

В по-нататъшното изложение ще разгледам накити, в които като допълнителна декорация златарите са включили различни монети.

Един от тях е **прочелник** (Инв. № Е I – 1363), който се използва и като гердан (**Обр.5**). Състои се от 3 верижки, на които са закачени многобройни листовидно изрязани пластинки. В края се събират в кукичка, посредством която се закачат на забрадката на главата. Над средната кукичка, в специално оформено гнездо има червено камъче. От него чрез халка са заловени синджирчетата и допълнително поставени 3 монети. Под тях има метална пластинка с нанизани едри червени мъниста и още 3 монети. Общата дължина на накита е 35 см. Участващите монети са 20 кройцера от 1806 г., от 1764 г. и на Мария Терезия (1776 – 1780).

Обр. 5. *Прочелник, използван като гердан*

Прочелникът е невестински накит и както подсказва самото му име се носи на главата, така че централната му част се поставя на челото. Повечето прочелници имат в основата си една или няколко свързани помежду си плочки с различна декоративна форма. За тях се заливят верижки, които са най-къси в средата и постепенно се удължават в краищата, където завършват с кукички за закачване (Петева 1926, 71). Някои от тези накити се носят като гердани

и вместо на главата, се захващат за раменете.

Един друг накит (Инв. № Е I – 342) е известен в научната литература под името **копче**, което може би се свързва с основната му функция (**Обр. 6**). Ролята на металните копчета, които се срещат още в средновековното облекло, но тук вече са силно видоизменени, е да закопчават пазвения отвор на женската риза (Георгиева, Бучински 1959, 24). Те се закачат посредством кукички, подобно на древните фибули (Дерменджиев 1983, 176). В основата си разглежданият накит има една кръгла плочка (копче) с изображение на двуглав орел. От задната страна има две кукички за захващане. От нея се спускат два синджира. На по-късия има 8 броя дребни турски монети – 5 акчета и 3 пари от Абдул Меджид I (1839–1861) и Абдул Хамид II (1876–1909). По-дългият синджир завършва с малка плочка с червен камък, от която се спуска синджирче с 4 акчета.

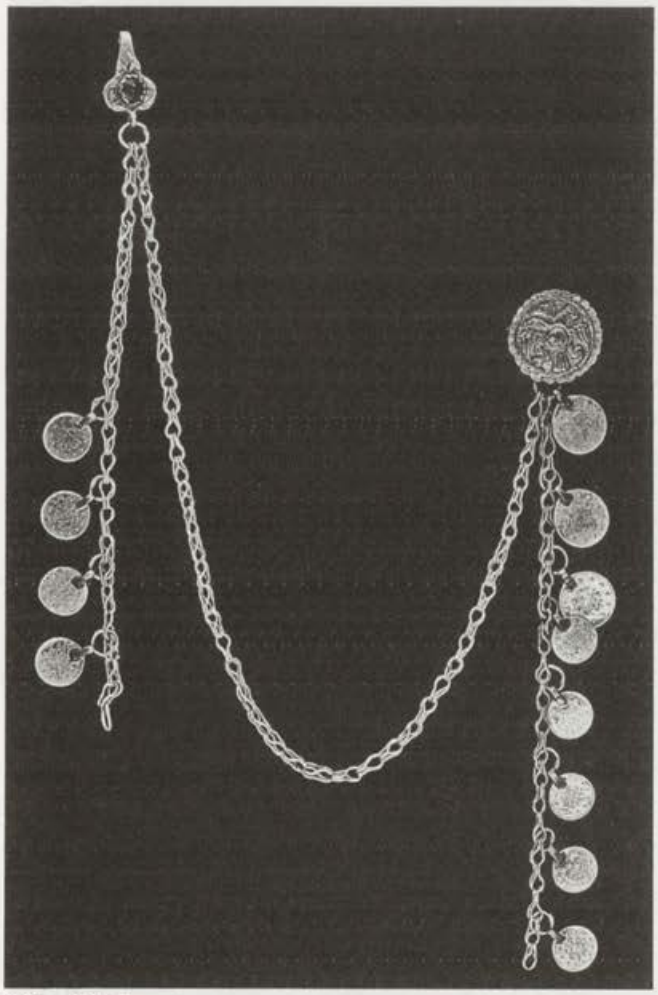

Обр. 6. *Накит-копче с турски монети*

Подобен на предходния е **накит** с инв. № Е I – 402), с тази разлика, че на копчето, също с изображение на двуглав орел, са захванати два синджира, по които са закачени дребни турски монетки (силно увредени) и в горната част има две по-големи монети – една драхма от 1832 г. и 20 копейки от 1864 г.

Трета разновидност на този вид накити е с инв. № Е I–552. Разликата от предишните се изразява в декоративното оформление. Централното копче е под формата на 8-листна розета. На нея са заловени два синджира (дълж. 55 см), които в другия си край завършват с излято стилизирано изображение на орел. В тази част има две монети – 10 soldi от 1867 г. (**Обр. 7**).

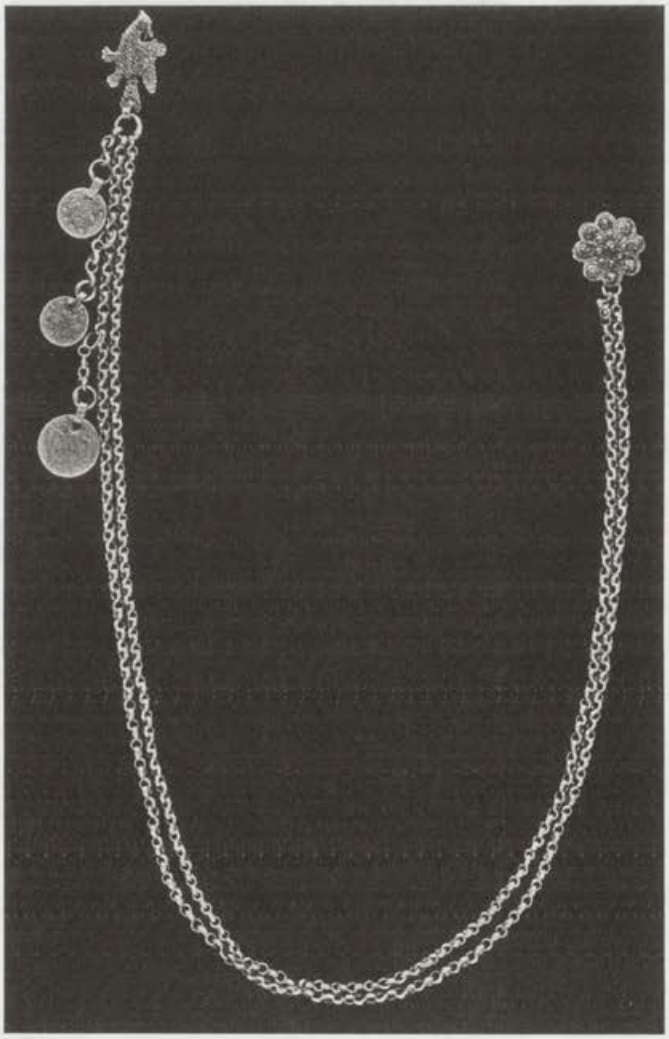

Обр. 7. *Накит-копче*

Друг вид накит е **наушник** (Инв. № Е I – 640) от Неврокопско. Състои се от много малка плочка, в която има две сини камъчета, а под тях в елипсовидно гнездо – червен камък. От него се спускат един по-дълъг синджир със 7 сребърни монети, повечето от тях са силно изтрити, на Леополд VI, Абдул Хамид (от 1786 г.); Селим III (от 1808 г.) и два реала на Филип V. Отстрани висят две по-къси синджирчета с

накачени лунообразни листенца (**Обр.8**).

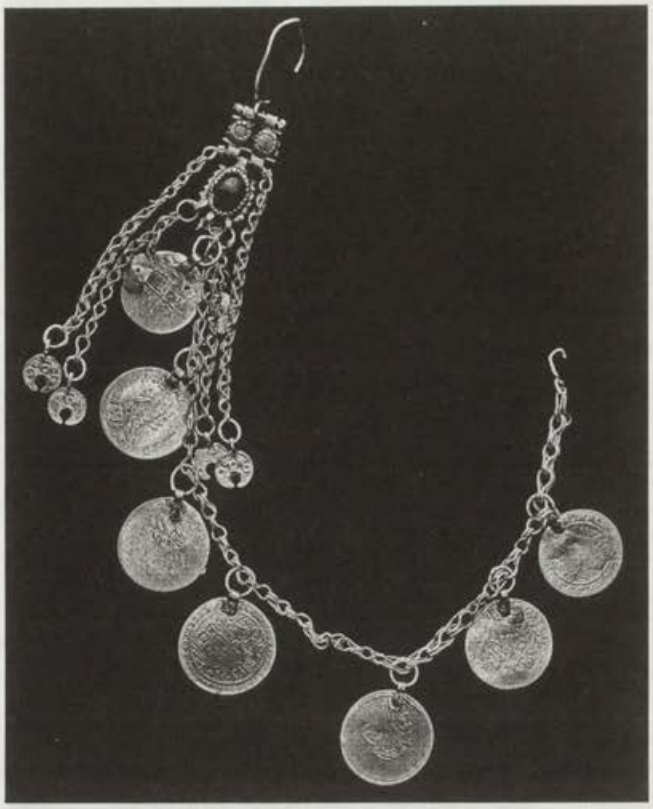

Обр. 8. *Наушник*

Етнографски музей – Варна притежава и други накити за глава. В своето декоративно оформление те са разнообразни, но обикновено се състоят от основно тяло (в повечето случаи – отливано) с накачени пластинки и малки или по-големи монети. Често в някои от вариантите на тези накити монетите са заместени с пластинки, които с кръглата си форма и големината си ги наподобяват.

Един от тях е **китка** (Инв. № Е I – 599) от Неврокопско. Накитът се състои от отлято основно тяло в жълт цвят, в централната част на което има червен камък. Отстрани има 6 оранжеви едри мъниста. На верижки са заловени 11 броя малки турски монетки – акчета. В единия край, на по-дълъг синджир, завършващ с кукичка за закачане, има 5 монетки (**Обр.9**).

Други разновидности на същия накит са **китки/висулки** (Инв. № Е I – 606 и 648), при които основната плочка има същата форма, но липсва страничното синджирче за закачане. Монетите са също 11 на брой, а мънистата са червени и бели.

Други две **китки/висулки** (Инв. № Е I – 595 и 600) повтарят същата форма на основната плочка, но в бял цвят. Тук монетите са разположени в два реда – 12 висят на по-дълги верижки

Обр. 9. *Китка – вид накит за глава*

и 5 монетки – на по-къси. Отстрани, чрез кукичка за закачване на две синджирчета има още 9 монети.

Игла/китка (Инв. № Е I–701) е накит със сложна композиция и се състои от две излети плочки, свързани помежду си с малки халкички. Долната плочка има елипсовидна форма, като в специално оформени гнезда са поставени два червени и един зелен камък. Над нея има триъгълна плочка с червен камък в центъра, пространството около който е изпълнено с растителни орнаменти. Отстрани са изобразени четири стилизирани птичета. От елипсовидната плочка се спускат 13 синджирчета, на които в 3 реда с различна височина са закачени дребни турски монети (акчета). Над плочката с камъчетата, сякаш за да ги скрият и вероятно поставени саморъчно, има 4 по-едри сребърни монети – 20 копейки от 1877 г., 10 кройцера от 1765 г. на Мария Терезия и 2 турски монети от 1808 г. на Махмуд II (1808–1839).

Висулка, наушник (Инв. № Е I–594) – състои се от малка плочка от три камъчета (две червени и едно зелено) с кукичка за забождане. От нея се спускат 7 синджирчета с множество дребни турски монети. Част от синджирчетата се захващат в средната част на накита чрез извита тел, на която са нанизани продълговати червени синци. От тях се спускат 7 по-едри сребърни монети – 2 броя турски от 1730 г., немска от 1795 г., на Франц II от 1802 г., на Леополд VI от 1671 г., на Мария Терезия, а другите не се четат (**Обр. 10**).

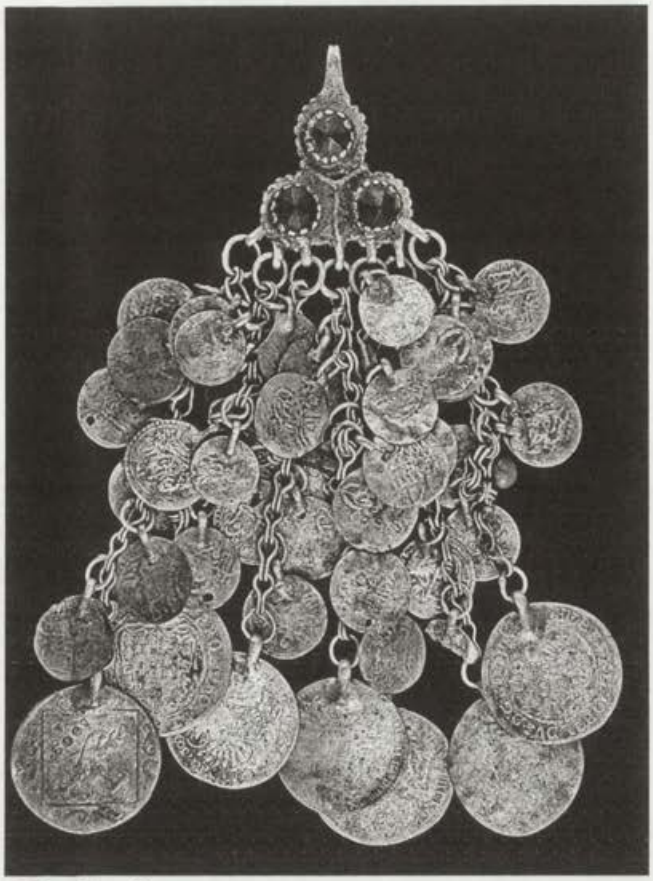

Обр. 10. *Наушник*

Обр. 11. *Накит от Неврокопско*

Един от редките **накити** (Инв. № Е I– 622) е от Неврокопско. Основната му част е изработена под формата на двуглав орел, зад който има кукичка за закачване. Орелът е релефно излят и е представен с разперени криле, а тялото е покрито с люсповидно разположени чертички. Двете глави са обърнати към крилете, а между тях е изобразена корона. Разперената му опашка преминава и се слива с основата на плочка, на която чрез 3 халкички са заловени 4 сложно изработени верижки, за които са заловени 10 дребни турски монети (акчета). Дължината е 12 см. Накитът напомня на публикувания от Христо Дерменджиев, известен в Родопите като "колче" (Дерменджиев 1983, обр.12) (**Обр. 11**).

В Етнографски музей – Варна се съхранява **наниз** (Инв. № Е I- 547), който се състои от 7 сребърни австрийски монети, закачени на сложно изработен синджир. Най-старата монета е от 1740 г. Другите са от: 1774 г., 1779 г., 1787 г., 1804 г., 1806 г., 1819 г. (Мария Терезия, Архидук Карол VI; Йосиф II, Франц II) (**Обр.12**). Вероятно това е част от по-голям накит, тъй като няма завършен вид.

Подбрадник, гердан (Инв. № Е I–2908)– на дълъг синджир са закачени 13 броя дребни турски монети (акчета) и в центъра на накита има 3 по-големи монети – най-голямата е махмудия от 1808 г. на Махмуд II (1808-1839), другата е от 1838 г. на Абдул Меджид I (1838-1861), а третата е четвърт талер на Сигизмунд .

Обр. 12. *Накит от сребърни австрийски монети*

Друг **гердан** (Инв. № Е I – 612), който се използва и като **подбрадник**, представлява верижка с дължина 64 см, на която са накачени 30 броя дребни турски монетки. Накитът завършва от двете страни с кукички.

Интересен **накит** (Инв. № Е I – 1697), който се състои от две еднакви части от по 5 броя пирамидално разположени турски монети, съединени чрез малки филигранни розетки. Най-горната монета е пробита и това навежда на мисълта, че вероятно са подготвени за обеци. Монетите са на Ахмед II (1691–1695), Селим III (1789–1807) и Махмуд II Адил (1808–1838).

Гривна (Инв. № Е I – 550) е принадлежала на добруджански преселници. Изработена е от 9 съединени чрез малки халкички монети, 7 от които са от по 50 бани (емисии 1910, 1911 и 1914 г.) на Карол I, една е 50 сръбски пари от 1915 г. на крал Петър I и една е немска монета– ½ марка от 1916 г. Дължината на накита е 21 см (**Обр. 13**).

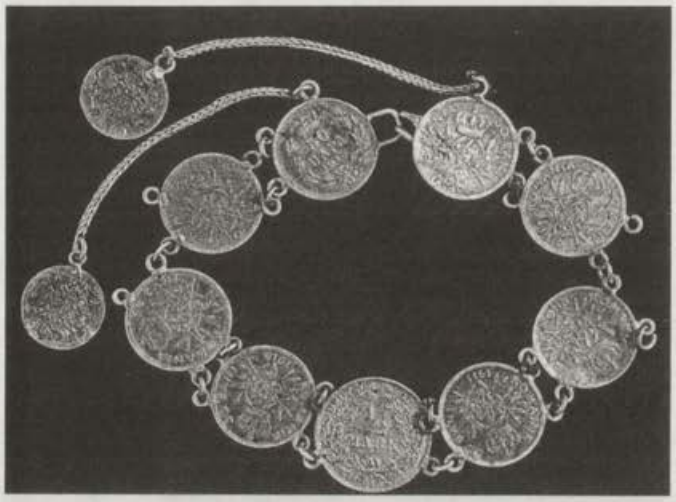

Обр. 13. *Гривна от различни монети*

В края на XIX в., вероятно под влияние на западноевропейската мода и настъпилите промени в градското облекло, жените започват да носят медальони. Във фонда на Етнографски музей – Варна има един такъв **градски накит, медальон** с инв. № Е I – 575. В основата на накита е позлатена монета от 5 франка с образа на Карл X, а около нея е отлят кръг с филигранна изработка. Монетата е закрепена в центъра на ланеца, малко над нея, заловени с дребни халкички са разположени по 2 по-малки монетки, също позлатени (**Обр. 14**).

От представените накити е видно, че в

Обр. 14. *Медальон*

тях преобладават домашните турски монети с различен номинал. В най-красивите и представителни образци са употребени западноевропейски монети – полски трояци на Сигизмунд III, руски рубли, австрийски талери и др. Като пример могат да се посочат двата гердана и градският накит (медальон), в които освен монети с висока проба на метала и голям номинал, са вложени още прецизна художествена изработка и майсторски умения за декоративно оформление. Участващите в изследваните накити монети са толкова разнообразни, че могат да бъдат тема на самостоятелно проучване в нумизматично отношение.

Държа да подчертая още веднъж, че представените накити са само една малка част от богатата колекция на Етнографски музей – Варна. Останалите ще бъдат предмет на следващи проучвания.

БЕЛЕЖКИ:

[1] Тук искам да изкажа дълбоката си благодарност за оказаната помощ и съдействие на колежката ми Диана Тодорова, на Димитър Димитров и на фотографката Румяна Костадинова

ЛИТЕРАТУРА:

Благоева 1977: Сн. Благоева. Български народни накити. С., 1977.

Българска митология 1994: Българска митология. Енциклопедичен речник. С., 1994.

Георгиева 1959: С. Георгиева, Д. Бучински. Старото златарство във Враца. С., 1959.

Герасимов 1963: Т. Герасимов. Народни названия на монети. – В: Известия на Етнографски институт и музей, кн. VI, 1963.

Дерменджиев 1983: Х. Дерменджиев. Художествено-стилови особености, орнаментика и персонаж в произведенията на среднородопските майстори-златари. – В: Родопски сборник, V, 1983.

Друмев 1976: Д. Друмев. Златарското изкуство. С., 1976.

Иречек 1974: К. Иречек. Пътувания по България. С., 1974.

Костов 1921: Ст. Л. Костов. Амулети против уроки. – В: Известия на Народния Етнографски музей, кн. II, 1921.

Костов 1923: Ст. Л. Костов. Парите като накит. - В: Известия на Народния Етнографски музей, кн. III, 1923.

Мавродинов 1957: Н. Мавродинов. Старобългарското изкуство. С., 1957.

Маринов 1914: Д. Маринов. Народна вяра. – В: СбНУ, 28, 1914.

Петева 1926: Е. Петева. Български народни накити. – В: Известия на Народния Етнографски музей, кн. I–IV, 1926.

Серафимова 1979: Д. Серафимова-Стоянова. Монетната украса на българския народен женски накит през XVI–XVII в. – Българска етнография, 1, 1979.

Спасова 1971: Н. Спасова. Монетна украса на облеклото от Плевенско (края на XIX и началото на XX век. – В: Известия на Етнографския институт и музей, XIII, 1971.

Харитонов 1992: Х. Харитонов. Класификация на находките от монети, използвани с вторична функция през XV – XVIII в. на територията на днешна Северна България. – Известия на Историческия музей Велико Търново, VII, 1992.

Шаренков 1927: В. Шаренков. Българската женска носия от XVII в.. – В: Известия на Националния Етнографски музей, VII, 1927.

Шулекова 1994: Ю. Шулекова. Накити – амулети от Габровско. – Българска етнография, 2, 1994.

L'UTILISATION DES MONNAIES EN TANT QUE DÉCORATION DANS LES PARRURES DE LA FIN DU XIX S. ET LA MOITIÉ DU XX S. (A LA BASE DES DONNÉES DE LA RÉGION DE VARNA)

Svetlozara KOLEVA

(Résumé)

On envisage différents modèles de parrures du fond du Musée ethnographique- Varna, dans lesquelles on utilise des monnaies comme élément décoratif. Conditionnellement on divise les ornements en deux types: en métal et traditionnels. Dans certains modèles les monnaies représentent un ornement à part, tandis que d'autres en manifestent une application artistique supplémentaire. On a utilisé avant tout des monnaies étrangères- turques, autrichiennes, russes, roumaines, grecques.

ОТ СРЕБЪРНА ПАРА – ПИСАЛКА

Георги КУМАНОВ

Изследването по тази тема започнах преди четири години. Това начало е свързано с нашия домакин – г-н Харитонов, чийто юбилей честваме с настоящите четения. Във връзка с осъществявания тогава съвместен (Исторически музей – Велинград и Регионален исторически музей – Велико Търново) проект за великденски писани яйца, проведохме разговор и стигнахме до един непознат за нумизматите факт – *употребата на сребърна пара за изработване на "писалка" за изписване на великденските яйца.* Поради изследователската съпричастност на г-н Харитонов към вторичната употреба на монетите (Харитонов 1992) подготвих библиографска справка с извадки от известните ми по това време публикации, в които е упоменат този интересен факт. Към тях прибавих и няколко извадки от събрани през същата година сведения от терен във Велинград. Основната тема на настоящите четения бе добър повод да завърша това изследване, още повече, че през изминалите години се натрупа доста нов материал.

При разглеждането на този артефакт ("писалка" от сребърна пара) могат да се потърсят различни значения. От една страна това е, както посочих по-горе, вторична употреба на монета и този аспект се вписва в интереса на нумизматиката. От друга – "писалката" е инструмент, използван при подготовката на един традиционен празник – Великден. Като такава тя може да бъде обект на разглеждане от фолклористиката/етнологията със съответните методи и подходи. Аз ще оставя първата страна на нумизматите, за да "забележат и отбележат" още един възможен вариант от вторичната употреба на монетите. За мен по-любопитна е втората страна и "писалката" от сребърна пара ще бъде обект на разсъждения тъкмо в този аспект.

Преди да пристъпя към конкретния факт е необходимо като едно приближение, макар и накратко, да проследим един по общ въпрос– яйцето като елемент във великденската обредност на Европа. Неговото място не подлежи на съмнение. В Европа боядисаното яйце може да се проследи във вертикален план – корените му се откриват през средновековието. Ева Вечеркова, в своя статия, дава пример с открити в Централна и Източна Европа (Полша, Чехия, Русия) от археолози черупки от червени орнаментирани яйца в средновековни погребения (Vecerkova 1989, 6). Може да се проследи и в хоризонтален план – както участието на боядисаното яйце в редица обреди, така и разпространението му в чисто географски смисъл. И все пак има един ареал, в който то е с особено значение. В случая ще предложа един малко необичаен пример – на снимката се вижда част от Остермаркет, Виена (**Обр. 1**). Това е секторът с огромните купчини от натрупани картони с украсени великденски яйца. Заснемането е направено през настоящата 2005 година, в дните на

Обр. 1. *Пазар "Остермаркет", Виена, сектор с великденски яйца*

Страстната седмица. Картината е показателна за мястото на яйцето във Великденската обредност в този район на Европа и сега. Като се имат предвид видовете украси предлагани там, може да се каже, че Виена е съхранила пъстротата на културите, представени в някогашната Австро-Унгария. Сред това внушително множество от великденски яйца има украсени с една специфична техника – восъчната (**Обр. 2**). Както я определя Вечеркова – най-разпространената в славянските страни, често смятана и за най-старата (Vecerkova 1989, 8). За да бъда по-конкретен, тя се среща в Чехия, Словакия, Полша, Германия– района на лужишките сърби, Словения, Русия, Украйна, Сърбия, Хърватска, Босна, Косово, Унгария, Румъния и разбира се

Обр. 2. *Пазар "Остермаркет", Виена, великденски яйца украсени с восъчна техника*

в България. Макар и не с тези определения, нашите изследователи подчертават, че украсяването на великденските яйца с восък е разпространено из цялата българска етническа територия (Миков 1990). Така България се оказва част от един доста обширен ареал, определен по този многозначителен и не самоцелен критерий – украсата с восък на великденските яйца. Както видяхме, неговите корени могат да се потърсят далеч назад в отдавна отминали векове. Това обособяване се оспорва от някои колеги, особено в частта си за славянския културен ареал. В подкрепа на мнението, че славянското начало може да се приеме за водещо, предлагам един особено впечатляващ пример с лужишките сърби. Като обособена славянска етническа общност те съхраняват традицията за украса с восък до ден днешен, независимо че дълъг период от време са заобиколени с население от друг етнос – германския (Čornakeč 2003).

Според начина на апликиране на восъка върху яйцето се различават два типа украса на великденски яйца – сълзовиден и линарен. Това деление е важно за нашия обект на изследване. Според А. Вацлавик, представил най-пълно тази специфична техника, то ги характеризира като западен и източен тип (Vaclavik 1959, 339).

Обр. 3. *Писани яйца със сълзовиден орнамент от изложбата в музея на лужишките сърби, гр. Котбус, Германия*

Обр. 4. *Писани яйца с линеарен орнамент, Велинград, България*

Така големият ареал се разделя на две части. За първата е характерна точката и сълзообразната чертичка, които се рисуват с помощта на топлийка. Така изработените елементи образуват по-сложни орнаменти – звезди, слънца, дръвчета, клони. Този начин на апликиране се среща в Чехия, Западна Словакия, Западна Полша, Унгария, Германия (лужишките сърби), Хърватска (**Обр. 3**). Орнаментът от линеарен тип – чертичка се изписва с помощта на *малка метална тръбичка, прикрепена върху дървена дръжка с помощта на тел* (Vecerkova 1989, 8). По този начин се изработват яйцата от източен тип – източно моравските, източно полските, руските, украинските, унгарските, румънските, сръбските и българските. Орнаментите са предимно геометрични – кръст, свастика, звезда; стилизирани растителни – цветя, дървета; зооморфни фигури и по-рядко – антропоморфни (**Обр. 4**).

Описаните по-горе инструменти за нанасянето на тези орнаменти са обект на това изследване. Затова е необходимо да им обърнем по-голямо внимание. В различните страни те се изработват по различен начин и носят различни названия. В Чехия, Германия, Западна Моравия, Русия, Източна Украйна и Хърватска инструментите носят названието "kistka", "кисточка", "кишчица". В Моравия и Чехия се използва още названието "struzka". Определено тези наименования навяват асоциации, които ни водят към значението на думата на руски– четка (Малък руско-български речник 1979, 193). Точката и сълзообразния рисунък наподобяват следи, нарисувани с четка и вероятно в тази посока трябва да се търси етимологията на названието.

Следващата група от страни, в които названията са сходни или идентични, е разположена в източния район на големия ареал. Така например в Украйна гуцулите, сред които е развита тази техника, рисуват орнаментите с помощта на специален инструмент "писака", състоящ се от дървена плоска дръжка, на единия край на която е закрепена конусообразна куха метална тръбичка (Каркадим 1987, 40). На Балканите названията варират, но в повечето случаи в много тесни граници. Инструментът се нарича различно: "шаралька" (Сърбия), "шаралица" (Призрен, Сански мост), "писалица" или "кишчица" (Хърватска), "писальца", "писалька", "кичица" (Босна) и др. под. (Томић 1957, 34). В Русия названието "кисточка" се отнася както до писалката, така и до другия инструмент - един своеобразен предтеча на този с топлийката. Сумцов, още през 1891 г. ги описва така: "Единственото средство за украса на яйцата е тънка ламаринена тръбичка, около сантиметър дълга, закрепена с конец в разцепения край на неголяма пръчка". Това е познатата от другите описания писалка. И след като многократно повтаря названието на инструмента в различни селища и райони – "кисточка", Сумцов описва един любопитен начин за приготвянето му от девойките в Каменец (Подолска област): "Едно от момичетата отделя "дрот" – *металното колелце на обицата, което се прокарва през ухото, този дрот се привързва към дървена пръчка* и момичето казва: "*треба разводыть писанки!*" (Сумцов 1891, 18). Веднага след като отново повтаря "кисточка" като название на така описания инструмент, той предлага и известните му по това време названия на писалката в Полша – "pisak" и в Сърбия – "шаралик". Това сведение за Полша, разширява района на названието с корен "пис-" на север. Правят впечатление двете названия в Хърватска, където явно става среща на двата основни типа орнаментация и съответните уреди за тяхното изписване.

Ако трябва да обобщим, въз основа на названието се оформят два големи района: западен – с най-срещано название "kistka" и източен – с най-срещано название "писалка". Доколкото може да се изведе от един такъв кратък преглед, разделителната линия минава по-скоро в посока от североизток към югозапад, през цялата територия на ареала от страни с разпространена украса на великденските яйца с восък. В България инструментът за нанасяне на орнаментите се нарича най-често "писалка", с което нашата страна заема стабилно място в източния дял на големия ареал. Необходимо е да се подчертае локалния и регионалния характер на ограниченото използване на техниката с писалка и восък. Миков изброява доста семпъл ред от райони, в които тя е позната – в практиката на рисувачките от някои селища в Софийско, Търговишко и в така нареченото Чепинско корито в Западните Родопи (Миков 1982, 13). Като първо по хронология споменаване на "писалката" в България може да се приеме описанието на техниката с витриол и писалка, както и нейната снимка, публикувани от Д. Маринов през 1908 г. в "Народна вяра и рилигиозни народни обичаи" (Маринов 1994, 580). Малко по-късно ще се върна към нашите автори, изследвали великденската обредност и дали информация за този особен неин атрибут.

Самото описание на писалката също дава материал за размисъл и изводи. Вече го проследихме в Словакия, Моравия, Русия и в Украйна. Ще продължа с описанието на Томич: "Писальца" от Брчког (инв. № 17236) се състои от чамова дръжка и метална цевчица" (Томић 1957, 34). По нататък са посочени други примери и описания, които са същите, с някои уточнения. Като цяло се налага впечатлението, че това са едни и същи описания, независимо за кой локален или регионален пример се отнасят.

Технологичната близост при изработването на великденски яйца по този начин, с този инструмент, също е повече от очевидна. За наша радост, заедно с мои колеги от ЕИМ при БАН – София, я наблюдавахме тази година на демонстрациите, организирани от Унгарския културен

Обр. 5. *Унгарска майсторка на писани яйца от Димеш фелшелок, Трансилвания, Румъния*

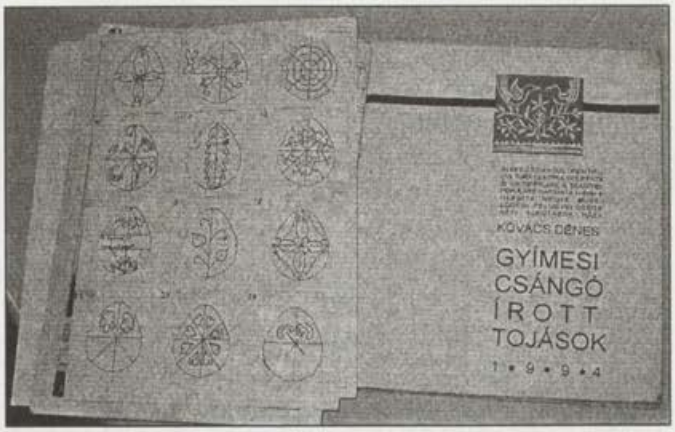

Обр. 6. *Инструментариум за украса на великденски яйца с писалка и восък използван в Трансилвания*

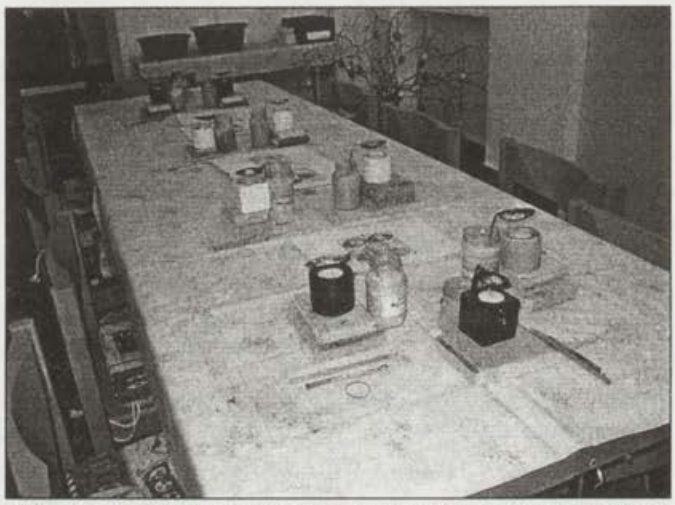

Обр. 7. *Ателие за великденски яйца в музея на лужишките сърби Котбус, Германия*

Обр. 8. *Ателие за великденски яйца в Исторически музей – Велинград, България*

център. Не мога да пропусна момента и да не опиша впечатленията си. Още при подготовката на майсторките от Трансилвания се набиваха на очи съответствията. Както и при демонстрации в България, имаше котлон, тенджера за боята, писалки, восък..., та чак до зарисовките. Последвалите действия – изписването на яйцата, потапянето им в боята до боядисването и отстраняването на восъка след това, бяха все същите, познати ни от България (**Обр. 5 и 6**). Тази прилика може да се открие и в снимките от ателиетата в музеите на Германия - Котбус и България - Велинград, заснети през настоящата 2005 година (**Обр. 7 и 8**). Изброяването на тези сходни и дори напълно еднакви описания и визуални примери не е самоцелно. То засилва аргументите в полза на една обща традиция в изписването на великденските яйца с писалка в посочения по-горе източен дял, както и обща традиция в целия голям ареал с практики за восъчна техника.

Така достигнатият извод може да ни доведе до следващия въпрос – само това деление на ареала ли откриваме? А той пък ни води към

основния обект на нашето изследване – писалката, изработена от сребърна пара. Ще продължа с описанията на писалката, предложени от българските автори.

Следващо по хронология след Димитър Маринов е описанието на писалка, направено от Ана Константинова през 1935 г.: "Яйцата се шарят с *писалка, приготвена от превита тънка паричка*, в средата ѝ се поставя восък, топли се на боринка и с така разтопения восък се шарят яйцата, преди да се потопят в червената боя" (Константинова 1935, 37).

През 30-те години на XX в. Христо Вакарелски включва в описанието на празниците на Момина клисура и Великден. В него има част, посветена на изписването на яйцата с писалка и восък – "Спомени от село около Великден":

...Както никога седим мирно и тихо. В единия кът седи леля Мария Мацина. Тя взима едно по едно наредените в решетото до нея сурови яйца, потопва от време на време "писалката" – разцепена клечка и *свита на тръбица сребърна аспра*, с прекаран копринен конец през последната – в разтопен восък и пише с него по яйцата околовръстни пресичащи се един-друг пояси, и в така образуваните прегради – образите на "дренки", "ружи", "парета", "обички", "къклички", "рибета", "невестици", "моми на оро" и т. н. И ние, насядали на мазания под, проточили шии внимаваме и не можем да се нагледаме на изникващите под смело движещата се писалка назовани образи. Следим тази чудна писалка, следим и ръката – когато вдигне писалката от яйцето, та я отнесе до саханчето с восъка, сложено на няколко въглена, следим я как се връща и слага точици или чъртици и когато е нужно – как се отнася над пламъка на пушещото газениче, за да стопли състиналия се по нея восък" (Архив на ЕИМ, фонд Хр. Вакарелски, инв. N 928 – II / св. XV, стр. 152 – 153). Почти същото описание влиза и в статията на нашия етнограф в списание "Зора": "... тази чудна писалка ... как леля ми ѝ смени старата дръжка от резцепена сливова клечка с нова, как привързва към устицата *свитата на тръбица стара сребърна пара* и как прекара през тръбицата нов копринен конец, та тънко да пише ..." (Вакарелски 1940, 7). И в двата текста технологията и орнаментиката са описани много вълнуващо и с нескрито обредно внушение. Писалката е в центъра на това действие и не можем да подминем факта, че тя е изработена от сребърна пара.

За разнообразие, а и за да се спази хронологията, ще се върна към описанието, предложено ни от Томич: "Шаралката от Прищина е подруга. Тя се състои от дървена дръжка дълга 10 см. Дръжката на единия край е разцепена, в нея е поставена *турска пара (аспра), свита наполовина*" (Томић 1957, 35). Така районът на използването на сребърна пара за писалка се разширява на запад от България.

Но нека се върнем пак към българските автори. Райко Сефтерски предлага интересен пример от с. Конак, Търговищко. "*Крондил*" (това е едно друго название за писалката в България, бел. моя) или *писалка за писане на яйца, приготвяли от тънка сребърна пара, увита като писец*. Единият и край бил забит в дървена дръжка. Тя се потопявала в разтопен восък, с който се рисувало по яйцето" (Сефтерски 1980, 43).

В своето изследване на великденския обреден фолклор Любомир Миков описва по следния начин писалката: *"Писалката" представлява пръчица с приспобен на единия и край "писец" във вид на увита на руло тънка сребърна пара (монета),* в улея на която се стича предварително сложен и затоплен чист пчелен восък" (Миков 1990, 23).

При моята работа на терен често се достигаше до спомена за изработване на писалки от сребърна пара в миналото. Затова не бе трудно да прибавя към подготвяната през 2001 г. библиографска справка (за която стана въпрос в началото) и няколко примера от моите теренни записи. Ето два:

"Моята баба, и на баджанака, тя имаше една писалка. И те, дето викат сега, била *от сребърна паричка*." (Никола Ботев, р. 1926 г.; с. Лъжене (Антон) – зет във Велинград).

"Писалката сам я наследила от моята майка. *Тя е дала сребърна паричка и майстор я направил писалката*." (Гера Грънчарова, р.1944 г.; Каменица, Велинград).

За моя изненада и през настоящата година, без да съм ги търсил специално, получих още три сведения за направата на писалка от сребърна пара:

"Баба ме научи. *Писалката ѝ бе от сребърна пара – рупче*. С нея писахме." (Янка Синапова; Ракитово; запис на 27.04.2005 г.).

"*Писалката на мама – от сребърна пара е направена*. С нея се пише гладко, леко. Ще ти я дам." (Васка Арсенова; Велинград; запис на 12.05.2005 г.) (**Обр. 9**).

Обр. 9. *Писалка изработена от сребърна пара, Велинград, първата половина на XX век*

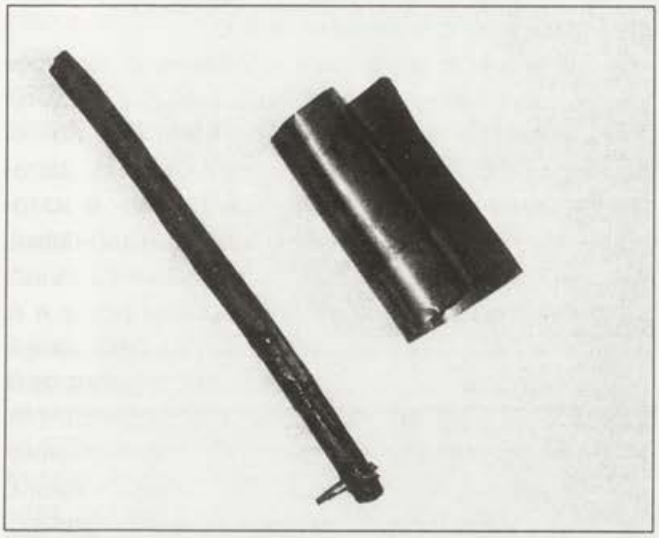

Обр. 10. *Писалка изработена от медна ламарина, Велинград, втората половина на XX век*

И отново вмъкната фраза в разговор с цитирания вече Никола Ботев: "Нали така разправят – *от сребърна пара се правили някога*." (Запис по време на показване на технологията пред две момчета, кандидати за майстори на писалки във Велинград, 13.05.2005 г.).

Това ме наведе на мисълта за трайността на този спомен, съхранен в родовата и в колективната памет. Това досега като че ли е убягвало от вниманието на изследователите. Някои от тях го пропускат, а по-голямата част само информативно го споменават. Както ще видим, размислите около този факт потвърждават някои изводи или ни навеждат на нови. Преди всичко на преден план излиза един въпрос – защо сребърна пара?

Засега липсват преки свидетелства от теренни изследвания относно причините за използването на сребърна пара за направата на писалката. Косвените показатели са единствено възможните на този етап. Ще разгледам три от тях – семиотичните значения, традиционно придавани на среброто и сребърната пара; архаичната символика, пресъздавана от рисуваните върху великденските яйца орнаменти и самото название на писалката.

Технологично среброто, конкретно в случая сребърната пара, не е единствено възможният метал за изработването на писалката. По-късните образци са с тръбички, правени от лист медна ламарина – такива примери могат да се посочат във Велинград през втората половина на XX в. (**Обр.10**). Подобен е материалът, използван и в Трансилвания – Димеш фелшелок, към настоящата година (**Обр.11**). Втората половина на XX в. е времето на използването и на различни други материали – месинг или подобни сплави, при изработването на тази част от писалката. Явно изборът на среброто не е само технологично предопределен.

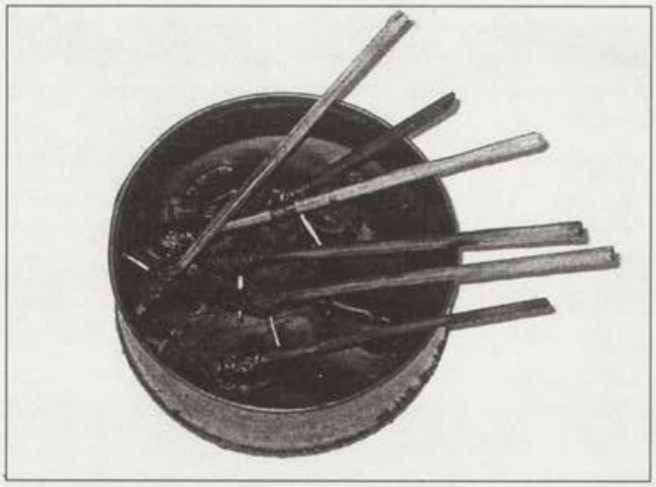

Обр. 11. *Писалка с медна тръбичка, Димеш фелшелок, Трансилвания, втора половина на XX век*

По-различно стои изборът на среброто и конкретно на сребърната пара, ако се избере друга посока на разсъждения. Особената значимост, придавана на среброто е отбелязвана от нашите изследователи. Д. Маринов посочва цяла поредица от обредни практики при традиционни празници, където среброто или в повечето случаи сребърната паричка, са задължителни компоненти, предпазващи от уроки, от лоши очи, от изтравци (Маринов 1994, 226). Една друга функция на благородния метал не бива да подминаваме. Пречистващата сила на сребро при осветяването на водата като ритуал например, е обяснена от биохимиците. За нас обаче по-важна е вярата в тази сила. На терен съм я срещал и като "научно обяснение", и като подразбиращо се от самосебе си познание. Дори самото поставяне на въпроса за тази функция на сребърната пара предизвиква спомени за отминали практики – "Като бях дете, ние власите така очиствахме вода за болно дете. В съда слагаха сребърна пара или в сребърен съд се оставаше да престои. Тогава нямаше хлориране, та така очиствахме водата. Така със сребърна пара, ако нямаше сребърен

съд." (Христо Карамихайлов; Велинград; запис от 2005 г.). В това познание и вяра в пречистваща сила на среброто/сребърната пара можем да потърсим възможната причина за избора на сребърната пара при изработването на писалката. Трябва да прибавим и традиционните представи за восъка – обредите и в народните обичаи восъкът се счита за свят (Маринов 1994, 219). Така с писалката от сребърна пара – пречистваща и предпазваща, и с восъка – благословен и свят, може да се пристъпи към изрисуването на орнаментите – сакрални по своя първоначален замисъл.

Ако сравним орнаментите, изписвани с писалка в района между Самоков и Чепинско през периода от началото до края на XX в., ще открием повторяемост и устойчивост на някои от тях. Това проличава особено в изследването на Миков, където приликите се открояват сред предложените образци от различни периоди. Могат да се посочат като сходни или припокриващи се свастиката, стилизираните растителни символи на дървото на живота, спиралата и редица други (Маринов 1994; Миков 1990). От изведените основни символи са произлезли много нови модели, било чрез усложняване на рисунъка, било чрез вплитане или повтаряне на определени орнаменти. Въпреки динамиката в развитието на орнаментите (например в Чепинско тяхното усложняване и търсене на реализъм в изрисуваните мотиви е осезаемо през последните десетилетия), откриваме и трайно повтарящи се елементи и мотиви, познати със свои названия. Някои от майсторките запазват моделите така "както майка ги рисуваше". За това спомага практиката всяка от тях да има голям набор от зарисовки (пренесени върху лист хартия изображения от яйцата), което осигурява точната повторяемост на моделите. Точно тези модели са съхранили първичност, идваща от по-далечно време. Тази първичност откриваме и в други примери – изрисуваните орнаменти в с. Конак, Търговищко (Сефтерски 1980), изрисуваните с восък (но без писалка) орнаменти във Видинско (Николова 2005) и още по-далеч в Трансилвания (Kovacs 1994). При майсторките от Трансилвания бе прилаган същия механизъм за съхранение на традицията, както и в България – названия на моделите, зарисовки на тези модели и порядък при изрисуването им върху яйцата. Примерите от България и едновременно с това примерите от Трансилвания и Унгария говорят за една по-голяма от разгледанията по-горе период дълготрайност и устойчивост. Тъкмо при тях откриваме онези стари и прастари символи, заредени с митологическа сила и сакралност. Самата роля на писаните яйца във великденската обредност също подсказва за придаваната им сила и сакралност. Обяснимо е тогава изписването им да изисква чистота на писалката, нещо което се постига чрез среброто/сребърната пара.

Едно връщане към названието на уреда за изписване на орнамента върху яйцето също предлага аргументи в тази посока. Както видяхме оформят се два големи района: западен – с най-срещано название "kistka" и източен – с название "писалка". Без да навлизаме във филологически дебри, то названията също подсказват дълбоки корени на традицията и в същото време са косвен аргумент за сакралния смисъл, влаган в един помощен инструмент при подготовката на великденската обредност. На подобен род мисли навежда общото значение на корените на названията "kis-" и "pis-" - пиша. Но това е тема, която оставям за филологически анализ.

По-важно е, че поредицата доводи за *неслучайния характер на избора на сребърната пара при направата на писалка* ни водят към още едно обобщение. В източния дял – този на линеарния орнамент и на писалката, можем да отделим един подрайон – на писалката от сребърна пара. В него влизат районите от България – Чепинско и Търговищко, и от Сърбия, Косово – Прищина. Това определено е неголям район, с три фиксирани (засега) примера с тази практика. Тя е много естествена и на фона на познатите практики за вторична употреба на монетите в тази част от Европа – Балканите и конкретно в България (Колев 2005; Спасова 2005; Колева 2005). Примерът на Сумцов с момичетата от Каменец Подолск, използващи част от своя обица, вероятно от благороден метал – защо не сребро, за направата на писалка ("кисточка"), ни дава основание да оставим въпроса за границите на района отворен.

Въпросът за технологията при украсата на великденските яйца досега е поставян съвсем информативно в общия план на обредността. Вниманието естествено са привличали орнаментите и техният анализ, порядъкът и спецификата на боядисването на яйцата – все области, които традиционно стоят във фокуса на фолклористиката и етнографията. "Писалката" като инструмент, използван в обредните

практики, остава в сянката на по-интересните обекти за изследване. Това откриваме както при нашите изследователи, така и при чуждите. То определено говори за приемането на второстепенната роля на писалката като позиция в обредността, неизискваща задълбочено проучване. Размислите по-горе обаче подсказват, че има какво да предложи изследването на един такъв "спомагателен елемент" при обредите. Бе потвърдено наличието на големия ареал и разделянето му на два дяла не само въз основа на орнамента, но и лексикално – според названието на инструмента. А спецификата при изработването му от сребърна пара ни даде основание да отделим подрайон – при българите и сърбите, в източния дял.

Всичко това ни задължава да не подценяваме възможностите, предлагани в конкретния случай от писалката. Трайното съхраняване на спомена за тази практика в колективната памет също доказва нейната значимост за общността. Струва си да сме чувствителни за преценките на изследвана общност сама за себе си.

ЛИТЕРАТУРА:

Архив на ЕИМ, фонд Хр. Вакарелски, инв. N 928.

Вакарелски 1940: Хр. Вакарелски. Как шарехме яйцата едно време. – в. Зора, год. XXI – 1940, брой № 6263 от 27– 8 и 29 април, стр. 7.

Колев 2005: Н. Колев. Парите в обичайно – обредната система на българите, IX музейни четения, Велико Търново, 2005.

Колева 2005: С. Колева. Използването на монетите като декоративна украса в накитите от края на XIX и средата на XX в. IX музейни четения, Велико Търново, 2005.

Константинова 1935: А. Константинова. Каменица. Дипломна работа (РКС N252) - СУ "Св. Климент Охридски".

Малък руско-български речник 1979.

Маринов 1994: Д. Маринов. Народна вяра и религиозни народни обичаи. С., 1994.

Миков 1982: Л. Миков. Писани яйца в България. С.,1982.

Миков 1990: Л. Миков. Български великденски обреден фолклор. С., 1990.

Николова 2005: М. Николова. За изображенията върху великденските рисувани яйца ("перашки") от Видинско. Конференция "Обредната трапеза", Пловдив (Под печат).

Сефтерски 1980: Р. Сефтерски. Орнаментирани годенишки яйца от с. Конак, Търговищко. – Българска етнография, 1980, 4, 39 – 47.

Спасова 2005: В. Спасова. Ритуалните измерения на парата в семейните традиционни празници. – В: Монетите и банкнотите – възможни прочити. Юбилеен сборник в чест на ст.н.с. д-р Христо Харитонов. (Съст. П. Владкова, Г. Чохаджиева, В. Мартинова). В. Търново, 2005, 416–424.

Сумцов 1891: Н. Ф. Сумцов. Писанки. Изданіе редакціи журнала „Кіевская Старина". Кіев, 1891.

Харитонов 1992: Хр. Харитонов. Монетите в българската народна култура. (Дисертация), 1992.

Čornakeč 2003: J. M. Čornakeč. Kleine sorbische oster eier fibel. Leipzig, 2003.

Kovacs 1994: D. Kovacs. Gimesi csango irot tojasok. Csikszereda, 1994.

Vaclavek 1959: A. Vaclavek. Vyrocni obyceje a ludove umeni. Praha, 1959.

Vecerkova 1989: E. Vecerkova. Kraslice ve sbirkach Moravskeho muzea v Brne. Brno, 1989.

Томић 1957: П.Томић. Бојење и шаранье јаја. - Гласник Етнографског музеја у Београду, 1957, кн. XX, 5–67.

UN STYLO - EN MONNAIE D'ARGENT.

Gueorgui KOUMANOV

(Résumé)

Dans le rapport on envisage l'ancienne tradition d'élaborer " un stylo en monnaie argentée". Le stylo est un moyen à décorer à la cire les oeufs de Pâque en Bulgarie et dans d'autres pays de l' Europe centrale et de l'Est. A la base des témoignages nombreux – avant tout de la part des ethnographes ainsi que d'autres trouvés sur terrain, on peut envisager la tradition des siècles visant l'emploi secondaire des monnaies argentées. On cherche les significations technologiques et sémantiques de cette pratique.

ПАРАТА КАТО ТАЛИСМАН

Ангел ГОЕВ

Извън основното си предназначение като разменна еквивалентна стойност, парата има и много широка обредна употреба в състояние на паричен обмен. Само илюстративно ще отбележим ролята й на обреден дар при коледари, сурвакари, кукери, лазарки и други обхождащи групи и индивидуални обредни персонажи. Заедно с натуралните дарове, стопаните им дават дребни монети и левчета. Дребни пари (наречени и обявени за големи парични стойности!) се дават като откуп за булката при вземането й от нейния дом. Дребни монети в обращение се оставят или хвърлят в целебни аязма, извори, кладенци, чешми, води и други свещенни места.

Неучастващите в или излезлите от парично обращение монети (чужди, стари) са много повече обредно употребявани – като обредни вещи, реквизит, украса, накит, амулет и пр. и пр. (Костов 1923; Петева 1926, 1927; Вакарелски 1974; Георгиева 1983; Попов 1983; Харитонов 1994 и мн. др.).

Тук ще насочим вниманието си към парата, използвана като талисман. Ще бъде посочена нейната талисманна характеристика, която е изградена в зависимост от състоянието й на участваща или излязла от парично обращение. Предложеният изследователски поглед е основан най-вече върху собствена теренна информация.

Намерената пара

Нормално е, и твърде често във всекидневието се случва, да се изгубват и съответно да се намират пари с различна стойност, било то монети или банкноти. В повечето случаи това са случайно изпуснати дребни монети. Народът ги нарича *късмет* и доуточнява, че някой си е *загубил късмета*, а друг си е *намерил късмета*. Последният е *късметлия човек*. За него се казва, че *късметът лежи в краката му, че късметът му дошел (иде) на крака, късметът го чака*. Според традиционните вярвания той трябва се наведе и да вземе парата, колкото и дребна да е стойността й, защото *човек не бива да си подминава (оставя) късмета; късмет не се подминава, че ще те заобикаля и ще бяга от тебе*. Намиращият пари се смята за предопределен от късмета и невземането им го поставя в негативна ситуация, изразена от традиционните фрази: *Бяга си от късмета; Върви против късмета си; Загърбя си късмета; Засира си късмета.*

Степента на късмета се определя от номиналната стойност на намерената монета. Колкото е по-голяма тя, толкова по-голям е и късметът. Намирането на повече от една монета на едно място също вещае голям късмет. Такъв е и късметът, ако в един ден човек намери на различни места монети.

Вярва се още, че намерената паричка-късмет ще доведе след себе си и други пари, според народната поговорка: *Пари при пари отиват.*

Представите и вярванията за намерената пара я поставят в статус на предмет от много висок порядък. В нея е заложена и се съдържа магическата имитативна идея за късмет и придобивка. Затова тя приема талисманна характеристика на предмет, притежаващ магическата сила да носи добро и по-специално парични придобивки. В тази си роля тя излиза извън основното предназначение на парата – да бъде обменна стойност и се превръща в персонален талисман на намерилия я човек.

Вече като талисман, намерената пара излиза извън парично обращение. Тя не се харчи, с нея не се купува нищо, не се дава на другиго, за да не си дадеш късмета и да не отиде той при друг. Намерилият пара я носи отделена в джоба или в кесията си, за да се пълнят те с пари. В някои случаи тя се *скътва* в къщата, за да се пълни домът с имот и имане.

Смята се за лошо предзнаменование, ако човек си загуби паричката-талисман, защото си е *загубил късмета* и той го напуска.

Сефтето

Според народните вярвания и представи, началото предопределя какво ще е всяко започнато нещо. Народът казва: *Добро начало, добър край, лошо начало, лош край* и се надява с думите *Добре започна (тръгна), дано свърши добре*.

Това убеждение е валидно особено в търговията, където първата покупка е основна заложба за добър *алъш-вериш* и за добри *кя-*

рове. Затова парите от първата закупена стока в новооткрития дюкян (магазин) имат особено значение за продавача. Те са първите *влезли* вътре пари и за да влизат още, трябва да останат вътре постоянно, да привличат (да примамват) външните пари. За да стане това, те се закачват на видно място и не се пускат в парично обращение. Вярва се, че ако с тях се купи нещо, ако се дадат на някого, ако излязат от дюкяна, с тях ще излезе (след тях ще тръгне) късмета, кяровете и мющериите.

Значението на първата пара като заложба за добър успех в търговията налага допълнително обогатяване на нейния имитативен магически символизъм. Затова щом продавачът вземе парите в ръка, най-напред трябва да ги потърка (отърка) три пъти по брадата си с думите: *Колкото са космите на брадата, толкова пари в касията*! Така, чрез началото той залага желаното количествено натрупване, като резултат от търговската дейност.

Същото прави и с парите от първата покупка за всеки ден. Тях той пази *до мръкнало*, за да му върви *алъш-вериша* за деня. Чак когато приключи с продажбите, слага парите от *сефтето* в общите приходи.

В полисемантичната талисманна характеристика на първата пара важно значение има източникът, от който е придобита. Вярва се, че от първия купувач зависи каква ще бъде предстоящата търговия. Кой ще ти влезе първи при отваряне (стъпи, прекрачи прага, пристъпи, полази), предопределя благоприятен или неблагоприятен алъш-вериш. Ако това е добър човек, с *добър полаз*, късметлия, с *лека ръка*, предвещава добри печалби. Лошият човек (завистлив, с лошо око, с лош поглед, с лоша помисъл, кавгаджия, скандалджия, лъжец, измамник и пр.) носи и внася лошотията, която пречи на добрата търговия. Вярва се, че той урочасва целия ден и всичко ще върви на лошо. Затова за хора, които се знаят, че имат *лош полаз* не се допуска пръв да влизат в дюкяна.

Народната вяра отдава важно значение и на първото прекрачване на прага от първия клиент. Ако влезе с левия крак, показва лош търговски ден, а престъпването с десния предопределя добри търговски успехи. За особено неблагоприятен знак се смята, ако влизащият стъпи върху прага и то с левия крак.

Популярният народен израз *провлачи си краката* се отнася за случаи, когато след влизането на първия купувач, търговията потръгне добре. Оттук е и широко разпространената практика, *полазникът* да си влачи краката при влизане, за да *навлече* (да се довлекат) много мющерии след себе си. Много често влаченето се придружава с наричане: *Хайде, както си влача краката, така да се довлекат много купувачи*.

Това на пръв поглед елементарно и просто изпълнение е цялостно завършен магически обред, определен от основния магически принцип *подобието ражда подобие*. Неговата цел е в началото да се заложи имитативният магически модел на желаното и очакваното – многото купувачи през деня. Той съдържа и трите основни структуриращи магически елемента:

1. Обредно вещество (крака).
2. Имитативно действие (влачене).
3. Заклинателна формула (наричане).

Значението на магичната имитативност определя и народното вярване, че при първо влизане в търговски дюкян, обезателно трябва да се купи нещо, за да *потръгне търговията*. Ако се излезе с *празни ръце*, *празна ще бъде и касията* на търговеца.

Първият клиент с неговата покупка и паричната й стойност изграждат народната представа за *сефтето*. То има магическо-имитативна заложба за началото, като предпоставка за добър търговски резултат. В тази си роля парата от сефтето придобива талисманна характеристика.

ЛИТЕРАТУРА:

Вакарелски 1974: Хр. Вакарелски. Етнография на България, С., 1974.

Георгиева 1983: Ив. Георгиева. Българска народна митология, С., 1983.

Костов 1923: Ст. Л. Костов. Парите като накит. – ИНЕМ, III, 3–4, С., 1923.

Петева 1926: Е. Петева. Български народни накити. ч. I. – ИНЕМ, 6, С., 1926.

Петева 1927: Е. Петева. Български народни накити. ч.II. – ИНЕМ, 7, С., 1927.

Попов 1983: Р. Попов. Вампирът в българските народни вярвания. – Векове, 1, 1983.

Харитонов 1994: Хр. Харитонов. Монетите в българската народна култура през XV–XVII век. В.Търново, 1994.

LA MONNAIE EN TANT QUE TALISMAN

Angel GOEV

(Résumé)

On représente la monnaie utilisée comme un talisman et on envisage sa caractéristique polysémantique en rapport du fait qu'elle soit ou non en circulation. Selon les croyances populaires une force magique particulière ont "la monnaie trouvée" (la chance) et le premier achat -le "sefte" et en rapport avec cela se sont formés des ensembles d'idées et d'activités.

БЪЛГАРСКИ ПОСЛОВИЦИ И ПОГОВОРКИ ЗА ПАРИТЕ

Павлина ВЛАДЕВА

Предмет на това съобщение са български пословици и поговорки, свързани с парите. Досега те не са били обект на самостоятелно проучване. Ние нямаме претенция за цялостно изследване, а си поставяме следните задачи: да потърсим мястото на паремиите за парите в рамките на фолклорната ни култура; да анализираме техния тематичен, морфологичен и синтактичен строеж; да покажем социално-психологическите аспекти на съдържанието им.

Обект на изследването са публикувани български пословици и поговорки от XIX и XX в., касаещи преди всичко парите и техните производни: *пара, парица, парички, бабка, бан, ботка, гологан, грош, дукато, петаче, рубла, жълтица и в по-малка степен синонимите на пари злато, сребро, сокай, пелешка, кесия* (Арнаудов, Бурин, Вакарелски, Динеков 1963; Славейков 1972; Динеков, Живков, Караангов, Стойкова 1983).

Ще се опитаме да проследим как материалният свят на парите е рефлектирал върху нематериалния свят на паремиите за парите. Ще откроим кои от тези вербални послания са най-устойчиви и са станали неотделима част от съвременната разговорна реч.

В различните етапи от развоя на нашата фолклористика пословиците и поговорките винаги са привличали интереса на събирачи и изследователи. Като неразрушима сплав от житейска мъдрост, нравствен максимализъм, остроумие и изразителност; по форма и начин на битуване – краткост, ритмичност, честа повторяемост в речта, които пречат на забравянето или изопачаването им; като елементи от живата разговорна реч – т. е., отличавайки се с изключителна широта на разпространение и честота на употреба, пословиците и поговорките са особено изразителни образци от езиковото и културното богатство на нашия народ (Елчинова 1990, 3). Казаното за пословиците и поговорките въобще, в най-пълна степен се отнася и за тези, визиращи парите, защото в тях се оглежда като в огледало реалната взаимна обвързаност на парите и човека. Иска или не, човек е зависим от "кръглите дискове", носещи различни наименования. Те са неизменен негов спътник – от люлката до гроба.

В българската паремиология *парата* и *грошът* са се субстантивирали в *емблематичен образ на парите*, с които трябва да се съобразяват всички: млади и стари, бедни и богати, мъже и жени, здрави и болни, умни и глупави, свещеници и миряни, работливи и мързеливи, спестовници и скъперници. Парата като реалия знаково кодира и фокусира статуса си. На нея народната мъдрост е отредила щедро място в своята духовна съкровищница. Тя се тачи на този и на онзи свят. Без нея са невъзможни нито сватба, нито кръщене, нито погребение. Напълно заслужено народът я коронова: "Парица, силна царица."

В нашето изследване диференцираме паремиите в няколко теми, с цел да се открои многопосочността и дълбочината на "народния поглед" върху парите.

ПАРИТЕ И СПЕСТОВНОСТТА

Спестовността е една от традиционните български добродетели, формирали се през вековете чуждоземно господство, бедност и недоимък. Българинът винаги е пестил от всичко и е бил скромен в своето ежедневие. Една от най-популярните пословици е "Бели пари за черни дни". Тя има няколко лексико-граматични варианта: "Бели пари за черни дъне", "Бери (пази) пари за черни дни", "Пази бели пари за черни дни", "Парите се държат за чер ден", "Парите се държат за лошо време". Народният творец умело противопоставя епитетите "бели" и "черни" и изгражда чудесна метафора. Пословицата "Пени са, не пени, ща та изям, парички съм дал" и диалектният вариант "Кърк-пърк нема, пари съм дал, ке те ям" е актуална и днес. Вероятно тя е дошла от света на анекдотите. Глупав човек купил сапун вместо сланина. Когато започва да си хапва, на устата му се появява пяна. На забележка, че е допуснал грешка, той отговаря, че е дал пари и трябва да яде, независимо, че е станал за смях. Много от паремиите, свързани със спестовността са във вид на обръщение и звучат дидактично и нравоучително: "Парите и на път да ги намериш, чети ги" и други варианти: "Парите и дваж да ги броиш, не е зле", "Парите са не бранят и дваж да ги бро-

иш", "Една пара два пъти връзвай". Цитираните пословици потвърждават здравата житейска философия на българина за спастрянето и внимателното отношение към парите, независимо от тяхното количество. И днес в разговорната реч използваме широко метафоричните пословици: "Парицата грош ражда" и "Парите не извират", "Збирам парички да правим жълтички", "От ситни парици стават жълтици". Човекът, който пести оцелява, защото "Кога няма грошове, то и парата стиска". Той е разбрал, че за да не стои гладен, трябва да цени и най-дребната монета: "Кътай парицата, крепи душицата". На противоположния полюс на спестовния човек е разсипникът, за който народната мъдрост казва: "Който не си пази парата не струва ни дукато" и варианта: "Който не почита дукатото, той и хилядото не ще да знае". С императивно-назидателен тон се напътства, че който не умее да цени и уважава и малкото пари, не ще успее да спечели много. Гальовното умалително название "парица" и глаголите, свързани със спестяването на пари "пази", "почита", "стиска", "къта" правят паремиите живи, колоритни и запомнящи се. Българският етнологичен поглед определя спестовните българи като социално-симетрични.

ЗНАЧЕНИЕТО НА ПАРИТЕ

Всички паремии доказват житейската истина, че с пари всичко е възможно, а без пари всичко е трудно постижимо: "Парица, силна царица". Елиптична рима, метафора и синекдоха изпълват тази изящна фолклорна миниатюра.

"На парите добро утро, на парите добър вечер". Повторението и допълнението усилват въздействието на вербалното послание. Парите са като хората – могат да бъдат драги и мили, но и лъжовни: "Парите са и в съдрана кесия драги", "Парите по мили от сичко", "Парите и змията излъгват". Хората са стигнали до извода че, "Без пари челяк сам на себе си враг". За всяка работа са необходими пари, а безпаричието поражда проблеми: "Парите вършат работата", "За пари сичко става", "Кой има пари работата му върви, както иска", "Без пари нищо не върви или нийде не върви". Съдейки от своя дългогодишен опит хората са разбрали, че и с най-дребната парица може да се купи нещо: "Парица, боклучец, без нея ни лучец". Категорична е и другата поговорка: "С очи са нищо не купува /а с пари/". Метафоричната миниатюра "Сяка пара на хубаво мирише" прави паралел с израза, че всички цветя хубаво миришат. Има и паремии, в които парите се сравняват с водата (без която животът е немислим): "За водата пари не ище, а без пари не иде", "Парите са като водата, имат цена над улея, ала нямат под чарка". Алегорията в последната поговорка казва, че както водата, така и парите са най-ценни, когато ги имаш навреме. Римуваното пословично обръщение е категорично: "Имаш пара, имаш хара, нямаш пара, нямаш хара (добро)". Метафорите и хиперболите градират отношението към парите: "Парите силно звучат и далече се чуват", "Парите са от топо по-силни". Неумолима е паремията: "Нищо без пари не бива".

Среброто и златото като синоними на парите имат свой запазен топос във фолклорната култура.Те носят позитивни конотации, защото са благородни метали, неподвластни на времето. Златото се възприема в пряк и алегоричен смисъл: "Ръждата се не хвата о чистото злато" и вариантите: "Ръждата о златото се не хваща", "Ръжда са за злато не лови". Златото е вечно, то безпрепятствено прекосява границата между световете и играе ролята на медиатор между тях. Среброто е символ на чистота и нравствено пречистване, в народните вярвания има предпазваща и пречистваща сила. Среброто също не ръждясва, народът го боготвори, синоним е на доброто и затова го римува с него: "Среброто ръжда не хваща", "Среброто ръгя не фата", "Знае, че парата е сребърна", "Дето среброто, там и доброто", "Без сребро не бива добро". Използването на среброто и златото като метонимия е любим фолклорен похват.

ПАРИТЕ И ЧОВЕШКИЯТ ХАРАКТЕР

Голям масив от паремии определя човешкия характер посредством парите. Народът ни е непримирим към пиянството: "Пияният немат пари за бричене (бръснене), а имат за пиене". Самохвалство и перчене прозира в изповедта на богатия пияница: "Ако пиян, с парите си съм (от теб нещо искал ли съм)". А за този, който е пропил и най-дребната монета (бабка) е пресмехулната фраза: "Останала му само от Бъдния вечер бабката (грошлето)".

Лошият човек може да каже: "На ти две пари за отрова". Рублата се среща в поговорка от Видинско и характеризира износен, изхабен и немарлив човек: "Улизал се като руска рубля". Нецензурната фраза "Йезеде ми парите като свинья меки говна" вероятно е споделена от пострадал човек в момент на афект.

Човешката глупост е запечатана в лексикални варианти с фолклорен анимистичен

персонаж магарето: "Магарето е магаре, ко ще има пари с товари", "Магарещината с пари не се купува", "Магарещината кой сака, той си я купува без пари". Метафоричната характеристика приляга на надменен и горделив човек: "На пара стъпва, на грош са не побира".

Безглаголната римувана елиптика: "Бели ръчички с чужди парички" е описание на мързелив човек, надяващ се на чужда помощ. Литотата подсилва ефекта на тази миниатюра. И днес в ежедневната реч се употребява метафоричната фраза "През куп за грош", когато става въпрос за претупана работа. А съпруг, който не може да задоволи капризите на съпругата си, народната мъдрост го римува: "И пош, и грош и пак лош". За откраднатата кесия е метафората: "Оженил си кесията". Адресат на метафоричния израз "Излязал на блага пара " е късметлията. В българските паремии приятелството е победител в двубоя с парите: "Сос приятел шчо се връше, сос пари не може", "По добре хиляда приятели, а не хиляда гроша". Експресивност на фолклорното внушение придават синекдохата и повторението.

ПАРИТЕ И УМЪТ

Народът ни се прекланя пред човешкия ум и го сравнява с парите в много фолклорни умозаключения. В голяма част от тях основополагаща е думата "ум": "Без пари ум, на вятър думи", "Без пари ум, готова лудост", "Парите дават и ум", "Парите на едни зимат ума, а други учат на ум", "Ум дават много, пари да дават– никой", "Ум много, пари малко", "Ум са с пари не купува, па най-много пари струва", "Парите дават и ум", "Има за пет пари ум, ще ми става кум", "Колкото гроша, толкоз и ума", "Малко ум, много пари, голяма бела", "Ум и разум да имаш и пари си имаш". Само в една диалектна пословица вместо ум е използван синонимът му "акъл": "Ногу (много) пари, а малко акъл". Всички цитирани примери показват, че народът ни е прозрял: без ум, учение и просвещение, човек не може да просперира. Метафоричният език и антитезата са основните средства за изграждането на тези сентенции. В тях се оглеждат бедни и глупави, бедни и умни, богати и глупави, богати и умни люде. Идеалът за българина е съчетанието на ума с богатството. Бъбривите хора са подложени на присмех в съждението: "Празна хвалба не пълни кесия". Умните и съобразителни хора знаят какво да говорят и кога да мълчат. Парите, подплатени с разум повдигат самочувствието: "Който има две пари, той знае три думи", "Който има пет гроша (пари), знае шест думи", "Кокошката чини две пари, но и тя си знае времето", "Много думи малко пари струват", "Сто клетви за пара", "Мъчно е войвода да станеш, а то пари са лесно печелят", "Опитването (опита) пари не ще", "Да знае Мара кога е кумувала, на тъпана грош дала, за булката кръст немала", "Онзи грош е най-хубаво похарчен, с който четири са запазват", "От много пари едни що имат, не знаят що да правят", "Сто грошове пазар правят, а една реч върже", "Бела со пари си купи, за тоа се мачи", "Памет свеки дава пари никой" (Всеки дава ум, но пари никой). "Уста пърдят, пари говорат" – тази нецензурна поговорка казва по алегоричен начин, че умните думи на бедния не струват колкото парите на глупавия богаташ. Преклонението пред умните и критичното отношение към човешката глупост е подсилено от метафорите, синекдохите и римите.

ПАРИТЕ И ТРУДЪТ

Малко са поговорките, визиращи парите и труда. Винаги българинът е изкарвал своите пари с много труд, пот, лишения: "Зад кош за грош", "За "Ох" пари не дават", "Парите не са спечелили мене, аз съм тях спечелил", "Парите ги петлите не несат", "Видя парите готови", "Парите ги магаре не пърди" и др. подобни доказват, че хората от народа са имали малко пари, които са ценили и са ги пестили.

ПАРИТЕ И БОГАТИТЕ

Парите в народните умотворения са основен синоним на богатите. Те са характеризирани с къси стегнати фрази: "Парите му заковани", "Парите му в кърпа вързани", "Пари, пари с кола ги товари", "Пари, пари да го парят по дроба", "Няма щат го закопаят с парите", "Не ще му турят парите в гробът", "Парата не стои у едногос – днес у мене, утре у тебе". Бедните не обичат богатите и смятат, че парите им са сигурни. Метафорите, хиперболите и повторенията спомагат за експресивността на фолклорния изказ. Високото самочувствие и надменност на богатия човек са заявени в иносказателните обръщения: "Пари давам, оро играм", "Ти ще свириш, който дал парите, засвирква". Но и богатството е относително, несигурно и е различно: "На много пари и грижата много", "Ритам торба с грошове, на Стамбол са с кошове". В малко фолклорни миниатюри кесията е синоним на богатство: "Сиромах се бие по шията, а богат по кесията", "Не съм му надничал в кесията, да видя колко пари има". Светът на богатите

е показан чрез груб незцензурен израз: "Доде не пръдне кисия в кисия, не се завъжда сирмия (капитал)". Народните пословици и поговорки осъждат прекаленото преклонение пред парите. Богатите са представени като носители на зло и неправда.

ПАРИТЕ И СЕМЕЙСТВОТО

При липса на държавност векове наред българското патриархално семейство е било онази опорна точка, която крепи етническата ни идентичност. Сложните и противоречиви семейно-брачни отношения в контекста на парите са кристализирали във фолклорни съждения. Тематичният спектър е твърде широк: годеж, сватба, смърт, съпружески взаимоотношения и други. Те отразяват нравствено-етичните ценности, съзвучни са с българското обичайно право. В тях намираме и здрав семеен морал, и потъпкване на общоприетото, и семейни конфликти. В римуваната поговорка: "С моми годеж, с пари тъкмеж", както и в другата: "С мома сватба, с пари пазар", с помощта на стегнати безглаголни изречения се показват доказани истини, че както момата е основен персонаж на годеж и сватба, така и парите са задължителни при пазаруването.

Различието в имущественото състояние на бъдещите брачни партньори е повод за добродушно разговорната раздумка: "Оп-пара, мома за пара, оп-пара, момче за пънче (конче)". Вербалната поука: "Конче му струва хиляда, булче му струва два града" вероятно е възникнала по конкретен повод, но е излята в колоритна римувана метафора-хипербола.

В народното съзнание "женкарят" не "струва" много: "Женкара мъж, за една пара". Ироничната оценка за лошия мъж е: "Маскара мъж за пара дроб". Използваните синекдохи в тези паремии превръщат сравнението на мъжа с една пара в синоним за мъжкия негативизъм.

Традиционно в българския фолклор образът на жената е представен двояко. В едни случаи тя се възхвалява като добра съпруга, майка и стопанка, а в други се критикува нейната алчност, подлост, притворство, жестокост, лукавство. Твърде категорична е метафората: "Къща без жена и мъж без пари – огън да ги гори". Поуката, издържала изпитанието на времето е актуална и днес. Крайно отрицателна е характеристиката на жената, обладана от парите: "Парите излъгват жената, а жената мъжа", "Обичам и него, а парите му по-много", "Женски пари, змийски кости".

Осъдително е отношението към мъжете, които вземат пари назаем: "От жена кой мъж ке земи пари, нека си легне да го газят", "С файда пари земи, непраздна жена язди", "На заем пари земи, че при непраздна жена лежи". Използваните нецензурни изрази засилват експресивното въздействие на поговорките. Обект на внимание са и суетните жени, отдадени на контене и гиздене: "И Света Богородица е сокай носила", "От воденичарката от сокая ли правопис дириш", "И на бълха шамшик сокай", "На свиня звънец, на комар ботуши и на бълха сукай", "Пелешата баба". В тези сатирични фрази иначе прекрасният сокай (богат накит за глава с монети на пелешката) е носител на отрицателна оценка за жената. В алегориите-закачки умело са използвани сравнителните анимистични персонажи на бълхата, комара и свинята, обрисуващи гротескния образ на прекалено окичената жена. А подигравателното отношение към нечистоплътната жена, труфещата се със скъпи накити, е показано в израза: "На крастава шия – жълти жълтици".

Народната мъдрост: "С пари всичко можеш да купиш, но не татко и мама" е доказателство, че има неща, неподвластни на парите. За хората, обладани от "сребърния телец" "Парите – баща, парите – майка". Такъв човек и "Баща си продава за пари", "Без пари и син на баща гроб не копае". В тези паремии се показва неблагодарността на деца към родители.

Егоистични отношения между братя и техните враждебни егоцентрични взаимоотношения, предизвикани от засегнати материални интереси са породили умотворенията: "Братя сме, ала кесиите ни не са сестри", "От женски пари бракя се делиле и се изтепале", "Брат за брат – сирене за пари". Както са противоречиви семейно-брачните отношения в контекста на парите в живота, така и са рефлектирали в паремиите.

ПАРИТЕ, ЗДРАВЕТО И ЖИВОТЪТ

В нашето проучване афоризмите, свързани с парите, здравето и живота не са многобройни. Здравето и животът са най-ценните и незаменими човешки блага и спрямо тях парите не са така всесилни. С тях всичко се купува, но не и човешкия живот, който няма цена: "Живот се с пари не купува", "Парите от мъртвия жив не правят". Но винаги и всякога хората са зависими от парите: "Парите сет за живеене", "Човек доде е жив се е пари", "Без пари здраве, готова болест", "Празна кесия, готова треска", "Дури и жив чоек, се пари

ет". Елиптичната литота "Младо без парица, старо без душица", изградена на основата на римата и алитерацията, звучи като поучителен рефрен към всички, независимо от възрастта им.

ПАРИТЕ И ТЪРГОВЦИТЕ

Парите и търговците са като скачените съдове, не могат да съществуват един без друг. Народната мъдрост е родила метафората: "Без пари търговец – бъзе да търга". В своя практически опит българите са стигнали до заключението, че даването на пари назаем и вересията водят до бъдещи неприятности. Поговорките напътстват хората: "Като знаеш много, кажи ми кой дава пари назаем", "Кон на вяра, пари назаем", "Вересия – празна кесия", "Окъснелия мющерия, или е вереседжия, или парите му са калпави".

В поговорката "Ока-пара, полока-джаба (жаба)" са "застинали" и стоково-парични отношения от XIX в. Ако разшифроваме днес този израз, разбираме, че стоката се продава евтино. Съветът към търговците, че високата цена е признак на добра търговия можем да видим в друг фразеологизъм: "Къде йе грош йайцето, там да живейеш, къде йе йефтинийа, бегай". Отношението към купувачите също трябва да е диференцирано: "Кой пита – три гологана, кой зима – грош". Добрият търговец, продаващ с малка надценка с цел по-голям оборот и печалба напътства в поговорка-литота: "Давай парички да правим жълтички".

ПАРИТЕ И БЕДНИТЕ

Бедният човек е позициониран негативно в българския етнически топос. Неговият социален статус се оглежда в паремиите като в комуникативно огледало. Вербалното описание достига и до нас: "От голия гола парица", "Счупена пара няма", "Няма пари да се обръсне", "Безпарична треска го гази", "Скъп хлябът кога пари няма", "За две пари дроб има". Кратките ударни фолклорни форми говорят за нерадостното житие-битие на бедняка, затова глаголът "няма" се употребява толкова често в подобни паремии.

Човекът от народа няма големи изисквания и претенции, но си бленува: "Нека да съм сиромах, ама да си имам парички". Беднотията го прави безпомощен: "Дребните пари, едрите бели". Липсата на пари тежи върху плещите на мъжа, тъй като той се грижи за прехраната на своята челяд. Безизходицата кристализира в метафоричната паремия: "Празна кесия, товар на чорбаджията". Римуваната поговорка: "Без пари на град, без нищо назад" потвърждава, че без пари нищо не може да се купи. Както в живота, така и във фолклора парите и бедните са антиподи.

ПАРИТЕ И СКЪПЕРНИЦИТЕ

За народа ни скъперничеството е порок и затова малките фолклорни форми са пропити с отрицателни чувства към неговите носители: "Стиска ги като две пари в съдрана кесия", "Ръждясали му парите по кесията", "Змия му се свила в кесията". В тези вербални определения, изградени от метонимия и метафори, кесията е основен атрибут и символизира сребролюбието. Анимистичният образ на змията като зъл дух засилва негативното отношение към скъперника. Житейската максима, че парите са харчене, а не за ядене звучи диалектно така: "Свеки казва, че ги (парите) йе взел, ама никой не йе ги допрял до устата си". Народната мъдрост диагностицира метафорично скъперничеството като "Парична болест". Докато при цитираните паремии има осмиване и ирония, то при следващите – чувството градира до сарказъм: "Ако му земем от парите, че ги заковем на прага", "Очите му изваждаш, пара не можеш извади", "За пари и баща си продава". Тези вербални откровения са адресирани към алчния човек, който не се спира пред нищо и може да жертва най-милото и ценното в името на парите. Българинът е непримирим и безпощаден към безогледната алчност и изрича нецензурна хипербола: "Устата му с пара разрязана, а гъза му с лопата", за да покаже своето пълно отрицание към сребролюбеца, прекрачил всички нравствено-морални бариери. Във фолклорната култура скъперниците се определят като социално асиметрични.

ПАРИТЕ И ДРУГИТЕ ЕТНОСИ

Свое място във фолклора имат и паремии, свързани с другите етноси, с които българите са съжителствали: турци, цигани, евреи. Вековното османско господство е породило фразеологизми, свързани с турския етнос: "Турчин видиш ли, пари иска, други видиш ли и той – пари", "Турчин колкото пари спечели, за жена ги дава, пък българин за къща", "Бейчето е бейче, ако би ще без парица, а магарето магаре, ако би ще и с жълтица", "Кеса-беса на таз жена за пара месо, че турски не знае". Тези афоризми битуват в българския фолклор.

В двете поговорки: "Засмя се като циганин на готови пари" и "Помилуй циганче, оно

сака парица" се визира пословичният цигански мързел, готованството и използвачество. В българския фолклор циганинът е етнически "чужд", т. е. той винаги е виновен.

Прочутото еврейско сметкаджийство е запечатано в паремии, в които е противопоставено на приятелството: "Иеврейско прийателство – до бройенье пари" и "Като се преброят парите за някое вземане-даване с евреин, и приятелството с него се свърша".

Българските умотворения извеждат на преден план някои от типичните черти на етносите, населявали нашите земи в миналото.

ПАРИТЕ И ХРИСТИЯНСКАТА ВЯРА

Християнската идеология е проникнала дълбоко в народния мироглед и е рефлектирала в паремиологията. Липсата на пари не е богоугодно дело: "Без пари и в гроб та не турят". Други римувани паремии звучат като църковна музика: "Без пари челяк и богу не е драг", "Без пари в черкова не ходи", "Без парица нито пред светица". Наличието на пари е намеса на добротворната Божия воля: "Има пари "Христос возкресе", няма пари – "смертию смерт", "Със пари при Бога, бес пари у гроба", "Господ на човека кога че даде богатство, първо му даде памет, па после му ги земе, първо му зема памета, а после парите", "Парата върти света, а правдата небето", "Парица, душица". Във фолклора парите сближават библейското с човешкото, духовното се преплита с реалното, възвишеното с ежедневно прозаичното: "Господ няма двайси пари да се обръсне", "Имаш ли вуйчо владика и без пари ща та венчаят", "Като мине Великден, червените яйца пари не струват", "С пари ново кубе не направяш, иска се вяра", "Парите от мъртвия жив не правят". Срещат се фолклорни миниатюри, в които парите са носител на негативна конотация, свързани са с дяволското и греховното начало. Те подтикват към престъпления, пороци, погубват душата на човека: "Парата е дявол", "Од него душа излаза, пара не излазат", "Парите са юдино железо", "Пари кя да ми теглят грехът", "Парите са душегубци", "От добре спечелените пари зима дяволът, а от зле спечелените и сайбията им". Народните умотворения свалят ореола от свещениците, обсебени от "златния телец". Подлагат се на присмех и служителите на църковната институция: "Парите опопват и магарето", "За женски пари йи за попски йи на унуците са приказва", "Попа йе: мър-мър-мър! – дясна ръка цалуна, у лева му спусни". Парите са груба реалност, християнството – възвишена духовност. Вечната борба между тях в живота е отразена със свежо чувство за хумор във фолклора.

НЕЩО, КОЕТО НИЩО НЕ СТРУВА

Фразеологизмите в този тематичен кръг, са рефлексия на своето време. В тях се визират монетите: пара, грош, дукато, бан (ботка), които са били в парично обращение през XIX в. Тези паремии са били своеобразно предупреждение към потенциалните потребители, че това, което се предлага е некачествено. В някои от поговорките фигурира отрицанието "не", а тонът е императивен: "Не ти давам ни пукнат грош", "Не дават за него ни пукната пара", "Не си чини парите", "Не струва ни за (2) пари", "Не струва ни червен бан (ни ботка, ни дукато)", "Без пари да ми го дават не го земам". В две поговорки се акцентува на възпитанието, обучението и образованието, зависещо от парите: "Не те питам за колко пари ти е капата", "Иди си искай парите от даскала (от майстора си), който те е учил". Други фолклорни единици са във формата на риторичен въпрос, използвани са синекдохи: "Пет лева пари ли са, треска болес ли йе", "Петолефка пари ли йе, офтика болес ли йе", "Триста лева пари ли са". Малко от тези поговорки са живи и битуват в съвременната разговорна реч. Повечето остават в историята на българския фолклор.

ВСЯКО НЕЩО СИ ИМА ЦЕНА

В живота всяко нещо има определена цена, която е отражение на неговите качества. "За пара работа, за 10 зарар", "На ти пара, дай ми грош", "За пара засвиря, за пет не млъква", "Дала баба пара да се хване на хорото, дала две да се пусне", "За пара мъртвец, за 10 свещи".

Конкретни стоково-парични отношения са запечатани в поговорки, които са свидетелство за отминали времена и остават в историята на фолклора: "Толкоз риба за пара", "По две, по три за пара, по четири без пари", "За 60 пари кокошка, за три гроша алдамач", "За пет пари ракия, за три гроша чалгия", "100 пари петел, 3 гроша кръчма". Както в търговията цената има цифрово изражение, така тя рефлектира и в паремиите.

Наред с използването на числата едно, две, три, пет, сто и т. н., в пословичната реч любим похват е използването на сакралното число хиляда. Освен номинала си, във фолклора то е натоварено и с неопределеното количество "много": "Хиляда думи (лафа) за пара", "Хиля-

да бода за пара", "За хиляда сладко, за пара горчиво", "За хиляда гозба, за пара пипер", "Хиляда манджи, за пара пипер", "Манджа за хилядо, пипер за дукато", "Камилата за пара е скъпа, за хиляда евтина", "По-добре на една пара господар, а не на хиляда слуга", "Един за хиляда, хиляда за пара".

Вероятно от турския фолклор е дошла поговорката: "Знае на парата кайметя (банкнота)".

Не липсват и паремии с нецензурни изрази: "За пръдня грош, за дрисня два", "Совию евтинию", "3 бози за пару, а за срането грош и пару", "За хиляда гозба, пара (дукато) говна".

Метафорите, синекдохите, хиперболите и падежните форми спомагат за образността и изразителността на афоризмите.

Може би пословиците днес са най-живият фолклорен жанр и ще останат да се разпространяват и да живеят и в бъдеще (Романска 1976, 315–316).

Една част от представените български пословици и поговорки за парите се употребява в ежедневната речева практика. Хората ги използват без да се замислят. Превърнали са се в неотделима част от езика ни. Другата, по-голяма част от паремиите, вече не битува в съвременността. Станали са част от българската фолклорна съкровищница.

Най-трудно в нашето изследване се оказа класифицирането по тематичен принцип. Не беше лесно да се разграничат различните теми, тъй като те се преливат и преплитат по съдържание, идея и нравствено послание. Формулирани бяха 15 теми, едни с повече, други с по-малко паремийни единици. Това диференциране не претендира за абсолютна точност и изчерпателност, а е един опит да се очертаят някои изводи.

Анализирайки нашата "представителна паремийна извадка", установихме следното:

– една част от пословиците и поговорките са преки вербални съждения;
– в друга част са използвани множество тропи: определения, алегории, литоти, метафори, метонимии, олицетворения, сравнения, синекдохи, хиперболи, които показват ролята, мястото и значението на парите в живота;
– използваните синтактични фигури – антитеза, градация, повторение, обръщение, падежни форми, рима, риторични въпроси правят фолклорния език свеж, колоритен, запомнящ се.

Противоречивият и сложен материален свят на парите е рефлектирал в богатия, самобитен и неповторим духовен свят на паремиите за парите. Българският фолклор като динамично речево изкуство, ни е оставил непреходни умотворения, които "не струват пари, но са конвертируеми и в наше време".

ЛИТЕРАТУРА:

Арнаудов, Бурин, Вакарелски, Динеков, Осинин 1963: М. Арнаудов, Ив. Бурин, Хр. Вакарелски, П. Динеков, Д. Осинин. /Съст./ Българско народно творчество. Пословици, поговорки, гатанки. Т. 12. С., 1963.

Динеков, Живков, Караангов, Стойкова 1983: П. Динеков, Т. Живков, П. Караангов, Ст. Стойкова /Съст./ Българска народна поезия и проза. Предания, легенди, пословици, гатанки. Т. 7. С., 1983.

Елчинова 1990: М. Елчинова. Проблеми на терненото проучване на пословиците и поговорки. – Български фолклор, 1990, 2, 3–11.

Норт 2003: М. Норт. Парите и тяхната история. С., 2003.

Романска 1976: Цв. Романска. Български пословици и поговорки със социална тематика в сравнение с пословиците на останалите славянски народи – В: Въпроси на българското народно творчество. С., 1976, 299-316.

Славейков 1972: П. Р. Славейков. Български притчи или пословици и характерни думи събрани от П. Р. Славейков. С., 1972.

DES PROVERBES ET DES MAXIMES AU SUJET DE LA MONNAIE

Pavlina VLADEVA

(Résumé)

L'objet de la communication sont des proverbes et des maximes bulgares publiés qui se rapportent à l'argent. On cherche à déterminer leur place dans le cadre du folklore à la base de leurs aspects socio-psychologiques et leur contenu; leur structure thématique, morphologique et synthaxique ainsi que leur influence philosophique et artistique.

МЕСТА И НАЧИНИ ЗА СЪХРАНЯВАНЕ НА ПАРИТЕ

Боряна БОЯНКИНСКА

Настоящото проучване има за цел да проследи какви места и начини за съхраняване на пари и ценности са използвали хората, живели по българските земи.

С развитието на търговията и появата на монетите като разменно средство хората започват да заделят излишъка от пари, за да увеличат своето богатство и да се подсигурят за трудни моменти от живот си. Появата на монетите в ежедневието води до необходимостта те да бъдат пренасяни и съхранявани по някакъв начин. За тази цел са използвани торбички, изработени от плат или кожа. Такива са употребявани през Античността, Средновековието и Възраждането. Тъй като материалите, от които се изработвали торбичките се разлагат с времето, за тяхното съществуване съдим от химическите анализи на откритите монети и накити. Така например през 2001 г. Кюстендилският музей откупува три монети от III в. По тях е открита органична материя, най-вероятно следи от торбичка, която се е разпаднала (Филипова 2005, 125). През 1986 г. в Силистра, при изкопни работи за полагане основите на Окръжна прокуратура, са намерени 3 сребърни монети, 21 обици и 2 пръстена, които археолозите датират от VII в. От полепналата по сребърните монети органична материя се установява, че те са били поставени в торбичка от плат (Джорджети 1988, 30). В с. Беляковец, Великотърновско през 1971 г. са намерени 1248 сребърни монети от края на XVI и началото на XVII в. Те са били завързани в торбичка от бяла тъкан и поставени в гърне (Писарев, Цочев 1972, 275).

През периода на Османското владичество торбичките са наричани *кесии* (от тур. kese, от перс. "торбичка, плик"). Кесията е била не само кожена торбичка за монети, но е служела и като сметна единица, използвана в плащанията по българските земи, включени в състава на Османската империя. В кесиите са се поставяли точно преброени еднотипни парични единици, в случая акчета (сребърна османска монета). През XV в. една кесия се равнявала на 30000 акчета или 10000 алтъна (османска златна монета), а след това на 50000 акчета. По времето на Мустафа III (1757 – 1774 г.) в една кесия имало 8000 акчета (Харитонов 1994, 46).

В Западна България кожената кесия за монети носи името *тоболица*. Известна е и *пунгията*. Това е малка торбичка, която служи предимно за съхранение на тютюн, но и за носене на дребни монети. Много интересен начин за укриване и пренасяне на пари през Възраждането е *кемера*. Кемерът представлява дълъг кожен или платнян пояс, който се превързва към кръста. Сведения за кемер се откриват във фолклора и литературните произведения, като например "Немили – недраги" от Ив. Вазов и "Прочутия Филип Тотю войвода" на Ф. Симидов.

След Освобождението, с масовото използване на банкнотите, се появява портфейла, който също се изработва от кожа, но вече е пригоден за съхранение на книжни пари, тъй като има прегради.

При извънредни обстоятелства, предимно смутни времена, предизвикани от нашествия на чужди племена и народи или породени от сложни семейни взаимоотношения на недоверие и егоизъм, хората са прибягвали до укриване на своите богатства, главно златни, сребърни и медни монети и накити.

От публикациите за намерени колективни находки на монети и накити можем да обобщим, че местата за укриване на съкровищата се делят на две групи: места извън селището и места в жилищната сграда или прилежащото й дворно място.

Най-често срещаният начин за укриване на богатство е закопаването му в земята, като предварително то е поставено в някакъв съд. Местата са най-различни. Често съкровищата били укривани по брегове на реки. Така например в Камено поле, Врачанско на брега на селската река овчар намерил множество медни корубести монети (Герасимов 1963, 263), а в Козлодуй, край брега на река Дунав, тухлари намерили гърне с 200 западноевропейски монети от XVII в. (Харитонов 1998, 275). Друго място за укриване е в корени на дървета. В Караджово, Пловдивско, в корените на изсъхнал орех, дървар открил глинен съд с монети от турско време (Харитонов 1998, 273). Иманяри изкопават в една малка пещера в Тетевен глинен

съд с 1500 сребърни римски монети (Герасимов 1963, 257), а в Дългопол, Варненско в пещера са намерени 7 римски бронзови монети от края на II и началото на III в.

Освен вкопани в земята, пари са укривани и в скали или под плочи. В Габер, Софийско при разбиване на скала в кариера, били изхвърлени множество сребърни византийски монети (Герасимов 1963, 257), а в Габаре, Белослатинско – 15 талера на саксонския владетел Август от 1558 г. (Харитонов 1998, 262). Под голям камък край село Црънка, Пазарджишко били открити 21 венециански гроша от XIII в., част от позлатен колан и сребърна гривна с разноцветни камъни (Герасимов 1963, 257). Във Враца при изкоп на канал под голяма каменна плоча са намерени 1000 монети от времето на Сигизмунд III и акчета от Османската империя (Харитонов 1998, 261), а едно козарче от Панагюрище извадило под плоча в местността "Калето" 300 сребърни монети от XIV в. (Мушмов 1921/22, 243).

Както споменахме по-горе, голяма част от съкровищата са намерени укрити в жилищни сгради. Най-често това става при разрушаването или ремонта на постройки от турско време. Но данни за използване на части от жилището като укритие има и от по-стари времена. През 1986 г. в Рациария, Видинско в жилище под пода е намерено дървено тоалетно сандъче със златни и сребърни предмети от V в. Интересното в случая е , че в близост до него са открити кости от човешка ръка. Според археолозите, костите вероятно са на собственика, който е направил неуспешен опит да прибере ценностите от скривалището (Джорджети 1988, 30). През 1986 г. в Силистра, в близост до надлъжните зидове на базиликална сграда, са намерени обици, пръстени и монети от VII в. (Ангелова 1989, 38). В София, при разкопки на римска постройка в кв. "Герена", до зид е изкопано гърне с антични монети (Герасимов 1966, 189). През 1979 г. в Търново, при събарянето на къща на ул."Янаки Дончев", под подовата настилка е открито гърне със сребърни турски монети от XVIII в. (Мутафов 1979).

Друго място за съхранение на пари в къщата е около огнището. В Дългопол, Варненско при събаряне на стара къща, в ниша до огнището, попадат на 60 турски монети (Харитонов 1998, 270).

Друг начин за укриване на пари в домовете е чрез зазиждане. В Копиловци, Кюстендилско през 1973 г. са намерени 299 сребърни руски и турски монети от XVIII в., зазидани в стена до вратата (Харитонов 1998, 277), в Брестовица, Пловдивско от зид на стара къща излизат сребърни монети (Харитонов 1998, 253), в Първенец, Пловдивско при събаряне на стара къща от зида изпаднало гърне със 244 бр. сребърни монети от XVI в. (Харитонов 1998, 298), в Церова кория, Търновско при събаряне на стара къща в зид са намерени 34 златни монети от XVIII – XIX в. (Харитонов 1998, 312), в Кюстендил при ремонт на възрожденското училище са открити зазидани в стената 29 сребърни монети (Харитонов 1998, 279).

Преди да закопаят или зазидат ценностите, в повечето от случаите собствениците ги поставяли в съд. Съдовете са глинени или метални, за да могат да издържат продължителния си престой в скривалището и да опазят ценностите невредими. От проучените материали за колективните находки от монети установихме, че хората най-често употребяват глинено гърне. Такива са находките от Грамада, Видинско; Видин; Дъбрава, Старозагорско; Букьовци, Врачанско; Игралища, Благоевградско; Рупци, Червенобрежко; Петрич, Благоевградско; Смядово, Шуменско; Попинци, Пазарджишко и др. Във В. Търново, в местността "Гарга баир" при залесителни работи работниците изровили едно до друго две гърнета, които съдържали 2000 медни корубести монети от византийските императори Мануил I Комнин и Исак II Ангел (Герасимов 1969, 231). Освен традиционното гърне са използвани и други глинени съдове: паници, стомни, канички, делви. Когато не са разполагали със съдове, хората са използвали подръчни материали. Така например във В. Търново, в кв. "Трудов фронт", при изкопни работи за канал трудоваци намерили 237 златни монети от XVIII – XIX в., които били сложени върху една керемида и покрити с друга (Герасимов 1969, 231).

Освен глинени са използвани и метални съдове. В Дойренци, Бургаско е намерен бронзов съд с 336 римски денара от I в. (Герасимов 1962, 228); в Черногорово, Пазарджишко– бронзов съд с 282 тетрадрахми (Герасимов 1963, 257), във Вишовград, Павликенско– бронзов съд, пълен с 13 кг сребърни римски монети 13 кг от II – III в. (Султов 1957, 3). В археологическия музей във В. Търново се съхранява меден съд с 800 бр. византийски медни корубести монети. Намерен е в района на Стражица, местността "Гюрляка". Съдът е с височина 40 см и диаме-

тър на дъното 27 см. В Горнослав, Пловдивско е открит меден съд със 780 златни монети от Комнините. От Върбовка, Великотърновско произхожда меден котел със сребърни монети от XVII в. (Мушмов 1928/29, 382). Като съдове за укриване на ценности са използвани и метални кутии. В Габрово е открита такава с дребни сребърни монети от XVI – XVII в., в Ловеч при изкоп на къща са намерени три кутии с общо 1364 златни западноевропейски и османски монети от XVI – XIX в. (Харитонов 1998, 281)

От изложените до тук данни можем да направим извода, че през вековете хората използват сходни места и съдове за съхранение на ценностите си. Местата са такива, че в последствие да бъдат лесно намерени от собственика си, а съдовете да могат да опазят ценностите невредими за продължително време. Фактът, че тези съкровища са открити много по-късно говори, че собственикът им не е имал възможност да си ги прибере, но пък тяхното разкриване в наши дни дава възможност за обогатяване на представата ни за материалната култура на нашите предци.

През Възраждането в богатите арбанашки къщи са строени добре замаскирани скривалища, наречени *крипшони.* Те са между най-интересните помещения в арбанашката къща. Обикновено главното скривалище в долния етаж стои в непосредствена връзка с друго скривалище над него в горния етаж или със специален коридор и стълбище до него, а понякога се слизало от "голямата соба". В нея под одъра една от квадратните тухли е маркирана със знак (или пък се знае коя е) и след изваждането й се открива входа за скривалището. В старо време в скривалището имало рафтове от греди за стоките и покъщнината и места за спане на хората, в случай на опасност. В тия скривалища търговците държали най-скъпите си стоки. Ако е било необходимо, там слизало цялото семейство заедно с ценните си вещи. Вътре в големите скривалища имало и други съвсем малки, предназначени за пари и скъпоценности. За тази цел зазиждали в дебелия зид на скривалището отрязани отгоре глинени гърненца или делвички, закрити след това с каменни плочи, върху които понякога поставяли знаци. Щом се извади такава плочка, се открива дупка, колкото да си провре човек ръката до делвичката (до "касата"), където са парите (Костов 1959, 54).

Дървените ракли и сандъци от Възраждането освен за съхранение на дрехи, са служили и за съхранение на ценности. Във Великотърновския музей се съхранява откупен от Борис Лещов дървен сандък на Колю Фичето (инв. № В 610). Той е висок 35 см, широк 71 см и дълбок 40 см. Изработен е от масивно дърво и е обкован с желязо. Има двойно дъно, което се отваря след като се повдигне страничната преграда. В него има две чекмеджета. Отстрани, скрити зад вътрешна преграда, има още четири чекмеджета, а над тях има място, което е с вратичка и ключалка. Много е вероятно този сандък да е използван за съхранение на пари и документи. В музей "Възраждане и Учредително събрание" е експониран метален сандък с размери на основата 94 см и 59 см, и височина 65 см от "Преображенския манастир". Той има двойно дъно, дълбоко 13 см, което е прикрито с капак, снабден с две резета. Отстрани сандъкът е снабден с масивни железни дръжки, за да може да бъде пренасян. От външната страна на капака има ключалка с изображение на къща с две вратички. Когато те са затворени, ключалката не се вижда. Тя задейства осемнадесет резета, които осигуряват стабилно заключване. Допълнително капакът е снабден с приспособления за заключване с катинари. Сандъкът, който вероятно е служел за опазване и съхранение на ценни вещи, пари и документи, е много добре изработен и изключително надежден за своето време.

С развитието на търговията и производството, по българските земи се появява необходимостта от специални метални шкафове, които да съхраняват пари и документи и да ги пазят от крадци, пожари и разрушения. Появяват се огнеупорните каси. Корпусът на касите се изработва от високоякостна стомана, пантите на вратите са здраво закрепени, а самите врати са снабдени с надеждна ключалка, която управлява няколко здрави резета. Първоначално са внасяни от западноевропейските държави, а по-късно се произвеждат и в България. В музей "Възраждане и Учредително събрание" е експонирана каса от XIX в. (инв. № Е 761). Тя е вносна, но не може да се разчете надписът и това е причината да не може да се уточни от коя държава и на коя фирма е. Направена е изцяло от желязо, с размери на основата 66 см и 47 см и височина 93 см. Между двойните стени на касата има огнеупорна пръст. Обкована е с железни широкоглави цигански гвоздеи. Ключалката е умело скрита зад желязна пластина и на пръв поглед не може да бъде

забелязана. Огнеупорни каси са внасяни от Англия, Германия, Австрия, Франция. Български каси се произвеждат след Освобождението. Производителите поставят името на фирмата и града, в който е изработена касата, на нейната врата. Тези каси се използват и до днес в редица фирми и учреждения и може да се установят производителите. В Търновски регион има каси, произведени от "Иван Буржев" – Плевен, "Васил Гоцев" – Русе, "Бобчев" – Разград, "Братя Меносян" – Варна, "Механо – стругарска работилница Петър Петров" – София, "България" – Горна Джумая и др. Много добри като изработка и масово използвани в страната са касите на фирма "Иван Буржев" – Плевен. Кооперативна фабрика "Иван Буржев" е основана на 28.11.1920 г. и продължава дейността си до национализацията. Произвежда, поправя и търгува с железни и дървени архивни шкафове, огнеупорни каси и др. Те се налагат на вътрешния пазар със своето качество и огнеупорност (Пътеводител 1972, 25). Касите са изработени от стомана. Имат двойни стени, между които се насипва огнеупорна пръст или кварцов пясък, като по този начин се обезопасяват парите, документите и ценностите при пожар. Секретът им е австрийски. Изработен е от бял чугун, а пластините вътре в него – шест или девет, са от месинг. В зависимост от това как са подредени, се получават различни секрети. Ключалката е скрита с подвижна бронзова отливка на лъвска глава. Много интересно са изработени пантите. Те са монтирани така, че вратата не може да бъде откачена и отстранена.*

От изложеното по-горе можем да обобщим, че едновременно със своето развитие през вековете, човекът подобрява и продължава да усъвършенства начините и способите за опазване на личните и обществените ценности. Заедно с това обаче, колкото модерни и надеждни да са местата за съхранение на ценностите, винаги се намират хора, които да преодолеят защитите и да присвоят чуждата собственост. Процесът е двустранен и, за съжаление, ще продължи докато човечеството не преодолее своята тъмна страна.

БЕЛЕЖКИ:

* Информацията, свързана с касите, получих от Денчо Динков, който от 35 години се занимава с ремонт и направа на секрети на огнеупорни каси в Търновски регион и на когото благодаря.

ЛИТЕРАТУРА:

Ангелова 1989: Ст. Ангелова, В. Пенчев. Сребърно съкровище от Силистра. – Археология, 1989, 2, 36 – 40.

Джорджети 1988: Д. Джорджети. Съкровище от златни накити и сребърни предмети от Рациария. – Археология, 1988, 3, 28 – 32.

Герасимов1962: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1958 и 1959. – Известия на археологическия институт, 1962, 227 – 233.

Герасимов 1963: Т. Герасимов. Съкровища от монети, намерени в България през 1960 – 1961. – Известия на археологическия институт, 1963, 257 – 266.

Герасимов 1966: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България 1966. – Известия на археологическия институт, 1966, 187 – 190.

Герасимов 1969: Т. Герасимов. Съкровища с монети в България през 1967г. – Известия на археологическия институт, 1969, 231 – 235.

Костов 1959: Д. Костов. Арбанаси. С., 1959.

Мутафов 1979: В. Мутафов. Сребърна монетна находка във В.Търново. Отечествен фронт, 10571, 1979.

Мушмов 1921/22: Н. Мушмов. Колективни находки на монети 1921 – 1922. – Известия на българското археологически институт 1921 – 1922, 240 – 245.

Мушмов 1928/29: Н. Мушмов. Колективни находки на монети 1928 – 1929. – Известия на българския археологически институт 1928 – 1929, 380 – 385.

Писарев Цочев 1972: Ат. Писарев, М. Цочев. Колективна находка от европейски и турски монети от село Беляковец, Великотърновско. – Известия на Окръжния исторически музей, В. Търново, 1971, 275– 281.

Пътеводител 1972: Пътеводител на плевенския държавен архив 1878 – 1944, С., 1972.

Султов 1957: Б. Султов. Съкровища от римски сребърни монети. – Отечествен фронт, 3860, 1957.

Харитонов 1994: Х. Харитонов. Монети в българската народна култура през XV – XVII в., В.Търново, 1994.

Харитонов 1998: Х. Харитонов. Енциклопедия нумизматика. В. Търново, 1988.

Филипова 2005: Св. Филипова. Монетна находка от началото на III в. от фонда на Регионалния исторически музей Кюстендил. – Известия на Регионалния исторически музей, В. Търново, 2005, 125 – 128.

PLACES AND WAYS FOR MONEY SAFE–KEEPING

Borianna BOIANKINSKA

(Summary)

This research traces the places and the ways for money safe–keeping trough the centuries from the people, inhabited the Bulgarian territory. The ways for money carring are researched and also the places and the containers which are used especially in troubled times. After the Liberation and bank organization, the safes came into use.

МУЗИТЕ КАТО МОНЕТНИ СИМВОЛИ И КАТО УНИВЕРСАЛИИ НА КУЛТУРАТА

Росина ДАНКОВА

На пръв поглед изглежда неочаквано, че философия на културата и нумизматиката са взаимосвързани. Може би малцина знаят, че думата *нумизматика* произтича от римската епоха. Още по-малко се знае, че това има отношение към латинското име на **Мнемосюна** (Памет, майка на 9-те музи). Според митологията тя е дъщеря на Уран (Небето) и Гея (Земята). Деветте музи са родени в Тракия (областта Пиерея). Същевременно думата "монета" произлиза като епитет на римската богиня на предсказанието Юнона (монета). Българската дума "монета" първоначално означавала *"предупредителката"* (лат.). Както е добре известно, римляните изграждат нейния храм на Капитолийския хълм. Именно в този храм те секат широко известните в българската нумизматика римски монети. Римляните са вярвали, че Юнона ги предупредила за предстоящото земетресение чрез звъна на отсичаните от тях монети (оттук идва и названието монетарница).

На името на Мнемосюна музите са наричани "мнемониди", родени в северната част на балканския Олимп и в планините Хеликон (в Беотия). Паметта (Мнема) играе основна роля в творческата дейност на музите. Поради своя произход музите са наречени "внушаващи мисли". Като изворни нимфи (изобразявани най-често върху монетите), музите са почитани заедно с бог Дионис и Орфей. Според тракийската митология пиеридите, 9-те дъщери на цар Пир, се състезавали с музите.

Като универсалии музите са свързани с култа към Аполон и са включени в курса по *Философия на културата* във Философския факултет на ВТУ "Св. св. Кирил и Методий". Интересно, че музи (гр., лат. Камени) първоначално означават нимфи на ромонещите извори. Но те са богини на песента (музиката, поезията, изкуството, науката). Според Хезиод те са дъщери на **Зевс** и **Мнемосюна** (Памет). И са родени в Пиерея (Тракия, северните поли на Олимп– "музи пиерски"). Музите са вдъхновяващи и са почитани с Дионис и Орфей. Аполон е техен водач ("музагет"). Първоначално са три: **Мелета** (Размисъл), **Мнема** (Памет) и **Аеда** (Песен). Универсалиите като родови форми на културата и като културни образци определят семиозиса на културното битие и свързаната с него монетна иконография. Те бележат обхвата на културния универсум като мезокосмос. Известни са *статуиите* "Музите" – скулптурна група от III в. пр. Хр., "Апотеоз на Омир" (от Архелай от Приене), "Полихимния" (от Канова); *картините* - "Аполон и музите" (от П. Тибалди), "Деветте музи" (от Тинторето), "Евтерпа" (от Тиеполо), *епилии*: "Музите" и "Състезанието между музите и перидите" (от Овидий – "Метаморфози"), *химни*: "Към музите" (от Омир), *стихотворение* "Мнемосюна" (от Хълдерлин), *опера* Терпсихора (от Хендел) и др.

Ролята на философския (метафизичен) език се стеснява изключително много ако се свежда до метафоризиране на мястото на философията в битието - тяло, т. е. телесността (като soma и sema). Дейностното самополагане на тялото може да бъде главна цел на метафизиката само ако последната, макар и тихомълком, се свежда до принципа за максимално удоволствие, който обаче не е родов, а видов. Този принцип няма битие в себе си и се отнася към най-нисшия вид. Превърнатите форми на тялото нямат отношение към битието като цяло, тъй като принадлежат към вида, който няма род.

Във връзка с казаното до тук са възможни три типа метафизика на културата и съответен монетен семиозис: рационален, ирационален (екзистенциален) и догматичен. Последният е свързан преди всичко с определени религиозни традиции. Метафизиката външно редува прекия и преносния смисъл, но винаги съответни монетни форми са валидни както за битието, така и за мисленето. Лишена от тези форми, метафизиката в най-добрия случай става догматическа. Именно такава метафизика изисква шаманстване. На нейния апологет не му остава нищо друго освен да играе ролята на шаман, за да може да отстоява един, макар и привиден, авторитет.

Именно от гледна точка на метафизиката на културата необходимо се поставя проблемът за музите като универсалии (ейдоси) на културата в нейната история. Деветте музи като девет образеца на употребата на разума фактически

разкриват най-ранните форми на човешката дейност и съпричастността на последната към метафизичните основания на разума. Посредством тях той се стреми към своето единство с Космоса, да стане цялостен и неразкъсваем в себе си (Huntington 1945; Hutchinson 1970; A. Kroeber 1923; Елиаде 1998a, 68; M. Елиаде 1998b; Търнър 1999; Елиаде 2000; Тайлор 2001).

Мястото на музите като образци (и универсалии – родови форми, определящи обхвата на културното битие) и форми на семиозис в духовния живот в историята на културата се определя от тяхната сакрална функция, която те изпълняват в организацията на културното пространство. Музите като образци определят хабитуса на културата. Битието на културата кристализира според хабитуса на музическите образци. В този смисъл интерес представлява техният семиозис, експлициран в културното битие и свързаната с него творческа природа на човека. Стремежът към възвишеното в определени човешки (непрофанни) дейности е извикал на живот ейдосната им природа. Първоначално тя иплицитно се съдържа в битийността на духовната култура и обуславя определено свещенодействие (ритуално, магическо и т. н.). Във философията на културата като метафизика е налице потребност от извеждането корените на тази сакрална дейност от битийните форми на културата като антропологизирана природа.

Музите като образци (на висшите родове на битието и мисленето) и като форми на музическото изкуство, които са въвели древните, трябва да се осмислят метафизично. Музите са родови форми, генериращи духовна култура и като родови форми на музическото изкуство определят неговия обхват. Културният семиозис изразява и отношението между музиката и музическото изкуство. Музите се явяват неподвижен (вечен) "двигател" на културата. Такъв метафизичен подход се налага и от потребността да се осмисли историята на духовната култура на човечеството, за да се разгадаят нейните "шифри" (К. Ясперс) и да стане тя реална основа на една реално настояще и бъдеще без илюзии и фантазми. Така миналото оценностява настоящето и бъдещето. От гледна точка на метафизиката човек винаги се стреми да се самопознае като открие образците (корените) на своята разумна дейност. В този смисъл Музите и техните имена разкриват една реална семиотична ситуация (семиозис) на културното пространство, в което човек пребивава, "шифровайки" себе си, оставяйки послания за бъдните поколения. Именно затова "новата наука е основана в действието на културната памет" (Верин 1995, 15-16; Meriggi 1957, 21). Проблемът за Музите като културни форми на битие и мислене има непосредствено отношение към новата метафизика.

Музите (Муси) (гр. "мислещи") всъщност са еманация на културното духовно битие на човека и потребността от неговото оценностяване в различни дейности, които не са подчинени на биологични потребности, т. е. сферата на музите (и свързаните с нея дейности) е сфера на една духовна необходимост, имаща за цел да преодолее земното (профанно) ограничение. Музите посвещават хората в истината чрез тайнства. Небесният им произход води началото си от Мнемосина (богинята на паметта) и Зевс. Оттук и всяко занимание, покровителствано от муза, е "musike", а "musikos" е всеки образован човек.

За хтонично-соларния произход на музите свидетелстват различните версии. Според поета Мимнерм музите са родени от Уран и Гея (Paus. IX 29 1-5). От Зевс и Калиопа (Strab. X 3, 19), а от Аполон и Талия се раждат корибантите – известни като жреци на Дионис (Apollod. I 3, 4).

В LXXVI "Химн на музите" (Орфей 1989, 141) музите са наречени "щерки пиерски, които донасят слава, блестящи". Известно е, че те имат различни названия, в зависимост от местообитаването ("пиериди", "касталиди", "парнасиди" и др.). Те са още "Аонийски сестри", т. е. сестрите на ЕОНА (най-голямата единица за време). Музите са съпричастни към времето, създавайки в него образците на вечността. Те знаят миналото, настоящето и бъдещето, наставляват и утешават (а също така организират света). Хармонията е възможна благодарение на тях. Интересно е, че Питагор отъждествява "звуците на седемте планети, на неподвижните звезди и на онова светило, което е обратно за нас и се нарича Противоземя" с деветте музи, а "съгласието и съзвучието на всички тях в едно сплетение, вечно и безначално, от което всеки звук е част и изтечение, вечно и безначално, той наричал Мнемосина" (Порфирий 1979, 455).

Музите са *"душехранителки" и създават "доблест без укор", "ръководителки властни на многомогъщия разум":*

"Щерки на Мнемосюна и Зевс, гръмовержеца гръмък,
музи пиерски, които донасяте слава, блес-

тящи,
Най-възжелавани вие от смъртните, с образи много,
при възпитание всяко създавате доблест без укор,
душехранителки вие, които внушавате мисли,
ръководителки на многомогъщия Разум,
и посвещавате смъртни в мистерийни обреди, вие:
Талия и Мелпомена, Клио, Ерато и Евтерпа,
и Терпсихора, след нея Полихимния и Урания
с моята майка богиня свещената Калиопа:
но многобагри, елате при мистите, светли богини,
и донесете ни почит и ревност, възславяни в химни".

(Орфей 1989).

Като знаещи, Музите са призовавани от човек, за да узнае и самоосъзнае той своето истинно битие, отвъд границите на видимото:

"Хайде, кажете ми, Музи, дарени с дворци олимпийски,
вие сте богини и биващи вредом и знаете всичко,
ние пък чуваме само мълвата и нищо не знаем"

(Омир 1969, 484-486).

По своята ейдосна природа музите наставляват разумното начало в човека и оформят смисъла и значението (предназначението) на неговата жизнена дейност. Според Павзаний великаните От и Ефиалт въвели култа към музите и посочили техния брой – 3. Пиер (Македония) посочва 9 музи, като им дава имена. Музите са наричани още "бурни", "неистови". Те са "кърмачки" на Дионис (Eustath. 1816, 4).

Мелпомена (пеещата) е покровителка на трагедията и е изобразявана често с лозови листа, с трагическа маска в едната ръка и с меч в другата. От нея и Ахелой се раждат сирените.

Талия (жизнерадостната) е "цъфтящата". Тя подпомага растежа ("разрастването"). Като муза на комедията се изобразява с комическа маска в ръце. От Талия и Зевс се раждат демонически същества (напр. една от нереидите, една от харитите и др.). Талия се скрива дълбоко под Земята от страх да не я стигне ревността на Хера. Талия е едновременно и хтонична и соларна.

Калиопа (прекрасната, сладкогласната) е муза на епическата поезия и знанието (Theog. 52–54). Орфей е син на Калиопа и Еагър. Певецът Лин също е син на Калиопа и Еагър. Според друга версия баща е Аполон. Интересно, че тракийският цар Рез е също син на Калиопа, убит от Диомед и Одисей при защитата на Троя и обожествен след смъртта му. Одисей и Диомед откраднат статуята на Атина, спусната направо от небето. Калиопа е изобразявана със свитък и пръчица.

Полихимния (многохимната) – покровителка на известните орфически химни. Тя е муза на химните и химническата поезия. Лирата е нейно изобретение. Полихимния помага на хората да "запомнят разбраното" (Myth. Vat. II 24). Изобразявана е често със свитък в ръце. Организира множественото в Едно. Полихимния е също така покровителка на пантомимата.

Ерато (любимата) е муза на лирическата поезия и често е изобразявана с лира в ръка.

Евтерпа (радващата) е муза на лирическата поезия и музиката. Наричат я "предизвикваща радост". Изобразяват я често с двойна флейта. Интересно, че и Евтерпа (както Калиопа) е майка на Рез. Негов баща е богът на реката Стримон (Apollod. I 3, 4). С името на Рез по всяка вероятност е свързано името на Резовска река, където са добивали злато още от неолита (по долината на р. Резовска преминава границата с Турция). От това злато са направени предметите на жреца от Варненската цивилизация. В р. Стримон (р. Марица) е хвърлена главата на Орфей. Долината на р. Стримон е населявана от трако-пеласгите (които се преселват на юг и стават филистимци). Това е населението на "Обетованата земя".

Терпсихора (обичаща танца) е муза на танца. Терпсихора също се свързва с Дионис и се явява негов атрибут. Като муза на танца тя е изобразявана с лира в ръка. Майка е на певеца Лин (в една от версиите майка на Лин е Калиопа). Според А. Родоски тя ражда от бога на реката Ахелой сирена (Apoll. Phod. IV 892–896). В друг мит сирените са деца на Мелпомена.

Клио (Клия) отначало е Муза на славата, "прославяща", а по-късно (през елинизма) на **историята**, когато се описват победни битки, прославящи делата на пълководци и смели войни (Hes. Theog. 52–54, 77). Изобразява се със свитък и "писмовна пръчица".

Урания (небесната) е муза на астрономията. Често я изобразяват с глобус (символ на небето) и пергел в ръце. Тя изпълнява демиур-

гически функции.

В римската епоха музите са известни като изворни нимфи, както отбелязахме. Още са наречени "камени" божества. С това разбиране на музите се свързва съчинението на неоплатоника Порфирий (ученик на Плотин) "За пещерата на нимфите".

Следвайки тази орфическа традиция (на мистическа посветеност в добродетелта ("Менон") и изкуството ("Алкивиад"), Платон изразява своето отношение към музите по следния начин:

"Сократ: *Кажи най-напред към кое изкуство се отнася свиренето на китара, пеенето и съобразяването с ритъма при танц? Как се нарича, казано с едно общо име? Не можеш ли да кажеш?*

Алкивиад: *Наистина не мога.*

Сократ: *Добре, опитай тогава да кажеш следното. Кои богини се грижат за тия неща, свързани с изкуството, за което става дума?*

Алкивиад: *Музите ли имаш предвид, Сократе?*

Сократ: *Именно. Внимавай сега. Какво име носи изкуството, изхождащо от Музите?*

Алкивиад: *Мисля, че говориш за музиката.*

Сократ: *За музиката говоря. Тогава как се нарича това, което става правилно в нейната област. По същия начин, както аз ти казах как се нарича това, което става правилно в областта на изкуството гимнастика, кажи ми ти сега в тази област?*

Алкивиад: *Музикално, струва ми се".*

(Платон. Алкивиад, 108 c-d).

Музите са логосни форми, организиращи висшата хармония на битието. Този онтологичен модел възприемат питагорейците (и неопитагорейците), платониците (и неоплатониците) като го възпроизвеждат в своята "мистика на числата". В нея числото 9 играе особена роля. Небесната йерархия у Дионисий Ареопагит (Псевдо-Дионисий Ареопагит) е също 9-степенна (три триади – отгоре надолу):

1. Серафими, херувами, престоли.
2. Господства, сили, власти.
3. Начала, архангели, ангели.

Числото на музите, както вече посочихме, е първоначално 3, а после – 9 (3x3), т. е. триада на триадата. Всяка муза отговаря на една от степените на 9-степенната Небесна йерархия. Музите са свързани с Дионис Бромий ("успокояващ"), което говори за техните катарзисни функции. Дионис води музите, когато са в екстаз ("освобождаващ"), а Аполон – когато се сублимира енергията на подземното (злото) в небесно (добро). Така музите стават образци на сублимацията. Дионис Мусагет е хтоничният Аполон, а Аполон Мусагет – соларният Дионис. Музите обитават върха на космическата планина, т. е. те са архетипът на човешкия стремеж към сублимация на земното и небесното и постигане на свобода. "Освобождаващият" е както Дионис (Dions Liber), така и Аполон. Дионис и Аполон са две форми на битие на един и същ Бог, който води, извежда и успокоява. На състоянието на сън (нощ) съответства Дионис, а на бодърстване – Аполон (ден). Дионис и Аполон разкриват борбата у човека между злите и добрите сили (и стремежа към сублимация и свобода). Това е един архаичен образец на диалектиката. Всъщност призива "Познай себе си" е зов на разума да организира хаоса (на тъмнината, пещерата, тялото) и да просветли своята същност, като й даде истината като "храна". Сублимацията се осъществява чрез хтоничния Аполон (Дионис) – символ на човешката сетивна природа. Пития е символ на хтоничното, чрез което говори хтоничния Аполон (Дионис), соларният Дионис (Аполон) сублимира низшите инстинкти. Именно 9-те родови форми на сублимация са музите. Не случайно Аполон се нарича Питоноубиец (гущероубиец).

Диалектиката на Дионис и Аполон разкрива смисловото поле, в което се реализира хтонично-соларната ейдосна човешка природа. То обхваща цялостното битие на човека. Сублимацията на низшото се осъществява в девет направления, но тя присъства и като начин на освобождаване на човешката душа в посока към Небето. Това двустранно отношение "соларно-хтонично" структурира цикъла "делник-празник". В него се възпроизвежда неизменно семиозисът на търсене на "изгубения рай" и "вечното възвръщане" към Едното, единението, Извора на живота. Тук обаче се съдържа една инверсия на ценностната система, която е ключ за разбиране истинния смисъл, цел и предназначение на човешкия живот, а именно – вечната борба между живота и смъртта, хтоничното и соларното. Митът за вечното завръщане е вечното възпроизвеждане на смъртта чрез цикъла "живот-смърт", който съответства на цикъла "делник-празник". Иначе не може да има вечно завръщане ако се достигне вечността. Митът за завръщането към вечността не е вечно завръ-

щане. Завръщането във вечността спира вечното завръщане. Ето защо можем да говорим за цикъла "Дионис-Аполон" като мит за вечно завръщане. "Шифрограмата" – послание е ориентирана към избор – на вечно завръщане или за завръщане към вечността.

Соларният Дионис се явява в качеството на Аполон, а хтоничният Аполон – в качеството на Дионис. Моментът на тъждество е момент на сублимация, т. е. разумът осветява и осмисля себе си като родов Бог, призван да изведе от тъмницата (тялото) човешката душа, която е пленена. Дионис е отрицание на Аполоновото битие като небитие, т. е. битие в недостатък. Аполон е битието на Дионис в себе си (небесният свят в себе си), а Дионис – небесният свят извън себе си. Именно поради това днес с основание може да се говори за хтонична ноосфера (под знака на Дионис) и соларна ноосфера (под знака на Аполон). Двете обаче образуват една обща ноосфера като сфера на разума, но със свои ценности, които се обръщат според цикъла "делник-празник" в социодинамиката на културата (Данкова 1999a, 97–122; Данкова 1996a; Данкова 1996b, 77–140; Данкова 1999b, 104–113; Данкова 2001).

Дионис като бог е бог на разума, тъй като в него присъства Аполон (като разум), а в Аполон – Дионис. Аполон е осъден да "умира" в качеството на Дионис, а Дионис – да възкръсва в качеството на Аполон. Так става ясно защо Дионис е "вечно умиращият и вечно възкръсващ" Бог. По отношение на битието (на истината) Дионис е Аполон в недостатък, а Аполон е Дионис в излишък и обратно – Дионис по отношение на небитието е в излишък, а Аполон– недостатък. Цикълът "делник-празник" е четиримерен (т. е. четиримерен симплекс). Ето защо ценностите в културата имат 4-мерни функции. Всичко това обяснява защо Питагорейският модел на света е 4-мерен симплекс.

От казаното дотук следва, че са възможни два вида блаженства: соларно и хтонично, които управляват динамиката на цикъла "делник-празник" и неговите послания към настоящите и бъдните поколения (Султов 1977, 55; Пенкова 1999, 102–116). Тъй като Дионис пребивава в недостатък на светлина, а Аполон в излишък на светлина, то "въртенето" на спиралата на времето става от едното в посока към другото, и обратно. При Дионис разумът става Ерос, а при Аполон – Еросът – разум.

Именно ноологията като метафизика на разума трябва да обхваща сферата на дейността на деветте Музи , т. е. метафизиката на деветте рода (ейдоси) на човешката семиотическа (знакова) дейност (и свързаните с тях видове дейности). Тези девет рода дейности образуват структурата на ноосферата (сфера на разума). Музите са универсалиите на ноосферата и нейната култура. Ноосферата като сфера на разума обхваща деветте музически сфери. Тя включва единството между рационалното и ирационалното (Clement 1968, 36–41; Градев 98/99, 495), подобно на соларния Дионис (като Аполон) и хтоничния Аполон (като Дионис) като един Бог. Ноосферата е логосна (небесна) сфера* (Логоса, Словото) – сферата на Бог Син като извънположен Бог Отец.

В българското Възраждане (Данков 2000a, 11–40; Данков 2000b, 359–376; Данков 1998a, 129–168; Данков 1998b, 92–102; Данков 2000c, 130–144; Molet 1979; Molet 1956) се поражда потребността отново да се преосмислят ценностите, съотнесени към Небесната йерархия, олицетворявани от деветте Музи. В тази връзка интерес представляват съчиненията на българския учител Йордан Хаджиконстантинов (ок. 1818 - ок. 1880), наричан Джинот ,"Минерва и девет музи и Остримеч се разговарят ради изгубена Болгария" (Бележити българи 1970, 219–220).

Семиозисът на Музите в културната история потвърждава т. нар. "онтологически нумеризъм", който не е нищо друго, освен числови форми на битието. Метафизиката на културата обхваща значението и смисъла на трансцендентните идеи (като висши принципи на разума. Метафизиката на културата служи като основа за реконструкцията на нейното историческо битие, намиращо израз и в монетната иконография. Така наречената "мерна непрекъснатост" на битието не е нищо друго, освен йерархия и съподчиненост на неговите форми. Онтологичният модел не е "превърната", а синтетична форма на онтологичния анализ. Така се обяснява водещата роля при него на синтетичните съждения.

Тялото – soma (и sema = гробница) не може да бъде (емблематична) метафора на битийното единство в културата и монетната иконография. Такава може да бъде душата, която придава форми на битие на тялото за определено време. Тялото е смъртно. Не може смъртта да е "емблема" на безсмъртното нито по форма, нито по значение. Не метафората

прави философията, а обратно – философията може да създаде метафори. Само благодарение на това, че философските идеи изразяват определени форми на битие и мислене, те могат да бъдат сравнявани с цветове (на цветя) в духовната култура на обществото (Новалис (1772–1801). Но небитието е метафора, чрез метафората може да се представи съпреживяването на някои трудно представими форми. Окото не е метафора на небето, а негова инвариантна (числова и геометрическа) форма, която намира израз и в семиозиса на монетната иконография и изразява адекватно нейната функционалност.

От всичко това става ясно, че нумизматиката и философията на културата са идейно, дълбоко свързани.

БЕЛЕЖКИ:

* Оттук идват някои епоними на тракийски племена "скаи", "тини" (небесни), а също така и "витини" (небесна вода). Най-древните топоними са известни в областта Витиния на трако – пеласгите. Витините (водни) са живели отначало по долината на р. Вит. Изворът Витезда също има знаковата природа на гореспоменатите епоними. Подобни имена на селища, останали от тракийския (санскритски) език са и названията на с. Батошево и Батин – средновековна крепост на р. Дунав.

ЛИТЕРАТУРА:

Бележити българи 1970: Бележити българи. С., 1970.

Верин 1995: Д. Верин. Метафизичното провестване, науката и символните форми. – В: Американска философия в края на XX век. С., 1995.

Градев 98/99: Вл. Градев. Tenebrae. – Демократически преглед, 38, 2, зима 98/99.

Данков 1998a: Е. Данков. Митологичната метафизика на донаучната картина на света. Към дофилософското мислене на тракийския орфизъм. Трудове на Великотърновския университет "Св. св. Кирил и Методий". Том 3-4-5. Книга 3. Философия. В. Търново, 1998, 129–168.

Данков 1998b: Е. Данков. От мита за Хестия към Логоса. Онтологичният модел на древнотракийските религиозни ритуали. Философски алтернативи. – Списание на Института за философски изследвания при БАН. Год. VII, 1998, 1, 92–102.

Данков 2000a: Е. Данков. Метафизика на Българското възраждане и нейният онтологичен модел. В: Е. Данков. История на българската философска мисъл. От Възраждането до съвременнатабългарска философия. Том II. В. Търново, 2000, 11– 40.

Данков 2000b: Е. Данков. Към метафизиката на календара в историческото битие на българския етнос. – В: Етнологията на границата на два века. В. Търново, 2000, 359–376.

Данков 2000c: Е. Данков. Архетипът "Света гора" и философията на името. – В: Дни на науката `2000. СУБ, В. Търново, 2000, 130–144.

Данкова 1996a: Р. Данкова (съст.). Философия и култура. В. Търново, 1996.

Данкова 1996b: Р. Данкова. Природен и социален космос в системата на културата. – В: Философия и култура. В. Търново, 1996, 77–140.

Данкова 1999a: Р. Данкова. Философията на културата като метафизика на българската традиционна духовност. – В: Философия и история. В. Търново, 1999, 97–122.

Данкова 1999b: Р. Данкова. Цикълът "делник-празник" в обърнатия модел на света в културата. – В: Философия и история. В. Търново, 1999, 104–113.

Данкова 2001: Р. Данкова. Философия на културата. В. Търново, 2001.

Елиаде 1998a: М. Елиаде. Сакралното и профанното. С., 1998.

Елиаде 1998b: М. Елиаде. Митове, сънища и тайнства. С., 1998.

Елиаде 2000: М. Елиаде. Търсенето. С., 2000.

Омир 1969: Омир. Илиада II, С., 1969.

Орфей 1989: Орфей. Химни. Аргонавтика. С., 1989.

Пенкова 1999: Е. Пенкова. Тракийският Дионис и вярата в безсмъртието. – В: Thracia Antiqua. ThA 10. Studia in memoriam magistri prof. Georgi Mihailov. С., 1999, 102–116.

Порфирий 1979: Порфирий. Жизнь Пифагора. – В: Диоген Лаертский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. М., 1979.

Султов 1977: Б. Султов. Павликенският край през античността. - В: Павликени и павликенския край. С., 1977.

Тайлор 2000: Э. Тайлор. Миф и обряд в первобытной культур. Смоленск, 2000.

Търнър 1999: В. Търнър. Ритуалният процес. Структура и антиструктура. С., 1999.

Clement 1968: Clement of Alexandria. The exhortation (Loeb), Cambridge – Massachusets, 1968, 36–41.

Huntington 1945: E. Huntington. Mainsprings of civilization, Jon Wiley, New York, 1945.

Hutchinson 1970: G. Hutchinson. The biosphere, Scientihc American, 223 (3), 1970.

Kroeber 1923: A. Kroeber. Anthropology, Harcourt et Brace, New York, 1923.
Meriggi 1957: P. Meriggi. Ghlossario miceneo, 1957.
Molet 1956: L. Molet. Le bain royal a Madagaskar, Imp. Lutherienne, Tananarive, 1956.
Molet 1979: L. Molet. La conception malgache du monde, du surnaturel et de l`homme en Imerina, L`Harmattan, 2 vol., Paris, 1979.

LES MUSES EN TANT QUE SYMBOLES MONÉTAIRES ET COMME CONCEPTS UNIVERSELLS DE LA CULTURE

Rossina DANKOVA

(Résumé)

Dans le rapport on envisage les fonctions sociales et culturelles des monnaies. A l'aide des fonctions analysées devient possible la reconstruction d'un modèle du monde. Une attention spéciale est attribuée à l'interprétation orphique des muses et leur conception plus tardive dans l'ancienne culture grecque.

СРЕБЪРНИЦИТЕ ОТ СЦЕНАТА "РАЗКАЯНИЕ И ОБЕСВАНЕ НА ЮДА ИСКАРИОТСКИ" В АРБАНАШКИТЕ ПАМЕТНИЦИ

Пламен СЪБЕВ

В българското религиозно изобразително изкуство през XVI – XVII в. съществуват достатъчно много примери за интерпретация на сцените от Страстната седмица. Любопитно е отношението на зографите към темата за разкаянието и обесването на Юда Искариотски. През XVII в. по западните български земи повечето от тях предпочитат епизоди със задължителното участие на Иисус Христос: "Целувката на Юда", "Тайната вечеря" и конкретно наративния момент с присягане към блюдото, но за неговото явяване пред първосвещениците и захвърляне на сребърниците не се отделя място в тесните интериори на църквите. За сметка на това в Арбанаси в три паметника е отразено събитието и точно това провокира моето любопитство. Настоящото изследване не се ангажира с цялостен и обстоен иконографски анализ на сцената, а по-скоро се акцентира на детайл, който отразява определен ситуационен модел на разкаянието и захвърлянето на сребърниците.

Основен източник за формиране на иконографията е евангелието от Матей, гл. 27:3-6, а конкретно за обстоятелствата от смъртта намираме и в Д. Ап. 1:18. Първоначално възниква въпрос, на който досега не е обръщано достатъчно внимание: защо именно Матей, наречен още Левий, припомня за хвърлянето на монетите пред висшите представители на духовната власт, а не и останалите евангелисти? Едва ли трябва да се възприеме за вярна тезата, че това е случайно пропуснато в останалите свещени текстове. Отговорът несъмнено се заключава в припомнянето на някои факти от историята на Новия Завет.

Матей е имал особен мотив да разкрие трагичния край на предателя. Всеизвестно е, че до началото на обществената мисия на Спасителя, евангелистът е изпълнявал длъжността митар, т. е. събирал е мито на брега на Генисаретското езеро (Попов 1991, 29). Отчитайки паричните средства пред римските власти, това предизвиквало недоволство и дори презрение от страна на юдейската общност. Тук съществува един деликатен момент. Ако сънародниците ненавиждали чов.а заради длъжността му (или по-точно причината се криела в отнетите пари в полза на завоевателя), то колко повече биха се възмутили от факта, че със същите пари покъсно се купува смъртта на Сина Човечески. Точно на това обстоятелство се спира призваният митар – реално погледнато в храма се събират същите пари, само че доброволно, а това е всеизвестно. Но къде остава истината за изразходването на част от тези средства? Вероятно точно този въпрос е провокирал неговото желание да обогати съдържанието на евангелието. Следователно, целта е била да се разкрие несъстоятелността на привидната праведност, да се подчертае персоналната отговорност на еврейското свещенство, което използвало събраните монети за предателство.

Всъщност, нека не забравяме, че оригиналният текст по Матей е написан на еврейски и предназначен за обществото от евреи, които са се обърнали към учението на Христос – Месия. Точно в неговите думи намираме изобличение на алчността и бездушието на стареите и първосвещениците. По този начин е атакувана привидната нравственост и конкретно, материалната облага от порядките в юдейската религия (Гладков 1924, 587 и сл.). Нейните най-изтъкнати представители заплащат за предателството, но остават с убеждението, че са невинни: "*Що ни е грижа? Ти му мисли.*" (Мат. 27:4). В този смисъл евангелското свидетелство конкретно разкрива не само страшното наказание, зародило се в съвестта на Юда, но и още по-голямото зло, прикрито зад скъпите и красиви одежди на първосвещениците и стареите. И тъй като евреите добре познават Стария Завет, ролята, която изиграват сребърниците, неизбежно се отъждествява с предсказанието на пророк Захария – 11:12-13:

"И ще им кажа: ако ви е угодно, дайте Ми заплатата; ако ли не – не давайте;
И те ще Ми претеглят за отплата трийсет сребърника. И рече ми Господ: хвърли ги В църковната каса, – висока цена, за каквато те Ме оцениха! И взех аз трийсетте сребърника и ги хвърлих в дома Господен за грънчаря."

С помощта на образния език тук е посочена не само цената за Неоценимия Господ Бог, но и за това по какъв начин израилският народ

оценява грижите, изцеленията и даровете за себе си. Според законите на юдейското общество, в случай на нещастие, например ударен или убит от вол слуга, трябвало да се заплати сумата точно от 30 сикли сребро (сравн. Изх. 21:32). Достига се до идеята за т. н. *презряна сума*, с която жителите на Йерусалим оценяват количествено служението и жертвата на Иисус Христос (Молитвеник 1996, 152):

"Това казва Господ на юдеите: Люде мои, какво ви сторих? Или с какво ви досадих? Слепците ви направих да прогледнат; прокажените очистих...какво ви направих и какво ми въздавате?

Днес Юда изоставя Учителя и приема дявола; заслепява се от страстта на сребролюбието...защото как можеше да гледа тоя, който продаде Светилото за тридесет сребърника."

Антифони от последование на св. Христови страдания, Велики четвъртък.

Обичайно е най-изтъкнатите представители на синедриона да отреждат ниска цена за човешкия живот, това се потвърждава и в кн. Д. Ап. 5:33; 12:1-3. Забележително е и това, че тези личности продължават да подкупват със същите пари (дарени за храма) войниците, които трябвало да охраняват гроба Господен, а за това свидетелства отново само евангелист Матей (28:12-15). Несъмнено, в контекста на гореизложеното, се акцентира на постоянството в действията им.

През периода на написване на евангелието тези истини са били от изключително значение за самите евреи, някои от които трябвало да бъдат покръстени в новата вяра. Освен това, имало нужда новообразуваната църква да бъде предпазена от симония и търгуване с човешката съвест. Затова са включени подробности за 30-те сребърника, посочени са тези, които манипулират ситуациите по време на мъченията и кръстната смърт на Спасителя.

Според творбите на историци и църковни писатели (например Евсевий Кесарийски), сребърниците от предателството представлявали основна монетна единица в Юдейската държава (Харитонов 2004, 192). В исторически аспект стойността на един сребърник е идентична с тази на една сикла (Norris 1999, 638). В Юдея, като подвластна на Персия, е могло да се секат монети още от началото на династията на Макавеите, но засега са разкрити такива едва от времето на Йоан Хиркан (134–104 г.), а също и от по-късно – от периода на Александър Яней (103–76 г.) (Шиваров 1992, 238). Особено до 40-те години на първи в. парите наподобявали гръцките символи и знаци, а не са липсвали и такива с образи на римски богове (Шиваров 1992, 238–239)(**Обр.1**). Съобразно преданията, стойността на 30 сребърника била предостатъчна, за да се купи неголям участък земя, например в околностите на Йерусалим.

Обр. 1. *Сребърна монета от Юдея, датирана от 30-те години на I в.*

Обр. 2. *"Самоубийството на Юда Искариотски", релеф от края на IV в. в British Museum, London*

Съществува и друга гледна точка. Сребърниците са възприемани от светите отци и тълкуватели като метафора за безценната и

непреходна стойност на Христос и Неговото слово (Шиваров 1995, 191). В най-общ смисъл среброто притежава очистителна сила и по такъв начин то се възприема от покръстените народи. Често пъти се използва за изработка на съдове, мощехранителници и обкови, предимно за нуждите на църквата. Дори в българските народни вярвания се счита, че осветеното в храма сребро носи щастие и сполука. Несъмнено тази насока на мислене се отнася към иконографията на сцената от периода на раннохристиянското изкуство.

Редно е да спомена, че една от най-ранните сцени, представяща разпилените сребърници под увисналите нозе на Юда, се намира в Британския музей и е датирана от края на IV в. (Weitzmann 1977, 70) (**Обр. 2**). Сюжетът подсказва символично идеята за стойността на средствата, които не се връщат в ръцете на нечестивите заговорници, а попадат в земята, която се явява като преход към нов живот. Без особени изменения сцената се повтаря в прочутия Милански диптих от слонова кост, изработен вероятно след приключване на иконоборческия период (Volbach 1952, Nr. 232, taf. 63).

Съвсем различно е, обаче, изображението в Пурпурния кодекс (Codex purpureus Rossanensis) от VI в. (Grabar 1953, 162). На страница 8r наблюдаваме композиция, която наративно възпроизвежда текста от Евангелието. Юда захвърля сребърниците, докато първосвещениците жестикулират в израз на недоволство. Този тип иконография насочва нашето внимание към буквалното, историческо разбиране за разочарованието и отвращението от сребърниците. Ясно е, че от зрителите те не могат да се възприемат символично. За предателя и очевидците на кончината му парите притежават изкусителна сила и тъкмо те са причината за сторения грях. Чрез тях се изкушава слабата душа, непознаваща покаянието в християнски аспект. Всъщност тази представа остава валидна за типичната византийска иконография през следващите векове.

През XIV в. темата се развива, включват се повече персонажи, а архитектурните форми се усложняват. В почти всички по-късни стенописи монетите са захвърлени, част от тях се търкалят върху масата, а предателят навежда своето тяло в израз на огорчение. Това може да се проследи от паметниците в Старо Нагоричино, Дечани и Иваново (**Обр. 3**), все от XIV в. Съобразно тълкованията на св. Йоан Златоуст "За сребролюбието" и "Предателството на Юда" се разширява представата на средновековните художници за кончината на клетника в ада (Творения 1991, 784). Става дума за страшно възмездие, което очаква всеки, който придобива нечестиво богатство по подобие на Юда Искариотски. Тъкмо за това говори и св. Папий, епископ Йерополски (Изборник 2001, 98). Като илюстрации на литургическите текстове и поучителните слова, по времето на Палеолозите срещаме в почти всяка една сцена подутото и разложено тяло в дълбините на ада. Разбираемо подобни илюстрации се конкретизират като опозиция на раннохристиянския символизъм, въпреки че съответстващите текстове са писани преди иконоборческия период.

Обр. 3. *"Юда връща сребърниците", стенописи от XIV в. в "Църквата" край Иваново (Русенско). (Сн. по Л. Мавродинова, Стенната живопис в България до края на XIV в.)*

Идеята за страшното наказание се репродуцира и в паметниците на територията на съвременна Македония и Сърбия през поствизантийския период: "Възнесение" в Лесковец, манастир "Матка" (Суботић 1980, 103, 152), Поганово, "Св. Троица Плевалска" (Петковић 1974, 67). Съхранена е и в Драгалевския манастир, чиито стенописи са датирани от 1476 г.

В наосите на църквите "Св. Атанасий", "Рождество Христово" (Прашков 1979, 18) и "Успение Богородично" в с. Арбанаси, сцената също е възпроизведена. В общи линии схемата е спазена, но при един по-обстоен преглед се установи следната особеност: вместо познатата ситуация с разпилените сребърници, тук зографите представят Юда с торбичка в ръка, а монетите са събрани в табла със специфична форма, чийто край завършва със стеснение за удобство на ръката. Явно това не е според официалните тенденции на византийското изкуство,

нито пък е в унисон с традицията на Балканите през целия XV в.. Логично е да потърсим литературни сведения в обичайните наръчници за пътуващите зографи. Нека си припомним какво препоръчва Дионисии от Фурна в своята ермиция (Успенски 1993, 110):

*"В храма Ана и Каяфа, книжници и фарисеи стоят на масата, пред тях съндъче (*ковчеже, б. м.). *Юда, не много приведен, захвърля сребърниците от ръката си."*

Ако трябва да бъдем точни, съобразно историческите данни, зографът от "Св. Атанасий" в Арбанаси е използвал образец със събраните монети в табличка през 1667 г. (Ръцева 1998, 17) (**Обр. 4; 5**). Това е период, който се свързва с дейността на митрополит Герасим Какавелас. Неговите контакти със Северна Гърция са особено засилени през годините на служба в Търновската митрополия. В този смисъл, твърде възможно е копирките за стена, използвани в Арбанаси, да са създадени от найярките представители на Епирската школа още през XVI в. Тук е излишно да се задълбочаваме в коментари относно стилистичните аналогии на стенописите с тези от паметниците в Епир, още повече, че това вече е направено.

Освен това, ъгълът между северното и западното крило на галерията от популярната църква "Рождество Христово" в Арбанаси побира сцени, които до голяма степен имат отношение към темата за богоизбраните и отхвърлените в църквата (Геров 1996, 8) (**Обр. 6**). Една от тях е "Христос изгонва търговците от храма" – събитие от началото на Страстната седмица. Съществено в случая е това, че върху една от търговските маси е изписана абсолютно същата табличка с монети. В едноименната сцена, изписана приблизително половин в. по-рано в митрополитската църква "Св. Стефан" в Несебър, е представена тълпа от търговци и "*менячи на пари*" (ср. Мат. 21:12). На преден план един от тях носи правоъгълна кутия, наподобяваща въпросната табла, но с изключение на характерната дръжка за ръката. Очевидно в двата примера този съд не може да се идентифицира като църковен, по-скоро играе ролята на място за съхранение на видовете пари, т. е. удобно средство за търговците и сарафите. Особено през 40-те години на седемнадесетото столетие иконографските схеми са буквално копирани, използвани са многократно, а що се отнася до интерпретации, те могат да се открият рядко

Обр. 4. *"Разкаяние и самоубийство на Юда", стенопис от църквата "Св. Атанасий" в село Арбанаси. (Сн. З. Николов)*

Обр. 5. *Детайл от сцената в "Св. Атанасий", село Арбанаси*

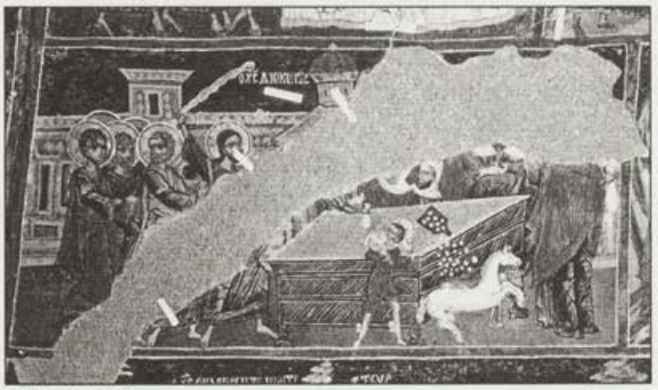

Обр. 6. *"Изгонване на търговците от храма", стенопис от галерията на църквата "Рождество Христово" в Арбанаси. (Сн. Пл. Събев)*

и само на определени места. През този период, макар и на етапи, са изписани пространствата от галерията на "Рождество Христово", а както вече споменахме, този детайл се повтаря и по-късно в "Св. Атанасий" – 1667 г. Ако приемем за вярно предположението, че центърът на разпространение и значително духовно влияние се локализира в Северна Гърция, логично е да потърсим прототипи от паметниците в този регион.

Сравненията, които направихме с иконографията в манастира "Дилиу" (1543 г.) не подкрепят тезата, че това е пряко влияние. Виждаме Юда Искариотски, който действително захвърля сребърниците, част от тях се разпиляват върху масата (Γαρίδης, Παλιούρας 1993, 233) (**Обр.7**). Единият от майсторите, работил в католикона на манастира "Св. Никола Филантропинос" през 1531–1532 г., също се съобразява с препоръките на Дионисиевата ерминия и разпръсва сребърниците пред първосвещениците (Γαρίδης, Παλιούρας 1993, 70). В същия стенописен ансамбъл откриваме и "Христос изгонва търговците от храма", но между достатъчно голямото разнообразие от съборени паници, кани и монети, отново не открихме табла с подобна форма. Това се повтаря и на много други места в Южна Гърция и Атон. Ясно е, че съществува всеобщ стремеж към запазване на традицията от предишните епохи, не може да се говори за наличието на иновации. От друга гледна точка, школовката на неизвестния автор на стенописите в "Св. Атанасий" може да се определи като типична за центъра в Янина (Епирско). Друг е въпросът, че в "Рождество Христово" табличката е преписана през 1681 г. и дори сребърниците са симетрично подредени (**Обр. 8**). Тук е мястото да споменем, че трудно може да се анализира сцената в манастира "Успение Богородично", защото стенописите в централната част са нечетливи и подлежат на реставрация.

Периодът от първата половина на XVI до средата на XVII в. е твърде голям, за да се сътвори и включи в композициите от първите два паметника подобна особеност. Основание за художествена интерпретация има, откриваме я в Матей, 27:6:

"Първосвещениците прибраха сребърниците и казаха: не бива да се слагат в църковния ковчег, защото са цена за кръв."

Това са думи, съответни на момента, в който Юда напуска храма, а захвърлените монети не остават за дълго разпръснати. Ключо-

Обр. 7. *Сцена от католикона на манастира "Дилиу" в Епирска Гърция*

Обр. 8. *Стенопис от наоса на църквата "Рождество Христово" в село Арбанаси. (Сн. З. Николов)*

вата дума *ковчег* за зографите от седемнадесетото столетие разбираемо се пропуска, докато събирането на монетите все пак трябва да стане в някакъв съд. В това се състои особеността на иконографията. По реда на разсъжденията достигаме до възможността този атрибут да се перифразира като табла за съхранение на ценности – монети, теглилки, изобщо кутия от търговски тип. Нека не пропускаме факта, че в религиозното изкуство през седемнадесетото столетие, макар и фрагментарно, навлизат битови елементи с разнообразни функции и значение. Без да категоризираме резултатите от анализа, само ще споменем за възможността подобна табличка да е изписана в някои от паметниците в Северна Гърция от първата половина на XVII в., но дори и да е съществувала като образец такава иконография, това не изключва тезата за навлизането на битов

елемент в каноничната сцена. В исторически аспект село Арбанаси през разглеждания период е представлявало своеобразен център на търговията, а не е изключено такива табли да са били въведени в употреба за действащия пазар. Огромното и разнообразно наследство на съдове (включително и църковни) от Балканския регион по времето на османската власт представлява достатъчно солидна основа от материали за сравнения и анализи.

ЛИТЕРАТУРА:

Гладков 1924: Б. Гладков. Евангелието на царството Божие. Пловдив, 1924.

Геров 1996: Г. Геров. "Време" и "история" в стенописите от галерията на църквата "Рождество Христово" в Арбанаси. – Проблеми на изкуството, 4, 1996.

Изборник 2001: Изборник – светоотческо наследство. С., 2001.

Молитвеник 1996: Молитвеник. С., 1996.

Петковић 1974: Ср. Петковић. Манастир Света Троица код Пљевала. Београд, 1974.

Попов 1991: Хр. Попов. Ръководство за изясняване Четириевангелието и книга Деяния апостолски. С., 1991.

Прашков 1979: Л. Прашков. Църквата "Рождество Христово" в Арбанаси. С., 1979.

Ръцева 1998: Св. Ръцева. Иконографската и стилова характеристика на стенописния ансамбъл от църквата "Св. Атанасий" в Арбанаси от 1667 г. – Проблеми на изкуството (Извънреден брой), 1998.

Суботић 1980: Г. Суботић. Охридска сликарска школа XV века. Београд, 1980.

Творения 1991: Творения светаго отца нашего Йоанна Златоуста, архиепископа Константинопольскаго. Т. I, кн. 2, Издание Санкт Петербургской Духовной Академии, 1898 (преизд. Москва, 1991).

Успенски 1993: П. Успенски. Ерминия или наставление в живописном искусстве. Трактат греческого живописца йеромонаха Дионисия Фурнаграфиота (1703–1733). Труды Киевской Духовной Академий, 1868, (преизд. Москва, 1993).

Харитонов 2004: Хр. Харитонов. Стари мерки, теглилки и монети в България (VII – XX в.). В. Търново, 2004.

Шиваров 1992: Н. Шиваров. Библейска археология. С., 1992.

Шиваров 1995: Н. Шиваров. Речник на библейските символи. С., 1995.

Grabar 1953: A. Grabar. Byzantine painting. Ed. Skira, 1953.

Norris 1999: F.W. Norris. Judas Iscariot. – In: Encyclopedia of early Christianity. (second edition), New York, 1999.

Volbach 1952: W. F. Volbach. Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des Frühen Mittelalters. Mainz, 1952.

Weitzmann 1977: K. Weitzmann. Late antique and early Christian art third to seventh century. Princeton University, 1977.

Γαρίδης, Παλιούρας 1993: : Μ. Γαρίδης, Α. Παλιούρας. Μοναστήρια Νήσου Ἰωαννίνων. Ζωγραφική. Ἰωαννίνα, 1993.

THE SILVER COINS FROM SCENE "REMORSE AND SUICIDE OF JUDAS ISCARIOT" IN MONUMENTS FROM ARBANASSI

Plamen SUBEV

(Summary)

The present work is dedicated to the scene "Remorse and suicide of Judas Iscariot", painted during XVII century in three churches in Arbanasi village. Create an impression presence a detail, which is repeated in mural painting from the monuments: "St. Atanasii" (1667), "Nativity" (1681) and "Dormition of the Virgin" (1688). There is a box (tray), that in save the thirties silver coins. Possibly the box's shape was borrow from money market on the territory of Balkans in the course of XVII – XVIII centuries.

ВАРИАЦИИ НА ТЕМА ПАРИ

Стефан ПАСКАЛЕВ

Ако бях нумизмат...

Историята не е моя професия, но винаги съм имал специално отношение към нея. Затова от години сътруднича на специалистите в музея. Според възможностите и опита си събирам сведения, които биха могли да служат на науката и участвам в различни форуми. Когато се организираха IX-те Музейни четения, в един разговор с директора на Регионален исторически музей– Велико Търново около темата: "Монетите и банкнотите – възможни прочити", изразих съжалението си, че не мога да участвам, защото не съм нумизмат. Тогава д-р Харитонов се усмихна и ми каза: "Парите имат много лица. Вземи например телефонния указател и виж фамилните имена". Така един нумизмат ме подтикна да потърся монетите извън нумизматиката [1].

Следващите страници представят част от моите "находки". За сравнение често прибягвам и до чуждоземни "съкровища". Текстът е есеистичен, но мисля че има и свой научен принос към "възможните прочити" на темата, затова го нарекох именно "*Вариации* на тема пари". В този смисъл нямам претенция за изчерпателност и завършеност. По скоро съм се опитал да покажа на колко много места, извън обичайните за нашите представи, откриваме парите и колко много неща могат да ни "кажат" те за живота на хората – някога и сега.

Заровеният талант

И така – започваме с Новия завет, чиито преводи от старогръцки език поставят началото на нашата старобългарска литература.

Известният руски езиковед Будагов разглежда подробно историята на обществото. Според него, например, развитието на семантиката на talentum е преминало в пет етапа:

1. Теглова мярка, равна на около 25 – 27 кг (различна при различните народи);
2. Тегло на златото и след това – злато, богатство;
3. Воля, желание, стремеж;
4. Способност да се осъществи желание;
5. Способност, дарба.

Преходът от първото към второто значение на думата става още в древните езици– гръцки и латински – и за повечето от днешните европейски езици тези две значения са вече чисто исторически. Петата степен в своето семантично развитие "талантът" достига през епохата на Възраждането (Будагов 1971, 157–160).

А сега малко повече за притчата (Мат. 25: 14–30):

Един господар, тръгвайки за чужбина, извикал слугите си: на единия дал пет таланта, на другия два, а на третия – един". (Колкото и да е неточно, за да имаме поне някаква представа за предадения имот, ще отбележа, че през 1894 г. един талант е оценен от тълкувателите на 378 турски лири) (Тълкование 1894, 283). Когато се завърнал, господарят поискал сметка от слугите си и като разбрал как всеки от тях е постъпил, възнаградил първите, а от мързеливия отнел единия талант и заповядал този слуга да бъде изхвърлен във "външната тъмота".

Според епископ Михаил, притчата има за задача да покаже как Господ ще съди човеците на Второто пришествие (Евангелие 1903, 517).

На основата на притчата в много езици възникват устойчиви изрази: руският – "зарыть свой талант (или таланты) в землю"; френското – "enfouir son talent"; английското – "bury one`s talent"(Будагов 1971); германците пък, заравят своя пфунд – "sein pfund begraben – bibl (Гълъбова 1968, 968).

А ние, българите, предпочитаме краткото "скрит талант".

Прочее, да не заравяме талантите си!

Двете лепти на вдовицата

Веднъж, когато били в храма, Исус видял бедна вдовица да пуска в съкровищницата две лепти и се обърнал към учениците си: "Истина ви казвам, че тая бедна вдовица тури повече от всички, които пуснаха в съкровищницата, защото всички пуснаха от излишъка си, а тя от своята немотия тури всичко, що имаше, цялата си прехрана" (Новий завет 1990, 91).

Още в превода на евангелието от гръцки на български език четем "две лепти" (Янакиев 1956, 42–43). Според нашите учени лептата е дребна медна монета и е еквивалент на "минута"-та (Харитонов 1996, 224). Къде е тази мину-

та? Намираме я в латинския текст на евангелието: minuta duo (Testamentum 1984, 229).

Във френските евангелски текстове се говори за двата обола на вдовицата – deux oboles de la veuve (Тимескова 1974, 59). Защо обол - нали това е сребърна монета в Древна Гърция? Оказва се, че "обол" е и стара френска дребна монета, на стойност половин дение (Larousse 1952, 700). Затова французите и днес "внасят" своя обол, а не лепта: apporter son obole à une souscription (Larousse 1952, 700).

Германците, въпреки че в евангелието на немски език пише: zwei kleine Münzen (wörtlich zwei Lepta – Bibel 1980, 1134), внасят своя шерф (умалително – шерфче): sein Scherflein beitragen (Готлиб 1972, 256).

Шерфлайн е дребна немска монета, която в Средновековието е на стойност половин пениг (Volksbrookhaus 1980, 712). Тя е останала почти незабелязана от нумизматите и няма нищо общо с шеръфъ – златната монета на Османската империя (Харитонов 2004, 201).

Колкото и да е малка нашата лепта (минута), да не се колебаем да я внесем в някое благотворително дело!

Кесаревото кесарю

Изпратените от фарисеите ученици, питат Исус позволено ли е да се дава данък кесарю или не. От 63 г. пр. Хр. Палестина е римска провинция, подчинена на римския император (кесаря). Уловката им е да чуят еднозначен отговор, с което Исус да вземе страна по спора, воден в обществото, и така да бъде изобличен. "Защо ме изкушавате лицемерци? – им казва той – Покажете ми една данъчна монета!". И те му донасят един динарий (в старите текстове – пеняз). По това време динарият е бил с образа на Тиберий, приемник на Октавиан Август, а надписът е гласял: Ti Caesar divi augusti F. Augustus (Харитонов 1996, 184). Tiberius, Cäsar, des göttlichen Augustus Sohn, Augustus (Bibel 1980, 1104). Императорът е "божествен", а Исус – син Божи. Исус пита: "А чий е този образ и надпис?". Отговарят му: "На кесаря". Тогава Той им казва: "Отдайте, прочее, кесаревото кесарю, а Божието Богу" (Матей 22: 16-21).

Постепенно думите на Исус се превръщат в крилата фраза, която чуваме често на латински: Quae sunt Caesaris Caesari et quae sunt Dei Deo. Разбира се повечето народи я употребяват и на родния си език: немски – (Gebet) dem Kaiser, was des Kaisers ist, und Gott, was Gottes ist; френски – (Rendez) à César ce qui apportient à César, et à Dieu ce qui apportient a Dieu (Larousse 1952, 777); италиански – A Cesare quel ch'e di Cesare, a Dio quel ch'e di Dio (Тонкин 1984, 13); руски – Кесарю кесарево, а богу богово (Шанский 1987, 66); украински – Віддати кесареве кесарю, а боже богові (Коваль 1975, 42).

Ние също казваме: "Кесаревото кесарю, Божието Богу".

Да, едното не пречи на другото, едното не изключва другото. А умеем ли да разграничаваме едното от другото?

Трийсетте сребърника

Когато Юда отива при първосвещениците и ги пита какво ще му дадат, за да предаде Исус, те му предлагат 30 сребърника (Мат. 26: 15).

В старогръцкия текст Юда получава *триаконтна аргирия*, а в латинския – triginta argenteos (Testamentum 1984, 75)

В Тълкуване на Новия завет 30-те сребърника са пояснени като 30 сикли, или около 3,75 турски лири (Тълкование 1894, 294).

В Изтълкуваното евангелие епископ Михаил предполага, че 30-те сребърника са вероятно сикли, които били тогава обикновена парична монета в Юдея. Тридесет сикли стрували около 72 лева. Това според закона била цената на един роб (Евангелие 1903, 536–537).

Старите вавилонци създали специална парична единица от 21,8 гр. - тежко тегло или 10,91 (11 гр.) – леко тегло.

У израилтяните, които възприели вавилонската сребърна сикла посредством финикийците и хананейците, тя тежала 14,54 гр, съответно 7,27 гр (Марковски 1928, 238).

Според евангелието на немски език първосвещениците плащат на Юда 30 сребърни парчета – dreissig Silberstücke – Matth. 26: 15 (Bibel 1980, 1110).

А в едно от изданията на български език първосвещениците претеглят тридесет сребърника (Библия 1923, Мат. 26: 15).

Сребърникът се приема за основна монетна единица на Юдейската държава и има стойността на римската единица за тегло – силиквата (Харитонов 1996, 264–265).

Така или иначе, цената на предателството си остава 30 сребърника.

Не само парите са пари

Майка ни пееше много хубаво и ние израстнахме с нейните песни. Една от тях бе:

"Ставай рано, синко!" Майка обичаше да заменя обръщението "синко" със Стефчо или Живко (брат ми). Ето куплет от песента:

Времето е злато,
времето е пари,
но то е крилато,
добре го пази!

Когато станахме вече големи, разбрахме, че в тази песен са събрани не само българските пословици и поговорки, а и на другите народи: Времето е пари – Time is money (английски), Время – деньги (руски), Zeit ist Geld (немски), Le temps est de l'argent (френски), Il tempo e denaro (италиански); Времето е злато – Time is gold (английски); Времето хвърчи, не се стига – Tempori parce (латински), Береги время (руски).

От древни времена до днес здравето се сравнява с парите: Здравето е най-голямото богатство; Нет ничего ценнее здоровья (руски); Valetudo bonum optimum (латински); Sante passé richesse (френски). И приятелството се противопоставя на парите: По-добре хиляда приятели, а не хиляда гроша; Не имей сто рублей, имей сто друзей (руски); Nummis preastas carere quam amicis (латински); Freunde sind über Silber und Gold (немски).

За сефарадите (евреите) отговорът в нужния момент струва хиляда жълтици (Франсез 2001 – репуеста ен су ора вале мил дукадос). За германците скъп е добрият съвет (Guter Rat ist teuer). А източните народи ценят повече знанията: Знанията са по-скъпи от парите (туркменска); Знанието е по-скъпо от богатството (таджикска); Знанието е по-скъпо от златото (узбекска).

Ако пък си припомним песента, изпълнявана от ВИГ "Тангра":

За мен отдавна хората говорят,
че вечно съм без пукната пара,
но аз със всеки съм готов да споря
дали това е най-важно на света.

ще се сетим, че за този наемател на мансардата най-голямото богатство са един прозорец и безброй звезди.

Толкова много богатства – кое да изберем?

Бели пари – от близо и далеч

Когато говорим за пестеливостта и предвидливостта на нашите деди и бащи, си спомняме как те отделят своите "бели пари за черни дни" (5000 1964, 295). Така са постъпвали и други народи. Те също имат такива поговорки: Чувай бијеле новце за црне дана (сръбска); Ak akça kara gün içindir (турска); Bani albi pentru zile negre (румънска); Беречь копейку за чёрный день (руска); I quatrini bianchi van serbati pè giorni neri (италианска); Сребърната монета за черен ден ще послужи (узбекска); Жълто злато за черен ден (грузинска); Светлата монета е полезна в черен ден (арабска). Германците "поставят монетите на високия им ръб" (Das Geld aus die hohe Kante legen) и така ги запазват за по-късно. Спомням си как през миналия век нашите търговци подреждаха монетите по същия начин и правеха фишеци, които използваха при размяната.

Само французите не отделят пари за бъдещи нужди. Те "пазят круша за утоляване на жаждата" (Garder une poire pour la sof).

Бели пари от отминалите дни!

Иван Гологанов и другите

Днешните български фамилни имена се оформят през XIX в. За техния произход и развитие има научни трудове, от които тук са ползвани Речника и Именника на двама отделни автори (Илчев 1969; Заимов 1988). Подбрани са само фамилни имена, свързани със старите монети, благородните метали и някои професии.

Фамилията Гологанови разглеждам с кратки биографични данни за нейни представители през Възраждането и в живота на България след Освобождението.

Иван Попилиев Гологанов (1839 – 1895) е роден в Търлис, Неврокопско. Учителства дълги години в родното си село и Крушево, Демирхисарско. Участва в борбите за църковна независимост, сътрудничи на в. "Македония" (Генчев 1988). През 1865 г. Гологанов се запознава със Стефан Веркович и срещу парично възнаграждение от 300 гроша месечно става един от първите му помощници. Гологанов започва да изпраща български народни песни, които Веркович издава в два тома (Белград 1874 и Санкт Петербург 1881), известни в научния свят като "Веда Словена", която предизвиква много спорове. Мистификация или не, "Веда Словена – както отбелязва Ив. Д. Шишманов – ще запази своята слава на първа българска книга, успяла да заинтересува живо европейския учен свят за България и нейното минало: първата българска книга от международно значение" (РБЛ 1976, 174).

Никола Попилиев Гологанов (неизв.). Брат на Иван, роден също в Търлис. Получава гръцко образование. До 1878 г. учителства

главно в неврокопски села. След Освобождението е главен учител в българското училище в Цариград; председател на българските общини в Сяр и Неврокоп (Генчев 1988, 159).

Третият брат е Васил Попилиев Гологанов (1846 – 1926). През 1862 г. се замонашва и приема името Теодосий. През 1875 г. е вече архимандрит, изпратен като митрополитски наместник в Лясковец, където учредява читалище "Образование". След Освобождението е екзархийски наместник в Цариград. От 1885 г. до 1892 г. е Скопски митрополит, след което е помощник на Пловдивския митрополит. Управлява Гюмюрджинската епархия (1914 – 1921). Занимава се с книжовна дейност и след Освобождението издава редица богословски трудове и преводи. Действителен член на БКД (Генчев 1988, 645).

Има и други известни хора с такава фамилия: Димитър Иванов Гологанов – роден през 1901 г. в Крушево, Серско (България 1981, 124); Иван Борисов Гологанов – роден през 1903 г. в Станимака (дн. Асеновград) (Корпус 1996).

А сега следват фамилни "монетни" имена: Алтънов, Дукатски, Мангъров, Махмудиев, Пендаров (Пендарев, Пиндаров), Перпереков, Петаков; Гюмюшев (Гемишев) от прякор – тур. гюмюш – сребро, сребърен; Маламов – от гр. малама – злато; Сарафов; Юскеселиев – от тур. юскеселия – който има сто кесии.

Към тази група имена не следва да се причисляват: Грошев, тъй като Грошо произлиза от Гроздьо; Грошков, защото идва от умалителното на Грошо; Рупчев – от диал. рупец – жител на областта Рупчос в Източните Родопи; Левчев – от Левчо – умалително на Левтер, Лев. (Илчев 1969).

В руски език се срещат, макар и вече порядко, фамилни имена-монети, т. е. без окончание: Грош, Деньга, Копейка (Суперанская 1981, 102).

Някои руски езиковеди смятат, че фамилното име на големия руски художник Рублёв, произлиза не от "рубль" – парична единица, а от "рубель" – върлина (Федосюк 1972, 158).

Нещо като извод: може да си гологан и да станеш лев, ала може да бъдеш лев и да не струваш ни пукната пара. И още: пази се от фалшиви монети!

(Без)парични прикрития

В Речника си Иван Богданов (Богданов 1978) прави разкривки на 7 800 български псевдоними, като значителна част са от типа на имената (собствени и нарицателни). Съвсем нищожен е броят на псевдонимите, свързани с нашата тема. Ето ги:

Псевдоним	Истинско име	Професия	Година на ползване
Безмонетният принц	Стоян Чепов	фейлетонист	1927 – 1933
Безпаричният паж	Георги Кол. Караджов	литературен деец	1932 – 1938
Безпетаков	Стефан Ник. Мокрев	писател	1923
Безсребърник	Кръстю Попгеоргиев	литературен деец	1909
Безсребърников	Евтим Дабев Тимчев	социалист	1898
Гологан I	Христо Костов Донев	хуморист	1911 – 1912
Щабс-капитан Копейкин	Тодор П. Кожухаров	фейлетонист	1931 – 1944

Какво показва таблицата? Посочените псевдоними са предпочетени от фейлетонисти, литературни дейци, писатели и политик (няма нито един на учен, преводач, карикатурист). "Без/паричните" псевдоними са създадени до 1934 г. (в това число шест до Първата световна война и шест след нея). Всички са използвани до 1944 г. По-късно такива псевдоними не са известни.

Безсребърников се "подвизава" в края на XIX в. и то само една година. Безпетаков и Безсребърник също имат по една година живот, а Гологан I – две години, вече през XX в. Безмонетният принц и Безпаричният паж съществуват по 6 години. По-особен е случаят с Щабс-капитан Копейкин. Навярно трябва да го свържем с Гоголевия герой от "Мъртви души" капитан Копейкин.

От Речника не се разбира защо тези творци са прибягнали до тези "прикрития", но псевдонимите със сигурност отразяват тогавашната действителност.

Зелената кесия

Всички знаем сюжета на романа "Под игото". Бойчо Огнянов успява да склони дякон

Викентия да извърши "свещена кражба" от килията на отец Йеротей. Тъкмо когато Викентий извадил от зелената кесия двеста златни лири, влиза монахът и не вярва на очите си. Когато разбира, че парите са за народното дело, старецът казва: "Та защо ми не поиска, чадо? Та дали аз не обичам България?". Показва му и тефтера, в който са описани отоманските лири, изпратени от него за момчета български да следуват учението си. Шестотин лири отомански той отделил за богословското учение на Викентий в Киев. "Добре, синко, послугувай на България, като му е времето." (Вазов 1956, 246).

Мисля, че разбирате безсилието на думите ми да преразкажа това, което само Вазов може да опише. Следва да добавя само, че дякон Викентий е литературна персонификация на манастирския служител и бунтовник Богослов Чонов Макриев, роден в Сопот около средата на XIX в. След Освобождението отива да се учи в Киевската духовна семинария и академия. Завърнал се в България, става протосингел на Доростоло-Червенската митрополия, покъсно повишен в длъжност архимандрит. Умира в Русе през 1914 година.

И още нещо: описаната в "Под игото" случка със "зелената кесия" е действителна (Бояджиев 1968, 118–119). А отец Йеротей ни напомня за патриотизма на духовниците от Възраждането.

"Патриотът" Хаджи Ничо

Ако се обърнем към многообразното литературно творчество на Любен Каравелов ще открием един интересен друг "херой" – Хаджи Ничо от едноименната сатирична повест (Каравелов 1870). Българският емигрант във Влашко забогатява посредством престъпления и грабежи, търгува със свободата на Отечеството и народа си. Той си туря маската на патриот, лицемери и заблуждава околните, че има намерение да служи на общите народни интереси, подобно нарисувания от Христо Ботев "патриот, дето душа дава...". Хаджи Ничо с хитрост сполучва да вземе пари от руското и румънското правителство, заблуждавайки околните, че с тях ще построи болница в Търново и ще организира въстание (Пенев 1978, 573). Един малък цитат за илюстрация на безогладната му алчност: "Когато един от консулите му казал, че българите трябва да се преселят на месечината, то Хаджи Ничо се съгласил с консула и обещал да му помага.

– Хайде да работим – казал консулът.
– Пари трябват, Ваше висикоблагородие!
– Колко пари трябват?
– По три жълтици на човек." ...

(Топалов 1977, 113)

Можем да се досетим какво е станало с парите, защото и днес някои вярват на Хаджиничовци.

Криворазбрана цивилизация

Това е емблематичното заглавие на първата българска комедия (1871) от бащата на българската драматургия Добри Войников. Самият той пише в предговора: "У младите народи почти всичко върви по подражание, отколкото по систематическо изследване. Много пъти най-добрите, най-нравствените начала са зети наопаки, разбуени накриво..." (Бояджиева 1980, 48).

Да "погледнем" само началото на действие четвърто, явление първо от "Криворазбраната цивилизация" – Хаджи Коста (седнал при масата, напреде му разтворен тефтер, на когото гледа и смята, сам): "За една рокля атлазена гроша 953 и 15 пари. За друга – от джанфез, гроша 549 и 20 пари. Два топа хумаюн тънък, гроша 245. За тантела и други уфак тефек, гроша 226. За четри полки, гроша 1363. За други две рокли, гроша 495..." След като чете и останалите разходи, направени от попадналите под влиянието на доктор Маргариди Злата и Анка, Хаджи Коста заключава: "...Сичко събрано сума на сума, текмил гроша 8564 и 15 пари. Тю, бре!...масраф... от дюгеня ми, от кесията ми! ... (затваря сърдито тефтера и се разхожда). Осем хиляди петстотин и толкоз пари...Пустата им алафранга...пустите им моди...Ръцете му да изсъхнат...който ги вади. Осем хиляди петстотин и толкоз гроша и 15 пари...масраф за нищо никакви парцали...пари, хвърлени на боклука, анадънму?...Осемхиляди петстотин и толкоз гроша и 15 пари – един цял капитал..."

Комедията е поставяна на десетки сцени стотици пъти. Още по-близки ни станаха героите от едноименния TV мюзикъл на Хачо Бояджиев, изпълнени от Ружа Делчева, Георги Калоянчев, Георги Парцалев, Лора Керанова и др. И до днес се смеем като гледаме.

И все си оставаме "млад народ" – имаме склонност "криво да разбираме" цивилизациите, към които се стремим.

Кризи

През 1880 г. Иван Вазов пристига в Плов-

див, където генерал-губернаторът Алеко Богориди го назначава за народен представител в Областното събрание на Източна Румелия. Малко по-късно е избран за секретар на Бюрото на Постоянния комитет на Събранието. След като Константин Величков заминава за Париж, Вазов става главен редактор на в. "Народний глас". В уводната статия на вестника от 25 август 1881 година "Дребните монети липсват в Областта ни" Вазов споделя своята тревога: "... Днес в кръгообръщение се нахождат само рубли и франкове и твърде рядко капици; по-дребни пари като петаци, гологани от десет пари, ирмилици, грошове и пр. почти не съществуват, така като едни от тях са извлечени от сарафите и препратени в друга страна, а другите са почти или съвсем унищожени в търгуването. Всичкото население са оплаква. Всичките търговци мъмрят и роптаят" (Вазов 1957, 275). Като съобщава, че "в княжество България са донесени вече голямо количество медни пари (по пет и десет стотинки)", авторът предлага правителството на Областта да намери начин и достави толкова нужните дребни монети. По това време Източна Румелия не е имала собствени парични знаци.

Двадесет години по-късно българският лев отбелязва бързо спадане. Междусъюзнишката комисия по репарациите иска от правителството ревизия на бюджета и ограничаване на банкнотното обръщение. Тогава в бр. 31/31 юли 1931 на в. "Българан" се появява злободневката на Христо Смирненски "Умиращия лев":

На трикольорна позакърпена постеля
лежи умиращият лев.
Реди се ден след ден, неделя след неделя –
ни мърдане, ни дъх, ни рев
(Смирненски 1954, 234).

Световната икономическа криза от 1929–1933 г. не отминава България. Асен Разцветников пише своето "Ха целувки":

Ха целувки, ха милувки сладки,
чиста стока, работа за кеф,
лошо днес отива занаята,
даваме ги веч по две за лев.
Горко ще се кае,
тоя що се мае,
утре заминавам за Париж.
Че във тая криза, нищо не излиза,
нямам нито лев алъш-вериш
(Кауфман 2002, 595).

Скоро по градовете запяват новия шлагер "Ха целувки". Пее се години наред от млади и стари. Дори през еталонната 1939 г. А и след това (то се знае, заради целувките!).

Вазов, Смирненски, Разцветников...и ние – граждани на своето време.

Народоведът от Лясковец

Някои хора пък дори изпреварват времето. Ако лясковчани се гордеят, че са дали такъв човек на българското Възраждане, то търновци сме горди, че народоведът от Лясковец живее и твори в нашия град.

От 1877 до 1892 г. Цани Гинчев издава във Велико Търново едно от най-значителните списания "Труд" – предтеча на така заслужилия за българската етнография и фолклористика "Сборник за народни умотворения, наука и книжнина".

Много са статиите и студиите на Цани Гинчев за обществените отношения, бита, нравите и обичаите на народа. Ето откъс от една – "Няколко думи за гюла и за другите наши земеделчески и градински растения": "За да видят читателите колко полза е принесъл гюлът в четири околии (1883 г.) ний тука ще покажем колко злато се внася в тия околии за гюловото масло и това злато дохожда отвън, а най-вече от Франция... В четиритях околии (б.м. Старозагорска, Казанлъшка, Новозагорска и Чирпанска) има 11 271 уврати посадени с гюл, които дават 3 358 965 оки цвят, цветът струва 4 936 260 гроша, масло 226 139 маскала, които струват 7 220 453 гроша (б.м. златни)." (Гинчев 1988, 21).

По-нататък авторът описва подробно как става обработването и отглеждането на трендафила – подходящи климатични условия, засаждане, бране на цвета, варене, добиване на масло и съхраняването му в маскали.

Написаното преди 120 години има всички качества на статия по геоикономика!

Поезия за парите

През октомври 1827 г. излиза сбирката на Хайнрих Хайне "Книга на песните" (Buch der Lieder), съставена от 6 стихотворни цикъла. Вторият от тях е "Песни" (Lieder), седемнайстата от които е "Песен за дукатите" (Das Lied von den Dukaten).

Ето част от превода й, направен от Димитър Стоевски ("Песен за жълтиците"):

Ах не сте, не сте, жълтички,
долу в бистрата рекичка,
ни в цветята по полята,
нито в сините простори,

нито на небето горе –
зная: стискат ви лихвари
алчно в лапите си стари
(Хайне 1957, 25)

Песните на Хайне, както и другите му ранни стихотворения, са плод на неговия романтизъм. Но "Песента на жълтиците" звучи повече социално.

Притиснат от работниците си, на които не плащал няколко години, П. Р. Славейков седнал и написал "Песен на паричката ми". Стихотворението било напечатано на отделни листове и момчетата отишли да го продават на пътя, за да изкарат някоя пара (Славейков 1954, 368).

В това стихотворение Славейков показва всесилието на парите:

Ти на бой си дребна,
но си най-потребна;
няма си, безгласна,
но и тъй прекрасна;
слаба си, ухилна,
но и пак всесилна!
Вселена поклащаш,
земята раздигаш
и небето стигаш.
Нищо дарба нямаш,
пак звездите снемаш!
Радвай се, парице,
всесилна царице!
(Славейков 1954, 80)

За безчовечността на лихварите Стоян Михайловски пише следната епиграма:

"Сърце той обладава златно!" –
думат за Владимира...
О, да! На мястото, където е сърцето,
у тоз човек жълтица се намира!
(Михайловски 1969, 79)

На същата тема е и сатирата му "Господин пара – на – грош – на ден":

...
Ръка му ти простираш уж – сто минца той ти дава
и уж на смях за двеста минца дава ти разписка...
Минуват две години тоз кайман ти обявява,
че триста минца му дължиш – парите си той иска!
(Михайловски 1978, 97).

Преводачески паритети

По мотиви на английската комедия "Опера на бедните" (1728) от Джон Гей, Бертолт Брехт пише своята "Dreigroschenoper" (Тригрошова опера). Поставянето ѝ на сцената през 1928 г. му донася световен успех. Пиесата е наситена с музика и песни, създадени от композитора Курт Вайл. Всичките герои демонстрират шокиращия извод: "Първо хляб, след това нравственост". Главатарят на бандитската шайка Макхит накрая получава почетното звание потомствен дворянин, замъка Мармерел и пожизнена рента от 10 000 фунта.

Ето как е преведено заглавието в някои страни:

Трехгрошовая опера – 3 гроша
The Threepenny Opera – 3 пени
L'opera de quat' sous – 4 су
L'opera da tre soldi – 3 солди
Opera de cuatro cuartos – 4 куарти.

Всичките монети са дребни, но не се наемам да твърдя, че между тях има някакъв "паритет". Литературоведът Минко Николов пише, че някога пиесата била известна у нас под името "Опера за пет пари" (Брехт 1983). Едва ли преводачът е имал предвид нашето: "Пет пари не давам", особено в преносен смисъл.

През 1934 г. Брехт разгръща, разширява и доизяснява сюжета, който заляга в основата на "Dreigroschenroman". Димитър Стоевски превежда заглавието "Просешки роман" (Брехт 1959), а Вили Брюкнер – "Роман за три гроша" (Брехт 1983).

На украински творбата е "Тришагий роман", а шаг е дребна украинска монета на стойност половин копейка (Словник 1968, 233).

Трудно е да превеждаш като съобразяваш епохата на събитията и отношенията в обществото. Както казва Сидер Флорин, мъки преводачески.

На големия екран

Немският учител по история Шнайдер е колекционер-нумизмат. Отдавна търси една монета, чиято родина е България. Когато идва у нас, случайно се запознава с певицата Яна и открива, че тя носи на верижка старинната монета, за която мечтае. Музикалната комедия е копродукция на ГДР и България, 1965 г. (Генчева 1988, 246–7)

"Опера за три гроша" е екранизирана през 1931 г. от режисьора Пабст (Кино 1986, 314). През 1962 г. немският режисьор Щаудте отново създава филм "Опера за три гроша" (Кино 1986, 503).

"Грошовият рай" (руско заглавие) е англий-

ки филм на режисьора Рид (Кино 1986, 356).

Френската кинематография е представена с 2 филма с едно и също заглавие: "Пари" (L'argent). Първият филм (1927 г.) е на режисьора Лербие и е по романа на Емил Зола, а вторият – на режисьора Бресон (1989 г.), по разказа на Л. Н. Толстой "Фалшивият билет" (Кино 1986, 244, 58). През 1976 г. е премиерата на L'argent de poche (Карманные деньги) по сценарий на Трюфо и Шифман. "Чужди пари" (L'argent des autres) 1978 е също френски филм.

С парична тематика са руските филми: "Бешеные деньги" (Луди пари) на режисьора Матвеев (по А. Н. Островски, 1982) (Кино 1986, 257); "Не имей сто рублей" – 1959 г. по сценарий на Борис Ласкин (Кино 1986, 227).

"За две пари надежда" (Due soldi di speranza) е най-сполучливият филм на италианския режисьор Р. Кастелани (В света 1982, 379). У нас е даван със същото заглавие през 1954 г.

"За шепа долари" (Per un pugno di dollari) е копродукция на Италия, ГФР и Испания, 1964 г. У нас е прожектиран под заглавието "За няколко долара повече" през 1971 г. (В света 1982, 156)

Ограничавам се само в сухото изреждане на филмовите заглавия. Тези, които искат да научат повече за филмите, следва да ползват не само посочената литература, а и други издания, посветени на тях.

Тичешком през годините

Стартът: 20 стотинки...
Знаеш ли колко са двайсет стотинки
на трудоден?
От сутрин до вечер
не дни,
а годинки –
по двайсет стотинки
на трудоден...

(Димитър Методиев. Песен за комунизма)

След години селяните кооператори се радваха на плодовете на своя труд. Допълнихме старата поговорка и тя стана: "Капка по капка – вир, левче по левче – язовир". Синеблузите бригадири създадоха чудесата Росица и Копринка, Хаинбоаз.

Поетът с ватенката се гордееше със своите братя строители. В столовата си имат бюфет, в който е поставена кутия и в нея всеки внася толкова, колкото е консумирал. Когато домакинът свършва дневната проверка на бюфета и се оказва, че в касата има 30 стотинки в повече Пеньо Пенев гордо заявява:

В мойта Родина
растат
и живеят
нови хора
с нов морал!
Днес
тези 30 стотинки
за нея
са огромен
капитал!"

(Пеньо Пенев. Добро утро, хора!)

Израства нов град – Димитровград. Израстват и строителите. Цялата страна е едно строително скеле. Пътят към новия живот трябваше да мине и през Кремиковци. А колко струва билетът за Кремиковци?

Със пламък син
ракията гори.
Ракията окуражава бившите.
Разбираш ли –
там никой никого не познава.
Изкарват се пари,
добри пари...
Със пламък син
ракията гори...
Толкова струва
билета за Кремиковци."

(Л. Левчев. Колко струва билетът за Кремиковци)

Петилетка след петилетка. И пóчини, пóчини ... Спомняте ли си: "Грам, стотинка, сантиметър"?

Могат ли днешните младежи с "джи-есемите" да разберат нашата радост от уличните телефонни автомати? Надали, а може би не е и нужно, макар да казват, че БТК пак ще постави апарати за монети... Телефоните понякога се повреждаха и се променяха съдби:

Двайсет стотинки. Плач на жена.
Двайсет стотинки. Раздяла.
Двайсет стотинки. Край. Тишина

(Веселин Ханчев. Уличен телефон)

Отдавна бяхме готови да помагаме на другите:

Аз бих тръгнал с пет стотинки в джоба.
Бих преспал във всяка бедна хижа.
На човек на тоя свят му трябва
къшей хляб и обич и доверие...

(В. Голев. Монолог за човека, вещите и революцията)

Настъпи Преходът. Започна ликвидацията на стопанства и предприятия. Последва приватизацията. И се продаваха завод след завод – за 1 лев, за жълти стотинки (пресата).

Някои станаха богати, други бедни. А НСИ наблюдаваше и отчиташе – проценти на инфлацията, на безработицата. Определяше се минималният доход, минималната работна заплата, основният лихвен процент.

Днес една банка ни убеждава: "Всеки лев е важен", защото на 100 лева депозирани от нас, тя прибавя 1 свой лев. Друга ни говори мъдро:"Активни пари за по-добри дни". А трета пък твърди: "Купувайки злато, купувате сигурност". И ни предлага да си закупим златни монети: австралийско кенгуру, американски орел, Британия, Виенска филхармония, канадски кленов лист, кругерранд, наполеон…

Живот… не можеш го описа изцяло. Знам, че при някои от представените "находки" остават и "неразкрити пластове". Надявам се обаче, разкритото да предизвика интерес и изследователски дирения [2].

БЕЛЕЖКИ:

[1] Благодаря на ст.н.с. д-р Хр. Харитонов за насърчението в конкретния случай и за доброто сътрудничество в много други моменти. Посвещавам това си проучване на неговата 60-годишнина.

[2] Цялото изложение – от идеята до техническото изпълнение, стана възможно с помощта на Г. Чохаджиева, фолклорист в РИМ – Велико Търново, за което от сърце й благодаря.

ЛИТЕРАТУРА:

Богданов 1978: И. Богданов. Речник на българските псевдоними. Писатели, научни работници, преводачи, карикатуристи, публицисти и журналисти. С., 1978.

Бояджиев 1968: И. Бояджиев, Ц. Делев. Из живота и творчеството на Иван Вазов. С., 1968.

Брехт 1959: Б. Брехт. Просяшки роман. С., 1959.

Брехт 1983: Б. Брехт. Избрани творби в 4 тома, т. 2. Роман за три гроша. С., 1983. (Словник 1968, 233)

Будагов 1971: Р. А. Будагов. История слов в истории общества. Москва, 1971.

България 1981: Българска енциклопедия, 2, С., 1981.

В света 1982: В света на киното. С., 1982.

Вазов 1956: И. Вазов. Събрани съчинения в 20 тома, т. 12. Под игото. С., 1956.

Вазов 1957: И. Вазов. Събрани съчинения, 18, С., 1957.

Влахов 1980: С. Влахов. Руски пословици с български преводи и съответки. С., 1980.

Генчев 1988: Българска възрожденска интелиганция (съст. Н. Генчев, К. Даскалова). С., 1988.

Генчева 1988: Г. Генчева. Български игрални филми, т. 2, С., 1988.

Гълъбова 1968: Ж. Николова – Гълъбова, К. Гълъбов. Българско – немски фразеологичен речник. С., 1968.

Евангелие 1903: Изтълкувано евангелие. Книга първа. Евангелие от Матея. С., 1903.

Заимов 1988: Й. Заимов. Български именник. С., 1988.

Илчев 1969: Ст. Илчев. Речник на личните и фамилни имена у българите. С., 1969.

Кауфман 2002: Н. Кауфман. 1500 български градски песни, 2, Варна, 2002.

Кино 1986: Кино. Энциклопедический словарь. Москва, 1986.

Коваль 1975: А. Коваль, В. Коптілов. Крылаті вислови в українській літературній мові. Київ, 1975.

Корпус 1996: Офицерският корпус в България 1878 – 1944. С., 1996

Лобанова 1961: Л.Г.Лобанова. Сборник французских словосочетаний и идеоматических выражений. М., 1961.

Марковски 1924: И. Марковски. Библейска археология. С., 1924.

Михайловски 1969: Ст. Михайловски. Епиграми. С., 1969.

Михайловски 1978: Ст. Михайловски. Избрани творби. С., 1978.

Новий завет 1990: Новий завет. Псалтир, 1990.

Пермяков 1979: Г. Л. Пермяков. Пословицы и поговорки народов Востока. М., 1979.

РБЛ 1976: Речник на българската литература (гл. ред. Г. Цанев), 1, С., 1976.

Славейков 1954: П. Р. Славейков. Избрани произведения, т. 1. С., 1954.

Славейков 1954: П. Р. Славейков. Български притчи или пословици и характерни думи…С., 1954.

Словник 1968: Український радянський енциклопедичний словник, Київ, 1968.

Смирненски 1954: Хр. Смирненски. Избрани стихотворения. С., 1954.

Суперанская 1981: А. Суперанская, А. Суслова. Современные русские фамилии. Москва, 1981.

Тимескова 1974: И. Н. Крылатые слова, их значение и происхождение. Ленинград, 1974.
Тонкин 1984: Ив. Тонкин. Италиански пословици с български съответствия, С., 1984.
Тълкование 1894: Тълкованіе на Новій завет, т. I, Цариград, 1894.
Федосюк 1972: Ю. Федосюк. Русские фамилии. Москва, 1972.
Хайне 1957: Х. Хайне. Избрани произведения в три тома, т. 3. Лирика. С., 1957.
Харитонов 1996: Хр. Харитонов. Антична нумизматика. В. Търново, 1996.
Шанский 1987: Н. Шанский, К. Зимин, А. Филипов. Опыт этимологического словаря руской фразеологии. М. 1987.
Янакиев 1956: М. Янакиев, Ст. Стоянов. Старобългарски език. Текстове и речник. С., 1956.
Bibel 1980: Die Bibel. Stuttgart, 1980.
Larousse 1952: Nouveaux petit Larousse. Paris, 1952.
6000 deutsche und russische Sprichwörter. Halle, 1960.
Testamentum 1984: Nestle-Aland Novum Testamentum Graece et Latine. Stuttgart, 1984.
Volksbrockhaus 1980: Der Volksbrockhaus A–Z. Wiesbaden, 1980.

VARIATIONS SUR LE THÈME…ARGENT

Stephane PASKALEV

(Résumé)

La communication , sous un aspect kaléidoscopique , interprète le thème de l'argent dans les textes de l'Evangile , le folklore, la littérature , l'anthroponymie, le cinéma et le théâtre, le journalisme, etc. On fait voir les exemples et les citations adéquats.

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ
"НАПИСАНОТО ОСТАВА – ДУМИТЕ ОТЛИТАТ"
(шест въпроса към шестдесет годишния Христо Харитонов)

Галя ЧОХАДЖИЕВА

Биографичните бележки и библиографските сведения, които неизменно откриваме в един Юбилеен сборник, дават важна информация за фактите от живота на юбиляря. Те носят смисъла на "вече станалото", т.е. обективират конкретното човешко битие. В тях "главният герой" се представя като "характерен типаж". Мислите, чувствата, мненията, оценките и нагласите на личността обаче са извън "прожекторите" на тези жанрове. Интервюто има способността да "освети" тъкмо тази страна, защото извежда "сега ставащото", т.е. субективира конкретното човешко битие и превръща "характерния типаж" в "уникален образ".

С тази идея проведох интервюто със ст.н.с. д-р Христо Харитонов. Интервюиран и интервюиращ в определен смисъл принадлежим към едни и същи професионални и културни общности– хуманитари и музейни специалисти – което предполага многоканална диалогичност.

Въпросите са конкретни, но и многопластови, търсещи дълбоко лични и дори импулсивни отговори, които да добавят нюансите в "дъгата" на този Юбилеен сборник.

1. От "юбилейните" статии в началото д-р Харитонов изглежда като "пишеща машина". Добре е да потърсим и човека. ***Кой е Христо Харитонов според него самия?***

Не бих си търсил изначалието сред рода Дуло, но не ми се ще да пропусна такава легендарна личност от възрожденските издънки на моето родословие – поп Харитон, войводата от Първи търновски революционен окръг, погинал геройски в Дряновския манастир през май 1876 г. И другите заслужават почит – дядовците ми, които помня само по родови разкази. Единият – Харитон, боец в Сръбско-българската война от 1885 г., и другият – Тотю, воювал в Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война. Кой според въпроса Ви, мога да бъда аз в сянката на тези личности и българи – юнаци?

Заради това, може би, наместо ятагана и пушката в ръце съм взел оръжието на моето време – пишещата машина. Подбудите и действията са все едни и същи.

Имах щастието да попадна на добри учители. Приятелите ми също са ярки личности – общуването с тях е подтик и коректив за много от моите житейски и творчески решения. Дори опонентите ми имат принос в оформянето на творческото ми кредо.

Останалото се узнава от традиционно подготвяния житейски летопис. Още повече може да се извлече от темите на публикациите, които са ме владели и са ми създавали отношение към света, който ме заобикаля, а до тях всеки може самостоятелно да се докосне.

2. Когато човек стане на 60 и има "зад гърба си" толкова публикации, а пред името си – "толкова букви", сигурно и сам се е питал: "Защо избрах точно това поприще?". ***Защо нумизматика?***

Светът на нумизматиката е красив, увличащ, радващ, възбуждащ и удовлетворяващ, носи те високо в синевата на бяло облаче. И извън романтиката – обектите на нумизматиката (монети, матрици, екзагии, документи и пр.) позволяват да се развива изследователска индивидуалност. Нямаш влиянието на резултатите, такова каквото го има при други науки, в това число и някои исторически дисциплини. Общуваш директно с паметника и черпиш неограничено автентична информация. Овладееш ли я – ставаш уверен, и силен при това. Неусетно идват и рожбите – публикациите. Тази колона "зад гърба" зависи единствено от щението и можението! Сигурната опора "зад гърба" дава и многото "букви" пред името, а те от своя страна се превръщат в буксир. Може ли тогава, тласкан отзад и дърпан отпред, да не бъдеш верен на любимата муза - нумизматиката.

3. Не само нумизматиката води д-р Харитонов по изследователските пътища. ***Как се съвместяват "голямата любов" и "флиртовете" с другите дисциплини от полето на хуманитарното познание, т.е. не е ли "опасно" за един учен в наше време да е широкоспектърен?***

Няма нищо опасно и неестествено да кръчиш по безкрая на полето, наричано История. Владееш ли обекта на научните си интереси, с

вдъхновение и увлечение можеш да търсиш неговата ориентация и в сходните територии. Какво по-хубаво от това да "гарнираш" голямата любов с осъзнат и контролиран флирт! В научно-изследователската област това общуване се нарича интердисциплинарност. Този метод е за предпочитане, защото в изследователския процес той дава повече опорни точки, от друг ъгъл се извършва анализът, аргументацията на изводите е по-убедителна, разкриват се нови възможности за интерпретация... За нумизматиката, която е млада наука, това условие е особено необходимо. Крайно време е описателността да остане там, където и е мястото, а да дойде ред на същността на нумизматиката.

4. Когато човек погледне многобройните цитирания в този сборник, пък и другаде, от научната продукция на ст.н.с. д-р Христо Харитонов, някак естествено е да му зададе въпроса: ***Какво води изследователя от една към друга, трета..., десета... и т. н. публикации?***

Публикацията е крайният продукт на изследователската работа. Рожбата – навярно за всекиго по отделно е различно. Лично за мен увличащото вълнение спира в момента, когато предавам материала си за публикация. И после понякога го забравям. Вероятно съм бил обречен на точно такъв емоционален статус, за да създам количеството, което впечатли ABI (Американския биографски институт) от САЩ, че да ми отреди престижната класация "Мъж на годината" – за 1999 г., а подир това да ме изберат за член на Научно-изследователския борд на директорите на този институт.

За пръв път публично ще си призная, че чрез работата си и публикациите в резултат от нея, в голяма степен съм компенсирал или по-скоро съм преодолявал и множеството трудни моменти в земното си битие. Те, приятелите, знаят това!

5. Публикация изобщо и книга, безспорно са различни като продукт. Навярно те носят различни мотивации и дори емоции. ***Каква е мотивацията за написването на книга и каква е емоцията, когато тя вече е факт?***

Философският закон за превръщането на количествените натрупвания в качествени изменения е в пълна сила за моя случай. Всяка една от книгите ми, без НУМИЗМАТИКА НА БЪЛГАРИЯ, се е появила не по предварителен план. Провидението ме е пренасяло в творческото лоно, заставяло ме е да си свърша работата, а когато си дисциплиниран, отговорен и работлив, то идва и онова, закономерното. В допълнение – винаги ме е водела идеята да оставя подир себе си нетленното. Изречените думи и фрази, приказките и лакърдиите, идиотските сплетни и словоблудството са бездиханна летливост. Не такава е същността на смисления човешки живот. Ето откъде се ражда мотивацията! Емоцията си е друга работа. Тя, като любовта, не се обяснява!

6. И накрая, след като вече имате и своя Юбилеен сборник, искам да попитам вярвате ли, че всяка публикация е като "рожба" за автора си и трябва ли той да се интересува от съдбата на "порасналите си деца", ***т. е. търсите ли информация за вече публикуваните си изследвания – дали са потребни, полезни, успешни?***

Споменах до кой предел ме държи "бащинското чувство" към творческите ми рожби. В отговор на въпроса – винаги се залавям с работа, от която да излезе нещо потребно и полезно. Не обичам да работя като фолклорния герой, който пълни с вода продънена каца. Проучвам библиографското поле, неговата съдържателна стойност, откривам моята ниша и се залавям незабавно. Не си щадя труда. Такъв е примерът с енциклопедичната ми серия книги. Безкрайно голям труд от моя страна и максимално облекчение за този, който ползува книгата. Виждал съм мои учители и колеги, които държат тези книги на една ръка разстояние от себе си. Това какво означава?

Може би потребно, полезно, успешно са твърде лични преценки, но няма тираж от книгите ми, който да се е залежал по рафтовете на книжарниците. Да не би издателите да флиртуват с мен, та заради това?

Публикациите в множество сборници и списания са в резултат от нестихващия ми интерес към познанието и държат работоспособността ми във форма. Освен това ми дават възможност да споделям навреме с колегите си своите тези и хипотези.

Научно-популярните – те са друго нещо. Не живееш ли пълнокръвно в настоящето, написаното от теб за миналото няма да е толкова интересно, даже може да е скучно. Като общувам с повече хора, чрез това което зная – научавам още повече...

И в крайна сметка "**SCRIPTA MANENT, VERBA VOLANT**".

СПИСЪК НА АВТОРИТЕ В СБОРНИКА

Анастасия Георгиева – ИМ – Бяла черква.
Ангел Гоев – ст.н.с. д-р, ЕМО "Етъра".
Атанас Коев – Музей "Емилиян Станев", Велико Търново, museum@abv.bg
Бета Хараланова – н. с., РИМ – Шумен.
Боряна Русева – ст. н. с. д-р, АИМ при БАН, София.
Борислав Гърдев – Горна Оряховица, gurdev@abv.bg
Боряна Боянкинска – РИМ – Велико Търново.
Венцислав Цонев – РИМ – Велико Търново.
Весела Мартинова – РИМ – Велико Търново, v_martinova@mail.bg
Веска Спасова – н. с., РИМ – Кюстендил, vesiger@abv.bg
Вида Буковинова – д-р, Бургас.
Виолета Драганова – РИМ – Велико Търново.
Виолета Павлова – РИМ – Велико Търново.
Владимир Пенчев – ст.н.с. д-р, НИМ – София.
Върбин Върбанов – РИМ – Русе.
Галя Чохаджиева – РИМ – Велико Търново, galja_choh@yahoo.com
Георги Куманов – ИМ – Велинград, g-kumanov@abv.bg
Георги Хараламбиев – Съюз на нумизматичните дружества в България, Велико Търново.
Добрина Берова – ИМ – Ямбол, museum@mail.bg
Дочка Владимирова-Аладжова – ст. н. с. д-р, АИМ при БАН, София.
Евлоги Данков – доц. д-р, ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий".
Елена Бъчварова – РИМ – Варна, nova_istoria@abv.bg
Елена Мачковска – РИМ – Велико Търново, linemach@abv.bg
Емил Енчев – Русе.
Женя Жекова – д-р, РИМ – Шумен.
Златка Антова – РИМ – Варна.
Златозара Гочева – проф. д. и. н., АИМ при БАН, София.
Ивалин Цветков – ТД "Държавен архив" – Велико Търново.
Иван Александров – РБ "П. Р. Славейков", Велико Търново.
Иван Йорданов – проф. д. и. н., АИМ при БАН – филиал Шумен, Yordanovl@doaks.org
Иван Карайотов – проф. д. и. н., Археологически музей, Бургас, karayotov_iv@yahoo.com
Иванка Дончева – доц. д-р, ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий", Dontcheva_Ivanka@abv.bg
Иля Прокопов – ст. н. с. д-р, Първа инвестиционна банка, София.
Инес Лазарова – БНБ, София.
Йосиф Аврамов – доц. д-р, Международен фонд "Център по приватизация и чуждестранни инвестиции в България", София, avramov_iosif@abv.bg
Катя Митова-Ганева – РИМ – Велико Търново.
Кинка Панайотова – ст. н. с. д-р, Велико Търново.
Константин Дочев – доц. д-р, АИМ при БАН – филиал Велико Търново.
Красимира Стефанова-Георгиева – ИМ "Искра", Казанлък.
Красимира Томова – РИМ – Варна, nova_istoria@abv.bg
Мариана Минкова – РИМ – Стара Загора.
Мариана Славова – ИМ – Хасково, imh@aidabg.net
Марин Ковачев – проф., ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий".
Миглена Маринова – ИМ – Свищов, novae@sv-bg.com
Мирослав Тошев – ИМ – Омуртаг.
Надка Василева – РИМ – Велико Търново.

Невяна Бъчварова – н. с., РИМ – Велико Търново.
Недялко Димов – ИМ – Хасково.
Нели Цонева – ИМ – Павликени.
Никола Русев – ИМ – Попово.
Николай Колев – доц. д-р, ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий".
Павлина Владева – РИМ – Велико Търново.
Павлина Владкова – н. с., РИМ – Велико Търново, pavlina_v@hotmail.com
Параскева Стоянова – ИМ – Търговище, parushka@abv.bg
Пепа Коскина – ИМ "Искра", Казанлък.
Пепа Лунгарова – гл. ас., ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий".
Петко Дилков – Дружество "Краезнание" – Плевен.
Петър Бънов – РИМ – Плевен, pet_banov@abv.bg
Пламен Събев – д-р, ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий".
Радослав Гущераклиев – ИМ – Ловеч.
Росен Кожухаров – Нумизматично дружество, Русе.
Росина Данкова – доц. д-р, ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий".
Румяна Павлова – РИМ – Велико Търново.
Светла Атанасова – РИМ – Велико Търново.
Светла Димитрова – н. с., РИМ – Стара Загора, svebordim@abv.bg
Светлозара Колева – РИМ – Варна.
Светослава Филипова – н.с., РИМ – Кюстендил, filipova_s@abv.bg.
Симеон Недков – доц. д-р, СУ "Св. Климент Охридски", nedkov53@abv.bg.
Соня Петрова – РИМ – Велико Търново.
Станимир Димитров – Велико Търново, gladiator_mir@mail.bg
Стефан Бейков – РИМ – Велико Търново.
Стефан Паскалев – Велико Търново.
Стефанка Кръстева – н. с. д-р, Национален литературен музей – София.
Стоян Михайлов – РИМ – Велико Търново, Stoyan_Mihaylov@abv.bg
Татяна Кънчева – РИМ – Велико Търново.
Тинка Бозова – РИМ – Варна, t_bozova@abv.bg
Тихомир Тонков – ТД "Държавен архив" – Велико Търново.
Тодорка Недева – РИМ – Велико Търново.
Тянка Минчева – РИМ – Велико Търново.
Христо Харитонов – ст. н. с. д-р, РИМ – Велико Търново.
Цветана Генчева – РИМ – Велико Търново.
Юлия Денчева – ТД "Държавен архив" – Велико Търново.

ст.н.с. д-р Христо Харитонов

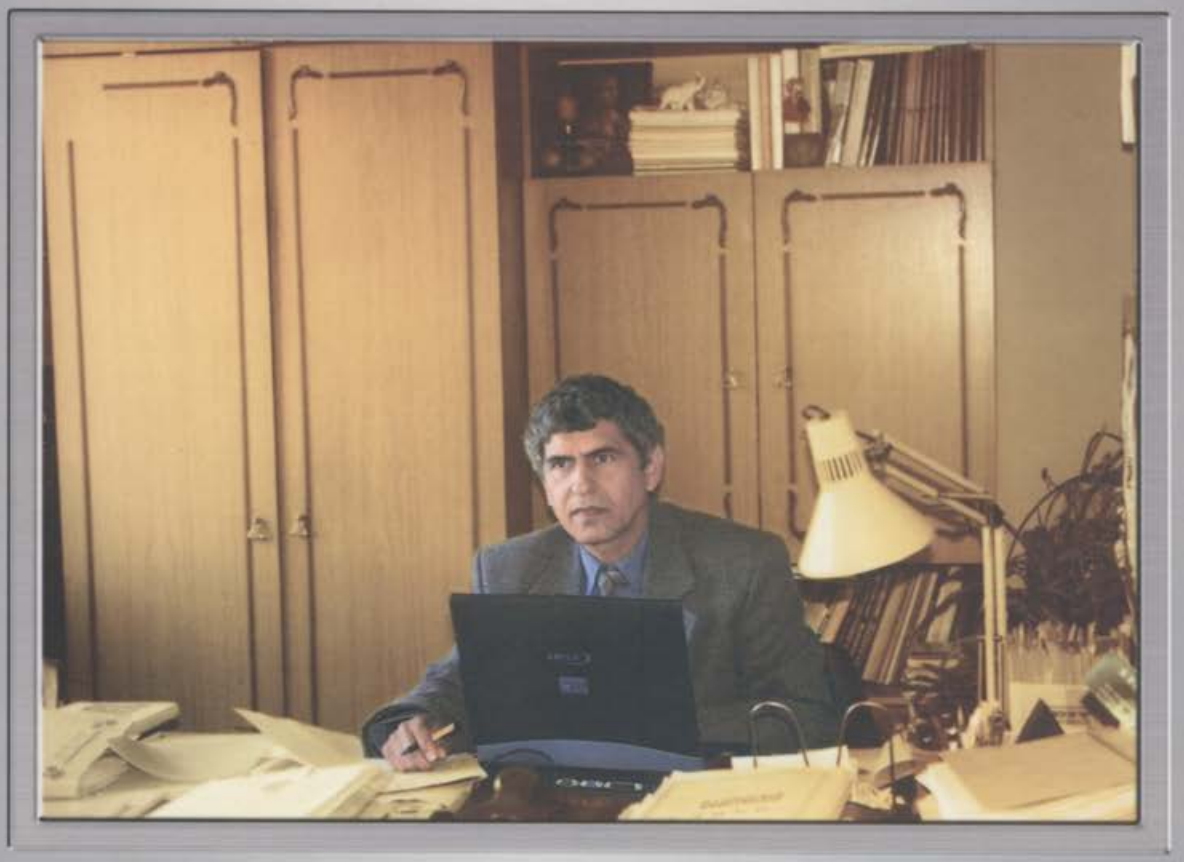

- Директор на Регионален исторически музей - Велико Търново;
- Заместник-управител на централното ръководство на Съюза на нумизматичните дружества в България;
- Заместник управител на централното ръководство на Съюза на краеведите в България;
- Член на Управителния съвет на Фондация "Българско културно наследство";
- Член на научноизследователския борд на директориите на АВ, САЩ;
- Преподавател по "Музеология", "Етномузеология", "Реставрация и консервация на библиотечни материали", "Антикварна книготърговия", "Маркетинг на краеведската дейност" във ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий" и Специализирано висше училище по библиотекознание и информационни технологии – София;
- Автор на 12 монографични изследвания, над 80 научни публикации, 1500 научно-популярни статии, дипляни, футляри; редактор и съставител на сборници; организатор на изложби от регионален, национален и международен мащаб;
- Инициатор и реализатор на идеята за експониране на Калояновия гроб от църквата "Св. Четиридесет мъченици" и на "Затвора–Музей" във Велико Търново.